

15056

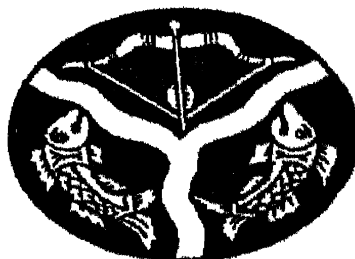
INDEX TO PROCEEDINGS
OF THE
LEGISLATIVE ASSEMBLY
OF THE
UNITED PROVINCES

From 24th March to 31st March, 1938

VOLUME V

ALLAHABAD:
SUPERINTENDENT, PRINTING AND STATIONERY, UNITED PROVINCES, INDIA
1938

Price, 4 annas; post free 5 annas.
Annual subscription Rs.10; post free Rs.12.

Volume V

TABLE OF CONTENTS

	Pages
The Government.. .. .	v
Alphabetical list of members with their constituencies	vii-xii
Officers of the Assembly	xiv
THURSDAY, 24TH MARCH, 1938	
List of members present	1-2
Questions and Answers	2-30
Notice of a motion for adjournment to discuss certain replies given by Government to questions (<i>Handled in by Mr. Muhammad Ishaq Khan—Allowed—Later withdrawn</i>)	30-32
Question as to fixing a time-limit for speeches during cut motions on the Budget	32-33
Statement regarding Dr. R. K. Mukerjee of the Lucknow University	33-34
The Budget, 1938-39 : Discussion of demands for grants (<i>continued</i>) —	
Grant no. 15—Head of Account 37—Education (<i>Voted</i>)	34-91
Grant no. 14—Head of Account 36—Scientific Departments (<i>Voted</i>)	92
Grant no. 21—Heads of Account 43—Industries and 44—Aviation—(<i>Voted</i>)	92-110
Grant no. 22—Head of Account 47—Miscellaneous Department, (<i>Voted</i>)	110
Grant no. 26—Head of Account 50—Grants-in-aid of Civil Work, (<i>Voted</i>)	110-121
Grant no. 27—Head of Account 51—Famine Relief (<i>Voted</i>)	121-124
Appendices	124-136
FRIDAY, 25TH MARCH, 1938	
List of members present	137-138
Questions and Answers	138-170
Complaint regarding non-supply of Government Reports to Members	171-172
The Budget, 1938-39 : Discussion of demands for grants (<i>continued</i>) —	
Grant no. 8—Heads of Account XVII, 18-A and 19-B—Irrigation Work, met from Revenue (<i>continued</i>)	172-218
Appendices.. .. .	219-260
SATURDAY, 26TH MARCH, 1938	
List of members present	263-264
Questions and Answers	264-293
The Budget, 1938-39 : Discussion of demands for grants (<i>continued</i>) —	
Grant no. 8—Head of Account XVII, 18-A and 19-B—Irrigation Works met from Revenue—(<i>Voted</i>)	294-361
Grant no. 9—Head of Account XVII, 18-A, 19-B and 68-A—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment—(<i>Voted</i>)	362-368
Grant no. 31—Head of Account 68—Capital Outlay on Irrigation and Hydro-electric Works—(<i>Voted</i>)	368-369
Appendices.. .. .	370-387
MONDAY, 28TH MARCH, 1938	
List of members present	389-390

	Pages
Questions and Answers	390-396
Announcement regarding Saturdays to be observed as holidays in the House in future	396
The Budget, 1938-39: Discussion of demands for grants (<i>continued</i>)—	
Grant no. 12—Head of Account 28—Jails and Convict Settlements— (<i>Voted</i>)	396-415
Grant no. 10—Head of Account 25—General Administration (<i>continued</i>)—	415-486
The United Provinces Land Revenue (Amendment) Bill—(<i>Introduced— Motion for reference to a Select Committee ruled out</i>)	486-489
Provincial Excise Board (<i>Motion for election of four members</i>)	489
Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Cawn- pore (<i>Motion for election of two members</i>)	489
Appendix	490-491

TUESDAY, 29TH MARCH, 1938

List of members present	493-494
Questions and Answers	494-512
The Budget, 1938-39: Discussion of demands for grants—(<i>continued</i>)— ..	512
Grant no. 10—Head of Account—23—General Administration (<i>Voted</i>)	512-604
The United Provinces Court Fees (Amendment) Bill (<i>Time for submission of report by Select Committee extended and report presented</i>) ..	605
The United Provinces Legislative Chambers (Members Emoluments) Bill (<i>Time for submission of report by Select Committee extended</i>) ..	605
The United Provinces Stamp (Amendment) Bill (<i>Time for submission of report by Select Committee extended and report presented</i>)	605
The United Provinces Maternity benefit Bill (<i>Time for submission of report of Select Committee extended</i>)	606
The United Provinces Trades Disputes Bill (<i>Time for submission of report of Select Committee extended</i>)	606
Appendices	607-617

WEDNESDAY, 30TH MARCH, 1938

List of members present	619-620
Questions and Answers	620-636
The Budget, 1938-39: Discussion of demands for grants (<i>continued</i>)—	
Grant no. 4—Head of Account 10—Forest (<i>Voted</i>)	636-672
Grant no. 11—Head of Account 27—Administration of Justice (<i>continued</i>)—	672-727
Appendices	728-748

THURSDAY, 31st MARCH, 1938

List of members present	749-750
Questions and Answers	750-768
The Budget, 1938-39: Discussion of demands for grants (<i>continued</i>)—	
Grant no. 11—Head of Account 27—Administration of Justice (<i>Voted</i>)	768-809 and 810-811
Reference to the demise of the daughter-in-law of the Hon'ble the Minister of Justice	809-810
Grant no. 28—Head of Account 50—Civil Works—Works Outlay (Expendi- ture on Public Works met from Revenue) (<i>Voted</i>)	811-851

CONTENTS

iii

PAGES

Grant no. 24—Head of Account 50—Civil Works—Works Outlay (Improvement of Communications met from Central Road Development account) (Voted)	851-853
Demands voted without discussion under rule 51 (1) of the United Provinces Legislative Assembly Rules	854
(1) Grant no. 25—Head of Account 50 and 81—Civil Works—Public Works. (Charges on Public Works Establishment)	854
(2) Grant no. 32—Head of Account 81—Civil Works. (Outlay on Civil Works not met from revenue)	854
(3) Grant no. C—Heads of Account 12—Charges on account of Motor Vehicles Acts and 15-C—Subsidized Companies	854
(4) Grant no. 7—Head of Account 18—Other taxes and duties	854
(5) Grant no. 19—Head of Account 41—Veterinary	854
(6) Grant no. 20—Head of Account 42—Co-operative Credit	854
(7) Grant no. 13—Head of Account 29—Police	854
(8) Grant no. 30—Head of Account 57—Miscellaneous charges	854
(9) Grant no. 23—Head of Account 55—Superannuation allowances and pensions	854
(10) Grant no. 33—Head of Account 83—Payment of commuted value of pensions	854
(11) Grant no. 29—Head of Account 56—Stationery and Printing	855
(12) Grant no. 34—Head of Account R—Loans and Advances by the Provincial Government	855
(13) Grant no. 35—Head of Account P—Deposits and Advances	855
The United Provinces Land Revenue (Amendment) Bill (<i>Referred to a Select Committee</i>)	855-856
Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Calcutta. (<i>One member elected</i>)	856-857
The United Provinces Trade Disputes Conciliation Bill (<i>Election of one member to the Select Committee</i>)	857-858
Statement regarding course of business during the rest of the session	858-859

THE GOVERNMENT

GOVERNOR

HIS EXCELLENCY SIR HARRY GRAHAM HAIG, K.C.S.I., C.I.B., I.C.S.

COUNCIL OF MINISTERS :

The Hon'ble Shri GOVIND BALLABH PANT, B.A., LL.B., M.L.A., Premier and Minister of Home Affairs and Finance.

The Hon'ble Mr. RABI AHMAD KIDWAI, B.A., M.L.A., Minister of Revenue and Jails.

The Hon'ble Dr. KAILAS NATH KATSO, M.A., LL.D., M.L.A., Minister of Justice, Development, Agriculture and Veterinary.

The Hon'ble Mrs. VIJAYA LAKSHMI PANDIT, M.L.A., Minister of Local Self-Government and Health.

The Hon'ble Hafiz Muhammad Ibrahīm, B.A., LL.B., M.L.A., Minister of Communications and Irrigation.

The Hon'ble Shri SAMPURNANAND, B.Sc., M.L.A., Minister of Education.

PARLIAMENTARY SECRETARIES :

Parliamentary Secretaries to the Premier and Minister of Home Affairs and Finance

(1) Shri VENKATESH NARAYAN EIVARE, M.A., LL.B., M.L.A.

(2) Dr. MAHMUD ULLAH JUNG, M.A., LL.D., BAR-AT-LAW, M.L.C.

(3) Mr. MUHAMMAD SULEMAN ANSARI, M.A., LL.B., M.L.A.

Parliamentary Secretaries to the Minister of Revenue and Jails

(1) Shri AJIT PRASAD JAIN, M.A., LL.B., M.L.A.

(2) Shri HUKUM SINGH, B.A., LL.B., M.L.A.

(3) Shri GOPI NATH SRIVASTAVA, M.L.A.

Parliamentary Secretaries to the Minister of Justice, Agriculture, Development and Veterinary

(1) Shri JUGAL KISHORE, M.A. (OXON.), M.L.A.

(2) Shri BIHARI LAL, M.L.A.

Parliamentary Secretary to the Minister of Local Self-Government and Health

Shri ATMARAM GOVIND KHEER, B.A., LL.B., M.L.A.

Parliamentary Secretary to the Minister of Education

Shri KARAN SINGH KANE, B.A. I.C.R.A. (GLASGOW), M.L.A.

Parliamentary Secretary to the Minister of Communications and Irrigation

Shri LAKSHMI NARAIN, B.A. (HONS.), M.L.C.

Alphabetical list of Members with their constituencies

- Abdul Hakeem, M.A., LL.B. (Basti District South-East, Muhammadan Rural).
- Abdul Wali [Dehra Dun and Saharanpur (East) districts, Muhammadan Rural].
- Abdus Samad, Dr., B.A., M.B. (Gawapore City, Muhammadan Urban).
- Abdus Sami Khan, Captain Haji Nawab Bahadur Muhammad, Khan Bahadur (Aligarh-Hathras-Muttra cities, Muhammadan Urban).
- Achal Singh, M.C., M.C.B. (Agra City, General Urban).
- Ahmad Ali Khan Alvi, Raja Saiyid, C.B.M. (Lucknow and Unao districts, Muhammadan Rural).
- Ahmad Ali Khan, Raja Muhammad (Sultanpur District, Muhammadan Rural).
- Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muhammad, K.C.S.I., K.C.M.B., M.B.B., LL.D., [Bulandshahr District (West), Muhammadan Rural].
- Aizaz Rasul (Hardoi District, Muhammadan Rural).
- Ajit Prasad Jain, M.A., LL.B. (Saharanpur-Hardwar-Dehra Dun-Muzaffarnagar cities, General Urban).
- Akhtar Adil, M.A., LL.B., Khan Bahadur (Agra-Farrukhabad-Etawah cities, Muhammadan Urban).
- Akhtar Hasan Khan (Moradabad District, North-West, Muhammadan Rural).
- Algu Bai Shastri (Azamgarh District North-East, General Rural).
- Anand Singh (Naini Tal District, General Rural).
- Anusuya Prasad Bahuguna, B.Sc., LL.B. (Garhwal District North-West, General Rural).
- Atmaram Govind Kher, B.A., LL.B., (Farrukhabad-Etawah-Jhansi cities, General Urban).
- Aziz Ahmad Khan, B.A., LL.B. (Barcilly-Pilibhit cities, Muhammadan Urban).
- Babu Ram Verma (Etah District North, General Rural).
- Badan Singh (Budaun District West, General Rural).
- Badr-ud-din, Khan Bahadur, C.B.M. (Muttra and Agra districts, Muhammadan Rural).
- Balwant Singh (Farrukhabad District South, General Rural).
- Bansgopal (Fatehpur District East, General Rural).
- Banshi Dhar Misra, M.A., LL.B. (Kheri District South-West, General Rural).
- Bhagwan Din Misra (Bahraich District South, General Rural).
- Bhagwan Singh, B.A. (Pilibhit District South, General Rural).
- Bhagwat Narayan Bhargava, B.A. (Jhansi District North, General Rural).
- * Bhawani (Rae Bareilly District North-East, General Rural).
- * Bhim Sen (Bulandshahr District South-West, General Rural).
- Bibhuti Singh, Rai Sahib (Hardoi District Centre, General Rural).
- * Bihari Lal (Saharanpur District South-East, General Rural).
- Bindhyabasini Prasad, B.A., LL.B. (Jaunpur-Mirzapur-Ghazipur-Gorakhpur cities, General Urban).
- Birbal Singh, B.A. (Jaunpur District East, General Rural).
- Bireshwar Singh, B.A., B.L. (Mainpuri District South-West, General Rural).
- Bisheshwar Dayal Seth, Raja, B.Sc., F.O.S. (British Indian Association of Oudh).
- Bishwanath Mukherji, Dr., L.M.S. (Gorakhpur District West, General Rural).
- Brij Behari Lal (Bulandshahr District East, General Rural).
- Buddhu Singh (Etawah District West, General Rural).
- Chandra Bhanu Gupta, M.A., LL.B. (Lucknow City, General Urban).

- Charan Singh, M.A., B.Sc., LL.B. (Meerut District South-West, General Rural).
 Chatterji, S. C. (Indian Christian)
 * Chet Ram (Bara Banki District North, General Rural).
 Chheda Lal Gupta, M.A. (Hardoi District North-West, General Rural).
 Dau Dayal Khanna (Moradabad District East, General Rural).
 * Dayal Das (Cawnpore City, General Urban).
 Deo Narayan Bhartiya (Shahjahanpur District East, General Rural).
 Durga Narayan Singh, Major Raja (Agra Province Zamindars' Association).
 Dwarka Prasad, B.Sc., LL.B. (Bareilly District North-East, General Rural).
 Ejaz Rasul Khan, Raja Sir Muhammad, M.C.I.E., C.S.I. (Bara Banki District, Muhammadan Rural).
 Fasihuddin, Khan Bahadur, B.A. (Budaun District East, Muhammadan Rural).
 Fazlur Rahman Khan, Khan Bahadur Muhammad, B.A., LL.B. (Shahjahanpur District, Muhammadan Rural).
 * Gajadhar Prasad (Azamgarh District West, General Rural).
 Ghalib Rasul (Dehra Dun-Hardwar-Saharanpur-Muzaffarnagar cities, Muhammadan Urban).
 Ghazanfarullah, Khan Bahadur Hafiz (Moradabad-Amroha-Chandausi cities, Muhammadan Urban).
 Ghulam Hasan (Gonda District North-East, Muhammadan Rural).
 Gopi Nath Srivastava (Lucknow District, General Rural).
 Govind Ballabh Pant, The Hon'ble Shri, B.A., LL.B. (Bareilly-Pilibhit-Shahjahanpur-Budaun cities, General Urban).
 Govind Chandra, Rai, M.A. (Agra Province Zamindars' Association).
 Govind Malaviya (Partabgarh District East, General Rural).
 Habibullah, Begum (Lucknow City, Women, Muhammadan Urban).
 Habibullah, Muhammad, O.B.M. (British Indian Association of Oudh).
 Har Govind Pant, B.A., LL.B. (Almora District, General Rural).
 * Hari (Allahabad City, General Urban).
 * Hari Prasad Tamta, Rai Sahib (Gonda District North-East, General Rural).
 Harish Chandra Bajpai (Partabgarh District West, General Rural).
 * Harnath Prasad (Basti District South, General Rural).
 Har Prasad Singh (Banda District South, General Rural).
 Hasan Ali Khan (Muzaffarnagar District East, Muhammadan Rural).
 Hoti Lal Agarwala, M.A., LL.B. (Etawah District East, General Rural).
 Hukum Singh, B.A., LL.B. (Bahraich District North, General Rural).
 Husain Zaheer, Dr., B.A., Ph.D. (Universities of Allahabad, Lucknow and Agra).
 Hyder Husain, M.A., LL.B. (Oxon), Bar-at-Law (Rae Bareilly District, Muhammadan Rural).
 Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Muhammad (Pilibhit District, Muhammadan Rural).
 Indradeo Tripathi (Ghazipur District West, General Rural).
 Iqbal Ahmad Khan Sohail, M.A., LL.B. (Azamgarh District West, Muhammadan Rural).
 Ishwar Saran (Gonda District South, General Rural).
 Islam Ullah Khan, B.Sc. (Bijnor District South-East, Muhammadan Rural).
 Jafar Hasan Khan, B.Sc. (Hons.), LL.B. (Moradabad District North-East, Muhammadan Rural).
 Jagannath Bakhsh Singh, Raja (British Indian Association of Oudh).
 Jagannath Prasad Agarwal (Sitapur District East, General Rural).
 Jagan Prasad Rawat, B.Sc., LL.B. (Agra District South-West, General Rural).
 Jagdamba Devi, Maharani of Ajodhya (Fyzabad District West, General Rural).

*Scheduled castes.

- Jagmohan Singh Negi (Garhwal District South-East, General Rural).
- Jamshed Ali Khan, Jiptain Nawab Muhammad, M.B.E. (Meerut District West, Muhammadan Rural).
- Jang Bahadur Singh, Raj Kumar (Sultanpur District West, General Rural)
- Jata Shankar Shukla (Unao District East, General Rural)
- Jawaharlal, Dr., L.M.S. (Nat). F.C.P.S. (Awaporia City, General Urban).
- Jiva Lal (Mainpuri District North-East, General Rural).
- Jugal Kishore, M.A. (Oxon). (Muttia-Aligarh-Hathras cities, General Urban).
- Jwala Prasad Jigyasa (Aligarh District East, General Rural)
- Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr., M.A., LL.B. [Allahabad District (Doaba), General Rural].
- Kamlapati Tewari (Bonnies District East, General Rural).
- * Karan Singh Kane, B.A., F.C.S. (GLASGOW) (Agra City, General Urban).
- Karamur Raza Khan, M.A., LL.B., (Budaun-Sampranpur-Sambhal cities, Muhammadan Urban).
- Kashi Prasad Rai (Basti District South-East, General Rural).
- Keshava Chandra Singh, M.Sc., LL.B. (Banda District North, General Rural).
- Keshava Deva Mahavira, M.Sc. (Jaunpur District West, General Rural).
- Keshav Gupta, B.A., LL.B. (Muzaffarnagar District East, General Rural).
- Khalil-ud-din Ahmad, Khan Bahadur [Naini Tal-Almorat-Bareilly (North) districts, Muhammadan Rural]
- Khaliquzzaman, B.A., LL.B. (Lucknow City, Muhammadan Urban).
- Knub Singh (Bijnor District East, General Rural).
- Khushi Ram, B.A., LL.B. (Meerut District North, General Rural)
- Khushwaqt Rai M.A., F.A. (HONS.), LL.B. (Khosi District North-East, General Rural).
- Krishna Chandra, B.Sc. (Muttia District West, General Rural).
- Krishnanand Nath Khire, B.A., LL.B. (Bera Banki District South, General Rural).
- Krishna Nath Kaul (Fyzabad District East, General Rural).
- * Lakhan Das Jatav (Budaun District East, General Rural).
- Lakshmi Devi (Fyzabad District West, Women, General Rural)
- Lakshmi Shankar Bajpai (Rao Bauli District South-West, General Rural)
- Lal Bahadur Shastri (Allahabad District Gangapur, General Rural).
- Lal Behari Tandon (Gonda District West, General Rural).
- Lalta Buksh Singh (Sitapur District South, General Rural).
- Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muhammad, M.A. (Oxon), Barrister-at-Law (Muzaffarnagar District West, Muhammadan Rural).
- * Lotan Ram (Jalaun District, General Rural).
- Mahabir Tyagi (Dehra Dun District, General Rural).
- Maharaj Singh, Kunwar Sir, C.I.E. (Indian Christian).
- Mahmud Beg, B.A., LL.B. (Gonda District South-West, Muhammadan Rural).
- Mahmud Husain Khan, B.A., LL.B. (Fatehpur-Banda districts, Muhammadan Rural)
- Malkhan Singh, B.A., LL.B. (Aligarh District Centre General Rural).
- Manak Singh, B.A., LL.B. (Bulandshahr District South-West, General Rural)
- * Manik Chand, Dr. (Agra District North-East, General Rural)
- Mangat Singh (Saharanpur District North-West, General Rural)
- Manni Lal Pandey, B.A., LL.B. (Jalaun District, General Rural)
- * Mijaji Lal (Mainpuri District North-East, General Rural)
- Mohan Lal Gautam (Gorakhpur District South-East, General Rural).
- Mubashir Hussain Kidwai, M.A., Barr.-at-Law (Sitapur District, Muhammadan Rural).

* Scheduled castes.

Muhammad Adil Abbasi, B.A., LL.B. (Basti District West, Muhammadan Rural).
 Muhammad Athar, B.A., LL.B. (Benares-Mirzapur districts, Muhammadan Rural).
 Muhammad Ekram Khan (Benares-Mirzapur cities, Muhammadan Urban).
 Muhammad Farooq, M.Sc. (Gorakhpur District West, Muhammadan Rural).
 Muhammad Hasan, Khan Sahib [Jaunpur and Allahabad (North-East), District, Muhammadan Rural].
 Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz, B.A., LL.B. [Garhwal and Bijnor (North-West) districts, Muhammadan Rural].
 Muhammad Ishaq Khan, M.A., LL.B. (Basti District North-East, Muhammadan Rural).
 Muhammad Ismail (Moradabad District South-East, Muhammadan Rural).
 Muhammad Ismail Khan, B.A. (CANT.), Bar.-at-Law (Meerut-Hapur-Bulandshahr-Khurja-Nagina cities, Muhammadan Urban).
 Muhammad Jan Khan (Malopuri-Etah districts, Muhammadan Rural).
 Muhammad Mehdi, Raja Syed (Fyzabad District, Muhammadan Rural).
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur (Bareilly District East, South and West, Muhammadan Rural).
 Muhammad Suleman Ansari, M.A., LL.B. (Ghazipur-Ballia districts, Muhammadan Rural).
 Muhammad Wasim, Bar.-at-Law (Fyzabad-Sitapur-Bahraich cities, Muhammadan Urban).
 Muhammad Yusuf, Nawab Sir, Bar.-at-Law (Allahabad District South-West, Muhammadan Rural).
 Mukerjee, B. K. (Aligarh-Lucknow-Allahabad Industrial Factory [Labour—Non-Union Labour]).
 Munfai Ali (Saharanpur District North, Muhammadan Rural).
 Murari Lal, Dr., M.B. (Cawnpore District West, General Rural).
 Nafisul Hasan, M.A., LL.B. (Etawah and Cawnpore districts, Muhammadan Rural).
 * Narain Das (Lucknow City, General Urban).
 Narendra Deva (Fyzabad-Bahraich-Sitapur cities, General Urban).
 Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur Haji Muhammad (Aligarh District, Muhammadan Rural).
 Padampat Singhania (United Provinces Chamber of Commerce and Merchants' Chamber—Commerce and Industry).
 * Paltu Ram (Fyzabad District East, General Rural).
 * Paragi Lal (Sitapur District North-West, General Rural).
 Parasram Rai (Ghazipur District East, General Rural).
 Parbati Kunwari, Rajmata (Bara Banki District North, General Rural).
 Phool Singh, B.A., LL.B. (Saharanpur District South-East, General Rural).
 Prithivi Raj Singh (Bareilly District South-West, General Rural).
 Pocock, Captain S. R., M.C. (European).
 Prag Narayan, Rai Bahadur (British Indian Association of Oudh).
 Prakashvati Sud (Meerut District North, Women, General Rural).
 Prayag Dhvaj Singh, B.A., LL.B. (Gorakhpur District Centre, General Rural).
 * Purnamasi (Gorakhpur District North, General Rural).
 Purushottam Das Tandon, The Hon'ble Shri, M.A., LL.B. (Allahabad City, General Urban).
 Pyare Lal Sharma, M.A., LL.B. (Bulandshahr-Meerut-Hapur-Khurja-Nagina cities, General Urban).
 Radhakant Malaviya (Azamgarh District South, General Rural).
 Radha Mohan Singh, B.Sc., LL.B. (Ballia District South, General Rural).

* Scheduled castes.

- Rafi Ahmad Kidwai. The Hon'ble Mr., B.A. (Bahraich District South, Muhammadan Rural),
- Rafuddin Ahmad, Bar.-at-Law (Jhansi, Jalaun and Hamirpur districts, Muhammadan Rural).
- Raghavendra Pratap Singh (Gonda District North-East, General Rural).
- Raghunath Vinayak Dhulekar, M.A., LL.B. (Jhansi District South, General Rural).
- Raghuvansh Narain Singh (Meerut District East, General Rural).
- Raja Ram Shastri (Trade Union)—(Labour).
- Ram Chandra Paliwal (Agra District North-East, General Rural).
- Ram Charitra (Basti District West, General Rural).
- Ram Dhari Pande (Gorakhpur District North-East, General Rural).
- Rameshwar Dayal (Pilibhit District North, General Rural).
- Ram Kumar Shastri (Basti District North-East, General Rural).
- Ram Naresh Singh (Sultanpur District East, General Rural).
- Ram Prasad Tanta, B.A., LL.B. (Almora District, General Rural).
- Ram Saran (Moradabad-Amroha-Sambhal-Chandausi cities, General Urban).
- Ram Sarup Gupta, M.A. (Cawnpore District South, General Rural).
- Ranjit Sitaram Pandit, Bar.-at-Law (Allahabad District Jampur, General Rural),
- Rizwan Allah, S. M., B.Sc., LL.B. (Ghaziपुर-Jaunpur-Gorakhpur cities, Muhammadan Urban).
- Rukum Singh Rathor (Budaun District East, General Rural).
- Sa'adat Ali Khan, Raja Saiyid Muhammad (Bahraich District North, Muhammadan Rural).
- Sadho Singh, B.A. (Shahjahanpur District West, General Rural).
- Said Uddin Ahmad, B.A., LL.B. (Partabgarh District, Muhammadan Rural).
- Sajid Husain, Raja Syed (Kheri District, Muhammadan Rural).
- Sampurnanand, the Hon'ble Shri, M.Sc. (Benares City, General Urban).
- Satyavati Devi (Muzaffarnagar District West, General Rural).
- Shahid Husain Begum (Moradabad District North-East, Women, Muhammadan Rural).
- Shamsher Jang (Bijnor District West, General Rural).
- Shanker Dutt (Moradabad District West, General Rural).
- Shanti Swarup (Hardoi District South-East, General Rural).
- Sharda Mahesh Prasad Singh Shah, Raja (Mirzapur District South, General Rural).
- Shatrughan Singh (Hamirpur District, General Rural).
- Shaukat Ali Khan, Muhammad (Bulandshahr District East, Muhammadan Rural).
- Sheo Dayal Upadhyaya (Fatehpur District West, General Rural).
- Shibban Lal Saksena, M.A. (Gorakhpur District North, General Rural).
- Shiva Mangal Singh, B.A., LL.B. (Muttra East and West districts, General Rural).
- Shiva Ram Duvedi Vaid (Sitapur District North-West, General Rural).
- Shunitidevi Mittra, B.A. (Rae Bareilly District North-East, General Rural).
- Sinhasan Singh, M.A., LL.B. (Gorakhpur District South-West, General Rural).
- Sita Ram Asthana, B.A., LL.B. Azamgarh District West, (General Rural).
- Sita Ram Shukla (Basti District South, General Rural).
- Souter, E. M., C.I.E. (Upper India Chamber of Commerce—Commerce and Industry).
- Srivastava, Dr. Sir Jwala P., M.Sc., D.Litt., A.M.S.T. (Upper India Chamber of Commerce—Commerce and Industry).
- Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieut. M. (Farrukhabad District, Muhammadan Rural).

Sunderlal Gupta (Sultanpur District Centre, General Rural).
 Suraj Prasad Avasthi (Cawnpore Industrial Factory Labour)—Non-Union Labour.
 Surendra Bahadur Singh (Unao District South, General Rural).
 Surya Narayan Singh (Ballia District North, General Rural).
 Tahir Husain, B.Sc., LL.B. (Meerut District East, Muhammadan Rural).
 Thungamma, Bolar, Dr, F.R.C.S.E. (Benares City, Women, General Urban).
 Iodar Singh Tomar (Aligarh District West, General Rural).
 Uma Nehru (Farrukhabad District North, General Rural).
 Venkatesh Narayan Tivary, M.A. (Cawnpore District North-East, General Rural).
 Vidyavati Rathor (Etah District South, General Rural).
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs. (Cawnpore District North-East—Women, General Rural).
 Vijaya of Vizianagram, Maharaj Kumar Sir (Mirzapur District North, General Rural).
 Vijeypal Singh (Bulandshahr District North, General Rural).
 Vishwambhar Dayal Tripathi (Unao District West, General Rural).
 * Vishwanath Prasad (Mirzapur District North, General Rural).
 Walford, H. G., B.A.-at-Law (Anglo-Indian).
 Yajna Narayan Upadhyaya, M.A., LL.T., LL.B. (Benares District West, General Rural).
 Young, Desmond, M.C. (European).
 Zahiruddin Faruki, Bar-at-Law (Azamgarh District East, Muhammadan Rural).
 Zahirul Hasnain Lari, M.A., LL.B. (Gorakhpur District East, Muhammadan Rural).
 Zahur Ahmad, Bar-at-Law (Allahabad-Jhansi cities, Muhammadan Urban).
 Zainul Abedin (Budaun District West, Muhammadan Rural).
 Zivul Haq, Khan Bahadur Muhammad (Saharanpur District South-West, Muhammadan Rural).

* Scheduled castes.

OFFICERS OF THE ASSEMBLY

SPEAKER

The Hon'ble Shri PURUSHOTTAMDAS TANDON, M A., LL.B.

DEPUTY SPEAKER

Mr. ABDUL HAKEEM, M A , LL B.

SECRETARY

Mr G. S K HYDRIE. B.A , LL B , BAR.-AT-LAW.

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Thursday, 24th March, 1938

The Assembly met at the Assembly Hall Lucknow, at 11 a.m.
The Hon'ble SHRI PURUSHOTTAMDAS TANDON in the Chair.

LIST OF MEMBERS PRESENT (186)

Abdul Hakeem.	Itabibullah, Muhammad.
Abdul Wali.	Har Govind Pant.
Abdus Sami Khan, Captain Nawab Bahadur Nawabzada Muhammad.	Hari.
Achal Singh.	Hari Prasad Tamta, Rai Sahib.
Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muhammad.	Harish Chandra Bajpai.
Aizaz Rasul.	Harnath Prasad.
Ajit Prasad Jain	Har Prasad Singh.
Akhtar Hasan Khan.	Hoti Lal Agarwala.
Algu Rai Shastri.	Hukum Singh.
Anand Singh.	Husain Zaheer.
Anusuya Prasad Bahuguna.	Hyder Husain.
Atma Ram Govind Kher.	Indradeo Tripathi.
Aziz Ahmad Khan.	Iqbal Ahmad Khan Sohil.
Babu Ram Verma.	Ishwar Saran.
Badan Singh	Islam Ullah Khan.
Badr-ud-din, Khan Bahadur.	Jafar Hasan Khan.
Balwant Singh.	Jagannath Bakshi Singh, Raja.
Bansgopal.	Jagannath Prasad Agarwal.
Banshi Dhar Misra.	Jagan Prasad Rawat.
Bhagwan Din Misra.	Jagmohan Singh Nogi.
Bhagwan Singh.	Jamshed Ali Khan, Captain Nawab Muhammad.
Bhagwat Narayan Bhargava.	Jata Shankar Shukla.
Bhawani.	Jiva Tal.
Bhim Sen.	Jugal Kishore.
Bibhuti Singh, Rai Sahib.	Jwala Prasad Jigyaan.
Bihari Lal.	Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr.
Birbal Singh.	Karan Singh Kane.
Bireshwar Singh.	Karimur Raza Khan.
Bisheshwar Dayal Seth, Raja.	Kashi Prasad Rai.
Brij Behari Lal.	Keshava Chandra Singh.
Buddhu Singh	Keshava Datta Malaviya.
Chandra Bhanu Gupta.	Keshav Gupta.
Charan Singh.	Khalil-ud-din Ahmad, Khan Bahadur.
Chatterji, S. C.	Khaliquzzaman.
Chet Ram.	Khub Singh.
Chheda Lal Gupta.	Khushi Ram.
Dan Dayal Khanna,	Khushwaqt Rai.
Dayal Das.	Krishna Chandra.
Deo Narayan Bhartiya.	Krishnanand Nath Khare.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur.	Krishna Nath Kaul.
Fazlur Rahman Khan, Khan Bahadur Muhammad.	Lakhan Das Jatav.
Gajadhar Prasad.	Lakshmi Devi.
Ghalib Rasul.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Ghulam Hasan.	Lal Bihari Tandon.
Gopi Nath Srivastava.	Lalta Baksh Singh.
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble Shri.	Lingat Ali Khan, Nawabzada Muhammad.
Govind Chandra Rai.	Lotan.
Govind Malaviya.	Mahabir Tayagi.
	Mahraj Singh, Kunwar Sir.
	Mahmud Husain Khan.
	Manik Chand.

Manik Singh.
 Mangat Singh.
 Manni Lal Pandey.
 Mijaji Lal.
 Mohan Lal Gautam.
 Mubashir Husain Qidwai.
 Muhammad Adil Abbasi.
 Muhammad Athar.
 Muhammad Ekram Khan.
 Muhammad Ibrahim. The Hon'ble Hafiz.
 Muhammad Ishaq Khan.
 Muhammad Ismail Khan.
 Muhammad Jan Khan.
 Mohammad Mehdi, Raja.
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.
 Muhammad Suleman Ansari.
 Muhammad Wasim.
 Muhammad Yusuf, Nawab Sir.
 Mukerjee, B. K.
 Munfai Ali.
 Murari Lal.
 Narain Das.
 Narendra Deva.
 Paltu Ram.
 Paragi Lal.
 Parasram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Phool Singh.
 Prithivi Raj Singh.
 Pocock, Captain S. R.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashvati Sud
 Prayag Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Pyare Lal Sharma,
 Radhakant Malaviya.
 Radha Mohan Singh.
 Bafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafiuddin Ahmad
 Raghunath Vinayak Dhulekar.
 Raghuvansh Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.
 Ram Charitra

Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.
 Ram Naresh Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram Pandit.
 Rukum Singh Rathor.
 Sadho Singh.
 Said-ud-din Ahmad
 Sajid Husain.
 Sampurnanand, The Hon'ble Shri.
 Satyavati Devi.
 Shahid Husain, Begum.
 Shamsheer Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughna Singh.
 Shaikat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya
 Shibban Lal Saxena.
 Sbiva Ram Duvedi Vaid.
 Shuditidevi Mittra.
 Sita Ram Shukla.
 Sita Ram Asthana.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur
 Lieut. M.
 Sunderlal Gupta
 Suraj Prasad Avesthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Thungamma, Bolar.
 Tadar Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vilyavati Rathor.
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mr.
 Vijaypal Singh.
 Vishwambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Walford, H. G.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahur Ahmad.
 Ziaul Haq, Khan Bahadur Muhammad,

QUESTION AND ANSWERS

(Questions carried over from the agenda of Wednesday,
 23rd March, 1938)

STARRED QUESTIONS

O. no. Date
 *70 8-3-38

CRIMINAL CASE—HIMANCHAL *versus* PRAG NARAIN AND OTHERS

*137. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan:
 Is it fact that a criminal case Himanchal *versus* Prag Narain and others
 under section 447, Indian Penal Code is pending before the Honorary
 Bench Magistrates of Bench no. 1 at Etawah?

The Honble the Minister of Justice (Dr Kailas Nath Katju): No.
 The case was decided on the 5th January, 1938.

*71 8-3-'38

*138. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan:
 Is it a fact that one Mr. Mizaji Lal describing himself as the
 Investigation Officer of the Congress wrote a letter to the court of
 the said Honorary Magistrate saying that he investigated the case
 and found it false and asking the Magistrate to dismiss the case?

3 **The Hon'ble the Minister of Justice :** Yes, but the request made in the letter was merely that the court should decide the case at once and come to a just decision.

*139. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan : ( ) no. Date
*72 8-3-'38
Is it a fact that the said Bench Magistrates sent the said letter to the District Magistrate of Etawah ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

*140. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan : *13 8-3-'38
What action has the District Magistrate taken, or proposes to take against the said Mizaji Lal for attempting to interfere with the proper administration of justice ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No action has been taken and none is proposed.

*141. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan : *71 8-3-'38
Is it a fact that the said Mr. Mizaji Lal is an Investigation Officer of the Etawah Congress Committee ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The District Congress Committee state that he is not.

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : Is Mr Mizaji Lal a pleader and does he hold brief for the Congress Committee ?

The Hon'ble the Minister of Justice : I do not think he is a pleader, and therefore the question of holding a brief does not arise. I have no knowledge in what capacity he sent the letter.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : With reference to question 138, are Government prepared to place that letter on the table ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, I shall send for it from the District Magistrate.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : Is it a fact that the District Congress Committee has appointed some one to act as investigating officer for cases which are pending before the Courts of Justice ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Does my honourable friend refer to Etawah or to the whole province ?

Maulvi Aziz Ahmad Khan : I refer to Etawah.

The Hon'ble the Minister of Justice : I have no knowledge of this, but according to the letter of the District Magistrate this gentleman is not even a four-anna member of the Congress.

AID GIVEN BY THE CAWNPORE MUNICIPAL BOARD TO INSTITUTIONS

*142. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan : *79 8-3-'38
What is the total amount of aid given by the Cawnpore Municipal Board to education and other institutions ?

*143. What is the total amount of the aid given to Muslim institutions by the Cawnpore Municipal Board ? *80 8-3-'38

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanand) : Information is being collected.

SCHOOLS MAINTAINED BY THE DISTRICT BOARD, CAWNPORE

*144. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan for Mr. Nafisul Hasan : *82 8-3-'38
the many schools for girls are maintained and how many aided by the District Board, Cawnpore ?

Date
8-3-'38

*145. Are any Muslim Girls Schools or maktabas maintained or aided by the District Board of Cawnpore?

Will the Government be pleased to supply a list of such Muslim schools or maktabas for girls?

8-3-'38

*146. What was the total expenditure incurred by the District Board of Cawnpore for the promotion of female education, during the financial year 1936-37?

8-3-'38

*147. How much of the said expenditure was spent over the maintenance and as grant-in-aid to the schools and maktabas for Muslim girls?

8-3-'38

*148. Is it a fact that there was a Muslim Girls' School maintained by the District Board at Mohammadpur village, in pargana Bhognipore, district Cawnpore, and is it a fact that it was abolished, although there was a sufficient number of girls on the roll and attending the school? If so, why?

8-3-'38

*149. Is it a fact that in the Government Girls' School in the city of Etawah there is no provision for teaching Urdu and that as a result Muslim girls are unable to take advantage of the existence of the school?

8-3-'38

*150. What is the total number of the scholars on the roll of the said school, and how many of them are Muslims?

The Hon'ble the Minister of Education : Information is being collected.

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : How long will it take to get the information?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education (Shri Karan Singh Kane) : The honourable member asked for information on various points and the collection of such information takes a long time. Government will supply the information to the honourable member as soon as it is collected.

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : Will it be supplied to me?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : Yes.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : When was the notice of the questions received by Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : I have not got the file with me here. I will require notice of that question.

APPOINTMENT OF HONORARY MAGISTRATES AND HONORARY ASSISTANT COLLECTORS

23-3-38

*151. **Shrimati Rajmata Parbati Kunwari (absent) :** श्रीमती राज-माता पारवती कुंवारी (गैर हाज़िर) : क्या गवर्नमेन्ट यह बतलावेगी कि मौजूदा मंत्रि-मंडल होने के बाद कितने आनरेरी मैजिस्ट्रेट व आनरेरी असिस्टेंट कलेक्टर मुक़र्रर हुये हैं और हर एक कितने दिनों के लिये नियुक्त हुये हैं?

— شریمتمی راج ماتا پاربتی کنواری (غیر حاضر) — کیا گورنمنٹ یہ کہ موجودہ منتر منڈل ہونے کے بعد کتنے

آنریبلہ جسٹس و اسسٹنٹ کلکٹر مقرر ہوئے ہیں اور ہر ایک کئے دنوں
نے لیٹے نیوکٹ ہوئے ہیں ؟ *

(C. no Date
*94 8-3-'38

*152. क्या गवर्नमेंट इन सज्जनों के नाम तथा हर एक की मिनाद बतलावेगी ?

۱۵۲ — کیا دورنمت ان سجنوں کے نام بتایا ہر ایک کی میعاد بتلاوے گی ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : Separate statements regarding honorary magistrates and honorary assistant collectors containing the required information are laid on the honourable member's table.

(See Appendix A, page 124)

INSPECTION OF FILES BY COUNSEL OF PARTIES

*153. **Chaudhri Jafar Hasan Khan** (*absent*) : Is it a fact that the law courts generally allow counsel of the parties to inspect and consult the files of their respective cases on their *dates of hearing* without an application duly made ?

*99 8-3-'38

The Hon'ble the Minister of Justice : The honourable member is referred to rule 5, Chapter IX of the General Rules (Civil).

*154. **Chaudhri Jafar Hasan Khan** (*absent*) : Is it a fact that the present Munsif of Moradabad Munsifi does not permit even the counsel of the parties to inspect or consult the files of their respective cases even on their *dates of hearing* without duly stamped applications for inspection of the files ?

*100 8-3-'38

The Hon'ble the Minister of Justice : The Government have no information on the point. The matter is within the discretion of the Munsif.

*155. **Chaudhri Jafar Hasan Khan** (*absent*) : If the answer to above question be in affirmative, what steps do Government intend to take to remove the grievance ?

*101 8-3-'38

The Hon'ble the Minister of Justice : Does not arise.

(Questions tabled for Thursday, 24th March, 1938)

STARRED QUESTIONS

RENT CHARGED FROM LAWYERS FOR SEATS IN "LOWE MEMORIAL" IN THE COLLECTORATE COMPOUND, BULANDSHAH

*1. **Shri Brij Behari Lal :** Are the Government aware that the Collector, Bulandshahr, has imposed Re.1 per month as rent on each of the lawyers who occupy seats in the building known as 'Lowe Memorial' situated in the Collectorate compound ?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai) : Yes.

*2. **Shri Brij Behari Lal :** Is it a fact that the said building was constructed out of public subscription in 1862 in memory of Mr. Lowe, the then Collector, Bulandshahr, with a view to provide accommodation for lawyers and the litigant public ?

*3. Is it a fact that from the time the said building was constructed up till now it has been occupied by lawyers free of charge for their professional seats and for accommoating the litigant public visiting them ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : No records exist of the construction of the building and the purpose for which it was originally constructed is not definitely known. There is, however, an inscription on the building, to the effect that it was erected by the European and Indian residents of Bulandshahr as a memorial to the late Mr. W. H. Lowe. From a memoir of Zilla Bulandshahr, by Kunwar Lachhman Singh published in 1874 and a book by Mr. Growse published in 1885 it appears that the building was then used as a place of shelter for the public attending the courts. It has, however, been used for a long time solely as a vakalat-khana by lawyers practising in the Collectorate courts.

*4. **Shri Brij Behari Lal :** Is it a fact that in the year 1925, Mr. W. E. J. Dobbs, Collector, Bulandshahr, intended to levy rent on lawyers occupying the said Lowe Memorial, but on representation made by the lawyers as to the nature of the building he abandoned the idea and the building continued to be used free of all charges as before ?

*5. Is it a fact that the question of levying rent from lawyers arose many times during the regime of Messrs. T. A. C. Johnstone, S. Khurshed and others but was always dropped for the said reasons ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : In 1925 the Collector Mr. Dobbs, with the sanction of the Commissioner, Meerut Division, decided to levy rent from the lawyers who used the building. He rejected the representation made by them against this decision. Mr. Khurshed, Collector in 1926, reversed the decision of Mr. Dobbs, and it was not imposed until 1936. No information is available as to why the decision of 1925 to levy rent was reversed.

*6. **Shri Brij Behari Lal :** Is it a fact that the Lowe Memorial is treated as a Provincial building and the charges of its annual maintenance are met by the local Government and not out of the Collectorate Fund ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : The building is treated as Government property and is maintained at Government expense. The income from the court compound is credited to general revenues and does not form part of any separate fund.

*7. **Shri Brij Behari Lal :** Is it a fact that the Collector, Bulandshahr, has once again revived the question of levying rent from lawyer occupying the said building and obtained the sanction of the Government ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Yes.

*8. **Shri Brij Behari Lal :** Do the present Government approve of the policy of levying a rent on the use of this building ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Yes. There is no reason why lawyers should be provided with accommodation free of charge. Moreover, there is another building in the same compound, which is used by lawyers on payment of rent, and it is not desirable to make an

invidious distinction in this respect between the occupants of this building and those of the "Low Memorial."

'9. **Shri Brij Behari Lal:** Is the Government aware that the imposition of the said rent has caused resentment amongst the lawyers and the public concerned?

The Hon'ble the Minister of Revenue: The lawyers who have recently been required to pay rent are probably dissatisfied. Government are not aware of any resentment among the public or the other lawyers.

Shri Brij Behari Lal : شری بrij بهاری لال —
جس کام کے لیے بلڈنگ بنائی گئی تھی مسٹر لو کی یادگار میں —
اس کام میں رکاوٹ پیدا ہوتی ہے یا نہیں۔

श्री बृजबिहारी लाल :

जिस काम के लिये बिल्डिंग बनाई गई थी मिस्टर लो की यादगार में, उस काम में रुकावट पैदा होती है या नहीं ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary)

پارلیمنٹری سیکرٹری تو آنریبل پریمیر سہی دفاتر میں زیواری
جی نہیں — کہ کوئی رکاوٹ پیدا نہیں ہوتی ہے کیونکہ یہ بلڈنگ لاؤنس (lawyers) کے رہنے کے لیے نہیں بنائی گئی تھی لاؤنس سے کرایہ لیا جاتا ہے
بلڈنگ کے آرام میں کوئی رکاوٹ پیدا نہیں ہوتی —

पार्लियामेन्टरी सिक्रेटरी टू आनरेबुल प्रीमियर (श्री वेकटेश नारायण तिवारी) :

जी नहीं, कोई रुकावट पैदा नहीं होती है, क्योंकि यह बिल्डिंग लायर्स (Lawyers) के बैठने के लिए नहीं बनाई गई थी। लायर्स (Lawyers) से किराया लिया जाता है। पब्लिक के आराम में कोई रुकावट पैदा नहीं होती।

Shri Manik Singh : شری مانک سنگھ —
جس کام کے لیے عمارت بنائی گئی تھی اس کام میں آدھی ہے —
ठाकुर मानिक सिंह :

जिस काम के लिए इमारत बनाई गई थी उस काम में आ रही है ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیمنٹری سیکرٹری تو آنریبل پریمیر —
اس کا جواب دیدیا گیا ہے جو پہلے سوال کے جواب میں دیا گیا تھا یہ
نہیں معلوم کہ شروع میں کسی وجہ سے بلڈنگ بنائی گئی تھی۔ لیکن یہ بہت
عرصہ تک ان لوگوں کے لیے عدالت میں جاتے ہیں ایجنٹ کے استعمال میں
آتی رہی —

पार्लियामेन्टरी सिक्रेटरी टू आनरेबुल प्रीमियर :

इसका जवाब दे दिया गया है जो पहिले सवाल के जवाब में पढ़ा गया था। यह नहीं मालूम कि शुरू में किस वजह से बिल्डिंग बनाई गई थी। लेकिन यह बहुत असे तक उन लोगों के लिए जो अदालत में जाते हैं बठने के इस्तेमाल में आती रही।

MR. T. P. BHALLA, ANTI-CORRUPTION OFFICER

*10. Mr. Muhammad Ishaq Khan : When was Mr. T. P. Bhalla appointed as anti-corruption officer ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : In November, 1937.

*11. Mr. Muhammad Ishaq Khan : What is the strength of police officers and non-police officers under him ? What are their names and their previous positions ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : There are six police officers under him, all inspectors.

<i>Name</i>	<i>Previous position</i>
1. M. Habibul Malik	Inspector in the Investigating Branch of the Criminal Investigation Department.
2. Thakur Sri Krishan	Inspector in the General Branch of the Criminal Investigation Department.
3. M. Mahmud Ali	Inspector, Pilibhit District.
4. Rai Sahib Shanker Lal	Inspector, Agra District.
5. Pandit Tara Chand	Approved Inspector, Jhansi District.
6. Pandit Gaya Prasad	Prosecuting Inspector, Lucknow District.

There are no non-police officers.

*12. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is Mr. Bhalla getting any special allowances over and above his usual salary ? Are his subordinates also getting any such allowances ? If so, how much and why ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Mr. Bhalla gets a special pay of Rs.100 per mensem over his basic pay, and is thus drawing the same pay as he had been drawing in the Criminal Investigation Department. Yes, the following allowances have been sanctioned for the inspectors under Mr. Bhalla :

- (i) Special pay, Rs.60 per mensem each.
- (ii) House rent, Rs.30 per mensem each
- (iii) Conveyance allowance, Rs.18 per mensem each.

The following allowances have been sanctioned for the armed constables who are serving under Mr. Bhalla and who are thus his subordinates though they are not officers :

- (a) Special pay Rs.3 per mensem each.
- (b) Armed police allowance, Rs.2 per mensem each.
- (c) House rent, Rs.2 per mensem each.
- (d) City allowance, Rs.3 each.

The work of the Inspectors is as onerous as that of Inspectors in the Criminal Investigation Department and consequently they get allowances similar to those of Criminal Investigation Department Inspectors. The

allowances to armed constables have been fixed in view of the importance of their duties and the expense of living outside police lines.

*13. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Are any special registers maintained by the Government in which complaints received from the public are entered datewise as received? Are any registers maintained for complaints against police only? Are the complaints received serially numbered?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : In the Anti-Corruption Department no special register for complaints is maintained other than the usual Receipt Register which is maintained as in other departments of the Secretariat. In it all letters and complaints are entered; no register is maintained solely for complaints against the police. Serial numbers are automatically given to all entries made in the Receipt Register.

*14. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Are these registers, if any, open for inspection by the members of the Legislature? If not, why not?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : As is the case with all Government records, the register is not open to inspection.

*15. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Who receives these complaints against the police?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The officers to whom they are addressed.

*16. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Does the said officer register all the complaints received against the police as soon as they are received or has he the authority to dispose of them himself even before they are entered in the Receipt Register?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : All complaints (including those against the Police) are entered in the Receipt Register as they are received; no officer has the authority to dispose of them before they are entered in the Receipt Register.

*17. Mr. Muhammad Ishaq Khan : How many complaints against the police have been received by the present Government ever since they assumed office?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The information is being collected.

*18. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Has Mr. Bhalla or his police staff so far detected any cases of corruption or bribery on their own initiative or is their function confined to making inquiries in some of the numerous complaints received direct by the Government? If the former, how many cases have they detected?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Mr. Bhalla makes inquiries only in those cases in which Government order him to do so and does not make inquiries on his own initiative. Does not arise.

*19. Mr. Muhammad Ishaq Khan : How many inquiries has Mr. Bhalla made personally and how many have been made by his staff, and with what results in each case? Will the Government be pleased to lay a statement on the table?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : All the inquiries are made by the inspectors under Mr. Bhalla's personal supervision. A statement showing the details of inquiries made and results obtained is placed on the honourable member's table.

(See Appendix B, page 133)

*20. Mr. Muhammad Ishaq Khan : In how many cases did Mr. Bhalla recommend action to be taken against police officers ? Will the Government please lay a statement on the table ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Mr. Bhalla has made recommendations for action against police officers in 6 cases :

(a) Bulandshahr District	..	..	..	3 cases
(b) Bijnor District	..	..	..	1 case
(c) Shahjahanpur District	..	..	..	1 „
(d) Jhansi District	..	..	:	1 „

*21. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that one of the reports of inquiry made by Mr. Bhalla himself, the Chief Secretary of the Government commented that it was a partial inquiry ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Notes made in the Secretariat are confidential and Government do not consider it desirable that questions on such confidential notes should be answered in this House.

*22. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that the Government has appointed a disciplinary board to take action against police officials found guilty of corruption and bribery ? Are its proceedings confidential ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No Provincial Disciplinary Board has been appointed. Disciplinary Boards are constituted *ad hoc* as laid down under the Police Regulations ; the proceedings of the Boards are confidential, being departmental proceedings.

*23. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Will the Government please state why it was found necessary to appoint it ? What are the functions and powers of this Board ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Does not arise.

*24. Mr. Muhammad Ishaq Khan : What is the personnel of this Board ? Will the Government be pleased to lay a statement on the table ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Does not arise.

*25. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that no non-police member has been appointed on it, except the District Magistrate ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Under the rules and the Police Act only Police officers are entitled to sit on such Boards.

*26. Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is this Board a permanent body ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No. See the answer to question 22.

*27. **Mr. Muhammad Ishaq Khan** : Is it a fact that a professional detective, Mr. C. P. Singh, was employed by the Government to investigate several cases of complaint both against the police and revenue staff ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No.

*28. **Mr. Muhammad Ishaq Khan** : Is he still working in the anti-corruption department? If not, why were his services terminated and when ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : He has never been employed in Anti-Corruption Department. Does not arise.

*29. **Mr. Muhammad Ishaq Khan** : Is it a fact that Mr. Bhalla refused to have any non-police official appointed in the Anti-Corruption Department? If so, why ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No. Does not arise.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to answer to question no. 11 last paragraph, it is said that there are no non-police officers. Will the Government be pleased to state the reasons as to why no non-official has been selected to work in this?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The Government did not consider it necessary.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Why did the Government not think it necessary? Why was not even a member of the Congress party taken to inspire confidence in the public ?

The Hon'ble the Speaker : Mr. Muhammad Ishaq Khan, we cannot have a debate on this. The budget is under consideration and you can raise the point during the budget discussion.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Will the Government be pleased to state reasons as to why a non-official was not associated and why only police officers were appointed ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Because it is the duty of police officers and the appointment of a non-official was neither considered necessary nor desirable.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Is this the policy of the Government that non-officials should not be associated with looking after such things ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : So far as the association of non-officials is concerned they are always welcomed.

Shri Charan Singh : Sir, has any action been taken so far in the six cases recommended by Mr. Bhalla ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Those cases have been referred to the Disciplinary Board.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : The answer to question no. 13 is that no register is maintained for noting complaints against the police. Will the Government be pleased to state as to why such a register is not maintained ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No separate register is maintained for entering police complaints. All complaints are entered in one register which is called the receipts register.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : If that is the fact, why did the Parliamentary Secretary say that the information is being collected?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Information as to the number of complaints received in various departments.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : The question was how many complaints were received and the answer is that they have been entered in the register. Now why was the answer not furnished to us?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The register relates to the Anti-Corruption department, but complaints are received in all the departments and also by heads of various departments.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : The question is how many complaints were received.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I ask for notice.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to answer to question no. 21, is it a fact that an inquiry which was made by Mr. Bhalla was turned down by the Chief Secretary because it was a partial inquiry?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : None that I know of.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that the Chief Secretary wrote an adverse comment upon the inquiry made by Mr. Bhalla?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : As I have already stated in answer to the original question, no information can be supplied to the House regarding the views expressed on files by departmental heads or by secretaries.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गौतम :

क्या गवर्नमेन्ट यह बतलाने की कृपा करेगी कि महाराजगंज में जो एक मेम्बर साहब की औरत मारी गई थी उसके मुताल्लिक गवर्नमेन्ट ने क्या किया ?

شري موهن لال گوتم —
کیا گورنمنٹ یہہ بتلانے کی کرپا کریگی کہ مہاراجگنج میں جو ایک میمبر صاحب کی عورت ماری گئی تھی اس کے متعلق گورنمنٹ نے کیا کیا —

The Hon'ble the Speaker : आनरेबुल स्पीकर :

पहिले यह बतलाइये कि किस सवाल के मुताल्लिक यह सवाल है ।

آنریبل اسپیکر —
یہہ بتلائے کہ کس سوال کے متعلق یہہ سوال ہے —

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गौतम :

एक साहब सी० पी० सिंह जो महाराजगंज में इन्क्वायरी (inquiry) करने के लिए गए थे ।

شري موهن لال گوتم —
ایک صاحب سی پی سی ساگھہ جو مہاراجگنج میں (inquiry) کرنے کے لیے گئے تھے —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

پولیس کے آدمیوں نے کی ہوگی ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
پولیس نے آدمیوں نے کی ہوگی —

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गोतम :

क्या सी० पी० सिंह ने नहीं की थी ?

شری موہن لال گوتم —
کیا سی پی سنگھ نے نہیں کی تھی —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

میں نے اس بات کی کوئی اطلاع نہیں ہے ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
میں نے اس بات کی کوئی اطلاع نہیں ہے —

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गोतम :

क्या सी० पी० सिंह को गवर्नमेंट ने नहीं भेजा था ? ओर उनका कोई खर्च नहीं बरदाश्त किया था ?

شری موہن لال گوتم —
کیا سی پی سنگھ کو گورنمنٹ نے نہیں بھیجا تھا اور ان کا کوئی خرچ نہیں برداشت کیا تھا —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

میں نے اس کی کوئی اطلاع بالکل نہیں ہے ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
میں نے اس کی اطلاع بالکل نہیں ہے —

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to the answer to question no. 22 it has been said that the proceedings of Provincial Disciplinary Board are confidential. Is it the intention of the Government that the members of the Legislative Assembly may inspect these documents ?

The Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : As no Provincial Disciplinary Board has been constituted, I am afraid I cannot give the assurance asked for by the honourable member.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : It has been said in the reply to question no. 22 that some Disciplinary Board has been constituted.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Disciplinary Boards are constituted *ad hoc* and only Police Officers are members of that Board.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Is it the intention of the Government that members of the Legislative Assembly may inspect the files in the Anti-Corruption Department ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : As regards the answer to question no. 19 I want to know the policy of the Government concerning these inquiries. Can members of the public send complaints direct to Mr. Bhalla ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : They might bring such cases to the notice of the Government and if they are satisfied they will refer these cases to Mr. Bhalla for investigation.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to the answer given to question no. 28, is it a fact that the said Mr. C. P. Singh has been paid for the work he did for the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No.

Mr. H. G. Walford : I want to ask a question upon the answer given to my friend over there. What is the advantage in sending the complaints to the Government and not directly to the Corruption Officer ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Simply because Mr. Bhalla cannot start investigation into any complaints unless he is asked to do so by Government.

Mr. H. G. Walford : Why should not Mr. Bhalla be authorized to make these inquiries without first having received the sanction of the Government in the matter ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Government is in the best position to decide which cases should be taken up first, those which are of more important character or otherwise.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : As regards question no. 19, is it a fact that Mr. Bhalla has published a notice that only those cases will be enquired into which are reported by the heads of departments ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I have not seen that notice.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to the answer to question no. 29, is it a fact that the Hon'ble the Minister of Revenue has been served with a notice by the said Mr. C. P. Singh with regard to his wages for the work taken from him ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No.

Kunwar Sir Maharaj Singh : With reference to question no. 27, have the Government any information as to who Mr. C. P. Singh is, and if so, will they supply that information ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I have no information but if the honourable member is anxious that an inquiry should be made I shall be glad to do so if he tables a question.

Kunwar Sir Maharaj Singh : I do not want to table a question.

Shri Harish Chandra Bajpai : With reference to question no. 22, may I know the constitution of the Disciplinary Board? Who are the members of that Disciplinary Board? Are those Boards appointed in every district?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : These Boards are appointed under Police Regulations if and when necessary.

Shri Charan Singh : With reference to question no. 22, has any action yet been taken by any of the disciplinary board?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : They can only make a report to the Government.

Shri Charan Singh : Have they made any report?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Some of them have.

Shri Charan Singh : Have they recommended any punishment or not?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I cannot give that information at this stage.

Nawab Dr Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : With regard to the reply given to Sir Maharaj Singh, may I know whether Mr. C. P. Singh is a Government servant?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : There may be any number of C. P. Singhs in the Government service.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Mr. C. P. Singh mentioned by the Parliamentary Secretary in reply to a question.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : May I know whether Government is aware of the identity of this person?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Not as Government.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : If Government is not aware as Government, are they aware as human being?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I know some members of the Government in their personal capacity are aware of his identity.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Has the Parliamentary Secretary studied the file of Mr. C. P. Singh?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No, I have not, because there is none.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Will Government be pleased to inform the House of the knowledge that they have about Mr. C. P. Singh as a human being?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : If Nawab Sahib will be pleased to table a question.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गौतम :

क्या इन्क्वाइरी करते वक्त शिकायत करने वालों को मौका दिया गया था कि वह अपनी शिकायत इन्क्वाइरी करने वालों के सामने पेश करें ?

شری موہن لال گوتم —
کیا enquiry کرتے وقت شکایت کرنے والوں کو موقع دیا گیا تھا کہ وہ
اپنی شکایات enquiry کرنے والوں کے سامنے پیش کریں —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری
سیکرٹری ٹو آنرےबल प्रीमियर :
जरूर ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل پریمیر —
ضرور —

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गौतम :

कितने आदमी, कितने केसेज में मय काम्प्लेनेंट्स (complainants) इस इन्क्वाइरी कमेटी के सामने आए और कितने नहीं आए ?

شری موہن لال گوتم —
کتنے آدمی کتنے کیسز میں مع complainants اس انکوائری کمیٹی کے
سامنے آئے اور کتنے نہیں آئے —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری
سیکرٹری ٹو آنرےबल प्रीमियर :

अगर आनरेबल मेम्बर जानना चाहते हैं तो मैं नोटिस चाहता हूं इसलिए कि उन सब की तफ़सील मेरे सामने नहीं है ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل پریمیر —
اگر آنریبل میمبر جاننا چاہتے ہیں تو میں نوٹس چاہتا ہوں اس لیے کہ
اُن سب کی تفصیل میرے سامنے نہیں ہے *

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

बीसवें सवाल के मुताल्लिक मेरा दर सवाल यह है कि जो छः केसेज मिस्टर भल्ला ने रिकमेन्ड किए थे उन पर ऐक्शन लिया जाये और ऐसे केसेज जिन्हें उन्होंने रिकमेन्ड किया है उन पर मुकद्दमा चलाया जाये ?

شری مہابیر تیاگی —
بیسویں سوال کے متعلق میرا در سوال یہ ہے کہ جو چھ cases مسٹر بللا
نے recommend کیئے تھے ان پر action لیا جائے اور ایسے cases جنہیں اُنہوں
نے recommend کیا ہے ان پر مقدمہ چلایا جائے *

Parliamentary Secreraty to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری
سیکرٹری ٹو آنرےबल प्रीमियर :

किस मामले के मुताल्लिक ?

چارلیمنٹری سیکریٹری تو آنریبل پریمئیر —
کس معاملہ کے متعلق ؟

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

वीसवें सवाल के मुतालिक, छ: केसेज वाले मामले के मुतालिक ।

شہر مہابیر تیاگی —

بیسویں سوال کے متعلق چھہ cases والے معاملہ کے متعلق *

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری

سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

یہ تو رپورٹ آنے پر خیال کیا جاتا ہے ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری تو آنریبل پریمئیر —
یہ تو رپورٹ آنے پر خیال کیا جائیگا *

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : Is it the policy of Government to sanction inquiries after consultation with the local authorities or on their own initiative? This is with reference to the answer to question no. 16.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : It depends on the merits of the each individual case.

Shri Harish Chandra Bajpai : May I know in how many districts disciplinary boards have been formed so far ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Boards are formed for the consideration of particular cases ?

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Will the Hon'ble Minister of Revenue tell us whether the services of Mr. C. P. Singh were engaged or not ?

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

جناب والا — ایک دوست نے بھارس سے ایک سی پی سنگھ صاحب کی سفارشیں کی اور یہہ کہا کہ بہت اچھے پرائیوٹ ڈٹیکٹیو (detective) ہیں اگر کسی تفتیش کی ضرورت ہو تو یہہ کام میں لائے جاسکتے ہیں - اس زمانے میں گورکھپور میں شہن لال صاحب ایک مقدمہ کی تحقیقات کرانا چاہتے تھے - اس طرح اُنار میں ایک مقام پر تفتیش کرانا چاہتے تھے اور اناوہ میں ایک صاحب ایک شکایت کی تفتیش کرانا چاہتے تھے - سی پی سنگھ صاحب ان تینوں آدمیوں کی طرف سے گورکھپور اناوہ اناوہ ان مقامات پر گئے - اُن سے کوئی سرکاری کام نہیں ادا کیا اُن کی خواہش تھی کہ وہ مسٹر بھلا کے ساتھ کام کریں مگر اُن کی سروس منظور نہیں کی گئی چونکہ کوئی غیر پولیس ڈیپارٹمنٹ کا آدمی اس محکمہ میں نہیں لیا جانے والا تھا اس سے اُن کی خدمات نہیں قبول کی گئیں -

आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू :

जनाबे वाला—एक दोस्त ने बनारस से एक सी० पी० सिंह साहब की सिफारिश की और यह कहा कि बहुत अच्छे प्राइवेट डिटेक्टिव हैं। अगर किसी तफ्तीश की जरूरत हो तो यह काम में लाए जा सकते हैं। उस जमाने में गोरखपुर में शिवनलाल साहब एक मुकद्दमे की तहकीकात कराना चाहते थे। इसी तरह उन्नाव में एक मुकाम पर तफ्तीश कराना चाहते थे। और इटावा में एक साहब एक शिकायत की तफ्तीश कराना चाहते थे। सी० पी० सिंह साहब इन तीनों आदमियों की तरफ से गोरखपुर, उन्नाव, इटावा इन मुकामात पर गए। उनसे कोई सरकारी काम नहीं लिया गया। उनकी ख्वाहिश थी कि वह मिस्टर भल्ला के साथ काम करें। मगर उनकी सर्विसेज मंजूर नहीं की गई। चूंकि कोई गैर पुलिस डिपार्टमेंट का आदमी इस मुहकमा में नहीं लिया जाने वाला था इससे उनकी खिदमात नहीं कबूल की गई।

Kunwar Sir Maharaj Singh : As far as I could hear the Hon'ble Minister of Revenue I gather that Government are aware of the existence of Mr. C. P. Singh.

The Hon'ble the Minister of Revenue : I am aware of the existence of Mr. C. P. Singh.

Kunwar Sir Maharaj Singh : I asked the Parliamentary Secretary a few minutes ago whether he was aware of the existence of Mr. C. P. Singh.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : My reply was that Government as Government were not aware of the existence of Mr. C. P. Singh.

Kunwar Sir Maharaj Singh : My questions to Government are as Government and not as Parliamentary Secretary.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : May I understand from the reply of the Minister of Revenue that the information about Mr. C. P. Singh was at their disposal and that it was kept back from us ?

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

ان تمام سوالات سے یہ ظاہر ہوتا تھا کہ سی پی سنگھ کو گورنمنٹ نے کسی کام پر بھیجا ہے۔ میں نے ذاتی طور پر کانگریس کے کاموں میں بہت سے آدمیوں کو امپلوائے (employ) کیا ہے۔ اگر اس کا جواب گورنمنٹ سے طلب کیا جائے تو اس کا جواب نفی میں ملے گا۔ چونکہ سوال پرسنی personally مجھ سے کیا گیا تھا اس لیے میں نے جواب دے دیا۔

आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू :

इन तमाम सवालात से यह जाहिर होता था कि सी० पी० सिंह को गवर्नमेंट ने किसी काम पर भेजा है। मैंने जाती तौर पर कांग्रेस के कामों में बहुत से आदमियों को एम्प्लाय (employ) किया है। अगर इसका जवाब गवर्नमेंट से तलब किया जाय तो इसका जवाब नफ़ी में मिलेगा। चूंकि सवाल परसनली (personally) मुझसे किया गया था इसलिए मैंने जवाब दे दिया।

Qazi Muhammad Adil Abbasi : What steps have the Government taken to notify to the public that they should report cases of bribery and corruption to the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Proceedings of the Assembly and the Council published in the newspapers are sufficient information to the public.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Government has stated that Mr. Bhalla has no power to initiate. What other powers does he exercise in checking corruption ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Power of investigating complaints referred to him by the Government.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to the reply of the Parliamentary Secretary there are certain papers annexed therewith. On page 3 you will find. . . .

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : It is confidential.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : It has been supplied to me in public interest and members can make use of it.

On page 3 you will find item no. 16. "Enquiry against a deputy inspector of schools, Bulandshahr". There is a remark against this item—inquiry was not pursued as the real culprit seemed to be a non-official.

May I know what action has been taken against that non-official and who is that non-official ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I ask for notice.

Shri Charan Singh : I had just now put a supplementary question with reference to question no. 22 asking for information whether any disciplinary board has sent any report to Government and the Parliamentary Secretary replied "I have no information". I want to know what does "I" mean in this connexion,

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The word "I" means Parliamentary Secretary,

The Hon'ble the Speaker : I want to tell the Parliamentary Secretary that questions here are meant to be answered by Government and not by Pandit Venkatesh Narayan Tivary.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गोतम :

क्या यह वाक्या है कि खुर्जा के सब-इन्स्पेक्टर पुलिस के मित्राभक्त मन्त्र साहब ने यह राय थी कि उस आदमी पर मुकद्दमा चलाया जाए और जी० आर्डी० जा० की राय थी कि डिपार्टमेंटल ऐक्शन लेकर छोड़ दिया जाए और मन्त्र साहब ने एग्री (agree) नहीं किया ?

श्री मोहन लाल गोतम —

کیا یہ واقعہ ہے کہ خورجہ کے انسپیکٹر پولیس کے میٹرابھکت منتر صاحب نے یہ رائے دی کہ اس آدمی پر مقدمہ چلایا جائے اور قی آئی جی کی رائے تھی کہ دیپارٹمنٹل ایکشن ایگری (agree) نہیں کیا ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو ڈسپلنری بورڈ کو بھیج دیا ہے وہ تحقیقات کر رہی ہے۔

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو ڈسپلنری بورڈ کو بھیج دیا ہے وہ تحقیقات کر رہی ہے۔

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

क्या गवर्नमेंट महसूस करती है कि जब से उन्होंने ऐन्टी-कॉरप्शन डिपार्टमेंट खोला है क्या रिश्वतों में कमी हो गई है ?

شری مہابیر تیاگی :
کیا گورنمنٹ محسوس کرتی ہے کہ جب سے انہوں نے انٹی کورپشن ڈیپارٹمنٹ (Anti-Corruption Department) کھولا ہے کیا رشوتوں میں کمی ہو گئی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :
یہ بہت جنرل سوال ہے۔

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
یہ بہت جنرل سوال ہے۔

Shri Phool Singh : Has the Disciplinary Board reported to Government on any of the six cases referred to by Mr. Bhalla or not ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Report has been received from some of the Boards.

*30—32. **Mr. Muhammad Ishaq Khan :** [*Postponed*]

*33—37. **Shri Krishna Chandra :** [*Postponed.*]

DURATION OF POSTING OF RAI SAHIB PANDIT CHANDRA DHAR DAYAL, DEPUTY COLLECTOR AT MUTTRA

*38. **Shri Krishna Chandra :** How long has Rai Sahib Pandit Chandra Dhar Dayal, Deputy Collector, been in Muttra District ? Has he been there for over five years ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Rai Sahib Pandit Chandra Dhar Dayal, Deputy Collector, has been in the Muttra District since 3rd February, 1934, but during this period he was on leave from 16th May to 10th July, 1934; officiated as Magistrate and Collector, Mainpuri and Muttra from 18th October to 14th November, 1934, and from 16th July to 17th August, 1935, respectively.

No.

Shri Krishna Chandra : Will the Parliamentary Secretary please state the usual period for which an officer is allowed to remain in one station ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Ordinarily for five years.

DURATION OF POSTING OF MR W. C. DIBLE IN AGRA DIVISION.

*39. **Shri Krishna Chandra :** How long has Mr W. C. Dible, I.C.S., been in Agra Division as the District Magistrate of Muttra, as the District Magistrate of Agra and now as the officiating Commissioner of Agra ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Mr. Dible was in the Agra Division from December 1926 to March, 1934 and has now been in that division since 13th February, 1936. During his first spell of service in the division he was on 6½ months leave in April—October 1931. His present appointment as officiating Commissioner, Agra, begins from 4th March, 1937.

MANAGEMENT OF BADRINATH TEMPLE

*40. **Lal Surendra Bahadur Singh :** (a) Has the attention of the Government been drawn towards the management of Badrinath Temple ?

(b) Is any general scheme for the proper management of Hindu charitable and religious funds under the contemplation of the Government ?

The Hon'ble the Minister of Education : (a) Yes.

(b) Yes.

Shri Hargovind Pant : Does the Government propose to take any steps towards the improvement of the present management ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : The honourable member will be glad to know that the question is receiving active consideration of the Government, and something tangible may be expected before too long.

Shri Radha Kant Malaviya : What steps does the Government propose to take to have a new *rawal* appointed ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : Sir, I have nothing to add to the answer that I have already given.

*41—52. **Lal Surendra Bahadur Singh :** [*Postponed.*]

RETIREMENT OF DEPRESSED CLASS SUPERVISOR, DISTRICT BOARD, MAINPURI

*५३. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** राय साहब हरी प्रसाद टमटा : क्या यह बात सही है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड मैनपुरी का डिप्रेसड क्लास सुपरवाइजर (retire) हो गया है ?

راے صاحب ہری پرشاد تامتا -

* 53 — کیا یہ بات صحیح ہے کہ ڈسٹرکٹ بورڈ مینپوری کا ڈپرسڈ کلاس

سورڈایزر رٹائر (retire) ہو گیا ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Education : आनरेबुल मिनिस्टर आफ् एज्युकेशन : जी हां ।

آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن - جی ہاں -

APPOINTMENT OF A SUPERVISOR BY THE DISTRICT BOARD, MAINPURI

*५४. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** राय साहब हरी प्रसाद टमटा : क्या यह ठीक है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड मैनपुरी ने एक ऐसे शिक्षक को सुपरवाइजर मुक़रर किया है जो शैड्यूल्ड जाति का नहीं है ?

راے صاحب ہری پرشاد تامتا —
 * ۵۴ — کیا یہہ ٹھیک ہے کہ دسترکٹ بورڈ میں بدوری نے ایک ایسے شخص کو سپروائزر مقرر کیا ہے جو شیڈولڈ ذات کا نہیں ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Education : آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن : جی ہاں !

آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن —
 جی ہاں —

* ۵۵. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** رای ساہب ہری پرشاد تامتا : کیا یہ سہی ہے کہ سرکار نے یہ تقرر رکھا ہے کہ جتنے نئے سپروائزر مقرر کیے جائیں گے وہ شیڈولڈ ذاتوں میں سے ہوں گے ؟

The Hon'ble the Minister of Education : آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن : جی ہاں !

آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن —
 جی ہاں —

* ۵۶. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** رای ساہب ہری پرشاد تامتا : کیا گورنمنٹ یہ بتانے کی مہربانی کرے گی کہ ایسے آدمی کو جو شیڈولڈ ذات کا نہیں ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Education : آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن : اس کی جانچ کی جا رہی ہے ۔

آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن —
 اس کی جانچ کی جا رہی ہے ۔

* ۵۷. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** رای ساہب ہری پرشاد تامتا : کیا سرکار یہ بتانے کی مہربانی کرے گی کہ وہ اس معاملے میں اب کیا کرنا چاہتی ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Education : آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن : اس کا اوتروہ ہے جو پرنسپل ۵۶ کا ہے ۔

* ۵۸. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** رای ساہب ہری پرشاد تامتا : کیا اس پوسٹ کے لیے اجڑیا مانگی گئی تھی ۔

راے صاحب ہری پرشاد ٹامٹا —

کیا اس پوسٹ کے لیڈے عرضیاں مانگی گئی تھیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

معلوم ہوتا ہے کہ نہیں مانگی گئی تھیں ؟

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —

معلوم ہوتا ہے کہ نہیں مانگی گئی تھیں —

Rai Sahib Hari Prasad Tamta : رای صاحب ہری پرشاد ٹمٹا :

کیوں نہیں مانگی گئی تھیں ؟

راے صاحب ہری پرشاد ٹامٹا —

کیوں نہیں مانگی گئی تھیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

یہ سب تھکڑا ہوا ہو رہا ہے ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —

یہ سب تحقیقات ہو رہی ہے ؟

Rai Sahib Hari Prasad Tamta : رای صاحب ہری پرشاد ٹمٹا :

یہ تھکڑا ہوا کب تک پوری ہوگی ؟

راے صاحب ہری پرشاد ٹامٹا —

یہ تحقیقات کب تک پوری ہوگی ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

میرا خیال ہے کہ بہت جلد پوری ہو جائیگی ۔ اس وجہ سے کوئی صاحب نہیں منتخب ہوئے ۔

*58 — 60. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** [Postponed.] ;

NON-APPOINTMENT OF DEPRESSED CLASS ORGANIZERS IN CERTAIN DISTRICTS

۶۱. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** رای صاحب ہری پرشاد ٹمٹا :
کیا سرکار یہ بتانے کی کرا کریمگی کہ کن کن ضلعوں میں اچھوت
سودھار ویभाग में नहीं रखे गये ?

راے صاحب ہری پرشاد ٹامٹا —

* ۶۱ — کیا سرکار یہ بتانے کی کریمگی کہ کن کن ضلعوں میں اچھوت

اور کائناں زر گرام سدھار ویभाग میں نہیں رکھے گئے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : Bareilly, Pilibhit, Bijnor, Shahjahanpur, Budaun, Moradabad, Hardoi, Rae Bareli, Partabgarh, Ghazipur, Banda, Cawnpore and Fatehpur.

६२. **Rai Sahib Hari Prasad Tamta :** राय साहब हरी प्रसाद टमटा : क्या सरकार यह बताने की कृपा करेगी कि क्यों कुछ जिलों में अच्छे आर्गनाइजर नहीं रखे गये हैं ?

راے صاحب ہری پرشاد تامٹا —
* ۶۲ — کیا سرکار یہ بتانے کی کرپا کریگی کہ کیوں کچھ ضلعوں میں اچھوت آرگنائیزر نہیں رکھے گئے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : For districts Bareilly, Pilibhit, Shahjahanpur, Budaun, Moradabad, Hardoi, Partabgarh, Banda and Fatehpur no candidate belonging to a scheduled caste applied, and hence it was not possible to select a candidate of the scheduled castes. For the district of Bijnor 2 such candidates applied; for Cawnpore 4; and for Rae Bareli only one. They were selected for training, but they were weeded out during the course because they were found unsuitable. For the district of Ghazipur there were two candidates, but the selection committee of five weeded them out on the ground of unfitness.

Mr. H. G. Walford : May I ask the Government what are the qualifications required for these posts, and what were the qualifications of those who had applied ?

The Hon'ble the Minister of Justice : For a detailed answer to that question I should like to have a short notice.

Mr. H. G. Walford : Does not the Government know what were the qualifications required for these posts and what inquiries they made in respect of the unsuitability of the candidates who were turned out ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, this question is by way of a cross-examination. My answer to it is this. As for the qualifications needed there are circular orders issued, and I wanted notice because I wanted to place these circular orders before the honourable members. As for the people who applied, the information was collected and is embodied in this answer.

Dr. Manik Chand : डाक्टर मानिकचन्द :

क्या यह बात सच है कि दो सौ अज्ञियां इस मुकाम पर डिप्रेसड क्लास की आई थीं, उनमें से कितनी चुनी गई ?

داکٹر مانک چند —
کیا یہ بات سچ ہے کہ دو سو عرضیاں اس مقام پر ڈپرسڈ کلاس کی آئی تھیں ان میں سے کتنی چنی گئیں —

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ जस्टिस :
जी हां । बहुत सी चुनी गई ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —
جی ہاں — بہت سی چنی گئیں *

PRESSES ENTRUSTED WITH THE PRINTING OF THE UNITED PROVINCES
GAZETTE

*63. **Shri Banshi Dhar Misra:** Will the Government be pleased to state the names of the printing presses to which the work of printing the *United Provinces Government Gazette* has been entrusted?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice
(**Shri Jugal Kishore**)

- (1) Belvedere Press.
- (2) City Press.
- (3) Empire Press.
- (4) Hindi Press.
- (5) Law Publishing House.
- (6) Mission Press.
- (7) Modern Press.
- (8) National Press.
- (9) Standard Press, all of Allahabad.

*64 **Shri Banshi Dhar Misra:** Is it a fact that no public notice for tenders was issued and the work of printing the *United Provinces Government Gazette* has been given to the presses without calling for tenders? If so, why?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :
(a) Yes.

(b) Presses were selected on their known resources and capacity to turn out the work in a satisfactory manner.

*65 **Shri Banshi Dhar Misra:** Will the Government be pleased to state the rates at which the printing of the *United Provinces Government Gazette* has been given to the presses?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :
The rates vary with the variation in number of copies printed from Re.1-14 to Rs.2-2 per page of solid matter; Rs.2-6 to Rs.2-10 per page of half-tabular matter (3 to 5 columns inclusive); and Rs.2-14 to Rs.3-2 per page of full tabular matter (6 columns and upwards).

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहनलाल गौतम :

क्या गवर्नमेन्ट ने इस बात की तहकीकात कर ली है कि जितना सस्ता काम छप रहा है उससे ज्यादा सस्ता नहीं छप सकता ?

— شری موہن لال گوتم —

کیا گورنمنٹ نے اس بات کی تحقیقات کو لی ہے کہ جتنا سستا کام چھپ رہا ہے اُس سے زیادہ سستا نہیں چھپ سکتا *

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :
 پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس :
 جی ہاں !

پارلیمنٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس —
 جی ہاں —

*66. **Shri Jagmohan Singh Negi :** [*Postponed.*]

*67—71. **Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din :** [*Postponed.*]

**HOLDING OF A MEETING OF THE LEGISLATURE AT NAINI TAL,
 AND MOVE OF CAMP SECRETARIAT, ETC.**

*72. **Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din :** Is it a fact that the Government propose to abolish the practice of holding one meeting of the Legislature at Naini Tal during August or September? If so, what are the reasons?

The Hon'ble the Minister of Justice : For financial reasons Government have decided not to move to the hills this year and consequently no session of the legislature will be held at Naini Tal.

Shri Hargovind Pant : May I enquire if the decision of the Government is final or will they re-consider it?

The Hon'ble the Minister of Justice : The decision of the Government is for one year. Statesmen look only six hours ahead.

*73. **Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din :** Is it a fact that the Camp Secretariat and allied offices as well as departmental officers will be allowed to go up to Naini Tal during the coming summer season?

The Hon'ble the Premier, (Shri Govind Ballabh Pant) : The Camp Secretariat will not move to the hills. The question of recessing officers is under Government's consideration.

*74. **Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din :** Is it a fact that the Engineering Department has been consulted by the Government about altering the Brook Hill House into an Assembly Hall? If so, what is the estimate of the cost of such alteration?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes. The cost was estimated at Rs. 45,070.

*75. **Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din :** Has the Government calculated the cost of holding a session of Legislature at Naini Tal and if so, what is its amount?

The Hon'ble the Minister of Justice : The extra cost for holding a session of the Legislature at Naini Tal, instead of one at Lucknow, was estimated at Rs.15,500 to which may be added the cost of the move of the Government for the season to the hills, which was calculated at Rs.60,000.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Is this cost of the meeting at Naini Tal calculated on the existing rates or at the rates which are being prescribed by the Government in accordance with the decisions of the previous Government?

The Hon'ble the Minister of Justice : The estimates were prepared in accordance with the rates proposed in the Bill which has been introduced in this House.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Has the consideration of the question of altering the Brook Hill House been indefinitely postponed in view of the decision of Government not to go to Naini Tal at least for the present ?

The Hon'ble the Minister of Justice : It has been postponed for the present.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Am I to understand that in case there is no session at Naini Tal, there will be a saving of Rs.60,000 also which was mentioned in the answer of the Hon'ble Minister to question no. 75 ?

The Hon'ble the Minister of Justice : I take it to be so. There will be that much saving.

SARDA CANAL HEADWORKS DIVISION

*76. **Shri Rameshwar Dayal :** When was the Sarda Canal Headworks Division started ?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Muhammad Ibrahim) : 8th November, 1919.

*77. **Shri Rameshwar Dayal :** Would the Government kindly lay on the table a statement showing the names of all the Executive Engineers with the nationality of each who have held charge of this division since its start, as well as the period of service of each incumbent ?

The Hon'ble the Minister of Communications : A statement is laid on the table.

(See Appendix C, page 135)

Shri Rameshwar Dayal : श्री रामेश्वर दयाल :

क्या गवर्नमेन्ट कृपा करके बताएंगी कि सन् १९१९ से लेकर सन् १९३८ ई० तक सिर्फ एक हिन्दुस्तानी को एग्जिक्यूटिव इंजीनियर बनने का अवकाश मिला ? इसका क्या कारण है ?

— شری رامیشور دیال
کیا گورنمنٹ کریا کرے بتائیگی کہ سنہ ۱۹۱۹ء سے لیکر سنہ ۱۹۳۸ء تک صرف ایک ہندوستانی کو ایکزیکیوٹو انجینیئر بننے کا اب تک موقع ملا۔ اس کا کیا کارن ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Communications : If the honourable member would refer to the statement supplied to him, he will find that at least four Indians of this type have been deputed.

*78. **Shri Rameshwar Dayal :** Is the Government aware of the prevalence of dissatisfaction among all concerned owing to the successive appointment of Europeans to hold charge of the said Headworks Division ?

The Hon'ble the Minister of Communications : No

*79 **Shri Rameshwar Dayal** Is it a fact that originally it was contemplated to locate the headquarters of the Sarda Canal Headworks Division at Pilibhit?

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes.

*80. (a) **Shri Rameshwar Dayal**: Is it a fact that it was in pursuance of this idea that the office and the residential quarters of the Executive Engineer were built at Pilibhit?

(b) If the answer be in affirmative, would the Government kindly explain as to why the headquarters were actually established at Bareilly and at what extra expenditure?

(c) Is it a fact that the Headworks Division is the only example where the headquarters are established outside the division?

(d) Is it a fact that the Government has to incur additional expenditure by way of travelling allowance, etc. in having the headquarters established at Bareilly?

(e) Is it a fact that the headquarters building at Pilibhit can with a slight extension serve the purpose of headquarters of the Headworks Division satisfactorily and adequately?

The Hon'ble the Minister of Communications : (a) Yes.

(b) The climate of the whole division including Pilibhit is malarious and it was considered advisable to have the headquarters at a healthy place so that the Executive Engineer and other staff could go there for some period in the rainy season. There was no extra expenditure as the residence built at Pilibhit was sold to the Police Department at its full value.

(c) No.

(d) Bareilly is only 30 miles away from Pilibhit and the extra expense on travelling allowance is small.

(e) As mentioned in (b) above, the residence has been bought by the Police Department. The office building has been converted into a Zilladari, Sub-divisional and Telegraph offices, signallers quarters and amins quarters.

No building is now available at Pilibhit for either the Executive Engineer or his office.

*81. **Shri Rameshwar Dayal**: Is it a fact that there are two sub-divisions in the Sarda Canal Headworks Division?

The Hon'ble the Minister of Communications: Yes.

*82. **Shri Rameshwar Dayal**: Is it a fact that in the Banbasa sub-division two Sub-Divisional Officers have been kept throughout the year ever since the creation of the Headworks Division?

The Hon'ble the Minister of Communications: The Headworks Division was formed in November, 1919. As Banbassa, the

headquarters of the 1st Sub-division where the Headworks of the Sarda Canal is situated, is a notoriously unhealthy place, a second officer has been attached to the Sub-division since December, 1932, to assist the Sub-divisional Officer and gain the necessary experience of the unusual type of work required for the maintenance and operation of the Headworks, on the safety of which depends the supply of water to the entire canal system. It is essential that an experienced officer having the necessary specialized training should always be available to take over charge of the Sub-division in case the Sub-divisional Officer suddenly falls ill or is transferred.

*83. **Shri Rameshwar Dayal**: Is it a fact that barring four months during rains the work can be satisfactorily and efficiently done by one Sub-divisional Officer only throughout the remaining eight months?

The Hon'ble the Minister of Communications: No.

[Question time having finished the remaining starred questions were carried over to the agenda of the next day.]

UNSTARRED QUESTIONS

1—19. **Shri Lakshmi Shankar Bajpai**: *[Postponed.]*

SANSKRIT EDUCATION IN THESE PROVINCES

20. **Shri Har Govind Pant**: What is the total amount of money spent by the Government on Sanskrit education in these provinces?

The Hon'ble the Minister of Education: Rs.1,43,000.

21. **Shri Har Govind Pant**: How much out of this total amount is spent on the inspection staff?

The Hon'ble the Minister of Education: Rs.6,800.

22. **Shri Har Govind Pant**: Will the Government be pleased to lay on the table a statement showing the amount spent on Sanskrit education in each district of the United Provinces?

The Hon'ble the Minister of Education: A statement is laid on the table.

(See Appendix D, page 136)

23. **Shri Har Govind Pant**: How many Sanskrit schools are there in district Almora?

The Hon'ble the Minister of Education: Enquiry is being made.

24. **Shri Har Govind Pant**: Does any one of them get a grant from the Education Department?

The Hon'ble the Minister of Education: No.

25. **Shri Har Govind Pant**: How long has the present Inspector of Sanskrit Schools, United Provinces, been in charge of his post?

The Hon'ble the Minister of Education: Since October, 1929.

26. **Shri Har Govind Pant**: Has he ever visited district Almora on inspection tour? If so, when?

The Hon'ble the Minister of Education: Enquiry is being made.

27. **Shri Har Govind Pant:** How many applications has he received from Sanskrit Schools in district Almora for an inspection ?

The Hon'ble the Minister of Education : Enquiry is being made.

28. **Shri Har Govind Pant:** When is district Almora likely to be included in his tour programme ?

The Hon'ble the Minister of Education : Enquiry is being made.

NOTICE OF A MOTION FOR ADJOURNMENT TO DISCUSS CERTAIN REPLIES GIVEN BY GOVERNMENT TO QUESTIONS

The Hon'ble the Speaker : I have received notice of an adjournment motion from Mr. Muhammad Ishaq Khan. He says :

"I beg to move that the business of the House be adjourned in order to consider a definite matter of urgent public importance, namely, to discuss the unsatisfactory replies of the Government to the questions and supplementary questions regarding the employment of Mr. C. P. Singh and the policy of the Government disclosed in concealing the facts and in giving conflicting replies."

I should like to know the Government point of view on this.

The Hon'ble the Minister of Revenue : We have no objection, Sir.

The Hon'ble the Speaker : I take it, therefore, that there is no objection from anyone in the House. Since there is no objection, I shall give my consent which is necessary before this matter can be taken up on a budget day.

Shri Mahabir Tyagi : Sir, I beg to register my objection to the discussion of this motion.

Shri Harish Chandra Bajpai : We were under the impression that the Government will raise an objection and so we did not stand up to record our objections, but at the same time we feel that the motion is not regular and therefore we have got to record our objection.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : So a Daniel has come to judgment.

The Hon'ble the Speaker : When the Government itself agree that this matter may be discussed, I think it right that I should accord my consent, and I do so. Naturally the maximum limit of time for the discussion of the budget will therefore be curtailed by an hour.

Shri Mahabir Tyagi : Then there is no objection.

The Hon'ble the Speaker : The demand then under discussion will be put at 4 o'clock and from 4 o'clock to 6 o'clock we will discuss this adjournment motion.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : I wanted to draw your attention to rule 54 of the Standing Order. Under that rule, Sir, you are not vested with the power to limit the time of the speaker but you have to see that the House can unanimously resolve to suspend any standing order. Therefore, Sir, I propose . . .

The Hon'ble the Speaker : Which standing order are you referring to ?

Qazi Muhammad Adil Abbasi : 54, Sir.

The Hon'ble the Speaker : But standing order 54 in my copy of the Rules and Standing orders refers to something else. I see apparently

you are not using the word "standing order" correctly. You are probably referring to rule 54 and not to standing order 54.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Under sub-clause 3 of rule 53 you are vested with the power of prescribing a time limit for speeches but the same power is not given under rule 54, but you have repeatedly ruled that the House can unanimously resolve to suspend any standing order. I therefore propose that the sense of the House in limiting the time of every speaker to ten minutes may be taken.

Syed Aizaz Rasul: I propose five minutes each.

The Hon'ble the Speaker: But what has that to do with rule 54(2)?

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, I was only saying that under rule 53 you are yourself vested with the power of prescribing a time limit, while the same power is not given to you under rule 54(2), but the House can unanimously resolve to limit the time of every speaker and therefore I was making a proposal to you to limit the time, so as to regulate the proceedings.

The Hon'ble the Speaker: That is an entirely different matter. You desire that the time of speeches be regulated. But my mind was still occupied with the adjournment motion.

I do not think that I have as yet fully complied with the procedure to be followed before fixing the time for discussion for the adjournment motion. At the time when the Government said that they had no objection, there was no necessity for me to invite members to stand in their seats so that I might see whether the requisite number of members desired a discussion of the adjournment motion. But later on one or two members stood up and said that they objected to the discussion being taken up. Was it that they objected to the discussion of the motion or was it that they objected to my consent being given? I should like to understand that clearly.

Mr. Harish Chandra Bajpai stood up and made an objection, and Mr. Mahabir Tyagi also objected. Now, I wish to know whether these honourable members object to the adjournment motion being discussed or whether they simply object to my consent being given?

Shri Harish Chandra Bajpai: I could not follow the question, Sir.

The Hon'ble the Speaker: You said that you were not aware that the Government would not take any objection, but at the same time it seemed to me that you had an objection to the adjournment motion being discussed and wished that my consent should not be given. Now I want to know whether your remark applied only to my giving the consent or whether you altogether objected to the adjournment motion being taken up.

Shri Harish Chandra Bajpai: Sir, I object in both the ways.

The Hon'ble the Speaker: Then it is necessary for me to ask members of the House to stand in their seats so that I might see whether the requisite number of members desire that the discussion should take place.

Shri Harish Chandra Bajpai: Sir, may I point out the reasons?

The Hon'ble the Speaker: I do not want any reasons. I omitted a part of the procedure and I have to revise the decision I have given.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Sir, some of the members on this side went away just now as you were pleased to say that this motion would be taken up at 4 o'clock.

The Hon'ble the Speaker: They are all expected to be here. My hands cannot be tied in this manner. This objection is out of order. I have given my consent to the adjournment motion being discussed but I have to follow the correct procedure.

Nawab Sir Muhammad Yusuf: Sir, have you any objection to the bell being rung, so that those who have gone out may come back. It is in fairness to them that the bell should be rung.

The Hon'ble the Speaker: Yes, that may be done.

[The bell was rung]

Shri Govind Malaviya: Sir, may I know if you have allowed time to enable certain honourable members to carry on canvassing on the floor of this House?

The Hon'ble the Speaker: That is an unnecessary question. Now I ask those members, who are for giving leave to this adjournment motion being discussed, to stand in their seats.

(44 members stood in their seats)

The Hon'ble the Speaker: There are 44 members who are in favour of leave being given.

The motion will be taken up, as I said before, at 4 o'clock.

QUESTION AS TO FIXING A TIME LIMIT FOR SPEECHES DURING CUT MOTIONS ON THE BUDGET

The Hon'ble the Speaker: I shall now take up the question raised by Qazi Muhammad Adil Abbasi.

Does the House desire me to limit the time usually to five minutes? I want the sense of the House. It is for you to curtail your rights.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, it is not my wish to waste the time of the House, nor is it to advise that the time of the House should be wasted on such an important occasion as the budget debate. But at the same time, I cannot agree to the curtailment of the right of speech. What I mean to say is that there are cut motions of various importance; there are some less important and some more important. If there will be a uniform limit of four or five minutes for every speech I do not think that will be a proper procedure to adopt. I think that in cases of unimportant discussions it would be better if a member rises, as empowered under the Standing Orders, and moves that the question be now put. If any unnecessary debate is continuing then that would be a constitutional course that may be adopted and discussion curtailed instead of fixing a uniform limit for every speech during the budget discussion. I think this would be a better course.

Shri Harish Chandra Bajpai: Sir, I want to make this observation. It will not be proper to fix a time limit of 5 minutes. The discretion ought to be left to the Speaker to regulate the proceedings

and give time to any individual member according to the merit of the speech. If this is not done, Sir, and if only 5 minutes' time is allowed, then I think that the members will not be able to discuss matters properly. So I want to submit, Sir, that it ought to be left entirely to the discretion of the Speaker himself to decide the time which should be allowed to an individual member. That will be the right sort of thing for a proper discussion in this House.

The Hon'ble the Speaker: I do not think there should be any more speeches on this point. I just wanted the sense of the House. Do you want me to regulate the time limit?

Voices: Yes, yes.

The Hon'ble the Speaker: Then I take it that the House wishes me unannouncedly to regulate the time.

Dr. Syed Husain Zaheer: Sir, you can always accept a motion for closure.

The Hon'ble the Speaker: But it is not for me to ask that any one should move a closure motion.

STATEMENT REGARDING DR. R. K. MUKERJEE OF THE LUCKNOW UNIVERSITY

The Hon'ble the Speaker: The Hon'ble the Minister of Education will make a statement in regard to Professor Mukerjee being a member of the Bengal Legislative Council.

The Hon'ble the Minister of Education: Sir with your leave, I wish to make a statement on a subject whose importance the House will, I am sure, realize.

Yesterday, it was stated by Mr. Ghulam Hasan that Dr. R. K. Mukerjee of the Lucknow University is in the habit of absenting himself from the University and attending sessions of the Bengal Legislative Council without taking leave. The words "French leave" were definitely used in this connexion. I promised to make an enquiry into this very serious allegation. I have done so and desire to communicate the result to the House.

The Vice-Chancellor informs me that Dr. Mukerjee has so far attended 15 sittings of the Bengal Council. Of these, five fell on public holidays. For the remaining ten he took casual leave, to which he is entitled under existing regulations.

There is no fixed limitation to duty leave, but the Vice-Chancellor usually does not allow more than 15 days' duty leave in one academic session. Dr. Mukerjee has taken 13 days' duty leave, of which 3 were spent in Calcutta, 4 in Lahore, 2 in Muttra, 2 in Allahabad and 2 in Agra. I also find that the Executive Council granted permission to Dr. Mukerjee to accept membership of the Bengal Legislative Council on his giving an express understanding that no leave not due to him under the rules should be granted to him for the purpose.

I have looked into the rules and the relevant leave file of Dr. Mukerjee and am convinced that the information supplied to me by

[The Hon'ble the Minister of Education]

Dr. Paranjpye, the Vice-Chancellor of the Lucknow University, is correct and the allegations made against Dr. R. K. Mukerjee have absolutely no foundation in fact.

Mr. Ghulam Hasan : Sir, I rise to challenge most strongly the information conveyed by the Hon'ble the Minister of Education through the Vice-Chancellor of the Lucknow University. I challenge the Hon'ble Minister and I challenge the Vice-Chancellor to institute an impartial and independent inquiry when this matter can be easily demonstrated.

The Hon'ble the Premier : Sir, we have placed before the House the information received from the most responsible authority in the University. The Government is entitled to rely on information received from such an authoritative quarter, and we have done no more than to communicate to the House the information that we have so received. It is open to the members of the Lucknow University to take such action as they like. As we have stated before, the Universities are autonomous bodies, still wherever there is any gross breach of any rule or any practice amounting to an abuse, we are prepared to interfere by virtue of the exceptional powers that are vested in the Government in such cases. We hope that the statement that has been made at the instance and on the basis of the statement received from the Vice-Chancellor must be correct; but if it is not correct it is for the honourable member concerned and for other members of the University to take it up and to question the correctness of it and to suggest such means as they consider necessary to put an end to such things. As to the general question, I think, the Hon'ble the Minister of Education has already told the House that he will look into it.

THE BUDGET, 1938-39—DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS. GRANT No. 15—HEAD OF ACCOUNT 37—EDUCATION—(continued).

The Hon'ble the Speaker : We will now take up the budget discussion. Mr. Ghulam Hasan will move his cut motion and I would ask him to confine himself to ten minutes at the most.

Mr. Ghulam Hasan : Sir, I beg to move that under sub-head A—University Education, a reduction of Re. 1 be made.

The object of this motion is threefold. No. 1. to urge the view that the Universities in this province are too many and can be reduced or curtailed :

No. 2, that one of the Universities, at any rate, could be converted into a technical or an industrial institution.

No. 3. that in any event the LL.B. classes in some of these Universities should be abolished.

That is the object of this motion. With regard to the first point I only wish to say this that there are two all-India Universities in this province, the University at Aligarh and the University at Benares. They not only cater to the needs of the whole of India but they also, I submit, furnish the needs for this province. Nobody can dispute

that fact. In the presence of these two Universities it seems to me that it is more or less a superfluity to have a University at Allahabad, another at Lucknow and another at Agra. And I submit there is another reason why so many Universities should not exist. The grant by the local Government is about 17 lakhs to these three universities. The work in most of the subjects of study is really duplicated in all three of them. Therefore I submit that it is unnecessary waste of expenditure to have so many of these universities and if a committee is appointed by the local Government to look into this question, I shall be satisfied.

With regard to the second point, there is the University of Agra. The grant to that University is not very large, I admit—it is only Rs.36,000 odd, but I submit that we really do not want so many universities catering to the needs of the people in the matter of higher education. I agree that there is need for higher education and, if I had a say in the matter I would not be prepared to curtail the grant for the spread and dissemination of higher education in the province, but having regard to its comparative importance as against primary education, secondary education, compulsory education and so on, I submit that higher education is given undue emphasis and therefore this University of Agra should certainly be converted into an industrial or a technical institution. That the need for Industrial and technical education is great cannot be over emphasized, so I submit it is no use doing here the same work that is being done at Allahabad and Lucknow. Thirdly as regards the abolition of law classes my submission is this. Unemployment amongst those who are turned out from these universities after taking the LL.B. degree is very great, and I submit, Sir, that it is not a very pleasant spectacle to see these young men going from town to town and place to place to earn a decent living. The struggle to obtain work is very acute, and after having wasted the money of their parents for a long number of years and after having studied up to the LL.B. degree the benefits that accrue to them from this Law Degree are incommensurate with the money spent in obtaining it. So in my opinion—I hope I am not raising a hornet's nest by this opinion—the necessity of having these law classes in the universities is not urgent. So my submission is that instead of turning out so many law graduates it would be preferable if the universities, such as are allowed to maintain the Law Degree, should teach law as any other subject such as Moral Science, Philosophy etc., as is done in England, and the professional examination should be entrusted to the Bar Council of the Province like the Inn's of Courts in England. This was my object in moving my token out, and if the Government can assure me that the committee which they have appointed, or are appointing, to look into the general question of University education will also consider these matters I shall withdraw my motion.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Sir, this is the first occasion on which I have opened my mouth during the budget discussion on Education and as is my invariable practice I shall be extremely brief. I do not think that the drastic change proposed by Mr. Ghulam Hasan in regard to reduction in the number of universities is feasible. Some of these universities have been established for a considerable period of time,

[Kunwar Sir Maharaj Singh.]

all of them have a large number of students, and they are situated in convenient centres in different parts of the province. I do feel, however, that in certain respects economies could be affected. During the general discussion of the budget I suggested to Government that they should seriously consider the desirability of making retrenchment in expenditure. The Hon'ble the Premier on that occasion suggested that I might be a member of the retrenchment committee, a suggestion which I have been unable to accept for various reasons, but I told him at the time that I had forwarded my views to Government proposing retrenchment in certain departments. I would like in this connexion and with reference to university and collegiate education to draw the attention of the Hon'ble the Minister of Education to the interesting and well written report by Dr. R. S. Weir when he was Deputy Director of Public Instruction. If he refers to the tabulated statement on page 38 of the report—I hope that honourable members of this House will also read this interesting report—he will find that in several departments the number of students is extremely small. This is the case for instance, in the departments—I am referring to M. A. and M. Sc. teaching in degree colleges and universities—of Philosophy, Persian, Sanskrit, Arabic, Botany and Zoology and even in Mathematics. The number of students in these departments is extremely small. And yet such classes exist in more than one university. That is to say, there is a multiplication of small, and as appears from the report, inefficient classes. Let me read a sentence from this report, "These classes", Dr. Weir writes "have in several cases been started recently and clearly sufficient care has not been given to the consideration of the need of the classes, the finances involved, or the efficiency of their work."

Dr. Weir suggests, and I entirely agree with him, that there should be concentration and centralization. That is to say, in certain degree colleges and in certain universities one or more special subjects should be taught which should not be taught in the other universities. That obviously will lead to economies. Of course it will be objected that we are taking away something which already exists in these universities and that the students will suffer inasmuch as those who are residents in Lucknow will have to go for certain courses of study to Allahabad or other universities or *vice versa*. There are objections, I admit; but the need for economy is imperative and I consider that my proposal will not only result in economy but will also lead to efficiency inasmuch as the university which is in charge of a particular subject will have to spend adequate sums of money on it and will have to make as efficient arrangements as possible. I suggest that the committee which I understand is going to be appointed or has already been appointed, will look into this question and see whether concentration and specialization are not desirable, and if so, whether or not they can be brought about.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, I am one of those who do not agree entirely with the mover of this cut that the number of universities in this province may be curtailed. At the same time I agree with the previous speaker that there should be economy in expenditure. I also advocate that the co-ordination of subjects should be the first thing to

be considered and enquired into. Those subjects that are taught in more than one university may be discontinued in the other but one university where it can be taught with more efficiency. The money thus saved may be utilized for the development of technical education by giving grants-in-aid to such universities that may be dealing particularly with these objects. It is with these remarks that I support the cut motion.

Shaikh Said Uddin Ahmad : Sir, the idea underlying the motion of my friend Mr. Ghulam Hasan is that we should teach some such thing to our young men which may enable them to find work. My submission is that the idea is a very laudible one, but I humbly beg to say that the remedy suggested will not do away with the disease. I ask my honourable friend to consider and see that the unemployment among the comparatively few who have taken technical education is also very large. It is in no way proportionately less than the unemployment amongst the young men who have only taken degrees from our universities. In fact, the remedy does not lie in constituting the technical education institution or technical colleges. The remedy lies in finding the industries and in their protection. If we train a large number of students who have acquired technical knowledge, they will go about from door to door as unemployed just as the students who are the outturn of these universities. I can cite an instance. Take the case of the sugar industry. We did not form, we did not constitute the sugar technical colleges first, we found the industry. Then there was the protection and then there was need of trained sugar technologists. So they came out, they were trained and so on and so forth. My submission is that the remedy suggested will not do away with the disease. We should all work in a way that we should have industrial protection, we should snatch away the industries from the foreigners and then, of course, our trained men will be useful, otherwise these trained technical men will go as unemployed as other young men from universities. The other thing that I want to say is that the number of universities is not inordinately large in comparison with the population of the province. These four universities are not too many, and hence I submit that although the mover has got my full sympathy, the remedy suggested is not correct.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : — ناظمی محمد عدیل عباسی —

جناب والا۔ اس تحریک کے باطن میں جو درج کام کر رہی ہے میں اس کی مخالفت کرتا ہوں۔ جب سے سپر کمیٹی مقرر ہوئی اس وقت ملک میں ایک طریقہ پیدا ہو گیا ہے جو وکالت کے امتدانات کو بند کر کے بی۔ اے کی ڈگری کو روک کر اور صنعت و حرفت کا ایک کالج کو ایک اقتصادی مسئلہ کو حل کرنا چاہتا ہے۔ وہی خیالات اس موجودہ تحریک کے بھی متحرک ہیں۔ جناب مجوز کا منشا یہ ہے کہ ایک پروگرام بہہ تیار کیا جائے وکالت کی ڈگریاں کالعدم کر دی جائیں۔ تین یونیورسٹیوں میں سے ایک یونیورسٹی کو صنعت و حرفت کا مرکز بنا دیا جائے بس آپ کی رائے میں کل مسئلہ بے روزگاری کا حل ہو جائیگا اور کل اقتصادی مشکلات کا حل ہو جائیگا۔ میں اس خیال کی شدید ترین مخالفت کرتا ہوں بہہ طریقہ کار بنیادی طور پر غلط ہے۔ اقتصادی

[Qazi Muhammad Adil Abbasi]

مسئلہ کا حل کرنے کے لیے ہمیں اقتصادی باتوں پر قابو حاصل کرنے کی ضرورت ہوگی کہ ہم اپنے ملک کے درآمد و برآمد - اسے سکوں کی قیمت - بیرونی اشیاء کے درآمد کے متبادل پر پورا پورا اہتمام حاصل کریں یعنی دوسرے معنوں میں اس نے اپنے اقتصادی انقلاب کی ضرورت کوئی اور اقتصادی انقلاب بلا سیاسی انقلاب کے ممکن نہیں ہے - اس لیے ہمیں ضرورت ہے کہ ہم ملک میں سیاسی انقلاب پیدا کریں زمین کے اندر جو خزانے ہیں - ہمیں چاہئے کہ ان کو نکالیں - قومی دہانے اور ملک کے لیے استعمال کرنے کا حق ہمیں الاصلاحات دہانے حاصل ہو جائیگا اس وقت ہم کو طاقت سے محروم رہیں گے، ہم اپنے صنعت و حرفت کو قومی دہانے سے سبکیں اور اس وقت ہم ضروری ہوگا کہ ہم اپنے کالج ہوائیں جو ملک کی ضرورت کو پورا کریں اور ہماری صنعت و حرفت کو قومی دہانے کے لیے مہمیا کریں - کہ ہم اس پر بحث کر چکے ہیں کہ زرعی کالج بند کر دیا جائے - کیونکہ انجینیئر و سب اور سپر سٹرکچر اور ڈیڑھوں پر کثیر تعداد میں مارے مارے پھرتے ہیں - اور ان کی علمی و مخصوص اوقات سے دانا اٹھانے کے لیے ملک میں درائع و وسائل موحود نہیں ہیں - پس ملک میں صنعت و حرفت کو قومی دہانے کے لیے بہت اہم ضروری ہے کہ باہر سے جو مال آتا ہے اس پر ٹیکس لگانے کا قانون ہمارے سامنے ہے میں آجائے ہم ملک میں ایکسچینج ریشو (exchange ratio) کنٹرول کر سکیں - بیرف لا (Tariff law) طبعی ہمارے ہاتھ میں ہو ایکسپورت اور امپورٹ یعنی درآمد و برآمد پر ٹوٹی پائیدی عائد نہ ہو - کامریشیل رولز (commercial rules) پورے طور پر پینٹلائز ہو جائیں یعنی ہندوستان کامل طور پر اقتصادی آزادی اور بیرونی اوقات اور دیاؤ سے نجات حاصل کرے اس وقت اس وقت ہم ملک کی انڈسٹری کو ترقی دے سکتے ہیں - میں سوال کرتا ہوں کہ کیا جو چیز باہر سے آتی ہے اس کے اڈے ہم ٹیکس لگا سکتے ہیں کیا ہم پروٹکشن پالیسی (protection policy) کو اختیار کر سکتے ہیں - کیا بیرف لا (Tariff law) ہمارے اختیار میں ہے کیا ایکسپورت اور امپورٹ پر پابندیاں عائد نہیں ہیں تو پھر اگر ان چیزوں پر ہمارا اقتدار نہیں ہے تو یہ غیر ممکن ہے کہ ہم ملک کی بے روزگاری کو رفع کر سکیں - اس لیے میں دعوت دیتا ہوں کہ ان خفیف اصلاحی پروگراموں کو ترک کر کے آئیے اور ملک کی مکمل آزادی کے لیے حد و حدود کیحدیئے جس کے غیر اقتصادی آزادی اور مسئلہ بے روزگاری کا حل عین ممکن ہے - اس وجہ سے میں اس تحریک کی مخالفت کرتا ہوں ۔

Qazi Muhammad Adil Abbasi . کاजी मुहम्मद अदील अब्बासी .

जनाब वाला, इस तहरीक के बातन म जो रुह काम कर रही ह में उसकी मुवालिफत करता हूँ । जब से 'सररू कमेटी' मुकरर हुई उन वक्त से मुलक में एक तबका पैदा हो गया है जो वकालत के इस्तहानात को बन्द करके बी० ए० की डिग्री हो रोह कर और मनअत व हरफत का एक कालेज खोल कर जनसादी मसले को हल करना चाहता है । वही म्यालात इस मौजूदा तहरीक के भी महरिक है । जनाब मुजव्वज का मन्शा यह है कि एक प्रोग्राम सह तैयार किया जाये

कि वस्तुतः की डिग्रियां कलअदम कर दी जायें। तीन यूनिवर्सिटियों में से एक यूनिवर्सिटी को सनअत व हरफत का मरकज बना दिया जाय। वस आप की राय में कुल मसला बे रोजगारी का हल हो जायगा और कुल इकतसादी मुश्किलात का हल हो जायगा। मैं इस ख्याल की बड़ी-बड़ी तरीन मुतालिफत करता हूं। यह तरीक़ए कारे बुनियादी तौर पर गलत है। इकतसादी मसले को हल करने के लिये हमें इकतसादी कूबतों पर क़ाबू हासिल करने की जरूरत होगी। जरूरत होगी कि हम अपने मुल्क के दरआमद व बरआमद, अपने सिक्को की कीमत, बेरुनी अजिदा के दरआमद के मुहामिल पर पूरा २ इकतदार हासिल करें। यानी दूसरे मानों में उस के लिये इकतसादी इन्कलाव की जरूरत होगी और इकतसादी इन्कलाव बिना मियामी इन्कलाव के नुनकिन नहीं हैं। इसलिये हमें जरूरत है कि हम मुल्क में सिधामी इन्कलाव पदा करें। जमाने के अन्दर जो खजाने भरे पड़े हैं जब उनके, निकालने, तरक्की देने और मुल्क के लिये इस्तेमाल करने का हक़ हमें बिला मदखिलत दीगरे हासिल हो जायगा उस वक़्त हमको ताक़त हो जायेगी कि हम अपनी सनअत व हरफत को तरक्की दे सकें और उस वक़्त यह जरूर होगा कि हम ऐसे कालेज खोलें जो मुल्क की जरूरियात को पूरा करें और हमारी सनअत व हरफत को तरक्की देने के लिये माहरीन मुहैया करें। कल हम इस पर बहस कर चुके हैं कि रुइकी कालेज बन्द कर दिया जाये क्योंकि इन्जीनियर व सब ओवरसियर राइकों और ग़ज़रगाहों पर कनीय तादाद में मारे २ फिरते हैं और उनकी इल्मी व मखसूसी लियाक़त में फ़ायदा उठाने के लिये मुल्क में ज़राये व वसायल मौजूद नहीं हैं। पर मुल्क में सनअत व हरफत को तरक्की देने के लिये यह अज़बस जरूरी है कि बाहर से जो माल आता है उस पर टैक्स लगाने का इन्तज़ा हनारे हाथ में आजाये। हम मुल्क में एक्मचेन्ज रेटिवो (Exchange ratio) कन्ट्रोल कर सकें। टैरिफ़ला (Tariff law) कनई हमारे हाथ में हो, एक्सपोर्ट और इम्पोर्ट यानी दरआमद व बरआमद पर कोई पाबन्दी आयद न हो। कमशियल क्लस पूरे तौर पर नेशताला-इज़ हो जावें यानी हिन्दुस्तान कामिल तौर पर इकतसादी आज़ादी और बेरुनी असमान और दबाव से नज़ात हासिल कर ले, उस वक़्त हम मुल्क की इन्डस्ट्री को तरक्की दे सकते हैं। मैं सवाल करता हूं कि क्या जो चीज़ बाहर से आती है उसके ऊपर हम टैक्स लगा सकते हैं, क्या हम प्रोटेक्शन पालिसी (protection policy) को अख्तियार कर सकते हैं, क्या टैरिफ़ला हमारे अख्तियार में है, क्या एक्सपोर्ट और इम्पोर्ट पर पाबन्दियां आयद नहीं हैं? ना फिर अगर इन चीज़ों पर हमारा इकतदार नहीं है तो यह ग़ैर मुमकिन है कि हम मुल्क की बेरोजगारी को रफ़ा कर सकें। इसलिये मैं दावत देता हूं कि इन ख़फ़ीक़ इमलाही प्रोग्रामों को तर्क न करने, आइये और मुल्क की मुकम्मल आज़ादी के लिये जद्द व जहद कीजिये जिसके बग़ैर इकतसादी आज़ादी और मसला बेरोजगारी का हल ग़ैर मुमकिन है। इस वजह से मैं इस तहरीक़ की मुतालिफ़त करता हूं।

Shri Govind Malaviya : Sir, I rise to oppose this cut motion. I do so not because I do not very well understand and even appreciate the motive behind the motion that has been made, not because, to a certain extent, I do not agree with the purpose behind it but because there seems to be a certain lack of thoughtful arrangement in the framing of the cut motion which probably does not bring out correctly the purpose which the mover has at the back of his mind. It seems to me that the idea of my friend the mover is to suggest that we should not incur expenditure over things which do not do good to the youth of the province or which do not result in proper proportionate and useful benefit to the student community. Probably that is at the back of the mind of my honourable friend and with that principle we all agree most heartily, but his cut motion, as it is worded goes far beyond, covers unnecessary

[Shri Govind Malaviya.]

and controversial ground and mixes up things. It makes tall orders and says that the expenditure on our universities in this province is a waste, they being too many. Now, that raises a very important question; the entire question of university education. Universities, Sir, it seems have just at present come under evil stars, because, it seems to have become the fashion for anybody and everybody to stand up to harangue against them. Nobody seems to remember that while it is one thing to suggest, and to ask and to press for the improvement and the expansion of primary and secondary education, it is entirely different to say that university education should be made to suffer. It should be, I submit, perfectly compatible to suggest that primary education and secondary education should be extended and improved, and that university education should also be improved and expanded. It indicates confusion of thought to imagine that if you say anything in favour of university education, it means that you are not in favour of expanding and improving primary and secondary education or *vice versa*.

I submit that while there may be items of detail here and there in one or more or all the universities of the province where it may be possible to suggest retrenchment and economy, and where there may be room for so arranging things that with lesser expenditure better results may follow, for instance while it may be possible for us to suggest a different and more economical grade and cadre for service in the universities, it is not right—it is not justifiable—to suggest that the expenditure as a whole, the total expenditure which the Government are making on university education in the Province should be curtailed. If anything, I should like to suggest that after other more urgent needs have been met—reasonably met—even more money should be spent on university education in the provinces in the right manner and in the right direction. In spite of the boom during the last decade or two in the establishment of new universities all over the country, in India, we have at present—if I mistake not—18 universities functioning, while in England, Sir, with their much smaller area and much smaller population they have almost an equal number. If I am not mistaken there are 16 universities there. Now, Sir, in a vast country like ours, if universities do have a certain value and a certain place in our scheme of education, then I am sure every one will agree 18 is none too large a number. It is very different to suggest what the universities should do today. The system of education which prevails among the universities may not be of the most useful type for the country. There may be room, nay, need for great and radical change and improvement in it. It is open to us to suggest that our entire educational system should change. It is open to us to suggest that a great deal of the work which the universities are doing at present may be done during the secondary stage of education. It is open to us to suggest that in the Universities we should have a higher standard and we should take in only those who are fitted for and able to take advantage of being given higher education in arts or science. All that is perfectly feasible. Something more. It is even feasible and I would most respectfully make that suggestion for the consideration of those who are called upon to consider and decide these things, that for purposes of better

organizing, co-ordinating and finding of ways and means, it may be desirable for us to separate from the universities as such, the work of higher research and bring it under a new and separate organization for the whole Province. I would go further and say, for the whole country if possible. We should have in the country an independent and separate department in which the Governments of the various provinces might join together; a separate department, for planning and stimulating, fostering and developing, supporting and sustaining and controlling and utilizing on a national scale, for carrying on of higher research in the realm of science and art in every conceivable branch and to the highest point possible. India is not behind any other country in the matter of scientific genius and brains. Men like Sir Sarvapalli Radhakrishnan, Dr. Bhagwan Das, Sir C. V. Raman, Dr. Meghnad Saha, Dr. Birbal Sahni, Dr. Shanti Swarup Bhatnagar and a number of others would add lustre to the most brilliant galaxy of the greatest scientists brought from any other country or any other nation. Their work would be lasting and of permanent benefit not only to this country but to all mankind. For the country, it is bound to prove to be of indescribable value. It will be ever opening up new paths and fields for an all round national advancement, progress and prosperity. Therefore, Sir, all the money that we may be spending on higher research should be considered to be separate from expenditure on university education. I make this constructive suggestion that we may separate the department of research from university education. As a matter of fact there should be separate ways and means for raising money for this purpose. We should be able, as in other countries, to depend upon special endowments, private donations, trusts, and contributions not merely from individuals but even from commercial and industrial bodies for the purpose of carrying on higher research. Therefore, Sir, it is wrong to say that the expenditure which is being incurred on universities is too much.

The second point in this cut motion relates to Law Colleges. This is a very ticklish subject. I know it requires a certain amount of foolhardiness for anyone to say anything in favour of Law Colleges. The Law Colleges are crowded today, are overflowing to capacity today, not because the students of various universities after they take their degrees find that they can profitably go to law; not because the graduates of law who come out from the various Law Colleges find that they can go to the district courts to practise in comfort and plenty; not because they find that there is a bed of roses awaiting them there, but because, on account of the faulty and wasteful system of education, on account of the inadequacy of the provision and facility which are provided, after they have wasted 7 or 8 years, after they have wasted a lot of money of their poor parents, they find that they have no opening for themselves. They find that they have no other course open to them but to go to and join some Law College and after passing out therefrom, at least to endeavour to eke out a living. So it is the system of education which is responsible for this state of things; there is something intrinsically wrong in it, and it has serious shortcomings. If we will consider these points carefully, if we will only revise the entire educational policy, if we will only so arrange things that our youngmen, after a full course of training in secondary schools and the

[Shri Govind Malaviya.]

universities should be able to employ themselves profitably and should be able to utilize their talent, training, education and energy in useful purposes and in fruitful vocations, it will not only bring them their livelihood but will be the source of improvement and amelioration of the condition about them.

The Hon'ble the Speaker : I will ask the honourable member to wind up his speech.

Shri Govind Malaviya : Therefore, Sir, it is not the Law Colleges necessarily which are to blame but it is the entire system of education. About the study of law itself and schools or colleges which would instruct our youngmen and citizens in the provisions of the law of the land and of other countries; in the principles of jurisprudence, of equity, of International Law or of Constitutional Law, I would fain say a great deal. Similarly could I say a few words to draw attention to the beauty of the legal talent, the beauty of the legal line, but there is the Hon'ble the Minister of Justice who can do it far better than any one else here can. I will therefore not go into them. Only, we must distinguish again between the tragic helplessness of our pitiable youngmen who go to law classes today because they can do nought else, and the sweeping suggestion that all schools of law should be abolished.

Then there is the third part of the cut motion suggesting that at least one of the universities in the province should be converted into a centre for imparting vocational training. Here again, I regret to have to say, Sir, there is a mixing up two different things. There is no doubt that we want centres for vocational training, we want polytechnic institutions, we want any number of other centres where we may be able to impart technical and vocational training to the youth of these provinces. There can be no two opinions about that. But, Sir, there can be no reason and no justice in suggesting that one of the universities must be turned into one such institution. We will need more money for having hundreds of such institutions. It is therefore a mistake to suggest to convert one of the universities for such purpose. I would ask honourable members, Sir, not to mix up things, and not to condemn the universities merely because we feel that secondary and primary education must be supported. We must keep a clear picture of the entire system of education in our minds and try to devise and develop a policy which may be best and take the utmost care not to be rash and hasty, not to be carried away by glib talk and fashionable slogans and to condemn, reject, modify, amend, and abolish or to weed out those things alone and no other, which may be harmful and injurious and which may retard the progress and prosperity of our people.

Mr. Ghulam Hasan : I have very little to add to what I have said in my opening observations. But I want to clear a few misapprehensions that have arisen in the minds of some honourable members who have spoken on the subject. The first suggestion is with regard to the solution of this question of unemployment. My object may not have been very clearly stated in the token cut, but it flows from the language employed in the token cut itself that the real object is that the universities as they at present exist and the education that they impart does not result in any substantial good to the youths of this country and that those who spend a lot of money in taking this

education for a long number of years are really doing no good either to themselves or to the country. But it is not their fault. It is the fault of education which drags for a long number of years. In tackling this question of unemployment to some extent it seems necessary that their energies, their talents and their time might be directed towards useful channels, one of them was that technical or industrial education may be imparted. It is true that they go to law not because that they have got special aptitude for that subject but because there is no opening for them; and it is just to prevent the waste of energy and waste of talent and time that it is necessary that law classes may be abolished in some of the universities. If the youths require really to enter the profession of law, then the best thing would be to institute a professional examination by the Bar Council and the study of law may be made as a subject of academic interest in the university. My submission is that so far as the principle of this token cut is concerned, I have heard nothing from the honourable members who have spoken on the subject to revise my opinion and I shall again request the Hon'ble the Minister of Education that if any committee sits to consider the whole question of University Education, these points shall be borne in mind.

The Hon'ble the Minister of Education : I am thankful to the honourable mover of this motion and other honourable members who have spoken on this cut motion. I take their speeches to be an indication of the healthy interest which the House takes in this very important subject. We are budgeting for a sum of Rs. 26,83,887 for University Education. This sum may be large or it may be small. Quite possibly, taking into consideration the needs of the province, it is small, but in any case, it is 13 per cent. of our total budget and therefore we have every right to see that every pice of this money is well spent. Without, therefore, committing myself to the wording of the cut motion I may say that in general the purpose for which this motion has been brought forward has my sympathy. In fact I indicated yesterday that there is a good deal about our universities which needs to be looked into. I said that there is an idea that to some extent the universities are overstaffed and that some of the members of their staffs are, to some extent, underworked, if I may say so. There is an idea that there is an unnecessary amount of duplication of work going on in the various universities. The idea is held and I think rightly, that it should be possible to specialize in some of the subjects, specially on the science side, in certain of the universities, and there is also an idea abroad that the administration of the universities is not what it should be. Government has all these points before it, and it has appointed a very strong committee to look into all these things. I shall read out only two or three of the terms of reference. The committee has to look to the ways and means of carrying on the work of different universities; the committee has to look to the ways and means of ensuring specialization in the teaching of certain subjects in certain universities; the committee has to look to the income and expenditure of the universities and the committee has to look to the administration of universities including the quality of teaching imparted by them and the efficiency of the control exercised by the universities, and so on.

I think, therefore, that the mover will see that most of the points that he has raised are covered by the terms of reference to the

[The Hon'ble the Minister of Education.]

committee that has been appointed. So far as the Government is concerned, it is necessary that we should await the report which this committee is going to submit to us, and when that report is received, we shall be in a position to take necessary steps and to bring about the necessary legislation. I hope, therefore, that in view of what I have said, the mover will withdraw his motion.

Kunwar Sir Maharaj Singh: May I enquire, Sir, will the committee discuss the question of the specialization in certain subjects in certain universities?

The Hon'ble the Minister of Education: I think I have said that one of the terms of reference is to look to the ways and means of ensuring specialization in the teaching of certain subjects in certain universities.

Mr. Ghulam Hasan: I am much obliged to the Hon'ble the Minister of Education and in view of the statement that he has made, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Maulvi Karimur Raza Khan: Sir, I beg to move that under sub-head A—University Education, a reduction of Re.1 be made.

* مولوی کریم رازا خاں ---

جذاب والا — میرے اس موشن کو لائے سے یہہ مقصد نہیں ہے کہ میں پرائمری یا کالج ایجوکیشن یا یونیورسٹی ایجوکیشن کی کسی خاص تفصیل پر بحث کروں بلکہ میں ایجوکیشن کے سسٹم پر اس کی پالیسی پر ہاؤس کے ذریعہ گورنمنٹ کی توجہ دلانا چاہتا ہوں۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہم میں سے شاید ہی کوئی ایسا آدمی بقول جس کا اس بات پر اتفاق نہ ہو کہ جو تعلیم دی جا رہی ہے وہ ہماری ضرورت کو پورا نہیں کرتی۔ یہہ بہت وسیع مضمون ہے اور اس پر بحث کرنے کے لیے ایک وقت کی ضرورت ہے۔ میں چند باتیں گورنمنٹ کے سامنے پیش کرنا چاہتا ہوں طویلہ تعلیم کو جانے دیجیئے جہاں تک خرچہ کا سوال ہے غریب اور درکنار ایک اوسط درجہ کے آدمی کو تعلیم دلانا بہت دشوار ہوتا ہے۔ ۴ روپیہ کم از کم ماسواری صرف کرنا پڑتا ہے اس کے بعد کالج یا یونیورسٹی ہے جو اٹھ روپے میں کسی سے بڑھتا نہیں ہے۔ مغربی رنگ میں رنگ جاتے ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ یونیورسٹی کی تعلیم بجائے نعمت کے زحمت ہوگئی ہے والدین ایسے وجہ نہیں برداشت کرسکتے ہیں۔ وہ ۴ سال میں اتنا صرف کرسکتے ہیں کہ ایک بڑا حصہ عمر میں کما نہیں سکتے ہیں اس کے علاوہ میں عرض کرونگا کہ اسکول و کالج میں جو تعلیم دی جاتی ہے اس کے کریکولم تبدیل ہوتے رہتے ہیں۔ اس کا کریکولم ہر سال تبدیل ہوتا رہتا ہے اس کی وجہ یہہ ہوتی ہے کہ اُن کے کسی دوست نے کوئی کتاب تصنیف اور تالیف کردی اور وہ بورڈ میں پاس کرادیں *

* Speech not revised by the honourable member

میں عرض کرنا ہیں کہ یونیورسٹی ایجوکیشن ہی ہے۔ کیا اس پر بیٹی
یونیورسٹی (favouritism) نہیں ہوا کرتی ہے۔ کیا ان میں جو اسٹاف کے میمبر
ہیں۔ کورٹ نے میمبر ہیں اسٹاف کو دیکھ کر اس ہاؤس کے اندر کوشش
نہیں کی جاتی۔ پالیسی یونیورسٹی کی اس قدر راتن (rotten) ہے کہ مشرقیت کو
بالکل کھل دیا ہے۔ مشرقیت کو بالکل تباہ کر دیا ہے میں سمجھتا ہوں کہ
یونیورسٹی کی کالچ کی تعلیم ہو کہیں کی تعلیم ہو اس کا مقصد یہ ہے کہ ہونا
چاہیے کہ ہوتے سے یا حد درجہ ریشیا راتنوں دان پیدا ہو جائیں یا چند انکسپینٹ
اور شعبوں کے جائزے والے پیدا ہو جائیں اور بس یونیورسٹی کی تعلیم کا مقصد
یہ ہے کہ اس تعلیم کا مقصد اس سے بلند ہے تعلیم کا مقصد انسان کو انسان
بنانا اور انسان میں کیپرکٹر پیدا کرنا اور وہ خوبیاں پیدا کرنا ہے جو انسان کو
دنیا میں اس قابل بناسکتی ہیں کہ وہ دنیا سے اُٹھا کر کہے کہ میں دنیا قوم کا
ایک فرد ہوں۔ جب تک یہ خرابیاں ان یونیورسٹیوں کی تعلیم میں
نہ ہوں میں سمجھتا ہوں کہ یونیورسٹی کی تعلیم میں روڈیہ ضابطہ کرنا
بالکل دیکار اور عمدت ہے۔ سب سے بڑی خرابی جو اس تعلیم کی ہے وہ یہ ہے کہ تعلیم
دان نے ایک بڑا چار فیصدی کو نکال دیا ہے لیکن عام طور پر طالب علموں پر
دیا اور اسے وہ مشرقی تمدن تہذیب اور معاشرت کو ذلت کی نظر سے دیکھنے
لگے ہیں۔ مغرب پرستی اور مغربیت کی محکومی اور غلامی ان کا شعار بن جائے
ہیں۔ اس نے رجحانات اور بڑی ہیں۔ مشرقی لگے بہت لارم نہیں ہے کہ آب
حضراب نے سامنے پوس کرر اور نہ پیش کر سکتا ہوں لیکن وہ حکمت جو
دباؤ اور حومت اسے کو کہی ہے اس کا فرض ہے کہ ایجوکیشن کے ماہرین اکتہ
کرتے۔ حتمی حتمی اصلاحوں اور بڑی ہیں سے اس ایجوکیشن کا کام نہیں
ایجوکیشن نے پورے سسٹم کو اوورہال (overhaul) کرتا ہے۔ اس صورت سے ہندو
میں ہندوستانی طالب علموں میں ایسی چیز پیدا ہو جس کو مشرقی کیپرکٹر
کہتے ہیں۔ جو مشرقی کیپرکٹر مشرقی خصوصیات سے بڑی ہو۔ بہت نہیں کہ
تعلیم پان کے بعد یہ صورت ہو جائے کے بعد آدمی تمدن میں۔ مذہب میں
ہر چیز میں مغرب کا عالم بنا دیا جائے۔ بہت چیز ہے جس کی طرف کوشش
اور توجہ کرے کی ضرورت ہے۔ ان چھوٹی چھوٹی باتوں سے کہ کالچ کی ابتدا
نہی جائے یا بڑھا دی جائے۔ یا پروفیسر کم کر دئے جائیں یا پروفیسر جائیں۔
میں سمجھتا ہوں کہ اس سے تعلیم کا اصلی مقصد حاصل نہ ہوگا۔ تعلیم کا
مقصد یہ ہے کہ انسان میں تعلیم پان کے بعد انسانیت۔ بلند حوصلگی۔ قوم
پرستی اور دینی نوع انسان کی خدمت کرنی۔ جذبے پیدا ہوں نہ کہ غرور۔
نفسوت اور مغرب پرستی تمام دنیا کے مصدعات اتنے ہوں کہ اس کو غلام
دنا دیا جائے۔ سمجھتے کو انسوس ہے میں دیکھتا ہوں کہ یونیورسٹی کے زیادہ تر
طالب علم ۹۵ فیصدی ایسے نکلتے ہیں کہ تعلیم پان کے بعد مشرق سے نفرت اپنے تمدن
نفرت۔ اپنے تہذیب سے نفرت خوداری کا پتہ نہیں۔ وسعت نظر کا پتہ نہیں

[Maulvi Karimur Raza Khan].

بہم تمام چیزیں ایسی ہیں جس پر ہم کو اور حکومت کو توجہ دینا پڑے گی۔ ضرورت ہے تاکہ ہم کہہ سکیں کہ جو تعلیم ہماری یونیورسٹیوں میں دی جا رہی ہے وہ اصلی اور حقیقی تعلیم ہے جو انسان کی ضروریات اور انسان بننے کے لیے جو باتیں ضروری ہیں وہ پورا کرتی ہیں۔ میں یہہ عرض کرونگا کہ اس کے لیے حکومت اچھا شیوہ اختیار کرے۔ بیسوں کمیشن بیٹھے۔ بہت سی رپورٹیں ہوئیں لیکن اس طرف بہت کم ترقی ہوئی۔ عملی حیثیت سے بالکل ترقی نہیں ہوئی۔ اس کے لیے جو تدابیر ہیں اس کے لیے سوچنا اور اسپرٹ کی رائے لینا حکومت کا کام ہے۔ لیکن یہہ پاپولر گورنمنٹ جس کو پاپولر ہونے کا دعویٰ ہے وہ یہہ دیکھے کہ جب ہم نے تعلیم کو اصل حیثیت اور صحیح معنوں میں تبدیل کرنے کی کوشش کی ہے تو ہم چاہتے ہیں کہ ایسی تعلیم یونیورسٹی میں دی جائے جو ہندوستان کے آدمیوں میں کیڑیکٹر پیدا کرے۔ بلکہ جو صلیگی پیدا کرے اور یہہ چھوٹی چھوٹی باتیں جو آجکل کی تعلیم سے ہوتی ہیں اور تعلیم یافتہ آدمیوں کو مغرب پرست اور کم وسعت نظر بنا دیتی ہیں یا وہ ادنیٰ چیزوں میں پھنس جائے۔ میں اس کے متعلق نہ تو ماہر بنتا ہوں نہ یہہ کہہ سکتا ہوں کہ اس کو دور کرنے کے لیے کیا صورتیں ہیں بلکہ میں حکومت کو توجہ دلانا چاہتا ہوں کہ وہ عملی حیثیت سے دی باتوں کو چھوڑ کر ان باتوں کی کوشش کرے جو صورتیں اس کے پیش نظر ہیں۔ اور جلد سے جلد ہمارے سامنے ایسی صورت آئے کہ جس سے ہمارے تعلیم یافتہ حقیقی معنوں میں تعلیم یافتہ کہنے کے قابل ہوں اور ان میں وہی خوبیاں پیدا ہو جائیں جو تعلیم یافتہ شخص میں ہونی چاہئیں۔ میں ان چند الفاظ کے ساتھ اس موشن کو پیش کرتا ہوں *

*Maulvi Karimur Raza Khan : مولوی کریمولرزا خاں :

جناب والا، میرے اس موشن کو لانے سے یہ مکتسب نہیں ہے کہ میں پرائمری یا کالج انجکشن یا یونیورسٹی انجکشن کی کسی خاص تفریق پر بھروسہ کرے، بلکہ میں انجکشن کے سسٹم پر، اسکی پالیسی پر اس کے زیرِ غور گورنمنٹ کی توجہ دینا چاہتا ہوں۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہم میں سے شاید ہی کوئی ایسا آدمی ہوگا جسکا اس بات پر اعتقاد نہ ہو کہ جو تالیف دی جا رہی ہے وہ ہماری ضروریات کو پورا نہیں کرتی۔ یہ بہت بڑی بات ہے اور اس پر بھروسہ کرنے کے لیے ایک وقت کی ضرورت ہے۔ میں چند باتیں گورنمنٹ کے سامنے پیش کرنا چاہتا ہوں۔ تالیف کو جانے دیجیے، جہاں تک سرچے کا سوال ہے شریک تو ہر کینارے پر ایک ایسا آدمی کو تالیف دینا بہت مشکل ہوتا ہے۔ ۵۰ روپے کم از کم ماہوار سرفہ کرنا پڑتا ہے۔ اس کے بعد کالج یا یونیورسٹی کے جو اساتذہ ہوتے ہیں کسی سے پوچھا نہیں جاتا، شریکوں میں سے کہیں نہ ہوں گے۔ میں سمجھتا ہوں کہ یونیورسٹی کی تالیف بجا بجا کر انجکشن کے خلاف ہو گئی ہے۔ والدین ایسے بوجھ نہیں برداشت کر سکتے ہیں۔ وہ ۸ سال میں اتنا سرفہ کر سکتے ہیں کہ ایک بڑا ہسپتال میں کما نہیں سکتے ہیں۔ اس کے علاوہ میں اس کا کہنا کر سکتا ہوں کہ اسکول و کالج میں جو تالیف دی جاتی ہے اس کے کریکٹولم تبدیل ہوتے رہتے ہیں۔ اسکا کریکٹولم ہر سال تبدیل ہوتا رہتا ہے۔

*Speech not revised by the honouralbe member.

इसकी वजह यह होती है कि उनके किसी दोस्त ने कोई किताब तसनीफ और तालीफ कर दी और वह बोर्ड में पास करा दे।

मैं अर्ज करता हूँ कि यूनिवर्सिटी एजुकेशन ही सही। क्या उस पर भी फेवरेटिज्म (favouritism) नहीं हुआ करती है। क्या उनमें जो स्टाफ के मेम्बर हैं, कोर्ट के मेम्बर हैं, स्टाफ को डिफेन्ड (defend) करने की इस हाउस के अन्दर कोशिश नहीं की जाती। पालिसी यूनिवर्सिटी की इस कदर राटन (rotten) है कि मशरकियत को बिल्कुल कुचल दिया है, मशरकियत को बिल्कुल तबाह कर दिया है। मैं समझता हूँ कि यूनिवर्सिटी की या कालेज की तालीम हो कही की तालीम हो उसका मकसद यह न होना चाहिए कि थोड़े से या चन्द होशियार कानूनदा पैदा हो जाए या चन्द इंजीनियर या ओर शअबो के जानने वाले पैदा हो जावे और बस यूनिवर्सिटी की तालीम का मकसद पूरा हो गया। अगर तालीम का मकसद यह है तो मैं समझता हूँ कि यह निहायत जलील और पगल मकसद है। तालीम का मकसद इससे बलुन्द है। तालीम का मकसद इन्सान को इन्सान बनाना और इन्सान में कैरेक्टर पैदा करना और वह खूबिया पैदा करना है जो इन्सान को दुनिया में म काबिल बना सकती है कि वह अपना सर उठाकर कहे कि मैं जिन्दा। कोम का एफ.ए. है। अब तक यह खूबिया इन यूनिवर्सिटियों की तालीम में न हो मैं समझता हूँ कि यूनिवर्सिटी की तालीम में रुपया जाया करना बिल्कुल बेकार और अबिस है। सबसे बड़ी खराबी जो उस तालीम की है वह यह है कि तालीम पाने के बाद दो चार फी सदी को निकाल दिया जाए लेकिन आमतौर पर तालिबानों पर क्या असर होता है, वह मशरकी तमद्दुन तहजीब और मआशरा का जिन्दा की नजर से देखने लगते हैं। मगरिब परस्ती और मगरिबियत की महफूमी और गुलामी का शआर बन जाते हैं। इसके वजूहात और भी हैं। मेरे लिए यह लाजिम नहीं है कि आप तजराबा के सामने पेश करूँ और न पेश कर सकता हूँ। लेकिन वह हुकूमत जो पापुलर हुकूमत अपने को कहती है उसका फर्ज है कि एजुकेशन के माहरीन को इकट्ठा करे। छोटी छोटी उसलाहा और तर्मीमा से इस एजुकेशन का काम नहीं बनेगा। एजुकेशन के पूरे सिस्टम को ओवर हाल (overhaul) करना है। इस सूरत से हिन्दुस्तान में हिन्दुस्तानी तालिबानों में ऐसी चीज पैदा हों जिसको मशरकी कैरेक्टर कहते हैं; जो मशरकी कैरेक्टर मशरकी खसूसियत से भरी हो। यह नहीं कि तालीम पाने के बाद, ग्रेजुएट हो जाने के बाद आदमी तमद्दुन में, तहजीब में हर चीज में मगरिब बन गया बना दिया जाए। यह चीज है जिसकी तरफ कोशिश और तवज्जह करने की जरूरत है। इन छोटी बातों से कि कालेज की एड (aid) कम कर दी जाए या बढ़ा दी जाए या प्रोफेसर को कम कर दिए जाये या बढ़ा दिए जाये, मैं समझता हूँ कि इसमें तालीम का असली मकसद हासिल न होगा। तालीम का मकसद यह है कि इन्सान में तालीम पाने के बाद इमानियत तुलन्द हो, कोम परस्ती और वर्नानोअ इन्सान की खिदमत करने के जज्बा पैदा हो नाकिगार, गलबल और मगरिब परस्ती तमाम दुनिया के मसनूआत इतने हों कि उसको गुलाम बना दिया जाए। मुझको अफसोस है, मैं देखता हूँ कि यूनिवर्सिटी के ज्यादातर तालिबानों ९५ फीसदी में निश्चय है कि तालीम पाने के बाद मशरकी से नफरत, अपने तमद्दुन से नफरत, अपनी तहजीब से नफरत, खुददारी का पता नहीं, वासते नजर का पता नहीं। यह तमाम चीजें ऐसी हैं जिनपर हमको और हुकूमत को तवज्जह करने की जरूरत है ताकि हम कह सकें कि जो तालीम हमारी यूनिवर्सिटिया में दी जा रही है वह असल ओर हकीकी तालीम है। जो इन्सान की जरूरियात और इन्सान बनने के लिए जो बातें जरूरी हैं वह पूरी करती हैं। मैं यह अर्ज करूँगा कि इसके लिए हुकूमत अच्छा शेवा अखिनयार करे। बीसियों कमीशन बैठे, बहुत सी रिपोर्टें हुई, लेकिन इस तरफ बहुत कम तरक्की हुई। अमली हसियत से बिल्कुल तरक्की नहीं हुई। इसके लिए जो तबाबीर

[Maulvi Karimur Raza Khan.]

हैं उनके लिए सोचना और एक्सपर्ट की राय लेना हुकूमत का काम है। लेकिन यह पापुलर गवर्नमेन्ट जिसको पापुलर होने का दावा है वह यह देखे कि जब हमने तालीम को असली हैसियत और सही मानों में तब्दील करने की कोशिश की है तो हम चाहते हैं कि ऐसी तालीम यूनिवर्सिटीज में दी जाए जो हिन्दुस्तान के आदमियों में कैरेक्टर पैदा कर दे, बुलन्द हौसिलगी पैदा कर दे; और यह छोटी छोटी बातें जो आज कल की तालीम से होती हैं और तालीम याफ़ता आदमियों को मगरिब परस्त और कम वेसते नज़र बना देती हैं या वह अर्दना चीज़ों में फंस जाय, मैं इसके मुताल्लिक़ न तो माहिर बनता हूँ न यह कह सकता हूँ कि उसको दूर करने के लिए क्या सूरतें हैं, बल्कि मैं हुकूमत को तवज्जह दिलाना चाहता हूँ कि वह अमली हैसियत से मेरी बातों को छोड़कर इन बातों की कोशिश करे जो सूरतें उसके पेश नज़र हैं और जल्द से जल्द हमारे सामने ऐसी सूरत आए कि जिनसे हमारे तालीम याफ़ता हक़ीक़ी मानों में तालीम याफ़ता कहने के क़ाबिल हों और उनमें वही खूबियाँ पैद हो जाएँ जो तालीम याफ़ता ग़़स में होनी चाहिए। मैं इन चन्द अल्फ़ाज़ के साथ इस मोशन को पेश करता हूँ।

(At this stage the House rose for lunch at 1.17 p.m. It reassembled at 2 p. m. with the Deputy Speaker in the Chair)

*Shrimati Satyavati Devi : श्रीमती सत्यवती देवी :

सभापति जी—कभी भी वह देश, वह राष्ट्र जो शिक्षा को ज़्यादा ऊँचा स्थान नहीं देता उन्नति नहीं पा सकता। इसलिये उन्नति के लिये सभी देश सदा ही अपने बजट में शिक्षा का ऊँचा स्थान रखते हैं। लेकिन हमारी सरकार ने ५७ फ़ी सदी फ़ीजों पर खर्च करने का ध्यान रखा है और शिक्षा पर नहीं। आज ब्रिटिश हुकूमत को हिन्दुस्तान में राज करते हुये दो सौ बरस हो गये लेकिन इतने लम्बे अर्से में भी ९० फ़ी सदी आदमी हिन्दुस्तान के अशिक्षित हैं और दस फ़ी सदी में कुछ लोग ऐसे भी हैं जो अपना नाम भी नहीं लिख पाते हैं। बहुत लोग अपने शरीर को, अपने मन पर अधिकार पानेवाली शक्तियों को, अपने तमाम राष्ट्रीय प्रेम को उन युनिवर्सिटीज के खंड में नष्ट कर डालते हैं। ऐसी सूरत में भी अगर हम यह कहें कि शिक्षा किसका नाम है तो यह कोरी बिडम्बना न होगी तो क्या होगी। ज़रूर देश को ऐसे तरीक़ों को सोचना है जो आत्मिक, मानसिक और अध्यात्मिक उन्नति करें। लेकिन आज इस शिक्षा के अन्दर इन सब चीज़ों के नाम व निशान नहीं हैं। जिन्होंने इतिहास पढ़ा है उनको यह मालूम है कि किस तरह अपरिचित जातियों ने बाहर से आकर देश में रहने वाली जातियों को परेशान किया। उन्होंने शिक्षा-प्रणाली इस तरह की नहीं बनाई कि वह अपने शासन को ऊँचा रख सकें और उन्नति कर सकें। नेपोलियन ने जब जर्मनी को पराजित किया तो उसका भी यही तरीक़ा था कि शिक्षा-प्रणाली को किसी तरह कुचल डाला जाय। लेकिन नेपोलियन की यह नीति चल न पाई क्योंकि वहाँ के विशेषज्ञ शिक्षा के ऊपर अपना ध्यान लगाये हुये थे। उन्होंने शिक्षा प्रणाली को क़तई बदल डाला और जर्मनी को विजय प्राप्त हुई। तो यदि हिन्दुस्तान भी जीता जागता रहना चाहता है तो उसके लिये ज़रूरी होगा कि वह इस ब्रूटेन की शिक्षा नीति को क़तई जड़ से उखाड़ कर फ़ेंक दे और फिर समयानुकूल ऐसी शिक्षा प्रणाली बनावे जिससे हमारी जाति का रक्तपात न हो सके। वर्तमान शिक्षा प्रणाली हमारी रीढ़ की समस्या को हल नहीं करती बल्कि रोज़ रोज़ जटिल बनाती चली जा रही है। हमारे किसान का लड़का अपने बाप की गाढ़े पसीने की कमाई का पैसा लगाकर शिक्षा पाता है लेकिन वह शिक्षित होकर कृषि से घृणा करता है। हमारे शिक्षित लड़के अपने पेशे को अच्छी निगाह

*Speech not revised by the honourable member.

से नहीं देखते हैं, वह हाथ से काम करने को बड़ी बुरी निगाह से देखते हैं। जापान अगर आज जीता जागता है तो सिर्फ इस वजह से कि उसकी जो शिक्षा-प्रणाली है उसमें उद्योग धंधे भी लगे हुये हैं। उनकी शिक्षा अनिवार्य है, हाथ से काम करना अनिवार्य है। उसमें उद्योग धंधे की शिक्षा है। यही वजह है कि आज जापान भूखा नहीं है, नगा नहीं है। अभी हाल में महात्मा गांधी की अध्यक्षता में वर्धा में एक शिक्षा-सम्मेलन हुआ था जिसमें शिक्षा सम्बन्धी विचार रखने वाले आदमी सम्मिलित हुये थे और उन्होंने सात वर्षीय एक शिक्षा की योजना उपस्थित की जो वाकई में बहुत सराहनीय है। उन्होंने आरम्भ में दस्तकारी की योजना को भी स्थान दिया है जिसमें सूत कातने और बुनने, बढई का काम, खेती, माली, चमड़े का काम इत्यादि रखे गये हैं। इसके साथ यही नहीं कि सिर्फ हाथ ही के काम हो, बल्कि मातृभाषा, सामाजिक शिक्षा, शारीरिक शिक्षा, ड्राइंग, संगीत, और हिन्दुस्तानी भाषा का भी स्थान रक्खा है। इस तरह शारीरिक, नैतिक, मानसिक उन्नति के साथ हम लोग अपनी जीविका का भी प्रबन्ध कर सकते हैं। बेकारी से परेशान होने वाले हजारों प्राणियों की रक्षा की जा सकती है। मेरी राय में बड़ी २ ऊँची इमारतों की आवश्यकता नहीं है। मेरी राय यह है कि अगर हमारे अन्दर जन साधारण के लिये सच्ची भावना है कि हम शिक्षा के सन्देश को पहुँचायें तो हमारे लिये जरूरी है कि हम झोपड़ियों में, छोटी छोटी गलियों में, छोटे छोटे शहरों में हाई स्कूल खोल दें। बंगाल के अन्दर सर आसुतोष के जमाने में जो शिक्षा की तरक्की हुई वह किसी वक्त में भी नहीं हुई, चूंकि सर आसुतोष ने छोटी छोटी झोपड़ियों में, छोटी छोटी गलियों में, छोटे छोटे मुहल्लों में हाई स्कूल खोल दिये थे। यह नियम कि कोई स्कूल खोले या कोई कालिज खोले, वह यूनिवर्सिटी से तभी सम्बन्धित किया जा सकता है जब उसके पास बड़ी रकम की इमारत हो या उसके पास कोई पजी हो और पाँच फीसदी लड़के फ्री लिये जाय इससे ज्यादा फ्री न लिये जाय, मैं समझती हूँ कि यह चीज जो है वह शिक्षा के लिये बड़ी रुकावट पैदा करने वाली है। यह शिक्षा प्रचार का कोई तरीका नहीं है कि उनके पास बड़ी बड़ी इमारतें हो, पूजी हो तभी वह स्कूल और हाई स्कूल बनाया करे। इसके साथ अनिवार्य शिक्षा मेरे विचार में बहुत जरूरी चीज है। लेकिन जिस तरह अनिवार्य शिक्षा हमारे यहाँ दी जाती है उसमें सिवाय पैसे के नुकसान के और कोई चीज नहीं है। हमारे यहाँ म्यूनिसिपैलिटियों की तरफ से ३,६०० अनिवार्य शिक्षा के स्कूल हैं। वहाँ पढ़ने वालों की संख्या निम्नलिखित है—सन् १९३०—३१ ई० में अब्बल क्लास में पढ़ने वाले ३३,६०० थे। लेकिन जब वह दूसरे क्लास में आये सन् १९३१—३२ ई० में २१,००० लड़के रह गये और जब वह तीसरी क्लास में आये तो सन् १९३२—३३ ई० में वह १२,००० लड़के रह गये और जब वह चौथी क्लास में आये तो सन् १९३३—३४ ई० में ७,००० लड़के ही रह गये—नहीं, नहीं, तीसरी क्लास में ७,००० लड़के और चौथी क्लास में १,६४६ लड़के रह गये। तो मेरे कहने का मतलब यह है कि अनिवार्य शिक्षा में ध्येय तो यह रहता है कि कोई भी अशिक्षित न रहे। लेकिन हम देखते हैं कि ज्यों ज्यों एक क्लास से दूसरे क्लास में लड़के गये उनकी संख्या में कमी होती गई। ऐसी अवस्था क्यों हुई? शिक्षा की प्रणाली ही इसका कारण है। क्योंकि हमारे देश के अन्दर गरीबी की कोई हद्द नहीं है। हमारे यहाँ लड़कों के माँ बाप मजदूरी करने चले जाते हैं और अपने बच्चों को उन लड़कों को सौंप जाते हैं जिनकी उम्र ४ से १३ साल के अन्दर होती है। इस तरह पर वह स्कूलों में जाकर शिक्षा हासिल नहीं कर पाते, उन्हें अपने घर में माँ बाप की गैरहाजिरी में छोटे बच्चों को सभालना पड़ता है। तो मेरी राय में हमें जगह जगह सङ्कलित पैदा करने के लिये ऐसे परिवर्तन करने की जरूरत है, ऐसा इन्तजाम किया जाय कि जब माँ मेहनत मजदूरी करने जाय तो अपने बच्चे को व उस पढ़ने वाले बच्चे को, वहाँ सौंप कर जाय। इसके साथ मैं इस बात की भी आवश्यकता समझती हूँ कि हमारे यहाँ अलग अलग कमेटियाँ

[Shrimati Satyavati Devi.]

बनाई जायें । टेकनिकल एजुकेशन की अलग हो, प्राइमरी एजुकेशन की अलग हो और यूनिवर्सिटी एजुकेशन की कमेटी अलग हो । इनमें ऐसे आदमी रखना चाहिये जो शिक्षा सम्बन्धी ऊंचे विचार रखने वाले हों, जो इसमें एक्सपर्ट हों, जो इसमें विशेषज्ञ हों । नहीं तो इसके माने शिक्षा में बड़ी भारी हानि पहुंचाना होगा । इन शब्दों के साथ मैं इस कट मोशन की मुखालिफत करती हूं ।

*Shrimati Satyavati Devi :

شریمتی ستیہوتی دیوی --

سبھاپت جی - کبھی بھی وہ دیش - وہ راشٹر - جو شکچھا کو زیادہ اُونچا استھان نہیں دینا اُونت نہیں پاسکتا - اس لیئے اُونت کے لیئے سبھی دیش سداہی اپنے بھت میں شکچھا کا اُونچا استھان رکھتے ہیں - لیکن ہماری سرکار نے ۵۷ فیصدی فوجوں پر خرچ کرنے کا دھیان رکھا ہے اور شکچھا پر نہیں - آج برٹش حکومت کو ہندوستان میں راج کرتے ہوئے دوسو برس ہو گئے لیکن انڈیہ لیمے عرصے میں بھی ۹۰ فیصدی آدمی ہندوستان کے اشکچھت ہیں اور دس فیصدی میں کچھ لوگ ایسے بھی ہیں جو اپنا نام بھی نہیں لکھ پاتے ہیں - بہت لوگ اپنے شریبر کو - اپنے من پر ادھیکار پانے والی شکتیوں کو - اپنے تمام راشٹریہ پریم کو - اُن یونیورسٹیز کے کھتد میں نشست کراڈالتے ہیں - ایسی صورت میں اگر ہم یہ کہیں کہ شکچھا کس کا نام ہے تو یہ کوری بید مہیا نہ ہوگی تو کیا ہوگی ؟ ضرور دیش کو ایسے طریقوں کو سوچنا ہے جو آتمیک مانسک اور آدھیاتمک اُونت کریں - لیکن آج اس شکچھا کے اندران سب چیزوں کے نام نشان نہیں ہیں - جنہوں نے انہاس پڑھا ہے اُن کو یہ معلوم ہے کہ کس طرح آپرچیت جاتیوں نے باہر سے آکر دیس میں رہنے والی جاتیوں کو پریشان کیا اُنہوں نے شکچھا پرنالی اس طرح کی نہیں بنائی کہ وہ اپنے ساشن کو اُونچا رکھ سکیں اور اُونت کرسکیں - فیپولین نے جب جرمنی کو پراجیت کیا تو اُس کا بھی یہی طریقہ تھا کہ شکچھا پرنالی کو کسی طرح کچل ڈالا جائے - لیکن فیپولین کی بل نہ پائی کیونکہ وہاں کے رشیشیہ کے شکچھا کے اوپر اپنا دھیان لگائے ہوئے تھے - اُنہوں نے شکچھا پرنالی کو قطعی بدل ڈالا اور جرمنی کو رجائے پراپت ہو گئی - تو یہی ہندوستان جیتا جانتا رہنا چاہتا ہے تو اُس کے لیئے یہ ضروری ہوگا کہ وہ اس برٹین کی شکچھانیت کو قطعی جڑ سے اکھڑ کر پھینک دے اور پھر سمیانکول ایسی شکچھا پرنالی بنا دے جس سے ہماری جاتی کا رکت پات نہ ہو سکے - برتھمان شکچھا پرنالی ہماری ردی کی سمپسیا کو حل نہیں کرتی بلکہ روز روز جتیل بناتی چلی جا رہی ہے - ہمارے کسان کا لڑکا اپنے باپ کی گڑھے پسینے کی کماٹی کا پیسہ لگا کر شکچھا پاتا ہے لیکن وہ شکچھت ہو کر کوشی سے گھرنا کرتا ہے ہمارے شکچھت لڑکے اپنے پیشہ کو اچھی نگاہ سے نہیں دیکھتے ہیں وہ ہاتھ سے کام کرنے کو بڑی بری نگاہ سے دیکھتے ہیں - جاپان اگر آج جیتا جاگتا ہے تو صرف اِس وجہ سے کہ اس کی جو شکچھا پرنالی ہے جس میں ادیوگ دھندھے بڑی لگے ہوئے ہیں اُن کی شکچھا انہواریہ ہے - ہاتھ سے کام کرنا انہواریہ ہے - اُس میں ادیوگ

*Speech not revised by the honourable member

دھندوں کی شکچھا ہے یہی وجہ ہے کہ آج جاپان بھوکا نہیں ہے نہ لگا نہیں ہے انہی
حال میں مہاتما گاندھی کی ادھیچکھا میں واردہا میں ایک شکچھا سمیان
ہوا تھا جس میں شکچھا سمبندھی وچار رکھنے والے آدمی سمیلت ہوئے تھے اور
انہوں نے سات ہوشیہ ایک شکچھا کی بوجنا اریستہت کی جو واقعی میں بہت
سراسفہ ہے۔ انہوں نے ارمبہ میں دستاری کی بوجنا کو بھی استہان دیا ہے جس
میں سوت قائد اور بنڈے۔ برھٹی کا کام۔ کھیتی۔ مالی چہرے کا ڈم انیاد رکھے گئے
ہیں۔ اس کے ساتھ یہی نہیں کہ صرف ہاتھ ہی کے کام ہوں بلکہ ماتر بہاشا سامادیک
شکچھا شاربک۔ شکچھا درانگ سانگیت اور ہندوستانی بہاشا کا بھی استہان
رکھا ہے۔ اس طرح شاربک نیتک مانسک اُنیت کے ساتھ ہمیں لوگ اپنی جیویا
کا بھی پر بندسہ کر سکتے ہیں بیکاری سے پریشان ہونے والے ہزاروں جوانیوں کی رکچھا
کی جاسی ہے میری راے میں بڑی بڑی اونیچھی عمارتوں کی اوبشکینا نہیں ہے۔
میری راے یہ ہے کہ اگر ہمارے اندر جن سادھان کے لیئے سچھی بہارنا ہوگی
کہ ہم شکچھا کے سندیش کو پھونچائیں تو ہمارے لیئے ضروری ہے کہ ہم جہوپڑوں
میں جھوٹی جھوٹی دلیوں میں جھوٹے جھوٹے شہروں میں ہائی اسکول کھول دیں
نہال کے اندر سراسورس کے زمانے میں جو شکچھا کی ترقی ہوئی وہ کسی دت میں
بھی نہیں سوتی چونکہ سراسورس نے جھوٹی جھوٹی جھوٹی جھوٹی جھوٹی جھوٹی
کلیوں میں جھوٹے جھوٹے محلوں میں ہائی اسکول کھول دیئے تھے۔ یہہ فیم کہ کوئی
اسکول دھولے یا کوئی کالج کھولے وہ بونورستی سے تھی سمبندھت کیا جاسکتا ہے جب
اُس نے پاس بڑی دتم کی عمارت ہو یا اُس کے پاس کوئی پونجی ہو اور پانچ
فیت کی ارے فری لیئے جائیں اس سے زیادہ فری نہ کیئے جائیں۔ میں سمبندھتی
ہوں کہ یہہ بجوبز جو سے وہ شکچھا کے لیئے بڑی رکارت بی۔ دا کرنے والی
ہے۔ یہہ شکچھا پرچار کا کوئی طریقہ نہیں ہے کہ اُن کے پاس بڑی بڑی عمارتیں
ہوں پونجی ہو تہی وہ اسکول اور ہائی اسکول بنایا کریں۔ اس کے ساتھ انیوار یہہ
شکچھا میرے وچار میں بہت ضروری چیز ہے۔ لیکن جس طرح انیوار یہہ شکچھا
ہمارے یہاں دی جاتی ہے اُس میں سوائے بیسے کے نقصان کے اور کوئی چیز
نہیں ہے۔ ہمارے یہاں میونسپلٹیوں کی طرف سے ۳۶۰۰ انیوار یہہ شکچھا کے
اسکول ہیں وہاں پڑسنے والوں کی سکھیا نیدن لکھت ہے۔ سنہ ۳۱-۱۹۳۰ع میں
اول کلاس میں پڑھنے والے ۳۶۰۰ تھے لیکن جب وہ دوسرے کلاس میں آئے
سنہ ۳۲-۱۹۳۱ع میں ۲۱۰۰۰ لڑکے رہ گئے اور جب وہ تیسرے کلاس میں آئے تو
سنہ ۳۳-۱۹۳۲ع میں وہ ۱۲۰۰۰ لڑکے رہ گئے اور جب وہ چھوٹے کلاس میں
آئے تو سنہ ۳۴-۱۹۳۳ع میں ۷۰۰۰ لڑکے ہی رہ گئے نہیں تھے تیسری
کلاس میں ۷۰۰۰ لڑکے اور چوتھی کلاس میں ۱۶۴۶ لڑکے رہ گئے۔ تو میرے
کہنے کا مطلب یہ ہے کہ انیوار شکچھا میں دھوئے تو یہہ رہتا ہے کہ کوئی
بھی آشکچھت نہ رہے لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ جیوں جیوں ایک کلاس سے دوسرے
کلاس میں لڑکے گئے ان کی سکھیا میں کمی ہوتی گئی۔ ایسی اوستھا کیوں ہوئی
شکچھا کی پرنالی ہی اس کا کارن ہے کیونکہ ہمارے دیس کے اندر غربی کی

[Shrimati Satyavati Devi]

कोई حد नहीं है - हमारे यहाँ लड़कों के माँ बाप मजदूरी करने चले जाते हैं और अपने बच्चों को लड़कों को सौंप जाते हैं जिन की उम्र १२ साल से १३ साल के अन्दर होती है - इस तरह पर वह स्कूलों में जाकर शक़्क़ा हासल नहीं कर पाते और अपने ग़रम में माँ बाप की ग़रि हासरी में चहूँ बच्चों को सन्ध्याला पढ़ता है - तो मीठी राँ में हमें जग़्ग़, जग़्ग़ सहायत दित कर के लीँ ऐस- प्रदत्त करने की सह्यता है इसा अन्तज़ाम किया जाँ के जब माँ महन्त मजदूरी करने जाँ तो अपने बच्चों को इस पढ़ने वाले बच्चे को वहाँ सौंप कर जाँ - इस के साथ में इस बात की भी आशक़्ता सह्यती हों के हमारे यहाँ अलक कमिटी' बनाई जाँ - तकनिकल अिक्वकिशन की अलक हो - प्रान्तीय अिक्वकिशन की अलक हो और यूनियर्सटी अिक्वकिशन की कमिटी अलक हो - अन में ऐस- आमी रक़्हा चाहियँ जोशक़्क़ा सह्यदही आँचो वज़ार रक़्हे वाले हों जो इस में अक़्पूरत हों जो इस में शिशुग़्गिह हूँ नहीं तो इस के मन्नी शक़्क़ा में प्री पारी हानी प्रीवन्चाना होका - अन शब्दों के साथ में इस मन्त मोशन की मह्यलफ़त करनी हों *

Shri Chandra Bhanu Gupta : श्री चन्द्रभानु गुप्ता :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, जो मसला आज इस हाउस के सामने पेश है कि किस तरह से यूनिवर्सिटी में शिक्षा दी जाए और उसमें क्या क्या ख़राबियाँ हैं उसको २२ सितम्बर सन् १९३७ ई० को जब कि बजट के ऊपर बहस हो रही थी इस हाउस में ही बहुत से मेम्बरान ने अपने ख़यालात का इज़हार यूनिवर्सिटी एजुकेशन के सिलसिले में करने के लिये पेश किया था । उस वक़्त भी हमने गवर्नमेंट से यह अनुरोध किया था कि गवर्नमेंट इन तमाम बातों पर विचार करने के लिये एक इनक्वाइरी कमेटी फ़ौरन् नियुक्त कर दे । आज खुशी की बात है कि थोड़ी देर पहिले हमारे शिक्षा के मंत्री ने बतलाया कि गवर्नमेंट ने इन तमाम बातों पर ग़ौर करने के लिए एक कमेटी मुकर्रर कर दी है जो उन बातों का निर्णय करेगी कि किस तरह से विश्वविद्यालयों की शिक्षा में तरक्की करना चाहिए । लेकिन एक बात इस वक़्त में अर्ज़ कर देना चाहता हूँ उस सिलसिले में जोकि समय समय पर इस हाउस में कही जाती है कि बेकारी की समस्या को हल करने का काय्य यूनिवर्सिटी की शिक्षा से सम्बन्ध रखता है । मुझे बड़े अदब के साथ इस हाउस के सामने इस बात को अर्ज़ करना है कि बेकारी की समस्या के हल को यूनिवर्सिटी की शिक्षा से मिलाना निहायत ग़लत बात है । यूनिवर्सिटियों का फ़र्ज़ नहीं है कि मुल्क में जो बेकारी बढ़ी हुई है उसके हल करने में वह ज़्यादा हिस्सा लें या उनका हल करना ही उनका परम कर्तव्य है । यूनिवर्सिटी की शिक्षा इसलिए नहीं दी जाती है कि जो लोग वहाँ से शिक्षा पा कर निकलें वह नौकरियाँ हासिल ज़रूर कर सकें । यूनिवर्सिटियाँ तो हमारी नेशनल कलचर या हमारी राष्ट्रीय संस्कृति के केन्द्र हैं । वह तो ज्ञान के प्रवर्तक तथा ज्ञान का दीपक हैं । हमारे देश ने प्राचीन समय में क्या २ किया, किस तरह से देश की संस्कृति आज तक कायम रही, देश को उठाने के लिये किन २ चीज़ों की आवश्यकता है, दुनियाँ के और देश किस तरह से आज तरक्की कर रहे हैं तथा दुनियाँ में क्या २ आविष्कार हो रहे हैं, इन तमाम विषयों पर ज्ञान दिया जाता है । किस किस चीज़ में अनुसन्धान किया जा सकता है, क्या क्या रिसर्च की जा रही है और अब तक हो चुकी है, इन तमाम बातों के ज्ञान को बढ़ाने के स्थान को ही विश्वविद्यालय कहते हैं । विश्वविद्यालय तो दुनियाँ से अन्धकार मिटाने के स्थान है और दुनियाँ में ऐसे

आदमियों की फोज बनाने के स्थान है जो वहाँ से शिक्षा प्राप्त कर के दुनिया में अपने प्राप्त हुये ज्ञान का प्रचार करे। दुनिया में ओर भी मुल्क है वहाँ पर भी विश्वविद्यालय है। क्या मैं बड़े अदब के साथ उन भाइयों से जो हमेशा वहाँ की यूनिवर्सिटी शिक्षा की मिसाल दिया करते हैं दरियाफ्त कर सकता हूँ कि दूसरे देशों के विश्वविद्यालयों का भी यही फर्ज है कि वहाँ उस तरह की शिक्षा दी जावे कि जो लोग वहाँ से शिक्षा प्राप्त करके निकले उनको नौकरियाँ फोरन मिल जावे ? मैं इस जहनियत को गलत समझता हूँ। मैं समझता हूँ कि अगर हम उस खयाल से अपने मुल्क में यूनिवर्सिटी कायम करेंगे ओर अपनी आने वाली सन्तान को शिक्षा दिलायेंगे तो मैं कहूँगा कि देश बड़े गलत रास्ते को अख्तियार करेगा। अगर इस तरह की बात हम अपने विश्व-विद्यालय के अन्दर पैदा करें कि विश्वविद्यालय तभी कायम हो जब हम वहाँ के पढ़ने वालों को नौकरियाँ दे सके। तो यह जहनियत अच्छी न होगी, मुल्क की तरक्की को पीछे लेजाने वाली होगी न कि आगे बढ़ाने वाली। दुनिया के और देशों में विश्वविद्यालय हरगिज इस खयाल से नहीं खोले जाते। जो वहाँ विद्यार्थी रिसर्च करते हैं ओर अनुसन्धान करते हैं, तालीम ओर ज्ञान को दुनिया में फैलाते हैं और इस तरह से अपने देश के नाम को ऊँचा करते हैं, मैं उन यूनिवर्सिटी एजुकेशन के क्रिटिक्स से पूछना चाहता हूँ कि जो रुपया विश्वविद्यालय के अन्दर हम डाक्टर बोरबल तथा डाक्टर मेघनाथ साहू के रिसर्च करने के लिये खर्च करते हैं क्या वह हम बेकार में खर्च करते हैं और उससे क्या हम अपने देश को ओर दुनिया के देशों में ऊँचा नहीं करते हैं। एक भाई ने पिछली मर्तबा एसेम्बली के अन्दर जब बहस हो रही थी तो यह सवाल किया था कि यूनिवर्सिटियों में साइकिल ओर दियासलाई बनाने की शिक्षा देना चाहिये और विश्वविद्यालय बन्द करने चाहिये। जब तक हम इस किस्म की फैक्टरियाँ मुल्क में न कायम कर दें .....

A member : एक मेम्बर.

वे अभी भी यही कहते हैं।

Shri Chandra Bhanu Gupta : श्री चन्द्रभानु गुप्ता :

तो मुझको बड़े अदब के साथ उनसे कहना है कि अगर वह शिक्षा का अदर्श यह ही समझते हैं तो मैं समझता हूँ कि वह मुल्क की तरक्की नहीं चाहते हैं, वह मुल्क को आगे बढ़ाना नहीं चाहते हैं। अगर यूनिवर्सिटियों को फैक्टरी बनाने की मशा है तो आज हमारे देश में बहुत सी फैक्ट्रियाँ हैं, बहुत से पूजोपति हैं। उनके पास पैसा है, वह फैक्टरी कायम कर सकते हैं। उनसे पैसा माँगिए, उनको फैक्ट्रियाँ बनाने में मदद दीजिये। परन्तु क्या इस तरह की फैक्ट्रियाँ हमारे देश की संस्कृति को कायम रख सकेगी ? और वह फैक्ट्रियाँ हमारे देश के अन्धकार को हरगिज कम न कर सकेगी न हमारे देश में शिक्षा का प्रचार कर सकेगी। इसलिए मैं अदब से कहता हूँ कि यह सवाल जो हमेशा इस तरह से उठाया जाता है वह गलत सवाल है। मैं समझता हूँ कि विश्वविद्यालय के अन्दर जो खराबियाँ हैं उनको अवश्य दूर करना चाहिए। उनके खर्च कम किए जा सकते हैं और उनको कम करके दूसरी चीजें कायम कर सकते हैं, दूसरी टेक्निकल इन्स-टीट्यूशन कायम कर सकते हैं जो विश्वविद्यालय में इस समय मौजूद नहीं है। लेकिन विश्वविद्यालय में इतिहास न पढ़ाया जावे, संस्कृत और परशियन की शिक्षा न दी जाए, हिन्दी ओर उर्दू न पढ़ाई जाए—इस तरह की मनोवृत्ति गुमराह करने वाली है। हम अभी अपने प्राचीन विश्वविद्यालय नालन्द के इतिहास को भूले नहीं हैं।

यदि देश को दुनिया के और देशों की तरह तरक्की करानी है तो इस तरह की बात हमारे बीच में उठनी नहीं चाहिये।

[Shri Chandra Bhanu Gupta]

आप विश्वविद्यालयों से खराबियां निकालने के लिये जरूर कोशिश कीजिये और उनमें से बहुत सी उस कमेटी के जरिए से दूर हो सकेंगी जिसको सरकार ने अभी नियुक्त किया है, जिसकी घोषणा शिक्षा मंत्री ने की है। अगर वह तमाम खराबियां विश्वविद्यालय से दूर कर दी जाएं तो मैं कहूंगा कि वह विश्वविद्यालय ऐसे स्थान होंगे जहां एक दिमाग दूसरे दिमाग से टकरा कर दुनियां के अन्दर नया प्रकाश फैलाएगा और इस तरह से दुनियां की तरक्की का बायस होगा। दूसरी बात तनखाहों के बारे में जो विश्वविद्यालय को दी जाती है उठाई गई है। पिछली मर्तबा सितम्बर में जब यह सवाल उठाया गया था तो मैंने कहा था कि मैं उन आदमियों में से नहीं हूँ कि जो यह कहें कि विश्वविद्यालय के प्रोफेसर्स की तनखाहें कम न की जाएं। लेकिन मैं यह भी चाहता हूँ कि उन लोगों की तनखाहों के साथ साथ उनकी भी तनखाह कम की जाए जो उनसे कम तालीम याफता हैं और लम्बी लम्बी तनखाहें सरकार से प्राप्त कर रहे हैं। क्या यह बात मुनासिब होगी कि डाक्टर बीरबल तथा डाक्टर मेघनाथ को चार पांच सौ रुपया दें और एक आई० सी० एस० को जो उनसे कम तालीम याफता है और जिसने देश के गौरव के लिये कुछ भी नहीं किया है उसको लम्बी तनखाह दें या किसी प्राविन्शल सर्विस के आदमी को लम्बी तनखाह दें। यह न्याययुक्त बात नहीं है। इसलिये मेरी अर्ज है कि प्रोफेसर्स की तनखाहों का मसला और सर्विसेज की तनखाहों का मसला यह सब मिले हुये हैं। वह तब ही मुनासिब तौर पर हल हो सकेगा जबकि आप और सरकार इस बात की कोशिश करें कि और डिपार्टमेंट में भी जहां लम्बी लम्बी तनखाहें दी जा रही हैं उनमें कमी की जाए। लेकिन एक क्लास के आदमियों को छांट लेना और उनके लिए कहना कि उनको लम्बी तनखाहें दी जाती हैं और दूसरी सर्विसेज की तनखाहों को टच न किया जाये तो मैं कहूंगा कि यह बड़े अन्याय की बात है। यह बात ठीक नहीं है। अगर आप चाहते हैं कि तनखाहों में कमी हो ओर इस तरह से बचे हुए रुपए को देश के और काम में लगाएं और देश की तरक्की में लगाएं तो हमारा कर्तव्य है कि हम तमाम सर्विसेज की तनखाहें कम करें और प्रोफेसर्स की तनखाहें भी कम करें, जो बेहूदा फिजूल खर्च है उसको कम करें। अगर हम इसको एक अलहदा सवाल करके एक क्लास के आदमियों को सताना चाहते हैं जो काफ़ी काम करते हैं और काफ़ी रिसर्च करते हैं और काफ़ी वक्त देते हैं, मुमकिन है कि उनमें से कुछ ऐसे भी हों जो अपना वक्त ठीक तरह से न देते हों, लेकिन दो चार आदमियों की वजह से बहुत से आदमियों के लिए कहना कि कुछ काम नहीं करते हैं यह ठीक बात नहीं है, यह बेजा बात है। इस सवाल को इस रूप में इस स्थान पर रखना मुनासिब बात नहीं है।

The Deputy Speaker : डिप्टी स्पीकर :

सिर्फ एक मिनट रह गया है।

Shri Chandra Bhanu Gupta : श्री चन्द्रभानु गुप्ता :

तीसरी बात विश्वविद्यालयों में खर्च की कमी की कही गई है। बहुत सी ऐसी चीजें हैं जो हमारे तीनों विश्वविद्यालय में जो गवर्नमेंट से एड पाते हैं पढ़ाई जाती हैं। अगर हम कुछ चीजों की पढ़ाई को सेन्ट्रलाईज कर दें तो रुपया काफ़ी बच सकता है और इस बचे हुए रुपये को यूनिवर्सिटी की तरक्की में खर्च कर सकते हैं और विश्वविद्यालय के काम को आगे बढ़ा सकते हैं। चौथी बात विश्वविद्यालय में पच्छिमी सभ्यता आजाने के सिलसिले में भ्रम ने कही है।

The Deputy Speaker : डिप्टी स्पीकर :

टाइम खत्म हो गया।

Shri Chandra Bhanu Gupta :

شری چندر بھانو گپتا —

جناب قیٹی اسپیکر صاحب — جو مسئلہ آج اس ہاؤس کے سامنے پیش ہے کہ کس طرح سے یونیورسٹی میں شکچہا دی جائے اور اس میں کیا کیا خرابیاں ہیں۔ اس کو ۱۲ ستمبر سنہ ۱۹۳۷ء کو جب کہ بجٹ کے اوپر بحث ہو رہی تھی اس ہاؤس میں بھی بہت سے ممبران نے اپنے خیالات کا اظہار یونیورسٹی ایجوکیشن کے سلسلہ میں کرنے کے لیے پیش کیا تھا۔ اس وقت بھی ہم نے گورنمنٹ سے بہت انورددہ کیا تھا کہ گورنمنٹ ان تمام باتوں پر دجاہ کرنے کے لیے ایک انکوائری کمیٹی فوراً نوکرت کر دے۔ آج خوشی کی بات ہے کہ تھوری دیر پہلے ہمارے شکچہا کے منتری نے بنالبا کہ گورنمنٹ ان تمام باتوں پر غور کرنے کے لیے ایک کمیٹی مقرر کر دی ہے جو ان باتوں کا نرنیں کریگی کہ کس طرح سے ریشود بالیوں کی شکچہا میں ترقی کرنا چاہیئے۔ لیکن ایک بات اس وقت میں عرض کر دینا چاہتا ہوں اس سلسلہ میں جو کہ سے سے پر اس ہاؤس میں کہی جاتی ہے کہ بیکاری کی سمسیا کے حل کرنے کا بہت یونیورسٹی کی شکچہا سے سمبندھ رکھتا ہے۔ مجھے بڑے ادب کے ساتھ اس ہاؤس کے سامنے اس بات کو عرض کرنا ہے کہ بیکاری کی سمسیا کے حل کو یونیورسٹی کی شکچہا سے ملانا نہایت غلط بات ہے۔ یونیورسٹیوں کا فرض نہیں ہے کہ ملک میں جو بیکاری بڑھی ہوئی ہے اس کے حل کرنے میں وہ ربادہ حصہ لیں یا ان کا حل کرنا ہی ان کا دم کر تہیہ ہے۔ یونیورسٹی کی شکچہا اس لیے نہیں دی جاتی ہے کہ جو لوگ وہاں سے شکچہا پا کر نکلیں وہ نوکریاں حاصل ضرور کر سکیں۔ یونیورسٹیاں تو ہماری نیشنل کلچر یا ہماری راشنریہ سمسکرت کے کیندر ہیں وہ بیکریاں کے پردر تک تنہا گیان کا دینک ہیں۔ ہمارے دبش نے پراچین سے میں کیا کیا کس طرح سے دبش کی سمسکرت آج تک دائم رہی دبش کو اٹھانے کے لیے کن کن چیزوں کی آدشیکہا ہے۔ دنیا کے اور دبش کس طرح سے آج ترقی کر رہے ہیں۔ تھا دنیا میں کیا کیا آدشکار ہو رہے ہیں ان تمام دشبوں پر گیان دیا جانا ہے۔ کس کس جہر میں انوسندھان کیا جا سکتا ہے۔ کیا کیا اس چیز کی جاری ہیں اور اب تک ہو چکی ہیں ان تمام باتوں کے نیاں کو مڑھانے کے استھان کو ہی بشو ود بالیہ کہتے ہیں۔ بشو ود بالیہ تو دنیا سے انہماکار مدانے کے استھان ہیں اور دنیا میں اب سے آدمیوں کی فوج بدانے کے استھان جو وہاں سے شکچہا پراپت کر کے دنیا میں اپنے پراپت ہوئے گیان کا پرچار کریں۔ دنیا میں اور بھی ملک ہیں دعاں پر بھی بشو ود بالیہ ہیں۔ کیا میں بڑے ادب کے ساتھ ان بھائیوں سے جو ہمیشہ وہاں کی یونیورسٹی شکچہا کی مثال دیا کرتے ہیں۔ دیرانت کر سکتا ہوں کہ دوسرے دیشوں کے بشو ود بالیوں کا بھی یہی فرض ہے کہ وہاں اس طرح کی شکچہا دی جاوے کہ جو لوگ وہاں سے شکچہا پراپت کر کے نکلیں ان کو نوکریاں فوراً مل جاویں۔ میں اس ذہنیت کو غلط سمجھتا ہوں۔ میں سمجھتا ہوں کہ اگر ہم اس خیال سے اپنے ملک میں یونیورسٹی قائم کر بڑے اور اپنی آنے والی سننان کر شکچہا دلائینگے تو میں کہونگا کہ دبش بڑے غلط راستے کو اختیار کریگا۔ اگر اس طرح کی بات ہم اپنے بشو ود بالیہ کے اندر پیدا کریں کہ بشو ود بالیہ بھی دائم ہوں جب ہم

[Shri Chandra Bhanu Gupta.]

وہاں کے پڑھنے والوں کو نوکریاں دے سکیں تو یہہ ذہنیت اچھی نہ ہوگی۔ ملک کی ترقی کو دیکھنے والے جانے والی ہوگی نہ کہ آگے بڑھانے والی۔ دنیا کے اور دیشوں میں ویشوویالیہ ہرگز اس خیال سے نہیں بھولے جاتے ہیں وہاں دیارتھی رسچیز کرتے ہیں اور انوسندھان کرتے ہیں۔ تعلیم اور گیان کو دنیا میں پھیلاتے ہیں اور اس طرح سے اپنے دیش کے نام کو اُرنچا کرتے ہیں۔ میں ان یونیورسٹی ایجوکیشن کے کریٹکس سے پوچھنا چاہتا ہوں کہ جو ریپیہ ویشوویالیہ کے اندر ہم ڈاکٹر بیریل تھا ڈاکٹر میگناتھ شاہ کے رسچ کرنے کے لیئے خرچ کرتے ہیں کیا وہ ہم بیکار خرچ کرتے ہیں اس سے کیا ہم اپنے دیش کو اور دنیا کے اور دیشوں میں اُرنچا نہیں کرتے ہیں۔ ایک بھائی سے پچھائی مرتبہ اسمبلی کے اندر جب بحث ہو رہی تھی تو یہہ سوال کیا تھا کہ یونیورسٹیوں میں سائیکل اور دیاسلائی بنانے کی شکچھا دینا چاہیئے اور ویشوویالیہ بند کرنے چاہیئے جب تک ہم اس قسم کی فیکٹریاں ملک میں قائم کر دیں

A member :

ایک میمبر —

دے ابھی یہی کہتے ہیں *

Shri Chandra Bhanu Gupta :

شری چندر بھانو گپتا —

تو مجھے کو برے ادب کے ساتھ ان سے کہنا ہے کہ اگر وہ شکچھا کا آدرش یہہ ہی سمجھتے ہیں تو میں سمجھتا ہوں کہ وہ ملک کی ترقی نہیں چاہتے ہیں وہ ملک کو آگے بڑھانا نہیں چاہتے ہیں۔ اگر یونیورسٹیوں کو فیکٹری بنانے کی منشا ہے تو آج ہمارے دیش میں بہت سے فیکٹریاں ہیں بہت سے پونجی پتی ہیں ان کے پاس پیسہ ہے وہ فیکٹری قائم کر سکتے ہیں۔ ان سے پیسہ مانگئے ان کو فیکٹریاں بنانے میں مدد دیجیئے۔ پرتو کیا اس طرح کی فیکٹریاں ہمارے دیش کی سنسکرت کو قائم رکھ سکیں گی اور وہ فیکٹریاں ہمارے دیش کے اندھکار کو ہرگز کم نہ کر سکیں گی نہ ہمارے دیش میں شکچھا کا پرچار کر سکیں گی اس لیئے میں ادب سے کہتا ہوں کہ یہہ سوال جو ہمیشہ اسطرح سے اٹھایا جاتا ہے وہ غلط سوال ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ویشوویالیہ کے اندر جو خرابیاں ہیں ان کو اوشیہ دور کرنا چاہیئے۔ ان کے خرچ کم کیئے جاسکتے ہیں اور ان کو کم کر کے دوسری چیزیں قائم کر سکتے ہیں دوسری تکنیکل انسٹیٹیوشنس قائم کر سکتے ہیں جو ویشوویالیہ میں اس سے موجود نہیں ہیں۔ لیکن ویشوویالیہ میں اتھاس نہ پڑھایا جادے سنسکرت اور پوشین کی شکچھا نہ دی جائے۔ ہندی اور اُردو نہ پڑھائی جائے۔ اس طرح کی منو برقی گمراہ کرنے والی ہے ہم ابھی اپنے پراجیبن ویشوویالیہ نالند کے اتھاس کو بھولے نہیں ہیں ہندی دیش کو دنیا کے اور دیشوں کی طرح ترقی کرنی ہے تو اس طرح کی بات ہمارے بیچ میں اٹھنی نہیں چاہیئے *

آپ ویشوویالیوں سے خرابیاں نکالنے کے لیئے ضرور کوشش کیجیئے اور ان میں سے بہت سی اس کمیٹی کے ذریعہ سے دور ہو سکیں گی۔ جس کو سرکار نے ابھی نیوٹ کیا ہے جس کی گھوڑان شکچھا منتری نے کی ہے اور وہ تمام خرابیاں

GRANT NO. 15—HEAD OF ACCOUNT 37—EDUCATION

دشو و دیالیه سے دور کر دی جائیں تو میں کہوں گا تو وہ بشور دیالیه ایسے استھان ہونگے جہاں ایک دماغ دوسرے دماغ سے تکرار دنیا کے اندر نیا پرکش پھیلائیگا اور اس طرح سے دنیا کی ترقی کا باعث ہوگا۔ دوسری بات تنخواہوں کے بارے میں جو دیشو و دیالیه کو دی جاتی ہے اٹھائی گئی ہے۔ پتچھلی مرتبہ ستمبر میں جب یہ سوال اٹھایا گیا تھا تو میں نے کہا تھا کہ میں اُن آدمیوں میں سے نہیں ہوں کہ جو یہ کہیں کہ دیشو و دیالیه کے پروفیسروں کی تنخواہیں کم نہ کی جائیں لیکن میں یہ بھی چاہتا ہوں کہ اُن لوگوں کی تنخواہوں کے ساتھ ساتھ ان کی بھی تنخواہ کم کی جائیں جو ان سے کم تعلیم یافتہ ہیں اور لمبی لمبی تنخواہیں سرکار سے پوائت کر رہے ہیں کیا یہ بات مناسب ہوگی کہ ڈاکٹر بیربل تھا ڈاکٹر میچھ ناتھ کو چار پانچ سو روپیہ دیں اور ایک آئی سی ایس کو جو ان سے کم تعلیم یافتہ ہیں اور جس نے دیش کے گوروں کے لئے کچھ بھی نہیں کیا ہے اس کو لمبی تنخواہ دیں یا کسی پرائشل سروس کے آدمی کو لمبی تنخواہ دیں یہ فیائے بوکت بات نہیں ہے اس۔ ایڈ میٹری عرض ہے کہ پروفیسروں کی تنخواہوں کا مسئلہ اور سروسز کی تنخواہوں کا مسئلہ یہ سب ملے ہوئے ہیں وہ تہی مناسب طور پر حل ہو سکتا کہ آپ اور سرکار اس بات کی کوشش کریں اور د پارنمنٹ میں بھی جہاں لمبی لمبی تنخواہیں دی جا رہی ہیں کمی کر جائے۔ لیکن ایک کلاس کے آدمیوں کو چھانٹ لینا اور ان کے لئے کہنا کہ ان کو لمبی تنخواہیں دی جاتی ہیں اور دوسری سروسز کی تنخواہوں کو ٹیج نہ کیا جائے تو میں کہوں گا کہ یہ بڑے فیائے کی بات ہے یہ بات ٹھیک نہیں ہے۔ اگر آپ چاہتے ہیں کہ تنخواہوں میں کمی ہو اور اس طرح سے بچے ہوئے روپیہ کو دیش کے اور کام میں لگائیں اور دیش کی ترقی میں لگائیں تو ہمارا کرتویہ کہ ہم تمام سروسز کی تنخواہیں کم کریں اور پروفیسروں کی تنخواہیں بھی کم کریں جو بیہودہ فضول خرچ ہے اس کو کم کریں۔ اگر ہم اس کو ایک ایک حد سوال کر کے ایک کلاس کے آدمیوں کو سنانا چاہے ہیں جو کافی کام کرتے ہیں اور کافی رسچ کرتے ہیں اور کافی وقت دیتے ہیں۔ ممکن ہے کہ ان میں سے کچھ ایسے بھی ہوں جو اپنا وقت تھیک طرح سے نہ دیتے ہوں۔ لیکن دو چار آدمیوں کی وجہ سے بہت سے آدمیوں کے لئے کہنا کہ کچھ کام نہیں کرتے ہیں یہ تھیک بات نہیں ہے۔ بہ، بیجا بات ہے اس سوال کو اس روپ میں اس استھان پر رکھنا مناسب بات نہیں ہے *

The Deputy Speaker :

دینی اسپیکر -

صرف ایک منٹ رہ گیا ہے *

Shri Chandra Bhanu Gupta:

شری چندر بھانو گپتا -

تیسری بات دشو و دیالوں میں خرچہ کی کمی کہی گئی ہے۔ بہت سی ایسی چیزیں ہیں جو ہمارے تینوں ویشو و دیالیه میں جو گورنمنٹ سے لیتے ہیں پڑھائی جاتی ہیں۔ اگر ہم کچھ چیزوں کی پڑھائی کو پینڈر الاٹ

[Shri Chandra Bhanu Gupta.]

کونیں تو روئے گا بیچ سنا ہے اور اس بیچے ہوئے روئے کو یونیورسٹی کی ترقی میں خرچ کر سکتے ہیں اور دوسرا روئے کے کام کو آگے بڑھا سکتے ہیں *
چوتھے بات دوسرا روئے کے بیچے میں سبھنا آجانے کے سلسلہ میں موور صاحب نے کہی ہے

The Deputy Speaker :

ڈپٹی اسپیکر —

ٹائم ختم ہو گیا ہے *

Mr. S. C. Chatterji : Sir, I propose that the question be now put.

The Deputy Speaker : The question is that the question be put.

The question was put and agreed to.

*Maulvi Karimur Raza Khan :

مولوی کریم رضا خاں —

میں سمجھتا ہوں کہ میرے لائق دوست نے جو تقریر کی اُس میں تنخواہوں کا ذکر کیا میں نے تذخواہوں کے متعلق اپنی تقریر میں ایک لفظ بھی نہیں کہا تھا یونیورسٹی بیکاری کے لئے کوئی سامان مہیا نہیں کرتی — میری تقریر میں نہ بیکاری کا تذکرہ تھا اور نہ تذخواہوں کا ذکر تھا — میں سمجھتا ہوں کہ میرے لائق دوست نے اتنی لمبی چوڑی تقریر کی اور اپنا وقت بیکار ضایع کیا میں نے جو دیکھا کہا اُس سے اس عاؤس کے کسی ممبر صاحب کو اختلاف نہیں ہو سکتا یونیورسٹی کی تعلیم ہمارے اس اعلیٰ مقصد کو پورا نہیں کر سکتی ہے جس مقصد کے لئے یونیورسٹی کی تعلیم دلائے جانی ہے وہ مقصد کبھی پورا نہیں ہوتا — میری تقریر میں نہ تذخواہوں کا تذکرہ تھا اور نہ بیکاری کا ذکر تھا میں سمجھتا ہوں کہ جو کچھ میں اس مسئلہ پر کہہ چکا ہوں کہ یونیورسٹی کی تعلیم موجودہ صورت میں جو اُس کی اصلاح کے لئے کیا گیا ہے وہ بالکل ناکافی ہے وہ چیز تو درکنار اچھا انسان بنانے سے قاصر ہے میں اس مسئلہ میں اُس مقام پر ہوں جیسا میں پہلی تقریر میں تھا —

Maulvi Karimur Raza Khan : मौलवी करीमुल रजा खां :

जनाव वाला—मैं समझता हूँ कि मेरे लायक दोस्त ने जो तक्ररीर की उसमें तनख्वाहों का जिक्र किया। मैंने तनख्वाहों के मुताल्लिक अपनी तक्ररीर में एकलपत्र भी नहीं कहा था। यूनिवर्सिटी बिकारी के लिये कोई सामान मुहैया नहीं करती। मेरी तक्ररीर में न बेकारी का तजकिरह था और न तनख्वाहों का जिक्र था।

मैं समझता हूँ कि मेरे लायक दोस्त ने इतनी लम्बी चौड़ी तक्ररीर की और अपना वक़्त बेकार जाया किया। मैंने जो कुछ कहा उससे इस हाउस के किसी मेम्बर साहब को इख़िलाफ़ नहीं हो सकता। यूनिवर्सिटी की तालीम हमारे इस आला मक़सद को पूरा नहीं कर सकती है। जिस मक़सद के लिये यूनिवर्सिटी की तालीम दिलाई जाती है वह मक़सद कभी पूरा नहीं होता। मेरी तक्ररीर में न तनख्वाहों का तजकिरह था और न बेकारी का जिक्र था। मैं समझता हूँ कि जो कुछ मैं इस मसले पर कह चुका हूँ कि यूनिवर्सिटी की मौजूदा सूरत में जो उसकी इसलाह के लिये किया गया है वह बिल्कुल नाक़ाफ़ी है। वह चीज़ तो दरकिनार, अच्छा इंसान बनाने से कासिर है। मैं इस मसले में उसी मुक़ाम पर हूँ जैसा मैं पहली तक्ररीर में था।

*Speech not revised by the honourable member.

The Hon'ble the Minister of Education : आनरेबल मिनिस्टर आफ

एजुकेशन :

सर, इस कट मोशन की बात जो बाने कही गई है उनका जमरा को जगादा ताल्लुक इस कट मोशन के खास आवजेवट से नहीं है। मसलन, श्रीमती मत्यनती देवी ने हमारे सामने कई सुन्दर बातें रखी हैं परन्तु उनमें से अधिकांश का विशेष सम्बन्ध यूनिवर्सिटी एजुकेशन से नहीं है। इसलिये आप मुझे क्षमा करेंगे यदि मैं उसके सम्बन्ध में कुछ न कहूँ। इसी तरह मिस्टर गुप्ता ने जो बातें कही हैं उनका इस कट मोशन से कोई विशेष सम्बन्ध नहीं है। पर मैं यह कहना चाहता हूँ कि जहाँ तक यूनिवर्सिटी एजुकेशन के ऐम की बात है मैं उनसे उत्तिफाक करता हूँ। मैं मानता हूँ कि जहाँ यूनिवर्सिटी का ऐम यह नहीं है कि वह गारान्टीर म अनएम्प्लोयमेन्ट (Unemployment) पैदा करे वहाँ यूनिवर्सिटी एम्प्लोयमेन्ट पैदा भी नहीं है। हमें यूनिवर्सिटियों की हर हालत में जरूरत है। इसलिए मैं नवाब साहब की हालत में नहीं पैदा होना कि हम यूनिवर्सिटीज को बन्द कर दें। इस सम्बन्ध में जो बातें कही गई हैं, उनमें से बहुत सी ऐसी हैं जिनसे मुझका उत्तिफाक है। मुहरिक साहब ने यह कहा था कि यूनिवर्सिटी की पढ़ाई बहुत महंगी है। इसमें शुबह नहीं कि एक सपेदिमाना का जाने लड़को को यूनिवर्सिटी में पढ़ाना एक मुश्किल काम है। जो अवरगजान यूनिवर्सिटी में होते हैं उनमें तो जरूर बहुत कमी हो सकती है। दूसरी बात जिसकी तरफ उन्होंने नजर रख दीलाई है वह यह है कि वहाँ बहुत ज्यादा मगरिब परस्ती पैदा हो जाती है। मैं उसका जवाब क्या कहूँ, यह हमारे मुल्क की बढकिस्मती है। कल इसकी बातें बहुत बढी हैं। मैं कहूँ कि कल जब अलीगढ़ गलर्म कॉलेज का जित हो रहा था तो यह कहा गया था कि कॉलेज में मगरिब परस्ती से बच नहीं। सवाती ऐसी हालत में हमको बहुत कम उम्मीद है कि हम अपने लड़को को उससे बचा सकेंगे। साथ ही मैं यह भी अज कहूँगा कि यह मुश्किल है कि हम गलत मगरिब परस्ती से अपने लड़को को बचा सकें। आज वह लोग जिनका हम गारान्टीर से कोम परस्ती में गिनते हैं वह भी उन्हीं यूनिवर्सिटीज से निकल रहे और आज हम उन दिमागों में काफी तब्दीलिया देखते हैं। इसलिये आनन्द के लिए हम नाउम्मीद नहीं होना चाहिये। जो बात कि मुहरिक साहब ने कही है कि यूनिवर्सिटी का माफस गहरा यह न होना चाहिये कि काबिल इंजीनियर या सार्निटिस्ट या किसी गारान्टीर निकल आये, बल्कि हमको इसकी जरूरत है कि जो नोजवान यूनिवर्सिटी में निकलें उनको फेरान्तर बहुत मजदूर हो। कैरेक्टर की जरूरत हमको हमेशा से थी। लेकिन मुल्क की बाग और हमारे हाथों में आने वाली है, इस बात की जरूरत है कि हमारे यहाँ उम किरम के जादमी हों जोकि ताअस्सुब और पाशियालिटी से साफ हों, जो मजबूती के साथ जिम्मेदारी को ले सकें। आपको यह सुनकर खुशी होगी, हमने जिस कमेटी को निठाया है उसके टर्म्स आफ रिफरेन्स (terms of reference) में यह भी है "To enquire how far the universities have been successful in the development of character."

यह पहली बात हमने रखी है। मैं इस बात से उत्तिफाक करता हूँ कि छोटी छोटी इसलाहो से काम नहीं चलेगा। बरना छोटी २ इसलाहो तो आसानी से की जा सकती है। मैं यकीन करता हूँ कि इस कमेटी की रिपोर्ट आने के बाद हम उस किस्म का इतनाही उरागह जिसको मुहरिक साहब जरूरी समझते हैं और जिसकी जरूरत हमको इस हाउस में अकसर लोगों ने दिलाई है, कर सकते हैं। मैं अब उम्मीद करता हूँ कि वह आपने कट मोशन को वापस लेलेगे।

The Hon'ble the Minister of Education :

آنر ایبل منسٹر آف ایجوکیشن —

سر — اس کت موشن کی بابت جو باتیں کہی گئی ہیں اُن کا اکثر کوئی زیادہ تعلق اس کت موشن کے خاص آبجکٹ سے نہیں ہے مثلاً شری مٹی سٹہ دتی دیوی نے ہمارے سامنے کئی سندس باتیں رکھی ہیں پرنٹو اُن میں سے ایک ہکانس کا وشیڈس سمبندھ یونیورسٹی ایجوکیشن سے نہیں ہے اس لیے آج مجھے چھما کرینگے کہ یہی میں اُن کے سمبندھ میں کچھ نہ کہوں — اسی طرح مسٹر گپتا نے جو باتیں کہیں ہیں اُن کا اس کت موشن سے کوئی سمبندھ نہیں ہے پر میں یہہ کہنا چاہتا ہوں کہ جہاں تک یونیورسٹی ایجوکیشن کے ایم کی بات ہے میں اُن سے اتفاق کرتا ہوں میں سمجھتا ہوں کہ جہاں یونیورسٹی کا ایم یہہ نہیں ہے کہ وہ خاص طور سے ان امپلوئمنٹ (unemployment) پیدا کرے وہاں یونیورسٹی امپلوئمنٹ بورڈ (employment bureau) بھی نہیں ہے ہمیں یونیورسٹیوں کی ہر حالت میں ضرورت ہے اس لیے یہہ سوال اس حالت میں نہیں پیدا ہوتا کہ ہم یونیورسٹیز کو بند کر دیں — اس سمبندھ میں جو باتیں کہی گئیں ہیں اُن میں سے بہت سی ایسی ہیں جن سے مجھے کو اتفاق ہے — محسوس صاحب نے یہہ کہا تھا کہ یونیورسٹی کی پڑھائی بہت مہنگی ہے اس میں شبہ نہیں کہ ایک سفید پوش کو اپنے لڑکوں کو یونیورسٹی میں پڑھانا ایک مشکل کام ہے — جو اخراجات یونیورسٹی میں ہوتے ہیں اُن میں تو بہت کمی ضرور ہو سکتی ہے — دوسری بات جس کی طرف اُنہوں نے توجہ دلائی ہے وہ یہہ ہے کہ وہاں بہت زیادہ مغرب پرستی پیدا ہو جاتی ہے میں اس کی بابت کیا کہوں یہہ ہمارے ملک کی بدقسمتی ہے — کل اس کی بابت بہت کچھ بحث ہو چکی ہے کل جب علیگڑھ گورنمنٹ کالج کا ذکر ہو رہا تھا تو یہہ کہا گیا تھا کہ لڑکیاں مغرب پرستی سے بچ نہیں سکتیں — ایسی حالت میں ہم کو بہت کم اُمید ہے کہ ہم اپنے لڑکوں کو اُس سے بچا سکیں گے سانبہ ہی میں یہہ بھی عرض کرونگا کہ یہہ ممکن ہے کہ ہم غلط مغرب پرستی سے اپنے لڑکوں کو بچا سکیں — آج وہ لوگ جن کو ہم خاص طور سے قوم پرستوں میں گنتے ہیں وہ بھی اُنہیں یونیورسٹیز سے نکلے ہیں اور آج ہم اُن دماغوں میں کافی تبدیلیاں دیکھتے ہیں اس لیے اُنہوں کے لیے ہمیں نا اُمید نہیں ہونا چاہیئے — جو بات کہ محسوس صاحب نے کہی کہ یونیورسٹی کا مقصد محض یہہ نہ ہونا چاہیئے کہ قابل انجینیئر یا سائنٹسٹ یا کسی خاص علم کے ماہر نکل آئیں بلکہ ہم کو اس کی ضرورت ہے کہ جو نوجوان یونیورسٹی سے نکلیں اُن کے کرکٹر بہت مضبوط ہوں — کرکٹر کی ضرورت ہم کو ہمیشہ سے تھی لیکن ملک کی باگ دادر ہمارے ہاتھوں میں آنے والی ہے اس بات کی ضرورت ہے کہ ہمارے یہاں اس قسم کے آدمی ہوں جو کہ تعصب اور پارشیلیٹی سے صاف ہوں جو مضبوطی کے ساتھ ذمہ داری کو لے سکیں — آپ کو یہہ سن کر خوشی ہوگی ہم نے جس کمیٹی کو بٹھلایا ہے اُس کے ٹرمس آف رفرینس (terms of reference) میں یہہ بھی ہے “To enquire how far the universities have been

” successful in the development of character ”
نے رکھی ہے۔ میں اس بات سے اتفاق کرتا ہوں کہ چھوٹی چھوٹی اصلاحوں
سے کام نہیں چلیں گے ورنہ چھوٹی چھوٹی اصلاحیں تو آسانی سے کی جاسکتی
ہیں۔ میں یقین کرتا ہوں کہ ان کمیٹی کی رپورٹ آنے کے بعد ہم اس قسم
کا انقلابی اصلاح جس کو محکمہ صاحب ضروری سمجھتے ہیں اور جس کی
ضرورت ہم کو اس ہاؤس میں اکثر لوگوں نے دلائی ہے کر سکتے ہیں میں
اب اُمید کرتا ہوں کہ وہ اپنے کمٹ موشن کو واپس لے لیں گے۔

Maulvi Karimur Raza Khan :

مولوی کریم الرضا خاں۔

میں آنریبل منسٹر صاحب کا شکریہ ادا کرتا ہوں اور اپنا کمٹ موشن واپس
لیے ہوئے دعا کرتا ہوں کہ اُن کے اس وعدہ کا عملی نتیجہ پیدا ہو جو اس وقت
دیا گیا ہے۔

Maulvi Karimur Raza Khan : मौलवी करीमुल रजा खां :

मैं आनरेबुल मिनिस्टर साहब का शुक्रिया अदा करना हूं और अपना कट मोशन
वापिस लेते हुये दुआ करता हूं कि उनके इस वादे का अमली नतीजा पैदा हो जो उस वक़्त
किया गया।

The motion was, by leave, withdrawn.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to move a token
cut of Re.1 under the head “ University Education.”

Before I deal with this particular question which I have in view
I want to bring to your notice a grievance and a legitimate grievance
of the members on this side of the House, namely, that in the days of
the old Council every Minister used to make his statement before the
debate on his department which gave us an indication of the lines on
which he was going to improve his department, but since that custom
has been abandoned by the Congress Ministers we are absolutely in the
dark as to what is going to be the policy of the various Ministers in
respect of their respective department. Such a statement was particu-
larly needed as regards the Education Budget. We find that lakhs of
rupees are being provided for in connexion with various kinds of schemes
about which we have absolutely no, or very little, information, and it is
a pity that we will have to vote for those large sums of money for them
without really understanding their nature. We are responsible to the
tax-payers of our respective constituencies, and, if we were to vote for
items about which we have no clear knowledge and about which we have
no previous information, then we will be failing in our duty. Kunwar
Sir Maharaj Singh had pointed out the necessity of such information, and
I hope that this drawback will be removed in future. I may also remark
that I happened to be the member of the Finance Committee for one
year and none of these allotments for various kinds of schemes were put
up before the Finance Committee, a fact which made me very firm in my
idea that I should never try to be a member of the Finance Committee
in future.

[Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din.]

Now, Sir, I come to my motion. It will be remembered that in days gone by there used to be four years education at the Universities and ten years at the schools, but the Suddler Commission which came here about ten years ago made a recommendation that the University training should be limited to two years and that the two years of the Intermediate classes should be amalgamated with the ten years of the School classes. None of the provinces in India except our province accepted that recommendation and the result of the working of this scheme during the last ten years has been simply deplorable. We know that the quality of the present-day graduate has deteriorated so much that it is very difficult to call the average graduate an educated man and this is simply because he receives his training from the highly paid and the most efficient professors of universities only for two years instead of four years. We know that excepting a few brilliant graduates who are really looked upon as the gems of the educated society the ordinary graduate of the universities is possessed of practically very little merit and it will be a misnomer to call him educated. I once spoke about the graduates of these days and called them as "educated beggars". I still adhere to that idea of mine. We find that graduates are hankering after posts of 25 and 30 rupees and even those posts are not available for them. When this is the state of affairs, I think, we will have to hang our head in shame before the rest of the world. We want men who can think for themselves, who can improve literature, science and give valuable contributions in all the departments of learning. But instead of that we find men who call themselves graduates but the various apartments of their heads are labelled as "to let" and they are vacant, absolutely vacant. The only ambition of their lives is to get jobs in order to keep their souls and bodies together. This, I am sure, is chiefly due to the insufficient and short training which they receive at the Universities. In my opinion it is up to the present Government to look into the matter seriously and try to revert to the old system as proposed by me. I remember that Dr. Sir Zia-ud-din Ahmad was a member of the Saddler Commission. He was very keen about this scheme. In fact, he was so keen that he introduced this system actually in connexion with the Aligarh University. But after working out that scheme for a number of years he came to the conclusion that he was absolutely wrong and that the scheme was miserably unsuccessful. For that reason he reverted to the old scheme of four year's training at the University and ten years' training at the School, and I hope that this Government will follow the same example.

Shaikh Muhammad Habibullah : Sir, I simply rise to thank the Government for the decision that they have taken that they are going to appoint a committee to inquire into the affairs of the Universities. I welcome it because I know that they will come to know what are the needs of the University and that the story of the waste of money is simply an idle talk and I hope that they will, after the report of this committee, be prepared to meet all the legitimate demands and the needs of the University. I was told that present Government was not in favour of high education, but I am pleased to hear that they realize that it is the high education that will produce patriots, who

will serve the country. I may say that it is the product of the universities with high education who are to lay decorating the front benches and have made sacrifices in the interest of the country.

Sir, the University with which I am connected has one special aspect about it and that is the medical education. That education is the education for the service of humanity, that education is the education which can be used from a missionary point of view as well as from money-making point of view. That is the education which requires the special attention of Government. Sir, ours is the only institution in the whole province which gives medical education in its higher form and I am perfectly sure that if the present Government would be informed as to the need of the development of that institution they will never say 'no' to the money that may be required for the development of that faculty, i e. Medical Faculty.

The Deputy Speaker : We are at present discussing the desirability of extending the University course to four years by the addition of classes 11 and 12 to the Universities.

Shaikh Muhammad Habibullah : Sir, I was under the impression that I could speak under the head.

The Deputy Speaker : I am sorry I cannot allow this speech with regard to the policy of University Education. . . . .

Shaikh Muhammad Habibullah : Does the Chair want me to speak only as regards the kind of tuition that is to be given or the products of the University from the employment point of view ?

The Deputy Speaker : We are concerned only with the question of the desirability of adding classes 11 and 12 to the University, that is all.

Shaikh Muhammad Habibullah : I understand now. My honourable friend has recommended that. . . . .

The Deputy Speaker : That Intermediate classes be added to the Universities.

Shaikh Muhammad Habibullah : That is, the course of universities should be increased by two years. Is it so ? I am afraid my friend still is under the impression that that system has been abolished. It has only been given another shape. What used to be the F. A. class in which Maulvi Fasih-ul-din and I used to read is now the Intermediate College, and is only preparatory to the admission to B. A., nothing more and nothing less, and I think the present system has been accepted after due consideration and on the report of a committee which dealt with this question thoroughly. I do not know what will be the advantages. The only advantage will be that if the students of the Intermediate and B. A. classes be put together they may have better social intercourse with each other and so develop a better culture, if it is Maulvi Sahab's point.

Mr. H. G. Walford : Sir, I cannot understand an honourable member going on speaking without having heard or understood the question under discussion.

Shaikh Muhammad Habibullah : Sir, I am afraid my friend is labouring under a mistake, if he thinks that there will be an improvement over the present system. We are now following exactly what is done in the other educational centres where students go to the University after their school certificate examination, and exactly it is more so here. A student cannot go directly to the University after the school certificate examination. He has got a half-way-house and that half-way-house is Intermediate, and so I do not think that the system which is preached by my honourable friend if approved will in any way improve the existing system.

As my friend Mr. Walford has pointed out, I am labouring under a great disadvantage. But I really came with a full idea that I will have to speak on the University as it is. Now, Sir, I will finish my speech, by saying with what I started that I hope the Committee if and when it sits will certainly have a true account of the existing affairs of the University both financial and academic and that I am further sure that the existing system will improve after the report of this committee has been received.

Mr H. G. Walford : Sir, I move a closure.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, just one word. I am not at all surprised at the opposition which has been offered by my friend Shaikh Habibullah without having heard me. I remember that during the past ten years we have been inside the Council. We have not agreed with each other in at least 90 per cent. cases and I, therefore, want to say nothing beyond that.

The Hon'ble the Minister of Education : Sir, The question to which attention has been drawn by the mover of this cut motion is exercising the mind of many of us. I know many of us feel that we should go back to the old days, while there are others who feel that the present system is the best in the circumstances. However, the whole question will be looked into by the Committee that we have appointed. I may also point out that some time back Government appointed a Committee to look into the question of pre-University courses and one of the terms of reference to that Committee is to take this question into consideration. It says that the Committee shall survey the extent and contents of secondary and pre-University courses including the possibility of transferring class XII to the University. So that I am sure the purpose the mover had in mind when he moved this cut motion has been amply served by the appointment of these committees. When we receive the reports of these Committees we shall be in a position to take a decisive step.

Kunwar Sir Maharaj Singh : When, Sir, will this Committee be appointed ?

The Hon'ble the Minister of Education : The Committee has already been appointed.

Kunwar Sir Maharaj Singh : For University education ?

The Hon'ble the Minister of Education : That also has been appointed.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : Sir, I beg to move that under sub-head A—University Education, a reduction of Re.1 be made.

کیڈنٹن نواب محمد جمشید علی خان —

جناب والا - میرا منشا اس ریزولوشن سے بہہ ہے کہ آنریبل دریسر تعلیم کی توجہ اس طرف دلاؤں کہ مسلمانوں کے تعلیمی مطالبات اس کانفرنس میں پیش کیئے گئے تھے جو کہ سر جوالا پرشاد سر بواستوا نے بحیثیت وزیر تعلیم مقرر کی تھی۔ اس کانفرنس کی مختصر ہستی بہہ ہے کہ دہت سے رپورٹیں مسلمانوں کی طرف سے اور بہت سے اسلامی تعلیمی اداروں کے جانب سے کیئے گئے تھے کہ مسلمان تعلیم میں پیچھے ہیں اور بہت سی خرابیاں ہیں جن کو گورنمنٹ جلد از جلد دور کرے۔ اس کے ساتھ گذشتہ کونسل میں اسی قسم کا ریزولوشن پیش ہوا اور پاس ہوا تھا اس ریزولوشن کی وجہ سے اور ان خاص ریزولوشن کی بنا پر جو وقتاً فوقتاً گورنمنٹ میں کیئے گئے تھے سر جوالا پرشاد سر بواستوا نے ایک کانفرنس منعقد کی جس کے اندر تمام مسلمانوں کے ماہرین تعلیم موجود تھے جن کو مسلمانوں کی تعلیم سے پورے طور پر واقفیت ہے۔ سر جوالا پرشاد سر بواستوا نے اس کی صدارت کی اور دائرہ تعلیم برابر اس کے اندر موجود رہے اور کم سے کم مطالبات جو تعلیم کے متعلق ہو سکتے تھے وہ مسلمانوں نے اس کانفرنس کے روبرو پیش کیئے جن کو بعد میں دائرہ تعلیم نے غور کیا اور دائرہ نے اچھی طرح ان کی جانچ کر کے ان کے مطالبات کی بہت سی ترقی کی۔ وہ مطالبات میرے پاس موجود ہیں لیکن وقت کی دس کے باعث ان کو پڑھنا نہیں چاہتا۔ مجھے نہایت افسوس ہے کہ طرح طرح کی تبدیلیاں واقع ہوئیں گورنمنٹ بدلی۔ منسٹر صاحب بدلتے موجودہ گورنمنٹ آئی۔ اس کی منسٹری میں تغیرات واقع ہوئے لیکن جہاں تک مسلمانوں کے تعلیمی مطالبات کا تعلق ہے وہ دہیں کے دہیں ہیں جہاں سے ۱۹۳۳ء میں تھے۔ میں اس موقع پر کوئی لمبی چوڑی تقریر نہیں کرنا چاہتا میں صرف آنریبل وزیر تعلیم سے دو باتیں دریافت کرنا چاہتا ہوں ایک یہ کہ کیا پچھلی گورنمنٹ نے کوئی ریزولوشن ان مطالبات پر مرتب کیا ہے اگر کیا ہے تو میں چاہتا ہوں کہ وہ اس ہاؤس کے سامنے لایا جائے اور اگر پچھلی گورنمنٹ نے کوئی ریزولوشن مرتب نہیں کیا ہے تو پھر میں درخواست کروں گا کہ آنریبل منسٹر تعلیم جلد سے جلد گورنمنٹ کا ریزولوشن اس ہاؤس کے سامنے لائیں اس کے اندر کافی دیر ہو چکی ہے اب بہرہائی فرما کر اس کو جلد سے جلد طے کر دیں ان الفاظ کے ساتھ میں اپنے کت موشن کو پیش کرتا ہوں۔

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खां :

जनाब वाला—मेरा मन्शा इस रिजोल्यूशन से यह है कि आनरेबुल वजीर तालीम की तबज्जह इस तरफ दिलाऊ कि मुसलमानों के तालीमी मतालिबात इस कान्फ्रेन्स में पेश किए गए थे जो कि सर ज्वालाप्रसाद श्रीवास्तव ने बहसियत वजीर तालीम मुकर्रर की थी। इस कान्फ्रेन्स की मुख्तसिर हिस्ट्री यह है कि बहुत से रिप्रेजेन्टेशन्स मुसलमानों की तरफ से ओर बहुत से इस्लामी तालीमी इदारों के जानिब से किए गए थे कि मुसलमान तालीम में पीछे हैं और बहुत सी खराबियां हैं जिनको गवर्नमेंट जल्द अज जल्द दूर करे। इसके साथ गुजिश्ता कौंसिल में इमी किस्म का रिजोल्यूशन पेश हुआ ओर पास हुआ था। इस रिजोल्यूशन की वजह से और इन खास रिप्रेजेन्टेशन्स की बिना पर जो वक्ता फवक्कतन गवर्नमेंट में किए गए थे सर ज्वाला प्रसाद श्रीवास्तव ने एक कान्फ्रेन्स मुनअकद की जिसके अन्दर तमाम मुसलमानों के माहरीने तालीम मौजूद थे जिनको मुसलमानों की तालीम में पूरे तोर पर वाकफियत है। सर ज्वाला प्रसाद श्रीवास्तव ने इसकी सदारत की ओर डाइरेक्टर तालीम बराबर उसके अन्दर मौजूद रहे ओर कम से कम मतालिबात तालीम के मुताल्लिक हो सकते थे वह मुसलमानों ने इस कान्फ्रेन्स के रूखरू पेश किए। जिनको बाद में डाइरेक्टर तालीम ने गोर किया आर डाइरेक्टर ने अच्छी तरह उनकी जाच करके उनके मतालिबात की फेहरिस्त मुरत्तिब की। वह मतालिबात मेरे पास मौजूद है लेकिन वक्त की कमी के बायस उनको पढ़ना नहीं चाहता। मुझे निहायत अफमोस है कि तरह तरह की तब्दीलिया वाकै हुई। गवर्नमेंट बदली, मिनिस्टर साहब बदले, मौजूदा गवर्नमेंट आई उसकी मिनिस्ट्री में तगैय्युगत वाकै हुए। लेकिन जहा तक मुसलमानों के तालीमी मतालिबात का ताल्लुक है वह वही के वही है जहां सन् १९३३ ई० में थे। मैं उस मोके पर कोई लम्बी चौड़ी तकरीर नहीं करना चाहता। मैं सिर्फ आनरेबुल वजीर तालीम से दो बातें दरियाफ्त करना चाहता हूँ। एक यह कि क्या पिछली गवर्नमेंट ने कोई रिजोल्यूशन उन मतालिबात पर मुरत्तिब किया है। अगर किया है तो मैं चाहता हूँ कि वह इस हाउस के सामने लाया जाये ओर अगर पिछली गवर्नमेंट ने कोई रिजोल्यूशन मुरत्तिब नहीं किया है तो फिर मैं दरग्व्वास्त करूंगा कि आनरेबुल मिनिस्टर तालीम जल्द से जल्द गवर्नमेंट का रिजोल्यूशन इस हाउस के सामने लाएं इसके अन्दर काफी देर हो चुकी है। अब मेहरबानी फरमा कर इसको जल्द से जल्द तै कर दें। इन अल्फाज के साथ मैं अपने कट मोशन को पेश करता हूँ।

*Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

جناب قیڈی اسپیکر صاحب—مجھے سخت افسوس ہے کہ مجھے اس کٹ موشن کی مخالفت کرنی پڑتی ہے جتنے سوالات اس کے متعلق اس سیشن میں پہلے سیشن میں اس کمیٹی کے ہوتے رہے ہیں ان کو میں نے دیکھا اور جتنے کٹ مخالف پارٹی کے طرف سے اس ایجوکیشن ڈیپارٹمنٹ کے متعلق پیش ہوئے ہیں ان کو دیکھ کر یہہہ معام ہوتا ہے کہ مسلم کمیونٹی ایجوکیشن میں بیک ورد ہے۔ یہہہ مغالطہ پیدا کرنے کے لیئے برابر پروپگنڈا کیا گیا ہے کہ مسلم کمیونٹی غیر مسلم کمیونٹی سے تعلیم میں آگے نہیں ہے اور بہت زیادہ بیک ورد ہے اور اس کو بہت زیادہ سیف گارڈ کی ضرورت ہے۔ چونکہ کٹ موشن ایجوکیشن ڈیپارٹمنٹ کے متعلق پیش کیا گیا ہے ۶۳ کٹ موشن میں سے ۱۳ نان مسلم کے اور باقی ۵۰ کٹ انڈیپنڈنٹ

* Speech not revised by the honourable member.

یاد دہی اور مسلم لیگ کی طرف سے پیش ہوئے ہیں ان میں سے ۲۰ مسلم ایجوکیشنل کانفرنس (Muslim Educational Conference) کے مطالبات کے متعلق بطور مسلم ریپریزنٹیشن پیش کیئے گئے ہیں۔ یعنی ۴۰ فیصدی کثرت مسلمانوں کی تعلیمی ضروریات کے متعلق پیش کیئے گئے ہیں۔ میں نہ ادب یہ عرض کرنا چاہتا ہوں۔ یہ غلط پروپیگنڈا ہے اور غلط بیانی سے کام لیا جاتا ہے۔ یہ اسی طرح کی غلط بیانی ہے جیسا کہ ایجوکیشنل موشن میں کہا گیا تھا کہ الہ آباد و بنارس میں خاص مسلمانوں کو نقصان ہوا ہے۔ اس بات کو نظر انداز کیا گیا کہ جہاں چار مسلمان ہتھات ہوئے یا مارے گئے وہاں آٹھ ہندو مارے گئے۔ میں اس سے خوش نہیں ہوتا ہوں کہ مسلمانوں کی تعداد ہندوؤں کے برابر ماری جاتی سوال صرف یہ ہے کہ غلط بیانی سے کام لیا جاتا ہے۔ اگر اس طریقہ سے غلط پروپیگنڈا کیا جاتا ہے۔ مسلم ایجوکیشن کے بارے میں بھی اسی طرح غلط بیانی سے کام لیا جا رہا ہے۔ اور ہمارے کانوں میں یہ آواز دالی جاتی ہے کہ کانگریس گورنمنٹ برابر ان کے۔ اتھ ظلم کر رہی ہے اور وہ برابر مطالبات کر رہے ہیں۔ مگر یہ بھی مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کے ریپریزنٹیشن کی طرف کانگریس گورنمنٹ کی طرف سے کوئی توجہ نہیں دی جا رہی ہے۔ میں کہتا ہوں اور اس کا ثبوت دیتے کہ تیار ہوں کہ مسلم تعلیمی حالت میں بیک درج نہیں ہیں۔ بلکہ ہندوؤں سے آواز دے ہیں۔ اعداد و شمار سے بھی صاف ظاہر ہوتا ہے کہ اگر ہندو کمیونٹی سے دپریسٹ کلاس کو نکال دیا جائے۔ تو بھی ہندوؤں کی لٹریسی مسلمانوں سے کم ہے۔ بو۔ بی کے یہ اعداد ہیں۔ ہندوؤں کا پرسیسٹنٹ ۵۵۵ ہائی کلاس کی لٹریسی ۴۵۵ دپریسٹ کلاس کی ۵۵ مسلمانوں کی ۵۵۰۔ دپریسٹ کلاس کی تعداد کو نکال کر مسلمانوں کی لٹریسی سو میں پانچ ہے۔ اور ہندوؤں کی سو میں ۴۵۰ ہے۔ یہ بات تو یہ بھی مانتے ہیں کہ دپریسٹ کلاس کو نکال کر ہائی کلاس ہندوؤں کا پروپورشن اکثر لیا جائے تو مسلمانوں کا پروپورشن زیادہ آتا ہے۔ لیکن یہ جو خیال ہے کہ دپریسٹ کلاس ہندوؤں کو ہائی کلاس ہندوؤں سے نکال دیا جائے تو یہ غلط خیال ہے۔ مسلمانوں میں بھی بیک درج کمیونٹیز ہیں جیسا کہ ہندوؤں میں۔ اس میں مذہب کی کوئی بات نہیں ہے۔ جس طرح ہندوؤں میں کایستہ۔ اگروال اور برہمن قوموں میں ایجوکیشن زیادہ ہے۔ اسی طرح مسلمانوں میں سید۔ مغل۔ راجپوت مسلمان میں ایجوکیشن زیادہ ہے۔ اور یہ تناسب ہندو اور مسلمانوں میں ۲۱ اور ۱۱۴ فی ہزار ہے۔ اسی طرح سے اگر لیا جائے تو بھنگی ۵۔ درزی ۴۔ چمار ۳۔ فقیر ۳۔ پاسی ۲۔ کانچر ۲۔ بھٹی ۲ اور گدی ۱۔ اگر مسلمانوں میں ایجوکیشن بیک درج کلاسز ہیں تو ہندوؤں میں بھی ہیں۔ اگر دپریسٹ کلاسز کو ہندوؤں سے نکال جاتا ہے تو مسلمانوں میں سے بھی ان بیک درج کلاسز کو نکال کر پرسیسٹنٹ لیا جائے۔

Syed Aizaz Rasul :

سید اعجاز رسول —

ہم میں دپریسٹ کلاسز نہیں ہیں۔

Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

پروپورٹیشنل ریفرنڈم —

آوازیں — نہیں — نہیں — نہیں) کسی کمیونٹی کو کوئی حق نہیں ہے کہ وہ یہ کہے کہ اس کلاس کو کمال دیا جاوے اور اس کو شامل کیا جاوے اور ان دی ہو (on the whole) آپ کا پروپورٹیشنل ریفرنڈم (proportionate percentage) زیادہ بیگناہ ہے۔

A Voice :

ایک آواز —

یہ کب کی رپورٹ ہے ؟

Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

یہ سنہ ۱۹۲۸ء کی رپورٹ ہے۔ اس سے یہ بھی ثابت کیا جاسکتا ہے کہ ہندو مسلمانوں کی تعلیمی حالت بہتر ہوتی چلی جا رہی ہے۔ اگر آپ ان کے پرسیسٹنٹس کا میلان کریدے تو صدوں سے زیادہ ہی پادریکے — مردم شماری کی رپورٹس کے دیکھنے سے معلوم ہوگا کہ انہوں نے سنہ ۱۹۱۱ء سے سنہ ۱۹۲۱ء میں زیادہ قری کی اور سنہ ۱۹۲۱ء سے سنہ ۱۹۳۱ء میں اور زیادہ قری کی — سنہ ۱۹۳۱ء کی مردم شماری کی رپورٹ بھی میرے پاس موجود ہے۔

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar :

شری رگھوناتھ وناایک دھولیکار —

وہ یہ سب جانتے ہیں —

Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

ہو — بی میں کل مذہب ہیں سو میں سات آدمی لٹریٹ ہیں — فیمیلز (females) میں بی ہزار پانچ ہندو اور ۸ مسلمان لیڈرز تھیں — اور فیمیلز میں ۹۴ ہندو اور ۹۷ مسلمان — یہ صرف کیولر جاننے والے ہیں — مسلمان فیمیلز میں ورنہ کیولر ایجوکیشن زیادہ ہونے کے وجہ سے کہ مسلم لیڈر کو ان شریف کہ اور دیگر مذہبی تعلیم دی جاتی ہے ممکن ہے کہ آجکل کے مودرن ایجوکیشن میں بیک درق ہوں — میں کہنگا یہ خیال غلط ہے ایجوکیشن کے مسئلہ میں مسلم فیمیلز ہندو فیمیلز سے زیادہ تعلیم یافتہ ہیں ایک ہزار میں ہندوؤں کی تعداد ۱۱۰ ہے — جس میں ۸۴ ہائی کلاس کے ہیں اور مسلمانوں کی تعداد ۱۴۸ ہے اسی طرح سے لیڈرز میں ہندو کی تعداد ۲ ہے اور مسلمانوں کی ۴ ہندو لٹریٹ لیڈرز کے مقابلہ میں مسلمان لیڈرز کی تعداد دوگنی ہے — اس سال کی تعداد جاننا ہو — اور اس سے بھی ظاہر ہوتا ہے کہ مسلمان ہندوؤں کے مقابلہ میں زیادہ اڈوانسڈ ہیں یہ محض محض کی جا رہی ہے — یہ محض پروپیگنڈا کیا جا رہا ہے — یہ ظاہر کیا جاوے کہ مسلمان ایجوکیشن میں بیک درق

ہیں — یہ کہنے سے مبرا یہ منشا قطعی نہیں ہے کہ مسلمانوں کی تعلیم میں
روزے انکادے جاویں مگر یہ جو پروپیگنڈا کیا جا رہا ہے کہ مسلمان ایجوکیشن میں
بیک درق ہیں — یہ بالکل غلط پروپیگنڈا ہے مثلاً (myth) ہے فکشن (fiction)
— ہے

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar :

شری رگھوناتھ و نانک دھولیکر —

سعدہ ہے —

Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

شاید یہ دلیل پیش کی جائے لیکن میں اسکو بہت نا معتول ٹھونکا کہ
حسٹارچ سے ملازمتوں میں ۳۰-۲۳ فیصدی مسلمانوں کو ملنی چاہیئے اسی طرح
۳۰-۳۳ فیصدی تعلیم میں بھی ہونا چاہیئے اس کے معنی یہ ہونگے کہ
بد قسمتی سے اس صوبہ میں ہندو جو ۸۶ فیصدی ہیں انکو ۶۶ فیصدی تعلیم
دی جا سکتی ہے جہان تک پوسٹ کا تعلق ہے — ہر مائٹارٹی کو اس بات کا حق
حاصل ہے لیکن یہ بالکل غلط پالیسی ہے لیکن جہان تک ملازمتوں کا تعلق ہے
ربادہ سے ربادہ اس پر عمل کیا جاسکتا ہے — لیکن اسکے یہ معنی نہیں ہیں کہ
اسی اصول کی بنا پر اسی طرح سے میجاریٹی کمیونٹی کے ساتھ ظلم کیا جائے —
اب تک جتنے کٹ موشن پیش ہوتے رہے ہیں ہماری گورنمنٹ کا یہ رویہ رہا
ہے کہ امید دلائی گئی ہے کہ اس قسم کی کوشش کیجاسکے — اس کٹ موشن میں اس
بات کی کوئی کوشش نہیں کیجائیگی کہ مسام کمیونٹی کے دیماٹ چاہے وہ کتنے
"بی خارج العقل ہوں انکو کسی طرح سے مانا جائے میں ان چند الفاظ کے ساتھ
اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, मुझे सख्त अफसोस है कि मुझे उस कट मोशन की
मुवाजिहत करनी पड़ती है। जितने सवालात इसके मुतालिक इस मेसन में, पिछले मेसन में
इस असेम्बली में होते रहें हैं उनको मैंने देखा और जितने कट मुवालिफ पार्टी की तरफ से उस
एजुकेशन डिपार्टमेंट के मुतालिक पेश हुये हैं उनको देख कर यह मालूम होता है कि मुस्लिम
कम्युनिटी एजुकेशन में बैकवर्ड है। यह मुगलता पैदा करने के लिये बराबर प्रोपेगेंडा
किया गया है कि मुस्लिम कम्युनिटी और मुस्लिम कम्युनिटी से तालीम में आगे नहीं हें और बहुत
ज्यादा बैकवर्ड है और उसको बहुत ज्यादा सेफगार्ड की जरूरत है। चूँकि कट मोशन एजुकेशन
डिपार्टमेंट के मुतालिक पेश किया गया है, ६३ कट मोशन में से १३ नान मुस्लिम के और
बाकी ५० कट इन्डिपेंडेंट पार्टी और मुस्लिम लीग की तरफ से पेश हुये हैं—इनमें से २० मुस्लिम
एजुकेशनल कान्फरेन्स के मतालबात के मुतालिक बतौर मुस्लिम रिप्रेजेंटेटिव पेश किये
हैं। यानी ४० फ्री सदी कट मुसलमानों की तालीमी जरूरियात के मुतालिक पेश किये गये
हैं। मैं बअदब यह अर्ज करना चाहता हूँ, यह गलत प्रोपेगेंडा है और गलत बयानी से काम
लिया जाता है। यह उसी तरह की गलतब यानी है जैसा कि एडजोर्नमेंट मोशन में कहा गया था कि
इलाहाबाद और बनारस में खालिस मुसलमानों को नुकसान हुआ है। इस बात को नज़र
अन्दाज़ किया गया कि जहाँ चार मुसलमान हताहत हुये या मारे गये वहाँ आठ हिन्दू मारे गये।

Speech not revised by the honourable member.

[Shri Charan Singh.]

मैं इससे खुश नहीं होता हूँ कि मुसलमानों की तादाद हिन्दुओं के बराबर मारी जाती। सवाल सिर्फ यह है कि गलत बयानी से काम लिया जाता है और उस तरीके से गलत प्रोपोर्शन्डा किया जाता है। मुस्लिम एजुकेशन के बारे में भी इसी तरह गलत बयानी से काम लिया जा रहा है और हमारे कानों में यह आवाज डाली जाती है कि कांग्रेस गवर्नमेंट बराबर उनके साथ जुल्म कर रही है और वह बराबर मतालबात कर रहे हैं। मगर फिर भी मुस्लिम एजुकेशनल कान्फरेंस के रिजोल्यूशन की तरफ कांग्रेस गवर्नमेंट की तरफ से कोई तबज्जह नहीं की जा रही है। मैं कहता हूँ और इसका सबूत देने को तैयार हूँ कि मुस्लिम तालीमी हालत में बैकवर्ड नहीं है बल्कि हिन्दुओं से एडवान्स्ड है। ऐदाद शुमार से भी साफ़ जाहिर होता है कि अगर हिन्दू कम्युनिटी से डिप्रेस्ड क्लासेज को निकाल दिया जाये तो भी हिन्दुओं की लिटरेसी मुसलमानों से कम है। यू० पी० के यह ऐदाद है—हिन्दुओं का परसेंटेज ५५, हार्ड क्लास की लिटरेसी ४५, डिप्रेस्ड क्लासेज की ५, मुसलमानों की ५०।

डिप्रेस्ड क्लास की तादाद को निकालकर मुसलमानों की लिटरेसी १०० में ५ है और हिन्दुओं की १०० में ४५ है। यह बात तो यह भी मानते हैं कि डिप्रेस्ड क्लास को निकालकर हार्ड क्लास हिन्दुओं का प्रोपोर्शन अगर लिया जाये तो मुसलमानों का प्रोपोर्शन ज्यादा आता है, लेकिन यह जो खयाल है कि डिप्रेस्ड क्लास हिन्दुओं को हार्ड क्लास हिन्दुओं से निकाल दिया जाये तो यह गलत खयाल है। मुसलमानों में भी बैकवर्ड कम्युनिटीज हैं जैसा कि हिन्दुओं में। इसमें मजहब की कोई बात नहीं है। जिस तरह हिन्दुओं में कायस्थ, अग्रवाल और ब्राह्मण कौमो में एजुकेशन ज्यादा है इसी तरह मुसलमानों में सैयद, मुगल, राजपूत मुसलमान में एजुकेशन ज्यादा है और यह तनासुब हिन्दू और मुसलमानों में २१० और ११४ फ्री हजार है। इसी तरह से अगर लिया जाये तो भर्गी ५, दर्जी ४, चमार ३, फकीर ३, पामी २, कजर २, भिश्ती २ और गद्दी १। अगर मुसलमानों में एजुकेशनली बैकवर्ड क्लासेज हैं तो हिन्दुओं में भी हैं। अगर डिप्रेस्ड क्लासेज को हिन्दुओं से निकाला जाता है तो मुसलमानों में से भी उन बैकवर्ड क्लासेज को निकालकर परसेंटेज लिया जावे।

Syed Aizaz Rasul : सय्यद ऐजाज रसूल :

हम में डिप्रेस्ड क्लासेज नहीं हैं।

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

पोलीटिकली नहीं, प्रेक्टिकली है।

(आवाजें—नहीं ! नहीं ! नहीं !)

किसी कम्युनिटी को कोई हक़ नहीं है कि वह यह कहे कि इस क्लास को निकाल दिया जाये और इसको शामिल किया जाये। आन दी होल (on the whole) आप का प्रोपोर्शनेट परसेंटेज (proportionate percentage) ज्यादा बैठता है।

A voice : एक आवाज :

यह कब की रिपोर्ट है ?

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

यह सन् १९२८ ई० की रिपोर्ट है। इससे यह भी साबित किया जा सकता है कि बराबर मुसलमानों की तालीमी हालत बेहतर होती चली जा रही है। अगर आप इनके परसेंटेज का मिलान करेंगे तो हिन्दुओं से ज्यादा ही पावेंगे। मरदुमशुमारी की रिपोर्ट्स के देखने से मालूम होगा कि उन्होंने सन् १९११ ई० से सन् १९२१ ई० में ज्यादा तरक्की की और सन् १९२१ ई० से सन् १९३१ ई० में और ज्यादा तरक्की की। सन् १९३१ ई० की मरदुमशुमारी की रिपोर्ट भी मेरे पास मौजूद है, वर्नाक्यूलर एजुकेशन में ...

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : श्री रघुनाथ विनायक धुलेकर :
वह यह सब जानते हैं।

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

यू० पी० में कुल मज्राहव में १०० में ७ आदमी लिटरेट (literate) हैं। फीमेल्स (females) में फी हजार ५ हिन्दू और ८ मुसलमान लेडीज लिटरेट हैं और मेन्स में ९४ हिन्दू और ९७ मुसलमान। यह वर्नाक्यूलर जानने वाले हैं। मुसलमान फीमेल्स में वर्नाक्यूलर एजुकेशन ज्यादा होने की वजह यह है कि मुस्लिम लेडीज को कुशन शरीफ की और दोंगर मज्राहवी तालीम दी जाती है। मुमकिन है कि आजकल की माडर्न एजुकेशन में बैकवर्ड हों। मैं कहूंगा कि यह खयाल गलत है। एजुकेशन के मसले में मुस्लिम फीमेल्स, हिन्दू फीमेल्स से ज्यादा तालीम याफता है। एक हजार में हिन्दुओं की तादाद ११० है जिसमें ८४ हाई क्लास के हैं और मुसलमानों की तादाद १८८ है। इसी तरह लेडीज में हिन्दुओं की तादाद २ है और मुसलमानों की ८। हिन्दू लिटरेट लेडीज के मुकाबिले में मुसलमान लेडीज की तादाद दो गुनी है। इस साल की तादाद जानता हूँ और इसमें भी जाहिर होता है कि मुसलमान हिन्दुओं के मुकाबिले में ज्यादा एडवान्स्ड हैं। यह महज कोशिश की जा रही है, यह महज प्रोपेगैन्डा किया जा रहा है। यह जाहिर किया जावे कि मुसलमान एजुकेशन में बैकवर्ड हैं। यह कहने से मेरा यह मन्शा कतई नहीं है कि मुसलमानों की तालीम में रोड़े अटकाये जावे। मगर यह जो प्रोपेगैन्डा किया जा रहा है कि मुसलमान एजुकेशन में बैकवर्ड है यह बिल्कुल गलत प्रोपेगैन्डा है, मिथ (myth) है, फिक्शन (fiction) है।

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : श्री रघुनाथ विनायक धुलेकर :
शोबदा है।

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

शायद यह दलील पेश की जाये लेकिन मैं इसको बहुत नामाकूल कहूंगा कि जिस तरह मुलाजमतों में ३० या ३३ फी सदी मुसलमानों को मिलनी चाहिये उस तरह से ३० या ३३ फी सदी तालीम में भी होना चाहिये। इसके मानी यह होंगे कि बदकिस्मती से इस गूवे में हिन्दू जो ८६ फी सदी हैं उनको ६६ फी सदी तालीम दी जा सकती है। जहां तक पोस्ट (post) का ताल्लुक है हर माईनारिटी (minority) को इस बात का हक हासिल है। लेकिन यह बिल्कुल गलत पालिसी है। लेकिन जहां तक मुलाजगतो का ताल्लुक है ज्यादा से ज्यादा इसपर अमल किया जा सकता है। लेकिन इसके मानी यह नहीं है कि इसी उमूल की बिना पर इसी तरह से मेजारिटी कम्युनिटी (majority community) के साथ जुल्म किया जाये। अब तक जितने कट मोशन पेश होते रहे हैं हमारी गवर्नमेंट का यह रवैया रहा है, पर उम्मीद दिलाती गई है कि इस किस्म की कोशिश की जायेगी। इस कट मोशन में इस बात की कोई कोशिश नहीं की जायेगी कि मुस्लिम कम्युनिटी के डिमान्ड चाहे वह कितने ही खरिजुलअकल हों इनको किसी तरह से माना जाये। मैं इन चन्द अलफ़ाज के साथ इस कट मोशन की मुलालिफ़त करता हूँ।

Qazi Muhammad Adil Abbasi :

ناضی محمد عدیل عباسی —
جناب والا— جو تقریر ابھی کی گئی ہے اُس کو سنکر مجھے بڑا افسوس ہوا— اس
کی دو وجہیں ہیں پہلی وجہ یہ ہے کہ غالباً محرک کی منشا کو مقرر صاحب نے

[Qazi Muhammad Adil Abbasi]

نہیں سمجھا۔ آنریبل ممبر صاحب نے کیا غلطی کی کہ اگر یہ دریافت کر لیا کہ مسٹر صاحب یا گورنمنٹ ہم کو یہ بتلائے کہ گورنمنٹ نے مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کی تجویزات کے مطابق کیا فیصلہ کیا ہے۔ جناب مقرر صاحب نے ابھی جو مخالفت میں تقریر کی ہے کیا اس کا یہ منشا ہے کہ مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کی تجویزات کے متعلق جو فیصلہ گورنمنٹ نے کیا ہے اسے گورنمنٹ نہ بتلائے یا آپ کا یہ مطلب ہے کہ ممبر صاحب نے اس امر کے دریافت کرنے میں غلطی کی ہے کہ گورنمنٹ اس بات کو بتلائے کہ اس نے کیا فیصلہ کیا ہے۔ جناب ممبر صاحب نے جو تجویز پیش کی ہے وہ کوئی نئی نہیں ہے۔ غالباً ہمارے لائق دوست نے جنہوں نے مخالفت میں ہے۔ گذشتہ سال کے بجٹ کے مباحثہ کو غور سے نہیں پڑھا۔ گذشتہ سال کے بجٹ کے سلسلہ میں یہ سوال چھیڑا گیا تھا کہ مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کی تجویز کے متعلق گورنمنٹ کا کیا رویہ ہے۔ اس وقت سابق وزیر تعلیمات صاحب نے جو خوش قسمتی سے اس وقت ایوان میں موجود ہیں یہ فرمایا تھا کہ غور کیا جا رہا ہے۔ جب موجودہ وزیر تعلیمات صاحب نے قائدانہ وزارت اپنے ہاتھ میں لیا تو اس وقت آپ سے اس کے متعلق سوال کیا گیا اور جہاں تک مجھے یاد ہے آپ نے بھی فرمایا تھا کہ آپ اس پر غور کریں گے اور جہاں تک ممکن ہوگا ان تجویزات کو منظور کریں گے مگر آپ نے یہ بھی کہا تھا کہ میں نے ابھی ان تجویزات کو ملاحظہ نہیں کیا ہے۔ اتنا زمانہ گزرنے کے بعد یہ امید تھی کہ آپ نے ان تجویزات کو ملاحظہ کر لیا ہوگا۔ لہذا اب یہ سوال کیا جاتا ہے کہ آپ کا رویہ کیا ہے؟ تو میں سوال کرتا ہوں آپ کو اس پر کچھ تقریر کرنے کی کیا ضرورت تھی جب وزیر صاحب کچھ فرماتے تب آپ بھی اس پر اپنے خیالات ظاہر فرما سکتے تھے۔ اس لیے مجھے ضرورت نہیں ہے کہ جو معاملہ بحث کے سلسلہ میں پیش کیا گیا ہے کہ مسلمان تعلیم میں آگے ہیں اور جو انہیں تحفظات کی ضرورت نہیں ہے اس کا جواب دوں۔ مگر ایک بات کہنا چاہتا ہوں وہ یہ کہ جو اعداد و شمار پیش کیئے گئے ہیں۔ ان کو میں نے نہ پڑھا ہے اور نہ دیکھا ہے اور اس لیے ان کے متعلق میں کوئی رائے نہیں دے سکتا کہ وہ کہاں تک صحیح ہیں لیکن اگر وہ دلالتاً صحیح تسلیم کر لیتے جاتیں تو میں یہ عرض کر دیتا کہ ان اعداد و شمار میں مسلمانوں کی تعلیمی حالت کی جو فیصدی دکھائی گئی ہے وہ چودہ فیصدی کے اندر ہے اور ہندوؤں کی ۸۶ فیصدی کے اندر ہے۔ اس حساب سے بھی ان اعداد و شمار کو صحیح تصور کرتے ہوئے بھی مسلمانوں کی مجموعی تعداد تعلیم میں کم پڑیگی۔ دوسری بات میں یہ کہنا چاہتا ہوں کہ حکومت کا جو رویہ ہے اس کے مطابق آپ کو چلنا چاہیئے۔ موجودہ حکومت نے بار بار یہ اعلان کیا ہے اور جس کی مانگتی ہیں موجودہ حکومت چل رہی ہے یعنی آل انڈیا کانگریس کمیٹی۔ اس نے بھی بار بار اعلان کیا ہے کہ کانگریس اور کانگریس گورنمنٹ نہ صرف اہلیتوں کو سہولت دینگی بلکہ ان کا تحفظ کریں گی۔ پس اگر مان بھی لیا جائے کہ مسلمان تعلیم میں آگے ہیں پھر بھی وہ آپ سے مزید تعلیم کا مطالبہ کر سکتے

ہوں۔ اس لیے اگر ان تجویزات سے اُن کی تعلیم میں توفی ہوتی ہے تو آپ ان کی کس طرح سے مخالفت کر سکتے ہیں؟ اور پھر میں دریافت کرتا ہوں کہ ایوان کے اندر اس قسم کی گفتگو کرنے سے کیا فائدہ ہے؟ میں نے دیکھا کہ میرے لائق دوست بہتری مشکل میں مبتلا ہو گئے آپ نے فرمایا کہ ملازمتوں میں تو ۳۰ یا ۳۳ فیصدی مسلمانوں کو حق حاصل ہے وہ جائز و واجب ہے اسے ملنا چاہیئے مگر تعلیم میں ایسا نہیں ہونا چاہیئے اس پر ایک دوسرے کانگریسی صاحب نے فرمایا کہ ملازمتوں میں بھی یہی فائدہ مطالبہ ہے تو پھر میرے لائق دوست بہتری مشکل میں مبتلا ہو گئے اور فرمایا اگلے کہ ہاں ملازمتوں میں بھی ایسا حق جائز اور واجب نہیں ہے میرے لائق دوست اس مشکل میں مبتلا تھے کہ اگر ملازمتوں میں نلی حق تسلیم کر لیتے ہیں تو وہاں بھی دقتیں واقع ہوتی۔ پھر حال میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ایسے چھوٹے چھوٹے معاملات میں مباحثہ و مناظرہ پیدا کرنے سے کیا حاصل ہے *

A Member :

ایک ممبر —

کیا یہ باتیں چھوٹی ہیں؟ اسی وجہ سے الہ آباد اور بنارس میں رائٹ ہوئے اور کہا گیا کہ اس کی کل ذمہ داری ہندوؤں اور کانگریس گورنمنٹ پر ہے *

Qazi Muhammad Adil Abbasi : — محمد عدیل عباسی —

حیر یہ تو جو کہا گیا وہ بات ختم ہو گئی مگر میں پوچھتا ہوں کہ آپ ان اعتراضات سے کیوں گھبراتے ہیں — آپ جو یہ حکومت بنا کر ذمہ دارانہ حیثیت سے بیٹھے ہیں صوبہ کے اندر کامل امن و امان کے آپ ذمہ دار ہیں — اور ایک مسلمان کی جان بھی جائے تو اس کے آپ ذمہ دار ہیں اسی طرح اگر ایک ہندو کی جان جائے تو پبلک آپ سے کہہ سکتی ہے کہ کیوں ایک جان گئی آپ اس کے بھی ذمہ دار ہیں آپ کو چاہیئے کہ ایک جان کے ضائع ہونے پر بھی خواہ وہ ہندو کی ہو یا مسلمان اپنے اویز ملامت کریں اور اپنی گردن ندامت سے جھکا لیں — آپ کو وہ فضا پیدا کرنی چاہیئے کہ ایک ہندو یا ایک مسلمان کے جان نہ جائے مگر جو کچھ ہو میں یہ دریافت کرتا ہوں کہ ان بلموں کا سوال تعلیم کے سلسلے میں کیسے آسکتا ہے — تعلیم کا مسئلہ ایسا ہے کہ مسلمان آپ سے یہ کہہ سکتے ہیں کہ خواہ ہندو پڑھیں یا نہ پڑھیں — خواہ اچھوت پڑھیں یا نہ پڑھیں آپ ان کی کل آبادی کو تعلیم دیجیئے اور آپ کو دینا پڑے گا — اس مسئلہ میں تو یہ ہونا چاہیئے کہ سب کو یکساں حق تعلیم کا ہونا چاہیئے اور میں تو یہ کہتا ہوں کہ آپ اس جھگڑے ہی کو ختم کیجیئے اور آپ ہو بچہ کو تعلیم دیجیئے — آپ جو یہ کہتے ہیں کہ مسلمانوں میں ۵ فیصدی تعلیم یافتہ ہو گیا بقیہ ۹۵ فیصدی مسلمانوں کو حق نہیں ہے کہ وہ اپنی تعلیم کا مطالبہ آپ سے بحیثیت اپنی گورنمنٹ کے کریں — میں تو یہ کہتا ہوں کہ ہر ایک جماعت کو جو کہ اس صوبہ میں آباد ہے یہ حق حاصل ہے کہ وہ کہے کہ ہمیں تعلیم دی جاوے خواہ دوسری جماعتیں تعلیم

[Qazi Muhammad Adil Abbasi.]

پنہیں یا نہیں وہ بہہ نہیں جانتی کہ اُنچپی قوموں کو تعلیم دی جاتی ہے یا نہیں - وہ بہہ نہیں جانتی کہ اُنچپی جماعتوں میں تعلیم ہے یا نہیں - وہ تو اپنی تعلیم کا مطالبہ کرتی ہے اور بلاشبہ وہ ایسا کرسکتی ہے اور آپ کے پاس اس کا صرف ایک حل ہے کہ آپ ہر بچہ کو تعلیم دیجیئے - ایک بات میں اور عرض کرنا چاہتا ہوں اور وہ یہ ہے کہ جو وہیں رویہ دیکھ رہا ہیں اور جو گفتگو سن رہا ہیں اس سے میں سمجھ رہا ہوں کہ دراصل یہہ آپ لوگوں کی منشا نہیں ہے کہ مسلمانوں کو تعلیم نہ دی جائے بلکہ بحث کی بات یہہ ہے اور بحث نے مداخلتہ شکل اس وجہ سے اختیار کرلی ہے کہ جس قوم کا یہہ مطالبہ ہے اس کی ایک پوری جماعت کی مخالفت میں بیٹھی ہوئی ہے تو کیا اس وجہ سے کہ ایک مطالبہ آپ کی مخالف جماعت پیش کر رہی ہے آپ ضرور ہں اس مطالبہ کی مخالفت کریں گے - یہی اندازہ مجھے کانگریسی حضرات کی گفتگو سے معلوم ہوتا تھا اور جہاں تک میں سن سکا ہوں ایک صاحب نے فرمایا یہی تھا کہ چونکہ یہہ جماعت مخالفت میں گفتگو کر رہی ہے اس لئے ہم لوگ بھی ایسا کہتے ہیں - اگر یہہ بات ہے تو میں سمجھتا ہوں کہ یہہ حق پرستی کے بالکل خلاف ہے - اس وجہ سے میں یہہ تجویز کرتا ہوں کہ آئندہ اس کو فرقہ وارانہ رنگ نہ دیا جائیگا جو اس وقت دیا گیا ہے - ضرورت ہے کہ وزیر صاحب تعلیم مذہب کی تجویز کے جواب میں بتلائیں کہ انہوں نے مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کی تجویزات کے مطالبہ کے بعد کیا رائے قرار دی اور وہ کیا کرنے والے ہیں؟ یہہ ہی کہا گیا ہے کہ اس ایک امر کے متعلق غالباً ۲۰ یا ۳۰ کت موشن رکھے دیئے گئے ہیں اور اس پر بہت غصہ کا اظہار کیا گیا ہے - میں تو یہہ کہتا ہوں کہ اس پر ناخوش ہونے اور غصہ کرنے کی کوئی ضرورت نہیں ہے اور نہ اس سے اس تحریک کی اہمیت کم ہوتی ہے بلکہ اس سے اس تحریک کی اہمیت بہت زیادہ ترقی کر جاتی ہے - اس وجہ سے کہ ۲۰ یا ۳۰ کت موشن صرف اس امر کے متعلق دے دیئے گئے ہیں کہ وزیر تعلیم صاحب فرمائیں کہ انہوں نے مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کی تجویزات کے متعلق کیا فیصلہ صادر فرمایا ہے؟ اس تحریک کی اہمیت میں اضافہ ہو جاتا ہے اور اس سے اندازہ ہوتا ہے کہ وزیر تعلیم صاحب کے فیصلہ کو معلوم کرنے کے لئے کس قدر بیٹھائی ہے اور ان تجویزات کی موافقت میں مسلمانوں کے عام نمائندوں میں کیسے زوردار خیالات موجود ہیں - اس لئے ان تحریکات کی زیادتی کو وہ ملامت تصور کرنے کے بجائے سمجھے آ رہے ہیں کہ وزیر تعلیمات صاحب ان سے رائے عامہ کا اندازہ کریں گے اور ان تجویزات پر اپنا فیصلہ دیتے وقت اس امر کو بھی ملحوظ خاطر رکھیں گے کہ یہہ ایک ایسا معاملہ ہے جس پر مسلمانوں کی جانب سے ایک بڑی حد تک اتحاد خیال ہے اور بے چینی ہے - میں یہہ نہیں کہتا ہوں کہ وزیر تعلیم صاحب ان کل مطالبات کو منظور کریں گے یا جزد کو - مگر میں اس قدر ضرور کہوں گا کہ اگر ان صرف مسلمانوں کی تعلیم ترقی مراد ہے اور آپ کی منظور شدہ پالیسی

میں ان سے مداخلت نہیں ہوتی ہے تو رائے عامہ کا حیاں کرے ہوئے وزیر تعلیم صاحب ان تصاویر پر ضرور ہمدردی کے ساتھ غور فرمیں گے *
ان الفاظ کے ساتھ میں آنریبل محکمہ کی تصویب کی تائید کرتا ہوں اور آنریبل جناب وزیر تعلیم صاحب سے استدعا کرتا ہوں کہ وہ مسامحہ و کیمیشنل کامرئیس کی تصاویر کے متعلق اپنا فیصلہ انوار کے سامنے پیش فرمائیں *

Qazi Muhammad Adil Abbasi . کاजी मुहम्मद अदील अब्बामी

जनाब वाला—जो तकरीर अभी की गई है उसको सुन कर मुझे बड़ा अफसोस हुआ । इसकी दो वजह हैं । पहिली वजह यह है कि गालिवन मुहरिक की मशा को मुकर्रर साहब ने नहीं समझा । आनरेबुल मुहरिक साहब ने क्या गलती की कि अगर यह दरियाफ्त कर लिया कि मिनिस्टर साहब या गवर्नमेन्ट यह को यह बतलाए कि गवर्नमेन्ट ने मुस्लिम एजुकेशनल कानफरेन्स की तजवीजात के मुताबिक क्या फैसला किया है । जनाब मुकर्रर साहब ने अभी जो मुखालिफत में तकरीर की है क्या उसका यह मशा है कि मुस्लिम एजुकेशनल कानफरेन्स की तजवीजात के मुताल्लिक जो फैसला गवर्नमेन्ट ने किया है उसे गवर्नमेन्ट न बतलाए या आप का यह मतलब है कि मुहरिक ने इम अम्प के दरियाफ्त करने में गलती की है कि गवर्नमेन्ट इस बात को बतलाए कि उसने क्या फैसला किया है । जनाब मुहरिक ने जो तजवीज पेश की है वह कोई नई नहीं है । गालिवन हमारे लायक दोस्त ने जिन्होंने मुखालिफत में तकरीर की है गुजिश्ता साल के बजट के मुवाहसे को गौर से नहीं पढ़ा । गुजिश्ता साल के बजट के मिलमिले में भी यह सवाल छेड़ा गया था कि मुस्लिम एजुकेशनल कानफरेन्स की तजवीज के मुताल्लिक गवर्नमेन्ट का क्या रवैया होगा । इस वकत साबिक वजीर तालीमात साहब ने जो खशकिस्मती से इस वकत ऐवान में मौजूद है यह फरमाया था कि गौर किया जा रहा है । जब मौजूदा वजीर तालीमात ने कलमदान बजारत अपने हाथ में लिया तो उस वकत आप से इसके मुताल्लिक सवाल किया गया और जहा तक मुझे याद है आने भी यह फरमाया था कि आप इस पर गौर करेंगे और जहा तक मुमकिन होगा उन तजवीजात को मजूर करेंगे । मगर आप ने यह भी बतलाया था कि मैंने अभी इन तजवीजात को मुलाहिजा नहीं किया है इतना जमाना गुजरने के बाद यह उम्मीद थी कि आपने उन तजवीजात को मुलाहिजा कर लिया होगा । लिहाजा यह सवाल किया जाता है कि आपका रवैया क्या है । तो मैं सवाल करता हू कि इस पर कुछ तकरीर करने की क्या जरूरत थी ? जब वजीर साहब कुछ फरमाते तब आप भी उसपर अपने खयालान जाहिर फरमा सकते थे । इस लिये मुझे जरूरत नहीं है कि जो मामला बहस के मिलमिले में पेश किया गया है कि मुसलमान तालीम में आगे हैं और उन्हें तहफफुजात की जरूरत नहीं है, इसका जवाब दू । मगर एक बात कहना चाहता हू वह यह कि जो आदाद शुमार पेश किए गए हैं उनको मैंने न पढ़ा है और न देखा है और इस लिये उनके मुताल्लिक मैं कोई राय नहीं दे सकता हू कि वह कहा तक सही है । लेकिन अगर वह कुल्लतन सही तसलीम कर लिये जाये तो मैं यह अर्ज करूंगा कि उन एदाद व शुमार में मुसलमानों की तालीमी हालत की जो फी सदी दिखलाई गई है वह चौदह फी सदी के अन्दर है और हिन्दुओं की ८६ फी सदी के अन्दर है । इस हिसाब से भी इन एदाद व शुमार को सही तसव्वर करते हुए भी मुसलमानों की भजमूर्ई तादाद तालीम में कम पड़ेगी । दूसरी बात मैं यह कहना चाहता हू कि हुकूमत का जो रवैया है उसके मुताबिक आप को चलना चाहिये । मौजूदा हुकूमत ने बार बार एलान किया है और जिस की मातहत में

[Qazi Muhammad Adil Abbasi.]

मौजूदा हुकूमत चल रही है यानी आल इन्डिया कांग्रेस कमेटी, उसने भी बार बार एलान किया है कि कांग्रेस और कांग्रेस गवर्नमेन्ट न सिर्फ अक्रियता को सहूलियत देगी बल्कि उनका तहफुज करेंगी। पस अगर मान भी लिया जाये कि मुसलमान तालीम में आगे हैं फिर भी वह आप से मजिद तालीम का मतालिया कर सकते हैं। इसलिये अगर इन तजवीजात में उनकी तालीम में तरक्की हुई है तो आप उनकी किस तरह में मुखालिफत कर सकते हैं। और फिर मैं दरियाफ्त करता हूँ कि ऐवान के अन्दर इस क्रिस्म की गुप्तगू करने से क्या फायदा है। मैंने देखा कि मेरे लायक दोस्त बड़ी मुश्किल में मुब्तिला हो गए। आप ने फरमाया कि मुलाजिमताँ में तो ३० या ३३ फी सदी मुसलमानों को हक हासिल है। वह जायज व वाजिब है, उसे मिलना चाहिये। मगर तालीम में ऐसा नहीं होना चाहिये। इस पर एक दूसरे कांग्रेसी साहब ने फरमाया कि मुलाजिमताँ में भी यह नाजायज मतालिया हूँ। तो फिर मेरे लायक दोस्त भी मुनकिर हो गए और फरमान लगे कि हाँ मुलाजिमताँ में भी ऐसा हक जायज और वाजिबी नहीं है। मेरे लायक दोस्त इस मुश्किल में मुब्तिला थे कि अगर मुलाजिमताँ में कुली हक तसलीम करने है तो वहाँ भी दिक्कतें वाकै होंगी। वहरहाल मैं अज करना चाहता हूँ कि ऐसे छोटे छोटे मामलात में मुबाहसा व मुनाजरा पैदा करने से क्या हासिल है ?

A member : एक मेम्बर :

क्या यह बातें छोटी हैं ? इसी वजह से इलाहाबाद और बनारस में रायट हुए और कहा गया कि इसकी कुली जिम्मेदारी हिन्दुओं और कांग्रेस गवर्नमेन्ट पर है।

Qazi Muhammad Adil Abbasi : काजी मुहम्मद अदील अब्बासी :

खैर, यह तो जो कहा गया वह कहा गया। वह बात खत्म हो गई। मगर मैं पूछता हूँ कि आप इन एतराजात से क्यों घबराते हैं। आप जो यह हुकूमत बना कर जिम्मेदाराना हैसियत से बैठे हैं, सूबे के अन्दर कामिल अमन व अमान के आप जिम्मेदार हैं। अगर एक मुसलमान की जान भी जाए तो इसके आप जिम्मेदार हैं। इसी तरह अगर एक हिन्दू की जान जाए तो पब्लिक आप से कह सकती है कि क्यों एक जान गई। आप इसके भी जिम्मेदार हैं। आप को चाहिये कि एक जान के जाया होने पर भी ख्वाह वह हिन्दू की हो या मुसलमान की अपने ऊपर मलामत करें और अपनी गर्दन नदामत से झुकाएं। आप को वह फ़िजा पैदा करनी चाहिये कि एक हिन्दू या एक मुसलमान की जान न जाए। मगर जो कुछ हो मैं यह दरियाफ्त करता हूँ कि इन बलवों का सवाल तालीम के सिलसिले में कैसे आ सकता है ? तालीम का मसला ऐसा है—मुसलमान आप से यह कह सकते हैं कि ख्वाह हिन्दू पढ़ें या न पढ़ें, ख्वाह अछूत पढ़ें या न पढ़ें आप उनकी कुल आबादी को तालीम दीजिए और आपको देना पड़ेगा। इस मसले में तो यह होना चाहिये कि सब को एकसाँ हक तालीम का होना चाहिये। और मैं तो यह कहता हूँ कि अब इस झगड़े ही को खत्म कीजिए और आप हर बच्चे को तालीम दीजिए। आप जो यह कहते हैं कि मुसलमानों में ५ फी सदी तालीम याफ़ता को था, बक़ीया ९५ फी सदी मुसलमानों को हक नहीं है, वह अपनी तालीम का मतालिया आप से बहैसियत अपनी गवर्नमेन्ट के करें। मैं तो यह कहता हूँ कि हर एक जमाअत को जोकि इस सूबे में आबाद है यह हक हासिल है कि वह कहें कि हमें तालीम दी जावे, ख्वाह दूसरी जमाअतें तालीम पाए या नहीं। वह यह नहीं जानती कि ऊँची क़ौमों को तालीम दी जाती है या नहीं। वह यह नहीं जानती कि नीची जातियों में तालीम है या नहीं। वह तो अपनी तालीम का मतालिया करती है। और बिला शुबह वह ऐसा कर सकती है और आपके पास इसका सिर्फ एक हल है कि आप हर बच्चे को

तालीम दीजिए। एक बात मैं और अर्ज करना चाहता हूँ और वह यह है कि जो मैं रवया देख रहा हूँ और जो गुप्तगू सुन रहा हूँ उससे मैं समझ रहा हूँ कि दर असल यह आप लोगों की मन्शा नहीं है कि मुसलमानों को तालीम न दी जाए। बल्कि बहस की बात यह है और बहस ने मुनाजरा ना शकल इस वजह से अखिनयार कर ली है कि जिस कोम का यह मतालबा है उसकी एक पूरी जमाअत आपकी मुखालिफत में बैठी हुई है। ता क्या इस वजह से कि एक मतालबा आपकी मुखालिफ जमाअत पेश कर रही है आप जरूर ही इस मतालबे की मुखालिफत करेंगे। यही अन्दाजा मुझे काग्रेसी हजरात की गुप्तगू से मालूम होता था और जहाँ तक मैं सुन सका हूँ एक साहब ने फरमाया भी था कि चूँकि यह जमाअत मुखालिफत में गुप्तगू कर रही है इस लिये हम लोग भी ऐसा कहते हैं। अगर यह बात है तो मैं समझता हूँ कि यह हक परस्ती के बिल्कुल खिलाफ है। इस वजह से मैं यह तजवीज करता हूँ कि आयन्दा इसको फिकरदाराना रंग न दिया जायगा जो इस वक्त दिया गया है। जरूरत है कि वजीर साहब तालीम मुहरिक की तजवीज के जवाब में बतलायें कि उन्होंने मुस्लिम एजुकेशनल कान्फरेन्स की तजवीजात के मुताला के बाद क्या राय करार दी और वह क्या करने वाले हैं? यह भी कहा गया है कि इस एक अम्र के मुताल्लिक गालिबान २० या ४० कट मोशन्स रख दिये गए हैं और इस पर बहुत गुस्से का इजहार किया गया है। मैं तो यह कहता हूँ कि इस पर नाखुश होने और गुस्से करने की कोई जरूरत नहीं है और न इससे इस तहरीक की अहमियत कम होती है बल्कि इससे इस तहरीक की अहमियत बहुत ज्यादा तरक्की कर जाती है, इस वजह से कि २० या ४० कट मोशन्स सिर्फ इस अम्र के मुताल्लिक दे दिये गए हैं कि वजीर तालीम साहब फरमाए कि उन्होंने मुस्लिम एजुकेशनल कान्फरेन्स की तजवीजात के मुताल्लिक क्या फैसला सादिर फरमाया है। इस तहरीक की अहमियत में इजाफा हो जाता है और इससे अन्दाजा होता है कि वजीर तालीम साहब के फैसले को मालूम करने के लिये किस कदर बेताबी और बेचैनी है और इन तजवीजात की वाकफियत में मुसलमानों के आम नुमाइन्दों में कैसे जोरदार ख्यालात मौजूद है। इसलिये इन तहरीकात की ज्यादाती को वजह मलामत तसब्बर करने के बजाय मुझे उम्मीद है कि वजीर तालीमात साहब इनसे राय आम का अन्दाजा करेंगे और इन तजवीजात पर अपना फैसला देते वक्त इस अम्र को भी मलहूज खातिर रखेंगे कि यह एक ऐसा मामला है जिस पर मुसलमानों की जानिब से एक बड़ी हद तक इत्तहाद खयाल है और बेचैनी है। मैं यह नहीं कहता हूँ कि वजीर तालीम साहब उन कुल मताल्लिवात का मजूर करेंगे या जुज को। मगर मैं इस कदर जरूर कहूँगा कि अगर उनसे सिर्फ मुसलमानों की तालीमी तरक्की मुराद है और आपकी मजूर शुद्ध पालिसी में इनसे मदखिलत नहीं है तो राय आमा का ख्याल करते हुए वजीर तालीम साहब इन तजवीजात पर जरूर हमदर्दी के साथ गौर करेंगे। इन अल्फाज के साथ में आनरेबुल मुहरिक की तजवीजात की तार्ईद करता हूँ और आनरेबुल जनाब वजीर तालीम साहब से इस्तदुआ करता हूँ कि वह मुस्लिम एजुकेशनल कान्फरेन्स की तजवीजात के मुताल्लिक अपना फैसला ऐवान के सामने पेश फरमाए।

Shri Harnath Prasad श्री हरनाथ प्रसाद

जनाब स्पीकर साहब—हम लोगों को भी हक है और मौका दिया जाये कि हम कुछ बोलें। हम लोगों के मुँह पर आपने दफा १४४ लगाई है। आज इस वक्त जो बयान हो रहा है उसको हमसे भी पूछा जाय। क्या हम लोग आदमी नहीं हैं? इसी के लिये हम दुनिया में आवाज उठा रहे हैं। क्या हमको हक बोलने का नहीं है? आपको हमें मौका देना चाहिये ताकि हम भी अपना बिचार पेश करें।

Shri Har Nath Prasad :

شری ہرناتھ پرشاد —

جناب اسپیکر صاحب — ہم لوگوں کو بھی حق ہے اور موقع دیا جائے کہ ہم کچھ بولیں۔ ہم لوگوں کے منہ پر آپ نے دسمہ ۱۴۲۸ لگائی ہے۔ آج اس وقت جو بیان ہوا ہے اُس کو ہم سے بھی پوچھا جائے۔ کیا ہم لوگ آدمی نہیں ہیں اسی کے لیئے ہم دنیا میں آداز اُٹھا رہے ہیں۔ کیا ہم کو حق بولنے کا نہیں ہے آپ کو ہمیں موقع دینا چاہیئے تاکہ ہم بھی اپنا وچار پیش کریں *

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan: Sir, I wish to draw your attention to an objectionable procedure that is being adopted regarding motions for closure. A motion for closure is moved before anyone has spoken on behalf of the Government with the result that the honourable members have no opportunity of expressing their views on the reply of the Government. I would, therefore, submit that a closure should never be applied unless some one on behalf of the Government has spoken on the motion that is before the House, and the honourable members have had sufficient opportunity of expressing their views on the reply of the Government. I would, therefore, request you not to accept the motion for closure at this stage.

The Deputy Speaker: I cannot compel the Hon'ble Minister to make a speech. If he wants to say something, of course he can do so.

The Hon'ble the Minister of Education: As a matter of fact I did get up, but I failed to catch your eye.

آنرےبل منسٹر آف ایجوکیشن :

جب مسجھ کو اس کٹ موشن کی ہٹتلا میلی تو مسجھ کو ہیرت لڑی اور نواب جمشید علی خاں کی تکریر سننے کے بعد بھی میسرے قعجب میں کوئی کمی نہیں ہوئی۔ اس وعدے کی یاد دلائی گئی جو میں نے مسام ایجوکیشنل کانفرنس کے بارے میں کیا تھا۔ مسجھ کو وہ وعدہ بھولا نہیں ہے میں نے کہا تھا کہ میں اُن ریزولوشن پر غور کرونگا اور میں نے غور کرنے کی کوشش بھی کی ہے۔ میسرے سمجھ میں نہیں آتا کہ اس موقع پر اُس کانفرنس کا ذکر کیسے ہو سکتا ہے اُس کانفرنس کے ۴۰ ریزولوشن تھے میں نے اُن کو غور سے دیکھا ہے اُن میں کوئی بھی ریزولوشن یونیورسٹی کی بابت نہیں تھا اس لیئے یونیورسٹی ایجوکیشن کی بابت گورنمنٹ کو غور کرنے کا موقع ہی نہ تھا میں سمجھتا ہوں

The Hon'ble the Minister of Education: — آفریبل منسٹر آف ایجوکیشن

جب مسجھ کو اس کٹ موشن کی اطلاع ملی تو مسجھ کو حیرت ہوئی اور نواب جمشید علی خاں کی تقریر سننے کے بعد بھی میسرے قعجب میں کوئی کمی نہیں ہوئی۔ اس وعدے کی یاد دلائی گئی جو میں نے مسام ایجوکیشنل کانفرنس کے بارے میں کیا تھا۔ مسجھ کو وہ وعدہ بھولا نہیں ہے میں نے کہا تھا کہ میں اُن ریزولوشن پر غور کرونگا اور میں نے غور کرنے کی کوشش بھی کی ہے۔ میسرے سمجھ میں نہیں آتا کہ اس موقع پر اُس کانفرنس کا ذکر کیسے ہو سکتا ہے اُس کانفرنس کے ۴۰ ریزولوشن تھے میں نے اُن کو غور سے دیکھا ہے اُن میں کوئی بھی ریزولوشن یونیورسٹی کی بابت نہیں تھا اس لیئے یونیورسٹی ایجوکیشن کی بابت گورنمنٹ کو غور کرنے کا موقع ہی نہ تھا میں سمجھتا ہوں

کہ یہہ کمٹ مرشن غلطی سے پیش کر دیا گیا ہے جب سکندری اور پرائمری
ایجوکیشن کا وقت آئیگا اُس وقت میں بلاؤنگ! کہ گورنمنٹ کا کیا ارادہ ہے *

Shri Raghuath Vinayak Dhulekar : श्री रघुनाथ विनायक धुलेकर :

दो चार परसेन्ट नौकरियां दे दी जायें ।

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar :

شری رگھوناتھ ونائک دھلیکر —

دو چار پرسنٹ نوکریاں دے دی جائیں —

Maulvi Aziz Ahmad Khan : مولوی عزیز احمد خان —

نوکریاں آپ ایجنے — رول ڈویلپمنٹ میں بھی کئی رشتہ دار بھجئے —

Maulvi Aziz Ahmad Khan : मौलवी अजीज अहमद खां :

नौकरियां आप लीजिए । रूरल डेवलपमेंट में भी कई रिश्तेदार भेजिये ।

The Deputy Speaker : The question is that the question be now put.

The question was put and agreed to.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علیخان —

جناب والا — مجھے مسرت ہے کہ میرے دوست چودھری چرن سنگھ صاحب
نے وضاحت کے ساتھ اپنے خیالات کا اظہار کر دیا جس سے اُن کی ذہنیت کا پورے
پورے طور پر پتہ چل گیا — میں بنلا دینا چاہتا ہوں کہ اقلیت اور مائٹارٹی کا
مطالبہ خواہ ملازمتوں کے متعلق ہو خواہ تعلیم کے متعلق ہو اُس وقت تک برابر
تائم رہیگا جب تک کہ مجارٹی کی یہہ ذہنیت ہے جس کا کہ اظہار چرن سنگھ
صاحب نے کیا ہے — ان دحوہ کی بنا پر ہو چیز کے مطالبات کیئے جاتے ہیں — میں
اپنے دوست مسٹر چرن سنگھ کو یہہ بتلا دینا چاہتا ہوں کہ یہہ روسہ سے یہہ روسہ
پیدا ہوتا ہے — جب تک آپ کسی پر اعتبار نہیں کریں گے دوسرا کہی آپ پر
اعتبار نہ کریگا — یہہ اکثریت کا فرض ہے کہ وہ اقلیت کے ساتھ رواداری کا نہیں
تو کم از کم عدل اور انصاف کا برتاؤ کرے — اقلیت کا اپنے حقوق کی حفاظت کرنا
بالکل قدرتی چیز ہے — میری سوجہ میں نہیں آتا کہ میرے دوست کو مسلم
مطالبات دیکھ کر کیوں ناگواری ہوتی ہے کیا اس جماعت کا حس سے ان کا تعلق
ہے اقلیتوں کے ساتھ یہہ ہی طرز عمل رہیگا ؟ کیا کانگریس ان واقعات کی
موجودگی میں مسلمانوں کی نمائندگی کرنے کے دعویدار ہو سکتی ہے جیسا کہ
میرے دوست عدیل عباسی صاحب نے فرمایا ہے میرا مطلب ہرگز یہہ نہ تھا کہ
میں اس کنٹروورسی (controversy) کو مڑھاؤں کہ کہاں تک تعلیم مسلمانوں
کو ملنا چاہیئے اور کہاں تک تعلیم ہندوؤں کو دینا چاہیئے اور کتنا پرسنٹ
روپیہ ہندوؤں کی تعلیم پر اور کتنا مسلمانوں کی تعلیم پر دینا چاہیئے — میرا
مطالبہ جو کچھ تھا اس کمٹ موشن کے پیش کرنے سے وہ صرف یہہ تھا کہ گذشتہ
گورنمنٹ نے کانفرنس کو بلایا اور مسلمانوں کے مطالبات معلوم کیئے اور جب قضا
کیا گیا کہ ان تجاویز پر عمل کیوں نہیں ہوتا تو ہمیشہ یہہ ہی جواب ملا کہ ہم

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan.]

غور کر رہے ہیں اور غور کرنے کے بعد ان مطالبات کو رزلوشن کی صورت میں پیش کریں گے تو کیا وجہ ہے کہ اس وقت تک رزلوشن پیش نہیں کیا گیا؟ - محدودہ گورنمنٹ کو بھی تقریباً 9 ماہ کا عرصہ ہوتا ہے لیکن ہنوز روز ادل ہے۔ درجنوں بل گورنمنٹ کی جانب سے پیش ہوئے ہیں لیکن مسلم مطالبات برابر زیر غور ہیں۔ - بقول شاعری -

وہ کمسنی کے سب اعضا بدل بیٹے لیکن

دھن دھن کی طرح ہے کمر کی طرح

گورنمنٹ جب رزلوشن کے فارم میں اس ہاؤس کے سامنے رکھیگی تو ان تمام باتوں کا جواب پورے طور پر چودھری چرن سنگھ صاحب کو ملے گا جو انہوں نے آج فرمائی ہیں۔ -

آنریبل منسٹر صاحب نے فرمایا ہے کہ یہ بے موقع ہے۔ جس وقت پرائمری اور سیکنڈری ایجوکیشن پر بحث ہوگی اس وقت یہ مسئلہ اٹھائے گا کہ گورنمنٹ کیا سوچ رہی ہے اور گورنمنٹ کا کیا خیال ہے۔ ان باتوں کو پیش نظر رکھتے ہوئے میں کٹ موشن کو واپس لیتا ہوں اور ساتھ ہی امید کرتا ہوں کہ آنریبل منسٹر صاحب پورے طور پر اطمینان کر دیں گے کہ انہوں نے اب تک اس معاملے میں کیا کیا ہے۔ -

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टेन नवाब

मुहम्मद जमशेद अली खां :

जनاب वाला, मुझे मसरत है कि मेरे दोस्त चौधरी चरन सिंह साहब ने वजाहत के साथ अपने ख्यालात का इजहार कर दिया जिससे उनकी जहानियत का पूरे २ तौर पर पता चल गया मैं बतला देना चाहता हूँ कि अक्लियत और माइनारिटी का मतलबा खवाह मुलाजिमती के मुताल्लिक ही खवाह तालीम के मुताल्लिक ही उस वक्त तक बराबर कायम रहेगा जब तक कि मेजारिटी की यह जहानियत है जिसका कि इजहार चरन सिंह साहब ने किया है। इन वजूह की बिना पर हर चीज के मुतालबात किये जाते हैं। मैं अपने दोस्त मिस्टर चरन सिंह को यह बतला देना चाहता हूँ कि भरोसा से भरोसा पैदा होता है। जब तक आप किसी पर ऐतबार नहीं करेंगे दूसरा कभी आप पर ऐतबार न करेगा। यह अकसरियत का फर्ज है कि वह अक्लियत के साथ रवादारी का नहीं, तो कम अज कम अदल और इन्साफ का बर्ताव करे। अक्लियत का अपने हकूक की हिफाजत करना बिल्कुल क़ुदरती चीज है। मेरी समझ में नहीं आता कि मेरे दोस्त को मुस्लिम मुतालबात देख कर क्यों नागवारी होती है। क्या उस जमाअत का जिससे उनको ताल्लुक है अक्लियती के साथ यही तर्ज अमल रहेगा? क्या कांग्रेस इन वाक्यात की मौजूदगी में मुसलमानों की नुमयन्दगी करने की दावेदार हो सकती है? जसा कि मेरे दोस्त अदील अब्बासी साहब ने फर्माया है। मेरा मतलब हरशिज यह न था कि मैं इस कान्ट्रोवर्सी को बढ़ाऊँ कि कहां तक तालीम मुसलमानों को मिलना चाहिये और कहां तक तालीम हिन्दुओं को देना चाहिये और कितना परसेन्ट रुपया हिन्दुओं की तालीम पर और कितना मुसलमानों की तालीम पर देना चाहिये। मेरा मतलबा जो कुछ था इस कट मोशन के पेश करने से वह सिर्फ यह था कि गजिश्ता गवर्नमेंट ने कांग्रेस को बुलाया और मुसलमानों के मतलबात मालूम किये, और जब तकाजा किया गया कि उन तजावीज पर अमल क्यों नहीं होता तो हमेशा यह ही जवाब मिला

कि हम गौर कर रहे हैं और गौर करने के बाद इन मतालबात को रिजोल्यूशन की सूरत में पेश करेंगे, तो क्या वजह है कि इस वक्त तक रिजोल्यूशन पेश नहीं किया गया ? मौजूदा गवर्नमेंट को भी तकरीबन ९ माह का अर्सा होता है लेकिन हनोज़ रोज अव्वल है । दर्जनों बिल गवर्नमेंट की जानिब से पेश हुये हैं लेकिन मुस्लिम मतालबात बराबर ज़ोर गौर है ब क़ौल शायर—

वह कमसिनी के सब आज्ञा बदल गये लेकिन ।

दहन दहन की तरह है कमर कमर की तरह ।

गवर्नमेंट जब रिजोल्यूशन के फ़ार्म में इस हाउस के सामने रखेगी तो इन तमाम बातों का जवाब पूरे तौर पर चौधरी चरन सिंह साहब को मिलेगा जो उन्होंने आज फ़र्माई है । आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने फ़र्माया है कि यह बे मौक़ा है । जिस वक्त प्राइमरी और सेकन्डरी एजुकेशन पर बहस होगी उस वक्त यह बतलायेंगे कि गवर्नमेंट क्या सोच रही है और गवर्नमेंट का क्या ख़्याल है । इन बातों को पेश नज़र रखते हुये मैं कट मोशन को वापस लेता हूँ और साथ ही उम्मीद करता हूँ कि आनरेबुल मिनिस्टर साहब पूरे तौर पर इत्मीनान करेंगे कि उन्होंने अब तक इस मुआमले में क्या किया है ।

The motion was, by leave, withdrawn.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan: I beg to move that under sub-head A—University Education, a reduction of Re.1 be made.

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —

جناب والا — میری غرض اس موشن کے پیش کرنے سے یہ ہے کہ نیشنل یونیورسٹیز بنارس اور علیگڑھ کو جو اس صوبہ میں قائم ہیں اس صوبہ کے خزانہ میں سے کچھ نہ کچھ حصہ ضرور ملنا چاہیئے — میں نہیں سمجھتا کہ میرے دوست چرن سنگھ صاحب کی اس مطالبہ میں کیا راز ہوگی جبکہ بنارس ہندو یونیورسٹی کو یہی نے شامل کر لیا ہے — میں خاص طور پر درخواست کروں گا کہ چونہرمی چرن سنگھ صاحب اس مسئلہ پر اظہار خیال فرمادیں — میرا مطلب اس سے یہ ہے کہ بلاشبہ یونیورسٹی کا تعلق گورنمنٹ آف انڈیا سے ہے اور تمام ذمہ داری روپیہ صرف کرنے کی بڑی حد تک بالکل تمام تر گورنمنٹ آف انڈیا پر عائد ہوتی ہے لیکن اس سے انکار نہیں ہو سکتا کہ یہ دونوں یونیورسٹیز ہمارے صوبہ میں واقع ہیں اور ہمارے صوبہ کی آبادی بڑی تعداد میں ان دونوں یونیورسٹیز سے غیر معمولی فائدہ حاصل کرتی ہے — خصوصاً علیگڑھ مسلم یونیورسٹی کے متعلق تو میں یہ عرض کروں گا کہ تمام صوبہ میں یہ مسلمانوں کا واحد تعلیمی مرکز ہے اور صوبہ ہذا کے تمام مسلم جماعت اس سے مستفیض ہوتی ہے — علاوہ ازیں مسلم یونیورسٹی کے اخراجات روز بروز بڑھ رہے ہیں — ہر سال طالب علموں کی تعداد میں اضافہ ہو جاتا ہے — میں عرض کروں گا کہ یہ دونوں قومی یونیورسٹیز اس کی مستحق ہیں کہ صوبہ کے خزانہ سے ان کی امداد ضرور کی جائے — میں نے کسی رقم کا تعین نہیں کیا ہے کیونکہ گورنمنٹ کو اس کے مدظہر کرنے میں وقت نہ ہوگا — میں چاہتا ہوں کہ جس قدر بھی ممکن ہو گورنمنٹ ان دونوں یونیورسٹیز کی مالی امداد فرمائیے — ان الفاظ کے ساتھ میں یہہ نہایت افسوسیت کٹ موشن پیش کرتا ہوں —

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan   कैप्टन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खा

जनाब वाला, मेरी गरज इस मांगन से पता चलती है कि नगरिक यूनिवर्सिटीज बनारस और अलीगढ़ को जो इस सूबे में कायम है उस सूबा के राजाना में ग कुल न कुछ हिस्सा जरूर मिलना चाहिये। मैं नहीं समझता हूँ कि मराठा चरन सिंह साहब की उस मतालबे में क्या राय होगी जब कि बनारस हिन्दू यूनिवर्सिटी का भाग में शामिल हो चुका है। मैं खासतौर पर दरखास्त करूंगा कि चौधरी चरन सिंह साहब इस मसले पर उज्जैन क्लाल फर्मायें। मेरा मतलब इससे यह है कि बिला शुबहा यूनिवर्सिटीया का तात्कालिक गवर्नमेंट आफ इंडिया से है और तमाम जिम्मेदारी सपना सर्फ करने का बड़ी तरह तक निजाल तमाम तर गवर्नमेंट आफ इंडिया पर आग्रह होती है। लेकिन इससे इन्कार नहीं हो सकता है कि यह राना यूनिवर्सिटीज हमारे सूबे में बाँटे हैं और हमारे सूबे की आबादी बड़ी तादाद में इन दोना यूनिवर्सिटीज में गैर मामूली फायदा हासिल करती है। खसूरन अलीगढ़ मुस्लिम यूनिवर्सिटी के गवर्नलिक तो मैं अर्ज करूंगा कि तमाम सूबे में यह मुसलमानों का बाहिर नायमी भर फज है और सूबा राजा की तमाम मुस्लिम जमाअत उमम मुस्तफज होती है। अलावा अना मुस्लिम यूनिवर्सिटी के अखराजात रोज ब रोज बढ़ रहे हैं। हर साल ताकिबउमी की तादाद में उजाफा हो जाता है। मैं अर्ज करूंगा कि यह दोना कौमी यूनिवर्सिटीज इसन। मुस्तहक हैं कि सूबा के राजान में इन की इमदाद जरूर की जावे। मैंने किसी रकम का तअयून दानिशता नहीं किया ताकि गवर्नमेंट को उसके मन्जूर करने में दिक्कत न हो। मैं चाहता हूँ कि जिस कदर भी मर्गान हो गवर्नमेंट इन दोना यूनिवर्सिटीज की माली इमदाद फर्मावे।

इन अल्फाज के साथ मैं यह निहायत उनीसेन्ट कट मोशन पेश करता हूँ।

Raja Jagannath Bakhsh Singh. Mr. Deputy Speaker, I regret very much that I have to support the motion. However I may assure the House that in doing so I shall not tread upon—as my friend on the right says—slippery ground. I support the need for a grant-in-aid to the Aligarh University and the Benares University.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar: What are the existing grants to the two universities?

Raja Jagannath Bakhsh Singh: I take it that the honourable member means to obstruct because he is sitting more nearer to the Government than I and I think he possesses more intimate knowledge of this budget than some other members. I think all members of the House have received a notice under the signature of the honourable member that those who have any financial suggestions to offer in respect of economy in expenditure in the budget they may send them to him. The fact that he is asking for information which he already possesses regarding the grants to the Universities clearly shows that he means to be more obstructive than constructive. I would ask him not to judge the question from such a point of view. I have no communal prejudice to ventilate in this respect. I shall only try to put up a case for the Benares Hindu University. If I fail to do so then the House is the best judge whether it should be rejected or disregarded, but I do hope that honourable members will not attribute to me any communal motive in regard to this matter.

Now, Sir, I come to my point, whenever such proposals have been put before this House the Government have always come forward and

said that they would consider these proposals with considerable sympathy and favour and that they would do their best as far as the funds permitted to meet the wishes of the honourable members who support such causes. I have always found that these promises and these expressions of sympathy by Government have always been more unfulfilled than fulfilled. The honourable members know that these are some of their well known step-motherly sentences, and we do not put much faith in them. I would, therefore not expect a similar reply from the Government to my present proposals. I will, therefore, put before the House, as strongly as I can, the case I am advocating. Then again, Sir, in pressing for a substantial grant for the Benares Hindu University, I do not mean to say that I am in any way opposed to a similar grant to the Aligarh University, I shall be the first man to support their case if a strong case is made out, but as I am not aware of any case for the Aligarh University on the lines of the Benares Hindu University I shall confine my remarks to the Benares Hindu University alone. There are certain subjects in which the Benares Hindu University specializes, there are certain subjects which are taught in that University alone in these provinces, and there are certain subjects which are taught in that University alone in India. It is because of this fact that I commend that the services of the Benares Hindu University may be recognized by the Government of these provinces. I will name a few of the subjects which are taught in this University only they are Mechanical and Electrical engineering, mining and metallurgy, geology, several branches of industrial chemistry, that is oils and soaps, enamelling, glass technology, pharmaceutical chemistry and agricultural botany, etc. Some of these subjects are not taught in any other University in these provinces and there are some which may not be found to exist in any other University in India. Now, Sir, if you will look up the figures of expenditure you will find that Government are spending about a lakh of rupees on oils and soaps at Sir Harcourt Butler Technological Institute, Cawnpore. So the expenditure in maintaining these subjects would be about a lakh each if they propose to start them in any other institution. These provinces produce about 75 per cent. of raw material for glass. There is a very great scope for the development of glass industry in these provinces in which perhaps this Government can exercise their industrial monopoly. That subject is taught particularly in the Benares Hindu University. To develop this industry trained hands will be required. Training in this subject cannot be obtained unless the Government make their own arrangement for the training of such persons in their own institutions. Honourable members would also find that in the Industries budget Government has provided a sum of about Rs.28,000 for the development and training of glass industry. They will require trained persons for the purpose of developing that particular line of Industry. Unless you get good men, I submit that all money that may be spent will be wasted. This I should consider a very strong reason for the recognition of the services of the University in the line of glass industry. Then, Sir, my second point is the Engineering College. It has an engineering college for the training of mechanical and electrical engineers. This kind of institution does not exist in any of the other Universities or institutions in this province. Even if Government were to open an institution of its own for giving this

[Raja Jagannath Bakhsh Singh^a]

training it would have to spend about 3 lakhs of rupees. (An honourable member: 40 lakhs.) I don't mean to say that my estimate is accurate in this respect. I have simply based it on the figures of other provinces. The Governments of Bihar, Madras and the Punjab who are maintaining their own engineering colleges in mechanical and electrical sciences are spending about 3 lakhs each on those institutions; and I see no reason why this Government could do with less expenditure if they start their own institution. Now that electricity is connected with the development of agriculture, we have to spend a large amount of money in establishing the Western Grid. We have got an equally large scheme for the Eastern Grid scheme for the eastern parts of the provinces which is in the course of being established. Very soon we will be nearing its completion. For this we shall require many trained hands efficient in the science of electricity. We should have either a college of our own or should subsidize an institution that may cater for our need. This is one of the needs of the province and it is a very imperative need. For this reason I would commend my appeal for a substantial grant-in-aid to the Benares Hindu University. The third point is that the Benares Hindu University has a Hindu College affiliated to it. It may be pointed out that on the roll of this college by far the largest number of students is from these provinces. I think, I am not mistaken when I say that the number of students from these provinces on the rolls of this college is over 2,000. If these 2,000 students had not been taken by this institution, the burden of their accommodation, etc., would have added additional expenditure in the Government institutions. It must be considered a great relief, a great assistance to these provinces that the Hindu College can teach 2,000 of their students. Sir I only advocate for a treatment that is meted out to other aided institutions. The Government, I believe, as a rule give an aid of half the amount of expenditure to such institutions. Now even if they give that much aid, it would be substantial. There are various other points, but I would not like to tax the time of the House. I think, I have enumerated some of the important ones. Then, Sir, there is one more good feature of this University. I do not mean to say that this feature does not exist in any other university, I mean to say that in the Benares Hindu University they do not make any distinction in the treatment of classes, communities or races: they treat Christians, Muhammadans and others on the same parity as Hindus. So there can be no objection even from a denominational or sectional point of view as well.

The Deputy Speaker : Only one minute more.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : I am concluding, Sir. My information is that the expenditure of the Benares Hindu University in their technical departments—the departments of technical education and engineering—is more than six lakhs, and if a grant-in-aid were given according to the rules, the amount would come to somewhere about three lakhs. I would therefore, think that it is not only an expression of sympathy and good will from the Government side, but I hope they will consider the matter fully and will care to give a very substantial grant-in-aid to the Benares Hindu University. With these words, Sir, I commend the motion for the acceptance of the House.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गौतम :

जनाब वाला, मैं इस कट मोशन की मुखालिफ्त करने के लिये खड़ा हुआ हूँ, इसलिए नहीं कि मैं गवर्नमेंट की पार्टी का हूँ। कट मोशन के मानी मेम्बर्स के होते हैं। यह मैं समझता हूँ कि यह दोनों यूनिवर्सिटीज सेंट्रल गवर्नमेंट से ताल्लुक रखती हैं। उनको मदद सेंट्रल गवर्नमेंट से मिलती है। इसलिये हमारी गवर्नमेंट को इसमें कोई वास्ता नहीं है। मेरी मुखालिफ्त की वजह खाम है। मैं इतना अर्ज करना भी जरूरी समझता हूँ कि इन यूनिवर्सिटीज के फ्रान्चइज को मैं बड़ी क्रदर की निगाह से देखता हूँ। इन दोनों यूनिवर्सिटीज के चलाने वालों ने मुल्क की सब से अच्छी खिदमत करने के ख्याल से ही इन यूनिवर्सिटीज को बनाया है, और ताल्लान वालों की कोशिश है कि मुल्क की खिदमत के लिये और अपनी क्रोम की खिदमत के लिये यह यूनिवर्सिटीज चलाई जायें। मैं इसमें कोई शुब्रह नहीं करता कि चलाने वालों का तरीका, चलाने वालों का जज़्बा, बहुत नेक नहीं है। लेकिन ख़ास वजह जो इन यूनिवर्सिटीज को एंड देने की मुखालिफ्त करने की है वह यह है कि हम लोगों की गवर्नमेंट को किसी भी कम्प्यूनल आर्गनाइजेशन या कम्प्यूनल इन्स्टीच्यूशन या कम्प्यूनल एजुकेशनल इन्स्टीच्यूशन को कोई एंड नहीं देना चाहिये। हम लोग अगर देखें तो हमारे मुल्क की तरक्की की सबसे बड़ी रुकावट यही है कि हम लोग आज हिन्दू, मुसलमान लड़ रहे हैं। हमारे मुल्क में सब से बड़ी बद-क्रिस्मती इस बात की है कि हम लोग यहां के रहने वाले कभी अपने आप को हिन्दू समझते हैं, कभी मुसलमान समझते हैं और कभी कुछ और समझते हैं। मैं यह समझता हूँ कि गवर्नमेंट न हिन्दुओं की है न मुसलमानों की। इस गवर्नमेंट को जो तमाम मुल्क के वाशिन्दों की है और जिसका काम मुल्क के वाशिन्दों की एकसी हिफ़ाज़त करना है उस गवर्नमेंट का यह फ़र्ज है कि वह किसी तरह से इस तरह के कम्प्यूनलिज़्म को तरक्की न दे चाहे यह इन्स्टीच्यूशन्स मुस्लिम स्कूल्स हों या क्षत्रीय स्कूल या ब्राह्मण स्कूल हों। इस तरह के जो इन्स्टीच्यूशन्स हैं वह बचपन से हमारे दिमाग में एक तरह का ज़हर भर देते हैं, और जब हम लोग बड़े होते हैं तो देखते हैं कि हम तो मुस्लिम यूनिवर्सिटी के पास शुदा हैं, हम मुसलमान हैं, हमको मुस्लिम इन्ट्रेस्ट की हिफ़ाज़त करना है। या हम हिन्दू यूनिवर्सिटी के पढ़े हैं, हमें हिन्दू इन्ट्रेस्ट की हिफ़ाज़त करना है। हमारे दिमाग में हिन्दू इन्ट्रेस्ट ही ज़ोर मारता है। जो साहब क्षत्रीय स्कूल में पढ़ते हैं वह समझते हैं जब नौकरियों का समय आयेगा तो क्षत्रियों को नौकरी दिलाना उनका फ़र्ज है। जो इसाई स्कूल में पढ़ते हैं वह इसाईयों की तरफ़ अपने दिमाग को फैलाते हैं। इसलिये कास्ट और कम्प्यूनलिज़्म की जो चीज़ें फैल रही हैं वह ज़िन्दा रहना चाहती हैं तो रहें, लेकिन गवर्नमेंट का काम यह नहीं है कि इस ज़हर के पैदा करने वाले इन्स्टीच्यूशन को वह मदद दे। इस तरह से एजुकेशनल इन्स्टीच्यूशन्स को जो पैसा गवर्नमेंट के खज़ाने से दिया जाता है वह सब लोगों से आता है और उसपर सब लोगों का एकसा हक़ है। ऐसे पैसे को किसी खास कम्प्यूनिटी के लिये, किसी खास कास्ट के लिये या क्लास के लिये इस्तेमाल करना मैं समझता हूँ कि एक नाजायज़ काम है। इसलिये मैं यह तजवीज़ करूंगा, न सिर्फ़ यह कि इन इन्स्टीच्यूशन्स को मदद न दी जाय बल्कि किसी स्कूल को, किसी भी क्लास को, किसी भी चीज़ को भी जो कास्ट और कम्प्यूनिटीज के बेसिस पर बनी हो उसको किसी हालत में गवर्नमेंट कोई इमदाद न दिया करे। इसलिये मैं समझता हूँ कि जब इस तरह की चीज़ें हमारे मुल्क में न रहेंगी तो जो हमारी हालत है वह बहुत कुछ सुधर जायेगी और हम लोग आज़ादी की फ़िज़ा में रह सकेंगे। हमारे मुल्क में आज़ादी की फ़िज़ा पैदा होगी। इस तरह की जो आजकल ज़हरीली कम्प्यूनल चीज़ें फैल रही हैं और जिनकी वजह से जगह जगह पर

*Speech not revised by the honourable member.

[Shri Mohan Lal Gautam.]

राइट्स हो रहे हैं, जगड़े हो रहे हैं, उनमें बहुत कुछ कमी आ जायगी। इसलिये मैं गवर्नमेंट का यह फर्ज समझता हूँ कि गवर्नमेंट इस तरह के जजनों को, इस तरह के मजालान को तस्करी न देगी और इस तरह के इन्स्टीच्यूशन्स को अपना देकर, समादा देकर, गंगज पनपने न देगी। इसलिये मैं इस कट मोशन की मुखातिफत करता हूँ।

Shri Mohan Lal Gautam :

شری موہن لال گوتام —

جذاب والا — میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرنے کے لیئے کھڑا ہوا ہوں — اس لیئے نہیں کہ میں گورنمنٹ کی پارٹی کا ہوں — کٹ موشن کے معنی سنسز کے ہوتے ہیں — میں یہ سمجھتا ہوں کہ یہ دونوں یونیورسٹیاں سینڈرل گورنمنٹ سے تعلق رکھتی ہیں اُن کو مدد سینڈرل گورنمنٹ سے ملتی ہے اس لیئے ہماری گورنمنٹ کو اس سے کوئی واسطہ نہیں ہے — میری مخالفت کی وجہ خاص ہے میں اتنا عرض کرنا بھی ضروری سمجھتا ہوں ان یونیورسٹیز کے فائونڈرس کو میں بڑے قدر کی نگاہ سے دیکھتا ہوں ان دونوں یونیورسٹیوں کے چلانے والوں نے ملک کی سب سے اچھی خدمت کرنے کے خیال سے ہی ان یونیورسٹیوں کو بنایا ہے اور چلانے والوں کی کوشش ہے کہ ملک کی خدمت کے لیئے اور اپنے قوم کی خدمت کے لیئے یہ یونیورسٹیاں چلائی جائیں — میں اس میں کوئی شبہ نہیں کرتا کہ چلانے والوں کا طریقہ — چلانے والوں کا جذبہ بہت نیک نہیں ہے لیکن خاص وجہ جو ان یونیورسٹیز کو ایڈ دینے کی مخالفت کرنے کی ہے وہ یہ ہے کہ ہم لوگوں کی گورنمنٹ کو کسی بھی کمیونل آرگینیزیشن — کمیونل انسٹیٹیوشن یا کمیونل ایجوکیشنل انسٹیٹیوشن کو کوئی ایڈ نہیں دینا چاہیئے — ہم لوگ اگر دیکھیں تو ہمارے ملک کی ترقی کی سب سے بڑی رکاوٹ یہی ہے کہ ہم لوگ آج ہندو — مسلمان لڑ رہے ہیں ہمارے ملک میں سب سے بڑی بدقسمتی اس بات کی ہے کہ ہم لوگ یہاں کے رہنے والے کبھی اپنے آپ کو ہندو سمجھتے ہیں — کبھی مسلمان سمجھتے ہیں اور کبھی کچھ اور سمجھتے ہیں — میں یہ سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ ہندوؤں کی ہے نہ مسلمانوں کی — اس گورنمنٹ کو جو تمام ملک کے باشندوں کی ہے اور جس کا کام ملک کے باشندوں کی ایک سی حفاظت کرنا ہے اس گورنمنٹ کا یہ فرض ہے کہ وہ کسی طرح سے اس طرح کے کمیونلزم کو ترقی نہ دے چاہے یہ انسٹیٹیوشن مسلم اسکول ہوں یا کھتری اسکول ہوں یا برہمن اسکول ہوں اس طرح کے جو انسٹیٹیوشن ہیں وہ ہمارے بچپن سے ہمارے دماغ میں ایک طرح کا زہر بھر دیتے ہیں اور جب ہم لوگ بڑے ہوتے ہیں تو دیکھتے ہیں کہ ہم تو مسلم یونیورسٹی کے پاس شدہ ہیں ہم مسلمان ہیں ہم کو مسلم انٹریسٹ کی حفاظت کرنا ہے یا ہم ہندو یونیورسٹی کے پڑھے ہوئے ہیں ہمیں ہندو انٹریسٹ کی حفاظت کرنا ہے ہمارے دماغ میں ہندو انٹریسٹ ہر زور مارتا ہے جو صاحب کھتری اسکول میں پڑھتے ہیں وہ سمجھتے ہیں کہ جب نوکریوں کا سہ آئے گا تو کھتریوں کو نوکری دلانا اُن کا فرض ہے اور جو عیسائی اسکول میں پڑھتے ہیں وہ عیسائیوں ہی کی طرف اپنے دماغ کو پھیلاتے ہیں اس لیئے کاسٹ

* Speech not revised by the honourable member.

اور کمپنڈیوم کی جو چیزیں بھیل رہی ہیں وہ زندہ رہنا چاہتی ہیں تو رہیں لیکن گورنمنٹ کا کام یہہ نہیں ہے کہ اس زہر کے پیدا کرنے والے انسٹیٹیوشنس کو وہ کوئی مدد دے۔ اسی طرح سے ایجوکیشنل انسٹیٹیوشنس کو جو پیسہ گورنمنٹ کے خزانے سے دیا جاتا ہے وہ سب لوگوں سے آتا ہے اور اس پر سب لوگوں کا ایک سا حق ہے۔ ایسے پیسے کو کسی خاص کمیونٹی کے لیئے کسی خاص کاسٹ کے لیئے یا کلاس کے لیئے استعمال کرنا میں سمجھتا ہوں کہ ایک ناجائز کام ہے۔ اس لیئے میں یہہ تجویز کرونگا نہ صرف یہہ کہ ان انسٹیٹیوشنس کو مدد نہ دی جائے بلکہ کسی بھی اسکول کو - کسی بھی کلاس کو - کسی بھی چیز کو - جو کاسٹ اور کمیونٹیز کے بیس پر بنی ہو اس کو کسی حالت میں گورنمنٹ کوئی امداد نہ دیا کرے۔ اس لیئے میں سمجھتا ہوں کہ جب اس طرح کی چیزیں ہمارے ملک میں نہ رہیں گی تو جو ہماری حالت ہے وہ بہت کچھ سدھر جائیگی اور ہم لوگ آزادی کی فضا میں رہ سکیں گے۔ ہمارے ملک میں آزادی کی فضا پیدا ہوگی۔ اس طرح کی جو آجکل زہریلی کمیونل چیزیں پھیل رہی ہیں اور جن کی وجہ سے جگہ جگہ پر رائٹس ہو رہے ہیں - جھکڑے ہو رہے ہیں ان میں بہت کچھ کمی آجائیگی - اس لیئے میں گورنمنٹ کا یہہ فرض سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ اس طرح کے جذبہ کو - اس طرح کے خیالات کو تری نہ دے اور اس طرح کے انسٹیٹیوشن کو روپیہ دیکر - امداد دیکر - ہوگز پھینے نہ دیگی - اس لیئے میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں *

The Hon'ble the Minister of Education: Sir, I am thankful to Nawab Jamshed Ali Khan Sahib for drawing the attention of the House to the very legitimate claims of the Benares Hindu University and the Aligarh Muslim University. Before indicating what the Government intends to do, I think it would be proper if I place before the House some relevant figures. The Aligarh Muslim University has 1,520 scholars on its rolls and its expenditure comes to Rs.9,32,370. The Benares Hindu University has 3,267 scholars and its expenditure comes to Rs.18,10,382.

Raja Jagannaath Bakhsh Singh: Sir, is it possible to know the expenditure per head in each?

The Hon'ble the Minister of Education: I will not trust myself to work out mathematically accurate figures, but I can say this that while the number of students in the Benares Hindu University is slightly more than double in the Aligarh Muslim University, the expenditure is slightly less than double. Now I shall mention the help which these Universities receive from Government. The Benares Hindu University receives no help from us on the collegiate side. We give out Rs.26,000 for its High School and Rs.4,000 in the form of stipends for the Training College. This means a total of Rs.30,000. Aligarh gets Rs.64,000 for the University College and Rs.30,000 for the High School. It also gets Rs.4,000 in the form of stipends for the Training College. This means a total of Rs.98,000. Now, if the Girls' Intermediate College which we were discussing yesterday is to be transferred to the University or to become a constituent part of the University, then the sum of Rs.14,000 which we are

[The Hon'ble the Minister of Education.]
 giving to the Girls' College will also go to the University. In this way the Aligarh University will be getting Rs 1,12,000. This is how things stand at present. In spite of this, Government feel that these two Universities are certainly entitled to get help from the Provincial exchequer, because, after all, as has been pointed out, a very large percentage of their students comes from this province and we would have had to provide for them otherwise, if these Universities had not existed. Raja Jagannath Bakhsh Singh told us that previous Governments always treated these Universities in an step motherly fashion. Whenever proposals for help came up they expressed their sympathy but did little else. I would like to inform the honourable members of this House that this Government is going to adopt a different attitude. I should like to say a word about the remarks made by Mr. Mohan Lal Gautam about communal institutions. I can only refer him to what I said yesterday in the course of the discussion about Girls' Schools. Personally I would like that Government do not spend a single pie on any denominational institution. But, for the present, I can say that it is the intention of the Government to make substantial contributions. I am not in a position to lay to mention the exact amount but it is the intention of the Government to make substantial contribution to the needs of both these institutions. As to the Aligarh University I have already indicated the direction that if this Girls' College becomes part of the University it is our intention to make a contribution towards its maintenance in the form of a degree college. As regards the Hindu University we shall make a contribution towards the general fund. I hope this will satisfy the mover of the cut and he will withdraw it.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —
 جناب والا — مجھے مسرت ہے کہ آنریبل وزیر تعلیم نے میرے کٹ موشن کے متعلق اظہارِ ہمدردی فرمایا — مجھے اُمید ہے کہ دونوں یونیورسٹیوں کا آئندہ بجٹ کے موقع پر خاص طور پر خیال رکھا جائیگا *

The Hon'ble the Premier :

آنریبل پریمیر —

آئندہ بجٹ میں نہیں اسی سال اس کا خیال رکھا جائیگا *

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —
 شکریہ — اس بحث کے دوران بحث میں بہت سی باتیں جو کہی گئی ہیں ان کا فرداً فرداً جواب دینا اس لطف کو خراب کر دیتا ہے جو مجھے آنریبل وزیر تعلیم کی تقریر سے حاصل ہوا ہے ان باتوں میں بہت سی تو خیالی اور محض سطحی ہیں اور بہت سی ایسی ہیں جن کا جواب نہ دینا ہی ان باتوں کا صحیح اور مناسب جواب ہے — آنریبل وزیر تعلیم کے اطمینان بخش جواب پر اس کٹ موشن کو رد قرار کرتا ہوں *

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : કેપ્ટન નવાબ મુહમ્મદ

जमशेद अली खां :

जनाब वाला—मुझे मसरत है कि आनरेबुल वजीर तालीम ने मेरे कट मोशन

के मुन न्द्रिक इजहार हमदर्दी फरमाया । मुझे उम्मीद है कि दोनों यूनिवर्सिटियों का आइन्दा बजट के मौके पर खास तौर पर ख्याल रक्खा जायगा ।

The Hon'ble the Premier : आनरेबुल प्रीमियर :

आइन्दा बजट में नहीं, इसी साल इसका ख्याल रक्खा जायगा ।

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खा :

शुक्रिया । इस बहस के दौरान बहस में बहुत सी बातें जो कही गई हैं उनका फर्दन फर्दन जवाब देना उस लुफ्त को खराब कर देना है जो मुझे आनरेबुल वजीर तालीम की तकरीर से हासिल हुआ है । उन बातों में बहुत सी तो ख्याली और महज सतही हैं और बहुत सी ऐसी हैं जिनका जवाब न देना ही उन बातों का सही और मुनासिब जवाब है । आनरेबुल वजीर तालीम के इत्मीनान वरख जवाब पर इस कट मोशन को विथड्रा करता हूं ।

The motion was, by leave, withdrawn.

At this stage the Hon'ble the speaker took the Chair at 3 58 p.m.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : I beg to move that under sub-head B—Secondary Education —(a) Government Intermediate Colleges and High Schools—1. Male Education, a reduction of Re.1 be made.

Through this cut motion I wish to draw the attention of the Hon'ble the Minister of Education to the need of an Intermediate College in the town of Farrukhabad. Sir, for the present we have got two High Schools in the municipality of Farrukhabad *cum* Fatehgarh, but in spite of the fact that the municipality of Farrukhabad has got a population of 56,000 we have got no Intermediate College there. As a matter of fact the town of Etawah which is a smaller town has got an Intermediate College. I do not grudge the existence of an Intermediate College in Etawah but what I wish is that our town too should be provided with an Intermediate College as soon as possible. If I receive an assurance from the Hon'ble Minister that he will be kind enough to consider my suggestion I shall have no hesitation in withdrawing my cut motion.

The Hon'ble the Minister of Education: Sir, I have every sympathy with the mover in his anxiety to have an Intermediate College at Farrukhabad, but the difficulty is that I cannot promise at this moment to provide Farrukhabad with an Intermediate College because this is an expensive affair and the difficulty of the Government had been that there is not a sufficient number of schools in the neighbourhood, to necessitate the provision of an Intermediate College there. However, if the honourable member would put this question later, I shall look into the matter and we shall see what can be done in this matter. I hope with this assurance he will be able to withdraw his motion.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : With your permission Sir, I beg to withdraw my motion in view of the assurance given by the Hon'ble Minister.

The motion was, by leave, withdrawn.

The Hon'ble the Speaker : The question is that under head of account 37—Education, a sum of Rs.2,02,81,645 be voted.

The question was put and agreed to.

MOTION FOR ADJOURNMENT TO DISCUSS CERTAIN REPLIES GIVEN BY GOVERNMENT TO QUESTIONS

The Hon'ble the Speaker : I will now take up the adjournment motion.

The Hon'ble the Premier : Sir, with your permission I should like to make a short statement which may obviate the necessity for any motion being made. I may state here that the Government has no desire to withhold any information from the House ; in fact I think it is to our advantage to avail ourselves of all reasonable opportunities to place whatsoever we know about any public affair before the honourable members in this House. I have in fact tried my best to meet the demands for information that have been made from time to time. Perhaps the number of the questions that are put in our House far exceeds those which are put in any other province, and so far I am concerned, I have never asked for any notice and have tried to answer every question whatsoever its nature. We are always anxious to give precise, correct and full information to the House. As to the questions put this morning, I wish to inform the House again that Mr. C. P. Singh was never appointed by the Government for any purpose whatsoever. Government had nothing to do with him and we have in fact no intention of ever engaging any private detective for any purpose whatsoever. We have got our regular police force whose services we utilize whenever we require any detective work to be done. If there is any further information required in connexion with that, I shall be glad to supply it. I am not clear what exactly more honourable members would like to know.

Kunwar Sir Maharaj Singh : May I put a question, Sir ? Who is this Mr. C. P. Singh ? I asked that from the Parliamentary Secretary and received no answer.

The Hon'ble the Premier : So far as I was able to gather from the little that I have seen of him, Mr. Singh is an unemployed young man of the age of about 30. He claims to possess a special knack for discovering things and knows some English. I have, however, no authentic information about him.

Kunwar Sir Maharaj Singh : We will very much like to see this wonderful man.

The Hon'ble the Premier : I do not know where he is and what he is doing at present.

Mr Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that he took instructions from the Hon'ble Minister of Revenue as Minister and not from him as Mr. Kidwai ?

The Hon'ble the Premier : It has been definitely stated by the Hon'ble Minister of Revenue that he never gave him instructions in his official capacity. I request honourable members to accept the word of the Hon'ble Minister.

Mr. Muhammad Ishaq Khan ? Did the Hon'ble Minister give him a certificate as Hon'ble the Minister of Revenue sometime back ?

The Hon'ble the Premier : I do not know what the question exactly means. But if Mr. Ishaq or any other gentleman writes a certificate and adds the letters "M. L. A." to his signature, does it necessarily

that the certificate is given in his capacity as a member of the Legislative Assembly? It may be no more than an indication of his position

Mr Muhammad Ishaq Khan : Is it a fact that a certificate was given?

The Hon'ble the Premier : A certificate may have been given. But may I respectfully enquire whether these questions are really very necessary for any public purpose? I will, however, inquire whether a certificate was given and let the honourable member know.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : We do not want to know that.

The Hon'ble the Premier : That is why I thought it better not to have any discussion on this question because there are so many individuals who have got trivial grievances that if all such grievances are brought before the House a considerable portion of its valuable time will be taken up by them. I therefore thought it proper to request honourable members to give me an opportunity of making a statement.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : I will put a question about this matter. There is a rumour current that this gentleman, Mr. C. P. Singh, gave a notice to the Hon'ble the Minister of Revenue that he was not paid for the work he did.

The Hon'ble the Premier : May I again ask whether it is necessary in the public interest to ask that question? So far as I can see it has nothing to do with any public matter.

Mr Muhammad Ishaq Khan : We have heard the statement of the Hon'ble the Premier and we want to make it clear that we are not interested in the affairs of Mr. C. P. Singh or for the matter of that of any Singhs whatsoever. This motion was tabled because of the evasive and contradictory replies of the honourable Parliamentary Secretary. Soon after the supplementary questions were put, then Hon'ble Minister of Revenue gave certain information which clearly showed that replies were withheld from honourable members on this side. Sir, today was the climax of the performance which we see every day, the sickening and shuffling performance at question time. We say that the vagueness, inconsistency and unusual character with which information is being

The Hon'ble the Speaker : The honourable member should move his motion before making a speech.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I would respectfully submit, Sir, that we wanted to . . . . .

The Hon'ble the Speaker : I want to know whether you wish to move the motion.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I want to make it clear that this was not in the interest of anybody whatsoever but it was merely to register our protest at the vagueness of replies, and now that the Hon'ble the Premier has made it clear, I will not move this motion.

The Hon'ble the Speaker : I take it that you withdraw it.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : It has not been moved at all.

The Hon'ble the Speaker : Then we will proceed with the budget.

THE BUDGET 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS

GRANT NO. 14—HEAD OF ACCOUNT 36—SCIENTIFIC DEPARTMENTS

The Hon'ble the Minister of Education : Sir, on the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no. 14 : Head of Account 36—Scientific Departments—a sum of Rs 25,499 be voted.

The Hon'ble the Speaker : There are no cut motions. The question is that under Grant no. 14—Head of Account 36—Scientific Departments, a grant of Rs 25,499 be made.

The question was put and agreed to.

GRANT NO. 21—HEADS OF ACCOUNT 43—INDUSTRIES AND 44—AVIATION

The Hon'ble the Minister of Justice : On the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no. 21—Heads of Account 43—Industries and 44—Aviation, a sum of Rs.20,59,762 be voted.

(Mr. Muhammad Athar rose to move his cut motion)

The Hon'ble the Minister of Justice : May I rise on a point of order, Sir ? Is this cut motion no. 5 in order at all ?

The Hon'ble the Speaker : Will the honourable mover explain how this is in order ? What has this *kargahi* tax levied by the Maharaja of Benares in his private capacity to do with the provincial administration ?

Mr. Muhammad Athar : That relates to the zamindari of Maharaja of Benares in the district of Benares where he realizes that tax as zamindar of that territory, and this tax has been recognized by Government and is being realized there.

The Hon'ble the Speaker : Do you mean to say that this tax is recognized by the Government ?

Mr. Muhammad Athar : Yes, Sir.

The Hon'ble the Speaker : But there are many zamindars who levy and realize many customary cesses. Are they all subjects of provincial administration ?

Mr. Muhammad Athar : This of course refers to the development of khaddar, khadi and other industries, and this tax will be against the public policy when the object of the present Government is that these things should be developed in villages in connexion with the rural development and when an effort is being made to find out means for the resident of the villages to engage themselves in matters other than agriculture at the time when there is no other work for them. Therefore, I think, that the Government's object to develop the industry of khaddar will not be fulfilled if this *kargahi* tax is imposed there. It will be definitely harmful to the development of khaddar industry, etc.

The Hon'ble the Speaker : I am not considering the merits of the motion. I just want to know how this matter can form the subject of a cut motion.

Mr. Muhammad Athar : The subject of the cut motion is that the Government must take some steps to stop these *kargahi* taxes which are against the public policy. That will be enhancing the production of khaddar in villages.

The Hon'ble the Speaker : And you think it is in the power of Government to do away with this *kargahi* tax ?

Mr. Muhammad Athar : Yes, Sir, I do think so.

The Hon'ble the Minister of Justice : The House is discussing at the present moment the budget of the Industries Department. I do not know in this department whether these taxes are levied or not, or whether the Maharaja levies them in his zamindari as a landlord, and, if so, whether the Government can remove them. It may be a matter for consideration in the Revenue Department whether a landlord should or should not be permitted to levy these taxes or cesses or whatever it may be, and I would, therefore, respectfully suggest to the honourable mover that he should move, if he so likes, his cut motion in the Revenue or some other suitable department and not in the Industries Department. I have no power to interfere with this matter at all.

The Hon'ble the Speaker : I think that this cut motion cannot be discussed in connexion with this grant. I therefore rule it out of order.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : Sir, I beg to move that a token out of Re.1 under sub-head C—Industrial Development, be made.

Through this cut motion I wish to obtain information from the Government regarding the details of the scheme for the development of the *gur* industry. As the Sugar Factories Control Act has been passed by the Government, there is a great rush to the sugar factories but it is not possible for the sugar factories existing all over the province to crush all the sugarcane that is being produced. I, therefore, think that it is proper to improve the *gur* industry. A grant was made last year and another is made this year but we do not know how that grant is going to be utilized and what is the scheme, the public has not been enlightened on the subject and we do not know what is the scheme of the Government. Therefore, in this cut motion my idea is only to obtain information and to profit by the scheme that will be launched by the Government. With these few words I move this cut motion.

Shri Shibban Lal Saksena : श्री शिव्वन लाल सक्सेना :

जनाब स्पीकर साहब—इस कट मोशन से गवर्नमेन्ट से गुड़ की स्कीम के बारे में इन्फार्मेशन मांगी गई है। मैं अपने दोस्त को बतलाना चाहता हूँ और मुझे ताज्जुब है कि वह गोरखपुर कमिशनरी में रह कर अभी तक इस स्कीम से वाकिफ नहीं है कि इस सूबे में करीब ६६ फी सदी गन्ना गुड़ में इस्तेमाल किया जाता है। जिस वक़्त शूगर कन्ट्रोल बिल पेश था उस वक़्त शूगर केन के बारे में काफ़ी सवाल-जवाब पेश थे कि क्या क्या जरूरत पड़ती है उसको बनाने में, और गुड़ बनाने वालों को भी गन्ने की कितनी कीमत पड़ती है, यह सब सवाल-जवाब पेश थे। उस वक़्त गवर्नमेन्ट ने यह समझा था कि जब हम १७ फी सदी गन्ने के लिये इतना ज़बरदस्त क़ानून बना रहे हैं तो ६६ फी सदी गन्ने के लिये जिसका गुड़ बनता है हम क्या करने जा रहे हैं, गुड़ की प्राइज क्या रहती है, खास तौर से हमारे सूबे में जहाँ इतना गुड़ बनता है जितना कहीं नहीं बनता। यहाँ पर फ़ी आदमी ६६ पौंड गुड़ का ऐवरेज पड़ता है। बिहार में ८ पौंड फ़ी आदमी ऐवरेज

[Shri Shibbhan Lal Saxena]

पड़ता है। मद्रास में शायद ६ पोड और पंजाब में ९ पोड की आदमी एवेरेज पड़ता है। इसमें यह मालूम होता है कि ज्यादातर गुड़ हमारे सूबे में बनता है। सवाल यह था कि इस गुड़ की त्रिजारात का बढ़ाने के लिये ओर उस आदमी के लिये जा गन्ना बोना है, गुड़ बनाने के लिये क्या किया जाय। गवर्नमेन्ट ने सोचा कि जब हम इतना रुपया शूगर केन प्रोअर्स के लिये दे रहे हैं तो हमारा फर्ज है कि हम उस आदमी का भी जो गुड़ बनाता है ख्याल करें। तो हमारा फर्ज यह है कि हम गन्ना बोने वालों के लिये ओर जो गुड़ बनाते हैं उनके लिये भी कुछ इन्तजाम करें। कई सवालान्त पेश हुए कि किस तरह से गुड़ बनाने वालों को फायदा हो सकता है। जब सवाल यह था कि गन्ना बोने वालों को चार आना की मन गन्ना पैदा करने में पति पड़ता है ओर गुड़ बनाने में साढ़े तीन आने से ज्यादा पड़ता है। यह दलील थी। सवाल यह बहुत काफी अहम था ओर उस के ऊपर काफी तवज्जह की गई ओर आखिर में गवर्नमेन्ट ने यह तै किया कि गुड़ बनाने के लिये गवर्नमेन्ट को एक स्कीम बनाना चाहिये। उन्होंने यह स्कीम रखी थी कि एक कान्फ्रेंस की जाए जिसमें बहुत से लोग जो गुड़ की तरक्की में दिलचस्पी रखते हैं वह शामिल हों ओर बतलाए कि क्या तरक्की हो सकती है जिसमें गुड़ पैदा करने वालों को फायदा हो। यह स्कीम पारसाल से शुरू की गई ओर मेरे ख्याल से इस साल भी इसके लिये काफी रुपया दिया गया है ओर अब तक काफी काम किया है। गोरखपुर की एग्जीक्यूशन में उन्होंने अपने काम दिखाए थे कि किस अच्छे तरीके से अच्छा गुड़ बना सकते हैं। नए तरीके से जो गुड़ बनता है वह साफ होता है ओर उसके लिये ज्यादा मार्केट है। प्राइमिंग पेन ओर भट्टियां व कई ओर बातें दिखलाई गईं ओर उस के बाद जब से शूगर केन के काटने का ओर गुड़ बनाने का मौसम आया तब से गवर्नमेन्ट ने कई अजला में डिमान्सट्रेशन भेजे हैं कि जहां गन्ना बच रहे वहां गुड़ बनाना सिखाएं। हमारे गोरखपुर जिले में चार जगह ऐसे डिमान्सट्रेशन मौजूद हैं जो दिखला रहे हैं कि अच्छा गुड़ कैसे बनाया जाता है। उससे मैं कह सकता हूँ कि काफी फायदा हुआ है और लोगों ने समझा है कि किस तरह से अच्छा गुड़ बनता है ओर किस तरह से हम लोगों को अपना गन्ना इस्तेमाल करना चाहिये। हरीपुरा कांग्रेस में यू० पी० गवर्नमेन्ट की तरफ से यहां का डिपार्टमेन्ट गया था ओर जो गुड़ बनाया था उसकी मिठाइयां बना कर दिखाई थीं। वह वाकई नई चीज और देखने की चीज थी। इस तरह से आपके सूबे ने बल्कि ओर हिन्दुस्तान के अजला ने जहां गुड़ का काम होता है उन्होंने इससे फायदा उठाया। आपको शायद मालूम होगा कि महात्मा गांधी ने अपनी स्कीम में गुड़ को खास स्थान दिया है और उनका कहना है कि यह ज्यादा फायदेमन्द है ओर शकर से हर हालत में ज्यादा मुफीद है, ओर इस एग्जीक्यूशन से लोगों ने समझा कि गुड़ ज्यादा फायदेमन्द है। इसके अलावा आप के सूबे के अन्दर जो खंडसार की इन्डस्ट्री है उसका सवाल उठा। उसकी तरफ भी खास तवज्जह दी जा रही है। पहिली सितम्बर को बिजनोर के एक साहब आए थे, उन्होंने कहा था कि खंडसार के लिये गवर्नमेन्ट की खासतौर से ज़ोर देना चाहिये और हमारी स्कीम में उस के लिये काफी इन्तजाम है। इसका तजुर्बा किया जा रहा है कि जिस तरह से वह लोग जो खंडसार में शायद पचास फी सदी रस निकालते हैं, वह किस तरह से ठीक इस्तेमाल कर सकते हैं। एक बड़ा सवाल आता है कि जहां पांच आना मन गन्ना पड़ता है और एक तरफ खंडसाली में तीन आना मन लेते हैं, दूसरी तरफ गुड़ बनाने वाले जो होते हैं वह कम पर लेते हैं, इन सब हालात से गवर्नमेन्ट ने यह स्कीम चलाई है ताकि सारे सूबे की इन्डस्ट्री को ज़बरदस्त करे। मैं समझता हूँ कि यह स्कीम इन्डस्ट्री में है। इसको एक फुटिंग में रख कर ऐसा इन्तजाम किया जाए ताकि सारे सूबे को फायदा हो और कार्तकारों को फायदा हो और गुड़ बनाने वालों को

भी नायदा पहुँचे । जो काम करते हैं वह जानते हैं कि गुड़ स्टेबिल और एग्रीएबिल फूड है । इस की नगर्की करने से न सिर्फ़ काश्तकारों को फ़ायदा होगा बल्कि सब लोगों को फ़ायदा होगा । ६० परसेंट आदमियों पर गुड़ की खपत है । इसलिये जरूरत है कि गुड़ के लिये गवर्नमेन्ट ग्रान्ट दे । मैं समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट ने ऐसे जो ग्रान्ट दिये हैं वह काफी नहीं हैं, आपको काफी ग्रान्ट देना पड़ेगी । एक साहब ने कहा था कि गुड़ के लिये हमको बाहर मार्केट निकालना चाहिये । पंजाब में सिर्फ़ ८ पौंड फ़्री आदमी पैदा होता है । वहाँ खपत हो सकती है, वहाँ भेज सकते हैं । बिहार में भी भेज सकते हैं । यह सवाल भी आप के सामने है । आप को गुड़ की इन्डस्ट्री बढ़ाने के लिये बाहर मार्केट मिल सकते हैं, और गुड़ की स्कीम का एक हिस्सा यह भी है कि बाहर मार्केट पैदा करने के लिये इन्तज़ाम करे और गुड़ जो बनाये जिसकी बाहर खपत हो यह गवर्नमेन्ट की मन्शा है । मुझको गवर्नमेन्ट की इस बात पर बधाई देना है कि उन्होंने इस स्कीम को इतना जल्दी शुरू कर दिया । मैं चाहता हूँ कि गवर्नमेन्ट इस पर काफी तवज्जह दें और रिप्रेजेंटेटिव कान्फ़रेन्स बुलवाएं जिसमें मसायल को पेश करें और काश्तकारों को जो गन्ना बोते हैं उनके लिये कुछ इन्तज़ाम करें ।

* Shri Shibban Lal Saksena :

شری شبان لال سکسینہ -

جناب اسپیکر صاحب - اس کمٹ موشن سے گورنمنٹ سے گز کی اسکیم کے بارے میں انفارمیشن مانگی گئی ہے - میں اپنے دوست کو بتلانا چاہتا ہوں اور محبت سے تعجب ہے کہ وہ گورکھپور کمشنری میں رہ کر ابھی تک اس اسکیم سے واقف نہیں ہیں کہ اس صوبہ میں قریب ۶۱ فیصدی گنا گز میں استعمال کیا جاتا ہے جس وقت شکر کنٹرول بل (Sugar Control Bill) پیش تھا اس وقت شکر کمیشن کے بارے میں کافی سوالات پیش تھے کہ کیا کیا ضرورت پڑتی ہے اس کے بنانے میں اور گز بنانے والوں کو بھی گنے کی کٹنی قیمت پڑتی ہے - یہ سب سوالات پیش تھے اس وقت گورنمنٹ نے یہ سمجھا تھا کہ جب ہم ۱۷ فیصدی گنے کے لیئے اتنا زبردست قانون بنانا ہے تو ۶۱ فیصدی گنے کے لیئے جس کا گز بنتا ہے ہم کیا کرنے جا رہے ہیں - گز کی پرائیس کیا رہتی ہے ؟ خاص طور سے ہمارے صوبہ میں جہاں اتنا گز بنتا ہے جتنا کہیں نہیں بنتا - یہاں پر فی آدمی ۶۱ پونڈ گز کا ایوریج پڑتا ہے - یہاں میں ۸ پونڈ فی آدمی ایوریج پڑتا ہے - مدراس میں شاید ۶ پونڈ اور پنجاب میں ۹ پونڈ فی آدمی ایوریج پڑتا ہے - اس سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ زیادہ تر گز ہمارے صوبے میں بنتا ہے - سوال یہ تھا کہ اس گز کی تجارت کو بڑھانے کے لیئے اور اس آدمی کے لیئے جو گنا بوتا ہے گز بنانے کے لیئے کیا جائے - گورنمنٹ نے سوچا کہ جب ہم اتنا روپیہ شکر کمیشن گورنمنٹ کے لیئے دے رہے ہیں تو ہمارا فرض ہے کہ ہم اس آدمی کا بھی جو گز بناتا ہے وہی خیال کریں - تو ہمارا فرض یہ ہے کہ ہم گنا بونے والوں کے لیئے اور جو گز بناتے ہیں ان کے لیئے بھی کچھ انتظام کریں - نئی سوالات پیش ہوئے کہ کس طرح سے گز بنانے والوں کو نائدہ ہو سکتا ہے *

جب سوال یہ تھا کہ گنا بونے والوں کو چار آنہ فی من گنا پیدا کرنے میں پڑتا پڑتا ہے اور گز بنانے میں ساڑھے تین آنہ سے زیادہ پڑتا ہے - یہ دلائل تھے -

* Speech not revised by the honourable member.

[Shri Shibban Lal Saksena]

سوال یہ بہت کافی اہم تھا اور اُس کے ادیت کافی توجہ کی گئی اور آخر میں گورنمنٹ نے یہ طے کیا کہ گز بنانے کے لیئے گورنمنٹ کو ایک اسکیم بنانا چاہیئے۔ انہوں نے یہ اسکیم رکھی۔ تھی کہ ایک کانفرنس کی جائے جس میں بہت سے لوگ جو گز کی ترقی میں دلچسپی رکھتے ہیں وہ شامل ہوں اور بتلائیں کہ کیا ترقی ہو سکتی ہے جس سے گز پیدا کرنے والوں کو فائدہ ہو۔ یہ اسکیم پارسال سے شروع کی گئی اور میرے خیال سے اس سال بھی اس کے لیئے کافی روپیہ دیا گیا ہے اور اب تک کافی کام کیا ہے۔ گورکھپور کی انکریشن میں انہوں نے اپنے کام دکھائے تھے کہ کس اچھے طریقہ سے اچھا گز بنا سکتے ہیں۔ نئے طریقہ سے جو گز بنتا ہے وہ صاف ہوتا ہے اور اس کے لیئے زیادہ مارکیٹ ہے فرائنگ بین اور پھٹیاں اور کئی باتیں دیکھائی گئیں اور اُس کے بعد جب سے شکرین کے کٹے کا اور گز بنانے کا موسم آیا تب سے گورنمنٹ نے کئی اضلاع میں ڈمانسٹریشن بھیجے ہیں کہ جہاں گز بچ رہے وہاں گز بنانا سکھائیں۔ ہمارے گورکھپور ضلع میں چار جگہ ایسے ڈمانسٹریشن موجود ہیں جو دکھلا رہے ہیں کہ اچھا گز کیسے بنایا جاتا ہے۔ اُس سے میں کہہ سکتا ہوں کہ کافی فائدہ ہوا ہے اور لوگوں نے سمجھا ہے کہ کس طرح سے اچھا گز بنتا ہے اور کس طرح سے ہم لوگوں کو اپنا گز استعمال کرنا چاہیئے۔ ہری پور کانگریس میں جو بھی گورنمنٹ کی طرف سے یہاں کا دیہادہ گز بنایا گیا تھا اور جو گز بنایا تھا اُس کی مٹھائیاں بنا کر دکھائی تھیں۔ وہ واقعی نئی چیز اور دیکھنے کی چیز تھی۔ اس طرح سے آپ کے صوبہ نے بلکہ اور ہندوستان کے اضلاع جہاں گز کا کام ہوتا ہے انہوں نے اس سے فائدہ اُٹھایا۔ آپ کو شاید معلوم ہوگا کہ مہاتما گاندھی نے اپنی اسکیم میں گز کو خاص اہمیت دیا ہے اور اُن کا کہنا ہے کہ یہ زیادہ فائدہ مند ہے اور شکر سے ہر حالت میں زیادہ مفید ہے اور اس انکریشن سے لوگوں نے سمجھا کہ گز زیادہ فائدہ مند ہے۔ اس کے علاوہ آپ کے صوبہ کے اندر جو کھنڈسال کی انڈسٹری ہے اُس کا سوال اُٹھا اُس کی طرف بھی خاص توجہ دی جا رہی ہے۔ پہلی ستمبر کو بجنور کے ایک صاحب آئے تھے انہوں نے کہا تھا کہ کھنڈسال کے لیئے گورنمنٹ کو خاص طور سے زور دینا چاہیئے اور ہماری اسکیم میں اُس کے لیئے کافی انتظام ہے۔ اس کا تصور کیا جا رہا ہے کہ کس طرح سے وہ لوگ جو کھنڈسال میں شاید پچاس فی صدی رس نکالتے ہیں وہ کس طرح سے ٹھیک استعمال کر سکتے ہیں۔ ایک ہوا سوال آتا ہے کہ جہاں پانچ آنے میں گز پڑتا ہے اور ایک طرف کھنڈسالی میں قین آنے میں لیتے ہیں دوسری طرف گز بنانے والے جو ہوتے ہیں وہ کم پر لیتے ہیں۔ اس سب حالات سے گورنمنٹ نے یہ اسکیم چلائی ہے تاکہ سارے صوبہ کی انڈسٹری کو زبردست کرے۔ میں سمجھتا ہوں کہ یہ اسکیم انڈسٹری میں ہے اس کو ایک فوٹنگ میں رکھ کر ایسا انتظام کیا جائے تاکہ سارے صوبہ کو فائدہ ہو اور کاشتکاروں کو فائدہ ہو اور گز بنانے والوں کو بھی فائدہ پہونچے۔ جو کام کرتے ہیں وہ جانتے ہیں کہ گز استیمل اور انگری ایل ہوتا ہے۔ اس کی ترقی کرنے کے لئے صرف کاشتکاروں کو فائدہ ہوگا بلکہ سب

لوگوں کو فائدہ ہوگا۔ 4+ پر سیمنٹ آدمیوں پر گز کی کھیت ہے۔ اس لیئے ضرورت ہے کہ گز کے لیئے گورنمنٹ گرانٹ دے۔ میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ نے اسے جو گرانٹ دی ہے وہ کافی نہیں ہے۔ آپ کو کافی گرانٹ دینا پڑیگی۔ ایک صاحب نے کہا تھا کہ گز نے لیئے عام کو باہر مارکیٹ نکالنا چاہیئے۔ پندھاب میں صرف آٹھ پونڈ فی آدمی پیدا ہوتا ہے وہاں کھیت ہوسکتی ہے وہاں بھیج سکتے ہیں۔ بہار میں بھی بھیج سکتے۔ یہ سوال بھی آپ کے سامنے ہے آپ کو گز کی انڈسٹری بڑھانے کے لیئے باہر مارکیٹ مل سکتے ہیں اور گز کی اسکیم کا ایک حصہ یہ بھی ہے کہ باہر مارکیٹ پیدا کرنے کے لیئے انتظام کریں اور گز جو مدائیں اس کی باہر کھیت ہو یہ گورنمنٹ کی منشا ہے۔ مجھے کو گورنمنٹ کی اس بات پر بدعنائی دینا ہے کہ انہوں نے اس اسکیم کو اتنا جلدی شروع کر دیا۔ میں چاہتا ہوں کہ گورنمنٹ اس پر کافی توجہ دے اور ایک ریفرنٹیٹیو کانفرنس بلائیں جس میں مسائل کو پیش کریں اور کاشکاروں کو جو کچھ ہونے ہیں ان کے لیئے کچھ انتظام کریں *

Shri Har Prasad Singh : श्री हरप्रसाद सिंह

इसमें शक नहीं है कि स्कीम बहुत अच्छी है। मगर मैं इस कदर अर्ज करूंगा कि जरा इसकी तरफ आप ध्यान दें कि जिस तरह से काम चल रहा है वह दरअसल सफ़ीशेन्ट (sufficient) नहीं है। गुड की स्कीम को अगर चलाना है तो इस कास्टली (costly) तरीका से नहीं चलाना चाहिये बल्कि हर एक ज़िला में मौजूदा मुलाजिमों से सस्ते मुलाजिम रख कर हम अच्छा गुड़ बनाना सिखा सकते हैं। मेरे पास इन्डस्ट्री डिपार्टमेंट से चिट्ठी आई है कि हम अपने एक एक्सपर्ट को आपके जिले में डिमान्सट्रेशन करने के लिये भेजें। मैंने कहा है कि ज़रूर भेजिये मगर वह आज तक आता है, शायद अगले साल आये। अब रहा गुड़ का बनाना। चूँकि मैं भी करीब पाँच सात सौ मन गुड़ हर साल तैयार कराता हूँ और मैं जानता हूँ कि अच्छा गुड़ कैसे बन सकता है इसमें मुमकिन है कि कुछ तरक्की हो सके। सब से ज्यादा जो काम करने की ज़रूरत है वह यह है कि छोटे २ काश्तकार जो एक २ दो २ बीघा खेत करते हैं उनके लिये गुड़ बनाना बड़ी मुसीबत होती है। अगर दर हकीकत इसको ऐसा कर दें कि हर एक गाँव में जिसमें ईख बोई जाती है को आपरेटिव बेसिस पर इसके निकलवाने और गुड़ बनवाने का इन्तज़ाम करा दिया जावे तो अच्छा हो, या काश्तकारों का गन्ना लेकर डिपार्टमेंट की तरफ से गुड़ बनाया जावे तो मैं समझता हूँ कि ज्यादा फायदेमन्द होगा और उस वक़्त डिपार्टमेंट का टेस्ट भी हो जावेगा कि आया वह कायदे के साथ काम भी कर सकते हैं। सफ़ेद गुड़ बनाना, अच्छा गुड़ बनाना ज्यादा कारीगरी का काम नहीं है। इसके लिये छोटे २ पैम्फलेट गाँवों में और तहसील में गुड़ बनाने की तरकीबों के तकसीम किये जायें तो लोग उससे फायदा उठा सकते हैं और बेहतरीन गुड़ तैयार कर सकते हैं।

Shri Har Prasad Singh .

شری ہرپرساد سنگھ —

اس میں شک نہیں ہے کہ اسکیم بہت اچھی ہے مگر میں اسقدر عرصہ کر رہا کہ دراصل اس کی طرف آپ دھیان دیں کہ جس طرح سے کام چل رہا ہے وہ دراصل سفید گرانٹ نہیں ہے۔ گز کی اسکیم کو اگر چلانا ہے تو اس کا سہل طریقہ سے نہیں چلانا چاہیئے بلکہ ہر ایک ضلع میں ہی موجود ملازموں سے سستے ملازم رکھے کہ

[Shri Har Prasad Singh.]

ہم اچھا کڑ بنانا سکتا ہے نہیں میرے پاس بھی اندازہ ہے۔ اس سے چھٹی آئی تھی کہ ہم اپنے ایک ایکسپریٹ کو آپ کے ضلع میں دمانسٹریشن کرنے کے لیے بھیجیں؟ میں نے کہا کہ میں یہ بھیجیوں۔ مگر وہ ج تک آتا ہے شاید اگلے سال آئے۔ اب وہ دے گا بنانا۔ چھوٹے بھی قریب پانچ سات سو من گڑ ہر سال بنانا کرنا ہوں اور میں جانتا ہوں کہ اچھا کڑ کیسے بن سکتا ہے اس میں ممکن ہے کہ کچھ ترقی ہو سکے۔ سب سے زیادہ جو کام کرنے کی ضرورت ہے وہ یہ ہے کہ چھوٹے چھوٹے کاشتکار جو ایک ایک دو دو ایکھہ کھیت کرتے ان کے لیے گڑ بنانا بڑی مصیبت ہوتی ہے۔ ادھر درختیت اس کو ایسا کر دین کہ ہر ایک ایسے گاؤں میں جن میں اُدھہ بوٹی جاتی ہے کو آڈرینیو بیسس دس نکھوانے اور کڑ بنوانے کا انتظام کر دیا جائے تو اچھا ہو گا کاشتکاروں کا کھانا لیکر دیپارٹمنٹ کی طرف سے گڑ بنایا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ زیادہ فائدہ مند ہوگا۔ اور اُس وقت دیپارٹمنٹ کا ٹیسٹ بھی ہو جائیگا کہ آیا وہ داعدے کے ساتھ ساتھ کام بھی کر سکتے ہیں۔ سفید کڑ بنانا۔ اچھا کڑ بنانا۔ زیادہ کاریگری کا کام نہیں ہے اس کے لیے چھوٹے چھوٹے پمفلٹ گاؤں میں اور تحصیل میں کڑ بنانے کی ترکیبوں کے تقسیم کیئے جائیں تو لوگ اُس سے فائدہ اُٹھا سکتے ہیں اور بہترین کڑ تیار کر سکتے ہیں *

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave withdrawn:

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Sir, I beg to move that under sub-head D—Miscellaneous, a reduction of Rs.1 be made. My intention is to find out the nature of the surveys, which are mentioned in this item and the investigation of practical schemes and the result of last year's grant to youngmen.

In the budget we find that a certain item is put in as "investigation of practical schemes for industrial development" and an amount of Rs.25,000 is allotted. Nothing is known as to what sort of schemes are going to be undertaken and whether a committee will be appointed to enquire and to report or whether some schemes will be drawn up by somebody. In this connexion I will remind the Hon'ble the Minister that this matter has been going on for the last twenty years and so many commissions and committees have been appointed and yet in the year 1938 we are again confronted with the problem of investigation of schemes. In 1914, I find that Hailey Commission was appointed to investigate schemes, again in 1916 there was an Industrial Commission which tackled this problem. In 1921, there was Sir Thomas Smith who handled this problem, then Burn Committee in 1924-25, then the Provincial Banking Enquiry Committee in 1930 explored schemes for industrial development. The Central Banking Enquiry Commission also discussed this matter. Again in 1932 there was the Industries Reorganization Committee and in 1935 the Industrial Finance Committee discussed this problem and in 1937 a Committee was appointed by the United Provinces Government known as the United Provinces Cottage Industries Committee to decide this question. I submit, Sir, that after this plethora of committees and commissions, is it still

necessary to appoint another committee or another set of persons to decide as to how the scheme should be evolved and adopted?

The second point about which I want information is, what was the result of last year's grant of one lakh of rupees for the relief of educated unemployed. We do not know to what appreciable degree this dole by the Government mitigated the unemployment problem. I would, therefore, ask the Hon'ble Minister to enlighten the House on this subject.

Shri Bansgopal : श्री बंसगोपाल :

माननीय स्पीकर साहब—यह कट मोशन जो पेश किया गया है उसकी मुखातिफ करने के लिये मैं खड़ा हुआ हूँ। मैं देखता हूँ कि आज ५, ६ दिन से जब से बजट पेश हो रहा है ज्यादातर ऐसे कट मोशन पेश किये जाते हैं जिन से हाउस का वक्न खराब होता है। मैं आप साहबान से उम्मीद करता था कि आप जो भी कट मोशन पेश करेंगे वह किसी जरूरी विषय पर हो। या तो वह कट मोशन किसी नीति के मसले पर हो या आप कोई ऐसी बात पेश करें जिससे कि मिनिस्टर साहबान को बजट के बनाने में मदद मिल सके। आप लोग मेहरबानी करके कट मोशन में केवल सड़क मरम्मत कराने, स्कूल खोलने ऐसी छोटी छोटी बातें ना छोड़ कर बड़े २ मसलों पर बहस किया करें और ऐसी बातें पेश न किया करें जिसमें कि वक्न खराब हो, तो ज्यादा बेहतर हो।

Shri Bansgopal

شری بانس گوپال

اسمیکر صاحب: بہمہ کٹ موشن جو پیش کیا گیا ہے اس کی مخالفت کرنے کے لیئے میں کھڑا ہوا ہوں۔ میں دیکھتا ہوں کہ آج 5 و 6 دن سے جب سے بجٹ پیش کیا گیا ہے اس سے کٹ موشن پیش کیے جاتے ہیں جن سے ہاؤس کا وقت خراب ہوتا ہے۔ میں آپ صاحبان سے امید کرتا تھا کہ آپ جو بھی کٹ موشن پیش کریں گے وہ کسی ضروری مسئلے پر ہو یا تو وہ کٹ موشن کسی نیت کے مسئلے پر ہو یا آپ کوئی ایسی باتیں پیش کریں جس سے کہ منسٹر صاحبان کو بچت کے بنانے میں مدد مل سکے آپ لوگ مہربانی کر کے کٹ موشن میں کیپول سڑک مرمت کرانے، اسکول کھولنے، ایسی چھوٹی چھوٹی باتوں کو چھوڑ کر بڑے بڑے مسئلوں پر بحث کیا کریں اور ایسی باتیں پیش نہ کیا کریں جس سے کہ وقت خراب ہو تو زیادہ بہتر ہو *

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, my honourable friend has put two questions to me. One, I take it, relates to the provision made of a lakh of rupees for grants to youngmen for assisting them in setting up any business. The budget was passed towards the end of September and within a short time advertisements were published in the newspapers inviting applications for assistance. As one might have expected, a very large number of applications were made. Everybody was anxious to get money, the more of it the better but it was not enough that there should be an application but every application needed expert examination. The applicant put forward schemes either of his own making or suggested to him and he put forward the case

[The Hon'ble the Minister of Justice.]

that if assisted by a small sum of money or a large sum of money he would be able to get along. The result was that these hundreds of applications were submitted to our technical experts. They were examined and reports upon these applications were received by the Government sometime this month. I have appointed a small committee consisting of myself, my Parliamentary Secretary, Khan Bahadur Maulvi Ahmad Husain, the Secretary in the Industries Department, and the Director of Industries to go into this matter at some length. We have laid down certain basic principles, one being that the grant from this particular provision should not normally exceed Rs.1,000 at the most, it should be about Rs.2,000, because it is intended to assist youngmen who have just finished their career in one of our technical schools or industrial schools and who want to set up any business. They should be youngmen and not grown up men of 40 or 50 years. So that requirement is also to be fulfilled, and we have provisionally said that the age of the applicant should not exceed 30 years. In the light of these general principles and the reports that have been received some of the applications have been approved and some further examination being necessary I hope it will be possible to deal with these applications in a few weeks and grants will then be made. When I moved the budget estimates in September last I assured the Council that though we were asking for money, but care would be taken that every pie will be well spent and that principle is being clearly observed. It is not intended that large sums should be allotted out of this fund. As the House is aware an Industrial Banking Corporation is being promoted, and I hope that within a week or two the prospectus will be published and the concern will be put on an ordinary business footing, and then it will be open to all persons desirous of seeking help to get it from the Industrial Corporation on very cheap terms as to interest and other matters. That is my answer to the inquiry about the grant that my honourable friend made from me.

Then comes the second question and that, I take it, relates to a particular item of Rs 25,000 which is provided in the budget estimates for investigation of practical schemes for industrial development. My honourable friend favoured the Assembly with a string of committee reports, beginning from 1914. He has the advantage over me. I have read some of these reports, but others I have not read. But this particular provision is intended for one specific object. We have been almost inundated with various suggestions for large scale industries. I am not referring now to cottage industries, but to large scale industries . . .

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Does this refer to large scale industries ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, it is intended to refer to large scale industries or what you may call heavy industries. Someone comes and says, he wants to make electric bulbs, someone is more adventurous and he wants to start making motor-cars and things of that description from practically all parts of the provinces and when these schemes were submitted we thought that it was all to the good and for the benefit of the provinces that this province should be industrialized, and we should have some prosperous heavy industries, but all this requires examination and a very careful examination.

Therefore the intention of this provision is that if necessity arises we might have expert advice from competent industrialists to test the possibilities in this province for one or two or three specific heavy industries, specific large scale industries. It is not desired now to start upon a mere better surveys. I may assure the House that we mean business and the schemes which will be examined will be practical schemes for industrial development. I may refer the honourable member to page 184, item no. 8 under the head "D—Miscellaneous.

Shri Harish Chandra Bajpai: But the honourable mover of this cut motion only wants to know how far the Muslims will be benefited.

The Hon'ble the Minister of Justice: I do not understand that the honourable member has put any such question.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: That reflects his communal mentality and not mine.

The Hon'ble the Minister of Justice: I will, Sir, leave it to the two honourable members to discuss their communal mentalities. I am only talking as a lay industrialist and nothing else and so far as industry is concerned.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Which page are you referring, Sir?

The Hon'ble the Minister of Justice: To page 184, item no. 8, under the head "D—Miscellaneous.

I will also, Sir, say that I have appointed a small committee, or to be quite accurate, I have asked some gentlemen to come and favour this Government with their views as to any large scale industries which can be started in these provinces straight off. That will not be a very big Committee which will write a very big report. It is expected that these are practical industrialists and they will be able to give us the benefit of their opinion as to what we can do immediately, and when any suggestions have been received it will then be necessary to examine how much capital will be required and what steps will have to be taken to establish those industries, and matters of that description. For that purpose a lump provision has been made in the sum of Rs.25,000, and that, I presume, Sir, is sufficient answer to the enquiries made by my honourable friend.

Mr. Muhammad Ishaq Khan. Sir, I have heard with great attention the statement of the Hon'ble the Minister of Justice, but I would only add that there is no necessity whatsoever of appointing a committee to find out what are the major industries which should be helped or what are industries—large scale—that should be financed by the Government. If he would care to peruse the report of the Industrial Finance Committee presided over by Sir Pechhakanwala—I have gone through that Report and if he cares to read it he will find that there is ample material for him for the industries which really deserve in the United Provinces help at the hands of the Government. With these few words I beg leave of the House to withdraw my cut motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Mubashir Husain Kidwai : Sir, I beg to move that under sub-head "D—Miscellaneous—10—Subsidies for workmen's dwellings in industrial area" a reduction of Re 1 be made.

Sir, the object of my motion is to draw the attention of the Government to the inadequacy of the provision which has been made for the improvement of the condition of urban labour. So far as this year's budget is concerned, the only provision for the improvement of the labour condition is the appointment of a special officer and his staff and the provision of this small sum of money to subsidize the condition of workmen's dwellings in industrial areas. There is also a small item for labour welfare. Altogether the amount which it is proposed to spend on urban labour in the whole province, consisting of a large number of industrial towns, probably does not exceed Rs.50,000. Now, Sir, nobody in this House will grudge anything that may be given for the improvement of conditions in rural areas, but we must not altogether lose sight of the conditions of towns. Lucknow is not a big industrial town. Yet every day we find that practically all the people working in the workshops and mills here cannot find housing accommodation in Lucknow itself and have, therefore, to live in villages round about the city, entailing a walk of five to ten miles for them everyday to and from their work. On account of the various schemes put in force for the improvement of Lucknow there is hardly any accommodation for them on a cheap and sanitary scale. They cannot keep their families here and after the day's hard work they have always to walk back home. In order that we may provide some relief for them this sum of Rs.20,000 which has been provided for the whole of the province will certainly not be sufficient and alongside the schemes that have been put forward for the improvement of rural areas—there are lump sum provisions for this—I think it should have been possible so to adjust the two that some further allotment could be made for the purpose of improving the conditions of urban labourers. It is with this object that I have moved this cut motion and I commend it to the acceptance of the House.

Pandit Suraj Prasad Awasthi : श्री सूरज प्रसाद अवस्थी :

माननीय स्पीकर महोदय, जो कट मोशन इस समय हाउस के सामने पेश हुआ है मैं उसका विरोध करने खड़ा हुआ हूँ, इस लिये नहीं कि मैं यह कहूँ कि मजदूरों को ज्यादा रकम दी गई। पहले वर्षों में मजदूरों के सम्बन्ध में इस काउंसिल में कभी इस तरीके की कोई बात नहीं आई। कांग्रेस गवर्नमेंट ने जब वज्जारत क़बूल की तो उसके बाद में यहां के मजदूरों की भलाई के लिये लगभग १,५०० रुपया खर्च किये। उसके बाद दूसरी बात जो उन्होंने की जब कि कानपुर में बड़ी जोर से हड़ताल हो रही थी—उस समय एक कमेटी बैठी। यह कमेटी सिर्फ इसलिये नहीं बैठी कि कानपुर का इन्तज़ाम करे बल्कि पूरे प्राविंस भर के लाभ के लिये बैठी थी। मुझे अच्छी तरह पता है कि उन्होंने कानपुर की हड़ताल के समय इस योग्यता से काम किया है कि वह काबिले तारीफ़ है। इस इन्तज़ाम से यह नतीजा हुआ कि कानपुर के मालिकान मिल और मजदूरों को शिकायत का मौक़ा अब नहीं रहा। इसके साथ साथ यह मैं जानता हूँ कि मजदूरों के मकानों की हालत बहुत ख़राब है। जिन बारख़ानों में मजदूर रहते हैं वह क्वार्टर बहुत ख़राब हैं। इस लिये उनके मालिक को उनकी तरफ़ ध्यान देना चाहिये। हालां कि उन्होंने अभी तक उसकी तरफ़ ध्यान नहीं दिया। इसके लिये जो गवर्नमेंट ने २,००० रुपया रक्खा है वह बहुत कम

* Speech not revised by the honourable member.

है : लेकिन फिर भी काम के चलाने के लिये बहुत काफी है । मैं समझता हूँ कि इस राशे से वह प्रश्न बहुत जल्द हल हो जायगा और हमारे आनरेबल मिनिस्टर माहव बनलायेंगे और दिखलायेंगे कि वह कान आगे बढ़ा हुआ मिलेगा । मैं अर्ज करूँगा कि कानपुर के अलावा इस सूचे भर में आन शुरू कर दीजिये । मुझे उम्मीद है मिनिस्टर महोदय इस पर ध्यान देंगे ।

Shri Suraj Prasad Awasthi :

مذمت سورج پرشاد اوستھی :
مانڈیہ اسپیکر مہوڈے - دو کمرٹ روشن اس سمے ہاؤس کے سامنے پیش ہوا ہے
میں اس کا درودہ کرنے کے لئے کہتا ہوا ہوں - اس لئے نہیں کہ میں یہ کہوں
کہ مزدوروں کو زیادہ رقم دے دی گئی - پہلے درشوں میں مزدوروں کے سمینڈہ
میں اس کاؤنسل میں کبھی اس طریقہ کی کوئی بات نہیں آئی - کانگریس
گورنمنٹ نے جب وزارت قبول کی تو اس کے بعد میں یہاں کے مزدوروں کی
بھلائی کے لئے لگھ بھگ ۱۵ ہزار روپے خرچ کیئے - اس کے بعد دوسری بات جو
انہوں نے کی جب کہ کانپور میں بڑے زور سے ہڑتال ہو رہی تھی اس سمے میں ایک
کمیٹی بنی تھی - یہ کمیٹی صرف اس لئے نہیں بنی تھی کہ کانپور کا انتظام کرے
بلکہ پورے پورڈنس بھر کے لایہ کے لئے بنی تھی - مجھے اچھی طرح پتہ ہے کہ
انہوں نے کانپور کی اس ہڑتال کے سمے اسی یوگیٹا کے ساتھ کام کیا ہے کہ وہ قابل
تعویف ہے اس انتظام سے یہ نتیجہ ہوا کہ کانپور کے مالکان مل اور مزدوروں کو
شکایت کا موقعہ اب نہیں رہا - اس کے ساتھ ساتھ میں یہ مانتا ہوں کہ
مزدوروں کے مکانوں کی حالت بہت خراب ہے - جن کارخانوں میں وہ مزدور
رہتے ہیں وہ کوارٹر بہت خراب ہیں - اس لئے ان کے مالک کو ان کی طرف
دھیان دینا چاہیئے - حالانکہ انہوں نے ابھی تک اس کی طرف کو دھیان نہیں
دیا - اس کے لئے جو گورنمنٹ نے ۲۰۰۰ روپیہ رکھا ہے وہ بہت کم ہے لیکن یہ بھی
کام کے چلانے کے لئے بہت کافی ہے - میں سمجھتا ہوں کہ اس روپیہ
سے وہ پشمن بہت جلد حل ہو جائیگا اور ہمارے آنریبل منسٹر صاحب بتلائینگے
اور دکھلائینگے کہ یہ کام آگے بڑھا ہوا ملیگا - میں عرض کرونگا کہ کانپور کے علاوہ
اس صوبے بھر میں آپ شروع کر دیجیئے - مجھے امید ہے کہ منسٹر مہوڈے اس
پر دھیان دینگے *

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, my honourable friend has rightly complained about the housing conditions of labour, but I would suggest to him that the proper remedy lies in the hands of Municipal Boards and Improvement Trusts. It is one of the functions of local bodies to provide decent housing accommodation for its labour population, and I would respectfully suggest to him that he might use his undoubted influence with the Lucknow Municipal Board and the Lucknow Improvement Trust to take the initiative in this direction. The Government has attempted to make a start, and I sometimes think that the provision that we have made of Rs. 25,000 as subsidies for workmen's dwellings in industrial areas has not been properly apprehended. We thought that if we were to think of providing flats for workmen then the cost would be so heavy that it would be beyond our means, and the scheme now is to induce private capitalists to invest their capital in building adequate flats or adequate cottages or lines

* Speech not revised by the honourable member.

[The Hon'ble the Minister of Justice.]

for the accommodation of labour, and if these houses are constructed according to designs approved by the local Government then we might offer subsidies for a year or two or three years in the shape of guaranteeing interest as a return on capital till the houses built are properly occupied. My impression was that a sum of Rs. 20,000 should prove adequate for attracting capital to the tune of Rs. 5 lakhs, and if that expectation materializes then we might have in Lucknow or Cawnpore, or taking the two towns together, buildings made for the accommodation of workmen at a cost of Rs. 5 lakhs to be subsidized by the Government and that would be a very good advance indeed. I do not wish to detain the House any further because there are one or two other cut motions which I would like to hear myself, and the rest of the matter has been dealt with by my honourable friend, Mr. Avasthi.

Mr. Mubashir Husain Kidwai: Sir, the statement that has just been made by the Hon'ble Minister puts the matter entirely in a different light, and it appears that it is not the intention of the Government to become itself a landlord or a building agency. In view of the scheme which the Hon'ble Minister has put forward I do not think it necessary now to press my motion, and I beg leave of the House to withdraw it.

The motion was, by leave, withdrawn.

Shri Govind Malaviya: Sir, are we going to stop at 5 o'clock, or in view of the fact that we have taken some time over other matters shall we go on with the cut motions till 6 o'clock?

The Hon'ble the Speaker: If the House wishes to go on till 6 o'clock I have no objection.

Shri Govind Malaviya: Sir, in view of the fact that some of our time has been utilized in discussing other things than the budget demands, will you be pleased to extend the time for budget discussion beyond 5 o'clock?

The Hon'ble the Speaker: I am quite willing to do that.

Mr. H. G. Walford: Sir, in view of the fact that you have been pleased to say that we might go beyond 5 o'clock, I am glad of the opportunity of getting this cut motion which stands in my name off my chest at this late hour.

I beg to move that under head "43—Industries" a reduction of Re. 1 be made.

I move this cut in order to draw the attention of Government to the need for their laying down a comprehensive national policy for the industrial development of the province, and, if necessary, to appoint a committee of experts to deal with the matter. I feel that this motion would not only commend itself to all sections of the House but it will commend itself to the Government, and the Government will be pleased to accept this motion without considering it a censure upon them.

The Hon'ble the Speaker: Does Mr. Walford expect the Government to accept the reduction proposed?

Mr. H. G. Walford: If they voluntarily accept that reduction or if they say that they accept the principle underlying it and give me an assurance that the intention of this motion will be promptly attended to, it would make no difference whether or not one rupee is reduced in this budget. The only point is the assurance of the Government. As I said, this motion is one of the prime importance not only to the province but

to the nation; and with a national government having come into power it would have been their primary duty to have explored all the avenues of the industrial development in the provinces and to have taken this as one of the first things in their programme. It is a fact, and one has only to read the industrial history of the world, that no nation has become an industrial nation or has developed its industry without a proper and comprehensive scheme and aid and sympathetic support from that Government itself. If we look at the history of Japan, Germany and even of England which are industrial nations, we find that it has invariably been the Government which has been behind the industrial development of the country. Therefore, Sir, it would be of the greatest benefit to the province and to the country if the Government were to formulate such a scheme for a systematic development of the industry. It is not a matter either of capitalism, or socialism nor is it my intention by making this cut motion that the industry should be nationalized. But as the object has been stated in the agenda paper itself, it is for the Government to appoint a committee of expert industrialists to go into this question, to formulate a scheme and the scheme should be developed with all the resources of Government and with all the assistance and sympathy at the command of Government for the development of this industry. As, Sir, there are some members who are very anxious to speak upon this motion I would cut short my speech and take my seat.

Shri Govind Malaviya : I am sure the honourable mover of this cut motion will be able to. . .

The Hon'ble the Speaker : Pandit Govind Malaviya, I will give you seven minutes to speak.

Shri Govind Malaviya : Sir, the honourable the mover of this cut should, I think, not find it difficult to understand that the purpose which he has behind his mind in making this cut motion is one which has already been adopted by the present Government as is proved by its policy, and (if I were to put it in that way) the very budget of the Government which is before the House is proof of that fact. There is no doubt, Sir, that there is a vital need of our having a national industrial policy in these provinces. This is a large province with a population of over 40 millions, and by far the greatest bulk of our people today are dependent upon agriculture for their livelihood. It has been pointed out, Sir, again and again since (I am not quite sure, but I think it was first said in) 1870 by High Government officials that if the terrible famines and other difficulties are to be met, the only way for us to industrialize our country, so that besides agriculture there should be something else which would bring sustenance to the people. That being so, Sir, it is clear that the entire well-being of the province depends upon our having a very well-laid out scheme of national industrial programme for the development of these provinces. As the mover has pointed, in the various countries outside India, they have had very definite schemes of industrialization for themselves which those nations have tried to carry out, the most efficient and successful of them being Soviet Russia. We have all heard of the five-year plan of Soviet Russia and also of the second five-year plan which is now going on there and is on a very fair way to success. On

[Shri Govind Malaviya.]

those very lines, Sir, that great industrialist and patriot Sir M. Vishwe Swaraya has recently brought out a brochure in which he has dealt with the subject. He pleads that well-planned and thought out schemes of nation-building and industrial programmes should be adopted in our various Congress-administered provinces. I am only referring to it to draw the attention of the Hon'ble Minister towards it and to submit that the subject is of a nature that the best minds of our country have found it fit to think about it. Under the circumstances and in view of the large resources which are available in these provinces—not only in the shape of raw material but also in the shape of capital and labour, I think, Sir, that instead of allowing industries to grow sporadically here and there—today at one centre, tomorrow at another and the third day at another—it would be far more desirable and useful if Government did decide upon giving a most careful consideration to the whole matter and appointed a committee of experts and others whom they might think fit, to consider the entire matter and to survey the whole position. If I am not mistaken, there is already provision in the budget for this, and therefore, I want to remind the honourable mover that this is proof of the Government's policy. Sir, in view of what I have said above, I think it is absolutely necessary that an industrial survey be made and a committee of experts be appointed to prepare a scheme which might be submitted to the Government; and if they think it fit, then it may be brought before this House and adopted as a national scheme of industrial development for these provinces. If that were done it seems to me that the very well-intentioned efforts which the Government intend to make and which they have said they are going to make are likely to bear very much greater fruit than they would otherwise. In view of these facts and of the attitude of the Government I hope the honourable mover who has thought it fit to make this motion will feel satisfied and will be able to withdraw his motion.

The Hon'ble the Minister of Justice: With the object of this cut motion everybody will have sympathy and I feel encouraged that in this House I can find one supporter in laying down a sort of national plan for industrial advancement in this province. A minute ago one of my friends opposite assured us that there was no use appointing a committee and he referred to a series of reports submitted by committees from time to time and he thought that all wisdom was embedded in those reports and the Government had nothing to do but to go ahead. My honourable friend now, on the other hand, is of opinion that we had better appoint a committee of experts and proceed cautiously after due examination. So far as the policy of Government is concerned it need not detain me very long. We want that this province should be advanced industrially as quickly as possible because that will add to the prosperity and welfare of the people. As a token that we are in right earnest my honourable friend would recollect that we have taken in hand the sugar industry and tried to improve it and to take it out of the slough of despond and I am very glad to say that the results of the legislation which was passed by this House a month back have been very encouraging and the sugar industry has really gone through a crisis and come out triumphantly with great profit and benefit both to the cane growers and to the sugar manufacturers

without any great burden being cast upon the consumers. I hope that in the forthcoming year we would be able to make further advance, but I should like to say one thing before I sit down that the resources of this province are very limited. We now talk here in terms of crores and sometimes, I think, we are deluded into thinking that we are very rich. We can spend crores of rupees over this and crores of rupees over that but if you put it in terms of pound sterling then the whole budget of the United Provinces comes somewhere in the neighbourhood of 10 million sterling, while the total budget, I believe, of the United Kingdom of England, Wales and Scotland comes to the neighbourhood of about 800 million sterling. Now what can we do with 10 million sterling? We have to meet pension charges, sinking fund charges, interest charges and salaries, etc. from this sum. So 90 per cent. of it is taken away by salaries votable and salaries non-votable and very little sum is left for devotion to industrial or agricultural advancement. Therefore, when honourable members think of a national plan five-year plan, and have before them the example of Soviet Russia or of Nazi Germany, Democratic Britain and France they will kindly remember as to what their resources are and further that they are all independent and self-governing countries while we are dependent and not a self-governing country, with all sorts of discriminatory clauses in the Government of India Act. I do not want to go into this matter in further details at this late hour although the subject is a very tempting one and I can go on for hours and try to satisfy my honourable friend that the situation in this province and in any other province in India is not so rosy as it is sometimes thought to be.

Mr. H. G. Walford: Sir, I have not very much to add to the remarks that I made and after very eloquent exposition of the whole situation and in view of the assurance given by the Hon'ble the Minister of Justice that the Government is sympathetically considering the question and inquiring into the industrial development whatever the limitation to the resources may be, I beg leave to withdraw my motion. But I do hope that they will overcome these limitations very quickly and do whatever lies in their power in this direction.

The motion was, by leave, withdrawn.

Begam Shahid Husain:

بیگم شاہد حسین —

جناب صدر — میرا موشن مختصر ہو گیا ہے — اس لیے میں چاہتی ہوں کہ

اصلی کٹ موشن کو پڑھ دوں جو کہ یہ ہے —

“ I beg to move that under head 44 Aviation, a reduction of Re. 1 be made.”

اس موشن کے لانے کا مقصد یہ ہے کہ جناب ڈیرمیٹر صاحب نے اپنی بجٹ کی اسپیش میں فرمایا تھا کہ میں چاہتا ہوں کہ ہمارے یہاں 4 پائلٹس، کو ٹرین کیا جائے اس سلسلہ میں میں چاہتی ہوں کہ کوئی انڈرپرائزنگ گرل (enterprising girl) جو کہ اس لائن میں آنا چاہتی ہو اس کو بھی ضرور ٹرین کر لیا جائے — موجودہ زمانہ میں جب کہ جنگ کے بادل تمام ممالک پر چھائے ہوئے ہیں ہر طاقتور ملک یہ چاہتا ہے کہ دوسرے کمزور ملک کو اپنے قبضے میں کرے — اس سلسلہ میں ایئر فائٹ (air fight) بہت

Dr. Syed Husain Zaheer : I rise strongly to support the motion of the honourable member opposite.

The Hon'ble the Speaker : She wants the grant to be reduced by Re. 1.

Dr. Syed Husain Zaheer : Sir, I support the object of this cut motion and not the substance of it. Sir, the arguments she has advanced in support of her motion are very interesting. In all European States and every other States preparations are being made to jump to each others throat and they are adopting measures where men, women and children are all being prepared for war. Obviously my sister opposite wishes us to follow a similar policy. There appears to be no objection to train men as pilots, but she also proposes that not only these pilots should be men but that women should also be so prepared. Sir, I will point out to her and also to the Hon'ble the Minister of Justice that men and women should march together in this sphere of activities. I therefore, give my whole-hearted support to the object of this cut motion.

* Dr. Bolar Thungamma : I also rise to support the idea that women should be trained as pilots not to jump at one another's throat. We have got women going ahead in other countries. I do not see why women here should not also be given a chance in order to train themselves to fly. I think women should be given a chance. I support this idea of girls being called to take to flying.

The Hon'ble the Minister of Justice : There is, I notice, some hilarity in the House which I do not share. I think Begum Shahid Husain is entitled to our gratitude for raising a very important subject this afternoon. Sir, before I address myself to the question which has been raised, I should like to explain the object of this provision, because it seems to me from what fell from her that there is a slight mis-apprehension about it. As the House knows there is a flying club here and some years back a grant was made to the club with the object of enabling it to purchase an aeroplane, and it was also suggested that the club should train pilots at reduced charges. Well the grant was made, money was paid and some further grants were made subsequently, but very little training was given. This year we have retained that provision. As a matter of fact we have increased it, but it has been made on a distinct understanding. We enquired as to what the cost of training a pilot to the club will be and we were informed that it would be in the neighbourhood of Rs.1,000 in the beginning. We have said to the club that you train one pilot and you shall get Rs.1,000. If you train five pilots we shall give you Rs 5,000. This is the immediate provision. But in view of what has been said this afternoon it is quite natural to think of the international situation and the cloud of war which is hanging over us and at least the need of civil aviation. I can speak for myself and without absolutely committing Government to this I should say that if the club were to undertake training and if young men and young women were to come forward in larger number for training and to apply to this club for training then we shall be prepared to increase the grant at the rate of Rs.1,000 per student who offers himself or herself for training. If we can get ten persons we will give Rs.10,000 and I shall come to this House with a supplementary grant and I hope that

* Speech not revised by the honourable member.

[The Hon'ble the Minister of Justice.]

I shall get support from all sections of the House for this purpose. It is really not that we are training for war. But I do think, goodness knows, what may happen and what is before us in future, that it is desirable that we should have as large a number of our young men trained for the purpose of taking to the air as possible. Now I come to the subject-matter of this cut motion. Begum Shahid Husain wants that there should be no discrimination between man and woman. I entirely agree with that. Let women who desire training in the art of aviation come forward and so far as our influence goes we shall recommend their cases to the Flying Club. It really depends upon the capacity, grit and upon the spirit of enterprise. If young ladies in England, Miss Jeanette Baton, Mrs. Emily Morrison and others throughout the world can make names for themselves in the air world and can make record flights, I do not see why our young sisters and daughters should be deprived of their opportunity. Therefore though I cannot technically accept this cut motion, but I take it that the object of this cut motion was to acquaint yourself with the policy of Government and I beg to say that we whole-heartedly agree with what you have in view and we shall certainly help and assist all young women who come forward for training.

Begam Shahid Husain :

بیگم شاہد حسین —

میں منسٹر صاحب کا مشربہ ادا کرتے ہوئے اپنے کٹ موشن کو واپس لیتی

ہوں۔

Begam Shahid Huasain बेगम शाहिद हुसैन :

मैं मिनिस्टर साहब का शुक्रिया अदा करते हुए अपन कट मोशन को वापिस लेती हूँ।

The motion was, by leave, withdrawn.

The Hon'ble the Speaker: The question is that under Grant no. 21, Heads of Account 43—Industries and 44—Aviation, a grant of Rs.20,59,762 be made.

The question was put and agreed to.

GRANT No. 22. HEAD OF ACCOUNT 47—MISCELLANEOUS

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, on the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no. 22—Head of Account 47—Miscellaneous Departments a sum of Rs 89,778 be voted.

The Hon'ble the Speaker: The question is that under Grant no. 22, Head of Account 47—Miscellaneous Departments a grant of Rs. 89,778 be made.

The question was put and agreed to.

GRANT No. 26. HEAD OF ACCOUNT 50—GRANT-IN-AID OF CIVIL WORKS

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Sir, on the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no. 26, Head of Account 50—Grant-in-aid of Civil Works a sum of Rs.1,52,004 be voted,

Shri Ram Prasad Tamta: I beg to move that under sub-head A—Grants-in-aid of Civil Works—(b) District Boards a reduction of Re.1 be made.

Shri Ram Parsad Tamta : श्री राम प्रसाद टमटा :

जनाव स्पीकर साहब, इस कट मोशन के पेश करने मे मेरा मंशा यह है कि मैं सरकार की तवज्जह इस ग्रांट की तरफ दिलाऊं जो कि उन्होंने इस साल के बजट में गढ़वाल जिले की सड़क के लिए रखी है जो कि बिल्कुल नाकाफी है। गढ़वाल जिले के डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को ३० हजार रुपया दिया गया है। गढ़वाल जिला इस सूबे मे ऐरिया के लिहाज से सबसे बड़ा जिला है। इसकी ऐरिया करीब साढ़े पांच हजार स्क्वायर मील है। मगर इसमें कार्ट (cart) रोड मुश्किल से ३०-४० मील लम्बी होगी। वहां के लोगों की मांग सड़क बनाये जाने की वर्षों से चली आती है, मगर मुझे दुख है कि सरकार ने इस विषय में कुछ भी नहीं किया है। उन लोगों की मांग इस लिए ज्यादा जरूरी हो जाती है क्योंकि गढ़वाल के जिले में वहां के लोगों को खाने पीने के लिए काफी अनाज पैदा नहीं होता है और दूसरे जगहों से अनाज भेजा जाता है जो कि गढ़वाल में बहुत महंगा बिकता है। बहुत सी जगहों में तो अच्छी फ़सल के जमाने में भी तीन या चार ही सेर का आटा चावल मिलता है। कहने के वक़्त तो डाकपारमल से अनाज भेजने की नौबत भी आजाती है। गढ़वाल जिले के लिए सड़क का बनाया जाना जीवन व मरण का प्रश्न है। सड़क बन जाने से सिर्फ गढ़वाल जिले ही का फ़ायदा नहीं होगा बल्कि हिन्दोस्तान के बहुत से लोगों को भी इससे आराम पहुंचेगा। हम देखते हैं हरसाल हजारों यात्री हिन्दोस्तान के मुम्बलिफ़ हिस्सों से श्री बद्रीनाथ जी को जाते हैं। गढ़वाल जिले में सड़क अच्छी न होने से उन लोगों को बड़ी तकलीफ़ होती है। पुरानी गवर्नमेंट के वक़्त में सन् १९२३ ई० में एक इन्जीनियर मिस्टर हुक्कू को सड़क की जांच करने के लिए भेजा था। उनका तख़्तीना था कि करीब एक करोड़ रुपया सड़क बनाने में खर्च होगा। अगर मान भी लिया जाय कि मिस्टर हुक्कू का इस्टीमेट बहुत ज्यादा था तब भी करीब ४० लाख रुपया सड़क बनाने में अवश्य खर्च होगा। सरकार ने इस साल सिर्फ ३० हजार रुपया दिया है जो नहीं होने के बराबर है। तीस हजार में तो एक मील गाड़ी की सड़क मुश्किल से बन पावेगी क्योंकि पट्टाड़ में एक मील सड़क बनाने में ३० से ४० हजार तक खर्च होता है। इन अल्फ़ाज के साथ मैं अपना प्रस्ताव हाउस के सामने मंजूरी के लिये रखता हूं।

Shri Ram Prasad Tamta :—

شری رام پرشاد ٹمٹا —

جناب اسپیکر صاحب — اس کٹ موشن کے پیش کرنے سے میرا منشاء یہ ہے کہ میں سرکار کی توجہ اس گرانٹ کی طرف دلاؤں جو کہ انہوں نے اس سال کے بجٹ میں گڈھوال ضلع کی سڑک کے لیے رکھی ہے جو کہ بالکل نا کافی ہے۔ گڈھوال ضلع کے ڈسٹرکٹ بورڈ کو ۳۰ ہزار روپیہ دیا گیا ہے۔ گڈھوال ضلع اس صوبہ میں آیریا کے لحاظ سے سب سے بڑا ضلع ہے اس کی آیریا قریب ساڑھے پانچ ہزار اسکوائر میل ہے مگر اس میں کارت روت مشکل سے ۳۰-۴۰ میل لمبی ہوگی۔ وہاں نے لوگوں کی سڑک بنانے کی مانگ برسوں سے چلی آتی ہے مگر مجھے دکھ ہے کہ سرکار نے اس دئے میں کچھ بھی نہیں کیا ہے ان لوگوں کی مانگ اس لیے زیادہ ضروری ہو جاتی ہے کیونکہ گڈھوال نے ضلع میں وہاں کے لوگوں کو کھانے پینے کے لیے کافی اناج پیدا نہیں ہوتا ہے اور دوسرے جگہوں سے اناج بھیجا جاتا ہے جو کہ گڈھوال میں بہت مہنگا بکتا ہے۔ بہت سی جگہوں میں تو اچھی فصل کے زمانے میں بھی تین یا چار ہی سیڑ کا آٹا اور چول ملتا ہے قحط کے وقت تو ڈاک پارسل سے اناج

[Shri Ram Prasad Tamsa.]

بھیجنے کی نوبت ہی آجاتی ہے۔ گدھوال ضلع کے ایٹے سڑک کا بنایا جانا جیون
 دمن کا روشن ہے سڑک بن جانے سے صرف گدھوال ضلع ہی کا فائدہ نہیں
 بلکہ ہندوستان کے بہت سے لوگوں کو بھی اس سے آرام پہونچے گا۔ ہم
 دیکھتے ہیں ہر سال ہزاروں یا تہی ہندوستان کے مختلف حصوں سے شری
 بدری ناتھ جی جاتے ہیں۔ گدھوال ضلع میں سڑک اچھی نہ ہونے سے ان
 لوگوں کو بڑی تکلیف ہوتی ہے۔ یہ سڑک کی جانچ کرنے کے لیے بھیجا تھا ان کا
 میں ایک انجینیر مسٹر ہکو کو سڑک کی جانچ کرنے کے لیے بھیجا تھا ان کا
 نتیجہ تھا کہ قریب ایک کروڑ روپے سڑک بنانے میں خرچ ہوگا اگر مان بھی
 لیا جائے کہ مسٹر ہکو کا اسٹیمیٹ بہت زیادہ تھا تب بھی قریب ۴۰ لاکھ روپیہ
 سڑک بنانے میں اڑشیہ خرچ ہوگا۔ سوکار نے اس سال صرف ۴۰ ہزار روپیہ دیا
 جو نہ ہونے کے برابر ہے۔ بیس ہزار میں تو ایک میل گاڑی کی سڑک
 مشکل سے بن جائے گی کہ نہ پہاڑ ایک میل سڑک میں
 تیس سے ۴۰ ہزار تک خرچ ہوتا ہے۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اپنا پوسٹاؤ ہاؤس
 کے سامنے منظوری کے لیے رکھتا ہوں۔

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : श्री अनुसूया प्रसाद बहुगुणा :

जनाब स्पीकर साहब, मैं मिस्टर टमटा की उस दलील की तारीफ करता हूँ जो उन्होंने
 गढ़वाल जिले की मोटर गाड़ी की सड़क के लिये इस साल के बजट में बहुत नाकाफी ग्रांट देने
 के बाबत दी है। इसमें कोई शक नहीं कि यह ग्रांट बिल्कुल नाकाफी है। गढ़वाल जिले में आमद
 व रकत के लिये गाड़ी की सड़क का सवाल सन् १९२२ ई० से चला आता है, और सरकार का
 ध्यान उस ओर बराबर दिलाया जाता रहा है और सरकार हमेशा यही कहती आई है कि वह उस
 सड़क को बनायेगी। जब यूरोप की गुजिस्ता बड़ी लड़ाई हुई उसमें गढ़वाल वालों ने फ्रान्स के
 रणक्षेत्र में अपनी बोरता और अनुभवं सेवाओं से भारी नाम कमाया और इसके कारण कई
 मिलिटरी डिस्टिंकशन्स और दो विकटोरिया क्रॉस (Victoria Cross) भी प्राप्त किये—
 जिनके पाने वालों के नाम श्री दरवान सिंह जो नेगी (v. c.) और श्री गोबर सिंह जी (v. c.)
 हैं। उस वक्त सरकार का ध्यान खास तौर पर गढ़वाल जिले की ओर गया और उन्होंने इसके
 चन्द अर्से के बाद ऋषीकेश से कर्णप्रयाग तक रेलवे की सड़क की सर्वे कराई। करीब चार लाख
 रुपया खर्च करने के बाद सर्वे पूरी हुई और एस्टीमेट बना। मगर उस वक्त सरकार ने
 ना मालूम क्यों इस रेलवे प्रोजेक्ट को इन्डेफिनिट पीरियड के लिये मुलतवी कर दिया, जब कि
 बोर्ड आफ कम्प्यूनीकेशन्स के प्रोग्राम में इस रेल की सड़क की जरूरत और मुफ्तीदगी के लिहाज
 से दूसरा नम्बर था। बाद में यह तय हुआ कि वहाँ कर्णप्रयाग तक गाड़ी की सड़क बनाई
 जायगी। उस वक्त फ्रीमेंटिल साहब ने जो इस प्रान्त के फार्डिनेन्स मेम्बर थे, सन् १९२४-२५ ई०
 में गढ़वाल जिले का दौरा किया। जिले के अन्दर कुछ हिस्से में दौरा करने पर उनको वहाँ के
 लोगों की दिक्कतें महसूस हुईं। सन् १९२४ ई० में पंडित से जिले की सड़कों का बहुत नुकसान
 होने पर उन्होंने दो लाख चालीस हजार रुपये की ग्रांट गढ़वाल जिला बोर्ड को केवल जिला बोर्ड
 की सड़कों की मरम्मत के लिये दी, और वह दो लाख रुपया सालाना जब तक कि मोटर की
 सड़क कर्णप्रयाग तक न पहुँचे तो साल मोटर रोड के लिये देने की तैयार थे। लेकिन बदकिस्मती
 से सड़क किस रास्ते होकर बने, इसके बाबत जिले के मुस्तलिफ हिस्सों के लोगों के मतभेद और
 एक राय न होने के कारण उस वक्त की सरकार उनके जमाने में रुट के बाबत किसी निश्चय
 पर नहीं पहुँच सकी और इसी दौरान में फ्रीमेंटिल साहब रिटायर हो गये। उसके बाद जैसा

मिस्टर टमटा ने कहा है हुक्कू साहब असिस्टेंट एग्जिक्यूटिव इंजीनियर, मिस्टर नौटियाल सुपर-वाइजर के साथ गढ़वाल जिले में कर्णप्रयाग तक मोटर की सड़क के कई रास्तों की देखभाल, जाच और नज़रबाने के बावत रिपोर्ट देने के लिये गवर्नमेंट ने भेजे। उन्होंने एक रफ इस्टीमेट कर्णप्रयाग तक गाड़ी की सड़क का बनाया। उनके तख्तीने के मुताबिक कर्णप्रयाग तक मोटर सड़क बनाने का खर्चा करीब एक करोड़ रुपया है। मगर जैसी मिस्टर टमटा की राय है मेरी राय से भी चालीस लाख में दुगुने से कर्णप्रयाग तक मोटर रोड बन सकती है। बदकिस्मती से गवर्नमेंट के पास रुपये की कमी पड़ गई और सरकार को सड़क के सवाल को मुलतवी करने का बहाना मिल गया और बार बार याद दिलाने पर फिर वह बराबर यही कहती रही कि जब माली हालत इस सूबे की अच्छी होगी तब सड़क बनेगी। गढ़वाल में मोटर गाड़ी की सड़क की ज़रूरत किसी खास उन्नति, लज़री, आमदरफ्त में, आराम और ग़ैर मामूली सुभीते के लिये नहीं है बल्कि उसका बनना न बनना गढ़वालियों के लिये ज़िन्दगी और मौत का सवाल है। क्योंकि गढ़वाल जिला अपने खाने के लिये काफी अनाज पैदा नहीं करता है और वहां लाखों मन अनाज अच्छी फ़सल होने पर भी देश से जाता है। बकरी और खच्चरों में भाड़ा ज्यादा पड़ने के सबब गढ़वाल के कर्णप्रयाग के पास के हिस्से में—उससे दूर के हिस्सों की बात तो अलग ही है—अच्छी फ़सल होने पर भी गेहूं चावल ३-४ सेर फ्री रुपये से ज्यादा नहीं बिकते। सन् १९१७-१८ ई० में गढ़वाल में अन्नकाल पड़ा। मुझे खूब याद है बोंसियों परोपकारी संस्थायें-आर्य प्रतिनिधि सभा, सनातनधर्म सभा, प्रयाग सेवा समिति वहां मदद के लिये गये और कई आदमी वहां इस अन्नकाल में मौत के शिकार हुये। अगर ये संस्थायें मदद न करती तो ऐसी अल्पमृत्यु वालों की तादाद सैकड़ों और हजारों तक पहुँचती। मुझे खूब याद है कि मैं कालेज छोड़ने के बाद सन् १९१६ में यानी लॉ एग्जामिनेशन के बाद जब मैं वहा गया तब यह अन्नकाल पड़ा था। २४ रुपया एक मन का नदप्रयाग तक और २० रुपया मन का कर्णप्रयाग तक रामनगर या कोटद्वार स्टेशन से सिर्फ भाड़े का ही देना पड़ा था। यहा तक कि जो सामान पोस्टल पार्सल्स के जरिये से मंगाया गया उसका भाड़ा वनिस्वत उस सामान के जो खच्चर और बकरी से गया, कम पड़ा। इसलिये गढ़वाल में काम से कम कर्णप्रयाग तक मोटर की सड़क बनने और बहुत जल्दी बनने की बहुत ज़रूरत है, और सन्त ज़रूरत है। यह, किसी सहूलियत आराम या सुभीते और व्यापारिक उन्नति के लिये ही नहीं बल्कि गढ़वाल जिले के निवासियों के लिये मौत और ज़िन्दगी का सवाल है। गढ़वाल जिले में जगत त्रिध्यात केदारनाथ और बद्रीनाथ के मंदिर होने के कारण यही कम से कम पचास हजार हिन्दू यात्री हर साल भगवान के दर्शनार्थ भारतवर्ष के कोने कोने से यहां जाते हैं, जिनमें बूढ़े, अंधे, लड़े, लड़के, स्त्रीजन और बालक भी शामिल हैं। उनको मोटर सड़क न होने से बहुत असुविधाओं का सामना करना पड़ता है। इसलिये इस सड़क का बनना केवल स्थानिक सवाल ही नहीं बल्कि आल इन्डिया इम्पार्टेन्स का सवाल है। हमें उम्मीद है कि इस सड़क की तरफ हमारी मौजूदा कांग्रेस गवर्नमेंट खास तवज्जह देगी। पारसाल के बजट में जब बीस हजार रुपया इसके लिये दिया गया था तो इससे हमको मालूम हुआ कि मौजूदा सरकार का ध्यान उस ओर गया है। माननीय प्रधान मंत्री और माननीय मंत्री आमद रफ्त ने सहानुभूति पूर्ण भाषण दिये जिससे हमें आशा थी कि हमारी सरकार इस साल कोई खास प्रोग्राम बनाकर कर्णप्रयाग तक मोटर की सड़क के बनाने के सवाल को अपने हाथ में लेगी। इस साल के बजट में भी सिर्फ ३० हजार रुपया डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को दिया गया है। उसके लिये हम सरकार को धन्यवाद देते हैं, मगर साथ ही जोरदार शब्दों में कहते हैं कि ऐसी छोटी रकम से गढ़वाल में कर्णप्रयाग तक मोटर की सड़क बनने का सवाल हल नहीं हो सकता। सरकार को इस सड़क को कर्णप्रयाग तक बनाने के सवाल

Shri Anusuya Prasad Bahuguna.]

को नुन ही अपने साथ में ले लेना चाहिये । ऐसी रकम में और ऐसे जरिय में यह सड़क बनने में बड़ा नुक़ नही पहुँचेगी ।

जनावर स्पीकर साहब, माफ़ कीजिए, मैं आपका ध्यान इस ओर दिलाऊंगा कि गढ़वाल ज़िले के लोगों ने ग्रेट वार (Great war) के ज़माने में ही सरकार की बड़ी भारी सेवाएँ नहीं की हैं और अपनी बीरता का परिचय केवल फ़्रान्स के रणक्षेत्र में ही नहीं दिया है बल्कि गढ़वाली वीरों ने अपने देश हिन्दुस्तान की भी काफ़ी सेवाएँ की हैं । पेशावर के मामले में निहन्धे नागरिकों पर गोली चलाये जाने से इन्कार करने में भी गढ़वाली वीरों ने अपनी पूरा बहादुरी दिखलाकर, अपनी जान हथेली पर रखकर भी अपनी सच्ची देश भक्ति का सबूत भी दिया है । हमारे माननीय प्रातःस्मरणीय श्री प० मोतीलाल नेहरू जी ने जो आज इस संसार में नहीं हैं अपनी मृत्युशय्या से कहा था कि चाहें और लोगों की सेवाओं को भूल जाना मगर गढ़वाली वीरों का सेवाओं को न भूलना । जब सन् १९३० ई० में तमाम भारतवर्ष में इन सैनिकों के त्याग और बहादुरी की प्रशंसा करने के लिये "गढ़वाली दिवस" मनाया गया तब इलाहाबाद में गुरुप्रान्तमद्राम पार्क में मैं भी मौजूद था । सभी हमारे देशवासियों ने उस वक़्त गढ़वालियों की बहादुरी की प्रशंसा के पुल बांधे थे और गढ़वाल के प्रति अपनी पूर्ण सहानुभूति प्रगट की थी । मैं समझता हूँ कि हमारे देशवासी और कांग्रेस के कर्णधार उन शब्दों को न भूले होंगे और उनकी वह सहानुभूति अब कार्यरूप में परिणित होगी । जनावर स्पीकर साहब, मैं आपको बतलाऊंगा कि सरकारी अंग्रेज अफसरान ने भी गढ़वाल में इस सड़क के बनने की बहुत ज़रूरत बतलाई है । मिस्टर विवम साहब, कमिशनर कुमाऊँ, मिस्टर मेसन साहब, मिस्टर एक्टन साहब, मिस्टर ब्ले साहब जो पहिले यहां चीफ़ सेक्रेटरी और फ़ाइनेन्स मेम्बर थे और सर फ़्रीमैन्टिल साहब जो फ़ाइनेन्स मेम्बर थे—इन सब लोगों ने भी इस सड़क की कर्णप्रयाग तक ज़रूरत बतलाई है । मिस्टर एक्टन और मिस्टर मेसन ने जो यहां तक कहा है कि अगर यह सड़क न बनी तो किसी समय भारी अन्नकाल पड़ने पर कितने ही लोग मौत के शिकार हो जावेंगे । इसलिये मैं कहता हूँ कि हमारी सरकार को इस ओर ज़रूर ध्यान देना चाहिये और इस मोटर की सड़क को शीघ्राति—शीघ्र बनाने के लिये ५/६ या ज्यादा से ज्यादा १० बरस का प्रोग्राम बनाना चाहिये और उस वर्ष के अन्दर सड़क को कर्णप्रयाग तक बनाकर पहुँचा देनी चाहिये । ऐसा करने से गढ़वाली सरकार के बड़े कृतज्ञ होंगे । गढ़वाल के तमाम ज़िले में इस सड़क के बारे में समायें की गई हैं और आंदोलन किया गया है । इसी तारीख २० मार्च को ज़िले के हर हिस्से में और देश के हर भाग में जहां गढ़वाली रहते हैं दुगुहा से पौड़ी होकर कर्णप्रयाग तक मोटर की सड़क जल्द से जल्द बनाने की मांग पर समायें कर एक मत से प्रस्ताव पास होकर सरकार के पास भेजे गये हैं । मैं उम्मीद करता हूँ कि हमारी कांग्रेस सरकार उन प्रस्तावों पर खूब विचार कर गढ़वालियों की इस न्यायोचित और बहुत पुरानी मांग को जल्द से जल्द पूरा करेगी ।

The Hon'ble the Speaker : आनरेबिल स्पीकर :

अब आप अपना भाषण बंद करेंगे ।

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : श्री अनुसूया प्रसाद बहुगुणा :

अगर सड़क न मिली तो गढ़वाल वाले बड़े ख़ोर का आन्दोलन करेंगे और फिर उसको दवाने में सरकार को परेशान और बदनाम होना पड़ेगा । आज हमारे श्री पंडित गोबिन्द वल्लभ जी पंत प्रीमियर हैं । वह हमारे पड़ोसी ज़िले के रहनेवाले हैं और पहाड़ों की दिक्कतों से वस्तुवी वाकफ़ियत रखते हैं । मुझे पूरी उम्मीद है वह उदार हृदय से काम लेकर ज़रूर इस

اور ध्यान دیں گے اور ڈیڑھ سے پونڈی شہر ہو کر کرنپریا تک جلدی سے جلدی موٹر کی سڑک کے بنانے میں پوری پوری ہمداہ دیں گے اور ۶/۱۰ سال کا پروگرام بنا کر اس کے اندر اس کو پورا کر دیں گے۔ اتنا کہہ کر میں اپنے भाषण کو समाप्त करता ہوں۔

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : شری انوسیا پراساد بھوگنا۔

جناب اسپیکر صاحب — میں مسٹر تمنا کی اس راپل کی تائید کرتا ہوں۔ جو انہوں نے گڈھوال ضلع کی موٹر گاڑی کی سڑک کے لیے اس سال کے بجٹ میں بہت نا کافی گرانٹ دینے کے مت دی ہے۔ اس میں کوئی شک نہیں کہ یہ گرانٹ بالکل نا کافی ہے۔ گڈھوال ضلع میں آمد و رفت کے لیے گاڑی کی سڑک کا سوال سنہ ۱۹۲۲ء سے چلے آتا ہے اور سرکار کا دھیان اس اور برابر دلا جا رہا ہے اور سرکار ہمیشہ بھی کہتی گئی ہے کہ وہ اس سڑک کو بنائیگی۔ جب یورپ کی گذشتہ مئی لڑائی ہوئی اس میں گڈھوال والوں نے فرانس کے دن جہت میں اپنی دوتا اور انویم سیواؤں سے بھاری نام کیا اور اس کے کارن کئی ملیتیری دستکشس اور دو وکٹوریہ — اس سے، پراپت دیئے جن کے پانے والوں کے نام شری دروان سنگھ، جی نیگی دی سی اور سری گور سنگھ جی دی سی ہیں۔ اس وقت سرکار کا دھیان خاص طور پر گڈھوال ضلع کی اور کیا اور انہوں نے اس کے چند عرصہ کے بعد رشی دیس سے کرن پریا تک ریلوے کی سڑک کی سروے کرائی۔ آریب چار لاکھ روپیہ خرچ کرنے کے بعد سروے پوری ہوئی اور اسٹیمپٹ بنا مگر اس وقت سرکار نے نہ معلوم کیوں اس ریلوے پر رجسٹر کوائٹیفینٹ پیریڈ کے لیے ملتی کر دیا۔ جب کہ بورڈ آف کمیونیکیٹیشن کے پروگرام میں اس ریل کی سڑک کا ضرورت اور مفیدگی کے لحاظ سے دوسرا نمبر تھا۔ بعد میں بہت طے ہوا کہ وہاں کرن پریا تک گاڑی کی سڑک بنائی جائیگی۔ اس وقت فریمینٹل صاحب نے جو اس پرائنٹ کے فائنڈس میں سے ۱۹۲۳-۲۵ء میں گڈھوال ضلع کا دورہ کیا۔ ضلع کے اندر کچھ حصہ میں دورہ کرنے پر ان کو وہاں کے لوگوں کی دقتیں محسوس ہوئیں۔ سنہ ۱۹۲۸ء میں فلت سے ضلع کی سڑکوں کا بہت نقصان ہونے پر انہوں نے دو لاکھ چالیس ہزار روپیہ کی گرانٹ گڈھوال ضلع بورڈ کو کیوں ضلع بورڈ کی سڑکوں کی مرمت کے لیے دی اور وہ دو لاکھ روپیہ سالانہ جب تک کہ مرمت کی سڑک کرن پریا تک نہ پہنچے فی سال موٹر روڈ کے لیے دینے کو تیار تھے لیکن بدقسمتی سے سڑک کس راستہ ہو کر بنے اس کے بابت ضلع کے مختلف حصوں کے لوگوں کے مت پھیل اور ایک راہ نہ ہونے کے کارن اس وقت کی سرکار

سہراٹزر کے ساتھ گڈھوال ضلع میں کرن پریا
راستوں کو دیکھ بھال جانچ اور تعمیر کے بابت رپورٹ دینے کے لیے گورنمنٹ نے

[Sri Annsuya Prasad Bahuguna.]

بہ جا اُنہوں نے ایک رف اسٹیٹیمینٹ کرن پریاگ تک گاڑی کی سڑک کا بنایا۔ ان کے تھمبہ کے مطابق کرن پریاگ تک موٹر سڑک بنانے کا خرچہ قریب ایک کروڑ روپیہ ہے۔ مگر جیسی مسٹر تمنا کی رائے نے میری رائے سے بھی چالیس لاکھ میں دو گدے کرن پریاگ تک موٹر روڈ بن سکتی ہے۔ بدقسمتی سے گورنمنٹ کے پاس روپیہ کی کمی پڑ گئی اور سرکار نو سڑک کے سوال کو مالتوی کرنے کا ہاتھ مل گیا اور بار بار بیان دلانے پر پھر وہ بار بار یہی کہتی رہی کہ جب مالی حالت اس صوبہ کی اچھی ہوگی تب سڑک بنیگی۔ گڈھوال میں موٹر گاڑی کی سڑک کی ضرورت کسی خاص اُفت کے آمد و رفت میں آرام اور غیر معمولی سہولیت کے لیے نہیں ہے۔ بلکہ اس کا بننا نہ بننا گڈھوالیوں کے لیے زندگی اور موت کا سوال ہے کیونکہ گڈھوال ضلع اپنے کھانے کے لیے کافی اناج پیدا نہیں کرتا ہے اور وہاں لاکھوں من اناج اچھی فصل ہونے پر بھی دیش سے جاتا ہے۔ بکری اور خچروں میں بھارا زیادہ پڑنے کے سبب گڈھوال کے کرن پریاگ کے پاس کے حصہ میں اس سے دور کے حصوں کی بات تو الگ ہی ہے۔ اچھی فصل ہونے پر بھی گیارہوں - چاروں ۲ یا ۳ سیر فی روپیہ سے زیادہ نہیں بکتے۔ سنہ ۱۸-۱۸۱۷ع میں گڈھوال میں انکال پڑا۔ مجھے خوب یاد ہے بیسیوں یورپکری سنستھائیں آریہ پڑتی مذہبی سبھا - ستان دھرم سبھا - پریاگ سیواستی - وہاں مدد کے لیے گئے اور کئی آدمی وہاں اس انکال میں مدد نہ کرتے تو ایسی الپ مورت والوں کی تعداد سینکڑوں اور ہزاروں تک پہنچتی۔

مجھے خوب یاد ہے کہ میں کالج چھوڑنے کے بعد سنہ ۱۹۱۶ع میں یعنی لا اگزامینیشن کے بعد جب میں وہاں گیا تھا تب یہہ انکال پڑا تھا۔ ۲۳ روپیہ ایک من کا ٹی پریاگ تک اور ۲۰ روپیہ من کا کرن پریاگ تک رام نگر یا کوت دوار اسٹیشن سے صرف بھارے کا ہی لینا پڑا تھا۔ یہاں تک کہ جو سامان ہوسٹل پارسلس کے ذریعہ سے منایا گیا اُس کا بھارہ بہ نسبت اُس سامان کے جو خچر اور بکری سے گیا کم پڑا۔ اُس لیے گڈھوال میں کم سے کم کرن پریاگ تک موٹر کی سڑک بننے اور بہت جلدی بننے کی بہت ضرورت ہے اور سخت ضرورت ہے یا کسی سہولیت آرام یا صوبہیت اور دنیا پارک اُفت کے لیے ہی نہیں بلکہ گڈھوال ضلع کے نواسیوں کے لیے موت اور زندگی کا سوال ہے۔ گڈھوال ضلع میں جگت و کھیات کیدار ناتھ اور بدری ناتھ کے مندر ہونے کے کارن بھی کم سے کم (۵۰۰۰۰) پچاس ہزار ہندوستانی ہر سال بھگوان کے درشناتھ بھارت دس کے کونے کونے سے یہاں جاتے ہیں جن میں بدھ - اندھ - لولہ - لنگرے - استری جن اور بالک بھی شامل ہیں اُن کو موٹر سڑک نہ ملنے سے بہت اسودھوں کا سامنا کرنا پڑتا ہے۔ اس لیے اس سڑک کا بننا کیوں اہمیت کا سوال ہی نہیں بلکہ آل انڈیا اہمیت (All India Importance) کا سوال ہے۔ ہمیں اُمید ہے کہ اس سڑک کی طرف ہماری موجودہ کانگریس گورنمنٹ خاص توجہ دیگی۔ پارسل کے

بجٹ میں جب ۲۰ ہزار روپیہ اس کے لیئے دیا گیا تھا تو اس سے ہم کو معلوم ہوا کہ موجودہ سرکار کا دھیان اُس اُرد گرد گیا ہے - مانڈیہ پودے، منقری اور مانڈیہ منقری آمد و رفت میں سہان بھوت بھاشن دیتے جس سے ہمیں آشا تھی کہ ہماری سرکار اس سال کوئی خاص پروگرام بنا کر کرن پوریات تک موٹر کی سڑک کے بنانے کے سوال کو اپنے ہاتھ میں لے گی - اس سال کے بجٹ میں یہی صرف ۳۰ ہزار روپیہ دسترسیت بورد کو دیا گیا ہے اُس کے لیئے ہم سرکار کو دھمکے ان دینے ہیں مگر ساتھ ہی روردار شیدوں میں کہتے ہیں کہ ابسی چھوٹی رقم سے گڈھوال میں کرن پوریات تک - موٹر کی سڑک بننے کا سوال حل نہیں ہو سکتا - سرکار کو اس سڑک کو کرن پوریات تک بنانے کے سوال کو درست ہی اپنے ہاتھ میں لے لیا جائیگا - ایسی رقم سے اور ایسے ذریعہ سے یہ سڑک کبھی بھی وہاں تک نہیں پہنچے گی -

جذابِ اسلامی کے صاحبِ معرفت کی خدمت میں آپ کا دھیان اس اور دلائل کا کہ
گڈھوال صانع کے اوروں نے گڑبست وار کے زمانے میں ہی سرکار کی بڑی بھاری سیوائیں
نہیں کی ہیں اور اپنی دیرنا کا پرچیہ کیول فرانس کے دن چھتر میں ہی نہیں دیا
ہے بلکہ گڈھوالی دیروں نے اپنے دیش ہندوستان کی بھی کافی سیوائیں کی ہیں پیشاور
کے زمانے میں نہنے فاکرکوں پر گولی چلائے جانے سے انکار کرنے میں بھی گڈھوالی
دیروں نے اپنی بھاری دکھلا کر اپنی جان ہتھیلی پر رکھ کر ہی اپنی سچی
دیش بھگتی کا ثبوت ہی دیا ہے۔ ہمارے مانڈیہ پراتھ سمربہ شری یندت موتی لال
نہرہ جی نے جو آپ اس سنسار میں نہیں ہیں اپنی مرتیوشما سے کہا تھا کہ چاہے
اور لوگوں کی سیواؤں کو بھول جانا مگر گڈھوالی دیروں کی سیواؤں کو نہ بھولنا۔
جب سنہ ۱۹۳۰ء میں تمام بھارت ورش میں ان سینکوں کے تیاگ اور بھادری کی
پرشنسا کرنے کے لیے ”گڈھوالی دیوس“ منایا گیا تب ان آباد میں پرشوتم داس
پارک میں بھی موجود تھا سبھی ہمارے دیش باسیوں نے اُس وقت گڈھوالیوں
کی بھادری کی پرشنسا کے پُل بانڈھے تھے اور گڈھوال کے پرشوت ایسی پورن
سہان بھوت پرگٹ کی تھی۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہمارے دیش باسی اور کانگریس
کے کرن ادھار ان شہدوں کو نہ بھولے ہوں گے اور اُن کی وہ سہان بھوت اب کار روپ
میں پرزنت ہوگی۔

جناب اسپیکر صاحب - میں آپ کو بلاؤنگا کہ سرکاری انگریز افسران نے
 یہی گڈھوال میں اس سڑک کے بننے کی بہت ضرورت بتلائی ہے - مسٹر ونڈھم
 صاحب کمشنر کمابون - مسٹر میٹن صاحب - مسٹر اگتن صاحب - مسٹر کلاے
 صاحب پہلے چیف سیکریٹری اور فائننس میمبر تھے اور سر فریمڈل صاحب -
 فائننس میمبر تھے ان - سب لوگوں نے بھی اس سڑک کی کرن پڑیاگ تک
 ضرورت بتلائی ہے - مسٹر اگتن اور مسٹر میٹن نے تو یہاں تک کہا ہے کہ اگر
 یہ سڑک نہ بنی تو کسی سہے بھاری انکل پڑنے پر کتنے ہی لوگ موت کے شکار
 ہو جائیں گے - اس لیے میں کہتا ہوں کہ ہماری سرکار کو اس اور ضرور دھیان

[Shri Anusuya Prasad Bahuguna.]

दिना چاہیئے اور اس موٹر کی سڑک کو شیکھرات شیکھ بنانے کے لئے ۵ یا ۶ یا زیادہ سے زیادہ ۱۰ برس کا پروگرام بنانا چاہیئے اور اس عرصہ کے اندر سڑک کو کرن پریاگ تک بننا کر پہنچا دینی چاہیئے - ایسا کرنے سے گڈھوالی سرکار کے بڑے کم تگیہ ہونگے - گڈھوال کے تمام ضلع میں اس سڑک کے بارے میں سبھائیوں کی گٹھیاں ہیں اور اندولن کیا گیا ہے - اسی ۲۰ تاریخ مارچ کو ضلع کے ۲۰ حصہ - میں اور دیش کے ہر پریاگ میں جہاں گڈھوالی رہتے ہیں دو گڈا سے پوری ہو کر پریاگ تک موٹر کی سڑک جلد سے جلد بنانے کی مانگ پر سبھائیوں کو ایک مت سے پرستار پاس ہو کر سرکار کے پاس بھیجے گئے ہیں - میں اُمید کرتا ہوں کہ ہماری کانگریس سرکاران پرستاروں پر خوب وچار کر گڈھوالیوں کی اس نیاؤ اور چت اور بہت پرانی مانگ کو جلد سے جلد پورا کر دے گی *

The Hon'ble the Speaker :

آنریبل اے - پیکر -

اب آپ اپنا بھاشن بند کرینگے *

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : —

شری انوسیا پرشاد بھوگنا : — اگر سڑک نہ ملی تو گڈھوال والے بڑے زور کا اندولن کرینگے اور پھر اس کو دباے میں سرکار کو پریشان اور بدنام ہونا پڑیگا - آج ہمارے شری پنڈت گوہند بلہہ جی پنڈت پرمیٹر ہیں وہ ہمارے پڑوسی ضلع کے رہنے والے ہیں اور پریاگ کی دقتوں سے بخوبی واقفیت رکھتے ہیں - مجھے پوری اُمید ہے کہ اُنار ہر دے سے کام لیکر ضرور اس اور دھیان دینگے اور دو گڈا سے پوری شری نگر ہو کر کرن پریاگ تک جلدی سے جلدی موٹر کی سڑک کے بنانے میں پوری پوری امداد دینگے اور ۵ یا ۱۰ سال کا پروگرام بننا کر اس کے اندر اس کو پورا کر دینگے اتنا ہمہ کر میں اپنے بھاشن کو سماپت کرتا ہوں *

Shri Jagmohan Singh Negi : श्री जगमोहन सिंह नेगी :

समाप्ति जी—यद्यपि मैं इस कट मोशन के पक्ष में अपनी सम्मति नहीं दे सकता हूँ तथापि इस कट मोशन के उद्देश्य की सत्यता को काफ़ी हद तक मानता हूँ। हमारी गवर्नमेंट ने पहिले पहिल इस गढ़वाल की गाड़ी की सड़क के प्रश्न को अपने हाथ में लिया है। और पिछले साल इमदाद के रूप से बीस हजार रुपया हमारे डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को दिया। उसके लिये हमारे गढ़वाल ने काफ़ी धन्यवाद दिया है। इस गाड़ी की सड़क की कितनी आवश्यकता है, इसको गढ़वाली ही समझते हैं। यह गढ़वालियों के जीवन मरण का प्रश्न है। इससे ज्यादा रोमांचकारी और आश्चर्यजनक कोई बात नहीं हो सकती कि अकाल के समय में गढ़वाल में पोस्टल पार्सल्स से आटा और अन्य खाद्य सामग्री जाती है। इससे आप को मालूम हो सकता है कि वहाँ के लोग कितनी विपन्नता में पड़े हुए हैं। आजकल यह कहा जाता है कि लोग ज्यादा एक्जीटेशन कर रहे हैं। पिछली गवर्नमेंट के ज़माने में उन्होंने एक्जीटेशन नहीं किया था। इसका कारण यह है कि जो कोई रोता है अपने के ही सामने रोता है दूसरों के नहीं। जर्मन वार में हमारे यहां लाखों स्त्रियां पुत्र और पति विहीन हो गईं। लेकिन चूंकि गढ़वाल गाड़ी सड़क साम्राज्यवादी हितों की रक्षा के लिये आवस्यकीय नहीं थी इसलिये ब्रिटिश सरकार ने खून बहाने पर भी गढ़वालियों की इस मांग को पूरा न किया। गढ़वालियों ने अपने को देश सेवा से भी

पीछे नहीं हटाया। हमें इस बात का हर्ष है कि हमारे देश वासियो ने गढवालियों की सेवाओं को माना है। यह जो २० या ३० हजार रुपया जो मंजूर किया जा रहा है ऐसा है जैसे समुद्र में एक बूद पानी का डालना। यह जानकर कि इसका इस्टीमेट ४० या ५० लाख का है हाउस में बैठने वाले यह कहेंगे कि एक जिले को इतनी बड़ी रकम कहा से और कैसे दी जा सकती है ? गढवाल के प्राचीन इतिहास का वर्णन क्या करें। जब से ब्रिटिश गवर्नमेंट का यहां पदार्पण हुआ है मेरे खयाल में गढवाल को कोई पैसा नहीं दिया गया, वहां से वसूल ही वसूल किया गया। गढवाल की हालत ठीक वही है जैसे कि बिहार की थी, जब बिहार बंगाल के साथ था। गढवाल में यह हालत है कि जितने समय में हम कलकत्ता, बम्बई ही नहीं बल्कि इंग्लैण्ड पहुंच सकते हैं उतने समय में गढवाल का आदमी गढवाल के दूसरे हिस्से में नहीं पहुंच सकता है। पंडित जवाहर लाल को देखने की इच्छा सब की थी। सड़क न होने का ही कारण था कि हम उनको जिले के अन्दर ले जाने का प्रबन्ध नहीं कर सके। यह जो २० हजार रुपया दिया गया है उसके साथ कई शर्तें लगाई गई हैं जिनमें से यह भी एक है कि पी० डब्ल्यू० डी० से सर्वेफाई कराओ और करीब ४ १/२ या ५ हजार रुपया फीस के भी उन्हें दो। इसके साफ माने यह है कि एक हाथ से दिया जा रहा है और दूसरे से वापिस लिया जा रहा है। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड तो इन बातों से परप्लेक्स सा हो गया है और अब बिना पूरी २ प्रान्तीय सरकार की मदद के आगे कदम उठाने में लाचार है। मैं पहिले कह चुका हू कि हमारे प्रीमियर ने इस विषय पर ध्यान दिया है और बड़ी सहानुभूति से उस समय थोड़ा बहुत रुपया मंजूर किया था। अब मुझे कुछ अधिक नहीं कहना है, केवल अपने मिनिस्टर लोकल सेल्फ-गवर्नमेंट से यह अर्ज करना है कि गढवाल की गाड़ी की मडक की इमदाद के लिये सप्लीमेंटरी ग्रांट के जरिये इस ३० हजार को ५० हजार में एक लाख तक की इमदाद कर दे। मुझे पूर्ण विश्वास है कि मिनिस्टर लोकल सेल्फ-गवर्नमेंट इसे मंजूर करेंगे और ऐसा आश्वासन मिलने पर मैं मूवर आफ द मोशन से दरखास्त करूंगा कि वह अपने मोशन को वापिस ले ले।

Shri Jag Mohan Singh Negi

شری حکموہن سنگھ نیگی —

سہاہیت جی - یددب مبہن اس کت موشن کے پکچہہ میں ایفنی سمت بہن دے سکنا ہوں تنہا پ اس کت موشن کے اُدی دیہی کی سڈیا کو کافی حد تک ماننا ہوں - ہماری گورنمنٹ نے پہلے پہل اس گڈھوال کی گاڑی کی سڑک کے پرشن کو اپنے ہاتھ میں لیا ہے اور پچھلے سال امداد کے روپ - ۱۰ ہزار روپیہ ہمارے ڈسٹرکٹ بورڈ کو دیا اس کے لیئے سارے گڈھوال نے کافی دھنیا دیا ہے - اس گاڑی کی سڑک کی کٹنی آویسکتا ہے اس کو گڈھوالی ہی سمجھتے ہیں یہ گڈھوالیوں کے حدود میں ہے اس سے زیادہ دومانکاری اور آسجیوریہ حدک کوئی بات نہیں ہوسکتی کہ اکال کے سہے میں گڈھوال میں پوسٹل پارسل سے آنا اور اندیہ کہاد سامگری جاتی ہے اس سے آپ کو معلوم ہوسکتا ہے کہ وہاں کے لوگ کتنی دکنوں میں پڑے ہوئے ہیں - آجکل یہ کہتا ہے کہ لوگ زیادہ ایجیٹیشن کر رہے ہیں پکھلی گورنمنٹ کے رماے میں انہوں نے ایجیٹیشن نہیں کیا تھا اس کا کارن یہ ہے کہ جو کوئی

[Shri Jag Mohan Singh Negi.]

روتا ہے اینوں کے ہی سامنے روتا ہے دوسریں کے نہیں - جرمن وار میں ہمارے یہاں لاکھوں استرواں - پتو اور پتی بھین عوگڑیں لیکن چونکہ گڈھوال گاڑی سب سراج بادی دنوں کی رکچپا کے لینے آوشیک نہیں تھی اس لیے برٹش سرکار نے خون بہانے پر بھی گڈھوالیوں کی اس مانگ و پورا نہ کیا - گڈھوالیوں نے اپنے کو دیش سیوا سے بھی پیچھے نہیں ہٹایا - ہمیں اس بات کا عرش ہے کہ ہمارے دیش باسیوں نے گڈھوالیوں کی سیوا کو مارا ہے یہہ جو ۲۰ یا ۳۰ ہزار روپیہ جو منظور دیا جا رہا ہے ایسا ہے جیسے سمندر میں ایک بوز پانی کا ڈالنا - یہہ جان کر کہ اس کا اہمیت ۳۰ یا ۵۰ لاکھ کا ہے ہاؤس میں بیتہہ والے یہہ کہینگے کہ ایک ضلع کو اتنی بڑی رقم کہاں سے اور کیسے دی ہے ؟ گڈھوال کے پراجین اتھاس کا برتن کیا کریں جب سے برٹش گورنمنٹ کا یہاں پدارین ہوا ہے میرے خیال میں گڈھوال کو کوئی پیسہ نہیں دیا گیا وہاں سے وصول ہی وصول کیا گیا - گڈھوال کی حالت ٹھیک وہی ہے جیسے کہ بہار کی تھی جب بہار بنگال کے ساتھ تھا - گڈھوال میں یہہ حالت ہے کہ جتنے سہے میں ہم کھیتہ بمبئی ہی نہیں بلکہ انگلینڈ پر ونچ سکتے ہیں اتنے سہے میں گڈھوال کا آدمی گڈھوال کے دوسرے حصے میں نہیں پہونچ سکتا ہے - پنڈت جواہر لال کو دیکھنے دی اچھا سب کو تھی سڑک ہی نہ ہونے کا کارن تھا کہ ہم اُن کو ضلع کے اندر سے جانے کا پروندہ نہیں کر سکتے - یہہ جو ۲۰ ہزار روپیہ دیا گیا ہے اُس کے ساتھ کئی شرطیں لگائی گئی ہیں اُن میں سے یہہ بھی ایک ہے کہ بی - قبیلو - قبی سے سرٹیفائی کراؤ اور قریب ۱۴ یا ۵ ہزار روپیہ فیس کے بھی انہیں دو - اس کے صاف معنی یہہ ہیں کہ ایک دیا جا رہا ہے اور دوسرے ہاتھ سے واپس لیا جا رہا ہے - دسترکت بورڈ ان باتوں سے پرپلکسڈ سا ہو گیا ہے اور جب بنا پوری پوری پرائنٹ سرکار کی مدد کے آگے قدم اُٹھانے سے لچار ہے پہلے کہہ چکا ہوں کہ ہمارے پریسٹر نے اس وشے پر دھیان دیا ہے اور بڑی سہا نو بھوت سے اُس سے تھوڑا بہت روپیہ منظور کیا تھا آپ مجھے کچھ انھیک نہیں کہنا ہے کیوں اپنے منسٹر آف لوکل سیلف گورنمنٹ سے یہہ عرض کرنا ہے کہ گڈھوال کی گاڑی سڑک کی امداد کے لئے سپلیمنٹری گرانٹ کے ذریعہ سے اس ۳۰ ہزار روپیہ کو ۵۰ ہزار سے ایک لاکھ تک کی امداد کر دیں - مجھے پورن دشواس ہے کہ منسٹر آف لوکل سیلف گورنمنٹ اسے منظور کہینگے اور ایسا آشواس ملنے پر میں مورد آف کٹ موشن سے درخواست کرنگا کہ وہ اپنے موشن کو واپس لے لیں *

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government : آنرےبل

مینسٹر آف لوکل سلف گورنمنٹ :

سماپتی جی—گڈھوال کے بارے میں جو دیکھتے ہیں ان سے میں ناواقف نہیں ہوں۔ گڈھوالیوں کے لیے میرے دل میں کدھر ہے جیسا کہ اور لوگوں کے دلوں میں بھی ان کی کدھر ہے۔ جہاں تک سڑکوں کا سوال ہے اس کا کون ہوتا ہے جو یہ نہ چاہتا ہو کہ سڑک اچھی سے اچھی ہونی چاہیے۔ میں گڈھوال نہیں جانتا مگر میں جانتی ہوں کہ پہاڑوں میں کتنی تکرلیں سڑکوں

की हानी है। लेकिन सवाल यह है कि इस वक्त कहा गया है कि जो मदद २० हजार रुपया की दी गई है वह बहुत थोड़ी मदद है। उसका होना या न होना करीब २ बराबर है। जो स्कीम गडवाल की सड़को की है उसके लिये २० लाख रुपया चाहिये और उसके मुकाबिले में २० हजार की रकम जो गवर्नमेन्ट ने दी है वह कुछ भी नहीं है। लेकिन यह छोटी सी बूद इतने बड़े समुद्र में गवर्नमेन्ट की सहानुभूति का एक सबूत देने के लिये डाल दी गई है मैं हाउस को यकान दिलाना चाहती हूँ कि हमारा ख्याल रहेगा कि गडवाल ही नहीं बल्कि जहाँ २ सड़को की ज़रूरत है उनका जल्द से जल्द इन्जाम किया जाये और १६ लाख रुपया की एक रकम जो लोकल बोर्ड के लिये रखी गई है मैं उम्मेद करती हूँ कि उसमें से आपको कुछ में दिला सकूंगी और कुछ हिस्सा इस सड़क का अच्छी तरह से बन सकेगा। आनरेबुल मूवर अपने इस कट मोशन को वापस लेने की कृपा करें और इस बात का यकीन रखें कि जहाँ तक हो सकेगा जल्द से जल्द कोशिश की जायेगी कि जिन सड़को के बिना तकलीफ है वह ठीक कर दी जावे।

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government :

— آنرېبل مسٽر لوکل سلف گورنمنٽ —

سہايت جي — گڏھوال ڪے بارے ميں جو دقتیں هيں اُن سے ميں ناوائف نہيں ہوں۔ گڏھوالیوں ڪے ليئے ميرے دل ميں قدر ہے جيسا کہ ادر لوگوں ڪے داؤں ميں بهي اُن کی قدر ہے جہاں تک سڑڪوں کا سوال ہے ایسا کون هوگا جو یہ نہ چاہندا هو کہ سڑکیں اچھی سے اچھی هونئي چاهيندے۔ ميں گڏھوال نہيں کٽي ہوں مگر ميں چاندي ہوں کہ پھاروں ميں کٽي تکليف سڑڪوں کی هوتي ہے ايڪن سوال یہ ہے کہ اِس وقت کہا گیا ہے کہ جو ۲۰ ھزار روپے کی دی گئی ہے وہ بہت تھوڑی مدد ہے اُس کا هونا یا نہ هونا قریب قریب برابر ہے۔ جو اسکیم گڏھوال کی سڑڪوں کی ہے اُس ڪے ليئے ۲۰ لاکھ روپے چاهيندے ادر اُس ڪے مقابلے ميں ۲۰ ھزار کی رقم جو گورنمنٽ نے دی ہے وہ کچھ بهي نہيں ہے ليکن یہ چھوٹی سی ہونٺ اتنے بڑے سمندر ميں گورنمنٽ کی سہان ہونٺ کا ايڪ ٹپوٽ ديدے ڪے ليئے دال دی گئی ہے۔ ميرے هاؤس کو يقين دلانا چاهتي ہوں کہ ہمارا حيال رھيگا نہ گڏھوال ہی نہيں بلکہ جہاں جہاں سڑڪوں کی ضرورت ہے اُن کا جلد سے جلد انتظام کیا جائے ادر ۱۶ لاکھ روپے کی ايڪ رقم جو لوکل بورڊس ڪے ليئے رکھی گئی ہے ميں اُميد کرتی ہوں کہ اُس ميں سے آپ کو کچھ حصہ ميں دلا سکوئگی ادر کچھ حصہ اُس سڑک کا اچھی طرح سے بن سکیگا۔ آنرېبل موزر اپنے اِس کٽ موشن کو واپس لينے کی کرپا کریں ادر اِس بات کا يقين رکھیں کہ جہاں تک ۲۰ لاکھ روپے سکیگا جلد سے جلد کوشش کی جائیگی کہ جن سڑڪوں ڪے بنا تکليف ہے وہ ٿيڪ کردي جاویں *

Shri Ram Prasad Tamta: Sir, in view of the assurance given by the Hon'ble Minister of Local Self-Government I beg to withdraw my cut motions.

The motion was, by leave, withdrawn.

The Hon'ble the Speaker: The question is that under Grant no. 26—Head of Account 50—Grants-in-aid of Civil Works a grant of Rs.1,52,004 be made.

The question was put and agreed to.

GRANT NO. 27—HEAD OF ACCOUNT 54—FAMINE RELIEF

The Hon'ble the Premier: On the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no 27—Head of Account 54—Famine Relief a sum of Rs.97840 be voted.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, I beg to move that under head "Famine Relief" a token cut of Re.1 be made.

At this fag end of the day I do not wish to say much on this motion but I wish to draw the attention of the Government to the serious floods in the Gorakhpur and the Basti districts and I want to urge the necessity of devising some means of permanently ending it. I think anybody who has gone to the side of the eastern districts and has passed through Basti and Gorakhpur must have seen the ocean of water that flows on both the sides of the railway lines. He must have seen villages washed off and crops washed off. Every year Government has to give a grant for the famine relief in both these districts. There are villages which exist simply for the purpose of being washed away every year. There are crops which are sown simply for the purpose of being washed away and there are men and cattle which exist simply for the purpose of being washed away. How long will this continue? We want that an expert be appointed who should go and look into the matter and find out whether it is possible that this permanent menace and this permanent nuisance be removed. With this purpose in view I commend my cut motion for the acceptance of the Government and this House.

*Shri Shibban Lal Saksena : श्री शिव्वन लाल सक्सेना :

मैं इस कट मोशन का इसलिये मशकूर हूँ कि एक रुपया कट करने से ज्यादा कमी न हो सके। लेकिन इस बात को मैं बहुरी समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट ने काफ़ी मुस्तैदी से हमारे फ़्लड के ज़माने में कोशिश की थी कि गरीबों की मुसीबत दूर की जावे। लेकिन इस तरीके से हमेशा के लिये वह उनको मशकूर नहीं बना सकती। हमारे गोरखपुर के ज़िले में करीब करीब पन्द्रह सौ गांव हर साल बह जाते हैं। कुल डिवीजन और बस्ती को मिलाकर तादाद चार सौ मौन हो जाती है। ऐसी हालत में हर साल दस बारह हजार रुपया खर्च कर दें तो लोगों को हालत दुस्त नही हो सकती है। गोरखपुर डिवीजन गरीब डिवीजन है। करोब एक एकड़ या आधे एकड़ के होल्डिंग्स हैं। ऐसी हालत में जहाँ पर इतनी गरीबी हो और इनको ज्यादा पापुलेशन हो उसमें बराबर फ़्लड का आना एक अहम चीज़ है। मुझको वाकई अफ़सोस है कि गवर्नमेन्ट ने अब तक कोई ऐसी स्कीम शुरू नहीं की जिससे फ़्लड की जो समस्या है वह कट जाये और जिस से उसका हल हो सके। हमारी कांग्रेस कमेटी ने अपने प्रस्ताव में खास तौर पर यह बात रखी है कि गवर्नमेन्ट एक एक्सपर्ट कमेटी बनाये जो फ़्लड की समस्या के लिये खास तौर पर इन्तज़ाम करे। मैंने एलेक्शन के ज़माने में खास तौर पर विचार किया था कि हर साल बोर्डे से खर्च से काम नहीं चलता बल्कि हम गवर्नमेन्ट को मजबूर करेंगे कि कई लाख रुपया खर्च न कर के इस स्कीम को शुरू करे जिससे फ़्लड बन्द हो सके और कुछ फायदा हो। गवर्नमेन्ट एक्सपर्ट कमेटी बैठा कर एक स्कीम तैयार करे जिससे वहाँ फ़्लड दूर किये जायें। मैं चाहता हूँ कि कुल बजट के अन्दर गवर्नमेन्ट खास तौर से ख्याल रखे और काफ़ी अच्छी रकम उसके दूर करने के लिये मुहैया करे और हर साल जब कि फ़्लड आना शुरू हो काफ़ी रुपया इस लिये रखे कि फ़्लड बग़ैरह के लिये इमदाद मिल सके। मुझे यह कहना है कि बहुत से ऐसे गांव हैं जहाँ फ़्लड आये हैं। उनमें मालमुजदारी में काफ़ी कमी नहीं की

* Speech not revised by the honourable member.

गई। गवर्नमेन्ट ने वादा किया था लेकिन अब तक मालगुजारी मुआफ़ नही की गई। मैं समझता हूँ कि इन चीज़ों के दूर करने के लिये हमारी गवर्नमेन्ट ऐसी स्कीम जारी करेगी जिससे यह समस्याएँ हमेशा के लिये दूर हो जायें।

* **Shri Shibhan Lal Saksena :** — شری شبین لال سکسینہ —

میں اس کٹ موشن کا اس لیئے مشکور ہوں کہ ایک روپیہ کٹ کرنے سے زیادہ کمی نہ ہو سکے۔ لیکن اس بات کو میں ضرور سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ نے کافی مستعدی سے ہمارے فائدے کے زمانہ میں کوشش کی تھی کہ غریبوں کی مصیبت دور کی جائے۔ لیکن اس طریقہ سے ہمیشہ کے لیئے وہ اُن کو مشکور نہیں بنا سکتی۔ ہمارے گورنمنٹ کے قریب ۱۵ سو گاؤں ہر سال بہہ جاتے ہیں۔ کل دروزن اور بستی کو ملا کر تعداد چار سو مل ہو جاتی ہے ایسی حالت میں ہر سال دس بارہ ہزار روپیہ خرچ کر دیں تو اُن لوگوں کی حالت درست نہیں ہو سکتی۔ گورنمنٹ کے دروزن غریب ہے قرب ایک ایک یا آدھے ایک کے ہولڈنگس ہیں۔ ایسی حالت میں جہاں پر اتنی غریبی ہو اور اتنی زیادہ پولیٹیشن ہو اُس میں برابر فائدہ کا آنا ایک اہم چیز ہے۔ مجھے کو واقعی افسوس ہے کہ گورنمنٹ نے اب تک کوئی ایسی اسکیم شروع نہیں کی جس سے فائدہ کی جو سمیٹا ہے وہ کٹ جائے اور جس سے اُس کا حل ہو سکے۔ ہماری کانگریس کمیٹی نے اپنے پرستاروں میں خاص طور پر یہ بات رکھی ہے کہ گورنمنٹ ایک اکسپریٹ کمیٹی بنائے جو فائدہ کر سمیٹا کے لیئے خاص طور پر انتظام کرے۔ میں نے ایکشن کے زمانہ میں خاص طور پر دچار کیا تھا کہ ہر سال تھوڑے سے خرچے سے کام نہیں چلنا بلکہ ہم گورنمنٹ کو مجبور کرینگے کہ کئی لاکھ روپیہ خرچ کر کے اس اسکیم کو شروع کرے جس سے فائدہ بند ہو سکے اور کچھ فائدہ ہو۔ گورنمنٹ اکسپریٹ کمیٹی بٹھائے ایک اسکیم تیار کرے جس سے وہاں فائدہ دور کیئے جاویں۔ میں چاہتا ہوں کہ کل بجٹ کے اندر گورنمنٹ خاص طور سے خیال رکھے اور کافی اچھے رقم اس کے دور کرنے کے لیئے مہیا کرے اور ہر سال جبکہ فائدہ آنا شروع ہو کافی روپیہ اس لیئے رکھے کہ فائدہ وغیرہ کے لیئے ادا مل سکے۔ مجھے یہ بھی کہنا ہے کہ بہت سے ایسے گاؤں ہیں جہاں فائدہ آئے ہیں اُن میں مالگذاری میں کافی کمی نہیں کی گئی گورنمنٹ نے وعدہ کیا تھا لیکن اب تک مالگذاری معاف نہیں کی گئی۔ میں سمجھتا ہوں کہ ان چیزوں کے دور کرنے کے لیئے ہماری گورنمنٹ ایسی اسکیم جاری کرے گی جس سے یہ سمیٹائیں ہمیشہ کے لیئے دور ہو جائیں *

* **Shri Mohan Lal Gautam :** श्री मोहनलाल गोतम :

जनार्दन स्पीकर साहब—मैं समझता हूँ कि इस कट मोशन की कोई जरूरत नहीं। लेकिन इस बजट में इस तरह का कोई विश्वास जैसा कि प्रीमियर साहब ने अपनी पहली स्पीच में जो कि लास्ट बजट पर दी थी फ़रमाया था कि एक कमेटी बिहार गवर्नमेन्ट से महाविरह कर के बनाई जायेगी, जिसमें एक स्कीम तैयार की जायगी कि ईस्टर्न डिस्ट्रिक्ट के फ़्लड को किस तरह रोका जायें। लेकिन उस वक़्त से अब तक और कोई ऐसी बात हमारे सामने नहीं आई जिससे हम समझें कि प्रीमियर साहब की उस स्पीच के बाद उसमें कोई अमली

[Shri Mohan Lal Gautam.]

कन्वर्टेड हैं। इस बात के कहने की मुझको कोई खान्द जरूरत नहीं मालूम होती कि हमने डिस्ट्रिक्ट में जितने फ़रुड आते हैं उनमें हजारों नहीं, लाखों नहीं, बल्कि करोड़ों रुपये का माल और मयल ख़राब हो जाती है, सैकड़ों आदमियों की जान चली जाती है, हजारों लवंगे मर जाते हैं। इस तरह की चीज़ों का होता मैं ख़याल करता हूँ कि वाकई गवर्नमेन्ट के द्वारा करके हैं। मेरी अगर सलाह ला जाये तो मैं कहूँगा कि तमाम यूनिवर्सिटीज़ बन्द कर दी जायें और तमाम काम बन्द कर दिये जायें लेकिन वह चीज़ जिसमें लोगों की जान बचे उनका करना सब मे अव्वल गवर्नमेन्ट का फ़र्ज़ है। अगर गवर्नमेन्ट इसके लिये इस वक़्त कोई एक्ज़िजिटिव प्लान जिसे वह तमाम फ़रुड रुक सके और जो पानी आता है वह एक रास्ते से निकल जाये और ज़रूर समुद्र में गिर जाये तो उसमें न सिर्फ़ लोगों को फ़ायदा होगा बल्कि हर साल जो मालगुज़ारे की छूट में गवर्नमेन्ट को नुक़सान भुगतना पड़ता है वह भी बच जायगा और ज़मींदारों को भी हज़ारों नहीं बल्कि लाखों रुपये का नुक़सान जो होता है वह भी बच जायगा और क़ानूनकारों का नुक़सान भी बच जायगा। इन्हीं तीनों तरीक़ों से, गवर्नमेन्ट की नुक़से निगाह से, ज़मींदारों की नुक़से निगाह से और किसानों की नुक़से निगाह से यह बहुत जरूरत है कि गवर्नमेन्ट इस पर ध्यान दे और कोई ऐसी स्कीम जल्द से जल्द निकाले जिसमें इस तरह की कटौत कर सके, बल्कि हमको लाखों रुपये कर्ज़ लेना पड़े। मैं इन अल्फ़ाज़ के साथ गवर्नमेन्ट की इस तरफ़ तवज़ह दिलाना चाहता हूँ।

* Shri Mohan Lal Gautam :

شری موہن لال گوتم —

جناب اسپیکر صاحب - میں سمجھتا ہوں کہ اس کٹ موشن کی کوئی ضرورت نہ تھی لیکن اس بجٹ میں اس طرح کا کوئی دشواس جیسا کہ پریمینیئر صاحب نے اپنی پہلی اسپییچ میں جو لاسٹ بجٹ پر دی تھی فرمایا تھا کہ ایک کمیٹی بہار گورنمنٹ سے مشورہ کر کے بنائی جائیگی جس میں ایک ایسی کمیٹی کی جائیگی کہ ایسٹرن ڈسٹرکٹ کے فلڈس کو کس طرح روکا جائے - یکن اس وقت سے اب تک اور کوئی ایسی بات ہمارے سامنے نہیں آئی ہے جس سے ہم سمجھیں کہ پریمینیئر صاحب کی اس اسپییچ کے بعد اس میں کوئی عملی کارروائی ہوئی ہے - اس بات کے کہنے کی مجھے کو کوئی خاص ضرورت نہیں معلوم ہوتی کہ ایسٹرن ڈسٹرکٹ میں جتنے فلڈ آتے ہیں ان میں ہزاروں نہیں لاکھوں نہیں بلکہ کروڑوں روپیہ کا مال اور فصل خراب ہو جاتی ہے - سینکڑوں آدمیوں کی جان چلی جاتی ہے ہزاروں مویشی مر جاتے ہیں - اس طرح کی چیزوں کا ہونا میں خیال کرتا ہوں کہ واقعی گورنمنٹ کے اوپر کلنک ہے - میری اگر صلاح لی جائے تو میں کہوں گا کہ تمام یونیورسٹیاں بند کر دی جائیں اور تمام کام بند کر دیئے جائیں لیکن وہ چیز جس سے لوگوں کی جان بچے اس کا کرنا سب سے اول گورنمنٹ کا فرض ہے اور اگر گورنمنٹ اس کے لئے اس وقت کوئی اسکیم نکالے جس سے وہ تمام فلڈ رک سکیں اور جو ہائی آتا ہے وہ ایک راستہ سے نکل جائے اور جا کر سمندر میں گم جائے تو اس سے نہ صرف لوگوں کو فائدہ ہوگا بلکہ ہر سال جو مالکداری کی چھوٹ میں گورنمنٹ کو نقصان پہنچتا ہے وہ بھی بچ جائیگا اور زمینداروں کو بھی ہزاروں نہیں بلکہ لاکھوں روپیہ کا جو نقصان

* Speech not revised by the honourable member.

ہونے والے بھی بچ جائیگا اور کاشتکاروں کا نقصان بھی بچ جائیگا۔ اس میں تینوں - طریقوں سے گورنمنٹ کی نکتہ نگاہ ہے - زمینداروں کی نکتہ نگاہ ہے - اور کسانوں کی نکتہ نگاہ ہے - اور وہاں کے رہنے والوں کی نکتہ نگاہ ہے یہ بہت ضروری ہے کہ گورنمنٹ اس پر دھیان دے اور کوئی ایسی اسکیم جلد سے جلد نکالے جس سے اس فلاح کو کنٹرول کرسکے - خواہ ہم کو لاکھوں روپیہ قرض لینا پڑے - میں ان الفاظ کے ساتھ گورنمنٹ کی اس طرف توجہ دلاتا ہوں۔

Shri Prayag Dhwanj Singh : श्री प्रयागध्वज सिंह

جناب سپیکر صاحب—میں دیکھتا ہوں کہ بادل پونڈیو کی دھند اور کھنکھانی دھند منوں کی لوگوں کی ہمت نہیں ہو رہی ہے۔ اس لیے میں اس کھنکھانی کو لکھنا نہیں چاہتا، اس کی گورنمنٹ سے اصرار کرتا ہوں کہ کسی طرح اس مسئلے کو (سمسٹری کو) شیبہ پراکٹس کرنا ہو کہ وہاں کے لوگوں کی تکلیف رفع نہیں ہو سکتی ان کا کسٹ اور لینے کے اگر کوئی صاحب بارہ کے

جناب سپیکر صاحب—میں دیکھتا ہوں کہ بادل پونڈیو کی دھند اور کھنکھانی دھند منوں کی لوگوں کی ہمت نہیں ہو رہی ہے۔ اس لیے میں اس کھنکھانی کو لکھنا نہیں چاہتا، اس کی گورنمنٹ سے اصرار کرتا ہوں کہ کسی طرح اس مسئلے کو (سمسٹری کو) شیبہ پراکٹس کرنا ہو کہ وہاں کے لوگوں کی تکلیف رفع نہیں ہو سکتی ان کا کسٹ اور لینے کے اگر کوئی صاحب بارہ کے

Shri Prayag Dhwanj Singh : شری پریگ دھواج سنگھ :-

جناب اسپیکر صاحب —

میں دیکھتا ہوں کہ بارہ کے پونڈیو کی دھند اور کھنکھانی دھند منوں کی لوگوں کی ہمت نہیں ہو رہی ہے - اس لیے میں اس کھنکھانی کو لکھنا نہیں چاہتا اس کی گورنمنٹ سے اصرار کرتا ہوں کہ کسی طرح اس مسئلے کو (سمسٹری کو) شیبہ پراکٹس کرنا ہو کہ وہاں کے لوگوں کی تکلیف رفع نہیں ہو سکتی ان کا کسٹ اور لینے کے اگر کوئی صاحب بارہ کے

[Shri Prayag Dhvaj Singh.]

سمے وہاں پدھا رہی تو دیکھیں کہ کس طرح ہمارے کچھار نیواسی پر اگرت کے گہور آکوسن کا دیرزدہہ کر رہے ہیں - سب سے ضروری یہ بات ہے کہ جب اُن کی فصل پکنے کے قریب ہوتی ہے تو بارہہ آتی ہے - اِس لیئے تہہ اُن کی خریف کی فصل بارہہ آنے کے وقت سے کچھ ہلے تیار ہو جایا کرے گورنمنٹ کافی طور پر بڑھیا سینچائی کا پربندہہ کرے - ہمارے اور بھائیوں نے جو دہاں کے (گورکھپور کے) بارہہ کے بارے میں کہا ہے میں اُس کو دھراکر اِس ہاؤس کا سمے بہاد نہیں کرنا چاہتا ہوں - میں یہہ کہنا چاہتا ہوں کہ اب تک ہمدردی کچھار واسیوں کے ساتھ گورنمنٹ یا پبلک کے دہاں شیل اوگ اِس طرح سے دکھانے ہیں کہ کوئی کپڑا بیچ دیتا ہے کوئی ناؤ پر غامہ بیچتا ہے - کبھی گورنر صاحب ہوائی جہاز پر گورکھپور کے بارہہ کے حلقوں کا مہنگم درشت سے سنگھاؤ اوکن کرے کے لیئے تشریف لے جاتے ہیں اِن پرکار کی باتوں سے اور اِس چھت نیک سران بہوت سے ان کے ہمیشہ کے کشت دور نہیں ہو سکتے اور جو چندا وہاں کی جنتا کو دیا جاتا ہے اُس سے پورا لایہ اُن کو نہیں پہنچتا ہے - اِس لیئے میں گورنمنٹ سے ساندردہہ پراتھنا کرتا کہ وہاں سینچائی کا شیگر پربندہہ کریں تاکہ مٹی اور جوار اور باجرے اتیان کی فصل جو خاص طور سے خریف کی فصل دہاں پر ہوتی ہے بارہہ آنے سے ۲۰ یا ۲۵ روز ہلے ہو جایا کرے اِس لیئے کہ بارہہ آکر فصل قوت نہ سکے - اِس کے ساتھ ساتھ میں اپنے بھائی عدیل عباسی صاحب سے کہتا کہ گورنمنٹ سے اطمینان اور آشواسن لیکر اپنے روشن کو داس لیں *

Qazi Muhammad Adil Abbasi : Sir, I have nothing to add and I hope that the Hon'ble the Premier will let the House know whether something is really going to be done in this matter.

The Hon'ble the Premier : Sir, the subject-matter of this motion has my sincere sympathy. I may inform the honourable mover that the question has been engaging our attention. Some time back a scheme was drafted by an engineer, who was deputed by us for this purpose, and we have been in close touch with the Committee that has been appointed in Bihar to evolve a scheme for protecting areas like those of Gorakhpur and Bassi from floods. I may say here that old ideas how areas exposed to floods should be protected have been exploded and today scientific thought has taken a different turn as to the methods that should be adopted for the protection of such areas. Now it is believed that the best method is to have huge and big reservoirs to draw off the water whenever its level goes above the point where it overflows the banks of the river. In other countries the question has been tackled in a manner which makes the protection of such flood stricken areas a means for industrial development, but this requires large sums of money. The question is under our consideration and we are anxious to find a solution. The question is however very complicated. We hope it will be possible for us to do something. I can only say that our anxiety in this matter is as great and as keen as that of any body-else. We are aware of the poverty and the miserable condition of the people in the district of Gorakhpur and its neighbourhood.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, in view of the statement made by the Hon'ble the Premier I withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

(The Assembly was adjourned at 6.5 p.m. till the following day.)

LUCKNOW:	G. S. K. HYDRIE,
24th March, 1938.	Secretary, Legislative Assembly,
	United Provinces

APPENDIX A

(See page 5 *supra*)

Statement referred to in answer to Assembly Questions nos. 151 to 152
asked by SHRIMATI PARBATI KUNWARI

Serial number	Names of Honorary Magistrates	Term of office	District
1	Mr. Ashar Muhammad Khan ..	From 24th September, 1937 to 30th June, 1939.	Dehra Dun
2	B. S. Lala Narain Prasad ..	Three years from 12th July, 1937.	Saharanpur.
3	Chaudhari Bishambar Singh ..	Three years from 31st July, 1937.	Muzaffarnagar
4	M. Muhammad Liaquat Ali Khan ..	Three years from 21st July, 1937.	Ditto.
5	Pandit Dwarka Dass	Two years from 29th August, 1937.	Ditto,
6	Mr. Inderaj Swarup	Two months from 15th August, 1937.	Ditto.
7	M. Irshad Ali Khan	Two years from 19th August, 1937.	Meerut.
8	M. Rahmat Husain	Three years from 7th August, 1937.	Do.
9	S. Akhtar Ali	One year from 18th July, 1937.	Do.
10	Pandit Nageshar Prasad Pande ..	Five years from 15th August, 1937.	Do.
11	R. S. Chaudhari Raghubir Singh ..	Three years from 3rd September, 1937.	Do.
12	Lala Peare Lal	Two years from 21th July, 1937.	Muttra.
13	Pandit Sheo Charan Lal Sarawat ..	Two years from 26th August, 1937.	Agra.
14	Chaubey Salig Ram	From 10th December, 1937 to 28th February, 1938.	Mainpuri.
15	Pandit Jwala Shanker Sahai ..	} Three years from 16th August, 1937.	Etah.
16	H. Hamidullah Khan		
17	Thakur Drigpal Singh	Six months from 16th August, 1937.	Do.
18	Lala Baldeo Prasad	One year from 16th July, 1937.	Bareilly.

Serial num- ber	Names of Honorary Magistrates	Term of office	District
19	Sheikh Latif Ahmad ..	Two years from 16th July, 1937	Bareilly.
20	Kunwar Bhagwan Sahai ..	Two years from 5th August, 1937.	Do
21	Muhammad Ghulam Mujtaba Beg	Four months from 16th September, 1937.	Do.
22	Babu Krishna Kumar ..	From 14th September, to 23rd December, 1937.	Do.
23	M. Nasiruddin Haider ..	From 19th September, to 23rd December, 1937	Do
24	Khan Sahib Sh. Shafiq Ahmad ..	One year from 22nd October, 1937.	Bijnor.
25	Haji Ahmad Saied ..	Three months from 1st November, 1937	Do
26	Batu Kirpa Narain .	One year from 12th August, 1937	Moradabad.
27	Chaudhari Khempal Singh ..	One year from 10th August, 1937.	Do.
28	Lala Damodai Dass ..	Two years from 22nd August, 1937.	Shahjahanpur.
29	Thakur Bachchu Singh ..	} Two months from 13th August, 1937.	Do.
30	Thakur Sanwant Singh .		
31	Chaudhari Piarey Lal Katwar .	Three years from 15th August, 1937.	Cawnpore.
32	Pandit Suraj Bali Shukla ..	From 1st December to 31st December, 1937.	Mathurapur
33	Lieutenant-Colonel J. W. Clarke ..	One year from 21st May, 1937.	Allahabad.
34	Chaudhari Dhanraj Singh ..	Six months from 6th September, 1937.	Banda.
35	Seth Bhagwan Dass ..	One year from 15th August, 1937.	Jhansi.
36	Lala Parmanasu Agarwal ..	Four months from 5th September, 1937	Do.
37	Seth Kashi Nath ..		
38	Lala Hira Lal ..	} Three months from 12th September, 1937	Do.
39	Lala Ram Narain Dass ..		
40	Sheikh Zahoor Bux ..		

Serial number	Names of Honorary Magistrates	Term of office	District
41	R. S. Babu Bhan Pratap Narain Singh	Three years from 31st August, 1937.	Basti.
42	Bhaiya Hanumat Prasad Singh ..	Five years from 8th September, 1937.	Do.
43	Sheikh Muhammad Yusuf ..	One year from 14th January, 1938	Do.
44	R. S. Pandit Jai Narain Misra ..	Five years from 19th September, 1937.	Hardoi.
45	Pandit Durga Dutt	From 9th December, 1937 to 28th February 1938.	Fyzabad.
46	Thakur Nandan Singh	Two years from 5th August, 1937.	Gonda.
47	M. Ali Hasan Khan	Three years from 17th August, 1937.	Bahraich.
48	Pandit Karan Singh Katara ..	Two years from 7th August, 1937.	Do.
49	Lala Ganga Bishun	Three months from 12th April, 1937.	Do.
50	Sardar Nawazish Ali Khan ..	Six months from 5th October, 1937.	Do.
51	Babu Brij Nath	One year from 11th September, 1937.	Shahjahanpur.
52	Dr. Sita Ram Seth		
53	S. K. Qaim Ali		
54	Pandit Rama Shanker	One year from 20th July, 1937.	Lucknow.

N.B. The terms of nos. 1—50 were extended while nos. 51—54 were appointed for the first time after 17th June, 1937.

statement referred to in answer to Assembly Questions nos. 151 to 152—(continued)

Serial number	Names of Honorary Assistant Collectors appointed after 17th July, 1937	Term of office	District
1	Lala Asa Ram	Three years from 4th December, 1937.	Saharanpur.
2	M. Islam Mustafa Khan	Two years from 21st July, 1937.	Meerut.
3	Johrimal Gupta	Three years from 31st October, 1937.	Do
4	Babu Ramdayal Vidyarthi, Mukhtar	One year from 17th September, 1937.	Do.
5	Padhan Jai Karan Singh	Two years from 7th September, 1937.	Do.
6	Thakur Bakhtawar Singh	Three years from 18th September, 1937.	Bareilly
7	Malik Aizaz Wali Khan	Three years from 4th October, 1937	Do.
8	Khan Bahadur M. Muhammad Raza Khan	Two years from 4th October, 1937.	Do.
9	M. Ahmad Yar Khan	Two years from 3rd November, 1937.	Do.
10	Seth Lachmi Narain	Two years from 4th October, 1937	Bijnor.
11	Sayyid Iqbal Mehdi	One year from 30th August, 1937.	Do.
12	Pandit Ramesh Chandra Bhataley ..	Three years from 12th November, 1937.	Etawah.
13	M. Khalil Uddin Ahmad	One year from 19th October, 1937.	Cawnpore.
*14	M. Ghulam Mujtaba Khan, B.A., LL.B.	One year from 10th September, 1937.	Fatehpur.
*15	Babu Nanak Prasad, B.A., LL.B. ..	One year from 25th November, 1937.	Do.
16	Thakur Udit Narain Singh	One year from 15th October, 1937.	Benares.
17	Khan Sahib Sayyid Mansur Hasan ..	Three years from 6th August, 1937.	Jaunpur.
18	Rai Bahadur Pandit Uma Charan Misra.	Two years from 3rd October, 1937	Ghazipur.
19	Babu Girja Prasad Singh	Three years from 3rd October, 1937.	Do.
20	M. Muhammad Abdul Moghni	Three years from 12th September, 1937	Ballia.

* These gentlemen were appointed for the first time; in the case of all others the terms of their appointments were extended after 17th July, 1937.

Statement referred to in answer to Assembly Questions nos. 151 to 152—(concluded)

Serial number	Names of Honorary Assistant Collectors appointed after 17th July, 1937	Term of office	District
21	Rai Sahib Babu Ram Komal Sahi ..	Three years from 3rd November, 1937.	Gorakhpur.
22	Thakur Shripati Singh ..	Three years from 5th October, 1937.	Basti.
*23	Pandey Ashtbhuja Prasad ..	One year from 9th August, 1937.	Do.
24	Rai Sahib Babu Din Dayal Sahu ..	Three years from 23rd July, 1937.	Azamgarh.
25	Thakur Durg Bijai Singh ..	Three years from 5th August, 1937.	Do.
*26	Sheikh Iqbal Ali ..	One year from 17th August, 1937.	Lucknow.
27	Lala Narain Prasad Mehrotra ..	Two years from 26th November, 1937.	Sitapur.
28	Rai Sahib Pandit Jagdamba Prasad Misra.	Three years from 5th October, 1937.	Hardoi.
29	Khan Bahadur Munshi Ali Husain Khan.	Five years from 12th August, 1937.	Partabgarh.

* These 40 men were appointed for the first time; in the case of all others the terms of their appointments were extended after 17th July, 1937.

APPENDIX B

(See page 10, *supra*)

Statement referred to in the draft reply to starr & question no. 19, for 24th March, 1938, asked by MR MUHAMMAD ISHAQ KHAN

1. Enquiry into various allegations of extortion and oppression made against S. O. Khurja, his second officer and a constable. Government ordered Disciplinary Board to take action against them.
2. Enquiry into a complaint of extortion against a head constable and a constable of P. S. Khurja, district Bulandshahr. Superintendent of Police asked to take departmental action against them.
3. Enquiry into a complaint made by Congressmen of Chitta that they were being oppressed and the Congress Office had been looted at the instigation of Rai Bahadur Thakur Karan Singh, retired Superintendent of Police and his brothers who held high position in Government Service. Allegations were found untrue.
4. Enquiry regarding delay in compliance with the orders of Government directing suspension of the various police officers of P. S. Khurja. Report under the consideration of Government.
5. Enquiry into a complaint of extortion, etc. against a sub-inspector and a constable of the Bijnor district. Government ordered Disciplinary Board to take action against them.
6. Confidential enquiry regarding the case against S. I. Mohammad Elias of the Moradabad district. Report submitted to Government.
7. Enquiry into various complaints of extortion and bribery against S. O. Munather, district Moradabad. Further enquiry is being made under orders of Government.
8. Enquiry into the complaint against C. I. Jhansi (Thakur Raghunandan Singh) that he was improperly using his influence to shield two policemen who were being prosecuted for extortion and bribery. C. I. was transferred.
9. Enquiry into various charges against S.-I. Kaimganj of the Farrukhabad district. Allegations were not proved.
10. Enquiry into the allegations against the Kanth police, district Shahjahanpur of looting certain houses and oppression. Allegations found true and report submitted to Government in the Police Department.
11. Enquiry into allegations against Sub-Inspector Bah, district Agra. Report submitted to Government in the Police Department. Transfer of S. O. Bah was recommended.

12. Enquiry into allegations against S.-I. Complaint not proved true.
Panna district Agra.

13. Enquiry into the allegations against S.-I. Munshi Mustafas Raza Jafri II Still under enquiry.
Officer of Police Station Bamora, district
Farrukh.

14. Enquiry into complaints against two Proved untrue.
sub-inspectors of the Partabgarh district.

15. Enquiry regarding various allegations Allegations were not
against Mr. Atma Ram Pachauri, found true.
Deputy Inspector of Schools, Shahjahanpur.

16. Enquiry against the Deputy Inspector of Schools, Pulandehaur. Enquiry was not pursued
as the real culprit
seemed to be a non-
official.

17. Enquiry into the complaint against Report submitted to
the Excise Inspector Thakur Saraj Nath Government.
Singh, Etawah.

18. Enquiry into the complaint against Departmental action
Excise Inspector Pandit Sarda Prasad of ordered by Govern-
Lucknow City. ment.

19. Enquiry into the complaint of bribery Still under enquiry.
against M. C. Gongoly alias Munish Babu
in charge of the office of the Examiner of
Local Fund Accounts, Allahabad.

20. Enquiry into the allegations against Ditto.
Munshi Misbah Husain clerk of the Dis-
trict Soldier's Board, Meerut and Sukh Ball,
Racca Supplier.

21. Enquiry into the complaint of bribery Ditto.
against Babu Shive Narain Lal, Tahsildar,
Meerut, district Sitapur.

22. Enquiry into the complaint of bri- Ditto.
bery against Babu Ranti Prasad Jain, ex-
-L. na Accountant, Executive Engineer's
Office, Meerut.

APPENDIX C

(See page 9, *supra*)

List of officers who have held charge of the Head Works Division, Sardar Canal, since its formation, referred to in answer to starred question no 77, for 24th March, 1934, asked by SHRI RAMESH-WAR DAYAL

Serial number	Name	Nationality	From	To	Total period		
					Y.	m.	d.
	<i>Vacant .. ..</i>	<i>..</i>	8-11-1919	7-1-1920	0	2	0
1	Mr. M. R. Richardson.	European ..	8-1-1920	4-7-1921	1	5	27
2	„ F. H. Hutchinson.	Do. ..	5-7-1921	26-9-1921	0	2	22
3	„ T. M. Lyle ..	Do. ..	27-9-1921 (with short leave periods)	12-3-1929	7	5	15
4	„ Anand Prakash Wa'al.	Indian (Hindu)	13-3-1929	1-5-1930	1	1	19
5	„ M. A. Higgs ..	Indian (statutory).	2-5-1930	10-1-1933	2	11	9
6	„ H. G. Burns* ..	Do. ..	11-4-1933	9-4-1935	1	11	29
7	„ R. G. Smith ..	European ..	10-4-1935	11-11-1935	0	7	5
8	„ J. W. Russell*..	Indian (statutory)	15-11-1935	date	..		

The period of construction

*These officers came through the Civil Engineer Class at the Thomason College, Roorkee, and were classified as statutory "Natives of India" to enable them to join that class, vide note 1 of the Civil Engineer Class Rules and note thereunder in the Roorkee College Calendar.

APPENDIX D

(See page 29, supra)

Statement referred to in unstarred question no. 22, for 24th March, 1938, asked by SHRI HARGOVIND PANT

(1) Bulandshahr .	...	...	...	3,060
(2) Meerut ...	...	...	...	1,320
(3) Bijnor ...	...	...	..	144
(4) Saharanpur .		...	.	1,744
(5) Garhwal ...	.	...	...	1,752
(6) Aligarh ...	...	...	...	1,068
7) Agra .		...	..	1,224
(8) Muttra ...	.	..	..	936
(9) Etawah ...	...	.	...	1,764
(10) Etah .	.	..	.	1,068
(11) Pilibhit .	...	...	...	588
(12) Budaun .	..	..	...	888
(13) Bareilly ..	..	.	...	384
(14) Allahabad ..	..	.	.	3,468
(15) Banda .		...	...	468
(16) Jhansi ..	..	.	...	372
(17) Jaunpur .	.	..	...	2,688
(18) Ballia ...	...	..	...	3,228
(19) Ghazipur ...	.	...	...	1,080
(20) Benares ...	...	...	...	1,044
(21) Mirzapur .	...	..	...	1,056
(22) Partabgarh ..	...	.	...	300
(23) Azamgarh .	...	...	...	7,068
(24) Sitapur ...	...	...	...	828
(25) Kheri ...	.	...	...	492
(26) Hardoi ...	...	...	...	336
(27) Rae Bareli ...	..	...	..	1,368
(28) Gorakhpur ...	..	...	..	16,152
(29) Gonda ...	...	...	...	2,580
(30) Sultanpur ...	...	..	..	708
(31) Basti ..	...	...	...	1,404
(32) Fyzabad ..	...	...	...	492
(33) Bithraich ...	...	...	...	144
Total				61,216

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Friday, 25th March, 1938

THE Assembly met at the Assembly Hall, Lucknow, at 11 a.m.
The Hon'ble SHRI PURUSHOTTAMDAS TANDON in the Chair.

LIST OF MEMBERS PRESENT (186)

Abdul Hakeem.	Govind Chandra Rai.
Abdul Wali.	Habibullah, Muhammad.
Abdus Sami Khan, Captain Nawab Bahadur Nawabzada Muhammad.	Har Govind Pant.
Achal Singh.	Hari.
Ahmad Ali Khan Alvi, Raja.	Hari Prasad Tamta, Rai Sahib.
Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muhammad.	Harish Chandra Bajpai.
Ajzaz Rasul.	Harnath Prasad
Ajit Prasad Jain.	Har Prasad Singh.
Akhtar Adil, Khan Bahadur	Hasan Ali Khan.
Akhtar Hasan Khan.	Hoti Lal Agarwala.
Algu Bai Shastri.	Hukum Singh.
Anand Singh.	Husain Zaheer.
Anusuya Prasad Bahuguna.	Indradeo Tripathi.
Atma Ram Govind Kher.	Iqbal Ahmad Khan Sobail.
Asiz Ahmad Khan.	Ishwar Saran.
Babu Ram Verma.	Islam Ullah Khan.
Badan Singh.	Jafar Hasan Khan.
Badr-ud-din, Khan Bahadur.	Jagannath Bakhsh Singh, Raja.
Balwant Singh.	Jagannath Prasad Agarwal
Bansgopal.	Jagan Prasad Rawat.
Banshi Dhar Misra.	Jagmohan Singh Negi.
Bhagwan Din Misra.	Jamshed Ali Khan, Captain Nawab Muhammad.
Bhagwan Singh.	Jata Shankar Shukla.
Bhagwat Narayan Bhargava.	Jiva Lal.
Bhawani.	Jugal Kishore.
Bhim Sen.	Jwala Prasad Jigyasu.
Bibhuti Singh, Rai Sahib.	Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr.
Bihari Lal.	Karan Singh Kano.
Birbal Singh.	Karimur Raza Khan.
Bireshwar Singh.	Kashi Prasad Rai.
Bisheshwar Dayal Seth, Raja.	Keshava Chandra Singh.
Brij Behari Lal.	Keshava Deva Malaviya.
Buddhu Singh.	Keshav Gupta.
Chandra Bhanu Gupta.	Khalil-ud-din Ahmad, Khan Bahadur.
Charan Singh.	Khaliquzzaman.
Chatterji, S. O.	Khub Singh.
Chet Ram.	Khushi Ram.
Chheda Lal Gupta.	Khushwaqt Rai.
Dau Dayal Khanna.	Krishna Chandra.
Dayal Das.	Krishnanand Nath Khare.
Deo Narayan Bhartiya.	Krishna Nath Kaul.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur.	Lakhan Das Jatav.
Fazlur Rahman Khan, Khan Bahadur Muhammad.	Lakshmi Devi.
Gajadhar Prasad.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Ghalib Rasul.	Lal Bahadur Shastri.
Ghazanfarullah, Khan Bahadur Hafiz.	Lal Bihari Tandon.
Gopi Nath Srivastava.	Lalta Bakhsh Singh.
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble Shri.	Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muhammad Lotan.
	Mahabir Tyagi.

Maharaj Singh, Kunwar Sir.
 Mahmud Husain Khan.
 Manik Chand.
 Manak Singh.
 Mangat Singh.
 Manni Lal Pandey.
 Mijaji Lal.
 Mohan Lal Gattam.
 Mubashir Husain Qidwai.
 Muhammad Adil Abbasi.
 Muhammad Athar.
 Muhammad Ekram Khan.
 Muhammad Farroq.
 Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz.
 Muhammad Ismail.
 Muhammad Ismail Khan.
 Muhammad Jan Khan.
 Muhammad Mehdi, Raja.
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.
 Muhammad Sleeman Ansari.
 Mukerjee, B. K.
 Munif Ali.
 Murari Lal.
 Narain Das.
 Narendra Deva.
 Paitu Ram.
 Paragi Lal.
 Para-ram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Phool Singh.
 Prithvi Raj Singh.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashvati Sud.
 Prayag Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Pyare Lal Sharma.
 Radhakant Malaviya.
 Radha Mohan Singh.
 Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafuddin Ahmad.
 Raghub Nath Vinayak Dhulekar.
 Raghuvaran Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.

Ram Charitra.
 Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.
 Ram Naresh Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram Pandit.
 Rukum Singh Rathor.
 Sadho Singh.
 Said-ud-din Ahmad.
 Sajid Husain.
 Sampurnanandji The Hon'ble Shri.
 Satyavati Devi.
 Shahid Husain, Begum.
 Shamsheer Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughan Singh.
 Shaukat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya.
 Shibban Lal Saksena.
 Shiva Ram Duvedi Vaid.
 Shunitidevi Mittra.
 Sita Ram Shukla.
 Sita Ram Asthana.
 Souter, E. M.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieutenant, M.
 Sunderlal Gupta.
 Suraj Prasad Avasthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Surya Narayan Singh.
 Thungamma, Bolar.
 Todar Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vidyavati Rathor.
 Vijaypal Singh.
 Vishwambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahur Ahmad.

Ziaul Haq, Khan Bahadur Muhammad.

QUESTIONS AND ANSWERS

[Questions carried over from the Agenda of Thursday,
24th March, 1938]

Starred questions

~

*

*

*

CLERKS IN THE IRRIGATION BRANCH

*84. **Shri Chandra Bhanu Gupta** : Will the Government be pleased to state the names of the clerks in the Irrigation Branch who were originally recruited as clerks as far back as the year 1924 to 1927 at a starting salary of Rs.40 per mensem and who continued as such till 1928 when they were asked to accept posts of signallers on the clear understanding that they would be re-appointed as clerks when permanent vacancies occurred?

*85. Is it a fact that the above officials have now been asked to revert as clerks on the new scale of pay which is a "time-cum-graded" scale as compared to the old scale which was graded one?

*56. Will the Government be pleased to state the terms of the old scale of pay and the terms of the new (reduced) scale of pay?

*57. Is it a fact that Mr. Bijawat, the Superintending Engineer, recommended the cases of these men for better treatment and drew the attention of the authorities to a Government Order of the Finance Department no. F.L.-1517/X—216, dated the 11th January, 1932, which enabled the authorities to help these men?

*58. Will the Government be pleased to state whether advantage was taken of the provisions of this Government Order to help these clerks?

*59. If the answer be in the negative, will the Government be pleased to state the reasons that led the authorities to reject the recommendation of Mr. Bijawat?

*60. Will the Government be pleased to state the terms of the aforesaid Government Order?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Mohammad Ibrahim) : Information is being collected and will be placed on the honourable member's table as soon as available.

Shri Chandra Bhanu Gupta : Mr. Speaker, will these questions be again put up in the agenda on the day they are answered by Government?

The Hon'ble the Speaker : These questions are not to be automatically placed on the agenda now, but as soon as the information is collected the Minister in charge may either make a statement after taking necessary permission from me or request that these questions may again be placed on the agenda for being answered.

Shri Chandra Bhanu Gupta : Shall we have the right to put supplementary questions on that date?

The Hon'ble the Speaker : Not if the questions are not on the agenda. But when the necessary information is in your hands it is always open to you to table fresh questions.

Shri Chandra Bhanu Gupta : Why have they been answered like this? It is very unfair for the House, as members are being deprived of their right to put supplementary questions.

The Hon'ble the Speaker : What is your remedy for it? It is for the House to lay down its procedure. It is no good making comments.

Kunwar Sir Maharaj Singh : They should be postponed.

The Hon'ble the Speaker : Please do not make suggestions at random like that. Think over the procedure and place a considered scheme before the House. I am always bound by any procedure which you may adopt, but please do not shoot suggestions at me without examining as to how they fit in with the procedure already laid down.

*91. **Shri Jiva Lal :** [*Postponed.*]

CANDIDATES DISQUALIFIED FOR ELECTION TO THE UNITED PROVINCES LEGISLATURES

*92. **Mr. Rafi-ud-din Ahmad (absent) :** Is it a fact that some candidates for election to the United Provinces Legislative Assembly and

Candidates had withdrawn their candidature within the prescribed period since the election returns.

The Hon'ble the Minister of Justice (Dr. Kailas Nath Katju) : Yes.

*23. **Mr. Rafi ud-din Ahmad (absent) :** Were the names of such candidates who were disqualified for not filing the election returns published in the *Government Gazette*?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

EXTENSIONS GRANTED BY THE DISTRICT JUDGE, ALLAHABAD

*24. **Shrimati Vidyavati Rathor :** Is the Government aware that the officiating District Judge, Allahabad, has given extension of service to three of his subordinates who had already been given two extensions?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, three officials have been granted extensions. One got the first extension, another second and the third a third extension.

*25. **Shrimati Vidyavati Rathor :** Will the Government be pleased to state why these extensions were allowed?

The Hon'ble the Minister of Justice : They were granted in the interest of public service.

*26. **Shrimati Vidyavati Rathor :** Will the Government be pleased to state if the permanent District Judge was consulted in the matter before the extensions were sanctioned by the officiating District Judge?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, the permanent District Judge was consulted and he fully concurred.

Shri Ranjit Sita Ram Pandit : Sir, is it a fact that the present Government have issued orders that extensions are not to be granted ordinarily except where the efficiency of administration is concerned?

The Hon'ble the Minister of Justice : I should like to point out the distinction which exists between ministerial establishment and non-ministerial establishment. About ministerial establishment the rule is that the superannuation age is 55, but it can be extended ordinarily at the discretion of the Head of the Department to the age of 60. In the case of non-ministerial officers the superannuation age is 55 years and extensions are not to be granted unless public interest demands. Instructions have been issued that even so far as ministerial officers are concerned the rule is to be strongly enforced, but it cannot be changed without detriment to the interests of the officers who are at present in employment. So far as non-ministerial officers are concerned instructions have been issued that no extension is to be granted unless and until there is essential reason for this purpose.

Shri Ranjit Sita Ram Pandit : Is the Government satisfied that in this case there was no infringement of orders?

The Hon'ble the Minister of Justice : I do not think so.

WITHHOLDING THE PAYMENT OF RENTS BY TENANTS OF CERTAIN VILLAGES IN THE UNAO DISTRICT

*27. **Major Raja Durga Narayan Singh (absent) :** (a) Is it a fact that the tenants of the villages Ekhta and Shahkhera, district Unao, have withheld payment of rents?

(b) Is it a fact that in consequence of such non-payment, the owner of these villages requested the Deputy Commissioner to attach them for the purpose of rent collection?

(c) Is it a fact that these villages were attached and the tahsildar of Kurva was directed to realize the amount due?

(d) Is it a fact that a Congress leader of Kanchanpur in the Unao District sent a letter to the patwari of village Behata directing him to be present in the village with the necessary papers on a certain date when rents would be collected by Congress workers?

(e) Is it a fact that the naib-tahsildar upon coming to know the facts contained in (d) announced by the beat of drum that nobody except the tahsil authorities are authorized to collect rents due in these villages?

(f) Is it further a fact that in defiance of the attachment order and the proclamation by the tahsil authorities some Congress workers realized rents through exhortation?

*98. If the answer to the above questions is in the affirmative, what action has the Government taken or intends to take?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai) : During the last June and July the Taluqdar had collected about Rs.2,200 from the tenants and credited the amount to the abwab. The tenants considered this collection of abwab as illegal and demanded that Lala Dwarka Nath Seth should credit the amount so collected to the current rent. Lala Dwarka Nath Seth refused to do this and consequently the tenants thought they would be justified in withholding the payment of rents. The Taluqdar then requested the Deputy Commissioner to attach these villages to facilitate the collection of rents. The Deputy Commissioner agreed to the attachment of these villages on 11th December. A proclamation that the villages were attached was issued on 23rd December but it could be served in the villages only on 10th and 11th January. In the meantime the tenants approached the Congressmen who advised them to make the payment in the Government treasury. To make sure that every tenant pays the actual recorded amount, one of the Congress workers informed the patwari that he should be visiting on 7th January to collect rents and requesting him to be present in the village. The patwari was also asked to inform the kanungo of the circle. On the 7th the rents were collected and the amount so collected was subsequently deposited into the Government treasury. A list of the tenants from whom the rents were collected was sent to Lala Dwarka Nath Seth.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : Sir, these questions are of public importance and I request to get their replies.

The Hon'ble the Speaker : Have you any authority from the member concerned?

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : No.

The Hon'ble the Speaker : Then I do not propose to take them up just at present. If there is some time left after I have finished all other questions, and you then desire that those questions be answered, I shall ask the Minister concerned to answer them.

[Questions listed for March 25, 1938]

* 1—6. Shri Bireshwar Singh Chaudhri. [Postponed.]

* 7—9. Shri Bireshwar Singh Chaudhri. [Withdrawn.]

INVESTIGATION OF CORRUPTION CASES

* 10. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: What kinds of cases are to be investigated by the Anti-Corruption Officer, Mr. Bhalla?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary): Mr. Bhalla investigates those cases of bribery and corruption among the servants of Government and local bodies which Government direct him to take up.

* 11. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: How many cases has he investigated so far and with what results?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: A statement is laid on the table.

(See Appendix A, page 249-250.)

* 12. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: How far has the scheme to eradicate corruption in services by the appointment of a special anti-corruption officer proved successful?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Government regard the results as satisfactory.

RURAL DEVELOPMENT SCHEME

* 13. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: What is the complete Rural Development Scheme which the Government have launched in rural areas, and what is the organization that carries it on?

The Hon'ble the Minister of Justice: The new rural development scheme and its organization to which the honourable member is referring, is explained in the appended note I.

(See Appendix B, page 251—255.)

* 14. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: What are the functions of the District Rural Development Board?

The Hon'ble the Minister of Justice: The functions are enumerated in the appended note II.

(See Appendix C, page 256.)

* 15. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: In how many villages of Mainpuri District has this scheme been introduced? How many organizers are there in the district in charge of this scheme?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) 170.

(ii) 17.

RIGHT OF MEMBERS OF LEGISLATURE TO INQUIRE ABOUT PUBLIC
MATTERS FROM GOVERNMENT DEPARTMENTS

* 16. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri**: Are the members of the Legislature entitled to address an inquiry to any Government department and further to claim a prompt reply therefrom?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: A member of the Legislature may address an inquiry about public matters to any Government department and it is expected that the department concerned will reply as promptly as it can.

Shri Charan Singh. Sir, has any circular to this effect been circulated to the departments that they might reply to all queries put by the members?

Parliamentary Secretary to the Hon ble the Premier : No circular has been issued, because the usual practice is that such communications are always attended to.

DAIRY SCHEME OF GOVERNMENT

*17. **Shri Bireshwar Singh Chaudhri :** Is there any dairy scheme of Government to encourage the supply of pure milk, butter and *ghee*? If so, is it the policy of the Government to encourage those classes, viz. Ahirs, Jats, Gujars, etc. whose sole profession it is to deal in milk, etc. by giving them grants-in-aid?

The Hon'ble the Minister of Justice : (a) There is no Government dairy scheme as such, but Government assist the dairy industry in various ways. They give small grants-in-aid to dairy farmers. They arrange for the training of young men in dairy farming and industry at various institutions. The Co-operative Department help to organize societies and unions for the production and marketing of milk and milk products.

(b) Since most of the members of the milk and *ghee* societies organized by the Co-operative Department belong to the classes mentioned in the question they naturally derive considerable benefit. There is provision for grants-in-aid to dairy farmers who may be Ahirs, Jats, or Gujars or may belong to any other caste.

UNITED PROVINCES TENANCY BILL

* 18. **Shri Jata Shanker Shukla :** श्री जटा शंकर शुक्ल : क्या गवर्नमेंट यह बनलायेगी कि कृषि सम्बन्धी बिल एसेम्बली में अब तक किस कारण नहीं पेश किया गया ?

شری جٹا شکر شکل —

* 18 — کیا گورنمنٹ برہم بلائیگی کہ کوش سمبندھی بل اسمبلی میں اب

تک کس کارن نہیں پیش کیا گیا ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : Government have been considering their proposals in the light of the views expressed by the Tenancy and Land Revenue Committee, and propose to have a final discussion with the Committee very shortly. Meanwhile a Bill is being prepared.

* 19 **Shri Jata Shanker Shukla :** श्री जटा शंकर शुक्ल : क्या अगली बैठक में पहले ही कृषि सम्बन्धी बिल पेश होगा ? अगर नहीं तो फिर कब पेश होगा ?

شری جٹا شکر شکل —

* 19 — کیا اگلی میٹنگ میں پہلے ہی کوش سمبندھی بل پیش ہوگا ؟

اگر نہیں تو پھر کب پیش ہوگا ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : Government propose to introduce the Bill before the end of the session, as soon as it is ready.

Shri Charan Singh : May I know whether the Government intends incorporating in the Bill any provisions regarding consolidation of holdings?

The Hon'ble the Speaker : That question does not arise out of this. You might as well begin questioning the Government as to the provisions of the Bill.

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : May I know, Sir, what is meant by "Krishi Sambandhi" Bill?

The Hon'ble the Speaker : That means Bills relating to agriculture.

Shri Jata Shankar Shukla : श्री जटाशंकर शुक्ल :

मुझे यह खेद है कि हिन्दी में सवाल होने पर भी इंगलिश में जवाब मिला। क्या दोनों ऐक्ट लगान और मालगुजारी को साथ साथ पेश करना चाहते हैं ?

شری جٹا شنکر شکله —

مجھے یہ بہہ کھید ہے کہ ہندی میں سوال ہونے پر بھی انگلش میں جواب دیا۔ کیا دونوں ایکٹ لگان اور مالگذاری کو ساتھ ساتھ پیش کرنا چاہتے ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue

(**Shri Ajit Prasad Jain**) :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف رینو (شری اجیت پرसाद जैन) :

जी हां दोनों बिल्स को साथ साथ पेश करने का इरादा है।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آئریبل منسٹر آف ریونیو (شری اجیت پرसाद)

(جین) —

جی ہاں دونوں بلس کو ساتھ ساتھ پیش کرنے کا ارادہ ہے۔

* 20. **Shri Jata Shankar Shukla :** श्री जटा शंकर शुक्ल : क्या गवर्नमेंट ने निश्चय कर लिया है कि वाजिबुल अर्ज खत्म करेगी ?

شری جٹا شنکر شکله —

* 20. کیا گورنمنٹ نے نشے کر لیا ہے کہ واجب العرض ختم کریگی ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : آنرےبل مینسٹر آف رینو :

इस मामले पर और किया जा रहा है।

آئریبل منسٹر آف ریونیو —

اس معاملہ پر غور کیا جا رہا ہے :

Shri Jata Shankar Shukla : श्री जटाशंकर शुक्ल :

क्या वह गवर्नमेंट को पता है कि इसके द्वारा किसानों को ज्यादा तकलीफ होती है ?

شری جٹا شنکر شکله —

کیا یہ گورنمنٹ کو پتہ ہے کہ اس کے دوارا کسانوں کو زیادہ تکلیف

ہوتی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف رینو :

बगर यह ख्याल गवर्नमेंट को न होता कि क्या किसानों की दिक्कत है तो फिर इस पर दोबारा और करने की जरूरत न होती।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آئریبل منسٹر آف ریونیو —

اگر یہ خیال گورنمنٹ کو نہ ہو تاکہ کیا کسانوں کو دقتیں ہے تو پھر اس پر

دوبارہ غور کرنے کی ضرورت نہ ہوتی —

*21. **Shri Jata Shanker Shukla** : [*Postponed.*]

PUBLICATION OF COURT NOTICES IN NEWSPAPERS

*22. **Shri Mangat Singh** (*absent*) : Is the Government aware that District, Civil and Revenue courts still make discrimination between the local newspapers at the time of giving notices to them for publication ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : No.

*23. **Shri Mangat Singh** (*absent*) : Is it a fact that in Saharanpur District, no notices are given to the *Shola Weekly* although its circulation is the largest in the district ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : *Shola Weekly* is included in the list of newspapers published from Saharanpur District which may receive court notices for publication. It stands as number 22 on the list. Court notices, which are distributed strictly in rotation in accordance with the general orders of Government, have so far been given to 13 newspapers. This paper will receive notices for publication in its turn.

*24. **Shri Mangat Singh** (*absent*) : Is the Government aware that there is a general practice on the part of the *ahalmads* and other clerical staff to charge a commission of 25 per cent. from the proprietors of newspapers out of the cost of publication paid to them ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : The Government are not aware of any such specific practice but they have issued an order urging the necessity of checking corruption among clerks. The Government expect the newspapers also to co-operate with them in the stoppage of such practices, if any.

*25. **Shri Mangat Singh** (*absent*) : (a) How many newspapers and journals are listed in Saharanpur District for the publication of court notices ? What are their names and the dates of their declaration filed in District Magistrate's Court ?

(b) Is it a fact that in Saharanpur District notices are given to papers which have not yet received their number of registration from the post office ?

(c) Have the Government issued any circular in this connexion to the District courts ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : (a) 22. A list showing their names and the dates of their declarations is placed on the table.

(b) It is not known from the records in the District Office whether any of these 22 newspapers have not yet received their registration numbers from the post office.

(c) Yes, the latest orders were issued on 22nd March. Only those newspapers having a minimum circulation of 500 are now eligible for getting court notices for publication.

(See Appendix D, page 257.)

SHIKAR BY GOVERNMENT OFFICIALS

*26. **Shri Ram Naresh Singh** : Are the Government aware that Government officials in several districts indulge in *shikar* in their respective areas for indefinite periods of time every year ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Government have answered similar questions previously. Their policy was stated in reply

to quest on no. 62 of 5th March, 1938, which I quote: "district officers while on tour should devote their time and energy to official business and to establish contacts with the people and should not 'indulge' in shooting. But it consistently with the due discharge of their duties they occasionally spend the little time necessary for maintaining their health in hard exercise such as shooting there need be no objection. If this practice is not observed in any case the Government will be prepared to issue necessary instructions to the persons concerned."

*27. **Shri Ram Naresh Singh**: Are the Government aware that this is still happening every day, despite the fact that the matter was on several occasions brought to the notice of the Government?

*28. Have the Government issued any orders regarding this to the district officers?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: As Government have previously stated they have no definite information and if any complaints are brought to their notice they will take appropriate action.

Shri Mahabir Tyagi: Do these officers indulge in shooting during office hours?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Indulgence has not been admitted.

Shri Mahabir Tyagi: Do they go out for shooting during office hours?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: It is not so.

Shri Ram Naresh Singh: श्री रामनरेश सिंह :—

क्या गवर्नमेंट को यह मालूम है कि उस रिआयत की वजह से सरकारी अफसरान सरकार का काम करके शिकार को जानते हैं और पब्लिक से तरह तरह की बर्ताव करने हैं ?

— شری رام نریش سنگھ —

کیا گورنمنٹ کو یہہ معلوم ہے کہ اس رعایت کی وجہ سے سرکاری افسران سرکاری کام کا ہر جہہ کر کے شکار کو جاتے ہیں اور پبلک سے طرح طرح کی بیگاری لیتے ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

ممبرانہ میمبری میمبری دو آنرےبل پریمیر :

آنرےبل آنرےبل ممبر ماہر ممبر کیس کی ہتھ دینگے تو فرار کاروائی کی ہتھ دینگے

— پارلیمنٹری سیکریٹری تو آنرےبل پریمیر —

اگر آنرےبل ممبر صاحب ایسے کسی کی اطلاع دینگے تو فور کاروائی کی جائیگی —

Shri Mahabir Tyagi: श्री महाबीर त्यागी :

क्या वह अद्वयत गवर्नमेंट को इस बात की इतिला देने हैं कि उन्होंने इसका उद्देश्य शिकार से उद्भव किया ? क्या उसके लिये छुट्टी की दरखास्त देते हैं ?

شری مہابیر تیاگی —
کیا بیہ افسران گورنمنٹ کو اس بات کی اطلاع دیتے ہیں کہ انہوں نے
وقت شکار میں خوج کیا؟ کیا اس کے ایسے چھٹی کی درخواست دیتے ہیں؟
Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :
نہیں

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
ہیں

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :
काय वगैर दरखास्त के ही छुट्टी पर चले जाने है ?

شری مہابیر تیاگی —
کیا بیہ درخواست کے ہی چھٹی پر چلے جاتے ہیں؟
Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :
نہیں جانے ہاں

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر —
نہیں جاتے ہیں

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

गवर्नमेन्ट ने कोई ऐक्शन नहीं लिया कि वगैर दरखास्त के छुट्टी पर चले
जाते हैं ?

شری مہابیر تیاگی —
گورنمنٹ نے کوئی ایکشن نہیں لیا کہ بیہ درخواست کے چھٹی پر چلے جاتے
ہیں؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

کوئی گیا ہی نہیں

پارلیامینٹری ٹو آنرےبل پریمیر :
کوئی گیا ہی نہیں

* 29—33. Shri Ram Naresh Singh : [Postponed.]

* 34—36. Shri Jata Shanker Shukla : [Postponed.]

RECOGNITION OF DEGREES OF KASHI VIDYAPITH, BENARES

*37. Shri Ram Saran (absent): Is it a fact that the authorities of the Kashi Vidyapith, Benares, have applied to the Government for recognition of the degrees of that institution? If the reply be in the affirmative, will the Government be pleased to state who made this representation.

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanandji) : No, but an application to this effect signed by six members of the Assembly was received some time back.

SCIENCE CLASSES IN THE KASHI RAM HIGH SCHOOL, SAHARANPUR

*38. **Shri Phool Singh**: Was an application received by the authorities concerned for permission to start Science classes in the Kashi Ram High School, Saharanpur?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes.

Shri Phool Singh: When was the application received?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education (Shri Karan Singh Kane): I require notice of the question.

Shri Phool Singh: For how long a period was the application with the Government Department?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: For that too, Sir, a notice will be necessary.

*39. **Shri Phool Singh**: Why has that application been rejected?

The Hon'ble the Minister of Education: The application was neither accepted nor rejected but was returned for completion.

*40. **Shri Phool Singh**: Does the Government propose to grant such permission with effect from the next session? If not, why not?

The Hon'ble the Minister of Education: Does not arise, since the application has not yet come back duly completed.

Shri Phool Singh: Is it the policy of the Government not to grant it unless the application is received?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Yes, Sir, that is the rule.

Khan Bahadur Lieut. M Sultan Alam Khan: May I know, Sir, in what respect the application was incomplete?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Certain details were not filled in.

KRISHNA LILA PROCESSION IN DEOBAND

*41. **Shri Phool Singh**: Is the Government aware that the Hindus of Deoband (district Saharanpur) have not taken out the Krishna Lila procession for the last four years?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Government are aware that the last occasion on which the Hindus of Deoband took out the Krishna Lila procession was in 1934.

*42. **Shri Phool Singh**: Is the Government aware that a communal riot was averted with difficulty on this occasion last year?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: The district authorities took adequate precautions and no riot took place.

Shri Phool Singh: What steps has the Government taken so far to have it solved by mutual agreement?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Local authorities have been doing their very best and a Parliamentary Secretary was sent there and the good offices of the honourable questioner were also availed of in this connexion. Unfortunately up till now no solution has been found. All efforts are being made.

Shri Phool Singh : What further steps does the Government intend to take in the matter to have it solved by mutual agreement ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I would refer the honourable member to the answer to question no. 44. If no agreement will be possible detailed inquiries will be made into the question of past practice.

*43. Shri Phool Singh : Is it a fact that the problem has not been solved so far ? How much time does the Government propose to take to solve it ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Yes, It is not possible to say how long it will take for this problem to be solved.

*44 Shri Phool Singh : What steps does the Government propose to take in the matter ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : If no agreement can be made Government propose to have a detailed inquiry made into question of past practice.

CIVIL ENGINEERING COLLEGE, ROORKEE

*45 Chaudhri Hyder Husain (absent) : Is there any uniform fixed for the students of the Civil Engineering College, Roorkee ?

The Hon'ble the Minister of Education : No.

*46. Chaudhri Hyder Husain (absent) : Is the aforesaid uniform fixed with reference to economy and the means of the students ?

The Hon'ble the Minister of Education : Does not arise.

*47. Chaudhri Hyder Husain (absent) : If the aforesaid uniform consists of English dress, is there any alternative Indian dress provided for by the rules as the uniform for Indian students ?

The Hon'ble the Minister of Education : Does not arise.

*48 Chaudhri Hyder Husain (absent) : Was any representation ever made to the authorities by the students of the aforesaid college in respect of the uniform ? If so with what result ?

The Hon'ble the Minister of Education : Information is being collected.

*49. Chaudhri Hyder Husain (absent) : Are any seats in the Civil Engineering College, Roorkee, reserved for students of the minority communities.

The Hon'ble the Minister of Education : Yes.

*50. Chaudhri Hyder Husain (absent) : What is the number of students admitted this year who belong to the minority communities in the aforesaid college ?

The Hon'ble the Minister of Education : The information is being collected.

*51. Chaudhri Hyder Husain (absent) : Is there any Muhammadan teacher or professor on the staff of the aforesaid college.

The Hon'ble the Minister of Education : No.

*52. Chaudhri Hyder Husain (absent) : Is any scholarship reserved for Muhammadan students in the aforesaid college ?

The Hon'ble the Minister of Education : No

*53. **Chaudhri Hyder Husain** (*absent*): Has any scholarship been given to Muhammadan student in that college this year?

The Hon ble the Minister of Education: The information is being collected.

CHAIRMAN, EDUCATION COMMITTEE, DISTRICT BOARD, MEERUT

*54. **Mr. Tahir Husain** (*absent*): Is it a fact that the present Chairman, Education Committee, District Board, Meerut, was elected in September, 1937; and since then only one meeting of the Education Committee was convened in October, 1937?

*55. Is it a fact that a motion of no-confidence in the Chairman, Education Committee, signed by eight members out of 12 was given in August 1938?

*56. Is it a fact that the said Chairman has been burking the motion of no-confidence? Does the Government intend to take any steps?

*57. Is the Government aware that important and urgent matters relating to Education Committee are being delayed for not holding its meetings?

The Hon ble the Minister of Education: Inquiries are being made.

VERNACULAR MIDDLE SCHOOLS IN MEERUT DISTRICT

*58. **Mr. Tahir Husain** (*absent*): Is it a fact that there are about 50 vernacular middle schools in Meerut District.

The Hon ble the Minister of Education: No. The number is 15 under District Board and four private.

*59. **Mr. Tahir Husain** (*absent*): Is it a fact that only one of the headmasters of these schools is a Muslim?

The Hon ble the Minister of Education: No. Two headmasters are Muslims.

*60. **Mr. Tahir Husain** (*absent*): Will the Government be pleased to state why this is so?

The Hon ble the Minister of Education: Appointments to the post of headmaster are governed by District Board Educational Rules No. 12, 13 and 14.

(See Appendix E page 258.)

* 1. **Mr. Tahir Husain** (*absent*). [*Postponed*].

* 2. **Khan Bahadar Lieut. M. Sultan Alam Khan**: [*Withdrawn*].

* 3. **Khan Bahadar Lieut. M. Sultan Alam Khan**: [*Postponed*].

* 4. **Shri Sadho Singh** [*Postponed*].

SETTLEMENT IN BARRAICH DISTRICT

* 70. **Shri Bhagwan Din Misra**: श्री भगवान दीन मिश्र: क्या सरकार यह ठान रही है कि अभी हाल में जो बन्दोवस्त जिला बहराइच में किया गया है उसमें जमीन के छूट किसानों के लिये कितनी है? और जो रकम छूट की रखी गई है वह

मिहली छूट जो सन् १३३८ फसली में किसानों को मिलती आई है उससे किस क्रम में ज्यादा है ? कितना कम है ?

श्री भगवान दीन मिश्र —

* ७० — क्या सरकार यह बताने की कोशिश करेगी कि कितने ऐसे किसान हैं जिनको १३३९ फसली के बाद पट्टा न होने के कारण छूट नहीं दी गई है ? और कितने ऐसे किसान हैं जो असली काश्तकार की मृत्यु हो जाने में उत्तराधिकारी काश्तकार हैं जिनको छूट नहीं दी गई है ? और उनकी तादाद कितनी है ?

* ७१ — क्या सरकार यह बताने की कोशिश करेगी कि कितने ऐसे किसान हैं जिनको १३३९ फसली के बाद पट्टा न होने के कारण छूट नहीं दी गई है ? और कितने ऐसे किसान हैं जो असली काश्तकार की मृत्यु हो जाने में उत्तराधिकारी काश्तकार हैं जिनको छूट नहीं दी गई है ? और उनकी तादाद कितनी है ?

* ७२ — क्या सरकार यह बताने की कोशिश करेगी कि कितने ऐसे किसान हैं जिनको १३३९ फसली के बाद पट्टा न होने के कारण छूट नहीं दी गई है ? और कितने ऐसे किसान हैं जो असली काश्तकार की मृत्यु हो जाने में उत्तराधिकारी काश्तकार हैं जिनको छूट नहीं दी गई है ? और उनकी तादाद कितनी है ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Such information as is available is shown in the statement laid on the table.

(See Appendix F, page 260).

Syed Aizaz Rasool :

— سيد اعجاز رسول

میں کو رقم سے یہ پوچھنا چاہتا ہوں کہ ٹیبل پر جو جواب رکھا گیا ہے اس سے ہم کو نہیں معلوم کہ سنہ ۳۹ کے بعد کتنے کاشتکاروں کے ایسے ہوتے ہیں —

نایب اعجاز رسول :

میں گورنمنٹ سے یہ پوچھنا چاہتا ہوں کہ ٹیبل پر جو جواب رکھا گیا ہے اس سے ہم کو نہیں معلوم کہ سنہ ۳۹ کے بعد کتنے کاشتکاروں کے ایسے ہوتے ہیں —

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue :

— پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ریونیو

کیا آپ کا مطلب یہ ہے کہ جو نقشہ (statement) اس کے ساتھ لگا ہے اس کو پڑھ کر سنا دوں ؟

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ریونیو :

کیا آپ کا مطلب یہ ہے کہ جو سٹیٹمنٹ نقشہ (statement) اس کے ساتھ لگا ہے اس کو پڑھ کر سنا دوں ؟

Syed Aizaz Rasool :

— سید اعجاز رسول
— جی ہاں —

سید اعجاز رسول :

جی ہاں !

(The Parliamentary Secretary read out the statement.)

Syed Aizaz Rasool :

— سید اعجاز رسول —

آنریبل منسٹر صاحب نے یہہ کہا تھا کہ سنہ ۳۹ کے بعد جو کاشتکاروں کے پتے ہوئے ہیں ان پر چھوٹ دی جائیگی۔ اس پر میں سپریمنٹری سوال پوچھنا چاہتا ہوں۔
کیا گورنمنٹ کو یہہ علم ہے کہ سنہ ۳۹ کے بعد جو پتے ہوئے ہیں وہ کاشتکاروں کی رضامندی سے ہوئے ہیں ؟

سید اعجاز رسول :

آنرےبل منسٹر صاحب نے یہہ کہا تھا کہ سنہ ۱۹۳۹ فاسلی کے بعد جو کاشتکاروں کے پتے ہوئے ہیں ان پر چھوٹ دی جائیگی۔ اس پر میں سپریمنٹری سوال پوچھنا چاہتا ہوں۔

کیا گورنمنٹ کو یہہ علم ہے کہ سنہ ۱۹۳۹ فاسلی کے بعد جو پتے ہوئے ہیں وہ کاشتکاروں کی رضامندی سے ہوئے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

گورنمنٹ کو یہہ علم ہے کہ سنہ ۳۹ یا اس کے بعد جو پتے ہوئے ہیں ان کے نرخ میں اس سے جو پہلے پتے ہوئے تھے کچھ کمی ہوئی ہے اس لیے ایسے احکامات جاری ہوئے ہیں جن لوگوں کے پتے سنہ ۳۹ کے پہلے یا بعد ہوئے ہیں یکساں حالت میں ہو جائیں گے۔

آنرےبل منسٹر آف ریونیو :

گورنمنٹ کو یہہ علم ہے کہ سنہ ۱۹۳۹ فاسلی یا اس کے بعد جو پتے ہوئے ہیں ان کے نرخ میں اس سے جو پہلے پتے ہوئے تھے کچھ کمی ہوئی ہے اس لیے ایسے احکامات جاری ہوئے ہیں جن لوگوں کے پتے سنہ ۳۹ کے پہلے یا بعد ہوئے ہیں یکساں حالت میں ہو جائیں گے۔

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : What has been the principle? The old principle has proved to be imperfect and wrong.

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

اس اصول پر چونکہ لگان میں کمی کی جائیگی اور اس اصول پر چونکہ پتے سنہ ۱۹۳۹ فصائی میں ہوئے تھے —

آنرےبل منسٹر آف ریونیو :

اس اصول پر چونکہ لگان میں کمی کی جائیگی اور اس اصول پر چونکہ پتے سنہ ۱۹۳۹ فاسلی میں ہوئے تھے —

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : What will be the principle on which remissions will be given to agriculturists ?

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

کوئی نیا اصول جب تک کہ نیا قانون مالگذازی و لگن آپ کے سامنے نہ آجائے اس کو طے کرنا مشکل کام ہے۔ لہذا جس ضلع میں اس اصول پر پتہ دیا جائیگا اسی اصول پر کاشتکاروں کو ریمیشن (remission) دیا جائیگا۔

آنرےبل منسٹر آف ریونیو :

کوئی نیا اصول جب تک کہ نیا قانون مالگذازی و لگن آپ کے سامنے نہ آجائے اس کو طے کرنا مشکل کام ہے۔ لہذا جس ضلع میں اس اصول پر پتہ دیا جائیگا اسی اصول پر کاشتکاروں کو ریمیشن (remission) دیا جائیگا۔

*72 Shri Bhagwan Din Misra : श्री भगवानदीन मिश्र : क्या सरकार यह भी बनवाने की कृपा करेगी कि जब जमीन की हैसियत पैदावार लगा कर यह छूट रक्खी गई है तो उपरोक्त कاشتकारों को छूट न देने का कारण क्या है ?

شری بھگوان دین مصر —

* ۷۲ — کیا سرکار یہ بھی بتلانے کی کرپا کرے گی کہ جب زمین کی حیثیت پیداوار لگا کر یہہ جھوت رکھی گئی ہے تو اپروکت کاشتکاروں کو جھوت نہ دینے کا کارن کیا ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : Rents of tenants admitted to holdings in or after 1339 Fasli and of heirs of statutory tenants have not generally been abated. Government are introducing a Bill to amend the Land Revenue Act so as to enable the Secretariat officers to abate the rents of heirs of statutory tenants, have issued orders that the rents of statutory tenants who were admitted to holdings in or after 1339 Fasli should also be abated.

* 73 Shri Bhagwan Din Misra : श्री भगवानदीन मिश्र : क्या सरकार यह भी बतायेगी कि जिले में कितने ऐसे मौजे हैं जो दरिया बुर्द वरार की लिस्ट में रक्खे गये हैं ? और इसके पहिले वह कितने थे ? क्या यह भी सही है कि ऐसे कاشتकार जो वरार दरियाबुर्द में आबाद हैं वह अब तक हर साल बेदखल किये जा सकते हैं ?

شری بھگوان دین مصر —

* ۷۳ — کیا سرکار یہ بھی بتلائیں گی کہ ضلع میں کتنے ایسے موضع ہیں جو دریا بردبار کی اسٹ میں رکھے گئے ہیں ؟ اور اس کے پہلے وہ کتنے تھے ؟ کیا یہ بھی صحیح ہے کہ ایسے کاشتکار جو برابر دریا برد میں آباد ہیں وہ اب تک ہر سال بیدخل کیئے جاسکتے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : At the last settlement, there were 70 alluvial villages. Now 56 whole villages and parts of 11 other villages have been declared alluvial.

No statutory rights accrue in such areas at present in view of section 157 of the Oudh Rent Act read with schedule D of the Act. The tenants are therefore liable to ejectment at any time under the existing law, but all ejectments have been stayed under the Stay of Proceedings (Revenue Courts) Act.

Shri Bhagwan Din Vaid : श्री भगवान दीन वैद्य :

क्या सरकार उन काश्तकारों को जिन्हें सन् ३९ के बाद पट्टा न होने के कारण छूट नहीं मिली है उनको वह रुपया वापस या मुजरा दिलाने के अहकाम जारी करेगी ?

شری بھگوان دین وید —
کیا سرکار اُن کاشتکاروں کو جنہوں نے سنہ ۳۹ کے بعد پتہ نہ ہونے کے
کارں چھوٹ نہیں ملی ہے — اُن کو وہ روپیہ واپس یا مجرا دلانے کے احکام جاری
کریگی —

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —
آنڈہ سے ایسے کاشتکاروں کو چھوٹ ملیگی — اُن کاشتکاروں کے پرچے تیار
کونے کے لیئے حکام کو احکام جاری کیئے جاچکے ہیں —

आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू :

आयन्दा से ऐसे काश्तकारों को छूट मिलेगी, उन काश्तकारों के परचे तैयार करने
के लिये हुक्म को अहकाम जारी किये जा चुके हैं ।

* 74. **Shri Bhagwan Din Misra :** श्री भगवानदीन मिश्र: क्या सरकार
मौजूदा कानून संशोधन में इन काश्तकारों को भी "मौरूसी हक़" देने का इरादा करती है ?
बगर नहीं तो क्या कारण है ?

شری بھگوان دین مصر —
* ۷۴ — کیا سرکار موجودہ قانون سنشودن میں اُن کاشتکاروں کو بھی
موروثی حق دینے کا ارادہ کرتی ہے ؟ اگر نہیں تو کیا کارں ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : The question of conferring
hereditary rights in these areas is under the consideration of Government.

* 75 - 79. **Shri Bhagwan Din Misra :** [Postponed.]

WANT OF WAITING ROOM AND MUSAFIRKHANA AT THE GONDA STATION

*80. **Shri Bhagwan Din Misra :** श्री भगवानदीन मिश्र: क्या यह सही है
कि गोंडा स्टेशन पर जो बी० एन० डबल्यू आर का बड़ा स्टेशन है, कोई डचोढ़े दर्जे का
वेटिंगरूम नहीं है ? क्या यह भी सही है कि स्टेशन के पश्चिमी हिस्से पर कोई मुसाफिरखाना
नहीं जिससे जाड़ा, गर्मी, बरसात में सख्त तकलीफ़ मुसाफ़िरो को होती है ?

شری بھگوان دین مصر —
* ۸۰ — کیا یہ صحیح ہے کہ گوندہ اسٹیشن پر جو بی این ڈبلو آر کا بڑا
اسٹیشن ہے کوئی دیورہ درجے کا ویٹنگ روم نہیں ہے ؟ کیا یہ بھی صحیح
ہے کہ اسٹیشن کے پیچھے حصہ پر کوئی مسافر خانہ نہیں ؟ جس سے جاڑا —
گرمی — برسات میں سخت تکلیف مسافروں کو ہوتی ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes.

POST OF HEAD ASSISTANT TO COMMISSIONER

* 81. **Shri Badan Singh :** Is it a fact that the post of Head Assistant
to the Commissioner of the division is of ministerial service ?

The Hon'ble the Minister of Revenue Yes, but under the rules a tahsildar can be appointed to the post if the Commissioner concerned considers that no official on his divisional list is fit for it.

* 82 **Shri Badan Singh** : Is it a fact that in some divisions of the province, the posts of Head Assistant to the Commissioner are held by officials of executive line ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : The post of Head Assistant is held by a tahsildar in only one division, viz. Rohilkhand.

Khan Bahadur Lieut M. Sultan Alam Khan . Has this appointment been made incidentally, or is it an index of the new policy of the Government ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : — آنریبل مسٹر آف ریوین्यू

ہاں ہلے سے ایک تحصیلدار ہیڈ اسسٹنٹ کا کام کر رہا تھا —

آنرےبل مینسٹر آف رےوین्यू :

ہا پہلے سے ایک تھسلیلدار ہیڈ اسسٹنٹ کی کام کر رہا تھا ۔

Shri Badan Singh :

شری بدن سنگھ —

کیا گورنمنٹ مہر دای کے بدلائی کے وہیلکھٹ ڈورن میں ایسا انتظام کوں کیا گیا ہے ؟

شری بدن سیھ :

کیا گورنمنٹ مہربانی کرکے بتلایگی کی رھیلکھڈ ڈیویجن مے ایسا انتظام کیو کیا گیا ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue . — آنریبل مسٹر آف ریوین्यू

وہاں پر کمشنر صاحب کی دہہ راے تھی کہ مہر دای اوپیسس میں کوئی ایسا آدمی نہیں ہے جسے اُس جگہ پر مقرر کیا جاسکے —

آنرےبل مینسٹر آف رےوین्यू

وہا پر کمیشنر ساہب کی یہ رای تھی کی مینسٹریل آفیسر مے کوئی ایسا آدمی نہیں ہے جسے اُس جگہ پر مقرر کیا جا سکے ۔

Shri Badan Singh

شری بدن سنگھ —

کیا اور ڈورن سے آدمی نہیں دلا سکتے —

شری بدن سیھ :

کیا اور ڈیویجن سے آدمی نہیں بولا سکتے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue :

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل مسٹر آف ریوین्यू —

اس کے لیئے حو قاعدہ ہے اُس قاعدے کے مطابق کام کیا گیا ہے — چونکہ ان کو تحصیلدار کے مقرر کرنے کا اختیار تھا اس لئے تحصیلدار مقرر کر دیا —

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف رےوین्यू :

اسکے لیئے جو کایدا ہے اس کایدے کے متاویک کام کیا گیا ہے ۔ چوکی انکو تھسلیلدار کے مقرر کرنے کا اختیار تھا اسلیئے تھسلیلدار مقرر کر دیا ۔

* 83—89. **Shri Badan Singh** : [*Postponed.*]

* 90—91. **Shri Har Govind Pant** : [*Postponed.*]

BOHADPURA FOREST IN THE JALAUN DISTRICT

* 92. **Shri Manni Lal Pandey** : Are the Government aware that there is a forest adjoining village Bohadpura in the Jalaun District under the Forest Department ?

The Hon'ble the Premier (Shri Govind Ballabh Pant) : Yes.

* 93. **Shri Manni Lal Pandey** : Is it a fact that Government took the land for implanting a forest from the zamindars for 15 years only and that period has expired ?

The Hon'ble the Premier : The official record shows that the land in question was acquired unconditionally by Government from the zamindars on payment of full compensation.

* 94. **Shri Manni Lal Pandey** : Is it the intention of the Government to clear the ground of the forest and hand it over to different proprietors from whom it was originally taken ?

The Hon'ble the Premier : The question whether the land can be restored to the original owner is under consideration.

* 95. **Shri Manni Lal Pandey** : Are the Government aware that Bohadpura forest is full of wild animals who devastate the fields of the adjoining villages and cultivators are being put to great loss ?

* 96. If so, what step does the Government contemplate to take to relieve the tenantry from this hardship ?

The Hon'ble the Premier : Government have received representations on the subject and are considering them.

Shri Manni Lal Pandey : श्री मन्नीलाल पांडे :

क्या गवर्नमेन्ट यह बतलाने की कृपा करेगी कि कम्पनसेशन जमीन का हासिल किया गया था और किस हिसाब से दिया गया था ?

شری منی لال پانڈے —
کیا گورنمنٹ یہ بتلائیگی کہ زمین کا حاصل کیا گیا
تھا اور کس حساب سے دیا گیا تھا ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیمنٹری سیکریٹری تو آفریل پریزیمینٹر —
بہاں پر میرے پاس اوپیلبل (available) نہیں ہے اگر آپ ڈیٹیلز
(details) چاہتے ہیں تو میں ان کی اطلاع جمع کر کے بھیج دوں گا۔

پارلیامینٹری سیکریٹری ڈو آنرےبل پریمیر :

یہاں پر میرے پاس آویلبل (available) نہیں ہے اگر آپ ڈیٹیلز (details) چاہتے ہیں تو میں ان کی اطلاع جمع کر کے بھیج دوں گا۔

Shri Manni Lal Pandey : श्री मन्नीलाल पांडे :

क्या गवर्नमेन्ट कृपा करके बतलाएगी कि रियाया की यह तकलीफ कब तक खत होगी ?

شری مننی لال پانڈے —
کیا گورنمنٹ کرپا کر کے پتلائیگی کہ رعایا کی بہم تکلیف کب تک ختم
وگی؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آرمیڈل ڈیپارٹمنٹ —
جلد سے جلد کونٹس کی جارہی ہے —

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر :

جلد سے جلد کوشش کی جا رہی ہے ।

Kunwar Sir Maharaj Singh: With regard to question no. 95, is it not possible to distribute arms licences more freely to the villagers concerned?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: A large number of licences have already been issued to villagers for the protection of their crops.

Kunwar Sir Maharaj Singh. What further measures are under consideration then?

The Hon'ble the Premier: The Government has in fact already issued instructions to District officers that wherever villagers live in the vicinity of forests and are likely to suffer from the depredations of wild animals arms licences may be issued to them.

Kunwar Sir Maharaj Singh. What are those further measures under consideration which have been mentioned in the reply of the Parliamentary Secretary?

The Hon'ble the Premier: It is being considered whether the instructions already issued are sufficient by themselves or whether we should further modify them.

* 97—102 **Shri Manni Lal Pandey ;** [*Postponed.*]

IRREGULARITIES BY THE HEADMASTER, M. L. HIGH SCHOOL,
FYZABAD

* 103. **Shri Harish Chandra Bajpai:** Is it a fact that the Headmaster, M. L. High School, Fyzabad, acted in contravention of the assurance given and fined the students who participated in the strike and withdrew certain concessions enjoyed by some of them?

* 104. If the answers to the above questions be in the affirmative, what steps, if any, does the Government propose to take against the headmaster of the said school?

The Hon'ble the Minister of Education: No fines were imposed but the free and half rate concessions of some 30 boys were withdrawn.

Government has ordered an inquiry to find out if the headmaster had any reasons, other than the strike, for stopping the free and half-freeships.

Shri Harish Chandra Bajpai: Is it a fact that the Headmaster gave an assurance that the students who went on strike would not be victimized if the strike was called off?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: That is a fact, that is why the Government have instituted an inquiry into the matter.

Shri Harish Chandra Bajpai : M I know whom have the Government asked to make this inquiry?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : The Inspector of that circle.

DISCHARGE OF PANDIT KRISHNA NAND SHASTRI

Q. no. Date
* 24 20-1-38

* 105. **Shri Har Govind Pant :** Was Pandit Krishna Nand Shastri Sahib discharged for his political opinion and activities?

The Hon'ble the Minister of Education : Pandit K. N. Shastri was given notice because he was not working in sympathy with the management of the Ramsay High School, Almora.

Shri Har Govind Pant : Was not the management of the High School itself in actipathy against the political movement of the day?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : The Government did not think like that.

MANAGING BODY OF THE BRAHMAN SCHOOL, AGRA

* 45 20-1-38

* 106. **Shrimati Vidyavati Rathore :** Will Government please state how many members are there on the managing body of the Brahman School, Agra? How many of them have not been taking active part in the management and why?

The Hon'ble the Minister of Education : Fourteen members; eight of these are generally absent being busy.

* 46 20-1-38

* 107. **Shrimati Vidyavati Rathore :** Will Government please state whether there are some members of the school staff who are related directly or indirectly to the members of the managing body?

The Hon'ble the Minister of Education : Four of the school staff are related to members of the managing body.

* 48 20-1-38

* 108. **Shrimati Vidyavati Rathore :** Will Government please state whether the Inspector of Schools has made any remarks about the headmaster in his inspection notes?

The Hon'ble the Minister of Education : Yes.

* 50 20-1-38

* 109. **Shrimati Vidyavati Rathore :** Will Government please lay copies of these inspection notes on the table?

The Hon'ble the Minister of Education : The Inspector's reports are confidential.

* 51 20-1-38

* 110. **Shrimati Vidyavati Rathore :** In view of these remarks do Government intend to take any action?

The Hon'ble the Minister of Education : Action on the Inspector's report is under consideration of Government.

APPLICATIONS FOR HALF AND FULL FREESHIPS IN GOVERNMENT SCHOOLS AND COLLEGES

* 5 2-21-1

* 111. **Shri Bhagwat Marayan Bhargava :** How many applications for half and full freeships were rejected in July and August, 1937 in the Government schools and colleges in the United Provinces and how many were granted?

The Hon'ble the Minister of Education :

Freeships granted	..	...	2,132
Ditto rejected	...	..	1,969
Half-freeships granted	...	...	4,138
Ditto rejected	..	...	846

**COMPLAINTS AGAINST THE HEADMASTER OF THE AJIT HIGH SCHOOL,
PARTABGARH**

*112 Lal Surendra Bahadur Singh : (d) Is it a fact that the headmaster of the Ajit High School rushed towards the incoming students with cane in his hand ?

O. no. Date
*25 22-1-38

(f) Is it a fact that when Mr. Hafiz gave the said headmaster an application for absenting himself, the said headmaster showered abusive words on him and beat him severely ?

The Hon'ble the Minister of Education . (d) Yes.

(f) No ; in fact no application for absenting himself was given by him to the headmaster.

[The other parts of the question were answered on 22nd January, 1938.]

Lal Surendra Bahadur Singh : With regard to part (f), did the Headmaster use abusive language ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : No, Sir, he did not use abusive language.

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Is it incorrect that he did not beat the boy at all ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : I have not said that.

Shaikh Said-uddin Ahmad : Was the boy severely beaten ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : It is said that the Headmaster did beat the boy as he disturbed the prayers.

INSPECTION HOUSES IN THE VICINITY OF CITIES

*113. Shri Phool Singh : What is the number of such inspection houses and what is their annual expenditure ? *32 28-1-38

The Hon'ble the Minister of Communications : I lay on the table the information promised in reply to starred questions nos. 32 and 33, so far as they relate to the Public Works Department, Buildings and Roads Branch, asked by Thakur Phool Singh Sahib at the Assembly meeting held on the 28th January, 1938. In the Buildings and Roads Branch there are seven inspection houses in the vicinity of cities where reasonably good hotels exist. The total annual expenditure on these inspection houses is Rs.2,582.

*114. Shri Phool Singh : For how many days in the year are such inspection houses generally occupied by such officers ? *33 28-1-38

The Hon'ble the Minister of Communications : Such inspection houses are not only occupied by officers of the Buildings and Roads Branch

but also by officers of other departments. The number of days of occupation in each case is given below :

						Buildings and Roads Officers	Other Officers
						Days	Days
Agra	..	..	..	..	..	28	286
Gorakhpur	..	..	..	..	..	81	189
Cawnpore	..	..	..	..	..	31	147
Jhansi	..	..	..	..	..	52	185
Allahabad	..	..	..	..	..	6	257
Ranikhet	..	..	..	..	..	84	147
Bhowali	..	..	..	..	..	7	68

Shri Phul Singh : Is't the intention of the Government to abolish these inspection houses in view of the fact that reasonable food and accommodation is available in the hotels near about ?

The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, the accommodation of the hotels does not suit the officers who go and stop at these inspection houses, because sometimes they have got with them their own horses and establishments for which there is no accommodation in the hotels in the vicinity.

STATE TUBE-WELLS SUNK IN THE MEERUT DISTRICT

O. no. Date
*2 27-1-38

*115. Shri Raghuvansh Narayan Singh : How many State tube-wells have been sunk in the Meerut District between the years 1934 and 1937, and what has this scheme in the district cost to the Government and what are the yearly expenses ?

The Hon'ble the Minister of Communications : (a) 223 wells.

(b) Rs.14,00,000 to date, with an estimated further expenditure of Rs.1,50,000.

(c) Annual cost of maintenance and repairs per well, exclusive of energy charges, comes to Rs.125 for works (sump and pump house, operator's quarters, pakka and kachcha guls, service roads, repairs to pumps and motors grease and oil), Rs.30 for Service staff (head mistris and mistris), Rs.195 operator's pay and Rs 10 for share of upkeep of offices, residences, godowns, etc. Total Rs.360 or Rs.80,280 for 223 wells.

Short-notice starred questions

APPOINTMENTS AND PROMOTIONS IN THE SECRETARIAT

*1. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Will Government be pleased to state how many promotions were made to the posts of Superintendents and other higher posts in the Secretariat during 1937-38 in which seniors were superseded ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No permanent promotions were made to the posts of superintendents and other higher posts in the Secretariat during 1937-38 in which seniors were superseded.

*2. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Will Government be pleased to state the reasons for supersession in each case ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Does not arise.

*3. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : (a) Is it a fact that the Reforms Commissioner Mr. Darwin had stated that a superintendent was quite sufficient to carry on the remaining work of the Reforms Department ?

(b) Is it a fact that the then Chief Secretary had a temporary post of Assistant Secretary to Government in the Judicial Department sanctioned on higher pay ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : (a) The recommendations of officers are confidential and Government regret they are not prepared to supply this information.

(b) The post was created under the orders of the Government of the time.

*4. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Were these appointments and promotions referred to the Public Service Commission as required by the rules ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Temporary appointments for six months do not require reference to the Public Service Commission. In the case of the Assistant Secretary reference was not made as the Public Service Commission was not in existence when the selection was made.

*5. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : How many senior assistants and superintendents in the Secretariat were superseded by this and why ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The appointment was a temporary appointment to a newly created post which is not on any cadre. No question of supersession therefore arises.

*6. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Do the rules of appointment to the post of Assistant Secretary to Government provide that this post should be filled by one of the permanent superintendents ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Yes, but the newly created temporary post of Assistant Secretary in the Judicial Department is not governed by those rules. This officer is also the Secretary of the Legislative Council.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : What is the number of permanent vacancies in the cadre of superintendents ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : About half a dozen.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know why the vacancies have not been filled so far ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Because the question of the re-organization of the Secretariat is still under consideration.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : With reference to question no. 3, is it a fact that the post of superintendent in the Reforms Department was kept in abeyance and the post of Assistant Secretary in the Judicial Department was created ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Yes, that is so ; but it was done by the previous Government.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : What were the reasons for the decision of Government for creating this new post ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : It was felt that the Secretary of the Legislative Council would not have enough work to do as Secretary and so this additional work was allotted to him.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that the post of Secretary, Legislative Council, has now been abolished ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : No. The Legislative Council is still functioning, and it has got a Secretary.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that no provision has been made in the budget for 1938-39 for the post of the Secretary, Legislative Council ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : It is because both these posts are combined that no separate allotment has been made for the post of Secretary, Legislative Council.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know what is the substantive post of the Secretary ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The posts are combined.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : With reference to question no. 4, when did these six months of temporary appointment expire in this case ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Some time in October last.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know the reason why the case was not referred to the Public Service Commission after six months ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Because it was felt that as the selection had been made prior to the new constitution no reference to the Public Service Commission was necessary.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that the Government has no power now after the institution of the Public Service Commission to make any post permanent without consulting the Commission ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Yes.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know the reason why it is not being referred to the Public Service Commission ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The question is still under consideration whether this post should be made permanent or not.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Sir, I am referring to the answer to question no. 4. I want to know whether, when the selection was made, there were other candidates also from amongst whom this selection was made.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : There were certainly other candidates and the claims of senior superintendents of the Secretariat, I think, must have been taken into consideration.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that several representations were made by the seniormost superintendents ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Representations were certainly received and were considered.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : In answer to question no. 4 it has been said that the appointment was made before the Public Service Commission came into existence. I want to know whether the appointment was actually made on the 5th May, 1937, when the Public Service Commission came into force.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The selection was made sometime in March, 1937, but the appointment was actually made in May, and in view of the fact that the selection was already made it was not considered necessary to make a reference to the Public Service Commission.

NON-PAYMENT OF PAY TO ORGANIZERS, RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT

*7. **Shri Khub Singh :** Is it a fact that the organizers working in rural development have not received their pay for past months as yet ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No.

VILLAGE PANCHAYAT ESTABLISHED BY ORGANIZERS

*8. **Shri Khub Singh :** Is it a fact that under the new scheme no amount has as yet been given to the village *panchayats* established by the rural development organizers in their respective circles for repairs of roads and wells, etc. ?

The Hon'ble the Minister of Justice : A sum of Rs.2,000 has been placed at the disposal of each district Rural Development Association for distribution to panchayats and other local organizations.

Shri Khub Singh :

شری خوب سنگھ —
کیا گورنمنٹ مہربانی کر کے بہہ بنلائیکی کہ بجنور کے لوگوں کو تنخواہ مل گئی ہے ؟

श्री खूब सिंह :

क्या गवर्नमेन्ट मेहरबानी करके यह बतलाएगी कि बिजनौर के लोगों को तनखाह मिल गई है ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیمنٹری سیکرٹری ٹو آئرپیل منسٹر آف جسٹس —
سب کو مل گئی ہے —

पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी टु आनरेबुल मिनिस्टर आफ जस्टिस :

सब को मिल गई है ।

Shri Khub Singh :

شری خوب سنگھ —
کیا گورنمنٹ کرپا کر کے بنلائیکی کہ بجنور کے ضلع میں رورل ڈیولپمنٹ بورڈ قائم ہو گیا ہے ؟

Shri Khub Singh : श्री खूब सिंह :

क्या गवर्नमेंट कृपा करके बतलाएंगी कि बिजनौर के जिले में रूरल डेवलपमेंट बोर्ड कायम हो गया है ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس
— ہو گیا ہے *

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس :

ہو گیا ہے ।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

मानवें सवाल के जवाब के बारे में । मैं सवाल करना चाहता हूँ । वह यह है कि तनख्वाह जो आर्गनाइज्म को मिली है उनके एप्वाइन्टमेंट के कितने महीनों के बाद मिली है ।

شری مہابیر تیاگی —

ساتویں سوال کے جواب نے بارے میں — میں سوال کرنا چاہتا ہوں وہ یہ ہے کہ تنخواہیں جو آرگنائزرس کو ملی ہیں ان کے ایوائنٹمنٹ کے کتنے مہینوں کے بعد ملی ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس :

میں سمجھتا ہوں کہ ایک یا دو مہینے کے بعد ملتی ہے ۔ مگر یہ پتہ نہیں کہ کس تاریخ کو روپیہ ملا ہے ۔

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

کون سے مہینے میں ملتی ہے ।

شری مہابیر تیاگی —

کون سے مہینے میں ملی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس :

تاریخ نہیں بتلا سکتا ۔ اگر آپ نوٹس دیں گے تو بتلا دوں گا ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس —

تاریخ نہیں بتلا سکتا — اگر آپ نوٹس دیں گے تو بتلا دوں گا ۔

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गौतम :

जब से उनका एप्वाइन्टमेंट हुआ है उस वक्त से कितनी दफा तनख्वाह उनको बांटी गई है ।

شری موہن لال گوتام —

جب سے ان کا ایوائنٹمنٹ ہوا ہے اس وقت سے کتنی دفعہ تنخواہ ان کو بانٹی گئی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل منسٹر آف جسٹس :

جیتنی مرتبہ ڈیو (due) ہوئی ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس —
جتنی مرتبہ ڈیو (due) ہوئی —

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

क्या तनखाह छै: महीने में ड्यू होती है ?

شری مہابیر تیاگی —

کیا تنخواہ چھ مہینے میں دیو ہوتی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل منسٹر آف جسٹس :

छ: महीने तो एक्वाइन्टमेंट को भी नहीं हुए हैं ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف جسٹس —

چھ مہینے تو ایواؤنٹمنٹ کو بھی نہیں ہوئے ہیں —

* 9. **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजाराम शास्त्री : क्या सरकार को मालूम है कि १० अगस्त सन् १९३७ ई० को कानपुर के मजदूरों और मिल मालिकों में आम हड़ताल के बाद जो समझौता हुआ था उसमें एक शर्त यह भी थी कि मजदूरों की दशा की जांच के सम्बन्ध में सरकार एक कमेटी नियुक्त करेगी जिसकी रिपोर्ट दो माह के अन्दर प्रकाशित कर दी जायेगी ?

شری راجہ رام شاستری —

* 9 — کیا سرکار کو معلوم ہے کہ ۱۰ اگست ۱۹۳۷ء کو کانپور کے مزدوروں اور مل مالکوں میں عام ہڑتال کے بعد جو سمجھوتا ہوا تھا اُس میں ایک شرط یہ بھی تھی کہ مزدوروں کی دشا کی جانچ کی سمینڈھ میں سرکار ایک کمیٹی نوکرت کریگی جس کی رپورٹ دو ماہ کے اندر پرکاشت کردی جائیگی ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : آنرےبل منسٹر آف جسٹس :

जी हां, सिवाय इसके कि आशा की गई थी कि रिपोर्ट दो महीने के अन्दर आ जायगी ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —

جی ہاں — سوائے اس کے کہ اُمید کی گئی تھی کہ رپورٹ دو مہینے کے اندر آجائیگی —

* 10. **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजा राम शास्त्री : क्या सरकार को मालूम है कि वह रिपोर्ट अभी तक नहीं निकली है ? यदि नहीं निकली तो क्यों नहीं ?

شری راجہ رام شاستری —

* ۱۰ — کیا سرکار کو معلوم ہے کہ وہ رپورٹ ابھی تک نہیں نکلی ہے ؟
نہیں تو کیوں نہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबुल मिनिस्टर आफ जस्टिस
जी हां, क्यों कि कमेटी ने अब तक अपनी रिपोर्ट नहीं भेजी ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —

جی ہاں — کیونکہ کمیٹی نے اب تک اپنی رپورٹ نہیں بھیجی —

* 11. **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजाराम शास्त्री : क्या सरकार को यह मालूम है कि इस रिपोर्ट के प्रकाशित न होने के कारण कानपुर के मजदूरों में घोर असन्तोष है और हड़ताल तक हो जाने की आशंका है ?

شری راجہ رام شاستری —

* 11 — کیا سرکار کو یہ معلوم ہے کہ اس رپورٹ کے پرکاشت نہ ہونے کے کارن کانپور کے مزدوروں میں گہور اسنتوش ہے اور ہڑتال تک ہو جانے کی آسکا ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबुल मिनिस्टर आफ जस्टिस :
इस बारे में शिकायतें हुई हैं ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —

اس بارے میں شکایتیں ہوئی ہیں —

* 12. **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजाराम शास्त्री : क्या यह सच है कि मजदूर सभा के जिन कार्यकर्ताओं ने इस बात के लिये आन्दोलन किया कि यह रिपोर्ट बहुत जल्द निकाली जाय, उन पर सरकार की तरफ से दफ्ता १०७ के अनुसार मुकदमा चलाया जा रहा है ?

شری راجہ رام شاستری —

* 12 — کیا یہ سچ ہے کہ مزدور سبھا کے جن کاریہ کرتاؤں نے اس بات کے لیئے آندولن کیا کہ یہ رپورٹ بہت جلد نکالی جائے اُن پر سرکار کی طرف سے دفعہ ۱۰۷ کے انوسار مقدمہ چلایا جا رہا ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबुल मिनिस्टर आफ जस्टिस :
सरकार को कोई इत्तिला नहीं है ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —

سرکار کو کوئی اطلاع نہیں ہے —

* 13. **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजाराम शास्त्री : क्या सरकार यह बात बताने की कृपा करेगी कि यह रिपोर्ट कब तक प्रकाशित हो जावेगी ?

شری راجہ رام شاستری —

* 13 — کیا سرکار یہ بات بتانے کی کرپا کریگی کہ یہ رپورٹ کب تک پرکاشت ہو جاوےگی ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबुल मिनिस्टर आफ जस्टिस :
आगा की जाती है कि बहुत जल्द सरकार के पास आ जायगी ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —

امید کی جاتی ہے کہ وہ بہت جلد سرکار کے پاس آجائیکم —

: **Shri Raja Ram Shastri :** श्री राजाराम शास्त्री :

क्या सरकार कृपा करके बतलाएगी कि इन्क्वायरी कमेटी की रिपोर्ट दो महीने के क्यों नहीं दी गई ?

شری راجہ رام شاستری —
کیا سرکار کرپا کر کے انکوائری کمیٹی کی رپورٹ دو مہینے کے
کیوں نہیں دی گئی ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس :

جی ہاں ! کمری نے اب تک رپورٹ نہیں بھیجی ہے ۔

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس —
جی ہاں — کمیٹی نے اب تک رپورٹ نہیں بھیجی ہے ۔

Shri Raja Ram Shastri : श्री राजा राम शास्त्री :

क्या सरकार कृपा करके बतलाएगी कि क्या कमेटी को लिखा गया है कि रिपोर्ट बहुत तैयार की जाय ?

شری راجہ رام شاستری —
کیا سرکار کرپا کر کے بتلائیگی کہ کیا کمیٹی کو لکھا گیا ہے کہ رپورٹ بہت
جلد تیار کی جائے ؟

The Hon'ble the Premier : آنرےبل پریمیر :

کई دفا लिखा गया है ।

آنرےبل پریمیر —
کئی دفعہ لکھا گیا ہے ۔

Shri Raja Ram Shastri : श्री राजा राम शास्त्री :

क्या जवाब मिला है ?

شری راجہ رام شاستری —
کیا جواب ملا ہے ؟

The Hon'ble the Premier : آنرےبل پریمیر :

अब यह ठीक इत्तिला है कि दो तीन दिन के भीतर बाजाबता रिपोर्ट सरकार के पास
जुच जायगी ।

آنرےبل پریمیر : —
اب یہہ تھیک اطلاع ہے کہ دو تین دن کے بھیتر باضابطہ رپورٹ -رکار
پاس پہونچ جائیگی ۔

UNSTARRED QUESTIONS

IR. DAYA PRASAD BAIJAL, SECRETARY, MUNICIPAL BOARD, ATRAULI

1. **Shri Raghuvansh Narayan Singh :** Is it a fact that one
Daya Prasad Baijal was the Secretary, Atrauli Municipal Board, in

Aligarh District, and his services were determined by the Board in June, 1935 ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the (Minister of Local Self-Government, Shri A. G. Kher : Yes. He was discharged by the Board on 30th June, 1935.

2. **Shri Raghuvansh Narayan Singh :** Is it also a fact that in reply to questions the Government on 27th February, 1936, admitted the irregularity of the Board's action and also gave an assurance that the case would be given due consideration if a representation is made ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : Yes.

3. **Shri Raghuvansh Narayan Singh :** Is it also a fact that he submitted a memorial to the Government direct and also through the District Magistrate, Aligarh, and the Commissioner, Agra, per registered post ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : Yes.

4. **Shri Raghuvansh Narayan Singh :** Is it a fact that the memorial was received by the Personal Assistant to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government on 2nd November, 1937, and by the District Magistrate on 1st November, 1937 ? If so, will the Government be pleased to state as to what has the Government done in the case till today ? If nothing, why not ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : The petition received by the District Magistrate has been returned by him to the petitioner on account of some technical objections. The advance copy of the petition received by Government direct will be considered when the original petition has been received by the Government through proper channel.

ORDER CIRCULATED TO DEPRESSED CLASS SUPERVISORS IN THE BANDA DISTRICT

O. no. Date
7 8-8-58

5. **Shri Harnath Prasad :** श्री हरनाथ प्रसाद : क्या सरकार यह बतलाने की कृपा करेगी कि एजुकेशन चेंबरमैन और डिप्टी इन्स्पेक्टर बांदा ने १० मई सन् १९३२ ई० के आर्डर नं० १२१५/१४—१०९२—१९३२ की कापी अछूत सुपरवाइजरों को दी ? अगर दी तो कब दी ? और नहीं तो क्यों ?

— شری ہرناتھ پراساد —

۵ — کیا سرکار یہ بتلانے کی کرپا کریگی کہ ایجوکیشن چیمبرمین اور ڈپٹی انسپیکٹر باندہ نے ۱۰ مئی سنہ ۱۹۳۲ء کے آرڈر نمبر ۱۲/۱۱۱۵—۱۰۹۲—۱۹۳۲ کی کاپی اچھوت سپروائزرز کو دی ؟ اگر دی تو کب دی اگر نہیں تو کیوں ؟

The Hon'ble the Minister of Education : No. There was no supervisor of depressed class schools when the Government order in question was received by the District Board, Banda.

आनरेबुल मिनिस्टर आफ एजुकेशन :

जी नहीं। जिस वक्त बांदा डिस्ट्रिक्ट बोर्ड में यह हुक्म पहुंचा उस वक्त वहां कोई सुपरवाइजर नियुक्त नहीं हुआ था।

آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —
جی نہیں جس وقت باندہ دستورکت ہوئے میں یہ حکم پہنچا اس وقت
اں کوئی سرورائزر نیکت نہیں ہوا تھا —

DEPRESSED CLASS STUDENTS IN THE ROORKEE
ENGINEERING COLLEGE

O. no. Date
14 8-3-38

6. **Shri Harnath Prasad :** श्री हरनाथ प्रसाद : क्या सरकार यह बतलाने की कृपा करेगी कि रड़की इंजीनियरिंग कालेज में कितने हरिजन विद्यार्थी पढ़ते हैं ?

شری ہر ناتھ پرشاد —
۶ — کیا سرکار یہ بتلانے کی کرپا کریگی کہ رڑکی انجینئرنگ کالج میں کنڈے
ہریجن ودیارتھی پڑھتے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Education : None

आनरेबल मिनिस्टर आफ एजुकेशन :

एक भी नहीं ।

آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —
ایک بھی نہیں —

ADVISORY COMMITTEE UNDER THE NAIK GIRLS'
PROTECTION ACT

2 25-1-38

7. **Shri Har Govind Pant :** Will the Government be pleased to state—

(a) The names and addresses of the members of the Advisory Committee to the Commissioner, Kumaun Division, under the Naik Girls' Protection Act, 1929 ?

(b) Prescribed qualifications of the members of the Committee ?

(c) What suggestions have they made to guarantee the safety of the minor girls and protect them against the temptation of the guardians to use them for illegal and immoral purposes ?

(d) Which of these suggestions, if any, have been put into practice ?

The Hon'ble the Minister of Education : (a) 1 President :

The Deputy Commissioner-in-charge, Kumaun Division.

2 and 3. Two Hindu Lady members :

(i) Lady Srivastava, Kailash Kutir, Cawnpore.

(ii) Rani Srimati Bhuneshri Raj Lakshmi Debi of Kurwar (Sultanpur District).

4. A Hindu member of the Legislative Council.

This place is vacant as the Legislative Council refers to the old Council. Action is being taken to replace it by Legislative Assembly.

5 to 8. Four representatives of the reformers section of the Naiks :

(i) Thakur Dhian Singh of Maikana, district Almora, Post office Masi.

(ii) Dr. Kishan Singh, L.M.P., Haldwani.

(iii) Thakur Lakhan Singh, Haldwani, district Naini Tal.

(i) Trakur Chait Singh, village Pater Raur, patti Malla Udaipur, district Garhwal.

(2) No qualifications are prescribed.

(3) The suggestions made are as follows :

(i) The appointment of a Rescue Officer for Naik girls.

(ii) The Deputy Commissioner-in-charge, Kumaun Division, should take somewhat more extensive action to restrict the movements of minor Naik girls from the districts of Kumaun Division and also to write to the district magistrates of the plains districts to return the girls from their districts to Kumaun.

(iii) The Deputy Commissioner-in-charge, Kumaun, should encourage district magistrates to take somewhat wider and increased action in enforcement of the provision of the Act, particularly section 3.

(iv) The Deputy Commissioner-in-charge, Kumaun Division, should encourage Deputy Commissioners of Kumaun to send Naik girls to the settlement at Haldwani under section 4.

(v) All the suggestions have been put into practice.

3 25-1-53 **Shri Har Govind Pant :** How far has the Settlement Scheme for protection of Naik girls at Haldwani progressed ?

The Hon'ble the Minister of Education : A Rescue Home has been built at Haldwani and declared as a "settlement" under the Act.

4 25-1-53 **Shri Har Govind Pant :** How many girls, if any, are sheltered there ?

The Hon'ble the Minister of Education : Three.

5 25-1-53 **Shri Har Govind Pant :** What is the total amount of expenditure and from what sources and to what extent is it met ?

The Hon'ble the Minister of Education : Non-recurring.

Rupees 6,300 as shown below :

(i) Rs.6,100 on the building now used as Rescue Home ;

(ii) Laying pipe line Rs.200.

This expenditure was met as follows :

Rs.2,200 contributed by the Kendriya Naik Sudhar Sabha.

Rs.3,800 Government grant.

Rs.300 timber, lime, bajri given by the Tarai and Bhabar Government Estates free of royalty.

Recurring.

Rupees 84 per mensem : Rs.60 per mensem is met out of the Government grant and the rest viz. Rs 24 per mensem is met by the Sabha.

6 25-1-53 **Shri Har Govind Pant :** What practical measures has the Commissioner of Kumaun Division so far taken on the advice of the committee for stopping minor Naik girls from migrating to the plains ?

The Hon'ble the Minister of Education : The honourable member is referred to the answers given to questions above.

7 25-1-53 **Shri Har Govind Pant :** Have the measures so far adopted proved successful in protecting minor girls of the Naik community ?

The Hon'ble the Minister of Education : Reports received indicate that the measures already taken have had considerable effect.

13. **Shri Har Govind Pant**. If not, is any amendment of the said Act in contemplation of the Government ?

The Hon'ble the Minister of Education : Does not arise.

COMPLAINT REGARDING NON-SUPPLY OF GOVERNMENT
REPORTS TO MEMBERS.

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

जनाब वाला, पेश्तर इसके कि आप आज का डिस्कशन शुरू करे मैं आपके नोटिस में यह बतलाना चाहता हूं कि बावजूद मेरे कई बार तक्राजा करने के और हाउस के तक्राजा करने के गवर्नमेंट ने अभी तक मुख्तलिफ़ मुहकमों की एडमिनिस्ट्रेशन रिपोर्ट्स मेम्बरान के पास नहीं भेजी। पहिले रिपोर्ट पढ़कर बजट पर पूरी तरह से गौर करने में सहूलियत होती है। बगैर रिपोर्ट पढ़े बजट पर डिस्कशन कुछ ना मुकम्मल ना रहता है। लिहाजा मैं आपके जरिये से दुबारा गवर्नमेंट से दख्वास्त करता हूं और उम्मीद करता हूं कि हाउस इस मामले में मेरा साथ देगा कि गवर्नमेंट मेहरबानी करके एडमिनिस्ट्रेशन रिपोर्ट्स को बजट से पहिले दे दे और अगर वैसे नहीं दे सकती तो आन पेमेंट सप्लाई कर दे।

Shri Mahabir Tyagi :

— شری مہابیر تیاگی —

جذب والا - پیشتر اس کے کہ آپ آج کا ڈسکشن شروع کریں میں آپ کے نوٹس میں یہ بات لانا چاہتا ہوں کہ باوجود میرے کئی بار تقاضہ کرنے کے اور ہاؤس کے تقاضہ کرنے کے گورنمنٹ نے ابھی تک مختلف محکموں کی ایڈمنسٹریشن رپورٹس ممبران کے پاس نہیں بھیجیں۔ پہلے رپورٹ پڑھ کر بجٹ پر پوری طرح سے غور کرنے میں سہولیت ہوتی ہے بغیر رپورٹ پڑھے بجٹ پر ڈسکشن کچھ نا مکمل سا رہتا ہے۔ لہذا میں آپ کے ذریعہ سے دوبارہ گورنمنٹ سے درخواست کرتا ہوں اور امید کرتا ہوں کہ ہاؤس اس معاملہ میں میرا ساتھ دے گا کہ گورنمنٹ مہربانی کر کے ایڈمنسٹریشن رپورٹس کو بجٹ سے پہلے دیدے اور اگر ویسے نہیں ہو سکتی تو آدن پیمنٹ سپلائی کر دے *

The Hon'ble the Speaker : आनरेबुल स्पीकर :

मैं उम्मीद करता हूं कि गवर्नमेंट ने आपके इस कहने के ऊपर गौर कर लिया होगा।

— آنر بیل اسپیکر —

میں امید کرتا ہوں کہ گورنمنٹ نے آپ کے اس کہنے کے اُپر غور کر لیا ہوگا -

The Hon'ble the Premier : आनरेबुल प्रीमियर :

इसकी कोशिश की जा रही है कि जितनी जल्दी हो सके रिपोर्ट डिस्ट्रीब्यूट की जाय। लेकिन मुझे यह अर्ज करना है कि छापेखाने का काम कुछ दिनों से बहुत ज्यादा बढ़ गया है, इस लिये बावजूद कोशिश करने के भी छपाई इतनी फ़ुर्ती से नहीं होती जितना कि हम चाहते हैं। इसपर भी कुछ जगह से शिकायत आ रही है कि हमारे ऊपर इतना काम डाल दिया गया है कि हम मरे जा रहे हैं। बावजूद इतनी कोशिश के हम रिपोर्ट भेजने में कामयाब नहीं हुए, लेकिन मैं उम्मीद करता हूं कि हमारी कोशिश अब ज्यादा कामयाब न होगी बमुक़ाबिले उसके जो अभी तक हुई है।

The Hon'ble the Premier :

— آنریبل پریئر

اس کی کوشش کی جا رہی ہے کہ جتنی جلدی ہو سکے (پورٹ) (distribute) کی جائے لیکن مجھے یہ عرض کرنا ہے کہ چھاپہ
 O. no. 25-1-38 دنوں سے بہت زیادہ بڑھ گیا ہے اس لیے بارجوں کوشش کرنے کے بھی
 قوتی سے نہیں ہوتی جتنا کہ ہم چاہتے ہیں اس پر بھی کچھ شکایت
 آ رہی ہیں کہ ہمارے اُردو اتنا کام ڈال دیا گیا ہے کہ ہم مرے جا رہے ہیں بارجوں
 اتنی کوشش کے ہم رپورٹ بھیجنے میں کامیاب نہیں ہوئے لیکن میں اُمید
 کرتا ہوں کہ ہماری کوشش اب زیادہ کامیاب ہوگی بمقابلہ اس کے جو ابھی تک
 ہوئی ہے *

THE BUDGET 1938-39—DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS—(continued)

GRANT NO. 8—HEADS OF ACCOUNT XVII, 18-A, AND 19-B— IRRIGATION WORKS MET FROM REVENUE

*The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, on the recommendation of the Governor, I beg to move that under Grant no. 8—Heads of Account XVII, 18-A, and 19-B—Irrigation Works met from Revenue, a sum of Rs.51,44,849 be voted.

With your permission, Sir, in making this motion I want to make certain remarks by way of introduction. I do not want to usurp the time of the honourable members who may be interested to discuss the cut motions. My sole object in making these remarks is to let honourable members know fully what does this grant mean and to what it relates. I hope that if they will realize the importance of this demand they will be able to appreciate the money and its use that is provided under it. In this province, which is mainly agricultural, the importance of irrigation cannot be minimized and I think there are no two opinions anywhere here that irrigation is most needed and one of those facilities to which any Government of this province should pay special attention. As far as irrigation systems which this province at present possesses is concerned I will inform the honourable members that it is composed of canals, grid canals and canals fed by pumping schemes, tube-wells and *bundhs*. Side by side with these forms and methods of irrigation the ancient method of irrigating fields by means of wells is in vogue, but that is entirely left to private enterprise. As far as the State is concerned it has got only these canals and tube-wells. Well, Sir, there are very old canals here like the Upper and Lower Ganges Canals, Eastern Jumna Canal, Agra Canal and Sarda Canal, which is of recent origin. Besides them there are smaller canals like Bijoor, Rohilkhand, Betwa, Cane and others. All these canals are spread over the various parts of this province and the mileage of these canals is 1,600 miles. With this mileage of 1,600 these canals command an area of one crore thirty-three acres out of which 55 lakhs is irrigable but having regard to the capacity of the canals which we possess we only irrigate between 40 and 45 lakhs acres annually. If we compare actually the irrigated area with the actually cultivated areas in this province we will come to know that so far after strenuous efforts of year to year we have been able to provide means of communications only to the extent of one-tenth of the actual area cultivated in this

province, that area being 4 crores and 40 lakhs. Sir, this is quite a pertinent question as to what this Government propose to do in connexion with providing facilities of irrigation in future in this province. Before answering that question in a definite manner, I beg to draw through you Sir, the attention of the honourable members that irrigation facilities are facilities which cost a lot and before taking up any schemes of irrigation one has at least to consider twice and make provision for the expenditure that has to be incurred for it. We are quite alive and fully realize that there are vast areas in this province which still await irrigation and we have to make provision for that, but at the same time it is generally known and it is not a matter which is not within the knowledge of the honourable members that the present financial condition of these provinces is deplorable. This Government has limitations and specially these financial limitations are such as do not allow it to do what it really and actually wants to do to benefit the inhabitants of these provinces. But in spite of all these troubles and obstacles I assure this House that this Government is too anxious to bring about further schemes in order to provide more facilities of irrigation to the various parts of this province. There has been a talk of the Eastern Grid Scheme and these words are not unknown and unheard of to honourable members. This scheme was primarily devised for the purpose of providing irrigation to the Eastern districts just in the same way as irrigation facilities have been provided in the form of tube-wells to the Western districts. The Eastern districts require irrigation. There are many districts and many areas which lack means of irrigation and it cannot be denied. This scheme as it was devised to benefit those districts just at the time when this Government came in power was under the consideration. Sir William Stamp, the Chief Engineer, was anxious and insistent that this scheme should be enforced as soon as possible. But I hope the honourable members will agree with my attitude that this present Government took towards this scheme was quite reasonable and advisable. They thought that before launching that scheme the different aspects should be thoroughly examined and we should benefit from all the experiences which have been gained by running the Western Grid Scheme in the Western districts. With this object in view this grid scheme was committed to the examination of a committee, a small committee of experts, that committee has submitted its report. The opinions of the Chief Engineer have also been received and the Government intend to commit it to another committee composed of official and non-official members of this House in order to consider the scheme in detail.

After that there will come a stage when honourable members of this House will be glad to judge and advise Government whether that scheme should be taken up at all or not. So like this grid scheme there are other minor schemes also especially Rundelkhand, and these schemes are under the consideration of the Government. In a short time Government may be able to put certain schemes before this House for their approval in order to provide irrigation facilities to the various parts of this province. When, Sir, we think of the provision of these facilities, we should know one thing more and that is this. What is our income from the present system of irrigation and how far profitable they are to the State on the one hand and to the persons for whose benefit they are devised on the other. The system

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

of canals which we possess has cost us in all about 30 crores of rupees and besides about 4 or 5 crores we have spent over the schemes of tube well and hydro electric. All this expenditure has been well spent in so far as it has succeeded in providing means of irrigation to thousands and not only thousands but to lakhs of inhabitants and tenants of this province. But at the same time from these very figures it may be inferred that only to provide means of irrigation for one-tenth part of the actual irrigated area we had to pay so much and such a heavy expenditure had to be incurred. Therefore, any schemes which are meant to be launched for purposes of irrigation in this province must cost large amounts and these amounts will have to be found. I do not anticipate, Sir, the cut motions that are on the agenda paper, nor do I want to make any observations in respect of any subject which is to be discussed by these motions. But I would request honourable members of this House that when making their remarks they will realize that any Government having a genuine desire for extending the benefits of irrigation will have difficulties and these difficulties can only be solved by the co-operation of the Government and honourable members of this House on the one hand and the general public on the other. If honourable member consider these questions which they intend to discuss under the cut motions with this reasonable attitude, I hope that they will be able to feel more satisfied than I may be able to satisfy them. Now, Sir, with these remarks I resume my seat and I do not propose to take more time of the House.

The Hon'ble the Speaker : Cut motion no. 1 was received late. Is there any objection to its being moved?

(After a pause)

There is no objection. It may be moved.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : I beg to move a token out of rupee one under sub-head A—Productive works with capital accounts—3. Maintenance and Repairs—10. State tube-wells.

Sir, I am very glad to find that the Hon'ble Minister of Communications has broken the ice by making a statement before us of the aims of the Government as regards the expansion of irrigation in these provinces. It was only the other day that I complained about the absence of such a statement, and for that reason I think that the Hon'ble Minister of Communications deserves our best and most sincere congratulations for having started this practice. He is also to be thanked for the hope that he has given us in connexion with the expansion of the irrigation programme which the Government are going to make in the near future. But he has, to our disappointment, given a note of warning to us and has announced that the expansion of irrigation means so much money, and the finances of the Government are so limited, and in spite of the fact that his Government is very anxious to extend the irrigation facilities in every nook and corner of the province, yet the question of money comes in. However, I wish to God that these difficulties, which he has pointed out, may soon be overcome in some way or the other, for the simple reason that the cultivators in these provinces, as he has stated, are in a bad plight for want of sufficient means of irrigation.

Sir, talking about the tube-wells, I think that the scheme of tube-wells which has been introduced in these provinces has proved a boon and

blessing for those districts in which canal irrigation could not be possibly started. One of those districts is Budaun in which the irrigated area used to be only 15 per cent. at the settlement before last and 20 per cent., at last settlement; but it has now gone up to about 40 per cent. on account of tube-well irrigation. People look upon this system of tube-well irrigation as a real boon and as an unqualified gift from the Government. Anyhow, I now come to the object of my motion. As will appear from the agenda paper there are three objects which I have in view. The first is that the unit system should be replaced by the system of charging fees prevailing in canal irrigated areas, the second is that the system of tube-well irrigation should be developed in the district of Budaun, and the third is that co-operative societies should be started for distributing tube-well water amongst the various tenants.

As to the first, Sir, I think it is a very important point which I am now raising. The system of charging dues of irrigation by means of unit system has proved to be extremely unpopular, and this for more reasons than one. In the first place, the growers of crop do not understand this system at all. They do not know how much water they ought to take for their fields, and what amount they will have to pay per bigha for the water they take. The other fact which has made this system unpopular is that most of the drains through which the water flows and goes into the fields are still *kachcha* and for that reason a lot of water is absorbed on the way before it reaches the field. Thus the grower of the crop has to pay actually much more for the water than will be justified by the actual quantity of water which he receives in his field. Sometimes the water goes into other fields too when the drains are broken and in that case the grower of the crop who receives that water has to pay for this waste water also. Another point in this connexion is that the tenant does not understand this unit system at all. In about 95 per cent. of the cases he is illiterate. We know that illiteracy in villages comes to between 92 and 98 per cent. In that case he cannot read the number of units which are recorded at each well and at each station. The operator is a very poorly paid person. He gets only Rs 15 a month and he oftener than not writes more and more number of units against one man than against the other and the poor tenants are not in a position to know how many units they have actually consumed. These and other reasons have made this irrigation extremely unpopular at least in Budaun and the tenants are anxious there that they should be treated just in the same manner as the ground of crops in the canal irrigated areas. I think it is high time for the Government now to introduce the same system of charging fees in the tube-well areas as it obtains in the canal irrigated areas.

As regards the second object underlying my cut motion, namely, the necessity of developing tube-well irrigation in the district of Budaun, it cannot be gainsaid that Budaun is one of those districts in which the *bhoor* area amounts to 70 per cent. of the total area if not more. It is a *doab* district and hence much of the area in Budaun is sandy and *bhoor*. The tube-well irrigation has been hitherto chiefly limited to the *dumat* tract. It has not been extended to the *bhoor* area for which it was more needed than for the *dumat* area. For instance, the whole of this kind of tube-well irrigation has been fully developed in Islamnagar which is purely a *dumat* tract. Aonla which is full of *dumat* area has also tube-well

[Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din.]

irrigation, but most of the *bhoor* area in Sahaswan, Dataganj and even in Budaun tahsils remains unirrigated. It is for this reason that I submit to the Government that, if the Government does really want to give the greatest benefit to this *bhoor* district, it should make a serious effort to allow the tube-well irrigation to reach the sandy tracts of Budaun. As to the third point, I would only say that there is a lot of bribery going on at present, a lot of corruption in connexion with this irrigation. It is my firm conviction and it is my personal experience that these operators who are stationed at the tube-wells take so much bribe that a friend of mine was telling me that the average income of an operator was about Rs.250 a month instead of Rs.15 a month. They can do so because they refuse to give water to those who do not pay them and in that way they earned twenty or thirty rupees a day on an average. I brought that fact to the notice of the Executive Engineer of Budaun. He told me that the Collector had also complained to him about this matter. A certain operator who was stationed close to my village used to charge one rupee from every tenant per day for the water that he gave and he was transferred. This state of affairs has been rendered possible owing to the fact that there is no method for the distribution of water. Actually the thing is left to the sweet will of the individual operator who is stationed at the tube-well, and for that reason I suggest that it should be the duty of the Government to arrange for the formation of co-operative societies in order to have a fair distribution of water amongst all the tenants and that the charges should not be levied on individual tenants but on a number of tenants in one group or in one particular zone. In that case the work of the Department too will be facilitated and the chances of corruption will disappear. I do not blame these operators for the simple reason that they have so much power in their hands and human nature is after all human nature. I hope that the Government will carefully and sympathetically consider these suggestions which I have made.

[*Pause. No member stood up to take part in the discussion. The Hon'ble the Speaker called upon the Hon'ble the Minister of Communications to reply.*]

*The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, the honourable mover of this cut has experience of administration and after retirement from service he has led a public man's life. Therefore he is in a position to judge every question from its practical aspect and can know very well how far can a Government act upon it or not. Under this motion he has discussed three questions—the first one relates to the substitution of a system in respect of payment at the tube-wells cropwise for the present system. The other question relates to the development of a system of tube-wells in the Budaun District. The third is the formation of co-operative societies.

As far as the first object of this cut motion is concerned the honourable mover has pointed out certain difficulties which are experienced by the tenant under the present system, and one of those difficulties is said to be that he has to pay more for the irrigation of his field than for a similar field another tenant has to pay on the canals. With this, Sir, I do not agree. We have calculated and tried to find out, how far it is really true that those tenants who take water from tube-wells have to pay more than those who take water from canals and the results arrived at

THE BUDGET 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS 177
GRANT NO. 8—HEADS OF ACCOUNT XVII, 18-A AND 19-B—
IRRIGATION WORKS MET FROM REVENUE

are that supposing in the case of canals one has to pay five rupees then in the case of tube-wells he has to pay only Rs. 2-8.

Shri Khushi Ram : For what crop?

*The Hon'ble the Minister of Communications : Any crop for which there may be canal rate Rs.5—for that very crop and that area on a tube-well one has to pay only Rs.2-8. However, Sir, that is a matter which is not very complicated and difficult: that is a question only of calculation and we can arrive at agreed conclusions in respect of this matter.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Does the Hon'ble Minister mean Rs 2-8 per acre or per bigha?

The Hon'ble the Minister of Communications : Per acre.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : From tube-wells?

*The Hon'ble the Minister of Communications : Yes, on the tube-wells. Is there any doubt about it that a tenant has to pay much more than Rs.2-8 per acre. They charge only for the units consumed, not per bigha or per acre. They charge at the tube-wells at present according to consumption of units and the price has to be paid there. If you convert that price into a payment per bigha or per acre then the result is that it is just the half in the case of tube-wells. That is the case.

Shri Khushi Ram : Is this calculation made taking all the waterings together?

*The Hon'ble the Minister of Communications : I hope the honourable questioner is fully aware of the two systems. On the tube-wells there are no fixed waterings. The canals give two or three waterings, but the tube-wells give water whenever it is asked for by the tenants, and there is no such responsibility as in the case of canals.

Shri Khushi Ram : Sir, I want only to know if the calculation from tube-wells at Rs.2-8 per acre is for only one watering or really taking all the waterings together? A fallacy I think lies behind this calculation, and it is that the cultivators do not give full waterings. If the sugarcane crop requires five waterings, then the cultivator does not give all the waterings from the tube-wells, but you calculate the charges by dividing by the whole area irrigated the amount charged.

*The Hon'ble the Minister of Communications : No, that is not the method of calculation. That is entirely wrong, and my honourable friend is entirely under a misconception about the whole position. I have said already that any way you calculate the payment in respect of the tube-wells and the payment in respect of the canals the result will be that the charges will be lower in the case of tube-wells than they are in the case of canals.

Shri Khushi Ram : The cultivators do not take all the water required from tube-wells. Ordinarily there are other sources also from which they irrigate their fields.

*The Hon'ble the Minister of Communications : May be so. That is another thing; we are not concerned with that. If a tenant is watering his field from his own well and at the same time asks for water from the tube-well that may be the case. But as far as tube-wells are concerned, we have arrived at the conclusion that there is no such difference in the

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

payment on account of which it can be construed that there can be any particular hardship to the tenants when they make payments for the tube-wells according to the units consumed.

Another difficulty . . .

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Does the Hon'ble Minister mean that the irrigation by tube-wells per acre, if taken into account all the waterings that a crop gets throughout the harvest, is cheaper than that of the canal irrigation ?

The Hon'ble the Minister of Communications : It is not dearer than the canal water.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Then is it equal to the canal irrigation.

The Hon'ble the Minister of Communications : In some cases it may be equal but in many cases it is lower than that.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Is more than tube-well irrigation.

*The Hon'ble the Minister of Communications : The payment at tube-wells is lower than the payment at the canals in many cases. But it may have occurred that in some cases the payment, for reasons particular to that particular case, may have gone up.

Another difficulty which is pointed out by the honourable mover is that in the case of tube-wells the tenant has to pay a fine for the water which is wasted and is not utilized by him for the purpose of irrigation. These difficulties, Sir, are difficulties which, as a matter of fact, do not weigh in the mind of the cultivator himself. In spite of these complaints, in spite of the fact that it is generally said just as the honourable mover has said here that the present system of payment is unpopular among the tenants, the water is very extensively used and the tube-wells constructed by the Government are obtaining popularity more and more every day. This state of affairs leads to the conclusion that the payment which a tenant has to make in respect of the water from the tube-wells is not such a payment on account of which the tenant may feel or may be inclined not to take water. But in spite of all this I am always ready and am, as a matter of fact, considering this question that this system which is at present inefficient and which is unpopular with the tenants may be replaced by a more popular system and preferably the system which has been suggested by the honourable mover in his speech. But the honourable mover is aware that the tube-well system is of recent growth. It is under trial. We have to make experiences of certain things and be sure of certain results and unless and until we have got full experience we should not do anything which may result in the failure of this experiment. The water in the tube-well is after all water which is of limited quantity. It is the sub-soil water and we do not know for how long it will be possible for us to take water from a particular tube-well. The more pressure we put upon the present tube-wells the more the sub-soil water will diminish. That is a thing which cannot be denied. At present we are not certain about it, as expert opinion on this question is divided. Therefore it will not perhaps be proper for the Government to take up this question so hastily as is suggested, but after due and full consideration it is just possible that we may give a trial

to this method which has been suggested by the honourable mover. I will once more make it quite clear that I am not very much in favour of the present system and it is my keenest desire that it may be replaced by another system which may find popularity with the tenants and persons concerned with irrigation. Unfortunately, however, the present difficulties, and especially the expert advice, stands in the way and we have to wait for some time. As regards the third question, the formation of co-operative societies. I will submit that the suggestion is really a good one. It may be that the operators in Budaun District take bribes. It may be so in other places also, as the honourable mover has himself referred to it and said that he had a talk about the matter with the Executive Engineer. There may be some truth in, and some foundation for, what he has said, but he will agree with me. I think, that the only possible solution of freeing the service from corruption is to minimize the chances of taking bribes, and the method he has suggested is surely one of the methods. But the question is who should take the initiative in the matter? I do not know if the honourable mover means to say that the Government should take the initiative in this matter or whether the tenants should do so and may form societies for the purpose of taking water from the tube-wells. If the honourable mover means that the Government should take the initiative I will be very glad to discuss this question with him in detail and arrive at certain agreed conclusions after having a talk with him over the different aspects of the matter. It may be that here in this House within the short time at our disposal we may not be able to understand all the aspects of this question and to arrive at definite conclusions. If the honourable mover takes the trouble of having a talk with me I will be very glad to do my best to meet his wishes.

(At this stage Shaikh Muhammad Habibullah rose to speak)

The Hon'ble the Speaker : It is not open to any member to speak now on this cut motion. As I have explained before, if the Hon'ble Minister himself wishes to take part in a debate he may do so, and then I call upon the mover to reply, but if after the mover nobody desires to speak I have obviously to call on the Hon'ble Minister to reply; and after that, it is not open to any member to speak on the motion. That is the correct procedure.

Shaikh Muhammad Habibullah : Sir, I beg to submit that unless we hear what is the line of defence or offence taken by the Minister in charge how are we to criticize the Government.

The Hon'ble the Speaker : We have to follow the procedure laid down in the rules, and as I have just said it is not open to any member to speak after the Minister in charge has made his final reply.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, shall we not be entitled to speak or criticize the points arising out of the Minister's speech?

The Hon'ble the speaker : No member has a right to speak after the Hon'ble Minister has had his last word. According to the rules he has the right to intervene in a debate at an earlier stage if he wishes to do so. But I cannot compel the Minister to rise at any particular stage. It is for the members themselves to request him to do so if they want to know his views. But after the Minister has made his final reply I cannot allow members to speak. This is the ordinary procedure. I trust I have made myself perfectly clear.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din; Sir, if no further debate can be allowed, then in view of the statement made by the Hon'ble Minister I beg for leave to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Maulvi Karimur Raza Khan:

Sir, I beg to move that under sub-head A, Total, a reduction of Re. 1 be made.

— مولوي كريم الرضا خان —

جناب والا۔ میرا مدعا یہ ہے کہ ساردا کینال میں جو خرابیاں ہیں محسوس کر رہا ہوں ان کو مختصراً گورنمنٹ کے سامنے پیش کروں سب سے پہلی چیز جو میں قابل غور سمجھتا ہوں وہ یہ ہے کہ کینال کے ناگز نہ صرف زیادہ ہیں بلکہ کاشتکاروں کے لیے ناقابل برداشت ہو گئے ہیں

Maulvi Karimul Raza Khan : مولوی کریم رزا خان :

جناب والا، میرا مدعا یہ ہے کہ ساردا کینال میں جو خرابیاں ہیں محسوس کر رہا ہوں ان کو مختصراً گورنمنٹ کے سامنے پیش کروں سب سے پہلی چیز جو میں قابل غور سمجھتا ہوں وہ یہ ہے کہ کینال کے ناگز نہ صرف زیادہ ہیں بلکہ کاشتکاروں کے لیے ناقابل برداشت ہو گئے ہیں

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I have a cut motion no. 2-A to make, which is wider in scope than this cut motion and more specific. This motion is narrower in scope, and if it is moved first and the House expresses its opinion, I will not have the right to discuss my point again.

The Hon'ble the Speaker : The object of this cut motion is to discuss the policy of Government regarding the Sarda Canal. Do you also want to discuss the same thing ?

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Not exactly the same thing. My object is stated in the agenda against cut motion no. 2-A. That is more specific and wider in scope than the cut motion of Mr. Karimur Raza Khan.

The Hon'ble the Speaker : Then you will have your chance.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : My submission is that my motion is more specific and the opinion of the House should be taken first on it. Otherwise if in this case the House expresses an opinion, then I will not have the right to discuss that point again.

The Hon'ble the Speaker : I have asked Mr. Karimur Raza Khan to move his motion. After he has done that you can move your motion. That will economize time.

Chandhri Khaliq-uz-zaman : Sir, the other day when cuts were being moved on the 22nd of this month, there was a difficulty pointed out to the Chair. Then the Deputy Speaker allowed all the cuts on that subject to be moved by one member and others were asked to make speeches on that cut. The same procedure may be followed today.

The Hon'ble the Speaker : It makes no difference so far as time is concerned if the two motions are moved separately and discussed simultaneously. All that I have to do is to put the separate cut motions separately. The procedure you suggest may also be followed when necessary.

*The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, may I point out that the cut motion which is to be moved by Mr. Karimur Raza Khan is confined only to the question of policy relating to the Sarda Canal, while the cut motion of my friend Raja Jagannath Bakhsh Singh is a wider one which relates to the policy relating to all the canals and the Irrigation Department itself. Therefore, if the motion moved by Mr Karimur Raza Khan is before the House, then the member whose motion is wider in scope cannot be allowed to speak on that motion.

The Hon'ble the Speaker : Have you any objection to the motions being discussed simultaneously? This will economise the time of the House.

The Hon'ble the Minister of Communications : Personally I have no objection.

The Hon'ble the Speaker : Mr. Karimur Raza Khan may move his motion.

Maulvi Karimur Raza Khan : Sir, it is one o'clock now and today is Friday. I shall not be able to finish my speech in 10 minutes. I, therefore, request you to take up this item after the Juma prayers.

(The House adjourned for lunch at 1 p.m. It re-assembled at 2 p.m. with the Hon'ble the Speaker in the Chair).

Maulvi Karimur-Raza Khan :

Sir, I beg to move that under sub-head A, total, a reduction of Re. 1 be made.

مولوي کریم الرضا خان —

اس کٹ موشن کے پیش کرے سے میرا یہ مقصد ہے کہ میں گورنمنٹ کے سامنے اُن چند خرابیوں کو جو ساردا کینال میں پیش آرہی ہیں اور جن کا مجھے کو علم ہے پیش کرسکوں اور گورنمنٹ کی توجہ اس طرف دلا سکوں — سب سے بڑی قابل اعتراض بات کہ جس پر مجھے کو اعتراض ہے وہ یہ ہے کہ ساردا کینال کے محصولات (charges) اس قدر زیادہ ہیں کہ وہ ناقابل برداشت ہو گئے ہیں۔ پچھلے بجٹ میں مجھے کو توقع تھی کہ ان اریگیشن چارجز کو کچھ کم کیا جائیگا — غریب کسان کے بوجھ کو ہماری پاپولر گورنمنٹ کسی حد تک کم کر دیگی۔ مگر چونکہ وہ بجٹ عجلت میں بنایا گیا تھا اُس کے متعلق بہت کہا جاسکتا تھا کہ مجھ کو کافی وقت نہیں ملا اس لیے ہم اُس پر کچھ غور و خوض نہ کرسکے لیکن یہ بجٹ جو آٹھ مہینے کے بعد تیار کیا گیا ہے اُس کو دیکھنے کے بعد مجھے اُس سے زیادہ مایوسی ہوئی کہ اریگیشن چارجز جیسے کہ پہلے تھے ویسے ہی اب بھی موجود ہیں باوجود اُن تمام ہمدردی کے دعوؤں کے جو کیئے گئے تھے — میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس کے لیے تیار نہیں ہوئی ہے کہ وہ اپنی آمدنی کو کسی حد تک کم کرے ایک خفیف سے خفیف حد تک کم کرسکے — یہ مسئلہ حکومت اور کاشتکاروں کے درمیان ہے اور اُس چیز سے تعلق رکھتا ہے جس پر کاشتکار کی کاشت کا انحصار ہے یعنی پانی سے — یہ مسئلہ زمیندار اور کاشتکار کے درمیان نہیں بلکہ حکومت اور کاشتکار

[Maulvi Karimur Raza Khan]

کے درمیان ہے میں سمجھتا ہوں کہ اس پادولہ گورنمنٹ کا کم از کم یہہ فرس ہوتا چاہیئے کہ کاشتکار کو اُس کے اس بوجہ سے جو بوجہ اُس کے لیئے ناقابل برداشت ہو رہا ہے کسی حد تک سبکدوش کر دے۔ لیکن آج میں دیکھتا ہوں تو معلوم یہہ ہوتا ہے کہ وہ محصولات جیسے پہلے اریگیشن کے تھے آج بھی ویسے ہی چلے جاتے ہیں۔ مجھے کو اپنے ضلع کا کچھ تھوڑا سا تجربہ ہے اور میں سمجھتا ہوں کہ بہت سے مقامات ایسے ہیں جہاں کہ آبپاشی کے چارجز لگان کے چارجز سے کہیں زیادہ تھیں۔ ۱۰ روپیہ ایکڑ میں شکر کی آبپاشی اور قریب قریب ۲۰ روپیہ ایکڑ میں شاید گیہوں کی آبپاشی اُن مقامات پر ہے جہاں پر لگان اوسطاً تین اور ۲۰ تین روپیہ ایکڑ سے زیادہ نہیں ہے۔ یہہ اُن محصولات کے وصول کرنے کا جو طریقہ ہے میں سمجھتا ہوں کہ بہت سے صاحبان اُس سے واقف ہیں۔ اتنی زیادہ سختی کی جاتی ہے اُن چارجز کے وصول کرنے میں کہ کاشتکار کے ساتھ ہمدردی کا دعویٰ محض زبانی ہمدردی رہ جاتی ہے۔ ابھی حال ہی میں مجھے کو معلوم ہوا کہ ایک گاؤں میں ایک زمیندار گیا اور وہ کئی روز قیام کرنے کے بعد بہت کوشش کے باوجود ۲۸ روپیہ لگان وصول کر سکا۔ لیکن جب امین صاحب اُس میں میں نے اس کا معاوضہ وصول کرنے کے لیئے گئے تو اُسی دن ساڑھے پانچ گھنٹے میں ۵۰ روپیہ وصول کر لیا۔ نہ وہ بیل چھوڑتے ہیں نہ کوئی منقولہ جائداد چھوڑتے ہیں اور گھنٹوں میں بلکہ منٹوں میں اپنا روپیہ وصول کر لیتے ہیں اور اس وقت اس کی مالی کمزوری بالکل نظر انداز کر دی جاتی ہے۔ علاوہ اس کے پٹرول محکمہ نہر میں پٹواری سے زیادہ خطرات ہے۔ اگر اتفاق سے نہر سے پانی نکل گیا اور کسی کھیت میں ہو کہ گذر گیا دریاں حالیکہ اُس غریب کاشتکار کا نقصان ہوتا ہے لیکن پٹرول اپنے یہاں اندراج کر لیتا ہے اور پھر کوئی دنیا میں سننے والا نہیں ہے۔ یہہ اُس سے زبردستی مویشی تک قرقی کر کے تمام بیجا محصول وصول کر لیا جاتا ہے۔ یہہ حال ہے اُن کاشتکاروں کا جن کے ساتھ ہمدردی کے اعلان روز ہر اس ہاؤس کے اندر سنا کرتے ہیں۔ میں سمجھتا تھا کہ موجودہ حکومت سب سے پہلے اُن کی کاشت میں مدد کرنے کے لیئے جو تدابیر کریگی وہ یہہ ہونگے کہ اریگیشن چارجز کو ایک معقول حد تک کم کر دیگی۔ پچھلے بجٹ میں یہی تھا اور اس بجٹ میں بھی وہی حال ہے۔ بات یہہ ہے کہ جب تک حکومت کو اپنے غیر معمولی اور قابل اعتراض اخراجات برداشت کرنے ہیں یہہ پندرہ پندرہ سو اور ہزار ہزار روپیہ کی تنخواہیں اور یہہ بڑے بڑے الاؤنس جو اُن انجینیئروں کو دیئے جاتے ہیں سفر کرنے کے جو روز با وجہ اور بلا وجہ پچاس پچاس ساٹھ ساٹھ اور ستر ستر میل کا سفر کرتے ہیں یہہ کس طرح سے پورے ہوں۔ اگر اریگیشن کے چارجز اس صورت سے اور ایسے ناقابل برداشت طریقہ سے نہ رکھے جائیں میں سمجھتا ہوں کہ ہماری حکومت کو ان دونوں مسئلوں پر غور کرنا ہے۔ ایک طرف وہ محصولات جو نہ صرف قابل اعتراض ہیں بلکہ ناقابل برداشت ہیں اُس غریب کسان کے ذمہ اتنے کم کر دیئے

جائیں جتنا کہ حکومت کم کرسکتی ہے اور دوسری طرف اُن کے وصول کرنے میں غیر طریقے کی وہ سختیاں جن کے متعلق روز یہاں ہاؤس میں اعتراض ہوتا ہے نہ ہوتی جائیں کہ غریب کسان کو ایک دن دو دن کا کیا ایک گھنٹے کا بھی موقع نہیں دیا جاتا اور اس تشدد اور سختی کے ساتھ اُس سے تمام محصولات نہر وصول کرلیئے جاتے ہیں۔ خاصکر اُس صورت میں جبکہ غریب پانی لے یا نہ لے۔ پٹرول صاحب نے جو لکھ دیا وہ آخوی لفظ ہے وہ بیچارہ چیختا پھرتا ہے لیکن کوئی سننے والا نہیں ہوتا۔ یہہ تو مجھے محصولات کے متعلق کہنا تھا جہاں تک کہ مجھے کو تجربہ ہوا۔

دوسرے یہہ کہ ساردا کیڈال خون ہمارے ضلع سے نکلی ہے اور میں سمجھتا ہوں کہ بائی فرکیشن (bifurcation) تک ساردا کیڈال میں کوئی آبادی نہیں ہے بائی فرکیشن (bifurcation) سے ۱۸ و ۱۹ میل نہر نیچے آتی ہے تو وہاں سے آبادی شروع ہوتی ہے۔ میں انڈریبل منسٹر صاحب کی توجہ اس طرف دلاؤں گا کہ ۱۸ سے ۲۰ میل تک یعنی ۲۲ میل تک کی لمبائی میں چہہ چہ، فلائنگ دونوں طرف کے مواضع بالکل تباہ ہیں۔ ملیریا ٹائفائڈ اور طرح طرح کی بیماریاں اسپلین ڈیزیزز (Spleen diseases) اس قدر عام ہوگئی ہیں کہ میں دعویٰ کے ساتھ کہہ سکتا ہوں کہ اس آبادی کا ۹۰ فیصدی حصہ بارہویں مہینہ مبتلا رہتا ہے۔ بہت سے گاؤں جن کے میں نام بنا سکتا ہوں تباہ ہوگئے ہیں۔ لوگ چھوڑ کر بھاگ گئے اور بہت سے گاؤں ایسے ہیں جس میں لوگ اس قابل بھی نہ رہے کہ وہ اپنی معمولی کاشت کا کام بھی کرسکیں *

Maulvi Karimur Raza Khan : مایلو کریمول رجا خان :

اس کٹ موشن کے پش کرنے سے میرا یہ مقصد ہے کہ میں گورنمنٹ کے سامنے ان چند خرابیوں کو جو ساردا کینال میں پش آ رہی ہیں اور جنکا مصلحتی حل ہے پش کر سکوں اور گورنمنٹ کو توجہ اس طرف دلا سکوں۔ سب سے بڑی کابلی ایتراج بات کہ جسپر مصلحتی ایتراج ہے وہ یہ ہے کہ ساردا کینال کے مہسولات اس قدر بڑا ہے کہ وہ ناکابلی برداشت ہو گئے ہیں۔ پچھلے بجٹ میں مصلحتی توجہ تھی کہ ان ایریگیشن چارجز کو کچھ کم کیا جائیگا۔ شریو کسان کے بوجھ کو ہماری پاپولر گورنمنٹ کسی حد تک کم کر دے گی۔ مگر چونکہ وہ بجٹ اچلت میں بنایا گیا تھا اس کے متوالیک یہ کہا جا سکتا تھا کہ ہم کو کلائی وقت نہیں ملا اسلئے ہم اسپر کچھ شور و خوج نہ کر سکے۔ لیکن یہ بجٹ جو آٹھ مہینے کے بعد تیار کیا گیا ہے اس کو دیکھنے کے بعد مصلحتی اس سے بڑا مایوسی دے کہ ایریگیشن چارجز جیسے کہ پہلے تھے ویسے ہی اب بھی مایوس ہیں، باوجود ان تمام ہمदर्دی کے دعوؤں کے جو کیے گئے تھے۔ میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس کے لئے تیار نہیں دے گی کہ وہ اپنی آمدنی کو کسی حد تک کم کرے، ایک کلائی سے کلائی حد تک کم کر سکے۔ یہ مسالا حکومت اور کاشتکار کے دمیان ہے اور اس چیز سے تاللیک رکھتا ہے جسپر کاشتکار کی کاشت کا انھسار ہے، یعنی پانی سے۔ یہ مسالا زمیندار اور کاشتکار کے دمیان نہیں بلکہ حکومت اور کاشتکار کے دمیان ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ اس پاپولر گورنمنٹ کا کم از کم یہ فرج ہونا چاہیے کہ کاشتکار کو اس کے اس بوجھ سے جو بوجھ اس کے لئے ناکابلی برداشت ہو رہا ہے کسی حد تک سوبکدوش کر دے۔ لیکن آج

[Hon. Mr. Karim ul Raza Khan]

मैं केवल इ की मांग करता हूँ कि वह मद्रसालान जैसे पहले इरीगेशन के थे आज भी वैसे ही चले जा रहे हैं। मुझको अपने जिले का कुछ थोड़ा सा तजुर्बा है, और मैं समझता हूँ कि बहुत से मद्रसालान ऐसे हैं जहाँ कि अकाली के चार्जेज लगान के चार्जेज से कहीं ज्यादा है। दस रुपया एकड़ में लगान की अकाली और करीब करीब पांच और चार रुपया के दसियांन शायद गेहू की अकाली उन मद्रसालान पर है जहाँ पर लगान आसन्न ३ आर ३ १/२ रुपया एकड़ में ज्यादा नहीं है। फिर उन मद्रसालान के वसूल करने का जो तरीका है मैं समझता हूँ कि बहुत से साहबान उसमें व्यथित हैं। इसी उदाहरण के तर्जुमा की जाती है उन चार्जेज के वसूल करने में कि काश्तकार के साथ इनमें का उदाहरण जहाँ इनमें गेहूँ की जाती है। अभी हाल ही में मुझको मालूम हुआ कि एक गांव में एक जमींदार गया और वह कई रोज कयाम करने के बाद, बहुत कोशिश के बाद वह ३८ माला लगान वसूल कर सका। लेकिन जब अमीन साहब उस गांव में गए तो मद्रसालान वसूल करने के लिये गये तो उन्हीं दिन ५ १/२ घंटे में ५५० रुपये वसूल कर लिये। न वह बोल छोड़ते हैं न कोई मत्कूला जायदाद छोड़ते हैं और घंटों में बल्कि मिनटों में अपना रुकड़ा वसूल कर लेते हैं और उस वक़्त उनकी माली कमजोरी बिल्कुल नज़र अन्दाज़ कर दी जाती है। अलावा इसके पतरोल मुद्रकमे नहर में पटवारी में भी ज्यादा खतरनाक है। अगर इन्जिनियर से नहर में पानी निकल गया और किसी खेत में होकर गुज़र गया, दगां हालां कि उस गरीब काश्तकार का नुकसान होता है लेकिन पतरोल अपने यहां इन्दराज कर लेता है और फिर कोई दुनिया में सुनने वाला नहीं है, फिर उससे ज़बरदस्ती सबेगी तक कुर्की करके तमाम बेजा महसूल वसूल कर लिया जाता है। यह हाल है उन काश्तकारों का जिनके साथ हमदर्दी के दृष्टान्त रोज हम इस हाउस के अन्दर सुना करते हैं। मैं समझता था कि मौजूदा हुकूमत सबसे पहले उनकी काश्त में मदद करने के लिये जो तदाबीर अस्तियार करेगी वह यह होंगे कि इरी-गेशन चार्जेज को एक माकूल हद तक कम कर देगी। पिछले बजट में यही था और इस बजट में भी वही बोल है। बात यह है कि जब तक हुकूमत को अपने ग़ैर मामूली और क़ाबिल एतराज अख़राजान वरदाश्त करने हैं यह पंद्रह सौ और हजार रुपया की तनखाह और यह बड़े बड़े अलाऊम जो उन इन्जिनियरों को दिये जाते हैं सफ़र करने के, जो रोज बावजह और बिला बजट पचास पचास, साठ साठ और सत्तर सत्तर मील का सफ़र करते हैं यह किस तरह से पूरे हों, अगर इरीगेशन के चार्जेज इस सूरत में और ऐसे नाक़ाबिल वरदाश्त तरीकों से न रक्खे जायें। मैं समझता हूँ कि हमारी हुकूमत को इन दोनों समस्याओं पर ग़ौर करना है। एक तरफ़ तो वह मद्रसालान जो न सिर्फ़ क़ाबिल एतराज हैं बल्कि नाक़ाबिल वरदाश्त हैं—उस गरीब किसान के ज़ुम्मे इनमें कम कर दिये जायें जितना कि हुकूमत कम कर सकती है और दूसरी तरफ़ उनके वसूल करने में ग़ैर इमानी तरीकों की वह मद्दियां जिनके मुताल्लिक रोज़ यहां हाउस में एतराज होता है न बर्नी जायें कि गरीब किसान को एक दिन दो दिन का क्या एक घंटे का भी मौक़ा नहीं दिया जाता, और इस तरह और सख्ती के साथ उसमें तमाम महसूलत नहर वसूल कर लिये जाते हैं। ख़ासकर उस सूरत में जब कि गरीब पानी ले या न ले पतरोल साहब ने जो लिख दिया वह आखिरी लफ़्ज़ है। वह बेचारा चीखता फिरता है लेकिन कोई सुनने वाला नहीं होता यह तो मुझे मद्रसालान के मुताल्लिक कहता था, जहां तक कि मुझको तजुर्बा हुआ।

दूसरा यह किनाल खुद हमारे जिले से निकली है और मैं समझता हूँ कि बाइफ़्यूरकेशन (bifurcation) तक सारदा केनाल में कोई आबादी नहीं है। बाइफ़्यूरकेशन ने जब १८, १९ मील नहर नीचे आती है तो वहां से आबादी शुरू होती है। मैं अनरेबल मिनिस्टर साहब की नवज्जह इस तरफ़ दिलाऊंगा कि १८ से ४० मील तक यानी

०० फीट नहर की लम्बाई में ६, ६ फर्रांग दोनों तरफ़ के मवाज़ियात बिल्कुल तबाह हैं। मलेरिया टाइफ़ाइड और तरह तरह की बीमारियां, स्पलीन डिस्सीजेज़ इस कदर आम हो गई हैं कि मैं दावे के साथ कह सकता हूं कि इस आबादी का ९० फी मर्दी हिस्सा बारहों महीने मुत्तला रहता है। बहुत से गांव जिनके मैं नाम बता सकता हूं तबाह हो गये हैं। लोग छाड़ कर भाग गये, और बहुत से गांव ऐसे हैं जिनमें लोग इस काबिल भी न रहे कि वह अपने मामूली काश्त का काम भी कर सकें।

The Hon'ble the Speaker :

I would ask the honourable member to bring his remarks to a close now.

Maulvi Karimur Raza Khan :

مولوي کریم رضا خان —

اسکی وجہ یہ ہے کہ دونوں طرف اسکے بہت کثرت سے پانی بہہ کر نکل جاتا ہے جسکی وجہ سے وہاں کی آبادی اتنی خراب ہو گئی ہے — میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ اس مسئلہ پر غور کریگی اور وہاں ایسی صورتیں پیدا کر دیگی کہ وہاں آبادی رہ سکے اور تندرستی کے ساتھ اپنا معمولی کاشتکاری کا کام کر سکے جو وہاں نالے بنائے گئے تھے پانی کے نکالنے کے لیے وہ کچے تھے اور وہ مفید ثابت نہیں ہوئے اور جس کا اثر یہ ہے کہ ایسی نہی زمینیں میں پیدا ہو گئی ہے کہ ملیریا وہاں بارہوں مہینے رہا کرتا ہے — ان لفظوں کے ساتھ میں اس تحریک کو پیش کرتا ہوں —

Maulvi Karimur Raza Khan : مولوی کریم رزا خان :

इसकी वजह है कि दोनों तरफ़ इसके बहुत कसरत से पानी बह कर निकल जाता है जिसकी वजह से वहां की आबादी इतनी खराब हो गई है। मैं समझता हूं कि गवर्नमेंट इस मामले पर गौर करेगी और वहां ऐसी सूखें पैदा कर देगी कि वहां आबादी रह सके और तन्दुरुस्ती के साथ अपना मामूली काश्तकारी का काम कर सकें। जो वहां नाले बनाये गये थे पानी निकालने के लिये, वह कच्चे थे और वह मुफ़ीद साबित नहीं हुये और जिसका असर यह है कि ऐसी नमी ज़मीन में पैदा हो गई है कि मलेरिया वहां बारहों महीने रहा करता है। इन लफ़्ज़ों के साथ मैं इस तहरीक को पेश करता हूं।

The Hon'ble the Speaker : Has anyone any objection to the motion no. 2-A of Raja Jagannath Bakhsh Singh being moved ?

(There was no objection raised.)

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I beg to know whether I can move the motion standing in my name.

The Hon'ble the Speaker : Certainly, you can move the motion standing in your name.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I beg to move that under sub-head A—Productive works—Total, a reduction of Re.1 be made.

As I have stated my object in the agenda, it is with a view to discuss the general policy of reduction in the Irrigation rates and economy in expenditure, but my chief point will be to advocate reduction in the Irrigation rates. Sir, I shall put certain figures. . .

The Hon'ble the Speaker : Raja Sahib, I propose to give you 10 minutes for your speech.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I have got certain figures and facts and I shall not try to waste the time of the House, and if I am allowed to put these figures and facts before the House, I believe, that if I exceed a few minutes, I will be permitted to do so. I shall not elaborate the point with any oratory.

The Hon'ble the Speaker : All right, but please try to be as brief as possible.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Very well, Sir, I shall do so and shall rush through.

As I have said, I have looked this point from two points of view. The first is that the Government are making a very large profit from the Irrigation Department, and the second is that Irrigation rates are excessive and there is a disparity between the rates themselves. Regarding the debt the honourable members know that there is a debt of about Rs.12,19,50,000 on the Government concerning entirely the Irrigation capital investment or capital outlay, if I may say so. If the honourable members will turn to Volume II, page 62, Annexure IV, they will find that as a foot-note there is an amount of Rs.29,46,29,000 as debt owed to the Government of India for which there has been settled half yearly equated instalment of Rs.61,00,000. Now, Sir, out of this amount there is according to the calculation approved by the Finance Department, a debt of Rs.12,19,50,000 concerning the capital outlay on which the Government pays an interest of Rs.96,76,000, and for this point I would refer the honourable members to the annexure V on page 65—*Pro forma* account of all canals, productive and unproductive. I am speaking for canals only. I am not speaking in this account on Hydel system or tubewells. Now, Sir, in the same account the honourable members will see that the Budget points out a net profit of Rs.44,23,000, and it is said that this comes to 1.78 per cent. net profit on productive and unproductive canals. My submission is that the tax-payer is not responsible for the fact that the Government has not yet paid its debts. These debts were contracted almost the whole of Rs.11,68,00,000 up to 1916-17 and Rs.51,50,000 in 1920-21. So, Sir, the Government has been continuing to mortgage its credit and has not paid the debts so far, and the tax-payer should not be responsible for it. Taking out this amount, that is, if the Government had no interest to pay, the net profit of 1.78 per cent. as shown in the *pro forma* account, would rise to about 6 per cent, that is, about 96 lakhs and odd thousands. Thus the actual profit of the Government in this account, that is, productive and unproductive canals, would be Rs.1,41,99,000. This would amount to about 6 per cent. profit in these figures. To this should also be added one more point and it is this that the Government has got about Rs.14,30,000 in the Depreciation Fund for this purpose. My objection is that the Government has not invested that amount in any investment. They have all along kept this Depreciation Fund, which has been rising for a long period of years, which has not borne any interest to the Government. I could not take into account of all that as to how much loss of interest there has been on this Depreciation Fund, but my submission is that even if now the amount of Depreciation Fund which is Rs.14,30,000 is invested in some good securities the Government would derive an interest which would reduce the percentage

of the cost to an appreciable extent and even then the profit which may be about 6 per cent. might rise over 6 per cent. I submit that any business that gives a profit of 6 per cent. in these days of economic depression should be considered a first class business. I, therefore, contend that there is room for considerable increase in the profits in this Department.

I now come to my second point, that is the rates are excessive and there is considerable disparity. I may also mention, Sir, that I shall take only four crops in four particular canals. The honourable member for the Government correctly stated that there are four chief canals—the Agra Canal, the Upper and Lower Ganges Canal, the Eastern Jumna Canal and the Sarda Canal. These are the chief ones and I shall deal with only four crops in each canal. Now, for this purpose if the honourable members will turn to the Administration Report they will find that the rate of sugarcane in Agra Canal is Rs.12 per acre. In the schedule they have qualified that these are not called *kharif* channels. I do not know what does *kharif* channels mean and other channels that may be non-*kharif* channels, but in any case the rate of Rs.12 per acre for Agra Canal is very excessive. I submit that even Rs.10 per acre in all the rest of canals is excessive but the rate of Rs.12 per acre is very excessive. Now, Sir, regarding rice the rate is Rs.7-8 per acre. Sir, the House knows that rice is a rainy season crop. If there is a normal monsoon which I dare say is usual except in exceptional circumstances then very little canal water is required for rice. Then, Sir, there are few other crops during that period of rainy season when rice is sown. This is another reason that the canals have got abundance of water at that period of the year and at the time when there is abundance of water in these canals they are over flooded and at time considerable damage is done to the neighbouring habitation and cultivation. In these years the rate of Rs.7-8 per acre is, I daresay, very excessive and cannot be defended. In Agra Canal again the rate of wheat is charged at Rs.5-4 per acre while in the rest of the canals it is Rs.5 only. By these figures I am showing that the rates are not only excessive but they are dissimilar. They are not uniform.

Then, Sir, after having completed the crops I may be permitted to just mention a very important point—the cultivation of fruits. Government is very interested in fruit cultivation. Now, Sir, the honourable members will again find in the same Administration Report that in the Dun Canals the garden crops or orchard produce are charged Rs.10 per acre and for half year, that is, for the whole year the rate may be Rs.20 per acre for orchards and garden produce. Dehra Dun is well-known for fruits, there is a great abundance of fruits, where the rates are exorbitantly high. It seems to me in the schedule immediately below, honourable members will find, that in Bijnor canal rate for similar crop is Rs.4-8 per acre for garden produce and perhaps a similar rate in other places also. Sir, although I have a number of instances to put, but I must see the time. The sands of time are sinking fast and I have to conclude my important remarks very quickly. I hope I have been able to make my point. If so, my suggestion is to reduce the rates and for this purpose suggest to Government that they should appoint a representative committee

[Raja Jagannath Bakhsh Singh]

to revise the rates. I think that I have proved that there is a disparity in the rates, that they are excessive. They can further affect the economy in the working expenses which I have to refrain from commenting for the sake of brevity. For these reasons, I think, there is a strong case for Government to consider, that is to say, that they should appoint a representative committee. With these words I commend my motion for the acceptance of the House.

The Hon'ble the Speaker: I think that there are other cut motions on the subject standing in the names of Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan, Qazi Abdul Wali, Mr. Mubashir Husain Qidwai, Nawab Jamshed Ali Khan and Nawab Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan. They all relate to the necessity of reducing irrigation rates. Raja Jagannath Bakhsh Singh has just moved his cut motion and one of his objects is reduction in the irrigation rates. It seems to me that that motion covers the objects of other cut motions. I think that it is not necessary that all these cut motions should be moved. I propose to call upon all those members who have tabled these cut motions to speak upon this motion which has been moved by Raja Jagannath Bakhsh Singh. I believe there is no objection to this.

Mr. Muhammad Shankat Ali Khan: Sir, there is a cut motion standing in my name which is meant to discuss the failure of the Government to reduce the prevalent high rates of irrigation in the Ganges Canal area.

The Hon'ble the Speaker: I have no objection to your motion also being included in the same list. There are two motions before us one of Maulvi Karimur Raza Khan and the other of Raja Jagannath Bakhsh Singh. These are the two motions which are to be discussed simultaneously and I will call upon members to speak on these motions.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan:

خان بہادر لفٹیننٹ ایم سلطان عالم خان —
جناب والا — آپ نے جو رولنگ ہاؤس کے سامنے دی ہے اسکی وجہ سے میں سمجھتا ہوں کہ میرا کام بہت آسان ہو گیا ہے۔ میں اس ہاؤس کا وقت زیادہ نہیں لوں گا کیونکہ جس مسئلہ پر میں تقریر کرنے والا ہوں اُسکو بڑی وضاحت کے ساتھ میرے دوست راجہ جگناتھ بخش سنگھ صاحب نے ابھی ایوان کے سامنے پیش کر دیا ہے۔ جناب والا — جس مسئلہ پر مجھے گفتگو کرنے کا موقع ملا ہے وہ ایک ایسا مسئلہ ہے جو نیا نہیں اس ایوان کی توجہ اس مسئلہ کی طرف متعدد مرتبہ پیشتر بھی دلائی جا چکی ہے۔ اس لیے جو کچھ میں عرض کروں گا اس میں کوئی جدت نہیں ہوگی بلکہ وہ کم و بیش انہیں چیزوں کو دہرانا ہوگا جو اس سے پہلے اس مسئلہ پر کہی جا چکی ہیں لیکن مجھے اُمید ہے کہ جو باتیں پچھلی میں دہراؤں گا ان پر مجھے جواب بھی دیا جائے گا۔ بلکہ اس مرتبہ ایک نیا جواب ملے گا۔ جناب والا جب اس سال کا بجٹ ہم لوگوں کے ہاتھ میں آیا تو اس بجٹ کے دیکھنے کے بعد مجھے بڑی مایوسی ہوئی۔ کیونکہ مجھے یاد ہے کہ اس بجٹ پر جنرل ڈسکشن کے موقع پر تقریر کرتے ہوئے کنور سو مہاراج سنگھ نے ایک لفظ فرمایا تھا کہ اس بجٹ میں مریضیوں کا بھی ذکر کیا گیا

ہے لیکن پورٹونکی تعلیم کا ذکر نہیں ہے - اگر وہ ہی الفاظ میں یہاں دھرا دوں تو بیجا نہیں ہوگا کہ اس بجٹ میں اور سب باتوں پر غور کیا گیا لیکن آبپاشی کے مسئلہ پر بالکل غور نہیں کیا گیا یہہ ایک ایسی شے ہے جو پبلک کی طرف سے آج سے نہیں بلکہ مدت سے قائم ہے اور برابر جاری ہے - جناب والا - میں یہہ عرض کرونگا کہ آبپاشی کا مسئلہ ایک ایسا مسئلہ ہے کہ جس کا تعلق زمینداروں سے نہیں ہے بلکہ اس کا تعلق بیشتر کاشتکاروں سے ہے - اتنا ہی نہیں میں تو یہہ عرض کرونگا کہ اس کا مقصد صرف کاشتکاروں ہی سے ہے - زمینداروں سے اگر ہے تو بہت کم ہے میں اس وقت اعداد و شمار کو نہیں دھراؤنگا - راجہ صاحب نے بہت وضاحت کے ساتھ اعداد و شمار دے دیئے ہیں - لیکن میں اگر غلطی نہیں کرتا تو میرا خیال ہے کہ گذشتہ بیس سال کے اندر آبپاشی کا نرخ دوگنے سے بھی زیادہ ہو گیا ہے - یہہ ایک ایسا بار ہے کہ کسی صورت سے کم ہوتا نظر نہیں آتا - گذشتہ چند سال سے آبپاشی کے وصول کرنے کے لیئے گورنمنٹ نے امین مقرر کیئے ہیں - لیکن میرے بہت سے دوستوں کو بہت ممکن ہے کہ اس کا علم نہ ہو کہ ان امینوں کے ذریعہ سے جو آبپاشی کی وصولیابی کی جاتی ہے اس سے مخلوق کو کس قدر تکلیف ہوتی ہے - ہوتا یہہ ہے کہ جب وصول کرنے کے لیئے یہہ قضا کے فرشتے دیہات میں جاتے ہیں تو ان کو اس سلسلہ میں کوئی پس و پیش نہیں ہوتا وہ جس طریقہ سے چاہیں لوگوں پر مظالم کریں - ان کی کوئی سنوائی نہیں - کاشتکاروں کی مویشی وغیرہ لے جاتے ہیں اور جائیداد منقولہ وغیرہ منقولہ قرق کر لی جاتی ہے اور فوراً روپیہ کی ادائیگی کرائی جاتی ہے - جناب والا - میں آپ کے ذریعہ سے ہاؤس کو یاد دلاؤں گا کہ کاشتکاروں کی فصل پر جس چیز کا سب سے پہلے بار ہے وہ زمیندار کا لگان ہے لیکن ہوتا یہہ ہے کہ زمیندار کی وصولیابی تو ایک طرف رہتی ہے امین لوگ مخلوق کو بری طرح سے تباہ اور پریشان کر کے آبپاشی کا روپیہ وصول کرتے ہیں جس کے بعد کاشتکار کے پاس کچھ نہیں رہتا کہ لگان وقت پر ادا کر دے - اس کا نتیجہ یہہ ہوتا ہے کہ زمیندار وقت پر اور پابندی کے ساتھ مالکداری ادا نہیں کر سکتا - اگر یہہ چیز کچھ عرصہ تک اور جاری رہی تو میرے خیال میں کاشتکار اور زمیندار اور گورنمنٹ تینوں کے حق میں اچھا نہیں ہوگا - ہمارے گورنمنٹ کے زبر غور اگر پیرین بلس ہیں لیکن میرا یہہ خیال ہے کہ اگر آبپاشی کی شرح کو اس سے پہلے ریٹز کو لیا گیا تو اس سے کاشتکار زمیندار اور حکومت کے تعلقات کے ری اتڈ جسٹمینٹ (re-adjustment) میں بڑی مدد ملیگی اور ان قانونوں کو جب پاس کر کے نافذ کیا جائیگا تو ان کے نفاذ میں بہت سہولیت ہو جائیگی - جناب والا میں نے اپنے کت موشن میں قصداً یہہ نہیں لکھا ہے کہ آبپاشی کی شرح میں کتنی کمی کر دیجائے میں اگر چاہتا تو یہہ لکھ سکتا تھا ۲۵ فی صدی یا ۵۰ فی صدی یا سو فی صدی کم کر دیجائے - لیکن میں نے قصداً یہہ نہیں لکھا اس کی وجہ یہہ ہے کہ میں سمجھتا ہوں کہ حکومت کو اس معاملہ میں کسی فیصلہ پر پہونچنے کے قبل غور کرنا ہوگا کہ کس قدر رقم کس اصول کے ماتحت کم کی جائے۔

[Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan]

اس لیئے میں اس کو حکومت پر چھوڑتا ہوں کہ اپنے بجٹ اور مالی حالت کو دیکھ کر اس بات کا فیصلہ کرے کہ وہ کتنی کمی کرسکتی ہے۔ لیکن میں یہ ضرور کہوں گا اور یہ میرا پرزور مطالبہ ہے کہ اس چیز کو مزید لیت و لعل میں نہ ڈالا جائے۔ بلکہ اس کا فیصلہ جلد سے جلد کر دینا چاہیئے۔ مجھے اُمید ہے کہ فیصلہ کرنے میں کوئی دقت واقع نہ ہوگی۔ اس لیئے جب ہم کسی کام کے کرنے کو تیار ہیں تو بقول انگریزی مقولہ کے "Where there is a will there is a way" مگر ضرورت یہ ہے کہ اس کے لیئے دل میں گنجائش ہو۔ جناب والا۔ ممبران اسمبلی جب اپنے اپنے حلقوں میں جاتے ہیں تو ان سے جو سوالات کیئے جاتے ہیں اُن میں سے ایک سوال یہ بھی ہوتا ہے کہ بھائی آپ لوگوں نے آبپاشی کے نرخ کو کم کرنے کے لیئے کیا کیا۔ ہم لوگوں کے پاس اس کا کوئی جواب نہیں ہوتا۔ بجڑ اس کے کہ ہم یہ کہہ دیں کہ ہم کوشش کر رہے ہیں اور دعا کر رہے ہیں لیکن اس سے تسکین نہیں ہوتی۔ میری درخواست ہے کہ گورنمنٹ اس مسئلہ پر تیزی کے ساتھ غور کرے۔ مجھے کو اُمید ہے کہ میں نے جو کچھ عرض کیا ہے وہ صدا بہ صحرا نہ ثابت ہوگی۔ اُن مختصر الفاظ کے ساتھ میں راجہ جگناتھ بخش سنگھ صاحب کی تحریک کی تائید کرتا ہوں *

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : خان بھادور لئیٹننٹ

एम० मुल्तान आलम खां :

जनाब वाला—आपने जो रुलिंग हाउस के सामने दी है उसकी वजह से मैं समझता हूँ कि मेरा काम बहुत आसान हो गया है। मैं इस हाउस का वक्त ज्यादा नहीं लूंगा क्योंकि जिस मसले पर मैं तक्रर कर रहे थे उसको बड़ी वजाहत के साथ मेरे दोस्त राजा जगन्नाथ बख्श सिंह साहब ने अभी ऐवान के सामने पेश कर दिया है। जनाब वाला, जिस मसले पर मुझे मुफ्तगू करने का मौका मिला है वह एक ऐसा मसला है जो नया नहीं। इस ऐवान की तबज्जह इस मसले की तरफ मुताबिक मरतबा पेशतर भी दिलाई जा चुकी है। इस लिये जो कुछ मैं अर्ज करूंगा उसमें कोई जिह्द नहीं होगी बल्कि वह कम व बेश उन्हीं चीजों को दोहराना होगा जो इससे पहले इस मसले पर कही जा चुकी हैं। लेकिन मुझे उम्मीद है कि जो बातें पिछली मैं दुहराऊंगा उनपर मुझे जवाब भी पिछला नहीं मिलेगा, बल्कि इस मरतबे एक नया जवाब मिलेगा। जनाब वाला, जब इस साल का बजट हम लोगों के हाथ में आया तो उस बजट के देखने के बाद मुझे बड़ी मायूसी हुई। क्योंकि मुझे याद है कि उस बजट पर जनरल डिस्कशन के मौके पर तक्रर करते हुये कुंवर सर महाराज सिंह ने एक लफ्ज फरमाया था कि उस बजट में मवेशियों का भी जिक्र किया गया है लेकिन औरतों की तालीम का जिक्र नहीं है। अगर वह ही अल्फाज मैं यहां दोहरा दूँ तो बेजा नहीं होगा कि इस बजट में और सब बातों पर और किया गया लेकिन आबपाशी के मसले पर बिल्कुल और नहीं किया गया। यह एक ऐसी शिकायत है जो पब्लिक की तरफ से आज से नहीं बल्कि मुद्दत से कायम है और बराबर जारी है। जनाब वाला, मैं यह अर्ज करूंगा कि आबपाशी का मसला एक ऐसा मसला है कि जिसका ताल्लुक जमींदारों से नहीं है बल्कि इसका ताल्लुक बेस्तर काश्तकारों से है। इतना ही नहीं मैं तो यह अर्ज करूंगा कि इसका मकसद सिर्फ काश्तकारों ही से है, जमींदारों से अगर है तो बहुत कम है। मैं इस वक्त ऐदादो शुमार को नहीं दुहराऊंगा। राजा साहब ने बहुत वजाहत के साथ ऐदादो शुमार दे दिये हैं। लेकिन मैं अगर गलती नहीं

करता तो मेरा ख्याल है कि गुजिश्ता बीस साल के अंदर आबपाशी का निखर दुगुने से भी ज्यादा हो गया है। यह एक ऐसा बार है कि किमी सूरत में कम होता नजर नहीं आता। गुजिश्ता चन्द साल से आबपाशी के वसूल करने के लिये गवर्नमेन्ट ने अमीन मुकर्रर किये हैं, लेकिन मेरे बहुत से दोस्तों को बहुत मुमकिन है कि इसका इल्म न हो कि इन अमीनों के जरिये से जो आबपाशी की वसूलयाबी की जाती है उससे मखलूक को किस क्रम तक लीफ़ होती है। होता यह है कि जब वसूल करने के लिये यह कजा के फ़रिश्ते देहात में जाते हैं तो उनको इस सिलसिले में कोई पसो पेश नहीं होता। वह जिस तरीके से चाहे, लोगों पर मुजालिम करे उनकी कोई सुनवाई नहीं। काश्तकारों के मवेशी वगैरह ले जाते हैं और जायदाद मनकूला व ग़ैर मनकूला कुर्क कर ली जाती है और फ़ौरन रुपया की अदायगी करा ली जाती है।

जनाब वाला, मैं आप के जरिये से हाउस को याद दिलाऊंगा कि काश्तकारों की फ़सल पर जिस चीज का सबसे पहले बार है वह ज़मींदार का लगान है। लेकिन होता यह है कि ज़मींदार की वसूलयाबी तो एक तरफ़ रहती है, अमीन लोग मखलूक को बुरी तरह से तबाह और परेशान करके आबपाशी का रुपया वसूल करते हैं, जिसके बाद काश्तकार के पास कुछ नहीं रहता कि लगान वक़्त पर अदा कर दे। इसका नतीजा यह होता है कि ज़मींदार वक़्त पर और पाबंदी के साथ मालगुजारी अदा नहीं कर सकता। अगर यह चीज़ कुछ अर्से तक और जारी रहे तो मेरे ख्याल में काश्तकार और ज़मींदार और गवर्नमेन्ट तीनों के हक में अच्छा नहीं होगा। हमारे गवर्नमेन्ट के ज़ेर ग़ैर एंग्लो-इंडियन बिल्स हैं। लेकिन मेरा यह ख्याल है कि अगर आबपाशी की शरह को इससे पहले रिवाइज कर लिया गया तो उससे काश्तकार, ज़मींदार और हुकूमत के ताल्लुकात के रीएडजस्टमेंट (readjustment) में बड़ी मदद मिलेगी और उन क़ानूनों को जब पास करके नाफ़िज़ किया जायगा तो उनके नफ़ाज़ में बहुत सहूलियत हो जायेगी।

जनाब वाला, मैंने अपने कट मोशन में कसदन यह नहीं लिखा है कि आबपाशी की शरह में कितनी कमी कर दी जाये। मैं अगर चाहता तो यह लिख सकता था— २५ फी सदी या ५० फी सदी या १०० फी सदी कम कर दी जाय। लेकिन मैंने कसदन यह नहीं लिखा। इसकी वजह यह है कि मैं समझता हूँ कि हुकूमत को इस मामले में किसी फ़ैसले पर पहुंचने के क़बल ग़ौर करना होगा कि किस क्रम रक़म किस उसूल के मातहत कम की जाये। इसलिये मैं उसको हुकूमत पर छोड़ता हूँ कि अपने बजट में और माली हालत को देखकर इस बात का फैसला करे कि वह कितनी कमी कर सकती है। लेकिन मैं यह ज़रूर कहूंगा और यह मेरा पुरजोर मतलब है कि उस चीज़ को मजीद लैतुलाल में न डाला जाये बल्कि इसका फ़ैसला जल्द से जल्द कर देना चाहिये। मुझे उम्मीद है कि फ़ैसला करने में कोई दिक्कत बाक़ी न होगी। इसलिये जब हम किसी काम के करने को तैयार हैं तो बकौल अंग्रेज़ी मकूला के “Where there is a will there is a way”

मगर ज़रूरत यह है कि इस के लिये दिल में गुंजायश हो। जनाब वाला, मेम्बरान एसेम्बली जब अपने अपने हल्कों में जाते हैं तो उनसे जो सवाल आते हैं उनमें से एक सवाल यह भी होता है कि यहां आप लोगों ने आबपाशी के निखर को कम करने के लिये क्या किया। हम लोगों के पास इसका कोई जवाब नहीं होता बजुज़ इसके कि हम यह कह दे कि हम कोशिश कर रहे हैं और दुआ कर रहे हैं। लेकिन इससे तसकीन नहीं होती। मेरी दर-खास्त है कि गवर्नमेन्ट इस मसले पर तेज़ी के साथ ग़ौर करे। मुझे उम्मीद है कि मैंने जो कुछ अर्ज किया है वह सदा ब सहरा न साबित होगी। इन मुस्तसर अल्फ़ाज़ के साथ मैं राजा जगन्नाथ बख्श सिंह साहब की तहरीक़ की ताईद करता हूँ।

جناوب، यह एक ऐसा मतालबा है जो सूबा के आम काश्तकारों की डिमान्ड है और मैं यह यकीन के साथ अर्ज कर सकता हूँ कि इस महमूल आवपाशी का सिवाय काश्तकारों के किसी दूसरे वर्ग पर वार नहीं पड़ता। उसमें जो फायदा हो सकता है उसकी कमी होने से तो वह सिवाय काश्तकार के कोई दूसरा वर्ग उसमें फायदा नहीं उठा सकता। अगर्चे वह जमींदार भी हो लेकिन वह जमींदार भी उस वक्त काश्तकार होगा। यह मतालबा एक अर्म से किया जा रहा है। लेकिन शुरू से तो हम यह समझते थे कि गवर्नमेन्ट को चूँकि वक्त बहुत कम मिला है इसलिए इन तरफ तबज्जह नहीं की जा सकी। लेकिन अब जब कि पापुलर गवर्नमेन्ट को दूसरा दजट बनाने का मौका हुआ है लेकिन इस वक्त भी उसमें कोई कमी नहीं की गई। मैं समझता हूँ कि इसका जवाब गवर्नमेन्ट की जानिव से यह होगा कि हमने कमेटी मुकर्रर की है और कमेटीया बिठाई है। अब्बल तो मैं उनसे यकीनन खोफ जदह हूँ कि वह कमेटी जो इस मामले पर गार कर रही है उसके सदर एक ऐसे साहब है जिन्होंने हमेशा इन काश्तकारों के रुपये में तनखाह पाई है, जो खुद इसमें ज्यादा ताल्लुक रखते हैं कि आवपाशी में कमी न हो। दूसरी चीज यह है कि गवर्नमेन्ट को आवपाशी से सब अखराजात के बाद ओर सूद भी देने के बाद एक करोड़ सेनालिस लाख सेनालिस हजार तीन सौ तिरासी रुपया का नेट प्राफिट है। मैं यह अर्ज करूँगा कि गवर्नमेन्ट वाकई मुल्क के लोगों से ओर मुल्क के काश्तकार तबका में हमदर्दी रखती है, तो वह इस वक्त सैक्रीफाइस (sacrifice) करे और वह इस मुनाफा को मुआफ कर दे। अगर वह अपने पाम से कुछ नहीं द सकता तो यह उसका फर्ज है कि काश्तकारों पर आवपाशी का जो इस कदर भारी मतालबा है ओर भारी नदमूल है और जो लगान में किसी तरह कम नहीं है वह उसको मुआफ कर दे। मुझे यह देख कर ताज्जुब होता है कि एक तरफ गवर्नमेन्ट आवपाशी ओर लगान बराबर वसूल करती है, दूसरी तरफ मालगुजारी का परता उसमें बहुत कम है। मैं यह दरखास्त करूँगा कि अगर इसमें ज्यादा कमी नहीं की जा सकती तो ऐसा तो मुमकिन है कि कम से कम मालगुजारी के परते में आवपाशी के परते को न बढ़ाया जाये।

इन अल्काज के साथ मैं अपने दोस्त राजा जगन्नाथ वखन सिंह की त्दरीक की ताईद करता हूँ।

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan :

مسٹر محمد شوکت علی خان —

جناب والا — اس صوبہ میں تین قسم کی زمینیں ہیں اول تو سب سے پہلے خاکی زمینیں ہیں جن کی کمی بیشی پیادار کا انحصار قدرت کے باران رحمت پر ہے۔ دوسری وہ زمینیں ہیں جن پر کاشتکار اپنے ذریعہ سے آبپاشی کرتے ہیں۔ تیسری زمینیں وہ ہیں جن پر گورنمنٹ کے ذریعہ سے آبپاشی کی جاتی ہے۔ پہلی قسم کے کاشتکار خاکی زمین ہونے کی وجہ سے کم لگان دیتے ہیں۔ نہ اُن کے اُپر آبپاشی کا بار ہے اور نہ کسی اُور قسم کا بار ہے اگر قدرت نے اُن کی امداد کر دی تو اُن نے لینے بہتری ہوتی ہے۔ دوسری قسم وہ ہے جس کی کاشتکار اپنے ذریعہ سے آبپاشی کرتے ہیں وہ بدقسمتی سے ایسی قسم ہے جو اپنی جسمانی محنت اور اپنے مویشی کے ذریعہ سے آبپاشی کرتے ہیں اور اپنی آبپاشی کے حساب میں نہ تو اپنے مویشی کی لاگت لگاتے ہیں اور نہ اپنی مزدوری کے دام لگاتے ہیں۔ تیسری قسم وہ

[Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan]

ہے جو بدقسمتی سے نہر یا موجودہ اسٹیٹ ٹیب ویلس پ پ واقع ہوئی ہے۔ جہاں کہیں گورنمنٹ کی اس نہر کی برکت پہنچتی گئی اُس کے ساتھ ساتھ زمینداروں نے اپنا لگان اور گورنمنٹ نے اپنی مالکداری بڑھا دی ہے۔ محکمہ نہر نے یہہ دیکھا کہ ہمارا محکمہ اس دور میں کیوں پہنچے رہے اس لیے اُس نے یہی ترازو قدم چلانے کی کوشش کی۔ چنانچہ جیسا اب کہا گیا ہے کہ پچھلے بیس سال کے عرصہ میں آبپاشی کا نرخ دونا ہو گیا ہے صرف نرخ ہی دونا نہیں ہوا بلکہ گورنمنٹ کی بار بار یہہ کوشش رہی ہے کہ جتنا رقم اس نہر نے کمانڈ میں لایا جاسکے اور جتنے رقبہ کو کم سے کم پانی دے کر زیادہ سے زیادہ محصول لگایا جائے اُتنا ہی وہ انسر یا محکمہ زیادہ کامیاب ہے میں یہہ نہیں کہتا کہ موجودہ گورنمنٹ اس کے لیے قابل الزام ہے۔ مجھے تو موجودہ گورنمنٹ سے اتنی شکایت ضرور ہے کہ یہہ چیز یعنی نہر کے محصول میں کمی اور دیو (overdue) نہیں یہہ چیز وہ تھی جسے کسی لیجسلیچر کی ضرورت نہ تھی۔ مزرعہ ہی میں ایگزیکٹیو آرڈر کے ذریعہ کم کردی جانی چاہیئے تھی۔ اس وجہ سے کہ جس وقت سے کانگریس گورنمنٹ دوسرے اقتدار آئی ہے جہاں کاشتکار اور بہت سی باتوں کے لیے منہ بہیلانے بیٹھے ہیں کہ ہمارا لگان کم ہوگا ہمیں یہہ مراعات ملینگی اُن میں آبپاشی کسی چیز سے موخر نہیں ہے بلکہ مقدم ہے اور جب یہہ چیز مقدم ہے اور آپ کاشتکاروں کے لیے اپنی آوازیں بلند کرتے ہیں اور اُن کے ساتھ ایسی ہمدردی ظاہر کرتے ہیں تو آپ نے اب تک کوئی قدم اس کے لیے کیوں نہیں اُٹھایا۔ سوائے اس کے کہ کہا جاتا ہے کہ ایک کمیٹی بیٹھی ہوئی ہے۔ مجھے نہیں معلوم بہر حال اگر وہ کمیٹی بیٹھی ہے اور وہ اس کام کو انجام دے رہی ہے تو جڑی خوشی کی بات ہے لیکن میں عرض کروں گا کہ کاشتکاروں کا نقطہ نظر یہی ہمیشہ نظر رکھنا چاہیئے۔ میں اپنے گیندچیز کینال کے تجربے سے یہہ عرض کر سکتا ہوں کہ دخیلکار کاشتکار کا لگان اس وقت ۴ روپیہ فی بیگہ ہے اس موجودہ معافی کے بعد اگر وہ نیشکر کی کاشت کرتے ہیں تو اُس کا محصول ۶ روپیہ ۴ آنہ لیا جاتا ہے۔ واقعہ یہہ ہے کہ لگان کے زیادتی پر جو اتنی داستانیں مظالم کی سنائی جاتی ہیں وہ لگان بیشک زیادہ ہے مگر خیال میں لگان کی زیادتی کی داستان کافی لمبی ہے مگر آبپاشی کی زیادتی کی داستان اُس سے کہیں لمبی ہے۔ مگر خیال میں کاشتکار کی آبپاشی کے ذریعہ سے زیادہ سے زیادہ تباہی ہوئی ہے۔ آپ نے یہہ کوشش کہ کاشتکاروں کے ساتھ رعایت کی جائے کاشتکار اس کے مستحق ہیں اگر آپ نے ضرور کی کوئی قدم اس کے لیے اُٹھایا تو یہہ بات بہت اچھی ہے مگر اس کے ساتھ ساتھ آپ اُن باتوں پر غور کیجئے جو کاشتکاروں کی تیاعی کا باعث ہوتی ہیں۔ اس وقت کاشتکاروں کی تباہی کا پورا تذکرہ میں نہیں کر رہا ہوں اس طرف اتفاق سے چند برس زمیندار صاحبان بیٹھے ہوئے ہیں میں زمیندار صاحبان کی صفائی میں نہیں عرض کر رہا ہوں مگر میں یہہ ضرور کہوں گا کہ جو جو ایجنسیاں کاشتکاروں کی تباہی کا باعث ہوئی ہیں اُن میں زمینداروں کا نمبر چوتھا آتا ہے۔ سب سے پہلا نمبر خود گورنمنٹ کا ہے دوسرا نمبر اُن ساہوکاروں کا ہے جن کو آنریبل ممبر

آفسٹس نے اُس دن ار راہ عمدردی انعار چو یت منی لیدرس (unfortunate money-lenders) فرمایا تھا۔ تیسری وجہ ارزانی قیمت پیداوار کی ہے۔ چونکہ نمبر زمینداروں کا اور پانچواں نمبر خود کاشتکاروں کے خراب طریقہ کاشت اور برے رسم درواج کا ہے اُس کی ذمہ داری بھی بہت کچھ پچھلی گورنمنٹ پر ہے۔ میں عرض کر رہا تھا کہ یہ اسباب ہیں کاشتکار کی تباہی کے ممکن ہے کہ اُن میں سے بعض بعض سبب ایسے ہوں کہ جو آپ کے ہاتھ میں نہ ہوں اور آپ کے قابو سے باہر ہوں لیکن جو چیز آپ کے ہاتھ میں ہے اور سب سے پہلے موجود تھی جس کو آپ اکڑی کبوتیو آورد سے کم کر سکتے تھے اُس کو آپ نے اب تک نہیں کیا۔ اس بنا پر اگر اس ہاؤس کے نمائندے آپ سے یہ مطالبہ کریں کہ آپ اپنے زمانہ حکومت میں اس ذمہ داری کو پورا کرنے سے ناصر رہے تو بیجا نہ ہوگا۔ یہ کہا جاتا ہے کہ تیس کردر یا چالیس کردر روپیہ نہروں میں لایا گیا ہے اس قدر کپیتل لکایا گیا ہے اور منفعت اٹھایا ہے۔ کپیتل لگا کر بھاری سود کھانا ہے میں کہوں گا کہ اگر کاشتکاروں کو نفع پہنچانا ہوتا تو نو فیصدی سود جو گورنمنٹ اس رقم پر دے رہی ہے اس کے کم کرنے کے لیئے اس گورنمنٹ نے کوئی قدم اٹھایا ہوتا گورنمنٹ کو کم سود پر روپیہ مل سکتا ہے اور کم سود پر لیجر وہ پچھلا قرضہ ادا کر دیا جائے اور اس طرح کمی سود کے فائدہ سے کاشتکاروں کو فائدہ پہنچایا جائے اور آبپاشی کے نرخ کو کاشتکاروں کے لیئے کم کر دیا جائے۔ پنجاب گورنمنٹ نے عرصہ سے یہ کر رکھا ہے کہ سٹی ایک ایسی جنس ہے کہ اگر کاشتکار اس کو جوت دیں اُس کو مالی فائدہ فوری حاصل نہیں ہوتا۔ تو میں گورنمنٹ کی توجہ اس طرف دلاتا ہوں کہ پنجاب گورنمنٹ نے اس پر محصول معاف کر رکھا ہے اور اس کو لوٹ کر کاشتکار اس سے گرین مینڈورنگ کا کام لے رہے ہیں یہ حال آپ بھی اس طرف توجہ دیجیئے۔ کیونکہ اس سے زمین کی پیداوار برابر بڑھتی رہیگی۔ باغات پر جیسا کہ کچھ صاحبان نے کہا ہے محصول بہت زیادہ ہے۔ کوئی چیز اگر درخت کو ترقی دینے والی ہے تو یہ پھل چیز فروٹ کلچر (Fruit culture) ہے۔ اس بات پر زیادہ بحث کرنے کا موقع نہیں ہے۔ کیونکہ اگر کلچر دیارٹمنٹ کا بجٹ غائب ہو چکا ہے۔ اس کے متعلق میں زیادہ عرض نہیں کر سکتا۔ لیکن جہاں تک آپ کے دیارٹمنٹ کا تعلق ہے میں کہہ سکتا ہوں کہ اتنا تو ضرور کرنا چاہیئے کہ فروٹ کلچر کے لئے آبپاشی کے ریٹس کو کم کر دیا جائے۔ گفے کے متعلق میں نے عرض کیا ہے کہ ۶ روپیہ ۱۲ آنہ آبپاشی اور ۴ روپیہ لگان ہے۔ گنے کی حالت یہ ہو رہی ہے کہ جو پیداوار گنے کی پانچ سال پہلے تھی وہ اب آدھی نہیں رہی ہے کیونکہ حمزی نئی ورائیٹرز گورنمنٹ نے نکالی ہیں ان کے متعلق میں اپنے ذاتی تجربہ سے کہہ سکتا ہوں وہ یکے بعد دیگرے فیل ہو رہی ہیں۔ محض بجٹ کے جنرل ڈسکشن میں آنریبل منسٹر صاحب نے اپنی تقریر میں فرمایا تھا کہ اس عرصہ میں ہماری آبپاشی کا رقبہ ۱۰ لاکھ ایکڑ بڑھ گیا ہے اور آمدنی میں ۴۰ لاکھ کا اضافہ ہو گیا ہے۔ یہ افسوس کی بات ہے مگر اُنہوں نے بڑی خوشی کے ساتھ

[Mr. Muhammad Shankat Ali Khan]

فرمایا تھا اس ۴۰ لاکھ کے اضافہ کا دل میں خیال کرتے ہوئے وہ خوش ہو رہے تھے کہ گورنمنٹ کی آمدنی بڑھ گئی ہے۔ لیکن اُن کے دل میں یہ خیال نہیں آیا ہے کہ اس آمدنی کا حصہ اُن لوگوں کے پیٹ میں سے آیا ہے جو غریب اس کو ادا نہیں کر سکتے ہیں۔ بجائے ۴۰ لاکھ کے اگر ۲۰ لاکھ کے اضافہ ہی پر گورنمنٹ صبر کرتی یا گورنمنٹ اس پوری ہی رقم سے صبر کر لیتی تو کاشتکاروں کی تباہ حالت کو دیکھتے ہوئے بیجا نہ تھا لیکن آبپاشی میں کسی نہیں کی گئی اور گو یہ محکمہ ٹاپ ہیوی محکمہ ہے میں گورنمنٹ سے دریافت کرتا ہوں کہ اس معاملہ میں کیا کیا۔ کوئی پوسٹ آپ نے کم نہیں کی۔ تین تین آپکے یہاں چیف انجینیئرس رکھے ہوئے ہیں۔ ان میں سے آپ نے ایک بھی کم نہیں کیا۔ یہ تین چیف انجینیئرس جو آپ رکھے ہوئے ہیں وہ بے جا ہے۔ میری ایک صاحب سے اس کے متعلق بحث ہوئی تو انہوں نے کہا کہ صاحب ہم ٹیوں الگ کریں کیونکہ وہ تو بڑے قابل ہیں۔ بڑے لائق ہیں۔ اب یہ سوال قابلیت اور لیاقت کا نہیں رہا ہے۔ سوال درجہ بچانے کا ہے۔ ایسی ہی قابل اور پڑھے لکھے ہندوستانی صاحبان مل سکتے ہیں اور اس سے بہت کم تنخواہ پر۔ جب آپ خود کم تنخواہ لے رہے ہیں تو آپ کو ان کا خرچہ اور تنخواہ کم کرنی چاہیئے۔ محکمہ نہر جو ہے۔ وہ تو رفاہ عام کا محکمہ ہے یہ تجارتی یا بزنیس کا محکمہ نہیں ہے۔ انگریزوں کو محکمہ نہیں ہے۔ کلکٹروں۔ کمشنروں اور گورنروں کا محکمہ نہیں ہے۔ نہر کے محکمہ کے افسران کا طرز عمل آج بھی میں دیکھتا ہوں کاشتکاروں کے ساتھ ویسا ہی ہے جیسا کہ کلکٹر اور تحصیلداروں کا پبلک کے ساتھ ہوتا ہے۔ ان کا طرز عمل قطعی نہیں بدلا ہے وہ غریب کاشتکار کی سنوٹی نہیں کرتے ہیں درخواست پر درخواست دی جاتی ہے پڑ وہ سنوٹی تک نہیں کرتے ہیں۔ آپ برائے نام ادوائزری بورڈس بناتے ہیں اور کیا ہوتا ہے کہ آپ نہر کے ۲-۳ اصحاب لے لیتے ہیں اور ادوائزری بورڈ ایک برائے نام اور دکھادے کی چیز ہے آپ قریہ قریہ گاؤں گاؤں میں قصبہ قصبہ میں ادوائزری بورڈس بنائے۔ ہر ایک مقام کا آپ کو چاہیئے کہ ایک زون (zone) بنائیں اور وہاں محکمہ کے ذمہ دار افسران میں سے ایک کو سال میں کم از کم چار مرتبہ جا کر ٹھہرنا اور وہاں کے لوگوں کی ضرورت کو دیکھنا چاہیئے۔ ایلیکشنس انوائٹ کرنا چاہیئے اور ان کی تکلیفوں کو سننا چاہیئے۔ اگر ضروری کم کے ایٹے محکمہ نہر سے خط و کتابت کی جاتی ہے تو عام طور پر اس کی مہینوں میں سنوٹی ہوتی ہے اور بعض حالتوں میں آٹھ آٹھ مہینہ کے بعد جواب آتا ہے اور بعض وقت تو ایکنا لیج بھی نہیں کرتے ہیں۔

The Hon'ble the Speaker :

آئریبل اسپیکر —

اب میں درخواست کرونگا کہ ممبر صاحب اپنی تقریر ختم کریں۔

Mr Muhammad Shankat Ali Khan : — مسٹر محمد شوکت علی خان —

وقت ختم ہو گیا۔ میں بس یہ عرض کرونگا اور میں صاف طور پر کہنا چاہتا ہوں کہ ان نرخوں میں کم از کم ۲۵ فیصدی فوری کمی ہونے کی ضرورت ہے۔

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : मिस्टर मुहम्मद शौकत अली खां :

जनाब वाला, इस सूबे में तीन किस्म की जमीनें हैं। अब्बल तो सबसे पहिले खाकी जमीनें हैं जिनकी कमी बेशी पैदावार का इन्हसार कुदरत के बाराने रहमत पर है। दूसरी वह जमीनें हैं जिनपर काश्तकार अपने जरिए से आबपाशी करते हैं। तीसरी जमीनें वह हैं जिनपर गवर्नमेंट के जरिये से आबपाशी की जाती है। पहिली किस्म के काश्तकार खाकी जमीन होने की वजह से कम लगान देते हैं। न उनके ऊपर आबयाना का बार है और न किसी और किस्म का बार है। अगर कुदरत ने उनकी इमदाद कर दी तो उनके लिए बेहतर होती है। दूसरी किस्म वह है जिसकी काश्तकार अपने जराय से आबपाशी करते हैं। वह बद किस्मती से ऐसी किस्म है जो अपनी जिस्मानी मेहनत और अपने मवेशी के जरिए से आबपाशी करते हैं और अपनी आबपाशी के हिसाब में न तो अपने मवेशी की लागत लगाते हैं और न अपनी मजदूरी के दाम लगाते हैं। तीसरी किस्म वह है जो बद किस्मती से नहर या मौजूदा स्टेट ट्यूब वेल्स पर वाक़ै हुई है। जहां कहीं गवर्नमेंट की इस नहर की बरकत पहुंचती गई उसके साथ साथ जमींदारों ने अपना लगान और गवर्नमेंट ने अपनी मालगुजारी बढ़ा दी है। मुहकमा नहर ने यह देखा कि हमारा मुहकमा इस दौड़ में क्यों पीछे रहे। इसलिए उसने भी बराबर कदम चलाने की कोशिश की। चुनांचे जैसा अब कहा गया है कि पिछले बीस साल के अर्से में आबपाशी का निखं दूना हो गया है, सिर्फं निखं ही दूना नहीं हुआ बल्कि गवर्नमेंट की बार बार यह कोशिश रही है कि जितना रकबा इस नहर के कमान्ड में लाया जा सके और जितने रकबे को कम से कम पानी देकर ज्यादा से ज्यादा महसूल लगाया जाए उतना ही वह अफ़सर या मुहकमा ज्यादा कामयाब है। मैं यह नहीं कहता कि मौजूदा गवर्नमेंट इसके लिये क्राबिले इलज़ाम है। मुझे तो मौजूदा गवर्नमेंट से इतनी शिकायत जरूर है कि यह चीज़ यानी नहर के महसूल में कमी ओवर ड्यू (over due) थी। यह चीज़ वह थी जिसे किसी लेजिस्लेचर की जरूरत न थी, मजरा ही में एग्ज़िक्यूटिव आर्डर के जरिए कम कर दी जानी चाहिए थी—इस वजह से कि जिस वक़्त से कांग्रेस गवर्नमेंट बरसरे इक्तदार आई है, जहां काश्तकार और बहुत सी बातों के लिए मुंह फैलाए बैठाए हैं कि हमारा लगान कम होगा, हमें यह मराआत मिलेगी उनमें आबपाशी किसी चीज़ से मवख़िर नहीं है बल्कि मुक़द्दम है। और जब यह चीज़ मुक़द्दम है और आप काश्तकारों के लिए अपनी आवाज़ें बुलन्द करते हैं और उनके साथ अपनी हमदर्दी जाहिर करते हैं तो आपने अबतक कोई क़दम इसके लिए क्यों नहीं उठाया, सिवाय इसके कि कहा जाता है कि एक कमेटी बैठी हुई है। मुझे नहीं मालूम। बहरहाल अगर वह कमेटी बैठी है और वह इस काम को अंजाम दे रही है तो बड़ी खुशी की बात है। लेकिन मैं अर्ज़ करूंगा कि काश्तकारों का नुक़्ता नज़र भी पेशे नज़र रखना चाहिए। मैं अपने गैन्जेज़ केनाल के तजुर्बे से यह अर्ज़ कर सकता हूं कि दखीलकार काश्तकार का लगान इस वक़्त ४ रुपया फ़ी बीघा है। इस मौजूदा माफ़ी के बाद अगर वह नैशकर की काश्त करते हैं तो उसका महसूल छः रुपया चार आना लिया जाता है। वाक़या यह है कि लगान की ज्यादाती पर जो इतनी दास्तानें मजालिम की सुनाई जाती हैं वह लगान बेशक़ ज्यादा है। मेरे ख़याल में लगान की ज्यादाती की दास्तान काफ़ी लम्बी है, मगर आबपाशी की ज्यादाती की दास्तान उससे कहीं लम्बी है। मेरे ख़याल में काश्तकार की आबयाना के जरिए से ज्यादा से ज्यादा तबाही हुई है। आपने यह कोशिश जरूर की कि काश्तकारों के साथ रियायत की जाए। काश्तकार इसके मुस्तहक़ हैं। अगर आपने कोई क़दम इसके लिए उठाया तो यह बात बहुत अच्छी है, मगर इसके साथ साथ आप उन बातों पर ग़ौर कीजिए जो काश्तकारों की तबाही का बायस होती हैं। इस वक़्त काश्तकारों की तबाही

[Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan]

का नञ्चकरा में नहीं कर रहा हूँ। इस तरफ़ इतिफ़ाक़ से चन्द बड़े ज़मींदार साहबान बैठे हुए हैं। मैं ज़मींदार साहबान की मफ़ाई में नहीं अर्ज कर रहा हूँ। मगर मैं यह ज़रूर कहूंगा कि जो जो एजेन्सियां काबलकारों की तबाही का वायस हुई हैं उनमें ज़मींदारों का नम्बर चौथा आता है। सबसे पहिला नम्बर खुद गवर्नमेंट का है, दूसरा नम्बर उन साहूकारों का है जिनको आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ जस्टिस ने उस दिन अज़राह हमदर्दी अनफ़ारच्यूनट मनीलेन्डर्स (unfortunate money-lenders) फ़रमाया था। तीसरी वजह अर्जानी कीमत पैदावार की है। चौथा नम्बर ज़मींदारों का और पांचवां नम्बर खुद उन काश्तकारों के ख़राब तरीका काबल और बुरे रस्मों रिवाज का है। इसकी ज़िम्मेदारी भी बहुत कुछ पिछली गवर्नमेंट पर है। मैं अर्ज कर रहा था कि यह असबाब हैं काश्तकार की तबाही के। मुमकिन है कि इनमें से बाज़ बाज़ सबव ऐसे हों कि जो आपके हाथ में न हों और आपके क़ाबू में बाहर हों। लेकिन जो चीज़ आप के हाथ में है और सब से पहिले मौजूद थी जिसको आप एग्ज़िक्यूटिव आर्डर में कम कर सकते थे उसको आप ने अब तक नहीं किया। इस बिना पर अगर इस हाउस के नुमाइन्दे आपसे यह मतालबा करें कि आप अपने ज़माने हुकूमत में इस ज़िम्मेदारी को पूरा करने में कामिर रहे तो बेजा न होगा। यह कहा जाता है कि तीस करोड़ या चालीस करोड़ रुपया नहरों में लगाया गया है, इस क़दर कैपिटल लगाया गया है और मुनफ़अत उठाना है, कैपिटल लगा कर भारी सूद कमाना है। तो मैं कहूंगा कि अगर काश्तकारों को नफ़ा पहुंचाना होता तो नौ फ़ी सदी सूद जो गवर्नमेंट इस रक़म पर दे रही है उसके कम करने के लिये इस गवर्नमेंट ने कोई क़दम उठाया होता। गवर्नमेंट को कम सूद पर रुपया मिल सकता है और कम सूद पर लेकर पिछला क़र्ज़ अदा कर दिया जाय, और इस तरह कमी सूद के फ़ायदे से काश्तकारों को फ़ायदा पहुंचाया जाय और आबयाना के निख़्त को काश्तकारों के लिए कम कर दिया जाये। पंजाब गवर्नमेंट ने अर्से से यह कर रक्खा है कि सनई एक ऐसी जिन्स है कि अगर काश्तकार उसको जोत दें तो उनको माली फ़ायदा फ़ौरी हासिल नहीं होता। तो मैं गवर्नमेंट की तबज़्जह इस तरफ़ दिलाता हूँ कि पंजाब गवर्नमेंट ने इस पर महसूल माफ़ कर रक्खा है और इसको लौट कर काश्तकार इससे ग्रीन मैन्योरिंग का काम ले रहे हैं। बहरहाल आप भी इस तरफ़ तबज़्जह कीजिए क्योंकि इससे ज़मीन की पैदावार बराबर बढ़ती रहेगी। बाग़ात पर जैसा कि कुछ साहबान ने कहा है महसूल बहुत ज़्यादा है। कोई चीज़ अगर ज़राबत को तरक्की देने वाली है तो यह पहली चीज़ फ़्रूट कल्चर (Fruit culture) है। इस बात पर ज़्यादा बहस करने का मौक़ा नहीं है क्योंकि एग्रीकल्चरल डिपार्टमेंट की बजट शायब हो चुका है। इसके मुनाल्लिक में अर्ज नहीं कर सकता। लेकिन जहां तक आपके डिपार्टमेंट का ताल्लुक है मैं कह सकता हूँ इतना तो ज़रूर करना चाहिये कि फ़्रूट कल्चर के लिए आबपाशी के रेड्स को कम कर दिया जावे—गन्ने के मुताल्लिक मैंने अर्ज किया है कि ६ १/४ रुपया आबयाना और ४ रुपया लगान है, गन्ने की हालत यह हो रही है कि जो पैदावार गन्ने की पांच साल पहिले थी वह अब आधी नहीं रही है क्योंकि जितनी नई वैराइटीज़ गवर्नमेंट ने निकाली हैं उनके मुताल्लिक मैं अपने ज़ाती तज़ुब से कह सकता हूँ कि वह एके बाद दीगरे फ़ेल हो रही है। महज़ बजट के जनरल डिस्कशन में आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने अपनी तक्ररीर फ़रमाया था कि इस अर्से में हमारी आबपाशी का रक़बा १० लाख एकड़ बढ़ गया है और आमदनी में ४० लाख का इज़ाफ़ा हो गया है। यह अफ़मोस की बात है मगर मैं उन्होंने बड़ी खुशी के साथ फ़रमाया था। इस ४० लाख के इज़ाफ़े का दिल में स्थाल करते हुए वह खुश हो रहे थे कि गवर्नमेंट की आमदनी बढ़

गई है। लेकिन उनके दिल में यह ख्याल नहीं आया कि इस आमदनी का हिस्सा उन लोगों केपेट में से आय है जो गरीब उसको अदा नहीं कर सकते हैं। बजाय ४० लाख के अगर २० लाख के इजाफे ही पर गवर्नमेंट सब्र करती या गवर्नमेंट इस पूरी ही रकम से सब्र कर लेती तो काश्तकारों की तबाह हालत को देखते हुए बेजा न था। लेकिन आबयाना में कमी नहीं की गई और गो यह मुहकमा टाप है वी मुहकमा है। मैं गवर्नमेंट से दरयाप्त करता हूँ कि इस मामले में क्या किया। कोई पोस्ट आप ने कम नहीं की। तीन तीन आपके यहां चीफ इंजीनियर्स रखे हुए हैं। इनमें से आप ने एक भी कम नहीं किया। यह तीन चीफ इंजीनियर्स जो आप रखे हुए हैं वह बेजा है। मेरी एक साहब से इसके मुताल्लिक बहस हुई तो उन्होंने कहा कि साहब हम क्यों अलग करें क्योंकि वह तो बड़े काबिल हैं, बड़े लायक हैं—अब यह सवाल काबलियत और लियाकत का नहीं रहा है। सवाल रुपया बचाने का है। अभी ही काबिल और पढ़े लिखे हिन्दुस्तानी साहबान मिल सकते हैं, और इससे बहुत कम तनखाह पर। जब आप खुद कम तनखाह ले रहे हैं तो आपको इनका खर्चा और तनखाह कम करनी चाहिए। मुहकमा नहर जो है वह तो रिफाहे आम का मुहकमा है। यह त्रिजारती या बिजनेस का मुहकमा नहीं है, एग्जिक्यूटिव मुहकमा नहीं है, कलक्टरों कमिश्नरों और गवर्नरों का मुहकमा नहीं है। नहर के मुहकमे के अफसरान का तर्ज अमल आज भी मैं देखता हूँ काश्तकारों के साथ वैसा ही है जैसा कि कलक्टर और तहसीलदारों का पब्लिक के साथ होता है। उनका तर्ज अमल कतई नहीं बदला है, वह गरीब काश्तकार की सुनवाई नहीं करते हैं। दरखास्त पर दरखास्त दी जाती है पर वह सुनवाई तक नहीं करते हैं। आम बराय नाम एडवायजरी बोर्ड बनाते हैं और क्या होता है कि आप शहर के २ या ३ असहाब ले लेते हैं और वह एडवायजरी बोर्ड एक बराय नाम और दिखावे की चीज है। आप करिया करिया, गांव गांव में, कस्बे कस्बे में एडवायजरी बोर्ड बनाइये हर एक मुकाम का आपको चाहिए कि एक जोन (zone) बनाएं और वहां मुहकमे के जिम्मेदार अफसरान में से एक को साल में कम अज कम चार मरतबा जा कर ठहरना और वहां के लोगों की जरूरत को देखना चाहिए। अप्लीकेशन्स इनवाइट करना चाहिए। और उनकी तकलीफों का सुनना चाहिये। अगर जरूरी काम के लिए मुहकमा नहर से खतो कितानत की जाती है तो आमतौर पर उसकी महीनों में सुनवाई होती है और बाज हालतों में आठ आठ महीने के बाद जवाब आता है और बाज वक्त तो एकनालेज ही नहीं करते हैं।

The Hon'ble the Speaker : आनरेबुल स्पीकर :

अब मैं दरखास्त करूंगा कि मेम्बर साहब अपनी तक्ररीर खत्म करें।

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : मिस्टर मुहम्मद शौकत अली खां : वक्त खत्म हो गया। मैं भी सिर्फ यह अर्ज करूंगा और मैं साफ़ तौर पर कहना चाहता हूँ कि इन निखों में कम अज कम २५ फ्री सदी फौरी कमी होने की जरूरत है।

Mr. Mubashir Husain Kidwai : Sir, the motion before the House has been discussed not only in this session but in the previous sessions and I therefore do not propose to take much time of the House. I have, however, to draw the attention of the House to the fact that this Department is one which has so far been treated as more or less a Commercial Department and that that is entirely a wrong principle. This is a department of public utility. We should not see whether it pays its way. We should see whether it gives the greatest amount of benefit and as cheaply

[Mr. Mubashir Husain Kidwai]

as it is possible. For this purpose it is not necessary to see whether the high rate of interest which the Government is bound to pay under its commitments is realized from the income of the department or not. It is the duty of the Government and the State to afford facilities for the improvement of agriculture. After all agriculture brings in the largest amount of money as income to the State and for that some return is expected from it. At the present moment what Government does is that it says whatever means you employ for irrigation we will charge you for it to the full extent to which we have made ourselves liable. We will give you nothing free. I submit that this is entirely a wrong way of looking at a department of this kind. It must be remembered that before canals came every village had a system of irrigation of its own and it was estimated that in a large number of villages, at least in this province of Oudh, they had a system of irrigation by which practically the same amount of land was irrigated as is now irrigated by canals. The difference between that system and the present system is that that system would fail in the case of failure of rains. Therefore what the canals do, in this province of Oudh (the Sardha Canal) is to ensure against failure of rains. And that is a matter which has been recognized as the duty of the Government to provide against. Originally the same area of land was irrigated in a large number of villages as is irrigated now but by the introduction of the canal department it has been rendered practically impossible for the tenants to use their old means of irrigation. Large tanks and lakes have been drained away on the ground that unless they were drained away, water-logging would result. There remain the wells. By some coincidence or some device it has been made impossible for the wells to be used, because I believe one of the rules of the department is that if the canal guls are used even for taking water then rates would be charged for them. Thus all the sources of free supply of water which were available in the village have been blocked by the Canal Department. It is no longer open to the tenants to use any other source, and it is for this reason that these charges fall particularly heavily upon them.

There is, Sir, another aspect of the case which must not be lost sight of, and that is this: Under the old system it is no doubt true that the tenants had to spend money in order to avail themselves of the supply of water. They had to pay labour, they had to keep bullocks. But it must be remembered that whatever was spent at that time was spent in the village itself. If one man had to pay for wages to other persons who came to assist him in his work, he received back the same amount in the season from other persons who required his services. At the present time whatever is spent goes out of the village and it never comes back. Therefore every village is becoming poorer by the amount that is charged to it. I know that at the present moment there is a committee inquiring into this matter, but it is necessary that a principle should be laid down by the Government according to which the committee is to proceed. If the committee is simply to proceed on the lines that the department is to work on commercial lines and has to pay its own way, then so long as the heavy charges of interest and other charges remain, the committee will not be able to effect any reduction in the rates. It is necessary that the Government should decide that it is not going to allow this department to continue as a commercial department which has got to pay its

own way. With these words, Sir, I support the motion which has been moved by Raja Jagannath Bakhsh Singh.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں :
جواب والا - یہ مسئلہ گذشتہ کونسلوں میں اتنی مرتبہ پیش ہوا ہے -
اور اس موجودہ اسمبلی کے رد پر بھی مختلف موقعوں پر یہ مسئلہ زیر بحث
آیا ہے اس وقت بھی متعدد مقررین نے اپنے اپنے نقطہ نگاہ سے اس مسئلہ پر بحث
کی ہے - غالباً میرے لیئے کوئی نئی ریزوننگس (reasonings) اور دلائل باقی نہیں
رہ گئے ہیں - اسی طرح ہر گورنمنٹ نے گذشتہ گورنمنٹ نے و نیز موجودہ
گورنمنٹ نے ہر موقع پر جو اس قسم کے مباحثہ کے جوابات دیئے ہیں وہ نئے
نئے انداز اور نئے نئے دھنگ سے دیئے ہیں اور نتیجہ ہمیشہ یہ رہا ہے کہ نرخ
آبپاشی کو کم نہیں کیا گیا - میں یہ دعا کرتا ہوں کہ جو وقت مجھے اس بحث
موشن کے لیئے نئی دلیل پیش کرنے میں آرہی ہے خدا کرے کہ وہی وقت گورنمنٹ
کو اس موشن کا جواب دینے میں پیش آئے اور آج تو گھبرا کر آبپاشی کم
کرنے کا گورنمنٹ وعدہ کرے *

جواب والا - جیسا کہ پیشتر دیگر اسپیکرس نے کہا ہے میں بھی یہ عرض
کرونگا کہ گورنمنٹ کی یہ نہایت زیادتی ہے کہ اس محکمہ کو بزنس کسٹرن
کی طرح خیال کریں - حقیقتاً یہ قیادارمنٹ نہر رفاہ عام کے لیئے ہے - کاشتکاروں
کو جن کی زمین پر نہر ہے ان کا یہ حق اس گورنمنٹ پر ہے کہ ان کو پانی بلا
کسی قیس یا کسی آبیانہ کے دیا جارے - لیکن میں ایسی کوئی تجویز اس وقت
پیش نہیں کرنا چاہتا ہوں جس میں موجودہ گورنمنٹ کو مالی دقتیں پیش
ہوں - لیکن اسی کے ساتھ میں یہ ضرور عرض کرونگا کہ جب ہماری موجودہ
گورنمنٹ نے تقریباً ہر قسم کے لیجسلیشن اور اصلاحات کی طرف توجہ کی اور
طرح طرح کی اسکیم پیش ہو رہی ہیں تو کیا وجہ تھی کہ اس طرف کوئی
توجہ نہیں کی گئی - کیا یہ ممکن نہیں تھا کہ انگریزی وٹیو آرڈر کے ذریعہ سے
فوراً آبیانہ اور محصول آبپاشی کو کم کر دیا جاتا جس طرح کہ بقایا لکان کو انگریزی وٹیو
آرڈرس سے روک دیا گیا تو کیا یہ ممکن نہیں تھا کہ انگریزی وٹیو آرڈر کے ذریعہ سے
کاشتکاروں کے نفع اور ان کے فلاح اور بہبودی کے لیئے ان کی حالت درست کرنے کے لیئے
گورنمنٹ اریگیشن ریٹس کو کم کر دیتی - گورنمنٹ نہروں کے ذریعہ سے مختلف طرح
کے فائدے حاصل کرتی ہے - ایک تو اریگیشن ریٹس کے ذریعہ سے اور دوسرے جس
وقت وہ زمینیں آبپاشی کی زمینیں ہو جاتی ہیں اور ان میں نہر کا پانی آ جاتا
ہے - تو بندوبست کے زمانہ میں ان زمینوں پر اضافہ کیا جاتا ہے - کہا جاتا ہے کہ
یہ وہی (wet) ایریا میں ہیں کس قدر ظالم ہے کہ گورنمنٹ کی طرف سے اس قسم
کا قبل ٹیکس کیا جاتا ہے - اس کے لیئے گورنمنٹ کے پاس کیا جستی فیکیشن
ہو سکتا ہے - جس وقت آبپاشی میں اضافہ کیا گیا تھا تو گورنمنٹ نے یہ کہہ
إضافہ کیا تھا کہ چونکہ ہر قسم کے مٹیرویل کی قیمت بڑھ گئی ہے اور ہمارے

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

اخراجات بڑھ گئے ہیں اس لئے ہم مجبور ہیں کہ آبپاشی میں اس وقت اضافہ کیا جاوے۔ لیکن جس وقت نارمل کنڈیشنس آجاویگی تو ہم اضافہ کو کم کرینگے۔ لیکن میں دیکھتا ہوں کہ تمام چیزیں بدلیں نارمل کنڈیشن آئی۔ لیکن گورنمنٹ کا محصول آبپاشی اور آبپاشی کے بجائے یہ ہے۔ وہ کمسنی گئی اور سب عضو بدل گئے لیکن

دھن دھن کی طرح ہے کمر کمر کی طرح گذشتہ گورنمنٹ نے جب آبپاشی کے نرخ میں اضافہ کیا تھا تو ایک وجہ یہ بھی پیش کی تھی کہ اجناس کی قیمت بہت بڑھی ہوئی ہے اور کاشتکار آسانی سے اضافہ شدہ نرخ آبپاشی کو ادا کر سکتا ہے اور ساتھ ہی صاف الفاظ میں یہ وعدہ بھی تھا کہ اگر اجناس کے نرخ گھٹے تو نرخ آبپاشی بھی کم ہو جائیگا اب جبکہ زراعتی پیداوار کا نرخ غیر معمولی طور پر گر گیا ہے تو گورنمنٹ یہہ کیوں خیال کرتی ہے کہ کاشتکاران اس بڑھے نرخ آبپاشی کو کس طرح ادا کر سکتے ہیں۔ مجھے آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس سے یہہ درخواست کہنی ہے کہ اب یہہ مسئلہ اتنی دفعہ گورنمنٹ کے دربار آچکا ہے اور مختلف پہلوؤں سے اس پر بحث کی جا چکی ہے لہذا گورنمنٹ کو اس جائز اور ضروری مطالبہ پر ضرور توجہ کرنی چاہیئے اور اپنی پالیسی سے آگاہ کرنا چاہیئے بعد میں منسٹر صاحب کو یقین دلانا چاہتا ہوں کہ اس میں کوئی نفع زمینداروں کو نہیں پہونچتا ہے۔ محض کاشتکاروں کے نفع کی بات ہے۔ لہذا مجھے امید ہے کہ آنریبل منسٹر صاحب اس طرف خاص توجہ کرینگے اور نرخ آبپاشی میں اس قدر کمی کرینگے کہ کاشتکاروں کو صحیح معنوں میں نفع پہونچ سکے۔ اگر مجھ سے یہہ دریافت کیا جاوے کہ آپ کا کانٹریکٹ پروپوزل کیا ہے تو میری نہایت مختصر تجویز یہہ ہے کہ آپ اپنے اخراجات کو جو بہت زیادہ ہیں کم کیجیئے۔ ریٹریجنمنٹ کیجیئے ملازمین کی بے کم کیجیئے۔ جتنا منافع گورنمنٹ نہروں کے ذریعہ سے حاصل کرتی ہے اس کو ہرگز نہ لیا جاوے اور اس کے بعد جو ریٹ لگائی جاسکتی ہو وہ ریٹ کاشتکاروں سے وصول کیا جاوے۔ ان الفاظ کے ساتھ میں راجہ جگناتھ بخش سنگھ صاحب کے کٹ موشن کی تائید کرتا ہوں۔

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : کپٹن نواب محمد

जनमेद अत्रा खा:

जवाब बाबा—यह मसला गुजरात कौंसिलों में इतनी मरतबा पेश हुआ है और इस मौजूदा एनम्ब्रों के खरू भी मुहानलिक्र मौकों पर यह मसला जेर बहस आया है। इस वजन भी मूनअहिद मुकररीन ने अपने अपने नुक्ते निगाह से इस मसले पर बहस की है। ग्राजिवन मेरे त्रिरे कोई नई रीजनिंग्स (reasonings) और दलायल बाक्री नहीं रह गए हैं। इसी तरह हर गवर्नमेन्ट ने, गुजरात गवर्नमेन्ट ने व नीज मौजूदा गवर्नमेन्ट ने हर मौके पर जो इस क्रिसन के मुवाहमा के जवाबान दिए हैं वह नए नए अंदाज और नए नए ढंग से दिये हैं और नतीजा हमें यह रहा है कि निर्ख आबपाशी को कम नहीं किया गया। मैं यह दुआ करता हूँ कि जो दिक्कत मुझे इस कट मोशन के लिये नई दलील पेश करने में आ रही है खुदा करे वही दिक्कत गवर्नमेन्ट को इस मोगन का जवाब देने में पेश आए और आज तो घबड़ा कर आबपाशी कम

करने का गवर्नमेन्ट वादा न करे। जनाब वाला, जैसा कि पेश्तर दीगर स्पीकर्स ने कहा है मैं भी यह अर्ज करूंगा कि गवर्नमेन्ट की यह निहायत ज्यादाती है कि इस मुहकमे को बिजनेस कन्सर्न की तरह खयाल करे। हकीकतन यह डिपार्टमेन्ट नहर रिफाहे आम के लिये है। काश्तकारों को जिनकी जमीन पर नहर है उनका यह हक इस गवर्नमेन्ट पर है कि उनको पानी बिला किसी फीस या किसी आबियाना के दिया जावे। लेकिन मैं ऐसी कोई तजवीज इस वक्त पेश नहीं करना चाहता हूँ जिसमें मौजूदा गवर्नमेन्ट को माली दिक्कतें पेश हो। लेकिन उसी के साथ मैं यह जरूर अर्ज करूंगा कि जब हमारी मौजूदा गवर्नमेन्ट ने तकरीबन हर किस्म के लेजिस्लेशन और इसलाहात की तरफ तवज्जह की और तरह-तरह की स्कीम पेश हो रही है तो क्या वजह थी कि इस तरफ कोई तवज्जह नहीं की गई। क्या यह मुमकिन नहीं था कि एग्जीक्यूटिव आर्डर के जरिए से फोरन आबियाना और महसूल आबपाशी को कम कर दिया जाता, जिस तरह कि बकाया लगान को एग्जीक्यूटिव आर्डर्स से रोक दिया गया। तो क्या यह मुमकिन नहीं था कि एग्जीक्यूटिव आर्डर के जरिए से काश्तकारों के नफा और उनके फलाह और बहुबूदी के लिये, उनकी हालत दुरुस्त करने के लिये गवर्नमेन्ट इरीगेशन रेट्स को कम कर देती। गवर्नमेन्ट नहरों के जरिए से मुख्तलिफ तरह के फायदे हासिल करती है। एक तो इरीगेशन रेट्स के जरिए से, और दूसरे जिस वक्त वह जमीने आबपाशी की जमीने हो जाती है और उन में नहर का पानी आ जाता है तो बन्दोबस्त के जमाने में इन जमीनों पर इजाफा किया जाता है। कहा जाता है कि यह “वैट एरिया” (wet Area) में है। किस कदर जुल्म है कि गवर्नमेन्ट की तरफ में इस किस्म का डवल टैक्स किया जाता है। इसके लिये गवर्नमेन्ट के पास क्या जस्टीफिकेशन हो सकता है। जिस वक्त आबपाशी में इजाफा किया गया था तो गवर्नमेन्ट ने यह कह कर इजाफा किया था कि चूंकि हर किस्म के मेटिरियल की कीमत बढ़ गई है और हमारे इखराजात बढ़ गए हैं इसलिये हम मजबूर हैं कि आबपाशी में इस वक्त इजाफा किया जावे। जिस वक्त नार्मल कन्डिशनस आ जावेंगी तो हम इजाफा को कम कर देंगे। लेकिन मैं देखता हूँ कि नमाम चीजे बदली नार्मल कन्डिशनस आई लेकिन गवर्नमेन्ट का महसूल, आबपाशी और आबियाना उसी जगह पर है। “

वह कमसिनी गई और सब अजो बदल गए लेकिन

दहन दहन की तरह है कमर कमर की तरह”।

गुजिश्ता गवर्नमेन्ट ने जब आबपाशी के निख में इजाफा किया था तो एक वजह यह भी पेश की थी कि अजनास की कीमत बहुत बड़ी हुई है और काश्तकार आसानी से इजाफा शुद्ध निख आबपाशी को अदा कर सकता है और साथ ही साफ अल-फाज में यह वादा भी था कि अगर अजनास के निख घटे तो निख आबपाशी भी कम हो जायगा। अब जब कि जराअती पैदावार का निख गैर मामूली तौर पर गिर गया है तो गवर्नमेन्ट यह क्यों खयाल करती है कि काश्तकारान इस बढ़े निख आबपाशी को किस तरह अदा कर सकते हैं। मुझे आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्प्यूनिकेशन्स से यह दख्वास्त करनी है कि अब यह मसला इतनी दफा गवर्नमेन्ट के खूबरू आ चुका है और मुख्तलिफ पहलुओं से इस पर बहस की जा चुकी है, लिहाजा गवर्नमेन्ट को इस जायज और जरूरी मतालबा पर जरूर तवज्जह करनी चाहिये और अपनी पालिसी से आगाह करना चाहिये। बाद में मिनिस्टर साहब को यकीन दिलाना चाहता हूँ कि इसमें कोई नफा जमींदारों को नहीं पहुंचता है, महज काश्तकारों के नफे की बात है। लिहाजा मुझे उम्मीद है कि आनरेबुल मिनिस्टर साहब इस

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

नफ़ ख़ास नवज्जह करेंगे और निर्व्व आवपाशी में इस क़दर कमी कर देंगे कि काश्तकारों को नहीं नानों में नफ़ा पहुँच सके। अगर मुझमें यह दरियाफ़्त किया जावे कि आपका कन्ट्रिब्यूटिव प्रोज़ेक्ट क्या है तो मेरी निहायत मुस्लसिर तजवीज़ यह है कि आप अपने अख़रा-जान को जो बहुत ख़यादा है कम कीजिए, रिट्टेन्वमेन्ट कीजिए, मुलाज़मीन की पे कम कीजिए। जितना मुनाफ़ा गवर्नमेन्ट नहरों के ज़रिए से हासिल करती है उसको हरगिज़ न लिया जावे और इसके बाद जो रेड्म लगाए जा सकते हों वह रेट काश्तकारों से वसूल किया जावे। इन अलक़ाज़ के साथ मैं राजा जगन्नाथ बख़्श सिंह साहव के कट मोशन की तारीफ़ करता हूँ।

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Sir, it is my very pleasant duty today in the House to give my wholehearted support to the motion moved about the reduction in the canal rates. I think that it was either in 1923 or 1924 that these rates were increased. I have not been able to refresh my memory by looking at the proceedings of those times. But as far as I remember the Finance Member of that time gave his definite reason for the increase—that the prices of the produce of the land were very high. This was exactly the reason given by the Finance Member when he introduced this proposal of increasing the canal rates. Now when the prices of grain and of the agricultural produce have gone down I see no reason why on earth the canal rates should remain stationary. After all you recognized the fact and you asked the reduction in the rents. Reductions were made also in the land revenue. If all these reductions were made because the prices of the agricultural produce have gone down, there is no reason why similar reduction should not be made in the canal rates. I think the canal rates are really very high. The other day the Hon'ble Minister said in reply to a question that they are not higher than the rents. I consulted some of the settlement reports and I found that in many places canal rates are higher than the rents of the tenants. Generally, in the districts of Aligarh and Bulandshahr now after remissions . . . . .

Shri Babu Ram Verma : In Etah also.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : May be Etah also. I do not know that the rent is Rs. 2 per kachcha bigha which amounts to nearly seven rupees per acre, while the canal rate, as far as sugarcane is concerned, is Rs. 16 per acre—far higher than the rent itself.

Now, Sir, knowing as I do a little of the ways of Governments, I think the Hon'ble the Minister will try to take shelter under the pretext that we have appointed a committee which is going thoroughly into this question. It is well-known that committees are appointed sometimes to solve and sometimes to shelve the question, but in this particular case there is nothing to be solved. I would have entirely appreciated the policy of appointing a committee on this question if there were conflicting interests to be adjusted. For instance, there is a good reason for appointing a committee about the agrarian reforms because there are conflicting interests that are to be adjusted there. But here there was no such occasion. Government here is the one party and the tenant the other party and the request is that Government should reduce the canal rate. I do not know how and where the committee comes in. I may say one thing more that I became a little bit doubtful about the committee when I saw the first questionnaire. The

first question of it was as to what should be the percentage of produce that should be charged for the canal rates. The moment I saw that question I at once thought that the committee wanted really to prove that there was no ground to reduce the canal rates and the reply of a friend who consulted me was dictated by me saying that this was the wrong approach,—entirely wrong—to that question. Therefore, I am very doubtful about the result of the Committee. Moreover, as far as the share of the Government of the produce is concerned, I would like to tell the House that in settlement the moment a land is classified as "wet" the revenue increases, so the Government share comes there, it does not come under canal head at all. The other question which perhaps the Hon'ble Minister or some of the Parliamentary Secretaries may like to suggest is "what did you do when you were in the Government." This is becoming a very popular reply from the Treasury Benches. In the first instance I would like to know, is it their policy to follow those Governments that preceded them. If this is so, well we are very glad to learn this. But I may assure them that we tried our very best to do what we possibly could, we accepted this principle that the canal rates should be reduced. I was in fact very keen about it, we made investigations, we collected figures and we wanted to reduce the rates, and I would like to give a definite date to the Hon'ble Minister, if he would see the Cabinet proceedings of 10th of July, he will find that I was very keen and that I was prepared to reduce it. But as the Wardha decision . . .

Shri Harish Chandra Bajpai : Just before you left charge.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : But as the Wardha decision was made and the Congress was ready to accept office, therefore, we did not take a final decision as we did not wish to get a cheap popularity at the expense of the Congress Government and we left it for them.

The other thing which I would like to place before the Minister and before the House is that the figures quoted by Raja Jagannath Bakhsh Singh Sahib, and I really have a great admiration for him for the way in which he worked out all his facts and figures, show that the interest amounts to 1.5 something, these figures are also misleading—I would like to assure the House—because they included the expense incurred on Bundelkhand works and other protective works—these ought to have been shown under "Famine insurance" and not under "Irrigation". All that money was spent from famine insurance fund, they have got nothing to do with canals. I think it is a fallacy to put them under the canal head. If you take that portion away you will find . . .

A voice : When did you make this discovery ?

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : You will find that your Jumna canal is paying nearly 30 per cent. interest, the Ganges Canal something between 11 and 15 per cent, of course the Sarda Canal is still running with a deficit, but why is it running with a deficit. It has been mentioned by one of the members that for nearly 40 miles it is doing no irrigation at all. However, the deficit, I know, is getting less and less every year. Last year it was about 30 lakhs, this year I hope

[Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan]

it will fall to 20 to 23 lakhs. It is reducing from year to year. Therefore, it is a very good case, in fact it is an iron-strong case for reducing the canal rates because the Ganges and Jumna and other canals are giving such big dividends to the Government.

Shri Harish Chandra Bajpai : Sir, the only question is that the Nawab Sahib has just said before the House that the policy of the last Government was not such as to be followed by the present Government. Does he mean to say that the policy of the last Government was bad and was not beneficial?

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : No, I did not say that, I only said that if the present Government is following the policy of its predecessors, I am very glad. That is what I said.

The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, I am going to put a question to Nawab Sahib of Chhatari in order to get information in respect of the points that he has made out here.

Will the honourable member let me know what were the lines of the reduction of rates proposed by his Government which were discussed at that meeting to which he has referred?

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : It is difficult for me because I cannot remember all the rates for various crops, but if the Hon'ble Minister will kindly see those papers which are still in the Secretariat he can find them out.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : May I request the Hon'ble Minister to speak at this stage?

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

یہ مسئلہ ایسا ہے کہ بہت سے صاحبان کو یہ سننے کا اشتیاق ہوگا کہ گورنمنٹ کی جانب سے کیا کہا گیا اس لیئے میں ایسی زبان میں عرض کرتا ہوں کہ سب اچھی طرح سمجھ لیں۔ اس مسئلہ پر جو تقریریں ہوئی ہیں ان میں سب سے آخر تقریر نواب صاحب چھناری کی ہے لیکن میں سب سے پہلے اُن کی ہی تقریر سے شروع کرتا ہوں۔ جو کچھ نواب صاحب نے فرمایا ہے میں اس کے متعلق جو کچھ عرض کرتا ہوں نواب صاحب اس کو ذرا توجہ سے سنیں۔ نواب صاحب نے کینٹ کے جس جلسہ کا حوالہ دیا اس کی روئداد قائل پر موجود ہے۔ اس کو پڑھکر میں اس نتیجہ پر پہونچتا ہوں کہ کانگریس گورنمنٹ کے آنے سے پہلے کسی گورنمنٹ کے سامنے کوئی تجویز ایسی نہیں رہی جس کی دوسے آبپاشی کی شرح میں واقعی تخفیف کرنا مقصود رہا ہو۔ جس تجویز کا حوالہ نواب صاحب دیتے ہیں اُس میں صرف یہ تھا کہ ایک جنس کی آبپاشی گھٹا کر دوسری جنس کی آبپاشی بڑھا دی جائے۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

I think the Hon'ble Minister is confused.

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
میں کنفیورڈ (confused) بالکل نہیں ہوا۔ نواب صاحب موقعہ دینگے
تو میں ان کی خدمت میں حاضر ہو کر اور کاغذات کو دکھا کر یہہ عرض کرونگا
کہ بالکل یہہ ہی بات تھی جو میں نے عرض کیا کہ ایک جنس کی آبپاشی بڑھالی
جائے اور دوسری کی گھٹائی جائے مثلاً یہہ کہ گیہوں کی آبپاشی گھٹائی جائے اور
فیشکر کی دس روپیہ سے بارہ روپیہ کی جائے۔

Nawab Dr Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —
میں بالکل یقین سے کہہ رہا ہوں کہ یہہ اسکیم ہماری گورنمنٹ کے سامنے نہ
تھی ہماری گورنمنٹ نے اس کو کبھی سمجھنا نہیں کیا۔

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
جناب والا — میں نواب صاحب سے یہہ دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ وہ کس
شرح سے آبپاشی میں تخفیف کرنے والے تھے۔ ہو سکتا ہے کہ نواب صاحب کی
ذاتی رائے کچھ اور ہو لیکن جس گورنمنٹ کا تذکرہ ہے اس کی رائے یہہ ہی
تھی نواب صاحب نے یہہ ارشاد فرمایا تھا کہ موجودہ گورنمنٹ ممکن ہے یہہ کہے
کہ آپ کی گورنمنٹ نے کیا کیا تھا تو کیا یہہ گورنمنٹ سابقہ گورنمنٹ کے
نفس قدم پر چلے دو تدار ہے میں یہہ عرض کرونگا کہ نواب صاحب کا تجربہ تو
جہت وسیع ہے۔ میں یہہ کیسے سمجھوں کہ وہ یہہ نہیں جانتے کہ یہہ سوال
صرف نفس قدم پر چلے کے ارادہ ہی سے نہیں ہو سکتا بلکہ کسی اور مقصد سے بھی
ہو سکتا ہے۔ میں اپنے پورا نے دوست نواب جمشید علی خان صاحب کو وہ وقت
یاں دلایا چاہتا ہوں جب کہ لگان اور مالگداری کی تخفیف پر غور کرنے کے لئے
بہلی کمیٹی بیتھلائی گئی تھی جس کے وہ خود اور میں دونوں ممبر تھے اور
نواب صاحب چھٹاری کی حکومت کا زمانہ تھا اس وقت بارہوں کوشش کر کے
اس کی اجازت نہیں دی گئی تھی کہ تخفیف آبپاشی کے مسئلہ پر بھی غور کیا
جائے وہ ایک ایسا وقت تھا جب کہ کاشتکاروں پر بہت زیادہ مصیبت آئی
ہوئی تھی *

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —
کیا اس وقت مصیبت نہیں ہے اس وقت کون سنہ تھا۔

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
شاید سنہ ۱۹۳۱ء تھا۔ نواب صاحب نے میرا مطلب نہیں
سمجھا۔ افسوس ہے کہ بارہوں اس امر کے کہ میں کسی غیر
ملک کی زبان میں تقریر نہیں کر رہا ہوں لیکن آپ پر بھی

[The Hon'ble the Minister of Communications]

سمجھنے سے قاصر ہیں میں یہ عرض کر رہا ہوں کہ وہ بھی مصیبت کا وقت تھا اور وہ زمانہ تھا جبکہ نواب صاحب برسرو حکومت تھے - اس وقت آپدشی کا مسئلہ بغرض تخفیف سامنے نہیں لانے دیا گیا - یا تو وہ گورنمنٹ تخفیف کرنا ہی نہیں چاہتی تھی یا کچھ دقتیں تھیں جن کی وجہ سے وہ تخفیف کو نہیں سکتی تھی - میں نواب صاحب سے یہ توقع رکھتا تھا کہ وہ یہہ بلائیڈنگ کے تخفیف کی راہ میں کیا کیا دقتیں ہوں - نہ یہہ کہ مجھ سے الگ سوال کریں گے - میں اس وقت اس مسئلہ پر کچھ گزارش کرنے کو تیار نہ تھا کیونکہ جس وقت تک اس کمیٹی کی سفارشات نہ آجائیں جو اس مسئلہ پر غور کرنے کو بتیلائیں گئی ہی اس وقت تک کہنا مناسب نہیں ہی - لیکن مجھے کو اس وقت مجبوراً کچھ عرض کرنا پڑ رہا ہی کیونکہ مجھ کو یہہ سمجھنا ہی کہ موجودہ گورنمنٹ جو کچھ کرنا چاہتی ہے اس کی راہ میں مشکلات ہیں یہہ بات نہیں ہی کہ گورنمنٹ کچھ کرنا ہی نہیں چاہتی ہی - راجہ جگناتھ بدش سنگھ صاحب اور دو ایک اور صاحبان نے جس میں نواب صاحب بھی شامل ہیں مگر اس وقت جبکہ وہ خود ذمہ داری میں نہیں ہیں (یہہ فرمایا کہ محکمہ آبپاشی کو تجارتی محکمہ اور ذریعہ آمدنی قرار دے رکھا ہی - میں یہہ دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ اگر وہ روپیہ جو اس وقت بطور بچت مل جاتا ہی بالکل چھوڑ دیا جائے اور اس اصول کو تسلیم کر لیا جائے کہ نفع بالکل نہیں لینا چاہیئے تو کیا گورنمنٹ کو اس خرچ کے لیئے جس پر یہہ بچت کا روپیہ صرف ہو رہا ہی کوئی انتظام کرنے کی ضرورت نہیں ہی - کیا یہہ نہیں سوچنا ہی کہ اس خرچ کے لیئے روپیہ کہاں سے لایا جائے - اب اس بات کو بھی چھوڑ دیجئے اور یہہ بھی لے لیجئے کہ اس کل بچت کو تخفیف میں لگا دیا جائے تو یہہ بھی تو دیکھ لیجئے کہ اس کے ذریعہ سے کس قدر تخفیف ہو سکتی ہی - آپ اطمینان رکھئے میں یہ بات کے متعلق جو بھی کہی گئی ہی عرض کر دینگا - پہلے یہہ سن لیجئے کہ یہہ کاغذات اور کتابیں جو اس وقت موجود ہیں نواب صاحب چیتاری ہی کی نگرانی میں برسوں تیار ہوئے ہیں ان کی رو سے ۴۴ لاکھ کی بچت تحریر میں ہی لیکن جو واقعی بچت ہی اس کو تقسیم کرنے دیکھ لیجئے کہ اتنی تخفیف ہوتی ہی - میں نے خود حساب لگایا ہی - یہہ تخفیف اتنی نکلتی ہی کہ آپ خود یہہ فرمائیں گے کہ اس کے کرنے سے نہ کرنا بہتر ہی - اس ۴۴ لاکھ میں کی اصل بچت کو تخفیف پر صرف کرنے سے کوئی شخص بھی نہ سمجھئے کہ واقعی تخفیف ہوئی نہ اس سے کسی کو آرام پہونچے گا - رہی اخراجات کی کمی - اس کے متعلق یہہ گزارش ہی کہ میں یہہ تو دعویٰ نہیں کرتا کہ میمبران آپوزیشن کو اتنی خواہش نہیں ہی جتنی کہ مجھ کو - مگر میں یہہ دعویٰ رکھتا ہوں کہ آپوزیشن کے میمبران سے کسی طرح اس خواہش میں نیچے نہیں ہوں - نواب صاحب چیتاری اور نواب جمشید علی خان صاحب یہہ فرما سکتے ہیں کہ ہمارے لیئے اخراجات میں کمی کرنا ممکن ہے - لیکن واقعہ یہہ ہے کہ جو کمی ہم کر سکتے ہیں اس کو اس وقت کرنے کو تیار ہیں مگر جو کمی ہم نہیں

کر سکتے اس کے لئے کیا کریں۔ میں میمبران صاحبان کو دعوت دیتا ہوں کہ وہ کوئی تخفیف ہمارے سامنے رکھیں اور دم کو بنلائیں کہ یہ تخفیف تم کر سکتے ہو جس کو یہ سمجھتے ہو کہ نہیں کر سکتے۔ میں یہ عذر ہی نہ کروں کہ محکمہ کی ایفیشیئنسی (efficiency) جاتی رہی لیکن میں چیلنج دیتا ہوں کہ آب بنلائیں تو سہی۔ میں یہ نہیں کہتا کہ یہ ایک لامحل بات ہے (یعنی تخفیف آبپاشی) یا مشکلات کسی طرح بھی دور نہیں کی جاسکتی ہیں لیکن یہ تو واقعہ ہے کہ بہت مشکل مسئلہ ہے جس پر کافی غور و خوض کرنے کی سخت ضرورت ہے۔ یہ سمجھنا کہ ہم جس روز آکر بیٹے تھے اسی دن ایک قلم حکم جاری کر سکتے تھے کہ ہم نے (مثلاً آٹھ آنے کی) تخفیف آبپاشی میں کر دی قطعاً غلط ہے۔ ہمارے چند دوستوں نے کہا کہ جو کمیٹی بنتی ہے اُس پر کیا اعتماد ہو سکتا ہے۔ بدقسمتی سے نہر کا محکمہ اس شخص کے ہاتھ میں دیا گیا ہے جس کو ہر سہا برس تک نواب صاحب چھتاری کی صحبت کا فیض حاصل رہا ہے جو نفع اور نقصان کو کمیٹیوں ہی کے ذریعہ سے دیکھنے نے عادی رہے ہیں جمشید علیخان صاحب کو کمیٹی پر کیا اعتراض ہو سکتا ہے وہ خود کمیٹی کے میمبر ہیں اور جو مناسب سمجھیں اس کے ذریعہ سے سفارشات کر سکتے ہیں۔ جس تک اس مسئلہ کی عملی حیثیت کا تعلق ہے مشکلات سے بچا ہوا ہے اور ایسی دلتیں ہیں کہ جن کی وجہ سے غور اور تامل کرنا ضروری ہے۔ میرے دوست کہیم الرضا خان صاحب نے فرمایا ہے کہ زبانی ہمدردی تو بہت کچھ کی تھی لیکن جس دن سے حکومت میں آئے ہیں آج تک آبپاشی میں کمی نہیں کی اس سے ظاہر ہے کہ کاشتکاروں کے ساتھ کیسی ہمدردی ہے۔ میں یہ عرض کرتا ہوں کہ آبپاشی میں اس وقت تک کمی نہ کیے جانے سے یہ نتیجہ نہیں نکالا جاسکتا کہ ہم کو کاشتکاروں کے ساتھ ہمدردی نہیں ہے۔ ہم تو خود اُن کے ہی نفع کی خاطر تامل کر رہے ہیں اور یہ چاہتے ہیں کہ اچھی طرح سوچ سمجھ کر اس کام کو کریں تاکہ کمی اس طریقہ سے نہ ہو کہ خود محکمہ آبپاشی ہی جس کے ذریعہ سے کاشتکاروں کو پانی ملتا ہے تباہ ہو جائے۔ اگر ایسا ہو گیا تو میں سمجھتا ہوں کہ اس ہمدردی کی جس کو میرے دوست تلاش کر رہے ہیں جڑ ہی کٹ جائیگی اور یہ سوال ہی باقی نہیں رہے گا کہ آبپاشی میں تخفیف کی جائے۔ آپ اپنے دل میں یہ سمجھتے ہیں کہ ہم کو کاشتکاروں کے ساتھ ہمدردی ہے لیکن صرف بظاہر یہ کہتے ہیں ہمدردی نہیں ہے۔ کاشتکاروں کا ہم پر حق ہے اس لئے کہ جن کی طرف سے ہم مقرر کیے گئے ہیں اُن میں کاشتکار بھی ہیں اور ہم کو اُن کے ساتھ پوری ہمدردی ہے۔ اُن کے لئے ہم جو کچھ کرنا چاہتے وہ ہر وقت کرنے کو تیار ہیں اسی لئے کمیٹی بیتھا دی گئی ہے اور اُس کے سپرد یہ مسئلہ کر دیا گیا ہے یہ کمیٹی دس مرتبہ اپنے اجلاس کر چکی ہے اور بیس اکیس آدمیوں کے بیانات بھی لے چکی ہے اس کے سپرد آبپاشی کی تخفیف ہی نہیں کی تھی بلکہ وصولیابی کے قواعد کی ترمیم بھی

[The Hon'ble the Minister of Communications]

کی گئی ہے جن کی نسبت ابھی ایوان میں شکایت کی گئی اور اسی کے ساتھ تخفیف اخراجات کا مسئلہ بھی اُس کے سپرد کیا گیا ہے نواب جمشید علی خاں صاحب اسی وقت باہر تھے اُن کو میں جناب والا کی وساطت سے بتانا چاہتا ہوں کہ تخفیف اخراجات کا مسئلہ بھی اِس کمیٹی کے سپرد کیا گیا ہے جس کے وہ ممبر ہیں بحیثیت ممبر کمیٹی اُن کو کافی موقع ہے کہ وہ ہم کو بتائیں کہ کس طریقہ پر تخفیف اخراجات کی جاسکتی ہے علاوہ ازیں ایک تیسرا مسئلہ بھی اِس کمیٹی کے سپرد کیا گیا ہے جو یہ ہے کہ انجینئرنگ سرویسز کا امالگمیشن (amalgamation) یعنی ان سب کا ملا لینا کسی طرح پر ممکن ہے موجودہ پوزیشن یہ ہے کہ گورنمنٹ اس بات کی منتظر ہے کہ اس کمیٹی کی سفارشات آئیں تو کچھ کیا جائے تو یہ ہے کہ یہ کمیٹی آئندہ جون جولائی تک اپنا کام ختم کر دے گی اگر اُس پر بھی ممبران صاحبان یقین کرنے کو تیار نہ ہوں تو میں عرض کروں گا کہ پھر کسی طرح بھی یقین دلانا مشکل ہے اپوزیشن کا رویہ یہ ہونا چاہیئے کہ وہ جس قدر امداد کر سکتا ہے کرے نہ کہ یہ کہہ لے کہ گورنمنٹ چھوٹے ہے اُس کا مقصد تخفیف کرنا نہیں ہے بلکہ بڑھا رہی ہے میرے دوست کریم الرء صاحب نے ساردا کیفال کے متعلق گفتگو کرتے ہوئے فرمایا کہ آبپاشی تو وہاں زیادہ ہے مگر وصول کا طریقہ اس قدر سخت ہے جس کا کچھ ٹیک نہیں موجود طرہ وصولیابی کے لئے آپ کو محتوم و قابل بزرگ خاں بہادر مولوی فصیح الدین اور نواز آزاد لیاقت علی خاں صاحب کا مشکور ہونا چاہیئے (جی ہاں یوں تو میں اور آپ سب ہی تھے) میں اگر غلط عرض کرتا ہوں تو خان بہادر صاحب اس کی تائید فرمائیں گے کہ وہ اس کے مجرم ہیں موجودہ طریقہ اگر بہت برا ہے تو اُس کی ذمہ داری انہیں صاحبان پر ہے کیونکہ وصولیابی کو گورنمنٹ نے ہاتھ میں اُنہوں نے ہی پھونچا یا ہے جو مصیبت آج بیان کی جا رہی ہے پہلے وہ کاشتکاروں پر نہیں آتی تھی جب سے ہم آئے ہیں ہم کو حالات معلوم ہوئے اور ہمارے پاس کچھ اطلاعات بھی آئیں تو ہم نے اس مسئلہ کو بھی کمیٹی کے سپرد کر دیا تاکہ وہ غور کرے جو کچھ قریب مناسب سمجھے کاشتکاروں کے تکلیف رفع کرنے کے لئے بتائے۔

موجودہ گورنمنٹ اور سابقہ گورنمنٹ کے طرز میں ایک ہی فرق ہے جو یہ ہے کہ باوجود نواب صاحب کے دل میں یہ خواہش ہونے کے کہ آبپاشی میں کمی ہو اور ان کے دل میں یہ یقین ہونے کے کہ ایسا ہونا ضروری ہے کمیٹی اس کی بھی توبہ نہ آئی کہ ایک کمیٹی ہی اُس پر غور کرنے کے لئے بنوائی جائے موجود گورنمنٹ نے ایسا کیا تو سبھی اِس کمیٹی میں کون ہیں اِس ہاؤس کے ممبران گورنمنٹ کا جہاں تک تعلق ہے وہ بالکل علیحدہ ہے میرا نام بحیثیت پریسڈنٹ اِس کمیٹی میں موجود ہے لیکن میں نے اِس وقت تک اِس کمیٹی سے کسی قسم کا تعلق نہیں رکھا اُس کے کسی جلسہ میں نہیں گیا میں نے اِس کا اعلان کر دیا ہے کہ گورنمنٹ یہ نہیں چاہتی کہ کسی کو کسی طرح بھی یہ موقع ملے کہ وہ یہ کہے کہ گورنمنٹ نے ممبران کو متاثر کیا ہے یا اُن کو کسی خاص راء پر لانے کی کوشش

کی ہے - اس ہاؤس کے ممبران اس حقیقت سے واقف ہیں کہ گورنمنٹ نے اس وقت تک کسی اثر اندازی کی کوشش نہیں کی تاکہ کمیٹی کسی خاص قسم کی رپورٹ دے کمیٹی ایک آزاد ہے وہ جس قسم کی رپورٹ چاہے دے اور اس کی عمل میں جو کچھ آئے وہ کرے (ایک آواز - گورنمنٹ چاہے اسے نہ مانے) یہہ تو بدگمانی ہے - اور بدگمانی آپ کے دل سے نکالنا میرے لیئے کسی طرح ممکن نہیں ہے - اگر میں آپ کے سامنے اپنا دل چیر کر رکھ دوں اور اس میں واقعی آپ کو یہہ نظر آئے کہ کاشتکاروں کے لیئے ہمدردی ہی ہمدردی بھری ہوئی ہے تو بھی آپ اس سے اس طرح انکار کریں گے جیسے کوئی اندھا سورج سے - دایمل کی قوت کی بھی ایک حد ہے اور انسان صرف ایک خاص درجہ تک ہی بات منہر اسکتا ہے جس شخص کو انکار کرنا ہی ہے اس کو نہ دل دکھا کر منوایا جاسکتا ہے نہ دلیل سے منوایا جاسکتا ہے جو مسلمان ہیں وہ جاندے ہیں کہ قرآن سرف کے لئے ہی پارہ میں یہہ بات کہہ دی گئی ہے اس کی طرف مخلص اشارہ ہی کاہی ہے (نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خاں - کینال ریٹس کے متعلق بھی اس میں کچھہ ذکر ہے) کینال ریٹس کا ذکر نہیں ہے لیکن بدگمانی کا ذکر ہے جس کا علاج میرے پاس نہیں ہے میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ معقولیت کے ساتھ جو کچھہ کر سکتی تھی اس نے ضرور کیا - وصولیاتی کے طریقہ کی سختی اور پندراؤں کے طور عمل کی بابت میرے قابل دوست کویم الوضا صاحب نے جو کچھہ فرمایا ہے اس کی نسبت ان سے میں عرض کرتا ہوں کہ وہ انتظار درمائیں - قواعد ریور غور ہیں تو مہم کے بعد ان کے سامنے آجائینگے - اس وقت ان کو موقع ہوگا کہ مناسب تصویبیں اپنی طرف سے پیش کریں چونکہ ایسا ہونے والا ہے اس لیئے کسی کو بدگمانی کا موقع نہیں ہے - شاہد پور کے ضلع میں نہر نکالی جانے سے بعض مواصلات میں سلیبریا پیدا ہو گیا اور دیگر بیماریاں پھیل گئیں یا آدمی مرنے لگے اس کی نسبت یہہ عرض ہے کہ ان باتوں کا موجودہ مسئلہ سے کچھہ تعلق نہیں ہے لیکن چونکہ ان کا تذکرہ کیا گیا ہے اس لیئے میں یہہ عرض کیئے دیتا ہوں کہ نہر کی وجہ سے اگر اس قسم کی تھلیمیں پیدا ہو گئی ہیں تو معقولیت کے ساتھ گورنمنٹ کی جانب سے جو کچھہ کیا جاسکتا ہے وہ کر دیا جائیگا -

راجہ صاحب نے جو کچھہ فرمایا ہے اس میں مجھہ کو ایک شہہ ہے جس کو میں صاف کرنا چاہتا ہوں جو کچھہ انہوں نے ارشاد فرمایا اس سے میری سمجھہ میں پورے طور پر نہیں آتا - کہ ان کا کیا مطلب ہے یہہ مسئلہ پالیسی سے تعلق رکھتا ہے اور ایسی پالیسی سے جس کو گورنمنٹ کو بغیر اس ایوان کے مسورہ کے اختیار نہیں کرنا چاہیئے - اس لیئے میں راجہ صاحب سے یہہ معلوم کرنا چاہتا ہوں کہ ان کا اس سے کیا مطلب ہے کہ گورنمنٹ کوئی آمدنی نہر کی آبپاشی سے نہ حاصل کرے کیا وہ یہہ پالیسی ایڈوکیٹ کرتے ہیں کہ نہر کی آبپاشی سے جو آمدنی ہوتی ہے اس میں سے گورنمنٹ بطور منجٹ یا منافع کچھہ نہ لے -

Raja Jagannath Bakhsh Singh :

راجہ جگناتھ بخش سنگھ -

لائن پر نہ دن کریں -

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل مسٹر آف کمیونیکیشنس —

اس میں فرق ہے۔ ایک صورت تو یہ ہے کہ جو کچھ بچت ہوئی ہے اس کو گورنمنٹ کسی دیگر خرچہ پر نہ لگائے اور ایک، یہ کہ محکمہ سے صرف وصول ہونے والی اس قدر کیا جائے جس قدر اخراجات کے لئے ضروری ہے ان دنوں میں سے کرنسی پالیسی راجہ صاحب ایڈریٹ فرماتے ہیں اس کے متعلق میں راجہ صاحب سے سنئے گا۔ متنبی ہوں اور امید کرتا ہوں کہ راجہ صاحب اپنی تقریر میں اس کے متعلق ارشاد فرمائیں گے قاضی عبدالولی صاحب اور شوکت علی صاحب نے بھی اس کے متعلق ارشاد فرمایا ہے قاضی صاحب ایک بزرگ ہیں اور راجہ صاحب الاحترام ہیں انہوں نے جو کچھ ارشاد فرمایا ہے وہ اس سمجھنے کی وجہ سے ہے کہ ان کو کاشتکاروں کے ساتھ ہے انہوں نے کاشتکاروں کی جو حالت دیکھی ہے اس کی بناء پر ان کا ایسا خیال ہے جیسا کہ انہوں نے ظاہر فرمایا۔ میں قاضی صاحب سے یہ عرض کرتا ہوں کہ وہ اس بات کا تصور بتیوں فرمائیں کہ گورنمنٹ اس کوشش میں ضرور ہے کہ جو کچھ ہو سکی اس معاملہ میں کیا جاسکتا ہے وہ کر دیا جائے اور موجودہ حالات کے مانع جو کچھ کرے گا اسکا وہ یقیناً کیا جائیگا۔ خواہ وہ 5 فیصدی ہو یا جس قدر بھی ممکن ہو گورنمنٹ کا یہ پختہ ارادہ ہے کہ آبپاشی میں جو کچھ بھی نفع کاشتکاروں کو پہونچایا جاسکتا ہے وہ پہونچایا جائے شوکت علی صاحب نے اپنے نزدیک جو تدبیریں سوچی ہیں ان میں سے بہت اہم دو تدبیریں انہوں نے بیان کی ہیں ایک یہ کہ پہلے سے آج کل شرح سود کم ہے لہذا تینا قبضہ نئی شرح سے لیکر موجودہ قبضہ ادا کر دیا جائے اس سے سود کا بار کم ہو جائیگا۔ لیکن میں ان کو یہ بتانا چاہتا ہوں کہ ہم اس قبضہ کو ادا نہیں کرسکتے کانگریس گورنمنٹ کے آنے سے قبل ہی گورنمنٹ آف انڈیا سے طے ہو کر اور شرح سود قرار پاکر قسطیں مقرر ہو گئی ہیں اب ہمارے لئے یہ ممکن نہیں رہا کہ کل قبضہ کو ادا کرسکیں اس لئے شوکت صاحب نے جو تدبیر بیان فرمائی ہے وہ کارگر نہیں اور ہوتی لیکن بدقسمتی سے اب قابل عمل نہیں ہے اس سے شوکت صاحب کو یہ بھی اندازہ ہو جائیگا کہ گورنمنٹ کے لئے کس قدر مشکل ہے کہ وہ کوئی صورت نکالے کوؤں کا مسئلہ عام ہے آپ سے اس پر گزارش کرے گی ضرورت نہیں ہے اب نے پنجاب کا حوالہ دیا ہے مگر اس معاملہ میں دو صوبوں کا متبادل قریب نہیں ہے دونوں جگہوں کی شرح کا حال آپ کو معلوم ہوگا میں سو سے صوبہ کی شرح کے دو پٹی کی شرح سے زیادہ ہونے کو یہاں نہ گیتا نے کی دلیل نہیں بتائی چاہتا لیکن یہ ملاحظہ فرمائیے تو کہ پنجاب میں کیا شرح ہے اور یہاں کیا شرح ہے شوکت صاحب نے ایک چیز کی نسبت ارشاد فرمایا کہ پنجاب میں اس کے آدھے آبپاشی نہیں لیتے میرے خیال میں یہ اطلاع غلط ہے یہاں آبپاشی آدھے نہیں لیتے مگر وہ جو سب سے کم ہے یعنی 1 روپیہ 8 آنہ میری اس گزارش کو بھی یہ نہ سمجھا جائے کہ آبپاشی کم نہ کرنے کے لئے دلیل لا رہا ہوں اچھا میں یہ عرض نہیں کرتا کہ آپ کی اطلاع غلط ہے۔ ممکن ہے صحیح ہو۔

لیکن آب اپنے صوبہ میں بھی دیکھیں - اور یہہ معلوم کریں کہ آپ کے یہاں کس طریقہ پر آبپاشی کے متعلق رعایتیں دی جاتی ہیں تو آب کو معلوم ہوگا کہ ایسی مثالیں یہاں ہی ہیں -

ایک ممبر — A member :

پنجاب میں گیارہوں کی کیا شرح رائج ہے -

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
میں نے پنجاب کی شرحیں نہیں دیکھیں - میں نے سنہ ۱۹۲۱ء کا حوالہ دیا ہے آب پنجاب کے ریت ملا حظہ فرمائیں اور اس صوبہ کے بھی دیکھ لیں اور اندازہ کریں کہ کہاں کے کم اور کہاں کے زیادہ ہیں - قابل افسوس بات یہہ ہے کہ آب کو بدگمانی ایسی ہے کہ جو لفظ میری زبان سے نکلتا ہے اُس کو آب سمجھتے ہیں کہ غلط ہوگا لیکن آب خود ملاحظہ فرما کر یہہ کہہ سکتے ہیں کہ واقعہ کیا ہے - اگر یہاں کی شرح کم نہ نکلی تو آب یہہ کہہ سکتے ہیں کہ میں نے غلط کہہا - آبپاشی کے متعلق راجہ جگماتھہ بخش سنگھ نے تقریر میں یہہ فرمایا اور اہم اعداد سے یہہ ثابت کرنا چاہا کہ غلہ کے نرخ سے مناسب کیا ہے -

ایک ممبر — A member :

ایوانہ کا نرخ سنہ ۱۹۲۳ء میں غلہ کا کیا تھا اور اب کیا ہے -

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
میں نے یہہ سمجھ کر کہ اس کے بیان کرنے کی ضرورت نہیں ہے چھوڑ دیا تھا - اب میں یہہ عرض کئے دینا ہوں کہ یہہ صحیح ہے کہ اضافہ سنہ ۱۹۲۳ء میں ہوا تھا لیکن نواب صاحب نے یہہ نہ سوچا کہ سنہ ۳۱ - ۱۹۳۰ء سے جو سلیم (slump) ہوا اُس وقت سے اب تک اُن کے زمانہ میں شرح آبپاشی دہی کیوں رہی -

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

I was never in charge of Canals.

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
یہہ میں عرض نہیں کرتا کہ نواب صاحب خود محکمہ آبپاشی کے انچارج تھے لیکن یہہ اس قوم کی بدقسمتی ہے کہ نواب صاحب چھتاری کے حکومت کے کارکن ہونے ہوئے اور اس کا حامی ہوتے ہوئے کہ آبپاشی میں تخفیف ہو جائے برسوں تک کوئی تخفیف نہ ہو سکی -

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنہر بل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

قیمتیں جو بڑی نہیں وہ گیت گئیں (یعنی پھلے ہی نہیں رہیں) اس لئے اس وقت تو میں جواب دے سکتا ہوں کہ یہ دائل قوی نہیں رہتا کوئی وجہ نہیں ہے کہ قیمتوں کی بڑاء یہ تخفیف کی جائے - یہ وہی یہ مسئلہ کمپنی کے سامنے ہے جو کچھ بھی وہ چاہے - آج کے دستکونے میں اس نیکو ہو رہو نہجاً ہوں کہ مسترین کا مقصد صرف یہ ہے کہ گورنمنٹ کمپنی کی رپورٹ کا انتظار کیئے بغیر کوئی عملی کارروائی کر دے - لیکن میں یہ بھی عرض کرتا ہوں کہ کمپنی کی سفارشات - وصول ہونے پر میں حاضر خدمت ہوں گا تاکہ جو حکم ہو اس کی تعمیل کی جائے بشرطیکہ وہ قابل عمل ہو - یہ انتہائی محکمہ کو بجا نہیں معلوم ہوتا کہ گورنمنٹ کاشتکاروں کو ہائڈروچرائیگی یا یہیں میں امید کرتا ہوں کہ جن صاحبان نے تصویب دینے کی ہیں وہ ادنیٰ ادنیٰ تحریکات - خفیف کو راپس لینگے اور کمپنی کی رپورٹ آنے پر فوراً مانگیں گے - حق امور کا میں نے ذکر کیا ہے ان کے علاوہ جن دیگر باتوں کی نسبت آج کی تقریروں میں کیا گیا ہے اس پر بھی غور کیا جائیگا -

The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل منسٹر آف کمیونیکیشنس .

یہ مسئلہ ایسا ہے کہ جہاں سے ناہوان کو یہ سنانے کا इश्تیہا کہ ہوگا کہ گورنمنٹ کی جانیت سے کیا کہا گیا ۔ اسلیئے میں ایسی جہان میں ارج کرتا ہوں کہ سب اچھی سمجھ سکیں گے ۔ ان مسئلے پر جو تکریریں ہوئی ہیں ان میں سے آخر تکریر نواہ ساہو جانی ہے ۔ لیکن میں سب سے پہلے انکی ہی تکریر سے شروع کرتا ہوں ۔

جو کچھ نواہ ساہو نے فرمایا ہے میں انکے متواترک جو کچھ ارج کرتا ہوں نواہ ساہو انکو بڑا توجہ سے سنے ۔ نواہ ساہو نے کینٹ کے جس جالہ کا ہوالا دیا انکی رپورٹ فائل پر موجود ہے ۔ انکو پڑھ کر میں اس نتیجے پر پہنچا ہوں کہ کانگریس گورنمنٹ کے آنے سے پہلے کسی گورنمنٹ کے سامنے کوئی توجہ ایسی نہیں رہی جسکی ر سے انکے کی جگہ سے باکڈ توجہ کرنا ممکن تھا ہو ۔ جس توجہ کا ہوالا نواہ ساہو دیتے ہیں ان میں سے یہ تھا کہ ایک جنس کی آوارشیں بڑا کر دوسری جنس کی آوارشیں بڑا دی جائیں ۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan .

I think the Hon'ble Minister is confused.

The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل منسٹر آف کمیونیکیشنس .

میں کنفوزڈ (confused) بالکل نہیں ہوا ۔ نواہ ساہو مکیا دیں تو میں انکی خدمت میں حاضر ہوکر اور کاجان کو دیکھ کر یہ ارج کہیں گے کہ بالکل یہ ہے بات ہے جو میں نے ارج کی کہ ایک جنس کی آوارشیں بڑائی جائیں اور دوسری کی بڑائی جائیں ۔ مسئلہ یہ ہے کہ انکی آوارشیں بڑائی جائیں اور دوسری کی دس روپیا سے بارہ روپیا کی جائیں ۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : नवाब डाक्टर सर
मुहम्मद अहमद सईद खां :

मैं विन्कुल यक्रीन से कह रहा हूँ कि यह स्कीम हमारी गवर्नमेन्ट के सामने न थी। हमारी गवर्नमेन्ट ने इसको कभी सपोर्ट नहीं किया।

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर
आफ कम्यूनिकेशन्स :

जनाब वाला—मैं नवाब साहब से यह दरियाफ्त करना चाहता हूँ कि वह किस शर्ह से आवपाशी में तख्फ़ीफ़ करने वाले थे। हो सकता है कि नवाब साहब की जाती राय कुछ और हो। लेकिन जिस गवर्नमेन्ट का तख्फ़ीफ़ है उसकी राय यह ही थी। नवाब साहब ने यह इशाराद फरमाया था कि मौजूदा गवर्नमेन्ट मुमकिन है यह कहे कि आपकी गवर्नमेन्ट ने क्या किया था। तो क्या यह गवर्नमेन्ट साबिक़ा गवर्नमेन्ट के नक्श क़दम पर चलने को तैयार है ? मैं यह अर्ज करूँगा कि नवाब साहब का तजुर्बा तो बहुत वसीय है। मैं यह कैसे समझ लूँ कि वह यह नहीं जानते कि यह सवाल सिर्फ़ नक्श क़दम पर चलने के इरादे ही से नहीं हो सकता बल्कि किमी और मक़सद से भी हो सकता है। मैं अपने पुराने दोस्त नवाब जमशेद अली खां साहब को वह वक़्त याद दिलाना चाहता हूँ जब कि लगान और मालगुजारी की तख्फ़ीफ़ पर गौर करने के लिये सब से पहले कमेटी बिठलाई गई थी जिसके वह खुद और मैं दोनों मेम्बर थे और नवाब साहब छतारी की हुकूमत का ज़माना था। उस वक़्त बावजूद कोशिश करने के इसकी इजाज़त नहीं दी गई थी कि तख्फ़ीफ़ आवपाशी के मसले पर भी गौर किया जाये। वह एक ऐसा वक़्त था जब कि काश्नकारों पर बहुत ज़्यादा मुसीबत आई हुई थी।

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : नवाब डाक्टर सर
महम्मद अहमद सईद खां :

क्या इस वक़्त मुसीबत नहीं है, उस वक़्त कौन सन् था।

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़
कम्यूनिकेशन्स :

शायद सन् १९३१ ई० था। नवाब साहब ने मेरा मतलब नहीं समझा। अफ़सोस है कि बावजूद इस अम्र के कि मैं किसी ग़ैर मुल्क की ज़बान में तक्ररीर नहीं कर रहा हूँ लेकिन आप फिर भी समझने से कासिर हैं। मैं यह अर्ज कर रहा हूँ कि वह भी मुसीबत का वक़्त था और वह ज़माना था जब कि नवाब साहब बरसरे हुकूमत थे। उस वक़्त आवपाशी का मसला बगरज़ तख्फ़ीफ़ सामने नहीं लाने दिया गया। या तो वह गवर्नमेन्ट तख्फ़ीफ़ करना ही नहीं चाहती थी या कुछ दिक्कतें थीं जिनकी वजह से वह तख्फ़ीफ़ कर नहीं सकती थी। मैं नवाब साहब से यह तवक्क़ी रखता था कि वह यह बतलायेंगे कि तख्फ़ीफ़ की राह में क्या क्या दिक्कतें हैं। न यह कि मुझसे उलटा सवाल करेंगे। मैं इस वक़्त इस मसले पर कुछ गुज़ारिश करने को तैयार न था क्योंकि जिस वक़्त तक उस कमेटी की सिफ़ारिशों न आ जायें जो इस मसले पर गौर करने को बिठलाई गई हैं उस वक़्त तक कहना मुनासिब नहीं है। लेकिन मुझको इस वक़्त मज़बूरन कुछ अर्ज करना पड़ रहा है क्योंकि मुझको यह समझाना है कि मौजूदा गवर्नमेन्ट जो कुछ करना चाहती है उसकी राह में मुश्किलात हैं। यह बात नहीं है कि गवर्नमेन्ट कुछ करना ही नहीं चाहती है। राजा जगन्नाथ बख्श सिंह साहब और दो एक और साहबान ने जिसमें

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

नवाब साहब भी शामिल हैं (मगर उस वक्त जब कि वह खुद जिम्मेदारी में नहीं हैं) यह फ़रमाया कि महकमा आबपाशी को तिजारती महकमा और जरिया आमदनी करार दे रक्खा है। मैं यह दरियाफ्त करना चाहता हूँ कि अगर वह रुपया जो इस वक्त वतौर बचत मिल जाता है बिल्कुल छोड़ दिया जाये और उस उमूल को तसलीम कर लिया जाये कि नफ़ा बिल्कुल नहीं लेना चाहिये। तो क्या गवर्नमेन्ट को इस खर्च के लिये जिस पर यह बचत का रुपया सफ़्त हो रहा है कोई इन्तज़ाम करने की ज़रूरत नहीं है। क्या यह नहीं सोचना है कि इस खर्च के लिये रुपया कहां से लाया जाये। अब इस बात को भी छोड़ दीजिये और यह ही ले लीजिये कि इस कुल बचत को तख़फ़ीफ़ में लगा दिया जाये तो यह भी तो देख लीजिये कि इसके जरिये से किस क़दर तख़फ़ीफ़ हो सकती है। आप इत्मीनान रखिये मैं हर बात के मुताल्लिक़ जो भी कही गई है अर्ज़ करूँगा। पहले यह सुन लीजिये कि यह कायज़ात और कितायें जो इस वक्त मौजूद हैं नवाब साहब छतारी की निगरानी में वर्गों तैयार हुई हैं। उनकी रू से ४४ लाख की बचत तहरीर में है लेकिन जो वाकई बचत है उसको तक्सीम करके देख लीजिये कि कितनी तख़फ़ीफ़ होती है। मैंने खुद हिमाब लगाया है। यह तख़फ़ीफ़ इतनी निकलती है कि आप खुद यह फ़रमायेंगे कि उसके करने में न करना बेहतर है। इस ४४ लाख में की असल बचत को तख़फ़ीफ़ पर सफ़्त करने में कोई शक़ भी न समझेंगा कि वाकई तख़फ़ीफ़ हुई, न उससे किसी को आराम पहुंचेगा। रही अख़राजात की कमी। उसके मुताल्लिक़ यह गुज़ारिश है कि मैं यह तो दावा नहीं करता कि मेम्बरान अपोज़ीशन को उतनी ख़्वाहिश नहीं है जितनी कि मुझको। मगर हाँ यह दावा रखता हूँ कि अपोज़ीशन के मेम्बरान से किसी तरह इसी ख़्वाहिश में पीछे नहीं हूँ। नवाब साहब छतारी और नवाब जमशेद अली खाँ साहब यह फ़रमा सकते हैं कि हमारे लिये अख़राजात में कमी करना मुमकिन है। लेकिन वाक़या यह है कि जो कमी हम कर सकते हैं उसको इस वक्त करने को तयार हैं। मगर जो कमी हम नहीं कर सकते उसके लिये क्या करें। मैं मेम्बरान साहबान को दावत देता हूँ कि वह कोई तख़फ़ीफ़ हमारे सामने रखें और हमको बतलायें कि यह तख़फ़ीफ़ तुम कर सकते हो जिसको यह समझते हो कि नहीं कर सकते। मैं यह उज़्र भी न करूँ कि महकमा की एफ़ीशियेन्सी (efficiency) जाती रहेगी। लेकिन मैं चैलेन्ज देता हूँ कि आप बतलायें तो सही। मैं यह नहीं कहता कि एक यह लामहल बात है (यानी तख़फ़ीफ़ आबपाशी) या मुश्किलात किसी तरह भी दूर नहीं की जा सकती है। लेकिन यह तो वाक़या है कि बहुत मुश्किल मसला है जिस पर काफ़ी ग़ौर ख़ौज करने की सख़्त ज़रूरत है। यह समझना कि हम जिस रोज़ आकर बैठे थे उसी दिन एक क़लम हुक्म जारी कर सकते थे कि हमने (मसलन् आठ आने की) तख़फ़ीफ़ आबपाशी में कर दी, क़तअन ग़लत है। हमारे चन्द दोस्तों ने कहा कि जो कमेटी बैठी है उस पर क्या एतमाद हो सकता है। बद किस्मती से नहर का महकमा उस शक़्स के हाथ में दिया गया है जिसको बरसहा बरस तक नवाब साहब छतारी की सोहबत का फ़ैज़ हासिल रहा है, जो नफ़ा और नुक़सान को कमेटियों ही के जरिये से देखने के आदी रहे हैं। जमशेद अली खाँ साहब को कमेटी पर क्या एतराज़ हो सकता है। वह खुद कमेटी के मेम्बर हैं और जो मूनासिब समझें उसके जरिये से सिफ़ारिशात कर सकते हैं। जहां तक इस मसले की अमली हैसियत का ताल्लुक़ है मुश्किलात से भरा हुआ है और ऐसी दिक्कतें हैं कि जिनकी वजह से ग़ौर और ताम्मुल करना ज़रूरी है। मेरे दोस्त करीमुल रज़ा साहब ने फ़रमाया है कि जबानी हमदर्दी तो बहुत कुछ की थी लेकिन जिस दिन से हुक्मत में आये हैं आज तक आबपाशी में कमी नहीं की। इससे जाहिर है कि कास्तकारों के साथ कैसी हमदर्दी है। मैं यह अर्ज़ करता हूँ कि आबपाशी में इस वक्त तक कमी न किये जाने से यह नतीजा नहीं

निकाला जा सकता कि हमको काश्तकारों के साथ हमदर्दी नहीं है। हम तो खुद उनके ही नफे की ग्वानिर ताम्मुल कर रहे हैं और यह चाहते हैं कि अच्छी तरह सोच समझ कर इस काम को करे ताकि कमी इस तरीके से न हो कि खुद महकमा आबपाशी ही जिसके जरिये से काश्तकारों को पानी मिलता है तबाह हो जायें। अगर ऐसा होगा तो मैं समझता हूं कि उस हमदर्दी की जिनको मेरे दोस्त तलाश कर रहे हैं जड़ ही कट जायेगी और यह सवाल ही बाकी नहीं रहेगा कि आबपाशी में तखफ़ीफ़ की जाये। आप अपने दिल में यह समझते हैं कि हमको काश्तकारों के साथ हमदर्दी है, लेकिन सिर्फ़ बज़ाहिर यह कहते हैं हमदर्दी नहीं है। काश्तकारों का हम पर हक़ है, इसलिये कि जिनकी तरफ़ से हम मुक़रर किये गये हैं उनमें काश्तकार ही हैं और हमको उनके साथ पूरी हमदर्दी है। उनके लिये हमको जो कुछ करना चाहिये वह हर वक़्त करने को तैयार हैं। इसीलिये कमेटी बिठा दी गई है और उसी के सिपुर्द यह मसला कर दिया गया है। यह कमेटी दस मर्तबा अपने इजलास कर चुकी है और बीस इक्कीस आदमियों के बयानात भी ले चुकी है। उसके सिपुर्द आबपाशी की तखफ़ीफ़ ही नहीं की गई बल्कि उसूलयाबी के क़बायद की तरमीम भी की गई है जिसकी निस्बत अभी एंवान में शिकायत भी की गई और उसी के साथ तखफ़ीफ़ अख़राजात का मसला भी उसके सिपुर्द किया गया है। नवाब जमशेद अली खां साहब उस वक़्त बाहर थे। उनको मैं जनाब वाला की वसातत से बतलाना चाहता हू कि तखफ़ीफ़ अख़राजात का मसला भी इस कमेटी के सिपुर्द किया गया है जिसके वह मेम्बर हैं। वहीँसियत मेम्बर कमेटी उनको काफ़ी मौक़ा है कि वह हमको बतलाये कि किस तरीके पर तखफ़ीफ़ अख़राजात की जा सकती है। अलावा अज़ी एक तीसरा मसला भी इस कमेटी के सिपुर्द किया गया है, जो यह है कि इन्जीनियरिंग सर्विस का एमलगामेशन (amalgamation) यानी उन सब का मिला देना किस तरह पर मुमकिन है। मौजूदा पोजीशन यह है कि गवर्नमेन्ट इस बात की मुन्तज़िर है कि इस कमेटी की सिफ़ारिश आये तो कुछ किया जाये। तबज़क़ौ यह है कि यह कमेटी आइन्दा जून जुलाई तक अपना काम ख़त्म कर देगी। अगर इस पर भी मेम्बरान साहबान यक़ीन करने को तैयार न हों तो मैं अर्ज़ करूंगा कि फिर किसी तरह भी यक़ीन दिलाना मुश्किल है। अपोजीशन का रवैया यह होना चाहिये कि वह जिस क़दर इमदाद कर सकता है करे न कि यह कह ले कि गवर्नमेन्ट झूठी है। उसका मक़सद तखफ़ीफ़ करना नहीं है बल्कि बहका रही है। मेरे दोस्त करीमुल रज़ा साहब ने सारदा कैनाल के मुतालिलक़ गुप्तगू करते वक़्त फ़रमाया कि आबपाशी तो वहां ज़्यादा है ही मगर वसूल का तरीका इस क़दर सरत है जिसका कुछ ठीक नहीं। मौजूदा तरीका वसूलयाबी के लिये आपको मुहतरिम व क़ाबिल बुज़ुर्ग़ खान बहादुर मौलवी फ़सीह उद्दीन और नवाब ज़ादा लियाक़त अली खां साहब का मशक़र होना चाहिये (जी हां, यूँ तो मैं और आप सभी थे) मैं अगर ग़लत अर्ज़ करता हूँ तो खान बहादुर साहब इसकी ताईद फ़रमायेंगे कि वह इसके मुजरिम हैं। मौजूदा तरीका अगर बहुत बुरा है तो उसकी जिम्मेदारी उन्हीं साहबान पर है क्योंकि वसूलयाबी को गवर्नमेन्ट के हाथ में उन्होंने ही पहुँचाया है। जो मुसीबत आज बयान की जा रही है पहिले वह काश्तकारों पर नहीं आती थी। जब से हम आये हैं हमको हालात मालूम हुये और हमारे पास कुछ इत्तलात भी आई। तो हमने इस मसले को भी कमेटी के सिपुर्द कर दिया ताकि वह ग़ौर करके जो कुछ तरमीम मुनासिब समझे काश्तकारों की तक्रलीफ़ रफ़ा करने के लिये बतलाये।

मौजूदा गवर्नमेन्ट और साबिक़ा गवर्नमेन्ट के तर्ज़ में एक ही फ़र्क़ है जो यह कि बावजूद नवाब साहब के दिल में यह ख़्वाहिश होने के कि आबपाशी में कमी हो और उनके दिल में यह

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

यकीन होने के कि ऐसा होता जरूरी है कभी इसकी भी नौबत न आई कि एक कमेटी ही इस पर गौर करने के लिये बिठलाई जाये। मौजूदा गवर्नमेन्ट ने ऐसा किया तो सही। इस कमेटी ने जल्द ही इस हाउस के मेम्बरान ? गवर्नमेन्ट का जहा तक ताल्लुक है वह बिल्कुल अलाहदा है। मेरा नाम बहैनियत प्रेसीडेंट इस कमेटी में मौजूद है लेकिन मने इस वक्त तक इस कमेटी में किसी किस्म का ताल्लुक नहीं रक्खा। इसके किसी जलसे में मैं नहीं गया। मैंने इस बात का एलान कर दिया है कि गवर्नमेन्ट यह नहीं चाहती कि किसी को किसी तरह भां यह मौका मिले कि वह यह कहे कि गवर्नमेन्ट ने मेम्बरान को मुतास्सिर किया है या उनको किसी खास मन्त्र पर लाने की कोशिश की है। इन हाउस के मेम्बरान इस हकीकत से वाकिफ हैं कि गवर्नमेन्ट ने इस वक्त तक किसी अमर अन्दाजी की कोशिश नहीं की ताकि कमेटी किसी खास किस्म की रिपोर्ट दे। कमेटी बिल्कुल आजाद है। वह जिस किस्म की रिपोर्ट चाहे दे और उसकी अक़द में जो कुछ आये वह करे (एक आताज—गवर्नमेन्ट चाहे उसे न मान) यह तो बदगुमानी है अगर बदगुमानी आप के दिल में निकालना मेरे लिये किसी तरह मुमकिन नहीं है। अगर मैं आपके सामने अपना दिल चीर कर रख दूँ और उसमें वाकई आपको यह नजर आये कि काश्त-कारों के लिये हमदर्दी ही हमदर्दी भरी हुई है तो भा आप उससे इसी तरह इन्कार करेंगे जैसे कोई अन्धा मूरज में। दर्दाल की, कूबन की भी एक हद है और इन्सान सिर्फ एक खास दर्ज तक ही बात मनवा सकता है। जिस शख्स को इन्कार करना हो है उसको न दिल दिखा कर मनवाया जा सकता है न दलाल में मनवाया जा सकता है। जो मुसलमान है वह जानते हैं कि कुरान शरीफ के पहले ही पैरा में यह बात कह दी गई है। उसकी तरफ महज इशारा ही। काफी है (नवाब डाक्टर मर मुहम्मद अहमद सईद खा—कैनाल रेट के मुताल्लिक भां इसमें कुछ जिक्र है ?) कैनाल रेट्स का जिक्र नहीं है। लेकिन बदगुमानी का जिक्र है जिसका इलाज मेरे पास नहीं है। मैं समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट माकूलियत के साथ जो कुछ कर सकते थे। उसने जरूर किया। बमूलयावी के तरीके की सस्ती और पतरौलों के तर्ज अमल की बाबत मेरे काबिल दोस्त करीमुल खां खां साहब ने जो कुछ फरमाया है उसकी निस्वत उनसे मैं अर्ज करता हूँ कि वह इन्तजार फरमाये। कवायद ज़ेर गौर है। तरमीम के बाद उनके सामने आ जायेंगे। उस वक्त उनको मौका होगा कि मुनामिव तजवाँजे अपनी तरफ से पेश करे। चूँकि ऐसा होने वाला है इसलिए किसी को बदगुमानी का मौका नहीं है। शाहजहांपुर के जिले में नहर निकाले जाने में बाज़ मवाजियात में मलेरिया पैदा हो गया और दीगर बीमारियाँ फैल गई या आदमी मरने लगे। इसकी निम्बत यह अर्ज है कि इन बातों का मौजूदा मसला से कुछ ताल्लुक नहीं है। लेकिन चूँकि इसका तज़किरह किया गया है इसलिए मैं यह अर्ज किये देता हूँ कि नहर की बजट में अगर इस किस्म की तकलाफें पैदा हो गई हैं तो माकूलियत के साथ गवर्नमेन्ट की जान्तिव में जो कुछ किया जा सकता है वह कर दिया जायगा।

राजा साहब ने जो कुछ फरमाया है इसमें मुझको एक शुबहा है जिसको मैं साफ़ करना चाहता हूँ। जो कुछ उन्होंने इशारा फरमाया इसमें मेरी समझ में पूरे तौर पर नहीं आया कि उनका क्या मतलब है। यह मसला पालिसी में ताल्लुक रखता है और ऐसी पालिसी से जिसको गवर्नमेन्ट को बग़ैर इस ऐवान के मशविरह के अख्तियार नहीं करना चाहिये। इसलिये मैं राजा साहब से यह मालूम करना चाहता हूँ कि उनका इसमें क्या मतलब है कि गवर्नमेन्ट कोई आमदनी नहर के आवयाना में न शामिल करे। क्या वह यह पालिसी एडवोकेट करते हैं कि नहर का आवयाना में जो आमदनी होती है उसमें से गवर्नमेन्ट बतौर वचत या मुनाफा कुछ न ले ?

Raja Jagannath Bakhsh Singh : राजा जगन्नाथ बख्श सिंह :

लाइन पर न रन करें ।

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्यूनिकेगन्स :

इममें फर्क है । एक सूरत तो यह है कि जो कुछ बचत होती है उसको गवर्नमेन्ट किमी दीगर खर्चों पर न लगाये और एक यह कि मुहकमा से सिर्फ वसूल ही इस कदर किया जाय जिस कदर अम्बराजात के लिये जरूरी है । इन दोनों में से कौन सी पालसी राजा साहब एडवोकेट फरमाते हैं ? इसके मुताल्लिक मैं राजा साहब से सुनने का मुतमन्नी हूं और उम्मेद करता हूं कि राजा साहब अपनी तकरीर में इसके मुताल्लिक इरशाद फरमायेंगे । काजी अब्दुल वली साहब और शौकत अली साहब ने भी इसके मुताल्लिक इरशाद फरमाया है । काजी साहब एक बुजुर्ग हैं और वाजिबुल अहतराम हैं । उन्होंने जो कुछ इरशाद फरमाया है वह उस हमदर्दी की वजह से जो उनको काश्तकारों के साथ है । उन्होंने काश्तकारों की जो हालत देखी है उसकी बिना पर उनका ऐसा खयाल है जैसा कि उन्होंने जाहिर फरमाया । मैं काजी साहब से यह अर्ज करता हूं कि वह इस बात का जरूर यक़ीन फरमायें कि गवर्नमेन्ट इमी कोशिश में जरूर है कि जो कुछ भी इस मामले में किया जा सकता है और मौजूदा हालत के मातहत जो कुछ करने का इमकान है वह यक़ीनन किया जायगा ख़वाह वह ५० फ़ीसदी हो या जिस कदर भी मुमकिन हो । गवर्नमेन्ट का यह पुख़्ता इरादा है कि आवपाशी में जो कुछ भी नफ़ा काश्तकारों को पहुंचाया जा सकता है वह पहुंचाया जाय । शौकत अली साहब ने अपने नज़दीक जो तदवीरें सोची हैं उनमें से बहुत अहम दो तदवीरें उन्होंने बयान की हैं । एक यह कि पहले से आज कल शरह सूद कम है लिहाज़ा नया क़र्ज़ा नई शरह से लेकर मौजूदा क़र्ज़ा अदा कर दिया जाय । इससे सूद का बार कम हो जायगा । लेकिन मैं उनको यह बतलाना चाहता हूं कि हम उस क़र्ज़ों को अदा नहीं कर सकते । कांग्रेस गवर्नमेन्ट के आने से क़बल ही गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया से तै होकर और शरह सूद करार पाकर क्रिस्ते मुक़र्रर हो गई हैं । अब हमारे लिये यह मुमकिन नहीं रहा कि कुल क़र्ज़ों को अदा कर सकें । इसलिये शौकत अली साहब ने जो तदवीर बयान फरमाई हैं वह कारगर थी और होती । लेकिन बदक्रिस्मती से अब काबिल अमल नहीं है । इससे शौकत साहब को यह भी अन्दाज़ा हो जायगा कि गवर्नमेन्ट के लिये किस कदर मुश्किल है कि वह कोई सूरत निकाले । कुओं का मसला आम है । आप से इस पर गुज़ारिश करने की जरूरत नहीं है । आपने पंजाब का हवाला दिया है । मगर इस मामले में दो सूबों का मुक़ाबिला ठीक नहीं है । दोनों जगहों की शरह का हाल आपको मालूम होगा । मैं दूसरे सूबे की शरह के यू० पी० की शरह से ज़्यादा होने को यहां न घटाने की दलील नहीं बनाना चाहता । लेकिन यह लज़ज़ फरमाया है कि पंजाब में क्या शरह है और यहां क्या शरह है । शौकत अली साहब ने एक चीज़ की निस्बत इरशाद फरमाया कि पंजाब में उसके ऊपर आवपाशी नहीं लेते । मेरे खयाल में यह इत्तला ग़लत है । वहां आवपाशी लेते हैं । मगर वह जो सब से कम है यानी १ रुपया ८ आना । मेरी इस गुज़ारिश को भी यह न समझा जाय कि आवपाशी कम न करने के लिये दलील ला रहा हूं । अच्छा, मैं यह अर्ज नहीं करता कि आपकी इत्तला ग़लत है । मुमकिन है सही हो । लेकिन आप अपने सूबे में भी देखिये और यह मालूम करें कि आपके यहां किस तरह से आवपाशी के मुताल्लिक रियायतें दी जाती हैं तो आपको मालूम होगा कि ऐसी मिसालें यहां भी हैं ।

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

A member : एक मेम्बर :

पंजाब में गेहूँ की क्या शरह रायज है ?

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्यूनिकेशन्स :

मैंने पंजाब की शरहें नहीं देखीं। मैंने सन् १९२१ ई० का हवाला दिया है। आप पंजाब के रेट मुलाहिजा फ़रमाइये और इस सूबे के भी देख लें और अन्दाज़ा करें कि कहां के कम और कहां के ज्यादा हैं। क़ाबिल अफ़सोस बात यह है कि आपको वदगुमानी ऐसी है कि जो लफ़्ज़ मेरी ज़बान में निकलता है उसको आप समझते हैं कि ग़लत होगा। लेकिन आप खुद मुलाहिजा फ़रमा कर यह कह सकते हैं कि वाक़या क्या है। अगर यहां कि शरह कम न निकले तो आप यह कह सकते हैं कि मैंने ग़लत कहा। आबपाशी के मुताल्लिक़ राजा जगन्नाथ बख़्श सिंह ने तक्ररीर में यह फ़रमाया और इन्मुल ऐदाद से यह साबित करना चाहा कि ग़ल्ले के शरह में तनासुब क्या है।

A member : एक मेम्बर :

आबयाना का निर्ख़ सन् १९२३ ई० में ग़ल्ले का क्या था, और अब क्या है ?

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्यूनिकेशन्स :

मैंने यह समझ कर कि उसके बयान करने की ज़रूरत नहीं है छोड़ दिया था। अब मैं यह अर्ज़ किये देता हूँ कि यह सही है कि इज़ाफ़ा सन् १९२३ ई० में हुआ था। लेकिन नवाब साहब ने यह न सोचा कि सन् १९३०, ३१ ई० से जो सलम्प (slump) हुआ उस वक़्त से लेकर इस वक़्त तक उनके ज़माने में शरह आबपाशी वही क्यों रही।

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

I was never in charge of canals

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्यूनिकेशन्स :

यह मैं अर्ज़ नहीं करता कि नवाब साहब खुद महकमा आबपाशी के इन्चार्ज थे। लेकिन यह इस क़ौम की बदकिस्मती है कि नवाब साहब छतारी की हुकूमत का शिक़र होते हुये इसका और हामी होते हुये कि आबपाशी में तख़फ़ीफ़ हो जाये बसों तक कोई तख़फ़ीफ़ न हो सकी। क़ीमतें जो बढ़ी थीं वह घट गई (यानी पहिले सी नहीं रहीं) इसलिये इस वक़्त तो मैं ज़वाब दे सकता हूँ कि यह दलील क़वी नहीं रही। लिहाज़ा कोई वजह नहीं है कि क़ीमतों की बिना पर तख़फ़ीफ़ किया जाये। फिर भी यह मसला कमेटी के सामने है। जो कुछ भी वह तै करे, आज के डिस्कशन से मैं इस नतीजे पर पहुंचा हूँ कि मुक़र्ररीन का मक़सद सिर्फ़ यह है कि गवर्नमेन्ट कमेटी की रिपोर्ट का इन्तज़ार किये बग़ैर कोई अमली कार्रवाई कर दे। लेकिन मैं यह अर्ज़ करना हूँ कि कमेटी की सिफ़ारिसात मौसूल होने पर मैं हाज़िर खिदमत हूंगा ताकि जो हुक़म हो उसकी तामील की जाये बसतें कि वह क़ाबिल अमल हो। यह इन्तिशार मुझको बज़ा नहीं मानूँ होता कि गवर्नमेन्ट कास्तकारों को फ़ायदा पहुंचायेगी या नहीं। मैं उम्मेद करता हूँ कि जिन साहबान ने तख़वीजें पेश की हैं वह अपनी २ तहरीकात तख़फ़ीफ़ को वापिस लेंगे और कमेटी की रिपोर्ट आने पर और फ़रमायेंगे। जिन अमूर का मैंने शिक़र किया है उनके अलावा जिन दीगर बातों की निस्बत आज की तक्ररीरों में किया गया है उन पर भी और किया जायगा।

Shri Vijaypal Singh : श्री विजयपाल सिंह :

जनाब वाला, जो ४४ लाख रुपये का मुनाफ़ा हाफ़िज़ साहब ने आज बयान किया है क्या यह वह मुनाफ़ा है जिसका अन्दाज़ा मौजूदा बजट में लगाया गया है ? जहां तक मुझे याद है

जनरल डिस्कशन के बाद यह कहा गया था कि इस मुनाफे का अन्दाजा बजट में नहीं लगाया गया। मैं मालूम करना चाहता हूँ कि ४४ लाख रुपये का जो मुनाफा यह है इसका इस साल के बजट में भी हिसाब लगाया गया है। ४७ लाख रुपया जिसका बजट में हिसाब नहीं लगाया गया था इस ४४ लाख रुपये के अलावा है।

Shri Vijeypal Singh :

شری وجے پال سنگھ —

جذاب والا — جو ۲۴ لاکھ روپیئے کا منافع حفظ صاحب نے آج بیان کیا ہے کہ یہ وہ منافع ہے جس کا نذرانہ موجودہ بجٹ میں لگایا گیا ہے؟ چھٹک منافع یاں ہے جنرل ڈسکشن کے بعد یہ کہا گیا تھا کہ اس منافع کا اندازہ بجٹ میں نہیں لگایا گیا میں معلوم کرنا چاہتا ہوں کہ ۲۴ لاکھ روپیہ کا جو منافع ہے اس کا اس سال کے بجٹ میں ہی حساب لگایا گیا ہے ۲۷ لاکھ روپیہ جس کا بجٹ میں حساب نہیں لگایا تھا اس ۲۴ لاکھ روپیہ کے علاوہ ہے۔

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنر بیل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

جذاب والا — میرے فاضل دوست کی یہ غلط فہمی ہے۔ جنرل ڈسکشن میں یہ اعتراض کیا گیا تھا کہ جو آمدنی آبپاشی سے بجٹ میں دکھلائی ہے وہ بہت زیادہ ہے اتنی نہیں ہوسکتی۔ اس کے جواب میں میں نے یہ عرض کیا تھا چونکہ اس سال آبپاشی غیر متوقع طور پر بہت زیادہ ہوئی ہے۔ ریویج کے وقت زیادہ ہوئی۔ اس وجہ سے تقریباً ۲۷ لاکھ یا ۲۴ لاکھ روپیہ اس سال آمدنی میں ہونے والا ہے۔

The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل مینسٹر آف کمیونیکیشنس

جناب والا، میرے فاضل دوست کو یہ غلط فہمی ہے۔ جنرل ڈسکشن میں یہ اعتراض کیا گیا تھا کہ جو آمدنی آبپاشی سے بجٹ میں دکھلائی ہے وہ بہت زیادہ ہے اتنی نہیں ہوسکتی۔ اس کے جواب میں میں نے یہ عرض کیا تھا چونکہ اس سال آبپاشی غیر متوقع طور پر بہت زیادہ ہوئی ہے۔ ریویج کے وقت زیادہ ہوئی۔ اس وجہ سے تقریباً ۲۷ لاکھ یا ۲۴ لاکھ روپیہ اس سال آمدنی میں ہونے والا ہے۔

(At this stage the Deputy Speaker took the Chair at 4.4 p m.)

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan :

نوابزادہ محمد لیاقت علی خان —

جذاب والا — میں شروع میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ مجھے بالکل سمجھ نہیں ہے کہ حافظ صاحب کا دل ویسا ہی صاف ہے جیسی اُن کی اچکن ہے۔ معاملہ اس وقت دل کا نہیں ہے بلکہ معاملہ اس وقت کیٹال ریٹس کا ہے۔ اس وقت یہ تجویز پیش کی گئی ہے کہ آبپاشی اس قدر زیادہ ہے کہ کاشتکار موجودہ حالت میں جب کہ غلہ کا نرخ بہت زیادہ گر گیا ہے ادا کرنے سے قاصر ہیں میرے معزز دوست وزیر صاحب کی تقریر تو نواب صاحب چھوڑی ہے کچھ فارو بیار کی گفتگو تھی۔ وزیر صاحب نے فرمایا کہ صاحب جب آب حکومت میں تھے تو آپ نے کیا کیا۔ وہ یہ فراموش کر گئے کہ گذشتہ حکومت بقول اُن کے اور

[Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan.]

اُن حضرات کے جو اُن کے ساتھ تشریف رکھتے ہیں شیطانی حکومت تھی۔ کیا موجودہ حکومت میں بھی وہ شیطانی ہے جو اپنا مقابلہ گذشتہ حکومت سے کیا جاتا ہے۔ جناب والا گذشتہ حکومت پر تو لعنت بھیجتے اب آپ فرمائیے کہ آپ اس معاملہ میں کیا کرنا چاہتے ہیں۔ ایک مسئلہ تو یہ ہے کہ گذشتہ حکومت کے قانون بالکل مختلف تھے موجودہ حکومت سے حافظ صاحب سر ہلاتے ہیں اب اس نادانی کا میرے پاس کیا علاج ہے اگر ان کو یہ بھی معلوم ہے کہ گذشتہ حکومت کا جو کانستبل ٹیوشن تھا وہ موجودہ حکومت کے کانستبل ٹیوشن سے بالکل مختلف تھا گذشتہ حکومت میں بہت سے رزرو (reserved) قرار دینے تھے مگر اب خدا کے فضل سے موجودہ حکومت بالکل خود مختار ہے تو پھر میں نہیں سمجھتا کہ جناب حافظ صاحب کیوں مجبور ہیں۔ اگر یہ حضرات اب بھی یہ سمجھتے ہیں کہ موجودہ طور حکومت بھی ویسا ہی چال ہے اور اُس میں وہ سب خرابیاں ہیں جو گذشتہ طرز حکومت میں تھیں اور اگر گذشتہ طرز حکومت اور موجودہ طور حکومت میں کوئی اختلاف نہیں ہے تو میں یہ عرض کروں گا کہ آپ حضرات اپنے آپ کو اور تمام ملک کے دوسرے لوگوں کو دھوکے میں ڈال رہے ہیں۔ ہم لوگ تو یہ سمجھتے ہیں کہ آپ نے جب عنان حکومت اپنے ہاتھ میں لی تو یہ خیال کر لیا ہوگا کہ ہم اس طرز حکومت کے ماتحت اُس صوبے کے باشندگان کو کچھ فائدہ پہونچا سکیں گے۔ اگر آپ یہ سمجھتے ہیں کہ کچھ فائدہ نہیں پہونچ سکتا تو میں عرض کروں گا کہ یہ بالکل تضحیک اوقات ہے آپ حضرات دوسری جگہ پر زیادہ مفید کام کر سکتے ہیں۔

Voices from Congress Benches—

آپ کے لیئے جگہ خالی کر دیں۔

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan :

نواب زادہ محمد لیاقت علی خاں —

جگہ کے لیئے آپ کا شکریہ ہے ابھی تک میں اس لعنت سے بچا ہوا ہوں۔ کوئی صاحب جو اس جگہ تشریف رکھتے ہیں وہ یہ نہیں کہہ سکتے کہ کسی موقع پر گذشتہ ۱۴ سال میں جب سے میں اس صوبہ کی پولیٹیکل لائف میں داخل ہوا ہوں کوئی دھبہ میرے دامن پر خواہ وہ وزارت کا ہو خواہ وہ خطب کا ہو اور خواہ وہ کسی دوسری لغت کا ہو۔ لہذا ہے؟ میرا دامن اب تک بالکل پاک و صاف ہے۔

Shri Charan Singh :

شری چرن سنگھ —

آپ پر تو نہیں ایسی پارٹی پڑ تو ہے۔

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan :

نواب زادہ محمد لیاقت علی خاں —

میری پارٹی میں بھی ایسے حضرات نہیں ہیں کیونکہ میں مسلم لیگ کا ممبر ہوں اور اُس میں کوئی وزیر نہیں ہے مگر آپ اس پر بھی زبردستی الزام لگانا چاہتے ہیں۔

جناب والا — میرے دوست وزیر صاحب نے فرمایا کہ میں نے ایک کمیٹی بٹھلائی ہے۔ یہ تو دہی جال ہے جس میں ہم پہلے سے پھنس رہے تھے۔ کمیٹی نو اب نے ضرور بیسیا دی مگر کم از کم آپ اپنی تقریر میں یہ تو فرماتے کہ جہانک حکومت کا تعلق ہے وہ یہ محسوس کرتی ہے کہ دو اریگیشن ریتس ہیں وہ واقعی زیادہ ہیں۔ میں آپ سے یہ سوال کرنا چاہتا ہوں کہ خواہ آپ کی دشواریاں کچھ بھی ہوں کیا آپ یہ سمجھتے ہیں کہ جو اریگیشن ریتس ہیں وہ جائز ہیں۔ میرا یہ سوال نہیں ہے کہ آپ کی کمیٹی کیا رپورٹ کرے آپ اس وقت حق بجانب ہوتے اگر آپ اس کے متعلق کہتے کہ کیا تخفیف کی جا رہی ہے تو نہیں کہہ سکتے کیونکہ ہم نے کمیٹی بٹھلائی ہے مگر میں راجہ جگماتھ بحث سے اتفاق رکھتا ہوں کہ واقعی کینال ریتس زیادہ ہیں اور کاشتکار پر اس کا بار بہت زیادہ ہے۔ میرے دوست وزیر صاحب نے اس کے متعلق کچھ نہیں فرمایا اور فرمایا تو کہا کہ اخراجات میں کمی نہیں کی جاسکتی کیوں کہ وہیں کہ بہت سی دشواریاں اس میں موجود ہیں۔ اس وقت مسئلہ یہ نہیں ہے۔ یہ بحث نہیں کی جا رہی ہے کہ آب ۲۵ یا ۵۰ یا ۱۰۰ فیصدی کم کیجئے اریگیشن کی طرف سے کہا گیا ہے کہ کاشتکاروں پر اریگیشن ریتس کا بار بہت زیادہ ہے خصوصاً موجودہ حالت میں حد تک غلہ کا نرخ اس قدر ادران ہے۔ اس کے متعلق جناب وزیر صاحب نے کچھ بھی نہیں فرمایا۔ میں تو امید رکھتا تھا کہ وزیر صاحب یہ فرمادیں گے کہ ہم کو اریگیشن کی دیوز سے اتفاق ہے اور واقعی موجودہ گورنمنٹ کی نظر میں یہی آئیاناہ کا بار کاشتکار پر زیادہ ہے اور گورنمنٹ کوشش کریگی کہ جتنی زیادہ سے زیادہ کمی کر سکتی ہے کریگی۔ مگر اس کے متعلق میرے دوست وزیر صاحب بالکل گول ہو گئے۔

جناب والا — اس طرف سے جو کچھ بھی کہا جاتا ہے اس جانب کے حصرات ہمیشہ اس پر شبہ کرتے ہیں۔ کیا میں یہ درخواست کر سکتا ہوں کہ وہ اپنے دماغ سے کبھی تو یہ بات نکال دیا کریں کہ اس طرف سے جو کچھ کہا جاتا ہے وہ ہمیشہ پولیٹیکل اسٹنٹ (political stunt) نہیں ہے۔ میں اپنے دوست کو یہ یاد دلانا چاہتا ہوں کہ یہ مسئلہ ایسا ہے کہ جب یہاں موجودہ حکومت بھی موجود نہ تھی تو رمیدار اور کاشتکاروں کے نمایندے جو اس ایوان میں آتے تھے ہمیشہ اس مسئلہ پر بڑے دور سے تقریریں کیا کرتے تھے اور دیوز و فوشن پاس کیا کرتے تھے کیا اس وقت بھی یہ ایک پولیٹیکل اسٹنٹ تھا؟ میں وزیر صاحب سے پوچھ سکتا ہوں کہ جیسے آپ خواہش رکھتے ہیں کہ ہم آپ پر اعتماد کریں ویسے ہی میں آپ سے درخواست کروں گا کہ آپ بھی اپنے دماغ کو صاف کر کے یہ بات سمجھ لیجئے کہ اس طرف سے جو کچھ کہا جاتا ہے وہ ہمیشہ آپ کو زک پہونچانے اور بدنام کرنے کو نہیں کہا جاتا۔ بلکہ وہ اس لیئے بھی کہا جاتا ہے کہ ممبران محسوس

[Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan]

کرتے ہیں کہ لوگوں کو تکالیف نہ اور وہ درخواست کرتے ہیں کہ آپ ان کو رفع کیجئے۔

جناب والا — مجھے تعجب ہے کہ وہ پارٹی جو ہمیشہ ایوزیشن میں رہی ہو اور جس نے سخت سے سخت گورنمنٹ کے خلاف تقریریں کی ہوں وہ اب ایوزیشن سے اس قدر کیوں گھبراتی ہے۔ کیا اس وقت ایوزیشن کے بارے میں کہا جاتا تھا کہ جو کچھ کانگریس پارٹی کرتی ہے۔ وہ پولیٹیکل اسٹنڈٹ ہے۔ کیا ہر شخص یہ تسلیم نہیں کرتا تھا کہ واقعی کانگریس پارٹی اپنے دل میں یہ محسوس کرتی ہے کہ اس صوبہ کے لوگوں کو تکلیف ہے اگر اکثریت پارٹی کا یہ طریقہ ہے کہ ایوزیشن کے طرف سے جو کچھ بھی کہا جائے وہ پولیٹیکل اسٹنڈٹ ہے تو پھر میں سمجھتا ہوں کہ وزیر صاحب گورنر صاحب کو یہ مشورہ دے سکتے ہیں کہ اس ایوان کا بلانا بالکل بیکار ہے اور لوگوں کا وقت ضائع کرنا ہے۔ جناب والا — میرے معزز دوست وزیر صاحب نے فرمایا کہ اگر بالفرض محال ۴۴ لاکھ کی رقم معاف دیں کر دیں جائے تو کاشتکاروں کو اس سے کیا فائدہ ہوگا۔ یہ تو ایسی دابل ہے کہ مجھے بہت تعجب ہوا کہ ایسے تجربہ کار اور ذی ہوش وزیر صاحب کی زبان سے ایسی بات نکلی۔ ان کی نظروں میں ۴۴ لاکھ روپیہ کی رقم کچھ معنی ہی نہیں رکھتی ہے۔ جناب والا میں تو یہ عرض کروں گا کہ ۴۴ لاکھ نہیں اگر اس وقت یہاں کے کاشتکاروں کو ۴۴ روپیہ کا بھی فائدہ پہنچ سکتا ہو تو پہنچایا جائے۔ مجھے تو یہ معلوم ہوا کہ وزیر صاحب نے جو تفریر فرمائی ہے اس کا لب و لہجہ تو وہی ہے جو گذشتہ وزرا فرمایا کرتے تھے۔ میرے معزز دوست وزیر صاحب اپنے سر کو ہلاتے ہیں کہ بالکل ٹھیک ہے۔ مگر مجھے افسوس ہے کہ آخر ابھی تو سات مہینے ہی گزرے ہیں اگر اتنی جلدی آپ پر یہ رنگ چڑھ گیا تو اس صوبہ کا کیا حشر ہوگا؟

جناب والا — میں تو پھر درخواست کروں گا اور نہایت ادب سے درخواست کروں گا کہ جناب وزیر صاحب جب اخیر میں دوبارہ تقریر فرمانے کے لیئے کھڑے ہونگے تو وہ کم از کم یہ اصول گورنمنٹ کی طرف سے پیش کریں گے کہ گورنمنٹ کی رائے میں کاشتکاروں پر آبیانہ کا بہت زیادہ بار ہے اور گورنمنٹ اس بار کو جتنا بھی کم کیا جاوے کریکھی۔ مجھے یقین ہے کہ اگر وزیر صاحب نے اس قسم کا اطمینان دلایا تو نہ صرف اس ایوان میں جو حضرات موجود ہیں مطمئن ہونگے بلکہ لاکھوں اور کروڑوں کی تعداد میں جو کاشتکار اس صوبہ میں آباد ہیں اور ان مصیبتوں میں مبتلا ہیں وہ بھی ان کا شکریہ ادا کریں گے۔

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : نوابزادہ محمد لیاقت علی خاں :

जनাব वाला, मैं शुरू में यह बर्ज करना चाहता हूँ कि मुझे बिल्कुल शुबहा नहीं है कि हाफिज साहब का दिल वैसा ही साफ़ है जैसी उनकी जचकन है। मामला इस वक़्त दिल का नहीं है बल्कि मामला इस वक़्त केनाल रेड्स का है। इस वक़्त यह तजवीज़ पेश की गई है कि

आबयाना इस कदर ज्यादा है कि काश्तकार मौजूदा हालत में जब कि गल्ला का निर्र्ख बहुत ज्यादा गिर गया अदा करने से कासिर हैं। मेरे मुअज्जिज दोस्त वजीर साहब की तक्ररीर तो नवाब साहब छनारी से कुछ नाजो नियाज की गुप्तगू थी। वजीर साहब ने फ़रमाया कि साहब जब आप हुकूमत में थे तो आप ने क्या किया। वह यह फ़रामोश कर गये कि गुजिश्ता हुकूमत बक्रौल उनके और उन हज़रात के जो उनके साथ तशरीफ़ रखते हैं शैतानी हुकूमत थी। क्या मौजूदा हुकूमत में भी वह शैतानियत है जो अपना मुकाबिला गुजिश्ता हुकूमत से किया जाता है।

जनाब वाला, गुजिश्ता हुकूमत पर तो लानत भेजिये, अब आप फ़रमाइये कि आप इस मामले में क्या करना चाहते हैं। एक मसला तो यह है कि गुजिश्ता हुकूमत के क़ानून बिल्कुल मुस्तलिफ़ थे मौजूदा हुकूमत से। हाफ़िज़ साहब सर हिलाते हैं। अब इस नादानी का मेरे पास क्या इलाज है। अगर उनको यह भी नहीं मालूम है कि गुजिश्ता हुकूमत का जो कान्स्टीट्यूशन था वह मौजूदा हुकूमत के कान्स्टीट्यूशन से बिल्कुल मुस्तलिफ़ था। गुजिश्ता हुकूमत में बहुत से रिज़र्वड डिपार्टमेंट थे मगर अब खुदा के फ़ज़ल से मौजूदा हुकूमत बिल्कुल खुद मुस्तार है। तो फिर मैं नहीं समझता कि जनाब हाफ़िज़ साहब क्यों मजबूर हैं। अगर यह हज़रात अब भी यह समझते हैं कि मौजूदा तर्ज़ हुकूमत भी वैसा ही जाल है और उसमें वह सब खराबियां हैं जो गुजिश्ता तर्ज़ हुकूमत में थी और अगर गुजिश्ता तर्ज़ हुकूमत और मौजूदा तर्ज़ हुकूमत में कोई इस्तिलाफ़ नहीं है तो मैं यह अर्ज करूंगा कि आप हज़रात अपने आपको और तमाम मुल्क के दूसरे लोगों को धोखे में डाल रहे हैं। हम लोग तो यह समझते हैं कि आपने जब इनाने हुकूमत अपने हाथ में ली तो यह ख्याल कर लिया होगा कि हम इस तर्ज़ हुकूमत के मातहत इस सूबे के बाशिन्दगान को कुछ फ़ायदा पहुंचा सकेंगे। अगर आप यह समझने हैं कि कुछ फ़ायदा नहीं पहुंच सकता है तो मैं अर्ज करूंगा कि यह बिल्कुल तजीय औकात है। आप हज़रात दूसरी जगह पर ज्यादा मुफ़ीद काम कर सकते हैं।

Voice from Congress benches—आप के लिये जगह खाली कर दें

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan नवाबज़ादा मुहम्मद लियाक़त अली खां:

जगह के लिये आप का शुक्रिया है। अभी तक मैं इस लानत से बचा हुआ हूँ। कोई साहब जो इस जगह तशरीफ़ रखते हैं वह यह नहीं कह सकते कि किसी मौक़े पर गुजिश्ता १४ साल में जबसे मैं इस सूबे की पोलिटिकल लाईफ़ में दाखिल हुआ हूँ कोई धब्बा मेरे दामन पर ख़्वाह वह वज़रात का हो, ख़्वाह वह खिताब का हो और ख़्वाह वह किसी दूसरी लानत का हो लगा है। मेरा दामन अब तक बिल्कुल पाक व साफ़ है।

Shri Charan Singh : श्री चरन सिंह :

आप पर तो नहीं आप की पार्टी पर तो है।

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : नवाबज़ादा मुहम्मद लियाक़त अली खां :

मेरी पार्टी में भी ऐसे हज़रात नहीं हैं क्योंकि मैं मुस्लिम लीग का मेम्बर हूँ और इसमें कोई वज़ीर नहीं है। मगर आप इस पर भी ज़बरदस्ती इल्ज़ाम लगाना चाहते हैं। तो जनाब वाला, मेरे दोस्त वजीर साहब ने फ़रमाया कि मैंने एक कमेटी बिठलाई है। यह तो वही जाल

[Nawa'zada Muhammad Laquat Ali Khan]

है जिनमें हम पहले से फंस रहे थे। कमेटी तो आपने जरूर बिठा दी मगर कम अज्र कम आप अनो नकरीर में यह तो फरमाते कि जहां तक हुकूमत का ताल्लुक है, वह यह महसूस करती है कि जो इरागेनन रेड्स हैं वह वाकई ज्यादा हैं। मैं आप से यह सवाल करना चाहता हूं कि ख्वाह आप की दुशवारियां कुछ भी हों क्या आप यह समझते हैं कि जो इरीगेशन रेड्स हैं वह जायज हैं। मेरा यह सवाल नहीं है कि आपकी कमेटी क्या रिपोर्ट करे। आप इस वक्त हक वजा-निब होने अगर आप इसके मुताल्लिक कहते कि क्या तखफ़ीफ़ की जावेगी। हम तो नहीं कह सकते क्योंकि हम ने कमेटी बिठलाई है। मगर मैं राजा जगन्नाथ बख्श सिंह साहब से इत्तिफ़ाक़ रखना हूं कि वाकई केनाल रेड्स ज्यादा हैं और काश्तकार पर इसका बार बहुत ज्यादा है। मेरे दोस्त वजीर साहब ने इसके मुताल्लिक कुछ नहीं फरमाया और फरमाया तो कहा कि अखराजात में कमी नहीं की जा सकती क्योंकि बहुत सी दुशवारियां इसमें मौजूद हैं। इस वक्त मसला यह नहीं है। यह वहम नहीं की जा रही है कि आप २५ या ५० या १०० फ़ी सदी कम कीजिये। अपोजीशन की तरफ़ से कहा गया है कि काश्तकारों पर इरीगेशन रेड्स का बार बहुत ज्यादा है खुमूमन मौजूदा हालत में जबकि गल्ला का निख इस कदर अरजा है। इसके मुताल्लिक जनाब वजीर साहब ने कुछ भी नहीं फरमाया। मैं तो उम्मीद रखना था कि वजीर साहब यह फरमायेंगे कि हमको अपोजीशन की व्यूज से इत्तिफ़ाक़ है और वाकई मौजूदा गवर्नमेंट की नज़र में भी आबयाना का बार काश्तकार पर ज्यादा है और गवर्नमेंट कोशिश करेगी कि जितनी ज्यादा से ज्यादा कमी कर सकती है करेगी। मगर इसके मुताल्लिक मेरे दोस्त वजीर साहब बिल्कुल गोल हो गये।

जनाब वाला, इस तरफ़ से जो भी कहा जाता है उस जानिब के हज़रात हमेशा इस पर खुबहा करते हैं। क्या मैं यह दरखास्त कर सकता हूं कि वह अपने दिमाग़ से कभी तो यह बात निकाल दिया करें कि इस तरफ़ से जो कुछ कहा जाता है वह हमेशा पोलिटिकल स्टन्ट नहीं है। मैं अपने दोस्त को यह याद दिलाना चाहता हूं कि यह मसला ऐसा है कि जब यहां मौजूदा हुकूमत भी मौजूद न थी तो जमींदार और काश्तकारों के नुमायन्दे जो इस ऐवान में आते थे हमेशा इस मसले पर बड़े जोर से तक्रारें किया करते थे और रिजोल्यूशन पास करते थे। क्या उस वक्त भी यह एक पोलिटिकल स्टन्ट था? मैं वजीर साहब से पूछ सकता हूं कि जैसे आप ख्वाहिश रखते हैं कि हम आप पर एत्माद करें वैसे ही मैं आप से दरखास्त करूंगा कि आप भी अपने दिलो दिमाग़ को साफ़ करके यह बात समझ लीजिये कि इस तरफ़ से जो कुछ कहा जाता है वह हमेशा आपको ज़क़ पढ़वाने और बदनाम करने को नहीं कहा जाता। बल्कि वह इसलिये पेश किया जाता है कि मेम्बरान महसूस करते हैं कि लोगों को तकलीफ़ है और वह दरखास्त करते हैं कि आप उनको रफ़ा कीजिये। जनाब वाला, मुझे ताज़्जुब है कि वह पार्टी जो हमेशा अपोजीशन में रही हो और ज़िम्मे सख़्त से सख़्त गवर्नमेंट के खिलाफ़ तक्रारें की हों वह अब अपोजीशन से इस कदर क्यों घबड़ाती है। क्या इस वक्त अपोजीशन के बारे में कहा जाता था कि जो कुछ कांग्रेस पार्टी करती है वह पोलिटिकल स्टन्ट है? क्या हर शख्स यह तसलीम नहीं करता था कि वाकई कांग्रेस पार्टी अपने दिल में यह महसूस करती है कि इस सूबे के लोगों को तकलीफ़ है? अगर अक्सरियत पार्टी का यह तरीक़ा है कि अपोजीशन की तरफ़ से जो कुछ भी कहा जावे वह पोलिटिकल स्टन्ट है तो फिर मैं समझना हूं कि वजीर साहब गवर्नर साहब को यह मशविरह दे सकते हैं कि इस ईवान को बुलाना बिल्कुल बेकार है और लोगों का वक्त बेकार जाया करना है। जनाब वाला, मेरे मुअज़्ज़िब दोस्त वजीर साहब ने फरमाया कि अगर बिलफ़र्ज मुहाल ४४ लाख की रक़म मुआफ़ भी करदी जाये तो काश्तकारों को इससे क्या फ़ायदा होगा। यह तो ऐसी दलील है कि

मुझे बहुत ताज्जुब हुआ कि ऐसे तजुर्बिकार और जीहोश वजीर साहब की जवान से ऐसी बात निकली। उनकी नज़रों में ४४ लाख रुपये की रकम कुछ मानी ही नहीं रखती है।

जनाब वाला, मैं यह अर्ज करूंगा कि ४४ लाख ही नहीं अगर इस वक्त यहां के काश्तकारों को ४४ रुपये का भी फ़ायदा पहुंच सकता हो तो पहुंचाया जावे। मुझे तो यह मालूम हुआ कि वजीर साहब ने जो तकरीर फरमाई है इसका लव व लुवाब वही है जो गुज़िश्ता वजरा फ़रमाया करते थे। मेरे मुअज़्ज़िज़ दोस्त वजीर साहब अपने सर को हिलाते हैं कि बिल्कुल ठीक है। मगर मुझे अफ़सोस है कि आखिर अभी तो सात महीने ही गुजरे हैं। अगर इतनी जल्दी आप पर यह रंग चढ़ गया तो इस सूबे का क्या हसरत होगा? जनाब वाला, मैं तो फिर दरख़वास्त करूंगा और निहायत अदब से दरख़वास्त करूंगा कि जनाब वजीर साहब जब आख़ीर में दोबारा तकरीर फरमाने के लिये खड़े होंगे तो वह कम अज कम यह उसूल गवर्नमेंट की तरफ़ से पेश करेंगे कि गवर्नमेंट की राय में काश्तकारों पर आबयाना का बहुत ज्यादा बार है और गवर्नमेंट इस बार को जितना भी कम किया जावे करेगी। मुझे यकीन है कि अगर वजीर साहब ने इस क्रिस्म का इत्मीनान दिलाया तो न सिर्फ़ इस ईवान में जो हज़रात मौजूद हैं मुतमयन होंगे बल्कि लाखों ओर करोड़ों की तादाद में जो काश्तकार इस सूबे में आबाद हैं और इन मुसीबतों में मुब्तला हैं वह भी उनका शुक्रिया अदा करेंगे।

* **Shri Mohan Lal Gautam:** श्री मोहन लाल गौतम :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—इस कट मोशन को मूव करते हुये एक मेम्बर साहब ने फ़रमाया कि किसानों पर जुल्म करने वालों की फ़िहरिस्त में ज़मींदारों का नम्बर चौथा आता है। पहला नम्बर जो उन्होंने रक्खा था वह गवर्नमेन्ट का था। दूसरा शायद मैं अगर भूल नहीं गया तो साहूकार का और तीसरा मौजूदा ज़माने के हालात का था और चौथा ज़मींदार का। जहां तक ज़माने के हालात का ताल्लुक है वह एक ऐसी चीज़ है जिसके ऊपर हमारा कोई खास क़ाबू नहीं है। इसलिये अगर उसको निकाल दिया जाये तो तीन चीज़ें रह जाती हैं। मैं तो यह समझता हूँ कि ज़मींदार और साहूकार तो बेचारे एक छोटी सी चीज़ हैं। जो जुल्म यहां के काश्तकारों पर हो रहे हैं उसकी सब से ज्यादा ज़िम्मेदारी ब्रिटिश गवर्नमेन्ट पर है। ब्रिटिश गवर्नमेन्ट ने ही अपने फ़ायदे के लिये और अपनी सहूलियतों के लिये इन ज़मींदारों को पैदा किया है और जो कुछ मज़ालिम ज़मींदारों की तरफ़ से आज तक बयान किये जाते हैं मैं उसका ज़िम्मेदार इस ब्रिटिश गवर्नमेन्ट को ठहराता हूँ। वज़ारत तो इसका बहुत छोटा सा हिस्सा है जो कोशिश करता है कि उससे दूर रहे। जितना भी दूर रह सके उसकी कोशिश करता है। साहूकारों के बारे में मेरा यह ख़याल है कि वह सर्कम्सटान्सैज़ की वजह से पैदा हो गये हैं। उनके मज़ालिम अभी बहुत ज्यादा हैं। मैं समझता हूँ कि जितनी जल्दी उनके मज़ालिम ख़त्म हो सके किये जायें।

नवाब साहब की स्पीच से मुझे यह बड़ी खुशी हुई कि १० जुलाई को उन्होंने अपनी केबिनेट में इस मसले का फ़ैसला किया कि केनाल रेट्स घटा दिये जायें। नवाब साहब १०, १५ साल तक गवर्नमेन्ट में रहे और उसकी ज़िम्मेदारियां उन पर रहीं। यह खुशक्रिस्मती है कि उनका फ़ैसला उस समय हुआ जब इन्टैरिम मिनिस्टरी थी और यह बात चल रही थी कि गवर्नर साहब ने पन्त जी से मिल कर कहा था कि आप मिनिस्टरी ग्रहण कर लें और ६ जुलाई को वर्धा में यह फ़ैसला हो गया था कि कांग्रेस पद ग्रहण कर ले। नवाब साहब को जब मालूम हुआ कि कांग्रेस वाले आ गये तो जल्दी २ आख़िरी रिज़ोल्यूशन अपनी केबिनेट में पास कर दिया। इसके लिये मैं उनको धन्यवाद देता हूँ। लेकिन कुछ भी हो कितनी भी देरी से किया

* Speech not revised by the honourable member.

[Shri Mohan Lal Gantam.]

गया, आखिर वज्राग्नि का कलमदान छोड़ने से पहले उन्होंने पास कर दिया। यह कट मोशन जिम खूबा मे गजा साहब ने रखी है और उस पर इतनी तकरीरें हो चुकी हैं कि मैं इस पर हाउस का ज्यादा समय नहीं लूंगा। मैं दो एक बातें आपके सामने रखना चाहता हूं, वह यह है कि कई साहबान ने कहा है कि नहर के मुहकमे से गवर्नमेन्ट अब तक बहुत फायदा उठा रही है। मवाल् यह किया गया है—क्या इस मुहकमे से कोई मुनाफा न लिया जाये? इसका राजा साहब से जवाब मांगा था। मैं निहायत अदब से अर्ज करना चाहता हूं कि गवर्नमेन्ट किसी काम से जितना चाहे फायदा उठाये लेकिन उसके मुनाफा उठाने की हद उस समय नष्ट हो जाती है जब हम देखते हैं कि मुनाफा उन लोगों से उठाया जा रहा है जिसके पेट में रोटी नहीं है और तन पर कपड़ा नहीं है। अगर वह मुनाफा ऐसे लोगों से उठाया जाता है जो भूखे मर रहे हैं तो ऐसी हालत में अगर गवर्नमेन्ट एक भी पैसा अपने खर्चों में और इन्ट्रेस्ट से ज्यादा लेती है तब वह उन गरीबों पर जुल्म करती है जिनने पैसा लिया जाता है। ऐडमिनिस्ट्रेशन रिपोर्ट से जो कि इस मुहकमे से निकली है तमाम ऐदाद व गुमार देखे जाये तो यह मालूम होता है कि २६, ३७ के एक्यूमुलेटेड (accumulated) फिगर्स से हम ज्यादा नहीं गये हैं—१६,९५,८१,४२९ रुपया गवर्नमेन्ट ने इस ग्वरनमेन्ट में लिया है मैं निहायत अदब से अर्ज करना चाहता हूं कि यह पालिसी जो गवर्नमेन्ट कर रही है वह नब्दील होना चाहिये। हमने अपने इलेक्शन मैनीफैस्टो में यह कहा था कि हम लोग केनाल रेट्स को घटाने के लिये वहां जा रहे हैं और गवर्नमेन्ट से यह शिफ्ट रिश है कि हम अपने इलेक्शन मैनीफैस्टो को सामने रखते हुये अपनी कार्रवाई किस तरीके से करें जिससे हममें कमी हो। बजट में अगर देखा जाये तो पिछले साल की नेट रेवेन्यू इन्कम इस मुहकमे की १,३०,०५, - २८८ और इस साल के बजट में १,६३,७६,९९३ इस तरह से २८,२८,७४५ रुपया इजाफा पिछले साल में इस साल रख दिया गया है, और इसके बारे में कहा जाता है कि बहुत ज्यादा आबपाशी हुई है इन्फ्लेक्शन आमदनी बढ़ गई है। मैं यह बहुत अदब से अर्ज करना चाहता हूं कि हमने एक कमेटी इरीगेशन रेट्स में कमी करने के लिये बैठाई है। उसके माने यह है कि गवर्नमेन्ट यह महसूस करती है कि रेट्स को कमी होना चाहिये। मैं बहुत अदब से यह अर्ज करना चाहता हूं कि इस कमेटी की बैठक दो महीने से हो रही है लेकिन बजट को बनाते समय यह अन्दाजा नहीं किया गया कि अगर नखफाफ हुई तो बजट में वह गुजाइश नहीं है कि वह तखफाफ कर सकें क्योंकि बजट एस्टीमेट जो बना वह इनके अनुसार १ करोड़ ६३ लाख नेट रेवेन्यू का है। इसलिये मैं बहुत अदब से अर्ज करना चाहता हूं कि गवर्नमेन्ट इस मसले पर अच्छी तरह से गौर करे और जो कुछ वह रेट्स में कमी न कर सकनी है करे। जितना रुपया इस समय इरीगेशन में बचाया जाता उसकी तखफाफ करने से कोई घाटा न होगा। इसका करना लाजमी है। जब तक गरीब आदमियों के पास खाने को और पहिनने को कपड़ा नहीं है उस समय तक गवर्नमेन्ट को उनसे ज्यादा टैक्स लेना जिससे उनकी जिन्दगी और मुश्किल हो जाये बड़ी ज्यादाती है। बहुत से भाई प्रेक्टिकैलिटी की दुहाई दे रहे हैं। जो भाई इससे पहिले गवर्नमेन्ट में रहे वे भी ऐसी ही दुहाइया देते रहे हैं। यही बातें हैं जो सर तेज बहादुर सप्रू और चिन्तामणि भी कहते रहे। अगर ऐडमिनिस्ट्रेशन रिपोर्ट देखी जाये तो जो नेट इन्कम रेवेन्यू से होती है उसमें ५.७ फी सदी मुनाफा है। अगर इसमें से इन्ट्रेस्ट घटाया जाये तो २.७ फी सदी गवर्नमेन्ट को मुनाफा होता है। मैं यह कहूंगा कि हमको इन गरीबों से मुनाफा लेने का क्या हक है जो पहिले से ही गरीबी में हैं। अगर इस मुहकमे की फ्रजूल खर्चियां कम न की जायें तो भी जितना मुनाफा फ्रजूल खर्चों के बाद होना है वह कम से कम कर दिया जाये। मैं अदब से अर्ज करता हूं और उम्मीद करता हूं कि कमेटी इस पर गौर करेगी।

* Shri Mohan Lal Gautam :

श्री मोहन लाल गोतम —

جناب دپٹی ایسیکٹر صاحب - اس کٹ موشن کو مورو کرتے ہوئے ایک میمبر صاحب نے فرمایا کہ کسانوں پر ظلم کرنے والوں کی فہرست میں زمینداروں کا نام چوتھا آتا ہے۔ پہلا نمبر جو انہوں نے رکھا تھا وہ گورنمنٹ کا تھا دوسرا شاید اگر میں بھول نہیں گیا تو ساہوکار کا اور تیسرا موجودہ زمانے کے حالات کا تھا اور چوتھا زمیندار کا۔ جہاں تک زمانے کے حالات کا تعلق ہے وہ ایک ایسی خبر ہے جس کے آرڈر ہمارا کوئی خاص نام نہیں ہے اس لیے اگر اُس کو نکال دیا جائے تو تین چیزیں رہ جاتی ہیں۔ میں تو یہ سمجھتا ہوں کہ زمیندار اور ساہوکار تو بیچارے ایک چھٹی سی چیز ہیں جو ظلم یہاں کے کاشتکاروں پر ہو رہے ہیں اُس کی سب سے زیادہ ذمہ داری برٹش گورنمنٹ پر ہے۔ برٹش گورنمنٹ نے ہی اپنے فائدہ کے لیے اور اپنی سہولیتوں کے لیے ان زمینداروں کو پیدا کیا ہے اور جو کچھ مظالم زمینداروں کی طرف سے آج تک بیان کیئے جاتے ہیں میں اُس کا ذمہ دار اُس برٹش گورنمنٹ کو پہنچاتا ہوں۔ وزارت تو اس کا بہت چھوٹا سا حصہ ہے۔ جو کوشش کرتا ہے کہ اُس سے دور رہے۔ جتنا بھی دور رہ سکے اُس کی کوشش کرتا ہے۔ ساہوکاروں کے بارے میں میرا یہ خیال ہے کہ وہ سر کمسٹینسز کی وجہ سے پیدا ہو گئے ہیں اُن کے مظالم بھی بہت زیادہ ہیں میں سمجھتا ہوں کہ جتنی جلدی اُن کے مظالم ختم ہو سکیں کیئے جائیں۔ نواب صاحب کی اسپیچ سے مجھے یہ بھی خوشی ہوئی کہ ۱۰ جولائی کو انہوں نے اپنی کیمنٹ میں اُس مسئلے کا فیصلہ کیا کہ کینال ریٹس گھٹا دیئے جائیں۔ نواب صاحب ۱۰ و ۱۱ سال تک گورنمنٹ میں رہے اور اُس کی ذمہ داریاں اُن پر رہیں۔ یہ خوش قسمتی ہے کہ اُن کا فیصلہ اس سہے ہوا جب انٹیریم منسٹری تھی اور یہ بات چل رہی تھی کہ گورنر صاحب نے ہفتہ جی سے ملکر کہا تھا کہ آپ منسٹری گھر کر لیں اور ۶ جولائی کو واردہا میں یہ فیصلہ ہو گیا تھا کہ کانگریس پدگروہ کر لے۔ نواب صاحب کو جب معلوم ہوا کہ کانگریس والے آگئے تو جلدی جلائی آخری رزلویشن اپنی کیمنٹ میں پاس کر دیا اس کے لئے میں اُن کو دھنبا دیتا ہوں لیکن کچھ بھی ہو کتنی بھی دیر سے کیا گیا اخیر وزارت کا قلمدان چھوڑنے سے پہلے انہوں نے پاس کر دیا۔ یہ کٹ موشن جس خوبی سے راجہ صاحب نے رکھا ہے اور اس پر اتنی تقریریں ہو چکی ہے۔ کہ میں اس پر ہاؤس کا زیادہ سہے نہیں لوں گا۔ میں دو ایک باتیں آپ کے سامنے رکھنا چاہتا ہوں وہ یہ ہیں کہ کئی صاحبان نے کہا ہے کہ نہر کے مسئلے سے گورنمنٹ اب تک بہت فائدہ اُٹھا رہی ہے۔ سوال یہ کیا آیا ہے۔ کیا اس مسئلے سے کوئی منافع نہ لیا جائے اس کا راجہ صاحب سے جواب مانگا تھا۔ میں نہایت ادب سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ گورنمنٹ کسی کام سے جتنا چاہے فائدہ اُٹھائے لیکن اُس کے منافع اُٹھانے کی حد اُس سے نہشت ہو جاتی ہے جب ہم دیکھتے ہیں کہ منافع اُن لوگوں سے اُٹھایا جا رہا ہے جن کے پیٹ کو روٹی پہنچ رہی ہے اور تن پر کپڑا نہیں ہے۔ اگر وہ منافع ایسے لوگوں سے اُٹھایا جاتا ہے جو بیوکوں پر رہے ہیں تو ایسی حالت

*Speech not revised by the honourable member.

[Shri Mohan Lal Gautam]

میں اگر گورنمنٹ ایک بھی پیسہ اپنے خرچے سے اور انٹرسٹ سے زیادہ لیتی ہے تب وہ ان غریبوں پر ظالم کرتی ہے جن سے پیسہ لیا جاتا ہے۔ ایڈمنسٹریشن رپورٹ سے جو کہ اس محکمے سے فنڈی ہے تمام اعداد و شمار دیکھے جائیں تو یہہ معلوم ہوتا ہے کہ ۳۶ و ۳۷ کے اکٹیومیڈیٹڈ (accumulated) فیکس سے ہم زیادہ نہیں گئے ہیں ۱۹۵۸/۱۹۲۹ روپیہ گورنمنٹ نے اس رقم سے لیا ہے۔ میں قہایت ادب سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ یہہ پالیسی جو گورنمنٹ کی رہی ہے وہ تبدیل ہونی چاہیئے۔ ہم نے اپنے الکشن مینیفیسٹو میں یہہ کہا تھا کہ ہم لوگ کینال ریٹس کو گھٹانے کے لیئے وہاں جا رہے ہیں اور گورنمنٹ سے یہہ سفارش ہے کہ ہم اپنے الکشن مینیفیسٹو کو سامنے رکھتے ہوئے اپنی کارروائی اس طریقہ سے کریں جس سے اس میں کمی ہو۔ بھت سے اگر دیکھا جائے تو پچھلے سال کی فٹ ریونیو انکم اس محکمہ کی ۱۳۰۰۵۲۸۸ روپیہ اور اس سال کے بھت میں ۱۲۳۷۶۹۹۳ روپیہ اس طرح سے ۲۸۲۸۷۳۵ روپیہ اضافہ پچھلے سال سے اس سال رکھ دیا گیا ہے اور اس کے بارے میں کہا جاتا ہے کہ بہت زیادہ آبپاشی ہوئی ہے اس لیئے آمدنی بڑھ گئی ہے۔ میں بہت ادب سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ہم نے ایک کمیٹی اریگیشن ریٹس میں کمی کرنے کے لیئے بیتھائی ہے۔ اس کے معنی یہہ ہیں کہ گورنمنٹ یہہ محسوس کرتی ہے کہ ریٹ میں کمی ہونی چاہیئے۔ میں بہت ادب سے یہہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس کمیٹی کی بیٹھک دو مہینے سے ہو رہی ہے لیکن بھت کو بتاتے سے یہہ اندازہ نہیں کیا گیا کہ اگر تخفیف ہوئی تو بھت میں وہ گنجائش نہیں ہے کہ وہ تخفیف کرسکے کیونکہ بھت اسٹیٹمنٹ جو بنا وہ اس کے انوسار ایک کروڑ ۶۳ لاکھ فٹ ریونیو کا ہے۔ اس لیئے میں بہت ادب سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ گورنمنٹ اس مسئلہ پر اچھی طرح سے غور کرے اور جو کچھ وہ ریٹس میں کمی کر سکتی ہے کرے۔ جتنا روپیہ اس سے اریگیشن میں بچایا جاتا ہے اس ہی تخفیف کرنے سے کوئی گھٹا نہ ہوگا۔ اس کا کرنا لازمی بھی ہے۔ جب تک غریب آدمیوں کے پاس کھانے کو اور پہننے کو کپڑا نہیں ہے اس سے تک گورنمنٹ کو ان سے زیادہ ٹیکس لینا جس سے ان کی زندگی اور مشکل ہو جائے بڑی زیادتی ہے۔ بہت سے بھائی پرکٹیکیبیلی کی دھائی دے رہے ہیں جو بھائی اس سے پہلے گورنمنٹ میں رہے وہ بھی ایسی ہی دھائیاں دیتے رہے ہیں۔ یہی باتیں ہیں جو سر نیج بہادر سپر اور چنٹامنی بھی کرتے رہے۔ اگر ایڈمنسٹریشن رپورٹ دیکھی جائے تو جو فٹ انکم ریونیو سے ہوتی ہے اس سے ۵۷ فیصدی منافع ہے اگر اس میں سے انٹرسٹ گھٹایا جائے تو ۲۵۷ فیصدی گورنمنٹ کو منافع ہوتا ہے۔ میں یہہ کہونکا کہ ہم کو غریبوں سے منافع لینے کا کیا حق ہے جو پہلے سے ہی غریبی میں ہیں۔ اگر اس محکمہ کی فضول خرچیاں کم نہ کی جائیں تو بھی جتنا منافع فضول خرچی کے بعد ہوتا ہے وہ کم سے کم کم کر دیا جائے۔ میں ادب سے عرض کرتا ہوں اور امید کرتا ہوں کہ کمیٹی اس پر غور کریگی۔

Shri Bans Gopal : श्री बंसगोपाल :

जनाब स्पीकर साहब, जहां तक कांग्रेसी नीति का ताल्लुक है मैं समझता हूं कि हमारी कांग्रेस पार्टी के सदस्य और हमारे विरोधी साहबान दोनों इस बात को अच्छे तरीके से जानते हैं कि कांग्रेस पार्टी ने अपने मैनीफ़ेस्टो में, कांग्रेस वकिंग कमेटी ने अपने प्रस्तावों में और प्रान्तीय कांग्रेस कमेटी ने, एग्रेसियन कमेटी ने (कृषकों की समस्या पर विचार करने वाली कमेटी) रिपोर्ट में इस बात का साफ़ साफ़ हमेशा ऐलान किया है कि हम लगान और आबपाशी की दर को जरूर कम करेंगे। इसलिये अगर आप ज़रा भी अक्ल को जोर देते तो आप को यह बात तो समझ लेना चाहिये था कि हमारी गवर्नमेन्ट इस दर को जो इस वक़्त चल रही है जरूर कम करेगी। अगर हमारी गवर्नमेन्ट को इस दर को कम करना न होता तो जिस तरह ते पहिली गवर्नमेन्ट इस मसले को टालती रही है हमारी गवर्नमेन्ट भी जरूर टालती जाती। लेकिन मैं कांग्रेस की सरकार से भी इस बात की इल्तिजा करना चाहता हूं कि इस मामले में अधिक तेज़ी से क़दम बढ़ाने की जरूरत है। आप चाहे ग्राम सुधार में कितना ही रुपया खर्च कर दें और मद्य निषेध में कितना ही घाटा क्यों न उठावें, जब तक आप किसानों के लगान और किसानों की आबपाशी की दर कम नहीं करते तब तक इस सूबे के किसानों को हरगिज़ सन्तोष नहीं हो सकता। इसलिये कांग्रेसी गवर्नमेन्ट का यह फ़र्ज़ है कि इस काम में ज़रा तेज़ी से काम करे। इस बात को देख कर दुख मालूम होता है कि अब तक लगान कमेटी रिपोर्ट और इरीगेशन (आबपाशी की दर) का मसला इस हाउस के सामने नहीं आया। जहां तक मुझे मालूम है इरीगेशन कमेटी (नहर जांच कमेटी) की दस बारह बैठकें हो चुकी हैं और वह अपना काम अच्छी तरह से कर रही है। मुझे आशा है कि वह रिपोर्ट आप के सामने जल्द आयेगी। नवाब साहब छतारी ने अपने व्याख्यान में यह बात कही थी कि उन्हें इस बात का पता नहीं है कि उनके ज़माने में इस मामले में क्या कार्यवाही हुई। आप को मालूम होगा कि यह आबपाशी की दर सन् १९२३ ई० में बढ़ी थी। उसके बाद जब लगान में कमी करने का सवाल आया तो १३३९ फ़सली में लगान में छूट दी गई लेकिन आबपाशी की दर में कोई कमी न की गई। पहिली गवर्नमेन्ट के दिमाग में आबपाशी कम करने का सवाल न आया। इससे उस सरकार की लियाक़त और नीयत का पता चलता है। सन् १९३६ ई० में जब लाला आनन्द स्वरूप साहब ने इस हाउस में इस मसले पर बहस की थी और गवर्नमेन्ट की तवज्जह इस ओर दिलाई थी तो गवर्नमेन्ट ने जवाब दिया था कि हम इस बात पर इस कारण किसी निश्चय पर नहीं पहुंच सके क्यों कि हम दूसरे जरूरी मसलों में लगे हुये थे। मैं मानता हूं कि नवाब साहब छतारी उस वक़्त फ़ाइनेन्स मेम्बर न थे। उस वक़्त की गवर्नमेन्ट और उस वक़्त के फ़ाइनेन्स मेम्बर यह सब एक ही थैली के चट्टे बट्टे थे और जो कुछ यह किया करते थे सब मिल कर एक नीति के साथ किया करते थे। जनाब आली, उस वक़्त पर फ़ाइनेन्स मेम्बर साहब ने यह जवाब दिया था कि पिछली गर्मियों से हमने इस बात पर सोचना शुरू कर दिया है। सन् १९३६ ई० की गर्मियों तक अर्थात् पांच साल तक जो इस मसले पर सोचता रहे और सोता रहे वह कांग्रेस सरकार के सात महीने के बाद यह कहने लगे कि कांग्रेस सरकार ने अभी केवल कमेटी बनाई है और कुछ नहीं किया। उनको ऐसी बात कहने का क्या हक़ है। खुद तो पांच साल तक सोते रहे और हमारी सात महीने की मिनिस्ट्री में हम पर यह दोष लगावें। मैं समझता हूं कि इरीगेशन (नहर जांच) कमेटी मुक़र्रर करके हमारी सरकार ने उचित क़दम आगे बढ़ाया है। इसके बाद एक मुस्लिम लीग के मेम्बर साहब ने कहा कि सूबे का कान्स्टी-

[Shri Bans Gopal.]

ट्यूशन (विधान) बदल गया है और मौजूदा कांग्रेस सरकार को पिछली सरकार से ज्यादा हक है। कांग्रेस वाले तो इस सरकार को शैतानियत की सरकार कहा करते थे तो क्या कांग्रेस वाले भी ऐसी शैतानियत की सरकार में शामिल होना चाहते हैं। शायद विधान के तब्दीली की बात और उसके द्वारा अधिक अख्तियार मिलने की बात मुस्लिम लीग वालों के दिमाग में इस कारण आ गई है कि जनाब ने भी इन्डिपेंडेंस (आजादी) का प्रोग्राम अपने सामने रख लिया है और आप समझने लगे हैं कि केवल पूर्ण स्वतंत्रता का उद्देश्य ही बदल देने से आप भी बड़े अफ़लातून हो गए हैं। आपने आजादी की राह पर आगे कदम बढ़ाया, खूब किया। लेकिन मैं आप को बताना चाहता हूँ कि केवल आजादी की बात कहने से आप आजाद न हो जाएंगे। अभी आप को दो चार साल इस मैदान में काम करना होगा।

कभी पर खोसने से आ न सकती वाज की ताकत,

कहीं होती खिलौने में भी है परवाज की ताकत।

मैं समझना हूँ कि आप को ज़रा स्थूल करना चाहिये और इस बात को देखना चाहिये कि कांग्रेस की सरकार इस मैदान में किस क्रूर कोशिश कर रही है। जब से कांग्रेस की सरकार ताकत में आई है जिसे देखो वही खड़ा हो कर आज इस बात की डींगें मारता है कि अगर कोई किसानों का दुनिया में फ़ायदा कर सकता है तो मैं कर सकता हूँ। जिसे देखिये आज मजदूरों का हमी बन रहा है। मैं समझता हूँ कि अगर सात महीने की हुकूमत के बाद हमने संसार को मजदूरों का हमी और किसानों का तरफ़दार बना दिया तो जो काम हम को करना था उसका बहुत सा अंश हमने कर दिया। आज मुझे बड़ी खुशी है कि इस तरीक़े पर किसानों की तरफ़दारी करने को आप हमारे सामने खड़े हैं। लेकिन हमें आप की इन बातों पर शक़ होता है। एक साहब ने फ़रमाया था कि आप हमारे ऊपर हर एक बात में कब तक शक़ करते रहेंगे। मेरा उत्तर है कि हम आप पर उस समय तक शक़ करते रहेंगे जब तक आप के कौल व फ़ेल एक से नहीं हो जायेंगे। आप यहां कुर्सीयों पर बैठ कर किसानों की तरफ़दारी करते हैं और जब आप अपने ताल्लुके पर दौरे में जाते हैं तो हम देखते हैं कि आप का वही पुराना रवैया रहता है यानी किसानों और मजदूरों पर वही पुराना जुल्म व सितम जिसे मैं एक शेर से अदा करना चाहता हूँ—

किसान कश ने किसान परवर का रुख पै बुर्का गिरा लिया है।

बदू ने अपने सियाह रुख पर सफ़ेद पालिश लगा लिया है ॥

मैं उम्मीद करता हूँ कि हमारे मिनिस्टर साहब की तक्ररीर सुनने के बाद और हम लोगों के इस क्रूर ज़्यादा ज़र्ज़ करने के बाद अब तो विरोधियों को यह यत्कीन हो गया होगा कि दर हकीकत कांग्रेस की सरकार किसानों का लगान और आबपाशी की दर ज़रूर कम करेगी। मैं उम्मीद करता हूँ कि हमारे लायक़ दोस्त मेरी इस बात को तसलीम कर लेंगे और अपने कट मोशन को वापिस कर लेंगे। मैं देखता हूँ कि मेरे कुछ लायक़ दोस्त जो विरोधी कुर्सीयों पर बैठे हैं मेरी इस बात को सुन कर अपना सिर हिला रहे हैं। मैं उम्मीद करता हूँ कि सभी विरोधी दल के सदस्य अपना सिर हिलाकर मेरी बात को तसलीम कर लेंगे और अपने कट मोशन को वापिस ले लेंगे।

Shri Bans Gopal:

شری بانس گوپال —

جناب اسپیکر صاحب — چہاں تک کانگریسی نیت کا تعلق ہے میں سمجھتا ہوں کہ ہماری کانگریس پارٹی کے سدھیہ اور ہمارے درجہ دار صاحبان دونوں اس

بات کو اچھے طریقہ سے جانتے ہیں کہ کانگریس پارٹی نے اپنے میمنی فستو میں کانگریس ورکنگ کمیٹی نے اپنے پوسٹاؤں میں اور پرفٹیک کانگریس کمیٹی نے اگوبرین کمیٹی (کرشکوں کی سمسیا پر چار کرنے والی کمیٹی) رپورٹ میں اس بات کا صاف صاف ہمیشہ اعلان کیا ہے کہ ہم لگان اور آبپاشی کی در کو ضرور کم کرینگے اس لیئے اگر آپ ذرا دھی غفل کو زور دیتے تو آپ کو یہ بات تو سمجھ لیا جاتے تھے کہ ہماری گورنمنٹ اس در کو جو اس وقت چل رہی ہے ضرور کم کرینگے اگر ہماری گورنمنٹ کو اس در کو کم کرنا نہ ہوتا تو جس طرح سے یہی گورنمنٹ اس معاملے کو ٹالتی رہی ہے ہماری گورنمنٹ بھی ضرور ٹالتی جاتی۔ لیکن میں کانگریس کی سرکار سے بھی اس بات کی التجا کرنا چاہتا ہوں کہ اس معاملے میں ادھک تیزی سے قدم بڑھانے کی ضرورت ہے آپ چاہے گرام سدھار میں کڑاھی روپیہ خرچ کر دیں اور مددہ قشیدہ میں کتناہی گھاٹا کیوں نہ اُٹھائے جب تک آپ کسانوں کے لگان اور کسٹوں کی آبپاشی کی در کم نہیں کرتے تب تک اس صوبے کے کسانوں کو ہرگز سন্তوش نہیں ہو سکتا۔ اس لیئے کانگریس کی گورنمنٹ کا یہ فرض ہے کہ اس کام میں ذرا تیزی سے کام کریں۔ اس بات کو دیکھ کر دکھ معلوم ہوتا ہے کہ اب تک لگان کمیٹی رپورٹ اور اریگیشن ریتس (آبپاشی کی در) کا مسئلہ اس ہاؤس کے سامنے نہیں آیا۔ جہاں تک مجھے معلوم ہے ایگریکیشن کمیٹی (نہر جانچ کمیٹی) کی دس بارہ بیٹھکیں ہو چکی ہیں اور وہ اپنا کام اچھی طرح سے کر رہی ہیں۔ مجھے آشا ہے کہ وہ رپورٹ آپ کے سامنے جلد آئیگی۔ نواب صاحب چھتاری نے اپنے دکھان میں یہ بات کہی تھی کہ انہیں اس بات کا پتہ نہیں ہے کہ اُن کے زمانہ میں اس معاملے میں کیا کارروائی ہوئی۔ آپ کو معلوم ہوگا کہ یہ آبپاشی کی در سنہ ۱۹۲۳ء میں بڑھی تھی اُس کے بعد جب لگان میں کمی کرنے کا سوال آیا تو ۱۳۳۹ فصلی میں لگان میں چھوٹ دی گئی لیکن آبپاشی کی در میں کوئی کمی نہ کی گئی۔ پہلی گورنمنٹ کے دماغ میں آبپاشی کم کرنے کا سوال نہ آیا اس سے اُس سرکار کی لیابت اور نیت کا پتہ چلتا ہے۔ سنہ ۱۹۳۶ء میں جب لالہ اندرسرپ صاحب نے اس ہاؤس میں اس مسئلے پر بحث کی تھی اور گورنمنٹ کی توجہ اس اور دلائل تھی تو گورنمنٹ نے جواب دیا تھا کہ ہم اس بات پر اس گارن کسی نشچے پر نہیں پہنچ سکے کیونکہ ہم دوسرے ضروری مسئلوں میں لگے ہوئے تھے۔ میں ماننا ہوں کہ نواب صاحب چھتاری اُس وقت فائینڈس ممبر تھے اُس وقت کی گورنمنٹ اور اُس وقت کے فائینڈس ممبر یہ سب ایک ہی ٹھیلے کے چتے بنے تھے اور جو کچھ یہ کیا کرتے تھے سب ملکر ایک نیت کے ساتھ کیا کرتے تھے۔ جناب عالی اُس وقت پر فائینڈس ممبر صاحب نے یہ جواب دیا تھا کہ پچھلی گورنمنٹ سے ہم نے اس بات پر سوچنا شروع کر دیا ہے۔ سنہ ۱۹۳۶ء کی گورنمنٹ تک اترتات ۵ سال تک جو اس مسئلے پر سوچتا رہے اور سوتا رہے وہ کانگریس سوکار سے ۷ مہینے کے بعد یہ کہنے لگے کہ کانگریس سرکار نے ابھی کیول کمیٹی بنائی ہے اور کچھ نہیں کیا۔ اُن کو ایسی بات

[Shri Bans Gopal]

کہنے کا کیا حق ہے۔ خود تو 5 سال تک سوتے رہے اور ہماری 7 مہینے کی منسٹری میں ہم پر یہ دس لگاویں۔ میں سمجھتا ہوں کہ اری گیشن (نہر جانچ) کمیٹی مقرر کر کے ہماری سرکار نے اچت قدم آگے بڑھایا ہے اس کے بعد ایک مسلم لیگ کے ممبر صاحب نے کہا کہ صوبے کا کانسٹی ٹیوشن (ودھان) بدل گیا ہے اور موجودہ کانگریس سرکار کو پچھلی سرکار سے زیادہ حق حاصل ہے۔ کانگریس والے تو اس سرکار کو شیطانییت کی سرکار کہا کرتے تھے تو کیا کانگریس والے بھی ایسی شیطانییت کی سرکار میں شامل ہونا چاہتے ہیں۔ شاید ودھان کے تبدیل کی بات اور اس کے دورا ادھک اختیار ملنے کی بات مسلم لیگ والوں کے دماغ میں اس کارن آگئی ہے کہ جناب نے بھی انڈینڈنٹس آرڈر کا پروگرام اپنے سامنے رکھ لیا ہے اور آپ سمجھنے لگے ہیں کہ کیول پورن سنٹروں کا اودیش ہی بدل دینے سے آپ بڑے افلاطون ہو گئے ہیں۔ آپ نے آزادی کی راہ پر آگے قدم بڑھایا۔ خوب کیا۔ لیکن میں آپ کو بتا دینا چاہتا ہوں کہ کیول آزادی کی بات کہنے سے آپ آزاد نہ ہو جائینگے ابھی آپ کو دو چار سال اس میدان میں کام کرنا ہوگا۔

کڑی پر کھوسنے سے آئے سکتی باز کی طاقت

کہیں ہوتی کھانے میں بھی ہے پرداز کی طاقت

میں سمجھتا ہوں کہ آپ کو ذرا خیال کرنا چاہیئے اور اس بات کو دیکھنا چاہیئے کہ کانگریس کی سرکار اس میدان میں کس قدر کوشش کر رہی ہے۔ جب سے کانگریس طاقت میں آئی ہے جسے دیکھو وہی کھڑا ہو کر آج اس بات کی دینگیں مارتا ہے کہ اگر کوئی کسانوں کا دنیا میں فائدہ کر سکتا ہے تو میں کر سکتا ہوں۔ جسے دیکھئے آج مزدوروں کا حامی بن رہا ہے میں سمجھتا ہوں کہ اگر سات مہینے کی حکومت کے بعد ہم نے سنسار کو مزدوروں کا حامی اور کسانوں کا طرفدار بنا دیا تو جو کام ہم کو کرنا تھا اس کا بہت سا انہی ہم نے کر دیا۔ آج مجھے بڑی خوشی ہے کہ اس طریقے پر کسانوں کی طرفداری کرنے کو آپ ہمارے سامنے کھڑے ہیں لیکن ہمیں آپ کی ان باتوں پر شک ہوتا ہے۔ ایک صاحب نے فرمایا تھا کہ آپ ہمارے آدھے ہر ایک بات میں کب تک شک کرتے رہینگے میرا اوتہ ہے کہ ہم آپ پر اس سے تک شک کرتے رہینگے جب تک آپ کے قول و فعل ایک سے نہیں ہو جائینگے آپ یہاں کرسٹوں پر بیٹھ کر کسانوں کی طرفداری کرتے ہیں اور جب آپ اپنے تعلقہ پر دورے میں جاتے ہیں تو ہم دیکھتے ہیں کہ آپ کا وہی پرانا رویہ رہتا ہے یعنی کسانوں اور مزدوروں پر وہی پرانا

ظلم و ستم جسے میں ایک شعر سے ادا کرنا چاہتا ہوں۔

کسان کش نے کسان پرور کا رخ پہ پرتے کرا لیا ہے

عدو نے اپنے سیلہ رخ پر سفید پالش لگا لیا ہے

میں اُمید کرتا ہوں کہ ہمارے منسٹر صاحب کی تقریر سننے کے بعد اور ہم لوگوں کے اس قدر زیادہ عرض کرنے کے بعد اب تو درودھیوں کو یہ یقین ہو گیا ہوگا کہ درحقیقت کانگریس کی سرکار کسانوں کا لکان اور آبیاشی کی در

ضرور کم کریگی۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ ہمارے لائق دوست میڈری اس بات کو تسلیم کر لیں گے اور اپنے کٹ موشن کو واپس کر لیں گے۔ میں دیکھتا ہوں کہ میرے کچھ لائق دوست جو درودھی کرسیوں پر بیٹھے ہوئے ہیں میڈری اس بات کو سکر ایذا سر ہلا رہے ہیں۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ سب ہی درودھی دل کے سدسیہ ایذا سر ہلا کر میڈری بات کو تسلیم کر لیں گے اور اپنے کٹ موشن کو واپس لے لیں گے *
شری شبن لال سکسینہ —
*Shri Shibban Lal Saksena

جناب قیّمی اسپیکر صاحب — آج اپوریشن بیڈجز کی طرف سے کسانوں کی ہمدردی کی باتیں سن کر تعجب ہوتا ہے۔ خاص طور سے جب ہمارے نواب صاحب چھتاری کانگریس سرکار کو اس لیڈے کریٹیسائز کرتے ہیں کہ وہ کسانوں کی ترقی کے لیڈے کچھ نہیں کر رہی ہے تب تو واقعی میں خیال ہوتا ہے کہ شاید ہملوگوں کو جو کچھ کرنا تھا وہ کرچکے۔ اگر نواب صاحب چھتاری کو بھی ہم نے اتنا تبدیل کر دیا تو شاید ہم یہ اُمید کر سکیں کہ ہم لوگوں کے جیل جانے کے بعد نواب صاحب ہمارا کام کرتے دھینگے۔ لیکن یہ خیال ہم سب جانتے ہیں غلط ہے اور اُن کی یہاں پر جو کچھ بھی ہمدردی ہے وہ لفظی ہے۔ آج نواب راجہ لیاقت علی خاں صاحب نے ہمارے منسٹر صاحب کی اسپیکر کے بعد یہ کہنے کی حرّات کی کہ صاحب آپ نے یہ لفظ نہیں کہا کہ ہماری پالیسی یہ ہے کہ ہم اریگیشن رینس گھنٹائیں گے۔ مجھے تعجب ہوتا ہے کہ نواب صاحب نے منسٹر صاحب سے آج یہ بات سننے کی خواہش باقی ہے۔ یہ کانگریس گورنمنٹ جو آج سے نہیں ملکہ سالہا سال سے چلاتی آئی ہے کہ کاشتکاروں کی مالگڈری کاشتکاروں کی آبپاشی گھٹانا ہے تب یہ کہتا کہ صاحب منسٹر صاحب نے یہ لفظ نہیں کہا یہ محض ایک لفاظی کی بات ہے۔ منسٹر صاحب نے تو یہ کہا کہ اس میں مشکلات ہیں اور ان مشکلات کے پیدا کرنے کی ذمہ داری آپ صاحبان کے اُپر ہے اور اُن صاحبان کے اُپر ہے جو پوائی گورنمنٹ کے ممبر تھے اور جنہوں نے اتنی مدت تک ان مشکلات کے روکے کی کوئی پروا نہیں کی۔ کیا آپ بھول گئے کہ آپ کے ہائیڈرو الیکٹرک اسکیم میں سر ولیم اسٹیمپ نے چھ کروڑ روپیہ خرچ کر دیا۔ کیا آپ نے کبھی یہ غور کیا کہ یہ کام تین کروڑ میں بھی پورا ہو سکتا تھا۔ لیکن اس وقت آپ کو خیال نہیں تھا کہ آپ کیا کر رہے ہیں۔ میں

یہاں پر جو سب سے پہلے میں اس پر سوچنے سے پہلے کہہ رہا تھا۔ آخر کہا کہ آپ بتلائیے کہ کس طرح سے کیا ہو سکتا ہے لیکن پھر بھی آپ کہتے ہیں کہ جو کچھ ہم کہتے ہیں وہ پوائیٹیکل اسٹیمٹ ہے۔ ہماری گورنمنٹ جہاں تک ہو سکتا ہے آپ کی باتوں کا خیال کرتی ہے اتنا جتنا شاید کہی نہیں گیا ہوگا

[Shri Shibban Lal Saxena]

آپ کی جو باتیں ہوئی ہیں ان کو ہمارے وزیر صاحبان نوٹ کرلیئے ہیں اور جہاں تک ہوسکتا ہے ان کو دورا کرنے کی کوشش کرتے ہیں۔ کچھ ممبر صاحبان کہتے ہیں کہ صاحب بہت دیر ہوگئی تعجب یہ ہوتا ہے کہ جب وزیر صاحب کہتے ہیں کہ ایک کمیٹی بیٹھی ہوئی ہے دو مہینے سے کام کر رہی ہے کوئی معمولی معاملہ نہیں ہے لاکھوں کروڑوں کا سوال ہے ایسٹرن گریڈ اسکیم (Eastern grid scheme) ہے شاید وہ بھی کئی کروڑ کی ہوگی اگر ان سب باتوں کے سوچنے میں سر وایم اسٹیمپ کی طرح ہم نہ خرچ کرنے لگیں اور کروڑوں روپیہ کا قرض لے لیں تو وہ بہتر سمجھیں لیکن میں سمجھتا ہوں کہ ہمارے بہت ہی ہوشیار اور سائنٹیفک ذہان کے آدمی ہیں وہ سمجھتے ہیں کہ جو کچھ کرنا ہے اس کا پہلے ایک باقاعدہ پلان آجائے اور اس کے مطابق ہم کام کریں۔ آبپاشی میں کمی کرنے کا تو ہمارا پہلا پروگرام ہے۔ اس کا ہمنے لاکھوں میٹنوں میں اعلان کیا ہے کہ جہاں تک ہوسکے کم سے کم قیمت پر کسانوں کو پانی ملا کرے ہمارا کوئی ارادہ نہیں ہے کہ ہم پانی کے واسطے کاشتکاروں سے فائدہ حاصل کریں۔ راجہ صاحب چاہتے ہیں کہ وہ ہماری اس بات میں جوائن کریں شرکت کریں۔ ہاں صاحب ہم چاہتے ہیں کہ یہ پالیسی ہو اور ہم کو بہت خوشی ہوگی جب ہم آپ لوگوں سے کہیں گے کہ جو کچھ اس قیارتعمنت سے آمدنی ہو وہ کسانوں پر خرچ کر دی جائے۔ میں سمجھتا ہوں کہ یہ محکمہ ایک بہت ہی ضروری محکمہ ہے جدا ضروری لگان اور مالکداری میں کمی کرنا ہے۔ اتنا ہی ضروری آبپاشی میں بھی کمی کرنا ہے۔ بہت سے حصوں میں جہاں پانی کا انتظام نہیں ہے وہاں پانی پہونچانے کی ضرورت ہے۔ مجھے خاص طور سے مشرقی اضلاع کے بارے میں کہنا ہے وہاں آبپاشی کا کوئی انتظام ہی نہیں۔ گورکھپور اور بستی ضلع کے اندر آبپاشی کا کوئی انتظام نہیں ہے۔ میں چاہتا ہوں کہ جہاں آپ کے سامنے یہ سوال ہے کہ کچھ روپیہ آپ خرچ کریں وہاں پہلا ضروری کام آپ کا یہ ہے کہ جن اضلاع میں آبپاشی کا انتظام نہیں ہے وہاں آپ اس کا انتظام کریں۔ میں سمجھتا ہوں کہ ایسٹرن گریڈ اسکیم ہمارے زیر غور ہے اس چیز کو آپ پہلے رکھیں اور اس میں جو ۴۴ لاکھ روپیہ بچتا ہے اس کو لیکر آپ پہلے کل اضلاع میں آبپاشی پہونچائیں تاہم وہاں کے لوگوں کو بھی فائدہ ہوسکے۔ آج وہاں یہ حالت ہے کہ اگر ایک سال بارش نہ ہو تو وہاں کے لوگ فاقہ کرتے ہیں اس سے جو نقصان ہوتا ہے اس کو آپ سب لوگ جانتے ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ آپ نے جو بحث اس وقت کی ہے وہ مناسب نہیں تھی۔ خاصکر منسٹر صاحب کی اتنی اچھی اسپچ ہونے کے بعد بہت شک کرنا کہ وہ آبپاشی میں کمی نہیں کریں گے پرانی گورنمنٹوں کی طرح سے کریں گے یہ بات سمجھ کو پسند نہیں آتی۔ میں سمجھتا ہوں کہ خوب غور کے ساتھ انہوں نے ممبران کی باتیں سنیں اور سمجھی ہیں اور آپ کا یہ دلیل دینا کہ وہ بہانا کرنا چاہتے ہیں غلط بات ہے۔ اگر منسٹر کانگریس بینچر پر بیٹھ کر کے ایسا نہیں کرسکتا تو کانگریس گورنمنٹ ہی نہ رہیگی۔ یہ گورنمنٹ تو آج اس لئے ہے

کہ جو کاشتکاروں کے بوجھ میں کسی کر سکے کرے - اگر ایسا نہ کرے تو وہ ایک منبت
بھی قائم نہیں رہ سکتی - میں سمجھتا ہوں کہ جن ممبروں کو شک ہوتا ہے اور
ہمارے وزیر صاحب کی اسپیچز میں ایسی باتیں نکالی جانی ہیں ان کو سمجھنا ایسا
چاہیے کہ ہم لوگ جہاں بیٹھے ہیں وہ اپنی طبیعت سے کام نہیں کر سکتے ہم کو
ایک جماعت سے حکم ملتا ہے اور اسی کو ہم خوبی کے ساتھ کرنا چاہتے ہیں
بدوقوفی کے ساتھ نہیں کہ لاکھوں کروڑوں خرچ ہو جائے اور بائدہ کچھ رہے نہ ہو *

* Shri Shibban Lal Saksena : श्री शिवन लाल सक्सेना :

جناب ڈپٹی سپیکر صاحب—آج اپوزیشن کی طرف سے کسانوں کی ہمدردی کی
باتوں سن کر تاجزوب ہوتا ہے، خاصتاً سے جب ہمارے نواب صاحب छतारी कांग्रेस सरकार
کو इसलिये कटिसाईज करते हैं कि वह किसानों की तरफकी के लिये कुछ नहीं कर रही है। तब
तो वाकई में खयाल होता है कि शायद हम लोगों को जो करना था वह वाकई कर चुके। अगर
नवाब साहब छतारी को भी हमने इतना तब्दील कर दिया तो शायद हम यह उम्मीद कर सकें
कि हम लोगों के जेल जाने के बाद नवाब साहब छतारी हमारा काम करते रहेंगे। लेकिन
यह खयाल हम सब जानते हैं गलत है और उनकी यहां पर जो कुछ भी हमदर्दी है वह
लपजो है। आज नवाबजादा लियाकत अली खां साहब ने हमारे मिनिस्टर साहब की स्पीच
के बाद यह कहने की जुरअत की कि साहब आपने यह लपज नहीं कहा कि हमारी पालिसी यह है
कि हम इरोगेशन रेट घटावेंगे। मुझे तज्जुब होता है कि नवाब साहब को मिनिस्टर साहब
से यह बात सुनने की खाहिश बाक्री है। यह कांग्रेस गवर्नमेंट जो आज से नहीं बल्कि सालहा
साल से चिल्लाता आई है कि काश्तकारों की मालगुजारी, काश्तकारों की आबपाशी घटाना है,
तब यह कहना कि साहब मिनिस्टर साहब ने यह लपज नहीं कहा यह महज एक लपफाजी की बात
है। मिनिस्टर साहब ने तो यह कहा कि इसमें मुश्किलत हैं और इन मुश्किलत के पैदा करने
को जिम्मेदार आप साहबान के ऊपर है और उन साहबान के ऊपर है जो पुरानी गवर्नमेंट के
मेम्बर थे ओर जिन्होंने इतना मुद्दत तक इन मुश्किलत के रोकने की कोई परवाह नहीं की।
क्या आप भूल गये कि आप की हाईड्रो एलेक्ट्रिक स्कीम में सर विलियम स्टेम्प ने ६ करोड़ रुपया
खर्च कर दिया। क्या आपने कभी यह गौर किया कि यह काम तीन करोड़ में भी पूरा हो सकता
था। लेकिन उस वक्त आपको खयाल नहीं था कि आप क्या कर रहे हैं। मैं तो यह कहता हूँ कि
आज जो कुछ हमारी सरकार कर रही है वह आपके उन पापों को धो रही है और पहला काम
उसने यह किया कि उन साहब को निकाल दिया जो जिम्मेदार थे, उस कर्जा के लिये जिसके बोझ
के नीचे हम मर रहे हैं। आप ने कहा है कि साहब जो कुछ हम कहते हैं वह पोलिटिकल स्टन्ट है,
तज्जुब होता है यह सुन कर। मिनिस्टर साहब ने तो हर एक आदमी की स्पीच का बहुत खूबी से
जवाब दिया। हर एक से कहा आप जो कुछ कहते हैं हम उसपर सोचने के लिये तैयार हैं।
उन्होंने आफर किया कि आप बतलाइए कि किस तरह से क्या हो सकता है, लेकिन फिर भी आप
कहते हैं कि जो कुछ हम कहते हैं वह पोलिटिकल स्टन्ट है। हमारी गवर्नमेंट जहा तक हो सकता
है आप की बातों का खयाल करती है इतना जितना शायद कभी नहीं किया गया होगा। आप
की जो बातें होती हैं उनको हमारे वजीर साहबान नोट कर लेते हैं और जहां तक हो सकता है
उनको पूरा करने की कोशिश करते हैं। कुछ मेम्बर साहबान कहते हैं कि साहब बहुत देर हो
गई। तज्जुब यह होता है कि जब वजीर साहब यह कहते हैं कि एक कमेटी बैठी हुई है, दो महीने
से काम कर रही है, कोई मामूली मामला नहीं है, लाखों करोड़ों का सवाल है, “ईस्टर्न ग्रिड”

[Shri Shibban Lal Saxena.]

स्कीम" है, शायद वह भी कई करोड़ की होगी—अगर इन सब बातों के सोचने में हम भी सर विलियम स्टेम्प की तरह खर्च करने लगे और करोड़ों रुपया का कर्ज ले लें तो वह बेहतर समझें। लेकिन मैं समझता हूँ कि हमारे बहुत होगियार और साइन्टिफिक दिमाग के आदमी हैं। वह समझते हैं कि जो कुछ करना है उसका पहले एक वाक्यांश प्लान आजाये और उसके मुताबिक हम काम करें। आवपाशी में कमी करने का तो हमारा पहला प्रोग्राम है। उसका हमने लाखों मीटिंगों में एलान किया है कि जहाँ तक हो सके कम से कम कीमत पर किसानों को पानी मिला करे। हमारा कोई इरादा नहीं है कि हम पानी के वास्ते काश्तकारों से फ़ायदा हासिल करें। राजा साहब चाहते हैं कि वह हमारी इस बात में ज़वाईन करें, शिरकत करें। हाँ साहब हम चाहते हैं कि यह पालिसी हो और हमको बहुत खुशी होगी जब हम आप लोगों से कहेंगे कि जो कुछ इस डिपार्टमेंट में आमदनी हो वह किसानों पर खर्च कर दी जाए। मैं समझता हूँ कि यह मुहकमा एक बहुत बड़ी मुहकमा है। जितना ज़रूरी लगान और मालगुजारी में कमी करना है उतना ही ज़रूरी आवपाशी में भी कमी करना है। बहुत से हिस्सों में जहाँ पानी का इन्तज़ाम नहीं है वहाँ पानी पहुँचाने की ज़रूरत है। मुझे खासतौर से मशरकी अज़ला के बारे में कहना है। वहाँ आवपाशी का कोई इन्तज़ाम ही नहीं। गोरखपुर और बस्ती ज़िला के अन्दर आवपाशी का कोई इन्तज़ाम नहीं है। मैं चाहता हूँ कि जहाँ आपके सामने यह सवाल है कि कुछ रुपया आप खर्च करें वहाँ पहला ज़रूरी काम आप का यह है कि जिन अज़ला में आवपाशी का इन्तज़ाम नहीं है वहाँ आप इसका इन्तज़ाम करें। मैं समझता हूँ कि ईस्टर्न ग्रिड स्कीम हमारे ज़ेर शीर है। इस चीज़ को आप पहले रखें और उसमें जो ४४ लाख रुपया बचता है उसको लेकर आप पहले कुल अज़ला में आवपाशी पहुँचायें ताकि वहाँ के लोगों को भी फ़ायदा हो सके। आज वहाँ यह हालत है कि अगर एक साल बारिश न हो तो वहाँ के लोग फ़ाका करते हैं। इससे जो नुक़सान होता है उसको आप सब लोग जानते हैं। मैं समझता हूँ कि आपने जो बहस इस वक़्त की है वह मुनामिव नहीं थी। खासकर मिनिस्टर साहब की इतनी अच्छी स्पीच होने के बाद यह शक़ करना कि वह आवपाशी में कमी नहीं करेंगे, पुरानी गवर्नमेंटों की तरह करेंगे, यह बात मुझको पसन्द नहीं आई। मैं समझता हूँ कि खूब शीर के साथ उन्होंने मेम्बरान की बातें सुनीं और समझी हैं और आपका यह दलोल देना कि वह बहाना करना चाहते हैं ग़लत बात है। अगर मिनिस्टर कांग्रेस बेंचेज़ पर बैठ करके ऐसा नहीं कर सकता तो कांग्रेस गवर्नमेंट ही न रहेगी। यह गवर्नमेंट तो आज इसलिये है कि जो काश्तकारों के बोझ में कमी कर सके करे। अगर ऐसा न करे तो वह एक मिनट भी क़ायम नहीं रह सकती। मैं समझता हूँ कि जिन मेम्बरों को शक़ होता है और हमारे वज़ीर साहब को स्पीचेज़ में ऐसी बातें निकाली जाती हैं उनको समझ लेना चाहिये कि हम लोग जो यहाँ बैठे हैं वह अपनी तबियत से काम नहीं कर सकते। हमको एक ज़मात से हुक़म मिलता है और उसी को हम खूबी के साथ करना चाहते हैं, बेवकूफ़ी के साथ नहीं कि लाखों करोड़ों रुपया खर्च हो जाये और फ़ायदा कुछ भी नहीं।

A Member : The same thing I have to add.

Shri Phool Singh : And the same thing myself.

The Deputy Speaker : Yesterday the House had authorized the Speaker to regulate the debate, and it is by virtue of that power that I am cutting short the debate.

Shri Khushi Ram : Sir, there are so many out motions that have been moved together. Is it not possible that we may continue this discussion till tomorrow ?

The Deputy Speaker : If the House wants to continue the discussion I shall have no objection, but I may add that we have already had a dozen speeches on this single motion.

Shri Phool Singh : Sir, this is a very important matter, and there can be no harm if a bit more time is taken on this point.

Shri Harish Chandra Bajpai : Sir, may I submit that when the House gave decision yesterday that the Speaker is authorized to regulate the proceedings of this House, it was in connexion with time-limit and not for regulating the proceedings by curtailing the number of speakers. This is not one motion. I may just remind you that five or six motions have been combined in one motion. Sir, I may further add that this point which is under discussion of this House is of great importance and various members of the House want to speak on this motion, and when so many members are desirous to speak on the motion it will not be proper to call upon the mover of the cut motion to make his reply.

The Deputy Speaker : If it is the general sense of the House that the discussion of this motion be continued I shall have no objection.

The question is that the discussion on this cut motion be continued.

The question was put and agreed to.

Shri Khushi Ram :

شری خوشی رام —

جناب والا — میرے خیالات اس نہر کے محکمہ کے متعلق اور بجلی کے محکمہ کے متعلق بڑے ہی انقلابی ہیں۔ میں اصل میں یہ سمجھتا ہوں کہ نہر کا محکمہ اور بجلی کا محکمہ برطانیہ کی انہیں برکات میں شامل ہے جس میں کہ ریلوے اور سڑک ہیں۔ جس دھونگ کے ساتھ ریل اور سڑک کے نام پر یہ کہا گیا ہے کہ ہم نے غلام ہندوستان کے فائدہ کے لئے اتنی اتنی چیزیں کی ہیں انہیں میں ایک نہر کا محکمہ بھی ہے۔ نہر کے محکمہ کی مابقت بہت سے اصحاب نے یہ مثال دی ہے کہ یہ بھورا ہاتھی ہے جو ہندوستان میں پالا گیا ہے مگر میں اس سے بڑھکر یہ عرض کرنا کہ یہ بھورا ہاتھی نہیں ہے بلکہ ایک کالی فاکن ہے جو جتنے اندے دیتی ہے سب کو کھا لیتی ہے۔

اس کے علاوہ یہ بھی نہیں اس کا زہر بہت زیادہ پھیلتا جاتا ہے۔ آپ غور فرمائیں گے کہ ممالک متحدہ میں جو زیادہ تر حصہ کاشتکار کی زمین کا ہے وہ ایسا ہے کہ اس میں آسانی سے کنویں بنائے جاسکتے ہیں۔ پانی کی سطح کنوؤں میں دس۔ پندرہ۔ بیس فٹ تک ہے۔ بہت کم ایسے مقامات ہیں جہاں چالیس پچاس فٹ گہرا پانی ملتا ہے۔ جس وقت نہر گنگا نکالی گئی اس وقت سے پیشتر کاشتکاری ہوتی تھی۔ نہر چمن شرقی جس وقت نکال گئی ہے اس وقت بھی کاشتکاری ہوتی تھی اور کنویں بہت تعداد میں اس جگہ بنے ہوئے تھے اس وقت بھی جو کنوؤں کی تعداد یہاں پر ہے اس سے پتہ لگتا ہے کہ ہمارے اس صوبہ میں کنوؤں کی تعداد بہت کافی ہے۔ کنوؤں سے آبپاشی کرنے کا جو طریقہ ہے وہ سب سے بہتر ہے۔ یہاں سنہ ۱۹۳۵ء۔ سنہ ۱۹۳۶ء میں ۶۱۰۵۷۹ کنویں پختہ تھے اور ۸۲۵۱۳۲ ایسے تھے جن سے آبپاشی ہوسکتی

*Speech not revised by the honourable member.

[Shri Khushi Ram]

तबी - اسی طریقہ سے کچے کنوئیں ۵۸۳۶۱۳ تھے اور ۷۵+۶۷۶ کنوئیں ایسے تھے جن سے آبپاشی ہوسکتی تھی اس کے باوجود بھی ۵۲۵۲۳۵۷ ایکڑ رقبہ کنوئوں سے آبپاشی کیا گیا ہے - جیسا کہ وزیر صاحب نے اپنی تقریر میں فرمایا ہے کہ کل رقبہ جو کاشت ہوتا ہے اس کی تعداد ۳۷۱ لاکھ ہے اس میں سے جو نہر سے ہوتا ہے جس کا اوسط ۳۹ لاکھ ایکڑ ہوتا ہے - جہاں آبپاشی نہر سے اور ٹیوب ویل سے کی جاتی ہے - اب اگر اس کے خرچ کی طرف دھیان کیا جائے کہ اس طرح ایک ایسی چیز ہمارے گلے میں باندھ دی گئی ہے جس سے ہم چھٹکارہ نہیں پاتے ہیں - جو خرچ اس کا ہے وہ جو تمام خرچ اس نہر اور ہائڈرو ایلکٹریسیٹی دونوں کو ملا کر آیا ہے وہ ۶۵ روپیہ فی ایکڑ آتا ہے اگر ہم اس حساب سے کنوئوں پر لگائیں تو یہ پتہ چلے گا کہ وہ خرچہ صرف ۳ روپیہ ۲ روپیہ فی ایکڑ پڑتا ہے - یہ ۶۵ روپیہ کا خرچہ جتنا کل کیپیٹل کل سرمایہ نہر بنانے میں لگایا گیا ہے اس کو جتنا رقبہ آبپاشی ہوتا ہے اس کی تقسیم سے نکالا گیا ہے اس طرح سے ایک کنواں ۴۰ ایکڑ زمین کی آبپاشی کرنے کے لئے نہایت کافی ہوتا ہے - اوسط بلکہ برابر اوسط نکالا گیا ہے - ۶۵ روپیہ فی ایکڑ دیا گیا ہے اور ۶۸ روپیہ فی ایکڑ سون ادا کیا جا چکا ہے اب تک اصل باقی ہے - اس صورت میں میری سمجھ میں نہیں آتا کہ کس طریقہ سے ہم اس سے چھٹکارہ پائیں - کیا کیا نقصانات ہو رہے ہیں وہ آپ جانتے ہیں - میں یہ عرض کر دینا اس کے متعلق جناب والا - کہ جہاں پر نہر ہے وہاں پر مقدمہ بازی جاری ہو جاتی ہے اور جس طرح سے ریل کی مثال دی ہے کہ جب سے موٹر لاری کا ٹریفک چلا ہے تو ریل میں اس سے پہلے یہ اصول تھا کہ کم گنجائش رکھی جائے - اس نیت سے کہ مسافر کم جگہ ملنے پر آپس میں لڑیں اور ہندوستانیوں کو آپس میں بدگمانیاں پیدا ہوں اس طریقہ سے نہر کا محکمہ قائم ہوا کہ پانی اس طریقہ سے دیے جائے کہ ان کی ضروریات کے لئے کبھی زور نہ ہو اور وہ ہمیشہ آپس میں لڑتے رہیں - اگر اعداد و شمار اکٹھے کئے جائیں..... *

Shri Khushi Ram :

श्री खुशी राम :

जनाव वाला, मेरे खयालात इस नहर के मुहकमा के मुतालिक और बिजली के मुहकमे के मुतालिक बड़े ही इन्क्लाबी हैं। मैं असल में यह समझता हूँ कि नहर का मुहकमा और बिजली का मुहकमा बर्नानिया की उन्ही बरकात में शामिल है जिसमें कि रेलवे और सड़क हैं। जिस बॉग के माथ रेल और सड़क के नाम पर यह कहा गया है कि हमने गुलाम हिन्दुस्तान के फायदा के लिये इनकी २ चीजों की हैं उन्हीं में एक नहर का मुहकमा भी है। नहर के मुहकमा की बाबत बहुत से असहाब ने यह मिसाल दी है कि यह भूरा हाथी है जो हिन्दुस्तान में पाला गया है। मगर मैं इसमें बड़ कर यह अर्ज करूंगा कि यह भूरा हाथी नहीं है बल्कि एक काली नागिन है जो जिनने अन्डें देती है सबको खा लेती है। इसके अलावा यह ही नहीं—इसका ज़हर बहुत ज्यादा फैलता जाना है। आप और फ़रमायेंगे कि मुमालिक मुत्तहदा में जो ज्यादातर हिस्सा काश्तकार की जमीन का है वह ऐसा है कि उसमें बासानी से कुएँ बनाये जा सकते हैं। पानी की सतह कुओं में दस, पन्द्रह, बीस फीट तक है। बहुत कम ऐसे मुकामात हैं जहाँ चालीस पचास फीट गहरा पानी मिलता है। जिस वक़्त नहर बंगा निकाली गई उस वक़्त से पेश्वर काश्तकारी होती थी।

नहर जमुन शर्की जिस वक्त निकाली गई है उस वक्त भी काश्तकारी होती थी और कुएं बहुत तादाद में उस जगह बने हुये थे । इस वक्त भी जो कुओं की तादाद यहां पर है उससे पता लगता है कि हमारे इस सूबे में कुओं की तादाद बहुत काफ़ी है । कुओं से आबपाशी करने का जो तरीका है वह सब से बेहतर है । यहां सन् १९३५-३६ ई० में ६१०,५७९ कुयें पुख्ता थे और ८२५,६३२ ऐसे थे जिनसे आबपाशी हो सकती थी । इसी तरह से कच्चे कुयें ५८३,६१३ थे और ६७६,०७५ कुयें ऐसे थे जिनसे आबपाशी हो सकती थी । इसके बावजूद भी ५,२५२,४५७ एकड़ रकबा कुओं से आबपाशी किया गया है । जैसा कि वज़ीर साहब ने अपनी तक्रार में फ़रमाया है कि कुल रकबा जो काश्त होता है उसकी तादाद ३७१ लाख है । इसमें से जो नहर से होता है जिसका औसत ३९ लाख एकड़ होता है जहां आबपाशी नहर से और ट्यूब वेल से की जाती है । अब अगर उसके खर्च की तरफ़ ध्यान किया जाये कि किस तरह एक ऐसी चीज़ हमारे गले में बांध दी गई है जिससे हम छुटकारा नहीं पाते हैं । जो खर्च इसका है वह जो तमाम खर्च इस नहर और हाइड्रो एलेक्ट्रिक सिटी दोनों को मिलाकर आया है वह ६५ रुपया फ़ी एकड़ खर्च आता है । अगर हम इस हिसाब से कुओं पर लगायें तो यह पता चलेगा कि वह खर्च सिर्फ़ तीन रुपया, चार रुपया फ़ी एकड़ पड़ता है । यह ६५ रुपया का खर्चा जितना कुल कैपिटल, कुल समर्पित नहर बनाने में लगाया गया है इससे जितना रकबा आबपाशी होता है उसकी तक्रसीम से निकाला गया है । इस तरह से एक कुआं चालीस एकड़ ज़मीन की आबपाशी करने के लिये निहायत काफ़ी होता है । औसत बल्कि बराबर औसत निकाला गया है । ६५ रुपया फ़ी एकड़ दिया गया है और ६८ रुपया फ़ी एकड़ सूद अदा किया जा चुका है । अब तक असल बाक़ी है । इस सूरत में मेरी समझ में नहीं आता कि किस तरीक़े से हम इससे छुटकारा पावें । क्या २ नुक़सानात हो रहे हैं वह आप जानते हैं । मैं अर्ज करूंगा इसके मुतालिक़ जनाब वाला, कि जहां पर नहर है वहां पर मुक़द्दमा बाज़ी जारी हो जाती है और जिस तरह से रेल की मिसाल दी है कि जब से मोटर लारी का ट्रैफ़िक चला है तो रेल में उससे पहले यह उसूल था कि कम गुन्जाइश रखी जाये इस नियत से कि मुसाफ़िर कम जगह मिलने पर आपस में लड़ें और हिन्दुस्तानियों को आपस में बदगुमानियां पैदा हों । इसी तरीक़े से नहर का मुहकमा कायम हुआ कि पानी इस तरीक़े से दिया जाय कि उनकी ज़रूरियात के लिये कभी पूरा न हो और वह हमेशा आपस में लड़ते रहें । अगर ऐदाद व शुमार इकट्ठे किये जायें .....

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Sir, I rise to a point of order. The motion was for cut in rates, but our friend is attacking the whole policy of the system.

The Deputy Speaker : He is not speaking on both motions under discussion and so he can discuss the general policy as well. The speaker may go on with his speech.

Shri Khushi Ram :

شری خوشی رام —
میں یہ عرض کر رہا تھا کہ اس وقت سے نہر کے محکمہ
کی ابتک جو پالیسی رہی ہے وہ یہی ہے کہ پانی اسقدر کم مقدار
میں دیا جائے کہ کسان آپس میں لڑتے رہیں۔ اگر اعداد و شمار اکٹھا کئے جائیں
تو معلوم ہوگا کہ جتنے فوجداری کے مقدمات ہیں ان میں زیادہ تر پانی کی
رنجشوں پر ہی ہوتے ہیں جہاں نہر نکلی ہے اور جہاں نہیں ہے ہر نوں جگہ

[Shri Khushi Ram]

مقدمہ بازی کا مقابلہ کرایا جاوے اُس کی کوئی بحث نہیں ہے۔ ساتھ ساتھ اس قسم کے بھی اعداد و شمار اکٹھے کیئے جائیں تو جہاں نہر ہے وہاں مقدمات کی بہت زیادتی ہے۔ میرٹھ کے ضلع کے متعلق اپنی ذاتی واقفیت کی بنیاد پر عرض کر سکتا ہوں وہاں پر ایک چوگانواں علاقہ ہے جہاں پر حال میں ٹیوب ویل لگا دئے گئے ہیں۔ پہلے کوئی انتظام آبپاشی کا گورنمنٹ کی طرف سے نہیں تھا۔ وہاں کے لوگوں نے نہ مقدمہ بازی کی اور نہ زیادہ مقرض رہے۔ حالانکہ کہا جاتا ہے کہ نہر نے لوگوں کی خوشحالی کو بڑھا دیا ہے لیکن اگر واقعی میں صحیح حالات معلوم کیئے جائیں تو میں اس رائے کا ہوں کہ جہاں جہاں پر نہر نکالی گئی ہے وہاں پر قرض زیادہ بڑھا ہوا ہے اور وہاں پر لوٹ کھسوٹ کے ذرائع کو بہت زیادہ سہل کر دیا گیا ہے یہ بھی ایک طریقہ رہا ہے اور یہ شکایت بھی ہے کہ پانی کم ملتا رہا ہے اور شرح آبپانی بڑھ رہی گئی ہے اب تک جو گورنمنٹ رہی ہے اُس کی بابت عرض کرنا چاہتا ہوں۔

(Cusec) -

ایک کیوسک

سنہ ۱۸۶۴ء اور سنہ ۱۸۶۵ء میں ۱۴۰ ایکڑ کے لیئے مخصوص تھا

سنہ ۱۸۷۰ء و سنہ ۱۸۷۱ء میں ۱۷۵ ایکڑ کے لیئے مخصوص تھا

سنہ ۱۸۹۱ء و سنہ ۱۹۰۰ء میں ۲۲۲ ایکڑ کے لیئے مخصوص تھا

سنہ ۱۹۱۰ء اور سنہ ۱۹۲۰ء میں ۲۲۶ ایکڑ کے لیئے مخصوص تھا

سنہ ۱۹۲۱ء سے سنہ ۱۹۳۰ء تک ۳۶۰ ایکڑ کے لیئے مخصوص تھا

یعنی اسقدر پانی جو پہلے ۱۴۰ ایکڑ کے لیئے کافی تھا اب اُس کو ۳۶۰ ایکڑ کے لیئے کیا گیا ہے۔ ملاحظہ فرمائیے جو شرح سنہ ۱۸۶۵ء میں آبپانی کی تھی نیشکر پر پانچ روپیہ فی ایکڑ تھی میں نیشکر کی مثال لوں گا۔ اُس کو سنہ ۱۸۷۸ء میں چھ روپیہ دس آنہ آٹھ پائی کر دیا گیا سنہ ۱۹۱۴ء تک یہ بھی شرح رہی سنہ ۱۹۲۰ء میں سات روپیہ آٹھ آنہ کر دی گئی۔ اس کے بعد تجویز یہ ہوئی کہ بارہ روپیہ فی ایکڑ کر دی جائے چنانچہ سنہ ۱۹۲۲ء میں بارہ روپیہ فی ایکڑ کو دیا گیا جو اب تک اس کے بعد جب زیادہ شور کیا گیا تو دس روپیہ فی ایکڑ کو دیا گیا جو اب تک رائج ہے۔ جیسا یہ بتلایا گیا ہے کہ شرح اجناس کی وجہ سے شرح بڑھائی گئی تھی۔ لیکن جسوقت سنہ ۱۹۲۸-۲۹ء سے سنہ ۱۹۳۳-۳۴ء کی اجناس کی شرح کا مقابلہ کیا جاتا ہے تو یہ چلتا ہے کہ کسان کی آمدنی ۵۳ فی صدی کم ہو گئی تھی۔ ان کم کر دیا گیا۔ آبپانی کم نہیں کیا گیا اس لیئے یہ نہایت ضروری ہے کہ واقعی میں ہم کو شرح آبپانی کم کرنا چاہیئے۔ بلکہ ہم کو یہ سوچنا ہے کہ اگر واقعی ہم اسکو تجارتی محکمہ کر کے رکھتے ہیں تو اُس کے ساتھ ساتھ یہ پابندی لگو ہونا چاہیئے کہ پانی کافی مقدار میں ملے تجارت میں معاہدہ ہوتا ہے اور معاہدہ کے معنی یہ ہیں کہ آپ نے کسی صلہ کے لیئے پانی دینا شروع کیا اور اُس کے پختے کے لیئے جتنے پانی کی ضرورت ہے اوتنا

پانی دبنا چاہیئے اس گورنمنٹ سے پہلے یہہ پالیسی رہی ہے تو میں سمجھتا ہوں کہ وجہ اس کی صاف تھی ہم کو وہ بہکانا چاہئے تھے نہ کہ ہمارا فائدہ - مضمون تھا -

میری تعمیر میں مضمون ہے اک صورت خرابی کی
ہبولہ برق خرمن کا ہے خون گرم دھماں کا

بات یہہ تھی کہ حتمی سٹلمنٹ افسر میرتھ ضلع کے رہے ہں اُن سب کی رپورٹ بہہ رہی ہے کیا مسٹر فوربس (Forbes) کیا مسٹر پورٹر (Porter) کیا مسٹر گلن (Gillon) ان سب نے کہا ہے کہ واقعی میں محکمہ نہر برابر رقبہ بڑھاتا رہا ہے اور اس بات کا خیال نہیں رکھا کہ کافی پانی دیا جائے اس کا خیال نہیں کیا کہ پانی ٹھیک وقت پر نہ ملے وہ مداس نہ تھا میری تقریر کا یہہ مدشا نہ سمجھا جائے کہ میں اس وقت یہہ چاہتا ہوں کہ نہر بند کر دی جائے - اب نا ممکن ہے - اس لیئے اس کی اصلاح کرنا ہمارا کام ہے -

مجھے اس موضوع پر بولنے کی ضرورت اس لیئے محسوس ہوئی کہ میں اُس کمیٹی کا ممبر ہوں جس کے سامنے شرح آبپانہ کم کرنے کا مسئلہ پیش ہے اس لیئے میں ممبران ایوان سے منوع تھا کہ وہ شرح کم کرنے کی تجاویز مفصل فرمائیں مگر ابسا کسی صاحب نے بھی نہیں فرمایا کہ کس طریقہ سے خرچہ کم کریں تاکہ شرح آبپانہ کم ہو سکے -

A member :

ایک ممبر *

یہہ ہمارا کام نہیں ہے

Shri Khushi Ram :

شری خوشی رام -

یہہ کہاں کی دوستی ہے کہ بندے ہیں دوست ناصح

کوئی چارہ سار ہوتا کوئی غمگسار ہوتا

جداں عالی - یہہ کہا بہت آسان ہے کہ اس تعمیر شدہ مکان میں بہہ کمی ہے اور یہہ نقص ہے مگر کس طریقہ سے ترمیم کی جائے بہہ کام بنانا مشکل ہے اس لیئے میں جملہ محرکان سے ملتہس ہوں کہ وہ مفصل تجاویز فرمائیں کہ کس طریقہ سے خرچہ کم کیا جائے - خاص طور سے موجودہ گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ سنہ ۱۹۳۵ء کی دفعات ۲۴۰ سے ۲۴۷ تک کی موجودگی میں مشکلات کیسے عبور کر سکے ہیں

Shri Khushi Ram : श्री खुशी राम :

میں یہہ اُجڑ کر رہا تھا کہ اس وقت سے نہر کے موہکے کی اب تک جو پالیسی رہی ہے وہ یہہ رہی ہے کہ پانی اس قدر کم مقدار میں دیا جائے کہ کسان آپس میں لڑتے رہے۔ اگر وعدہ و شمار اکٹھا کیے جائے تو معلوم ہوگا کہ جتنے فوجداری کے موہکے ہیں ان سے زیادہ پانی کی ریشوں پر ہی ہوتے ہیں۔ جہاں نہر نکل رہی ہے اور جہاں نہیں ہے دونوں جگہ موہکے باجی کا موہکا بیل کر لیا جائے۔ اسکی کوئی بھس نہی ہے۔

[Shri Khushi Ram.]

साथ २ इस क्रिस्म के भी ऐंदाद व शुमार इकट्ठे किये जावें, तो जहां नहर है वहां मुकद्दमात की बहुत ज्यादाती है। मेरठ के जिला के मुताल्लिक में अपनी जाती वाकफ़ियत की बुनियाद पर अर्ज कर सकता हूं। वहां पर एक चौगावां इलाका है जहां पर हाल में टचूव बेल लगा दिये गये हैं। पहले कोई इन्तजाम आवपाणी का गवर्नमेंट की तरफ़ से नहीं था। वहां के लोगों ने न मुकद्दमा वाज़ी की और न ज्यादा मकरूज रहे, हालांकि कहा जाता है कि नहर ने लोगों की खुश-हाली को बढ़ा दिया है। लेकिन अगर वाकई में सही हालात मालूम किये जायें तो मैं इस राय का हूं कि जहां जहां पर नहर निकाली गई है वहां पर कर्ज ज्यादा बढ़ा हुआ है और वहां पर लूट खसोट के ज़राय को बहुत ज्यादा सहल कर दिया गया है। यह भी एक तरीका रहा है और यह शिकायत भी है कि पानी कम मिलता रहा है और शरह आवयाना बराबर बढ़ा दी गई है। अब तक जो गवर्नमेंट रही है उसकी बाबत अर्ज करना चाहता हूं—

एक क्यूसेक (cusec)—

सन् १८६४ ई० और १८६५ ई० में १४० एकड़ के लिये मखसूस था।

सन् १८७० व १८७१ ई० में १७५ एकड़ के लिये मखसूस था।

सन् १८९१, १९०० ई० में २३२ एकड़ के लिये मखसूस था।

सन् १९१० और १९२० ई० में ३२६ एकड़ के लिये मखसूस था।

सन् १९२१ से १९३० ई० तक ३६० एकड़ के लिये मखसूस था।

यानी इस क्रम में पानी जो पहले १४० एकड़ के लिये काफ़ी था अब उसको ३६० एकड़ के लिये किया गया है। मुलाहज़ा फ़रमाइये जो शरह सन् १८६५ ई० में आवयाना की थी नेशकर पर ५ रुपया फ़ी एकड़ थी। मैं नेशकर की मिसाल लूंगा। उसको १८७८ ई० में ६ रुपया १० आना ८ पाई कर दिया गया। सन् १९१६ तक यह ही शरह रही। सन् १९२० ई० में ७ रुपया ८ आना कर दी गई। इसके बाद तजवीज़ यह हुई कि १२ रुपया फ़ी एकड़ कर दी जाय। चूनांचे सन् १९२२ ई० में १२ रुपया फ़ी एकड़ शरह वसूल की गई। इसके बाद जब ज्यादा शोर किया गया तो १० रुपया फ़ी एकड़ कर दिया गया जो अब तक रायज है। जैसा यह बतलाया गया है कि शरह अजनास की वजह से शरह बढ़ा दी गई थी, लेकिन जिस वक़्त सन् १९२८—२९ ई० से १९३३—३४ ई० की अजनास की शरह का मुक़ाबिला किया जाता है तो पता चलता है कि किसान की आमदनी ५३ फ़ी सदी कम हो गई थी। लगान कम कर दिया गया। आवयाना कम नहीं किया गया। इसलिये यह निहायत ज़रूरी है कि वाकई में हमको शरह आवयाना कम करना चाहिये। बल्कि हमको यह भी सोचना है कि अगर वाकई हम इसको त्तिज़ारतों मुहकमा करके रखते हैं तो उसके साथ २ यह पाबन्दी लागू होना चाहिये कि पानी काफ़ी मिक्कदार में मिले। त्तिज़ारत में मुआहदा होता है और मुआहदा के मानी यह है कि आपने किसी फ़सल के लिये पानी देना शुरू किया और उसके पकने के लिये जितने पानी की ज़रूरत है उतना पानी देना चाहिये। इस गवर्नमेंट से पहले यह पालिसी रही है। तो मैं समझता हूं कि वजह इसकी साफ़ थी। हमको वह बहकाना चाहते थे न कि हमारा फ़ायदा मुज़मर था। मगर—

मेरी तामोर में मुज़मर है एक सूरत खराबी की।

हथोला बर्क़े खरमन का है खूने गर्म दहक़ा का ॥

बात यह थी कि जितने सेटिलमेंट आफिसर मेरठ जिला के रहे हैं उन सब की रिपोर्ट यह रही है। क्या मिस्टर फोर्ब्स, क्या मिस्टर पोर्टर, क्या मिस्टर गिल्लन इन सब ने कहा है कि बाकई में मुहकमा नहर बराबर रकबा बढ़ाता रहा है और इस बात का खयाल नहीं रखता कि काफ़ी पानी दिया जाये। इसका खयाल नहीं किया कि पानी ठीक वक़्त पर न मिले। यह मुनासिब न था। मेरी तक़रीर का यह मन्शा न समझा जाये कि मैं इस वक़्त यह चाहता हूँ कि नहर बन्द कर दी जाये। अब यह नामुमकिन है। इसलिये इसकी इसलाह करना हमारा काम है। मुझे इस मौजू पर बोलन की ज़रूरत इसलिये महसूस हुई कि मैं उस कमेटी का मेम्बर हूँ जिस के सामने शरह आबयाना कम करने का मसला पेश है। इसलिये मैं मेम्बरान ऐवान से मुत-वक़्के था कि वह शरह कम करने की तजावीज़ मुफ़स्सिल फ़रमायेंगे, मगर ऐसा किसी साहब ने भी नहीं फ़रमाया कि किस तरीक़े से खर्चा कम करें ताकि शरह आबयाना कम हो सके।

A member : एक मेम्बर :

यह हमारा काम नहीं है।

Shri Khushi Ram : श्री खुशी राम :

यह कहां की दोस्ती है कि बने हैं दोस्त नासेह।

कोई चारा साज़ होता कोई रामगुसार होता ॥

जनाब आली, यह कहना बहुत आसान है कि इस तामीर शुदा मकान में यह कमी है और यह नुक़स है, मगर किस तरीक़े से तरमीम की जाये यह काम बताना मुश्किल है। इसलिये मैं जुमला मुहूरिकान से मुलतमिस हूँ कि वह मुफ़स्सिल तजावीज़ फ़रमायें कि किस तरीक़े से खर्चा कम किया जावे, खास तौर से मौजूदा गवर्नमेंट आफ़ इन्डिया ऐक्ट सन् १९३५ ई० की दफ़ाआत २४० से २४७ तक को मौजूदगी में मुश्किलता कैसे उबूर कर सकते हैं।

Khan Bahadur Shaikh Badruddin : — خان بہادر شیخ بدرالدین :
میں اسپیکر صاحب کے ذریعہ عرض کرونگا لیکن سنہ ۱۹۱۳ع کا آبپاشی کا
لگان قائم کیا جائے محکمہ نہر اور کاشتکار کو کوئی نقصان اس سے نہیں
پہونچ سکتا۔

چونکہ مسئلہ غریب کاشتکار کی فلاح و بہبود سے متعلق ہے میں ہاؤس سے
درخواست کرونگا کہ ہر معاملہ کو پارٹی اسپرٹ سے نہ دیکھا جائے جیسا کہ
بالعموم اس وقت کیا جا رہا ہے اگر غریب رعایا کی بھلائی کرنا مقصود ہے تو
ہاؤس کے اندر ہر طبقہ کو ہمدردانہ نقطہ نظر سے مسئلہ پر غور کرنا چاہیئے۔
اس تحریک تخریف کے ضمن میں میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ گورنمنٹ نے
جو کمیٹی مقرر کی ہے اس کو ہدایت ہو جائے کہ وہ کمیٹی سنہ ۱۹۱۳ع کے
لگان آبپاشی کے تناسب پر مقرر کرے اور کوئی خاص خرابی پیدا نہ ہو تو
تو اس پر عمل درآمد تجویز کیا جائے۔ میرا خیال ہے کہ سنہ ۱۹۱۳ع کا تناسب
اس صوبہ کے اکثر اضلاع کے لئے نہایت مناسب ہوگا۔

Khan Bahadur Shaikh Badruddin : خان بہادر شیخ بدرالدین :

میں سپیکر صاحب کے ذریعے اُجڑ کھنگا کی لگان ۱۹۱۳ء کا آبپاشی کا لگان
کرایم کیا جاوے۔ مُہکما نہر اور کاشتکار کو کوئی نुकسان اس سے نہیں پہنچ سکتا۔

[Khan Bahadur : haikh Badruddin]

चूँकि ममला गरीब काश्तकार की फ़लाह व बहवूद से मुताल्लिक है मैं हाउस से दरखास्त कहेगा कि हर मुआमले को पार्टी स्पिरिट से न देखा जाये, जैसा कि बिलअमूम इस वक्त किया जा रहा है। अगर गरीब रियाया की भलाई करना मकसूद है तो हाउस के अन्दर हर तबक्के को हमदर्दानी नुक्ते नज़र से ममले पर गौर करना चाहिये। इस तहरीक तख़फ़ीफ़ के ज़मन में मैं अर्ज करना चाहता हूँ कि गवर्नमेंट ने जो कमेटी मुकर्रर की है उसको हिदायत हो जावे कि वह कमेटी सन् १९१३ ई० के लगान आवयाना के तनासुब पर मुकर्रर करे और अगर कोई खास खराबी पैदा न होती हो तो उस पर अमल दरआमद तजवीज़ किया जाये। मेरा ख्याल है कि सन् १९१३ ई० का तनासुब इस सूबा के अक्सर अज़ला के लिये निहायत मुनासिब होगा।

Shri Prayag Dhvaj Singh : श्री प्रयाग ध्वज सिंह :

जनाब वाला—समय कम है और बहुत से लोग शाम हो जाने की वजह से घबराये हुये हैं, लेकिन मैं भिन्न यह अर्ज करने के लिये खड़ा हूँ कि मैं इस कट मोशन का विरोध करता हूँ। मेरे लायक दोस्त मिस्टर खुशी राम साहब मेरठ ने जो फ़रमाया है कि पच्छिम के अज़ला में जो नहर और बिजली का प्रबंध है उससे किसानों की तबही हो रही है और यह इन्तज़ामात रेल और मड़कों की सुविधा की तरह अनेक बुराइयों की जड़ हैं। लेकिन मैं इससे सहमत नहीं हूँ। पूर्वी अज़ला इन सब चीज़ों के लिये तड़प रहे हैं। वहाँ के काश्तकारान भी तकलीफ़ में हैं। गावों में लोग रेडियो के गाने और समाचार सुनने के लिये लालायित हैं। इसलिये मैं गवर्नमेंट से आग्रह और इस्तदुआ करता हूँ कि वह हाइड्रो एलेक्ट्रिक स्कीम का प्रबंध पूरब के जिलों में शीघ्र करे। मैं तो यह अर्ज करूँगा कि अगर रुपये की तंगी हो तो कर्ज लेकर भी गवर्नमेंट इन जनसुखकारी स्कीमों (योजनाओं) को पूर्वी जिलों में चालू करे।

Shri Prayag Dhvaj Singh :

شري پرياک دھوج سنگھ—

جذاب والا - سہے کم ہے - اور بہت سے لوگ شام ہو جائے ہی رجبہ سے گھبرائے ہوئے ہیں لیکن میں صرف یہ عرض کرنے کے لیئے کھڑا ہوں کہ میں اس کمٹ موشن کا درود دھہ کرتا ہوں - میرے لائق دوست مسٹر خوشی رام صاحب میرتبہ نے جو فرمایا ہے کہ پچھم کے اضلاع میں جو نہر اور بجلی کا پر بندہ ہے اس سے کسانوں کی تباہی ہو رہی ہے اور یہ انتظامات دیل اور سڑکوں کی سودھا کی طرح انیک برائیوں کی جز ہیں لیکن میں اس سے سہمت نہیں ہوں - پوربی اضلاع ان سب چیزوں کے لیئے تڑپ رہے ہیں وہاں کے کاشتکاران بھی تالیف میں ہیں گاؤں میں لوگ ریڈیو کے گانے اور سماچار سننے کے لیئے لا لائٹ ہیں اس لیئے میں گورنمنٹ سے آگاہ اور استدعا کرتا ہوں کہ وہ ہائیڈرو الیکٹرک اسکیم کا پر بندہ پورب کے ضلعوں میں شیگر کرے میں تو یہ عرض کروں گا کہ اگر روپے کی تنگی ہو تو قرض لے کر بھی گورنمنٹ ان جن سکھ کاری اسکیموں (پروجکٹوں) کو پوربی ضلوں میں چالو کرے -

Shri Indradeo Tripathi : श्री इन्द्रदेव त्रिपाठी :

जनाब वाला—इनकी तक़रीरें सुनने के बाद मैं किसी नतीजे पर नहीं पहुंचा। मैं उस जगह का रहने वाला हूँ जिसके चारों तरफ १००, १५० मील तक नहर का दर्शन नहीं होता है। दूसरी जगह के काश्तकारों के देखा देखी मेरे जिले गाजीपुर के काश्तकार भी यह

चाहते हैं कि हमारे यहां भी नहर होना चाहिये । लेकिन नहर की बाबत अब तक इन तकरीरों के सुनने में जिस नतीजे पर मैं पहुंचा हू उसका खास मतलब यही है कि पूर्वीय जिलों में नहर का दर्शन न हो । गरीब किसान अपने खेतों की सिंचाई अपने परिश्रम से और बहुत थोड़े खर्च में करते हैं । किसान अपनी स्त्री और बच्चों को लेकर खेतों में सिंचाई कर लेते हैं । ज्यादा से ज्यादा एक एकड़ पर दो रुया खर्च करते हैं । नहर के खोले जाने से पूर्वीय जिलों में वह मुसीबत आ जायगी जो पच्छिम के जिलों में आई है । मेरे कुछ लायक दोस्तों ने नहर की जरूरत पूर्वीय जिलों में बतलाई है, जिसमें मैं डर गया कि कहीं तरक्की करते करते, किसानों की सेवा करने करने गाजीपुर, बलिया और गोरखपुर तक नहर का कदम मुबारक न पहुंच जाय । मुझे बोलने की जरूरत सिर्फ इसलिये पड़ी है और मैं अपनी तकरीर में यही बतलाना चाहता हू कि पूर्वीय जिलों को इससे यानी नहर से मुबर्क रक्खा जावे ।

Shri Indradeo Tripathi :

سری ہندر دیوتی پاتھی -

حساب والا - اتنی تقریر سننے کے بعد میں کسی نتیجہ پر نہیں پہنچا میں اُس جگہ کا دھننے والا ہوں جس کے چاروں طرف ۱۰۰ یا ۱۵۰ میل تک نہر کا درشن نہیں ہوتا ہے - دوسری جگہ کے کاشتکاروں کے دیکھا دیکھی میرے صلح عاری پور کے کاشتکار بھی یہہ چاہتے ہیں کہ ہمارے یہاں بھی نہر ہونا چاہئے لیکن نہر کی نابت اب تک ان تقریروں کے سلسلے سے جس نتیجے پر میں پہنچا ہوں اُس کا خاص مطلب یہی ہے کہ پوربی ضلعوں میں نہر کا درشن نہ ہو - غریب کسان اپنے کھیتوں کی سینیچائی اپنے پرسرم سے اور بہت تھوڑے خرچ میں کرتے ہیں - کسان اپنی استری اور بچوں کو لینر کھیتوں میں سینیچائی کر لیتے ہیں زیادہ سے زیادہ ایک ایکڑ پر ۲ روپہ خرچ کرتے ہیں - نہر کے کھولے جانے سے پوربی ضلعوں میں یہہ مصیبت آجائے گی جو پچھم کے ضلعوں میں آئی ہے - میرے کچھ لابق دوستوں نے نہر کی ضرورت پوربی ضلعوں میں بتلائی ہے جس سے میں ڈر گیا کہ کہیں تری کرتے کرتے کسانوں کی سیوا کرتے کرتے غاری پور - ملیا اور گورکھپور تک نہر کا قدم مبارک نہ پہنچ جائے مجھے بولنے کی ضرورت صرف اِس لیئے پڑی ہے اور میں اپنی تقریر میں یہی بتانا چاہتا ہوں کہ پوربی ضلعوں کو اس سے یعنی نہر سے مبارک رکھا جاوے -

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, I beg to move that the discussion be adjourned till tomorrow.

The Deputy Speaker : If it is the consensus of opinion of the House that the discussion should be adjourned till tomorrow, I shall have no objection. But I find that there are not many persons desirous of speaking. So if the House agrees I may put these motions to vote before we adjourn.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, there will be at least four more speeches—the two movers and I see one other honourable member who is anxious to catch your eye. Then there will be the Hon'ble Minister who would make his final speech.

The Deputy Speaker: If the House agrees to the proposal for adjournment of discussion I have no objection.

Many voices: We should adjourn now.

(The House was accordingly adjourned at 5.8 p.m. till the following day.)

LUCKNOW:
March 25, 1938.

G. S. K. HYDRIE,
*Secretary, Legislative Assembly,
United Provinces.*

APPENDIX A

(See page 142 *supra*)

Statement referred to in the answer to starred question no. 1 for March 15, 1938, asked by MR. MUHAMMAD ISHAQ KHAN

1. Inquiry into certain allegations of extortion and oppression made against Station Officer, Khurja, his second officer and a constable.	Government ordered a disciplinary board to take action against them.
2. Inquiry into a complaint of extortion against a head constable and a constable of police station Khurja, district Bulandshahr.	Superintendent of Police was asked to take departmental action against them.
3. Inquiry into a complaint made by some residents of Chitta that they were being oppressed and the Congress office had been looted at the instigation of a retired Superintendent of Police and his brothers.	Allegations were found untrue.
4. Inquiry regarding delay in compliance with the orders of Government directing suspension of the various police officers of police station Khurja.	Report under the consideration of Government.
5. Inquiry into a complaint of extortion, etc. against a sub-inspector and a constable of the Bijnor District.	Government ordered disciplinary board to take action against them.
6. Confidential inquiry regarding a case against a sub-inspector of police of the Moradabad District.	Report submitted to Government.
7. Inquiry into certain complaints of extortion and bribery against a sub-inspector of police, district Moradabad.	Further inquiry is being made under orders of Government.
8. Inquiry into the complaint against a Circle Inspector, Jhansi, that he was improperly using his influence.	Circle Inspector was transferred.
9. Inquiry into various charges against a sub-inspector of police of the Farrukhabad District.	Allegations were not proved.
10. Inquiry into certain allegations against the Kanth Police, district Shahjahanpur.	Report submitted to Government.
11. Inquiry into allegations against a sub-inspector of police, district Agra.	Ditto.
12. Inquiry into allegations against a sub-inspector of police, district Agra.	Complaint not proved true.
13. Inquiry into the allegations against a police officer of police station Bhamora, district Bareilly.	Still under inquiry.

14. Inquiry into complaints against two sub-inspectors of the Partabgarh District.

Proved untrue.

15. Inquiry regarding various allegations against a deputy inspector of schools, Shahjahanpur.

Allegations were not found true.

16. Inquiry against a deputy inspector of Schools, Bulandshahr.

Inquiry was not pursued as the real culprit seemed to be a non-official.

17. Inquiry into the complaint against an excise inspector of Etawah.

Report submitted to Government.

18. Inquiry into the complaint against an excise inspector of Lucknow city.

Departmental action ordered by Government.

19. Inquiry into the complaint of bribery against an official in the office of the Examiner of Local Fund Accounts, Allahabad.

Still under inquiry.

20. Inquiry into the allegation against two clerks of the District Soldiers' Board, Meerut.

Ditto.

21. Inquiry into the complaint of bribery against a tahsildar, district Sitapur.

Ditto.

22. Inquiry into the complaint of bribery against a Public Works Department Accountant.

Ditto.

APPENDIX B

(See page 142 supra)

Note I referred to in answer to starred question no. 13 for March 25, 1938, asked by SHRI BIRESHWAR SINGH CHAUDHRI

Short notes on Rural Development Scheme by S. K. D. Paliwal, M.L.A.

The object

The main object of Rural Development is to improve the lot of the people residing in rural areas. But this improvement is dependent upon various factors, some of which being beyond the control of the Provincial Government such as the currency and tariff policy of the Government of India and Railway freights. A few others, though fundamental, are regarded outside the scope of the present scheme of Rural Development Department as such. These are the rent and revenue laws.

It goes without saying that no abiding and appreciable improvement in the lot of the people is possible unless and until these factors are controlled absolutely in the interest of the people alone.

The present department of Rural Development shall have to work within these limitations. Hence its work can only be in the nature of social activity or welfare work, aimed at bringing about what in the absence of a better term may be called, environmental change for the betterment of the countryside. In this manner, our object is reduced to creating a desire in the villagers for improvement, to inculcate in them a divine discontent to better their lot. The aim of department is to change their whole outlook on life, to convince them, both by practice and precept, that it is possible for them to improve their condition; that their salvation lies in their own hands; that they can make their lives better, fuller and richer by their own co-operative efforts. In the words of the Royal Commission on Agriculture in India our object is "to assist the advance of the rural community towards a fuller life. These efforts must be designed to awaken the desire for better things in that community without impairing either his self-respect or his spirit of manly independence." The Commission says that "without a change in the surroundings and the psychology of the peasants there is no hope at all of raising their standard of living." In the words of Sir Malcolm Hailey "we must effect a change in the psychology of the peasant and in his social and personal habits without which it is impossible materially to improve the conditions of his life."

In short, our object is to awaken and arouse the people residing in rural areas from their present inertia and to galvanize them into action, with a view to improve their lot by their own co-operative efforts.

How to achieve this object

Now, it is clear to the meanest intellect that even in this limited sphere; the work of Rural Development is a huge one. The Royal Commission on Agriculture has emphasized its hugeness in the following words:

"If the inertia of centuries is to be overcome, it is essential that all the resources at the disposal of the State should be brought to bear on the problem of rural uplift."

In my view even these resources are insufficient to cope with this immense problem unaided by the vast mass of latent energies of the great people inhabiting the rural areas. That is why our main task will be to release this enormous energy, and having released it to harness it in the great and noble task of rural uplift and rural development.

The object of the department can only be accomplished with the utmost joint efforts of the Government and the people.

The Government will have to place all its resources at the disposal of the department to carry out the work whose stupendousness can only be equalled by its sacredness. It must co-ordinate the activities of all its departments engaged in the work of rural development to help the work of this department. And this department will have to release the infinite mass of human energy lying dormant, so far by all proper and possible means. The co-operation of all officials and non-officials is essential for the success of this work.

Fortunately for us, so far as the public are concerned, this work is above all parties and above all controversies. It includes almost the whole of the mass welfare programme of all parties and communities such as the Muslim League, the Hindu Sabha, in rural areas and work of the constructive programme of the Congress in the countryside.

In such a work the co-operation of the public and the permanent services is absolutely essential. But it is still more essential, nay, it is vital, that the work is done through non-official agency and by workers imbued with missionary zeal, fired by the ideal of service, with the spirit of crusaders, in them, to fight against the inertia of ages and against the appalling ignorance prevalent in rural areas.

This aspect of the question cannot be over-emphasized. All experts on the question of rural development are unanimous on this point.

To cite only some of them :

Sir Malcolm Hailey in his foreword to "Village Uplift in India" by F. L. Brayne says, "the villager must be (he can only be) persuaded by those whom he has learnt to trust and he will not trust those who do not seem prepared to put aside all other claims and considerations in order to live with him to learn his troubles and to support him through them."

Now, how to find such men? Are they available amongst our educated young men? An emphatic "No" is the answer given by no less a person than F. L. Brayne, I.C.S., an expert and pioneer in this work. In his book, "Village Uplift in India," he says, "There is no spirit of service in our young educated men . . . how often do all our plans go astray because our worker is working solely for himself." (Page 121.) Can these workers be had amongst our public servants?

Here is what Mr. Brayne says, "If our public servants were imbued with a spirit of service, things that we see in villages would be utterly impossible . . . could the appalling state of things continue long if our public servants had any real idea of public service?" After giving a few glaring examples of worse than lack of the spirit of service among public servants, he says, "My accusation is general." (Page 122.) What he says further on deserves our utmost consideration and this is what he says: "In our uplift work we have a great obstacle to contend with, the suspicion of people that anything official must be selfish and cannot possibly be solely for their good." (Page 123.)

In order to disarm this suspicion of the people and to remove the cause of that obstacle it is imperatively necessary that the work be entrusted into non-official hands and the workers engaged in this work are those who have already got the confidence of the people round about them by their spirit of service and sacrifice.

Dr. P. C. Ghosh, of the All-India Village Industries Association, in his note submitted to this department, is equally anxious to have the work done through non-official agency and in order to ensure this suggests the formation of rural development associations with non-official majority and a non-official chairman.

Machinery and organization

To carry out this work it is proposed to set up the following machinery and organization.

At the centre there will be a Special Rural Development Officer with one or two assistants and necessary office equipment. He may get a salary not exceeding Rs.500 and Assistant Rural Development Officer at salary of Rs.250 per month. The Rural Development Officer will direct all the activities of the department. There shall also be a Provincial Rural Development Board consisting of thirty-one members with more than two-thirds non-official majority. This board shall consist of heads of all the development departments, representatives of all the divisions, seven from amongst the members of the Legislative bodies and prominent public workers engaged in the rural development work in these provinces. The Rural Development Officer is to act as the Secretary of the board, and the Hon'ble Minister of the department as its Chairman.

The functions of this board will be to guide and advise on the policy and programme of the work for the whole province. The board must meet at least once in every three months.

Ten Divisional Superintendents on Rs.125 per mensem have been appointed to serve as the connecting link between the province and the district and also to guide and supervise the work of District Inspectors and to help them.

If one District Inspector on Rs.50 per mensem is to be appointed in each district to guide and supervise the work of organizers and to help them in their work ; every district must also have its rural development board consisting of thirty-one members with District Inspector as its Secretary and a non-official Chairman, all the heads of each development department working in the districts, all M.L. As. and M. L. Cs. representing rural areas. The Chairman of District Board and its Education Committee, Engineer of the board and other non-officials nominated by the Government are to be the members of this board. These boards will have clear non-official majorities. The District Officer will nominate two of the Sub-divisional Officers to serve on the board. He himself will be the visitor and will have full power to inspect to call for information and papers and to report to the Government whenever necessary. The functions of these boards are to be the same as those of the Provincial Board, their sphere being limited only to their districts. They will also select and decide the circle for the organizers to begin the work. One organizer has been put in charge of each circle at Rs.20 per mensem with Rs.5 as consolidated travelling allowance.

Constitution of boards

All boards are to be nominated in the first instance by the Hon'ble Minister of the department. Permanent board might be constituted before 1st April, 1938, according to the constitution decided upon later.

Appointments

The Special Rural Development Officer and his Assistant and Divisional Superintendents are to be appointed by the Hon'ble Minister of the Development Department, the rest to be appointed by the Rural Development Officer. All these appointments are to be temporary, terminating automatically on 31st March, 1938. The assistant officer should be appointed on Rs.250 per mensem. This temporary arrangement has to be made so that the work may not suffer, the funds may not remain lying idle and the present workers' salary may not be wasted.

Permanent rules for the recruitment and appointment of the staff are to be framed later. These workers are to be selected from amongst the workers trained by the department.

Organizers

In each district there will be a number of organizers, and to each organizer a particular area will be allotted. The aim will be that the organizer should organize *panchayats* in his own area in each village or a group of villages on population basis. He may begin with a circle of six to ten mauzas in his own allotted area. The task of these organizers will be to win the confidence of the people residing in their area, to create in them an unquenchable thirst for improvement by their own co-operative efforts, to organize their communal life, to study the needs of the villagers and to supply those needs to the fullest extent possible by the resources at the disposal of the various development departments of the Government. He will co-ordinate the activities of all those departments and push their work with a vigour hitherto unknown.

Having won the confidence of the people he must secure their co-operation in his work by establishing a *panchayat* to do the whole work of development. The *panchayat* should have a *panchayat ghar*, to serve as a centre of communal life, with a *davakhana* or medicine chest, a library and reading room attached to it. The organizers are expected to make these centres of six to ten villages self-reliant in the course of six months by either finding out a competent honorary worker or by training one to do the work and if no honorary worker is available to persuade the *panchayat* to have a paid worker of their own out of their own funds. Thus they are to organize the whole circle entrusted to them within ten six months, i.e. five years. The whole country side will thus be organized in five years for rural improvement.

The *panchayats* established by these organizers will carry on the work of rural uplift in all its branches.

The institution of *panchayats* having thus been revised must be put on a strong and sound statutory basis, with suitable powers and the responsibilities intended to make them active and effective.

As these *panchayats* grow in number they should be formed into a union, with the organizer as the secretary.

The full scheme of the establishment of the village *panchayats*, the drafts of the Act, etc. is to be prepared later. For the present it is

sufficient to indicate that the *panchayats* must be a sort of village unions entrusted with the work of village sanitation, village education, specially compulsory primary education and village policing, i.e. the *chaukidar* work. They must be given appropriate judicial powers.

These *panchayats* should meet as often as necessary and possible to discuss local needs of the villages comprising the *panchayats*, and to concert measures for their general welfare. They should also formulate problems touching the welfare of the people inhabiting their area.

The immediate work—Is to draw up a concrete plan of work after having studied and inspected, the work that is being done up till now and the departmental plans for future work. The task of planning the work and working the plan shall have to be done simultaneously. The machinery and organization to carry on the work has been set up. Training camps were set up to train those selected for training from amongst the applicants of the districts forming the division.

The drive—Having thus effectively planned the work and having also set up the machinery and the organization necessary to work the plan, the work must begin in the nature of a big drive. Then and then alone we can be able to make things move to create an impression and to rouse the enthusiasm of the people to a pitch essential for the success of the work. Shock-brigade methods, which have proved so successful in Russia shall have to be used here also.

To enlist the co-operation of the people

Special methods shall have to be adopted to induce them to devote their energies in this sacred work. The pensioners, the retired government servants, etc. should be invited to lend their helping hand. People should be encouraged to interest themselves in this work. The public should be persuaded to get their charitable welfare work done through this department. It should be made compulsory for all students, who having passed *patwarian* or vernacular middle examinations, want to get employment as *patwaries* or teachers, to work under this department, for at least three months and to obtain a certificate from it before getting employment. College students should also be encouraged not only to serve rural areas during the summer vacations but for three months compulsorily before qualifying themselves for government service.

We can tackle this problem only by big and bold enterprise. Half way measures are not likely to produce any effect.

The work

It is unnecessary to detail the actual work to be done by the circle organizers or the *panchayats*. The scheme can only succeed when it is comprehensive, nay all embracing. We must co-ordinate the activities of all the departments engaged in the work of the rural development, to plan these activities and then to push them ahead, as far as possible and practicable, to the fullest extent.

An elaborate scheme for this purpose and a concrete plan based on that scheme can only be framed after thorough study of the departmental schemes and plans.

APPENDIX C

(See page 142 *supra*)

Note II referred to in answer to starred question no. 14 for March 25, 1938, asked by SHRI BIRESHWAR SINGH CHAUDHRI

The functions of District Rural Development Associations

(1) Their function is to guide the policy and supervise the work of the department in their districts.

(2) They will select and decide the circles in which the organizers are to work for six months.

(3) The amount allotted for each circle will be given through them.

(4) They will recommend to the department any new or special scheme which they want to work out in their districts in accordance with local needs and conditions.

(5) They will also recommend grants of small sums to be given to local efforts, individuals or organizations, working for rural uplift in their district.

(6) They will allocate funds for the different development centres for specific works such as cottage industries, communications, etc.

(7) Members of the Association shall be entitled to make proposals about these and they will be decided by the vote of the majority.

(8) The executive powers shall vest in the Divisional Superintendents and the District Inspectors under them; these include the powers of postings and transfers, etc.

(9) The function of the Chairman will be to preside over the meetings of the association and conduct its proceedings properly.

(10) The Association will elect its own Chairman or Vice-Chairmen.

(11) It may frame rules and bye-laws for conducting and regulating its meetings.

(12) Consideration of quarterly progress reports received from District Inspectors and general supervision of the work carried on by them and making recommendations thereon to Divisional Superintendents.

APPENDIX D

(See page 145 supra)

List referred to in the answer to starred question no. 25 for March 25, 1958, asked by SHRI MANGAT SINGH

Serial number	Name of newspaper	Date of declaration
1	Chandra	13th October, 1935.
2	Vikas	20th September, 1937.
3	Aloka	11th February, 1936.
4	Muhafiz	1st August, 1930.
5	Hindu	19th December, 1936.
6	Istiqbal	13th August, 1935.
7	Gurkul	27th February, 1936.
8	Sadaqat	5th September, 1934.
9	Muhaqiq	18th August, 1936.
10	Gharib	25th August, 1933.
11	Advertiser	26th May, 1931.
12	Peoples' Journal	29th April, 1935.
13	Saharanpur District Gazette	28th May, 1930.
14	Gram Sudhar	7th March, 1935.
15	Adarsh	28th September, 1937.
16	Tundursti	11th June, 1937.
17	Rafiqi-Baghban	8th April, 1937.
18	Sultan-ul-ulum	21st July, 1937.
19	Ayurvedic Prakash	13th March, 1937.
20	Unan Medical	27th May, 1937.
21	A mufti	10th October, 1933.
22	Bhola	13th November, 1937.

APPENDIX E

(See page 150 *supra*)

Copy of District Board Educational Rules nos. 12, 13A and 14 referred to in answer to starred question no. 60 for March 25, 1938, asked by MR. TAHIR HUSAIN

12. (1) Posts of headmaster of a vernacular middle school shall be filled from amongst assistant master of vernacular middle schools and headmaster of training schools graded with assistant masters of vernacular middle schools.

(2) The deputy inspector shall maintain a list of candidates for the post of headmaster.

(3) The name of no candidate shall be entered in the list unless he has been previously certified by the circle inspector to be fitted for the post. The circle inspector shall not certify any candidate to be fitted for the post of headmaster unless he has previously considered and certified or rejected all candidates senior to the candidates for whom his certificate is sought.

(4) The order of entry on the list shall be the order of priority for appointment to the post of headmaster, this order shall be determined by merit and seniority, seniority being the deciding factor in cases of equal merit.

(5) The list shall, if necessary, be revised annually by the addition at the end of the list of new names or by the removal for good reasons, of names. The relative order of names previously on the list shall remain unchanged.

(6) Each entry in the list or removal of a name from the list shall be subject to the approval of the chairman of the Education Committee.

(7) No appointment to the post of headmaster of a vernacular middle school shall be made except in accordance with the list.

(8) Headmaster of vernacular middle schools shall be graded in the following scale of pay :

30 per cent. on Rs. 40	per mensem.
40	ditto 50 "
40	ditto 60 "

13. The Board shall not appoint any person as assistant teacher in a middle vernacular school who has not passed the Vernacular Teachers' Certificate Examination. Such assistant teachers shall be graded on the following scale :

30 per cent. on Rs. 25	per mensem.
50	ditto 80 "
20	ditto 85 "

Teachers who have passed the language examination in advanced Urdu or Hindi and have also passed at least the Primary Teachers' Certificate Examination shall be eligible for employment as language teachers in middle vernacular schools and shall, if so appointed, be allowed the same pay as assistant teachers in middle vernacular schools.

13A. Specialist teachers, e.g. teachers of English, Agriculture, Rural Knowledge or Manual Training, may be appointed as assistant masters in vernacular middle schools provided they are certified to be qualified for the post by the inspector of schools in accordance with departmental

orders. They shall be paid not less than Rs.30 per mensem and not more than Rs.60 per mensem. They shall be considered for promotion to the headmastership of vernacular middle schools with other assistant masters of equal length of service in middle schools.

14. A list of competent candidates for posts as headmasters of primary schools, assistant masters in middle vernacular schools, or primary schools and masters in preparatory schools shall be prepared and maintained subject to the approval of each entry by the chairman of the education committee of the Board in consultation with the deputy inspector of schools, and no appointment shall be made to the above posts except of candidates entered in this list. In the case of a vacancy, preference shall be given to a person belonging to the Agricultural classes who is a resident of the town or village in which the school is situated or of its immediate neighbourhood, and also the son or heir of a teacher of the district.

APPENDIX F

(See page 151 *supra*)

*Statement referred to in answer to starred question no 70 for
March 25, 1938, asked by SHRI BHAGWAN DIN MISRA*

Tahsil	Recorded rent	Rent payable after remission	Abated rent	Percentage of increase or decrease of abated rent over rent payable after remission
	Rs.	Rs.	Rs.	
Nanpara	17,79,153	14,03,420	14,94,367	+6.5
Bahraich	31,35,825	17,23,816	19,07,807	+10.7
Kaisarganj	16,46,418	14,48,729	14,67,128	+2.0

Statement referred to in starred question no 71

Tahsil	Total no. of posts, 1938	No. of holdings in which no abatement has been given
Nanpara	6,810	1,253
Bahraich	11,966	5,468
Kaisarganj	13,541	7,075

Tahsil	Total number of holdings of heirs of statutory tenants	Number of holdings of heirs who were not granted any abatement
Nanpara	9,169	7,997
Bahraich	12,278	11,280
Kaisarganj	8,035	7,344

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Saturday, 26th March, 1938

THE Assembly met at the Assembly Hall, Lucknow, at 11 a.m.,
The Hon'ble Shri Purushottamdas Tandon in the Chair.

List of Members present (186)

Abdul Hakeem.	Hari.
Abdul Wali.	Hari Chandra Bajpai.
Abdus Sami Khan, Captain Nawab	Hernath Prasad.
Bahadur Nawabzada Muhammad.	Hasan Ali Khan.
Achal Singh.	Hoti Lal Agarwala.
Ahmad Ali Khan Alvi, Raja.	Hukum Singh.
Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir	Husain Zaheer.
Muhammad.	Hyder Husain.
Aizaz Rasul.	Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Muham.
Ajit Prasad Jain.	mad.
Akhtar Adil, Khan Bahadur.	Indradeo Tiwari.
Akhtar Hasan Khan.	Ishwar Suman
Algu Rai Shastri.	Ismail Ullah Khan.
Anand Singh.	Jafar Hasan Khan
Anusuya Prasad Bahuguna	Jagannath Bakhsh Singh Raja.
Atma Ram Govind Kher	Jagannath Prasad Agarwal.
Aziz Ahmad Khan.	Jagan Prasad Rawat.
Eabu Ram Verma	Jagnohin Singh Negi
Badan Singh.	Jamshed Ali Khan, Captain Nawab
Badr ud din, Khan Bahadur.	Muhammad.
Balwant Singh.	Jang Bahadur Singh, Raj Kumar.
Bansgopal.	Jata Shankar Shukla.
Banshi Dhar Misra.	Jawaharlal.
Bhagwan Din Misra	Jiva Lal
Bhagwan Singh.	Jugal Kishore.
Bhagwat Narayan Bhaigava.	Jwala Prasad Jigyasu.
Bhawani	Karan Singh Kane.
Bhim Sen.	Kaunur Raza Khan.
Bibhuti Singh, Rai Sahib.	Kashi Prasad Rai.
Bihari Lal.	Keshava Chandra Singh.
Birbal Singh.	Keshava Deva Malaviya.
Bneshwar Singh	Keshava Gupta.
Disheshwar Daval Seth, Raja	Khalil-ul-din Ahmad, Khan Bahadur.
Brij Behari Lal.	Khaliquzzaman.
Buddhu Singh.	Khub Singh.
Chandra Bhanu Gupta.	Khushi Ram
Charan Singh.	Khushwaqt Rai.
Chet Ram.	Krishna Chandra.
Chheda Lal Gupta.	Krishnanand Nath Khare.
Dayal Das	Krishna Nath Kaul.
Dev Narayan Bhartiya.	Lakhan Das Jatav.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur	Lakhshmi Devi.
Gajadhar Prasad.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Ghalib Rasul.	Lal Bahadur Shastri.
Ghulam Hasan.	Lal Bihari Tandon.
Gopi Nath Srivastava.	Lalta Baksh Singh.
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble	Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muham-
Shri	mad.
Govind Chandra Rai.	Lotan.
Habibullah, Muhammad.	Mahabir Tyagi.
Har Govind Pant	Maharaj Singh, Kunwar Sir.

Mainul Hasan Khan.
 M. A. Chaudh.
 M. A. Singh.
 M. A. Singh.
 M. A. Lal Pantley.
 M. A. Lal.
 M. A. Lal Gauran.
 Mussalim Hussain Qidwai.
 Muhammad Athar.
 Muhammad Ekram Khan.
 M. A. Farooq.
 Muhammad Ibrahim. The Hon'ble Hafiz.
 Muhammad Ishaq Khan.
 Muhammad Ismail.
 M. A. Ismail Khan.
 M. A. J. Khan.
 M. A. Mehdi, Raja.
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.
 Muhammad Sulaiman An-ari.
 Muhammad Wasim.
 M. A. B. K.
 M. A. A.
 M. A. L.
 M. A. H. A.
 N. A. D.
 Narendra Deva.
 P. A. Ram.
 Farag Lal.
 Parasram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Phool Singh.
 Prithvi Raj Singh.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashwati Sud.
 Pravig Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Prare Lal Sharma.
 Radhakant Malaviya.
 Radha Mohan Singh.
 Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafinddin Ahmad.
 Raghvendra Pratap Singh.
 Raghuvansh Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.
 Ram Charitra.

Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.
 Ram Naresh Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Saran.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram Pandit.
 Rizwan Allah.
 Rukun Singh Rathor.
 Sadhu Singh.
 Said-ud-din Ahmad.
 Sampurnanandji The Hon'ble Shri.
 Satyawati Devi.
 Shamsheer Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughan Singh.
 Shaukat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya.
 Shibban Lal Saksena.
 Shiva Ram Duvedi Vaid.
 Shuntidevi Mittra.
 Sita Ram Shukla.
 Sita Ram Asthana.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur
 Lieutenant M.
 Sunderlal Gupta.
 Suraj Prasad Avasthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Surya Narayan Singh.
 Thungamma, Bolar.
 Todor Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vidyavati Rathor.
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs.
 Vijeypal Singh.
 Vishwambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahirul Hasnain Lari.
 Zahur Ahmad.
 Ziaul Haq, Khan Bahadur Muhammad

QUESTIONS AND ANSWERS

STARRED QUESTIONS

REMOVAL OF BAN ON CERTAIN NEWSPAPERS IN RESPECT OF NOTIFICATIONS AND COURT NOTICES

*1. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: When was the order removing ban on certain newspapers to get Government notifications and court notices for publication issued by this Government?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai): On August 17, 1937.

*2. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is the Government aware that the said order has not been given effect to in many districts?

The Hon'ble the Minister of Revenue: No.

*3. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government be pleased to give the names of the newspapers that are published in the

Jhansi district, mentioning the number of court notices and Government notifications given to each during the last six months, specifying which of the said newspapers were not receiving notices, etc. for publication prior to the issue of the said Government order?

The Hon'ble the Minister of Revenue: (i) *Jyhotia Martand, Hind Kesari, Divbandhu, Hind Rajasthan, Virbal, Punch, Roshan Zamir, Aziz-i-Hind, Hunter, Praja Mitra, Swadhin, Bundelkhand Kesari and Harish Chandra.*

(ii) Two court notices were given during the last six months—one to *Aziz-i-Hind, Jhansi* on 7th December, 1937, and the other to *Swadhin, Jhansi*, on 1st January, 1938.

(iii) Both were in receipt of court notices previously as they have the largest local circulation.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that a very large number of court notices under the Encumbered Estates Act were not sent to these papers for publication?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Gopinath Srivastava): I think so.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: May I know the reason why the number of these court notices has not been mentioned in the answer?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue: These notices are given by the courts. Two notices were given to these papers, one to each.

*4 and 5. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** [*Postponed.*]

COMPULSORY RETIREMENT OF GOVERNMENT AND LOCAL BODIES' SERVANTS

*6. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Has this Government considered the recommendations of the Sapru Committee about the compulsory retirement of Government and local bodies' servants on their completion of the age of 55 years? If so, what action has the Government taken on the same? What is the policy of the Government regarding this matter?

The Hon'ble the Premier (Shri Govind Ballabh Pant): Yes. A copy of the orders issued by the Government, which also indicate the policy of the Government in the matter, is laid on the table.

The question of the age of compulsory retirement of the servants of local bodies is under consideration.

(See Appendix A, page 370.)

*7. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Is the Government aware that in various districts, extensions have already been granted up to the 31st March, 1939?

The Hon'ble the Premier: Yes. But in consequence of the orders referred to above, extensions will now be restricted.

*8. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Is it the intention of the Government to stop all extensions beyond 55 years of age?

The Hon'ble the Premier: The question is under consideration.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that there are several Government servants who have exceeded the thirty years' limit of service?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary): I ask for notice.

UNEMPLOYMENT AMONGST THE MEMBERS OF THE BAR

*9. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Has the Government given consideration to the widespread discontent amongst legal practitioners due to their growing number and lack of work?

The Hon'ble the Minister of Justice: (Dr. Kailas Nath Katju): Yes.

*10. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: What action, if any, has the Government taken on the recommendations of the Sapru Committee about unemployment amongst members of the bar?

The Hon'ble the Minister of Justice: No specific action has yet been taken. The matter is primarily for the consideration of the High Courts, Universities, the Bar Council and the Bar Associations. The Government shall gladly co-operate in finding a solution for the problem which *prima facie* requires consideration by the legal profession itself. The report of the Legal Education Reform Committee appointed by the Government to consider the question of legal education is being awaited. Other suggestions made by the Sapru Committee have not, so far as the Government is aware, received universal assent, and Government would welcome considered opinions upon such suggestions from the members of the legal profession—bench and bar alike.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: With reference to question 10, when was the legal education reforms committee appointed, and by whom?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: (Shri Jugal Kishore): It was appointed by the previous Government on February 16, 1937.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Did the Government call for the opinion of the legal profession, bench and bar, regarding this question?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: The Oudh Bar Association and the High Court, Allahabad, were contacted and they have given their opinions.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Has the Government considered those opinions?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: What has been the result of consideration?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: It has not yet been possible to take any definite action on their recommendations.

*11—15. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: [*Postponed.*]

*16. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: [*Omitted.*]

SEX DISQUALIFICATION FOR HOLDING OFFICES

*17. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Are there any offices, which a person is disqualified from holding by reason of sex? If yes, which are they?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: There are no offices, to which recruitment is made by the Provincial Government, which a person is disqualified from holding by reason of sex. No woman may be appointed to the Indian Civil Service or to the Indian Police.

Shrimati Uma Nehru: श्रीमती उमा नेहरू:

क्या यह सही है कि आई० सी० एस० और आई० पी० एस० को छोड़ कर और सर्विसेज में औरतें मुकर्रर हो सकती हैं ?

شری متی اوما نہرو -
کیا یہہ صکایح ہے کہ آئی - سی - ایس اور آئی - پی - ایس کو چھوڑ کر اور
سروسز میں عورتیں مقرر ہو سکتی ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: पार्लियामेंटरी
सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर:

जहां तक प्राविशियल गवर्नमेन्ट का ताल्लुक है हो सकती है।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل پریمیر -
جہاں تک پراوینشل گورنمنٹ کا تعلق ہے ہو سکتی ہیں -

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम:

क्या अभी तक किसी औरत ने किसी जगह के लिये एप्लाई (apply) किया है ?

شری موہن لال گوتم -
کیا ابھی تک کسی عورت نے کسی جگہ کے لیے ایپلای (apply) کیا ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: पार्लियामेंटरी
सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर:

कई औरतों ने कई जगहों के लिये जरूर एप्लाई (apply) किया है।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل پریمیر -
کئی عورتوں نے کئی جگہوں کے لیے ضرور ایپلای کیا ہے -

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम:

उनमें से कितनी औरतें उन जगहों पर रक्खी गई हैं ? इसकी तफ़सील दे सकते हैं ?

شری موہن لال گوتم -
اُن میں سے کتنی عورتیں اُن جگہوں پر رکھی گئی ہیں اس کی تفصیل دے
سکتے ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: पार्लियामेंटरी
सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर:

अगर तफ़सील चाहते हैं तो आनरेबुल मेम्बर साहब क्वेश्चन टेबिल कर दें। मैं इत्तिली
जमा करके जवाब दे दूंगा।

پارلیمنٹری سیکریٹری کو آنریبل میمبر صاحب کویشنن ٹیبل کر دیں۔ میں
اگر تفصیل چاہتے ہیں تو آنریبل میمبر صاحب کویشنن ٹیبل کر دیں۔ میں
اطلاع جمع کر کے جواب دے دوں گا۔

CONFERMENT OF LIFE MAGISTRACIES

*18. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government be pleased to state the authority which confers life magistracy on any person, the principle and policy underlying conferment of life magistracy and the powers vested in such life magistrates?

The Hon'ble the Minister of Justice: The authority to confer life powers without work now vests in Commissioners of divisions since November, 1934. Such powers are conferred as a reward for past good service. Such magistrates do not try any regular cases but it is open to district authorities to let them do work of a formal nature.

*19. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government state the number of life magistracies conferred in each division of the Province during the last six months?

The Hon'ble the Minister of Justice: A statement giving the required information is placed on the honourable member's table.

(See Appendix B, page 372.)

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: By whom was this power given to the Commissioners in November 1934, by the Government of India or by this Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: By the provincial Government.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: May I know the reason why this power has not been withdrawn in view of the fact that the honorary magistrates have been suspended in this province?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: As has already been indicated in the answer they are not given judicial powers; the powers that they have got are of a purely formal nature.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Is any change in the policy of the previous Government under contemplation?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: May I know the nature of the past good services for which the reward was given?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Those honorary magistrates who have served for ten years and who have passed a certain age were given power to continue but they were not given any work except of a formal nature.

Shri Keshav Deva Malaviya: Has this Government also recognized their services?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: They had already been appointed and continue to remain as life magistrates. The question does not arise whether this Government recognizes their services.

Shri Charan Singh: In view of the fact that Government has decided to discontinue the conferment of titles, do the Government still propose to continue this practice?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: To a supplementary question asked by another honourable member I gave out that the matter is under consideration.

Shri Ranjit Sitaram Pandit: Is the question of life magistracy subject to revision by the present Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: It is always open to the Government to revise the policy of the previous Government in all matters.

Kunwar Sir Maharaj Singh: When do the Government expect to be in a position to pass orders about the change of policy?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: In about a fortnight's time

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गोतम.

वह जो लाइफ मैजिस्ट्रेसी कमिशनर देते हैं क्या इसकी कन्सेन्ट (consent) प्राविनियल गवर्नमेन्ट से ली जाती है ?

شوي موهن لال گوتم -

یہہ جو لائف مجسٹریسی کمشنر دیئے ہیں کیا اس کی کمنسٹ (consent) براؤنسل گورنمنٹ سے لی جاتی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Not according to the present rules.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is there any reason why there was a shower of life magistracy during the time before this Government came into power?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: I am afraid the present Government cannot answer for what reasons the late Government conferred so many honorary life magistracies.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that 26 life magistracies have been conferred during the time of this Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: I require notice of that question also.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: The Government has already given a statement to me in which it has been shown that 26 life magistracies have been actually conferred during the time of this Government, and now the Parliamentary Secretary wants a notice for the this question. I wanted to know the reasons why there was a shower of life magistracies since the present Government came into power.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: I am sorry for the previous answer that I gave. The Government have been continuing the policy of conferring life magistracies because the previous Government have been doing so. As I have already stated the matter is under consideration and if it is considered necessary the policy in this connexion may be revised.

Shri Ranjit Sitaram Pandit: Does this answer mean that although the Government was not consulted in any of the 23 cases, they have concurred in the grant of these life magistracies?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Commissioners have absolute power in conferring life magistracies. Therefore, there was no question of consulting the Government.

Shri Charan Singh: The Government have stated that these life magistrates can be entrusted with such common powers by the Commissioners without consulting the Government. What are these powers?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: The power of recording dying declaration of persons, of holding identification parades and of recording of confessions.

Shri Mahabir Tyagi: Who has conferred these powers on Commissioner to appoint these life magistrates?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: The previous Government, as I have already said.

Shri Keshav Deva Malaviya: As regards revising this policy as stated by the Parliamentary Secretary, may I know what is exactly which the Government is now considering about this policy?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Whether this policy of conferring honorary life magistracies should be continued.

Shri Keshav Deva Malaviya: Does the Government shoulder full responsibility for the actions of these magistrates?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Of course, it does.

Shri Charan Singh: Is it not a fact that the orders of the Commissioners have to be finally approved by the Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: No.

*20. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** [*Postponed.*]

MANUFACTURE OF PAPAIN IN THE UNITED PROVINCES

*21. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state the names of firms or farms which manufacture *papain* in the United Provinces together with the extent of their exports?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Mr. B. L. Verma of Jhansi and Mr. P. Claxton of the Wiseleypur Estate (P. O. Gola Gokaran Nath), district Kheri, manufacture *papain* in the United Provinces. The extent of their exports are not known.

*22. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government please state the percentage of moisture and that of proteolytic activity of *papain* manufactured by each of them and the names of the analysts who examined the manufactures?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: A statement showing the moisture proteolytic activity and the names of analysts is placed on the honourable member's table.

(See Appendix C, page 372.)

*23. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government please state what recurring and non-recurring grants have been given to each of them since the farms were established?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: No grants have so far been given. An application is, however, under the consideration of the Board of Industries.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that this application has been under the consideration of the Government for about two years?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: I want notice of this question.

GRANTS GIVEN BY GOVERNMENT FOR INDUSTRIAL PURPOSES

*24. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government kindly give a statement showing the amounts of grant given for any industrial purposes direct by the Government from its budget during the last five years mentioning the names of grantees and the approximate capital invested by the latter themselves in the industry?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: No grants have been given by Government direct for industrial purposes; these are given by the Board of Industries.

REGISTRATION OF PATENT DRUGS AND MEDICINES

*25. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: (a) Are there any rules for the registration of patent drugs and medicines?

(b) Have the Government any power under the rules to compel the manufacturers of such drugs to mention the true composition of the drug on the outer label of the drug?

(c) Have the Government taken steps to check the import of harmful and unhealthy drugs of foreign countries which do not disclose the formula of the medicine to the public?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government (Shri A. G. Kher): (a) No.

(b) No.

(c) The Government of India have introduced a Bill in the Central Assembly, which, when passed, will give them the necessary powers to take action. The question is one of all-India interest and can only be tackled by the Government of India on an all-India basis.

*26. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Have the Government made any arrangement, if so, what, for analysing the biological and pharmaceutical products and patent medicines imported into or manufactured in the United Provinces in order to find out the genuineness of the professed specifications? If not, do Government intend to make any?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The United Provinces Government have made no such arrangements, but the Government of India have established a biochemical standardization laboratory at Calcutta to which samples from

the United Provinces can be sent. Government do not at present propose to establish any such laboratory.

*27. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Are there any rules regulating the licensing of the sale of drugs, both allopathic and indigenous? If so, will the Government lay a copy of the same on the table? If not, have the Government any intention to regulate the sales?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: There are no such rules at present, except those made under the Poisons Act, a copy of which is laid on the honourable member's table. Government have no power at present to make any other rules, but when the Bill referred to in the answer to question no. 25(c) has been passed into law the Government of India will have the necessary authority and will issue rules which will apply to the United Provinces also.

(See Appendix D, page 373.)

DISTRICT BOARD TEACHER'S CONFERENCES

*28. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government be pleased to state the reasons why it has been made compulsory that District Board Teachers' Conferences should be presided over by the the Divisional Inspector and Assistant Inspector or Deputy Inspector of Schools or by any other person, subject to the approval of the Divisional Inspector of Schools?

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanandji): To ensure that the conference devotes its time to purely educational questions.

*29. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: What is the policy underlying the rule in that connexion?

The Hon'ble the Minister of Education: The honourable member is referred to the answer to question no. 28.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that this Rule debars public men of educational qualifications from presiding over such conferences?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: (Shri Karan Singh Kane): Yes, that is so.

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम:

क्या इस रूल के बनाने की यह वजह नहीं है कि पोलिटिकल आदमी उस जगह पर न पहुँच सकें ?

شری موہن لال گوتم -
کیا اس رول کے بنانے کی یہ وجہ نہیں ہے کہ پولیٹیکل آدمی اُس جگہ پر
نہ پہنچ سکے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education:

पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी टु वानरेबुल मिनिस्टर आफ एजुकेशन:

यह रूल इसलिये बनाया गया है कि उसकी गैर हाजिरी से इस कान्फ्रेंस का फायदा लोग पोलिटिकल प्रोपेगेंडा और दूसरे ऐसे ही कामों के लिये उठाते हैं।

یاد لیمنٹری سیکریٹری ٹو آف ایجوکیشن
یہ رول اس لیئے بنایا گیا ہے کہ اُس کی غیر خاضری میں اس کانفرنس کا
فائدہ لوگ پولیٹیکل پروپیگنڈہ اور درسے ایسے ہی کاموں کے لیئے اُتھاتے تھے -

TEACHERS OF GOVERNMENT HIGH, NORMAL AND MODEL SCHOOLS

*30. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that some years back vernacular teachers of Government High Schools, Government Normal Schools and Government Model Schools were interchangeable and could replace one another?

The Hon'ble the Minister of Education: Vernacular teachers in Government High and Normal Schools were and are interchangeable, but not the teachers of Model Schools.

*31. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government please state the reasons why Government Model School teachers, after gaining some years' experience, are now debarred from being posted to Government High Schools or Normal Schools?

The Hon'ble the Minister of Education: Because they are all above the maximum age limit of 35 years.

*32. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it a fact that all Government teaching staff except teachers in Model Schools have been given time-scale of pay?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes.

*33. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government please state the reasons why the Model School teachers have not been given time-scale of pay?

The Hon'ble the Minister of Education: For want of funds.

*34. Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Will the Government please state the number of Government Model Schools and the number of teachers employed there?

The Hon'ble the Minister of Education: 8 (Eight); Eight head-teachers; 29 assistant teachers. These are Government servants. Thirty-seven District and Municipal Board teachers on deputation.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: With regard to answer to question no. 33, may I know if the Government has calculated the funds that will be required for giving the time-scale?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: The question is being considered by the Government.

Shri Jagan Prasad Rawat: श्री जगन प्रसाद रावत :

क्या इस सम्बन्ध में गवर्नमेन्ट के पास मॉडल स्कूल टीचर्स की तरफ से कोई मेमोरियल आये हैं ?

شری جگن پرشاد راوت -
کیا اس سمبندھ میں گورنمنٹ کے پاس مادل اسکول ٹیچرس کی طرف
سے کوئی میموریل آئے ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :

پارلیمنٹری سیکرٹری ڈو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

ہاں، آئے ہیں۔

پارلیمنٹری سیکرٹری ڈو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن -
ہاں - آئے ہیں -

Shri Jagan Prasad Rawat : श्री जगन प्रसाद रावत :

गवर्नमेन्ट इस पर क्या विचार कर रही है ?

شری جگن پرشاد راوت -

گورنمنٹ اس پر کیا بیچار کر رہی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :

پارلیمنٹری سیکرٹری ڈو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

इस पर गवर्नमेन्ट शौर कर रही है ।

پارلیمنٹری سیکرٹری ڈو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن -
اس پر گورنمنٹ شور کر رہی ہے -

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know the reason why the departmental examination only in advanced Urdu and not in Advanced Hindi is recognized for the teachers of High Schools and Normal Schools?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : Sir, I will require notice of that question.

*35. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava :** Will the Government please state the educational qualifications fixed for vernacular teachers of the Government High Schools, Government Normal Schools and the Government Model Schools?

The Hon'ble the Minister of Education : A statement is given below :

Urdu teachers in a High or Normal School

- (1) B.A. with Urdu as an optional subject, or
- (2) (a) (i) Fazil (Allahabad), or
- (ii) Fazil (Lucknow University), or
- (iii) Kamil (Allahabad); or
- (iv) Dabir-i-Kamil (Lucknow University); and
- (b) (i) Intermediate Examination with Urdu as an optional subject; or
- (ii) Departmental Examination in advanced Urdu; or
- (3) The Munshi of Allahabad and the Intermediate Examination of the Board of High School and Intermediate Education, United Provinces or an examination recognized as equivalent thereto with Urdu as an optional subject; or
- (4) The Munshi of Allahabad and the Departmental examination in advanced Urdu and the High School Examination of the Board of High School and Intermediate Education, United Provinces or an examination recognized as equivalent thereto.

Hindi teachers in Government High and Normal Schools

(a) V. T. C. with Prathama Pariksha of the Benares Sanskrit College; or

(b) B. A. with Hindi as an optional subject, or

(c) (1) The Prathama examination of the Sanskrit College, Benares, or the Praveshika Examination of the Benares Hindu University; and

2 The Intermediate Examination of the Board of High School and Intermediate Education, United Provinces or an examination recognized as equivalent thereto with Hindi as one of the optional subjects; or

(d) (1) The Prathama Examination of the Government Sanskrit College, Benares or the Praveshika Examination of the Benares Hindu University; and

(2) The Departmental Advanced Examination in Hindi; and

(3) The High School Examination of the Board of High School and Intermediate Education, United Provinces or an examination recognized as equivalent thereto; or

(e) A graduate of a recognized University who has passed the Hindi Sahitya Ratna examination of the Hindi Sahitya Sammelan.

Teachers in Government Model Schools

V. T. C. Examination.

*36. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Is it a fact that teachers who had served in Model Schools were permanently transferred some years back to Government High Schools and Government Normal Schools?

The Hon'ble the Minister of Education: Such teachers as were eligible for appointment as vernacular teachers in Government High and Normal Schools were transferred.

DISTRICT BOARD TEACHERS.

*37. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** (a) Is it a fact that District Board teachers are brought to work in Model Schools on deputation for the maximum period of five years.

(b) Are the qualifications of these District Board teachers higher than those of Model School teachers?

(c) What is the principle and policy underlying the deputation?

(d) What pay do they draw in district boards and what pay are they given in Model Schools?

(e) Why are these teachers on deputation not made permanent in Model Schools?

(f) How is the experience of these teachers which they gain in Model Schools utilized after their return from deputation?

The Hon'ble the Minister of Education : (a) Yes.

(b) The qualifications are the same.

(c) To bring new blood into the Model schools and to spread methods of the Normal schools throughout the district.

(d) Pay in district board schools ranges from Rs.22 to 35 per mensem. In Model schools Rs.45 per mensem is paid.

(e) and (f) The honourable member is referred to the answer to part c.

*38. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : (a) Is it a fact that these teachers do not get Provident Fund contribution so long as they are on deputation? If so, why?

(b) Is it in consonance with the policy of the Government which is followed in case of other Government or local bodies' servants on deputation?

The Hon'ble the Minister of Education : (a) They may contribute themselves but get no contribution from the board. It is for this reason that they are given a higher salary.

(b) Government servants' provident fund are not contributed to by Government.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : With reference to answer to question no. 38(a) is it a fact that they are paid a higher salary because they are required to do a higher standard of work in the Model Schools?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : Yes, Sir, it is partly so.

*39. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that these teachers on deputation can get only two months' leave and that too on medical certificate and on half pay during the full period of deputation for five years? If so, why has this special distinction been made in their cases?

The Hon'ble the Minister of Education : Yes. As they are on deputation for a short period.

*40. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that even medical leave cannot be granted to them unless the headmaster makes arrangement from amongst the existing staff of the school for the work of the teachers going on leave?

The Hon'ble the Minister of Education : Their work in such cases is shared among the existing staff.

*41. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Will the Government be pleased to state the reasons why teachers of Government Model Schools are not posted as Rural Knowledge teachers in Government Normal Schools, after they have passed the requisite examination?

The Hon'ble the Minister of Education : Because these posts are filled by trained undergraduates.

*42. Shri Bhagwat Narayan Bhargava : What is the number of teachers in Model Schools who have passed Rural Knowledge examination?

The Hon'ble the Minister of Education: Eight posted as Rural Knowledge teachers in eight Model Schools.

*43. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** What is the pay of such teachers in Model Schools and those in District Board Schools?

The Hon'ble the Minister of Education: In District Board Schools from Rs.50—2—60. In Model Schools pay is Rs.40 and 45.

*44. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** What is the difference in the educational qualifications of the headmasters of Vernacular Middle Schools under the district boards and the head teachers of Government Model Schools?

The Hon'ble the Minister of Education: None.

*45. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Are the head teachers of Government Model Schools eligible for the post of a Sub-Deputy Inspector of Schools, if not, why?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes, provided they are under 45 years of age.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: With reference to answer to question no. 39, may I know if this practice does prevail in other branches of Government departments where deputations are made to other services?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: No, Sir.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Then may I know what is the special reason for the teachers in the Education Branch getting leave on medical certificate only for two months during the deputation for five years?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Sir, when this scheme was introduced, the teachers were allowed only Medical leave, casual leave or leave without pay. They were required to take two months' leave on medical certificate so that they do not take too much leave.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Has this Government examined these rules?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: No, Sir.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is it the intention of the Government to do so now?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Yes, if the Government receive any representation that the scheme is not working satisfactorily.

*46 and 47. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** [*Postponed.*]

MEDICAL RELIEF IN RURAL AREAS

*48. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state how the amount of Rs.37,500 provided in the budget for 1937-38 for medical relief in rural areas has been so far utilized?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The amount has been partly utilized for non-recurring grants.

*49. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** (a) Do the Government make grants to private practitioners in rural areas through district boards or directly?

(b) Will the Government kindly state the system and method according to which amounts under sub-head "Grant to private practitioners in rural areas" are spent?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: (a) Only through the District Boards.

b Copies of Government Orders describing the system are laid on the Honourable member's table.

(See Appendix E, page 374.)

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: May I know the nature of the non-recurring grant referred to here?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Sir, I shall give the details of the amount of non-recurring grant given to separate institutions. There are three institutions which have so far received the grant:

	Rs.
1. Farrukhabad District Board to meet half the cost of five indigenous dispensaries	2,500
2. Bulandshahr District Board for subsidizing private practitioners settled in rural areas	1,800
and	
3. Mangla Prasad Sanatorium, Benares, to meet an unexpected deficit in its budget	6,000
Total	10,300

In all Rs.10,300 have so far been granted.

*50. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state how the new provisions for "Grants for wells in rural areas" to the extent of Rs.35,000 provided in the budget of 1937-38 under Public Health and Rs.80,000 provided for special anti-malaria operations have so far been utilized?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The schemes for construction of wells in rural areas and anti-malaria operations are still under consideration and the budget allotments for them in the current year have not yet been utilized.

ANNUAL REPORT OF NAINI AGRICULTURAL INSTITUTE, ALLAHABAD

*51. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government be pleased to lay on the table a copy of the annual report of Naini Agricultural Institute, Allahabad which gets recurring grant from the United Provinces Government?

The Hon'ble the Minister of Justice: The Naini Agricultural Institute does not issue an annual report.

UTILIZATION OF CERTAIN PROVISIONS IN THE BUDGET FOR 1937-38

*52. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state how the following new provisions in the budget for 1937-38 have so far been utilized?

(a) Intensive Agricultural Development on Mat Branch of Upper Ganges Canal, recurring, Rs.28,833, non-recurring Rs.7,300.

(b) Organization of Co-operative Societies for production and sale of *ghee* and for consolidation of holdings : Rs.12,500 and Rs.20,000 for dairy schemes for cities.

The Hon'ble the Minister of Justice: Information is being collected

*53. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Hon'ble the Minister in charge, Industries Department kindly state how the following provisions in the budget for 1937-38 have so far been utilized?

	Rs.
(a) Development of gur industry ...	37,460
(b) Development of cottage oil industry ...	10,400
(c) Development of raw hide industry ...	1,750
(d) Development of glass industry ...	4,840
(e) Development of hand-spun and hand-woven cloth	10,000
(f) Surveys of cottage and minor industries ...	9,382
(g) Labour welfare work ...	10,000
(h) Grants to assist young men to start new industrial and other undertakings ...	1,00,000

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice:

(a) *Development of gur industry*—Rs.37,460—A sum of Rs.25,228-15 has so far been utilized on the entertainment of the necessary staff and the introduction of improved types of pans, crushers and furnaces and improved methods of *gur* manufacture by actual demonstrations, in 32 districts, as shown in the Appendix. Demonstrations were also given in 11 exhibitions and fairs. Intensive work is being carried on in seven selected centres in the Province (Lucknow, Partabganj, Benares, Moradabad, Meerut, Fyzabad and Gorakhpur).

(b) *Development of cottage oil industry*—Rs.10,400—A sum of Rs.7,500 has so far been utilized in purchasing machinery consisting of an oil engine and eight *ghanies* for each of the two centres, viz., Sitapur and Gorakhpur, along with other equipment such as filter press, tanks, shaftings, pulleys etc.

The post of demonstrator has been advertised by the Public Service Commission. The work will be started as soon as he is appointed, and two suitable students will be put in charge of the two centres.

(c) *Development of raw hide industry*—Rs.1,750—A sum of Rs.779-11-6 has so far been utilized. The necessary staff has been appointed and the work started since December, 1937. They visit various centres where hides are usually collected and demonstrate the proper methods of flaying both in the slaughter house as well as in the village. They also explain the advantages of proper curing.

(d) *Development of glass industry—Rs.4,640*—The glass technologist has not yet been appointed. Steps are being taken to secure the services of a suitable person. A sum of Rs.1,700 has been paid to the Benares Hindu University for completing the laboratory and other equipment, so that the glass technologist may be able to start work as soon as he takes over.

(e) *Development of hand-spun and hand-woven cloth—Rs.10,100*—The whole amount has been paid to the All-India Spinners' Association, United Provinces, Meerut, for distribution of improved spinning wheels, meeting the cost of instructors, and the loss incurred in the purchase and sale of yarn and doing research work.

(f) *Survey of cottage and minor industries—Rs.9,382*—The surveyors have not yet been appointed. The Public Service Commission has advertised the posts. No amount has been utilized so far.

(g) *Labour welfare work—Rs.10,000*—A sum of Rs.6,376 has been utilized so far. Four Labour Welfare centres have been started in Cawnpore. Each centre is equipped with a charitable dispensary, a reading room, a library and a gymnasium. There are a doctor, a compounder, an organizer and an assistant organizer attached to each centre. Arrangements are also being made for the entertainment and education of workmen by means of cinema shows, picnics, baby shows, etc. A cinema apparatus has been purchased for the purpose.

(h) *Grants to assist youngmen to start new industrial and other undertakings—Rs.1,00,000*—Nothing has been spent so far. The applications received are being examined in the light of the observations made by the Committee appointed by Government to select applications.

(See Appendix F, page 377.)

GOVERNMENT NOMINEES TRAINED BY THE FLYING CLUB OF LUCKNOW
AND CAWNPORE

*54. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state the names and addresses of the Government nominees trained by the United Provinces Flying Club of Lucknow and Cawnpore and the result of the training?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Muhammad Ibrahim): The names and addresses of the Government nominees who have received or are receiving training at the United Provinces Flying Club, Cawnpore (there is no training centre at Lucknow) and the result of the training are given below :

Name	Address	Result of the training
1. Mr. A. N. Mathur.	Assistant Pilot Instructor, U. P. Flying Club, Cawnpore.	Obtained the Commercial Pilot's Licence for which he was trained and was taken on as Assistant Pilot Instructor by the U. P. Flying Club Limited.
2. Mr. F. J. Naziman.	C/o Air Services of India, Limited.	Obtained the Commercial Pilot's Licence for which he was trained and was taken on by Air Services India, Limited.

Name	Address	Result of the training
3 Mr R Montes	Extra Pilot, U P Flying Club, Cawnpore	Has obtained his limited Commercial Pilot's licence and is an extra pilot at the U P Flying Club Limited. He has passed all his flying tests and his technical examinations for his commercial "B" Licence with the exception of "Navigation". He will be going up for this examination in a week or so.
4 Mr S K Dube	C/o the U P Flying Club, Cawnpore	Holds a Limited Commercial Licence after being trained. Has been trained for his Commercial "B" Licence. Has passed all his technical examinations for it and is awaiting financial assistance to carry out his flying tests.
5 Mr V K Kochal	C/o the U P Flying Club, Cawnpore	Has done approximately 120 hours flying and is receiving training for his Limited Commercial Pilot's Licence.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Has the Government given any scholarships to these men who have been trained?

The Hon'ble the Minister of Communications: The Government give an aid to the Flying Club in order to train the nominees of the Government.

Shri Charan Singh: What is the period of training necessary for a commercial licence?

The Hon'ble the Minister of Communications: Offhand I cannot answer. I cannot state exactly, but perhaps it is two years.

FUNCTIONS OF THE BUREAU OF STATISTICS AND ECONOMIC RESEARCH

*55. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government state the functions of the Bureau of statistics and Economic Research and kindly place on the table annual report of the said bureau?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice:
(a) The honourable member is referred to Government *Communiqué* no 117/XIIA—356, dated the 6th February, 1931.

(b) No annual report has been published by the Bureau.

STATISTICAL RETURNS PREPARED BY THE ROMAN CATHOLIC AUTHORITIES

*56. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** What statistical returns are prepared by the Roman Catholic authorities for which the United Provinces Government gives them a recurring grant?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The returns prepared by the Roman Catholic Authorities are the Ecclesiastical Returns of Mariages, Baptisms and Burials.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know the reason why the preparation of these returns is not made in the Government of India Ecclesiastical Department?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : Before 1st April, 1937, the Government of India used to pay for these statistical returns, but after that the question was raised whether really this is a proper charge on the Ecclesiastical establishment of the Government of India and so they decided that it is a case only of civil duties and this should be performed by the Provincial Government from 1st April, 1937 and they decided that the Provincial Government ought to pay it. The United Provinces Government have already made a representation that it should not be so and the matter is under the consideration of the Government of India.

Shri Harish Chandra Bajpai : Sir, I am not going to put any supplementary question. May I just inquire whether you have received any intimation from the Leader of the Opposition and the Leader of the other Party in Opposition as to the reasons for absenting themselves in such a big number from the House today?

The Hon'ble the Speaker : That is not at all a question which should be put to the Speaker. You may go out and make inquiries. Besides, it is very improper that an inquiry of any kind should be made while questions are being put and answered.

*57. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava :** [*Postponed.*]

REDUCTION IN THE SCHEDULED RATES FOR ROADS, BUILDINGS AND BRIDGES.

*58. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava :** Have the Government effected any reduction in the scheduled rates for roads, buildings, bridges, etc. of Public Works Department and the Irrigation Department as promised during the budget session of September, 1937? If so, will they please lay on the table a statement showing the changes made?

The Hon'ble the Minister of Communications : The statement made in the budget session of September, 1937, did not explain fully the system according to which the schedule of rates is prepared. The rates are revised at regular intervals of one to three years. No special revision of rates is, therefore, necessary.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that the Hon'ble Minister gave an assurance in the last September Budget session that the rates will be revised in commensurate with the rates prevailing in the market?

The Hon'ble the Minister of Communications : That is quite so, Sir.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Has any action been taken in accordance with that assurance?

The Hon'ble the Minister of Communications : That matter is stated fully in the answer which is before the honourable member.

SPECIAL FODDER SCARCITY AND FOREST HAY FODDER OPERATIONS

*59. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava :** Will the Government kindly state if any special fodder scarcity operations and forest hay fodder operations were undertaken by them in the year 1936-37 and 1937-38?

The Hon'ble the Premier: In 1936-37 such operations were carried on in the Gonda, Hardoi and Rae Bareilly districts and the expenditure incurred on them amounted to Rs.8,526. In November, 1937, Government sanctioned the supply of hay to the Gonda district from the Gonda Forest Division but after the despatch of two wagon loads further supply was stopped as the villagers preferred to feed their cattle with sugarcane which was cheaper. Recently arrangements have been made for the supply of *bhusa* from certain places outside the United Provinces to the areas where there is scarcity of fodder in the Muttra District.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava: Is there any intention of the Government to extend these operations in any other district besides those given in the answer?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Whenever there is any scarcity of fodder in any district these arrangements come into force immediately. All District Officers have to report to the Chief Conservator of Forests by the 20th of September every year if there is any apprehension of the scarcity of fodder in their districts and, if so, they have to report to the Chief Conservator of Forests immediately.

PENSIONS FOR DISTINGUISHED AND MERITORIOUS SERVICES AND
AND POLITICAL CONSIDERATION

*60. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government please state how the provisions for pensions for distinguished and meritorious services and for political considerations and charitable allowances to the extent of Rs.13,800 provided in the budget of 1937-38 under Grant no. 28 have so far been utilized?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: The budget provision is utilized for the payment of a number of pensions and allowances, for the most part granted by former rulers of territory in India and continued by the British Government for the maintenance of temples, mosques, tombs, shrines, *dargahs* or *imamburas* in the United Provinces and for the performance of religious rites connected therewith.

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम :

क्या किसी साहब को पोलिटिकल कन्सिडरेशन से यह पेंशन दी जाती है ?

— شری موہن لال گوتام —

کیا کسی صاحب کو پولیٹیکل کنسیڈریشن سے یہ پینشن دی جاتی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: पार्लियामेंटरी
सेक्रेटरी टु आनरेबल प्रीमियर :

इस लिस्ट में जो मेरे सामने हैं कोई ऐसा नाम नहीं है जिससे कहा जा सके कि पोलिटिकल कन्सिडरेशन से पेंशन दी जाती है ।

— پالیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل پریمیر —

اس لسٹ میں جو میرے سامنے ہے کوئی ایسا نام نہیں ہے جس سے کہا

جاسکے کہ پولیٹیکل کنسیڈریشن سے پینشن دی جاتی ہے —

*61. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** [*Postponed.*]

PORTRAITS OF THEIR MAJESTIES IN GOVERNMENT OFFICES

*62. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** What is the principle and policy underlying the supply of the portraits of Their Majesties for Government offices and buildings for which provision was made in the budget for 1937-38 under Grant no. 30?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: According to an established practice portraits of Their Majesties are supplied for important Government offices and buildings whenever there is a change in kingship.

Shri Ranjit Sitaram Pandit: What is the reason for supplying these portraits to Government offices?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: That has been the usual practice. It was thought necessary that portraits should be there and they were placed there.

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम :

क्या गवर्नमेन्ट इस एस्टेब्लिश्ड प्रैक्टिस को कन्टीन्यू (continue) करने का विचार करती है ?

श्री मोहन लाल गौतम —
کیا گورنمنٹ اس اسٹیبلشڈ پریکٹس کو (continue) کانٹینو کرنے کا بھچار کرتی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو ہانرےبل پرائیمر :

یہ ڈیسیگن پریویس گورنمنٹ کے سامنے ہوا تھا۔ جہاں تک گورنمنٹ کا تعلق ہے اس مسئلہ پر غور کرنے کی ضرورت نہیں ہے۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل پریمیر —
یہ ڈسیگن پریویس گورنمنٹ کے سامنے ہوا تھا۔ جہاں تک گورنمنٹ کا تعلق ہے اس مسئلہ پر غور کرنے کی ضرورت نہیں ہے۔

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहन लाल गौतम :

جو رقم اس بجٹ میں رکھا گیا ہے کیا اس میں سے کچھ روپیہ تصویب کر کے سپلائی کریں گے ؟

श्री मोहन लाल गौतम —
جو روپیہ اس بجٹ میں رکھا گیا ہے کیا اس میں سے کچھ روپیہ تصویب کر کے سپلائی کریں گے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: I want notice of this question.

GRANT PROVIDED FOR RURAL LIBRARIES

*63. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava:** Will the Government kindly state how the new non-recurring grant of Rs.20,000 provided in the budget of 1937-38 under Grant no. 14 for rural libraries has been utilized so far?

The Hon'ble the Minister of Education: The grant has been utilized in accordance with paragraph 396 of the Education Code and paid to 36 district boards shown in the enclosed statement.

(See Appendix G, page 378)

Shri Ram Swarup Gupta : श्री राम स्वरूप गुप्त :

क्या गवर्नमेन्ट यह इत्तला देगी कि अभी तक कितनी लाइब्ररियों ने इस सूबे में इससे मदद पाई है ?

سہی رام سروپ گپتا —
کیا گورنمنٹ یہ اطلاع دیگی کہ ابھی تک کتنی لائبریریوں نے اس صوبے میں اس سے مدد پائی ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education :
پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنارےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

इसके लिये मैं नोटिस चाहता हू ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنریبل مینسٹر آف ایجوکیشن —
اس لئے میں نوٹس چاہتا ہوں —

CORRUPTION CASES

*64. **Shri Bhagwat Narayan Bhargava :** Will the Government kindly state the number and nature of corruption cases detected and investigated by or through the Anti-Corruption Officer and of those brought to his notice but dropped by him with the result of each case since his appointment?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The honourable member is referred to the answer to starred question no. 11 for 25th March, 1938. No case was dropped by the Anti-Corruption Officer. He submitted to Government his report in every case investigated by him.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Is it a fact that Mr. Bhalla was deputed to Jhansi for inquiring into a circle inspector of police's case and he dropped that case?

The Hon'ble the Speaker : This question does not arise. It is about a specific case.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : In reply to the question it is said that no case was dropped but I want to bring to the notice of the Government that this case was dropped.

The Hon'ble the Speaker : You can bring this up by notice as a separate question.

HARDWAR SEWAGE SCHEME

*65. **Shri Phool Singh :** Is the Government aware of the dissatisfaction prevailing amongst the people of village Misarpur (district Saharanpur) owing to the decision of the Government to continue the Hardwar Sewage Scheme?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : The Government are aware that some persons of Misarpur feel dissatisfied.

*66. **Shri Phool Singh :** Has any representation been received by the Government on this subject recently? If so, will the Government state its contents?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Yes. It says in effect that the sewage farm is detrimental to the interests of the residents of village Misarpur and that its site should be changed.

*67. **Shri Phool Singh:** What action does the Government propose to take in the matter?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Government do not propose to take any further action for the present, since they are satisfied that the scheme will not, in any way, prove harmful to the health of the inhabitants of Gurukul or village Misarpur.

*68. **Shri Phool Singh:** Was a similar representation received from the governor Gurukul Kangri some time ago?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Yes.

Shri Phool Singh: Is it a fact that Government gave an assurance to the people of village Misarpur that in case if it is found that the scheme is really detrimental to their interest, Government will be prepared to withdraw this scheme?

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government (Mrs. Vijaya Lakshmi Pandit): Since the questions were tabled I have myself visited Hardwar and seen the people of Misarpur in this connexion. It is quite true that I had originally given an assurance to that effect that the scheme would certainly be reconsidered if it was found that it was detrimental to the health of the inhabitants, but I have been told by reliable persons that there is no likelihood of any harm being done and Government is proceeding on that basis.

MEMBERS OF COMMITTEES FORMED BY THE HIGH SCHOOL AND INTERMEDIATE EDUCATION BOARD

*69. **Shri Radha Kant Malaviya for Shri Shankar Dutt Sharma (absent):**

श्री राधाकान्त मालवीय श्री शंकरदत्त शर्मा (गौरहाज़िर) के लिए :

क्या सरकार यह बतलाने की मेहरबानी करेगी कि इस साल इस सूबे के हाई स्कूल और इंटरमीडियेट तालीमी बोर्ड ने जो कमेटीयां बनाई हैं उनके कौन २ और कहां कहां के मेम्बर हैं ?

• ११ - श्री राधा कान्त मालवीय श्री शंकरदत्त शर्मा (गौरहाज़िर) के लिए -

क्या सरकार यह बतलाने की मेहरबानी करेगी कि इस साल इस सूबे के हाई स्कूल और इंटरमीडियेट तालीमी बोर्ड ने जो कमेटीयां बनाई हैं उनके कौन २ और कहां कहां के मेम्बर हैं ?

The Hon'ble the Minister of Education: A list is laid on the honourable member's table.

आनरेबल मिनिस्टर आफ एजुकेशन:

आनरेबल मेम्बर की मेज़ पर एक फ़ेहरिस्त रख दी गई है।

— ऑनरेबल मिनिस्टर ऑफ एजुकेशन —

ऑनरेबल मेम्बर की मेज़ पर एक फ़ेहरिस्त रख दी गई है —
(See Appendix H, page 380)

*70. **Shri Radha Kant Malaviya for Shri Shankar Dutt Sharma** (absent): श्री राधाकान्त मालवीय श्री पंडित शंकरदत्त शर्मा (शंकराजिरी) के लिए : क्या सरकार को यह मालूम है कि कुछ कमेटियों में ऐसे लोग भी हैं जिनको पढ़ाने लिखाने से कोई सम्बन्ध नहीं है ? यदि हां तो क्यों ?

— ری رادھا کانت مالویہ — شری شکر دت ش (غیر حاضر) کے لئے —
کیا سرکار کو یہہ معلوم ہے کہ کچھ کمیٹیوں میں ایسے بڑے لوگ ہیں جن کو پڑھانے لکھانے سے کوئی سمبندہ نہیں ہے ؟ بدی ہاں تو کیوں ؟

The Hon'ble the Minister of Education: No. The second part does not arise.

آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن : جی نہیں ۔ دوسرا حصہ پیدا نہیں ہوتا ۔

— آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —
جی نہیں — دوسرا حصہ پیدا نہیں ہوتا —

Shri Radha Kant Malaviya: Pandit Shankar Dutt Sharma has authorized me to put these questions. Pandit Shankar Dutt Sharma does not know English; that is the reason why he has asked me to put the questions. As he is not able to follow the reply, he wanted the answers to be given in Hindi. The answers are not in Hindi.

The Hon'ble the Speaker: Probably that is an oversight.

The Hon'ble the Minister of Education: The difficulty is this that from the nature of the answers it appears that no useful purpose would have been served by writing down answers in Nagri characters. He wanted to know the academic qualifications of the various members sitting on various committees.

Shri Radha Kant Malaviya: I fail to understand why that is so. Names could have very well been given in Hindi.

The Hon'ble the Speaker: I have got with me the answer in Hindi.

Shri Radha Kant Malaviya: With reference to question no. 69, will the Parliamentary Secretary be pleased to let me know whether members are in any way connected with education?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education:

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف ایجوکیشن :

مجھے کوئی ایسی اطلاع نہیں ہے کہ اس میں کوئی ایسا آدمی ہے جس کا ایجوکیشن سے تعلق نہیں ہے —
مجھے کوئی ایسی اطلاع نہیں ہے کہ اس میں کوئی ایسا آدمی ہے جس کا ایجوکیشن سے تعلق نہیں ہے —

— پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ایجوکیشن —

مجھے کوئی ایسی اطلاع نہیں ہے کہ اس میں کوئی ایسا آدمی ہے جس کا ایجوکیشن سے تعلق نہیں ہے —

*71—84. **Shri Mahabir Tyagi:** [Postponed.]

GOVERNMENT FORESTS IN CHAKRATA DIVISION

*85. **Shri Mahabir Tyagi:** (a) When and from whom did the Government take over the possession of the forests in Chakrata Tahsil?

(b) Was any compensation paid to the owners of those forests? If so, how much, and in what shape?

The Hon'ble the Premier: (a) The Government reserved forests of the Chakrata Division have been continuously in the possession of the Government since 1815 and were not acquired from any private individuals.

(b) Does not arise.

*56. **Shri Mahabir Tyagi:** (a) Is it a fact that the Government has graded their forests as classes 1, 2 and 3?

(b) What does this gradation signify, and what is the basis of this classification?

The Hon'ble the Premier: (a) and (b) In 1873, three classes of forests were formed as follows:

First Class—In these the people were to have no rights whatever. Any cultivation or rights in the area were bought out.

Second Class—In these the people were to have the rights of grazing and cutting fuel; were to be allowed to cut timber for household purposes with the sanction of the Forest officer, and might obtain land for cultivation in such places and for such number of years as the Forest officer might permit, on agreeing to pay such revenue as the civil authorities might decide on. The Forest Department were to have the right of closing any portion of these forests that might be necessary for purposes of forest conservancy, always providing sufficient grazing for the villagers. Government reserve the power to take up any portion of these lands it chose, either to give away in grants, or for State purposes.

Third Class—These forests were to be the sole property of the villagers for their own use, but with no right to sell or alienate.

When the Forest Settlement by Mr. Panna Lal, I.C.S., was made in 1918-19 the distinction between Class I and class II forests was removed after the regular forests settlement in 1918-19.

*87. **Shri Mahabir Tyagi:** (a) Have the Government recognized any rights and privileges of the inhabitants of Jaunsar-Bawar in the Government forests?

(b) If the reply to the above is in the affirmative, will the Government be pleased to enumerate their rights and privileges in the different classes of forests respectively?

The Hon'ble the Premier: (a) Yes, these rights were recognized and recorded in the course of the Forest Settlement in 1918-19.

(b) The rights include rights to timber, fuel, grazing, ringals, fishing, the construction of irrigation channels, water mills, etc., and are fully detailed in Government Notification no. 1222/XIV—217, dated the 17th July, 1920, and no. 1227/XIV—217, dated the 17th July, 1920. In Class III Forests the rights of the inhabitants were maintained as before.

*88. **Shri Mahabir Tyagi:** (a) Are there any restrictions which the Government have imposed on the inhabitants of Jaunsar-Bawar with regard to their selling or felling of trees of the private forests in their own possession?

(b) What are those restrictions?

The Hon'ble the Premier: These forests as stated in the answer to question no. 25 were included in the third class. They were to be regarded as the property of the villagers for their own use but with no right to sell or alienate it, according to the arrangement made in 1873.

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी :

प्रश्न न० ८५ के जवाब में यह कहा गया है कि सन् १८५० ई० से जगलात गवर्न-
मेन्ट के कब्जे में है । मगर मैंने यह दरियाफ्त किया था कि यह किसके कब्जे से उनके हाथ
में आये । इसका जवाब नहीं दिया गया ।

شری مہا بیر تیاگی —

پرسن نمبر ۸۵ کے جواب میں یہ کہہ دیا گیا ہے کہ سنہ ۱۸۵۰ء سے جنگلات
گورنمنٹ کے قبضہ میں ہیں مگر میں نے یہ دریا فت کیا تھا کہ یہ کسی کے قبضہ سے
اُس کے ہاتھ میں آئے — اس کا جواب نہیں دیا گیا —

The Hon'ble the Speaker: आनरेबुल स्पीकर :

जी हा इसका जवाब नहीं दिया गया । आप दूसरा सवाल कर सकते हैं ।

آریہل اسپیکر —

جی ہاں — اس کا جواب نہیں دیا گیا — آپ دوسرا سوال کر سکتے ہیں —

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी

मैं दरियाफ्त करता हू कि यह गवर्नमेन्ट के कब्जे में आने से पहिले किसके कब्जे में
थे ।

شری مہا بیر تیاگی —

میں دریا فت کرتا ہوں کہ یہ گورنمنٹ کے قبضہ میں آنے سے پہلے کس کے
قبضہ میں تھے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ٹو آانرےبؤل پریمیر .

गौरखा गवर्नमेन्ट के कब्जे में थे ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آفریبل پریمیر —

گورکھا گورنمنٹ کے قبضہ میں تھے —

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी :

उस समय क्या गाव वालों के कुछ अस्तित्थार थे ?

شری مہا بیر تیاگی —

اُس سے کیا گاؤں والوں کے کچھ اختیار تھے *

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ٹو آانرےبؤل پریمیر :

हा हक थे ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آریہل پریمیر —

ہاں — حق تھے —

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

जब उनके अस्त्रियार कम किये गये तो क्या उनको कुछ मुआवजा दिया गया ?

श्री महावीर त्यागी —

जब उन के अस्त्रियार कम किये गये तो क्या उनको कुछ मुआवजा दिया गया ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : पार्लियामेन्टरी

सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर :

कोई मुआवजा नहीं दिया गया क्योंकि ब्रिटिश गवर्नमेंट ने यह समझा था कि यह कानक्वेस्ट (conquest) से उसके हाथ में आये हैं ।

पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर —

कोई मुआवजा नहीं दिया गया किونकि ब्रिटिश गवर्नमेंट ने यह समझा था कि यह कानक्वेस्ट (conquest) से उसके हाथ में आये हैं ।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

यह ८६ सवाल में कहा गया है कि फ्रस्ट और सेकेंड क्लास उठा दिये गये तो क्या सब थर्ड क्लास करार दे दिये गये ?

श्री महावीर त्यागी —

यह ८६ सवाल में कहा गया है कि फ्रस्ट और सेकेंड क्लास उठा दिये गये तो क्या सब थर्ड क्लास करार दे दिये गये ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : पार्लियामेन्टरी

सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर :

फ्रस्ट और सेकेंड क्लास मिला कर एक कर दिये गये ।

पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर :

फ्रस्ट और सेकेंड क्लास मिला कर एक कर दिये गये ।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

क्या थर्ड क्लास ही रह गये थे ?

श्री महावीर त्यागी —

क्या थर्ड क्लास ही रह गये थे ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : पार्लियामेन्टरी

सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर :

नहीं सेकेंड क्लास कर दिया गया और सेकेंड क्लास के प्रीविलेजेज (privileges) दिये गये ।

पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टु आनरेबुल प्रीमियर :

नहीं सेकेंड क्लास कर दिया गया और सेकेंड क्लास के प्रीविलेजेज (privileges) दिये गये ।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

थर्ड क्लास में गांव वालों के क्या राइट्स (rights) हैं ?

श्री महावीर त्यागी —

थर्ड क्लास में गांव वालों के क्या राइट्स (rights) हैं ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ڈو آنرےبل پریمیر

ان کے رائٹس ہیریڈیٹری (hereditary) ہیں۔ ٹرانسفریبل (transferable) نہیں ہیں۔

پارلیامینٹری سیکریٹری تو آنرےبل پریمیر —
 اُن کے ہیریڈیٹری رائٹس (hereditary rights) ہیں۔ ٹرانسفریبل (transferable) نہیں ہیں۔

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी .

क्या राइट्स हैं ?

— شری مہابیر تیاگی
 کیا رائٹس ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ڈو آنرےبل پریمیر

وہ زمین کو جوت سکتے ہیں۔

پارلیامینٹری سیکریٹری تو آنرےبل پریمیر —
 وہ زمین کو جوت سکتے ہیں۔

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी

लकड़ी के बारे में उनके क्या हक है ?

— شری مہابیر تیاگی
 لکڑی کے بارے میں اُن کے کیا حق ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ڈو آنرےبل پریمیر

اس کے بارے میں میں نے سوال نمبر ۷۷ کے جواب میں دیا ہے۔

پارلیامینٹری سیکریٹری تو آنرےبل پریمیر —

اس کے بارے میں میں نے سوال نمبر ۸۶ کے جواب میں دیا ہے۔

Shri Mahabir Tyagi: श्री महावीर त्यागी

क्या इन अखिनयारात को वह आजादी से काम में ला सकते हैं ?

— شری مہابیر تیاگی
 کیا ان اختیارات کو وہ آزادی سے کام میں لاسکتے ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: پارلیامینٹری

سکریٹری ڈو آنرےبل پریمیر

فائر کے دیکھنے سے پتا لگتا ہے کہ کوئی ریسٹرکشن (restriction) نہیں ہے۔

پارلیامینٹری سیکریٹری تو آنرےبل پریمیر —

وائل کے دیکھنے سے پتا لگتا ہے کہ کوئی ریسٹرکشن (restriction) نہیں ہے۔

Shaikh Muhammad Habibullah: With reference to question no 86(b), may I know if these inhabitants acquired the right of cultivation in these lands by virtue of the length of their cultivation in that area?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: It all depends on the terms on which they are allowed to cultivate.

Shaikh Muhammad Habibullah: So the length of their cultivation does not give them any right to cultivation?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: I am only referring to the prevailing practice. They are allowed to grow their trees and have permission also to cut them when necessary.

*89—94. **Shri Mahabir Tyagi:** [*Postponed.*]

*95. **Maulvi Aziz Ahmad Khan:** [*Postponed.*]

*96—113. **Shri Mohan Lal Gautam:** [*Postponed.*]

SHORT NOTICE STARRED QUESTION

CASE—MUSAMMAT RAM PYARI v. SWAMI YOGANAND IN THE COURT OF A MAGISTRATE OF BULANDSHAHR

*1. **Shri Lakhan Das :** श्री लाखन दास : क्या सरकार कृपा करके बतलाएंगी कि एक मुकद्दमा जेरे दफ्ता ३४२ ताजीरात हिन्द मु० रामप्यारी बनाम स्वामी योगानन्द जो इत्यादि जिला बुलन्दशहर में बइजलास मु० शरीफ उल्लाह खां साहब मैजिस्ट्रेट वर्जा अक्वल में चल रहा है ? क्या सरकार कृपा करके बतलाएंगी कि मुकद्दमा मजकूर कितने दिन से चल रहा है और कब तक खतम होगा ?

شری لاکھن داس —

* 1 — کیا سرکار کرپا کر کے بتلائیگی کہ ایک مقدمہ زیر دفعہ ۳۴۲ تعزیرات ہند مسماۃ رام پیاری بنام سوامی یوگا نند جی اتیان ضلع بلند شہر میں بہ اجلاس منشی شریف اللہ خان صاحب مجسٹریٹ درجہ اول چل رہا ہے ؟ کیا سرکار کرپا کر کے بتلائیگی کہ مقدمہ مذکور کتنے دن سے چل رہا ہے ؟ اور کب تک ختم ہوگا ؟

The Hon'ble the Minister of Justice: The case was decided on 14th March, 1938.

Shri Ram Swarup Gupta: श्री राम स्वरूप गुप्त :

क्या गवर्नमेन्ट यह बतलायेगी कि फ़ैसले में क्या हुआ ?

شری رام سروپ گپتا —

کیا گورنمنٹ یہ بتائیگی کہ فیصلہ میں کیا ہوا ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice:

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس :

دس روپيا جرمانا ہوا ۔

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرےبل مینسٹر آف جسٹس —

دس روپیہ جرمانہ ہوا *

Shri Ram Swarup Gupta: श्री राम स्वरूप गुप्त :

कितने लोगों पर जुर्माना हुआ और उनके नाम क्या हैं ?

شری رام سروپ گپتا —

کتنے لوگوں پر جرمانہ ہوا اور اُن کے نام کیا ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टु आनरेबुल मिनिस्टर आफ् जस्टिस :

मैं इसका नोटिस चाहता हूँ ।

پارلیمنٹری سیکریٹری ٹو آنرابل منسٹر آف جسٹس —
میں اس کا نوٹس چاہتا ہوں —

UNSTARRED QUESTIONS

1—13. **Shri Sinhasan Singh :** [*Postponed.*]

SELECTION OF CANDIDATES FOR SUB-REGISTRARSHIP

14. **Shri Ram Sarup Gupta :** Is it a fact that the selection of candidates for sub-registrarship of Lower Division was made by Public Service Commission on 1st November, 1937?

The Hon'ble the Minister of Justice : The exact date is not known but the selection was made by the Public Service Commission on or about 1st November, 1937.

15. **Shri Ram Sarup Gupta :** Is it a fact that no final approval of candidates has yet been made? If so, what is the reason for the delay?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes. Certain questions of principle are involved and have to be decided before the final selection is made.

NEXT DOOR FUEL SCHEME

16. **Shri Prithivi Raj Singh :** (a) Will the Government be pleased to state if there is such a scheme as the Next Door Fuel?

(b) Since when has it been inaugurated and under which department?

(c) How much area has since been brought under afforestation in each district of the Rohilkhand Division under this scheme?

(d) What are the rights of the public or precisely of the neighbouring tenants to hew wood from these so called forests?

(e) Is it not a fact that this scheme is limited to town area only and that the villages have not been touched so far?

(f) How far have the zamindars shown genuine interest by allowing their land to be so used?

The Hon'ble the Premier : (a) There is no such scheme at present, but Government have appointed a Forest officer on special duty for a few months to investigate the possibility of creating fuel and fodder plantations in the vicinity of villages in the Rohilkhand and Meerut divisions, the object being to grow small timber, fuel and green fodder for cattle primarily for village requirements. The Forest Silviculturist has also been carrying out some small research experiments for the past seven or eight years at Clutterbuckgunj, to see what types of trees will grow on various soils.

(b) to (e) Do not arise.

(f) Government understand that a number of zamindars in the Meerut and Bulandshahr Districts have shown their interest in the investigation, and are willing to try experiments on their land.

THE BUDGET, 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS (*continued*)

GRANT NO. 5—HEADS OF ACCOUNT XVII, 18-A AND 19-B—IRRIGATION WORKS MET FROM REVENUE

The Hon'ble the Speaker: We will now resume the discussion on the cut motions of Maulvi Karimur Raza Khan and Raja Jagannath Bakshi Singh.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din: Sir, it is a pity that a question on which all of us seem to agree, we simply agree in order to differ. This state of things reminds me of a story of an English girl who was asked by an inspectress of schools as to what did the Romans teach the Saxons and she replied that they taught them how to fight. I wonder if this constitution has taught us merely to fight or has taught any other lesson. However, I now come to the main point which is under discussion, namely, the adequacy or inadequacy of canal rates. There are two issues which arise in connexion with this matter. The first issue is whether these rates are sufficient or whether they are excessive. The second issue is if they are excessive then what should be the curtailment in the rates in order not to curtail the income of the Government to any considerable extent or at least to such an extent as to make the Irrigation Department a losing department. As to the first point I submit that many arguments have been advanced by different speakers to show that these rates are excessive, but there is one argument which has not been advanced and which, I think, will convince every one of us that they are not only excessive but unduly excessive. We find that the rates for the irrigation of various crops on at least the important canals are these: sugarcane, Rs.10 per acre; vegetable and other valuable products, Rs.6 per acre; wheat and barley, Rs.5 per acre; cereals Rs.5 per acre, and gram Rs.3 per acre. Now, if we were to calculate the valuation of the various areas of crops at these rates and then calculate the incidence of these rates per acre of cultivation we will come to the conclusion that the result is only a little less than Rs.6 per acre; and all of us know that the incidence of rent rates in these provinces is Rs.6 per acre and the incidence of land revenue is about Rs.2 per acre. Thus it is clear that the incidence of these irrigation rates per acre is just as much as the incidence of rent. This is of course very wrong and I think that the Government will admit that this incidence is intolerably wrong, for the simple reason that the incidence of rent per acre constitutes at least one-third of the value of the crop. And after deducting expenses one-third is left to the tenants. In that case if we were to add one-third more to the one-third of the yield through rent, then the total comes to two-third, not to speak of expenses of cultivation. For this reason, I think, Government ought to take a very serious view of this matter. Now, Sir, as to the second point, I do not agree with those who say that the canal should be treated as a purely beneficent department. At the same time I do not mean to say that it should be treated as a commercial department. That is not my opinion. But it should be treated as a beneficent department which should not yield a large income or even

at all available income to the Government and at the same time should be a losing department. I find, Sir, that in all the European countries and even in America canal irrigation is managed by private companies and not by the State. But as it happens to be managed by the State in this country, we have to take things as they are. Sir, I submit that if the rates were to be reduced by 25 per cent. then the Government will not suffer any loss in connexion with this department. The other day I was examined by the Irrigation Committee of which mention has been made in several speeches on the floor of this House. I made this proposal of 25 per cent. cut all round in the prevailing rates. On the basis of that allegation I was cross-examined for full one day, and I remained firm in my opinion, for more reasons than one. In the first place I think that the working charges on the canals in these provinces are very high. We find from the last Irrigation report that while the revenue amounts to two crores and 24 lakhs of rupees, the working charges amount to rupees 77 lakhs, and it has been stated in that report that the percentage of canal charges on the capital invested amounts to 6.30 and by calculation we find that the percentage on the gross revenues amounts to about as much as 31 per cent. I believe, every sensible man will agree that this percentage is certainly very high. We know, Sir, that this department is particularly overstaffed at the top. We have got as many as two Chief Engineers in the department, and I am glad to find that the Congress Government has brought down the number from three to two. We also know that there are as many as six Superintending Engineers getting a pay of between Rs.2,000 and Rs.2,250. There are as many as 29 Executive Engineers getting a pay of between Rs.1,000 and Rs.1,700. All this show and paraphernalia is not needed in the department which irrigates about 30 districts in the province. It is high time for the Congress Government to look into this matter most seriously. It may be said that most of these posts are interior posts and the Congress Government or any Government cannot apply its pruning knife to these services. But I remind this Government of a very pertinent fact in connexion with this matter. I mean the fact of the abolition of the Opium Department which was abolished about five or six years ago by the late Government. A certain speaker had said that where there is a will there is a way, and I do agree with him in connexion with this matter. I think that if the question of retrenchment is taken up in right earnest and by the exercise of administrative grip and administrative tact, then the number of posts can be very easily curtailed in the near future. It is very necessary, Sir, in the interest of the grower of the crop that he should not be made to pay such high fees even for a day, and the manner in which these fees are realized is so bad, so unsatisfactory and so oppressive that the less said the better about it.

[During the course of the above speech the Deputy Speaker took the Chair at 12.4 p.m.]

Mr. Muhammad Shankat Ali Khan: May I know, Sir, if the time limit of ten minutes imposed on the speeches yesterday holds good today also?

The Deputy Speaker: Yes, it does.

Shri Phool Singh —

شہری پھول سنگھ —

سر — آبپاشی کا محکمہ اس صوبے کے سب سے زیادہ بد نام محکموں میں سے ہے۔ خواہ شرح آبپاشی پر غور کیا جائے خواہ ان طریقوں پر غور کیا جائے جن طریقوں سے آبپاشی لگائی جاتی ہے خواہ ان طریقوں پر غور کیا جائے جن طریقوں سے آبپاشی وصول کی جاتی ہے اور خواہ آبپاشی کے محکمہ کی طرف دیکھا جائے ہر ایک پرلو سے اس محکمہ کے خلاف بیحد شکایتیں ہیں جہاں تک شرح آبپاشی کا تعلق ہے نئی ایک میمبر صاحبان نے اس کی طرف کافی توجہ دلائی ہے اور شاید ہی کسی صاحب کو اس میں اختلاف ہوگا کہ آبپاشی کی شرح کافی حد تک کم کر دینی چاہیئے۔ جن اضلاع میں آبپاشی ہوتی ہے وہاں کے لوگوں کو اس بات کی پوری واقفیت ہے کہ آبپاشی والے مواضع کے حالات بلا آبپاشی والے مواضع سے کہیں بدتر ہیں۔ اس لئے آبپاشی کی شرح کم کرنے کے متعلق کوئی دورانیہ نہیں ہو سکتی ہیں۔ کچھ قصاں ایسی ہیں جن پر آبپاشی کی شرح کم کر دی جائے یا بالکل نہ رکھی جائے۔ کل ایک آنریبل میمبر صاحب نے سنٹی کا ذکر کیا تھا۔ ایگریگیشن ڈیپارٹمنٹ کے قاعدوں کے مطابق اگر کھاد کے لئے سنٹی ہوئی جائے اور پہلی جون کے بعد ہوئی جائے اور اکتوبر سے پہلے کٹ لی جائے تب اس کے ارد گرد ایک روپیہ فی بیگہ آبپاشی ہے۔ میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ یہ قاعدہ جو ہے وہ بہت امین کو اور پتروں کو لیتی چوڑی (latitude) دیتا ہے وہ جس کی سنٹی کو چاہیں یہ درج کر دیں کہ پہلی جون سے پہلے کاشت کی گئی اور جس کی سنٹی کو چاہیں یہ درج کر دیں کہ نومبر تک کھڑی رہی۔ میں گورنمنٹ سے یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ کیا یہ ممکن نہیں ہے کہ اس قسم کے اجناس پر آبپاشی معاف کر دی جائے یا کم سے کم یہ دو قیدیں جو ہیں ان میں سے پہلی قید ہر حالت میں گورنمنٹ کو ہٹا دینی چاہیئے۔ اسی طریقہ سے فادر (fodder) کی بات ہے چارے کے لئے جنٹی آبپاشی کی ضرورت ہے اس کی شرح بی نامینل (nominal) رکھی جائے۔ میں سمجھتا ہوں کہ شہروں کے نزدیک کے مواضع میں چارے کی فصل سے جو آمدنی ہوتی ہے وہ باقی فصلوں سے نہیں ہرتی ہے لیکن اگر ہر ایک کاشتکار کے لئے یہ مقرر ہو جائے کہ اتنے بیگہ زمینیں وہ چارے کے لئے آبپاشی کر سکتا ہے تو اس سے کاشتکاروں کو آرام ہو جائیگا جن طریقوں سے آبپاشی لگائی جاتی ہے ان کے متعلق مجھے دو ایک باتیں عرض کرنی ہیں۔ ایک مسئلہ ہے مخلوط آبپاشی کا جن مواضع میں دھو ہوتے ہیں کل دھو پر آبپاشی لگا دی جاتی ہے۔ دھونشیب کی زمین کو کہتے ہیں جس میں برسات میں عام طور پر پانی بہ جاتا ہے۔ اس علاقہ میں آبپاشی کی ضرورت محض بارش برسے سے پہلے پڑتی ہے مگر ان دنوں میں اتنی پانی کی قلت ہوتی ہے کہ ان علاقوں میں پانی نہیں پہنچتا۔ میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ان دقتوں کے باوجود مخلوط آبپاشی کے پرفسبل کو قائم رکھنا یعنی یہ کہ خواہ

دھڑ کے ایک کھیت میں بھی آبپاشی ہوئی ہو کل دھڑ پر آبپاشی لگانا کاشتکاروں کے ساتھ زیادتی ہے۔ ایک دقت اور آبپاشی کے محکمہ سے یہ ہے کہ سب گول اور تمام راجپاے گڑھوں اور کچی سڑکوں سے بلا کسی کلوورٹس اور سائفن (culverts and syphon) کے نکالے جانے ہیں نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ آبپاشی کے ضلع کی کچی سڑکیں اور گڑھ اتنی ناقابل گذر ہوتی ہیں کہ اتنی اور صلحوں میں نہیں ہوتی ہیں۔ میں نے آبپاشی کے حکام کو منواتر لکھا ہے لیکن انہوں نے اس کی کوئی پروا نہ کی اور وہ کر بھی نہیں سکے۔ کیونکہ اتنے سائفن (syphon) اور کلوورٹ (culvert) بنانے پڑتے ہیں کہ محکمہ آبپاشی کو ان کے بنانے میں کافی خرچہ کرنا پڑے گا۔ یہ ایک ایسی چیز ہے کہ جس پر محکمہ آبپاشی کافی خرچہ کرے۔ ایک شکایت نہر کے محکمہ سے اور ہے اور جو شاید ضلع سہارنپور کی ہے اور وہ یہ ہے کہ ایپرگنٹھیر کینال بھادر آباد ایلکٹرک ورکس (electric works) ہیں اور وہاں پانی کی برابر ضرورت پڑتی ہے اور جب نیچے کے علاقہ میں آبپاشی کی ضرورت نہیں ہوتی ہے تو بھادر آباد کے نیچے پانی کو ندیوں میں چھوڑ دیتے ہیں اور یہ پانی نیچے کے گاؤں میں جا کر ان کو تباہ اور برباد کرتا ہے۔ شروع شروع میں تو گورنمنٹ کی یہ پالیسی ہوئی کہ ایسے گاؤں میں پمپنگ کے ایئر ڈیم (dam) قائم کیئے جاویں۔ لیکن اب چند برسوں سے گورنمنٹ سے یہ فیصلہ کیا کہ یہ خرچہ کرنا فضول ہے نتیجہ یہ ہوا ہے کہ کچھ گاؤں میں نہر کے پانی کی وجہ سے بہت دقت پڑھ گئی ہے اگر ایسے گاؤں نے لوگ محکمہ نہر کے خلاف فالسٹ دائر کر دیئے تو نہر کا محکمہ ان کے خرچہ کا دمہ دار ہوگا۔ تو یہ مناسب ہوگا کہ نہر کا محکمہ ان مواصلات کی پمپنگس کے لیئے دوبارہ ڈیم قائم کرے۔ جہاں میں نے ذرا تین باتیں محکمہ آبپاشی کے متعلق عرض کی ہیں وہاں میں آبپاشی کی وصولیابی کے متعلق بھی عرض کرنا چاہتا ہوں۔ پہلے یہ ہوتا تھا کہ جمع بندی ملنے کے تین مہینے بعد آبپاشی دینا پڑتی تھی اور اس تین مہینہ کے عرصہ میں کاشتکار اپنی فصل کاٹ کر مناسب وقت دیکھ کر اپنی فصل فروخت کر سکتے تھے لیکن آج کل فصل کٹنے کے پہلے ہی امین اموجود ہوتا ہے ایک آفہ رویہ رشوت کا تو ایسا ہی ہوتا ہے اس کے علاوہ وہ بیل - بویس - قرق کو کے ان لوگوں کو ایسا مجبور کرتا ہے کہ کم یا آدھی قیمت پر اپنی فصل کو فروخت کر کے اپنی آبپاشی ادا کرے۔ میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ اس معاملہ میں اسپیڈ لیکٹی تاکہ ان کاشتکاروں کو وہ سہولتیں مل سکیں جو ان کو پہلے ملا کرتی تھیں۔ اس طرح سے آبپاشی سے کاشتکاروں کی کافی دقتیں رفع ہو جائیں گی۔ میں گورنمنٹ کے نوٹس میں یہ باتیں لانا چاہتا ہوں کہ محض ایسی وصولیابی کی دقت کی وجہ سے کئی ایک مواصلات نے یہ طے کر دیا ہے کہ وہ اب آبپاشی نہ لینگے۔ اگر گورنمنٹ کا یہ رویہ قائم رہا تو اس محکمہ سے بجائے آمدنی کے نقصان

[Shri Phool Singh]

ہونے کی توقع ہے آمدنی کے متعلق تو میں نے یہہ چند باتیں عرض کیں - خرچہ کے متعلق مجھے کو دو تین باتیں عرض کرنا ہے - ایک چیز یہہ ہے اس محکمہ میں پہلے تین ڈپٹی چیف انجینیئر ہوتے تھے - پچھلی دفعہ چند سال ہوئے یہہ طے ہوا کہ اس پوسٹ کو ہٹا دیا جاوے اور گورنمنٹ نے اس پروپوزل کو منظور کر لیا لیکن چند سال کے بعد پوسٹ کو قائم رکھا مگر نام بدل دیا - اب اس کا نام ڈپٹی چیف انجینیئر کے بجائے سپرنٹنڈنگ انجینیئر ہے - جس پر گورنمنٹ ایک لاکھ پچھتر ہزار روپیہ خرچہ کرتی ہے - میں سمجھتا ہوں کہ مناسب ذرائع استعمال کیئے جاویں - اس پوسٹ کو abolish کرنے کے ایئے - اس طرح نہر کے محکمہ میں کچھ مجسٹریٹ ہیں - جن کی تعداد ۲۲ ہے اور اُن پر سرکار ۸۳ ہزار سالانہ روپیہ صرف کرتی ہے - ان کا کچھ کام نہیں ہے سوائے اُس کے کہ نہر کے محکمہ کے لوگ جن لوگوں کا چالان کرتے ہیں اُن کو یہہ مجسٹریٹ سزا دیتے ہیں جس کسی کاشتکار نے پٹرول اور ضلعدار کو نذرانہ دینے سے انکار کیا اُس کا فوراً چالان اس بہانہ سے کر دیا کہ وہ گاڑی دہری پر چلا رہا تھا یا اس بہانہ سے کر دیا کہ اس نے قلابہ کے سامنے لکڑی ڈال کر زیادہ پانی لینے کی کوشش کی - گھر کی عدالت اور گھر کے گواہ - پٹرول نے شہادت دی اور ڈپٹی مجسٹریٹ نے سزا کر دی - کوئی وجہ نہیں معلوم ہوتی ہے کہ جب اِنفہ اور مجسٹریٹ موجود ہیں تو محکمہ نہر میں مجسٹریٹ کیوں رکھے - اُن کو جلد سے جلد ختم کر دیا جاوے - اگر یہہ دو پوسٹس abolish ہو جاوے گی تو ڈپٹی لاکھ سے زیادہ کی گورنمنٹ کو بچت ہو جائیگی *

The Deputy Speaker :

ڈپٹی اسپیکر -

آپ کا ایک منٹ اور ہے *

Shri Phool Singh -

شری پھول سنگھ -

ایک چیز مجھے اور عرض کرنی ہے تو وہ ان زمینوں کے متعلق ہے جو کسی وقت نہر کے محکمہ نے اکوائر کی تھیں اور اب جب کہ اُن کی ضرورت نہیں ہے تو محکمہ نہر یا تو ان کو واپس کر دے یا فروخت کر دے - محکمہ نہر زمینوں کی طرح کام کرتا ہے - وہ واپس کرتا ہے اور نہ فروخت کرتا ہے بلکہ ان زمینوں کو ٹھیکہ پر دیتا ہے اور اُن سے آمدنی کرتا ہے - میں سمجھتا ہوں کہ یہہ چیز اُن پرنسپل (on principle) غلط ہے - میں سمجھتا ہوں کہ یہہ مناسب ہوگا کہ جو آراضیات محکمہ نہر نے اکوائر (acquire) کی تھیں وہ بیچ ڈالی

Shri Phool Singh: श्री फूल सिंह:

* دیں *

सर—आवपाशी का मुहकमा इस सूचे के सब से ज्यादा बदनाम मुहकमों में से है। स्वाह बरह आवपाशी पर और किया जाये, स्वाह उन तरीकों पर और किया जाये जिन तरीकों से आवपाशी लमाई जाती है, स्वाह उन तरीकों पर और किया जाए जिन तरीकों से आवपाशी बसूल की जाती है और स्वाह आवपाशी के मुहकमा की तरफ देखा जाए, हर एक पहलू से इस मुहकमे के खिलाफ बेहद शिकायतें हैं। जहां तक शरह आवपाशी का

नामक ह कई एक मेम्बर साहवान ने इसका तरफ काफी तवज्जह दिलाई है और शायद ही क्या साहव को इसमें इम्बिलिफ होगा कि आवपाशी की शरह काफी हद तक कम कर देनी चाहिये। जिन अजला में आवपाशी होनी है वहां के लोगो को इस बात की पूरी जानकारी है कि आवपाशी वाले मवाजआत की हालत बिला आवपाशी वाले मवाजआत में कहीं बदतर है। इनमें आवपाशी की शरह कम करने के मुताल्लिक कोई दो राए नहीं हो सकती है। कुछ फनले ऐसी है जिन पर आवपाशी की शरह कम कर दी जाये या बिल्कुल न रक्वी जाये। कल एक आनरेबुल मेम्बर साहव ने सनई का जिक्र किया था। डरीगेन डिपार्टमेन्ट के कायदा के मुताबिक अगर खाद के लिये सनई बोई जाय और पहिली जून के बाद बोई जाय और अक्टूबर में पहिले २ काट ली जाय तब उसके ऊपर एक रुपया फी बीघा आवपाशी है। मैं यह अर्ज करना चाहता हू कि यह कायदा जो है वह अमीन को ओर पतरोल को वहुन लेटीच्यूड (latitude) देना है वह जिनकी सनई को चाहे यह दर्ज कर दे कि पहिली जून में पहिले काशन की गई और जिसकी सनई को चाहे यह दर्ज कर दे कि नवम्बर तक खड़ी रही। मैं गवर्नमेन्ट में यह अर्ज करना चाहता हू कि क्या यह मुमकिन नहीं है कि इस किस्म के अजलास पर आवपाशी माफ कर दी जाय या कम से कम यह दो कैदे जो है उनमें से पहिली कैद हर हालत में गवर्नमेन्ट को हटा देनी चाहिये। इसी तरीके में फोडर (fodder) की बात है। चारे के लिये जितनी आवपाशी की जरूरत है उसकी शरह भी नोमिनल (nominal) रक्वी जाय। मैं समझता हू कि शहरों के नजदीक के मवाजआत में चारे की फसल से जा आमदनी होनी है वह बाकी फसलों में नहीं होनी है। लेकिन अगर हर एक काशनकार के लिये यह मुकर्रर हो जाय कि इनने बीघे जमीन वह चारे के लिये आवपाशी कर सकता है तो इसमें काशनकारों को आराम हो जायगा। जिन तरीको से आवपाशी लगाई जाती है उनके मुताल्लिक मुझे दो एक बातें अर्ज करनी हैं। एक मसला है मखलूत आवपाशी का। जिन मवाजआत में डहर होनी है कुल डहर पर आवपाशी लगा दी जाती है। डहर नशेब की जमीन को कहते हैं जिनमें बरसात में आमतौर पर पानी भर जाता है। उस इलाके में आवपाशी की जरूरत महज बारिश होने से पहिले पड़ती है। मगर उन दिनों में इतनी पानी की किल्लत होती है कि उन इलाकों में पानी नहीं पहुंचता। मैं अर्ज करना चाहता हू कि इन दिक्कतों के बावजूद मखलूत आवपाशी के प्रिन्सिपल को कायम रखना यानी यह कि खाह डहर के एक खेत में जितनी आवपाशी होती हो कुल डहर पर आवपाशी लगाना काशनकारों के साथ ज्यादानी है। एक दिक्कत और आवपाशी मुहकमे से यह है कि सब गूल और तमाम राजबहाय गोइरों ओर कच्ची सड़को से बिला किसी साइफन और कलवर्ट्स के निकाले जाते हैं। नतीजा यह होता है कि आवपाशी के जिले की कच्ची सड़को ओर गाहर इतनी नाकबिल गुजर होती है कि इतनी ओर जिलो में नहीं होती है। मैं ने आवपाशी के हुक्काम को मुतवातिर लिखा है लेकिन उन्होंने इसकी कोई परवाह नहीं की, ओर वह कर भी नहीं सकते क्योंकि इतने साइफन और कलवर्ट बनाने पड़ते हैं कि मुहकमा आवपाशी को इनके बनाने में काफी खर्चा करना पड़ेगा। यह एक ऐसी चीज है कि जिस पर मुहकमा आवपाशी काफी खर्चा करे। एक शिकायत नहर के मुहकमे से ओर है, ओर जो शायद जिला सहारनपुर की है और वह यह है कि अपर गैजेज केनाल पर बहादुराबाद एलेक्ट्रिक वर्क्स है और वहां पानी की बराबर जरूरत पड़ती है, ओर जब नाचे के इलाके में आवपाशी की जरूरत नहीं होती

[Shri Phool Singh]

है तो बहादुराबाद के नीचे पानी को नदियों में छोड़ देते हैं और यह पानी नीचे के गावों में जा कर उनको तबाह और बरबाद करता है। गुरु गुरु में तो गवर्नमेन्ट की यह पालिसी हुई कि ऐसे गावों में प्रोटेक्शन के लिये डैम (dam) कायम किये जावें। लेकिन अब चन्द वर्षों से गवर्नमेन्ट ने यह फ़ैमला किया कि यह खर्चा करना फ़िज़ूल है। नतीजा यह हुआ है कि कुछ गावों में नहर के पानी की वजह से बहुत दिक्कत बढ़ गई है। अगर ऐसे गावों के लोग मुहकमा नहर के खिलाफ़ नालिगात दायर करेंगे तो नहर का मुहकमा उनके खर्च का ज़िम्मेदार होगा। तो यह मुनामिद होगा कि नहर का मुहकमा उन मवाज्जात की प्रोटेक्शन के लिये दुबारा डैम (dam) कायम कराए। जहाँ मैंने दो तीन बातें मुहकमा आबपाशी के मुनाल्लिक अर्ज की हैं वहाँ मैं आबपाशी की वसूलयाबी के मुतालिक भी अर्ज करना चाहता हूँ। पहिले यह होता था कि जमाबन्दी मिलने के तीन महीने बाद आबपाशी देना पड़नी थी और इस तीन महीने के अर्से में काश्तकार अपनी फ़सल काट कर मुनासिव वक़्त देख कर अपनी फ़मल फ़रोख़्त कर सकते थे लेकिन आजकल फ़सल कटने के पहिले ही अमीन आ मौजूद होता है। एक आना ख़या रिश्त का तो लिया ही जाता है इस के अलावा बैल भैम कुर्क करके इन लोगों को ऐसा भजबूर करता है कि कम या आधी कीमत पर अपनी फ़सल को फ़रोख़्त करके अपनी आबपाशी अदा करे। मैं समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट इस मामले में स्टेप लेगी ताकि इन काश्तकारों को वह सहुलियतें मिल सकें जो उनको पहिले मिला करती थीं। इस तरह से आबपाशी से काश्तकारों की काफ़ी दिक्कतें रफ़ा हो जावेंगी। मैं गवर्नमेन्ट के नोटिस में यह बातें लाना चाहता हूँ कि महज़ ऐसी वसूलयाबी की दिक्कत की वजह से कई एक मवाज्जात ने यह तै कर दिया है कि वह अब आबपाशी न लेंगे। अगर गवर्नमेन्ट का यह ख़ैया कायम रहा तो इस मुहकमे से बजाय आमदनी के नुक़सान होने की तबक्कौ है। आमदनी के मुनाल्लिक तो मैंने यह चन्द बातें अर्ज कीं। खर्चा के मुनाल्लिक भी मुझ को दो तीन बातें अर्ज करना है। एक चीज़ यह है-इस मुहकमे में पहिले जो डिप्टी चीफ़ इंजीनियर होते थे। पिछली दफ़ा चन्द साल हुए यह तै हुआ कि इस पोस्ट को हटा दिया जावे और गवर्नमेन्ट ने इस प्रपोज़ल को मंज़ूर कर लिया, लेकिन चन्द साल के बाद पोस्ट को कायम रक्खा मगर नाम बदल दिया। अब इस का नाम डिप्टी चीफ़ इंजीनियर के बजाय सुपरिन्टेन्डिंग इंजीनियर है, जिस पर गवर्नमेन्ट एक लाख ७५ हजार रुपया सालाना खर्चा करती है। मैं समझता हूँ कि मुनासिव ज़राया इस्तेमाल किये जावें इस पोस्ट को एबालिश (abolish) करने के लिये। इसी तरह नहर के मुहकमे में कुछ मैजिस्ट्रेट हैं जिन की तादाद २२ है और इनपर सरकार ८३ हजार ख़या सालाना सफ़र करती है। इनका कुछ काम नहीं है सिवाय इस के कि नहर के मुहकमे के लोग जिन लोगों का चालान करते हैं उन को यह मैजिस्ट्रेट सज़ा कर देते हैं। जिस किसी काश्तकार ने पतरील और खिलेदार को नज़राना देने से इन्कार किया उस का फ़ोरन चालान इस बहाने से कर दिया कि वह गाड़ी पटरी पर चला रहा था या इस बहाने से कर दिया कि इसने कुलाबा के सामने लकड़ी डाल कर ज़यादा पानी लेने की कोशिश की। घर की अदालत और घर के गवाह। पतरील ने गवाहन दी और डिप्टी मैजिस्ट्रेट ने सज़ा कर दी। तो कोई वजह नहीं मालूम होती है कि जब इनने और मैजिस्ट्रेट मौजूद हैं तो मुहकमा नहर में मैजिस्ट्रेट क्यों रक्खें। इनको जल्द से जल्द ख़त्म कर दिया जावे। अगर यह दो पोस्ट एबालिश हो जावेंगी तो २ १/२ लाख से ज़यादा की गवर्नमेन्ट को बचत हो जावेगी।

The Deputy Speaker: डिप्टी स्पीकर :

आप का एक मिनट और।

Shri Phool Singh : श्री फूल सिंह

एक चीज मुझे और अर्ज करनी है। तो वह उन जमीनो के मुतान्लिक हैं जो किसी वक्न नहर के मुहकमे ने एक्वायर की थीं और अब जब कि उनकी जरूरत नहीं है तो मुहकमा नहर या तो उनको वापिस कर दे या फरोख्त कर दे। मुहकमा नहर बनियो की तरह काम करता है, न वापिस करता है और न फरोख्त करता है। बल्कि उन जमीनो को ठेके पर देता है और उनमे आमदनी करता है। मैं समझता हू कि यह चीज आन प्रिन्सिपल्स गलत है। मैं समझता हू कि यह मुनासिब होगा कि जो आराजियात मुहकमा नहर ने एक्वायर की थीं वह बच डाली जावे।

Shri Sadho Singh : श्री साधो सिंह :

सर—आबपाशी के मामले पर कल से बराबर बहस हो रही है और अभी तक इनकी वाज्त कुछ नहीं हुआ। मैं तो अपनी नाकिस अक्ल से यह अर्ज करूंगा कि सबसे मुनासिब बात तो यह है कि हम अपने प्लैज (pledge) को जो हम एलेक्टोरल (electoral) को दे चुके हैं कि हम आबपाशी की शरह काफी हद तक कम कराएंगे, वह बात हमको याद रखनी चाहिए। काश्तकार मोजूदा हालत में जुमला हाशान और वाक्आत को देख कर कितनी आबपाशी दे सकते हैं। सिर्फ इमी एक वान को हमको देखना चाहिए। हम इनसे कितनी आबपाशी लेना चाहिये। अगर फर्ज करदम मुहकमा नहर का खर्चा ज्यादा है और हमें जरूरत में ज्यादा नाशद में चीफ इंजीनियर और सुपरिन्टेन्डिंग इंजीनियर की जरूरत है, उनके अमरे की जरूरत है और उनको हम रखना चाहते हैं, गो हमारा यह फर्ज है कि जितने हुक्काम की वाक्ई जरूरत हो उनको मुहकमा नहर में रखे मगर बाकी अफसरान के लिए अगर हमें मजबूर किया जाता है कि हम उनको जरूर रखे तो हमारा फर्ज है कि हम उनको किसी काम पर न लगाय रखे क्योंकि उनको तनखवाह मजबूरन कानूनन देनी है। अगर कोई काम उनके लिए नहीं है तो उनको यहां बुला लिया जावे कि वह यहां हाजिरी दे और बैठे रहे जिससे यह बात खुले तौर पर जाहिर रहे। मगर यह सब कुछ करते हुए हमें काश्तकारो के ऊपर बिला वजह का ज्यादा भार न डालना चाहिए। हाइड्रो इलेक्ट्रिक स्कीम में हमने बहुत ज्यादा खर्चा किया है और यह गश्ती की है और फिजूल खर्ची की है। तो इसमें काश्तकार का कुसूर नहीं है। दूसरे लोगो की गश्ती की वजह से काश्तकार पर आबपाशी का भार क्यों डाला जाय। और क्यों ज्यादा टैक्स लगाया जावे। मैं कहूंगा कि हरगिज २ काश्तकार पर यह आबपाशी का भार न डाला जावे। यह भी कहा जाता है कि आबपाशी में हम कमी करेंगे। मगर तीन चार साल में सारदा नहर में आबपाशी सवाई डेवढी हो गई है। एक तरफ तो यह कहा जाता है कि गवर्नमेंट ने लगान माफ कर दिया मगर दूसरी तरफ आबपाशी की शरह बढ़ा दी जाती है। तो इसके क्या मानी है। हमें पहिली आबपाशी की शरह की तरफ देखना चाहिए और उसे कम करना चाहिये। मौजूदा बढ़ी हुई आबपाशी की कमी नहीं दिखाना चाहिये। आबपाशी की ज्यादा शरह होने की वजह से और सब्बी की वजह से नहर सारदा में यह हो गया है कि कुछ लोग पानी नहीं लेते हैं मगर उनको किसी न किसी जायज व नाजायज तरीके से तरगाव दी जाती है कि वह पानी ले। नहर सारदा के इलाके में यह देखा गया है कि वहां दोआबा के मुकाबले में कुवो में पानी बहुत कम दूरी पर है। वहां कच्चे कुवो और तालाबो से आबपाशी हुआ करती थी और काश्तकार एक दूसरे को पानी देने में मदद करते थे और इस तरह काश्तकारो का नकद खर्च बहुत ही कम होता था। नहर की आबपाशी के एकसे ही रेट्स फिक्सड है। यह बड़ा अन्याय है। सारदा नहर के

[Shri Sadlo Singh]

इलाके में बहुत सारे जमीनें ऐसी हैं जो सब माऊन्टेन ट्रेक्ट हैं और जिन में कुदरती नमी ज्यादा है, बहुत कम आवश्यकता की जरूरत है बनिस्बत दोआबा के इलाकों के जहां पानी बहुत दूर पर है और आवश्यकता का यहां पर दिक्कत है। मगर फिर भी सब लोगों को आवश्यकता एक भी देनी पड़ती है। मेरा खयाल है कि यह बहुत बानें ऐसी हैं जिन पर खूबी गौर किया जावे और जो इनमें नुक़्तम हैं उनको दूर कर दिया जावे। सारदा नहर में एक खास बान है कि साहजहापुर की सरहद पर उत्तर पच्छिम चौदह मील तक यह नहर जमीन से १० फीट ऊंची बनाई गई है। तो इसकी वजह से इसके चारों तरफ का इलाका बिल्कुल तबाह व बरबाद हो गया है। वहां कोई कुवां नहीं हो सकता है और जमीनों में गर्मियों में भी पानी ऊपर उबलता रहता है कि जिस की वजह से सारी आराजी बेकार हो गई है। मगर गवर्नमेंट ने न तो वहां का लगान कम किया और न मालगुजारी कम की है। सबसे बड़ी बात एक यह है कि नहर की सिंचाई शुरू होने से कुछ साल बाद से ही वहां मलेरिया इनने जोर का आया कि, एक गांव में मैंने मालूम किया कि एक साल में तमाम बुढ़े, बच्चे और हामला औरतें मर गईं और अब भी इस इलाके में लोग बहुत मरते जा रहे हैं। मगर अफ़सोस, गवर्नमेंट ने कुछ भी खयाल नहीं किया। मैं पहिले भी इस हाउस का मेम्बर था और इस बान को गवर्नमेंट के नोटिस में कई बार लाया मगर गवर्नमेंट ने इन तरफ़ कनई खयाल नहीं किया। मैं तो कहूंगा कि गवर्नमेंट को तो चाहिए कि ऐसी जमीनों को खुद ले ले और इसकी जगह क्राउन लैंड (crown land) जो पास ही है, वहां के बच्चे हुये लोगों को बसने व खेती करने के लिये दिये जावें, जो उनके करीब में हैं। अगर ऐसा नहीं हुआ तो वहां के लोग बिल्कुल मर मिटेंगे। कोई डिस्पेंसरी वहां नज़दीक नहीं है। इन लोगों को जानों का बहुत सारा नुक़सान हो जावेगा। अगर हम वहां जा कर देखें तो देखेंगे कि कितने गांव वहां उजाड़ हो गए हैं और बहुत से लोग मर गए हैं। सीपेज (seepage) निकास के लिए नालियां बनाई गई हैं, मगर उनसे कोई काम नहीं चला। वहां पर कई बड़े बड़े जमीन के टुकड़े पानी से भरे रहने हैं जिनसे रास्ता रुक जाता है और खेती भी नहीं हो सकती है।

मेरा खयाल यह है कि इन बातों पर लिहाज किया जाय और उनमें जो नुक़्तम हैं वह दूर कर दिने जायें। सारदा नहर साहजहापुर जिले की सरहद पर एक जगह १८ मील तक नहर जमीन से ऊंची उठ गई है। मैंने खुद अपनी आंखों से देखा है कई मुकाम ऐसे हैं जहां पानी फ़व्वारे की तरह निकला करता है। मैंने देखा कि मलेरिया बहुत ज्यादा फैलना है और आराजी बेकार हो गई है। गवर्नमेंट ने उन लोगों के न तो मालगुजारी और न लगान कम किया है। सबसे बड़ी दुख की बात यह है कि जबसे नहर सारदा शुरू हुई है उस समय से वहां बहुत से हामला औरतें, बच्चे और बुढ़े मर गये। उस ज़माने में जब कि मैं मेम्बर था तो इन बातों को गवर्नमेंट की नोटिस में लाया था लेकिन इसका कोई लिहाज नहीं किया गया। मैं चाहता हूं कि वह आराजियां जो निकम्मी हो गई हैं और जहां जंगलात कराब हैं, थोड़ी दूर पर क्राउन लैंड है वहां यह लोग आबाद कर दिये जावें, उनकी यह जमीन जंगलात में शामिल कर ली जाये। साहजहापुर के इलाके तहमील जलालाबाद में बहुत सी जगह ऐसी है जहां आवश्यकता की जरूरत है और बाबबाओं के ज़राये इसलिये फ़ायदम नहीं हो सकते हैं कि वहां गंगा के सलाब को रोकने के लिये बांध नहीं है, जैसे बुलन्दशहर में गंगा का बांध है जो जिला बदायूँ की सरहद तक बना हुआ है, वैसे अगर साहजहापुर में बांध दस मील तक बना दिया जावे तो बहुत फ़ायदा होगा। आमतौर पर इंजीनियर लोग पैमानयस किये हुए हैं और वह यहां देखते हैं कि इससे इरीगेशन डिपार्टमेंट को क्या नफ़ा और नुक़सान है। मुझे उम्मीद है मिनिस्टर साहब हुक्कामों को इसकी तम्बीह कर देंगे कि प्रोटेक्टिव इरीगेशन का लिहाज करके अपनी तजवीज़ भेजें। जिला मैनपुरी के बारे में मैं ख़ुश कहूंगा कि इस इलाके में कुछ लोगों के नाम इरीगेशन डिपार्टमेंट में ५० या १००

ग्राम में लिवे चले आते हैं। उनके गांव के करीब से पानी जाता है पर उनको नहीं दिया जाता। मैं उम्मीद करता हूँ मिनिस्टर साहब उनको पानी दिलाने की कोशिश करेंगे। मुझे एक बात और अर्ज करना है कि सूबे के जिस हिस्से में इरिगेशन की सबसे ज्यादा जरूरत हो इतना काम किया जाये, ताकि वह कहर से बच जाय। इसके लिये एक पूरी स्कीम तैयार की जावे।

अपने जिले के तहसील जलालाबाद, तिलहर व पुवाया आदि के सम्बन्ध में मैंने कई तज-वीजे वहां की सिचाई व पानी के निकास की बाबत वजीर साहब के पास भेजी है। उम्मीद है कि उनकी बाबत आप काफी कोशिश कराकर सिचाई का इन्तजाम करा देंगे जिससे बहुत से किसानों का रोज़ी निश्चित हो जायेगी।

Shri Sadho Singh :

— ری سادھو سنگھ —

سر — آبپاشی کے مسئلہ پر کل سے برابر بحث ہو رہی ہے اور ابھی تک اس کی بات کچھ طے نہیں ہوا — میں تو اپنی ناقص عقل سے یہ عرض کرونگا کہ سب سے مناسب بات تو یہ ہے کہ ہمیں اپنے پلمپ کو جو ہم ابلکتورل کو دے چکے ہیں کہ ہم آبپاشی کی شرح کافی حد تک کم کرائیں گے وہ بات ہم کو یاد رکھنی چاہیئے — کاشتکار موجودہ حالت میں جملہ حالات اور واقعات کو دیکھ کر کتنی آبپاشی دیتے ہیں — صرف اسی اک بات کو ہم کو دیکھنا چاہیئے — ہمیں ان سے کتنی آبپاشی ایسا چاہیئے — اگر فرض کر لیں کہ نہر کا خرچہ زیادہ ہے اور ہمیں ضرورت سے زیادہ تعداد میں چیف انجینیئر اور سب انسپکٹر کو ضرور ہے ان کے عملہ کی ضرورت ہے اور ان کو ہم رکھنا چاہتے ہیں تو ہمارا یہ فرض ہے کہ جدیے حکام کی واقعی ضرورت ہو ان کو ملے، نہر میں رکبیں مگر باقی افسران کے لئے اگر ہمیں مجبور کیا جاتا ہے کہ ہم ان کو ضرور رکھیں تو ہمارا فرض ہے کہ ہم ان کو کسی کام پر نہ رکھیں کیونکہ ان کو تنخواہ معجوراً قانوناً دینی ہے — اگر کوئی کام ان کے لئے نہیں ہے تو ان کو یہاں بلا لیا جاوے کہ وہ یہاں حاضری دیں اور بیٹھے رہیں جس سے یہ بات کھلی طور پر ظاہر رہے مگر یہ سب کچھ کہتے ہوئے ہمیں کاشتکاروں کے آؤپر بلا وجہ کا زیادہ بار نہ ڈالنا چاہیئے — ہائندرو الٹارک اسکیم میں ہم نے بہت زیادہ خرچہ کیا ہے — اور یہ غلطی ہی ہے اور فضول خرچی کی ہے تو اس میں کاشتکار کا قصور نہیں ہے — دوسرے لوگوں کی غلطی کی وجہ سے کاشتکار پر آبپاشی کا بار کیوں ڈالا جائے اور کون زلما ٹیکس لگایا جائے — میں کہوں گا کہ ہرگز ہرگز کاشتکار پر یہ آبپاشی کا بار نہ ڈالا جاوے — یہ بھی کہا جاتا ہے کہ آبپاشی میں ہم کم کر لگے مگر تین چار سال میں سارے نہر میں آبپاشی سو آبی دیوڑھی ہو گئی ہے ایک طرف تو یہ کہا جاتا ہے کہ گورنمنٹ نے لگان معاف کر دیا مگر دوسری طرف آبپاشی کی شرح بڑھا دی جاتی ہے تو اس کے کیا معنی ہیں — ہمیں پہلے آبپاشی کی شرح کی طرف دیکھنا چاہیئے اور اسے کم کرنا چاہیئے — موجودہ بڑھی ہوئی آبپاشی کی کمی نہیں دیکھنا چاہیئے — آبپاشی کی زیادہ شرح ہونے کی وجہ سے اور سختی کی وجہ سے نہر سارے میں یہ ہو گیا ہے کہ کچھ لوگ پانی نہیں لیتے ہیں مگر ان کو کسی نہ کسی جائز و ناجائز طریقہ سے قہرغیب دی جاتی ہے کہ وہ پانی لیں — نہر سارے کے علاقہ میں یہ دیکھا گیا ہے کہ وہاں دروازے کے مقابلہ میں کنوؤں میں پانی بہت کم دوری پر ہے — وہاں کچھ

[Shri Sadho Singh]

کنوؤں اور تالابوں سے آبپاشی ہوا کرتی تھی اور کاشتکار ایک دوسرے کو پانی دینے میں مدد کرتے تھے اور اس طرح کاشتکاروں کا نقد خرچہ بہت ہی کم ہوتا تھا۔ نہر کی آبپاشی کے ایک سے ہی دینس فکستہ ہیں یہہ بڑا انداز ہے۔ ساردا نہر کے علاقہ میں بہت سی زمینیں ایسی ہیں جو سب ماؤنٹین ٹریکٹ ہیں اور جن میں قدرتی نمی زیادہ ہے بہت کم آبپاشی کی ضرورت ہے یہ نہر کے علاقہ کے جہاں پانی بہت دور پر ہے اور آبپاشی کی یہاں پر دقت ہے مگر پھر بھی سب لوگوں کو آبپاشی ایک سی دینی پڑتی ہے۔ میرا خیال ہے کہ یہہ بہت باتیں ایسی ہیں جن پر بخوبی غور کیا جاوے اور جو ان میں نقص ہیں ان کو دور کر دیا جاوے۔ ساردا نہر میں ایک خاص بات ہے کہ شاہجہانپور کی سرحد پر اتر۔ پچھم ۱۴ میل تک یہہ نہر زمین سے ۱۰ فٹ اونچی بنائی گئی ہے تو اس کی وجہ سے اس کے چاروں طرف کا علاقہ، بالکل تباہ و برباد ہو گیا ہے۔ وہاں کوئی کنواں نہیں ہوسکتا ہے اور زمینوں میں گرمیوں میں پانی پانی اڑتا رہا ہے کہ جس کی وجہ سے ساری آراء بیکار ہو گئی ہے۔ مگر گورنمنٹ نے نہ تو وہاں کا لگان کم کیا اور نہ مالگذاری کم کی۔ سب سے بڑی بات ایک یہہ ہے کہ نہر کی سنجائی شروع ہونے کے کچھ سال بعد سے بھی وہاں ملیریا اتنے زور کا آیا کہ ایک گاؤں میں میں نے معلوم کیا کہ ایک سال میں تمام بوڑھے۔ بچے اور حاملہ عورتیں مر گئیں اور اب بھی اس علاقہ میں لوگ بہت مرتے جارہے ہیں مگر افسوس گورنمنٹ نے کچھ بھی خیال نہیں کیا۔ میں پہلے بھی اس ہاؤس کا میمبر تھا اور اس بات کو گورنمنٹ کے نوٹس میں لایا مگر گورنمنٹ نے اس طرف قطعی خیال نہیں کیا۔ میں تو کہوں گا کہ گورنمنٹ کو تو چاہئے کہ ایسی زمینوں کو خوں لے لے اور اُس کی جگہ کراؤن لینڈ جو پاس ہی ہے وہاں کے بچے ہوئے لوگوں کو بسنے و کھیتی کرنے کے لیئے دیئے جاویں جو ان کے قریب میں ہیں۔ اگر ایسا نہیں ہوا تو وہاں کے لوگ بالکل مرنے لگے۔ کوئی دسینسری وہاں نزدیک نہیں ہے ان لوگوں کی جانوں کا بہت بھاری نقصان ہو جا رہا ہے وہاں جاکر دیکھیں تو دیکھئے کہ کتنے گاؤں وہاں اُجاڑ ہو گئے ہیں اور بہت سے لوگ مر گئے ہیں۔ سیویج نکاس کے لیئے نالیوں بنائی گئی ہیں مگر ان سے کوئی کام نہیں چلا۔ وہاں پر کئی بڑے بڑے زمین کے ٹکڑے پانی سے بھرے رہتے ہیں جن سے راستہ رک جانا ہے اور کھیتی بھی نہیں ہوسکتی ہے۔ میرا خیال یہہ ہے کہ ان باتوں پر لحاظ کیا جاوے اور ان میں جو نقص ہیں وہ دور کر دیئے جائیں۔ ساردا نہر شاہجہانپور ضلع کی سرحد پر ایک جگہ ۱۴ میل تک نہر زمین سے اُردھی اُٹھ گئی ہے۔ میں نے خون اپنی آنکھوں سے دیکھا ہے کئی مقام ایسے ہیں جہاں پانی فراہ کی طرح نکلتا ہے میں نے دیکھا کہ ملیہ یا بہت زیادہ پھیلتا ہے اور آراضی بیکار ہو گئی ہے گورنمنٹ نے ان لوگوں کی نہ تو مالگذاری اور نہ لگان کم کیا ہے۔ سب سے بڑی دیکھ کی بات یہہ ہے کہ جب سے نہر ساردا شروع ہوئی ہے اُس سمے سے وہاں بہت سی حاملہ عورتیں۔ بچے اور بوڑھے مر گئے اُس زمانہ میں جب کہ میں میمبر تھا تو ان باتوں کو گورنمنٹ کی نوٹس میں لایا تھا لیکن اس کا کوئی لحاظ نہیں کیا گیا۔ میں چاہتا ہوں کہ وہ آراضیاں جو نکلی ہو گئی ہیں

اور جہاں جنگلات قریب ہیں تو زری دوو بر کراؤن لینڈ ہے وہاں یہہ لوگ بہت کم دیئے جا رہے ہیں اُن کی یہہ زمین جنگلات میں شامل کر لی جائے۔ شاہ پور کے علاقہ تحصیل جلال آباد میں بہت سی جگہ ایسی ہیں جہاں آبپاشی کی ضرورت ہے اور آبپاشی کے ذریعہ اسی لینڈ قائم نہیں ہو سکتے ہیں کہ وہاں گدگا کے سیلاب کو روکے کے لینڈ باندھ نہیں ہے۔ جیسے بلند شہر میں گدگا کا باندھ ہے جو صلح بدایوں کی سرحد تک بنا ہوا ہے ویسا اگر شاہ پور میں آٹھ دس میل تک بنادیا جائے تو بہت فائدہ ہوگا۔ عام طور پر انجینئرز لوگ پیمائش کیئے ہوئے ہیں اور وہ یہی دیکھتے ہیں کہ اس سے اریگیشن ڈیمارٹمنٹ کو کیا نفع اور نقصان ہے۔ مجھے اُمید ہے منسٹر صاحب حکاموں کو اس کی توجہ کر دیں گے کہ پروجیکٹس اریگیشن کا لحاظ کر کے اپنی تجویز پیش کریں۔ ضلع میں پوری کے دائرے میں میں عرض کرونگا کہ اس علاقہ میں کچھ لوگوں کے نام اریگیشن ڈیمارٹمنٹ میں 50 یا 100 برس سے لکھے چلے آئے ہیں ان کے گاؤں کے قریب سے پانی جاتا ہے پر اُن کو نہیں دیا جاتا۔ میں اُن کو داتا ہوں۔ منسٹر صاحب ان کو پانی دلائے کوشش کر رہے ہیں ایک اور عرض کرتی ہے کہ صوبہ کے جس حصہ میں اریگیشن کی سب سے زیادہ ضرورت ہو انتظام کیا جو وہ قہر سے سچ جائے۔ اس کے لئے ایک پوری اسکیم تیار کی جائے۔ اسے صلح کے تحصیل محل آباد و نام پواناں آن کے سمندرہ میں میں نے کئی تجویزیں دی ہیں کی سندھ کی وینی کے نکاس کی بات دربر جا۔ اب کے پاس بھیجی ہیں۔ اُمید ہے کہ اُن کی بہت آپ کافی کوشش کر اگر سہجائی کا انتظام کرادیں گے۔ جس سے بہت سے کسانوں کی پوری مشکلات ہو جائیگی *

Shri Ram Naresh Singh : श्री राम नरेश सिंह :

जनाब स्पीकर साहब—मैं इस कट मोशन पर बोलना नहीं चाहता था, लेकिन इसको इतना बड़ा दिया गया था कि बोलना जरूरी हो गया। कल एक बात अपोजिट बेच के एक साहब ने कहा था कि किसानों की बरबादी की वजह पहिली गवर्नमेन्ट है। दूसरी कोई तीसरी कोई है और चौथी जमींदार है। लेकिन हमारे पूर्वी जिलो मे किसानो की बरबादी की खास वजहों मे से एक वजह सिचाई की कमी हो रही है। पूर्वी जिलो पर प्रीवियस गवर्नमेन्ट ने कोई तवज्जह नहीं दी। मैं इस गवर्नमेन्ट को कोई इलजाम नहीं दे सकता क्योंकि इसको आये अभी आठ महीने ही हुए हैं, लेकिन प्रीवियस गवर्नमेन्ट ने हमेशा ईस्टर्न डिस्ट्रिक्ट को बहुत नेग्लेक्ट किया है। किसान पूरी पैदावार नहीं पा सकते। जहां नहरे नहीं हैं पूर्वी जिलों में, किसान बहुत मेहनत करते हैं लेकिन पैदावार नहीं होती। इन्द्र देव जी ने कहा है कि हमारे यहां नहरो की जरूरत नहीं है। मुझे ज्यादा तजुर्बा तो नहीं है कि किसानो को इससे फायदा हो सकता है या नहीं, एक बात जरूर है कि हमारे यहां सिचाई के साधनो की जरूरत है। गवर्नमेन्ट को चाहिये की कोई तरीका इस कमी को पूरा करने के लिये अस्तियार करे। सूबे के बहुत से हिस्से ऐसे हैं जहा पर बड़ी मुश्किल मे कुवे बन सकते हैं। गवर्नमेन्ट को चाहिये की ईस्टर्न डिस्ट्रिक्ट की सिचाई की प्राबलम पर गौर करे। उस समय मुझे बड़ी खुशी हुई थी जब मैंने यह सुना था कि गवर्नमेन्ट कोई सिचाई की स्कीम बनारस, गोरखपुर और फ्रेंचाबाद कमिशनरियों में जारी करने वाली है। लेकिन कल मिनिस्टर साहब की स्पीच सुन कर मुझे बड़ा अफसोस हुआ कि इसके लिये एक कमेटी बैठी है और गौर कर रही है कि

मैं नहीं कह रहा हूँ कि आप की गवर्नमेंट कितने दिन रहेगी। यह बहुत जल्द किया जाये। यह नहीं कहा जा सकता कि आप की गवर्नमेंट कितने दिन रहेगी। यह बहुत जल्द किया जाये। यह नहीं कहा जा सकता कि आप की गवर्नमेंट कितने दिन रहेगी। यह बहुत जल्द किया जाये।

Shri Ram Naresh Singh:

شری رام نریش سنگھ —

جناب اسپیکر صاحب — میں اس کٹ موشن پر بولنا نہیں چاہتا تھا لیکن اس کو اتنا بڑھا دیا گیا تھا کہ بولنا ضروری ہو گیا۔ کل ایک ہفت روزہ بننے کے ایک صاحب نے کہا تھا کہ کسانوں کی بربادی کی وجہ یہی گورنمنٹ ہے۔ دوسری کوئی — تیسری کوئی ہے اور چوتھی زمیندار ہیں لیکن ہمارے پورے ضلعوں میں کسانوں کی بربادی کی خاص وجہوں میں سے ایک وجہ سنبھائی کی کمیٹی رہتی ہے۔ پوری ضلعوں پر پریس گورنمنٹ نے کوئی توجہ نہیں دی۔ میں اس گورنمنٹ کو کوئی الزام نہیں دے سکتا کیونکہ اس کو آٹھ ایسے آٹھ مہینے ہی ہوئے ہیں۔ لیکن پریس گورنمنٹ نے ہمیشہ ایسٹرن ڈسٹرکٹس کو بہت نگرانت (neglect) کیا ہے۔ کسان پوری پیداوار نہ دے سکتے جہاں نہیں ہیں وہیں پوری ضلعوں میں کسان بہت محنت کرتے ہیں لیکن پیداوار نہیں ہوتی۔ اندر دیوچی نے کہا ہے کہ ہمارے یہاں زمینوں کی ضرورت نہیں ہے۔ مجھے زیادہ تجربہ تو نہیں ہے کہ کسانوں کو اس سے فائدہ ہو سکتا ہے یا نہیں ایک بات ضرور ہے کہ ہمارے یہاں سنبھائی کے سادھن کی ضرورت ہے۔ گورنمنٹ کو چاہیئے کہ کوئی طریقہ اس کی کو پورا کرنے کے اختیار کریں۔ صوبے کے بہت سے حصے ایسے ہیں جہاں پر بڑی مشکل میں کو بن سکتے ہیں۔ گورنمنٹ کو چاہیئے کہ ایسٹرن ڈسٹرکٹ کی سنبھائی پر اہم پر غور کرے۔ اس سے مجھے بڑی خوشی ہوئی تھی جب میں نے یہہ تھا کہ گورنمنٹ کوئی سنبھائی اسکیم بنارس — گورکھپور — فیض آباد کمشنر میں جاری کرنے والی ہے۔ لیکن کل منسٹر صاحب کی اسپیکر سن کو بڑا افسوس ہوا کہ اس کے لئے ایک کمیٹی بیٹھی ہے اور غور ہو رہی ہے کہ اسے کوئی فائدہ ہے یا نہیں۔ میں منسٹر صاحب سے استدعا کرونگا کہ جو وہ کرنا ہے بہت جلد کیا جائے۔ یہہ نہیں کہا جاسکتا کہ آپ کی گورنمنٹ کتنے دھیرے، یہہ بہت ضروری کام ہے اور اس کو بہت جلد کرنا چاہیئے *

haikh Muhammad Habibullah: Sir, we are dealing with a problem in which the position of Government is that of a landlord in relation to a tenant. The Government do charge for the supply of water to the cultivator and that charge is no less and no more than the charge of rent as is taken by a landlord from a tenant for the use of land for cultivation. The water is used for purposes of irrigation and for crops on land. Now, Sir, I presume that the Government will be in a better position to mind if I ask that in that capacity are they better landlords in relation to a tenant or are they a worse landlord? When the depression came the tenants got relief all round in their rents. May I ask to what extent has the Government given relief to the tenant in their charges for the water for irrigation? I think, if both the charges are put into the scales it will be found that the concession given to the tenants for the use of land will weigh much more than the concession given to the tenant for the use of water.

Well? The reason is obvious. The one affected more the income of the landlord, while the other affected more the purse of the Government. After all we find that the rate for the supply of water, as has been said in this House, is much higher and practically the same as it was before, or in other words as was increased when the prices went up higher. Well that is not all. To that may be added, what has been said in this House by the members of the Congress Party, the corruption prevailing as regards the realization of canal charges. We, the landlords, are charged for extorting money from the tenants over and above the rent, but here are the cases which have been specifically stated wherein it has been said that an excess charge at the rate of one anna per rupee is made by the Amin, and, as Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din said the other day, an operator who gets Rs.15 a month has got the control of the water that is supplied within his charge or the tube-well and he can charge the dues on the basis of units. I challenge anybody on this point. It is impossible to have a check on an operator who has got the full charge of the distribution of water and has the option of exacting money. To behave honestly the Government may say that they have issued a thousand units a day and have charged only for those units but can they come and say that the distribution has been uniform. They cannot. So, far as the poor tenants are concerned, a man who pays a rupee has his unit decreased but the man who does not pay has his unit increased. Now the corruption of this kind prevailing along with the high rate is a matter for shame. The landowners, come in for criticism for every thing, but it is now the turn of the Government to speak out and make a convincing statement that they in their turn do treat the cultivator better than the landowners. The appeal that the charges should be reduced by 25 per cent. is only mild. After all, it is the primary duty of the Government to supply all facilities for the cultivator and specially now when the Hon'ble Ministers go and make speeches that "we are your representatives," "it is on account of you that we are holding these seats, it is your 'Jantha' that has elevated us to this high position." Now on the one hand the tenant is told that it is on account of his vote that these ministerial chairs are occupied and on the other hand where his bread and butter is concerned he is treated mercilessly. I am absolutely convinced that the Government policy as regards the charges on account of irrigation, is most objectionable and unless the Government are prepared to reduce the overhead charges they will find themselves in a most difficult position. I have the advantage of being in a district-canal protected—and I wish that the officers in the administrative departments had the same facilities of residence and travel as the canal officers have. I used to stay in some of their dak bungalows and in some of them I found silk curtains, luxurious beddings and every house is absolutely furnished completely. One has got simply to go to a canal bungalow and there he will find his utensils and lighting arrangements even luxurious beds and every thing.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: And telegraph facilities.

Shaikh Muhammad Habibullah: Yes telegraph offices, but they will say they are necessary for their administration.

Now, Sir, certain gentlemen have said that these canal magistrates are most anomalous institutions and so they are. Well the Hon'ble the Minister of Justice has just been making rules for the appointment of honorary magistrates and he said that no body should be appointed honorary magistrate in his own constituency, but to my great surprise there is a deputy magistrate under every executive engineer and he tries the cases and crime connected with the canals. Is it not absolutely anomalous. I tell from my own experience, when there was non-co-operation time in Saharanpur, we could not get bullock-carts and I was talking to an executive engineer and he asked "how many carts do you want?" I said about five or six. He said, "all right I will send them to you." "Do you want any more milk or any other thing? You may tell me and I can get you everything?" So they have got these people, who get water from them, absolutely under their thumb.

A member: Did you want carts on hire or in *begar*?

Shaikh Muhammad Habibullah: On hire.

The member: Then why did you not report the matter to the authorities?

Shaikh Muhammad Habibullah: They could not have such a control over these poor tenants and zamindars, as these canal people.

Well, Sir, I quite agree with the mover that the policy of the Government should be one of reduction of canal dues, and secondly, that it will be very very difficult to do so until the overhead charges are reduced and reforms are introduced in the canal administration which will give the tenants facility to save themselves from these atrocities and corruptions.

Shri Khub Singh: श्री खूब सिंह:

जनाब वाला—जहाँ तक इस मुहकमे के करप्शन का ताल्लुक है वहाँ तक बहुत से आनरेबुल मेम्बर साहबान ने अपने खयालात का इजहार कर दिया है। लेकिन जब आनरेबुल मेम्बरस गवर्नमेन्ट के प्रॉमिसेज (promises) को भूल जाते हैं और गवर्नमेन्ट को बदनाम करने की कोशिश करते हैं तो मुझे बड़ा दुख होता है। मैं अपनी स्पीच में इस मुहकमे की कमियों को ही बतलाने की कोशिश करूँगा, लेकिन इसके मानी यह नहीं है कि मैं इस कट मोशन को सपोर्ट करूँगा वल्कि मैं इसको अपोज करूँगा।

जनाब वाला, यह बात करीब २ सभों आनरेबुल मेम्बर जानते हैं कि इस मुहकमे में करीब २ तमाम दूसरे मुहकमों से ज्यादा करप्शन है। इसकी वजह बतलाने की कोई जरूरत नहीं है। मुझसे गवर्नमेन्ट की बुनियाद ही करप्शन पर थी और इस मुहकमे की परवरिश बहुत दिनों तक उसके खेर साया हुई है। इसलिये अगर इसमें करप्शन पैदा हो गया है तो कोई ताज्जुब नहीं है। हमारी प्रेजेन्ट मिनिस्टरी ने करप्शन को दूर करने की काफी कोशिश की है, जैसा कि मेरे दोस्त ने अभी फरमाया है कि उन्होंने मिस्टर भल्ला को करप्शन अफसर मुकर्रर किया है। मैं समझता हूँ कि जो मेम्बर अपोजिट बेंच में बैठे हैं उनको काफी एहसास है कि गवर्नमेन्ट काफी कोशिश कर रही है। इसी वजह से उनकी जवान से ऐसे अल्फाज निकल रहे हैं। इस बात से मुझे बड़ी खुशी है। जहाँ तक इस मुहकमे में करप्शन का ताल्लुक है उसका कारण

है कि इसके कर्मचारी काश्तकारों से यह कह कर रुपया लेते हैं कि आबपाशी की जमीन लिख देंगे, और जो नहीं देता उसकी ज्यादा लिख देते हैं। यह इसलिये होता है कि इनकी नी बड़े २ आदमियों से होती है। उनसे यह लोग रिश्वत लेकर उन्हें फ़ायदा पहुंचाते हैं और उस कमी को गरीब लोगों से पूरा करते रहते हैं। गरीब आदमी इस ख्याल से कि कर्मचारी लोग हमारी आबपाशी शुदा ज़मीन का रकबा ज्यादा न दिखला दें उन्हें खुश करने की फ़िकर रखते हैं, और बहुत से कारणों में से यह कारण भी करप्शन का है। डरीगेशन में एक यह भी फ़ायदा है कि अगर एक क़ता में थोड़ी ज़मीन पर आबपाशी होती तो भी मुहकमा नहर के पतरोल उस तमाम क़िते में आबपाशी दिखला देते हैं और उन आबपाशी के चार्ज वसूल किये जाते हैं। काश्तकारों के हक़ में यह बहुत ही नुक़सान चीज़ है। मैं समझता हूँ कि हमारे आनरेबुल मिनिस्टर साहब इस विषय में पूरा ध्यान और इस नुक़म को दूर करने की कोशिश करेंगे। इसके साथ ही साथ मुहकमा नहर के चार्ज गरीब किसानों के साथ जो जुल्म करते हैं वह कैसे रोके जा सकते हैं—इस विषय बहुत से मेम्बरान ने रोशनी डाली है। मैं एक और सजेस्शन पेश करना चाहता हूँ और यह है कि जितने हल्क़े हैं और जितने मवाज़आत उन हल्क़ों में होते हैं, उनमें से फ़ी या तीन गांव से एक आदमी चुन कर एक एडवाईज़री कमेटी बना दी जाये और उसका इ फ़न्क्शन हो कि जितने चालान काश्तकारों के किये जावे उनके फ़ैसले और नहर के कर्म-गियों के करप्शन को दूर करने में नहर के मैजिस्ट्रेटों को पूरा मशविरा दें। यदि किसानो बनाये हुये मेम्बर एडवाईज़री कमेटी में होंगे तो किसान यह नहीं कहेंगे कि मुहकमा नहर के आदमी हम को परेशान कर रहे हैं और यह भी फ़ायदा होगा कि मुहकमा नहर कर्मचारी मनमाना न कर सकेंगे और मैं समझता हूँ कि इस सजेस्शन पर आनरेबुल मिनिस्टर साहब गौर फरमायेंगे। दूसरा प्वाइन्ट यह है कि मुझे मालूम हुआ है कि इस मुहकमे में रिट्रेंचमेंट हुआ है उसमें बहुत से लो पेड सर्वेंट्स निकाले गये हैं। अच्छा होता कि गवर्नमेन्ट तो बड़े २ और ज़रूरी अफ़सरों को कम कर देती या उनकी तनख़वाहों में कमी करती, बजाय इसके कि छोटे छोटे मुलाज़मान के निकालने की कोशिश की जाती। मैं समझना हूँ कि गवर्नमेन्ट उनकी तरफ़ अपना ध्यान ज़रूर देगी। मैं शेख़ हबीबुल्ला के सवाल का जवाब देना चाहता हूँ। उन्होंने कहा है कि ३८, ३९ फ़सली में जब लगान में कमी की गई थी तो उस वक़्त गवर्नमेन्ट ने आबपाशी के चार्ज में कमी क्यों नहीं की। मुझे अफ़सोस होता है कि हबीबुल्ला साहब इस बात को भूलते हैं कि उस समय तो यह गवर्नमेन्ट ही नहीं थी। यह एतराज तो उस समय की गवर्नमेन्ट पर उठाना चाहिये था। एक ओर अजीब चीज़ उन्होंने कही है कि मुहकमा नहर के आफ़ीसर्स ग्रामोफ़ोन बजाते हैं। रेडियो पर गाने वगैरह सुनते हैं और इसी क्रिस्म की लगज़रीज़ में फंसे रहते हैं। हमारे लिये यह अनुचित है कि हम उनकी लाइवेट ज़िंदगी में नुक़ता चीनी निकालने लगे। यह ख़्वाह मख़्वाह की बातें हैं। मैं अर्ज़ करना चाहता हूँ कि मुहकमा नहर के अफ़सरान ज़्यादातर जंगलों में रहते हैं। उनके बंगले जंगल में होते हैं। वह लखनऊ जैसे शहरों में नहीं रहते। अमीनाबाद, हज़रतगंज के ख़ूब-सूरत बाज़ारों के लुफ़ उन्हें हर समय मयस्सर नहीं हैं। फिर अगर वह ग्रामोफ़ोन वगैरह इस्तेमाल कर लें तो आनरेबुल मेम्बर साहब का क्या हर्ज़ है। इसके बाद मैं गवर्नमेन्ट से इस मुहकमा में जितनी कमियाँ हैं उनके दूर करने की इत्तज़ा करूँगा और आनरेबुल मिनिस्टर साहब के प्रोमिस को याद दिलाऊँगा जो उन्होंने पिछले दिनों में हाउस में किया था। आनरेबुल

[Shri Khub Singh]

مینسٹر صاحب نے کہا تھا کہ گورنمنٹ اس پر غور کر رہی ہے اور کارکنوں کے جو زیادہ درخواستیں ادا کرنا پڑتی ہیں اس کے لئے کم کرنے کا ارادہ رکھتی ہے۔ میں اطمینان کرتا ہوں کہ گورنمنٹ اپنے وعدے کو کلمہ بنائے گی اور جو درخواستیں کے لئے ہیں ان میں سے کم کر دے گی۔ ان درخواستوں کے ساتھ میں ارج کرے گا کہ ان کے لئے مینسٹر صاحب اس کے لئے کوشش کر لیں۔

Shri Khub Singh :

شری خوب سنگھ —

جناب والا — جہاں تک اس محکمہ کے کرپشن کا تعلق ہے وہاں تک بہت سے انریبل ممبر صاحبان نے اپنے خیالات کا اظہار کر دیا ہے لیکن جب انریبل ممبرس گورنمنٹ کے پرامیٹس (promises) کو قبول جاتے ہیں اور گورنمنٹ کو بدنام کرنے کی کوشش کرتے ہیں تو مجھے بڑا دکھ ہوتا ہے۔ میں اپنی اس پیج میں اس محکمہ کی کمزوریوں کی بتلانے کی کوشش کرونگا لیکن اس کے معنی یہ نہیں ہیں کہ میں اس کمیشن کو سپورٹ کرونگا بلکہ میں اس کو آواز دے رہا ہوں۔ جناب والا — یہ بات قریب قریب سبھی انریبل ممبرس جانتے ہیں کہ اس محکمہ میں قریب قریب تمام دوسرے محکموں سے زیادہ کرپشن ہے۔ اس کی وجہ بتلانے کی کوئی ضرورت نہیں ہے۔ گزشتہ گورنمنٹ کی بنیاد ہی کرپشن پر تھی اور اس محکمہ کی پورے کرپشن سے ان کے زیر سایہ ہوئی ہے۔ اس لئے اگر اس میں کرپشن کو دور کرنے کی کوشش کی جائے گی تو ہمارے پوزیشن منسٹری نے کرپشن کو دور کرنے کی کوشش کی ہے۔ جیسا کہ میرے دوست نے ابھی فرمایا ہے کہ اس میں نے مسٹر بھلا کو کرپشن آفیسر مقرر کیا ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ جو ممبر آئیڈل ہیں ان کو کافی احساس ہے کہ گورنمنٹ کافی کوشش کر رہی ہے اس وجہ سے ان کی زبان سے ایسے الفاظ نکل رہے ہیں۔ اس بات سے مجھے بڑی حوشی ہے جہاں تک اس محکمہ میں کرپشن کا تعلق ہے ان کا کارن یہ ہے کہ اس کے کرم چارجی کاسٹیکلرز سے یہ کہہ کر دیکھ لیتے ہیں کہ آبپاشی کی زمین کم لکھ دی گئی ہے اور جو زمین دینا اس کی زیادہ لکھ دیئے ہیں۔ یہ اس لئے ہوتا ہے کہ ان کی دوسری بڑے بڑے آدمیوں سے ہوتی ہے ان سے یہ لوگ رشوت ایکم فائدہ پہنچاتے رہتے ہیں اور اس کمی کو غریب لوگوں سے پورا کرتے رہتے ہیں۔ غریب آدمی اس خیال سے کہیں کرم چارجی لوگ ہماری آبپاشی شدہ زمین کا رقبہ زیادہ نہ دیکھ لیں ان میں خوش رکھنے کی فکر رکھتے ہیں اور بہت سے کارٹوں میں سے ایک یہ کارن بھی کرپشن کا ہے۔ اگر یہ کمیشن دواس میں ایک یہ بھی فائدہ ہے کہ اگر ایک قطعہ میں تھوڑی زمین پر آبپاشی ہوتی ہے تو یہی نہر کے پیرول اس تمام قطعہ میں آبپاشی دیکھ لیتے ہیں۔ اور ان سے آبپاشی کے چارج وصول کیئے جاتے ہیں۔ یہ کاسٹیکلرز کے حق میں یہ بہت ہی نقصان دہ چیز ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہمارے انریبل منسٹر صاحب اس وجہ سے میں پورا دھیان دینگے اور اس نقص کو دور کرنے کی کوشش کریں گے۔ اس کے ساتھ ہی ساتھ محکمہ نہر کے کرم چارجی غریب کسانوں کے ساتھ جو ظلم کرتے ہیں وہ کسی رو سے جائز نہیں ہیں اس وجہ سے میں بہت سے ممبران نے روشنی ڈالی ہے۔ میں ابک اور

سجیشن پیش کرنا چاہتا ہوں اور وہ یہ ہے کہ چند حلقے ہیں اور جنہ
مواضع ان حلقوں میں ہوتے ہیں ان میں سے فی دو یا تین گاؤں سے ایک
آدمی چن کر ایک ایڈوائسری کمیٹی بنا دی جائے اور اُس کا یہ فزکشن ہو
کہ چندے چالان کاشتکاروں کے تھلے جاویں ان کے فیصلے اور نہر کے کرم حاروں کے
کرپشن کو دور کرنے میں نہر کے انسٹریکٹوں کو پورا مشورہ دیں۔ یہی کسانوں
کے بدائے ہوئے میمبر ایڈوائسری کمیٹی میں دوڑے تو کسان یہ نہیں کہیں گے
کہ محکمہ نہر کے آدمی ہم کو پریشان کر رہے ہیں اور یہ بھی فائدہ ہوگا کہ
محکمہ نہر کے کرم چاری من مانی نہ کر سکیں گے۔ اور میں سمجھتا ہوں کہ اس
سجیشن پر آئریبل منسٹر صاحب غور فرمائیں گے۔ دوسرا پوائنٹ یہ ہے کہ محکمہ
معلوم ہوا کہ اس محکمہ میں جو رتنچمنٹ (retrenchment) ہوا ہے
اُس میں بہت سے لوہیڈ سرورنٹس نکالے گئے ہیں۔ اچھا ہوتا کہ گورنمنٹ یا تو
بڑے غیر ضروری آفیسروں کو کم کر دیتی یا ان کی تمخواہوں میں کمی
کرتی بجائے اس کے کہ چھوٹے چھوٹے ملازمان کے نکالنے کی کوشش کی جاتی
میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ اُس کی طرف اپنا دھیان ضرور دیگی۔ میں
شیخ حیدر اللہ کے سوال کا جواب دینا چاہتا ہوں انہوں نے کہا ہے کہ
۳۸ و ۳۹ فصالی میں جب لگان میں کمی کی گئی تھی تو اُس وقت گورنمنٹ
نے آبپاشی کے چارجز میں کمی کیوں نہیں کی۔ مجھے انیسویں ہوتا ہے کہ
حیدر اللہ صاحب اس بات کو بھولتے ہیں کہ اُس سے تو یہ گورنمنٹ ہی
نہیں تھی یہ اعتراض تو اُس سے کی گورنمنٹ پر اُٹھا چاہیئے تھا *
ایک اور عجیب چیز انہوں نے کہی ہے کہ محکمہ نہر کے آفیسر گراموفون بجا
ہیں۔ ریڈیو پر گانے وغیرہ سنتے ہیں اور اسی قسم کی لکڑیڑ میں بھنسنے دھتے ہیں۔
ہمارے لینے یہ آہوچت ہے کہ ہم ان کے پرائیوٹ زندگی میں نکتہ چینی نہالنے
لیں۔ یہ خواہ مخواہ کی باتیں ہیں میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ محکمہ نہر
کے امیران زیادہ تر جنگلوں میں رہتے ہیں ان کے بنگلے جنگل میں ہوتے ہیں
وہ لکھنؤ جیسے شہروں میں نہیں رہتے۔ آمین آباد اور حضرت گنج کے خوبصورت
بازاروں کے لطف انہیں ہر سہ میسر نہیں ہیں۔ یہ اگر وہ گراموفون وغیرہ
استعمال کریں تو آئریبل میمبر صاحب کا کیا ہرج ہے۔ اس کے بعد میں گورنمنٹ
سے اس محکمہ میں جتنی کمیاں ہیں ان کے دور کرنے کی التجا کرتا ہوں اور
آئریبل منسٹر صاحب کے پرامس کو یاد دلاؤں گا جو انہوں نے پچھلے دنوں میں
هاؤس میں کیا تھا۔ آئریبل منسٹر صاحب نے کہا تھا کہ گورنمنٹ اس پر غور
کر رہی ہے اور کاشتکاروں کو جو زیادہ آبپاشی آنا پڑتی ہے۔ اُس
آبپاشی کو ہم کرنے کا ارادہ رکھتی ہے۔ میں امید کرتا ہوں کہ گورنمنٹ اپنے
وعدے کو کنسیڈر کریگی اور جو آبپاشی کے ریٹس ہیں ان میں کمی فرمائیگی۔
ان الفاظوں کے ساتھ میں عرض کر رہا ہوں کہ آئریبل میمبر صاحب اس کٹ وٹن
کو واپس لینگے *

Syed Hasan Ali Khan: Sir, I move a closure.

The Deputy Speaker: The question is that the motion be put.

The question was put and agreed to.

Maulvi Karimur Raza Khan:

موادی کریم الرضا خان —

جناب والا — جو موشن کل میں نے ہاؤس کے سامنے پیش کیا تھا اور جس پر بہت سی تقریریں ہوئیں مخالف کی طرف سے اور اس طرف سے بھی سمجھتا ہوں کہ جہاں تک اس موشن کا تعلق تھا اور جن حوالات کا اظہار میں نے اس موشن میں کیا تھا میں اپنے ان خیالات پر اس وقت تک قائم ہوں اس میں باوجود تمام تقریروں کے سب سے کسی قسم کا تغیر و تبدل واقع نہیں ہوا — میرے لائق دوستوں کی طرف سے جو تقریریں ہوئی ہیں ان میں اس بات کا تو اقرار دہی رہا ہے کیا گیا ہے کہ کینال کے چار جز بہت زیادہ ہیں — ناقابل ہونا شہر اور بعض صاحبان نے نہایت صاف الفاظ میں اس بات کا اظہار کر دیا کہ ناقابل ہونا شہر ہیں — بہت زیادہ ہیں — لیکن اس کے ساتھ ہی ساتھ یہ بھی کہا گیا ہے کہ حکومت کو پریشان کرنے کے لیے ایوزیشن کی طرف سے ہمیشہ اس قسم کے سوال کر دیئے جاتے ہیں — کیا ایوزیشن کا کانگریس سرکار پر اعتبار نہیں — کیا ایوزیشن اس بات کے ماننے کے لیے تیار نہیں کہ کانگریس سرکار کسانوں کے درد کے لیے ہر وقت تیار ہے — میں سمجھتا ہوں کہ ہم پر یہ الزام رکھنا کہ ہم حکومت کو پریشان کرنے کے لیے اس قسم کے ریزولوشن لاتے ہیں نہایت عجیب اور خلف واقعہ ہے — جہاں تک میرے دوستوں کا تعلق ہے میں اس بات کو تسلیم کرنے کے لیے تیار ہوں کہ ان کے دل میں کسانوں کا بہت درد ہے وہ کسانوں کے درد سے بیتاب ہیں اس کو میں ذرا بھی متعارف بنانا نہیں چاہتا بشرطیکہ ہمارے لائق دوست اس بات کو ماننے کے لیے تیار ہو جائیں — تمام ہندوستان کانگریس میں کو نیکل اس کسانوں کا دشمن نہیں ہے — کانگریس میں کے علو اور لوگ جی ایسے ہیں جو کسانوں اور غریبوں کا درد اپنے دل میں رکھتے ہیں — آخر اس اجلاس سے دست برداری ہو جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ ہم ان کے تمام دعوؤں کو قبول کرنے کے لیے تیار ہیں — اب رہ گیا یہ مسئلہ کہ جو موشن میں نے پیش کیا تھا اور وہ یہ تھا کہ جو ریٹس ہیں شرح میں آبپاشی کی ساردا کینال میں وہ بہت زیادہ ہیں — میں نے اپنے دوست آنریبل وزیر صاحب کی تقریر بہت غور سے سنی نہایت طویل تقریر تھی — بہت سی دلیلیں دی تھیں مگر میں سمجھتا ہوں کہ جو دو پوائنٹ میرے کت موشن کے اندر تھے یعنی یہ کہ آبپاشی کی شرح بہت زیادہ ہے — دوسرے یہ کہ اس آبپاشی کے وصول کرنے کے لیے جو طریقے استعمال کیئے جاتے ہیں وہ نہایت جبر کے ہیں اور نا واجب ہیں اور نہایت زیادتی کے ہیں — وہ جبر آئے دن ہر مقام پر کیئے جاتے ہیں — وزیر صاحب نے بہت سی کوشش کی اور نواب صاحب چھتاری کو اپنے ساتھ میں اور اپنے بیان کی تائید میں پیش کرنا چاہا اور آپ کا عذر پیش کرنا چاہا — لیکن میں سمجھتا ہوں کہ اس مسئلہ کی تہدید صاف صاف ہے کہ اسے * —

وہ یہ کہہ رہے ہیں کہ آبیانہ معمول ہے زیادہ نہیں ہے اور اگر اس پر آگے
بڑھنے کی ہمت نہ کی تو یہ کہہ سکتے ہیں کہ آبیانہ بہت کم ہے اس میں اضافہ کی ضرورت
ہے۔ جہاں تک آبیانے کی زیادتی کا تعلق تھا وہاں تک تو آپ بھی خاموش رہے
اور تصدیقات بہت بیان کیں۔ جہاں تک آبیانہ گھماے کا تعلق تھا اور ۱۰۰۰
تک عمل کا تعلق ہے وہی برائی گورنمنٹوں کا رویہ ہے وہی نال مندر ہے
کہ ایک کمیٹی مقرر کر دی گئی ہے اور وہ کمیٹی تمام مسائل پر رپورٹ
کرے کے بعد جس نتیجے پر پہنچے گی اور اپنی رپورٹ دیگی اس پر ہم
اور کریڈٹ خدا جائے یہ کہہ سکتے ہیں۔ تاہم میں نے یہی منہ بند کر دیا
جب تک آپ کی رپورٹ یہاں آئیگی۔ ہاؤس کے سامنے بیٹھ ہوگی۔ تب تک
ہزاروں روپیہ عریب کسانوں کی حیات سے لے لیا جائیگا۔ اُن عریب
کسانوں سے حق کی مصیبت کے گیت ہم اپنے دوسروں کی زبانوں سے لے آئے ہیں۔
سوال تو یہ ہے کہ ہمارے وزیر صاحب کو چاہئے تھا کہ وہ باب الغلط میں یہ
کہہ دیے کہ واقعی آبپاشی کا شرح بہت زیادہ ہے اور یہ کہ حکومت اس پر
گھماے کے لیے تیار ہے اور ارادہ کر چکی ہے۔ گمان صرف نام کا گھمانا نہیں
بلکہ اس میں اتنی کمی کی حاجت تھی کہ قابل احساس ہو اس کو کسان محسوس
کریں اور دیکھنے والے محسوس نہ کریں۔ میں یہ نہیں کہتا کہ وزیر صاحب اعلان
کردہ ۵۰ فیصدی کم کر دی جائے گی۔ لیکن وہ یہ کہہ کر اعلان کرے کہ
تھے کہ اس حکومت کا مقصد ہے کہ معدودہ اُس پر کسی میں کمی
حاجت ہو ساردا کینال سے آبپاشی پر لیا جاتا ہے۔ لیکن اس کا کوئی جواب کافی
اور اطمینان بخش درجہ صاحب کی طرف سے دیں دیا گیا۔ جو کچھ
دیا گیا وہ یہ کہہ کر کہ بہت زیادہ کمی ہے ہمارے اخراجات پورے نہیں
ہوئے۔ تخفیف کرے میں جو دقتیں ہیں اُن کو بیان کرتے ہوئے بار بار جواب
صاحب چھٹاری اور دوسرے صاحبان کو پیش کیا گیا جو پہلی گورنمنٹوں میں
رہ چکے تھے اور جہاں کا کچھ نقد نہ اُن کے علم میں تھا۔ میں سمجھتا ہوں کہ
پچھلے گورنمنٹوں میں اور اس گورنمنٹ میں بڑا فرق ہے جیسا کہ جواب داد
لیاقت علی خان صاحب نے اپنی تقریر میں فرمایا تھا یہ گورنمنٹ زیادہ اختیار
والی اور زیادہ دھندلار گورنمنٹ ہے اور یہ گورنمنٹ کسانوں سے وعدہ کر کے آئی
ہے کہ ہم کاؤنسل میں حاکم کے کافی کوشش کر کے کافی کمی تمہارے آبیانہ میں
کر دینگے۔ تو سب سے پہلے کام یہ تھا کہ جس وقت تک کسی کے متعلق عور عور
یہ اگر کیوٹیو آرڈر کے ذریعہ سے کمی کر دیتی تاکہ کسانوں کو معلوم ہو جائے
جو وعدہ کر کے یہ آئی تھی وہ پورا ہو گیا اور ہم کو یہ معلوم ہوا کہ جہاں تک
کسانوں کا تعلق ہے وہاں تک گورنمنٹ کو عملی ہمدردی ہے۔ مگر جہاں کسانوں
اور زمینداروں کا مسئلہ ہے وہاں ہمدردی بہت تھی لیکن جہاں اپنی حیات پر
چوت پڑتی ہے وہاں وہ ہمدردی کم ہو جاتی ہے یا ختم ہو جاتی ہے اور اُس
وقت یہ سوال پیدا ہونے لگا ہے کہ اگر ہم کوئی تخفیف کریں تو یہ بڑے بڑے
اخراجات جو حکومت کر رہی ہے وہ کہاں سے پورے ہوں گے۔ وزیر صاحب نے یہ

[Maulvi Karimur Raza Khan]

بھی فرمایا تھا کہ کیا آپ کا یہہہ مدشا ہے کہ آبیانہ بالکل بند کر دیا جائے یا ایک پیسہ بھی نہ لیا جائے۔ ممکن ہے میں غلط کہتا ہوں لیکن جہاں تک معدے یاں ہے اُنہوں نے یہہہ فرمایا تھا۔ 'ہون کہتا ہے کہ آبیانہ نہ لیڈئے لیکن ایسا آبیانہ نہ لیڈئے کہ تمام اخراجات کے بعد ۴۴ لاکھ روپیہ آپ کی جیب میں رہے۔ اگر یہہہ حکومت رہہ حکومت ہوتی جس کا دعویٰ دنیا کی رفتار کے ساتھ اقتصادی رفتار کے ساتھ تمام اسائن کے حالات کے رفتار کے ساتھ ہوتا تو میں سمجھتا نہ یہہہ میرا مطالبہ بہت زیادہ ہے۔ لیکن میں عرض کرتا کہ اس حکومت سے جس کے ارکان یہہہ کہتے چلے آئے ہیں کہ نمک پر محصول لگانا ایسا ہی ہے جیسے پانی پر یا ہوا پر۔ اور پھر اس کے بعد نمک کا قانون توڑا چاہے ہیں۔ تو میں سمجھتا ہوں کہ میرا مطالبہ بیجا نہ ہوگا اگر میں کہوں کہ نمک۔ ہوا اور پانی کی طرح پھر کے محصول کو بھی ہٹا دیا جاوے اور اس جابرانہ محصول کو ختم کر دیا جاوے۔ اس لیڈئے کہ اس حکومت کا ائیڈیل (ideal) اس کی بلند پروازیاں تو معمولی انسانوں کے دماغ کے توارن سے جدا گانہ ہیں اور وہ اُن تمام چیزوں کو ہٹا کر حکومت کرنا چاہتی ہے۔ اگر کوئی ایسی اچھی حکومت ہوتی ہو اُنوں تک اصولوں کو دینا میں اور فرقہ وارانہ کشمکش کو اور کمزوریوں کو مد نظر رکھتے ہوئے حکومت کرنا چاہتی تو میں سمجھتا ہوں کہ ہمارا مطالبہ بیجا ہوتا۔ لیکن اگر ہمارے وزیر صاحب نے ارشاد کے بموجب میں عرض کروں کہ آبیانہ سے بالکل محصول ہٹا دیا جائے تو بیجا نہ ہوگا۔ نمک۔ پانی اور ہوا کو ایک ہی کنکری (category) میں رکھتے چلے آئے ہیں۔ اس لیڈئے میں عرض کر دیتا کہ آپ کی رائے کیا ہے میرے لائق دوست نے کورشن کے متعلق کہا ہے میں نے اپنی تقریر میں اس سلسلہ میں کورشن کے متعلق کچھ نہ میں کہا تھا اور نہ اس کا کورشن سے تعلق ہے۔ جو کچھ میں نے کہا تھا یہہہ کہا تھا کہ اگر زمیندار ذرہ برابر اپنی حد سے بڑھتے ہیں تو حشر مچ جاتا ہے اور آپ کی پھر کا عملہ تین گھنٹہ میں ایک موضع سے ۱۵ سو روپیہ وصول کر لے جاتا ہے اس صورت میں جبکہ بیل جانور اور مال منقولہ زیر دستی چھین لیڈئے جاتے ہیں اس قسم کے مظالم نہایت جاتے ہیں کہ اُس غریب کسان کو مجبور کیا گیا کہ جو غریب کسان آپ کی ہمدردیاں زیادہ ہی اس ہاؤس کے اندر روز حاصل کرتا رہتا ہے لیکن جس غریب پر آبیانہ کا حق چھوڑنے کے لیڈئے آج تک آپ غالباً طویل مدت کے بعد تیار نہیں ہوئے۔ میں نے یہہہ عرض کیا تھا۔ یہہہ عرض نہیں کیا تھا کہ کانگریس کی طرف سے میرے لائق دوست نے کہا کہ اگر انجینیئروں کے پاس گراموفون اور ریڈیو ہوں تو اُس میں قابل اعتراض کیا بات۔ دوسری سہت محنت کے بعد اگر اتنا ہی بنالیں تو ہم لوگوں کا کیا نقصان ہے۔ میں نے اپنی تقریر میں نہ گراموفون کا ذکر کیا تھا نہ ریڈیو کا۔ مجھے لگتا ہے کہ گراموفون اور ریڈیو کوئے اعتراض نہیں۔ میں تو یہہہ کہتا چاہتا ہوں کہ اگر گراموفون اور ریڈیو اُن کی منتخواد سے لیڈئے جائیں تو اُن کو مبارک۔ لیکن اگر ٹھیکیدار سے منافع مقرر ہو جانے کے بعد یہہہ ریڈیو اور گراموفون خرید کر لیڈئے جائیں تو مجھے اعتراض ہوگا۔ میں عرض کرتا ہوں کہ وزیر صاحب نے جو کچھ شرح کے متعلق کہا میں اُمید کرتا تھا کہ وہ نہایت صفائی کے ساتھ یہہہ

کہیں گے کہ اریگیشن چارجیز کسان پر لگان سے کہیں زیادہ ہیں۔ جیسا کہ میں نے پہلے عرض کیا تھا کہ دس روپیہ فی ایکڑ نیشکر اور پانچ روپیہ فی ایکڑ گدھوں اور اس طرح چنے وغیرہ پر دینا ہوتا ہے اور اسی طرح جہاں تک مہارے ضلع کا تعلق ہے لگان تین چار روپیہ تک فی ایکڑ ہوتا ہے غریب کسان کو لگان تین روپیہ دینا ہوتا ہے تو آبپاشی دس روپیہ دینا ہوتا ہے جو لگان سے گنا ہے۔ لگان میں مہلت بی مل سکتی ہے لیکن آبیانہ کے لیے امین صاحب کہتے ہیں وہ وزیر موشیوں کو جن کو دیوانی کی قرقی میں بی قرق نہیں کیا جاسکتا ہے اس کو آبپاشی کی ادائیگی میں امین صاحب اپنے چپراسیوں سے کہوا کر پائونڈ میں بند کر دیتے ہیں اور کہتے ہیں اس غریب سے وصول کر لیتے ہیں۔ یہ دو چیزیں ہیں۔ ایک تو یہ کہ نرخ زیادہ ہے اس کی تدبیر کی جاتی ہے نرخ زیادہ نہ ہو اور کم ہو۔ یہ نہیں کیا گیا۔ یہ گیا یہ مسئلہ کہ ہم دقتیں دور کرنے کے لیے یہ مسئلہ کمیٹی کے سپرد کر دیں گے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ایسی کمیٹیاں تو بچھلی گورنمنٹ بھی ایوانت کر تی تھی اس سے پہلی گورنمنٹ ہی بنایا کرتی تھی آپ نے اس میں کونسا اضافہ کر دیا ہے وہ کمیٹیاں تو جنرل پروسیڈیور (procedure) ہے ایسا ہوتا چلا آیا ہے دس مہینہ گذر گئے اور اس کی جو حالت تھی اس سے بہت زیادہ خراب ہے۔ میں آپ سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ آج سے زیادہ اس صوبہ میں نیشکر جو کھڑی ہوئی ہے جس کا کوئی پونچھنے والا نہیں ہے یہ حالت اس حکومت کے زمانہ میں کسانوں کی ہو گئی وہ کسان جن کسانوں کے گیت سڑکوں پر باراروں میں ہر وقت گئے جاتے ہیں۔ میں عرض کر دینگا کہ نہر کے متعلق مخصوص کسانوں سے ہے۔ کسان ہی آبپاشی کرتے ہیں حکومت کسانوں کے متعلق خود فیصلہ کر سکتی ہے کہ آج نہ کم کر دیا جائے اور ساتھ ہی ساتھ اس کی دھاریابی میں سہولتیں کی جائیں اس سے پیسہ وصول کرنے میں وہ برتاؤ نہ کیا جائے جو انسان جانوروں کے ساتھ ہی نہیں کرتے ہیں۔ میں عرض کر دینگا کہ وزیر صاحب نے کوئی اشیوریٹس نہیں دیا جو ان کو دینا چاہیئے تھا کہ ہم شرح آبپاشی کم کرنا چاہتے ہیں اور کرنے کا ارادہ کر چکے ہیں۔ اس کے ساتھ ساتھ جو طریقہ وصولیابی کا ہے اس کے متعلق بھی ہم فیصلہ کر چکے ہیں کہ ہم اس میں سہولتیں پیدا کرینگے۔ کسانوں کو ایسا موقع دینگے کہ ان کے ساتھ انسانوں کی طرح برتاؤ کیا جائے۔

Maulvi Karimur Raza Khan : مولوی کریمول رزا خاں :

جناب والا، جو موशन کل مہنے ہاؤس کے سامنے پش کیا تھا اور جس پر بہت سی تکریریں ہڈیٰ مخلصانہ تراف سے اور اس تراف سے بھی۔ میں سمجھتا ہوں کہ جہاں تک اس موशन کا تعلق تھا اور جن خیالات کا اظہار میں نے اس موशन میں کیا تھا میں اپنے ان خیالات پر اس وقت تک کاہم ہوں۔ اس میں باوجود تمام تکریروں کے سنانے کے کسی کسٹم کا تعلق نہ تھا۔ اس کا نہیں ہوا۔ میرے لایک دوستوں کی تراف سے جو تکریریں ہڈیٰ ہیں ان میں اس بات کا تو اکرار دہیٰ زبان سے کیا گیا ہے کہ کینال کے چارج بہت بڑا ہے، ناکابلے برداشت ہیں اور باج ساہبان نے نہایان ساکھ افسانہ میں اس بات

[Maulvi Karimur Raza Khan]

का इजहार कर दिया कि नाकाबिल बरदाश्त हैं, बहुत ज्यादा हैं। लेकिन इसके साथ ही साथ यह कहा गया कि हुकूमत को परेशान करने के लिये अपोजीशन की तरफ से हमेशा इस किस्म के मवालात कर दिये जाते हैं। क्या अपोजीशन का कांग्रेस सरकार पर एतबार नहीं? क्या अपोजीशन इस बात के मानने के लिये तैयार नहीं कि कांग्रेस सरकार किसानों के दर्द के लिये हर वक़्त तैयार है? मैं समझता हूँ कि हम पर यह इल्जाम रखना कि हम हुकूमत को परेशान करने के लिये इस किस्म के रिजोल्यूशन लाते हैं, निहायत अब्स और खिशाफ़ वाक़या है। जहाँ तक मेरे दोस्तों का ताल्लुक है मैं इस बात को तसलीम करने के लिये तैयार हूँ कि उनके दिल में किसानों का बहुत दर्द है। वह किसानों के दर्द से बेनाब हैं। इनको मैं ज़ग़ भी मुतनाज़ै बनाना नहीं चाहता, बशर्ते कि हमारे लायक़ दोस्त इस बात को मानने के लिये तैयार हो जायें। तमाम हिन्दोस्तान कांग्रेस मैम को निकाल कर किसानों का दुश्मन नहीं है। कांग्रेस मैम के अलावा ओर लोग भी ऐसे हैं जो किसानों और ग़रीबों का दर्द अपने २ दिल में रखते हैं। अगर इस इजारे से दस्तबर्दारी हो जाये तो मैं मनज़ना हूँ कि हम उनके तमाम दावाओं को क़बूल करने के लिये तैयार हैं। अब रह गया यह मनज़ना कि जो मोगन मैम पेश किया था वह यह था कि जो रेट्स हैं, शरह है आबपाशी की सारदा केनाल में—वह बहुत ज्यादा हैं। मैंने अपने दोस्त आनरेबुल वज़ीर साहब की तक्ररीर बहुत ग़ौर से सुनी। निहायत तबील तक्ररीर थी। बहुत सी दलीलें दी गई थीं। मगर मैं समझता हूँ कि जो दो प्वाइन्ट मेरे कट मोशन के अन्दर थे, यानी यह कि आबपाशी की शरह बहुत ज्यादा है, दूसरे यह कि उस आबयाने के वसूल करने के लिये जो तरीक़े इस्तेमाल किये जाते हैं वह निहायत ज़ब्र के और नावाजिब हैं और निहायत ज्यादती के हैं। वह ज़ब्र आये दिन हर मुकाम पर किये जाते हैं। वज़ीर साहब ने बहुत सी कोशिश की और नवाब साहब छतारा को अपने साथ में और अपने बयान की ताईद में पेश करना चाहा और आपका उग्र पेश करना चाहा। लेकिन मैं समझता हूँ कि इस मसले की तरदीद साफ़ साफ़ न कर सके। वह यह कहते हैं कि आबयाना माक़ूल है, ज्यादा नहीं है। और अगर इससे भी आगे बढ़ने की हिम्मत थी तो यह कहते कि आबयाना बहुत कम है, इसमें इज़ाफ़े की ज़रूरत है। जहाँ तक आबयाने की ज्यादती का ताल्लुक था वहाँ तक तो आप भी खामोश रहे और तफ़रीलात बहुत बयान कीं। जहाँ तक आबयाना घटाने का ताल्लुक है और जहाँ तक अमल का ताल्लुक है वहाँ पुरानी गवर्नमेन्ट का रवैया है, वही टाल मटोल है कि एक कमेटी मुक़रर कर दी गई है और वह कमेटी तमाम मसायल पर ग़ौर खौब करने के बाद जिस नतीजे पर पहुँचेगी और अपनी रिपोर्ट देगी उसपर हम ग़ौर करेंगे। खुदा जाने कब होगा—

ता तू बमन भी रसी,

मन बख़ुदा भी रसम।

जब तक आप की रिपोर्ट यहां आयेगी, हाउस के सामने पेश होगी तब तक हजारों लाखों रुपया ग़रीब किसानों की जेब से ले लिया जायेगा, उन ग़रीब किसानों से जिनकी मुसीबत के ग़ोत हम अपने दोस्तों की ज़बानी सुनते आये हैं। सवाल तो यह है कि हमारे वज़ीर साहब को चाहिये था कि वह साफ़ बख़्शाज़ में यह कह देते कि वाक़ई आबपाशी की शरह बहुत ज्यादा है और यह कि हुकूमत उसको घटाने के लिये तैयार है और इरादा कर चुकी है। घटाना सिर्फ़ नाम का घटाना नहीं बल्कि उसमें इतनी कमी की जायेगी कि क़ाबिले अहसास

हो,। उसको किमान महसूस करेगा और देखने वाले महसूस कर सकेंगे। मैं यह नहीं कहता कि वजीर साहब एलान कर देने कि ५० फी. मदी कमा कर दी जायेगी। लेकिन वह यह तो एलान कर सकने थे कि इस हुकूमत का फ़ैसला है कि मूनदबा कमी उस आबयाने में की जायेगी जो मारदा केनाल की आवपाशी पर लिया जाता है। लेकिन इसका जवाब काफी ओर इन्मीनान वख़्त वजीर साहब की तरफ़ में नहीं दिया गया। जो कुछ कहा गया वह यह कहा गया कि बहुत ज़ादा कमी से हमारे अख़राजात पूरे नहीं होंगे। तख़फ़ीफ़ करने में जो दिक्कतें हैं उनको ध्यान करने हुये बार बार नवाब साहब छतारी और दूसरे साहबान को पेश किया गया जो पहिली गवर्नमेण्टों में रह चुके थे और जहा का कुछ तजुर्बा उनके इल्म में था। मैं समझता हूँ कि पिछली गवर्नमेण्टों में और इस गवर्नमेण्ट में बड़ा फ़र्क़ है जैसा कि नवाबज़ादा लियाक़त अली खाँ साहब ने अपनी तक्ररीर में फ़रमाया था—यह गवर्नमेण्ट ज़ादा अख़्तियार वाली और ज़ादा ज़िम्मेदार गवर्नमेण्ट है और यह गवर्नमेण्ट किसानों से वादा करके आई है कि हम काऊंमिल में जाकर के, काफ़ी कोशिश करके काफी कमी तुम्हारे आबयाने में करा देंगे। इनका तो सब में पहले काम यह था कि जिस वक़्त तक कमी के मुनाज़िक गार होता यह एग्ज़िक्यूटिव आर्डर के जरिये से कमी कर देती ताकि किसानों को मालूम हो जाना कि जो वादा करके यह आई थी वह पूरा हो गया, और हम को यह मालूम होता कि जहा तक किसानों का ताल्लुक है वहाँ तक गवर्नमेण्ट को अमली हमदर्दी है। मगर जहा किसानों और जमींदारों का मसला है वहा हमदर्दी बहुत थी। लेकिन जहा अपनी जेब पर चोट पड़ती है वहा हमदर्दी कम हो जाती है या ख़त्म हो जाती है और उन वक़्त यह मवाल रैदा होने लगता है कि अगर हम कोई तख़फ़ीफ़ करेंगे तो यह बड़े अख़राजात जो हुकूमत कर रही है वह कहा से पूरे होंगे। वजीर साहब ने यह भी फ़रमाया था कि क्या आप का यह मशा है कि आबयाना बिल्कुल बन्द कर दिया जाये या एक पैसा भी न लिया जाये। मुमकिन है मैं ग़लत कहता हूँ। लेकिन जहां तक मुझे याद है उन्होंने ने यह फ़रमाया था। कोन कहता है कि आबयाना न लीजिये। लेकिन ऐसा आबयाना न लीजिये कि तमाम अख़राजात के वाद ४४ लाख रुपया आप की जेब में रहे। अगर यह हुकूमत वह हुकूमत होती जिसका दावा दुनिया की रफ़्तार के साथ, इक्तसादा रफ़्तार के साथ, तमाम इन्सानों के ख़ालात की रफ़्तार के साथ होता तो मैं समझता कि यह मेरा मतालबा बहुत ज़ादा है। लेकिन मैं अर्ज़ करूंगा कि इस हुकूमत से जिसके इरक़ान यह कहते चले आये हैं कि नमक पर महसूल लगाना ऐसा ही है जैसा पानी पर या हवा पर, और फिर उसके वाद नमक का कानून तोड़ना चाहते हैं। तो मैं समझता हूँ कि मेरा मतालबा बेजा न होगा अगर मैं कहूँ कि नमक हवा और पानी की तरह नहर के महसूल को भी हटा दिया जावे और इस जाबराना महसूल को ख़त्म कर दिया जाये। इसलिये कि इस हुकूमत का आईडियल, इसकी बुन्द परवाज़ियां तो मामूलों इंसानों के दिमाग़ के तवाज़न से जुदागाना हैं और वह उन तनाम चीज़ों को हटाकर हुकूमत करना चाहती है। अगर कोई ऐसी अच्छी हुकूमत होती जो एकोनामिक उसूलों को दुनिया में और फ़िरकेवाराना कशमकश और कमज़ोरों को मद्देनज़र रखते हुये हुकूमत करना चाहती तो मैं समझता हूँ कि हमारा मतालबा बेजा होता। लेकिन अगर हमारे वजीर साहब के इशारे के बमूजिब मैं अर्ज़ करूँ कि आबयाना से बिल्कुल महसूल हटा दिया जाये तो बेजा न होगा। नमक पानी और हवा को एक ही केटेगरी (Category) में रखते चले आये हैं। इसलिये मैं अर्ज़ करूंगा कि आप की राय क्या है। मेरे लायक़ दोस्त ने करप्शन के मुताल्लिक़ कहा है। मैंने अपनी तक्ररीर में इस सिलसिले में करप्शन के मुताल्लिक़ कुछ नहीं कहा था और न इसका करप्शन से ताल्लुक़ है। जो कुछ मैंने कहा था यह कहा था कि अगर ज़मींदार ज़रा बराबर अपनी हद से बढ़ते हैं तो

[Maulvi Karimur Raza Khan]

हथ मच जाना है और आपकी नहर का अमला तीन घंटे में एक मौजे से ५५० रुपया वसूल कर ले जाता है। इस मसल में जब कि बैल, जानवर और माल मंकूला जबरदस्ती छीन ले जाते हैं, इन क्रिम के मजालिम किये जाते हैं कि उस गरीब किसान को मजबूर किया गया कि जो गरीब किसान आपकी हमदर्दियां जवानी इस हाउस के अन्दर राज हासिल करता रहता है, लेकिन जिस गरीब पर आबयाना का हक छोड़ने के लिये आज तक आप गालिबन तबील मुद्न के बाद तैयार नहीं हुये। मैंने यह अर्ज किया था। मैंने यह अर्ज नहीं किया था कि कांग्रेस की तरफ से मेरे लायक दोस्त ने कहा कि अगर इंजीनियर के पास ग्रामोफोन और रेडिओ हों तो उसमें काबिले इतराज क्या बात। दो दिन की सख्त मेहनत के बाद अगर इतना भी बतलायें तो हम लोगों का क्या नुकसान है। मैंने अपनी तक्ररीर में न ग्रामोफोन का जिक्र किया था न रेडिओ का। मुझे उनके ग्रामोफोन व रेडिओ पर कोई एतराज नहीं। मैं तो यह कहना चाहता हूं कि अगर ग्रामोफोन और रेडिओ उनकी तरखाहों से लिये जायें तो उनको मुबारक। लेकिन अगर ठेकेदार ने मुनाफा मुकर्रर हो जाने के बाद यह रेडिओ और ग्रामोफोन खरीद किये जायें तो मुझे एतराज होगा। मैं अर्ज करता हूं कि बखीर साहब ने जो कुछ शरह के मुताल्लिक कहा मैं उम्मेद करता था कि वह निहायन सफाई के साथ यह कहेंगे कि इरीगेशन चाजेंज किसान पर लगान में कहीं ज्यादा हैं। जैसा कि मैंने पहले अर्ज किया था कि दस रुपया फ्री एकड़ नैसकर और ५ रुपया फ्री एकड़ गेहूं और इस तरह चने वगैरह पर देना होता है, और इसी तरह जहां तक मेरे जिले का ताल्लुक है लगान तीन चार रुपया तक फ्री एकड़ होता है। गरीब किसान को लगान ३ रुपया देना होता है तो आबपाशी १० रुपया देनी होती है, जो लगान में तिगुना है। लगान में मुहलत भी मिल सकती है लेकिन आबयाना के लिये अमीन साहब खड़े हैं। वह अजीब मवेशियों को जिनको दीवानी की कुर्की में भी कुर्क नहीं किया जा सकता है उसको आबयाना की अदायगी में अमीन साहब अपने चपरासियों से खुलवा कर पाऊंड में बन्द कर देते हैं और खड़े खड़े उस गरीब से वसूल कर लेते हैं। यह दो चीजें हैं। एक तो निख ज्यादा है। उसकी तदवीर की जाती कि निख ज्यादा न हो और कम हो। यह नहीं किया गया। रह गया यह मसला कि हम दिक्कतें दूर करने के लिये यह मसला कमेटी के सिपुर्द कर देंगे। मैं समझता हूं कि ऐसी कमेटियां तो पिछली गवर्नमेन्ट भी एप्वाइन्ट करती थीं, इससे पहली गवर्नमेन्ट भी बनाया करती थी। आपने इसमें कौन सा इजाफा कर दिया है। वह कमेटियां तो जनरल प्रोसीड्योर हैं, ऐसा होता चला आया है। दस महीने गुजर गये हैं और उसकी जो हालत थी उससे बहुत ज्यादा खराब है। मैं आपसे अर्ज करना चाहता हूं कि आवे से ज्यादा इस सूबे में नैसकर जो खड़ी हुई है जिसका कोई पूछने वाला नहीं है, यह हालत इस हुकूमत के जमाने में किसानों की हो गई, वह किसान जिन किसानों के गीत सड़कों पर, बाजारों में हर वक्त गाय जाते हैं। मैं अर्ज करूंगा कि नहर के मुहकमे से ताल्लुक मखसूस किसानों में है। किसान ही आबपाशी करते हैं। हुकूमत किसानों के मुताल्लिक खुद फ़ैसला कर सकती थी कि आबयाना कम कर दिया जाये और साथ ही साथ उसकी वसूलयाबी में सहूलियतें की जायें। उससे पैसा वसूल करने में वह बर्ताव न किया जाये जो इंसान जानवरों के साथ भी नहीं करते हैं। मैं अर्ज करूंगा कि बखीर साहब ने कोई एश्योरेन्स नहीं दिया जो उनको देना चाहिये था कि हम शरह आबपाशी कम करना चाहते हैं और करने का इरादा कर चुके हैं। इसके साथ २ जो तरीका वसूलयाबी का है उसके मुताल्लिक हम फ़ैसला कर चुके हैं कि हम उसमें सहूलियत पैदा करेंगे, किसानों को ऐसा मौका देंगे कि उनके साथ इंसानों की तरह बर्ताव किया जाये।

(At this stage the Assembly adjourned for lunch at 1.15 p.m. After recess it re-assembled at 2 p.m. with the Deputy Speaker in the Chair.)

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir I have listened to the debate with considerable attention and care. But I find that I have only to reply to the speech delivered by my honourable friend the Minister of Communications. The other speeches have been more or less in support of the object underlying my criticisms. Some of them might have differed in the end by the usual sentence that I oppose the cut motion. But, Sir, I have heard with much interest almost every honourable member on the floor of this House criticising the Department of Irrigation where the criticisms were due. Now, Sir, regarding the speech delivered from the Treasury Benches, I think the most part of the speech concerned a reply to the speech delivered by Nawab Sahib of Chhatar. Sir, I believe the Hon'ble the Minister and the Nawab Sahib are both closely, or one has been closely concerned with the Government and the other is. I also believe that they are both Hafiz. So, Sir, I am afraid that it will not be a case of where Doctors differ patients suffer.

Syed Hasan Ali Khan : On a point of order, with your permission, Sir, I want to suggest that apparently there is no quorum in the House.

(The Deputy Speaker caused the bell to be rung and the quorum was completed)

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I was mentioning that the Hon'ble Minister did not reply to the chief points raised in my speech. Sir, I raised four points. The debt position that has got its adverse effect over the irrigation profits, the excessive rates; disparity in rates, and economy in expenditure.

I could see that finance not being the subject of the Hon'ble Minister, he could not go into the debt position in any detail. But surely the remaining three points intimately concern his department and concern the debate that is going on, and I do expect that he would say some very convincing things in defence or in agreement, that is, so far as criticisms on those points were raised. On the other hand the Hon'ble Minister put a question to me. He asked whether I thought that the Irrigation Department should be run on commercial lines or not. Some honourable members who followed him gave a very full reply to it. I shall only briefly say that I have no objection to the Department of Irrigation being run with a commercial policy underlying it, provided that the rates are reasonable and the expenditure incurred in the working of the department as well as on the establishment is not objectionable. If these two conditions prevail, I do not see why the department should not give a reasonable margin of profit to the Government. I know, Sir, as other honourable members know, that in other countries there are commercial firms which are running Irrigation Departments. They take full profits, but at the same time the Government regulates rates. As it is in the case of electricity here, although electrical business is being run on commercial lines by private firms, still the Government is paying its attention to its control and where it is not a luxury Government control the rates also. In the same way I think the basic policy of the Government in the department of Irrigation should be to make the

[Raja Jagannath Bakhsh Singh]
rates reasonable and the expenditure unobjectionable. If these two conditions prevail I do not think I, or any other honourable member, would oppose the policy of the Government.

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, with your permission, I wish to ask the honourable member to kindly repeat those three points which I have not answered.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, the three points, excluding the debt position, are—

- (1) excessive rates;
- (2) disparity in rates, and
- (3) economy in expenditure.

Now that the Hon'ble Minister is pleased to take note of these points, I may just go in a little detail in this respect; otherwise perhaps I would have entirely overlooked to elaborate them. Sir, one of the points, the disparity in rates, is such that it will not harm the income of the Government as a whole. For instance, if there is reduction in certain excessive rates, there may be room for certain increases in other rates. I do not deny that if some rates are excessive others may be too low; and perhaps the amounts will meet in the end and the Government will not be a great loser. What the Hon'ble Minister particularly stressed was that he has appointed a committee, that that committee has been asked to go into every detail and that the honourable members should wait some time for the conclusions to be arrived at by the committee and for the action of the Government to be taken on the recommendations of the committee. That, I think, is not the correct position. I am very glad that a committee has been appointed and that it is going to consider the question further. But, Sir, what I particularly stress is the desirability of the Government to accept that the rates are excessive. What I particularly wish is that the question of the consideration of rates should not be referred to the committee and that the committee should not be the judge as to whether the rates are excessive or not. This is a matter which has been brought before this House very frequently in the past. Not only has the matter been discussed in the past in the Council but it has also been discussed outside this House. There is a growing public opinion in this respect which has been ventilated in the speeches delivered from yesterday up to now. Therefore there is hardly any case for reference to a committee which should judge and pronounce as to whether the rates are excessive or not. If that is the case then there should surely be no difficulty in accepting the point that the rates are excessive and the term of reference to the committee should be to find ways and means to reduce the rates. If the Government takes up that position I, for one, have no difference of opinion with the Government, but if, on the other hand, they think that the committee has already been appointed and the matter referred to them and that the Government should wait till the report of that committee is completed, then that position, Sir, is untenable. In conclusion I may say that it is not at all my intention to embarrass the Government with this motion; I do not wish to use this motion as a stick to beat the Government with; I simply wish to raise a point which has been repeatedly

raised in this House. I would further say that this Government is not very greatly responsible for this position, as every one knows that they have been in office only a short time, but if they do not agree to our demand at this time, that is if they do not accept that the rates are excessive and they require reconsideration and revision, then surely the Government will be shouldering the responsibility of the previous Government which have been very severely criticised. I, therefore, think there is no necessity for me to take any further time of the House and I shall await with much interest the winding-up speech of the Hon'ble Minister.

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, I thank the honourable members of this House for devoting so much of their time to the consideration of a question which is really a very important one. What I have heard yesterday and today leads me to think that there has been a dispute without any difference. My honourable friend the Nawabzada Sahib in his speech yesterday put a question, a cut-and-dried question, that he expected me to make a declaration in this House in respect of the policy of the Government about the reduction of rates. Unfortunately for a long time the Nawabzada Sahib had been absent from this House and perhaps some other honourable members forgot what had been said from the side of the Government in this House from time to time as regards this question. To remind this House I will briefly read a passage out of my speech that was delivered on the occasion of the general discussion of the last budget in September, when this question was raised during the discussion by some honourable members. Speaking on the subject, Sir, I said :

یقین دلانا چاہنا ہوں کہ یہ مسئلہ ہمارے سامنے ہے اور بجٹ کو ختم ہونے کے بعد مکھیچ نتھیجہ پر پہنچنے والے ہیں کہ محصول آبپاشی میں مسقدر کمی کی جائے *
 यकीन दिलाना चाहता हूँ यह मसला हमारे सामने है और बजट को खत्म होने के बाद नहीं नतीजे पर पहुँचने वाले हैं कि महसूल आबपाशी में किस कदर कमी की जाये ।

I think it was a very clear and unambiguous declaration that could be expected of a Government before any action is taken by them. More than that no Government could do before actually taking any action in the matter. Again, Sir, I reiterate that I am at one with those who have for many years cried for a reduction in the irrigation rates. I, for one today as Member of Government have not forgotten what my own feelings in respect of this question have been, and I do not differ from the proposition that there is a real need of giving relief to the tenantry in this direction. But, Sir, then the question comes up at once how far and to what extent it can be done. For this purpose the Government have appointed a committee. And today my honourable friend Raja Jagannath Bakhsh Singh says that he does not agree with the appointment of that committee and that it has not satisfied him. But it was he who in this House after the advent of the Congress Government particularly put this question to them and clearly asked them to appoint a committee for this purpose.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, on a point of personal explanation. I never said that I was not satisfied with the appointment of the

*Speech not revised by the Honourable Minister

[Raja Jagannath Bakhsh Singh]
committee. I hope I was quite clear to the Treasury Benches when I said that I was not sure what were the terms of reference. Even now I am not sure of that and do not know whether the committee has been appointed to revise the excessive rates. If I had known that it was intended to reduce the excessive rates I would have no difference of opinion.

The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, the terms of reference to that committee are not a secret. They were published in the papers. They are known to all the members who have been asked to sit on that committee, and they are available still to every member of this House to see what the questions referred to the committee are. The question referred to them is the consideration of the reduction in the irrigation rates. I may say that the terms of reference are practically the same which were suggested by Raja Jagannath Bakhsh Singh himself. He suggested that question should be put to that committee, and we have put the same question to that committee. This is what he said : "I would like to press that the question of giving substantial relief to the cultivator in the matter of canal dues may be fully considered and be also referred to the committee." This he suggested and this very question we have referred to the committee which is now engaged in examining the question as to how far the Government can go in giving a substantial relief by way of reduction in the canal dues. So I think when I say that the question which the committee is considering is the question of giving relief to the cultivators, I do not understand what difference there is between that side of the House and this side.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : On a point of personal explanation Sir. My speech has been quoted and it has been said that the committee to which a reference was made was appointed on the interpretation of my statement. Sir, why should my speech of six months back be interpreted or stretched. Why not ask me what is my view today. If the Government are going to be guided by my opinion in this respect, why do they not accept my view that I have expressed now and why do they take an extract from my speech delivered six months ago. It was never my opinion, expressed or otherwise, that the question as to whether the rates were excessive or not be referred to any committee.

The Hon'ble the Minister of Communications : I am astonished to see that such an old Parliamentarian as my friend Raja Jagannath Bakhsh Singh should say that why should the Government accept his word which he uttered six months ago and why they do not accept his word of today. We have already accepted his point and formed a committee to consider over the matter, so where is the use of our resiling from the position we have taken, and how can we be justified in doing so. Well, Sir, as far as the question of reduction in the Irrigation rates is concerned, I do not think that, as a matter of fact, there is really any difference of opinion. The other question is that the Government have taken eight months in doing what they could have done at the very earliest opportunity after accepting office. As to that, Sir, I will bring to the notice of the honourable members of this House that the last Government—the interim ministry about whose actions a reference was made yesterday by the Nawab Sahib of Chhatari—took up this question in April, 1937 and they

vacated office in the month of July, and the last word which they had to say about this question was that the inquiries were not complete. The information which they wanted to act upon could not be completed in four months by those who wanted to do it by a stroke of pen. My honourable friend Nawabzada Sahib yesterday criticized me in certain respects. When I was listening to him I was wondering whether I was listening to the same Nawabzada who used to be a member of the old Council of this province with me or now he has become somebody else.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : I am the same and I am where I was.

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes, you are here, but you are not perhaps the same Nawabzada. The honourable Nawabzada thinks that he is at the same place where he was, but I feel that he is not and I can make him feel also that he is not, but I do not want to do so at this moment in this connexion, but he is not there. He told me that there was no question of heart. There was only question of reduction in the irrigation rates. Well, Sir, at that time he forgot during my speech what remarks were made by the honourable members sitting there. They were in clear words suspecting and saying that the Government did not mean what they say. That is why I had to resort to those phrases and still today, after making clear expression of opinion, I find that the suspicion is just where it was. They still seem to think that this declaration of policy perhaps is not a reality. That I cannot help. Another thing of which he accused me was that I had referred to the actions and deeds of the last Government and the Government of the days of irresponsibility, and he put a question to me whether I was of the opinion that we should follow in the same footsteps. I said in my speech and say again that that was not my intention. When I referred to those Governments I simply tried to bring home to the honourable members that the Government—that very Government—which was in the hands of and under the influence of Nawab Sahab of Chhatari, could not achieve that thing by mere stroke of pen on account of the practical difficulties which are in the way of this reduction. What are those practical difficulties? About their solution there is not the slightest difference between what the Government says and what the members there say. Well, we must reduce and we must find out money to make reduction by means of making retrenchments in the establishment of the Irrigation Department. But that is a question whether so very easily or very soon is it possible for the Government to make retrenchment in establishment. I do not know whether the Nawabzada Sahib is aware or not that within this short time of 7 months this Government has reduced three posts which carry the highest salary in this Department. It has curtailed one post of Chief Engineer and two posts of Superintending Engineers. I think it is enough to show the earnestness and genuine desire of the Government that they are always for and they had to make retrenchment in the establishment expenditure. But, Sir, as far as the question of irrigation rates is concerned, if you want to reduce them and we want to make up the gap created by that reduction by means of retrenchment,

[The Hon'ble the Minister of Communications]

such sort of retrenchment will not do as seems to be in the contemplation of the honourable members there. Let us today decide that we abolish all the posts of Superintending Engineers in this province but the actual economy by the abolition of these posts will accrue to the Exchequer of the province not this year, not next year, not even for 4 or 5 years, but after some 10 years when the incumbents at present holding those posts retire and such is the case with other posts. But yesterday I suggested to the advocates of the retrenchment and economy in expenditure that as far as Government is concerned, and I have got the reins of this Department in my hands at present, I am quite ready to discuss the question of retrenchment with the honourable members if they take the trouble of conversing that question with me from the point of view of constitutional possibilities. If there are no constitutional difficulties in the way and they suggest any economies I say which I should have said before that I will be ready to accept that retrenchment even though there may be danger of some inefficiency in the Department. I should not have said so, but I want to meet the wishes of the honourable members. I now again say that I am quite ready to make any possible retrenchment in the Department if the suggestions are given to me and at the same time if it is pointed out that it is possible for the Congress Government to do so under the present constitution. But, Sir, if you do not succeed in making so much economy in the establishment as much as you want to reduce the rates, then obviously there will crop up a question that you will have to find out more money, and so we should think before deciding upon reducing rates that from where we shall bring money to meet this expenditure which we shall have to incur after reduction. That is the question that should be considered and it is not only the question for the Government but it is a question for the Legislature. The responsibility is not only of Government in this respect but the responsibility is of all the members who represent the different constituencies in these provinces. Today it seems my honourable friend Raja Jagannath Bakhsh Singh and also Shaikh Muhammad Habibullah said that Government takes 45 lakhs every year as if the Government is a thing which is separate from themselves.

If you recognize this Government as a national Government, as a popular Government, then where is the possibility to make this distinction that the Government is something else and the tenants, whose welfare is in the hands of honourable members, are something different. I say it is their Government. It is tenants' Government. It is the Government of every one who resides in this province, and as a representative of the people it must always try to do everything which is really needed for the welfare of the population. But, Sir, if we curtail expenditure, we shall have to find out avenues to get money to meet that expenditure and that is the question which makes us pause for some time. We want to consider everything and try to find out avenues for increasing income. If for these reasons and to solve this difficult question, Government have waited and entrusted this question to the consideration of a committee, I think there is no room for any doubts and distrust. They should not think that the Government do not mean what they say. My honourable

friend Raja Jagannath Bakhsh Singh told us in his speech that I have not dealt with three points which were raised by him in his opening speech at the time of making his motion. The first of these was whether the rates were really excessive. Well, Sir, whatever I have said, I think, all that was a reply to this question. The rates are excessive. Had they not been excessive, I would not have said those things which from time to time I have said on the floor of this House. The other question raised by him was the disparity. Perhaps he has lost sight of one fact that the canals which we have got are of different capacities. The supply by each and every canal is not just the same. It is different and also the demand at different canals is different. Will he consider it just and proper and also equitable to levy one and the same rate at all and every canals and will he not recognize the difference between the supply of water which is peculiar to some of the canals? If there is a disparity, that disparity is simply because of this difference, and perhaps that disparity shall have to be maintained even if you make a general reduction. Then, Sir, the third point which was raised by him relates to economy in expenditure. As to that I have already said so many things and therefore I need not repeat them in consideration of the point raised by him relating to economy in expenditure.

Now, Sir, another question of a very far-reaching effect has been raised in connexion with the consideration of this question, and that is this. Some of my friends have said that the Government should cease to make profits out of the Irrigation Department. Well, Sir, the Government will not hesitate in accepting this policy and they will very readily agree to forego what they get from the Irrigation Department by way of profit. But the honourable members are aware that 44 lakhs of rupees every year are given by this Department to the official exchequer, and this sum is spent in this province over different branches of administration. This sum of 44 lakhs shall have to be found out, and unless we are able to curtail our expenditure by this amount, we shall not be able and cannot be able to let the expenditure remain without being provided for. So this question shall have to be taken up very seriously, and honourable members will have to consider whether they readily agree to the imposition of some other sort of tax over the people of this province, the general tax-payer. Do we want to throw this burden on the general tax-payer? Well, if this House, if the legislature of this province, is ready to do this, I think this Government has no hesitation in accepting that policy and we are quite prepared to go even to that length. Shaikh Habibullah Sahib perhaps has dealt with two questions throughout his whole life, for some time as an administrator in the Government service and afterwards as manager of an estate. Therefore, whenever he thinks, he thinks only of landlords and nothing else. Any analogy that he wants to make use of he can draw only from the field of landlordism and from nowhere else. He says that the Government stand in the relationship of a landlord in respect of the tenants, and they have been trying the landlords to compel them to give relief to the tenants, and they

[The Hon'ble the Minister of Communications]
have not touched their pockets in order to give any relief to the tenants themselves. Unfortunately he is not in this House as yet, but as he had discussed this question, therefore I should say that the analogy which he drew was absolutely unfounded. The Government, as I said a few months before is the Government which cannot be said to be anything separate, but can be identified with the tenants themselves. The tenants have sent their representatives and the Government have been formed by those representatives. Therefore at present there is no difference between the tenants and the Government. That relationship which he wants to establish at least does not exist now when the nature of Government has become more responsible.

Therefore, Sir, his analogy of landlordism and tenantry does not help and he cannot accuse at least this Government that it is unmindful of the conditions of the tenants and does not want to do anything towards the reduction in irrigation rates. My honourable friend Mr. Karimur Raza Khan in his second speech, tried to make a show of so many things so as to create an impression that he had said a lot but if his utterance is analysed it comes to one single thing and that I had already replied yesterday. He simply meant to say that the Government were confining themselves to lip-sympathy and were doing nothing practical to give relief to the tenantry in this connexion. That is the only point and as regards that point I had said not only one thing but several things in reply and I thought that my friend would feel satisfied with what I had said, but today again he wanted me to repeat what I had already said in order to satisfy him, but unfortunately even after my giving an assurance that this question is engaging the serious attention of the Government and that in principle the Government have accepted that the tenantry requires relief in this direction. I do not know what remains there to satisfy him. As regards the other question of the devastation caused by the canal in Shahjahanpur district over which my friend there spoke and one of my friends here also mentioned that thing I had given a clear reply that the Government were prepared to go into that question and to see what can be done for the welfare of that part of the population in Shahjahanpur. One of my friends here raised a doubt that we were turning out men who are low-paid. I do not know where from he learnt and how he came to know that the Government were turning out men who are low-paid people. There is no such question before the Government. Nor have they taken any steps in this direction that low-paid peoples should be turned out of the Department of Irrigation. Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din is not here at present. He also dealt with the question of reducing the number of officers in the Irrigation Department. I need not repeat again and again as far as the question of retrenchment is concerned, but one thing I should say in this connexion that I specially invited Khan Bahadur Sahib for the purpose of conversing with him over this question and I put it to him to tell me that out of so many executive engineers so many posts are superfluous. That is one thing and other thing is that I can turn them out in this way and I will at once do according to his advice. Unfortunately he is not here. I would have put it to him whether—as a matter of fact—he was unable to suggest any way and any method of doing it. This

is the real and practical aspect of the thing. I may stand and say that reduce the officers. I may try to reduce the officers, but at the same time we should know what are our constitutional limitations in this respect and whether we can as a matter of fact do or cannot do. But after all, Sir, instead of dealing with the different objections that have been raised by the honourable members here, I can cut the matter short by saying that as far as the question of the reduction in irrigation rates is concerned the Government themselves are for it, and they are making attempts that this thing may be done. As far as retrenchment is concerned they are prepared to make every possible reduction in the expenditure. There is no unwillingness on the part of the Government in this connexion.

Shri Babu Ram Verma : May I know one thing from the Hon'ble Minister ? You have pointed out so many insurmountable difficulties. Is there any prospect of reduction in the canal water rates? Are you going to do it?

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes, I will just tell you. My honourable friend asked me that I have pointed out so many difficulties. I should have been told first that the difficulties which I have pointed out are not real, but if they are real then I should not be blamed for pointing them out. Yesterday, if my honourable friend who had stood up was not in this House that is a different matter, I had said that in spite of all difficulties the Government are determined to make the reduction. How should I and how far should I continue saying again and again the same thing. I am simply justifying this position that the Government have waited so long simply because of these difficulties.

It may not be possible for us to make any retrenchments in the irrigation expenditure, we shall have to find avenues for this income by raising money from other sources to make a reduction in irrigation rates. As far as the matter of policy is concerned it is clear and I have always been of the opinion, and that aspect of the question need not be discussed on the floor of this House, Government are in favour of reduction of irrigation rates. Why there is delay? There is delay simply because of these difficulties. It could never have been possible for the Government to do it with one stroke of pen on the one hand and to find out just the same money as it required for the expenditure without making any possible arrangement and waiting for the matter. That is the only thing. I have all along been belabouring this single point that those benches are suspicious simply because we are taking time.

Saiyid Aizaz Rasul : Yes.

The Hon'ble the Minister of Communications : Still my friend Nawabzada Liaquat Ali Khan should listen to the remark that is made by my friend Saiyed Aizaz Rasul, and I will answer that that is why the question of hearts came in yesterday and that is the whole trouble. I may say anything; I can give you any assurance but you will not believe and so it is quite impossible for me to assure you of any

intentions of mine in any way. That is entirely a different matter, but what I have to state I must state.

Shri Khushi Ram: They will have to pay for other expenses of the Government.

The Hon'ble the Minister of Communications: That is another thing, they may or may not have; but if there is any question which I think should reasonably be recognized it is that there are difficulties and that those difficulties should be overcome.

Shri Harish Chandra Bajpai: But those difficulties are not insurmountable.

The Hon'ble the Minister of Communications: Then we should wait to hear what that committee says.

There are some who say, "Well it is a way of shelving matters, referring them to the committees and then forgetting them for all time to come." Just the same thing was said by Raja Jagannath Bakhsh Singh Sahib. But, Sir, if in the past the Governments have done so, if the previous Governments have shelved the recommendations of the committees it does not necessarily follow that any body who will come here and specially those who come with a sense of responsibility will do the same thing. Therefore, Sir, I think, I must conclude without referring to many other things which have been said by my honourable friends, and specially certain complaints relating to certain localities. As regards those matters which are peculiar and confined to particular localities I should say that they will be looked into and we will try to see in consultation with the honourable members who have raised them what can be done to remove those complaints which have been placed before this House by the honourable members.

Now, again, Sir, it may or may not be believed that is another thing, but I assure the honourable members of this House that as far as this Government is concerned it is its policy to make a reduction in the irrigation rates and if any money for that purpose has to be found out then I hope the honourable members there will give us their fullest co-operation in finding out money in order to meet that expenditure. And as far as retrenchment in the expenditure itself is concerned I will not leave any member unsatisfied that the Government have not done what they could under the circumstances do by way of retrenchment. If after this even this House is not satisfied then beyond that I cannot go.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, before I beg leave to withdraw this proposal, I want to say that the issue that I was going to put was that the canal rates in these provinces are high and excessive and require revision from that point of view. I think the statement made by the Hon'ble Minister in the latter part of his speech makes it abundantly clear that the Government agrees and accepts that the issue that I was going to put is acceptable and they accept it. Now, Sir, after this statement of the Government I shall be the last man to cause any embarrassment to the Hon'ble Minister. I beg leave to withdraw my own motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : May I request you, Sir, to ask the mover of the other motion to put what is the issue before the House.

The Deputy Speaker : What is the question at issue? The issue there is not very clear. I would ask my friend Maulvi Karimur Raza Khan to make it still clear, if he can, what is the particular issue that he is going to put to the House.

Maulvi Karimur Raza Khan : The issue is that a substantial reduction be made in the rates of the Sarda canal and very soon.

The Deputy Speaker : The issue that you put before the House is that the irrigation rates be substantially reduced.

Maulvi Karimur Raza Khan : مولوی کریم الرضا خان —

میں چاہتا تھا کہ منسٹر صاحب کچھ اشیوریٹس دیتے لیکن وہ اشیوریٹس نہ دے سکے — نہایت افسوس کی بات ہے طویل بحث کے بعد بھی اشیوریٹس نہ آسکا —

Maulvi Karimur Raza Khan : मौलवी करीमुल रज़ा खां :

मैं चाहता था कि मिनिस्टर साहब कुछ एश्योरेन्स देने लेकिन वह एश्योरेन्स न दे सके । निहायत अफसोस की बात है । तबाल वहस के बाद भी वह एश्योरेन्स न आ सका ।

I have deviation. I do not want to withdraw my motion.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गोतम :

यह जो आपने मूव किया था वह यह था कि आप डिमकस करेंगे । ओर उसके बाद उसको चेन्ज कर सकने हैं या नहीं । जब यह कटमोशन डिमकस करने के लिए रक्खा है यह डिवीजन आप कैसे कर सकने हैं । आपने यह प्रपोजल नहीं रक्खा था कि आवपाणी कम कर दी जाय । इस पर वहस नहीं हुई ।

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गोतम —

येह जो आप ने मूव किया था वह येह था कि आप डिमकस करिङ्गे ओर आस के बाद आस को चिन्ज करसकते हैयें या नैयें — जब येह कट मोशन डिमकस करने के लिये रक्के है येह दो-डिवीजन (division) आप कैसे करसकते हैयें — आप ने येह प्रपोजल (proposal) नैयें रक्का था कि आवाषी कम कर दी जाय —

Maulvi Karimur Raza Khan : مولوی کریم الرضا خان —

میں نے اپنی تقریر میں یہہ کہا تھا کہ بہت بہت ہیں ایسا نہیں ہونے چاہیئے *

Maulvi Karimur Raza Khan : मौलवी करीमुल रज़ा खां :

मैंने अपनी तक्रीर में यह कहा था कि रेट बहुत हैं, ऐसा नहीं होना चाहिये ।

The Deputy Speaker : दैप्टी اسپیکر —

کریم الرضا خان نے وضاحت کر دی کہ اریکیشن کے ریت میں کمی کی جائے جو کٹ موشن پیش کیا جا رہا ہے تو موڈر ہے، چھا جاسکتا ہے کہ وہ کس بناء پر ہاؤس کا روت چاہتے ہیں اس لئے مجھے کو اعتراض نہیں ہے *

The Deputy Speaker: डिप्टी स्पीकर :

कमल राजा खा ने बजाहल करदी कि इरीगेशन के रेट में कमी की जाये। जो कट मोशन पेश किया जाना है तो मूवर से पूछा जा सकता है कि वह किस बिना पर हाउस का बोट चाहते हैं। इसलिये मुझे एतराज नहीं है।

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहनलाल गोतम :

मैं अदब से अर्ज करना चाहता हूँ कि अगर कट मोशन की मशा थी कि रेट में कमी की जाए तो कट मोशन में साफ लिखना चाहिए था। कट मोशन में यह लिखा है कि डिमकशन करने के लिए जो बात हाउस में डिसकस नहीं होगी, तो उसके ऊपर राय नहीं ली जायगी। स्पीच का कुछ इससे ताल्लुक नहीं है। असल बात यह है कि आप का मोशन जो है वह डिमकस करने के लिए है, वह डिमकस हो चुका। अब आपके अमेन्डेड फार्म को बोट पर न रक्खा जाय बल्कि उस चीज को रक्खा जाय कि डिमकस किया जाय या नहीं।

Shri Mohan Lal Gautam:

شری مہن لال گوتم —
میں ادب سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اگر کٹ موشن کی منشاء تھی کہ ریت میں کمی کی جائے تو کٹ موشن میں صاف لکھنا چاہیے تھا کہ کٹ موشن میں یہ لکھا ہے کہ ڈسکس کرنے کے لئے جو بات ہاؤس میں ڈسکس نہیں ہوگی تو اُس کے اوپر رائے نہیں لی جائیگی۔ اسپیچ کا کچھ اس سے تعلق نہیں ہے۔ اصل بات یہ ہے کہ آپ کا موشن جو ہے وہ ڈسکس کرنے کے لئے ہے وہ ڈسکس ہو چکا ہے آپ کے امینڈڈ فارم (amended form) کو ووٹ پر نہ رکھا جائے بلکہ اس چیز کو رکھنا چاہیے کہ ڈسکس کیا جائے یا نہیں *

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan:

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —
حضور والا — میرے خیال میں میرے دوست اُس ہاؤس کی پریکٹس سے واقف نہیں ہیں *

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan:

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان :
ہجڑر والا ! میرے خیال میں میرے دوست اس ہاؤس کی پریکٹس سے واقف نہیں ہیں۔

Shri Mohan Lal Gautam: श्री मोहनलाल गोतम :

हां, अनाड़ी हूं।

شری مہن لال گوتم —

ہاں — اناری ہوں —

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —
یہ کٹ موشن کوئی ریزولوشن نہیں ہوتا کہ جو اُس کے ورقہ ہوں وہ اُن کو اسٹک کیا جائے۔ کٹ موشن کے ساتھ لکھا ہوتا ہے کہ کیا ڈسکس کرنا ہے۔ یہ پریکٹس بھی اس سال میں اُس گورنمنٹ کے وقت میں ہوئی ہے ورنہ یہ کٹ موشن آیا کرتے تھے تو یہ نہیں لکھا کرتے تھے کہ کیا ڈسکس کیا جائیگا۔

اس کی یہی منشاء ہوئی ہے کہ ہاؤس کو معلوم ہو جائے کہ اس موور کے جواب میں کیا کہنا ہوگا۔ یہی ریزولیشن نہیں ہو سکتا کہ جس میں ہائیڈرک ہو کہ بدلا نہیں جائے! ہے۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan: نواب ڈاکٹر سر محمد احمد احمد سعید صاحب :

یہ کٹ موشن کوئی ریجولوشن نہیں ہوتا کہ جو اس کے وڈ ہو ان کو سٹیک کیا جائے۔ کٹ موشن کے ساتھ لیا ہوتا ہے کہ کیا ڈیمکس کرنا ہے۔ یہ پریکٹس ہے کہ اس سال میں اس گورنمنٹ کے وقت میں ہوئی ہے، ورنہ پہلے کٹ موشن آیا کرتے تھے تو یہ نہیں لکھا کرتے تھے کہ کیا ڈیمکس کیا جائے گا۔ اس کی یہ منشا ہوتی ہے کہ ہاؤس کو معلوم ہو جائے کہ اس موور کے جواب میں کیا کہنا ہوگا۔ یہ ریجولوشن نہیں ہوتا کہ جس میں ہائیڈرک ہو کہ بدلا نہیں جا سکتا ہے۔

The Deputy Speaker:

دینی اسپیکر
 ہاؤس کے سامنے صرف اس قدر مسئلہ ہے کہ موور نے واضح کرنے کے لیے یہی کہا ہے کہ اس کو پیش کرے کی عرض کیا ہے۔ اب میں اس موشن کے آپ کے سامنے پیش کرتا ہوں *

The Deputy Speaker: ڈپٹی سپیکر :

ہاؤس کے سامنے صرف اس قدر مسئلہ ہے کہ موور نے واضح کرنے کے لیے یہی کہا ہے کہ اس کو پیش کرے کی عرض کیا ہے۔ اب میں اس موشن کے آپ کے سامنے پیش کرتا ہوں *

The Deputy Speaker: The question before the House is that under sub-head A, Total, a reduction of Re.1 be made.

The question was put and negatived, the House having divided as follows :

Ayes 32

Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muhammad.

Aziz Rasul.

Akbar Hasan Khan.

Aziz Ahmad Khan.

Bakir ud din, Khan Bahadur.

Bisheshwar Dayal Seth, Raja.

Ghulam Hassan.

Habibullah, Muhammad.

Hasan Ali Khan.

Hyder Husain.

Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Muhammad.

Islam Ullah Khan.

Jafar Hasan Khan.

Jamshed Ali Khan, Captain Nawab Muhammad.

Karimur Raza Khan.

Khaliqu-uz zaman.

Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muhammad.

Mubashir Husain Kidwai.

Muhammad Ismail.

Muhammad Jan Khan.

Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.

Muhammad Wasim.

Munfarit Ali.

Nafisul Hasan.

Rafiuddin Ahmad.

Shaukat Ali Khan, Muhammad.

Sultan Alam Khan, Khan Bahadur

Lieutenant, M.

Zahnuddin Faruki.

Zahnuddin Hasnain Lari.

Zahur Ahmad.

Ziaul Haq, Khan Bahadur.

Noes 90

Arbab Singh.

Ajit Prasad Jain.

Algu Rai Shastri.

Anand Singh.

Ansuya Prasad Bahuguna.

Atma Ram Govind Kher.

Babu Ram Verma.

Badan Singh.

Bhagwan Singh.

Bhagwat Narayan Bhargava.

Luna Sen.	Muhammad Suleman Ansari.
Buba. Singh.	Mukerjee, B. K.
Bireswar Singh Chaudhri.	Murari Lal.
Brij Behari Lal.	Narain Das.
Charan Singh.	Narendra Deva.
Chet Ram.	Paltu Ram.
Chauda Lal Gupta.	Parasram Rai.
Dayal Das.	Prithvi Raj Singh.
Deo Narayan Bhattiya.	Purnamasi.
Gajadhar Prasad.	Pyare Lal Sharma.
Gopi Nath Srivastava.	Radha Mohan Singh.
Govind Bahadur Pant, The Hon'ble Shri.	Rafi Ahmad Kidwai, The Hon'ble M.
Hari.	Raghuvansh Narayan Singh.
Harish Chandra Bajpai.	Raja Ram Shastri.
Harnath Prasad.	Ram Chandra Pahalwal.
Hota Lal Agarwala.	Ram Dhan Pande.
Hukam Singh.	Ram Kumar Shastri.
Indar Lal Tiwari.	Ram Sarup Gupta.
Ishwar Saran.	Ranjit Sita Ram Pandit.
Jagan Prasad Rawat.	Rukun Singh Rathor.
Jagmohan Singh Negi.	Sadho Singh.
Jna Lal.	Saiduddin Ahmad.
Kamal Singh Kane.	Sampurnanandji, The Hon'ble Shri
K. Prasad Rai.	Satyavati Devi.
Kesava Chandra Singh Chaudhri.	Shankar Dutt.
Kesava Gupta.	Shanti Swarup.
Khub Singh.	Sueo Dayal Upadhyay.
Kishu Ram.	Shubban Lal Sakseena.
Khushtaq Rai.	Shuntidevi Mitta.
Krishna Chandra.	Sita Ram Asthana.
Krishnanand Nath Khare.	Sunderlal Gupta.
Lakshmi Shankar Bajpai.	Suraj Prasad Awasthi.
Lal Bahadur Shastri.	Surendra Bahadur Singh.
Lalta Bakhsh Singh.	Surva Narayan Singh.
Lotan.	Todai Singh Tomar.
Mahabir Tyagi.	Uma Nehru.
Manak Singh.	Venkatesh Narayan Tivari.
Manni Lal Pandey.	Vijai Lakshmi Pandit, The Hon'ble M.
Mohan Lal Gautam.	Vijaypal Singh.
Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz.	Vishwanath Prasad.

Mr. Zahiruddin Faruki: Sir, I beg to move that under sub-head A—Productive works with capital accounts total, a reduction of Re.1 be made.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: Sir, I wish to know what has been the fate of my cut motion.

The Deputy Speaker: It was decided yesterday to take up all cut motions relating to the same question. So the cut motions moved by Maulvi Karimur Raza Khan and Raja Jagannath Baksli Singh have been all disposed of together and your cut motion has also merged into them.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: So, it will not be taken up now?

The Deputy Speaker: No.

Mr. Zahiruddin Faruki: Sir, my purpose in moving this cut motion was to invite the attention of the Hon'ble the Minister to the lack of irrigation facilities in the Eastern Districts. By Eastern Districts I mean the districts of Azamgarh, Ghazipur, Ballia, Benares and Gorakhpur. I find that all the beneficent schemes seem to have been initiated in and designed for the Western districts alone. It seems to me that the Eastern Districts have been treated in a somewhat stepmotherly fashion.

There is a great lack of irrigation facilities in the Eastern Districts, particularly in Azamgarh and Ghazipur and several adjoining districts. Nothing seems to have been done so far to extend the Hydro-electric scheme to these districts. I beg to invite the attention of the Hon'ble Minister to the lack of facilities in irrigation in these districts, and I should like to know as to what steps are likely to be taken to extend these hydro-electric schemes to these districts. I think, Sir, that an expert committee was appointed but we are not aware as to what were the terms of reference before it. Whether any proposal for the extension of the Hydro-electric scheme was ever referred to this expert committee. If it has not been referred to this expert committee, I suggest that an extension to these districts should also form the subject matter of reference before the expert committee. This is all that I have to say.

Shri Shibban Lal Saksena : श्री शिवनलाल सक्सेना .

इन कट मागन में गवर्नमेन्ट की तबज्जह ईस्टर्न डिस्ट्रिक्ट की तरफ़ दिलाई गई है। मैं समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट खुद ही इस स्कीम को चलाने के लिये तैयार है और इसके लिये काफी कार्रवाई भी कर रही है। मैं सिर्फ़ यह कहना चाहता हूँ कि इस स्कीम से मशक़ी अजला को वाकई बहुत फ़ायदा होगा। मैं यह समझता हूँ कि गोरखपुर और वस्ती के जितने ज़रा पर एक कोस भी किसी नहर का नहीं है और न किसी और तरह आवपाशी है बल्कि नाला नाला में वाशिश में काम हो जाना है और कीचड़ बढ़ जाती है। इसलिये इस स्कीम का चलाना बहुत जरूरी है। मैं सिर्फ़ बर्ज़ोर साहब का ध्यान उस तरफ़ दिलाना चाहता हूँ। जो स्कीम डम बकन ज़ेर नजवीज़ है उसमें रीवा स्टेट का फ़ेडरेशन होना चाहिये। ख़ाल यह है कि मैं समझता हूँ कि गोरखपुर जिले के उत्तर नैपाल की टेरिटरी (territory) के दस मील पर एक बहुत अच्छा फ़ाल (fall) है जहाँ पर त्रिवेनी नदी गंडक बहती है, और जो फ़ाल है करीब दो सौ फ़ीट ऊपर से पानी गिरता है। अगर नैपाल गवर्नमेन्ट से मशविरह कर सके तो मैं समझता हूँ कि वह स्कीम ज़्यादा अच्छी होगी और उससे फ़ायदा होगा और उसी बिहार के सूबे को भी और यू० पी० के पूरे हिस्से को पूरे तौर से फ़ैज़ हो सकेगा। इसलिये मैं चाहता हूँ कि इस स्कीम को बहुत जल्द शुरू किया जाये और जहाँ पर रीवा स्टेट के प्लाट्स लेने की नजवीज़ है वहाँ उसकी नजवीज़ की जाये।

Shri Shibban Lal Saksena :

شری شبین لال سکسینده —

اس کٹ موشن سے گورنمنٹ کی توجہ ایسٹرن ڈسٹرکٹ کی طرف سے دلائی گئی ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ خود ہی اس اسکیم کو چلانے کے لیے تیار ہے اور اس کے لیے کافی کارروائی بھی کر رہی ہے۔ میں صرف یہہ کہتا ہوں کہ اس اسکیم سے مشرقی اضلاع کو واقعی بہت فائدہ ہوگا۔ میں یہہ سمجھتا ہوں کہ گورکھپور اور پرستی کے جہاں ضلع ایک کوس پر ہی کسی نہر کا پانی نہیں ہے اور نہ کسی اور طرح آبپاشی ہے وہاں پر خاص طور سے بارش سے کام ہو جاتا ہے اور کیچر بڑھ جاتی ہے۔ اس لیے اس اسکیم کو چلانا بہت ضروری ہے۔ میں صرف وزیر صاحب کا دعویٰ اس طرف لانا چاہتا ہوں جو اسکیم اس وقت زیر تجویز ہے اس میں ریوا اسٹیت کا فڈریشن ہونا چاہیئے۔ خیال یہہ ہے کہ میں سمجھتا ہوں کہ گورکھپور ضلع کے اتر نیپال کی ٹیری ٹیری (territory) کے دس میل پر ایک بہت اچھا فال ہے

*Speech not revised by the honourable member

[Shri Shibban Lal Saksena]

جہاں یہ ترمیننی ندی گذرک بہتی ہے - اور جو فال ہے قریب دو سو فٹ اونچے سے پانی گرتا ہے - اگر نیپال گورنمنٹ سے مشورہ کر سکیں تو میں سمجھتا ہوں کہ وہ اسکیم زیادہ اچھی ہوگی اور اُس سے نائدہ ہوگا اور اُس بہار کے صوبہ کو بھی اور یوپی کے پوربی حصہ کو پورے طور سے فیض ہوسکیگا - اس لیئے میں چاہتا ہوں کہ اس اسکیم کو بہت جلد شروع کیا جائے اور جہاں پر دیوا اسٹیٹ نے پلائس لیئے کی تحویز ہے وہاں اس کی تجویز کی جائے *

Shaikh Said-ud-din Ahmad :

شیخ سعید الدین احمد - میں وزیر صاحب کا شکریہ صرف اس حد تک ادا کرتا ہوں کہ جناب والا - میں وزیر صاحب کا موقع دیا کہ میں اُس مسئلہ کی بابت اپنی رائے اُنہوں نے مجھے کو اس بات کا موقع دیا کہ میں اُس مسئلہ کی بابت اپنی رائے کا اظہار کر سکوں - خصوصاً یہ اُس وجہ سے اور ضروری ہو گیا تھا کہ کل اس طرف کے ایک ممبر صاحب نے کت روشن کے سلسلے میں اسپتروں گرد (Eastern Gird) کے خلاف اظہار رائے کر دیا تھا - مواوی ظہیر الدین فاروقی صاحب نے اعظمگدھ کو اور شبین لال صاحب نے گورکھپور کو ریزائنٹ کیا تھا - میں یہ عرض کر دیتا کہ بدقسمتی سے اُن رقبوں کی طرف کسی صاحب نے بھی توجہ نہیں دلائی جن کو دراصل بہت زیادہ ضرورت تھی اور جن کی وجہ سے دراصل یہ اسکیم اُٹھائی گئی تھی - وہ اسکیم اُن رقبوں کے بارے میں تھی جو سدرون کسٹروکٹس اودھ میں ہیں - گورکھپور اور اعظمگدھ میں پانی ۱۵ یا ۲۰ یا ۲۵ فٹ پر ملتا ہے - اگر فاضل ممبران ہاؤس آفیشل رپورٹس کو پڑھیں تو یہ معلوم ہوگا کہ اُن رقبوں میں اسپرنگس مسلسل برابر نیچے چلے جا رہے ہیں اور ایکسپورت رپورٹ کا فیصلہ یہ ہے کہ اگر اُن رقبوں کا بندوبست نہیں کیا گیا تو کچھ دنوں میں وہ مثل ریگستان کے ہو جائیں گے اور تمام کاشت ایک بڑی حد تک ناممکن ہو جائیگی - سر ولیم اسٹیمپ نے وہ اسکیم مرتب کی تھی جس کا نام اسٹون گرد ہے - اس کے متعلق اُنہوں نے کئی میٹنگس کال (call) کی تھیں اور چاہتے تھے کہ ممبران ہاؤس اس کے لیئے اُن کی لفظ بہ لفظ تائید کرتے لیکن بدقسمتی سے جب وہ اس کے بارے میں کنویسنگ (canvassing) کر رہے تھے تو ایسی بدگمانیاں اُن کی کارروائیوں کے متعلق ممبران ایوان کو ہو گئیں کہ بالآخر اُنہوں نے اُس کو ترک کر دیا - جب قیام سال آیا تو ایک کمیٹی بیٹھائی گئی جس نے یہ رپورٹ کی کہ وہ اسکیم فائدہ کے ساتھ نہیں چلائی جاسکتی - ہمارے وزیر صاحب نے فرمایا ہے کہ ایک دوسری کمیٹی اس کے لیئے بیٹھائی گئی ہے - جس کو یہ کام سپرد کیا گیا ہے کہ وہ یہ رپورٹ کرے کہ کیا سر ولیم اسٹیمپ کی اسکیم کامیاب نہیں ہو سکتی اور اگر یہ اسکیم کامیاب نہیں ہو سکتی تو کیا کوئی دوسری اسکیم آبپاشی کی ہو سکتی ہے - میں صرف اس طرف توجہ دلانا چاہتا ہوں کہ ایکسپورت کمیٹی جڑ بیٹھائی گئی تھی اُنہوں نے غالباً بہت جلدی سے کام لیا ہے - اُنہوں نے کافی شہادہ اکٹھا نہیں کی - میری یہ استدعا بہ کمال ادب ہے کہ اب جو کمیٹی آپ بیٹھائیں اُن کو یہ ہدایت کیجئے کہ جہاں تک پاسبیل (possible) اسکیم ہو سکتی ہے اُن کی تحقیقات کرے - چونکہ وزیر صاحب نے اپنی آرگننگ اسپیک میں اس بات وعدہ کر لیا ہے اس لیئے سوچئے اس کے کہ میں یہ استدعا کروں کہ اس کمیٹی کو جلد

جلد ایندہم ختم کردینا چاہیئے اس کے علاوہ اور میں کہہ سکتا اور دے
 دیتا ہوں کہ اُن کی توجہ اس کمیٹی کی طرف خصوصیت کے ساتھ مبذول ہو *

Shaikh Said-ud-din Ahmad : شےخ سیددین احمد :

جناب والا—میں سبھر ساہب کا شکریا میں اِس حد تک ادا کرتا ہوں کہ انہوں نے
 مجھے ان بات کا موقع دیا کہ میں اِس مسئلے کی بار بار اپنی رائے کا اظہار کر سکوں۔
 مضمون یہ ہے کہ اس وجہ سے ضروری ہو گیا تھا کہ کل اِس طرف کے ایک ممبر نے کٹ موشن
 کے میل میں سے ڈسٹرنٹ گریڈ کے گریڈز پر رائج کر دیا تھا۔ مولوی جہیڑدین
 فاروقی ساہب نے آجملہ گڑھ کو اور گنبدنلال ساہب نے گورگھپور کو رپریزنٹ کیا
 تھا۔ میں یہ ارج کرنا چاہتا تھا کہ وہاں کی طرف کسی ساہب نے بھی توجہ نہ دی
 دی تھی جن کو دراصل بہت زیادہ ضرورت تھی اور جن کی وجہ سے دراصل یہ سکیم
 ڈھکی چھپی ہوئی تھی۔ وہ سکیم ان رقبوں کے بارے میں تھی جو سڈن ڈسٹریکٹس اویس میں تھے۔ گورگھپور
 اور آجملہ گڑھ میں پانی ۱۰ یا ۲۰ یا ۲۵ فوٹ پر ملتا ہے۔ اگر فوجیل ممبران ہاؤس
 آفینل رپورٹس کو پڑھیں تو یہ معلوم ہوگا کہ ان رقبوں میں سٹریٹس موملنل
 رواج نہ ہو چکے ہوں گے اور ایکسپنڈ رپورٹ کا فیصلہ یہ ہے کہ اگر ان رقبوں
 کا بندوبست نہیں کیا گیا تو کچھ دنوں میں وہ میل ریسٹنٹ کے ہو جائیں گے اور
 تمام کاٹن ایک بڑی حد تک ناممکن ہو جائے گی۔ سر ویلیام سٹیمپ نے وہ سکیم
 مقرر کی تھی جس کا نام ڈسٹرنٹ گریڈ ہے۔ اِس کے مونیٹرنگ انہوں نے کئی میٹنگس کال (call)
 کی تھیں اور چاہتے تھے کہ ممبران ہاؤس اِس کے لئے ان کی لکڑی ب لکڑی تیار کرتے۔
 لیکن وہاں کی سبھی رقبوں میں جب وہ اِس کے بارے میں کنفرسنگ کر رہے تھے تو ایسی بدگمانیاں ان کی
 کمرنگوں کے مونیٹرنگ ممبران اِوان کو ہو گئی کہ بیل آئیں انہوں نے اُس کو تھک کر
 دیا۔ جب نیا سال آیا تو ایک کمیٹی بنائی گئی جس نے یہ رپورٹ کیا کہ وہ سکیم
 کا پتہ کے ساتھ نہیں چلائی جا سکتی۔ ہمارے رجبور ساہب نے فرمایا ہے کہ ایک دوسری کمیٹی
 اِس کے لئے بنائی گئی ہے جس کو یہ کام سپرد کیا گیا ہے کہ وہ یہ رپورٹ کرے کہ کیا
 سر ویلیام سٹیمپ کی سکیم کامیاب نہیں ہو سکتی، اور اگر یہ سکیم کامیاب نہیں
 ہو سکتی تو کیا کوئی دوسری سکیم آوازوں کی ہو سکتی ہے۔ میں صرف اِس طرف توجہ
 دینا چاہتا ہوں کہ ایکسپنڈ کمیٹی جو بنائی گئی تھی انہوں نے گلیل بہت جلدی سے کام
 لیا ہے۔ انہوں نے کافی شہادت اکٹھا نہیں کی۔ میری یہ اِسٹدو آ ب کمال ادب ہے کہ
 اب جو کمیٹی آپ بنائیے اُس کو یہ ہدایت کیجیے کہ جہاں تک پاسیبل سکیم ہو سکتی
 ہے اُس کی تھکائی کرے۔ چونکہ رجبور ساہب نے اپنی آپننگ سپیچ میں اِس بات کا اعلان
 کر لیا ہے، اِسی لئے میں یہ اِسٹدو آ کہہ رہا ہوں کہ اِس کمیٹی کو جلد سے جلد
 اپنا کام ختم کر دینا چاہیے، اِس کے اِلاوا اور میں کچھ نہیں کہہ سکتا اور دے کرتا
 ہوں کہ ان کی توجہ اِس کمیٹی کی طرف خصوصیت کے ساتھ مبذول ہو۔

*Shri Radha Mohan Singh : شری رادھا موہن سنگھ :

مجھے بڑا خوشی ہے کہ اِس کٹ موشن کے جزیے میں ہماری گورنمنٹ کا اِسی
 پورے جیلو کی حالت کی طرف دیا گیا ہے۔ میں اِس میں بڑے فیگرس کو کافی طور
 پر دیکھتا ہوں اور جو باتیں معلوم ہوئی ہیں ان میں یہاں پر ارج کرنا چاہتا ہوں۔ پہلی بات
 یہ ہے کہ ان دو تین ممبروں میں جو دو ڈائی کریڈ روپا گورنمنٹ کا رجب ہوتا ہے ان میں
 سے ایک پتہ میں پرائنٹ کے ان پورے جیلو میں رجب نہیں کیا جاتا ہے۔ یہ بات ایسی اِجیب
 ہے کہ اِس کی طرف میں گورنمنٹ کا اِسی دیا جانا ضروری سمجھتا ہوں۔ یہ نہیں ہے کہ ان

[Shri Radha Mohan Singh]

जिलों में आवपाशी की जरूरत न हो। अगर गवर्नमेंट के अहलकारान और अफसरान उन जिलों की तरफ जायेंगे तो देखेंगे कि आजमगढ़, गोरखपुर, बस्ती, बलिया और बनारस के जिलों में कितने ही हिस्सों में बहुत से ऐसे मैदान हैं जो बिल्कुल ऊसर पड़े हुए हैं। अगर उनमें आवपाशी का इन्तजाम किया जाये तो इसमें बहुत कुछ लाभ हो सकता है। हमारे जिले में भी जगह जगह पर पोखरे व तालाब दिखाई पड़ते हैं जो मुसलमा तौर पर आवपाशी के गश्ज में खादे गये मालूम पड़ते हैं। लेकिन आगे के जमाने में माली हालत खराब होने से उनकी मरम्मत नहीं हो सकी और सब पोखरे भर गये हैं, पानी का नाम भी नहीं है। फिर बलिया, बनारस व गाजीपुर के जिलों के बगवरी में उस पार सूबा बिहार में शाहाबाद का जिला है। उसमें नहरों के कई गस्त हैं और जिधर से नहरें गई हैं वह हिस्सा कैसा हरा भरा व खुशनुमा मालूम पड़ता है। जमीन की नवैयत के लिहाज से दोनों तरफ हालात एक सी ही है। लेकिन मैं जानता हूँ कि जो गवर्नमेंट पहले यहां स्थापित थी वह व्यूरोक्रेटिक गवर्नमेंट थी। उसकी बुनियाद ही फेवरइटिज्म (favouritism) तास्सुव व मिफागिज पर थी। उसने पूर्वी जिलों का कुछ खयाल नहीं किया और उसने आवपाशी की मद में इन जिलों के लिये कुछ भी खर्च नहीं किया है। इन मदों का कुल खर्च चन्द खास हिस्सों में नहीं किया है। नहरें व ट्यूब वेल्स व हाईड्रो एलेक्ट्रिक सब उसी हिस्से में हैं। मैं चाहता हूँ कि कांग्रेस गवर्नमेंट जो पापुलर गवर्नमेंट है और जो हर शक्म के लिये और हर हिस्से के लिये इन्साफ करना चाहती है वह इसकी तरफ ध्यान दे। उन जिलों की तरफ कार्रवाई तबज्जह देकर उनको भी आगे बढ़ाये और तरक्की दे। पार साल बजट के वक्त में जब हमारे प्रीमियर साहब की स्पीच हुई थी तो यह मालूम हुआ था कि जो एक करोड़ रुपये का कर्ज लिया गया था उस का एक बड़ा हिस्सा उन पूर्वी जिलों में हाईड्रो इलेक्ट्रिक स्कीम (Hydro-Electric Scheme) में सर्फ किया जायेगा। लेकिन जब हमने मौजूदा बजट पर गौर किया और उसको ढूँढा तो हमको इस स्कीम का कही नाम व निशान भी नहीं मिला। अगर मैं गलती करता हूँ तो जनाब मिनिस्टर साहब मुझको सही कर सकते हैं। लेकिन फिर भी हम लोगों को नाउम्मीद नहीं होना चाहिये और हमारा विश्वास है कि हमारी सरकार इस तरफ जल्द से जल्द ध्यान देगी और इस काम को पूरा करने की कोशिश करेगी। मैं चाहता हूँ कि एक बान और इस कट मोशन के सिलसिले में अर्ज कर दूँ। हमारे पूर्वी जिलों के दो और जरूरी मसले हैं जो इसी मद (head) से ताल्लुक रखते हैं। आवपाशी के साथ ही ड्रेनेज का भी मसला है। शायद मेम्बर साहबान को मालूम होगा कि पूर्वी जिलों में हर साल बाढ़ आती है जिससे वड़े २ हिस्से तहेबाब हो जाते हैं। मैं चाहता हूँ कि गवर्नमेंट इस बाढ़ के मसले को अपने हाथ में ले और जल्द से जल्द हल करे। बिहार में इसके लिये एक कमेटी मुकर्रर हुई है और वह बाढ़ के मसले को तै करने की कोशिश कर रही है। मैं चाहता हूँ कि हमारी सरकार भी इस तरफ कोशिश करे। इससे हमारी बहुत सी ग्रीवेन्सेज (grievances) दूर हो सकती हैं। पूर्वी जिलों में यानी आजमगढ़, बलिया, गाजीपुर, गोरखपुर, बस्ती, बनारस और जौनपुर जो हर साल बाढ़ से तबाह हुआ करते हैं अलावा फसल व मकानात के नुकसान होने के तरह तरह की बीमारियां व महामारी फैल जाती हैं और हजारों की तादाद में शरीबों को शिकार बनती है। मैं अर्ज करना चाहता हूँ कि इस मसले पर गौर करने के लिये हमारी सरकार एक एक्स्पर्ट कमेटी मुकर्रर कर के इस मसले को ठीक तरह से हल करे और एक सिस्टम आफ बन्ड्स (system of bunds) कायम करके इस सालाना तबाही व बरबादी को बन्द करे। बाढ़ के अलावा ड्रेनेज (drainage) के मुताल्लिक जो दूसरा मसला है उसको भी मैं अर्ज कर देना चाहता हूँ। हमारे जिला में रेलवे लाइन्स जो बनी हैं वह हमारे

विन्डज के ड्रेनेज को खराब करती हैं। उन्होंने हमारे पुराने पानी के बहने के रास्तों को बन्द कर दिया है। गांव वालों ने गवर्नमेन्ट का ध्यान कई बार इस तरफ़ दिलाया। उन्होंने इस मामले की शिकायत भी एक मर्तबा रेलवे बोर्ड तक की थी, लेकिन चूंकि रेलवे कम्पनी वा अमर है इसलिये उस के मुकाबिले में गांव वालों की कोई सुनवाई नहीं हुई। पहले जो बाढ़ का पानी आता था वह बहुत आसानी से पुराने रास्तों से निकल जाता था। मगर अब रेलों की वजह से पुराने पानी के रास्ते बन्द हो गये और वह पानी रुक जाता है और बाढ़ बहुत ही भयंकर हो जाती है। गो रेलवे ऐक्ट (Railway Act) के मुताबिक कम्पनी का यह फ़र्ज था कि जहां पुराने पानी के रास्ते हों वहां पर कलवर्ट (culvert) बना दे ताकि पानी पहले जैसा वह जाया करे मगर उस ने इस बात का खयाल नहीं किया। इस वजह से बाढ़ के समय पानी एक तरफ़ का उसी तरफ़ रुक जाता है क्योंकि दूसरी तरफ़ वह नहीं सकता है। हमारे ज़िले में कई मर्तबा इस का प्रश्न उठाया गया और वहां के डिस्ट्रिक्ट मैजिस्ट्रेट ने भी गांव वालों की दिक्कतों के सम्बन्ध में गवर्नमेन्ट को लिखा था। परन्तु रेलवे बोर्ड ने इन्कार कर दिया और मसला ज्यों का त्यों रह गया। जब गांव वालों ने बाढ़ के समय अपने बचने की दूसरी सूरत न पाकर लाईनों को काट कर पानी बहा दिया तो गवर्नमेन्ट को भी रेलवे ने लिखा और गांव वालों पर जुर्माना हुआ। मैं चाहता हूं कि बाढ़ के मसले के साथ यह मसला भी एक्सपर्ट कमेटी में विचार के लिये जाय। उस वक़्त रेलवे अथारिटी भी कुल मसले पर फिर से जनता के फ़ायदे के निगाह से विचार करने के लिये मजबूर की जा सकती है ताकि पानी बहने के पुराने रास्ते बन्द न हों। मैं समझता हूं कि गवर्नमेन्ट इस तरफ़ काफ़ी ध्यान देगी और इन ज़िलों की तबाही के मसले को दूर करने की पूरी पूरी कोशिश करेगी।

*Shri Radha Mohan Singh :

شری رادھا موہن سنگھ —

مجھے بڑی خوشی ہے کہ اس کٹ موشن کے ذریعہ سے ہماری گورنمنٹ کا دھیان پُروری ضلعوں کی حالات کی طرف دلایا گیا ہے۔ میں نے اس مد میں بجٹ کے فیگرس کو کافی طور پر دیکھا ہے اور جو باتیں معلوم ہوئی ہیں ان کو میں یہاں پر عرض کرنا چاہتا ہوں۔ پہلی بات تو یہ ہے کہ ان دو تین مدوں میں جو دو دعائی کروڑ روپیہ گورنمنٹ کا خرچ ہوتا ہے ان میں سے ایک بیسہ روپیہ پرائنٹ کے ان پوربی ضلعوں میں خرچ نہیں کیا جاتا ہے۔ یہ بات ایسی عجیب ہے کہ اس کی طرف میں گورنمنٹ کا دھیان دلانا ضروری سمجھتا ہوں۔ یہ نہیں ہے کہ ان ضلعوں میں آبپاشی کی ضرورت نہ ہو۔ اگر گورنمنٹ کے اہلکاران اور افسران ان ضلعوں کی طرف جائینگے تو دیکھینگے کہ اعظمکدھ گورکھپور۔ بستی۔ بلیا اور بنارس کے ضلعوں میں کتنے ہا حصوں میں بہت سے ایسے میدان ہیں جو بالکل اُردس پڑے ہوئے ہیں ان میں آبپاشی کا انتظام کیا جاوے تو اس سے بہت کچھ ہوسکتا ہے ہمارے ضلع میں بھی جگہ جگہ پر بوکھرے و تالاب دکھائی پڑتے ہیں جو مسلمہ طور پر آبپاشی کے غرض سے کھودے گئے معلوم پڑتے ہیں۔ لیکن آگے کے زمانہ میں مالی حالت خراب ہونے سے ان کی مرمت نہیں ہوسکی اور سب بوکھرے ہو گئے ہیں پانی کا نام بھی نہیں ہے پھر بلیا و بنارس و غازی پور کے ضلعوں کے برابر میں اس پار صوبہ بہار میں شاہا آباد کا ضلع ہے اس میں نہروں کے کافی راستے ہیں اور جنہرے

*Speech not revised by the honourable member

[Shri Radha Mohan Singh]

نہیں گئی ہیں وہ حصہ کیسا ہوا و خوشنما معلوم پڑتا ہے - زمین کی نوعیت کے لحاظ سے دونوں طرف حالات ایک سے ہی ہیں لیکن میں جانتا ہوں کہ گورنمنٹ پہلے یہاں استیاریت تھی وہ بورڈ کو ایک گورنمنٹ تھی اسی کی بنیاد ہی فیکوریٹزم (favouritism) تعصب و سفارش پر تھی اس نے پوری ضلعوں کا کچھ خیال نہیں کیا اور اس نے آبپاشی کی مد میں ان ضلعوں کے لئے کچھ بھی خرچ نہیں کیا ہے - ان مدوں کا کل خرچ چند خاص حصوں میں ہی کیا ہے نہروں و ٹیوب ویلر و ہائیڈرو الیکٹرک (Hydro-Electric) سب اسی حصہ میں ہیں - میں چاہتا ہوں کہ کانگریس گورنمنٹ جو پاپور گورنمنٹ ہے اور دو ہر شخص کے لئے اور ہر حصہ کے لئے انصاف کرنا چاہتی ہے وہ اس کی طرف دعویٰ دے - ان ضلعوں کی طرف کافی توجہ دے کر ان کو بھی آگے بڑھائے اور ترقی دے - پانچ سال بعد کے وقت میں جب ہمارے پریڈ صاحب کی اسپینج ہوئی تھی تو یہ معلوم ہوا تھا کہ جو ایک کورڈ روڈ کا قرض لیا گیا تھا اس کا ایک بڑا حصہ ان پوری ضلعوں میں ہائیڈرو الیکٹرک اسکیم میں صرف کیا جائیگا - لیکن جب ہم نے موجودہ بجٹ پر غور کیا اور اس کو دھونڈھا تو ہم کو اس اسکیم کا کہیں نام و نشان بھی نہیں ملا - اگر میں غلطی کرتا ہوں تو جناب منسٹر صاحب مجھے کو صحیح کر سکتے ہیں - لیکن پھر بھی ہم لوگوں کو نا اُمید نہیں ہونا چاہیئے اور ہمارا دعواس ہے کہ ہماری سرکار اس طرف جلد سے جلد دھیان دے گی اور اس کام کو پورا کرنے کی کوشش کریگی - میں چاہتا ہوں کہ ایک بات اور اس کٹ موشن کے سلسلہ میں عرض کر دوں ہمارے پوری ضلعوں کے در اور ضروری مسئلے ہیں جو اسی (مید) مد سے تعلق رکھتے ہیں - آبپاشی کے ساتھ ہی ڈرینئج (drainage) کا بھی مسئلہ ہے شاید میسر صاحبان کو معلوم ہوگا کہ پوری ضلعوں میں ہر سال بارش آتی ہے جس سے بڑے بڑے حصے تہ آب ہو جاتے ہیں میں چاہتا ہوں کہ گورنمنٹ اس بارش کے مسئلے کو اپنے ہاتھ میں لے اور جلد سے جلد حل کرے - یہاں میں اس کے لئے ایک کمیٹی مقرر ہوئی ہے اور وہ بارش کے مسئلے کو طے کرنے کی کوشش کر رہی ہے ۔

میں چاہتا ہوں کہ ہماری سرکار بھی اس طرف کوشش کرے اس سے ہماری بہت سی گریوننسز (grievances) دور ہو سکتی ہیں - پوری ضلعوں میں یعنی اعظمگڑھ - بلایا - غازی پور - گورکھپور - بستی - بنارس اور چونپور جو ہر سال بارش سے تباہ ہوا کرتے ہیں علاوہ فصل و مکانات کے نقصان ہونے کے طرح طرح کی بیماریاں و مہاماریاں پھیل جاتی ہیں اور ہزاروں کی تعداد میں غریبوں کو شکار بناتی ہیں - میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس مسئلے پر غور کرنے کے لئے ہماری سرکار ایک آکسپرٹ کمیٹی مقرر کرے اس مسئلے کو تھیک طرح سے حل کرے اور ایک سسٹم آف بند ہیں (system of bunds) قائم کرے اس سالانہ تباہی و تباہی کو بند کرے - بارش کے علاوہ ڈرینئج کے متعلق جو دوسرا مسئلہ ہے اس کو بھی میں عرض کر رہا ہوں چاہتا ہوں ہمارے ضلع میں ریلوے لائنس جو بنی ہیں وہ ہمارے ویلیجز (villages) کے ڈرینئج کو خراب کرتی ہیں انہوں نے ہمارے پورا

پانی نہانے کے واسطوں کو بند کر دیا ہے۔ گاؤں والوں نے گورنمنٹ کا دھیان کئی بار اس طرف دلایا انہوں نے اس مسئلہ کی شہادت بھی ایک مرتبہ ریلوے بورڈ تک کی تھی لیکن چونکہ ریلوے کمپنی دا اٹھ ہے اس لئے اُس کے مقابلہ میں گاؤں والوں کی کوئی سہولت نہیں ہوئی۔ پہلے چار بارہ کا پانی آتا تھا وہ بہت آسانی سے پرانے راستوں سے نکل جاتا تھا۔ مگر اب ریلوں کی وجہ سے پرانے پانی کے راستہ بند ہو گئے اور وہ پانی رک جاتا ہے اور بارہ بہت سی پیپلر ہو جاتی ہے گو ریلوے اگت کے مطابق کمپنی کا یہ فہم فہم تھا کہ جہاں پرانے پانی کے راستے ہیں وہاں پر کلورٹ (culvert) بن دے تاکہ پانی پہلے جیسا بہہ جایا کرے۔ مگر اُس نے اس باب کا کوئی خیال نہیں کیا اس وجہ سے بارہ کے سب سے پانی ایک طرف کا اُسی طرف رک جاتا ہے کیونکہ دوسری طرف وہ نہیں رکھا ہے۔ ہمارے ضلع میں کئی مرتبہ اس پر مشن اُتھایا گیا اور وہاں کے دستبردست محسوسیت نے بھی گاؤں والوں کی دلتوں کے سمجھدہ میں گورنمنٹ کو لکھا تھا پر فو ریلوے بورڈ نے انکار کر دیا اور مسئلہ حلیوں کا تبوں رہ گیا۔ جب گاؤں والوں نے بارہ کے سب سے اپنے بچنے کی دوسری صورت نہ پا کر لاڈوں کو کٹ کر پانی بہا دیا تو گورنمنٹ دو بھی ریلوے نے لکھا اور گاؤں والوں پر حرمانہ ہوا۔ میں چاہتا ہوں کہ بارہ کے مسئلے کے ساتھ یہ مسئلہ بھی اگسٹ کمپنی میں ودار کے ایڈے جائے۔ اُس وقت ریلوے اتھارٹی (authority) سی کل مسئلے پر یہ ہے جتنا کہ ناڈے کے نگاہ سے وچار دے کے ایڈے مقرر کی جاسکتی ہے۔ تاکہ یہ نہی بہنے کے پوائے راستے بند نہ ہوں۔ میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ اس طرف کافی دھیان دیگی اور اُن ضلعوں کے تباہی کے مسئلے کو دور کرنے کی پوری پوری کوشش کریگی *

*Shri Ram Dhari Pande: श्री राम धारी पांडे :-

मभात्रनि महोदय—पूर्वी जिल्लों के सम्बन्ध में कुछ महानुभावों ने आपके सामन इन्गारा किया ह। मैं कल से देख रहा हू कि अभी वही पहले की रफ्तार ह। पूर्वी जिल्लों की और मानले वच्चे का तरह से कोई भी खयाल नहीं दिया जाता है। उनको कूडा कर्कट की तरह बुरी हालत में छोड़ दिया गया है। उधर के लोगो का यह खयाल है कि सरकार का यही काम है कि पुलिस, अदालत और चौकीदार हो और इसके अलावा आर कोई प्रदर्शन सरकार की तरफ से नहीं आये। वह यह नहीं जानते है कि सरकार का यह काम नहीं है कि पानी के लिपे नहर बनाये, विजल्लों लगाये। उन लोगो में ज्यादा पढे नहीं है। सिर्फ थोड़े से चौकीदार पुलिस और अदालतों को ही यह समझते है कि गवर्नमेन्ट का यही काम है। मगर सब से ज्यादा रुपया इन्ही जिल्लों के लोगो से लिया जाता है। फिर भी आज हमारे ऊपर खर्च की वही पहली सी रफ्तार है। पहले तो अवध और पच्छिमी जिल्लों के राजा और रईस गवर्नमेन्ट में होते थे और वही गवर्नमेन्ट होते थे। इसलिये जितने भी सुधार के काम हुए—नहर को देखिये तो इस तरफ बनी, विजल्लों को देखिये तो इस तरफ लगी, ट्यूब वेल्स को देखिये तो इस तरफ चलाये गये। करोडों रुपया खींच कर पच्छिमी जिल्लों की तरफ लगा दिया गया है और इस तरफ कोई ध्यान नहीं दिया गया है जहा के आदमी कष्ट में है। गो उनसे ज्यादा

*Speech not revised by the honourable member

[Shri Ram Dhari Pande]

मे ज्यादा रुपया लिया जाता है लेकिन ताहम उनके मुधार ओर फायदा की तरफ कतई कोई ध्यान नहीं दिया गया। अब भी हम यह देख रहे हैं कि कांग्रेस गवर्नमेन्ट को गुमराह करने की कोशिश की जाती है। बहुत से लोग यह सवाल लेकर उठते हैं कि इधर इतनी गहगाई पर पानी है, इतनी ननखाहें मुलाजिमान को दी जाती है, रेड्स ज्यादा हैं, पानी खराब है, उधर बदहजमी हो रही है। कुछ कहते हैं कि नहर की वजह से बीमारों फैल गई है, आदमी मर रहे हैं। जहां यह सब कुछ हो रहा है वहां मर मर कर २० करोड़ रुपया उधर फेंक दिया गया है। तो इतना ज्यादा रुपया घुमा घुमा कर उन जिलों में लगाया गया है, और पूर्वी जिलों की तरफ कोई ध्यान नहीं दिया गया है जो नैपाल और बिहार की तरह पर हैं, जहां पानी खराब है। अगर इस तरफ ध्यान दिया जाता तो पैदावार अच्छी होती और गवर्नमेन्ट को कोई नुकसान भी नहीं होता। लेकिन बात यह है कि उनको दाल भात खाने को एक छटांक भी चाहिये, पर हमारे पूर्वी जिलों में सत्तू तक नहीं। वहां नहरें हैं, बिजली है। बिजली से सिंचाई होती है, मगर हमारी तरफ के आदमियों ने देखा तक नहीं कि बिजली से कैसे सिंचाई होती है और नहर कैसी होती है। वह तो महज लगान, कर और टैक्स देना ही जानते हैं। पहले जो थोड़े से हमारे राजा और रईस काऊन्सिल में आते थे और जो प्रजा के मच्चे प्रतिनिधि होते थे वह भीधे सादे और मामूली ऐसे ही पढ़े आदमी होते थे, क्योंकि उधर न तो कोई यूनीवर्सिटी है न कालेज हैं। तो वह लोग सब उनको घपले में डालने थे और वह पूर्वी हिस्सों की ओर ध्यान नहीं दे सकते थे। क्या वही हा शत आप भी करने को तैयार हैं। सूबे में जिनकी यूनीवर्सिटीज हैं सब उसी तरफ हैं। लखनऊ, आगरा, अलीगढ़, इलाहाबाद ..... (एक आवाज—बनारस की बावत आप क्या कहते हैं?) बनारस भी उसी तरफ है। पूर्वी हिस्सा तो जंगली हिस्सा है। कांग्रेस गवर्नमेन्ट को मैं जानता हूं कि उसने हर तरफ कान्ति की है। गांव में, शहर में, पानी में, जंगल में, नहर में, आसमान में, जमान में सब में आंती पैश कर दी है। इसके थोड़े से समय में सभी काम जारी हुये हैं। लेकिन हमको डर मालूम होता है कि आज भी हमारा हिस्सा उधर नहीं दे रही है। अब भी जो रुपया खर्च होता है उधर ही खर्च होता है। इसलिये मैं प्रार्थना करता हूं कि गवर्नमेन्ट हमारे जिलों की तरफ भी ध्यान दे, क्यों कि जैसे जैसे बरसात के दिन नजदीक आते हैं शरीर के रोंगटे कांपते हैं और इधर के लोग अपनी मोत के दिन गिनने लगते हैं। बस्ती और गोरखपुर के लोगों को बहुत ज्यादा दुख होते हैं। हमारे गाजीपुर के त्रिपाठी जी कहने लगे कि हमको नहर की हवा न लगे वरना बड़े दुख होंगे—यह हो जायगा, वह हो जायगा। बरसात के दिन आ रहे हैं। दिन गिने जा रहे हैं। कष्ट के दिन आ रहे हैं। यह होता है कि उनको नाब तक पहुंच जाना भी मुश्किल हो जाता है, नाकि बच सकें। कुंआ उनके पाम नहीं है कि फसल को पानी दे सकें। गोरखपुर में यह देखा गया है कि फसल ठिकाने से तैयार है। दस रोज पहले पानी आ गया इसकी वजह से फसल खेत में खड़ी हुई मड़नी रहती है और अगर काट कर रख ली जाती है तो खलियान में सड़ती रहती है। जरूरत इस बात की है, ईसाई यह चाहता है कि इस हाउस के हर एक मेम्बर को और गवर्नमेन्ट को इस ओर ध्यान देना चाहिये। जिस हिस्से को हम अनाथ और जंगली समझ कर छोड़ देते हैं और जहां सिवा पुलिस और अदालतों के गवर्नमेन्ट का और कोई प्रदर्शन न हो, न कोई बड़ा कालेज है, न नहर है, न बिजली है, न और कोई चीज है, मगर यह हिस्सा ज्यादा से ज्यादा रुपया सरकार को देता है। पर करोड़ों रुपया उधर लगाया गया है जहां से इतनी आमदनी नहीं होती है। तो जरूरत है कि उस तरफ की बदहजमी को ठीक करें और दो चार बरस के लिये उधर खर्च को रोक दिया जाये और सब रुपये को इधर खर्च किया जाये ताकि इस तरफ की प्रजा और आदमी यह समझें कि सरकार का और भी काम है और सरकार मरने और जीने के सवाल को भी हल

कर्ना है। जैसा कि श्री शिवन लाल जी ने बतलाया है उसमें बहुत सी सहूलियतें पैदा हो जायेंगी। खयाल सब में ज्यादा इसी हिस्से में आता है। गोरखपुर और बस्ती में २३, २४ मिले हैं। अगर ठीक ठीक पानी मिले तो हम बहुत ज्यादा गन्ना पैदा कर सकते हैं और सरकार को कोई नुकसान नहीं होगा। लेकिन देखा जाता है कि फ़मल बिल्कुल तैयार है मगर १५ रोज़ तक पानी नहीं मिला तो सब की सब सूख गई और सारी महनत बरबाद हो गई और लोग नवाह हो गये। वह बाढ़ बाढ़ करके रह जाते हैं। अलावा इसके पानी भी वहाँ का बरगव है। वहाँ जोरों का मलेरिया फैलता है, महीनों रहता है, जान व माल का नुक़सान होना है, लोग मरने खपने रहते हैं। लिहाज़ा वहाँ पर उन हिस्सों में इस किस्म के सुधार की ज़रूरत है जिनकी तरफ़ अभी तक ध्यान नहीं दिया गया है। इसलिये मैं गवर्नमेन्ट से प्रार्थना करता हूँ कि अब की बारी पूर्वी हिस्सों की है जिसकी तरफ़ गवर्नमेन्ट ने अभी तक ध्यान नहीं दिया है। अब आप इस तरह के सुधारों में पहले हिस्सा पूर्वी ज़िलों का रखें वरना बड़ा अन्याय हो जायेगा।

Shri Ram Dhari Pande :

شری رام دھاری پاندے —

سبھا پتر مہوں ہے۔ پوربی ضلعوں کے سمبندھ میں کچھ مہانیاؤں نے آپ کے سامنے اشارہ کیا ہے میں کل سے دیکھ رہا ہوں کہ ابھی وہی پہلے کی رفتار ہے۔ پوربی ضلعوں کی اور سوتیلے بجے کی طرح سے کوئی بھی خیال نہیں دیا جاتا ہے ان کو کورا کرکٹ کی طرح بری حالت میں چھوڑ دیا گیا ہے۔ ادھر کے لوگوں کا یہ خیال ہے کہ سرکار کا یہی کام ہے کہ پولیس عدالتیں اور چوکیدار ہوں اور اس نے علاوہ اور کوئی پرویشن سرکار کی طرف سے نہیں آئے۔ وہ یہ نہیں جانتے ہیں کہ سرکار کا یہ کام نہیں ہے کہ پانی کے لیے نہر بنائے۔ بجلی لگائے۔ ان لوگوں میں زیادہ پترے نہیں ہیں عرف توڑے سے چوکیدار پولیس اور عدالتوں کو ہی یہ سمجھتے ہیں کہ گورنمنٹ کا یہی کام ہے مگر سب سے زیادہ روپیہ انہیں ضلعوں کے لوگوں سے لیا جاتا ہے۔ پتر بھی آج ہمارے اوپر خرچ کی وہی پہلی سی رفتار ہے۔ پہلے تو اودھ اور پچھمی ضلعوں کے راجہ اور رئیس گورنمنٹ میں ہوتے تھے اور وہی گورنمنٹ ہوتے اس لیے جتنے بھی سدھار کے کام ہوئے۔ نہر کو دیکھیں تو اس طرف دنی۔ بجلی کو دیکھیں تو اس طرف لگی۔ ٹیوب ویل کو دیکھیں تو اس طرف چلائے گئے کوروزوں روپیہ کھینچ کر پچھمی ضلعوں کی طرف لگا دیا گیا ہے۔ اور اس طرف کوئی دھیان نہیں دیا گیا ہے جہاں کے آدمی کشت میں ہیں۔ گوان سے زیادہ سے زیادہ روپیہ لیا جاتا ہے لیکن تاہم ان کے سدھار اور امداد کی طرف قطعی کوئی دھیان نہیں دیا گیا۔ اب بھی ہم یہ دیکھ رہے ہیں کہ کانگریس گورنمنٹ کو گمراہ کرنے کی کوشش کی جاتی ہے۔ بہت سے لوگ یہ سوال لے کر اٹھتے ہیں کہ اگر اتنی تنخواہیں ملارہے تو دی جاتی ہیں۔ ریٹس زیادہ ہیں۔ پانی خراب ہے۔ کچھ کہتے ہیں کہ نہر کی وجہ سے بیماری پھیل گئی ہے آدمی مر رہے ہیں۔ بدھیمی ہو رہی ہے۔ جہاں بہ سب کچھ ہو رہا ہے وہاں مر مر کر ۲۰ کروڑ روپیہ ادھر پھینک دیا گیا ہے تو اتنا زیادہ روپیہ گھا گھا کر ان ضلعوں میں لگایا گیا ہے اور پوربی ضلعوں کی طرف کوئی دھیان نہیں دیا گیا ہے جو

[Shri Ram Dhari Pande]

نہیں مال اور بہار کی سرحدد پر ہیں جہاں پانی خراب ہے اگر اس طرف دھیان دیا جاتا تو پیداوار اچھی ہوتی اور گورنمنٹ کو کوئی نقصان بھی نہیں ہوتا لیکن بات یہ ہے کہ ان کو دال بہات کھانے کو ایک چھنانک گھی چھینٹے پر ہمارے پوربی ضلعوں میں ستو تک نہیں۔ وہاں نہریں ہیں۔ بجلی ہے۔ بجلی سے سنبھائی ہوتی ہے مگر ہماری طرف کے آدمیوں نے دیکھا تک نہیں کہ بجلی سے کیسے سی بچائی ہوتی ہے اور نہر کیسی ہوتی ہے وہ تو محض اگان اور ٹیکس دینا ہی جانتے ہیں۔ پہلے جو تھوڑے سے ہمارے راجہ اور رئیس کونسل میں آتے تھے اور جو پوجا کے سچے پوتہ لگاتے تھے وہ سیدھے سادھے اور معہ ان ایسے تھے، پڑھے آدمی ہوتے تھے کیونکہ اہر نہ تو کوئی یونیورسٹی ہے نہ کالج ہے۔ تو وہ لوگ سب ان کو گھولے میں ڈالتے تھے اور وہ پوربی حصوں کی اور دھیان نہیں دے سکتے تھے۔ کیا وہی حالت آپ بھی کرنے کو تیار ہیں۔ صوبہ میں جتنی یونیورسٹیز ہیں سب اسی طرف ہیں۔ لکھنؤ۔ آگرہ۔ علیگڑہ۔ الہ آباد۔ ایک آواز۔ بفارس کی بابت آپ کیا کہتے ہیں؟ مدارس ہوں اسی طرف ہے۔ پوربی حصہ تو جاگلی حصہ ہے کانگریس گورنمنٹ کو میں جانا ہوں کہ اس نے ہر طرف کرائٹ کی ہے۔ گاؤں میں۔ شہر میں۔ پانی میں۔ جمل میں۔ نہر میں۔ آسمان میں۔ زمین میں۔ سب میں کرائٹ پیدا کر دی ہے۔ اس کے تھوڑے سے سمے میں سب ہی کام جاری ہوئے ہیں۔ لیکن ہم کو قدر معلوم ہوتا ہے کہ آج بھی ہمارا حصہ ادھر نہیں دے رہی ہے۔ اب بھی جو روپیہ خرچ ہوتا ہے ادھر ہی خرچ ہوتا ہے۔ اس ایٹے میں پرارہنا کرتا ہوں کہ گورنمنٹ ہمارے ضلعوں کی طرف بھی دھیان دے کیونکہ جیسے جیسے بات کے دن نزدیک آتے ہیں تریز کے رنگتے کانپتے ہیں اور ادھر کے لوگ اپنی موت کے دن گننے لگتے ہیں۔ بستی اور گورکھپور کے لوگوں کو بہت زیادہ دکھ ہوتے ہیں۔ ہمارے غار پور کے توداٹھی جی کہنے لگے کہ ہم کو نہر کی ہوا نہ لگے ورنہ بڑے دھم ہونگے۔ بہہ ہو جائیگا وہ ہو جائیگا۔ برسات کے دن آ رہے ہیں۔ دن گنے جا رہے ہیں۔ کشت کے دن آ رہے ہیں۔ بہہ ہوتا ہے کہ ان کو ناڑ تک پہنچ جاتا ہی مشکل ہو جاتا ہے تاکہ بچ سکیں کنواں ان کے پاس نہیں ہے کہ فصل کھانے سے تیار ہے۔ دس روز پہلے سکیں۔ گورکھپور میں بہہ دیکھا گیا ہے کہ فصل کھانے سے تیار ہے۔ دس روز پہلے پانی آ گیا اس کی وجہ سے فصل کھیت میں کھڑی ہوئی سرتی رہتی ہے اور اگر کاشت رکھ کر رکھتی ہے تو کھلیان میں سرتی رہتی ہے ضرورت اس بات کی ہے انصاف یہ چاہتا ہے کہ اس ہاؤس کے ہر ایک۔ میسج کو اور گورنمنٹ کو اس اور دھیان دینا چاہیئے جس حصہ کو ہم اتنے اور جنگلی سمجھ کر چھوڑ دیتے ہیں اور جہاں سوائے پولیس اور عدالتوں کے گورنمنٹ کا کوئی پوزیشن نہ ہو نہ کوئی بڑا کالج ہے۔ نہ نہر ہے۔ نہ بجلی ہے۔ نہ اور کوئی چیز ہے مگر یہ حصہ زیادہ سے زیادہ روپیہ سرکار کو دیتا ہے۔ ہر کردروں روپیہ ادھر لکایا گیا ہے جہاں سے اتنی آمدنی نہیں ہوتی ہے تو ضرورت ہے کہ اس طرف کی بدھنسی کو تھیک کریں اور دس چار برس کے لیے ادھر خرچ کو روک دیا جائے اور سب

روپیہ کو ادھر خرچ کیا جائے تا کہ اس طرف کی پرچا اور آدمی بہ سمجھیں نہ سرکار کا اور بھی کام ہے اور سرکار مرنے اور جینے کے سوال کو بھی حل کرتی ہے۔ جیسا کہ شری شبن لال جی نے بتلایا ہے اُس سے بہت سی سہولتیں پیدا ہو جائیں گی۔ روپیہ سب سے زیادہ اسی حصہ سے آتا ہے۔ گورکھپور اور بستی میں ۲۳ روپیہ ۲۴ ملین ہیں اگر ٹھیک ٹھیک پانی ملے تو ہم بہت زیادہ گنا پیدا کر سکتے ہیں اور سرکار کو کوئی نقصان نہیں ہوگا۔ لیکن دیکھا جاتا ہے کہ فصل بالکل تیار ہے مگر ۱۵ روز تک پانی نہیں ملا تو سب کی سب سوکھ گئی اور ساری محنت برباد ہو گئی اور لوگ تباہ ہو گئے اور وہ تیرا تیرا کر کے رہ جاتے ہیں علاوہ اس کے پانی ہی وہاں کا خراب ہے وہاں زوروں کا ملیہا پھیلتا ہے مہینوں رہتا ہے جان و مال کا نقصان ہوتا ہے۔ لوگ سرتے کھپتے رہتے ہیں۔ لہذا وہاں پر ان حصوں میں اس قسم کے سدھار کی ضرورت ہے جن کی طرف ابھی تک دھیان نہیں دیا گیا ہے۔ اس لیے میں گورنمنٹ سے پراگتہا کرتا ہوں کہ ابکی باری پوری حصوں کی ہے جس کی طرف گورنمنٹ نے ابھی تک دھیان نہیں دیا ہے۔ اب آپ اس طرح کے سدھاروں میں پہلے پوری ضلعوں کو رکھیں ورنہ بڑا انیائے ہو جائیگا۔

*The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, yesterday when I moved the motion for this grant I made certain introductory remarks. Then I explained the position as regards the Eastern Grid scheme. The honourable mover of this cut perhaps wants to know from the Government whether Ghazipur, Ballia, Benares, Gorakhpur, Basti and Azamgarh districts will be benefited by this scheme or not. Well, Sir, as far as the scheme as devised by the author is concerned, I do not think that there is any room for these districts to be benefited. As the House knows if the Government were to launch this scheme then the first thing to do will be to lay out this scheme in those portions for which it was primarily designed, and when it has been completed in those portions it may be possible to extend it to other places to which it could conveniently be extended and it is possible that the districts which have been mentioned by honourable members of this House may be benefited by the scheme. The only thing I can say at this moment, without having previously examined the possibilities of putting these proposals in real practice, is this that Government will try its best to benefit these districts if this scheme is launched. As far as the launching of the scheme itself is concerned I have already made it clear to this House that the Government has thought it proper that as this scheme is a technical one, it should be thoroughly examined by technical experts, who have examined it and have submitted their report. That report is about to be placed in the hands of a committee which is to be composed of members of this House. Sir, I deplore the fact that our Opposition has invented a new moral code by which the successors are punished for the sins of their predecessors. Whenever there is a motion on which they speak little regard is paid by them to the fact that the Congress Government have only recently come into office and that if there is any delay in providing facilities in places which should have been provided long ago by the previous Government that cannot be the fault of this Government. This Government, as I said

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

[The Hon'ble the Minister of Communication]
yesterday, is only too anxious to place every possible facility within the reach of the people in every part of this province in the shortest possible time? but, Sir, the Congress Government have no magic wand with which it is possible for them to do a thing in the twinkling of an eye. There are big projects which take time to materialize, and I hope the honourable member will understand that they will take a reasonable time to complete. I quite recognize that eastern districts need irrigation facilities, but I do not admit that the Government have accorded to them any step-motherly treatment. I do not think, nor did I think this at the time I was a member of the Opposition in the days of the previous Government, that the Government was meting out any step-motherly treatment to the eastern districts. They have tried to spread over a net of irrigation facilities all over the province and they chose to launch their experiments in this direction in those districts first which very badly needed these facilities and then if it were found successful to extend these facilities to other localities as well. The reason why these facilities were provided in the western districts was not because of any averseness on the part of the Government to accord step-motherly treatment to the eastern districts? but simply because the Government thought that they should confine their experiments to a narrower area. Yesterday I pointed out that we thought it better that we should benefit from the experiments that have been made in the western districts before launching on similar experiments in the eastern districts so that we could remove any defects which may exist in the scheme which is being tried in the western districts. Therefore, I submit, Sir, it will take time to extend our hydro-electric scheme, as has been pointed out by Mr. Shibban Lal Saksena, to the eastern districts. Personally speaking, I am not against it. I am quite ready to entertain the idea of extending it and I would assure the honourable member that we are trying our best to search every possible source for generating electricity for these schemes. If this honourable House is prepared to wait some time then we are prepared to do our best to investigate every source available where this energy can be produced and extend it to all the places where it is possible to do so. All I can say at present is that the Government is as anxious to provide these facilities to the eastern districts as the honourable members themselves, but that we must await the report of the expert committee appointed to investigate the matter. I myself am not prepared to advocate the launching of any scheme about which I may be accused afterwards unless this House associates itself with it. I have always thought and decided that I should bring this matter before this honourable House, and if it is in favour of launching this scheme I will at once do that. As far as the suggestion of the honourable mover is concerned, I think he may rest assured that we will try our best to benefit those districts about which he has spoken, and I will request him to intervene, if I have left out any point to which a reply has not been given, and ask me about it. With this assurance I hope that he will withdraw his motion.

Mr. Zahiruddin Faruki: Sir, I am thankful to the Hon'ble Minister for the statement which he has just made. It seems to me that the prospects of increasing irrigation facilities in the eastern districts are not

very bright. I should, however, like to know the precise position of the hydro-electric scheme the centre of which is Sultanpur. I should further like to know whether this scheme had been launched after some successful experiment and after the consideration of the fact that the scheme will prove beneficial. My question is that if this scheme, the centre of which is at Sultanpur, is found to be successful, is there any possibility of this scheme being extended to the adjoining districts, for instance, Jaunpur and Azamgarh? From the statement of the Hon'ble Minister I have not been able to follow exactly whether this scheme will prove successful or not. Also, Sir, I should like to know whether the Hon'ble Minister will set up any committee to consider and find out whether there is any place in any of the eastern districts where electricity could be generated. If there is any possibility of finding out a suitable generating station and if the Hon'ble Minister thinks that the scheme associated with the Sultanpur district comes out successful, then I will request him to see that this scheme is extended to the districts which I have mentioned. Further, I would request him that in any committee which he sets up he should see that there are representatives of the eastern districts also. My only purpose in moving the cut motion was to invite the attention of the Hon'ble the Minister to this matter. I can see that there are some technical obstacles in the way; still I find that I was supported by all sections of this House as to the desirability of extending the scheme to eastern districts. As the Hon'ble the Minister has agreed to extend the scheme, if feasible, I beg leave to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

*Mr. Rafi Uddin Ahmad:

I beg to move that under "sub-head B-Unproductive Works with capital accounts" a reduction of Re. 1 be made.

مسٹر رفیع الدین احمد —

جناب والا۔ میرا مقصد اس کٹ موشن کے لانے کا گورنمنٹ کی توجہ بندیلکھنڈ کے تالاب و جھیلوں کی طرح مبدل کرنے کا تھا۔ بندیلکھنڈ میں تالابوں اور جھیلوں کی وہی اہمیت ہے جو ریگستان میں نخلستان کی ہوتی ہے۔ اس اہمیت کو گورنمنٹ نے محسوس کیا ہے۔ اس کا ثبوت یہ ہے کہ بجٹ کی جاد ۳ صفحہ ۵۴ کے آئٹم ۷ اور ۵ میں بندیلکھنڈ کے تالاب و جھیل کا آئٹم رکھا ہے۔ مگر وجہ سخت حیرت ہوئی اس کو دیکھ کر کہ اس میں بہانی رسم کو پورا کیا ہے یعنی جس زمانہ میں اس کی اہمیت محسوس کی جاتی تھی اس وقت اس آئٹم کو لکھنا ضروری سمجھا گیا لیکن اب اس کے ساتھ رقم بالکل غائب ہے یعنی یہ خیال کیا گیا ہے کہ اب اس مد میں خرچ کرنے کی ضرورت نہیں۔ جناب والا۔ بندیلکھنڈ میں قدرتی جھیلیں نہیں ہیں بلکہ وہاں کی خشک سالی کو محسوس کر کے بڑے بڑے تالاب و جھیلیں بنا دی گئی ہیں جن میں قدرتی برساتی پانی گرتے ہیں۔ جس وقت کافی بارش ہوتی تھی اس وقت کافی پانی جمع ہو جاتا تھا لیکن بارش کی کمی کی وجہ سے اور کچھ اس وجہ سے کہ اطراف کے کھیتوں کی مٹی گر کر جمع ہو گئی ہے۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ موسم

*Speech not revised by the honourable member.

[Mr. Rafi Uddin Ahmad]

گرما ہونے سے قبل یہ ہے جو پیلین خشک ہو جاتی ہیں اور سیکڑوں مویشی پیدا ہو جاتے ہیں اور اطراف کے جو کوئیں ہیں وہ بھی خشک ہو جاتے ہیں۔ میں خصوصیت سے گورنمنٹ کی توجہ اس طرف دلانا چاہتا ہوں کہ باندہ شہر میں پانی کی بہت تکلیف تھی محکمہ نہر سے اس کی درخواست کی گئی میونسپلٹی کو محکمہ نہر کو دس ہزار روپیہ دینا پڑا اور نصف میل سے کم فاصلہ ہے جہاں سے بذریعہ نالی نہر کا پانی لایا جاتا ہے جس کا ۵۰۰ روپیہ سالانہ باندہ میونسپلٹی کو دینا پڑتا ہے۔ محکمہ نہر کا صرف کامرشل مقصد نہ ہونا چاہیئے بلکہ محکمہ نہر بنیولینٹ (benevolent) سرورس کی بھی ذمہ دار ہے اور محکمہ نہر کا فرض کہ جہاں پبلک کو پانی کی تکلیف ہے اس کو دور کرے اگر آسانی سے محکمہ اس تکلیف کو رفع کر سکتا ہے۔ باندہ کی میونسپلٹی سے جو ۵۰۰ روپیہ لیا جاتا ہے یہ بہت زیادہ رقم ہے وہ تخفیف کی جائے اور بندیلکھنڈ میں مویشیوں کے لیئے قلابوں میں پانی کا انتظام کیا جائے۔ قلابوں کے وجہ سے بذریعہ پرکولیشن (percolation) جو پانی کنوؤں میں جاتا تھا وہ اب بند ہو گیا ہے چونکہ تالاب خشک ہو گئے اس لیئے میں گزارش کروں گا کہ آئندہ نمبر ۵ - ۷ یعنی بندیلکھنڈ کے قلابوں کی درستگی و اضافہ کے لیئے کوئی رقم نہیں لکھی گئی ہے اس کا لکھا جانا ضروری ہے *

*Mr. Rafi Uddin Ahmad : میسٹر رفی اُددین احمد :

جاناب والا، میرا مقصد اس کٹ مویشن کے لانے کا گورنمنٹ کی توجہ بوندلخنڈ کے تالاب و جیلوں کی طرف مبذول کرنے کا تھا۔ بوندلخنڈ میں تالابوں اور جیلوں کی کھلی اہمیت ہے جو ریگستان میں نخلستان کی ہوتی ہے۔ اس اہمیت کو گورنمنٹ نے محسوس کیا ہے۔ اسکا ثبوت یہ ہے کہ بجٹ کی جلد ۳ صفحہ ۶۷ کے آئٹم ۶، ۷ میں بوندلخنڈ کے تالاب و جیل کا آئٹم رکھا ہے۔ مگر مجھے سخت ہیرت ہوئی اسکو دیکھ کر کہ اس میں پورانی رسم کو پورا کیا ہے، یاں جس زمانے میں اسکی اہمیت محسوس کی جاتی تھی اس وقت اس آئٹم کو کہنا ضروری سمجھا گیا۔ لیکن اب اس کے سامنے رقم بیکول شایع ہے، یاں یہ خیال کیا گیا ہے کہ اب اس مد میں خرچ کرنے کی ضرورت نہیں۔ جاناب والا، بوندلخنڈ میں کدورتی جیلوں نہیں ہیں بلکہ وہاں کی خشک سالی کو محسوس کر کے بڑے بڑے تالاب و جیل بنائے گئے ہیں جن میں کدورتی برساتی نالے گرتے ہیں۔ جس وقت کافی بارش ہوتی تھی اس وقت کافی پانی جمع ہو جاتا تھا۔ لیکن بارش کی کمی کی وجہ سے اور کچھ اس وجہ سے کہ اتراکھ کے پتوں کی مٹی گری کر جمع ہو گئی ہے، نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ موسم گرمی ہونے میں کھلی جیلوں خشک ہو جاتی ہیں اور سیکڑے مویشی پھاڑے مرنے لگتے ہیں اور اس طرف کے جو کچھ ہیں وہ بھی خشک ہو جاتے ہیں۔ میں محسوسیت سے گورنمنٹ کی توجہ اس طرف دلانا چاہتا ہوں کہ باندہ شہر میں پانی کی بہت تکلیف تھی۔ محکمہ نہر سے اس کی درخواست کی گئی میونسپلٹی کو محکمہ نہر کو دس ہزار روپیہ دینا پڑا اور نصف میل سے کم فاصلہ ہے جہاں سے بذریعہ نالی نہر کا پانی لایا جاتا ہے جس کا ۵۰۰ روپیہ سالانہ باندہ میونسپلٹی کو دینا پڑتا ہے۔ محکمہ نہر کا صرف کامرشل مقصد نہ ہونا چاہیئے بلکہ محکمہ نہر بنیولینٹ (benevolent) سرورس کی بھی ذمہ دار ہے اور محکمہ نہر کا فرض کہ جہاں پبلک کو پانی کی تکلیف ہے اس کو دور کرے اگر آسانی سے محکمہ اس تکلیف کو رفع کر سکتا ہے۔ باندہ کی میونسپلٹی سے جو ۵۰۰ روپیہ لیا جاتا ہے یہ بہت زیادہ رقم ہے وہ تخفیف کی جائے اور بندیلکھنڈ میں مویشیوں کے لیئے قلابوں میں پانی کا انتظام کیا جائے۔ قلابوں کے وجہ سے بذریعہ پرکولیشن (percolation) جو پانی کنوؤں میں جاتا تھا وہ اب بند ہو گیا ہے چونکہ تالاب خشک ہو گئے اس لیئے میں گزارش کروں گا کہ آئندہ نمبر ۵ - ۷ یعنی بندیلکھنڈ کے قلابوں کی درستگی و اضافہ کے لیئے کوئی رقم نہیں لکھی گئی ہے اس کا لکھا جانا ضروری ہے *

*Speech not revised by the honourable member.

जनरल वर वह बहुत ज्यादा रकम है, वह तखफीफ की जाये और बुन्देलखण्ड में मवेशियों के लिए तालाबों में पानी का इन्तजाम किया जाए। तालाबों की वजह से वजहिए परकोलेशन (percolation) जो पानी कुवों में जाता था वह अब बन्द हो गया है। चूकि तालाब खुश्क हो गए इसलिए मैं गुजराजि कम्पा कि आइटम न० ५—७ यानी बुन्देलखण्ड के तालाबों की दुस्मती व टजफा के लिए कोई रकम नहीं लिखी गई है, इसका लिखा जाना जरूरी है।

Shri Manni Lal Pande : श्री मन्नी लाल पांडे .

जनाब वाला, मेरे दोस्त ने जो बुन्देलखण्ड का नकशा खींचा है वह बिल्कुल सही है। वहां पानी की इनकी दिक्कत है कि गर्मी के दिनों में कुये तक सूख जाते हैं। मवेशियों को लोग बहुत फामले पर ले जाते हैं और अपने हाथ से कुवों में पानी खींच कर पिलाते हैं। जहां कहीं पचायत के जरिये से या गांव वालों ने उदारता से तालाब बनवा रखे हैं उनके ऊपर नहर वाले पानी का इतना दाम लगाते हैं कि वह बेचारे उसका भार नहीं उठा सकते। मैं गवर्नमेंट की तबज्जह दिलाना चाहता हू कि वहां खास तौर से हुक्म दिये जाये कि मवेशियों को जो पानी दिया जाता है उसका दाम न लिया जाये। तालाबों में पानी दिया जाये। यह वाकया है और यह गौर तलब मसला है कि जो रकम उस आइटम के सामने होनी चाहिये थी वह नहीं है। फार्मि-वर्क जब खुलता है तो बजाय इसके कि सड़को पर रुपया लगाया जाय ज्यादा से ज्यादा तालाब और बाध बनाये जाने हैं। जालोन में कांच एक मुकाम है। वहां गवर्नमेंट की तरफ से एक बाध बनाया गया था। जो रुपया उसमें खर्च हुआ था १५ साल के अन्दर वसूल हो गया। अब उसमें कुछ सिचार्ड भी होनी ह। अगर ऐसे दूसरे बाध बनाये जाये तो वह गवर्नमेंट के लिये आर्थिक दृष्टि से भी लाभकारी होंगे और काश्तकारों का भी फायदा हो जावेगा।

Shri Manni Lal Pande :

ش-ری منی لال پانڈے —

حباب والا - میرے دوست نے جو بنڈیلکھنڈ کا نقشہ کھینچا ہے وہ بالکل صحیح ہے - وہاں پانی کی اتنی قلت ہے کہ گرمی کے دنوں میں کوئیں تک سوکھ جاتے ہیں موشیوں کو لوگ بہت فاصلے پر لے جاتے ہیں اور اپنے ہاتھ سے کوؤں سے پانی کھینچ کر پلاتے ہیں - جہاں کہیں پنچایت کے ذریعہ سے گاؤں والوں نے ادارتا سے تالاب بنوا رکھے ہیں ان کے اوپر نہر والے پانی کا اتنا دام لگے ہیں کہ وہ بیسارے اُس کا بہار نہیں اُٹھا سکتے - میں گورنمنٹ کو توجہ دلاتا چاہتا ہوں کہ وہاں خاص طور سے حکم دیئے جائیں کہ موشیوں کو جو پانی دیا جاتا ہے اُس کا دام نہ لیا جائے - تالابوں میں پانی دیا جائے - یہ واقعہ ہے اور یہ غور طلب مسئلہ ہے کہ جو رقم اُس آئٹم کے سامنے ہونی چاہیئے تھی وہ نہیں ہے - فیمن ورک (famine work) جب کھلتا ہے تو بجائے اُس کے کہ سڑکوں پر روپیہ لگایا جائے زیادہ تالاب اور باندھ بنائے جاتے ہیں - حالوں میں کوئچ ایک مقام ہے وہاں گورنمنٹ کی طرف سے ایک باندھ بنایا گیا تھا جو روپیہ اُس میں خرچ ہوا تھا 15 سال کے اندر واصل ہو گیا - اب اُس سے کچھ سینجائی بھی ہوتی ہے اگر ایسے دوسرے باندھ بنائے جائیں تو وہ گورنمنٹ کے لیئے آرتھک درست سے بھی لا بہہ کاری ہوئے اور کاشتکاروں کو بھی دائدہ ہو جائیگا *

*The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

جناب والا — بندیلکھنڈ کی شکایت کو میں نے محکمہ صاحب کی تقریر سے اور اپنے دوست کی تقریر سے سنا — قبل اس کے کہ میں اس خاص شکایت کی بابت حد یہاں مخصوص طور سے کی گئی ہے کچھ عرض کروں یہ بات عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس وقت ہمارے سامنے اریگیشن بجٹ ہے — ہمارا تعلق صرف ان میں سوالات سے ہے جتنا تعلق اریگیشن سے ہے — اگر بندیلکھنڈ میں عوام کو تکلیف ہوتی ہے آبپاشی کی نہیں — بلکہ پینے کے لیئے اور ایسی ضروریات کے لیئے تو اس کی نسبت میرے عرض کرونگا کہ اس کا محکمہ نہر سے کوئی خاص تعلق نہیں ہے — میں انکار نہیں کرتا بلا ضروری بات نہیں ہے جس کی طرف گورنمنٹ کو بحیثیت صوبہ کی گورنمنٹ ہونے کے توجہ نہ کرنی چاہیئے ضرور کرنا چاہیئے — لیکن اس امر کی طرف توجہ دلانے کا موقع اور کسی جگہ آ سکتا ہے — لیکن اس جگہ خاص طور سے اس کا بیان نہیں کیا جا سکتا — میرے قابل دوست نے یہ فرمایا کہ محکمہ نہر سے میونیسیپلٹی باندا جو پانی ایتی ہے اس کی نسبت

یہ سوال اس حیثیت سے کہ محکمہ نہر پانی کی قیمت یہ ہے — — — — —
 ہو سکتا تھا — لیکن میں اپنے قابل دوست کی توجہ دلانا چاہتا ہوں کہ جو قیمت پانی کی وہاں پر لی جا رہی ہے اس قیمت کا کوئی اصول ہے جس پر وہ لی جا رہی ہے — میں زیادہ سے زیادہ اس معاملے میں اتنا کر سکتا ہوں کہ اس قیمت کو مکرر جنچواؤں اور یہ دیکھ لوں کہ اگر واقعی اس میں کسی قسم کی تخفیف کا امکان ہے تو اس کو تخفیف کرادوں — لیکن اگر جس طریقہ سے وہ قیمت کم کی گئی ہے اس طریقہ سے حساب لگانے سے اس میں کسی قسم کی تخفیف ممکن نہ ہو تو میں عرض کرونگا کہ مجبوری ہوگی — اس مجبوری کا غالباً میرے پاس کوئی علاج نہ ہوگا — یہ ممکن ہے کہ میونیسیپلٹی اپنے اس کام کے لیئے کسی دوسری طرف گورنمنٹ کے کسی دوسرے محکمہ کی طرف توجہ فرمائے — جہاں تک وہاں کے لیکس (lakes) اور رزروائر (reservoir) کا تعلق ہے ان کی نسبت ارشاد فرمایا گیا کہ تمام بجٹ میں روپیہ ہے اور بجٹ میں ایک مدد لکھی ہوئی ہے مگر اُس کے سامنے روپیہ نہیں ہے — جس سے یہ معلوم نہیں ہو سکتا کہ کس مد میں کس قدر روپیہ خرچ کرنا مقصود ہے — میں جناب ممبر صاحب کو توجہ دلاتا ہوں کہ اگر وہ بجٹ کو ملاحظہ فرمادیں تو ان کو معلوم ہوگا کہ بجٹ میں یہ رقم کس نام سے دکھلائی گئی ہے اور وہ چیف انجینیئر کے ڈسپوزل پر رکھی جاتی ہے — بجٹ کے اندر تفصیل نہیں دکھلائی جانی ہے اور نہ دکھلایا جانا ممکن ہے کہ کس قدر روپیہ اس میں سے کس کام پر خرچ کیا جائیگا — مگر یہ ضرورت محسوس ہوتی ہے کہ اس میں سے کس نام کو کس مخصوص چیز پر صرف کیا جائے تو یہ ممکن ہے کہ اس چیز کا نام بجٹ میں دکھلا دیا جائے — لیکن جس وقت ہم بجٹ بناتے ہیں تو اس

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

رفت رقم دے لے سے کوئی خاص ٹیک ٹیک نہ کسی چیز کے لئے
 معین نہیں کر سکتے۔ اس لئے اس کا طرہ ریتہ یہ ہے کہ روپیہ کافی تعداد میں
 چیف انجینئر کے نام سے رکھ دیا جائے اور اس کو اختیار دے دیا جاوے کہ
 وہ ان کاموں کے اوپر حسب ضرورت صرف کرے۔ لہذا جو روپیہ بجٹ میں
 اس حیثیت سے دیکھ لیا گیا ہے اس کے معنی میسر صاحب کو یہ ایسا چاہئے
 کہ وہ ان اغراض پر صرف کرنے کے لئے ہے جن اغراض کی طرف میسر صاحب
 نے اپنی تقریر میں اشارہ فرمایا ہے اور ان میں کہا گیا ہے کہ چیف انجینئر
 صاحب ضرورت کے مطابق ان چیزوں پر روپیہ کو صرف کرینگے۔ جہاں تک
 بندیلکھنڈ کا تعلق ہے اس کی نسبت میں یہ عرض کروں گا کہ کانگریس گورنمنٹ
 ہی نہیں بلکہ محکمہ کو کافذات دیکھنے سے یہہ معلوم ہوا کہ اب یہ
 پہلے جو گورنمنٹ تھی وہ ہمیشہ اس دلاش میں رہی کہ بندیلکھنڈ
 کی تکلیفیں جو آبپاشی کی وجہ سے ہیں جس طرح سے ممکن ہو
 دور کرنے کی کوشش کی جائے۔ چنانچہ وقتاً فوقتاً اسکیمیں ان کے سامنے آتی
 رہیں اور وہ اسکیمیں بعض وقت کسی نقص کی وجہ سے اور بعض وقت روپیہ
 نہ ہونے کی وجہ سے عمل میں نہیں لاتی گئیں۔ چنانچہ جس وقت کانگریس
 گورنمنٹ آئی اس وقت بعض چیزیں اس سلسلہ میں بندیلکھنڈ میں کانگریس
 گورنمنٹ کے سامنے رہیں اور اب بھی رہے اور اس امر کی کوتاہی
 کی جارہی ہے کہ جہاں تک ممکن ہو اریکیشن کے متعلق جو کچھ بندیلکھنڈ
 میں ترقی کے لئے کوشش کی جاسکتی ہے وہ ضرور کی جائے۔ اس وقت ایک
 مسئلہ خاص طور پر گورنمنٹ کے زیر غور ہے کہ کم از کم کتنے روپیہ کی مقدار
 سالانہ اس کام کے لئے بجٹ میں رکھی جائے جو بندیلکھنڈ پر صرف ہوتی رہے۔
 تو میں عرض کرتا ہوں جیسا کہ میں نے گذشتہ تقریر میں دیگر موشن پر گفتگو
 کرتے ہوئے عرض کیا تھا کہ کسی گورنمنٹ سے تھوڑی سی رقم کے اندر سیکڑوں اور
 ہزاروں پاؤں کی توقع کرنا اور یہہ سمجھنا کہ اتنے طویل صوبہ میں اتنی کٹید
 آبادی کی تکلیفوں کو اور ان کی شکایات کو ایک گورنمنٹ چھ مہینے یا سال
 بھر کے عرصہ میں بالکل دور کر سکتی ہے یہہ یقیناً از عقل اور قیاس ہے۔ میں اتنا
 کہہ سکتا ہوں کہ جو کچھ گورنمنٹ اس وقت تک کرتی رہی ہے اس سے یقیناً
 یہہ ثابت ہو سکتا ہے کہ آنریبل میمبران میں سے کوئی صاحب کھڑے ہو کر کسی
 چیز کی طرف توجہ دلائیں تو میں عرض کروں گا کہ وہ چیز ایسی تکلیف
 کی نسبت صاف طور پر یہہ ثابت کیا جاسکتا ہے کہ گورنمنٹ کی اس رقم سے
 توجہ ہے۔ ابھی کوئی ایسی چیز عملی طور پر آنکھوں کے سامنے نہیں آئی ہے
 جس سے دنیا کو معلوم ہوتا کہ ہاں اس چیز کی طرف توجہ کی گئی ہے۔ وہ
 صرف اس وجہ سے ہے کہ چیزوں کی تیاری کچھ وقت لیتی ہے۔ اس لئے میں
 اُمید کرتا ہوں کہ میرے قابل دوست ممبر اس گورنمنٹ پر یقین رکھینگے کہ
 ان تکلیفوں کا اس کو پہلے سے احساس ہے اور ان کی ضرورتوں پر نظر ہے اور
 ان کی ضرورتوں پر نظر رکھتے ہوئے یہہ گورنمنٹ موجودہ حالات اور مالی
 مشکلات کے دوران میں جو کچھ کر سکتی ہے کریگی اور کرنے کے لئے تیار ہے *

*The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर

आफ़ कम्प्युनिकेशन्स :

जनाब वाला, बुन्देलखण्ड की शिकायत को मैंने मुहरिक साहब की तक्ररीर से और अपने दोस्त की तक्ररीर से सुना । क़बूल इसके कि मैं इस खास शिकायत की वाबत जो यहां मखमूम तौर से की गई है कुछ अर्ज करूं, यह बात अर्ज करना चाहता हूं कि इस वक़्त हमारे मामले इरीगेशन बजट है । हमारा ताल्लुक सिर्फ़ उन्हीं सवालों से है जिनका ताल्लुक इरीगेशन से है । अगर बुन्देलखण्ड में अवाम को तकलीफ़ होती है—आवपाशी की नहीं बल्कि पीने के लिए और ऐसी ज़रूरियात के लिए, तो इसकी निस्वत मैं अर्ज करूंगा कि इसका मुहकमे नहर से कोई ख़ाम ताल्लुक नहीं है । मैं इन्कार नहीं करता । बिला ज़रूरी बात नहीं है जिसकी तरफ़ गवर्नमेंट को बहमियत सूबे की गवर्नमेंट होने के तवज्जह न करनी चाहिए । ज़रूर करना चाहिए । लेकिन इस अम्र की तरफ़ तवज्जह दिलाने का मौक़ा और किसी जगह आ सकता है, लेकिन इस जगह ख़ाम तौर से इस का बयान नहीं किया जा सकता । मेरे क़ाबिल दोस्त ने यह फ़रमाया कि मुहकमा नहर से म्यूनिसिपैलिटी बांदा जो पानी लेती है उसकी निस्वत ५०० रुपया नहीं लेना चाहिये या इसमें किमी किस्म की तख़फ़ीफ़ होना चाहिये कि ज़िम्मे लोगों को मालूम हो कि उनको पानी के लिए बहुत कम देना पड़ता है । यह सवाल इस हैसियत में कि मुहकमा नहर पानी की क़ीमत लेता है ज़रूर क़ाबिले क़बूल हो सकता था । लेकिन मैं अपने क़ाबिल दोस्त की तवज्जह दिलाना चाहता हूं कि जो क़ीमत पानी की वहां पर ली जा रही है, उस क़ीमत का कोई उसूल है जिस बिना पर वह ली जा रही है ?

मैं ज़्यादा से ज़्यादा इस मामले में इतना कर सकता हूं कि इस क़ीमत को मुक़र्रर जंचवाऊं और यह देख लूं कि अगर वाकई उसमें किसी किस्म की तख़फ़ीफ़ का इमकान है तो उसको तख़फ़ीफ़ करा दूं । लेकिन अगर जिस तरीक़े से वह क़ीमत कम की गई है उस तरीक़े से हिसाब लगाने से उसमें किमी किस्म की तख़फ़ीफ़ मुमकिन न हो तो मैं अर्ज करूंगा कि मजबूरी होगी । इस मजबूरी का ग़ालिबन मेरे पास कोई इलाज न होगा । यह मुमकिन है कि म्यूनिसिपैलिटी अपने इस काम के लिए किसी दूसरी तरफ़ गवर्नमेंट के किसी दूसरे मुहकमे की तरफ़ तवज्जह फ़रमाए । जहां तक वहां के लेक्स (lakes) और रिज़रवायर (reservoir) का ताल्लुक है उनकी निस्वत इरशाद फ़रमाया गया कि तमाम बजट में रुपया है और बजट में एक मद लिखी हुई है । मगर उसके सामने रुपया नहीं है, जिससे यह मालूम नहीं हो सकता कि किस मद से किस क़दर रुपया खर्च करना मक़सूद है । मैं जनाब मेम्बर साहब को तवज्जह दिलाता हूं कि अगर वह बजट को मुलाहिज़ा फ़रमावें तो उनको मालूम होगा कि बजट में यह रक़म किस नाम से दिखलाई गई है और वह चीफ़ इंजीनियर के डिस्पोज़ल पर रखी जाती है । बजट के अन्दर तफ़सील नहीं दिखलाई जाती है और न दिखलाया जाना मुमकिन है कि किस क़दर रुपया उसमें से किस काम पर खर्च किया जायगा । मगर यह ज़रूरत महसूस होती है कि उसमें से किस रक़म को किस मखसूस चीज़ पर सफ़र किया जाय, तो यह मुमकिन है कि उस चीज़ का नाम बजट में दिखला दिया जाय । लेकिन जिस वक़्त हम बजट बनाते हैं तो उस वक़्त हम पहिले से कोई ख़ास ठीक ठीक रक़म किसी चीज़ के लिए मुअय्यन नहीं कर सकते । इसलिए इसका तरीक़ा यह है कि रुपया काफ़ी तादाद में चीफ़ इंजीनियर के नाम से रख दिया जाए और उसको अखिनयार दे दिया जाये कि वह उन कामों के ऊपर हस्ब ज़रूरत सफ़र करे । लिहाज़ा जो रुपया बजट में डम हैमियत से दिखलाया गया है उसके मानी मेम्बर साहब को यह लेना चाहिये कि वह उन अग़राज पर सफ़र करने के लिए है जिन अग़राज की तरफ़ मेम्बर साहब ने अपनी तक्ररीर में इशारा फ़रमाया है, और उनमें कहा गया है कि चीफ़ इंजीनियर साहब ज़रूरत के मुताबिक़ उन

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

च जो पर खया को सर्फ करेगे । जहा तक बुन्देलखंड का ताल्लुक है उसकी निस्वत मैं यह अर्ज करूंगा कि कांग्रेस गवर्नमेंट ही नहीं, बल्कि मुझको कांग्रेसत देखने से यह मालूम हुआ कि अब में पहिले जो गवर्नमेंट थी वह हमेचा इस तलाश में रही कि बुन्देलखंड की तकलीफों, जो आब-पार्श की वजह से है जिस तरीके से मुमकिन हो दूर करने की कोशिश की जाए । चुनावे वक्तेन फवकनन स्कीमें उनके मानने आती रही और वह स्कीमें वाज वक्ते किसी नुक्स की वजह से और वाज वक्ते खया न होने की वजह से अमल में नहीं लाई गई । चुनावे जिस वक्ते कांग्रेस गवर्नमेंट आई उस वक्ते वाज चीजे इस सिलसिले में बुन्देलखंड में कांग्रेस गवर्नमेंट के सामने रही और अब भी जेरे गोर है, और इस अम्र की कोशिश की जा रही है कि जहा तक मुमकिन हो इरीगेशन के मुताल्लिक जो कुछ बुन्देलखंड में तरक्की के लिए कोशिश की जा सकती है वह जरूर की जाय । इस वक्ते एक मसला खास तौर पर गवर्नमेंट के जेर गौर है कि कम अज कम कितने रुपये की भिकदार मालाना इस काम के लिए वजट में रखी जाए जो बुन्देलखंड पर सर्फ होनी रहे । तो मैं अर्ज करता हूँ जैसा कि मैंने गुजिश्ता तकरीर में दीगर मोशन पर गुफ्तगू करते हुए अर्ज किया था कि किसी गवर्नमेंट में थोड़ी सी देर के अन्दर सैकड़ों और हजारों बातों की तवक्कौ करना और यह समझना कि इतने तबील सूबे में इतनी कसीर आवादी की तकलीफों को और उनकी शिकायतों को एक गवर्नमेंट छ महीने या साल भर के अर्से में बिल्कुल दूर कर सकती है, यह बईद अज अक्ल और कयास है । मैं इतना कह सकता हूँ कि जो कुछ गवर्नमेंट इस वक्ते तक करती रही है उसमें यकीनन यह साबित हो सकता है कि आनरेबुल मेम्बरान में से कोई साहब खड़े हो कर किसी चीज की तरफ तवज्जह दिलाये । तो मैं अर्ज करूंगा कि वह चीज ऐसी निकलेगी जिसकी निस्वत माफ तौर पर यह साबित किया जा सकता है कि गवर्नमेंट को उस पर पहिले से तवज्जह है । अभी कोई ऐसी चीज अमली तौर पर आखो के सामने नहीं आई है जिससे दुनिया को मालूम होता कि हा इस चीज की तरफ तवज्जह की गई है वह सिर्फ इस वजह से है कि चीजों की नैयारी कुछ वक्ते लेती है । इसलिए मैं उम्मीद करता हूँ कि मेरे काबिल दोस्त मुहरिक इस गवर्नमेंट पर यकीन रखेंगे कि इन तकलीफों का उसको पहिले से अहसास है और उनकी जरूरतों पर नज़र है, और उनकी जरूरतों पर नज़र रखते हुए यह गवर्नमेंट मौजूदा हालात और माली मुब्तिलात के दौरान में जो कुछ कर सकती है करेगी और करने के लिए नैयार है ।

Mr. Rafi Uddin Ahamad :

مسٹر رفیع الدین احمد —

میں آفریل ورور صاحب کا شکریہ اُس کے لیئے ادا کرتا ہوں جو انہوں نے بزدلیکھنڈ کے لیئے وہاں کی تکلیفیں دور کرے کا وعدہ کیا ہے — لہذا میں موشن کو واپس لے رہا ہوں

Mr. Rafi Uddin Ahamad : मिस्टर रफी उद्दीन अहमद :

मैं आनरेबुल वजीर साहब का शुकिया उसके लिए अदा करता हूँ जो उन्होंने बुन्देलखंड के लिए वहां की तकलीफें दूर करने का वादा किया है । लिहाजा मैं मोशन को वापिस लेता हूँ ।

The motion was, by leave, withdrawn.

The Deputy Speaker : The question is that under Heads of Account XVII, 18-A, and 19-B—Irrigation Works met from Revenue, a sum of Rs. 51,44,849 be voted.

The question was put and agreed to.

GRANT NO. 9. HEADS OF ACCOUNT XVII, 18-A 19-B, AND 65-A—
CHARGES ON IRRIGATION AND HYDRO-ELECTRIC ESTABLISHMENT.

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, on the recommendation of the Governor, I beg to move that under Heads of Accounts XVII, 18-A, 19-B and 65-A—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment—a sum of Rs.53,90,728 be voted.

Sir, at this late hour I do not propose to make any speech in regard to this motion, specially as there are many cut motions on this grant also on the agenda, and I think it would be unjust on my part to take time in my speech and not to allow other honourable members to speak who may be anxious to say something. Therefore, without making any introductory speech I take up my seat.

Khan Bahadur Muhammad Raza Khan: I beg to move that under sub-head 2-A—Chief Engineers and Superintending Engineers including Hydro-electric direction charges a reduction of Re.1 be made.

Khan Bahadur Muhammad Raza Khan :

خان بہادر محمد رضا خان —

جذاب والا — مجھے صرف تین باتوں کی طرف توجہ دلانا ہے — ایک تو یہ کہ گراؤں کا انتظام کاشتکاروں کے سر پڑتا ہے نہ کاشتکاران اپنی طرف سے ہمیشہ صاف کیا کہیں اس میں بڑی دقت یہہ ہوتی ہے کہ کاشتکار ایک تو اس کام کو انجام نہیں دیا کرتے یہہ اور بہت سے لوگوں کا کام ہے وہ لوگ اس کو نہیں کرتے — اس کا نتیجہ یہہ ہے کہ نہر کا پانی راستوں میں مارا مارا پڑتا ہے — دوسری وجہ یہہ ہے کہ گول اگر سرکاری ہونگے تو ایسی جگہ پانی جاسکتا جن رقبوں میں اب تک پانی نہیں گیا ہے — لہذا یہہ بڑی ضرورت ہے کہ گول محکمہ کی طرف سے بنائے جائیں — اس میں یہہ بات بھی ہوگی کہ پانی اُن مقامات پر بھی پہونچیکا جہاں اب تک نہیں گیا ہے اور محکمہ کی آمدنی زیادہ ہوگی اور جو اسوقت ریت کی کمی کی طرف توجہ کی جارہی ہے اُس کے کم کرنے میں آسانی ہوگی — دوسری بات یہہ ہے کہ پٹرولوں کی تنخواہ بارہ روپیہ ہوتی ہے اور اُن کی ذمہ داری کام کی بہت زیادہ ہے ایک پٹرول جو بارہ روپیہ تنخواہ پاتا ہے لیکن اُسکی جانچ کرنے والے یعنی اُس کے کام کی خوش اسلوی کو دیکھنے والے دو دو ہزار روپیہ تنخواہ پاتے ہیں اور یہہ شکایت کی جاتی ہے کہ پٹرول اور پٹرولی اپنے کام کو انجام نہیں دے سکتے ہیں یا خراب کرتے ہیں — تو میں ایک دیہاتی آدمی کی حیثیت سے یہہ عرض کرونگا کہ مہنگا روئے ایک بار اور سستا روئے بار بار — تو تنخواہ اتنی کی جائے جس سے وہ اپنا گذارہ کافی طریقہ پر کرسکیں — ایک بات مجھے یہہ عرض کرنا ہے کہ باغات کا جو محصول آبپاشی لیا جاتا ہے وہ ششماہی لیا جاتا ہے اُس کو سالانہ ہونا چاہیئے جیسا کہ ایسہہ کا محصول ہوتا ہے اس خیال کو لیتے ہوئے کہ درختوں کو پانی دیا جاتا ہے اور اُس میں چارہ وغیرہ بودیا جاتا ہے تو محصول زیادہ رکھا گیا ہے اُس کو جہان تک ہو سکتا ہو کم کرنے کی طرف توجہ کرنا چاہیئے — اس سے زیادہ مجھے کچھ عرض کرنا نہیں ہے *

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

Khan Bahadur Muhammad Raza Khan: خزانہ بھادور محمد رزا خان :

جناب والا، مجھے صرف تین باتوں کی طرف توجہ دیلانا ہے۔ ایک تو یہ کہ گولوں کا انجمام کاشتکاروں کے لیے پڑتا ہے کہ کاشتکار اپنی طرف سے ہمیشہ سافٹ کیا کرتے۔ ان میں بڑی دیکھ بھال ہوتی ہے کہ کاشتکار ایک تو اس کام کو انجمام نہیں دیا کرتے۔ یہ اور بہت سے لوگوں کا کام ہے، وہ لوگ اس کو نہیں کرتے۔ اس کا نتیجہ یہ ہے کہ نہر کا پانی راستوں میں مارا مارا فیرتا ہے۔ دوسری وجہ یہ ہے کہ گول اگر سرکاری ہوگا تو ایسی جگہ پانی جا سکے گا جین رقبوں میں اب تک پانی نہیں گیا ہے۔ لیہذا یہ بڑی ضرورت ہے کہ گول محکمہ کی طرف سے بنایا جائے۔ اس میں یہ بات بھی ہوگی کہ پانی ان محکموں پر بھی پہنچے گا جہاں اب تک نہیں گیا ہے اور محکمہ کی آمدنی زیادہ ہوگی، اور اس وقت جو ریت کی کمری کی طرف توجہ دینا ہے جا رہی ہے اس کے کم کرنے میں آسانی ہوگی۔ دوسری بات یہ ہے کہ پتروں کی تنخواہ بارہ روپے ہوتی ہے اور ان کی ذمہ داری کام کی بہت زیادہ ہے۔ ایک پتروں جو بارہ روپے تنخواہ پاتا ہے، لیکن اس کی جانچ کرنے والے یا ان کے کام کی خوش اسلوبی کو دیکھنے والے دو دو ہزار روپے تنخواہ پاتے ہیں اور یہ شکیات کی جاتی ہے کہ پتروں اور پٹواریوں اپنے کام کو انجمام نہیں دے سکتے ہیں، یا خراب کرتے ہیں۔ تو میں ایک دہائی آدمی کی ہئسیت سے یہ ارج کرے گا کہ "مہنگا روپے ایک بار اور سستا روپے بار بار"۔ تو تنخواہ اتنی کی جائے جس سے وہ اپنا گھرانہ کافی طریقے پر کر سکے۔ ایک بات مجھے یہ ارج کرنا ہے کہ باغات کا جو محمولہ آبپاشی لیا جاتا ہے وہ ششماہی لیا جاتا ہے۔ اس کو سالانہ ہونا چاہیے، جیسا کہ ایک کا محمولہ ہوتا ہے، اس خیال کو لے کر کہ درختوں کو پانی دیا جاتا ہے اور اس میں چارہ وغیرہ بھرا دیا جاتا ہے۔ تو محمولہ زیادہ رکھا گیا ہے۔ اس کو جہاں تک ہو کم کرنے کی طرف توجہ دینا چاہیے۔ اس سے زیادہ مجھے کچھ ارج کرنا نہیں ہے۔

*The Hon'ble the Minister of Communications:

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

جناب والا - معزز محکمہ نے اپنی تقریر میں گورنمنٹ کو تین امور کی طرف توجہ دلائی ہے - ان میں سے ایک یہ ہے کہ گولوں کا پانی کھیتوں تک پہنچانے کے لیے جو گواہ بنائے جاتے ہیں وہ گولے گورنمنٹ اپنے خرچ سے بنائے - کاشتکاروں کو وہ بنانا نہ پڑیں - اگر میں صحیح سمجھتا ہوں تو ان کی منشاء یہ ہے - اس کی نسبت میں یہ عرض کرونگا - اگرچہ بہت ممکن ہے کہ قابل محکمہ میوزی گذارش سننے کے بعد یہ فرما دیں کہ اس منسٹر کو تو کاشتکاروں کے ساتھ کچھ ہمدردی نہیں معلوم ہوتی لیکن میں یہ عرض کرونگا اگر گورنمنٹ ہر اس چیز پر خرچ کرنا شروع کرے جو اس اسٹیبلشمنٹ (establishment) کو قائم رکھنے کے لیے ضروری ہے تو اس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ کیا خرچہ مہیا نہیں کیا جاسکتا یا لوگوں کے اوپر اس کا بار بہت زیادہ ڈالنا پڑے گا - اس وقت تک یہ ہوتا رہا ہے کہ جب کبھی نئی نہر نکالی گئی گولس بنا دی گئیں اور اس کے بعد ان گولوں کو قائم رکھنا کاشتکاروں کے اوپر چھوڑ دیا گیا - گواوں پر جو خرچہ ہوتا ہے ان کی تعمیر پر اس کا اندازہ غالباً میمبر صاحب کو نہیں ہے - لیکن میں یہ بتاؤنگا کہ جو رقم کہ وہ بجٹ میں پیش کرتے ہیں وہ لاکھوں کی تعداد میں

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

[The Hon'ble the Minister of Communications]

غالباً گولوں کے اُدپر خرچ ہوتی ہے۔ تو اصولاً میہا اِس بات کو تسلیم کر لینا کہ گولوں کے اُدپر جو خرچہ ہوتا ہے اُس خرچے کو گورنمنٹ خود برداشت کرے اور کاشتکار کے اُدپر اُس کا کوئی بار نہ پڑے یہہ ایسی بات ہے کہ اِس صوبہ سے جس صوبہ کے اُدپر قرضہ کا اِتنا بار ہے جس کے اُدپر خرچوں کا اِس قدر بار ہو جیسا کہ آجکل ممبران کہتے ہیں اور جس کے اُدپر خرچوں کا اِس قدر بار ہو جیسا کہ آجکل موجود ہے۔ اِن حالات کے ماتحت یہہ توقع کرنا کہ گورنمنٹ گواؤں کا خرچہ خود برداشت کرنا شروع کرے تو یہہ کہاں تک بجا ہو سکتا ہے۔ اِس لیئے میں اُمید کرتا ہوں کہ قابلِ مہرک صاحب جہاں تک کہ اِن گولوں کے خرچہ کا تعلق ہے اِس بات پر مطمئن رہینگے کہ جو کچھ موجودہ صورت ہے اُس صورت نے بدلنے کے امکانات اُس وقت معلوم نہیں ہوتے۔ لہٰذا میں کسی کرنا ہے۔ مالکداری میں بیہ کمی کرنا ہے، کاشتکاروں کی آبپاشی میں بیہ کمی چاہی جاتی ہے لیکن محکموں کا جو خرچہ ہے اُس خرچہ کے لیئے روپیہ نکالنے کی جو کچھ بھی سبیلیں ہو سکتی ہیں اُن کی طرف تو ممبر صاحبان توجہ نہ فرمائیں اور وہ ہر ممکن چیز جس سے کہ تخفیف ہو سکتی ہو جس سے روپیہ کا بار گورنمنٹ کے اُدپر زیادہ ہو سکتا ہو اُس کو پیش کرنے کے لیئے ضرور آمادہ ہیں۔ میں یہہ نہیں عرض

دینا چاہی مگر میں اس مجبوری کو ان نے سامنے نہیں کر سکتے۔ جہاں تک وجہ سے گورنمنٹ اُن کی اُس رائے کو نہ ماننے پر مجبور ہوئی۔ جہاں تک پتروں کی تنخواہ کا تعلق ہے میں عرض کروں گا کہ پتروں کی تنخواہ کی بات ایک ایسا سوال ہے۔ چونکہ اِس وقت ہمارے سامنے محکمہ نہر کا بجٹ ہے ایسے وقت قابلِ مہرک نے پتروں کی تنخواہ کا سوال رکھا لیکن میں یہہ عرض کرتا ہوں کہ ہمارے موجودہ نظام حکومت کے اندر تنخواہوں کی جو صورت ہے اُس میں سب سے نیچے جو ملازم ہیں اُن کی تنخواہ اِس قدر کم ہے کہ وہ یقیناً اِس صوبے کے لیئے نہایت شرمناک بات ہے اور حکومت کے لیئے یقیناً ایک ایسی چیز ہے جس پر اُن کی توجہ سب سے پہلے پڑنی چاہیئے اور اِس بات کی کوشش ہونی چاہیئے کہ جن آدمیوں کو اضافہ کی ضروریات کے مطابق اتنا نہیں ملتا ہے جتنے میں وہ اپنا پیٹ بھر سکیں تو اُن کے لیئے یقیناً ایسا انتظام ہونا چاہیئے کہ وہ اپنی گذر کر سکیں۔ اِس لیئے جس وقت گورنمنٹ اِس امر کو اپنے سامنے رکھیکے کہ نیچے کی تنخواہیں ہیں اُن میں کتنا اضافہ ہو سکتا ہے اُس وقت یقیناً پتروں کی تنخواہ کا اضافہ زیرِ غور رکھا جائیگا اور اِس بات کی کوشش کی جائیگی کہ اُن کی تنخواہ میں جو کچھ اضافہ ممکن ہو وہ کیا جائے۔ لیکن اُس وقت جبکہ ایک طرف مثلاً پتواری ہیں۔ چہر اسی ہیں کانستبل ہیں۔ بہت سے عہدیدار ہیں۔ بہت سے چھوٹے چھوٹے ملازم ہیں جن کی تنخواہیں نہایت ناکافی ہیں اُن سب کی تنخواہوں پر غور ہو کر اُن سب کی

تندخواہوں کا انتظام ہونا چاہیئے۔ میں سمجھتا ہوں کہ اس عوبہ کی گورنمنٹ کے لیئے صرف پٹرولوں کی تندخواہ کا سوال لے لینا اور ایسے ہی اور آدمیوں کی تندخواہوں کے سوال کو خارج رکھنا یہ ایک ایسی بات ہے جو قطعاً مورد نہیں سمجھی جائیگی۔ اس لیئے جس وقت ممکن ہو اور جس وقت حالات اس امر کا تقاضا کریں گے اور ہم ادھر ادھر سے روپیہ بچا کر اس قابل ہو جائیں گے کہ ان کی تندخواہ بڑھا سکیں تو یقیناً پٹرولوں کی تندخواہ بڑھ سکیگی۔ ایک بات اور میرے قائل دوست نے اپنی تقریر میں فرمائی ہے اور وہ یہ ہے کہ باغوں کی آبپاشی باغوں کو پانی دینے کے لیئے جو آبپاشی لی جاتی ہے وہ شکرکین کے چارج کے برابر ہو جانا چاہیئے۔ something like that (خان بہادر محمد رضا خاں۔ بدائے ششماہی کے سالانہ لی جائے اور وہ بہت زیادہ پڑتی ہے اُس کو کم کر دینا چاہیئے)۔ باغوں کو کم کر دینے کے لیئے جو پانی لیا جاتا ہے میں تو اس کی نسبت یہ سمجھتا ہوں ممکن ہے کہ غلط ہو اور آنریبل میمبر اگر یہ سمجھیں کہ میں نے جو کچھ عرض کیا وہ غلط ہے اس کو صحیح کر سکتے ہیں۔ میں یہ سمجھتا ہوں کہ باغوں کو پانی دینے والے آدمی تو غالباً ایسے ہیں جو آبپاشی کو برداشت کر سکتے ہیں اور باغوں سے آمدنی بھی اتنی کافی ہوتی ہے کہ وہ آمدنی اس آبپاشی کو جو اس وقت لی جاتی ہے برداشت کر سکے۔ اور شکرکین کا جو مسئلہ ہے وہ ایک ایسا مسئلہ ہے کہ اس کا تعلق ایک ایسی جماعت سے ہے جس کی نسبت ہم اور آب سب مل کر یہ سمجھتے ہیں کہ اس میں ادائیگی کی قابلیت اور استعداد نہیں ہے لیکن باغ والے تو غالباً ایسے نہیں ہیں۔ تو کیا میں یہ سمجھوں کہ آنریبل میمبر صاحب یہ چاہتے ہیں کہ اس جماعت کو کہ جو جماعت اپنے مالی حالات کے اعتبار سے اس امر کی نہ مستحق ہو اور نہ آرزومند ہو کہ اس کو آرام اس معاملہ کے اندر پہنچایا جائے اس کو آرام پہنچانا چاہئے ہیں۔ میں نے ان کے اس مسئلہ کے متعلق کافی غور اس وقت نہیں کیا کہ واقعت اور حالات سے اس کا تعلق کیا ہے اس لیئے میں اس وقت تو یہی عرض کر سکتا ہوں کہ آب کی جو یہ تصویر ہے اس کو میں اس نظر سے جانچنے کے لیئے تیار ہوں کہ آیا جو کچھ آپ ارشاد فرماتے ہیں وہ پورا ہو سکتا ہے یا نہیں ہو سکتا۔ لیکن اگر امکان کرنے کے بعد یہ نتیجہ نکلا کہ پورا نہیں ہو سکتا ہے تو میں یہ نتیجہ آپ تک پہنچا دوں گا کہ میں نے آپ کے ارشاد پر غور کیا لیکن اس کا کرنا ممکن نہیں معلوم ہوتا اور اگر ممکن ہوا تو کر دیا جائیگا *

*The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل منیستر

آف کمیونیکیشنس :

جناوب والا—مؤجججج مؤھرک نے اپنی تقریر میں گورنمنٹ کی تین عمر کی طرف توجہ دلائی ہے۔ ان میں سے ایک یہ ہے کہ گولے کا پانی ختم تک پہنچانے کے لیے جو گولے بنائے جاتے ہیں وہ گولے گورنمنٹ اپنے خزانے سے بنائے، کارکنوں کو وہ بنانا نہیں پڑے۔ اگر میں سہی سمجھتا ہوں تو ان کی منشا یہ ہے۔ اس کی نسبت میں یہ اصرار کروں گا۔ اگرچہ

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.

[The Hon'ble the Minister of Communications]

बहुत मुमकिन है कि क्राबिल मुहरिक मेरी गुजारिश सुनने के बाद यह फ़रमावे कि इस मिनिस्टर को तो काश्तकारों के साथ कुछ हमदर्दी नहीं मालूम होती। लेकिन मैं यह अर्ज करूंगा, अगर गवर्नमेन्ट हर उस चीज़ पर खर्च करना शुरू करे जो इस एस्टेबलिशमेन्ट को कायम रखने के लिए जरूरी है तो इसका नतीजा यह होगा कि खर्चा मुहैया नहीं किया जा सकेगा या लोगों के ऊपर इसका भार बहुत ज्यादा डालना पड़ेगा। इस वक़्त तक यह होता रहा है कि जब कभी नई नहर निकाली गई, गूलम बना दी गई और उसके बाद उन गूलों को कायम रखना काश्तकारों के ऊपर छोड़ दिया गया। गूलों पर जो खर्चा होता है उनकी तामीर पर, उसका अन्दाज़ा गालिवन मेम्बर साहब को नहीं है। लेकिन मैं यह बतलाऊंगा कि जो रकम वह बजट में पेश करने हैं वह लाखों की तादाद में गालिवन गूलों के ऊपर खर्च होती है। तो उसूलन मेरा इस बात को तमलीम कर लेना कि गूलों के ऊपर जो खर्चा होता है उस खर्च को गवर्नमेन्ट खुद बरदाश्त करे और काश्तकार के ऊपर उसका कोई भार न पड़े यह ऐसी बात है कि इस सूबे में, जिस सूबे के ऊपर क़र्ज का इतना भार हो, जिसकी कि गिकायत हमारे क्राबिल दोस्त मुन्नालिफ़ पार्टी के मेम्बरान करते हैं और जिसके ऊपर खर्चों का इस क़दर भार हो जैसा कि आजकल मौजूद है—इन हालत के मातहत यह तवज्ज़ा करना कि गवर्नमेन्ट गूलों का खर्चा खुद बरदाश्त करना शुरू कर दे तो यह कहां तक बचा हो सकता है। इसलिए मैं उम्मीद करता हूँ कि क्राबिल मुहरिक साहब जहां तक कि इन गूलों के खर्चों का ताल्लुक है इस बात पर मुतमइन रहेंगे कि जो कुछ मौजूदा सूरत है उस सूरत के बदलने के इम्कानात इस वक़्त मालूम नहीं होते। लगान में कमी करना है, मालगुजारी में भी कमी करना है। काश्तकारों की आवपाशी में भी कमी चाहिए जाती है लेकिन मुहकमों का जो खर्चा है उस खर्चों के लिए रुपया निकालने की जो कुछ भी सवील हो सकती है उनकी तरफ़ तो मेम्बर साहबान तवज्ज़ह न फ़रमायें और वह हर मुमकिन चीज़ जिसमें कि तख़फ़ीफ़ हो सकती हो, जिसमें रुपया का भार गवर्नमेन्ट के ऊपर ज्यादा पड़ सकता हो उसको पेश करने के लिए जरूर आमादा हैं। मैं यह नहीं अर्ज करता हूँ कि क्राबिल मेम्बर साहब न जिस राय का इज़हार किया उनकी राय में एक माकूल बात थी। उन्होंने उसको मुनामिब समझा और पेश कर दिया। तो आज क्या मैं उनके पेश करने के लिए मशकूर न होऊँ। उन्होंने अपने नज़दीक एक बात जो अच्छी समझी उस बात की निस्वत गवर्नमेन्ट को सलाह देना चाही। मगर मैं इस मजबूरी को उनके सामने पेश करता हूँ जिसकी वजह से गवर्नमेन्ट उनकी उस राय को न मानने पर मजबूर हुई। जहां तक पतरौलों की तनख़्वाह का ताल्लुक है मैं अर्ज करूंगा कि पतरौलों की तनख़्वाह की बात एक ऐसा सवाल है—चूँकि इस वक़्त हमारे सामने मुहकमा नहर का बजट है ऐसे वक़्त क्राबिल मुहरिक ने पतरौलों की तनख़्वाह का सवाल रक्खा। लेकिन मैं यह अर्ज करता हूँ कि हमारे मौजूदा निज़ाम हुकूमत के अन्दर तनख़्वाहों की जो सूरत है उसमें सब से नीचे जो मुलाज़िम हैं उनकी तनख़्वाह इस क़दर कम है कि वह यक़ीनन इस सूबे के लिए निहायत गर्मनाक बात है, और हुकूमत के लिए यक़ीनन एक ऐसी चीज़ है जिस पर उनकी तवज्ज़ह सबसे पहिले पड़नी चाहिए और इस बात की कोशिश होनी चाहिए कि जिन आदमियों को ज़माने की जरूरियात के मुताबिक़ उतना नहीं मिलता है जितने में वह अपना पेट भर सकें तो उनके लिए यक़ीनन ऐसा इन्तज़ाम होना चाहिए कि वह अपनी गुज़र कर सकें। इसलिए जिस वक़्त गवर्नमेन्ट इस अम्र को अपने सामने रखेगी कि नीचे की जो तनख़्वाह हैं उनमें कितना इज़ाफ़ा हो सकता है, उस वक़्त यक़ीनन पतरौलों की तनख़्वाह का इज़ाफ़ा ज़रे गौर रक्खा जायगा और इस बात की कोशिश की जायगी कि उनकी तनख़्वाह में जो कुछ इज़ाफ़ा मुमकिन हो वह किया जाए। लेकिन इस वक़्त जबकि एक तरफ़ मसलन् पटवारी हैं, चपरासी हैं, कान्स्टेबुल हैं, बहुत से ओहदेदार हैं, बहुत से छोटे २ मुलाज़िम हैं जिनकी तनख़्वाहें

निर्माण का काफी है—उन सब की तनखाहों पर गार हो कर उन सब की तनखाहों का इतजाम हुंन चाहिए मैं समझता हूँ कि इस सब की गवर्नमेंट के लिए सिर्फ पतरौलो की तनखाह का सबाल ले लेना आर ऐसी ही और आदमियों की तनखाहों के सबाल को खारिज रखना यह एक ऐसी बात है जो कनअन माजू नहीं समझी जायगी। इसलिए जिस वक्त मुमकिन हो ओर जिस वक्त हालत इस अम्र का तकाजा करेंगे आर हम इधर उधर से रुपया बचा कर इस काबिल हो जायेंगे कि उनकी तनखाह बढ़ा सके तो यकीनन पतरौलो की तनखाह बढ़ सकेगी। एक बात अगर मेरे काबिल दोस्त ने अपनी तकरीर में फरमाई है, और वह यह है कि बागों की आव-पाशी बागों को पानी देने के लिए जो आवपाशी ली जाती है वह शुगरकेन के चार्ज के बराबर हो जाना चाहिए—something like that (खान बहादुर मुहम्मद रजा खा—बजाय इन्सुलेशन के सालाना ली जाए आर वह बहुत ज्यादा पड़ती है उसको कम कर देना चाहिए) बागों को देने के लिए जो पानी लिया जाता है मैं तो उसकी निस्वत यह समझता हूँ कि मुमकिन है कि गलत हो आर आनरेबुल मेम्बर अगर यह समझे कि मैंने जो कुछ अर्ज किया वह गलत है तो वह उसको सही कर सकते हैं। मैं यह समझता हूँ कि बागों को पानी देने वाले आदमी तो गालिवन ऐसे हैं जो आवपाशी को बरदाश्त कर सकते हैं और बागों से आमदनी भी इनकी काफी होती है कि वह आमदनी उस आवपाशी को जो इस वक्त ली जाती है बरदाश्त कर सके, और शुगरकेन का जो मसला है वह एक ऐसा मसला है कि उसका ताल्लुक एक ऐसी जमाअत में है जिसकी निस्वत हम आर आप सब मिल कर यह समझते हैं कि उसमें अदायगी की कबिलियत आर इन्सुलेशन नहीं है। लेकिन बागों वाले तो गालिवन इस नहीं हैं। तो क्या मैं यह समझू कि आनरेबुल मेम्बर साहब यह चाहते हैं कि उस जमाअत को कि जो जमाअत अपने माली हालात के एतवार में इस अम्र की निस्वत हो आर न आनरेबुल हो कि उसको आराम इस मामले के अन्दर पहुँचाया जाय और उसको आराम पहुँचाना चाहते हैं। मैंने उनके इस मसले के मुताल्लिक काफी गौर इस वक्त नहीं किया कि वाकआत और हालात से उसका ताल्लुक क्या है। इसलिए मैं इस वक्त तो यहाँ अर्ज कर सकता हूँ कि आप की जो यह तहरीक है उसको मैं इस नजर से जाचने के लिए तैयार हूँ कि आया जो कुछ आप इरशाद फरमाते हैं वह पूरा हो सकता है या नहीं हो सकता। लेकिन अगर इम्नहान करने के बाद यह नतीजा निकला कि पूरा नहीं हो सकता है तो मैं यह नतीजा आर तब पहुँचा दूँगा कि मैंने आप के इरशाद पर गौर किया लेकिन इसका करना मुमकिन नहीं मालूम होता और अगर मुमकिन हुआ तो कर दिया जायगा।

Khan Bhadur Muhammad Raza Khan — خان بہادر محمد رضا خان
 جذاب والا - میں نے جو کچھ بھی عرض کیا ہے وہ صرف عام مفاد کے لیے
 ہے۔ باغات صرف زمینداروں کے ہی نہیں کاشتکاروں کے بھی ہیں - کھیت میں
 نفع کم ہوتا اس لیے باغات نارنگی - امرود وغیرہ کے لگا دینے ہیں - یہ بات باغات
 کی تعریف میں نہیں آتی ہے اس کے علاوہ مجھے جو بات عرض کرنا ہے وہ یہ
 ہے تکالیف دہ ہے یعنی چک بندی میں - چک بندی وہ ہوتی ہے کہ نقشے کے
 مٹی نمبروں کا ایک چک بنا دیا جاتا ہے اور اگر ایک کھیت میں پانی پہنچ
 گیا اور ہزار بیگھے کا چک ہے تو سب کا محصول دینا پڑیگا - یہ ایک بہت
 ہی بڑی نا انصافی ہے اور اس نا انصافی کو روکنے کے لیے میں آئریبل وزیر صاحب

[Khan Bahadur Muhammad Raza Khan]

سے درخواست کرونگا کہ اس کی طرف خاص توجہ کریں کیونکہ یہہ کاشتکاروں کے لیے بڑی تکلیف دہ ہے۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اپنے کٹ موشن کو واپس لیتا ہوں *

Khan Bahadur Muhammad Raza Khan: خزانہ بھادور محمد رضا خان :

جنااب والا، میں نے جو کچھ بھی ارج کیا ہے وہ صرف عام مفاد کے لیے ہے۔ باغات صرف زمینداروں کے ہیں نہیں کاشتکاروں کے بھی ہیں۔ خेत میں نفا کم ہوتا ہے۔ اس لیے باغات نارنگی، امرود وغیرہ کے لگا دیتے ہیں۔ یہ بات باغات کی ترقی میں نہیں آتی ہے۔ اسکے علاوہ موزے جو بات ارج کرنا ہے وہ بہت ہی تکلیف دہ ہے، یاہی چک بندی میں—چک بندی وہ ہوتی ہے کہ ناکشہ کے کئی نمبروں کا ایک چک بنا دیا جاتا ہے اور اگر ایک خेत میں پانی پہنچ گیا اور اگر ہزار بیجے کا چک ہے تو سب کا محسوس دینا پڑے گا۔ یہ ایک بہت ہی بڑی نا انصافی ہے، اور اس نا انصافی کو روکنے کے لیے میں آنرےبل وزیر ساہب سے درخواست کر رہا ہوں کہ اس کی طرف خاص توجہ کریں، کیونکہ یہ کاشتکاروں کے لیے بڑی تکلیف دہ ہے، ان الفاظ کے ساتھ میں اپنے کٹ موشن کو واپس لیتا ہوں۔

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشن —

چک بندی کے متعلق جو ممبر صاحب نے ارشاد فرمایا ہے اس کے متعلق میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس سے بہت پہلے سے اس قاعدے کی ترمیم کے متعلق غور و بحث ہے جس کے ذریعہ سے ایسا ہوتا ہے *

The Hon'ble the Minister of Communications: آنرےبل منسٹر

آف کمیونیکیشن :

چک بندی کے متعلق جو ممبر صاحب نے ارشاد فرمایا ہے، اسکے متعلق میں ارج کرنا چاہتا ہوں کہ اس سے بہت پہلے سے اس قاعدے کی ترمیم کے متعلق غور و بحث ہے جس کے ذریعہ سے ایسا ہوتا ہے۔

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan: With your permission, Sir, I beg to move that under sub-head "Charges on Irrigation and Hydro-electric establishment—Total" a reduction of Re.1 be made.

Under this cut motion I want to discuss the policy of the Hydro-electric Department and to urge the necessity of reducing the high rate of electric current for rural consumers of electricity.

منسٹر محمد شوکت علی خان —

دن کے اس آخری حصہ میں جبکہ بہت تھوڑی دیر باقی ہے اور ہر ایک صاحب آئینہ کی جلدی میں ہیں مجھے کو اس کے اوپر کوئی تقریر کرنے کی موقع نہیں رہا لیکن جو شکایات کہ دیہی رقبہ کے ایکٹروک کنزیومرس کی ہے اور جن کے متعلق میں نے ان کنزیومرس کے پاس سوالات بھیجے تھے اور جو جواب مجھے کو ان سے وصول ہوئے ہیں اور جو میرا ذاتی تجربہ ہے اس کے متعلق میں چند الفاظ میں آنریبل منسٹر کے سامنے شکایات رکھوں گا اور ان کی توجہ دلاؤں گا اس امید

پر کہ وہ اُن پر ضرور توجہ کرینگے۔ میں دو اعطائے تمہید کے بعد اعلیٰ شہادۂ عرض کرونگا۔ جس وقت یہ محکمہ جاری کیا گیا تھا اس وقت یہ زمینیں ریا گدا تھا کہ یہ دیہی رقبہ کو دہتر کرنے کے لئے اور زراعت پربشہ کی امداد کے لئے سلسلہ جاری کیا گیا ہے تاکہ اس صوبہ کی جو اندسری ہے وہ دستہ دلازد (decentralized) ہو جائے اور اکثر اشخاص اور امور ریج (average) آدمی نے ذرائع کے اندر آجائے۔ خصوصیت سے جہاں کہیں پانی کم ہے وہاں کی کمی کی وجہ سے وہاں پانی لغت کیا جا سکے۔ اس کے ساتھ ساتھ یہ بھی تھا کہ جو پانچ ہزار سے زیادہ کی آبادی کے قصہ ہیں اُن میں بھلی کے پتے اور روشنی اور صنعت کے کاموں کے لئے بھی بھلی پہونچا دی جائے۔ اس نے متعلق حب یہ اس کم جاری ہوئی تو مخصوص سلائی کمپنیوں کو ٹھیکہ دیا گیا جہاں وہ سلائی کمپنیاں اب تک کام کر رہی ہیں۔ لیکن ہماری بد قسمتی سے ہم سے تو یہ کہتے تھے کہ یہ ردول دیولسٹ کے لئے کیا گیا ہے لیکن اُس وقت کے کارکنان نے جن کے ہاتھ میں تمام معاملہ تھے اُنہوں نے یہ کیا کہ زراعت پریشہ کے معاملہ کو اتنا مدنظر نہیں رکھا جتنا اردن ایریا والوں کے معاملہ کو مدنظر رکھا۔ یہ ت سے صاحب چونکینگ کہ دیہی رقبہ ہی کا ہر دست ذکر ہو گیا ہے۔ اس سلسلہ میں یہ ماننا چاہتا ہوں کہ دیہی رقبہ میں ٹیوب ویل در ایک انہ فی یونٹ بھلی کی قیمت لیتے ہیں اور اُس میں سے سب ذاتی گو مدت ایسی ہے اور پانچ پائی سلائی کمپنی کو حاتی ہے۔ سلائی کمپنی کسی قسم کا کوئی کام یا کوئی خدمت سوائے اس کے کہ میٹر ریڈنگ ایک مہینہ میں ایک مرتبہ کی جانی ہے نہیں کرتی ہے وہ بھی آئی۔ یہ آدمی کے ساتھ نہیں آتے ہیں جو میٹر ریڈنگ کرتے ہیں اور جو واجدات ہوئے ہیں اُس ریٹائر کر لیتے ہیں۔ میں نے ایک مرتبہ اس بھلی کے حہ صاحب انچارج تھے جو اب ریٹائر ہو چکے ہیں اُن سے عرض کیا کہ یہ کیا حصہ ہے آپ جو پانچ پائی کمپنی کو دینے ہیں اُس کی کوئی خدمت وہ انعام نہیں دیتی۔ وہ پانچ پائی اگر آپ عویب کنزیومرس کو چھوڑ دیں جو بھلی کو خرید رہے ہیں تو کیا ہی اچھا ہو؟ اگر پانچ پائی نہیں چھوڑ سکتے تو کچھ ریٹائریشن چارجیر (realization charges) آپ لے لیجیئے اور کچھ حیداران بھلی کو بھی چھوڑ دیجیئے۔ اُن کا جواب میں آپ کے سامنے عرض کر دیں۔ عالاً آپ وہ جواب نہیں دیدے وہ جواب یہ تھا کہ چونکہ سلائی کمپنی کو اردن ایریا سے برا نقصان ہوتا ہے اس لئے اس کم کو پورا کرنے کے لئے یہ کیا گیا ہے۔ گورنمنٹ انڈر اگریمنٹ ہے میں سمجھتا ہوں کہ اگر اب انڈر اگریمنٹ ہیں تب بھی ان شکایات کا ارالہ آپ ہی کے ہاتھ میں ہے اور یہ ازالہ ضروری ہے کہ کوئی مشمل دنیا میں ایسی نہیں ہے جس کو انسان حل نہ کر سکے۔ ایک بات تو یہ ہے کہ ایک آنہ فی یونٹ بہت زیادہ ہے دوسری بات یہ ہے کہ پانچ پائی جو سلائی کمپنی کو جاتی ہے وہ بالکل بیجا ہے اُس میں سے کچھ حصہ ریٹائریشن چارجیر کے لئے رکھ کر براہ

[Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan]

راست کنزیومرس اور گورنمنٹ یعنی آئی بی کا واسطہ ہو جائے۔ بالواسطہ تعلق صوری نہیں ہے۔ دوسرے مڈل میمن کو درمیان میں نفع اٹھانے کا موقع نہ دیجیئے کہ مینی کو اربن ایریا میں رکھا جائے وہاں ضرورت ہے سپلائر، کمپنی کی۔ تیسرا قصہ یہ ہے کہ جس وقت شروع میں یہ اسکیم رائج ہوئی تھی لوگوں کو اپنے شوق کی وجہ سے ایک کارآمد اور فنی چیز سمجھ کر تصویر کا ایک رخ اتنا پسند آیا تھا اور اُسے اتنا اچھا دکھایا گیا تھا کہ لوگ اُس میں بھنس گئے اور بجلی کے کنکشن لے لیئے۔ اُن کی گارنٹی جو مقرر کی ہے اتنی زیادہ ہے کہ میرے خیال میں اگر پرانے فائل آپ دیکھیں گے تو آپ کو معلوم ہوگا کہ کتنے ٹیوبول لگے۔ میں اپنے ضلع کا عرض کرتا ہوں کہ شاید کوئی صاحب ایسے ہونے جو اپنی گارنٹی کو پورا کر سکے دو تھے اور پانچ سال کے بعد پھر وہی گارنٹی ہے اور اس کے بعد یہ ہے کہ آپ ذرا سی شکایت کے لیئے اگر کوئی نیا میٹر لگانا چاہے تو مزید گارنٹی دیں۔ جب آپ نے اس لائن میں خرچ کیا ہے تو آپ اُس کے سود کے بیشک حقدار ہیں اس کے۔ وہ کی ضمانت لے لی جائے کہ کنزیومر اتنی بجلی خریدیگا اس سے کم نہیں۔ لیکن اگر آپ کوئی آج نیا میٹر لگائیں گے تو ضرور آپ گارنٹی بڑھا لیں گے۔ تیسری بات یہ ہے کہ ذرا سی کام میں بھی محض گنا پیلنا اور شکر سازی کے کام میں آپ کو یقین دلانا ہوں کہ جہاں تک شکر سازی کا تعلق ہے اس کی چھوٹی پیمانہ کا تمام بزنس تباہ ہو چکا ہے آپ کے علم میں بھی ہوگا اور ہاؤس کے میمبر صاحبان کو بھی علم ہوگا کہ بہت سی ایسی چیزیں ہیں جیسے دانا دانا۔ آٹا پیسٹ کا کام یا تیل بکالڈ کا کام اُن لوگوں کو جو آیل سیڈ (oil-seed) پیدا کرتے ہیں ان کاموں کے لیئے بجلی یا ایگریکلچرل ریٹس پر ملنی چاہیئے۔ بہت ہی کوشش کی گئی لیکن بہانہ یہ ہی دیا گیا کہ ایک صاحب جو پہلے محکمہ میں انچارج رہے تھے اُن کو یہ ریٹ نہیں ملا لہذا سب کو کیوں نہ انکار کیا جائے۔ بہت لوگوں نے کہا لیکن کوئی سفارشی نہیں ہوئی۔ بہر حال اس میں سے جتنی شکایتیں ہیں اُن میں سے جو مناسب اور انسب ہوں اُن پر غور کیا جائے۔ باقی کو چھوڑ دیجیئے۔ ایک عام شکایت بیان کی گئی ہے اُن سوالات کے جواب میں ایک تجویز یہ بھی تھی کہ جو بونا فیدی (bona fide) ایگریکلچرسٹ (agriculturist) ہیں جو اپنے فارموں کے اندر کوئی ایذا رہائشی مکان یا دفتر کا مکان بنا کر نگرانی کرتے ہیں تو اُس میں بجلی کا ریٹ روٹینی اور پنکھوں کے لیئے بھی ہو جو اور یہ کاموں کے لیئے ہے۔ کوئی جدا میٹر کی ضرورت نہیں ہے۔ یعنی تمام ضرورتوں کے لیئے فارم پر ایک ہی ریٹ ہونا چاہیئے چند پابندیوں کے ساتھ۔ ایک بڑی شکایت سپلائی کمپنی کے متعلق یہ بھی تھی جاتی ہے کہ بے حد سختی سے وصولی کی جاتی ہے۔ جبکہ ہوا دو روپیہ وہ کنزیومرس سے لیتے ہیں مگر تیس تیس روپیہ کی تقایا پر اُن کو ڈسکانکٹ (disconnect) کر دیا جاتا ہے۔ اس سختی کی وجہ سے زرعت پیشہ کو بڑا نقصان ہو جاتا ہے۔ میں صرف اتنا اور عرض کر رہا کہ ٹیوبول کی جو آبپاشی ہے۔ کزنٹ خریدنے کے بعد وہ اُن لوگوں کے حساب سے اس وقت پھر سے قابو نہ ہوئی ہے اور جب پھر کی آبپاشی

مہنگی پڑتی ہے تو یہ کہ کس مہنگی ہوگی۔ آپ حوں ابدارہ فرما سکتے ہیں۔ میں ان الفاظ کے ساتھ چونکہ وقت کم ہے عرض کروں گا کہ جو میں نے عرض کیا ہے گورنمنٹ میں پڑ غور کریں۔ اگر ان میں سے کوئی معاملہ ایسا ہو کہ جو اُس کے خیال میں جائز نہ ہو تو اُس پر توجہ نہ کر کے اُس کا تدارک فرمائے *

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan: मिस्टर मुहम्मद शाकत अली खा

दिन के डम आखिरी हिस्से में जब कि बहुत थोड़ा देर बाक है और हर एक साहब उठने की जल्दी में है मुझको इसके ऊपर कोई तकरीर करने का माका नहीं रहा। लेकिन जो शिकायत कि देही रक्वा के एलेक्ट्रिक कंज्यूमर्स की है और जिनके मुताल्लिक मैंने इन कंज्यूमर्स के पाम मवालात भेजे थे और जो जवाब मुझको उनमें वसूल हुए है और जो मेरा जाती तजुर्बा है उसके मुताल्लिक मैं चन्द अल्काज में आनरेबुल मिनिस्टर के सामने शिकायत रखूंगा और उनकी तवज्जह दिलाऊंगा डम उम्मीद पर कि वह उन पर जरूर तवज्जह करेंगे। मैं दो लम्बे तमहीद के बाद असल शिकायत अर्ज करूंगा। जिस वकत यह मुहकमा जा रहा किया गया था उस वकत यह यकीन दिलाया गया था कि यह देही रक्वा को बेहतर करने के लिए और जराअत पेशा की डमदाद के लिए सिलसिला जारी किया गया है ताकि इस सूबे की जो इन्डस्ट्री है वह डिसेंट्रलाइज्ड (decentralized) हो जाय और अक्सर अशग्वाम और एवरेज (average) आदमी के जराये के अन्दर आ जाय। खसूसियत में जहा वही पानी कम है नहरों की कमी की वजह से वहा पानी लिपट किया जा सके। इसके साथ साथ यह भी था कि जो पाच हजार से ज्यादा की आबादी के कस्बे हैं उनमें बिजली के पखे और रोगनी और मनाअत के कामों के लिए भी बिजली पहुंचा दी जाय। इसके मुताल्लिक जब यह स्कीम जारी हुई तो मखसूस सप्लाय कंपनियों को ठेका दिया गया, जहा वह सप्लाय कंपनिया अब तक काम कर रही हैं। लेकिन हमारी बद किस्मती से हममें तो यह कहते थे कि यह रूरल डेवलपमेंट के लिए किया गया है, लेकिन उस वकत के कारकुनान ने जिनके हाथ में तमाम मामलात थे उन्होंने यह किया कि जराअत पेशा के मफाद को उतना महेनजर नहीं रक्वा जितना अरबन एरिया वालों के मफाद को महेनजर रक्वा। बहुत से साहब चाकंगे कि देही रक्वा ही का हर वकत जिक्र हो गया है। इस सिलसिले में यह बताना चाहता हू कि देही रक्वा में ट्यूब वेल पर एक आना फी यूनिट बिजली की कोमत लेते हैं और उसमें से मान पाई गवर्नमेंट लेनी है और पाच पाई सप्लाय कंपनी को जानी है। सप्लाय कंपनी किसी किस्म का कोई काम या कोई खिदमत सिवाय इसके कि मोटर राइडिंग एक महीना में एक मर्तबा करे जाते हैं, नहा करती है। वह भी आई० बी० के आदमी के साथ में आते हैं जो मीटर राइडिंग करते हैं और जो वाजिबान हुई है उसे रियलाइज कर लेते हैं। मैंने एक मरतबा इस बिजली के जो साहब इन्चार्ज थे, जो अब रिटायर हो चुके हैं, उनसे अर्ज किया कि यह क्या किस्सा है—आप जो पाच पाई कंपनी को देते हैं उसकी कोई खिदमत वह अजाम नहीं देती। वह पाच पाई अगर आप जराअत कंज्यूमर्स को छोड़ दें जो बिजली को खराद रहे हैं तो क्या ही अच्छा हो। अगर पाच पाई नहीं छोड़ सकने तो कुछ रियलाइजेशन चार्ज आप ले लीजिए और कुछ खरीदारान बिजली को छोड़ दीजिए। उनका जवाब मैं आपके सामने अर्ज कर दू। गालिबन आप वह जवाब नहीं देंगे। वह जवाब यह था कि चूकि सप्लाय कंपनी को अरबन एरिया से बड़ा नुकसान होता है इसलिए उस कमी को पूरा करने के लिए यह किया गया है। गवर्नमेंट अन्डर एग्रामेंट है। मैं समझता हूँ कि अगर आप अन्डर एग्रामेंट है तब भी इन शिकायत का इजाला आप ही के हाथ में है और

[Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan]

यह इजाला जरूरी है कि कोई मुश्किल दुनिया में ऐसी नहीं है जिसको इन्मान हल न कर सके। एक बात तो यह है कि एक आना फ्री यूनिट बहुत ज्यादा है। दूसरी बात यह है कि पांच पाई जो सप्लाइ कम्पनी को जाती है वह बिल्कुल बेजा है। उसमें से कुछ हिस्सा रियल्टीजेशन चार्ज के लिये रख कर बराह राम्न कंज्यूमर और गवर्नमेंट यानी आई० बी० का वास्ता हो जाय। विल—वास्ता तान्लुक जरूरी नहीं है। तीसरे मिडिल मैन को दमियान में नफ़ा उठाने का मौका न दीजिये। कम्पनी को अरबन एरिया में रक्खा जाये, वहां जरूरत है सप्लाइ कम्पनी की। तीसरा क्रिस्ता यह है कि जिस वक़्त गुरु में यह स्कीम रायज हुई थी लोगों को अपने गोद की वजह से एक कारआमद और नई चीज़ समझ कर तस्वीर का एक रंग इतना पसन्द आया था और उसे इतना अच्छा दिखलाया गया था कि लोग उसमें फंस गये और बिजली के कनेक्शन ले लिए। उनकी गारन्टी जो मुक़र्रर की है इतनी ज्यादा है कि मेरे ख्याल में अगर पुराने फ़ाइल आप देखेंगे तो आप को मानूम होगा कि कितने ट्यूब बेल लगे। मैं अपने ज़िले का अर्ज करता हूँ कि शायद कोई साहब ऐसे होंगे जो अपनी गारन्टी को पूरा कर सकें होंगे, और पांच साल के बाद फिर वह ही गारन्टी है और इसके बाद यह है कि आप जगसां शिकायत के लिए अगर कोई नया मीटर लगाना चाहें तो मज़ीद गारन्टी दें। जब आपने इस लाइन में खर्च किया है तो आप उसके मूद के बेगक हक़शर है। उसके मूद की ज़मानत ले ली जाय कि कंज्यूमर इतनी बिजली खरीदेगा इससे कम नहीं। लेकिन अगर आप कोई आज नया मीटर लगायेंगे तो जरूर आप गारन्टी बढ़ा लेंगे। तीसरी बात यह है कि ज़राअती काम में महज़ गन्ना पेरना, और शकर साजी के काम में—आप को यक़ीन दिलाता हूँ कि जहा तक शकर साजी का तान्लुक है इसके छोटे पैमाने का तमाम बिज़नेस तबाह हो चुका है। आप के इल्म में भी होगा और हाउस के मेम्बर साहबान को भी इल्म होगा कि बहुत सी ऐसी चीज़ें हैं जैसे दाना दलना, आटा पीसने का काम या तेल निकालने का काम—उन लोगों को जो आयल सीड (oil-seed) पैदा करते हैं—इन कामों के लिए बिजली एग्रीकल्चरल रेट्स पर मिलनी चाहिए। बहुत कोशिश की गई लेकिन बहाना यह ही दिया गया कि एक साहब जो पहिले मुहक़में में इन्चार्ज रहे थे उनको यह रेट नहीं मिला, लिहाज़ा सब को क्यों न इन्कार किया जाय। बहुत लोगों ने कहा लेकिन कोई सुनवाई नहीं हुई। बहरहाल इसमें से जितनी शिकायतें हैं उनमें से जो मुनासिब और अन्सब हों उनपर ग़ौर किया जाये, बाकी को छोड़ दीजिये। एक आम शिकायत बयान की गई है। उन सवालत के जवाब में एक तजवोज़ यह भी थी कि जो बोनाफ़ाइड एग्रीकल्चरिस्ट हैं, जो अपने फ़ार्मों के अन्दर कोई अपना रिहायशी मकान या दफ़्तर का मकान बनाकर निगरानी करते हैं तो उसमें बिजली का रेट रोशनी और पंखों के लिए भी वह ही है जो और बहुत कामों के लिये है, कोई जुश मीटर को जरूरत नहीं है यानी तमाम जरूरतों के लिये फ़ार्म पर एक ही रेट होना चाहिये। चन्द पावन्दियों के साथ। एक बड़ी शिकायत सप्लाइ कम्पनी के मुताल्लिक यह की जाती है कि बेहद सड़तों से वसूलयाबी की जाती है, जबकि हज़ारों रुपया वह कंज्यूमर्स से लेते हैं मगर तीस तास रुपये की बकाया पर उनको डिसकनेक्ट (disconnect) कर दिया जाता है। इस सख्तों की वजह से ज़राअत पेशा को बड़ा नुक़सान हो जाता है। मैं सिर्फ़ इतना और अर्ज करूंगा कि ट्यूब बेल की जो आवपाशी है करेन्ट खरीदने के बाद वह उन लोगों के हिसाब से इस वक़्त नहर से डेढ़ी होती है, और जब नहर की आवपाशी मंहगी पड़ती है तो यह कितनी मंहगी होगी, आप खुद अन्दाज़ा फ़रमा सकते हैं। मैं इन अलज़ा के साथ, चूँकि वक़्त कम है, अर्ज करूंगा कि जो मैंने अर्ज किया है गवर्नमेंट उस पर ग़ौर करे और अगर इनमें से कोई मामला ऐसा हो कि जो उसके ख्याल में जायज़ शिकायत है तो उस पर तबज़ह करके उसका तदारुक़ फ़रमावे।

Shri Achal Singh : श्री अचल सिंह .

श्रीमान् स्वीकर साहब, मैं इस कट मोगन के जरिये में गवर्नमेन्ट का ध्यान इस तरफ दिलाना चाहता हूँ कि आवपाशी के रेट्स कम होने चाहिये, क्योंकि आज कल हर किस्म की चीजों के भाव मड़े होने जा रहे हैं। अगर बिजली के रेट्स अन्य प्रान्तों के मुकाबले तेज यानी ज्यादा रहते हैं तो उसका असर उन खाद्य पदार्थ पर जो हाईड्रो एलेक्ट्रिक करेन्ट के आवपाशी के जरिये पैदा होते हैं या अन्य दस्तकारी पर जो इस प्रकार की बिजली के द्वारा चलती हैं, पड़ेगा उनमें जो पदार्थ व चीजें पैदा होंगी वे काफी महंगी भाव में पड़ेगी, जिसका असर आम जनता पर पड़ेगा।

इस कारण मैं आनरेबुल मिनिस्टर साहब की सेवा में निवेदन करूंगा कि यह मसला काफी अहम है। इसका सम्बन्ध देहानी (rural) ओर शहरी (urban) एरिया दोनों में है, इसलिये मैं तो इस राय का हूँ कि इसकी जाच के वास्ते कि रेट्स में कहा तक कम हो सकें हैं एक कमेटी मुकर्रर होनी चाहिए।

जैना एक आनरेबुल मेम्बर साहब ने फरमाया कि बिजली के बिल्स वसूल करने के वास्ते कुछ कम्पनियों को ठेके (contract) दे दिये गये हैं। यह निहायत जरूरी है कि यह ठेके खत्म किये जायें और जो बका हो उसका फायदा कन्स्यूमर्स को देना चाहिये। जिसका परिणाम यह होगा कि वगैर गवर्नमेन्ट की आमदनी को नुकसान पहुंचे गरीब काश्तकारों को फायदा मिल सकें हैं।

अबिर में गवर्नमेन्ट में यही निवेदन करूंगा कि उसकी शीघ्र से शीघ्र एनक्वायरी कमेटी मुकर्रर होना चाहिये ताकि परिणाम स्वरूप आवपाशी ओर दस्तकारी जिसमें बिजली खर्च होती है, उसके रेट्स कम कर सके।

Shri Achal Singh :

شرعی اچل سنگھ —

شرعی مان اسپیکر صاحب — میں اس وقت مشن کے ذریعے گورنمنٹ کا دھیان اس طرف دلانا چاہتا ہوں کہ آبپاشی کے ریتس کم ہوئے چاہئیں کیونکہ آج کل ہر قسم کی چیزوں کے ہمارے مدے ہونے جارہے ہیں مگر بجلی کے ریتس ان پرائنٹوں کے معاملہ تیز یعنی زیادہ رہے ہیں تو اس کا اور ان کیاد ددارتہ پر جو ہائیڈرو ایلکٹریک کورٹ کے آبپاشی کے ذریعہ پیدا ہوئے ہیں یا ان دسکاری پر جو اس پر کار کسی بجلی کے دوارا چلتی ہیں پڑیگا ان سے جو ددارتہ و چیزیں پید ہونگی وہ کافی مہینگی ہمارے میں پڑیگی جس کا اثر عام حنا در پڑیگا — اس کارن میں آنریبل منسٹر صاحب کی سید میں نیویں کرنا کہ یہ مسئلہ کافی اہم ہے اس کا سمندھ دیہاتی (rural) اور شہری (urban) ایرو دونوں سے ہے — اس لیئے میں تو اس رائے کا ہوں کہ اس کی جانچ کے واسطے کہ ریتس میں کہاں تک کمی ہو سکتی ہے ایک کمیٹی مقرر ہوئی چاہئے جیسا ایک آنریبل ممبر صاحب نے فرمایا بجلی کے بلس وصول کرنے کے واسطے کچھ کمپنیوں کو تہیکہ دیدیئے گئے ہیں — یہ نہایت ضروری ہے کہ یہ تہیکے ختم کیئے جائیں اور جو محبت ہو اس کا فائدہ کنریومرس کو دینا چاہئے جس کا پرونام یہ ہوگا بغیر گورنمنٹ کی آمدنی کو نقصان پہنچے غرض یہ

[Shri Achal Singh]

کاغذکاروں کو فائدہ مل سکتا ہے۔ آخر میں گورنمنٹ سے یہی نویدیں کرونگا کہ اس کے شیڈز سے شہر انکوائری کمیٹی مقرر ہوئی چاہئے تاکہ پروگرام سرپر آبپاشی اور دستکاری جس میں بجلی خرچ ہو رہی ہے اس کے ریٹس کم کر سکیں *

Shri Sheo Dayal Upadhyaya: श्री शिवदयाल उपाध्याय :

जनाब स्पीकर साहब, यह कट मोशन जो हाउस के सामने पेश किया गया है ऐसा नहीं है कि जिसकी कोई मुखातिफत की जा सके। मैं समझता हूँ कि कोई भी आदमी इस वान से इन्कार नहीं कर सकता कि आज कल आबपाशी के जो रेट्स हैं वे बहुत ज्यादा हैं और उनको कम करने की जरूरत है। परन्तु यहां सवाल केवल पायस विगज (pious wishes) या सद्भावनाओं का नहीं है। सवाल तो इस समय अमली है और वह यह है कि वर्तमान परिस्थिति में इन रेट्स को हम कैसे कम करें। अब ऐसी सूरत में जब कि हमारे मिनिस्टर साहब ने इस हाउस को यह आश्वासन दे दिया है कि वे आबपाशी के रेट्स को कम जरूर करेंगे और इस काम के लिये उन्होंने एक कमेटी भी बना दी है मुझे कोई बात ही नहीं मालूम होती जिसकी तरफ ध्यान आकर्षित किया जावे। ऐसी दशा में मैं कट मोशन के मुहरिक साहब से प्रार्थना करूंगा कि वे अपना मोशन वापस लें।

Shri Sheo Dayal Upadhyaya:

श्री शिवो दयाल उपाध्याय —

جذاب اسپیکر صاحب — یہہ کٹ موشن جو ہاؤس کے سامنے پیش کیا گیا ہے ایسا نہیں ہے کہ جس کی کوئی مخالفت کی جا سکے۔ میں سمجھتا ہوں کہ کوئی بھی آدمی اس بات سے انکار نہیں کر سکتا کہ آج کل آبپاشی کے جو ریٹس ہیں وہ بہت زیادہ ہیں اور ان کو کم کرنے کی ضرورت ہے پرنٹو یہاں سوال کیڈل پائیس ویسیز (pious wishes) یا ساد بھاڑ ڈاؤں کا نہیں ہے سوال تو اس سے اعلیٰ ہے اور وہ یہہ ہے کہ دوتمان پرستہت میں ریٹس کو ہم کیسے کم کریں اب ایسی صورت میں جب کہ ہمارے منسٹر صاحب نے اس ہاؤس کو یہہ آسواشن دے دیا ہے کہ وہ آبپاشی کے ریٹس کو کم ضرور کریں گے اور اس کام کے لئے انہوں نے ایک کمیٹی بھی بنادی ہے جسے کوئی بات ہی نہیں معلوم ہوتی ہے جس کی طرف دھیان آکرشت کیا جاوے ایسی دشا میں میں کٹ موشن کے محرک سے پرارتہنا کرونگا کہ وہ اپنا موشن واپس لیں *

*The Hon'ble the Minister of Communications:

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

جذاب والا — جہاں تک زرعی زمینوں میں بجلی کی قیمت کا تعلق ہے گورنمنٹ نے اس سے پہلے اس مسئلہ پر غور کیا ہے یہہ بات ممبر صاحب کے علم میں غلط ہے۔ پہلے تو ایسا تھا لیکن اب ایسا نہیں ہے اب تقسیم نہیں ہے ایک آٹھ سب جو ہے وہ گورنمنٹ کو ملتا ہے اس میں کسی کمیٹی کا حصہ نہیں ہے وہ معاملہ ختم کر دیا گیا ہے ایک آٹھ گورنمنٹ لیتی ہے *

A member:

ایک ممبر —

کیا کمیٹی آ رہی ہے؟

*Speech not revised by the Hon'ble Minister

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریدل مسٹر آف کمیونیکیشنس : —
آف تسمب رکنیٹے میں عرض کرتا ہوں — ایک آنہ گورنمنٹ لٹری ہے جو بھلی
کی قیمت زرعی حلقہ میں لی جاتی ہے کلومبر ہانڈرو ایلکٹریک ڈیمارٹمنٹ سلائی
کرتا ہے کلومبر ایک آنہ اس کی قیمت ہے جہاں پر ڈسٹری بیوشن کمپنیوں کے
درجہ سے ہوتا ہے ان کو اس مسئلہ سے کوئی تعلق نہیں ہے اس لیے جتنا رول رقم
ہے اس رقم کی بھلی کا ڈسٹری بیوشن گورنمنٹ کے ذریعہ ہوتا ہے اور جہاں تو
کے اندر ہے اس کا سوال جدا ہے یہاں اس سے کوئی تعلق نہیں ہے اب یہ
ایک آنہ جو زرعی رقبوں سے لیا جاتا ہے اس کو گھٹانے کا ارمان صرف ایک ہوسکتا
ہے اگر آنریبل ممبر یہ مشورہ دینے کے لیے تیار ہوں کہ اس کی قیمت گھٹائی
جائے *

A member :

ایک ممبر —

میرا مطلب یہ ہے ہرگز نہیں ہے بلکہ میرا مطلب تو یہ ہے کہ آف نے ایک
ضلع میں کسی سلائی کمپنی کو ایک مقررہ یونٹ کا ٹھیکہ دے رکھا ہے
خواہ وہ اربن ایریا میں ہو خواہ نہ ہی راتہ میں کنریومر سلائی کمپنی سے وصول
کرتی ہے *

The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل مسٹر آف کمیونیکیشنس —

حساب والا — وہ یہ فرماتے ہیں کہ جو کچھ اس کٹ سوشن کے متعلق اس
مقصود کا اظہار کیا گیا ہے اس سے معلوم ہوتا ہے کہ ہانڈرو ایلکٹریک ڈیمارٹمنٹ
میں بجلی کی جو قیمت ہے اس میں تخفیف کی جائے — جہاں تک سلائی کمپنیز
کا تعلق ہے ان کا معاملہ ایک معاہدہ کے درجہ سے طے ہوتا ہے — گورنمنٹ ان کے
میں معاہدہ ہے گورنمنٹ ان کو بلب سلائی کرتی ہے اور وہ ڈسٹری بیوٹ کرتے
ہیں اس کے اندر جو ہوائسیر طے ہو چکی ہیں ان میں ان معاہدوں کے موافق
تخفیف اور تبدیلی ہو سکتی ہے — اس لیے میں تو یہ سمجھتا تھا کہ جو کچھ
آپ کا ارشاد ہے وہ یہ ہے کہ گورنمنٹ کا محکمہ ہانڈرو ایلکٹریک ہے اس لیے وہ
ایک آنہ چارج کیوں کرتا ہے وہ اس کو کم کرنا چاہیے — جہاں تک کاؤنٹر
سلائی (counter-supply) کا تعلق ہے ان کی صاف اور کبلی ہوئی یوزیشن ہے
جو معاہدہ ہوا ہے وہ گذشتہ حکومت کے زمانے میں ہوا ہے اس لیے ان معاہدوں
کی پابندی ہم پر عائد ہوتی ہے — ہم ان معاہدوں کی خلاف ورزی نہیں کر سکتے اور
ہم ان سلائی کمپنیوں کو محدود کرنے کی قوت ہمارے ہاتھ میں ہے کہ ہم قیمتوں کو
گھٹا سکیں — مدت معاہدہ ختم ہونے کے بعد یہ بات ہو سکتی ہے کہ جس وقت ہم
نیا معاہدہ کریں اس وقت ہم قیمتیں گھٹا سکتے ہیں — چونکہ دابل محکمہ
صاحب کے بیان سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ ان کا مقصد خاص طور پر ہانڈرو ایلکٹریک
ڈیمارٹمنٹ سے نہیں ہے اس لیے میرے نزدیک اس مسئلہ پر زیادہ گزارش کرنے
کی ضرورت نہیں ہے اور میں امید کرتا ہوں کہ وہ ایسا کٹ سوشن رٹس لینے

[The Hon'ble the Minister of Communications]

اور وہ یہہ سمجھیں گے کہ غالباً یہہ معاملہ غلط فہمی پر مبنی تھا۔ میں اُن کو یقین دلاتا ہوں کہ جہاں تک ہنڈرو ایلکٹریک قیپارٹمنٹ کا تعلق ہے اگر اس قسم کی شکایتیں ہمارے میمبر صاحب کو ہوں تو میں اُن کو یقین دلاتا ہوں کہ وہ شکایتیں اُن کی باقی نہیں رہیں گی۔

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan :

مسٹر محمد شوکت علی خاں

میرا مطالب اُس کے پیش کرنے سے صرف یہہ تھا کہ مجھے معلوم ہوا ہے کہ ایڈجکشن کے ریٹس کم کرنے کے لیئے ایک کمیٹی گورنمنٹ نے بیٹھاؤں ہے میں چاہتا تھا کہ یہہ مسئلہ بھی اُس کے سامنے رکھ دیا جاتا تاکہ اس مسئلہ میں مناسب اصلاحیں ہو سکتیں۔ بہت پاسیبل تھا کہ یہہ کمیٹی مناسب راے دیتی یہہ مسئلہ ایسا نہیں ہے کہ جس پر میں بڑے شد و مد کے ساتھ زور دوں کہ کاتکار تباہ ہو جائیں گے۔ ملک برباد ہو جائیگا۔ میرا مطلب صرف یہہ تھا کہ جن افراد کی شکایتیں تھیں وہ آپ رفع کر سکتے ہوں تو رفع کر دیجئے اور اگر نہ رفع کر سکتے ہوں تو اُس کی اہمیت نہیں ہے۔

The Hon'ble the Minister of Communications :

آفریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —

میں جناب میمبر صاحب سے عرض کرتا ہوں کہ اِس کام کو ایڈجکشن ریٹ کمیٹی سمجھنے کرنے کی کوئی ضرورت نہیں ہے یا کوئی کمیٹی بنانے کی ضرورت نہیں ہے اِس لیئے کہ گورنمنٹ نے بجلی کی شرحوں کے متعلق ایک کمیٹی الگ بیٹھا رکھی ہے۔ اگر کسی آفریبل میمبر صاحب کو میوے قیپارٹمنٹ کے سوال سے کوئی شکایت ہے تو میں اُس کے سننے اور رفع کرنے کے لیئے ہر وقت تیار ہوں۔

*The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل منسٹر آف کامیونیکیشنس :

جنااب والا—جہاں تک وائرڈ ریکڑوں میں بجلی کی کرائیمٹ کا تعلق ہے گورنمنٹ نے اس میں پہلے ہی مسئلہ پر غور کیا ہے۔ یہ بات ممبر صاحب کے دماغ میں غلط ہے۔ پہلے تو ایسا تھا لیکن اب ایسا نہیں ہے۔ اب تکسایم نہیں ہے۔ ایک آنا سب جو ہے وہ گورنمنٹ کو ملتا ہے، اس میں کسی کمپنی کا حصہ نہیں ہے۔ وہ معاملہ ختم کر دیا گیا ہے۔ ایک آنا گورنمنٹ لیتی ہے۔

A Member : ایک ممبر :

کیا کمپنی آنرےبل سروسز کر رہی ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Communications : آنرےبل منسٹر آف کامیونیکیشنس :

آپ تشریح رکھیں میں اُجڑ کرتا ہوں۔ ایک آنا گورنمنٹ لیتی ہے جو بجلی کی کرائیمٹ وائرڈ ہلکے میں لگ جاتی ہے۔ کیلومیٹر ہائیڈرو ایلکٹریک ڈیپارٹمنٹ سپلائی کرتا ہے۔ ایک آنا اس کی کرائیمٹ ہے۔ جہاں پر ڈسٹریبوشن کمپنی کے وائر سے ہوتا ہے ان کو اس سے کسی تعلق نہیں ہے۔ اس لیے جتنا ضرور رکنا ہے اس رکنا کی بجلی

*Speech not revised by the Hon'ble Minister .

का डिस्ट्रीब्यूशन गवर्नमेंट के जरिए होता है और जहां टाउन के अन्दर है उसका सवाल जुदा है। यहां इसमें कोई ताल्लुक नहीं है। अब यह एक आना जो जरई रकबों से लिया जाता है उसको घटाने का इमकान सिर्फ एक हो सकता है। अगर आनरेबुल मेम्बर यह मश्वरा देने के लिये तैयार हों कि इसकी कीमत घटाई जाय.....

A member : एक मेम्बर :

मेरा मतलब यह हरमिज नहीं है। बल्कि मेरा मतलब तो यह है कि आपने एक जिले में किसी सप्लाई कम्पनी को एक मुकर्ररा यूनिट का ठेका दे रक्खा है ख्वाह वह अरबन एरिया में हो ख्वाह देही रकबों में, वह सप्लाई कम्पनी कंज्यूमर से वसूल करती है।

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्यूनिकेशन्स :

जनाब वाला—वह यह फरमाते हैं कि जो कुछ इस कट मोशन के मुताल्लिक इस मकसद का इजहार किया गया है उससे मालूम होता है कि हाइड्रो एलेक्ट्रिक डिपार्टमेंट में बिजली की जो कीमत है उसमें तखक्रीफ की जाय। जहां तक सप्लाई कम्पनीज का ताल्लुक है उसका मामला एक मुआहिदे के जरिए से तै होना है। गवर्नमेंट और उनके माबैन मुआहिदा है। गवर्नमेंट उनको बल्ब सप्लाई करती है और वह डिस्ट्रीब्यूट करते हैं। उसके अन्दर जो प्राइसेज तै हो चुकी हैं उनमें मुआहिदों के मुवाफिक तखक्रीफ और तब्दीली हो सकती है। इसलिए मैं तो यह समझता था कि जो कुछ आप का इरशाद है वह यह है कि गवर्नमेंट का मुहकमा हाइड्रो एलेक्ट्रिक है, इसलिए वह एक आना चार्ज क्यों करता है, वहां इसको कम करना चाहिए। जहां तक काउन्टर सप्लाई का ताल्लुक है उनकी साफ और खुली हुई पोजीशन है। जो मुआहिदा हुआ है वह गुजिश्ता हुकूमत के जमाने में हुआ है। इसलिए उन मुआहिदों की पाबन्दी हम पर आयद होती है। हम इन मुआहिदों की खिलाफ वर्जी नहीं कर सकते और न इन सप्लाई कम्पनियों को मजबूर करने की कूव्वत हमारे हाथ में है कि हम कीमतों को घटा सकें। मुद्दत मुआहिदा खत्म होने के बाद यह बात हो सकती है कि जिस वक़्त हम नया मुआहिदा करें उस वक़्त हम कीमतें घटा बढ़ा सकते हैं। चूंकि काबिल मुहरिक साहब के बयान से यह मालूम होता है कि उनका मकसद खास तौर पर हाइड्रो एलेक्ट्रिक डिपार्टमेंट से नहीं है, इसलिए मेरे नज़दीक इस मसले पर ज्यादा गुज़ारिश करने की जरूरत नहीं है और मैं उम्मीद करता हूं कि वह अपना कट मोशन वापिस लेंगे, और वह यह समझेंगे कि गालिबन यह मामला गलत फ़हमी पर मबनी था। मैं उनको यक़ीन दिलाता हूं कि जहां तक हाइड्रो एलेक्ट्रिक डिपार्टमेंट का ताल्लुक है—अगर इस किस्म की शिकायतें हमारे मेम्बर साहब को हैं तो मैं उनको यक़ीन दिलाता हूं कि वह शिकायतें उनकी बाकी नहीं रहेंगी।

Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan : मिस्टर मुहम्मद शौकत अली खां :

मेरा मतलब इसके पेश करने से सिर्फ यह था कि मुझे मालूम हुआ है कि इरीगेशन के रेट्स कम करने के लिये एक कमेटी गवर्नमेंट ने बिठाई है। मैं चाहता था कि यह मसला भी उस के सामने रख दिया जाता ताकि इस मसले में मुनासिब इसलाहें हो सकतीं। बहुत पासिबुल था कि यह कमेटी मुनासिब राय देती। यह मसला ऐसा नहीं है कि जिस पर मैं बड़े शद्दो मद के साथ जोर दूं कि काश्तकार तबाह हो जाएंगे, मुल्क बरबाद हो जायगा। मेरा मतलब सिर्फ यह था कि जिन अफ़राद की शिकायतें थीं वह आप रफ़ा कर सकते हों तो रफ़ा कर दीजिये और अगर न रफ़ा कर सकते हों तो उसकी अहमियत नहीं है।

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबल मिनिस्टर आफ् कम्युनिकेशन्स :

मैं जनाब मेम्बर साहब से अर्ज करता हूँ कि इस काम को इरीगेशन रेट कमेटी के सिफुर्द करने की कोई जरूरत नहीं है या कोई कमेटी बनाने की जरूरत नहीं है, इसलिए कि गवर्नमेंट ने विजली की जरूरतों के मुनालिक एक कमेटी अलग बिठा रखी है। अगर किसी आनरेबल मेम्बर साहब को मेरे डिपार्टमेंट के अमाल से कोई शिकायत है तो मैं उसके सुनने और रफ़ा करने के लिए हर वक्त तैयार हूँ।

The motion was, by leave, withdrawn.

The Deputy Speaker : I put the demand to vote. The question is that under Heads of Account 'XVII 1S-A, 19-B and 68-A—Charges on Irrigation and Hydro-electric establishment' a grant of Rs.53,90,728 be made.

The question was put and agreed to.

GRANT NO. 31. HEAD OF ACCOUNT 68—CAPITAL OUTLAY ON IRRIGATION AND HYDRO-ELECTRIC WORKS

*The Hon'ble the Minister of Communications : On the recommendation of the Governor I beg to move that under Grant no. 31, Head of Account 68—Capital outlay on irrigation and hydro-electric works (Construction of irrigation and hydro-electric works not met from Revenue) a sum of Rs.15,84,300 be voted.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : I beg to move that under the entire head, a reduction of Re.1 be made to emphasize the need of constructing a minor in mile 55 of the Farrukhabad Branch, Lower Ganges Canal.

This is a cut motion which brings to light the necessity and demand of my district. A similar cut motion was put forward by me on the occasion of the last session of the budget but unfortunately on the day it was taken up I was not present and so I could not have the privilege of listening to the Hon'ble the Minister of Communications on this point. So far as the necessity of this minor is concerned I wish to bring it to the notice of the Government that it is very great. Some time back a survey had been conducted in order to construct this minor but nothing has been done so far. By bringing this cut motion I wish to listen to the Hon'ble Minister as to what steps he is going to take in this matter.

*The Hon'ble the Minister of Communications : As regards the construction of this minor the honourable mover spoke to me about this matter and I referred this matter to the local authorities and the Irrigation Department for investigation and report. The report was received and unfortunately the report was adverse to the wishes of the honourable mover. They pointed out certain difficulties and they also said that this could not be done without detriment to other minors which already existed and without curtailing the supply of water therein. However, I did not finish that matter there and asked the Department to refer this matter to the honourable mover and asked him to see the Executive Engineer there and to talk over this question and if he does not feel

*Speech not revised by the Hon'ble Minister

THE BUDGET 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS 369
GRANT NO. 31. HEAD OF ACCOUNT 68—CAPITAL OUTLAY ON IRRIGATION
AND HYDRO-ELECTRIC WORKS

satisfied then of course he can again speak to me about the matter. It will be noticed from this that as far as possible we are trying to meet his wishes. That is why I have given him an opportunity to see me after he has had a talk with the Executive Engineer. I can assure him that I will approach the question with every sympathy unless there are difficulties that cannot be overcome. If that is not the position I hope his wishes will be met with, otherwise I hope he will feel satisfied that the Government could not do what it wanted to do. I hope that he will withdraw his cut motion.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : I thank the Hon'ble Minister for the great sympathy which he has shown about this cut motion, and with your permission, Sir, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

The Deputy Speaker : The question is that under Head of Account 68—Capital Outlay on Irrigation and Hydro-electric works a sum of Rs.15,84,300 be voted.

The question was put and agreed to.

(At 5 p.m. the Assembly adjourned till Monday next.)

G. S. K. HYDRIE,
Secretary, Legislative Assembly,
United Provinces

LUCKNOW :
The 26th March, 1938.

APPENDIX A

(See page 265, supra)

Copy of orders referred to in answer to starred question no. 6 for 26th March asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA

No. G-1137/X—534(19)

FROM

A. C. TURNER, Esq., M.B.E., I.C.S.,
SECRETARY TO GOVERNMENT,
UNITED PROVINCES.

To

ALL HEADS OF DEPARTMENTS, COMMISSIONERS OF DIVISIONS,
DISTRICT OFFICERS, DISTRICT AND SESSIONS JUDGES, THE
SECRETARY AND MILITARY SECRETARY TO HIS EXCELLENCY
THE GOVERNOR, THE EXAMINER, LOCAL FUND ACCOUNTS,
THE CHIEF INSPECTOR OF OFFICES AND STAMPS AND THE
SUPERINTENDENT, PRINTING AND STATIONERY, UNITED
PROVINCES.

Dated Lucknow, the 13th November, 1937.

SUBJECT: *Grant of extension of service to non-ministerial and
ministerial government servants*

SIR,

FINANCE (G)
DEPT.

I AM directed to refer to G. O. no. A-1174/X—5534(19), dated the 22nd August, 1934, in which the Government explained that under clause (a) of Fundamental Rule 56 retention of non-ministerial government servants in service after attaining the age of 55 years can only be made on public grounds to be recorded in writing and that in view of the need for economy Government intended to continue their policy of granting any such extensions of service only when exceptional circumstances justified them. The Government requested all other authorities competent to sanction such extensions to act in the same manner.

2. The need for economy is still pressing and further, unemployment amongst the educated classes of this province is increasing every year. As one of the steps to be taken to ameliorate this state of affairs the Government consider it essential to restrict the grant of extensions of service to the irreducible minimum. They have, therefore, decided not to retain any non-ministerial servant in service beyond the age of 55 years unless in any case they find it absolutely necessary to do so in the interest of public service. I am to request all authorities competent to grant extensions to such servants to note this decision and to act accordingly.

As regards ministerial servants, clause (b) of Fundamental Rule 57 says down that a ministerial servant may be required to retire at the age of 55 years but should ordinarily be retained in service, if he continues efficient, up to the age of 60 years. Whilst the Government do not desire to limit the discretion given by this rule, so long as it is not amended, in the matter of retaining ministerial servants in service up to the age of 60 years, they wish the authorities competent to allow retention beyond the age of 55 years to apply the test of efficiency mentioned in that rule more strictly than hitherto.

I have the honour to be,

SIR,

Your most obedient servant,

A. C. TURNER,

Secretary.

No. G-1137(1) X—534(19)

COPY forwarded of all departments of the Secretariat, for information and guidance in continuation of endorsement no. A-1174-I/X—534(19), dated the 22nd August, 1934.

No. G-1137 2 X—534(19)

COPY also forwarded to the Accountant General, United Provinces, for information in continuation of endorsement no. A-1174-II/X—534(19), dated the 22nd August, 1934.

By order,

S. D. BAJPAI,

Deputy Secretary.

APPENDIX B

(See page 268, *supra*)

Statement referred to in the reply to starred question no. 19 for 26th March, 1938, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA showing the number of Honorary Magistrates granted life power in each division during the period September, 1937 to February, 1938.

Division	No.
1. Meerut	Nil.
2. Agra	Nil.
3. Rohilkhand	11
4. Allahabad	2
5. Jhansi	1
6. Benares	Nil.
7. Gorakhpur	4
8. Kumaun	Nil.
9. Lucknow	7
10. Fyzabad	1
Total	26

APPENDIX C

(See page 270, *supra*)

Statement referred to in answer to starred question no. 22 for 26th March, 1938, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA

Source of the sample	Mois- ture per cent.	Proteo- lytic activity	When analysed	By whom analysed
1. Jhansi Farm ..	..	54.33	March, 1935 ..	Dr. H. D. Sen, Assist- ant Research Chemist.
2. Do. ..	12.9	58.7	July, 1937 ..	Mr. K. C. Mukerji, Industrial Chemist to Government.
3. Do ..	3.6	69.3	October, 1937	Ditto.
4. Wisekypur Es- tate.	6.0	72.3	March, 1938 ..	Ditto.

APPENDIX D

(See page 272, *supra*)

Rules referred to in answer to starred question no. 27 for 26th March, 1938, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA

Medical practitioners not possessing registrable qualifications should not be granted licence for the sale of any of the poisons mentioned in item no. 6 in the schedule below.

He shall not sell or dispense the poisonous preparations of the British Pharmacopoeia enumerated in the schedule below except on a prescription given by medical practitioners possessing qualifications registrable under the United Provinces Medical Act, 1917.

THE SCHEDULE

Poisonous preparations of the British Pharmacopoeia

1. Atropine—its salts and British Pharmacopoeia preparations.
2. Chloroform and all preparations containing more than 20 per cent. of Chloroform.
3. Cocaine, its salts and British Pharmacopoeia preparations.
4. British Pharmacopoeia preparations of *dhatūra*.
5. Diethyl-Barbituric acid and such derivatives as Veronal, Propional, medinal.
6. Homatropine hydrobromide and its preparations.
7. Hyoscine hydrobromide.
8. Hyoscyamine sulphate.
9. All British Pharmacopoeia preparations of Nucis Vomica, containing more than .2 per cent. of strychnine and all its alkaloids with their salts and preparations.
10. Oxalic acid.
11. Phosphorus and all preparations containing .005 or more per cent. of free phosphorus.
12. Physostigmine sulphate.
13. Pilocarpine nitras.
14. Prussic acid and all preparations containing more than .1 per cent. of it.

NOTE—"Preparations" or "British Pharmacopoeia preparations" in this list refer to preparations official in the British Pharmacopoeia, 1932, edition, except items no. 6 (preparations of Cannabis Indica) and no. 12 (preparations of *Dhatūra* included only in the schedule of poisonous preparations of the 1914 edition of the British Pharmacopoeia).

APPENDIX E

(See page 278, *supra*)

Copy of G. O. no. 88-C.L./V—522, dated the 19th January, 1925, from the Secretary to Government, United Provinces, Medical Department, to all Commissioners of divisions, United Provinces referred to in answer to starred question no. 49 for 26th March, 1928, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA.

The Government of Madras in order to bring qualified medical aid within easier reach of villagers has introduced a scheme for subsidizing private registered medical practitioners to settle down to practice in the rural area. The subsidy given to a medical graduate is Rs.600 a year; a practitioner of the sub-assistant surgeon class received Rs.400 a year; any member of either class who engages and maintains a qualified mid-wife receives an additional sum of Rs.100 a year. These subsidies are paid as contributions to the local bodies to be disbursed by them monthly to the practitioners. The local body is required to supply to each subsidized practitioner medicines to the value of Rs.360 annually. Every practitioner is required to give free treatment to the necessitous poor and to maintain a dispensary in a specified village. This dispensary is open to inspection by the district medical officer. The working out of details including the engagement of practitioners and the selection of the villages at which they will be stationed is left to the local body. The Madras Government has reserved to itself the right to withdraw the subsidy after six months' notice or for breach of the condition that free treatment is to be given to the necessitous poor.

2. The scheme, which is described by the Government of Madras as the only practicable means by which the demand for the extension of medical relief in rural tracts can adequately be met under present financial conditions, is attractive and appears well suited to the circumstance of this province; but, before taking any decision in the matter, the Governor, acting with his Ministers, wishes to ascertain whether the idea of subsidizing private medical practitioners commends itself to district boards, whether they would welcome Government assistance to enable them to give the scheme a trial, and whether they would undertake to bear the small share of the cost which local bodies in Madras are required to meet. It is requested that you will ascertain the views of your boards on these points.

3. To prevent misconceptions I am to state that Government do not at present contemplate that direct assistance afforded by Government should be given either permanently or at any time to an unlimited extent. Subsidies per district would be limited to one or two or possibly three practitioners according to the circumstances of the district. The Government at the outset would aim merely at enabling district boards to give the scheme a fair trial. After a sufficient period of trial the Government would hold it open to themselves to reconsider

the position. Direct assistance might not improbably then be withdrawn, district boards being left to merge the scheme in their regular arrangements for providing medical relief.

4. It is also thought that the direct supply of medicines by a district board might lead to complications and that a sounder plan would be the grant of Rs.30 monthly by the district board to each subsidized practitioner, coupled with permission to indent on the board's stock of medicines, payment being made in cash at the cost price to the board.

5. I am to add that the Inspector-General of Civil Hospitals believes that boards would have little difficulty in obtaining private medical practitioners under the scheme.

No. 1800/V—4550-1935

FROM

A. B. REID, Esq., C.I.E., I.C.S., M.L.C.,
SECRETARY TO GOVERNMENT,
UNITED PROVINCES.

TO

ALL COMMISSIONERS OF DIVISIONS,
UNITED PROVINCES.

Dated Lucknow, the 15th October, 1936.

SIR,

WITH reference to G. O. no. 88-C.L./V—552, dated the 19th January, 1925, in accordance with which a system of subsidizing medical practitioners practising in rural areas was introduced, I am directed to say that to encourage larger numbers of medical men to take advantage of the system and undertake to practise in rural areas in accordance with it, the Governor, acting with his Ministers, has decided to enhance the subsidies payable under the scheme subject to the availability of funds. Every qualified practitioner who is engaged under this scheme in future will, if a medical graduate, receive a subsidy of Rs.1,000 per annum instead of Rs.600 per annum as at present, and if a medical licentiate will receive a subsidy of Rs.600 per annum instead of Rs.400 per annum as at present. These subsidies are exclusive of the amounts of Rs.100 per annum which are at present paid for the maintenance of qualified midwives or nurses to practitioners of either class and of the district boards' contribution of medicines to the value of Rs.360 per annum to each practitioner. I am to request that this decision may be brought to the notice of all district boards in your division and that they may be asked to invite and submit to Government through you and the Inspector General of Civil Hospitals as soon as possible all applications which are received from eligible candidates. Applications for such subsidies in the current financial year must reach Government not later than 15th November 1936.

MEDICAL
DEPT.

2. I am to add that as the work of practitioners engaged under the system has not in the past been sufficiently inspected and insufficient

information has been available as to the value of the results achieved, Government have decided that each civil surgeon should in future annually inspect the work of all subsidized practitioners in his district and report the results of his inspection to the Inspector General of Civil Hospitals. The Inspector General of Civil Hospitals will include information upon the subject in his annual administration reports. This may be brought to the notice of the civil surgeons, subsidized practitioners, and all others who may be concerned.

I have the honour to be,

SIR,

Your most obedient servant,

A. B. REID,

Secretary.

No. 1800(1)/V—450-1935

COPY forwarded for information to—

- (1) the Inspector General of Civil Hospitals, United Provinces,
and all Civil Surgeons, United Provinces.
- (2) the Accountant General, United Provinces.
- (3) all District Magistrates, United Provinces.
- (4) all Chairmen of District Boards in the United Provinces.

By order.

MUSHTAQ ALI KHAN,

Deputy Secretary.

APPENDIX F

(See page 280, *supra*)

Names of districts in United Provinces where the work of Gur Development is being carried on referred to in answer to starred question no. 52 for the 26th March, 1938, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA

- (1) Dehra Dun.
- (2) Saharanpur.
- (3) Muttra.
- (4) Agra.
- (5) Mainpuri.
- (6) Bareilly.
- (7) Budaun.
- (8) Moradabad
- (9) Bijnor.
- (10) Aligarh.
- (11) Pilibhit.
- (12) Allahabad.
- (13) Farrukhabad.
- (14) Etawah.
- (15) Fatehpur.
- (16) Gorakhpur.
- (17) Basti.
- (18) Azamgarh.
- (19) Mirzapur.
- (20) Jaunpur.
- (21) Benares.
- (22) Ghazipur.
- (23) Ballia.
- (24) Lucknow.
- (25) Unao.
- (26) Sitapur.
- (27) Kheri.
- (28) Fyzabad.
- (29) Gonda.
- (30) Sultanpur.
- (31) Partabgarh.
- (32) Bara Banki

APPENDIX G

(See page 284, *supra*)

Copy of paragraph 396 of the Educational Code, United Provinces, referred to in answer to starred question no. 63 for 26th March, 1938, asked by SHRI BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA.

396. Non-recurring grants for the establishment of libraries at district board vernacular middle schools may be given at the rate of Rs.500 per library (Rs.40 cost of one almirah and Rs.460 cost of books including binding) on the following conditions:

(a) The board shall appoint one of the teachers of the school, preferably a teacher who lives on or near the school premises to be librarian; he shall receive an allowance of Rs.2 per mensem to be paid by the board; the cost of the allowance may be debited to the total prescribed expenditure on vernacular middle schools.

(b) The library shall be available for the use of pupils and teachers of the school and such other literates as the headmaster of the vernacular middle school approves.

(c) The books to be purchased shall be selected from lists issued by the department of books suitable for vernacular school libraries. The approval of the Inspector of Schools is required to the purchase of books not included in these lists.

(d) The board may add to the books in the libraries from time to time and meet the cost from the education fund for vernacular middle schools.

NOTE—The purchase of periodicals, magazines, journals and news-papers is not a legitimate charge on the Government grant for the library nor may their cost be debited to the prescribed expenditure on vernacular middle schools.

District board				Number of libraries for which grant is sanctioned	Amount	Remarks
					Rs.	
1.	Muzaffarnagar	..	..	2	1,000	
2.	Bulandshahr	..	..	2	1,000	
Total, Meerut Division				4	2,000	
3.	Aligarh	..	..	1	500	
4.	Muttra	..	..	1	500	
5.	Agra	..	..	1	500	
Total, Agra Division				3	1,500	

District Board				Number of libraries for which grant is sanctioned	Amount	Ramarks
					Rs.	
6.	Bareilly	..	..	1	500	
7.	Bijnor	..	..	1	500	
8.	Bulandshahr	..	..	1	500	
9.	Mirzapur	..	..	1	500	
10.	Shahjahanpur	..	..	1	500	
11.	Pilibhit	..	..	1	500	
Total, Rohilkhand Division					3,000	
12.	Farrukhabad	....	..	1	500	
13.	Etawah	..	..	2	1,000	
14.	Fatehpur	..	..	2	1,000	
Total, Allahabad Division				5	2,500	
15.	Jhansi	..	..	1	500	
16.	Jalaun	..	..	1	500	
17.	Hamirpur	..	..	1	500	
Total, Jhansi Division				3	1,500	
18.	Benares	..	..	1	500	
19.	Mirzapur	..	..	1	500	
20.	Jaunpur	..	..	1	500	
21.	Ghazipur	..	..	1	500	
22.	Balrampur	..	..	1	500	
Total, Benares Division				5	2,500	
23.	Naini Tal	..	..	1	500	
24.	Almora	..	..	1	500	
25.	Garhwal	..	..	1	500	
Total, Kumaun Division				3	1,500	
26.	Unao	..	..	1	500	
27.	Rae Bareilly	..	..	1	500	
28.	Sitapur	..	..	1	500	
29.	Hardoi	..	..	1	500	
30.	Kheri	..	..	1	500	
Total, Lucknow Division				5	2,500	
31.	Fyzabad	..	..	1	500	
32.	Gonda	..	..	1	500	
33.	Bahraich	..	..	1	500	
34.	Sultanpur	..	..	1	500	
35.	Partabgarh	..	..	1	500	
36.	Bara Banki	..	..	1	500	
Total, Fyzabad Division				6	3,000	
GRAND TOTAL				40	20,000	

APPENDIX H

(See page 286, *supra*)

List referred to in answer to starred question no. 69, for 26th March, 1938, asked by SHRI SHANKER DATT SHARMA.

1. *English.*

1. Pandit Amaranath Jha, Professor, Allahabad University, Allahabad (Member Board), (Convener).
2. N. K. Sidhanta. Esq., Dean of the Faculty of Arts, Lucknow University (Member Board).
3. Gokal Chand, Esq., Principal, Kayastha Pathshala Intermediate College, Allahabad (Member Board).
4. D. P. Khattry, Esq., Headmaster, Pandit Prithivi Nath High School, Cawnpore (Member Board).
5. Mirza Abdul Hai Beg, Esq., Principal, Government Intermediate College, Etawah (Member Board).

2. *Sanskrit.*

1. B. K. Pande, Esq., Principal, Kanyakubja Intermediate College Lucknow (Member Board) (Convener).
2. Pandit K. C. Chattopadhyaya, M.A., Lecturer, Allahabad University, Allahabad.
3. Pandit Kedar Nath Pandit, M.A., L.T., Headmaster, S. D. Vidyalaya, Benares.
4. K. A. Subramania Iyer, Esq., M.A. Reader, Lucknow University, Lucknow.
5. Pandit Ram Naresh Misra, M.A., L.T., Shastry, Sahityacharya, Assistant Master, Government Intermediate College, Almora.

3. *Arabic and Persian.*

1. S. Mohammad Manzoor Ali, Esq., Headmaster, Government High School, Aligarh (Convener).
2. Khwaja Abdul Wajid, Esq., M.A., Professor, Christ Church College, Cawnpore.
3. Krishna Bahadur, Esq., M.A., LL.B., Yahiapur, Allahabad (Member Board).
4. Maulvi Mahesh Prasad, Head of the Department of Arabic, Persian and Urdu, Benares Hindu University, Benares.
5. Mirza Abdul Hai Beg, Esq., Principal, Government Intermediate College, Etawah (Member Board).

4. *Urdu.*

1. Captain S. M. Zamin Ali, M.A., Reader, Allahabad University, Allahabad (Convener).

2. S. Mohammad Manzoor Ali, Esq., Headmaster, Government High School. Aligarh.

3. Daya Narain Nigam, Esq., M.A., Editor, *Zamana*, Cawnpore.

4. Dr. Mohammad Hafiz Syed, Lecturer, Allahabad University, Allahabad (Member Board).

5. Rashid Ahmad Siddiqi, Esq., M.A., Reader, Aligarh Muslim University, Aligarh.

5. *Hindi.*

1. Shri Lal Bahadur Shastri, M.L.A., 13. D. Road, Allahabad, (Member Board) (Convener).

2. B. K. Pande, Esq., Principal, Kanyakubja Intermediate College, Lucknow (Member Board).

3. Pandit Sadguru Sharan Awasthi, M.A., Assistant Master, B. N. S. D. Intermediate College, Cawnpore.

4. Pandit Bhudeo Sharma, M.A., Professor, Christ Church College, Cawnpore.

5. Shri Dhar Singh, Esq., M.A. Assistant Master, Government Jubilee Intermediate College, Lucknow

6. *History.*

1. Pandit Harish Chandra Misra Inspector of Schools, Bareilly, (Convener).

2. S. V. Puntambekar, Esq., Professor of History, Benares Hindu University, Benares (Member Board).

3. Dr. R. P. Tripathi, Reader, Allahabad University.

4. P. D. Gupta, Esq., Principal N. R. E. C. Intermediate College, Khurja (Member Board).

5. Mohammad Habib, Esq., B.A. (Oxon), Bar-at-Law, Professor, Aligarh Muslim University, Aligarh.

7. *Civics.*

1. S. V. Puntambekar, Esq., Professor of History, Benares Hindu University (Member Board) (Convener).

2. Pandit Harish Chandra Misra, Inspector of Schools, Bareilly.

3. Dr. R. P. Tripathi, Reader, Allahabad University.

4. P. D. Gupta, Esq., Principal, N. R. E. C. Intermediate College, Khurja (Member Board).

5. Dr. Beni Prasad, Professor, Allahabad University, Allahabad.

8. *Geography.*

1. Dr. I. R. Khan, Inspector of Schools, I Circle, Meerut. (Convener)

2. Thakur Shiva Nath Singh, Headmaster, K. D. J. High School, Maurawan (Member Board).

3. Dr. R. M. Dubey, Lecturer, Allahabad University, Allahabad.

4. Pandit Ram Narain Misra, B.A., Assistant Master, Jumna Mission High School, Allahabad.

5. B. N. Jha, Esq., B.Sc., L.T., B.E.D. (Edinburgh), Principal, Government Intermediate College, Moradabad.

9. *Bangali.*

1. H. K. Bhattacharya, late Principal, S. D. College of Commerce, Cawnpore (Member Board) (Convener).

2. A. C. Datt, Esq., Principal, Bareilly College, Bareilly.

3. Mrs. S. Bose, B.A., Principal, Balika Vidyalaya Intermediate College, Cawnpore.

10. *Marathi and Gujrati.*

1. S. V. Puntambekar, Esq., Professor of History, Benares Hindu University, Benares (Member Board) (Convener).

2. Dr. K. C. Pandya, Professor, St. John's College, Agra.

3. K. V. Phadke, Esq., M.A., Headmaster, Marwari High School, Cawnpore.

4. Miss G. V. Kale, M.A., L.T., Headmistress, Murari Lal Khattri Girls' High School, Agra.

11. *Greek, Latin, Hebrew and Modern European Languages (French and German).*

1. Dr. S. Higginbottom, Principal, Agricultural Institute, Naini, Allahabad (Member Board) (Convener).

2. C. Mahajan, Esq., M.A., Vice-Principal, St. John's College, Agra.

3. Dr. A. Siddiqi, Professor, Allahabad University, Allahabad.

4. Miss E. Z. Moore, M.A., L.T., Wellesley Girls' High School, Naini Tal.

5. R. S. Weir, Esq., M.A., B.Sc., I.E.S., Director of Public Instruction, United Provinces.

12. *Mathematics.*

1. Hira Lal Khanna, Esq., Principal, B. N. S. D. Intermediate College, Cawnpore (Member Board) (Convener).

2. A. M. Kureishy, Esq., Professor, Aligarh Muslim University, Aligarh (Member Board).

3. Dr. Gorakh Prasad, Reader, Allahabad University, Allahabad (Member Board).

4. Dr. P. L. Srivastava, Reader, Allahabad University.

5. S. D. Seth, Esq., Vice-Principal, Christ Church College, Cawnpore.

13. *Physics.*

1. W. G. P. Wall, Esq., Principal, Training College, Allahabad (Member Board) (Convener).

2. Dr. Wali Mohammad, Professor, Lucknow University, Lucknow.
3. B. N. Kar, Esq., M.A., B.Sc., LL.B., Principal, Anglo-Bengali Intermediate College, Allahabad.
4. Dr. R. N. Ghosh, Lecturer, Allahabad University, Allahabad.
5. J. N. Budhwar, Esq., M.Sc., Professor, Christ Church College, Cawnpore.

14. *Chemistry.*

1. W. G. P. Wall, Esq., Principal, Training College, Allahabad (Member Board).
2. Dr. S. Ghosh, Lecturer, Allahabad University, Allahabad.
3. Dr. S. M. Sane, Reader, Lucknow University, Lucknow (Convener).
4. Chunni Lal Sahney, Esq., M.Sc., Inspector of Schools, Lucknow.
5. S. C. Agarwal, Esq., M.S.C., Assistant Master, Ewing Christian College, Allahabad.

15. *Biology.*

1. Dr. K. N. Bahl, Professor of Zoology, Lucknow University, Lucknow (Member Board) (Convener).
2. Dr. D. R. Bhattacharya, Professor, Allahabad University, Allahabad.
3. Dr. H. R. Mehra, Reader, Allahabad University, Allahabad.
4. L. P. Mathur, Esq., M.Sc., Professor, St. John's College, Agra.
5. G. N. Bhakav, Esq., M.Sc., Professor, Lucknow Christian College, Lucknow.

16. *Agriculture.*

1. Dr. S. Higginbottom, Principal, Agricultural Institute, Naini, Allahabad (Member Board) (Convener).
2. Lala Hari Ram Seth, Taluqdar of Maurawan, Unao (Member Board).
3. Raja Saiyid Muhammad Mehdi of Pirpur (Fyzabad).
4. Krishna Bahadur, Esq., M.A., LL.B., Yahiapur, Allahabad (Member Board).
5. K. N. Srivastava, Esq., M.Sc., I.D.D., Assistant Master, K. E. M. U. Jat Intermediate College, Lakhaoti.

17. *Drawing.*

1. Mrs. J. P. Suda, M.A., Meerut.
2. R. N. Tandon, Esq., Teacher, Meerut College, Meerut.
3. Dr. P. L. Srivastava, Reader, Allahabad University, Allahabad.
4. M. K. Varma, Esq., Teacher, Agra College, Agra.

5. Dr. Gorakh Prasad, D.Sc., PH.D., Reader, Allahabad University, Allahabad. (Convener).

18. *Manual Training, Metal Work, Book-binding and Spinning and Weaving.*

1. Hiralal Khanna, Esq., M.Sc., Principal, B. N. S. D. Intermediate College, Cawnpore (Member Board) (Convener).

2. Murli Manohar Esq., Manual Training Instructor, Government High School, Agra.

3. R. C. Seth, Esq., C/o New Ram Chand Cotton Mills, Hathras, district Aligarh.

4. Shanti Sarup Agarwal, Esq., B.A., L.T., Headmaster, Commercial and Industrial High School, Hapur.

5. Kanhaiya Lal Kackar, Esq., B.A., Manual Training Teacher, Government Jubilee Intermediate College, Lucknow.

19. *Commerce.*

1. B. P. Srivastava, Esq., c/o The Cawnpore Dyeing and Cloth Printing Co., Ltd., Civil Lines, Cawnpore (Member Board) (Convener).

2. Dr. D. Pant, Lecturer, Lucknow University, Lucknow.

3. Durga Prasad Mehrotra, Esq., M.A., B.COM., Professor, S. D. College of Commerce, Cawnpore.

4. A. P. Khattri, Esq., B.COM., LL.B., Advocate, c/o D. P. Khattri, Esq., (Member Board).

5. K. L. Govil, Esq., M.A., Lecturer, Allahabad University, Allahabad.

20. *Logic.*

1. S. C. Chatterji, Esq., Principal, Christ Church College, Cawnpore (Convener).

2. C. L. Malaviya, Esq., M.A., Assistant Master, Kanyakubja Intermediate College, Lucknow.

3. Dr. Mohammad Hafiz Syeed, Lecturer, Allahabad University, Allahabad.

4. J. P. Suda, Esq., M.A., Professor, Meerut College, Meerut.

5. Thakur Jai Deva Singh, M.A., L.T., Professor, D.A.V. College, Cawnpore.

21. *Economics.*

1. K. P. Bhatnagar, Esq., Professor, D.A.V. College, Cawnpore (Member Board) (Convener).

2. S. K. Rudra, Esq., M.A., (Cantab) Reader, Allahabad University, Allahabad.

3. S. M. Shafi, Esq., M.A., Professor, Aligarh Muslim University, Aligarh.

4. Shankar Lal Agarwal, Esq., M.A., B.S., Assistant Master, Colvin Taluqdars' Intermediate College, Lucknow.

5. Kashi Prasad, Esq., M.A., Lecturer, Agra College, Agra.

22. *Indian Music.*

1. Dr. D. R. Bhattacharya, Professor, Allahabad University, Allahabad (Convener).

2. Mrs. N. K. Sidhanta, c/o N. K. Sidhanta, Esq., (Member Board).

3. Mrs. B. P. Srivastava. "River View," Civil Lines, Cawnpore.

4. Syed Shahid Husain, Esq., Advocate, c/o Begum Shahid Husain (Member Board).

5. Lala Hari Ram Seth Taluqdar of Maurawan, Unao (Member Board).

23. *Domestic Science, Physiology and Hygiene.*

1. Miss E. C. Williams (Member Board) (Convener).

2. Begum Shahid Husain. M.L.A., Sambhal Road, Moradabad (Member Board).

3. Miss T. J. Gandhi, M.Sc., Personal Assistant to the Chief Inspectress of Girls' Schools, United Provinces, Allahabad.

4. Mrs. S. Bose, B.A., Principal, Balika Vidyalaya Intermediate College, Cawnpore.

5. Miss S. Agha, M.A. Teacher, Crosthwaite Girls' College, Allahabad.

24. *General Science, (Physics, Chemistry and Biology)*

1. Dr. K. N. Bahl, Professor of Zoology, Lucknow University, (Member Board) (Convener).

2. F. B. Khan, Esq., M.Sc., L.T., Inspector of Schools, II Circle, Agra.

3. Dr. S. M. Sane, Reader, Lucknow University, Lucknow.

4. Rama Shankar Misra, Esq., M.Sc., L.T., Assistant Master, Colvin Taluqdars' Intermediate College, Lucknow.

5. D. D. Arora, Esq., B.Sc., Assistant Master, B. N. S. D. Intermediate College, Cawnpore.

25. *Elementary Psychology and Educational Psychology.*

1. Miss E. C. Williams, Chief Inspectress of Girls' Schools, United Provinces (Member Board) (Convener).

2. B. N. Jha, Esq., B.Sc., L.T., B.E.D., (Edin.) Principal, Government Intermediate College, Moradabad.

3. Kashi Prasad, Esq., M.A., LL.B., Lecturer, Lucknow University, Lucknow.

4. Miss S. Agha, M.A., Teacher, Crosthwaite Girls' College, Allahabad.

5. H. R. Wilson, Esq., B.A., L.T., Headmaster, Parker High School, Moradabad.

26. Military Science.

1. Lieut.-Colonel, R. S. Weir, M.A., Director of Public Instruction, United Provinces, Allahabad (Convener).
2. J. A. Strang, Esq., M.A., B.Sc. (Edin.), Professor, Lucknow University, Lucknow.
3. Madan Mohan Esq., M.A., Professor, Meerut College, Meerut.
4. L. P. Mathur, Esq., M.Sc., Professor, St. John's College, Agra.
5. Captain M. Haider Khan, M.A., B.Sc., Professor, Aligarh Muslim University, Aligarh.

27. Examinations' Committee.

1. Pandit Amarnath Jha (Member Board) (Convener).
2. N. K. Sidhanta, Esq. (Member Board).
3. K. P. Bhatnagar, Esq. (Member Board).
4. Hira Lal Khanna, Esq. (Member Board).
5. D. P. Khattri, Esq. (Member Board).

28. Finance Committee.

1. The Assistant Director of Public Instruction, United Provinces, Allahabad (Convener).
2. Gokal Chand, Esq., Principal, K. P. Intermediate College, Allahabad (Member Board).
3. Shri Lal Bahadur Shastri, M.L.A., 13 D. Road, Allahabad, (Member Board).
4. Begum Shahid Husain, M.L.A., Sambhal Road, Moradabad (Member Board).
5. A. C. Banerji, Esq., M.A., M.Sc., F.R.A.S. (Eng.) F.L.M.S. (London), Professor, Allahabad University, Allahabad.
6. N. G. Nath, Esq., Headmaster, Babu Lal Jaiswal High School, Mirzapur.
7. Raja Saiyid Mohammad Mehdi, of Pirpur, Fyzabad (Member Board).

29. Recognition Committee.

1. Rai Bahadur Brijendra Swarup M.L.A., Advocate, Civil Lines, Cawnpore (Member Board) (Convener).
2. Lala Hari Ram Seth, Taluqdar, Maurawan, Unao (Member Board).
3. Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din, Retired Collector, Farsholitola, Budaun.
4. B. P. Srivastava, Esq. (Member Board).
5. H. K. Bhattacharya, Esq. (Member Board).
6. B. K. Pande, Esq. (Member Board).
7. Miss E. C. Williams (Member Board)

30. Curriculum Committee.

1. N. K. Sidhanta, Esq. (Member Board) (Convener).

2. B. K. Parde, Esq. (Member Board).
3. S. Mohammad Manzoor Ali, Esq., Head Master, Government High School, Aligarh.
4. Captain S. M. Zamin Ali, M.A., Lecturer, Allahabad University, Allahabad.
5. Shri Lal Bahadur Shastri (Member Board).
6. Pandit Harish Chandra Misra, Inspector of Schools, Bareilly.
7. Thakur Shiva Nath Singh (Member Board).
8. A. M. Kureishy, Esq., (Member Board).
9. B. P. Srivastava, Esq. (Member Board).
10. Dr. S. Higginbottom (Member Board).
11. W. G. P. Wall, Esq. (Member Board)
12. S. D. Seth, Esq., Vice-Principal, Christ Church College, Cawnpore.
13. Dr. R. P. Tripathi, Reader, Allahabad University, Allahabad.
14. D. P. Khattry, Esq. (Member Board).
15. Begum Shahid Husain, (Member Board).

31. *Result Committee.*

1. The Director of Public Instruction, United Provinces, Allahabad (Chairman).
2. Thakur Shiva Nath Singh (Member Board).
3. Begum Shahid Husain, (Member Board).
4. Dr. S. Higginbottom (Member Board).
5. The Secretary of the Board, Allahabad.

32. *Committee to advise the Board on questions relating to Women's Education.*

1. Miss E. C. Williams (Member Board), (Convener).
2. Mrs. S. Bose, B.A., Principal, Balika Vidyalaya Intermediate College, Cawnpore.
3. Miss L. Ghosh, B.A., B.LITT. (Oxon), DIP. Ed. (Oxford), Head Mistress, Pratap Singh Hindu Girls' High School, Moradabad.
4. Begum Shahid Husain (Member Board).
5. Dr. Miss Mary E. Shannon, Principal, Isabella Thoburn College, Lucknow.

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Monday, 28th March, 1938

THE Assembly met at the Assembly Hall, Lucknow, at 11 a.m.
The Hon'ble SHRI PURUSHOTTAMDAS TANDON in the Chair.

LIST OF MEMBERS PRESENT (186)

Abdul Hakeem.	Hoti Lal Agarwala.
Abdul Wali.	Hukum Singh.
Achal Singh.	Husain Zaheer.
Ahmad Ali Khan Alvi, Raja.	Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Muhammad.
Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muhammad.	Indradeo Tripathi.
Aizaz Rasul.	Iqbal Ahmad Khan Sohail.
Ajit Prasad Jain.	Ishwar Saran.
Akhtar Hasan Khan.	Islam Ullah Khan.
Algu Rai Shastri.	Jafar Hasan Khan.
Anand Singh.	Jagannath Bakhsh Singh, Raja.
Anusuya Prasad Bahuguna.	Jagannath Prasad Agarwal.
Atma Ram Govind Kher.	Jagan Prasad Rawat.
Aziz Ahmad Khan.	Jagmohan Singh Negi.
Babu Ram Verma.	Jamshed Ali Khan, Captain Nawab Muhammad.
Badan Singh.	Jang Bahadur Singh, Raj Kumar.
Badr-ud-din, Khan Bahadur.	Jata Shankar Shukla.
Balwant Singh.	Jawaharlal.
Baushi Dhar Misra.	Jiva Lal.
Bhagwan Din Misra.	Jugal Kishore.
Bhagwan Singh.	Jwala Prasad Jigyasu.
Bhagwat Narayan Bhargava.	Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr.
Bhawani.	Kamlapati Tewari.
Bibhuti Singh, Rai Sahib.	Karan Singh Kane.
Bizari Lal.	Karimur Raza Khan.
Birbal Singh.	Kashi Prasad Rai.
Bireshwar Singh.	Keshava Chandra Singh.
Bisheshwar Dayal Seth, Raja.	Keshava Deva Malaviya.
Buddhu Singh.	Keshav Gupta.
Chandra Bhanu Gupta.	Khalil-ud-din Ahmad, Khan Bahadur.
Charan Singh.	Khaliquzzaman.
Chet Ram.	Khub Singh.
Chheda Lal Gupta.	Khushi Ram.
Dau Dayal Khanna.	Khushwaqt Rai.
Dayal Das.	Krishna Chandra.
Deo Narayan Bhartiya.	Krishnanand Nath Khare.
Desmond Young.	Lakhan Das Jatav.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur.	Lakshmi Devi.
Gajadhar Prasad.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Ghazanfarullah, Khan Bahadur Hafiz.	Lal Bahadur Shastri.
Ghulam Hasan.	Lal Bihari Tandoon.
Gopi Nath Srivastava.	Lalta Baksh Singh.
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble Shri.	Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muhammad.
Govind Chandra Rai.	Laton.
Habibullah Muhammad.	Mahabir Tyagi.
Hari.	Maharaj Singh, Kunwar Sir.
Hari Prasad Tamta, Rai Sahib.	Mahmud Beg.
Harish Chandra Bajpai.	Mahmud Husain Khan.
Harnath Prasad.	Malkhan Singh.
Hasan Ali Khan.	Manik Chand.

Manik Singh.
 Manni Lal Pandey.
 Mijaji Lal.
 Mohan Lal Gautam.
 Mubashir Husain Qidwai.
 Muhammad Ekram Khan.
 Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz.
 Muhammad Ishaq Khan.
 Muhammad Ismail.
 Muhammad Ismail Khan.
 Muhammad Jan Khan.
 Muhammad Mehdi, Raja.
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.
 Muhammad Suleman Ansari.
 Muhammad Yusuf, Nawab Sir.
 Mukerjee, B. K.
 Munfai Ali.
 Murari Lal.
 Nafisul Hasan
 Narain Das.
 Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur
     Haji Muhammad.
 Paltu Ram.
 Paragi Lal.
 Parasram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Prithivi Raj Singh.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashvati Sud.
 Prayag Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Pyare Lal Sharma.
 Radhakant Malaviya.
 Radha Mohan Singh.
 Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafiuddin Ahmad.
 Raghvendra Pratap Singh.
 Raghunath Vinayak Dhulek.
 Raghuvansh Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.
 Ram Charitra.
 Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.

Ram Nares Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram Pandit.
 Rizwan Allah.
 Rukum Singh Rathor.
 Sadho Singh.
 Said-uddin Ahmad.
 Sajid Husain.
 Sampurnanandji, The Hon'ble Shri.
 Satyavati Devi.
 Shahid Husain, Begum.
 Shamsheer Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughan Singh.
 Shaikat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya.
 Shiva Mangal Singh.
 Shiva Ram Duvedi Vaid.
 Shunitidevi Mittra.
 Sita Ram Shukla.
 Sita Ram Asthana.
 Souter, E. M.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieuten-
     ant M.
 Sunderlal Gupta.
 Suraj Prasad Avasthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Surya Narayan Singh.
 Tahir Husain.
 Todar Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vidyavati Rathor.
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs.
 Vijeypal Singh.
 Vishambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Walford, H. G.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahirul Hasnain Lari.
 Zahur Ahmad.
 Ziaul Haq, Khan Bahadur, Muhammad.

QUESTIONS AND ANSWERS

STARRED QUESTIONS

*1—6. **Shri Har Govind Pant** : [*Postponed.*]

*7—10. **Maulvi Aziz Ahmad Khan** : [*Postponed.*]

NON-SUPPLY OF WATER TO TRAVELLING PUBLIC ON THE STATIONS OF ROHILKHAND AND KUMAON RAILWAY

*11. **Maulvi Aziz Ahmad Khan** : Is the Government aware that on the small stations of the Rohilkhand and Kumaon Railway there is no arrangement for the supply of water to the travelling public ?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Muhammad Ibrahim) : Water is supplied to passengers on trains at watering stations

where trains halt for an appreciable time. Watermen are not maintained at small roadside stations but water is available from station wells and is supplied to waiting passengers. The railway is of the opinion that the cost of maintaining both Hindu and Muhammadan watermen at every station on the line will be prohibitive.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : Without any distinction of water being supplied to Muhammadans and Hindus the question is whether the railway authorities consider it necessary to supply sufficient water to passengers on train timings ?

The Hon'ble the Minister of Communications : They have made arrangements for the supply of water at stations to the extent which they consider necessary.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : Will the Government be pleased to take steps to find out whether the information supplied by the Rohilkhand & Kumaon Railway to Government is correct ?

The Hon'ble the Minister of Communications : Government in this matter can make their inquiries from railway authorities who were moved in this matter and the result of the inquiry which was made by them is embodied in the answer to the question.

*12—17. **Mr. Zahur Ahmad :** [*Postponed*]

*18—21. **Shri Krishna Chandra :** [*Postponed.*]

*22—23. **Kunwar Khushwaqt Rai :** [*Postponed*]

*24—30. **Shri Krishnanand Nath Khare .** [*Postponed.*]

*31 and 32. **Shri Mangat Singh :** [*Postponed.*]

*33—40. **Shri Badan Singh :** [*Postponed.*]

*41—45. **Shri Charan Singh :** [*Postponed.*]

*46—53. **Shri Har Prasad Singh :** [*Postponed.*]

*54—61. **Shri Ram Prasad Tamta :** [*Postponed.*]

*62—70. **Shri Ishwar Saran (absent) :** [*Postponed.*]

AUTHORITY TO MEMBERS OF THE LEGISLATURE TO VISIT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

*71. **Shri Ishwar Saran (absent) :** Have the Government authorized the members of the Legislature to visit the educational institutions aided by the Government ?

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanand) : No.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : May I know the reason why the Government does not allow members of the Legislature to visit them ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education (Shri Karan Singh Kane) : Because they are not directly under the control of Government and because they are private institutions. Local bodies may have objection to Government allowing members without their consultation to visit these institutions.

NOTE—In the absence of Shri Ishwar Saran, Shri Bhagwat Narayan Bhargava put question no. 71.

*72—75. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : [*Postponed.*]

ADVERTISEMENT FOR THE POST OF THE PRINCIPAL OF THE G. C. WEAVING
INSTITUTE, BENARES

*76. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Is it a fact that the post of the Principal of the G. C. Weaving Institute, Benares, was advertised in the month of August, 1937, by the Public Service Commission ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice (**Shri Jugal Kishore**) : The post was advertised in June, 1937.

*77. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Is it a fact that a candidate was selected for the above post on 1st September, 1937, and recommended to the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice : The recommendations of the Public Service Commission were received by Government in due course.

*78. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Will the Government be pleased to state whether the candidate recommended by the Public Service Commission was rejected by the Government ? If so, on what grounds ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice : The recommendation of the Public Service Commission is confidential.

*79. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Will the Government be pleased to state why the above post has been again advertised ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice : To recruit a suitable candidate.

INCLUSION OF WEAVING AND SPINNING IN THE CURRICULUM
OF THE HIGH SCHOOL EXAMINATION

*80. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Will the Government kindly state whether weaving and spinning are included in the curriculum of the High School Examination ?

The Hon'ble the Minister of Education : Yes, as optional subjects.

*81. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : If the answer to the above question be in the affirmative, will the Government kindly state what arrangements have been made for those students who want to take up these subjects in Government and aided schools ?

The Hon'ble the Minister of Education : Schools in which there is a sufficient demand apply for recognition. If this is accorded, they make the necessary arrangements. At present only three aided schools are teaching the subject.

PREVENTION OF FLOODS IN THE GONDA DISTRICT

*82. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Will the Government kindly state what measures, if any, they have taken to prevent floods in Gonda District ?

The Hon'ble the Minister of Communications : The Government will answer the question after obtaining detailed information from the local authorities.

NOTE.—In the absence of **Shri Ishwar Saran**, **Shri Bhagwat Narayan Bhargava** put questions nos. 76 to 83.

INSPECTORS OF GOVERNMENT OFFICES

*83. **Shri Ishwar Saran** (*absent*) : Will the Government state how many inspectors are working in the Government offices of the United Provinces ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary : There are six inspectors of Government offices under the control of one Chief Inspector.

MUSLIM AND NON-MUSLIM PATWARIS

*84. **Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan** : Will the Government be pleased to state the number of Muslim and non-Muslim patwaris in the province districtwise ?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai) : The percentage of Muslim patwaris is about 5.9 per cent. District-wise figures are not available.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : Are the Government prepared to issue instructions to the authorities concerned to increase the number of Muslims in this service ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : The appointment of patwari is a hereditary one and it is made on the recommendation of hissadars under the existing rules. No question of issuing instructions arises.

MUSLIM AND NON-MUSLIM ZAMINDARS

*85. **Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan** : Will the Government be pleased to state the number of Muslim and non-Muslim zamindars in the province ?

*86. What is the amount of land revenue paid by Muslim and by non-Muslim zamindars in the province ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : The honourable member is referred to the reply given in the United Provinces Legislative Council to starred question no. 8 on 1st July, 1926. More recent information is not available.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : Sir, a copy of the reply referred to in questions nos. 85 and 86 has not been supplied to me.

The Hon'ble the Speaker : I am informed that a copy of the replies has been supplied.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : I wanted a copy of the reply to the earlier question referred to in the answer.

The Hon'ble the Speaker : The practice so far has been that replies are supplied to members to the questions put by them. Copies of replies to earlier questions referred to in the answers are not supplied.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : The other day I put a question and I was replied that I should refer to the reply given to some question put by Mr. Lari, and the reply given to Mr. Lari was also supplied to me.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain) : Sir, it may have been done on one occasion, but it is not the general practice that previous replies should necessarily be supplied to members.

DISTRIBUTION OF *rabi* SEEDS TO CULTIVATORS

*87. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that *rabi* seeds are distributed to cultivators on *sawai* system and on joint responsibility of five persons at least ?

The Hon'ble the Minister of Justice (Dr. Kailas Nath Katju) : Yes. Generally the minimum number of sureties is three, but in cases of well-to-do persons the seed is issued to individuals when sufficient security is provided.

*88. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that no defaulter is given any seeds or implements ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, unless the delay in payment is justified and the department is satisfied that the default is not due to wilful negligence.

*89. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a rule that a single person should not be given more than ten maunds of seeds ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No, the seed is given according to the actual requirements of field, the security furnished, the stock available and the number of applicants.

*90. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : (a) Is the Government aware that in a number of cases the departmental rules for *sawai* distribution have been departed from ?

(b) Will the Government be pleased to give reasons for this departure ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes, in three cases in Meerut seed was supplied to individual persons without joint responsibility.

(b) Of the three cases referred to one was on the recommendation of the Commissioner and in the remaining two, one of the departmental officers stood surety, thereby safeguarding the repayment.

DISMISSAL OF QASIM ALI, MALI OF MEERUT SEEDS STORES

*91. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that Qasim Ali, Mali of Meerut Seeds Stores was dismissed on 6th January, 1938 ?

*92. Is it a fact that a new man was appointed in his place ?

*93. Is it a fact that Qasim Ali was again appointed at Hapur Stores ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Qasim Ali mate was not dismissed but was reduced for bad work from Rs.10-8 to Rs.10 as kamdar and transferred to Hapur, and another man was appointed at Meerut in his place.

*94. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : If the answer to the above questions be in the affirmative, will the Government be pleased to give any reasons for re-appointing of this Mah ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Does not arise in view of the reply to questions nos. 91 to 93.

SUPPLY OF SUGARCANE SEEDS TO ONE RAGHUBIR
SINGH, OF MEERUT

*95. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that Chaudhri Raghubir Singh, a resident of village Lisari, district Meerut, filled in a *tagari* bond for sugarcane seeds ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

*96. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that *tagari* money was drawn from the *tagari* fund and entered in his name in Government Agricultural Farm accounts in Meerut ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

*97. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that he was not given any information of this nor was any sugarcane seed supplied to him in due time ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The Director of Agriculture reports that he was repeatedly informed to take away the seed from the Meerut Farm but he paid no heed to the requests made by the Agricultural Inspector.

*98. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that he has filed a complaint against the department ?

The Hon'ble the Minister of Justice : It appears that no complaint has been made by him to Government.

*99. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Will the Government be pleased to state as to who is responsible for this affair ? Has any action been so far taken against the man responsible for it ?

The Hon'ble the Minister of Justice : From the facts reported by the Director of Agriculture the responsibility lies on Chaudhri Raghubir Singh. The second part of the question does not arise.

PROVINCIAL RURAL DEVELOPMENT BOARD

*100. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : What is the number of the members of the Provincial Rural Development Board as constituted at present ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Thirty-three.

*101. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : How many of them are officials and how many of them are non-officials nominated by the Government ?

The Hon'ble the Minister of Justice : There are ten officials and 16 non-officials nominated by Government.

*102. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : How many of the non-official members of the Board, nominated by the Government, are M. L. As. and M. L. Cs. ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Five are M. L. As. ; there is no M.L.C.

*103. Shri Vijeypal Singh (absent) : On how many other Committees of the Government or Select Committees have the M.L.A. nominated members of the said Board been nominated or elected so far ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The information is being collected.

ANNOUNCEMENT REGARDING SATURDAYS TO BE OBSERVED AS HOLIDAYS IN THE HOUSE IN FUTURE

The Hon'ble the Speaker : I have received a representation from a number of honourable members requesting me to arrange that Saturdays may be observed as holidays. I have consulted the Hon'ble the Premier, and honourable members will be glad to hear that in future from the beginning of the next financial year I propose, with the concurrence of the Hon'ble the Premier, to observe Saturdays as holidays. If there is some exceptional work to be done on any particular Saturday. I shall announce that a meeting will be held on that Saturday. But without any specific announcement members should take it that a Saturday will in future be a holiday.

Kunwar Sir Maharaj Singh : We are much obliged to you, Sir, for this change which has the support of many of us.

THE BUDGET, 1938-39. DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS.—(*continued*)

GRANT NO. 12. HEAD OF ACCOUNT 28—JAILS AND CONVICT SETTLEMENTS

The Hon'ble the Minister of Revenue : Sir, on the recommendation of the Governor, I beg to move that under Grant no. 12—Head of Account 28—Jails and Convict Settlements, a sum of Rs.29,62,572, be voted.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, I beg to move that under sub-head A—Jails —(c) District Jails, a reduction of Re.1 be made.

One proposal that I wish to place before the House is that certain jails which are now either second class or third class jails should in future be converted into fifth-class prisons. At the present time there are six central prisons with accommodation roughly for between twelve and thirteen thousand convicts in all.

There are also twelve first class district jails with aggregate accommodation for about 7,000 convicts. I do not include in the term "convicts" undertrial prisoners. In addition there are twenty-three second-class district jails for roughly 7,000 prisoners, while there are seven third-class jails and four fourth-class jails with accommodation respectively for about 1,500 and 300 prisoners. And there are in addition the Bareilly Juvenile Jail and three fifth-class jails in Naini Tal, Garhwal and Lalitpur. The average daily jail population

ACCOUNT 28—JAILS AND CONVICT SETTLEMENTS

There have been about 31,000 while the number of convicts approximately 27,000. It is the objects of the Government I understand to reduce the population in jails. They have been thinking of the number of prisoners and they propose to introduce more than one Bill. For instance, the Probation Bill and the Prisoners Bill. These Bills are in my opinion excellent. The Bill relating to the creation of a Jail is also very beneficial. The result will be that the number of jails should be appreciably reduced. In fact, it seems to me that two measures are desirable. I am of opinion that for certain jails I shall mention there should be no longer civil surgeons as superintendents but these jails with a relatively small number of prisoners should be placed under jails as superintendents. Now I feel certain that this can be made on the ground that a jailor is not a proper person to be placed in charge of the superintendence of a jail. As a matter of fact there have been in the past more than one case of jailors who have acted as permanent and officiating superintendents of jails. I am the first to admit that jailors as a body are not free from corruption. I have had some more experience of them than perhaps the same may be said of the civil surgeons. I have had of the administrative work of the jail and I know that the civil surgeon has a very small portion of his time to the jail and in practice most of the work is done by corrupt and undesirable persons. In the interests of jail administration as well as the jailor it seems to me imperative that in future we should give every encouragement to honest persons whether they are jailors or whether they are holding any other subordinate posts and thus create a better atmosphere among the subordinate staff of the jail.

Now I would like to place before the Hon'ble the Minister the names of certain jails in which I consider, the jailor could after the reduction of which I have already referred in the number of prisoners has been made be made a superintendent. Banda Bulandshahr, Muzaffarnagar, Orai and Partabgarh are in my opinion jails which could be suitably entrusted to the superintendence of responsible jailors whose integrity is beyond suspicion. The resulting economies will be considerable. The Government will then be able to dispense with the monthly allowances which at present are paid to the medical officers who are nominally superintendents of these jails. They vary from Rs 50 a month to Rs 100 per month. The medical duties could be discharged as they are for the most part at present by the sub-assistant surgeon in each jail while the civil surgeon could be called for any serious case. In that event it would be absurd to pay him the substantial allowance which he gets at present.

[Kunwar Sir Maharaj Singh.]

Then, Sir, my second proposal is that, in view of what I stated in the beginning of my speech, a certain number of jails should be converted into fifth-class jails, that is to say into jails in which there would be only undertrial prisoners and perhaps convicts sentenced to terms of imprisonment not exceeding three months. They would be in fact subsidiary jails, while convicts who have been sentenced to terms of imprisonment in excess of say three months should be sent to the larger jails to which these smaller jails would be considered subsidiary. I would again cite specific prisons which I should like to bring to the notice of the Hon'ble the Minister. Azamgarh could be affiliated to the Ghazipur District Jail, Jaunpur to the Benares District Jail, Kheri to the Sitapur District Jail, Mirzapur to Allahabad, Muttra to Agra, Muzaffarnagar to Meerut, Partabgarh to Rae Bareilly and Shahjahanpur to Bareilly. A smaller staff would be sufficient for these converted fifth-class jails. I believe that in places where there are at present fifth-class jails, a deputy jailor instead of a jailor is the chief person in charge. Obviously there will be savings. Part of the staff which would no longer be required in these jails could be sent to the central and other large district jails while the services of the remainder could be dispensed with. As we know and as Lieut.-Colonel Salamat Ullah, an experienced capable and hard-working Inspector General of Prisons has pointed out in successive reports, the number of warders and even of deputy jailors is very small. My suggestion would at once solve this difficulty to a considerable extent.

The objects of my proposal are in the first place concentration, and concentration means economy and efficiency, and in the second place specialization. By specialization I refer in particular to the absolute demarcation between jails for habituals and jails for casuals which is a crying reform at the present time. Now, I do not know to what extent the Hon'ble Minister will be able to give a specific reply to my proposals. I hope he may be in a position to do so. But if by any chance he is not, or does not want to adopt any but a non-committal attitude I would ask him respectfully to place my suggestions, and in fact the whole of my speech, before the Jail Committee on reform, which, I understand, is to meet before long. I hope, that he appreciates the motives underlying my proposals which are to effect economies and at the same time to safeguard and even improve efficiency.

Maulvi Aziz Ahmad Khan :

— مولوی عزیز احمد خان —

جواب والا — جو تجویز اس وقت ایوان کے سامنے پیش ہے مجھے اس سے مخالفت ہے۔ سبب یہ ہے کہ ہم جیل کے اصلاح چاہتے ہیں۔ جو جیلوں موجود ہیں اور گزشتہ تجربہ حاصل کیئے ہوئے ہیں۔ وہ سمجھتے ہیں کہ ان کی خدمت جیل کے اندر یہی ہے کہ وہ عذاب کے بدترین فرشتے بنے رہیں۔ سپرنٹنڈنٹ جیل ہی ایک ایسی چیز ہوتا ہے کہ قیدی اپنی بے کسی کی حالت میں توقع کرتے ہیں کہ ان کے ساتھ جو بے انصافی کی جا رہی ہے

سپرٹنڈنٹ کے ذریعہ سے دیر کردی جا رہی تھی۔ نیز یہ کہ بعض سبڈال حیل میں
میں نے دیکھا ہے۔ اب رہا بدل رہا ہے۔ اور وہاں بھی لوگ انتظامی ترتیب
کی طرف گامزن ہیں جن کا اندازہ باہر والے نہیں کر سکتے ہیں۔ مثال کے طور
پر میں ٹریلی سبڈال حیل کو پیدہ کر رہا تھا۔ وہاں کے سپرٹنڈنٹ مستملاً روترا
ہیں۔ جن کو میں نے ایک روشن خیال ایسرو پایا۔ انہوں نے گورنمنٹ سے بلا
۵ روپیہ لینے ایک ایسی اسکیم جاری کی ہے جس سے بری اور جوتی سب
عمم کے آدمی نہایت آسانی سے لکھا اور پڑھنا سیکھ گئے۔ میں نے دیکھا
کہ وہ قہدی جو ۵۰ = ۶۰ = ۶۰ برس کی عمر کے ہیں اور جو حروف
شکاس نہیں تھے۔ اور جو ہیڈ میچل کہلاتے تھے۔ ان کو تعلیم حاصل کرے گا یہ
شوق ہو گیا کہ جب وہ رات کو بید کیئے جا رہے تھے تو انہوں نے سپرٹنڈنٹ
حیل سے درخواست کی کہ ہم کو روسنی نہیں ملتی ہے اور اس کی وجہ
سے ہم پڑھ نہیں سکتے ہیں۔ اس کا انتظام کیا جاوے۔ اس سپرٹنڈنٹ نے اس
قدر قابل ستائش کام کیا کہ اپنے خرچہ سے روشنی کا انتظام کر دیا۔ اور وہ بدھے
آدمی جو ایک لفظ نہ جانتے تھے۔ آج اردو ہندی آسانی سے لکھ اور پڑھ سکتے
ہیں۔ آپ کو یہ سن کر تعجب ہوگا کہ اگر آپ حیل کا ملاحظہ فرماویں گے
تو آپ کو معلوم ہوگا کہ اس حیل میں ان پڑھ قیدیوں کی تعداد میں بڑے
سے بہت زیادہ کمی ہو گئی ہے۔ قریب قریب ۸۰ و ۹۰ فیصدی حوالہ دی میعاد
کے قیدی تھے ان کو لکھنا پڑھنا آ گیا ہے۔ اگر اس قسم کی ہمدردی سبڈال
حیل میں پیدا کر سکتے ہیں۔ تاکہ لوگوں کے دل و دماغ میں تبدیلی واقع ہو
تو وہ ایسے ہی آدمیوں کے ذریعہ سے ہو سکتی ہے۔ ان کے ذریعہ سے نہیں ہو سکتی
جو خود کو عذاب کا فرشتے سمجھتے ہوں۔ اگر جیلوں کی اصلاح اخلاقی اعتبار
سے ہو جائیگی تو پھر عذاب کے فرشتے پیدا نہیں ہو سکتے ہیں۔ سپرٹنڈنٹ
حیل ایک تجربہ کار آدمی ہوتا ہے۔ جس کی آسانی ہمدردی زیادہ وسیع
ہوتی ہیں۔ ترقی یافتہ ہوتا ہے۔ اس کا موجد رہنا۔ نگہانی رکھنے کے لئے
ضروری ہے۔ پیسے کی بچت کے واسطے سپرٹنڈنٹ کے عہدے کو توڑ کر جیلوں کو
سپرٹنڈنٹ کر دینا قیدیوں کی دقتوں کو بڑھاتا ہے۔ اس لئے ہمیں محض اکائیاں
کی خاطر از پیسے کی بچت کی خاطر اس تجربہ کار کو اختیار کرنا ان محبوثوں
کی جو لچار اور محبور ہوتے ہیں اور جن کی آزار باہر نہیں پہنچ سکتی
اور جن کی شکایت کا واحد ذریعہ سپرٹنڈنٹ کے ذریعہ سے ہے اس سے
بھی وہ محروم ہو جاویں گے۔ اور ان کی کس مہمتری کی کوئی حد
نہ رہیگی۔

Maulvi Aziz Ahmad Khan : मौलوی اذیز احمد خا :

جناب والا—جو تاجراجھ اس وقت اےوان کے سامنے پشائے ہیں اس سے مخالفت
ہے۔ سبب یہ ہے کہ ہم جیل کی اسلاہ چاہتے ہیں۔ جو جیلر موجود ہے اور گوجریتا تاجراجھ
ہائیں کیا ہے وہ سمجھتے ہیں کہ انکی خدمت جیل کے اندر یہی ہے کہ وہ آجائے

[Maulvi Aziz Ahmad Khan.]

बदतरतीन फरिश्ते बने रहे। मुपरिन्टेन्डेन्ट जेल ही एक ऐसी चीज होता है कि कैदी अपनी बेकमा की हालत में तबक्को करने हैं कि उनके साथ जो बेडन्साफी की जावेगी वह मुपरिन्टेन्डेन्ट के जरिये से दूर कर दी जावेगी। नोज यह कि वाज सेन्ट्रल जेल में मने देखा है कि अब जमाना बदल रहा है और वहां भी लोग इन्तजामी तरक्की की तरफ गामजन हैं, जिनका अन्दाजा बाहर वाले नहीं कर सकते हैं। मिसाल के तोर पर मैं बरेली सेन्ट्रल जेल को पेश करूंगा। वहां के मुपरिन्टेन्डेन्ट मिस्टर मेहरोत्रा हैं, जिनको मैंने एक रोशन ख्याल अफसर पाया। उन्होंने गवर्नमेन्ट से बिला ५ रुपया लिये एक ऐसी स्कीम जारों की है जिसमें बड़ी और छोटी सब उम्र के आठमाँ निहायत आसानी से लिखना और पढ़ना साख गये। मैंने देखा कि वह कैदी जा ५०-५०, ६०-६० वर्ष की उम्र के हैं और जा हल्क गनास नहीं थे और जो हैबिचुअल (habitual) कहलाते थे उनको तालीम हासिल करने का यह मौक हो गया कि जब वह गन को बन्द किये जाने लगे तो उन्होंने मुपरिन्टेन्डेन्ट जेल में दरख्वास्त की कि हम को रोगनी नहीं मिलनी है और इस की वजह से हम पढ़ नहीं सकते हैं, इसका इन्तजाम किया जावे। इस मुपरिन्टेन्डेन्ट ने इस कदर काबिल सितायश काम किया कि अपने खर्चे में रोगनी का इन्तजाम कर दिया, और वह बुढ़े आदमी जो एक लफ्ज न जानते थे आज उर्दू हिन्दी आसानी से लिख और पढ़ सकते हैं। आपको यह सुन कर तज्जुब होगा कि अगर आज जेल का मुलाहिजा फरमावेगे तो आपको मालूम होगा कि इस जेल में अनपढ़ कैदियों की तादाद में पहिले में बहुत ज्यादा कमी हो गई है। करीब करीब ८०-९० फी सदी जो लम्बी मिआद के कैदी थे उन को लिखना पढ़ना आ गया है। अगर इस किस्म की हमदर्दी सेन्ट्रल जेल में पैदा कर सकते हैं नाकि लोगों के दिल व दिमाग में तब्दीली बाकै हो, तो वह ऐसे ही आदमियों के जरिये से हो सकते हैं। उनके जरिये से नहीं हो सकती जो खुद को अजाब का फरिश्ता समझते हैं। अगर जेलों की इस तरह इखलाकी एतबार में हो जायेगी तो फिर अजाब के फरिश्ते पैदा नहीं हो सकते हैं। मुपरिन्टेन्डेन्ट जेल एक तज्जुबकार आदमी होता है जिसकी इन्सानी हमदर्दिया ज्यादा बर्माओ होती है। तरक्की यापना होता है, इसका मौजूद रहना निगरानी रखने के लिये जरूरी है। पैमे को बचन के वास्ते मुपरिन्टेन्डेन्ट के ओहदे को तोड़ कर जेलर को मुपरिन्टेन्डेन्ट कर देना कैदियों की दिक्कतों को बढ़ाना है। इसलिये हमें महज एकोनामी की खातिर और पैमे की बचन की खातिर इस तहरीर को इस्तिफार करना उन महबूसों की जो लाचार और मजबूर होते हैं और जिनकी आवाज बाहर नहीं पहुँच सकती और जिनकी शिकायत का वाहिद जरिया मुपरिन्टेन्डेन्ट के जरिये से है इसमें भी वह महरूम हो जावेगे और उनकी कम्पूरमी की कोई हद न रहेगी।

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : श्री भगवत नारायण भार्गव :

जनाब स्पीकर साहब—मैं इस कट मोगन की मुखालिफत करता हू। मुझे कुवर साहब की तकरीर के आविरो हिस्मे को सुन कर ताज्जुब हुआ है, जब उन्होंने फरमाया कि आपकी यह स्पीच जेल रिफार्म कमेटी के सामने रख दी जाये। मेरा ख्याल यह है कि कुवर साहब वखुद जेल रिफार्म कमेटी के एक मेम्बर हैं और अपने विचार वहाँ खुद प्रगट कर सकते हैं। आपने फरमाया कि एकोनामी और एफीशियेन्सी की बिना पर मैंने यह तजवीज पेश की है यानी खर्चा कम हो और इन्तजामी हालात को अच्छा रखने के वास्ते। मैं तो यह समझता हू कि इसमें इन्तजामी हालात बजाय अच्छे होने के खराब हो जावेगे। मैं एक सीधा सवाल यह पूछता हू कि जिस जेल का मुपरिन्टेन्डेन्ट खुद जेलर होगा। उस जेल

के सुधारण करने के लिये, दूसरी जिनगी करने के लिये मित्राय इन्स्पेक्टर जनरल जेलखाना जाने के लिए जाने हैं मजदूर हैं। क्या आप यह मजदूर हैं कि इन्स्पेक्टर जनरल माल में कई जेलों का काम करने हैं जो जेलों को सुधारण कर सकेंगे जिनमें आप जेलर ही को सुपरिन्टेन्डेन्ट बना रहे हैं। जेलर की अगर मजदूरी बढ़ती हो कि वह देखे कि कोई कैदी जेल में बाहर में नहीं आता जहाँ कि किसी कैदी को खाना मिला या नहीं, नानी मिला या नहीं—आप हमसे बहुत से यह बातें जानें होंगी तो आप जेलरों को काम कर सकते थे। लेकिन वह हम देख रहे हैं कि हमारा गवर्नमेंट जेल में जितने सुधारण को करने जा रही है, गवर्नमेंट जिस जिस के नये कर्मचारी इन्स्पेक्टर में ला रही है तो ऐसी हालत में जेल के अन्दर काम बहुत बढ़ जावेगा। जेल के अन्दर कैदियों का सुधार करना एक खास मजदूर इन्स्पेक्टर गवर्नमेंट का है। जेल के अन्दर इन्डस्ट्रिय को बढ़ाना भी हमारी गवर्नमेंट का एक मजदूर है। इनके इन सब बातों के लिये जेलर जिस को कोई खास तजुर्बा नहीं है कोई डाक्टरेटमैन और इन्डस्ट्रियल एजुकेशन नहीं है वह जेलर सुपरिन्टेन्डेन्ट होकर जेल के इन्स्पेक्टर का काम को लेंगे दुस्त राख सकेगा। दूसरी बात यह है। मेरा ख्याल यह है कि जब मैं Prison Act प्रिजिन्स ऐक्ट तर्मीन न किया जावे कुवर साहब का मतलब हल नहीं हो सकता है। आपने कहा कि ऐसी सिमा ठे हुई है जिसमें जेलर सुपरिन्टेन्डेन्ट हुये हैं। मुझसे है कि आखी बात पर उनको तर्क दे दी गई हो लेकिन मेरा ख्याल है जेलर व सुपरिन्टेन्डेन्ट को अलहदा रखना प्रिजिन्स ऐक्ट के अन्दर जरूरी है। यह मैं जानता हूँ कि प्रिजिन्स ऐक्ट में सुपरिन्टेन्डेन्ट जेल और मेडिकल आफिसर एक ही काम कर सकते हैं। ऐसी एक मेकानिज्म है, लेकिन हम जहाँ के लिये भी अफसर इत्यादि ऐक्ट बनाने वालों का यह था कि सुपरिन्टेन्डेन्ट अलहदा होना चाहिए और मेडिकल आफिसर अलहदा होना चाहिए, क्योंकि मे बहुत अफसर को सुपरिन्टेन्डेन्ट की तर्ज से रखता हूँ। लेकिन इन किस्म का कोई मेकानिज्म प्रिजिन्स ऐक्ट में नहीं है जिसमें गवर्नमेंट को यह आज्ञा हो कि जेलर ही को सुपरिन्टेन्डेन्ट बनावे। अगर आपने यह तर्ज ज पेश की होती कि जो जेलमैन अल इस वक्त हैं उसमें तर्मीन कर दी जावे तो वह इन गवर्नमेंट के अभियार में होता। लेकिन आप जेलमैन अल में इस किस्म की तर्मीन नहीं कर सकते हैं, जो प्रिजिन्स ऐक्ट के खिलाफ हो। जेलमैन अल में जो कब्ज है उनके हिसाब में जेलर और सुपरिन्टेन्डेन्ट का अलहदा रहना जरूरी है, मगर इकोनामी के हिसाब में कुवर साहब ने इस बात पर जोर दिया है। मैं कहूँगा कि आज जो छोटे-छोटे जेल हैं उनको बन्द कर दिया जावे। क्योंकि ऐसे बहुत जेल हैं जिनमें कैदियों की तादाद बहुत कम है और गवर्नमेंट कैदियों की तादाद कम करने की कोशिश कर रही है और जो कानून पेश कर रही है कैदियों की तादाद और भी कम हो जावेगी। अगर आप इकोनामी के बिना पर यह फ़र्माते, कि जेलों की तादाद कम कर दी जावे तो मैं उनका ज़रूर समर्थन करता। आपकी तर्जवीज में इकोनामी है मगर इस के होते हुये इनने एकीनियमी मेर्रीफाइड होती है। और इन छोटे जेलों के इन्तजामी हालात खराब हो जावेगे। कुछ छोटे जेल ऐसी जगह पर हैं जहाँ सिविल सर्जन नहीं हैं। और वहाँ जो मेडिकल आफिसर होता है वह मुमकिन है कि सब असिस्टेंट सर्जन हो जैसा कि आज कुछ जेलों में है—तो ऐसी हालत में मैं समझता हूँ कि उनकी इन्तजामी हालात दुस्त नहीं हो सकती है। अगर जेलर व सुपरिन्टेन्डेन्ट एक ही आदमी होगा। क्योंकि इन के लिये निगरानी करने वाला न होगा। रफ़्या के खर्च को जेलर जो सुपरिन्टेन्डेन्ट भी होगा

[Shri Bhagwat Narayan Bhargava.]

अपनी मर्जी से बढ़ा सकता है। उसकी शिकायतें सुनने के व तय करने लिये कोई अफसर मोक्के पर न होगा। लिहाजा उनकी सरकारी अफसरों के जरिये निगरानी हो। अगर ऐसा नहीं होगा तो वह अपने मन्शा के मुताबिक काम करेंगे। सिर्फ इन्सपेक्टर जनरल ही उनका मुआइना करें यह असम्भव है। उनको बड़े बड़े जेलों के मुआइनों से ही फुरसत न होगी क्योंकि वह साल में इन्हीं जेलों का मुआइना बड़ी मुशकिल में एक मर्तवा कर सकते हैं। लिहाजा ऐसी हालत में सुपरिन्टेन्डेंट का अलहदा नियुक्त होना निहायत जरूरी है। इसलिये मैं इस कदम मोशन की मुतालिकत करता हूँ।

Shri Bhagwat Narayan Bhargava :

श्री भगवत नरयण भारगो —

جناب اسپیکر صاحب — میں اس کت موشن کی مخالفت کرتا ہوں — مجھے کنور صاحب کی تقریر کے آخری حصہ کو سن کر تعجب ہوا جب انہوں نے فرمایا کہ آپ نے یہ اسپیکر جیل رفارم کمیٹی کے سامنے رکھ دی جائے — میرا خیال ہے کہ کنور صاحب خود جیل رفارم کمیٹی کے ایک ممبر ہیں اور اپنے دچار وہاں خون پرکت کر سکتے ہیں — آپ نے فرمایا کہ اکانومی اور افیشنسی کی بنا پر میں نے یہ تجویز پیش کی ہے یعنی خرچہ کم ہو اور انتظامی حالت کو اچھا رکھنے کے واسطے — میں تو یہ سمجھتا ہوں کہ اس سے انتظامی حالات بچائے اچھے ہونے کے خراب ہو جاویں گے — میں ایک سیدھا سوال یہ پوچھتا ہوں کہ جس جیل کا سپرنٹنڈنٹ خون جیلر ہوگا اس جیل کے معائنہ کرنے کے لیئے — اس کی نگرانی کرنے کے لیئے سوائے انسپیکٹر جنرل جیل خانہ جات کے اور کون ہو سکتا ہے — کیا آپ یہ سمجھتے ہیں کہ انسپیکٹر جنرل سال میں کئی مرتبہ یا ایک بار بھی چاکر ایسے جیلوں کا معائنہ کریں گے جن میں آپ جیلر ہی نہ ہو سپرنٹنڈنٹ بنا رہے ہیں — جیلر کی اگر محض یہی ذیوتی ہو وہ دیکھے کہ کوئی قیدی جیل سے باہر تو نہیں بھاگا جاتا ہے — کسی قیدی کو کھانا ملا یا نہیں پانی ملا یا نہیں — اگر اُس کی ذیوتی میں یہی معمولی باتیں ہوتیں تو شاید جیلر کام کر سکتے تھے — لیکن جب ہم دیکھ رہے ہیں کہ ہماری گورنمنٹ جیل میں کتنے سدھاروں کو کرنے جارہی ہے — گورنمنٹ قسم قسم کے ائے قوانین اس کے سمندر میں لارہی ہے تو ایسی حالت میں جیل کے اندر کام بہت بڑھ جاویگا — جیل کے اندر قیدیوں کا سدھار کرنا ایک خاص مقصد ہماری گورنمنٹ کا ہے — جیل کے اندر انڈسٹریز کو بڑھانا بھی ہماری گورنمنٹ کا ایک مقصد ہے — اسی لیئے ان سب باتوں کے لیئے جیلر جس کو کوئی خاص تجربہ نہیں ہے کوئی خاص ٹیکنیکل اور انڈسٹریل ایجوکیشن نہیں ہے وہ جیلر سپرنٹنڈنٹ ہو کر جیل کے انتظامی حالات کو کیسے درست رکھ سکے گا — دوسری بات یہ ہے — میرا خیال یہ ہے کہ جب تک پریزنس ایکٹ (Prisons Act) ترمیم نہ کیا جاوے کنور صاحب کا مطلب حل نہیں ہو سکتا ہے — آپ نے فرمایا کہ ایسی مثالیں ہوتی ہیں جس میں جیلر سپرنٹنڈنٹ ہوئے ہیں — ممکن ہے کہ عارضی طور پر ان کو ترقی دے دی گئی ہو — لیکن میرا خیال ہے جیلر و سپرنٹنڈنٹ کو علیحدہ رکھنا پریزنس

ایکٹ کے اندر ضروری ہے۔ یہہ میں جتنا ہوں کہ پریزنس ایکٹ۔
سپرٹنڈنٹ جیل اور میڈیکل آفیسر ایک ہی شخص ہو سکتا ہے۔ ایسا ایک
سیکشن اُس میں ہے۔ لیکن اس جگہ کے لیئے بھی اصلی ارادہ ایکٹ بنانے
والوں کا یہہ تھا کہ سپرٹنڈنٹ علیحدہ ہونا چاہیئے اور میڈیکل آفیسر علیحدہ
ہونا چاہیئے کیونکہ میڈیکل آفیسر کو سپرٹنڈنٹ کے تحت میں
رکھا ہے۔ لیکن اس قسم کا کوئی سیکشن پریزنس ایکٹ میں نہیں ہے جس سے
گورنمنٹ کو یہہ آزادی ہو کہ جیلر ہی کو سپرٹنڈنٹ بناوے۔ اگر آپ نے
یہہ تجویز پیش کی ہوتی کہ جو جیل مینول اس وقت ہے اُس میں ترمیم
کردی جاوے تو وہ اس گورنمنٹ کے اختیار میں ہوتا لیکن آپ جیل مینول
میں اس قسم کی ترمیم نہیں کر سکتے ہیں جو پریزنس ایکٹ کے خلاف ہو۔
جیل مینول میں جو قواعد ہیں ان کے حساب سے جیلر اور سپرٹنڈنٹ کا
علیحدہ رہنا ضروری ہیں مگر اکانومی کے خیال سے کڈر صاحب نے اس
پر زور دیا ہے میں کہوں گا کہ آج جو چھوٹے چھوٹے جیل ہیں ان کو بند کر دیا
جاوے کیونکہ ایسے بہت سے جیل ہیں جن میں قیدیوں کی تعداد بہت کم ہے
اور گورنمنٹ قیدیوں کی تعداد کم کرنے کی کوشش کر رہی ہے۔ اور جو قانون
پیش کرتی ہے ان سے قیدیوں کی تعداد اور بھی کم ہو جاوے گی۔ اگر آپ
اکانومی کے بناء پر یہہ فرماتے کہ جیلوں کی تعداد کم کر دی جاوے تو میں اُس
کا ضرور سمجھن کرتا۔ آپ کی تجویز میں اکانومی ہے مگر اس کے ہوتے ہوئے
اس میں ایفیشینسی سیکریٹریز ہوتی ہے اور ان چھوٹے جیلوں کے انتظامی
حالات خراب ہو جاویں گے۔ کچھ چھوٹے جیل ایسی جگہ پر ہیں جہاں
سول سرجن نہیں ہے اور وہاں جو میڈیکل آفیسر ہوتا ہے وہ ممکن ہے کہ سب
اسسٹنٹ سرجن ہو جیسا کہ آج کچھ جیلوں میں ہے۔ تو ایسی حالت میں
میں سمجھتا ہوں کہ ان کی انتظامی حالت درست نہیں ہو سکتی ہے اگر
جیلر و سپرٹنڈنٹ ایک ہی آدمی ہوگا۔ کیونکہ ان کے لیئے نگرانی کرنے والا
نہ ہوگا۔ روپیہ کے خرچہ کو جیلر جو سپرٹنڈنٹ ہوگا اپنی مرضی سے بڑھا سکتا ہے
اس کی شکایتیں سننے دے کرنے کے لیئے کوئی آفیسر موقع پر نہ ہوگا۔ لہذا ان
کی سرکاری افسروں کے ذریعہ نگرانی ہو۔ اگر ایسا نہیں ہوگا تو وہ اپنے منشاء کے
مطابق کام کریں گے۔ صرف اسپیڈٹر جنرل ہی ان کا معائنہ کریں یہہ اسمبلی
ان کو بڑے بڑے ہی جیلوں کے معائنوں سے ہی فرصت نہ ہوگی کیونکہ وہ
سال میں انہیں جیلوں کا معائنہ بڑی مشکل سے ایک مرتبہ کر سکتے ہیں۔
لہذا ایسی حالت میں سپرٹنڈنٹ کا علیحدہ نیکٹ ہونا نہایت ضروری ہے
اس لیئے میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں۔

Shri Jagan Prasad Rawat : श्री जगन प्रसाद रावत :

जनाब स्पीकर साहब—मैं यह मानता हूँ कि कुंवर सर महाराज सिंह को इंतजाम
के बारे में काफी तजुर्बा हासिल है परन्तु जहां तक इस सवाल का ताल्लुक है अगर उन्होंने

[Shri Jagan Prasad Rawat.]

हमारी तरह से ४ या ६ महीने जेल में काटे होने तो शायद ऐसा कट मोशन सामने न लाते। जेल में अगर कोई इन्सान का खयाल करने वाला है तो वह सिविल सर्जन सुपरिन्टेन्डेंट ही है। अगर आप जेलर को सुपरिन्टेन्डेंट भी बना देंगे तो जेल के अन्दर जो नज़ारा होगा उसे मुन कर आन थरी जायेंगे। मैंने देखा है कि जेल के अन्दर कमजोर से कमजोर आदमी के साथ भी मझी होती है। मैंने देखा है कि कैदी चाहे १०३° या १०४° बुखार में पड़ा हो फिर भी उससे कड़ी से कड़ी मजकूरन लो जाया है। बरेली जेल में मैंने देखा कि जेल के सुपरिन्टेन्डेंट हप्ते में एक बार आते थे। इस अने में कैदी किसी से कुछ नहीं कह सकता था चाहे उसे कितनी भी तकलीफ क्यों न हो। सिविल सर्जन एक मेडिकल मैन होता है, और कैदी की हालत देखने हुये उसे अपने क्रायदे के मुताबिक काम करना पड़ता है। अगर कोई डाक्टर यर्मामीटर में बुखार माता है तो वह उस कैदी को फौरन अस्पताल भेज देगा। लेकिन जेलर तो कैदी को अस्पताल नहीं भेजेगा जब वह खाना न खाये और कई दिन तक भूखा पड़ा रहे। कुवर सर महाराज सिंह साहब ने कहा है कि सारे जेलर करप्ट नहीं होते। मैं यह मानता हूं, पर हम लोगों के पास कोई ऐसा तरीका नहीं है जिससे हम मातृप कर सकें कि कौन करप्ट है और कौन इन्सान है, जब तक कि कोई जाच कमेटी किसी को दोषी पाकर अलग नहीं कर देती, इन किमी को अपने पर्सनल नाजिज (personal knowledge) पर करप्ट नहीं वह सकने कितने केमेज करप्शन के चरते हैं लेकिन शायद १ या २ फ्री सदी उनमें कानयाव होते हैं। मौजूदा गवर्नमेन्ट के सामने करप्शन के बहुत से केमेज आये हैं पर उनमें कितनों को मज़ा हुई। यह भी कहा गया है कि जेल में सब-असिस्टेंट सर्जन रहते हैं और वह समय पड़ने पर बाहर से सिविल सर्जन को बुला सकते हैं, पर वह किसी केस की रिपोर्ट फॉरन सिविल सर्जन के पास नहीं भेज सकता। वह पहिले अपना एक्स्पेरीमेंट करता है और जब तक कि मरीज की हालत खराब नहीं हो जाती वह सिविल सर्जन के पास रिपोर्ट करने का साहस नहीं करता। मैं इन लपड़ों के साथ कुवर सर महाराज सिंह से कहूंगा कि वह अपना कट मोशन वापस ले लें। कम से कम जेल के अन्दर एक आदमी ऐसा रहने दें जो इन्सानों से हनदरी रखता हो। इन शर्तों के साथ मैं इस कट मोशन का विरोध करता हूं।

Shri Jagan Prasad Rawat :

شری جگن پرشاد راوت —

جناب اسپیکر صاحب - میں یہہ ماننا ہوں کہ کنور سو سہ ماہی کے لئے ایک انتظام کے بارے میں کافی تجربہ حاصل ہے پرنٹر جہاں تک اس سوال کا تعلق ہے اگر انہوں نے ہماری طرح سے ۲ یا ۶ مہینے جیل میں کاٹے ہوتے تو شاید ایسا کٹ موشن سامنے نہ لائے۔ جیل میں اگر کوئی انسان کا خیال کرنے والا ہے تو وہ سول سرجن سپرنٹنڈنٹ ہی ہے۔ اگر آپ جیلر کو سپرنٹنڈنٹ بھی بنا دیں گے تو جیل کے اندر جو نظارہ ہوگا اُسے سن کر آپ تیرا جائیگے میں نے دیکھا ہے کہ جیل کے اندر کمزور سے کمزور آدمی کے ساتھ بھی سختی ہوتی ہے میں نے دیکھا ہے کہ قیدی چاہے ۱۰۳ ڈگری یا ۱۰۴ ڈگری بخور میں رہا ہو پھر بھی اس سے کڑی سے کڑی مشقت لی جاتی ہے۔ بویلی جیل میں میں نے دیکھا کہ جیل کے سپرنٹنڈنٹ ہفتے میں ایک بار آتے تھے اس عرصے میں قیدی کسی - کچھ نہیں کہہ سکتا تھا۔ چاہے اُسے کتنی بھی تکلیف کیوں نہ ہو - سول سرجن ایک میڈیکل مین ہوتا ہے اور قیدی کی حالت دیکھتے ہوئے اُسے اپنے قعدے کے مطابق

کام کرنا پڑتا ہے اگر کوئی ڈاکٹر تیسرے سامیہ میں بکھر جاتا ہے تو وہ اس قیدی کے فوراً اسپتال بھیج دے گا! کن جیلر تو قیدی کو اسوائے تب ہی بھیجتے کہ جب وہ کڑا کہ کیا اور کئی دن تک بروکھا رہے۔ کچھ روز سر پہ راج سنگھ صاحب نے کہا ہے کہ سارے جیلر کرپٹ نہیں ہوتے میں یہ مانتا ہوں کہ وہ لوگوں کے پاس کوئی ایسا طریقہ نہیں ہے جس سے ہم معلوم کر سکیں کہ کون کس سے اور کون کس سے ہے۔ جب تک وہ کوئی جانچ کمپنی کسی کو دوشی نہ کر سکے۔ میں کر دیتی ہوں۔ کسی کو اپنے پرسنل ذالچ (personal knowledge) پر کرپٹ نہیں کہہ سکتے۔ کتنے کیسیز کرپشن کے چلے ہیں لیکن شاید ایا ۲ فیصدی ان میں سے کامیاب ہوتے ہیں۔ موجودہ گورنمنٹ کے سامنے کرپشن کے بہت سے کیسیز آئے ہیں یہ ان میں کتنوں کو سزا عوٹی۔ یہہ بھی کہا گیا ہے کہ جیل میں سب اسسٹنٹ سرجن رہتے ہیں اور وہ سب پڑنے پو پڑنے سے سول سرجن کو بلا سکتے ہیں۔ یہ بھی کسی کیس کی رپورٹ فوراً سول سرجن کے پاس نہیں بھیج سکتے وہ پہلے اپنا ایکسپیریمنٹ کرتے ہیں اور جب تک کہ مریض کی حالت جواب نہیں ہو جاتی وہ سول سرجن کے پاس رپورٹ کرنے کا ساہس نہیں دتے۔ میں ان افظوں کے ساتھ کہہ رہا ہوں کہ یہہ سے کہوں گے کہ وہ اپنا کٹ موشن واپس لے لیں۔ کہ سے تم۔ پیل کے اندر ایک آدمی ایسا رعنہ دین جو انساؤں سے ہمدردی رکھتا ہو۔ ان شہدوں کے ساتھ میں اس کٹ موشن کا رد کرتا ہوں۔

Syed Hasan Ali Khan :

سید حسن علی خان :

جناب اسپیکر صاحب۔ میں اس کٹ موشن کے تائید کرتا ہوں۔ کہہ رہا ہوں کہ صاحب نے جو کہا کہ سب نمائندت و جیلر دونوں کی جگہ ایک کوئی جائے اس کے بارے میں جو رپورٹ بھیجی ہے کہا گیا کہ وہ صحیح ہے۔ اس کے لیے ایسا شخص ہونا چاہیئے جو میڈیکل کو لیو بڈ آدمی ہو۔ اگر سب نمائندت صحت بکلی کو الیمایت نہیں دے تو وہ قیدوں کی تندرستی کو ٹیمک رکھے۔ میں کسی حالت میں کامیاب نہ ہوسکے گا۔ مری تھویر یہہ ہے کہ اگر جسے کچھ مہاراج سنگھ صاحب بھی نہ ہو کریمے کہ سب نمائندت کو پیفایت ڈاکٹر رکھا جائے۔ گورنمنٹ کو الیمایت ڈاکٹر کو جیلر بدائے وہ کم از کم اسسٹنٹ سول سرجن کی گریڈ کا ہونا چاہیئے۔ یہہ تجویز میں گورنمنٹ کے سامنے پیش کرتا ہوں۔

Syed Hasan Ali Khan : नैयद हमन अली खां :

जनवरी २०११-१२-२०-मैं इस कट मॉशन को तैयद करता हूँ। कुवर सर महाराज सिंह साहब ने जो कहा कि सुपरिन्टेन्डेंट और जेलर दोनों की जगह एक कर दी जावे, इसके बारे में जो अर्गुमेंट बेंचें ने कहा गया है वह सही है। इसके लिए ऐसा शर्त होना चाहिए जो मेडिकली क्वालीफाईड आदमी हो। अगर सुपरिन्टेन्डेंट मेडिकली क्वालीफाईड नहीं होगा तो वह कैदियों की नन्दुहर्नी को ठीक रखने में किसी हालत में कामयाब न हो सकेगा। मेरी तजवीज यह है और गालिवन जिसे कुवर महाराज सिंह साहब भी मजूर करेंगे कि सुपरिन्टेन्डेंट क्वालीफाईड

[Syed Hasan Ali Khan.]

डाक्टर रक्खा जाय । गवर्नमेंट क्वालीफाइड डाक्टर को जेलर बनाए । वह कम अज कम अमि-स्टेंट सर्जन की ग्रेड का होना चाहिये । यह तजवीज मैं गवर्नमेंट के सामने पेश करता हूं ।

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —

جناب والا — سر، مہاراج سنگھ صاحب نے جو تجویز پیش کی ہے اور اُس میں جو سوال اُٹے ہیں وہ پہلے ہی کمیٹی کے سامنے ہیں اور گورنمنٹ کے زیر غور ہیں۔ آپ نے کچھ جیلوں کا توڑنا تجویز کیا ہے۔ یہ تجویز ہمارے سامنے زیر غور ہے کہ نمبر 5 کے جیل توڑ دیئے جائیں۔ اس کے علاوہ بہت جگہوں کے۔ مثلاً اللہ آباد۔ بڈرس کے ڈسٹرکٹ جیل توڑ دیئے جائیں۔ غالباً کچھ جیلوں کے توڑنے کے بارے میں اپریل کے پہلے ہفتہ میں آرڈرس پاس ہو جائیں گے۔ اس طرح سے جیل کمیٹی کے سامنے سپرنٹنڈنٹ کا مسئلہ رکھا گیا ہے۔ کنور سر مہاراج سنگھ نے جو رائے دی ہے کہ جیلر اور سپرنٹنڈنٹ ایک کر دیئے جائیں۔ اگر دونوں جگہ ایک کر دی جائیں تو قیدیوں کو بہت تکلیف ہوگی۔ بہر حال کمیٹی اس مسئلہ پر غور کریگی اور میں اُن کی اسپیج کو جیل کمیٹی کے سامنے رکھوں گا اور کمیٹی کی سفارشوں پر گورنمنٹ غور کریگی۔

The Hon'ble the Minister of Revenue : आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू :

जनाब वाला—सर महाराज सिंह साहब ने जो तजवीज पेश की है और उसमें जो सवाल आए हैं वह पहिले से ही कमेटी के सामने हैं और गवर्नमेंट के जेर गोर हैं । आपने कुछ जेलों का तोड़ना तजवीज किया है । यह तजवीज हमारे सामने जेर गौर है कि नम्बर ५ के जेल तोड़ दिए जाएं । इसके अलावा बहुत जगहों के मसलन इलाहाबाद , बनारस के डिस्ट्रिक्ट जेल तोड़ दिए जाएं । गालिबन कुछ जेलों के तोड़ने के बारे में एप्रिल के पहिले हफ्ते में आर्डर्स पास हो जाएंगे । इस तरह से जेल कमेटी के सामने सुपरिन्टेन्डेन्ट का मसला रक्खा गया है । कुंवर सर महाराज सिंह ने जो राय दी है कि जेलर और सुपरिन्टेन्डेन्ट एक कर दिए जाएं, अगर दोनों जगह एक कर दी जाए तो कैदियों को बहुत तकलीफ होगी । बहरहाल कमेटी इस मसले पर गौर करेगी और मैं उनकी स्पीच को जेल कमेटी के सामने रखूंगा और कमेटी की सिफारिशों पर गवर्नमेंट गौर करेगी ।

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, I shall only take up two or three minutes of the time of the House.

I think that several of the honourable members who have spoken have misunderstood me. In the first place they have not referred to my proposal to convert a number of jails into fifth-class jails. That was the more important of my two proposals. They mostly spoke on the undesirability of ever making a jailor a superintendent of a jail. I myself never proposed in my opening speech a general conversion of this nature what would of course be not only dangerous but unnecessary and not conducive to efficiency. I only suggested that in a few jails, where the population would be between 50 to 300, the experiment might be tried. I still say that one cannot condemn the whole body of jailors. If it is the desire of the House that on no account and on no occasion should a jailor be made a superintendent of

a jail, all that I can say is that corruption among jailors will increase. It is only when one allows a subordinate to show his merit and to prove to his superior authorities and to the public that he is not corrupt that corruption can decrease. An opportunity should be given to a jailor of rising to higher posts. That after all is the case in every other department. A Naib Kanungo can become a Deputy Collector. A subordinate from the clerical staff of the Secretariat can rise to be a superintendent. Why then debar every jailor in every prison from ever having an opportunity to rise to be a superintendent? I repeat that my proposal was confined to a very few prisons and was to be of an experimental nature. If the experiment does not succeed by all means let it be withdrawn. If the experiment on the other hand gains a certain measure of success, I submit that it can be extended. I did not refer at all to central jails. Those are very important institutions altogether outside the purview of my proposal. I am very grateful to the Hon'ble Minister for accepting my suggestion that at least my proposals should be considered by the Jail Committee. I am quite content with that and therefore with the leave of the House wish to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, I rise to move that under the entire head, a reduction of Re.1 be made.

The object of my motion is to elicit information from the Hon'ble Minister regarding the proposed Borstal Institute. There has been under consideration by the Select Committee a Bill for the establishment of a Borstal Institute in these provinces. Before the Bill was sent to the Select Committee I made a short speech in which I gave my whole-hearted approval to the proposal of Government. I am still of opinion that the object of Government is praiseworthy and that it is desirable and necessary that a Borstal Institute should be created without delay in these provinces. But, as I pointed out in that speech and I venture to tell the House again, an institution of this kind is likely to be very costly. A provision of 7½ lakhs has been made in the budget, but no details are given and I imagine — the Hon'ble Minister will correct me if I am wrong—that no scheme whatever has been worked out at any rate in any detail. I should like to ask the Hon'ble Minister whether he has any detailed proposals, and if not, when they are likely to be ready, and, finally, whether such proposals will be placed before the Finance Committee as is usual in such cases.

I have had the advantage of recently visiting a Borstal Institute in England, and I may tell the House at once that it is not a jail. In fact in considering establishments of this kind we must entirely get away not only from penological conditions but what I may call penological terminology. I hope, therefore, that the institution will in no essential matters resemble a jail. In England these Borstal Institutes are of the nature of educational establishments. There is no

[Kunwar Sir Maharaj Singh.]

surrounding wall as in jails. A detenu could escape, almost at his own sweet will and occasionally, does escape. But it is remarkable how few escapes there are. Nearly always delinquents either return themselves or are brought back by their acquaintances or in occasional instances by the police. The inmates are located in different houses,—not in cells but in dormitories. They play games and work and are treated with every consideration by specially selected officers. I would in this connexion ask the Hon'ble Minister to be extremely careful as to the persons whom he selects as the Head of the Borstal Institute and as the subordinates who will work under that Head.

Lastly, I am of opinion that this Institute should preferably be under the Education Department and not under the Jail Department. The Chunar Reformatory School has no connexion with the latter. It is managed and supervised by the Education Department. A Borstal Institute being of an educational character should, I submit, be preferably under the direction and control of the education authorities.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Gopinath Srivastava): Sir, as was pointed out by me during the course of discussion on the Borstal Bill it is the intention of the Government and it was made clear at that time that we propose to make the Borstal Institute more or less a modified public school instead of a jail. The planning of the Borstal Institute is engaging the attention of the Government and the Inspector General of Prisons and the Chief Engineer will be sitting together to draw up its plan, and I may assure the honourable mover that there will be nothing of jail atmosphere about the Institute. It will be constructed more or less on the basis of boarding houses. There will of course be cellular accommodation for the inmates and, I hope the honourable member will agree that for the first Borstal Institute that the Government is going to establish in this province it is essential to have cellular accommodation....

Kunwar Sir Maharaj Singh : Where will this Institute be located ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : If the honourable member will refer to the Finance Secretary's memorandum, he will find that it is mentioned therein that this Borstal Institution will be situated in Lucknow, outside the city of course.

With regard to the suggestion that the Borstal Institute should be placed preferably under the Education Department, I have heard what the honourable mover had to say with the attention and respect due to the suggestions of an ex-Home Member of this Government in charge of the Jail Department.

A penal institution, Sir, I may admit at the outset, is or should be an educational institution for any educational institution has for its first fundamental object the analysis of the population of its members. But I will draw the attention of the honourable mover to the

fact that all prisons and reformatories consist of those who may be described as community failures or public school failures and therefore require in a marked degree specialized and individualized attention. The treatment of delinquency, Sir, whether in the case of juveniles or in the case of adolescents or in the case of adults is one unbroken system and cannot be divided into watertight compartments, one of which is to be entrusted to one department, another to a second department and still another to a third department. Honourable members of this House must have read in the newspapers only recently that in London they have opened a regular clinic for the treatment of delinquents. Should it then be suggested that prisons there should be put under the Medical Department? All that is required is that we should create an interest in and diffuse knowledge about the treatment of delinquents.

I may inform the honourable mover and other honourable members of this House that the proposal that we should open a training college or school where those who are to join the Jail Department should be trained in penology, is under the consideration of the Government and as soon as details are forthcoming from the Jails Reforms Committee, before which it will be put, final decision will be reached. Therefore, instead of transferring the Borstal Institute to the Education Department, what I would like is that it should be placed, as pointed out by the honourable mover himself, under those who have specialized in the treatment of adolescent delinquency which after all, as the honourable mover will admit, is part of the general problem of the treatment of delinquents which is and should be the charge of the Jail Department.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, as the Parliamentary Secretary has just now stated that the Borstal Institute will be in the nature of a public school I should have thought that it logically followed that if that was going to be the characteristic of this new establishment it should preferably be under the Educational authorities. He does not call the Borstal Institute—and I am very glad he does not—a penal establishment or a prison, he refers to it as an educational institution. I still maintain therefore my position that it should be placed under the management and supervision of the Educational authorities. I referred in my opening speech to the Reformatory School at Chunar being at present under the Educational authorities. He made no reference to that. I would like to ask the Hon'ble the Minister whether if the Borstal Institute is to be placed under the Jails department, he has any proposal under consideration to transfer the Reformatory School at Chunar also to the same department. I am glad to hear that at the present moment a committee is going into the whole question of the future of this Borstal Institute. May I suggest, Sir, that if there is no non-official member on this committee one or more should be appointed?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : To which committee is the honourable member referring ? I only mentioned that the Inspector General of Prisons and the Chief Engineer will soon be engaged together in drawing up plans for the Borstal Institute.

Kunwar Sir Maharaj Singh : I suggested in my opening speech whether the proposals would be placed at some future date before the Finance Committee of this House ; to that I have received no reply.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : They have already been placed before the Finance Committee.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Have you placed the detailed proposals before this Committee:

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : No, not the detailed proposals.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Well, I would ask the Hon'ble Minister to place the detailed plans before the Finance Committee. Lastly, I would ask him not to finally dispose of the question of the future of this Borstal Institute until the Jails department has reported, and this should be another item which should go before that Committee.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : This is already before them.

Kunwar Sir Maharaj Singh : If that is the case I ask for the leave of the House to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Sir, I wish to speak on the general question under the head "Jails." Sir, this department is of very great importance, although unfortunately the previous Governments gave very little attention to it. Its importance can only be appreciated if we compare our system with that prevailing in other countries. In fact we have to admit to our shame that this has been the most neglected department in our country. Really this department is one of those departments which has been used by the previous Government as an instrument of oppression to suppress the national feelings of the people.

Sir, we are greatly thankful and much gratified to the present Government for since it took up the reins of office this was the first thing to which it started giving its attention. This was in the nature of the things, because as a class it is only the Congressmen who have the greatest experience in this line. We are glad that the present Government has started with a number of reforms and are going to undertake a good many new things in this line. To mention a few of them, the Borstal Institute, the experiment in the reduction of the population of the jail and thus reducing the expenditure and apply that saving towards humanitarian objects in the jail.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : On a point of order, Sir. On what cut motion my friend is speaking ?

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Sir, I am not speaking on any cut motion and my friend the Nawab Sahib has not heard that I asked the permission of the Chair to speak generally on this motion.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : Sir, can a general discussion be raised without a cut motion?

The Hon'ble the Speaker : Yes.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : I think the policy has been not to allow general discussion without a cut motion.

The Hon'ble the Speaker : The honourable member apparently does not remember that this question was raised long ago and it is too late in the day to ask me to give a ruling on this subject. My ruling is reported in the proceedings of this House. There I gave my reasons for allowing a general discussion upon the general motion made by the Minister-in-charge.

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Sir, when I was interrupted by my friend the Nawab Sahib I was enumerating the various things in the jail department and various experiments of the new things that the present Government has undertaken. I want after enumerating them to supplement my remarks by certain recommendations which I wanted to respectfully put forward. Sir, as I said the new experiments that the present Government has undertaken consist of the Borstal Institute, reduction of the population of the jail in the cause of the economy and thus utilizing that money in reforming the other things. I point out Sir, to the great attention that they are paying to the supplying of the needs of the prisoner, for example the increased number of blankets, the *pyjamas* and the supply of tobacco to the prisoners. In fact, it may seem to us that this last is a needless thing that they are trying to provide, but only those who smoke can realize the importance of this. A smoker if he is forcibly prevented to smoke for some long period of time may even go mad.

Sir, I am one of those unfortunate beings who do smoke. On my own accord, I may not smoke for days, but if I am prevented from smoking, I shall really go mad in a few hours.

Saiyid Hasan Ali Khan : On a point of order, Sir, I beg to submit that the honourable member will, I think, take unnecessary time of the House in view of the fact that a Jail Committee has already been formed.

The Hon'ble the Speaker : Is that the point of order ?

Saiyid Hasan Ali Khan : Sir, the point of order is that I think the honourable member will take unnecessary time of the House, and because we have to deal with the general administration, he should cut short his speech.

The Hon'ble the Speaker : But how is that a point of order ?

A voice : Sir, is not the honourable member himself wasting the time of the House by raising points of order ?

Shaikh Said-ud-din Ahmad : Sir, though the point of order that my friend raised has not succeeded, yet since I take it as an advice, I will say a few words about it. I suppose he is right in saying that there are certain committees appointed, but it is open to every member to give his own general remarks about things which are under consideration, and I do not think I will be committing any fault if I am to speak on the needs of this reform that is being undertaken by the present Government. I was saying, Sir, that the reform, namely, the supply of tobacco to prisoners may look to certain orthodox people as a needless thing, but, I think, it is very necessary in the interests of the very discipline for which it was supposed that the prohibition was intended. I was saying that if a smoker stops smoking, he can go mad, can do anything and even commit violence, and the present reform that the present Government is going to undertake is indeed very welcome one. Then, Sir, the present Government is also going into the question of the training of the officers and the subordinates of the Jail department. The importance of this question has been really brought out by two cut motions on which Kunwar Sir Maharaj Singh, with all his experience of the Executive department of the country and the recent experiences that he obtained in Europe by his inspection of jails and the Jail department, made a speech. One of the cut motions suggested the proposition that the Borstal Institute should be put under the Education Department. Obviously the meaning of that suggestion was that the mover wanted the Borstals to be under more educated and enlightened persons. Now the proposal for the training of the subordinates and the official of the Jail department that the Hon'ble the Premier has suggested in his speech on the budget will provide for this much-needed suggestion. In fact, you can train them to any extent. The limits of that training are not laid down in the budget speech. You can make them as good as school-masters or college professors by training. Of course, the extent of the training depends upon the experience that we gain after starting these institutions. This is one of those things which is apparently very good. I therefore submit, without taking any more time of the House, that the various reforms which the budget shows and which the present Government are intending to take in connexion with the Jail department, are the most needed reforms and for this the people are greatly thankful to them.

Shri Ram Kumar Shastri : श्री राम कुमार शास्त्री :

जनाब स्पीकर साहब—वर्तमान सरकार की यह नीति (policy) जानकर कि जेल विभाग के सम्बन्ध में अधिक सुन्दर सुधार होने वाला है मुझे बड़ी प्रसन्नता हुई । पुरानी सरकार तो इस महत्व पूर्ण विषय की ओर परागमुखता से कार्य करती थी और उसकी यह नीति रही है कि देशोपकारी कार्य कर्त्ताओं और स्वतन्त्रता के उपासकों को तंग किया जाय जिससे साम्राज्यवाद सरकार (Imperialistic Government) की जड़ मजबूत रहे । वह सरकारी कर्मचारियों द्वारा राष्ट्रीय भावना को कुचल देना चाहती थी । छोटे छोटे अहंकार जैसे—जेलर और वार्डरों को तुच्छ प्रलीभन को देकर कांग्रेस के सत्याग्रहियों को जेल में परेशान कराती रही है । ये जेलर

राय बहादुरी और खानबहादुरी के लिये अपने देश के अनेको देश प्रेमी स्वयंसेवको, कार्यकर्ताओ की माधारण भी माधारण बात के लिये कठिन दंड दिया करते थे, जिसे हम कभी भूल नहीं सकते । मुझे कजाबाद, मराका (इलाहाबाद), गार्जीपुर, रायबरेली, जौनपुर तथा बरेली आदि जेलो में त्रिये गये अमानुषिक अन्तचार याद है ।

एकन होम मेम्बर-सर कुअर महाराज सिंह साहब का मैं ध्यान आकर्षित कराना चाहता हूँ, खामतार से उनके पुराने तजुबों की ओर । आपका कहना है कि पाचवे दर्जे के भी जेल बनाये जायें जिनमें कम अवधि के सजा पाने वाले कैदी रखे जावे और उनकी देख रेख एक सुपरिन्टेन्डेन्ट की निगरानी में रहे जो जेलर के दर्जे में आया हो । मैं इस का घोर विरोध करता हूँ । वह इसलिये कि ऐसे लोगों को सुपरिन्टेन्डेन्ट बनाना जो तुच्छ रायबहादुरी, खान बहादुरी की पदवी के वास्ते मनुष्यत्व के दर्जे में गिर जाय उनके हाथ में अनेको बेवस कारावाणियों की जिन्दगी को साप देना महा अद्वर्गदशिता होगी । उनमें उचित सेवा की आशा दुर्गतामात्र समझना चाहिये । अपवाद को मैं छोड़ता हूँ । मैं वर्तमान कांग्रेस सरकार को उसके अल्प समय में उत्तम सुधार योजना के लिये बधाई देता हूँ । इन्होंने मनुष्य जीवन का जो एक सुन्दर आदर्श हो सकता है ऐसे लोगों के सुधार के लिये समाज के सम्मुख उपस्थित किया है, जिन्हें लोग पुस्तक श्रेणी में न्यून स्थान देते हैं । कांग्रेस सरकार कैदी भाइयों को उत्तम मनुष्य बनाना चाहती है और उनके लिये बराबर प्रयत्न भी करती जा रही है ।

भविष्य की जड़ समाज की दृष्टि में ऐसे बच्चों को सुधार कर मजबूत बनाना चाहती है जो किसी अशराब में कारावास में पड़े हुये हैं । इस ओर तो पुरानी सरकार का ध्यान ही नहीं गया था । सरकार ने बोस्टल इन्स्टीट्यूट की योजना को अपने सामने रक्खा है जो कि हमारे लिये एक आदर्श है । इसके संचालन में काफी खर्च होगा पर देश की भलाई के लिये कठिनाई होते हुये भी आगे बढ़ रही है । अतः माननीय जेल विभाग के मंत्री बधाई के पात्र हैं ।

कांग्रेस सरकार ने सब से पहिले राजनैतिक बंदियों की रिहाई के प्रश्न को अपने सम्मुख रक्खा जिसका परिणाम हम सब लोगों को भलीभांति ज्ञात है । समय को कायम रखने के लिये कांग्रेस सरकार ने गवर्नमेंट के खर्चों में कैदियों को तम्बाकू देने का निश्चय किया है । जो लोग बड़ी या तम्बाकू का इस्तेमाल नहीं करते उन्हें उतनी ही कीमत का गुड़ देने को तय किया है । साथ ही बुरे विचार कैदियों में न फैले, और काम में लगे रहें सरकार ने उद्योगिक बंधों के संचालन की भी योजना रक्खी है । अमानुषिक श्रम, जैसे कोल्हू पेचना, पानी खींचना, बन्द करा दिया है । बराबर इस बात की ओर उसका ध्यान है कि कैदियों की संख्या कम हो और जेल में छूटे हुये लोगों से कार्य लिया जाय और उन्हें उचित शिक्षा दी जाय ।

मैं उक्त विभाग के मंत्री महोदय जिन्होंने सयुक्त प्रान्त में एक सुन्दर जेल विभाग जिसे लोग खूबकार कारावास कहा करते थे और जिसमें जाने को तैयार नहीं होते थे बनाना चाहा है, अब लोग उसमें जाने के लिये लालायित होते हैं अतः मैं पुनः कांग्रेस सरकार को बधाई देता हूँ ।

Shri Ram Kumar Shastri :

شری رام کمار شاستری —

جناب اسپیکر صاحب - درتھان سرکار کی یہہ نیت (پالیسی) جان کر کہ جیل وبھاگ کے سمینڈے میں ادھک سندر سدھار ہونے والا ہے مجھے بڑی پوسنتا ہوئی - پرانی سرکار تو اس مہتو پورن دسے کی اور پرانگ مکتا ہے انڈفرنس (indifference) کار یہہ کرتی تھی اور اُس کی یہہ نیت دھی ہے کہ دیش اُنکادی کار کرتاؤں اور سننرتا کے اُناسکوں کو تنگ کیا جائے جس سے س مراجیہ وان سرکار (Imperialistic Govt.) کی جے مضبوط رہے - وہ سرکاری کرم چاریوں دوارا اشتریہ بھاؤتا کو کچل دینا چاہتی تھی چھوٹے چھوٹے اہلکار جیسے جیلار اور وارڈروں کو تجبہ پر اوہین تو دے کر کانگریس کے ستیہہ گروہوں کو جیل میں پریشان کراتی رہی ہے - یہہ جیلار دائے بھادری اور خان بھادری کے لیئے اپنے دیش کے آفیکوں دیش پریمی سوئم سیوکوں کار کرتاؤں کو سادھارن سی سادھارن بات کے لیئے کتہین دند دیا کرتے تھے جسے ہم کبھی بھول نہیں سکتے - مجھے فیض آباد - ملاکہ (الہ آباد) غازی پور - رائے بریلی جو پھور قتا بریلی آن جیلوں میں کیئے گئے - آماندہک اتیاچار یاد ہیں - ایکس ہوم میمبر سرکنور مہاراج سنگھ صاحب کا میں دھیان اکرشت کرانا چاہتا ہوں خاص طور سے ان کے پرانے تجربے کی اور - آپ کا کہنا ہے کہ پانچویں درجے کے بھی جیل بنائے جاویں جس میں کہ اودھ کے سوا پانے والے قیدی رکھے جاویں اور ان کی دیکھ ریکھ ایک سپرنٹنڈنٹ کی نگرانی میں رہے جو جیل کے درجے سے آیا ہو - میں اس کا گہورور دتہ کرتا ہوں وہ اس لیئے کہ ایسے لوگوں کو سپرنٹنڈنٹ بنانا جو تجبہ رائے بھادری خان بھادری کی پندوی کے واسطے منشتو کے درجے سے گرجائیں ان کے ہتھ میں آفیکوں بے بس کاراوا سیوں کی زندگی کو سوئپ دینا مہانور درشنا ہوگی ان سے اچے سیدو کی آسا دراشاماتم سمجھنا چاہیئے - آپ وان کو میں چھوڑتا ہوں میں درتھان کانگریس سرکار کو اس کے الپ سہ میں اتم سدھار یوجنا کے لیئے بدھائی دیتا ہوں اس نے منشی حیون کا جو ایک سندر آدرش ہو سکتا ہے ایسے لوگوں کے سدھار کے لیئے سماج کے سنےہ اُستہت کیا ہے - جنہیں لوگ مکھ شورینی میں نوین استھان دیئے ہیں - کانگریس سرکار قیدی بھائیوں کو اتم منشی بنانا چاہتی ہے اور اُس کے لیئے برابر پریتن کرتی جاہی ہے بھوش کی جے سماج کی درشت سے ایسے بچوں کو سدھار کر مضبوط بدانا چاہتی ہے جو کسی ابراہمہ میں کاراگر میں پڑے ہوئے ہیں - اس اور تو پرانی سرکار کا دعیان ہی نہیں گیا تھا - سرکار نے بورستل انسٹیٹوت کی یوجنا تو اپنے سامنے رکھا ہے جو کہ ہمارے لیئے ایک آدرش ہے اس کے سنجالن میں کافی خرچ ہوگا پندیش کی بھائی کے لیئے کتھہ ذاتی ہوتے ہوتے بھی وہ آگے بڑھے رہی ہے اتھہ مانیدہ جیل وبھاگ کے منتری بدھائی کے پاتر ہیں - کانگریس سرکار نے سب سے پہلے راج نیتک بندیوں کی دھائی کے پرشوں کو اپنے سنےکھ رکھا جس کا پرنام ہم سب لوگوں کو بھلی بھانت گیات ہے

دینم کے قائم رکھنے کے ایٹے کانگریس سرکار نے گورنمنٹ کے خرچے سے قیدیوں کو تمباکو دینے کا ارشاد کیا ہے جو لوگ بدتر یا تمباکو کا استعمال نہیں کرتے انہیں اتنی ہی قیمت کا گڑ دینے کو طے کیا ہے ساتھ ہی برے و چار قیدیوں میں نہ پھیلان اور کام میں آگے دھیں سرکار نے اڈیویگ دھندوں کے سڈجائن کی بھی یوجنا دہی ہے آمانسٹ شرم جسے کالوہ پیرڈا - پانی کیڈجنا دہن کراہا ہے - برابر اس بات کی اور اُس کا دہیان ہے کہ قیدیوں کی سڈجنا کم ہو اور جیل سے چھوٹے ہوئے لوگوں سے کاریہ لیا جائے اور انہیں اچت سڈجنا دی جائے - میں اکت و بھگ کے مذہبی مہوے جندوں نے سڈجنت پرانت میں ایک سڈر جیل و بھاگ جسے لریگ خونخوار کاراواس کہا کرتے تھے اور جس میں جانے کو تیار نہیں ہوتے تھے بنانا چاہا ہے اب لوگ اُس میں حارے کے لیٹے لالیت ہوتے ہیں - اتھ میں پدھ کانگریس سرکار کو مددعائی دیتا ہوں *

The Hon'ble the Speaker : The question is that under Grant no. 12—Head of Account 28—Jails and Convict Settlements, a sum Rs 29,62,572, be voted.

The question was put and agreed to.

GRANT NO. 10. HEAD OF ACCOUNT 25—GENERAL ADMINISTRATION

The Hon'ble the Premier : On the recommendation of the Governor, I beg to move that under Grant no 10—Head of Account 25—General Administration, a sum of Rs. 1,13 85,263, be voted

Mr. Muhammad Ishaq Khan I beg to move that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers (g) Ministers 1 P y of Ministers and Parliamentary Secretaries, a reduction of Re 1 be made in order to discuss the failure of the Government to declare a definite policy in regard to all classes of appointments by reserving a high percentage of posts for Muslims and members of the scheduled castes with a view to securing their employment in order to rectify the present inadequate representation within a specified period of time.

Sir, my cut motion is quite self-explanatory but before I deal with the merits of the motion I would like to make it abundantly clear that this motion has not been given with any idea whatsoever to embarrass the Ministry. Unfortunately there has been a trend that every question of public importance or interest which has been raised from this side of the House is supposed to be put by ulterior motives or intention to attack the Ministry. This is a matter of genuine importance so far as minorities and specially the Muslim minority and the scheduled castes are concerned. Sir, the legitimate right of every community to have due share in the administration of the province has been accepted by the Government. And in the Services Sub-Committee of the Round Table Conference in 1931 the same principle was accepted. Subsequently, Sir, this principle was accepted by the Government of India in the Home Department Resolution no. F.1417-B33, dated July 4, 1934, and therein it was laid down that in accordance with the undertaken given, the Government of India have carefully reviewed the results since 1925 of

[Mr. Muhammad Ishaq Khan.]

reserving a certain percentage of Government service for the redress of communal inequalities. The reviewed position showed that the complaints were justified and the Government of India were satisfied by the inquiries that they have made that the instructions regarding recruitment must be revised with a view to improving the position of Musalmans in the service. So I submit Sir, that the question of representation of minorities and of fixing a certain percentage has been recognized by the Government of India and in our own province. Up to this time there has been an unwritten law that 30 per cent. of seats were to be given to the Muslims and the previous Government has been following that policy. Now with the change of the Government, when irresponsible Government has been replaced by a National Government, it is a legitimate desire of the minorities to know as to how do they stand today and what is their place in the present Government. I regret to say that up to this time the present Government has not been able to declare its policy definitely in this matter. So far we have been told at Calcutta and also at Wardha and lastly at Haripura that the interests of minorities will be safeguarded by the Congress. We do not challenge that statement, we want to see how far are you going to translate that declaration of your policy into action. So far the position of Musalmans service is concerned, we have been able to find out from the various questions and supplementaries put in the House that the position is very deplorable and I have worked it out in various departments right up from the lowest rung of the ladder to the highest department which comes to 8 per cent. only. By way of illustration, I will draw the attention of the House that in the superior service in the Secretariat, I find that even in the Chief Secretary's branch out of 24 persons there are only 4 Muslims, in the Local Self-Government Department out of 12 persons there are two Muslims, in the Industries Branch there is only one and so on and so forth. In the Public Works Department Secretariat and Revenue Branch it is nil. In the District Board's of the Province out of 41 Engineers only 4 are Musalmans. Out of 39 Secretaries only 5 are Musalmans. Out of 41 Head Clerks only 4 are Muslims. I do not want to read this long list of answers that has been given, but we want to show the position of the Muslims in the various departments and we have come to know that in key posts their representation is practically nil and that in non-gazetted posts and departments their position is most inadequate. So I submit that the present popular Government should try to rectify this anomaly. The problem at present is the problem of the adjustment of the interest of minorities and it will be very easy for our friends on the side opposite to decry the just and legitimate demand of the Muslims who are under represented as sectarian and communal. But that is not the way to tackle the problem. A generous policy to meet the wishes of the minorities is really the need of the moment.

Sir, I would ask as to why is it that when we come to the question of the share of Musalmans and other minorities in representative institutions and the administration of the country then at once the question

is raised that national interests are going to suffer. I submit that this is a problem which is really the crucial problem so far as this Province is concerned. If this problem is tackled in a proper manner, in a straight forward manner, and in a statesman like manner, the national Government will certainly be entitled to be called national. I, therefore, suggest that the Government should frame definite rules regarding representations of Muslim minorities and scheduled castes in the public services and definite instructions should be given to the provincial public services to select at least 30 per cent from the Muslims, and a minimum standard of efficiency should also be fixed. I do not say that inefficient or incompetent people should be taken. We say that you make these selections through open competitive tests, but do fix at least 30 per cent for the Muslims who have passed the minimum standard of test fixed by you. Then I would submit, Sir, that a special officer should be appointed to see that the ratio of Muslims in every department is maintained and that every circular is really carried out. I would further suggest that an annual return should also be presented to the House in order to enable us to watch the observance of these rules and if all these suggestions are accepted, I think that Government will certainly be entitled to be called national Government.

*Shr. Raghunath Vinayak Dhulekar : श्री रघुनाथ विनायक धुलेकर

जयशंकर प्रसाद—मैं इस बात में चिन्तित होने वाले लोगों का गुक्रिया अदा करता हूँ, जयशंकर प्रसाद ने उन लोगों का जिन्होंने जनरल एडमिनिस्ट्रेशन के सम्बन्ध में यह कट मोशन पेश किया है—प्रबन्ध विभाग में यानी इन्तजामी मुहकमे में मुसलमानों की जितनी तादाद होनी चाहिये उनकी नहीं है। उसके साथ साथ उन्होंने यह भी कहा कि शिड्डूल्ड कास्ट यानी पिछड़ी हुई जानिया कहाने वाली जानिया भी काफी तादाद में मुलाजिम नहीं है। मैं समझता हूँ कि यह सवाल अगर हाउस में डेढ़ दिन बल्कि चार या छ या दस रोज तक भी बराबर कार्रवाई पेश करता रहे तो बहुत अच्छा है क्योंकि यह बक का जाया करना न होगा। हिन्दुस्तान में इस बकन जो फिजा लड़ाई और झगड़े और बद अमनी की पट गई हैं उन सब की अगर कोई जड़ है तो यह सवाल है। मैं यह कहना चाहता हूँ कि मुसलमान माहवान जो कि इस सवाल को हिन्दुस्तान में जा बजा कहते हैं वह अगर इस सवाल को बिल्कुल साफतार पर अपने दिल पर हाथ रख कर अगर साफतार में यह कह दे कि हम हिन्दुस्तान में यहीं चाहते हैं कि फिर से मुसलमान राज्य कायम हो जाय तो मैं समझता हूँ कि इस तरह का कहना ज्यादा ईमानदारी के मुतालिक होगा, ज्यादा साफ होगा और बहुत जल्द यह मामला नै हो जावेगा। लेकिन अगर यह बात रोजाना इस तौर पर कही जाती हो जिसके अन्दर यह बात छिपी हुई है कि वह हिन्दुस्तान में मुसलमान राज्य को फिर से लाना चाहते हैं। लेकिन साफ तौर से इसलिये नहीं कह सकते हैं कि दुनिया उनको बुरा कहेगी, दुनिया में इसाफ की नजर से गिर जाएंगे, दुनिया में उनको कम्यूनिस्ट कहा जाएगा और दुनिया में कोई उनका साथी न होगा। तो मैं कहता हूँ कि वह खुद के साथ भी धोखा दे रहे हैं और दूसरे को भी धोखा देना चाहते हैं। मैं समझता हूँ कि दुनिया में कोई आदमी एक आध को तो हमेशा धोखा दे सकता है, चन्द आदमियों को थोड़े दिनों के लिये धोखा दे सकता

* Speech not revised by the honourable member.

[Shri Raghunath Vinayak Dhulekar]

है लेकिन दुनिया भर के लोगों को हमेशा के लिये धोखा नहीं दे सकता। जब २ यह सवाल पैदा किया जाता है कि मुसलमानों की तादाद फ़लां मुहकमें में कम है, दूसरे मुहकमे में भी कम है, तीसरे मुहकमे में बहुत ही कम है तो मैं पूछना चाहता हूँ कि क्या आप हिन्दुस्तान को मजहबी तौर पर रखना चाहते हैं? क्या आप यह चाहते हैं कि हिन्दुस्तान का इन्तज़ाम मजहबी तौर पर किया जाए जिसमें हर एक जगह, हर एक मुकाम और हर एक मुहकमा मजहबी तौर पर आस में बांट लिया जाए। अगर आप यह चाहते हैं तो उसको साफ़ तौर से कहें, उसको छिपाने की कोई जरूरत नहीं है। अगर आप यह कहना चाहते हैं कि मुसलमान पिछड़े हुए हैं, उन की इमदाद होना चाहिये तो मैं कहता हूँ कि आप की दिमागी हालत में एक कन्फ्यूजन आफ़ थाट्स (Confusion of thoughts) है। आप अगर साफ़ तौर से यह बात कहें कि हिन्दुस्तान में मुसलमान लोग राज्य करना चाहते हैं या आधा राज्य करना चाहते हैं या तीन चौथाई राज्य करना चाहते हैं तो मैं इस बात को समझ सकता हूँ। लेकिन मैं यह नहीं समझ सकता और न कोई आदमी जो खाली अज़ अज़ नहीं है न वह समझ सकता है कि कोई शम्स मजहब की दुहाई दे कर तो नौकरियां चाहे ओर जिस वक़्त में उससे साफ़ सवाल किया जाए कि क्या तुम मुसलमान राज्य चाहते हो तो वह मुकर जाए। तो मैं कहता हूँ कि इस तरह की बात नहीं होना चाहिये। साफ़ २ बात हो जाना चाहिये। हम लोगों को आप समझा दीजिये। मैं इस बात को कह सकता हूँ कि अगर एक दफ़ा यह बात समझ में आ जाये कि आप कौन से उसूल के ऊपर ज्यादा नौकरियां चाहते हैं तो मैं आप के सामने एक दूसरा पहलू रखना चाहता हूँ। वह पहलू यों है। वह ऐसा पहलू है कि अगर आप इस बात को कहें कि हिन्दू और मुसलमानों में जितने पिछड़े हुए लोग हैं जिनकी आमदनी इस क़दर कम है जिसकी वजह से न वह तालीम पा सकते हैं न वह पूरा खाना खा सकते हैं, न वह पूरा लिबास पहिन सकते हैं, न वह अच्छे घरों में रह सकते हैं—ऐसे कुल आदमियों की अपने सूबे की आबादी लिख लीजिये और उसके बाद तमाम ऐसे इन्सानों को जिन को यह बातें हासिल नहीं हैं उनके लिये इन्तज़ाम किया जाये। तो मैं समझता हूँ बहुत ही ठीक है। मैं वाज़ेह तौर पर कहना चाहता हूँ कि अगर आप इस बात को कहें कि साहब मुसलमानों में कुंजड़ें और हिन्दुओं में उन्हीं की बराबरी के दूसरे खत्ते काछी वगैरह जो तरकारियां बेचते हैं। इसी तरह से अगर आप कहें कि मुसलमानों में जुलाहे और हिन्दुओं में कोरी जो कपड़ा बुनते हैं, व इसी तरह से मुसलमानों में मेमार और हिन्दुओं में राज, मुसलमानों में झाड़ू देने वाले और हिन्दुओं में मेहतर। अगर इसके तबक़े आप रक्खें और आप कहें कि हिन्दू मुसलमान ईसाई और पारसियों के वह तबक़े जो खाना नहीं खा सकते हैं, जो घरों में नहीं रह सकते हैं, उम्दा लिबास नहीं पहिन सकते हैं जिनको पूरी तालीम नहीं मिल सकती है—ऐसे तबक़ों के लिये आप क्या कर रहे हैं, ऐसे तबक़ों के लिये आप पूरा रुक्या नहीं दे रहे हैं, ऐसे तबक़ों के लिये आप काफ़ी नौकरियां नहीं दे रहे हैं, ऐसे तबक़ों के लिये पूरा इन्तज़ाम तालीम का आप नहीं कर रहे हैं। उन को काफ़ी कपड़ा पहिनने के लिये और रहने के लिये मकान नहीं मिल रहा है। तो मेरे दिमाग़ में यह बात आ सकती है। मैं समझता हूँ अगर मुसलमान साहबान अपने कट मोशन इस तौर से रक्खें कि साहब हिन्दू कोरियों के लिये इन्तज़ाम किया गया लेकिन मुसलमान जुलाहों के लिये नहीं किया गया, या जो हिन्दू राज है न उन के लिये किया गया और जो मुसलमान मेमार हैं उनके लिये नहीं किया गया—तो यह बात समझ में आ सकती है कि ऐडमिनिस्ट्रेशन में ज्यादा हिन्दू होने की वजह से वह ऐसे तबक़ों में फ़र्क़ करते हैं जो कि गरीब हैं। लेकिन जिस वक़्त यह कहा जाता है कि साहब मुसलमानों की तादाद कम है। तो मैं कहता हूँ कि मुसलमान तो

एक मजदूर है उसमें नवाब साहब छतारी भी है और एक गरीब आदमी कुंजड़ा भी है। ऐसे ही हिन्दुओं में भी महाराजा साहब बनारस भी है और एक गरीब आदमी भी है। तो यह कहना है कि हिन्दुओं को काफी नोकरिया नहीं मिलती या मुसलमानों को काफी नोकरियां नहीं मिलती—यह बिल्कुल एक कल्पयून आफ थाट है। यह दिमाग की बहस और लोजिक और मलिक के बिल्कुल मिश्रण है क्योंकि न तो मुसलमानों की व हैमियन मुसलमान हालत गिरी हुई है और न हिन्दू ही व हैमियन हिन्दू गिरे हुए हैं। यह मैं कह सकता हूं कि हिन्दुओं में और मुसलमानों में दोनों में ऐसे तबके हैं जिन को खाना नहीं मिलता, जिनके राने के लिये पानी नहीं है जिनको पहिने के लिये कपड़े नहीं हैं, जिनको रहने के लिये मकानान नहीं हैं। इस तरह की बात अगर आप सामने रखें तो मैं समझ सकता हू कि बाकई में आप मुसलमानों को मदद करना चाहते हैं और क्रोम की मदद करना चाहते हैं। लेकिन जब आप इस तौर से तो बात कहते नहीं और मुसलमान लफ्ज कह कर आप हाईकोर्ट के जज को भी और उस आदमी को भी जो बिल्कुल गरीब है और जो काम नहीं कर सकता है, जिसको पूरी तनख्वाह नहीं मिलती, एक साथ शामिल कर लेते हैं, तो मैं आप से पूछना हूं कि यह कोई लौजिक है। अगर आप फ़ैक्टरियों का इन्सजाम देखें—कानपुर में लाखों मजदूर काम कर रहे हैं वहां पर हिन्दू मुसलमान हर एक आदमी को एक खास तनख्वाह मिलती है, हर एक आदमी को एक खास मकान में रहना पड़ता है, हर एक को एक खास मेहनत करना पड़ती है। तो अगर आप फ़ैक्टरियों के इन्सजाम के लिये एक कट मोशन मूव करें और यह कहें कि देखिये फ़ैक्टरियों में हिन्दू मुसलमान मजदूर दोनों तबकी में आ रहे हैं, उनको बहुत तकलीफ है, वह मजबूर है, उनके तबके को ऊंचा किया जाये तो मैं समझता हू कि ऐसा कट मोशन बहुत ठीक होगा। इसी तरह से अगर आप कहें कि हिन्दुस्तान के कपड़ा बुनने वाले जो लोग हैं क्या हिन्दू कोरी और क्या मुसलमान जुलाहे वह मैनेज्मेन्ट के कम्पटीशन की वजह से मरे जा रहे हैं।

The Hon'ble the Speaker : आनरेबुल स्पीकर :

धुलेकर साहब, आप के दो मिनट बाकी रह गये हैं।

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : श्री रघुनाथ विनायक धुलेकर :

अगर इस तरह से सवाल पेश किये जाये तो मैं समझता हूं कि हिन्दू, मुसलमान, ईसाई, पारसी कोई भी मजदूर का आदमी जो हमारे यूनाईटेड प्राविन्सेज में रहता है हम हर एक की इमदाद कर सकते हैं और वह बहुत जल्द तरक्की कर सकते हैं। लेकिन जब यह कट मोशन इस तौर पर लाया जाता है कि मुसलमानों की तादाद फ़लों मुहकमे में कम है तो मैं समझता हूं कि यह बिल्कुल कल्पयून आफ थाट्स है। जो लोग बार बार इस बात को रखते हैं वह किसी तरह से मुसलमानों की मदद नहीं कर सकते और न कभी होगी। एक मिसाल पर शर कीजिये। फर्ज कीजिए कि किसी मकान में दस कमरे हैं लेकिन दो कमरों में जहां दस दस आदमी बैठते हैं, दो कमरों में ८-८ मुसलमान और दो दो हिन्दू हैं और इस तरह से आठ दूनी सोलह मुसलमान और दो दूनी चार हिन्दू हुए। अब बकीया जो ८ कमरे हैं उन में कहीं पर दो मुसलमान आठ हिन्दू, कहीं पर ३ मुसलमान ७ हिन्दू, कहीं पर ४ मुसलमान ६ हिन्दू हैं। इस तरह से अगर तादाद देखी जावे तो ३० मुसलमान और बाकी हिन्दू होते हैं। लेकिन सवाल जो यहां पर उठाया जावेगा वह इस बात पर कि फ़लों कमरे

[Shri Ragunath Vinayak Dhulekar]

में जहां दम आदमी होने चाहिये वहां आठ हिन्दू क्यों हैं । लेकिन दूसरी जगह जहां ८ मुसलमान हैं वहां पर यह सवाल नहीं किया जाता कि वहां दो हिन्दू क्यों हैं ।

The Hon'ble the Speaker : आनरेबुल स्पीकर :

दो मिनट हो गए, आप तक्रार खत्म कीजिये ।

* **Shri Ragunath Vinayak Dhulekar :**

شرعی رہنوماتہ و فائیک دھولیکو —

جناب اسپیکن صاحب - میں اس پکس میں بولنے والے لوگوں کا شکریہ ادا کرتا ہوں خاص طور سے اُن لوگوں کا جنہوں نے جنرل ایڈمنسٹریشن کے سمینڈہ میں یہ کٹ موشن پیش کیا ہے - پر بندہ دی بہاگ میں یعنی انتظامی محکمہ میں مسلمانوں کی جتنی تعداد ہونی چاہیئے اوتنی نہیں ہے - اس کے ساتھ ساتھ انہوں نے یہ بھی کہا کہ شادیولت کلسٹ یعنی پچھڑی ہوئی جاتیاں کھانے والی جاتیاں ہی کافی تعداد میں ملازم نہیں ہیں - میں سمجھتا ہوں کہ یہ سوال اگر ہاؤس میں دیرہ دن بلکہ چار یا چھ یا دس روز تک بھی برابر کارروائی پیش کرتا رہے تو بہت اچھا ہے - کیونکہ یہ وقت کا ضائع کرنا نہ ہوگا - ہندوستان میں اس وقت جو فزائلی اور جھگڑے اور بد امنی کی پڑکائی ہے ان سب کی اگر کوئی جڑ ہے تو یہ سوال ہے - میں یہ کہنا چاہتا ہوں کہ مسلمان صاحبان جو کہ اس سوال کو ہندوستان میں جا بجا کہتے ہیں وہ اگر اس سوال کو بالکل صاف طور پر اپنے دل پر ہاتھ رکھ کر اگر صاف طور سے یہ کہیں کہ ہم ہندوستان میں یہی چاہتے ہیں کہ پھر سے مسلمان راج قلم ہو جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ اس طرح کا کہنا زیادہ ایمانداری کے متعلق ہوگا - زیادہ صاف ہوگا اور بہت جلد یہ معاملہ طے ہو جاوے گا لیکن اگر یہ بات روزانہ اس طور پر کہی جاتی ہو جس کے اندر یہ بات چھپی ہوئی ہے کہ وہ ہندوستان میں مسلمان راج کو پھر سے لانا چاہتے ہیں لیکن صاف طور سے اس لیئے نہیں کہہ سکتے ہیں کہ دنیا اُن کو برا کریمگی دنیا میں انصاف کی نظر سے گر جائیں گے - دنیا میں ان کو کمیونسٹ کہا جائیگا - اور دنیا میں اُن کو کوئی ساتھی نہ ہوگا تو میں کہتا ہوں کہ وہ خون کے ساتھ بھی دھوکا دے رہے ہیں اور دوسرے کو بھی دھوکا دینا چاہتے ہیں - میں سمجھتا ہوں کہ دنیا میں کوئی آدمی ایک آدمہ کو تو ہمیشہ کے لیئے دھوکا دے سکتا ہے چند آدمیوں کو تو دھوکے دینے کے لیئے دھوکا دے سکتا ہے لیکن دنیا بھر کے لوگوں کو ہمیشہ کے لیئے دھوکا نہیں دے سکتا - جب جب یہ سوال پیدا کیا جاتا ہے کہ مسلمانوں کی تعداد قلات محکمے میں کم ہے دوسرے محکمے میں بھی کم ہے تیسرے محکمے میں بہت ہی کم ہے تو میں پوچھنا چاہتا ہوں کہ کیا آپ ہندوستان کو مذہبی طور پر رکھنا چاہتے ہیں کیا آپ یہ چاہتے ہیں کہ ہندوستان کا انتظام مذہبی طور پر کیا جائے جس میں ہر ایک جگہ ہر ایک مقام اور ہر ایک محکمہ مذہبی طور پر آپس میں بانٹ لیا جائے ؟ اگر آپ یہ چاہتے ہیں تو اُس

* Speech not revised by the honourable member.

کو صاف طور سے کہیں اُس کو چبھانے کی کوئی ضرورت نہیں ہے - اگر آپ یہہ کہنا چاہتے ہیں کہ مسلمان پچھڑے ہوئے ہیں اُن کی امداد ہونا چاہئے تو میں کہتا ہوں کہ آپ کی دماغی حالت میں ایک کنفیوزن آف تھائس (confusion of thoughts) ہے آپ اگر صاف طور سے یہہ بات کہیں کہ ہندوستان میں مسلمان لوگ راج کرنا چاہتے ہیں یا آدھا راج کرنا چاہتے ہیں یا تین چوتھائی راج کرنا چاہتے ہیں تو میں اس بات کو سمجھ سکتا ہوں لیکن میں یہہ نہیں سمجھ سکتا اور نہ کوئی آدمی جو حالیہ ار عقل نہیں ہے نہ وہ سمجھ سکتا ہے کہ کوئی شخص مذہب کی دماغی دیکر تو نوکریاں چاہے اور جس وقت میں اُس سے عاف سوال کیا جائے کہ کیا تم مسلمان راج چاہتے ہو تو وہ مکر جائے - تو میں کہتا ہوں کہ اس طرح کی بات نہیں ہونا چاہیئے صاف صاف بات ہو جانا چاہیئے - ہم لوگوں کو آپ سمجھا دیجیئے - میں اس بات کو کہہ سکتا ہوں کہ اگر ایک دفعہ یہہ بات سمجھ میں آجائے کہ آپ کون سے اصول کے ادھر زیادہ نوکریاں چاہتے ہیں تو میں آپ کے سامنے ایک دوسرا پہلو رکھنا چاہتا ہوں وہ پہلو یوں ہے وہ ایسا پہلو ہے کہ اگر آپ اس بات کو کہیں کہ ہندو اور مسلمانوں میں جتنے پچھڑے ہوئے لوگ ہیں جن کی آمدنی اس قدر کم ہے جس کی وجہ سے نہ وہ تعلیم پاسکتے ہیں نہ وہ پورا کھانا کھاسکتے ہیں نہ وہ پورا لباس پہن سکتے ہیں نہ وہ اچھے گھروں میں رہ سکتے ہیں - ایسے کل آدمیوں کی اپنے صوبہ کی آبادی لکھ لیجیئے اور اُس کے بعد تمام ایسے انسانوں کو جن کو یہہ باتیں حاصل نہیں ہیں اُن کے لیئے انتظام کیا جائے - تو میں سمجھ سکتا ہوں بہت ہی تھیک ہے - میں واضح طور پر کہنا چاہتا ہوں کہ اگر آپ اس بات کو کہیں کہ صاحب مسلمانوں میں کدچڑے اور ہندوؤں میں اُنہیں کے برابری کے دوسرے خطے کاچھی وغیرہ جو تہکاریاں بیچتے ہیں - اسی طرح سے اگر آپ کہیں کہ مسلمہ'نوں میں جولاہے اور ہندوؤں میں کوری جو کپڑا بناتے ہیں وہ اسی طرح سے مسلمانوں میں معمار اور ہندوؤں میں راج - مسلمانوں میں جہڑ دینے والے اور ہندوؤں میں مہتر - اگر اس طرح کے طبقے آپ دیکھیں اور آپ کہیں کہ ہندو مسلمان عیسائی اور پارسیوں کے وہ طبقے جو کھانا نہیں کھاسکتے ہیں جو گھروں میں نہیں رہ سکتے ہیں عمدہ لباس نہیں پہن سکتے ہیں جن کو پوری تعلیم نہیں مل سکتی ہے ایسے طبقوں کے لیئے آپ کیا کر رہے ہیں ایسے طبقوں کے لیئے آپ پورا رہنمائی نہیں دے رہے ہیں ایسے طبقوں کے لیئے پورا انتظام تعلیم کا آپ نہیں کر رہے ہیں اُن کو کافی کپڑا پہننے کے لیئے اور رہنے کے لیئے مکان نہیں مل رہا ہے تو میرے دماغ میں یہہ بات آسکتی ہے - میں سمجھ سکتا ہوں - اگر مسلمان صاحبان اپنے کت موٹن اس طور سے رکھیں کہ صاحب ہندو کوریوں کے لیئے انتظام کیا گیا لیکن مسلمان جولاہوں کے لیئے نہیں دیا گیا یا جو ہندو راج ہیں اُن کے لیئے کیا گیا اور جو مسلمان معمار ہیں اُن کے لیئے نہیں کیا گیا تو یہہ بات سمجھ میں آسکتی ہے کہ ایڈمنسٹریشن میں

[Shri Raghunath Vinayak Dhulekar]

زیادہ ہندو ہونے کی وجہ سے وہ ایسے طبقوں میں فرق کرتے ہیں جو کہ غریب ہیں لیکن جس وقت یہہ کہا جاتا ہے کہ صاحب مسلمانوں کی تعداد کم ہے تو میں کہتا ہوں کہ مسلمان تو ایک مذہب ہے اس میں نواب صاحب چھتاری بھی ہیں اور ایک غریب آدمی کہجڑا بھی ہے ایسے ہی ہندوؤں میں مہاراجہ صاحب بنارس بھی ہیں اور ایک غریب آدمی بھی ہے تو یہہ کہنا کہ ہندوؤں کو کافی نوکریاں نہیں ملتیں یا مسلمانوں کو کافی نوکریاں نہیں ملتیں یہہ بالکل ایک کنفیوژن آف تھاتس ہے یہہ دماغ کی بحث اور لاجک منطق کے بالکل خلاف ہے کیونکہ نہ تو مسلمانوں کی یہ حیثیت مسلمان حالت گری ہوئی ہے اور نہ ہندو ہی یہ حیثیت ہندو گئے ہوئے ہیں۔ یہہ میں کہہ سکتا ہوں کہ ہندوؤں میں اور مسلمانوں میں دونوں میں ایسے طبقے ہیں جن کو کھانا نہیں ملتا جن کو پینے کے لیئے پانی نہیں ہے جن کو پہننے کے لیئے کپڑے نہیں ہیں جن کو رہنے کے لیئے مکانات نہیں ہیں اس طرح کی بات اگر آپ سامنے رکھیں تو میں سمجھ سکتا ہوں کہ واقعی میں آپ مسلمانوں کی مدد کرنا چاہتے ہیں اور قوم کی مدد کرنا چاہتے ہیں لیکن جب آپ اس طور سے تو بات کہتے نہیں اور مسلمان لفظ کہہ کر آپ ہائی کورٹ کے جج کو بھی اور اس آدمی کو بھی جو بالکل غریب ہے اور جو کام نہیں کر سکتا ہے جس کو پوری تنخواہ نہیں ملتی ایک ساتھ شامل کر لیتے ہیں تو میں آپ سے پوچھتا ہوں کہ یہہ کونسی لاجک ہے۔ اگر آپ فیکٹریوں کا انتظام دیکھیں کانپور میں لاکھوں مزدور کام کر رہے ہیں وہاں پر ہندو مسلمان ہر ایک آدمی کو ایک خاص تنخواہ ملتی ہے ہر ایک آدمی کو ایک خاص مکان میں رہنا پڑتا ہے ہر ایک کو ایک خاص محنت کرنی پڑتی ہے تو اگر آپ فیکٹریوں کے انتظام کے لیئے ایک کت-موشن کریں اور یہہ کہیں کہ دیکھئے فیکٹریوں میں ہندو مسلمان مزدور دونوں تباہی میں آ رہے ہیں ان کو بہت تکلیف ہے وہ مظلوم ہیں ان کے طبقے کو اونچا کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ ایسا کت-موشن بہت ٹھیک ہوگا۔ اسی طرح سے اگر آپ کہیں کہ ہندوستان کے کپڑا بننے والے جو لوگ ہیں کیا ہندو کوری اور کیا مسلمان جولاہے وہ میچسٹر کے کمیشن کی وجہ سے مرے جارہے ہیں *

The Hon'ble the Speaker :

آنریبل اسپیکر —

دھولیکر صاحب آپ کے دو مذمت باقی رہ گئے ہیں۔

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : — شری رگھوناتھ ونایک دھولیکر۔

اگر اس طرح سے سوال پیش کیئے جاتے تو میں سمجھتا ہوں کہ ہندو مسلمان عیسائی پلوسی کوئی بھی مذہب کا آدمی جو ہمارے یونائیٹڈ پرووینس میں رہتا ہے ہم ہر ایک کی امداد کر سکتے ہیں اور وہ بہت جلد ترقی کر سکتے ہیں لیکن جب یہہ کت-موشن اس طور پر لایا جاتا ہے کہ مسلمانوں کی تعداد قابل متحمل نہیں ہے تو میں سمجھتا ہوں کہ یہہ بالکل کنفیوژن

آف تھائس ہے جو لوگ بار بار اس بات کو دہاتے ہیں وہ کسی طرح سے مسلمانوں کی مدد نہیں کر سکتے اور نہ کہیں ہوگی۔ ایک مثال پر غور کیجئے۔ فرض کیجئے کہ کسی مکان میں دس کمڑے ہیں لیکن دو کمڑوں میں جہاں دس دس آدمی بیٹھتے ہیں دو کمڑوں میں ۸-۸ مسلمان اور دو دو ہندو ہیں اور اس طرح سے آٹھ دوئی ۱۶ مسلمان اور دو دوئی چار ہندو ہوتے اب یہ کہ جو ۸ کمڑے ہیں ان میں کہیں پر دو مسلمان آتے ہندو کہیں پر ۳ مسلمان ہندو کہیں پر ۴ مسلمان ۶ ہندو ہیں اس طرح سے اگر تعداد دیکھی جاوے تو ۳-۳ مسلمان اور باقی ہندو ہوتے ہیں لیکن سوال جو یہاں پر اٹھتا جاوے گا وہ اس بات پر کہ فلاں کمڑے میں جہاں دس آدمی ہونے چاہیئے وہاں ۸ ہندو کیوں ہیں یہی دوسری جگہ جہاں ۸ مسلمان ہیں وہاں پر یہ سوال نہیں کیا جاتا کہ وہاں دو ہندو کیوں ہیں *

The Hon ble the Speaker :

آئیبل اسپیکر —

دو مدت ہو گئے۔ آپ تقریر ختم کیجئے *

* Shri Mohan Lal Gautam . श्री माहन लाल गातम

जनावर मीकर माहब—मैं इस कट मोशन की मुखालिफत करने को खडा हुआ ह, इसलिए नहीं कि इस कट मोशन में जो चाज माग गई है मैं उसे बहुत बुरी महसूस करना ह। इसलिए नहीं कि जा मुमकिनान तात्वान नाकरिया में या लेजिस्टचर म या लोकल बाडीज (Local Bodies) में जना कोई नादाद मुकरर कराना चाहते हैं या जितनी जाजादी ह उसने ज्यादा मागना चाहते हैं, ता मुझको उमूलन उस चाज से ऐतगज है। मैं समझता हू कि माइनारिटी (minority) का हक है कि जितना चाहे माग ले, क्योंकि माइनारिटी मागने के बावजूद भी चाहे कितना मागे, मुमलमान माहवान चाहे कितना मागे मगर वह माइनारिटी में रहेंगे, एक हद पर जाकर रुक जायेंगे—चालीस परसेन्ट ओर फिर ज्यादा नहीं मागेगे। मैजोरिटी कम्युनिटी (majority community) में कितना हो मागे, ५१ परसेन्ट मैजोरिटी कम्युनिटी के पास रह जायेगा। मुझको उनकी मागो से खतरा नहीं है। १४ परसेन्ट, ३३ परसेन्ट, ४९ परसेन्ट ले लीजिये। फिर यह मवाल आपके मामने होगा कि आप माइनारिटी में रहते हैं, मैजोरिटी में ओर कैसे ज्यादा ले ले। २४ फी सदी में ४९ फी सदी तक आप ले लेंगे तब भी आप का इन्टरेस्ट सेफ गाई नहीं हागा। मैजोरिटी कम्युनिटी ५१ परसेन्ट जरूर रहेगी। माइनारिटी अपने इन्टरेस्ट को सेफ गाई नहीं कर सकती। २४ परसेन्ट सीट या नौकरियों के मागने से उनका इन्टरेस्ट सेफ गाई नहीं हो जाता। लेकिन चू कि यह माइनारिटी मागता है और माइनारिटी के मागने में एक शक हाता है कि मैजोरिटी हमारे साथ ज्यादाती न करे, वरना मैं समझता हू कि जो महात्मा गांधी ने ऐटिट्यूड (attitude) लिया था वह ऐटिट्यूड लेना चाहिये। हमारा शर्त एक है। वह यह है कि आप मुल्क को आजादी के लिये तैयार हो, बाका आपके लिये ब्लैन्क चेक (blank cheque) है। जब तक यह बात आपस में न होगी उस वक्त तक माइनारिटी के दिल के शक को हम रफा नहीं कर सकते। माइनारिटी को हम अपने साथ ले जा सकते हैं, जबकि उसको ख्याल है कि मैजोरिटी हमारे

[Shri Mohan Lal Gautam]

साथ ईसाफ़ करेगी। मैजारिटी ईसाफ़ के लिये है। इसलिये जरूरी है कि हम अपने दिल से यह बात निकाल दें कि उन को कितना मिलता है, हम को कितना मिलता है। मैं पूछता हूं कि माइनारिटी कहती है कि हमको कितना मिलना चाहिये, और मैजारिटी मुखालिफ़त करती है तो लोगों को शक होता है। एक नेशनलिस्ट (nationalist) को यह ख्याल नहीं होना चाहिये कि मेरी कम्यूनिटी के पास एक चीज़ कम हो जायेगी और दूसरी चीज़ बढ़ जायेगी। कम्यूनलिज़्म (communalism) ऐसे ख्यालान में बढ़ जाता है। मैजारिटी कम्यूनिटी इस तरह के ख्यालात पेश करके माइनारिटी कम्यूनिटी के शक को दूर नहीं कर सकती। जब तक माइनारिटी के दिल से यह बात दूर न होगी तो कोई फ़ायदा नहीं हो सकता। कांग्रेस कमेटी एलेक्शन चलाती है तो हम उसके लिये मिस्टर रफ़ी अहमद क़िदवई के हाथ में बाग़डोर दे देते हैं, रुपया दे देते हैं, जिसको चाहो दो। जब यह चीज़ होती है तो मैं समझता हूं कि मिस्टर रफ़ी अहमद क़िदवई के हाथ में रुपया दे दिया जाता है तो कोई नुक़सान नहीं होता। यह ख्याल नहीं होता कि मुसलमानों को रुपया दिया हिन्दुओं को नहीं दिया—इसी तरह से पन्त जी के पास। एलेक्शन में तो यह ख्याल नहीं होता कि हिन्दुओं को वह रुपया देंगे मुसलमानों को नहीं देंगे। हम जानते हैं कि कांग्रेस को यह ख्याल हरगिज़ नहीं होता कि हिन्दुओं की वजह से हिन्दू इन्ट्रेस्ट सेफ़ गार्ड होंगे और मुसलमानों की वजह से मुसलमानों के इन्ट्रेस्ट सेफ़ गार्ड होंगे। यह कभी नहीं चाहिये। हम यह ख्याल नहीं कर सकते कि कौन हिन्दू कौन मुसलमान है। हम भाई भाई हैं और हम एक हो कर चलेंगे। हमारे इन्ट्रेस्ट एक हैं, न हिन्दू के अलग हैं न मुसलमानों के अलग हैं। लेकिन एक बड़ा खतरा जो इस तरह के मांगों से नज़र आता है, वह यह है कि इस तरह की मांगें पेश कर के हम जो हिन्दू मुसलमान का सवाल उठाते हैं तो मुल्क के सामने एक बुरी फ़िज़ा पैदा करते हैं। यह मांगें मिडिल क्लास की मांगें हैं, पढ़े लिखों की मांगें हैं। उन मांगों से और नौकरियों से मुल्क को फ़ायदा नहीं होगा, ग़रीबों का पेट नहीं भरेगा। मैं पूछता हूं कि जिस वक़्त नवाब साहब छतारी गवर्नर थे तो क्या मुसलमान ग़रीबों का पेट भर गया था? क्या तमाम मुसलमान जो इस सूबे में रहते हैं उन्होंने कह दिया था कि हमारी क़ौम के गवर्नर हो गये तो हम इक्का के चार पैसे सवारी लेते थे तो दो आना लेंगे या जो मुसलमान सब्जी बेचते थे वह यह कहने थे कि हम एक आना सेर एक चीज़ देते थे तो दो आना कर दें? इसी तरह नौकरियां हिन्दू या मुसलमान को दिलायें तो इस से क़ौम का और अवाम का फ़ायदा नहीं है, चन्द पढ़े लिखों की बात है। इसलिये हिन्दू मुसलमान का सवाल नहीं उठाना चाहिये। इस तरह मुसलमान सौदा करें यह ठीक बात नहीं है, नौकरी सिर्फ़ पढ़े लिखों को मिलेगी। इससे ग़रीब जनता को फ़ायदा नहीं होगा। इस तरह अगर हिन्दू सौदा करें, उसको मैं ग़लत समझता हूं, उसको मैं पढ़े लिखों की जालसाज़ी समझता हूं। इस तरह के सवाल उठाना ग़लत तरीक़ा से दुनिया की चीज़ों को सोचना है। इस तरीक़े से सवाल पेश करके ग़लत मेन्टेलिटी (mentality) पैदा करते हैं। इस से ज़हर पैदा होता है, तो उससे नुक़सान होता है। इसलिये मैं कहता हूं कि इस तरह के सवाल न उठाये जायें। अगर उठाये जायें तो उसकी मुखालिफ़त करना उस से भी ज़्यादा ग़लती है।

*Shri Mohan Lal Gautam.

شہری موہن لال گوتم —

جناب اسپیکر صاحب - میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرنا چاہتا ہوں
اس لیئے نہیں کہ اس کٹ موشن میں جو چیز مانگی گئی ہے میں اسے پسند

* Speech not revised by the honourable member.

برہی محسوس کرتا ہوں اسلئے نہیں کہ جو مسلمان صاحبان نوکریوں میں یا ایجنسیوں میں یا لوکل باڈیز میں اپنی کوئی تعداد مندر کرنا چاہتے ہیں یا جن کی آادی ہے اُس سے زیادہ مانگنا چاہتے ہیں تو مہنگو اصول اس چیز سے اعتراض ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ مائندورتی کا حق ہے کہ جدا جدا کے کیونکہ مائندورتی مانگنے کے بارچوں بھی چاہے کتنے مانگے مسلمان صاحبان چاہے کتنا مانگیں مگر وہ مائندورتی میں رہیں گے ایک حد پر حاکم رک جائیں گے۔ چالیس پرسنٹ اور پھر زیادہ نہیں مانگیں گے۔ مائندورتی کمیونٹی سے کہہ ہی مانگیں 51 پرسنٹ مائندورتی کمیونٹی کے پاس رہیں گے۔ مہنگو اُن کی مانگوں سے خطرہ نہیں ہے چونکہ 12 پرسنٹ 33 پرسنٹ 49 پرسنٹ لے لیتے ہیں یہ سوال آپ کے سامنے ہوگا کہ آپ مائندورتی میں رہتے ہیں مائندورتی = اور کیسے زیادہ ان 24 فی صدی سے 49 فی صدی تک آپ لے لیتے تب بھی آپ کا انڈرسٹ سیف گارڈ نہیں ہوگا۔ مائندورتی کمیونٹی 51 پرسنٹ مندر رہیں گے مائندورتی اپنے انڈرسٹ سیف گارڈ نہیں کر سکتی 12 پرسنٹ سیٹ یا نوکریوں کے مانگنے سے ان کا انڈرسٹ سیف گارڈ نہیں ہو جاتا لیکن چونکہ یہ مائندورتی مانگی ہے اور مائندورتی کے مانگنے میں ایک شک ہوتا ہے کہ مائندورتی ہمارے ساتھ زیادہ نہ کرے ورنہ میں سمجھتا ہوں کہ جو مائندورتی نے اپنی چوہ (attitude) لیا تھا وہ اپنی چوہ (attitude) لینا چاہتے۔ ہماری سرط ایک ہے وہ یہ ہے کہ آپ ملک کی آراہی کے لئے تیار ہوں باقی آپ کے لئے ملک چاہے۔ جب تک یہ بات آپس میں ہوگی اس وقت تک مائندورتی کے دل کے شک کو ہم رفع نہیں کر سکتے مائندورتی کو ہم اپنے ساتھ لے جاسکتے ہیں جب کہ اس کو خیال ہے کہ مائندورتی ہمارے ساتھ انصاف کریں گی۔ مائندورتی انصاف کے لئے ہے اسلئے مندر رہے کہ ہم اپنے دل سے یہ بات نکالیں کہ ان کو کتنا ملتا ہے ہم کو کتنا ملتا ہے میں پوچھتا ہوں کہ جو مائندورتی کہتی ہے کہ ہم کو کتنا ملتا چاہئے اور مائندورتی مخالفت کرتی ہے تو لوگوں کو شک ہوتا ہے۔ ایک نیشنلسٹ کو یہ خیال نہیں ہونا چاہئے کہ میری کمیونٹی کے پاس ایک چیز کم ہو جائیگی اور دوسری چیز بڑھ جائیگی۔ کمیونٹری ایسے خیالات سے بڑھ جاتی ہے۔ مائندورتی کمیونٹی اس طرح کے خیالات نہیں پیش کر کے مائندورتی کمیونٹی کے شک کو دور نہیں کر سکتی جب تک مائندورتی کے دل سے یہ بات دور نہ ہوگی تو کوئی فائدہ نہیں ہو سکتا کانگریس کمیٹی الیکشن چلاتی ہے تو ہم اس کے لئے مسٹر رفیع احمد ندوائی کے ہاتھ میں باگ دور دے دیتے ہیں روپیہ دے دیتے ہیں جس کو چاہو دو۔ جب یہ حیر ہوتی ہے تو میں سمجھتا ہوں کہ مسٹر رفیع احمد ندوائی کے ہاتھ میں روپیہ دے دیا جاتا ہے تو کوئی نقصان نہیں ہوتا یہ خیال نہیں ہوتا کہ مسلمانوں کو روپیہ دیا ہندون کو نہیں دیا اس طرح سے پنت حق کے پاس الیکشن میں تو یہ خیال نہیں ہوتا کہ ہندون کو وہ روپیہ دینگے مسلمانوں کو نہیں دینگے ہم جانتے ہیں کہ کانگریس کو یہ خیال نہیں ہوتا کہ ہندون کی

[Shri Mohan Lal Gautam]

وجہ سے ہندو انٹریسٹ سیف گارڈ ہونگے اور مسلمانوں کی وجہ سے مسلمانوں کے انٹریسٹ سیف گارڈ ہونگے یہ کبھی نہیں چاہیئے۔ ہم یہ خیال نہیں کر سکتے کہ کون ہندو کون مسلمان ہے ہم یہ بھی نہیں جانتے ہیں اور ہم ایک ہو کر چلیں گے ہمارے انٹریسٹ ایک ہیں نہ ہندوؤں کے الگ ہیں نہ مسلمانوں کے الگ ہیں۔ لیکن ایک بڑا خطرہ جو اس طرح کے مانگوں سے نظر آتا ہے وہ یہ ہے کہ اس طرح کی مانگیں پیش کر کے ہم جو ہندو مسلمان سوال اٹھاتے ہیں تو ملک کے سامنے ایک بڑی فضا پیدا کرتے ہیں یہ مانگیں مڈل کلاس کی مانگیں ہیں پڑھ لکھوں کی مانگیں ہیں ان کی مانگوں سے اور نوکریوں سے ملک کو فائدہ نہیں پڑے لکھوں کی مانگیں نہیں ہوگا غریبوں کا پیٹ نہیں پھرے گا۔ میں پوچھتا ہوں کہ جس وقت نواب صاحب چھتاری گورنر تھے تو کیا مسلمان غریبوں کا پیٹ پھر گیا تھا کیا تمام مسلمان جو اس صوبہ میں رہتے تھے انہوں نے کہہ دیا تھا کہ ہماری قوم کے گورنر ہو گئے تو ہم یکے کے چار پیسہ سواری لیتے تھے تو دو آٹہ لینگے یا جو مسلمان سبزی بیچتے تھے وہ یہ کہتے تھے کہ ہم ایک آٹہ سیر ایک چیز دیتے تھے تو دو آٹہ کر دیں۔ اس طرح سے نوکریاں ہندو یا مسلمان کو دلائیں تو اس سے قوم کا اور عوام کا فائدہ نہیں ہے چند پڑھ لکھوں کی بات ہے۔ اس لئے ہندو مسلمان کا سوال نہیں اٹھانا چاہیئے۔ اس طرح مسلمان سودا کریں یہ تھیک بات نہیں ہے تو کبھی صرف پڑھ لکھوں کو ملے گی اس سے غریب جنتا کو فائدہ نہیں ہوگا۔ اس طرح اگر ہندو سودا کریں اسکو میں غلط سمجھتا ہوں اسکو میں پڑھ لکھوں کی جعل سازی سمجھتا ہوں اس طرح کے سوال اٹھانا غلط طریقہ ہے دنیا کی چیزوں کو سوچنا ہے۔ اس طریقہ سے سوال پیش کر کے غلط منٹلٹی (mentality) پیدا کرتے ہیں اس سے زہر پڑتا ہوتا ہے تو اس سے نقصان ہوتا ہے۔ اس لئے میں کہتا ہوں کہ اس طرح کے سوال نہ اٹھائے جائیں اگر اٹھائے جائیں تو اس کی مخالفت کرنا اس سے بھی زیادہ غلط ہے۔

Nawab Sir Muhammad Yusuf : Sir, while I listened to my friend Mr. Dhulekar, I felt that he is still labouring under the false delusion that the Musalmans here in this country are thinking in terms of extra-territorialism and pan-Islamism. He is sadly mistaken there. Every Muslim in this country is willing to shed his blood, is willing to fight the battle of freedom shoulder to shoulder with his brethren.

A voice : How many battles have you fought ?

Nawab Sir Muhammad Yusuf : What services have you done ? By going to jails you glorify yourselves to be great leaders. Now, Sir, it can very conveniently be said . . .

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government : What is your definition of "service" ?

Nawab Sir Muhammad Yusuf : Well, my definition of service is that a person according to his own principles and ideals should be prepared to render service and make sacrifices for the sake of the people.

A voice : Is Knighthood a service to the people ?

Nawab Sir Muhammad Yusuf : Well, that Knighthood has been achieved by serving the people. Remember that the Government for the time being must confer honours and it is only the Government which can confer honours. But that does not necessarily mean that simply because a person has got a title, he has done disservice to the country. Now, Sir, so far as the Muslims are concerned, they are as much national as any Hindu brethren of mine. But obviously they are entitled to bring forward their grievances with a view to see that justice is done at the hands of the majority community.

It has been said that if there is nationalism, where is the occasion for minorities to come forward with communal questions and communal demands ? It is thoroughly wrong on the part of the Muslims to act in this manner and it is absolutely a rank communalism. I say, Sir, that it is a fundamental right of every minority in a democratic country to put forward its demand and see that its interests are thoroughly protected at the hands of the majority community. It is for the majority community to accept it. Much to my distress I see on the part of the majority community there is a domineering attitude. They feel that by recognizing the interests of the minority communities they are really giving away the rights of a majority community. That is a wrong mentality. As has already been pointed out by my friend Mr. Gautam it is the right of every Mussalman to come forward and make a demand and it is the privileges of the majority community to accept it and try to satisfy it to the fullest extent possible. I will make bold to say that it is criminal on the part of the majority community to think in terms of communalism and to say we do not recognize the interests of the minority communities. We do not know what the interests of the minority communities are ?" I am myself not in favour of thinking in terms of communalism. Do you realize that the moment you deny the rights and privileges of Muslims and other minority communities you are putting yourself down to be rabid communalism. If your religion is nationalism, what does it matter if a few more seats go to the Muslims, to the Christians, to the Depressed Classes and to the Anglo-Indians. Do you not think that the minorities should be made an asset to the majority community. If you can inspire some confidence in the minorities and make them feel that it is the national Government and that it would do full justice in their case, it would help you much in your struggle. Let them think that you are treating them charitably and that they are getting in fact more than they could expect from you. We do not want more. We want only to maintain *status quo*. We want you to do exactly what has been done hitherto.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : Fourteen per cent.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : This fourteen per cent. is according to the numerical strength. If my friend would refer to Punjab he would

[Nawab Sir Muhammad Yusuf]

find that the majority was a precarious majority there. Yet they were prepared to make sacrifices in the larger interests of the minorities and they have generously treated them. Then look to the Frontier Province. There too the Hindus have been treated very generously indeed. Therefore it is as clear as anything that here too the majority should treat the minorities in a just and proper manner.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : What do you mean by *status quo* ?

Nawab Sir Muhammad Yusuf : Hitherto it has been the unwritten law that the Muslims representation should not be less than 30 per cent. I do say that, although at some places it has been laid down in black and white, at others it has not been so laid down but all along the practice has been that the Muslim representation should not be less than 30 per cent. At least this has been taken as the accepted principle and convention.

The Hon'ble the Minister of Revenue : It was just mentioned by the mover of the cut motion that Muslim representation was only 8 per cent. in the services. Do you wish this ratio to continue ?

Nawab Sir Muhammad Yusuf : What I mean to say is that in some services Muslims have not been employed to the extent of 30 per cent. because men have not been available. The posts have been of a technical nature and not because that 30 per cent. representation was not agreed to. Wherever a Muslim with the least minimum qualification was available for a post he has been so taken in. The point at issue is that since you call yourself a national Government, you should safeguard the interests of the minorities to the fullest extent.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : Not religious Government.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : I am very glad to know that. It is very easy to call yourself a national Government and yet think in terms of religious Government. That is only the privilege of the majority community to satisfy the Muslims. Let me tell you that your religion should be nationalism and nothing else.

The Hon'ble the Minister of Local-Self Government : We are all atheists.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : But much to our misfortune we find and it has always been a very convenient cry "we have got to serve the best interests of the country, we want to appoint the best available men." Now it is not a question of merely a few posts, it is a question of a share in the administration of the country. I want to ask my brethren, are you prepared to give us a share in the administration of the country ? If not, it is this ungenerous attitude on the part of the majority community, that mental attitude, I will submit with the greatest respect, which is against the best interests of the country. And I appeal to my Hindu brethren to have a complete change of heart

and to treat the minority generously. So far as the minority communities are concerned, if you accept the principle generally adhered to, in this province, namely, sixty per cent. Hindus, ten per cent. other minorities and thirty per cent. Muslims and if you stick to that I think a good deal of differences will be completely composed. I am sure you will inspire confidence that the majority community is prepared to treat them justly, fairly and even generously and is willing to work as a national Government.

Now, Sir, generally speaking we all know and academically recognize that inter-nationalism and universal brotherhood is a beautiful thing. Unless we really create the right mentality in the world, unless we have a real feeling of brotherhood we cannot solve the larger problems of humanity. The twentieth century has shown that aggressive policy has brought untold miseries and that all the trouble you see in Europe is due to aggressive nationalism, while here in India because we do not happen to be absolutely self-governing country, therefore we justify our nationalism and we say, it is very well to talk of commonwealth of nations, but till we are also free, till we have attained dominion status, so that we may be treated as equal partners along with other nations, till then it cannot be said that we should not be sturdy nationalist. Similarly, I personally think communalism is undoubtedly a bad thing even in the case of a minority community. I make bold to say that every Muslim or other minority community should be ashamed to think in terms of communalism, but putting forward a claim so far as local problems are concerned does not mean communalism at all. Even if you were to say that putting forward of a claim on the part of a minority should be treated as really putting forward a communal claim which should be looked down upon, then I may say, "since you have not done your duty to the minority community, since you have not fully satisfied them, since you have not inspired confidence in them, since you have not done all that was in your power to satisfy them in the shape of adequate representation in the services, you cannot hope that the minority community should not raise even a small voice. I would venture to say that on all occasions all the minority communities have run a grave risk. Nothing was settled with regard to their interests. There has been no really adequate safeguard; there has been no assurance on the part of the majority community, yet they made unanimous demand for constitutional Reforms and have not been behind any community in this respect. There have been bold declarations by the Congress no doubt, but when they came to the actualities and to the realities, we found that those beautiful expressions had evaporated in the air. The actualities and the realities show that the real interests of the Muslims have not been safeguarded. So I say that communalism is certainly justified to a limited extent till you fully safeguard their interest and till you act really as a national Government; till you really create a mentality in every section of community and specially minority communities, that their interests will be adequately safeguarded. You say your religion is nationalism.

The Hon'ble the Speaker : I would request the honourable member to finish now.

Nawab Sir Muhammad Yusuf : May I have two minutes more to wind up my speech ?

Therefore, if you want to have an united India ; if you want every section of community to feel that India is their home and hearth and they should not look elsewhere for their salvation ; if you really want to act as a national Government and if you really want that you must achieve freedom and unity, you should know that this can be achieved only by inspiring confidence in minorities ; and I can tell you that till you satisfy the demands of the minorities to the fullest extent you will not be serving the best interests of the country.

Mr. Zahirul Hasnain Lari :

مسٹر ظہیر الحسنین لاری —

جناب اسپیکر صاحب - میں اُس جذبہ کی قدر کرتا ہوں جس کے تحت مسٹر موہن لال گوتم نے اپنی تقریر کی تھی گر جس ذہنیت کا مسٹر ڈھولیکر نے اظہار کیا ہے اُس پر مجھے افسوس ہے حقیقت تو یہ ہے کہ اُن سے ایسی تقریر کی مجھے آمید نہ تھی میں اِس مسئلہ کو محض فرقہ وارانہ نقطہ نظر سے نہیں دیکھتا چنانچہ اِس مسئلہ پر جو کچھ میں عرض کر رہا ہوں قومی مفاد کے پیش نظر ہوگا - سب سے پہلے میں اُن دلائل کو لیذا چاہتا ہوں جو مسٹر ڈھولیکر نے پیش کیئے تھے اُن کا خیال یہ تھا کہ ہمارے ایئے یہ ممکن نہیں ہے کہ مذہبی رنگ میں ہم ملازمتوں کو تقسیم کریں وہ اب تک اِس اصولی غلط فہمی میں مبتلا ہیں جس کے باعث ہمارا آپس کا تفاق دور نہیں ہوتا وہ اب تک یہ سمجھتے ہیں کہ مسلمانوں کی جماعت محض مذہبی جماعت ہے وہ شاید اس کو نہیں سمجھتے کہ مسلمانوں کی جماعت ایک سیاسی حیثیت رکھتی ہے اور اُس کے مفاد بھی سیاسی ہیں - ملک میں مسلم ایک کیا آپ سمجھتے ہیں کہ اِس ایئے رجوں میں آئی ہے کہ محض اذان اور نماز کے ایئے لڑے اِس کا رجوں اِس بڑا ہے کہ مسلمانوں کا ایک مخصوص سیاسی نکتہ نگاہ مخصوص سیاسی مقصود ہے جو بدقسمتی سے ہماری اکثریت کے سیاسی نکتہ نگاہ اور مقصود سے بعض جگہ متصادم ہیں - اس لیئے جب ہم مسلمانوں کے متعلق گفتگو کریں تو یہ سمجھ کر گفتگو کریں کہ ہم ایک سیاسی جماعت کے متعلق گفتگو کرتے ہیں اور وہ جماعت ایسی ہے کہ جس کی اذہان میں دو چیزیں مشترک ہیں ایک مذہب دوسرا سیاسی مقصود -

اس لیئے میں سمجھتا ہوں کہ جناب ڈھولیکر صاحب نے جو تنقید کی وہ کمفیوزن (confusion of thought) کا نتیجہ تھی - مجھے افسوس ہے کہ اُن کا دماغ ملک کی اقلیتوں کے مسئلہ کو سمجھنے سے عاری رہا - مگر مجھے یقین ہے اگر وہ اِس مسئلہ پر متذکرہ بالا نقطہ نگاہ سے غور کریں گے تو اُن کو معلوم ہوگا کہ یہ مسئلہ یقیناً سیاسی ہے - بہر حال اُن کی تقریر نے یہ ظاہر کر دیا کہ اِس تجویز کی اہمیت کسی قدر زیادہ ہے آپ نے فرمایا کہ اگر مسلمان یہ چاہتے ہیں کہ مسلم راج

ہو جائے تو صاف کہہ دیں۔ ہم مسلم راج تو نہیں چاہتے ہاں یہ ضرور چاہتے ہیں کہ راج میں ہمارا معتدبہ حصہ ہو۔ آج صورت بدل رہی ہے وہ قوت جو غیور کے ہاتھ میں تھی ہمارے ہاتھ میں آرہی ہے ہمارے دوست اعتراض کرتے ہیں لیکن افسوس ہے کہ وہ اس قوت کی خاطر اسمبلی میں بیٹھے ہوئے ہیں اگر ان کے ہاتھ میں طاقت نہ آئی ہوتی تو وہ آج اسمبلی میں بیٹھے ہوئے کیوں دکھلائی دیتے۔ اگر واقعاً وہ سمجھتے ہیں کہ یہ سب طاقت بیکار ہے تو مجھے افسوس ہے کہ وہ یہاں بیٹھے کیوں آئے اور ہمارا وقت ضائع کر رہے ہیں۔ جناب والا میں یہ کہہ رہا تھا کہ طاقت جو دوسروں کے ہاتھوں میں تھی اب منتقل ہو کر رفتہ رفتہ ہمارے ہاتھوں میں آرہی ہے اس لیے ہر جماعت چاہتی ہے کہ اس طاقت میں شریک ہو اور ملکی اور قومی معاملات میں حصہ لے یہ چیز ہے اور یہی وجہ ہے جو سوال پیدا ہوتا ہے کہ ہماری نشستیں صوبے میں کیا رعیت کی مرکزی حکومت میں کیا رہیں گی۔ ہم سے کانگریس نے بلاعلان یہ کہہ دیا ہے کہ فرقہ وارانہ فیصلہ میں جو تناسب ہے ہم اس میں کوئی مداخلت نہیں کریں گے۔ جب تک کہ آپس میں اتفاق سے کوئی دوسرا حل نہ تجویز ہو جائے۔ اس کے معنی کیا ہوئے اس کے معنی یہ ہوئے کہ جو تناسب ہم کو ملا ہے اُس میں آپ دخل انداز نہیں ہونا چاہتے ہیں لیکن آپ جب اس مسئلہ کی طرف آتے ہیں جس میں تناسب مقرر نہیں ہوا ہے تو آپ کہتے ہیں کہ ہم جو فیصدی سے زائد کیوں طلب کرتے ہیں۔ اس کے معنی تو یہ ہوئے کہ جو معاملات پارلیمنٹ کے اختیار میں نہیں ہیں اس میں آپ دخل دینے نہیں چاہتے ہیں۔ لیکن جب اختیار ہی نہیں تو مرضی کا کیا سوال آپ کی جانچ تو ان معاملات سے ہوگی جہاں آپ حکم دین سکتے ہیں۔ میں کہتا ہوں کہ جن معاملات میں آپ کو مداخلت کرنے کا اختیار حاصل ہے جس میں آپ تناسب کو بدل سکتے ہیں اگر اُس میں آپ رواداری دکھلائیں تو البتہ وہ ساری گفتگوئے عدم مداخلت محض نہ نشی ہے۔ جناب والا سب سے پہلے یہ بات ذہن نشین کر دینا چاہتا ہوں کہ آپ اس مسئلہ پر اس نقطہ نگاہ سے غور کریں کہ ملازمتوں کا سوال محض روٹی کا سوال نہیں بلکہ اقلیت کے ملکی مسائل میں حصہ لینے کے مواقع ملنے کا سوال ہے۔ آپ مسئلہ ریور بکٹ پر اس نقطہ نگاہ سے غور کیجیے کہ اقلیت کو آزادی میں شریک کار کے لیے کیا کیا مواقع دیئے گئے ہیں اور آپ اُن کو خدمت کے لیے اس حد تک مواقع ہم پہنچانے کے لیے طیار ہیں۔ دوسری چیز جو میں آپ کے سامنے پیش کرنا چاہتا ہوں یہ ہے کہ میں سمجھتا ہوں کہ ہر ایک شخص اس بات پر افسوس کرنا ہے کہ یہ فرقہ وارانہ مسئلہ یہ ملازمتوں میں تناسب کا سوال اسمبلی میں کبوں روز روز آیا کرتا ہے اس کا علاج زبان بندی نہیں ہے اس کا علاج یہ ہے کہ آپ اور ہم ایک وقت میں بیٹھے کر اس مسئلہ کو ختم کر دیں۔ جس وقت یہ سوال پیدا ہوتا ہے اگر آپ یہ کہہ دیں کہ آپ کی پالیسی یہ ہے کہ جو تناسب مقرر ہے وہ قائم رکھیں

[Mr. Zahirul Hasnain Lari]

تو ہمارے لیئے یہ مسئلہ بالکل ختم ہو جاتا ہے۔ جب ہم ڈسٹرکٹ بورڈ میں کسی تقرری کے مسئلہ کو لیکر بیٹھتے ہیں تو ساری فضا خراب ہو جاتی ہے۔ تمام تعلقات ختم ہو جاتے ہیں مثال کے طور پر دیہی قومی کے شعبہ میں تقرری کو لیجیئے ہم کو آپ سے شکوک یہہ ہیں کہ آپ ہمیشہ مناسب تناسب کا لحاظ نہیں کرتے ہیں تو اس کا واحد علاج یہی ہے کہ آپ اپنی ایک پالیسی مقرر کر کے اس کا اعلان کر دیجیئے اور اس پر سختی سے کاربند ہو جیئے پھر آپ سے اُس کے بارے میں کسی قسم کا سوال کرنے کی ضرورت نہ ہو گی۔ اور نہ آپ کو جواب دینے کی زحمت اُٹھانی پڑیگی۔ ان چند مسائل میں سے جو باہمی نفاق کا باعث ہیں ایک بڑا مسئلہ ملازمت کا ہے یہی وہ چیز ہے جو ہمارے وطن کی فضا کو خراب کرتی ہے۔ اگر گورنمنٹ مناسب اعلان کر دے اور اس نے نفاذ کا باقاعدہ انتظام کر دے تو میں یقین دلاتا ہوں کہ یہہ بڑی رکارت جو اتحاد یاہمی میں حائل ہے ختم ہو جائیگی اور ہمارا اتحاد قریب قریب ہو جائیگا۔ اس لیئے میں آمید کرتا ہوں کہ جو حضرات اس مسئلہ پر تقریر کریں اُن کو چاہیئے کہ وہ اس بات کا لحاظ رکھیں تعین تناسب ہمارے مشکلات کے رفع کرنے میں مدد ہوگی۔ مجھے افسوس ہے کہ پرتا ہے کہ نواب سر محمد یوسف نے تناسب کے متعلق کچھ کہا ہے میں اُس سے بالکل اتفاق نہیں کرتا گو جو کچھ انہوں نے اپنے زمانے میں کیا میں اُن کو الزام نہیں دیتا ہوں اس لیئے کہ اُن کی ذراقت تو سرکاری افسران کی وزارت قومی یہہ ضرور ہے کہ بعض ملازمتوں مثلاً قیدی کلکٹری اور پولیس میں مسلمان بالکل صفر کے لیئے حاتے تھے لیکن دیگر ملازمتوں مثلاً محکمہ جنگلات میں مسلمان بالکل صفر کے برابر ہیں۔ ڈسٹرکٹ بورڈوں کو لیجیئے گورکھپور کے ضلع میں جہاں کہ ڈسٹرکٹ بورڈ کے اسکولوں میں پندرہ ہیڈ ماسٹر ہیں اُس میں کوئی مسلمان نہیں ہے۔ جب میں نے سوال کیا تو دو عارضی ہیڈ ماسٹر مسلمان بنا دیئے گئے تو سوال یہہ پیدا ہوتا ہے کہ کیا تناسب مقرر کیا جائے اگر ہماری ذہنیتیں فرقہ وارانہ رجحان سے بڑی ہوں تو تعین تناسب کی ضرورت نہیں ہوتی لیکن ملک کی یہہ ایک تلخ حقیقت ہے کہ ہم میں ایسے افراد زیادہ ہیں جو تنگ خیال اور تنگ نظر ہیں۔ میں ایک مثال آپ کے سامنے پیش کرتا ہوں دیوریا اسکول کے ہیڈ ماسٹر نے دو نام بھیجے عارضی تقرری کا سوال تھا اُن میں ایک ہندو تھا اور ایک مسلمان۔ مسلمان وہ تھا جو پہلے اسی اسکول میں عوض کرچکا تھا اور جس کا نام پہلے اپرووڈ لسٹ (approved list) میں موجود تھا اس جگہ کو انسپیکٹر صاحب نے ہیڈ ماسٹر کی سفارش ہندو امیدوار کے متعلق تو منظور کر لی مگر مسلمان فائز شدہ کے بجائے ایک دوسرے ہندو کو اپنی جانب سے مقرر کر دیا اور یہہ تیسرا شخص کسی طرح مسلم امیدوار پر ترجیح حق نہیں رکھتا تھا ترجیح حق کیا برابر حق ہے۔ نہیں رکھتا تھا۔ وجہہ کیا تھی وجہہ یہہ تھی کہ وہ انسپیکٹر صاحب اعلیٰ خیالات کے آدمی نہ تھے۔ تو جناب میسرے عرض

[Mr. Zahirul Hasnain Lari]

नहीं है कि मजहबी रंग में हम मुलाज्जमतों को तक्रसीम करें। वह अब तक इस उमूली गलत फ़हमी में मुब्तला हैं जिसके बायस हमारा आपस का निफ़ाक़ दूर नहीं होता। वह अब तक यह समझने हैं कि मुसलमानों की जमाअत महज मजहबी जमाअत है। वह शायद इसको नहीं समझने कि पुनर्रचनाओं का जमाअत एक सग़ापी हैसियत रखती है और उसके मफ़ाद भी सियासी हैं। मुल्क ने मुस्लिम लांग क्या आप समझते हैं इसलिये वजूद में आई है कि महज अज्ञान और नमाज के लिये लड़े। इसका वजूद तो इस बिना पर है कि मुसलमानों का एक मख़सूस सियासी नुक्ते निगाह मख़सूस सियासी मक़सूद है जो बद किस्मती से हमारी अक्सरियत के सियासी नुक्ते निगाह और मक़सूद से बाज़ जगह मुनसादिम हैं। इसलिये जब हम मुसलमानों के मुनाज़िक़ गुफ़्तगू करें तो यह समझ कर गुफ़्तगू करें कि हम एक सियासी जमाअत के मुनाज़िक़ गुफ़्तगू करने हैं और वह जमाअत ऐसी है जिसके अफ़राद में दो चीज़ें मुश्तरिक हैं—एक मजहब दूसरा सियासी मक़सूद।

इसलिये मैं समझता हूँ कि जनाब धुलेकर साहब ने जो तनक़ीद की वह कन्फ़्युज़न आफ़ थाट (confusion of thought) का नतीजा थी। मुझे अफ़सोस है कि उनका दिमाग़ मुल्क की अक्रियताओं के मसले को समझने से आरी रहा। मगर मुझे यक़ीन है अगर वह इस मसले पर मुनजक़िरै बाला नुक्ता निगाह से ग़ौर करेंगे तो उनको मालूम होंगा कि यह मसला यकीनन सियासी है। बहरहाल उनकी तक्रारों ने यह ज़ाहिर कर दिया कि इस तजवाज़ की अहमियत किस क़दर ज़्यादा है। आपने फ़रमाया कि अगर मुसलमान यह चाहते हैं कि मुस्लिम राज्य हो जाये तो साफ़ कह दें। हम मुस्लिम राज्य तो नहीं चाहते, हाँ यह ज़रूर चाहते हैं कि राज्य में हमारा मुअतदवा हिस्सा हो। आज सूरत बदल रही है। वह क़ूवत जो शेरों के हाथ में थी हमारे हाथ में आ रही है। हमारे दोस्त एतराज़ करते हैं, लेकिन अफ़सोस है कि वह इस क़ूवत के खातिर एसेम्बली में बैठे हुये हैं। अगर उनके हाथ में ताक़त न आई होती तो वह आज एसेम्बली में बैठे हुये क्यों दिखलाई देते। अगर वाक़अतन वह समझते हैं कि यह सब ताक़त बेकार है तो मुझे अफ़सोस है कि वह यहां बैठ कर क्यों अपना और हमारा वक़्त ज़ाया कर रहे हैं। जनाब वाला मैं यह कह रहा था कि ताक़त जो दूसरों के हाथों में थी अब मुन्तक़िल होकर रफ़ता २ हमारे हाथों में आ रही है। इसलिये हर जमाअत चाहती है कि इस ताक़त में शरीक़ हो और मुल्की और क़ौमी मुआमलात में हिस्सा ले। यह चीज़ है और यही वजह है, जो सवाल पैदा होता है कि हमारी नशिस्तें सूबे में क्या रहेंगी, मरकज़ी हुकूमत में क्या रहेंगी। हम से कांग्रेस ने बिल ऐलान यह कह दिया है कि फ़िर्क़ेवाराना फ़ैसला में जो तनासुब है हम उसमें कोई मदाख़िलत नहीं करेंगे जब तक कि आपस में इत्तफ़ाक़ से कोई दूसरा हल न तजवीज़ हो जाये। इसके मानी क्या? हुये इसके मानी वह हुये? कि जो तनासुब हम को मिला है उसमें आप दख़ल अन्दाज़ नहीं होना चाहते हैं। लेकिन आप जब इस मसले की तरफ़ आते हैं जिसमें तनासुब मुक़रर नहीं हुआ है तो आप कहते हैं कि हम चौदह फ़ी सदी से ज़ायद क्यों तलब करते हैं। इसके मानी तो यह हुये कि जो मुआमलात बालियामेंट के अस्तियार में नहीं हैं उसमें आप दख़ल देने नहीं जा रहे हैं। लेकिन जब अस्तियार ही नहीं तो मर्जी क़ा क्या सवाल। आपकी ज़ांच तो सन मुआमलात से होगी जहां आप हुक्म बन सकते हैं। मैं कहता हूँ कि जिन मुआमलात में आप को मदाख़िलत करने का अस्तियार हासिल है, जिसमें आप तनासुब को बदल सकते हैं अगर उसमें आप स्वा नरी दिखलायें तो अलबत्ता, वरना सारी गुफ़्तगू अदम मदाख़िलत महज नुमायशी है।

जनता वाला मत न पढ़े वह बात जहन नशीन कर दना चाहता हू कि आप इस मामले पर इस नक्कल निगाह से गार करे कि मुलाजमता का सवाल महज रोटि का सवाल नहीं बल्कि अक्लियत का मुल्क। मसायल में हिस्सा लेने के सवाके मिलने का सवाल है। आप मसले जेरे ब्रह्म पर इस नक्कल निगाह से गार कीजिये कि अक्लियत का आजादी में शरीक कार के लिये क्या २ सवाके दिये गए हैं और आप उनका खिदमत के लिये किस हद तक सवाके ब्रह्म पहुचाने के लिये नगर है इसका चाज जा मैं आपके सामने पेश करना चाहता हू यह है कि मैं समझता हू कि हर एक शख्स उन बात पर अफसाम करता हू कि यह फिकेवाराणा मसला या मुलाजमता में तनासुब का सवाल एमेम्बली में क्या गोज २ आया करता है। इसका इलाज जुवान बन्दी नहीं है। इसका इलाज यह है कि आप आर हम एक वक्त में बैठ कर इस मामले का खत्म कर दे। जिस वक्त यह सवाल पैदा होता है अगर आप यह कह दे कि आप की पालिसी यह है कि जो तनासुब मुकर्रर है वह कायम रहेगा तो हमारे लिये यह मसला बिल्कुल खत्म हो जाता है। जब हम डिस्ट्रिक्ट बोर्ड में किसी तकहरी के मसले को लेकर बैठते हैं तो सारी फिजा खराब हो जाती है, नमाम नान्लुकात खत्म हो जाते हैं। मिसाल के तौर पर दड़ा नरक्की के शुअबा में तकहरी को लीजिये। हमको आपमें शकूक यह है कि आप हमें मुनासिब तनासुब का लिहाज नहीं करते। तो उसका वाहिद इलाज यही है कि आप अपनी एक पालिसी मुकर्रर करके उसका एलान कर दीजिये और इस पर सख्ती से कारबन्द हो जाइये। फिर आपमें उस के बारे में किसी किस्म का सवाल करने की जरूरत हमको न हागी और न आप का जवाब देने की जरूरत उठानी पड़ेगी। इन चंद मसायल में मैं जो बाहमी निकाल के ब्रायस है एक बड़ा मसला मुलाजिमता का है। यही वह चीज है जो हमारे बतन की फिजा का खराब करती है। अगर गवर्नमेंट तनासुब एलान कर दे और उसके निफाज का वा-कायदा इन्तजाम कर दे तो मैं यकान दिलाता हू कि यह बड़ा रुकावट जा इत्तहाद बाहमी में हायल है खत्म हो जावेगी और हमारा इत्तहाद करीब तर हो जायेगा। इसलिये मैं उम्मीद करता हू कि जो हजूरान इस मसले पर तकरीर करे उनको चाहिये कि वह इस बात का लिहाज रखे। ताय्युन तनासुब हमारा मुश्किलात के रफा करने में मुमिद होगी। मुझे अफसोस से कहना पड़ता है कि नवाब सर मुहम्मद यूमुफ ने तनासुब के मुतान्लिक जो कुछ कहा है मैं उसमें बिल्कुल इत्तिफाक नहीं करता, गो जो कुछ उन्होंने अपने जमाने में किया मैं उनको इल्जाम नहीं दना हू, इसलिये कि उनकी वज्जारत तो सरकारी अफसरान की वज्जारत था। यह जरूर है कि बाज्र मुलाजिमतो—मसलन डिप्टी कलेक्टर और पुलीस में मुसलमान काफी तादाद में लिये जाते थे। लेकिन दीगर मुलाजिमतो में मसलन मुहकमा जगलात में मुसलमान बिल्कुल सिफर के बराबर हैं। डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को लीजिये—गोरखपुर के जिला में जहां कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के स्कूलों में १५ हेडमास्टर हैं उसमें कोई मुसलमान नहीं है। जब मैंने सवाल किया तो आर्जी हेडमास्टर मुसलमान बना दिये गये। तो सवाल यह पैदा होता है कि क्या तनासुब मुकर्रर किया जाये? अगर हमारी जहानियत फिकेवाराना रुजहान से बरी हो तो ताय्युन तनासुब की जरूरत नहीं होती। लेकिन मुल्क की यह एक तल्ख हकीकत है कि हम में ऐसे अफराद ज्यादा हैं जो तग खगल और तग नजर हैं। मैं एक मिसाल आपके सामने पेश करता हू। देवरिया के हेडमास्टर ने दो नाम भेजे। आर्जी तकहरी का सवाल था। उन में एक हिन्दू था। और एक मुसलमान। मुसलमान वह था जो पहले इसी स्कूल में एवजी कर चुका था और जिसका नाम एप्रूव्ड (approved) लिस्ट में मौजूद था। इन्स्पेक्टर साहब ने हेडमास्टर की सिफारिश

[Mr. Zahirul Hasnain Lari]

हिन्दू उम्मीदवार के मुताल्लिक तो मन्जूर कर ली मगर मुसलमान नामजद शुदा के बजाय एक दूसरे हिन्दू को अम्नी जानिव से मुकर्रर कर दिया, और यह तीसरा शरूस किसी तरह मुस्लिम उम्मीदवार पर तरजीह हक नहीं रखता था। तरजीह हक क्या बराबर हक भी नहीं रखना था। वजह क्या थी? वजह यह थी कि वह इन्स्पेक्टर साहब आला ख्यालात के आदमी न थे। तो जनाब मेरे अर्ज करने का मकसद यह था कि इस वक्त बकसरत अफ़राद ऐसे हैं जो इस रंग में रंगे हुये हैं। इसलिये इसकी तलाफ़ी इस सूरत में हो सकती है कि आप ऐसे तरीके अस्ति-यार करें कि जिससे इस क्रिस्म का इमकान बाक़ी न रहे। मैं मानता हूँ कि क्राबिलियत जरूर होना चाहिये। अगर आप एक चोकी-दार के लिये एक ग्रेजुएट चाहते हैं तो मैं आपको यह राय दूंगा कि आप यह शर्त मुकर्रर कर दीजिये। मगर इस ताय्युन क्राबिलियत के बाद फिर तक्राबुल क्राबिलियत को नज़र अन्दाज़ कीजिये। ब अल्फ़ाज़ दीगर मेरा मकसद यह है कि आप मीयार मुकर्रर कीजिये और जो उम्मीदवार मीयार पर उतरें उनमें तनासुब मुकर्रर के एतबार से हर फ़िक़्रा के उम्मीदवार चुन लीजिये। अब सवाल यह पैदा होगा कि तनासुब क्या हो। इस मसले पर मैं समझता हूँ कि मौजूदा गवर्नमेंट को आला हौसलगी नहीं तो कम से कम इन्साफ़ से काम लेने की जरूरत है। मैं कहता हूँ कि कांग्रेस यह मन्जूर करती है कि हम एसेम्बली में बत्तीस फ़ी सदी हों। अगर मुलाजिमती में हम तीस फ़ी सदी तलब करें तो क्या एतराज़ है। रहा डिस्ट्रिक्ट बोर्ड का सवाल—तो हर एक डिस्ट्रिक्ट बोर्ड में नशिस्तें मुकर्रर हैं—किसी जगह ३०, किसी जगह ४० फ़ी सदी वगैरह। इसी तनासुब से डिस्ट्रिक्ट बोर्डों में आप मुलाजिमती मुकर्रर कर दीजिये।

मेरे दोस्तों ने फ़रमाया कि यह मिडिल क्लास का मुआमला है, आम मुसलमानों को इससे कोई ताल्लुक नहीं है। इसी सिलसिले में रूरल डेवलपमेंट डिपार्टमेंट का ज़िक्र किया गया था। उसके मुताल्लिक मैं बतलाना चाहता हूँ कि इस डिपार्टमेंट का ख़ास मन्शा यह है कि मुल्क के रहने वालों की ज़हनियत को तब्दील किया जाये। इसके मानी यह हुये कि जो अफ़राद वहां मुकर्रर हुये हैं वह नसलों की ज़हनियत को तब्दील कर देंगे। क्या आप समझते हैं कि ऐसी तदाबीर जो नसलों की ज़हनियत को तब्दील कर दें वह सिर्फ़ मिडिल क्लास का मुआमला है। मेरे दोस्त मुआफ़ फ़रमायेंगे अगर मैं कहूँ कि मुलाजिमती में सिर्फ़ रोटी का सवाल नहीं है बल्कि ज़हनियतें तब्दील करने का सवाल है। मज़ीद बरां क्या पटवारी और देहाती स्कूल के उस्ताद सिर्फ़ मुतवस्सित तबक़े से मुताल्लिक हैं?

मैं गुज़ारिश करूंगा कि आप मसला ज़ेर बहस पर ठंडे दिल से ग़ौर करें और मुल्क और वतन के मफ़ाद को सामने रख कर गुप्तगू करें। हिन्दू मुस्लिम क़ज़िया के एक अन्सर को अगर आप आयन्दा के लिये साफ़ तौर पर हल कर दें तो क्या मुल्क व क़ौम की यह बहुत बड़ी ख़िदमत न होगी।

(At this stage the Assembly adjourned for lunch at 1:20 p.m. After recess it re-assembled at 2:5 p.m. with the Deputy Speaker in the Chair.)

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, the object of this motion I take it is to ask the Government to declare a definite policy in regard to the fixation of percentages of appointments for Musalmans and members of the scheduled castes. I represent in this House a very small but interesting community, and I take it that the honourable mover, he will correct me if I am wrong, did not by the terms of his motion or at least by his intention wish to exclude the small minority communities of which the chief and by far the largest is the Indian Christian community.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I did include them in it.

Kunwar Sir Maharaj Singh : I am much obliged to the honourable mover. Now, a question of this kind is extraordinarily difficult to discuss across the floor of this House and in the present prevailing atmosphere. In almost every important motion that comes before this House there are made speeches on either side which are to say the least tinged with communal feeling and some of us think that this is very desirable, but that it cannot be helped in view of the existing state of affairs in this province and in the country as a whole. There is no doubt whatever that at the present time—I am speaking of March, 1938—there is communal tension between the Hindu Muslim communities in this province. We have had most regrettable manifestations of that feeling to which I shall not refer and to which I hope no other speaker in this House will refer. I am much more concerned about the future. It is easy for speakers on that side of the House to state that this question of communal percentages should be decided on a population basis. There is of course force in that argument. I am the last person to deny that. But there are, I submit, other considerations than merely the figures of population. Let me, for instance, state not by way of controversy but merely by way of fact that in the preponderatingly large Hindu community there is considerable percentage of members of the scheduled caste. Now it is impossible to state that the members of the scheduled castes have received in the past or are receiving at present anything approaching their share of posts based on a population percentage. I think also that one must pay some regard to what has been the prevailing practice in the past. It is obviously undesirable to formulate a policy which is wholly or largely at variance with what has been the practice and procedure in the past. I think that the best way of settling this very important and at the same time complex question is that a Committee be formed composed of members of this House belonging to the different communities. It will be for that committee which should of course be appointed by Government to consider the matter in all its bearings. I do not think that the task of such a committee will be easy. There may be strong differences of opinion as indeed there are in most committees. But this is a controversial matter and must not be shirked any longer. The Congress Government have been in power for eight months and I think that it is their duty to attempt to settle this question by every reasonable means at their disposal. I trust, therefore, that the Hon'ble the Premier, will appoint a committee to go into the whole question of appointments without delay. I have reason to believe that there are not a few members on this side of the House who would be willing to approve the appointment of such a committee. Generally speaking I am of opinion that the attitude of the majority community, which in this province is undoubtedly the Hindu community, should not only be just but generous. How that generosity should be translated into practice in the matter of proportions is a matter eminently for the committee to decide. I would

[Kunwar Sir Maharaj Singh]

therefore, again request the Hon'ble the Premier to view my suggestion with sympathy and appoint a committee to explore the whole question. In fact, although perhaps, this is not strictly pertinent to the motion, I would not be at all sorry if he appointed a committee to go into the whole question of the communal tension between the Hindu and Muslim communities in this province. At any rate nobody would suffer from the establishment of such a committee while it is conceivable that some good might result from it.

Shri Manik Singh :

شری مانک سنگھ —

جناب دہیتی اسپیکر صاحب — اس معاملہ کے متعلق میرے خیال میں جو گفتگو دلشکنی کی دونوں فریقین کی جانب سے ہوئی ہے اس کا غالباً موقع نہ ہونا چاہیئے تھا — یہہ الٹاس کرنے کی ضرورت ہے کہ اگر میری کوئی چیز ہے تو مجھے کو اختیار ہے کہ کسی کو دیدوں — زید کو دیدوں — بکر کو دیدوں — لیکن اگر کوئی امانت ہے تو اس کے متعلق میں اس قدر آزاں نہیں ہوں کہ زید کو دیدوں — بکر کو دیدوں — کیونکہ میں اس میں آزاں نہیں ہوں — میرا خیال ہے کہ گورنمنٹ ملازمتوں کے معاملہ میں جس کا روپیہ ذریعہ ٹکس آتا ہے اس معاملہ میں گورنمنٹ امین ہے — اور یہہ سب معاملہ امانت کا ہے — میں سمجھتا ہوں کہ اس امانت کی تعمیل کا ٹھیک طریقہ جو ہے وہ یہہ ہے کہ جو روپیہ گورنمنٹ کو ملتا ہے اس کے عوض میں مناسب چیز دے — میرا خیال ہے جو اصول کمپنیشن کے ملازمتوں میں اب تک رہا ہے اس کے متعلق کوئی موقع شکوہ و شکایت کا نہیں ہے — میرے لایق دوست جو اس تجویز کے مصدق ہیں ان کا مدعا — منجانب مسلمانوں کے یہہ ہے کہ مسلمانوں کو پرسنٹیج اور پرسنٹیج بھی ان کو زیادہ دیا جاوے — اگر خدانخواستہ مسلمانوں کے اندر تعلیم کی کمی ہوتی تو یہہ معاملہ اس قدر معنی خیز ہو سکتا تھا — لیکن جب اعداد و شمار سے یہہ بات ثابت ہو چکی ہے کہ مسلمانوں میں لٹریسی (literacy) اور اعلیٰ تعلیم ہر قسم کی پرائمری — اوسط درجہ کی اور اعلیٰ درجہ کی ہندوؤں کے پرسنٹیج کے لحاظ سے اوسط کے احاطہ سے کم نہیں ہے تو میری سمجھ میں یہہ معاملہ نہیں آتا ہے — تو پھر یہہ مطالبہ کیوں کیا جاتا ہے کہ کمپنیشن کے راستہ کو چھوڑ دیا جاوے — دس انٹرسٹڈ (disinterested) پارٹی کی منظوری کے لیئے یہہ مطالبہ چھوڑ دیا جاوے اور کمپنیشن کے بیسس (basis) پر یہہ ریزنٹیشن دیجیئے تو یہہ معاملہ سمجھ میں آ سکتا ہے — خدانخواستہ جیسے اچھوت لوگ ہیں وہ کہتے ہیں کہ ہمیں تعلیم نہیں ہے — یہہ نہیں ہے وہ نہیں ہے — ہماری پرسنٹیج یہہ ہے — تو اس میں مجھے کوئی انکار نہیں ہے — تو یہہ تجویز ان کی جانب سے مناسب ہو سکتی تھی — لیکن مسلمانوں کی طرف سے ایسی تجویز کا آنا میری سمجھ میں نہیں آتا ہے — لیکن اس قسم کا مطالبہ اس صوبہ کے اندر مسلمانوں کی طرف سے دور از فہم ہے — سوائے اس کے کہ چند لکے پڑھے مسلمانوں کے اندر یہہ خواہش ہے کہ ایسی حالت ہونے کے ذریعہ سے ہم جو چند پڑھے لکے لوگ ہیں

ان کو کھانے پینے کا اچھا مصالحہ ملتا رہے جیسا کہ اب تک ملتا رہا ہے۔ اور میرے خیال میں انصاف کو اس معاملہ میں پس پشت نہیں رکھا جاسکتا ہے۔ باوجودیکہ ہم سب کی یہ خواہش ہے جیسا کہ کنور سر مہاراج سنگھ نے فرمایا کہ انصاف نہیں بلکہ فیاضی کے ساتھ کام لیا جاوے۔ فیاضی کے معنی کیا ہیں۔ مجھے ایک پرانی کہادت یاد آئی۔ ”حاوائی کے دوکان پر باباجی کی فاتحہ“ تو یہ ایک مٹی پر جو ترست ہے ایک کمیونٹی فیاضی کا اظہار کرتے ہوئے بجائے انصاف کے تو یہ معاملہ میری سمجھ میں نہیں آتا۔ دوسرا پہلو یہ ہے۔ ہر شخص یہ نہیں سمجھتا ہے کہ میرا نفع کس بات میں ہے۔ میری رائے اگرچہ مجھے استحقاق نہیں ہے کہ اظہار کروں مسلمانوں کے بارے میں یہ ہے کہ اس سے ان (مسلمانوں) کو نقصان ہوا۔ فائدہ نہیں ہوا ہے۔ جو پالیسی رزرویشن کی رہی ہے میری رائے ناقص میں مسلمانوں کو اس سے فائدہ نہیں ہوا ہے نقصان ہوا ہے۔ مسلمانوں کے اندر آج کافی تعلیم ہے۔ سر سید مرحوم کے زمانہ میں جب مسلم ایجوکیشنل کانفرنس ہوئی تھی تو جسٹس مکسٹن اس کے سیکریٹری تھے تو انہوں نے کہا تھا کہ ہماری کوششیں یہ ہیں کہ مسلمانوں کے اندر زیادہ اور اعلیٰ تعلیم پھیلائیں۔ اور اس کا نتیجہ یہ نکلا کہ پرنسپل اعلیٰ تعلیم کا مسلمانوں میں اس صوبہ میں مناسب ہے۔ رہا یہ معاملہ کہ کمیونٹل مسئلہ سرورسز میں لازماً واجب نہ ہوگا۔ Final principle of selection and election۔ کو پس پشت ڈال کر یہ مطالبہ کیا جاتا ہے کہ اس قدر پرنسپل دیا جاوے۔ اچھوت لوگوں کا مطالبہ اس کے اندر شامل کر دیا گیا ہے لیکن ملازمتوں کے معاملہ میں اگر کمیونٹل ریزرنگیشن کی جگہ آتی ہے تو اس کی کوئی انتہا نہیں۔ خود ہندوؤں کے اندر اتنے زیادہ فرقے اور قومیں ہیں جیسے برہمن لوگ ہیں۔ تھاکر صاحبان ہیں۔ ان میں کوئی اذات نہیں ہے۔ پور کائستھ صاحب ہیں بنڈے ہیں۔ جن کی تعلیم اچھی ہے۔ اگر اس اصول کو دخل دیا جاوے گا تو گورنمنٹ کے لیڈے ہر ایک کے واسطے پرنسپل قائم کرنا محال ہو جاوے گا۔ میری رائے ناقص میں جو کمیونٹی پیچھے ہے ان کا فرض ہے کہ بذریعہ تعلیم کے دوسری پڑھی لکھی کمیونٹیز کے برابر آویں۔ اور برابر آنے پر کمپٹیشن یا کسی اور اصول پر ان کو ملازمتیں دی جائیں۔ اگر اس اصول کو بھی ان کے اندر شامل کر دیتے ہیں تو اس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ ہر کمیونٹی کے جانب سے اسی قسم کے مطالبات ہونگے۔ میں یہ عرض کرتا ہوں کہ اس صوبہ کے اندر ہندوؤں کے اندر بھی بہت سے فرقے ہیں۔ ہم تھاکر ہیں۔ بڑی ان کی تعداد ہے۔ ان کے پاس زمینداریاں بھی رہی ہیں۔ اور کسی زمانہ میں ان کا حکومت سے تعلق رہا ہے۔ اگر اس بنا پر یہ مطالبہ کیا جاوے کہ پاسٹ سرورسز کے بنا پر تھاکروں کو زیادہ ملازمتیں ملنی چاہئیں تو یہ مطالبہ ہم کسی بھی اصول اور کسی حالت میں نہیں کر سکتے ہیں۔ میں اس بات کا مدعی ہوں کہ میں مسلمانوں کا اور قوموں کی طرح سے ہی دوست ہوں۔

[Shri Manik Singh]

لیکن یہی رائے ناقص میں یہہ معاملہ نا انصافی پر مبنی ہے کہ بلا وجہ خاص آپ کو ملازمتوں میں آسانی ملنی چاہیئے۔ جوہا کہ میں پیشتر عرض کرچکا ہوں کہ اگر مسلمانوں نے اس پر اکتفا کیا ہوتا کہ ان کو تعلیم کی رو سے ہی ملازمتیں ملنا چاہیئیں تو مسلمانوں کو نقصان نہ ہوا ہوتا۔ اور مسلمان کمپٹیشن میں ہندوؤں کے بالکل برابر ہوتے۔ لیکن واقعہ یہہ ہے کہ پڑھنے لکھنے میں تو کریکٹ اور فٹ بال کھیلتے رہے اسکول میں پیچھے رہے تو بھی نوکریاں ملنی دھیں۔ افریقہ میں کمشنر ہو گئے۔ اور کوئی عہدہ مل گیا اور انتخاب ملازمتوں کے اندر پاتے رہے۔ ہمیں اس کی کوئی شکایت نہیں۔ دران حالانکہ ان کے اندر اتنے ہی لٹریسی (literacy) ہے جتنی ہندوؤں میں ہے۔ مسلمانوں کو خود اتنا نفع نہیں پہونچا جتنا کہ پہونچنا چاہیئے تھا۔ یہہ میرا دعویٰ ہے کہ جو اسامیان رزرویشن (reservation) کے ذریعہ سے انتخاب کیئے جا رہے ہیں نہ صرف اس کو غیر واجب سمجھتا ہوں بلکہ انصاف کے خلاف سمجھتا ہوں کہ اس میں کسی قسم کا دخل دیا جارے۔ اگر آپ اس اصول کو مان لیتے ہیں تو یہ اس میں کوئی انتہا نہ رہے جاوے گی خود ہندوؤں کے اندر بے انتہا قومیں اور فریق ہیں تو اسی طرح سے ان کے لیئے بھی دخل دینا پڑیگا۔ ہندوؤں اور مسلمانوں کے اندر ایک کمیونل ٹنشن ہے وہ آر ٹی فیشنل ہے۔ میں کسی کی دلشکنی نہیں کرتا۔ میں اس کو بیدار خیال کرتا ہوں۔ اگر اس آر ٹی فیشنل مطالبہ کے ذریعہ سے کس قسم کا ٹنشن پیدا کرتے ہیں تو یہہ بھی اصول کے خلاف ہے۔ لہذا میں بصد ادب تمام اصول اور مطالبہ کی مخالفت کرتا ہوں اور ملازمتیں جو اس صوبہ میں اس اصول کے مطابق دی جاتی ہیں اس کو ختم کیا جارے۔ اور جو انتخابات ہیں وہ بذریعہ اشخاص غیر متعلق ہوں اور کمپٹیشن کے ذریعہ سے کیئے جاویں۔ اگر اس اصول کو دخل دیا جاوے گا تو طالبوں کی حد نہ ہوگی۔ میں ان الفاظ کے ساتھ مخالفت کرتا ہوں *

Shri Manik Singh : श्री मानक सिंह :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—इस मामले के मुताल्लिक मेरे ख्याल में जो गुप्तगू दिलशिकनी की दोनों फ्रीकैन की जानिब से होती है उसका शालिबन मौका न होना चाहिए था। यह इल्लिमाग करने की जरूरत है कि अगर मेरी कोई चीज है तो मुझको इस्तिथार है कि किसी को दे दूँ, ज़ैद को दे दूँ, बकर को दे दूँ। लेकिन अगर कोई अमानत है तो इसके मुताल्लिक में इस कदर आज़ाद नहीं हूँ कि ज़ैद को दे दूँ, बकर को दे दूँ, क्योंकि मैं इसमें आज़ाद नहीं हूँ। मेरा ख्याल है कि गवर्नमेंट मुलाज़िमों के मामले में जिसका खपया जरिए टैक्स आता है, इस मामले में गवर्नमेंट अमीन है और यह सब मामला अमानत का है। मैं समझता हूँ कि इस अमानत की तामील का ठीक तरीका जो है वह यह है कि जो खपया गवर्नमेंट को मिलता है उसके एवज़ में मुनासिब चीज़ दे। मेरा ख्याल है जो उसूल कम्पटीशन का मुला-लायक दोस्त जो इस तज़वीज़ के मुहूरिक हैं उनका मुद्दा मिनजानिब मुसलमानों के यह है कि मुसलमानों को परसेंटेज और परसेंटेज भी उनको ज़्यादा दिया जावे। अगर खुद न खवस्ता

मुसलमानों के अन्दर तालीम की कमी होती तो यह मामला किस क्रम में मानी खोज हो सकता था। लेकिन जब आदादों के अनुसार से यह बात साबित हो चुकी है कि मुसलमानों में लिटरसी (literacy) और आला तालीम हर क्रिस्म की प्राइमरी औसत दर्जे की और आला दर्जे की हिन्दुओं के परसेन्टेज के लिहाज से, औसत के लिहाज से कम नहीं है। तो मेरी समझ में यह मामला नहीं आता है। तो फिर यह मतालबा क्यों किया जाता है कि कम्पिटेशन के रास्ते को छोड़ दिया जावे। डिमिन्टरेस्टेड (disinterested) पार्टी की मंजूरी के लिए यह मतालबा छोड़ दिया जावे और कम्पिटेशन के बेसिस (basis) पर यह रिप्रेजेंटेशन दीजिए, तो यह मामला समझ में आ सकता है। खुदा न खास्ता जैसे अच्छे लोग हैं वह कहते हैं कि हमें तालीम नहीं है, यह नहीं है, वह नहीं है, हमारी परसेन्टेज यह है। तो इसमें मुझे कोई इन्कार नहीं है। तो यह तजवीज उनकी जानिब से मुनासिब हो सकती थी। लेकिन मुसलमानों की तरफ से ऐसी तजवीज का आना मेरी समझ में नहीं आता है। लेकिन इस क्रिस्म का मतालबा इस सूबे के अन्दर मुसलमानों की तरफ से दूर अब फ़हम है। सिवाय इसके कि चन्द लिखे पढ़े मुसलमानों के अन्दर यह स्वा-हिश है कि ऐसी हालत होने के जरिए से हम जो चन्द पढ़े लिखे लोग हैं उनको खाने पीने का अच्छा मसाला मिलता रहे, जैसा कि अब तक मिलता रहा है और मेरे ख्याल में इन्साफ़ को इस मामले में पसेपुस्त नहीं रक्खा जा सकता है। बावजूद कि हम सब की यह स्वाहिश है, जैसा कि कुंवर सर महाराज सिंह ने फ़रमाया कि इन्साफ़ नहीं बल्कि फ़ैयाजी के साथ काम लिया जावे। फ़ैयाजी के मानी क्या हैं? मुझे एक पुरानी कहावत याद आई “हलवाई की दुकान पर बाबा जी की फ़ातिहा” तो पब्लिक मनी पर जो ट्रस्ट है एक कम्प्यूनिटी फ़ैयाजी का इजहार करे बजाय इन्साफ़ के। तो यह मामला मेरी समझ में नहीं आता। दूसरा पहलू यह है—हर शख्स यह नहीं समझता है कि मेरा नफ़ा किस बात में है, मेरी राय, अगर मुझे इस्तहकाक नहीं है कि इजहार करूं, मुसलमानों के बारे में यह है कि इस से उनको (मुसलमानों) को नुक़सान हुआ, फ़ायदा नहीं हुआ है। जो पालिसी रिजर्वेशन की रही है मेरी राय नाक़िस में मुसलमानों को उससे फ़ायदा नहीं हुआ है, नुक़सान हुआ है। मुसलमानों के अन्दर आज काफ़ी तालीम है। सर सैयद मरहूम के ज़माने में जब मुस्लिम एजुकेशन कान्फ़रेंस हुई थी तो जस्टिस महमूद उसके सेक्रेटरी थे। तो उन्होंने कहा था कि हमारी कोशिशें यह हैं कि मुसलमानों के अन्दर ज़्यादा और आला तालीम फैलाएं, और उसका नतीजा यह निकला कि परसेन्टेज आला तालीम का मुसलमानों में इस सूबे में मुनासिब है। रहा यह मामला कि कम्प्यूनल मसले का सर्विसेज में लाना वाजिब न होगा। फ़ाइनल प्रिन्सिपल आफ़ इलेक्शन एन्ड सिलेक्शन (final principle of selection and election) को पसेपुस्त डाल कर यह मतालबा किया जाता है कि इस क्रम परसेन्टेज दिया जावे। अच्छे लोगों का मतालबा इसके अन्दर शामिल कर दिया गया है। लेकिन मुलाजिमतों के मामले में अगर कम्प्यूनल रिप्रेजेंटेशन की जगह आती है तो इसकी कोई इन्तहा नहीं। खुद हिन्दुओं के अन्दर इतने ज़्यादा फ़िर्क और क्रौम हैं—जैसे ब्राह्मण लोग हैं, ठाकुर साहबान हैं, इनमें कोई औज़ान नहीं है। फिर कायस्थ साहब हैं, बनिएं हैं जिनकी तालीम अच्छी है। अगर इस उसूल को दखल दिया जायगा तो गवर्नमेंट के लिए हर एक के वास्ते परसेन्टेज कायम करना मुहाल हो जावेगा। मेरी राय नाक़िस में जो कम्प्यूनिटी पीछे है उसका फ़र्ज है बज़रिए तालीम के दूसरी पढ़ी लिखी कम्प्यूनिटी के बराबर आवे, और बराबर आने पर कम्पिटेशन या किसी और उसूल पर उनको मुलाजिमतें दी जावें। अगर इस उसूल को भी इनके अन्दर शामिल कर देते हैं तो इसका नतीजा यह होगा कि हर कम्प्यूनिटी की जानिब से इसी क्रिस्म के मतालबात होंगे।

[Shri Manik Singh]

मैं यह अर्ज करना हूँ कि इस सूबे के अन्दर हिन्दुओं के अन्दर भी बहुत से फिक्के हैं। हम ठाकुर हैं, वड़ी इनकी तादाद है। उनके पास ज़मींदारियां भी रही हैं और किसी ज़माने में उनका हुकूमन से ताल्लुक रहा है। अगर इस बिना पर यह मतालिया किया जाये कि पास्ट सर्विसेज (past services) के बिना पर ठाकुरों को ज़्यादा मुलाज़िमतें मिलनी चाहिए तो यह मतालिया हम किसी भी उसूल और किसी हालत में नहीं कर सकते हैं। मैं इस बात का मुद्दे हूँ कि मैं मुसलमानों का और क्रौमों की तरह से ही दोस्त हूँ। लेकिन मेरी राय नाकिस में यह मामला नाइन्साफ़ी पर मबनी है कि विला वजह खास आप को मुलाज़िमतों में आसानी मिलनी चाहिए। जैसा कि मैं पेश्वर अर्ज कर चुका हूँ कि अगर मुसलमानों ने इस पर इत्तिफ़ाक़ किया होना कि इनको नाज़ीम की रू से ही मुलाज़िमतें मिलना चाहिए, तो मुसलमानों को नुक़मान न हुआ होता और मुसलमान कम्पटीगन में हिन्दुओं के बिल्कुल बराबर होते। लेकिन वाक़या यह है कि पढ़ने लिखने में क्रिकेट और फुटबाल खेलते रहे, स्कूल में पीछे रहे तो भी नौकरियां मिलती रहीं, अफ़रीक़ा में कमिश्नर हो गए और कोई ओहदा मिल गया और इन्तज़ाब मुलाज़िमतों के अन्दर पाते रहे। हमें इसकी कोई शिकायत नहीं, दरांहाले कि इनके अन्दर इतनी ही लिट्रेसी है जितनी हिन्दुओं में है। मुसलमानों को खुद उतना नफ़ा नहीं पहुंचा जितना कि पहुंचना चाहिए था। यह मेरा दावा है कि जो आसामियान रिज़र्वेशन (reservation) के ज़रिए से इन्तज़ाब किए जावेंगे, मैं न सिर्फ़ इसको ग़ैर वाजिव समझता हूँ बल्कि इन्माफ़ के खिलाफ़ समझता हूँ कि इसमें किसी क्रिस्म का दख़ल दिया जावे। अगर आप इस उसूल को मान लेते हैं तो फिर इसमें कोई इन्तहा न रह जावेगी। खुद हिन्दुओं के अन्दर बेइन्तहा क्रौम और फ़रीक़ हैं। तो इसी तरह से उनके लिए भी दख़ल देना पड़ेगा। हिन्दुओं और मुसलमानों के अन्दर एक कम्यूनल टेंशन (communal tension) है, वह आर्टिफ़िशिएल (artificial) है। मैं किसी की दिलशिकनी नहीं करता मगर मैं इसको बेज़ा ख़याल करता हूँ। अगर इस आर्टिफ़िशिएल ज़रिए से किसी क्रिस्म का टेंशन पैदा करते हैं तो यह भी उसूल के खिलाफ़ है। लिहाज़ा मैं बमद अदब तमाम उसूल और मतालबे की मुख़ालिफ़त करता हूँ और मुलाज़िमतें जो इस सूबे में इस उसूल के मुताल्लिक दी जाती हैं उनको ख़त्म कर दिया जावे, और जो इन्तखाबात हों वह बज़रिए अशखास ग़ैर मुताल्लिक हों और कम्पटीशन के ज़रिए से किए जावें। अगर इस उसूल को दख़ल दिया जावेगा तो मतालबों की हद न होगी। मैं इन अल्फ़ाज़ के साथ मुख़ालिफ़त करता हूँ।

Shri Radhakant Malaviya : श्री राधाकान्त मालवीय :

मैं इस कट मोशन का विरोध करता हूँ। मुस्लिम लीग की पालिसी अब तक रही है कि जिस तरह भी हो गवर्नमेन्ट को बदनाम करे। यह कट मोशन भी उसी पालिसी का एक अंग है। आप जानते हैं हिन्दू देशभक्त हैं, स्वतंत्रता प्रिय हैं। हिन्दू देश के लिये सब सहने को तैयार रहते हैं और सब सहते हैं। इसके फल स्वरूप अंगरेज़ लोग हमेशा हिन्दुओं से नाराज़ रहे। उनको कभी यह बरदाश्त न था कि कोई उनका मुक़ाबला करे। उनको हिन्दुओं के मुक़ाबले में किसी न किसी पर मेहरबानी करनी थी। उनकी मेहरबानी के लिये मुसलमान मौजूद थे। हिन्दुओं ने देश को स्वतंत्र करने के लिये प्रयत्न किया, आन्दोलन चलाया। उस समय हमारे यह मुसलमान भाई अलग रहे जिससे अंग्रेज़ उनसे खुश रहे। इसी का अन्तिम परिणाम कम्यूनल एवार्ड था। (सवाल—हिन्दुओं में कोई ऐसा न था ?) थे, लेकिन इतने कम थे कि उनकी गिनती नहीं के बराबर थी। मुसलमान के साथ हमेशा से पक्षपात होता

आया ह आर इस बात की उनको आदत भी हो गई है कि पक्षपात किया जाय । सीट तो गैर-मुसलमानों में उन्हें मिल ही चुकी है, अब वे कहते हैं कि जिनकी नौकरियां हैं उनमें उनकी संख्या में दुगुनी नौकरियों में भी प्रमोशन उनका मुकर्रर कर दिया जाये । यह माईनारिटी की खास मांग है । याद रखना चाहिये गवर्नमेन्ट यहां ट्रस्टी की हालत में बैठी है । वह यहां पर हिन्दुओं की तरफ से आकर नहीं बैठी है । वह किसी खास कम्यूनिटी की तरफ से नहीं बैठी है । जब तक ईश्वर ने हमको शक्ति दी है हम किसी भी कम्यूनिटी के साथ अन्याय नहीं करेंगे । उचित होगा कि जिनकी नौकरियां दी जाने वाली हैं उनमें हिन्दू मुसलमान का कोई भेद भाव न रक्खा जाये । ऐसा हो जाये कि जो काम करने लायक हो वही रक्खा जाये । मैं हिन्दू कम्यूनिटी की तरफ से कहना हू कि हिन्दू हरगिज यह भेद भाव पसंद नहीं करते । लेकिन हम जानते हैं कि कुछ लोग ऐसे हैं जिन्होंने अभी कल खड़े होकर एडजर्नमेंट मोशन के समय किस तरह की गलत बातें कही थीं । अभी जो मोशन इस हाउस में किया गया था उसके ऊपर हमारे मित्र गौतम जी ने जो स्पीच दी थी वह बहुत अच्छी थी । यह चाहिये कि जब कोई नौकरी खाली हो तो जो योग्य हो उसी को नियुक्त किया जावे । इसमें किसी देश-हित चाहने वाले का मतभेद नहीं हो सकता । लेकिन जब हमें एक जज की नियुक्ति करनी होती है तो कहा जाता है कि वह मुसलमान ही होना चाहिये इसलिए, नहीं कि और लोग योग्य और अधिक योग्य नहीं हैं पर केवल इसलिए कि वह मुसलमान है । यह सर्वथा अनुचित है । गौतम जी ने ठीक कहा कि नौकरी में नियुक्त करने में हिन्दू मुसलमान का भेद भाव करना ही नहीं चाहिये पर मुसलमानों को ही सब दे देना न्याय न होगा । हम यहां सब जानियों के साथ न्याय करने बैठे हैं अन्याय करने नहीं । आज जो देश की दशा है, जिस ढंग से मुसलमान व्यवहार कर रहे हैं और अपने स्वार्थ के आगे हिन्दुओं के हित अहित की परवाह नहीं करते हैं । नौकरी देने में हमें यह देखना पड़ता है कि वह हिन्दू है या मुसलमान । हमारे अभाग्य से, हमारे प्रान्त के अभाग्य से मुस्लिम लीग के पढ़े लिखे मेम्बरों की शोचनीय मनोवृत्ति है । उन्होंने इसका ठेका ले रक्खा है और उनका सिर्फ यही काम है कि किसी न किसी तरह यह भ्रम फैलावें कि कांग्रेस गवर्नमेन्ट मुसलमानों के साथ अन्याय कर रही है । धिक्कार है ऐसी मनोवृत्ति को । जिस समय हम यहां मेम्बर बन कर एसेम्बली में बैठे हैं तो हमें प्रान्त की सब जानियों का समान हित अहित का खयाल करना होता है, किसी कम्यूनिटी की तरफ से नहीं बल्कि प्रान्त की तरफ से विचार करना होता है । आप यहां सब के साथ न्याय करने के लिये हैं । हमें यहां दुःख के साथ मुसलमानों से अनुभव होता है । पढ़े लिखे मुसलमानों के सामने जब यह सवाल आता है कि एलाहाबाद और बनारस के दंगों में हिन्दू भी मारे गए हैं तो मुसलमान चुप रहते हैं । कोई मुसलमान मारा जाता है तो मनुष्यत्व के नाते हिन्दू उस पर दुःख प्रकट करते हैं पर मुसलमान मेम्बरों की सहानुभूति केवल मुसलमानों के लिये रहती है । यह देख कर बड़ा दुःख होता है कि मुस्लिम लीग के पढ़े लिखे मेम्बर ऐसे संकुचित विचार के हैं कि किसी भी निर्दोष हिन्दू के मारे जाने पर उन्हें जरा भी दुःख नहीं होता और वे एक शब्द भी सहानुभूति का नहीं कह सकते । हमें यह कहना पड़ता है कि ऐसी मनोवृत्ति वाले को नौकरी देना घोर अन्याय होगा । जिन लोगों में इतनी भी इसानियत नहीं है कि निरपराध हिन्दू के मारे जाने पर मारने वालों को बुरा कहें । उनको अगर प्रान्त में नौकरियां मिल जायगी तो वे सब तरह से पक्षपात और अन्याय कर देश का हित अहित करेंगे । इन शब्दों में मैं इस मोशन का विरोध करता हूं ।

Shri Radha Kant Malaviya :

श्री राधा कान्त मालवीय —

میں اس کت موشن کا وردہ کرتا ہوں مسلم ایک کی پالیسی اب تک رہی ہے کہ جس طرح بھی ہو گورنمنٹ کو بدنام کرے یہہ کت موشن بھی اسی پالیسی کا ایک انگ ہے — آپ جانتے ہیں ہندو دیش بھگت ہیں سوتندرتا پر یہہ ہیں ہندو دیش کے لیئے سب سہنے کو تیار رہتے ہیں اور سب سہتے ہیں اس کے پھل سرورپ افگریز لوگ ہمیشہ ہندوؤں سے ناراض رہے اُن کو کبھی یہہ برداشت نہ تھا کہ کوئی اُن کا مقابلہ کرے اُن کو ہندوؤں کے مقابلے میں کسی نہ کسی پر مہربانی کرنی تھی اُن کی مہربانی کے لیئے مسلمان موجد تھے ہندوؤں نے دیش کو ستھتر کرنے کے لیئے پریقین کیا ادوان چلایا اُس سہ ہمارے یہہ مسلمان بھائی الگ رہے جس سے انگریز اُن سے خوش رہے اسی کا اتم پر نام کمیونل ادارہ (communal award) تھا — (سوال — کیا ہندو میں کوئی ایسا نہ تھا ؟) تھے لیکن اتنے کم تھے کہ اُن کی گنتی نہیں کے برابر تھی مسلمان کے ساتھ ہمیشہ سے پکشیات ہوتا آیا ہے اور اس بات کی اُن کی عادت سی ہوگئی ہے کہ پکشیات کیا جائے — سیت تو اسمبلی میں اُنہیں مل ہی چکی ہے اب دے کہتے ہیں کہ جتنی نوکریاں ہیں اُن میں بھی اُن کی سٹھیا سے دوگنی نوکریوں میں بھی پرسنٹیج (percentage) اُن کا مقرر کو دیا جائے — یہہ مافورٹی (minority) کی خاص مانگ ہے — یاد رکھا چاہیئے گورنمنٹ یہاں ٹرسٹی کی حالت میں بیٹھی ہے وہ یہاں پر ہندوؤں کی طرف سے آکر نہیں بیٹھی ہے وہ کسی خاص کمیونٹی کی طرف سے نہیں بیٹھی ہے جب تک ایشور نے ہم کو شکست دی ہے ہم کسی بھی کمیونٹی کے ساتھ انیائے نہیں کریں گے — اُچت ہوگا کہ جتنی نوکریاں دی جانے والی ہیں اُن میں ہندو مسلمان کا کوئی یہہد بھاؤ نہ رکھا جائے ایسا ہو جائے کہ جو کام کرنے کے لائق ہو وہی رکھا جائے — میں ہندو کمیونٹی کی طرف سے کہتا ہوں کہ ہندو ہرگز یہہ یہہد بھاؤ پسند نہیں کرتے لیکن ہم جانتے ہیں کہ کچھ لوگ ایسے ہیں جنہوں نے ابھی کل کھڑے ہوکر ایڈ جرن منٹ موشن (adjournment motion) کے سہ کس طرح کی غلط باتیں کہیں تھیں —

ابھی جو موشن اس ہاؤس میں کیا گیا تھا اُس کے اُپر ہمارے مٹر گونم جی نے جو اسیپیج دی تھی وہ بہت اچھی تھی یہہ چاہیئے کہ جب کرئی نوکری خالی ہو تر جو یوگ ہو اسی کو نیوکٹ کیا جاوے اس میں کسی دیش ہت چاہنے والے کا مت یہہد نہیں ہو سکتا — لیکن جب ہمیں ایک جج کو نیوکٹ کرنا ہوتا ہے تو کہا جاتا ہے کہ وہ مسلمان ہی ہونا چاہیئے اس لیئے نہیں کہ اور لوگ یوگ اور ادھک یوگ نہیں ہیں پر کیول اس لیئے کہ وہ مسلمان ہے یہہ سروتھا آندوچت ہے — گونم جی نے تھیک کہا کہ نوکری میں نیوکٹ کرنے میں ہندو مسلمان کا یہہد بھاؤ کرنا ہی نہیں چاہیئے پر مسلمانوں ہی کو سب دیدہ بنا نیائے نہ ہوگا ہم یہاں سب جاتیوں کے ساتھ نیائے کرنے بیٹھے ہیں انیائے کرنے نہیں — آج جو دیش کی دشا ہے جس ڈھنگ سے مسلمان بیوہار کر رہے ہیں اور

اپنے سوارتھ کے آگے ہندوؤں کے ہت آہٹ کی پروا نہیں کرتے ہیں نوکری دیدے میں ہمیں یہ دیکھنا پڑتا ہے کہ وہ ہندو ہیں یا مسلمان - ہمارے ایجاکیہ سے ہمارے پرائنٹ کے ایجاکیہ سے مسلم لیگ کے پڑھے لکھے میمبرزوں کی شوچندہ منوررت ہے انہوں نے اس کا ٹھیکہ لے رکھا ہے اور اُن کا صرف یہی کام ہے کہ کسی نہ کسی طرح یہ بھرم پھیلا دیں کہ کانگریس گورنمنٹ مسلمانوں کے ساتھ انیاء کر رہی ہے دھکار ہے - ایسی منوررت کو جس سے ہم یہاں میمبر بن کر اسمبلی میں بیٹھتے ہیں تو ہمیں پرائنٹ کی سب جاتیوں کا سامان ہت آہٹ کا خیال کرنا ہوتا ہے کسی کمیونٹی کی طرف سے نہیں بلکہ پرائنٹ کی طرف سے وچار کرنا ہوتا ہے - اب یہاں سب کے ساتھ نیائے کرنے کے لیے ہیں ہمیں یہاں دکھ کے ساتھ مسلمانوں سے انیہو ہوتا ہے - پڑھے لکھے مسلمانوں کے سامنے جب یہ سوال آتا ہے کہ الہ آباد اور بنارس کے دنگے میں ہندو بھی مارے گئے ہیں تو مسلمان چپ رہتے ہیں کوئی مسلمان مارا جاتا ہے تو منشتر کے ناتے ہندو اُس پر دکھ پڑکتے ہیں پر مسلمان میمبروں کی سہان بھوت کیوں مسلمانوں ہی کے لیے رہتی ہے - یہ دیکھ کر برا دکھ ہوتا ہے کہ مسلم لیگ کے پڑھے لکھے میمبر ایسے سنکوچت وچار کے ہیں کہ کسی بھی نردیش ہندو کے مارے جانے پر انہیں ذرا بھی دکھ نہیں ہوتا اور وہ ایک شدید بھی سہان بھوت کا نہیں کہہ سکتے - ہمیں یہ کہنا پڑتا ہے کہ ایسی منوررت والوں کو نوکری دینا گھور انیائے ہوگا - جن لوگوں میں اتنی بھی انسانیئت نہیں ہے کہ نراپرادھ ہندو کے مارے جانے پر مارے والوں کو یہاں کہیں - اُن کو اگر پرائنٹ میں نوکریاں مل جائیگی تو وہ سب طرح سے پکسبات اور ایائے کر دیش کا آہٹ کریں گے ان شبدوں میں اس موشن کا وردھ کرتا ہوں -

Mr. Muhammad Ishaq Khan : On a point of order, Sir, is it parliamentary for an honourable member to use the word "dishonestly" in the course of his speech in respect of other honourable members of the House?

The Deputy Speaker : I would ask the honourable member to say whether he was referring to the honourable mover of the cut motion or to any other honourable member when he used the word "dishonestly".

Shri Radhakant Malaviya : No, Sir, I was not referring either to the honourable mover of the cut motion or to any other honourable member.

The Deputy Speaker : The honourable member has said that he did not use the word "dishonestly" with reference to either the mover of the motion or to any other honourable member. I think that expression should be considered as sufficient.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, may I make one suggestion for your consideration? There must have been at least two stenographers who took down the statement made by the honourable member. They

[Kunwar Sir Maharaj Singh]

can easily reproduce the statement as they have taken down and place it before you, Sir. On that statement you will be in a position to give a ruling.

Shri Harish Chandra Bajpai : The House is satisfied with the explanation of the honourable member that he did not intend . . . . .

(Cries of "No, No" from the Opposition.)

The Hon'ble the Premier : I am very sorry that there should be an occasion for any excitement in the House. In fact I do not quite understand what the honourable members opposite are insisting upon. The honourable member who was speaking on this side made certain remarks which the Opposition wanted him to withdraw. He said that he never intended to say anything that would reflect on the honesty of any member of the House. Supposing this statement is consistent with what he had said, does not that amount to his actually withdrawing his remark?

(Cries of "No, No" from the Opposition.)

Mr. Muhammad Ismail Khan : The statement which he has made will be a part of today's proceedings. He has not withdrawn it: all he said was that he did not mean it.

The Hon'ble the Premier : Would it satisfy the honourable members if this were not allowed to go into the proceedings?

(Cries of "No, No" from the Opposition.)

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, the Hon'ble Premier is one of the greatest Parliamantarians in the country. He knows that when an unparliamentary expression is made by any member he has to withdraw it unreservedly and without any ifs and wherefores. Therefore, what would satisfy the House is and I think it will also be in the interests of the dignity of the House that if any unparliamentary expression is used by any member it should be withdrawn without any explanation and without any reservation. That is what the Opposition now demands and nothing more and nothing less.

The Hon'ble the Premier : I entirely agree that so far as the maintenance of the dignity of the House is concerned it is the common affair of all members of the House, it is as much in the interest of the members of the Opposition as it is of the members sitting on this side. What I had said was that if anything had been said which was susceptible of certain interpretation and if a statement had been made by the honourable member that that was not what he intended to say, it amounted to a withdrawal of that expression. If that does not satisfy the honourable members sitting opposite I will certainly ask the honourable member on this side to withdraw the expression which is considered unparliamentary by the Opposition, and I do not think, that we need have any heated discussion over this.

Shri Radhakant Malaviya : I obey your orders, Sir, and I withdraw the words as desired.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —

حضور والا — میرا اس کٹ موشن کے متعلق ایک لفظ بھی کہنے کا خیال نہ تھا — میرا یہ خیال نہ تھا کہ میں اس کٹ موشن کے متعلق کچھ بھی عرض کروں لیکن آنریبل ممبر جو ابھی بیٹھے ہیں ان کی اسپیک کے بعد مجھ کو اس کی ضرورت محسوس ہوئی کہ چند الفاظ میں عرض کروں — میں ان یقین دلانا چاہتا ہوں کہ اگر اس روز مجھے موقع بولنے کا ملتا اور میں نے کوشش کی تھی مگر جناب صدر کی نگاہ نہ پڑی اگر مجھے موقع ملتا تو شاید سب سے پہلے میں پریمیر صاحب کی طرح اظہار افسوس کرتا کہ کس طرح جائیں ضائع ہوئیں — میں اس کے ساتھ ساتھ یہ بھی آپ کو یقین دلانا ہوں کہ ہندوستان میں بہت کم ایسے لوگ ہونگے کہ جو اس پر خوش ہوں کہ اتنے ہندو یا اتنے مسلمان مارے گئے — اکسائٹمنٹ (excitement) کی حالت میں میں نے دیکھا ہے کہ لوگوں کو کبھی کبھی آنکھیں دھوکا دینے لگتی ہیں بعض صاحبان ایسا سمجھتے ہیں مگر میں یقین دلا سکتا ہوں میرا ہرگز یہ خیال نہیں کہ کسی بلوے میں مسلمان مارے جائیں تو ایسے کوئی ہندو ہونگے جو اس پر مسرور ہوں یا اگر ہندو مارے جائیں تو اس پر مسلمان مسرور ہوں — آپ خیال فرمائے کہ اگر یہ سچ ہے کہ ایسے لوگ موجود ہیں ملک میں تو اس کے کیا معنی ہیں جوش میں کہہ دینا تو آسان ہے لیکن اس کا لوجیکل کنکلوژن (logical conclusion) کیا ہوگا — اس کے معنی یہ ہیں کہ ہندوستان میں چند غیر مہذب اور وحشی لوگ بستے ہیں جو ایک دوسرے کا گلا کاٹنے کے بعد خوش ہوتے ہیں کہ ہم نے انہوں کے گلے کاٹے —

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Said Khan : نواب ڈاکٹر سر محمد احمد احمد سعید خان :

ہجڑا والا—میرا اس کٹ موشن کے متعلق ایک لفظ بھی کہنے کا خیال نہ تھا۔ میرا یہ خیال نہ تھا کہ میں اس کٹ موشن کے متعلق کچھ بھی عرض کروں لیکن آنریبل ممبر جو ابھی بیٹھے ہیں ان کی اسپیک کے بعد مجھ کو اس کی ضرورت محسوس ہوئی کہ چند الفاظ میں عرض کروں۔ میں ان یقین دلانا چاہتا ہوں کہ اگر اس روز مجھے موقع بولنے کا ملتا اور میں نے کوشش کی تھی مگر جناب صدر کی نگاہ نہ پڑی اگر مجھے موقع ملتا تو شاید سب سے پہلے میں پریمیر صاحب کی طرح اظہار افسوس کرتا کہ کس طرح جائیں ضائع ہوئیں۔ میں اس کے ساتھ ساتھ یہ بھی آپ کو یقین دلانا ہوں کہ ہندوستان میں بہت کم ایسے لوگ ہونگے کہ جو اس پر خوش ہوں کہ اتنے ہندو یا اتنے مسلمان مارے گئے۔ اکسائٹمنٹ (excitement) کی حالت میں میں نے دیکھا ہے کہ لوگوں کو کبھی کبھی آنکھیں دھوکا دینے لگتی ہیں بعض صاحبان ایسا سمجھتے ہیں مگر میں یقین دلا سکتا ہوں میرا ہرگز یہ خیال نہیں کہ کسی بلوے میں مسلمان مارے جائیں تو ایسے کوئی ہندو ہونگے جو اس پر مسرور ہوں یا اگر ہندو مارے جائیں تو اس پر مسلمان مسرور ہوں۔ آپ خیال فرمائے کہ اگر یہ سچ ہے کہ ایسے لوگ موجود ہیں ملک میں تو اس کے کیا معنی ہیں جوش میں کہہ دینا تو آسان ہے لیکن اس کا لوجیکل کنکلوژن (logical conclusion) کیا ہوگا۔ اس کے معنی یہ ہیں کہ ہندوستان میں چند غیر مہذب اور وحشی لوگ بستے ہیں جو ایک دوسرے کا گلا کاٹنے کے بعد خوش ہوتے ہیں کہ ہم نے انہوں کے گلے کاٹے۔

[Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan]

यह है कि हिन्दुस्तान में चंद गैर मुहज्जब और वहशी लोग बसने हैं जो एक दूसरे का गला काटने के बाद खुश होने हैं कि हमने इतनों के गले काटे ।

Shri Ranjit Sita Ram Pandit : On a point of order, Sir. Is the honourable member speaking on the communal riots or on any cut motion?

The Deputy Speaker : I think he is in order.

Shaikh Muhammad Habibullah : I think it is much better if the Hon'ble Premier is allowed to speak so that this communal wrangle may terminate.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خاں —
 یہ (اردی لیونٹ) irrelevant معلوم ہوتا ہوگا لیکن میں یہ عرض کرنا کہ بعض مرتبہ کی غلطی صحیح کام کرنے سے بہتر ہوتی ہے اگر میں غلط بھی عرض کر رہا ہوں تو مجھے مسرت ہے کہ میں غلط عرض کر رہا ہوں — مگر اُس چیز کو مٹانے کے لیے کر رہا ہوں جو بعض اسٹیجوں سے پیدا ہوئی ہے — رہا سوال سول سروس وغیرہ کا اس کے متعلق میں کچھ کہنا نہیں چاہتا — اس سوال کو رلیجس نہ سمجھنا چاہیئے — بلکہ میں سمجھتا ہوں کہ یہ خون اکانامک سوال ہے — لوگ یہ کہہ رہے ہیں کسی طرح چاہتے ہیں کہ کچھ نہ کچھ پیٹ بھرے کو ملجائے مجھے یقین ہے کہ پریمیئر صاحب اپنی تقریر میں کوشش کریں گے کہ ان معاملات کے متعلق وہ اپنی رائے کا اظہار کر دیں تاکہ مسلمان مطمئن ہو جائیں —

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خاں :

غالبین ہمارے دوست پंडित کو यह इरीलिवेन्ट (irrelevant) मालूम होगा लेकिन मैं यह अर्ज करूंगा कि बाज़ मरतबा की गलती सही काम करने से बेहतर होती है । अगर मैं गलत भी अर्ज कर रहा हूँ तो मुझे मुसर्त है कि मैं गलत अर्ज कर रहा हूँ, मगर उस चीज़ को मिटाने के लिये कर रहा हूँ जो बाज़ स्पीचों से पैदा हुई है । रहा सवाल सिविल सर्विस वगैरह का, उसके मुताल्लिक मैं कुछ कहना नहीं चाहता । इस सवाल को रिलिजस न समझना चाहिये, बल्कि मैं समझता हूँ कि यह खुद एकानामिक सवाल है । लोग भूखे मर रहे हैं, किसी तरह चाहते हैं कि कुछ न कुछ पेट भरने को मिल जाए । मुझे यकीन है कि प्रीमियर साहब अपनी तक्ररीर में कोशिश करेंगे कि इन मामलात के मुताल्लिक वह अपनी राय का इज़हार कर दें ताकि मुसलमान मुतमईन हो जाएं ।

Shri Ranjit Sita Ram Pandit : श्री रंजीत सीताराम पंडित :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, जब मैंने प्वाइन्ट आफ़ आर्डर (point of order) उठाया था, नवाब साहब छतारी की तरफ़ बे अदबी जाहिर नहीं करना चाहता था । मगर जब यहां वाक्या ऐसा हुआ कि एक लपट के ऊपर झगड़ा हो गया तो मैं समझा कि ज्यादा अच्छा होगा अगर हम फिर्कवाराना बहस में न फंस जाएं । इस वजह से मैंने तबज्जह दिलाना चाहा था कि हम इस कट मोशन ही पर बोलें और इसके बाहर न जायें ।

एक सवाल उठाया गया था ईमानदारी या बेइमानी का । मुझे याद नहीं कि क्या अल्फ़ाज़ थे । अब सवाल यह उठता है कि बेइमानी का सही तर्जुमा क्या है । मेरी अर्ज यह है कि बेइमानी के माने मुमकिन है डिस्वानेस्टी न हो । मालवीय जी का मतलब है इन अंग्रेजी अल्फ़ाज़ से जिनको "malafide" और "bonafide" कहते हैं । मैं दावे से यह नहीं कहता कि

यही सही नज्मुमाह । मेरा मतलब यह है कि मैं समझता हूँ कि “good faith” या “bona-fide” और “mala fide” यह इमानदारी और बेईमानी का नज्मुमा मजूर किया जाना झगड़े की कोई वजह न बाकी रहे ।

इस कट मोशन के बारे में मेरी यह गुजारिश है कि हम में ओर मूवर साहब में बुनियादी तौर पर इन्क्लिफ़ गय है । हम कौमी नुक्ताएँ निगाह (national point of view) में इस बात को देखते हैं और फिर्कवाराना तरीके (communal point of view) में कामियन (nationalism) को नहीं देखते हैं । यह चाहे हमारी गलती हो, लेकिन हम इस बात को साफ कर देना चाहते हैं कि हम कोई कौमियन का सवाल हरगिज़ फिर्कवाराना तरीके पर तै नहीं करना चाहेंगे । हमारे माननीय साथी कुवर महाराज सिंह साहब ने एक तरह से सहायता की है इस कटमोशन की । मैं अफमोस के साथ अर्ज़ करूँगा कि इनकी तकरीर से जाहिर है कि वह भी अपने को फिर्कवाराना नुक्ते निगाह से दूर न रख सकें । बार बार यह कहा गया है कि हम अक्सरियन में हैं । मैं आपको याद दिलाता हूँ कि हमारी मज्दहबी अक्सरियन (majority community) नहीं है । इसमें हिन्दू भी हैं मुसलमान भी हैं (एक आवाज़—How many hundreds of Muslims ?) मैं नहीं जानता हूँ कि कितने हिन्दू हैं या मुसलमान हैं और कितने गिरकत करते हैं जो ईश्वर को नहीं मानते । मैं आप को याद दिलाता चाहता हूँ कि यह सियासी अक्सरियन (majority party) का राज है, यह मज्दहबी अक्सरियन का राज नहीं है । जब मुखालिफ की जानिब में मज्दहबी की बुनियाद पर तकरीरे होती हैं तो वह यह शुबहा जाहिर करने हैं कि उनको हरगिज़ हिंदुओं के तरफ में इत्मीनान नहीं है और हिंदुओं में भरोसा नहीं है । उनको अगर भरोसा नहीं है तो न सही, लेकिन गवर्नमेंट के खिलाफ कट मोशन लाने में क्या होता है । गवर्नमेंट की तो सियासी बुनियाद पर अक्सरियन है । हमारी अक्सरियन का मज्दहबी में कोई ताल्लुक नहीं है । अब मैं आप को याद दिलाऊँगा कि वह बड़े बड़े साहबान यहाँ बैठे हैं । जमींदार और ताल्लुकेदार और नवाब साहब पन्द्रह पन्द्रह, सोलह सोलह वर्ष से वज़ीर थे । क्या मैं उनसे पूछ सकता हूँ कि जब वह वज़ीर थे तब उन्होंने मुसलमानों की गुरबत को क्यों नहीं मिटाया । उनके वज़ारत पर होने की वजह से मुसलिम अवाम को कौन सा फायदा हुआ था । नवाब साहब ने फरमाया था कि जो मसला पेश है वह आर्थिक है । मैं अर्ज़ करूँगा कि अगर यह आर्थिक सवाल है तो जब हुकूमत की बागडोर आपके हाथ में थी तब क्यों वह मसला भूल गए थे । मुसलमान यहाँ कई लाख हैं जो हमारे सूबे में बसते हैं । उस वक़्त अपने गरीब भाइयों के लिये उन्होंने क्या किया था ? अब चन्द हफ़्ते के अन्दर ही एक मसला यहाँ आने वाला है जो गवर्नमेंट की तरफ में पेश किया जाएगा । मेरा मतलब मालगुज़ारी और लगान के कानून से है । उसमें लाखों मुसलमानों का फायदा होगा और उनके दुख कम होंगे । मुसलमानों की भलाई इस तरह होगी जैसी कि हिन्दू काश्तकार और दीगर किसानों की होगी । क्या मैं उम्मीद कर सकता हूँ कि जो लोग मुसलिम गरीबों की तरफ से यहाँ बोल रहे हैं और बाने करके हमदर्दी जाहिर कर रहे हैं वह इस कानून बनाने में हमारी मदद करेंगे ? मैं पूछता हूँ कि क्या मुलाज़िमत के सवाल से हिन्दू मुसलमानों के झगड़े का मसला हल हो जाएगा । मैं समझता हूँ कि यह हिन्दू मुसलिम सवाल को बजाए हल करने के और बढ़ाईयेगा । मुखालिफ की जानिब कुछ साहबान समझते हैं कि चन्द सरकारी मुलाज़िमते मिल जायें तो असली मसला तै हो जाता है । मैं अपनी तरफ से कहूँगा कि आपको मुबारक हो, आप ले लीजिये जितनी जगह आप चाहे । मगर मेरी समझ में नहीं आता कि इससे गरीबों का सवाल

[Shri Ranjit Sita Ram Pandit]

कैसे हल होगा। गरीबों की बेकारी और कर्जों जिसमें वह डूबे हैं यह दो सवाल बड़े हैं। चंद आदमियों को मुलाजिमत मिल जायगी तो कौन सा फर्क हो जायगा। जाहिर है इससे बड़े मसले को कोई हल नहीं कर सकता। मैं हाउस के सामने यह बतलाना चाहता हूँ कि बड़ी गलत फ़हमी है कि करोड़ों के ऊपर जो बोझ है वह चंद सरकारी मुलाजिमत की वजह से दूर हो सकने है। दूसरी बात आप के सामने रखना चाहता हूँ कि इस कट मोशन में लिखा है कि :-

By reserving a high percentage of posts for Muslims and members of scheduled castes.

मुसलिम मेम्बरान तक़रीर करते हैं और आनरेबुल मूवर कहते हैं कि हम मुसलमानों के वास्ते ३० फ़ी सदी मुलाजिमत में हिस्सा चाहते हैं। मैं अर्ज करता हूँ कि साहब मेरी तरफ़ से आप मुसलमानों के लिए १०० फ़ी सदी ले लीजिये, लेकिन क्या मैं उनसे पूछ सकता हूँ कि यह मनालवा करते वक़्त वह हरिजनों (scheduled castes) को क्यों भूल जाते हैं? जो मुसलमान साहबान यहाँ खड़े हुये हैं उनकी तक़रीरों में एक लपट भी हरिजनों की हज़ में नहीं कहा गया है। जोश में आकर वह भूल जाते हैं कि इस सूबे के अन्दर बसने वाले हरिजनों को कट मोशन की इबारत में शामिल किया गया है। देखिए यह कैसी नुमायन्दगी है? सच्ची बात तो यह है कि जो बात दिल में है वही ज़बान पर आती है। मुख़ालिफ़त में पीछे जो हरिजन साहब बैठे हैं उनसे मैं पूछूंगा कि आपने क्या सुना, हरिजनों का कौन सा ज़िक्र हुआ। हालांकि कट मोशन की पूरी बात कहीं जाए तो हरिजनों को भी ज़िक्र होना चाहिये था। मुझे ज़्यादा वक़्त हाउस का लेना नहीं है, लेकिन मैं यह कहूंगा कि फ़िर्क़वाराना सवालत को फ़िर्क़वाराना नज़र से देखने के माने झगड़े के बीज को बोना है और इस तरह से आप कभी भी झगड़ों को हल नहीं कर सकेंगे। सरकारी मुलाजिमत अलग २ जातियों की बटवारे की कोई चीज़ नहीं है। किसी की क्या कास्ट है, किसी का क्या मज़हब है इसमें हमको आपको कोई मतलब नहीं होना चाहिये। जिसका जो मज़हब है वह उसे माने चाहे वह मज़हब अरब का हो फ़िलस्तीन का हो या हिंद का। लेकिन जो सवाल पेश है वह सियासी सवाल है। उसको हमको और आपको कौमी नज़र से देखना चाहिए। क्या आप समझते हैं कि अगर सब सरकारी मुलाजिम मुसलमान ही हों तो इससे करोड़ों मुसलमानों की रोटी का या गरीबी का मसला हल हो सकता है? मैं आप को याद दिलाऊंगा कि १५ या १६ साल से यह मुलाजिमतों का किस्सा चला आ रहा है। जब तक आप अपनी ज़िम्मेवारी को महसूस नहीं करते कि हमें भूल जाना चाहिए कि कौन हिन्दू और कौन मुसलमान हैं और यह कहें कि जो काम करना है उसके लिए सबसे माकूल आदमी पसंद किये जाएंगे और वही हमको बावजूद इख़्तिلاف़ मज़हब के सर आंखों पर मंज़ूर होंगे, तब तक यह मसला हल न होगा। हरिजनों के लिये कांग्रेस दल ने शुरू से जो काम किया है वह किसी से छिपा नहीं है हमारी पार्टी जो यहाँ आई वह चुनाव के एलान के मुताबिक़ कार्रवाई करने को आई है। जो वादा हमने किया था वह यह था कि गरीबों के वास्ते, किसानों के वास्ते और उनके दुख दूर करने के लिए हमारी पहली कोशिश होगी। हमने हरगिज़ किसी जाति के वास्ते यह वादा नहीं किया था कि हम २० फ़ीसदी या ३० फ़ीसदी या कोई और फ़ीसदी उनके लिये देंगे। हम तो इसकी हमेशा उसूलन मुख़ालिफ़त करेंगे। इस पर शायद वज़ीर आजम साहब कुछ कहेंगे लेकिन जहाँ तक हमारी पार्टी का ताल्लुक है हम

اس بات کو صاف کرنا چاہتے ہیں کہ کونسا طریقہ کے خلاف ہم لڑیں گے۔ ہم اس بنیاد پر کوئی کام کر کے نہیں لیں گے۔ یہ کٹ موشن مولاجیمتوں کے واسطے اہم نہیں ہے۔ یہ کٹ موشن تو مسلمانوں کی طرف سے اس واسطے پیش کیا گیا ہے کہ دو مینسٹریاں ان کو دی جائیں۔ اگر ان کو دی جائے تو پھر جتنی مولاجیمتیں ہندوؤں کو ملیں یا ڈیڑھ کاسٹس کو ملیں یا ہم دینے کو تیار ہو جائیں تو بھی مولاجیمت کی جان میں کوئی فرق نہیں پڑے گا۔

Shri Ranjit Sita Ram Pandit : — شری رنجیت سیتا رام پندت :

جناب دپٹی اسپیکر صاحب — جب میں نے پوائنٹ آف آرڈر اٹھایا تو نواب صاحب چھتاری کی طرف سے ایسی باتیں کہی گئیں جو کہ ایک لفظ کے اوپر چھڑا ہو گیا تو میں سمجھا کہ زیادہ اچھا ہو گا اگر ہم فرقہ وارانہ بحث میں نہ پھنس جائیں۔ اس وجہ سے میں نے توجہ دلا کر چاہا تھا کہ ہم اس کٹ موشن ہی پر یوں اور اس کے باہر نہ جائیں۔ ایک سوال اٹھایا گیا تھا ایمانداری یا بے ایمانی کا مسئلہ یہاں نہیں ہے کیا الفاظ تھے اب سوال یہ ہے کہ بے ایمانی کا صحیح ترجمہ کیا ہے۔ میری عرض یہ ہے کہ بے ایمانی کے معنی ممکن ہیں جس آئینی نہ ہوں ماریہ جی کا مطلب ہے ان انگریزی الفاظ سے جن کو ملا فائڈ اور بونا فائڈ کہتے ہیں۔ میں دعوے سے یہ نہیں کہتا کہ یہ صحیح ترجمہ ہے۔ میرا مطلب یہ ہے کہ میں سمجھتا ہوں کہ گود فائڈ (good faith) یا بونا فائڈ (bonafide) اور ملا فائڈ (malafide) یہ ایمانداری اور بے ایمانی کا ترجمہ منظور کیا جائے تو چھڑے کی کوئی وجہ نہ باقی رہے۔ اس کٹ موشن کے بارے میں میری یہ گزارش ہے کہ ہم میں اور مودر صاحب میں بنیادی طور پر اختلاف رائے ہے ہم قومی نقطہ نگاہ سے اس بات کو دیکھتے ہیں اور فرقہ وارانہ طریقہ سے قریب سے دیکھتے ہیں یہ چاہے ہماری غلطی ہو لیکن ہم اس بات کو صاف کر دیتے ہیں کہ ہم کوئی قومیت کا سوال ہوگز فرقہ وارانہ طریقہ پر طے نہیں کرنا چاہیں گے۔ ہمارے مانتے ساتھی کنور مہاراج سمجھ صاحب نے ایک طرح سے رائے کی ہے اس کٹ موشن کی۔ میں افسوس کے ساتھ عرض کروں گا کہ ان کی تقریر سے ظاہر ہے کہ وہ بھی اپنے کو فرقہ وارانہ نقطہ نگاہ سے دور نہ رکھ سکے۔ بار بار یہ کہا گیا ہے کہ ہم اکثریت میں ہیں۔ میں آپ کو یاد دلاتا ہوں کہ ہماری مذہبی اکثریت نہیں ہے اس میں ہندو بھی مسلمان بھی ہیں (ایک آواز — how many hundreds of — Muslims) میں نہیں جانتا ہوں کہ کتنے ہندو ہیں یا مسلمان ہیں اور کتنے شہریت کرتے ہیں جو ایشور کو نہیں مانتے۔ میں آپ کو یاد دلاتا چاہتا ہوں کہ یہ سیاسی اکثریت کا راج ہے۔ یہ مذہبی اکثریت کا راج نہیں ہے جب مخالف کی جانب سے مذہب کی بنیاد پر تقریریں ہوتی ہیں تو وہ یہ شہرہ ظاہر کرتے ہیں کہ ان کو ہوگز ہندوؤں کی طرف سے اطمینان نہیں ہے اور ہندوؤں پر بھروسہ نہیں ہے۔ ان کو اگر بھروسہ نہیں ہے تو نہ سہی لیکن گورنمنٹ کے خلاف کٹ موشن لانے سے کیا ہوتا ہے۔ گورنمنٹ کی تو سیاسی بنیاد پر اکثریت ہے۔ ہماری اکثریت کا مذہب سے کوئی تعلق نہیں ہے اب میں آپ کو یاد دلاؤں گا کہ وہ

[Shri Ranjit Sita Ram Pandit]

بڑے بڑے صاحبان یہاں بیٹھے ہیں زمیندار اور تعلقہ دار اور نواب صاحب پندرہ پندرہ سولہ برس سے وزیر تھے - کیا میں ان سے پوچھ سکتا ہوں کہ جب وہ وزیر تھے تب انہوں نے مسلمانوں کی غربت کو کیوں نہیں متایا ان کے وزارت پر ہونے کی وجہ سے مسلم عوام کو کونسا فائدہ ہوا تھا - نواب صاحب نے فرمایا تھا کہ جو مسئلہ پیش ہے وہ آرٹھک ہے - میں عرض کرونگا کہ اگر یہ آرٹھک سوال ہے تو جب حکومت کی باگداری آپ کے ہاتھ میں تھی تب کیوں وہ مسئلہ بھول گئے تھے - مسلمان یہاں کئی لاکھ ہیں جو ہمارے صوبہ میں بستے ہیں اُس وقت اپنے غریب بھائیوں کے لیئے انہوں نے کیا کیا تھا - اب چند ہفتوں کے اندر ہی ایک مسئلہ یہاں آنے والا ہے جو گورنمنٹ کی طرف سے پیش کیا جائیگا - میرا مطلب مالکذاری اور لکمان کے قانون سے ہے - اس سے لاکھوں مسلمانوں کا فائدہ ہوگا اور ان کے دکھ کم ہوں گے مسلمانوں کی بھلائی اسی طرح ہوگی جیسی کہ ہندو کاشتکار اور دیگر کسانوں کی ہوئی - کیا میں اُمید کر سکتا ہوں کہ جو لوگ مسلم غریبوں کی طرف سے یہاں بول رہے ہیں اور باتیں کر کے ہمدردی ظاہر کر رہے ہیں وہ اس قانون بنانے میں ہماری مدد کریں گے - میں پوچھتا ہوں کہ کیا ملازمت کے سوال سے ہندو مسلمانوں کے جھگڑے کا مسئلہ حل ہو جائیگا - میں سمجھتا ہوں کہ یہ ہندو مسلم سوال کو بجائے حل کرنے کے اور بڑھائیگا مخالف کی جانب کچھ صاحبان سمجھتے ہیں کہ چند سرکاری ملازمتیں مل جائیں تو اصلی مسئلہ طے ہو جاتا ہے - میں اپنی طرف سے کہوں گا کہ آپ کو مبارک ہو آپ لے لیجیئے جتنی جگہیں آپ چاہیں - مگر میری سمجھ میں نہیں آتا کہ اس سے غریبوں کا سوال کیسے حل ہوگا - غریبوں کی بیکاری اور قرض جس میں وہ قارے ہیں یہ دو سوال بڑے ہیں - چند آدمیوں کو ملازمت مل جائیگی تو کون سا فرق ہو جائیگا ظاہر ہے اس سے بڑے مسئلہ کو کوئی حل نہیں کر سکتا - میں ہاؤس کے سامنے یہ بات لانا چاہتا ہوں کہ بڑی غلط فہمی ہے کہ کروڑوں کے اُدپر جو بوجھ ہیں وہ چند سرکاری ملازمت کی وجہ سے دُور ہو سکتے ہیں - دوسری بات آپ کے سامنے رکھنا چاہتا ہوں کہ اِس کٹ موشن میں لکھا ہے کہ

“By reserving a high percentage of posts for Muslims and members of scheduled castes.”

مسلم میمبَران تقریر کرتے ہیں - اور آئریبل مودر کہتے کہ ہم مسلمانوں کے واسطے ۳۰ فیصدی ملازمت میں حصہ چاہتے ہیں - میں عرض کرتا ہوں کہ صاحب میری طرف سے آپ مسلمانوں کے لیئے ۱۰۰ فیصدی لے لیجیئے - لیکن کیا میں ان سے پوچھ سکتا ہوں کہ یہ مطالبہ کرتے وقت وہ ہریجنوں (سچولڈ کاسٹس) کو کیوں بھول جاتے ہیں - جو مسلمان صاحبان یہاں کبڑے ہوئے ہیں ان کی تقریروں میں ایک لفظ بھی ہریجنوں کے حق میں نہیں کہا گیا ہے - جوش میں آکر وہ بھول جاتے ہیں کہ اِس صوبہ کے اندر بسنے والے ہریجنوں کو کٹ

موشن کی عبارت میں شامل کیا گیا ہے۔ دیکھتے یہہ کیسی سماندگی ہے؟ سخی بات تو یہہ ہے کہ جو بات دل میں ہے وہی زبان پر آہی جاتی ہیں۔ مخالفت میں بیچنے جو ہریکون صاحب دیتے ہیں ان سے میں پوچھوں گا کہ آپ نے کیا سنا ہریکونوں کا کونسا ذکر ہوا حالانکہ کت موشن کی پوری بات تھی جائے تو ہریکونوں کا بھی ذکر ہونا چاہیئے تھا۔ مجھے زیادہ وقت ہاؤس کا ایسا نہیں ہے لیکن میں یہہ کہوں گا کہ فرقہ وارانہ سوالات کو فرقہ وارانہ نظر سے دیکھنے کے معنی جھگڑے کے بیچ کو ہونا ہے۔ اور اس طرح سے آپ کبھی جھگڑوں کو حل نہیں کرسکیں گے۔ سرکاری ملازمت الگ الگ ذاتوں کو بتوارے کی کوئی چیز نہیں ہے۔ کسی کی کیا کاست ہے کسی کا نیا مذہب ہے اس سے ہم کو آپ کو کوئی مطلب نہیں ہونا چاہیئے۔ جس کا جو مذہب ہے وہ اسے مانے چاہے وہ مذہب عرب کا ہو فلسطین کا ہو یا ہند کا لیکن جو سوال پیش ہے وہ سیاسی سوال ہے اس کو ہم کو اور آپ کو قومی نظر سے دیکھنا چاہیئے۔ کیا آپ سمجھتے ہیں کہ اگر سب سرکاری ملازم مسلمان ہی ہوں تو اس سے کردزدوں مسلمانوں کی روٹی کا یا غریبی کا مسئلہ حل ہوسکتا ہے۔ میں آپ کو یاد دلاؤں گا کہ ۱۵ و ۱۶ سال سے یہہ ملازمتوں کا قصہ چلا آرہا ہے جب تک آپ اپنی ذمہ داری کو محسوس نہیں کرتے کہ ہمیں بھول جانا چاہیئے کہ کون ہندو اور کون مسلمان ہیں اور یہہ کہیں کہہ جو کام کرنا ہے اس کے لیئے سب سے معقول آدمی پسند کیئے جائیں اور وہی ہم کو باریحد اختلاف مذہب سر آنکھوں پر منظور ہوں گے۔ تب تک یہہ مسئلہ حل نہ ہوگا۔ ہریکونوں کے لیئے کانگریس ہی نے شروع سے جو کام کیا ہے وہ کسی سے چھپا نہیں ہے ہماری پارٹی جو یہاں آئی وہ چناؤ کے اعلان کے مطابق کارروائی کرے کو آئی ہے جو وعدہ ہم نے کیا تھا وہ یہہ تھا کہ غریبوں کے واسطے کسانوں کے واسطے اور ان کے دکھ دور کرنے کے لیئے ہماری پہلی کوشش ہوگی۔ ہم نے ہوگز کسی ذات کے واسطے یہہ وعدہ نہیں کیا تھا کہ ہم ۲۰ فیصدی یا ۳۰ فیصدی یا کوئی اور فیصدی ان کے لیئے دیں گے۔ ہم تو اس کی ہمیشہ اصولاً مخالفت کرس گے۔ اس پر شاید دریر اعظم صاحب کتھے کہیں گے لیکن جہاں تک ہماری پارٹی کا تعلق ہے ہم اس بات کو صاف کرنا چاہتے ہیں کہ فرقہ وارانہ طریقہ کے خلاف ہم لڑیں گے ہم اس پیمانہ پر کوئی تصدیق کرنے کے لیئے ہوگز تیار نہیں ہوں گے۔ یہہ کت موشن ملازمتوں کے واسطے اصل میں نہیں ہے یہہ کت موشن تو مسلم لیگ کی طرف سے اس واسطے پیش کیا گیا ہے کہ دو مستریاں ان کو نہ دی گئیں اگر ان کو دے دی جائیں پھر چاہے کتنی ملازمتیں ہندوؤں کو ملیں یا شذیل کاستس کو ملیں یا ہم دینے کو تیار ہوجائیں تو بھی مخالف کی جانب سے کوئی اعتراض نہ ہوگا۔

The Hon'ble the Premier : Sir, it was my first impulse after the honourable mover's speech that I should get up and make a statement. I saw that there was a trap before us if this question was allowed to be discussed for a considerable length of time.

[The Hon'ble the Premier]

but appreciating the importance of the subject I refrained from intervening at that stage. I thought that perhaps it was much too early for me to step in. Sir, having heard a few speeches I now think that we can well col down for the time being and apply ourselves to the real issues that are before us. I consider that so far as the ideal method of recruitment goes there can be no two opinions. In theory the best method of recruitment is that which does not take into account considerations other than those of efficiency and fitness. In a democratic state we have to treat the body politic as a composite unit, and every member thereof should be regarded as having equal rights and equal privileges but there is no room for separate electorate in such a state. Similarly there is no room in it for any regard for communal or similar considerations. But here we are not concerned with an academic discussion of the subject. Here we are not concerned merely with what is the best or the theoretically perfect method for doing a thing. In politics we have often to reconcile ourselves to the second best and we have to see what he should do in the circumstances in which we are placed. We cannot ignore hard realities. So while theoretically the method of open competition regardless of any other consideration would be ideally the perfect method, yet, situated as we are, I doubt if this method of recruitment will be acceptable to all, and I realize that Governments must not only administer fairly and justly but they must also care for the sentiments of others even if they feel that it would be better that people were able to take a more dispassionate view of things. In the circumstances I think the question of communal representation in services cannot be overlooked. It is there and it cannot be discarded in a moment even if it be imperfect or unsatisfactory. Theoretically I think it is more in the interests of minorities than of the majority that no communal considerations should weigh with anybody in the matter of recruitment for services, for by the sheer forces of merit they may perhaps overflow all services and capture and occupy all places, but if the proportions are to be determined on the basis of population even with weightage and other considerations, the minorities cannot possibly capture all the places in the same manner as they would if they possessed sufficient merit, and by dint of it secured all the places. But that is again a consideration which we cannot over emphasize. We have, as I said, to take account of the facts in the light of the situation as it faces us today. That is now I think we have to look at the question. It is true that every member of the public services is required after his recruitment to serve all people with honesty, scrupulousness and conscientiousness. Sir, every member of the public irrespective of his caste, creed or colour has, after recruitment, whatever be its method, to devote his best energy and his best talents to the service of all and every member of the community impartially and justly, and without fear and without favour. That is what we expect from every public servant, whatever be his colour, caste or religion, and I should like to say here that it is a matter of satisfaction that in the vast army of public servants in our province there is on the whole, barring a few exceptions here and there

which is inevitable in any society or under any set of circumstances considering the large number of public servants, a desire to serve all people impartially and sometimes our public servants are on this account put to very heavy strain. I am, therefore, glad that in spite of the method of recruitment that may have been adopted there is a desire among government servants to serve all people impartially irrespective of any other consideration. I think the principle is not disputed by all while in theory it would be best to have a joint electorate and no separate electorate and no reservation whatsoever, all members being elected on a common register irrespective of any religious, communal or caste considerations, practically it is not a feasible proposition, and howsoever much we may desire it, we have not been able to achieve it. Similarly in the matter of services, while it would be best to have recruitment on the national basis, situated as we are, it is practically not altogether a feasible proposition. Now, so far as the policy of this Government is concerned, I really do not understand what the honourable member who moved this motion wishes us to do. I have tried to understand to discuss "the failure of the Government to declare a definite policy in regard to all classes of appointments by reserving a high percentage of posts for Muslims and members of the scheduled castes with a view to securing their employment in order to rectify the present inadequate representation within a specified period of time."

I think in a matter like this, specially on an occasion like this when there is a certain amount of communal tension and when people are not altogether in a calm and tranquil mood to study these questions, it is better not to over-emphasize such questions. Criticism might have been legitimately levelled at us if we had done anything wrong in this connexion. But as I stated the other day we had respected all the conventions and in fact we had even treated this question of recruitment of minorities for services more liberally than any of our predecessors in office. That is my claim and that is what I again repeat. In the circumstances, I submit, there is no occasion whatsoever for expressing any dissatisfaction. If there had been any reasonable grievance against us in this respect I would be prepared to listen to it and to take steps to remedy the wrong done by us. I do not claim that we are infallible, but I do submit that the manner in which we have treated these matters should not have given cause for any sort of a motion smacking of censure. We have been told that we must create confidence in the minorities. I fully accept that. It must be our constant endeavour to do so but at the same time I submit that if all that we do with a view to win such confidence is disregarded and we are treated as though what we have been doing is unfair and unjust where can one find the common where we could meet? It should not be overlooked that whatever we may have tried to do, has been done to restore confidence and to bring communities nearer to each other. It would not be right to overlook this. I submitted the other day and I repeat again that in the matter of posts, appointment to which is made by Government, we have in fact recruited from

[The Hon'ble the Premier]

the minority community more than could have been recruited under any principle or under any test which was ever applied anywhere, and if you want to verify this you can look at the list of such appointments. I read it the other day and I have got it before me and I am prepared to read it out again. To all classes of post that are under the Government to which the Government had any opportunity of making recruitment through the Public Service Commission or directly, it had made an attempt to recruit not only fair but as large number of Muslims as was possible, and I may tell you that in fact in all these cases the percentage was very high, so I do not see why there should be any motion of this sort. Take the deputy collectors, take the deputy superintendents of police, take the tahsildars or take any other office you like, with which we have to do anything. Take the listed posts or those of secretaries and special officers in the secretariat. We have taken notes of the desire that all communities and classes should be represented in responsible posts so that in matters of administration all points of view may be presented to us. I know and I repeat again that our Secretaries whether Hindus or Muhammadans are not swayed by these considerations. They give us their advice without any bias. In the Secretariat we have brought a Muslim Secretary. I may tell you that I believe that services should be recruited with the sole idea of service to the people. If we want to appoint a judge, he must be able to do justice to all and to arrive at an impartial decision whether the issue is between a Hindu and a Muslim or between a Shia and a Sunni, a Sikh and a Christian, and this is undoubtedly of much greater value than his being a Hindu or Muslim. But there is still a feeling that services should so far as possible contain representatives of all communities and this feeling has been respected by us. In the face of this I do not know why there should have been any such excitement here. The mover laid great stress on the Government of India Circular of 1934. But does it really help him? I should like to remind him that if he based his case on that circular he would have no legs to stand upon. The population of Hindus in British India is about 66 per cent. that of Muslims about 25 and of others about 9. Under the Government of India's circular 25 per cent. of the post have been reserved for Muhammadans and about 9 per cent. for other minor communities. Thus the claim for the reservation of posts for different minority communities was accepted only on a strict population basis, and that circular of 1934 was the outcome of the strenuous labours, of one of the greatest of Muslims and distinguished Indians Sir Fazli Husain. In this province Hindus form 85, Muslims 14 and others no more than 1 per cent. of the population. In the circumstances how far are we to go beyond the population limit and to what extent if percentages are to be fixed the numerical proportions should be varied and what is to be done? These are all intricate and difficult questions which require very careful consideration. I am not trying to argue. I have no desire to suggest or to dispute any proportion because I see this is not the time for it. I am not inclined to enter into the merits of this question at this moment. So far as our province is concerned,

the minorities must be knowing that luckily they are placed in a much better position than minorities in other provinces. I have got a list before me. I will read it out. I will give you some account of services that are noted in that list. Now among deputy collector's Muslims are 44 per cent., among deputy superintendents of police they are 38, among the inspectors of registration the proportion is 50, in the veterinary service 50, among the head constables it is 71, among the sub-inspectors of police it is 44 and among constables it is 52. Among the tahsildars it is 46, among the partition inspectors it is 50, in the subordinate veterinary staff it is 64, in the Government Press it is 58, among the sub-registrars it is 44 and so on. There are of course certain departments in which their proportion is low such as engineering and medical departments but you cannot deal with this question fairly and squarely only by concentrating on those services in which the proportion of Muslims is inadequate.

If you have to tackle these questions, you will have to take up all these aspects in account. Now I will with great respect tell you that people on side are put somewhat under a misapprehension when day by day you concentrate on the services in which the minorities happen to be under represented, as it gives them a sort of misapprehension that in this province they are being treated in a tyrannical way. I may assure honourable members that I have no desire to enter into any close examination of these matters today. I am not in the least disposed to do that because I know that there is lacking at present the atmosphere in which questions of such a delicate and complex character can be settled. Not that I want to avoid a discussion, I would rather welcome it. But there are times, there are circumstances when the occasion is not congenial for such a discussion. My feeling is that the present moment is not propitious for a settlement of this thorny question. I ask you whatever be the method adopted by us can you tell me if it has done you wrong? If not, why should you object? What is the occasion for your demanding a declaration of our policy? Do not create difficulties unnecessarily. Why should you raise the question which, as I told you, if followed to its logical end and without sufficient consideration, may lead to create greater difficulties than you imagine? Sir Maharaj Singh. I was rather surprised to find, took us to task for not having made any declaration of policy during the last 8 months as to the percentages of recruitment. That a gentleman of his position should have made these remarks has surprised me. He had been associated with these questions. He knows how very intricate they are Government with which he, the Nawab Sahib of Chhatari and Nawab Muhammad Yusuf Sahib were associated for many long years took up these questions not once, not twice, not thrice but I think about 20 or 30 times, they were not able to settle down to any percentage, not that they had no desire but they found that the question was so intricate and was so complex that it was not within their competence to decide and that it might lead to repercussions which would not have been quite of a healthy type. With that

[The Hon'ble the Premier]

knowledge, he has blamed us for having not laid down the percentage within these 8 months. Have we done anything which can be regarded as being unfair and unjust?

Kunwar Sir Maharaj Singh : I suggested for the consideration of the Hon'ble the Premier that a committee be appointed by the Government which is now popular and national Government. He has not said anything about this.

The Hon'ble the Premier : The honourable speaker should not be impatient. His very complaint betrays a certain amount of impatience. Sir, the point is this that it is true that we have been here for the last 8 months. But even those who had been here for many many years could not make a declaration, nor that they did not want to do so. They were anxious to make it, yet they were faced with difficulties which did not permit them to do so. These difficulties have not been solved. They are there. And I may remind them of their declared policy that in the matter of recruitment to public services, no community should preponderate and all should be reasonably represented. That principle has been accepted by us. That was the principle propounded by Sir Maharaj Singh, the Nawab Sahib of Chhatari and Sir Muhammad Yusuf. So what is the grievance? The principle was brought forward by them after several years' consideration. We have not been rash enough to propound a new principle, but have been trying to interpret the old one, to act up to it, to keep up the spirit of it and to keep it up as liberally as we can. Now, Sir Maharaj Singh said that he wants a committee. Again I am afraid that the opening remarks of his with which he started his speech on this question did not quite fit in with his suggestion. He said that he knew that there was communal tension. He knew that men generally were not inclined to take a cool and dispassionate view of things at the present moment, and that there was excitement all over the Province. Is this the time when a committee should be appointed to tackle a question like this, can it really put forward a concrete programme? Do you want to create another trouble by having a committee in which different communities are represented, and the representatives of each community put forward separate proposals of their own as to what should be done? If you were to create a fresh bone of contention, you could not have thought of anything more unwise than the appointment of a committee under the present circumstances. I submit that there is absolutely no desire to burke this question. In fact, I may tell honourable members that it was my intention when I took charge of this office to suggest that we should have not a committee but a sort of small round table conference in which the leaders of different communities might sit together, not only those belonging to this House, not a formal thing, but one where friends could meet, could talk and discuss things looking at them from different aspects, to see whether we could settle down to conclusions which could be acceptable to all reasonably minded people of different communities. But the thing could not be done. I still feel

that the stage has not been reached when we can profitably take up this question. I am as anxious as anybody that we must have a definite policy, if you so choose publicly declared policy. We in these provinces may perhaps be sluggish, may be somewhat lethargic, but may I ask, has any provincial government made any declaration of a policy in this respect—the Punjab Government, the Bengal Government, the Sind Government, the Assam Government? At least I for one have not heard of any such declarations and then I may tell you that it was the definite opinion of those who are sitting on the opposite benches and who were in the Government formerly that it would be unwise to make a declaration and to fix any rigid percentages in these matters. That was their definite opinion throughout. They seem to have now forsaken their convictions. Is this the time for an enquiry and would that lead us any further? Then there are many other things, which will crop up before you, which will confront you if you apply your mind to the solution of this problem. It is, as I said, our desire not to give reasonable cause for discontent in a matter like this, because, after all, it does not lead to that healthy growth of national spirit which we are all anxious to promote. And I am not opposed to a sober discussion of these issues. Only I thought that it was a somewhat risky thing to do in the present circumstances.

In fact the question goes beyond mere recruitment. It affects the structure of the services and their composition. Now that again raises many other ticklish points. There are services in which the Mussalmans are under represented. There are others in which whatever test you may apply will find that their numbers are adequate and in some more than adequate. Is the composition of these services to be altered? Are we to have different standards of recruitment, say for the Police Service, for the Executive Service as distinguished from others, so that we may settle down to a uniform percentage in all departments?

These questions engaged the attention of the Nawab Sahib of Chhatari and others and they felt that the best policy would be to have a uniform standard of recruitment and not to take these things into account, as then there would have to be different standards and different proportions and still more difficulties than we have today. I may tell you that I have not settled down to anything myself. Again there are services which require more of executive capacity, energy and tact. There are other services which require expert knowledge, and technical skill. Will you deal with all these on a uniform basis or in different ways? I am just suggesting some of the many problems which have to be tackled, and as such we have been applying our minds to these, but we would not take a premature decision and make an announcement which would embarrass you, which would embarrass us and which would not help anybody. I do not know if I have been able to place considerations before the House which would satisfy them about our attitude. If not, I say, if we have done wrong you should press this motion. If otherwise, if we deserve better, then you may put in a kind word for us.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, my first impulse was to deal individually with all the honourable members who have spoken from that side of the House. But after the speech of the Hon'ble the Premier I feel I shall not be justified in importing the same heat in the debate as was done before he got up to speak. However, there is one point which I cannot ignore. Every honourable member who spoke from the other side of the House was very sore and bitter against the Muslim League. Muslim League seems to be on the brain of many a people these days. More it is criticized, more it is run down by the people in this province or elsewhere, happier I feel. Because that shows that this organization of the Musalmans—the only organization which has every Muslim in its fold—is getting stronger and stronger every day and that is the reason why some of the honourable members here feel so peeved and want to put every blame at the door of the Muslim League. Sir, some honourable members here seem to be under the impression that this demand of the Musalmans for representation in the services is something new and something which is confined to this country only. The trouble with us, Indians, is that we never look beyond our noses. If my honourable friends had been following the events outside India, they would have found that even in the western countries where the representative institutions are being run on most democratic lines this demand by the minorities for representation in the services is very insistent and persistent. Do not the honourable members know that as recently as a few days ago the Germans in Czechoslovakia have demanded that there should be representation, in the services, of that community—not only as assurance to that effect—but that it should be embodied in the constitution of that country? I tell you that the Germans in Czechoslovakia belong to the same religion as others, they have the same culture, they have the same ideals, they have every thing similar with other people of that country. Whereas in this country, though my friends talk of nationalism yet most of them would not even touch a glass of water if it was touched by somebody else. Is it not disgraceful to hear of “Hindu Pani and Muslim Pani” at railway stations? So what is the use of talking about things which do not exist. We are living at a time when our culture is different, our social life is different, our religions are different. It is wrong to think that this demand of the Musalmans for representation in the services is a religious matter. It is nothing of the kind. Every minority feels that it must have adequate representation in the administration not for the few jobs, not for loaves and fishes so that it may feel secure and have confidence in the Government of the country. Why have the Congress Government selected two ministers who are Muslims by faith? At least one of them did not belong to their party when they came into power and when they appointed him as a Minister. The object was simply this that they felt that if they did not have Muslims in their Cabinet, the Muslims will not feel that confidence in their Ministry, in their administration as they wished them to do. So I really do not understand when honourable member after honourable member stands up and says that this demand of the Musalmans is undemocratic, that it has no reason, or logic behind it, and that its

motive is only to establish a Muslim rule in India. Sir, I assure you that he must indeed be a wretched Musalman who thinks in these terms of a Muslim rule or a Hindu rule. What every Indian wants is an Indian rule where every one belonging to every community will have fair play, where every one will have confidence in the Government of the particular province in which he happens to live. What we have to see is to create conditions under which the minorities will have confidence in the administration.

Sir, the Hon'ble the Premier has quoted certain figures pointing out that the Muslims were disproportionately represented in certain departments of the Government. It is true that there are certain departments where the Musalmans have got a very large share, but at the same time it is equally true that there are certain departments and certain services where Musalmans do not exist at all.

The Hon'ble the Premier : I accepted that.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : I know the Hon'ble the Premier accepted that, but what I mean to say is this that it will not create confidence in the administration if one community is over-represented in certain departments and the other community is over-represented in other departments. What I want and what I feel is this that the minorities should be adequately represented in every department of the Government. It is really a question of creating trust in the administration of the province. Some honourable members seem to think that it is only a question of earning a few rupees here and there. I personally do not feel that. I feel that unless and until the conditions change in this province and in the country it will be in the best interest of the administration to give adequate representation to every community in every department of the Government. It is one of the methods by which confidence will be created in the minds of the minorities in the administration of the province.

Sir, I agree with the Hon'ble the Premier that the present Government have not had much time to be able to decide anything definitely or define their policy very clearly, and it is refreshing to know that the Hon'ble the Premier feels that the demand that has been put forward from time to time by the Musalmans in this province as well as elsewhere is a demand which is not unreasonable. According to him under the conditions under which we are living it is but natural that the minorities should want representation in the services.

Shri Jagan Prasad Rawat : What percentage do you suggest ?

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, my honourable friend says, what percentage I would suggest. I can only tell him that if I had been a Hindu—and when I say this I am saying this most honestly and sincerely—I would have told the minorities to take cent. per cent. if that would satisfy them. What does it matter, what percentage you give to one community or the other in the services ? What matters is that you get independence, and have the administration of your country in your own hands. These things are a passing phase. This distrust will not last long and I can assure you that as long as you think in the terms of percentage and things like that there will never be any real freedom for this country.

Shri Jagan Prasad Rawat : But what percentage do you fix ?

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, my friend wants to know what percentage I shall recommend. When I am over there then I will tell my friend what percentage I would recommend. Today the responsibility is not mine ; the responsibility is of the honourable members over there.

Sir, after these unnecessary interruptions I feel that I made a mistake by having only confined myself to the speech of the Hon'ble the Premier. I thought I would act like a good 'Shikari' who when he is out big game hunting, does not waste his time shooting rabbits.

The Hon'ble the Minister of Justice : Is that parliamentary to call all other members of the House rabbits ?

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : I have not called any honourable member a rabbit.

The Hon'ble the Minister of Justice : You are addressing yourself to the big lion, the Hon'ble the Premier, and everybody else is a rabbit.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, I am sorry that the Hon'ble Minister should think so.

The Hon'ble the Minister of Justice : I do not think anything.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : I meant nothing of the kind.

The Hon'ble the Minister of Justice : That is how confidence is to be created !

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, I am sorry if I have hurt the Hon'ble the Minister's feelings. I am quite prepared to withdraw if that would satisfy him. My object is not really to create any ill-feeling, but my object is to put this proposition before this House in a manner which might appeal to them. As a matter of fact I have only paraphrased the speech of the Hon'ble the Premier.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar : In a wrong way.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : I think it is for the Hon'ble the Premier himself to say whether I am wrongly paraphrasing him or not. Sir, it is really a matter which needs very careful consideration by the Government. It is one of those thorny problems which has to be solved, and I hope that the Hon'ble the Premier will not be influenced by the speeches that have been made by his followers, but he will deal with it as a practical man realizing all the difficulties, and the conditions under which we are living in this province. If I felt that the honourable members who have spoken from that side of the House represented the view of the Hon'ble the Premier I would have felt greatly disappointed. But after the speech of the Hon'ble the Premier I feel that there is still some hope and if this problem is tackled in a statesmanlike manner I have no doubt that it could be solved to the satisfaction of everybody concerned in this province.

Shri Ram Prasad Tamta : श्री राम प्रसाद टमटा

जनाब वाला—इस कट मोशन में चूँकि शिडचूल्ड कास्ट्स का भी जिक्र है इसलिये मैंने भी यह मुनासिब समझा कि इस मामले में मैं भी कुछ अर्ज करूँ। इस मोशन के मूवर साहब ने अपने कट मोशन में शिडचूल्ड कास्ट्स का मवाल उठाया है जिसके लिये मैं उनका शुक्र गुजार हूँ। सरकारी तौर पर उन्होंने इनके मुनासिब कहा भी है, मगर मुझे इस बात का अफसोस है कि हमारे मेम्बर साहबान ने जिन्होंने इस बहस में हिस्सा लिया है शिडचूल्ड कास्ट के मुनासिब कुछ कहने की भी ज़रूरत नहीं समझी। मैं तो इस मामले को कम्यूनल प्रवाइन्ट आफ व्यू में नहीं देखना हूँ। जहाँ तक शिडचूल्ड कास्ट्स का ताल्लुक है मैं तो इसे इकोनामिक (economic) और सोशल प्रवाइन्ट आफ व्यू में देखना हूँ। हमारे प्रीमियर साहब ने अभी एक लम्बी लिस्ट पढ़ कर हाउस को सुनाई है जिसमें उन मुहकमों का जिक्र किया गया है जिसमें मुसलमान भाई हैं, और बताया है कि किस किस परमेन्ट में वे उन मुहकमों में हैं। लेकिन जहाँ तक शिडचूल्ड कास्ट का ताल्लुक है मुझे बहुत अफसोस के साथ कहना पड़ता है कि जिन मुहकमों की लम्बी लिस्ट प्रीमियर महोदय ने पढ़ कर सुनाई है उनमें तो एक भी शिडचूल्ड कास्ट्स का ज़रूफ मुलाजिम नहीं है। नोक़रिया के मामले में मौजूदा गवर्नमेन्ट की जो पालिसी है उसको हम लागू नहीं जानते हैं, गो मुझे इस बात का यकीन है कि मौजूदा सरकार इस मामले में बेइसाफी किसी तरह के साथ नहीं करेगी। जान पात का झगडा और छुआ छूत का भूत जो कि हमारे देग में सदिया में चला आता है उसके बाइस शिडचूल्ड कास्ट के लोगो को नौकरी मिलने में बहुत ही मुश्किलान होती है। जिन आफिसरों के सामने शिडचूल्ड कास्ट के उम्मीदवार व हाई कास्ट के उम्मीदवार नौकरी के लिये साथ साथ जाने हैं तो यह देखा गया है कि चाहे उम्मीदवारों की काबिलियत बराबर भी हो तो भी आफिसर हाई कास्ट के उम्मीदवार को ही भर्ती करता है। यह तो ऐसी बात है जो सैकड़ों वर्षों से चली आती है और उन लोगो की नैटेलिटी ऐसी हो गई है कि वह शिडचूल्ड कास्ट के लोगो को अच्छी नज़र में नहीं देखते हैं। इसलिये इस बात की बड़ी ज़रूरत मालूम होती है कि सरकार इस मसले में अपनी नीति (पालिसी) का माफ २ एलान करदे और अपने सब डिपार्टमेंटो को इस बात की हिदायत कर दे कि एक नियुक्त मख्या में जितना भी गवर्नमेन्ट मुनासिब समझती हो शिडचूल्ड कास्ट के कम से कम उनमें आदमी नौकरों में भरती करे। पिछली गवर्नमेन्ट के जमाने में सन् १९३० ई० में राय साहब राम चरन मल्लाह मरहूम ने जो डिप्रेस्ट क्लासेज के रिप्रेजेन्टेटिव उस वक़्त के लेजिस्लेटिव कौंसिल में थे इस मसले को उठाया था। उन्होंने इस बात के लिये एक रिजोल्यूशन कौंसिल में पेश किया था कि दलित समुदाय के लोगो को मुनसिब सरकारी नौकरियों में जगहे दी जाय। वह प्रस्ताव तब की कौंसिल ने निर्विरोध पास भी किया था। उसके बाद गवर्नमेन्ट की तरफ से एक सरक्युलर भी निकला था कि सब डिपार्टमेंटो में डिप्रेस्ट क्लासेज के लोगो को नौकरियों में भरती किया जावे। लेकिन मुझे दुःख है कि इस सरक्युलर व रिजोल्यूशन का प्रैक्टिकल नतीजा कुछ भी न हुआ। जिस प्रकार नौकरियों के दरवाजे अछूतों के लिये पहले बन्द थे उसी तरह इस रिजोल्यूशन के बाद भी बन्द रहे और डिप्रेस्ट क्लास के लोगो को सरकारी नौकरियां न मिली। पहिले तो डिप्रेस्ट क्लास में पढ़े लिखे लोग बहुत कम हैं और जो कुछ पढ़े लिखे होते भी हैं उनको सरकारी नौकरियां नहीं मिलती हैं। इसलिये वह लोग बड़े नाउम्मीद हो जाते हैं। इस हाउस में आज उस सरक्युलर का जिक्र हुआ है जिसको गवर्नमेन्ट आफ इन्डिया ने मुस्तलिफ कौमों को सरकारी नौकरी में भरती करने के विषय में सन् १९३४ ई० में निकाला था। उसमें

[Shri Ram Prasad Tamta]

गवर्नमेन्ट आफ इण्डिया की तरफ से यह कहा गया था कि जहां तक डिप्रेस्ड क्लासेज का नालुका है गवर्नमेन्ट इस बात का खयाल करेगी और यह देखेगी कि डिप्रेस्ड क्लासेज के लोग काफ़ी अच्छी तादाद में सरकारी नौकरियों में लिये जायें। मगर इस सरक्युलर का भी कुछ नतीजा न हुआ। मैं अछूतों को सरकारी नौकरियों में भरती किये जाने के लिये भी इसलिये भी ज्यादा जोर देता हूं कि इस वक़्त डिप्रेस्ड क्लासेज की माली हालत बहुत खराब है और मैं सोचता हूं कि अगर डिप्रेस्ड क्लासेज के बहुत से लोगों को नौकरियां मिल जावेंगी तो बहुतों की माली हालत सुधर जायेगी। माली हालत के सुधरने के साथ ही उन में शिक्षा का प्रचार भी ज्यादा हो जायगा। आज कल तो यह होता है कि लोग बहुत खर्च करके बहुत सी तकलीफें सह कर अपने बच्चों को पढ़ाते हैं। पढ़ चुकने पर उनको नौकरी नहीं मिलती है। इसके अलावा सोशल प्वाइन्ट आफ व्यू से भी मैं अछूतों के सरकारी मुहकमा में भरती करना एक जरूरी बात समझता हूं, क्योंकि इस देश में छूत छान का झगड़ा चला आता है और अगर शिडचूल्ड कास्ट के अच्छी नौकरियों में भरती हो जावें तो उन को सभी लोगों को सर्व (serve) करना पड़ेगा और सभी लोगों का उनसे काम भी पड़ेगा, इसलिये छूत छान का भाव बहुत कम हो जावेगा। मैं समझता हूं कि यह भी एक नतीजा है जिन्हे डिप्रेस्ड क्लासेज का अपलिफ्ट (uplift) का काम भी गवर्नमेन्ट कर सकती है। अन्त में मैं उम्मीद करता हूं कि जो बातें पुरानी गवर्नमेन्ट के ज़माने में हो गई हैं सो ज़ूदा गवर्नमेन्ट के ज़माने में वैसी बातें नहीं होंगी आर डिप्रेस्ड क्लासेज के सरकारी नौकरियों में भरती किये जाने के रास्ते में जो रुकावटें हैं उन्हें सरकार दूर कर के उन लोगों के साथ इलाफ़ करेगी।

Shri Ram Prasad Tamta :

— شری رام پرشاد تمدا —

جواب والا — اس کت موشن میں چونکہ شدولڈ کاسٹس (Scheduled Castes) کا بھی ذکر ہے اس لیئے میں نے بھی یہہ مناسب سمجھا کہ اس معاملے میں میں بھی کچھہ عرض کروں۔ اس موشن کے موثر صاحب نے اپنے کت موشن میں شدولڈ کاسٹس کا سوال اٹھایا ہے جس کے لیئے میں اُن کا شکریہ گزار ہوں۔ سرسری طور پر انہوں نے اس کے متعلق کچھہ کہا بھی ہے مگر مجھے اس بات کا افسوس ہے کہ دوسرے میمبر صاحبان نے جنہوں نے اس بحث میں حصہ لیا ہے شدولڈ کاسٹس کے متعلق کچھہ کہنے کی بھی ضرورت نہیں سمجھیں۔ میں تو اس مسئلے کو میونل پوائنٹ آف ویو سے نہیں دیکھتا ہوں جہاں تک شدولڈ کاسٹس کا تعلق ہے میں تو اسے اکانامک (economic) اور سوشل پوائنٹ آف ویو سے دیکھتا ہوں۔ ہمارے پیری میٹر صاحب نے ابھی ایک لمبی لست پڑھکر ہاؤس کو سنائی ہے جس میں ان محکموں کا ذکر کیا گیا ہے جس میں مسلمان بھائی ہیں اور بقایا ہے کہ کس کس پر سنٹ میں وہ اُن محکموں میں ہیں۔ لیکن جہاں تک شدولڈ کاسٹس کا تعلق ہے مجھے بہت افسوس کے ساتھ کہنا پڑتا ہے کہ جن محکموں کی لمبی لست پیری میٹر مہودے نے پڑھکر سنائی ہے اُن میں تو ایک بھی شدولڈ کاسٹس کا شخص ملازم نہیں ہے۔ نوکریوں کے معاملے میں موجودہ گورنمنٹ کی جو پالیسی ہے اُس کو ہم لوگ نہیں جانتے ہیں گو مجھے اس بات کا یقین ہے کہ موجودہ

سرکار اس معاملے میں بے انصافی کسی طبقہ کے ساتھ نہیں کرے گی ذات بات کا جھگڑا اور جھڑا چھوٹ کا بھوت کا بھوت کہ ہمارے دیش میں صدیوں سے چلا آتا ہے اس کے باعث شدت کاست سے لوگوں کو نوکری ملنے میں بہت ہی مشکل ہوتی ہے۔ جن آفسروں کے سامنے شدت کاست کے امیدوار اور ہائی کاست کے امیدوار نوکری کے لیئے ساتھ ساتھ جاتے ہیں تو یہ دیکھا دیا ہے کہ امیدواروں کی جگہ قابلیت برابر نہیں ہے تو ہی آفسر ہائی کاست کے امیدوار کو ہی بھرتی کرتا ہے یہ تو ایسی بات ہے جو سیکڑوں برسوں سے چلی آتی ہے اور ان لوگوں کی مینٹلیٹی (mentality) ایسی ہو گئی ہے کہ وہ شدت کاست کے لوگوں کو اچھی نظر سے نہیں دیکھتے ہیں۔ اس لیئے اس بات کی بڑی ضرورت معلوم ہوتی ہے کہ سرکار اس مسئلے میں اپنی نیت (پالیسی) کا صاف صاف اعلان کر دے اور اے سب دیپارٹمنٹ کو اس بات کی ہدایت کر دے کہ ایک نیوٹ سنکھیا میں حتماً بھی گورنمنٹ مناسب سمجھتی ہے شدت کاست کے کم سے کم اقدار آدمی نوکری میں بھرتی کرے۔ پچھلی گورنمنٹ کے زمانے میں سنہ ۱۹۳۲ء میں رائے صاحب رام چرن ملاح مرحوم نے جو ڈپوسٹ کلاسز کے رپرنٹینٹو (representative) اس وقت کے لیجسلیٹیو کونسل میں تھے اس مسئلے کو اٹھا یا تھا۔ اوروں نے اس بات کے لیئے ایک ریزولوشن کونسل میں پیش کیا تھا کہ دلت سمونڈے کے لوگوں کو مختلف سرکاری نوکریوں میں جگہیں دی جائیں وہ پرسنل ٹب کی کونسل نے نورودھ پاس بھی کیا تھا اس کے بعد گورنمنٹ کی طرف سے ایک سرکلر بھی نکلا تھا کہ سب دیپارٹمنٹوں میں ڈپوسٹ کلاسز کے لوگوں کو نوکریوں میں بھرتی کیا جاوے لیکن مجھے دکھ ہے کہ اس سرکلر و ریزولوشن کا پوریکمل نتیجہ کچھ بھی نہ ہوا۔ جس نوکریوں کے دروازے اچھوتوں کے لیئے پہلے بند تھے اسی طرح اس ریزولوشن نے بعد بھی بند رہے اور ڈپوسٹ کلاسز کے لوگوں کو سرکاری نوکریاں نہ ملیں۔ پہلے تو ڈپوسٹ کلاسز میں پڑھنے والے لوگ بہت کم تھے اور جو کچھ پڑھ لکھے ہونے لگے تھے ان کو سرکاری نوکریاں نہیں ملتی تھیں اس لیئے وہ لوگ بڑے نا امید ہو جاتے تھے۔ اس ہاؤس میں آج اس سرکار کا ذکر ہوا ہے جس کو گورنمنٹ آف انڈیا نے مختلف قوموں کے سرکاری نوکریوں میں بھرتی کرنے کے دئے میں سنہ ۱۹۳۳ء میں نکالا تھا۔ اس میں گورنمنٹ آف انڈیا کی طرف سے یہ کہا گیا تھا کہ جہاں تک ڈپوسٹ کلاسز کا تعلق ہے گورنمنٹ اس بات کا خیال کرے گی اور یہ دیکھے گی کہ ڈپوسٹ کلاسز کے لوگ کافی اچھی تعداد میں سرکاری نوکریوں میں لیئے جاویں۔ مگر اس سرکلر کا بھی کچھ نتیجہ نہ ہوا میں اچھوتوں کو سرکاری نوکریوں میں بھرتی لیئے جانے کے لیئے اس لئے بھی زیادہ درد دیتا ہوں کہ اس وقت ڈپوسٹ کلاسز کی مالی حالت بہت خراب ہے اور میں سوچتا ہوں کہ اگر ڈپوسٹ کلاسز کے بہت سے لوگوں کو نوکریاں مل جاویں گی تو دہتوں کی مالی حالت سدھ جائیگی۔ مالی حالت کے سدھرنے کے ساتھ ہی ان میں شکشا کا پرچار بھی زیادہ ہو جائے گا آج کل تو یہ ہوا ہے کہ لوگ بہت خرچ کر کے بہت سی تکلیفیں سہو اپنے بچوں کو پڑھاتے ہیں۔ پڑھ چکے

[Shri Ram Prasad Tamta]

پر اُن کو نوکری نہیں ملتی ہے اِس کے علاوہ سوشل پوانٹ آف ویو سے بھی میں اچھوتوں کو سرکاری محکمہ میں بھرتی کرنا ایک ضروری بات سمجھتا ہوں کیونکہ اِس دیش میں چھوت چھات کا جھگڑا چلاتا ہے اور اگر شد واد کا ست کے اچھی نوکریوں میں بھرتی ہو جاویں تو اُن کو سب ہی لوگوں کو سرور (serve) کرنا پڑے گا اور سب ہی لوگوں کا اُن سے کام بھی پڑے گا اِس لیئے چھوت چھات کا ہوا بہت کم جائے گا میں سمجھتا ہوں کہ یہ بھی ایک طریقہ ہے جس سے ڈپرسڈ کلاس کا ایلاٹ (uplift) کا کام بھی گورنمنٹ کر سکتی ہے۔ انت میں میں اُمید کرتا ہوں کہ جو باتیں پرانی گورنمنٹ کے زمانے میں ہو گئی ہیں موجودہ گورنمنٹ کے زمانے میں دیسی باتیں نہیں ہوں گی اور ڈپرسڈ کلاسز سرکاری نوکریوں میں بھرتی کیے جانے کے واسطے میں جو روکاوٹیں ہیں اُنہیں سرکار دور کر کے اُن لوگوں کے ساتھ انصاف کرے گی۔

Mr. H. G. Walford : Sir, I had no intention of intervening in this debate : but the matter seems to have taken such a turn as to constrain me to place my views before the House. Now, Sir, since discussion has assumed rabid communal aspect, I want to say at once that I deprecate very strongly communal questions being raised within the House or being agitated outside the House. But since the matter has become communal and there seems to be a scramble for loaves and fishes I must also say something on the subject.

Sir, I feel that representation whether in the services or representation in department and local bodies merely on a population basis would be unfair and invidious. To my mind if representation in the service on communal line is inevitable then the primary consideration should be not the numerical strength of the community but the standard of literacy and education and the fitness and aptitude of the members of any particular community for representation in the services and local bodies. If this were the criterion something justifiably can be said in its favour but to say that because there are 20 per cent. or 30 per cent Muslims or 90 per cent. Brahmans or 5 per cent. Anglo-Indians or other communities in the province (I mention these figures at random and by way of example) and therefore the representation in the services should be on the basis of such figures, would be laying down a wrong principle and I am therefore strongly opposed to communal representation in the service on these lines.

Sir, I agree with the Hon'ble the Premier when he said that the first consideration ought to be the fitness of members of various communities for employment in various jobs. But, Sir, if we are going to have percentage basis for employment then let it be on the basis of literacy and education. If there is a community of 10,000 or 15,000 and they are cent. per cent. educated they should certainly be entitled to stronger representation in the service than say a community of 5 crores with only one or $\frac{1}{2}$ per cent. educated. Therefore, Sir, as I said before the criterion should be education and fitness and not the numerical strength of any particular community in the province for a share

in the services. Sir I do not wish to take up very much of the time of the House in dwelling too long upon this theme but I should like to say a word on the attitude of the mover and supporters of the motion on this question. We are constantly talking of national unity and freedom and yet despite these sentiments people are ever ready to cut each other's throats merely for the matter of a few jobs one way or the other. Surely this attitude cannot be conducive to the realization of unity and freedom and for that reason Sir, I do most strongly deprecate it and oppose this motion.

Shri Khub Singh : श्री खूब सिंह .

जनाब वाला—इस कट मागन को पेश करते हुए ओर इसकी मुवाफिकन में बोलते हुए जिन किस्म के जज्बात का इजहार किया गया है मैं समझता हूँ कि वह हमारे देश के वास्ते एक बहुत नुकसान देने वाला है। मेरे दोस्त मिस्टर धुलेकर ने यह कहा था कि क्या अपोजीशन इस सूबे में मुस्लिम राज्य कायम करना चाहते हैं। मैं तो बड़ा खुश होता अगर अपोजीशन का यह मत यह होता कि मुस्लिम राज्य फॉरेन गवर्नमेंट (Foreign Government) से बदरज्हा बेहतर है। लेकिन अजाजेशन के नर्ज अमल ओर रवैए से तो मैं यह समझता हूँ कि उनका इरादा मुस्लिम राज्य भी कायम करने का नहीं है बल्कि यह कोई दूसरी चीज है। जब मैं बोलता हूँ कि इन किस्म के कट मागन वगैरह हाउस के सामने लाने का मत नहीं है। ताफिया ने मुसलमानों का रिप्रेजेंटेशन बहुत थोड़ा है। यह चीज मेरी समझ में नहीं आती। आनरेबुल प्रीमियर ने इस चीज को जाहिर कर दिया है कि कुछ मुहकमे ऐसे हैं कि जिनमें मुसलमानों का रिप्रेजेंटेशन बहुत बड़ा चढ़ा है और कुछ ऐसे हैं कि जिनमें कम है। कहने का मत यह है कि अगर सब मुहकमों का ओसन निकाला जाय तो ताफिया में मुसलमानों का रिप्रेजेंटेशन उनके पापुलेशन (population) औमत के मुकाबिले में कहा ज्यादा जाकर पड़ता है। तो यह चीज मेरी समझ में नहीं आती कि यह चीज बार बार हाउस के सामने क्यों लाई जाती है। मेरे एक आनरेबुल दोस्त ने यह भी कहा है कि जिन जिन डिपार्टमेंटों में मुसलमान कम हैं उनमें ज्यादा कर दिए जाए और जिनमें ज्यादा हो उनमें कम कर दिए जायें। मैं अर्ज करूंगा कि उन्होंने एक इम्प्राक्टिकेबिल (impracticable) चीज को सामने रखा है जिसे कोई आदमी नहीं समझ सकता कि जिन मुहकमों में मुसलमान ज्यादा हैं उनको निकाला जायगा और जिनमें हिन्दू ज्यादा हैं उनको निकाला जायगा। यह ख्वाह मख्वाह की चीज हुई। जनाब आर्ली—मैं इस रिजोल्यूशन के पीछे एक दूसरी चीज अनुभव करता हूँ। वह चीज यह है कि आज की दुनिया में, सिर्फ हमारे सूबे और हिन्दुस्तान में ही नहीं बल्कि सारी दुनिया में दो फैक्टर (factor) वर्क कर रहे हैं—गरीब और अमीर। जो लोग इम्पीरियलिस्ट क्लास (Imperialist class) और कैपिटलिस्ट क्लास (capitalist class) को कायम रखना चाहते हैं वह टट्टी के पीछे शिकार खेला करते हैं, जबकि मुस्लिम लीग यह ऐलान करती है कि हम मुल्क को आजाद बनाना चाहते हैं। मैं फौरन कहूंगा कि यह चीज गलत है। मुस्लिम लीग से बेहतर तो वह जमाअत थी जिसको नेशनलिस्ट एंग्रीकल्चरिस्ट कहा गया था, बाद में उसको इन्डिपेन्डेंट पार्टी कहा गया था। कम से कम उनका इरादा साफ था। उनकी राय थी कि जो लोग मुल्क की आजादी के वास्ते लड़ते हैं उनको क्रश (crush) करके छोड़ेंगे। मैं मुस्लिम लीग को ज्यादा खतरनाक कहता हूँ। कहते तो हैं कि हम मुल्क को आजाद करके छोड़ेंगे

[Shri Khub Singh]

लेकिन उनको मंगा यह मालूम होती है कि हिन्दुस्तान में ज्यादा से ज्यादा दिन ग़ैर मुल्की हुकूमन रहे। ग़ैर मुल्की हुकूमत के साए में रहते हुए वह ग़रीबों के खून को चूसते रहें। मैं कहूंगा और साबित करने की कोशिश करूंगा कि उनका यह मोशन कम्यूनलिस्ट मनोवृत्ति को लिए हुए है, उनसे मुल्क को आजाद करने का और ग़रीबों को सहायता पहुंचाने का कोई भाव प्रकट नहीं होता। जनाब आली—इस हाउस में कांग्रेस गवर्नमेन्ट माइनारिटी (minority) को पूरे तौर से सहूलियतें दे रही है तब भी रोज़ाना कम्यूनलिस्ट व्यू (communalist view) प्राच (preach) किए जाते हैं। हम हिन्दू मुस्लिम जनता को एक मुश्किल मोर्चे के लिए जिसे हम दुश्मन के मुकाबले में जमाना चाहते हैं, तैयार कर रहे हैं। लेकिन मुस्लिम लीग कम्यूनलिज़्म को हवा जनता में फैलाकर तफ़र्रका पैदा करना चाहती है। जब इस किस्म की स्पीचें दा जाती हैं तो उनका असर बाहर यह होता है कि हिन्दू मुसलमान आपस में लड़ने के लिए तैयार हो जाते हैं और हम जो फ़ौज तैयार करना चाहते हैं आजादी हासिल करने के लिए और दुश्मन से लड़ने के लिए और इम्पीरियलिज़्म (Imperialism) और कैपिटलिज़्म (capitalism) को तबाह करने के लिए वह हमारी फ़ौज कमज़ोर हो जाती है और मज़बूत नहीं रह पाती। मुस्लिम लीग की कार्रवाइयों का यह प्रैक्टिकल असर पड़ता है। सज्जनों ! मैं कहूंगा कि अगर हमारा मुल्क आजाद नहीं हुआ तो हमारे मुल्क से कैपिटलिज़्म और इम्पीरियलिज़्म दूर नहीं होगा। तब फिर हम किस तरह से ग़रीबों को आराम पहुंचा सकते हैं। चाहे हिन्दू हो चाहे मुसलमान हो चाहे ईसाई हो कोई ग़रीब क्यों न हो—सज्जनों ! मैं तो कहूंगा कि इस कट मोशन के पीछे जो ज़हिनियत है और जो मंशा है वह यह है कि मालदार लोग ज्यादा से ज्यादा दिन ग़रीबों को, चाहे हिन्दू हों चाहे मुसलमान हों एक्सप्लॉइट (exploit) करते रहें और उनको उभरने न दें। यह चीज़ है जो इस कट मोशन के पीछे, इस पार्टी के पीछे जिसकी तरफ़ से यह लाया गया है, जैसा कि मैं महसूस करता हूँ। इस बिना पर मैं अपनी शक्ति भर इस कट मोशन की मुखालिफ़त करता हूँ। मेरे दोस्त मिस्टर लारी ने कहा था कि जब गवर्नमेन्ट ने कम्यूनल अवार्ड में दिए हुए रिप्रेज़ेंटेशन को लेजिस्लेचर में मंज़ूर कर लिया तो उसी के हिसाब से मुसलमानों का रिप्रेज़ेंटेशन सर्विसेज़ में क्यों मंज़ूर नहीं कर लेता। मैं अपने दोस्त से कहूंगा कि कितना ग़लत उसूल उन्होंने बतलाया है और न कांग्रेस ने इसे मंज़ूर ही किया है। अंग्रेज़ों ने किस मंशा से यह रिप्रेज़ेंटेशन जुदागाना इन्तख़ाब के साथ दिया है। वह दूसरी चीज़ है। उस विषय पर मैं जाना नहीं चाहता। कुछ आदमी कहते हैं कि एक क़ास को जितना उसका शेअर गवर्नमेन्ट की आमद में है उसे उतना फ़ायदा न पहुंचे। मैं इस चीज़ को उसूलों तोर से ग़लत समझता हूँ। मैं यह अर्ज़ करूंगा कि आनरेबुल मूवर साहब इस स्ट्रिट को अपने अन्दर से निकाल दें। यह स्ट्रिट हमारे मुल्क के लिये बेहतर साबित न होगी। यह हमारे मुल्क को बरबाद कर देगा और हमारी बढ़ती ताक़त को रोक देगी। यह भी मैं अर्ज़ करूंगा कि मुस्लिम लीग के मेम्बरान भी अपनी इस ज़हिनियत को निकाल दें और हमारे साथ अपने मुल्क को आजाद बनाने के लिए तैयार हो जायें। मैं दावत देता हूँ कि हमारी फ़ौज में आकर शामिल हो जाएं और आगे बढ़ें। मैं इन अल्फ़ाज़ के साथ इस कट मोशन को अपोज़ करता हूँ।

Shri Khub Singh :

شری خوب سنگھ —

جناب والا — اس کٹ موشن کو پیش کرتے ہوئے اور اس کی موافقت میں ہوائے حسرت قسم کے جذبات کا اظہار کیا گیا ہے میں سمجھتا ہوں کہ وہ ہمارے دیش کے واسطے ایک بہت نقصان دینے والا ہے میرے دوست مسٹر دھلیک نے یہہ کہا تھا کہ کیا اپوریشن اس صوبہ میں مسلم راج قائم کرنا چاہتے ہیں۔ میں تو بڑا خوش ہوتا اگر اپوریشن کا یہہ مطلب ہوتا کیونکہ مسلم اچ دن گورنمنٹ سے ندرجہا بہتر ہے لیکن اپوریشن کے طرز عمل اور رویہ سے تو میں یہہ سمجھتا ہوں کہ ان کا ارادہ مسلم راج بھی قائم کرنے کا نہیں ہے بلکہ یہہ کوئی دوسری چیز ہے۔ اب میں بتاتا ہوں کہ اس قسم کے کٹ موشن وغیرہ ہاؤس کے سامنے لانے کا کیا منشاء ہے۔ نوکریوں میں مسلمانوں کا ریپرینٹیشن بہت تیز ہے یہہ چیز میری سمجھ میں نہیں آتی۔ آنریبل ریپرینٹر نے اس چیز کو طاهر کر دیا ہے کہ کچھ محکمہ ایسے ہیں کہ جن میں مسلمانوں کا ریپرینٹیشن بہت تیز چاہا ہے اور کچھ ایسے ہیں جن میں کم ہے کہنے کا مطلب یہہ ہے کہ اگر سب محکموں کا اوسط نکالا جائے تو نوکریوں میں مسلمانوں کا ریپرینٹیشن ان کے ریپرینٹیشن کے اوسط کے مقابلہ میں کہیں زیادہ جاکر پڑتا ہے تو یہہ چیز میری سمجھ میں نہیں آتی کہ یہہ چیز بار بار ہاؤس کے سامنے کیوں لائی جاتی ہے۔ میرے آنریبل دوست نے یہہ بھی کہا ہے کہ جن قیامتوں میں مسلمان کم ہیں ان میں زیادہ کردئے جائیں اور جن میں زیادہ ہیں ان میں کم کردئے جائیں میں عرض کروں گا کہ انہوں نے ایک ایمپریکٹیکبل (impracticable) چیز کو سامنے رکھا ہے جس سے کوئی آدمی نہیں سمجھ سکتا کہ جن محکموں میں مسلمان زیادہ ہیں ان کو نکالا جائے گا اور جن میں ہندو زیادہ ہیں ان کو نکالا جائے گا یہہ خواہ مخواہ کی چیز ہوئی۔ جناب عالی میں اس رولیشن کے پیچھے ایک دوسری چیز اٹھو کرتا ہوں، چیز یہہ ہے کہ آج کی دنیا میں صرف ہمارے صوبہ اور ہندوستان ہی میں نہیں بلکہ ساری دنیا میں دو فیکٹر ورک کر رہے ہیں۔ غریب اور امیر جو لوگ امپیریلسٹ کلاس اور کیپٹلسٹ کلاس کو قائم رکھنا چاہتے ہیں وہ قتی کے پیچھے شکار کھلا کرتے ہیں۔ جب کہ مسلم ایک یہہ اعلان کرتی ہے کہ ہم ملک کو آزاد بنا چاہتے ہیں میں فوراً کہوں گا کہ یہہ چیز غلط ہے مسلم ایک سے بہتر تو وہ جماعت تھی جس کو فیئرفلسٹ ایکریکچرسٹ کہا گیا تھا بعد میں اس کو انڈیپنڈنٹ پارٹی کہا گیا تھا کم سے کم ان کا ارادہ صاف تھا ان کی رائے تھی کہ جو لوگ ملک کی آزادی کے واسطے لڑتے ہیں ان کو کرش (crush) کر کے چھوڑینگے۔ میں مسلم ایک کو زیادہ خطرناک کہتا ہوں کہتے تو ہیں کہ ہم ملک کو آزاد کر کے چھوڑینگے لیکن انکی منشاء یہہ معلوم ہوتی ہے کہ ہندوستان میں زیادہ سے زیادہ دن غیر ملکی حکومت رہے۔ غیر ملکی حکومت کے سایہ میں رہتے ہوئے وہ عربوں کے خون کو چوستے رہیں۔ میں کہونگا اور ثابت کرنے کی کوشش کروں گا کہ ان کا یہہ موشن کیپٹلسٹ مانورٹ کو لئے ہوئے ہے اس سے ملک کو آزاد کرانے کا اور عربوں کو سہانا پہنچانے

[Shri Khub Singh]

کا کوئی بہاؤ پرکت نہیں ہوتا۔ جدا بعالی اس ہاؤس میں کانگریس گورنمنٹ مائندورہتی کو پورے طور سے سہولتیں دے رہی ہے۔ تب بھی رورائہ کمیونلسٹ ریویو پرچہ view preach کئے جاتے ہیں۔ ہم ہندو مسام جنتا کو ایک مشترکہ مورچہ کے لئے جسے ہم دشمن کے مقابلہ میں جمانا چاہتے ہیں تیار کر رہے ہیں لیکن مسلم لیگ کمیونلزم کی ہوا جنتا میں پھیلنا کر تفرقہ پیدا کرنا چاہتی ہے۔ جب اس قسم کی اسپیشیسی دی جاتی ہیں تو ان کا اثر باہر بہہ ہوتا ہے کہ ہندو مسلمان آپس میں لڑنے کے لئے تیار ہو جاتے ہیں۔ اور ہم جو فوج تیار کرنا چاہتے ہیں آزادی حاصل کرنے کے لئے اور دشمن سے لڑنے کے لئے اور اسپیشیلسم اور کمیونٹیلزم کو تباہ کرنے کے لئے وہ ہماری فوج کمزور ہو جاتی ہے اور مضبوط نہیں رہ پاتی۔ مسلم لیگ کی کارروائیوں کا یہہ پروکٹیکل اثر پڑتا ہے۔ سجنوں میں کہوٹکا کہ اگر ہمارا ملک آزاد نہیں ہوا تو ہمارے ملک سے کمیونٹیلزم اور اسپیشیلسم دور نہیں ہوگا تب پھر ہم کس طرح سے غریبوں کو آرام دہونچا سکتے ہیں۔ چاہے ہندو ہو چاہے مسلمان ہو چاہے عیسائی ہو کوئی غریب کیوں نہ ہو۔ سجنوں میں تو کہوٹکا کہ اس کت موشن کے پیچھے جو ذہنیت ہے اور جو مغشا ہے وہ یہہ ہے کہ زیادہ سے زیادہ دن غریبوں کو چاہے ہندو ہوں چاہے مسلمان ہوں اکسپلوایٹ (exploit) کرتے دین اور ان کو ابھرنے نہ دیں یہہ چیز ہے جو اس کت موشن کے پیچھے اس پارٹی کے پیچھے جس کی طرف سے یہہ لایا گیا ہے جیسا کہ میں محسوس کرتا ہوں اس بنا پر۔ میں اپنی شکت پھر اس کت موشن کی مخالفت کرتا ہوں۔ میرے دوست مسٹر لاری نے کہا تھا کہ جب گورنمنٹ نے کمیونل ادارہ میں اس ریپریزنٹیشن کو لیجسلیچر میں منظور کر لیا تو اسی کے حساب سے مسلمانوں کا ریپریزنٹیشن سرورسز میں کیوں منظور نہیں کر لیتی۔ میں اپنے دوست سے کہوں گا کہ کتنا غلط اصول انہوں نے بنایا ہے اور نہ کانگریس نے اسے منظور کیا ہے انگریزوں نے کس منشاء سے یہہ ریپریزنٹیشن جدا گانے انتخاب نے ساتھ دیا ہے وہ دوسری چیز ہے۔ اس دشم پر میں جانا نہیں چاہتا کچھ آدمی کہتے ہیں کہ ایک کلاس کو جتنا اس کا شیرو (share) گورنمنٹ کی آمدنی میں ہے اسے اتنا فائدہ نہ دہونچے۔ میں اس چیز کو اصولی طور سے غلط سمجھتا ہوں۔ میں یہہ عرض کروں گا کہ آنیبل مودر صاحب کی اس اسپرت کو اپنے اندر سے نکال دیں یہہ اسپرت ہمارے ملک کے لئے بہتر ثابت نہ ہوگی۔ یہہ ہمارے ملک کو برباد کر دے گی اور ہماری بڑھتی طاقت کو روک دے گی۔ میں یہہ بھی عرض کروں گا کہ مسلم لیگ نے ممبران بھی اپنی اس ذہنیت کو نکال دیں اور ہمارے ساتھ اپنے ملک کو آزاد بنانے کے لئے تیار ہو جائیں۔ میں دعوت دیتا ہوں کہ ہماری فوج میں آکر شامل ہو جائیں اور آگے بڑھے چلیں۔ میں ان الفاظ کے ساتھ اس کت موشن کو اپوز کرتا ہوں۔

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : خن بہادر مولوی فصیح الدین :

جناب ولاء۔ میں ایک مختصر تقریر کرنا چاہتا ہوں میں یہہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس کت موشن کی جن صاحب نے تحریک کی ہے وہ مسلم ایک

پارٹی کے ممبر نہیں ہیں بلکہ وہ انڈینڈسٹریٹ پارٹی کے ممبر ہیں۔ ا۔ جو کچھ مسلم لیگ کے خلاف کہا گیا ہے اُس سے مسلم لیگ اور کانگریس میں جھگڑے کا اندیشہ ہے۔ دوسری بات یہ ہے کہ ہمارے دوست مسٹر اسحاق خاں جو کہ ایک پرجوش ممبر ہیں اور اکثر پر جوش تقریریں کرتے ہیں انہوں نے اس کت موشن کے متعلق جو تقریر کی ہے وہ نہایت ہی نرم اور دھیمی تقریر تھی۔ جس کا مقصد خود بھی تعجب ہوا۔ اس کے علاوہ میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ایسی تقریریں جیسی ہمارے دوست موهن لال گوتم نے کی ہیں دو چار اور ہوتیں تو مجھے یقین ہے کہ ہمارے دوست اسحاق خاں فوراً اپنا کت موشن واپس لے لیتے مگر اسسوس ہے کہ جتنی اور تقریریں ہوئیں اُن سے مباحثہ میں گرمی بڑھ گئی مگر ہمارے محترم دوست جن کو میں قریب ۲۰ برس سے جانتا ہوں یعنی آنریبل پریمر نے اس بھڑکتی ہوئی آگ کو ٹھنڈا کر دیا۔ میں جانتا ہوں کہ پریمر صاحب نہایت ذی فہم آدمی ہیں اور وہ نہیں چاہتے کہ کسی کے حق کو تلف کریں۔ یہہ کہا جاتا ہے کہ یہہ موشن اس وجہ سے پیش کیا گیا کہ کانگریس کو کوئے میں دھکا دیا جائے اور اُس کی بدنامی ہو جائے اور ہندو اور مسلمانوں میں زیادہ جھگڑا پیدا ہو۔ میں اس خیال سے اختلاف رکھتا ہوں میں یہہ عقلا چاہتا ہوں کہ میں قریب بارہ برس سے کونسل کا ممبر ہوں اور اس عرصہ میں قریب قریب ایک درجن سے زیادہ مرتبہ ملازمتوں میں مسلمانوں کی نمائندگی کا سوال اُٹھ چکا ہے اُس وقت نہ کانگریس گورنمنٹ تھی اور نہ اس قسم کا خیال تھا۔ میں یہہ بھی عرض کروں گا کہ ہمارے دوست کنہر سر مہاراج سنگھ جب وہ قوم ممبر تھے اُس وقت میں بھی یہہ سوال اُٹھایا گیا تھا اور اس پر مختلف تقریریں ہوئی تھیں جو اُس وقت کی پروسیدنگس میں درج ہیں۔ یہہ کہنا کہ یہہ سوال اس وجہ سے اُٹھایا گیا ہے کہ کانگریس کے ہاتھ میں اس وقت گورنمنٹ ہے اس لیے اس وقت یہہ سوال کانگریس کو زچ کرنے کے لیے اُٹھایا گیا ہے۔ یہہ غلط ہے میں جانتا ہوں کہ اگر کانگریس گورنمنٹ اس سوال کے متعلق اطمینان بخش جواب دیتی تو جو آجکل تفرقہ اندازی ہو رہی ہے اور ہندوؤں اور مسلمانوں میں آپس میں جھگڑے ہو رہے ہیں اُس میں بہت کچھ آسانی کانگریس گورنمنٹ کو ہو جاتی۔ جہاں تک میں نے مسلمان ممبران سے گفتگو کی ہے انہوں نے مجھ سے یہہ کہا کہ ہم اس معاملہ میں سخت تقریریں نہیں کرنا چاہتے ہیں کیونکہ ہم کو اس سے سخت نقصان پہنچے گا اور اس معاملہ میں ہم کانگریس گورنمنٹ سے عرضداشت پیش کرینگے۔ میں یہہ بتلانا چاہتا ہوں کہ ہماری طرف سے یہہ جو مطالبہ کیا جاتا ہے وہ ایک پُرانا مطالبہ ہے اور یہہ مطالبہ راؤنڈ ٹیبل کانفرنس (Round Table Conference) کے وقت بھی کیا گیا تھا۔ جتنے ممبر صاحبان اس وقت موجود ہیں وہ سب اس بات کی گواہی دینگے کہ یہہ مسئلہ کس قدر زور شور کے ساتھ انگلستان میں پیش کیا گیا تھا۔ میں آخر میں اُس تجویز کی تائید کرنا چاہتا ہوں جو میرے دوست سر مہاراج سنگھ صاحب نے کمیٹی بنانے کے متعلق پیش کی ہے اور میں پریمر

[Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din]

صاحب سے عرض کرونگا کہ اگر وہ کوئی خاص طے کر لیتی نہیں بنانا چاہتے ہیں کیونکہ اس وقت ہندو مسام کے جھگڑے ہیں اور آب و ہوا موافق نہیں ہے تو اس معاملہ میں کم سے کم ایک غیر سرکاری کمیٹی بنادی جائے تاکہ ہمیں اطمینان ہو جائے۔

Khan Bahadur Maulvi Fasih-uddin : خان بھادور مولوی فریادیں :

جناب والا—میں ایک مختصر تقریر کرنا چاہتا ہوں۔ میں یہ ارج کرنا چاہتا ہوں کہ اس کٹموشن کی جن ساہب نے تھریک کی ہے وہ مسلمان لیگ پارٹی کے ممبر نہیں ہیں بلکہ وہ انڈیپنڈنٹ پارٹی کے ممبر ہیں۔ لیڈر جو کچھ مسلمان لیگ کے خلاف کہا گیا ہے اس میں مسلمان لیگ اور کانگریس میں جھگڑے کا اندیشہ ہے۔ دوسری بات یہ ہے کہ ہمارے دوست مسٹر اسحاق خاں، جو کہ ایک پرجوش ممبر ہیں اور اکثر پرجوش تقریریں کرتے ہیں انہوں نے اس کٹ موشن کے متعلق جو تقریر کی ہے وہ نہایت ہی نرم و خیر تقریر تھی جس کا مسلمانوں کو خود بھی تاجزوب ہوا۔ اس کے علاوہ میں یہ ارج کرنا چاہتا ہوں کہ ایسی تقریریں، جیسی ہمارے دوست مولانا گائمن نے کی ہیں وہ غلط اور ہوتی تو مسلمانوں کے لیے یہ کہ ہمارے دوست اسحاق خاں فریادیں اپنا کٹ موشن واپس لے لیتے۔ مگر افسوس ہے کہ جتنی اور تقریریں ہوئی ہیں ان سے موازنہ میں میں نے دیکھا ہے کہ ہمارے بہتر دوست، جن کو میں کئی برس سے جانتا ہوں یا ان کے دوست پریمر نے اس بڑھتی ہوئی آواز کو ٹنڈا کر دیا۔ میں جانتا ہوں کہ پریمر صاحب نہایت بہتر آدمی ہیں اور وہ نہیں چاہتے کہ کسی کے حق کو تلف کرے۔ یہ کہا جاتا ہے کہ یہ موشن اس وجہ سے پیش کیا گیا کہ کانگریس کو کوئی بھگایا جائے اور اس کی دھمکی ہو جائے اور ہندو مسلمانوں میں زیادہ جھگڑا پیدا ہو۔ میں اس خیال سے سخت خلاف ہوتا ہوں۔ میں یہ بتلانا چاہتا ہوں کہ میں کئی بار برس سے کونسل کا ممبر ہوں اور اس سے میں کئی ایک دھڑ سے زیادہ مرتبہ مسلمانوں کی نمایندگان کا حال دیکھا ہے۔ اس وقت نہ کانگریس گورنمنٹ تھی اور نہ اس قسم کا خیال تھا۔ میں نے بھی ارج کرنا کہ ہمارے دوست کونسلر سر مہاراج سینگھ جب ہوم ممبر تھے اس وقت میں نے اس سوال اٹھایا تھا اور اس پر مسٹر تھریک نے جواب دیا تھا، جو اس وقت کی پریمر میں میں نے دیکھا ہے۔ یہ کہنا کہ اس سوال اس وجہ سے اٹھایا گیا ہے کہ کانگریس کے ہاتھ میں اس وقت گورنمنٹ ہے، اس لیے اس وقت اس سوال کانگریس کو جج (judge) کرنے کے لیے اٹھایا گیا ہے—یہ غلط ہے۔ میں جانتا ہوں کہ اگر کانگریس گورنمنٹ اس سوال کے متعلق اس کے جواب دیتی تو جو آجکل تک اندازہ ہو رہی ہے اور ہندوؤں مسلمانوں میں اس میں جھگڑے ہو رہے ہیں اس میں کچھ آسانی کانگریس گورنمنٹ کو ہو جاتی۔ جہاں تک مسلمان ممبران سے گفتگو کی ہے انہوں نے مجھ سے یہ کہا کہ ہم اس معاملے میں سخت تقریریں نہیں کرنا چاہتے ہیں کیونکہ ہم کو اس سے سخت نقصان پہنچے گا اور اس معاملے میں کانگریس گورنمنٹ سے ارجداشت پیش کریں گے۔ میں یہ بتلانا چاہتا ہوں کہ ہماری طرف سے جو مطالبہ کیا جاتا ہے وہ ایک پرانا مطالبہ ہے اور یہ مطالبہ راونڈ ٹیبل کنفرنس (Round Table Conference) کے وقت بھی کیا گیا تھا۔ جتنے ممبر صاحبان اس وقت میں نے دیکھا ہے وہ سب اس بات کی گواہی دے گئے کہ یہ مسئلہ کس قدر زور و شور سے انگلستان میں پیش کیا گیا تھا۔ میں آخر میں اس توجہ کی تائید کرنا چاہتا ہوں کہ ہمارے دوست سر مہاراج سینگھ صاحب نے کمیٹی بنانے کے متعلق پیش کی ہے اور میں پریمر سے یہ ارج کرنا کہ اگر وہ کوئی باجوابتا کمیٹی نہیں بنانا چاہتے ہیں کیونکہ اس وقت

हिन्दू मुनल्लिम जगड़े हैं और आवहवा मुआफिक नहीं है तो इन मामले में कम से कम एक नंग मक्कारी कमेटी बना दी जावे ताकि हमें इन्फानान हो जावे ।

Dr Manik Chand Jatav Vir. डाक्टर मानिकचन्द जाटव वीर :

स्वीकर महोदय—इस कट मोशन में थोड़ा सा जिक्र डिप्रेस्ड क्लास का आया है, लिहाजा मैं डिप्रेस्ड क्लासेज के मामले को लेने हुये इस ऐवान में इसके सम्बन्ध में कुछ कहना चाहता हूँ । यह बात जरूर है कि जिस वक्त इस तरफ से जब २ अछूतों के प्रति आवाज उठाई जाती है तो उस तरफ से यह बात कही जाती है कि कम्यूनल एवार्ड की बात पर ज्यादा जोर न दिया जाय । लेकिन हम देखते हैं कि प्रत्येक जाति के रिप्रेजेन्टेशन को जब मैं देखता हूँ तो मालूम होता है कि हर एक सर्विस के अन्दर है—जैसा कि हमारे माननीय प्रीमियर महोदय ने कहा है कि इतना परमेन्टेज डिप्टी कलेक्टरों में मुसलमानों का है, इतना परमेन्टेज डिप्टी म्युनिसिपल पोलिस में अमुक २ जातियों का है, इतना २ नायब तहसीलदारी इत्यादि में है । लेकिन जब हम अपनी तरफ नजर डालते हैं तो मालूम होता है कि हमारे रिप्रेजेन्टेटिव किसी परमेन्टेज में नहीं है । मैं इस हाउस में पूछना चाहता हूँ कि आप कृपा कर के यह बतलाइये कि वह कोम जो हजारों वर्ष से कुचली गई है उसका रिप्रेजेन्टेशन इस प्रान्त के अन्दर, इस देश के अन्दर सरकारी नौकरियों में कितना है । इसका जवाब मिल जाता है तो मालूम होगा कि कितना बड़ा अन्याय है । जहां तक मुझे मालूम है अछूत जाति का कोई रिप्रेजेन्टेशन नहीं है । बजट के पहले मैंने एक रिजोल्यूशन इस प्रकार का एमेन्डमेंट में रक्खा था कि यह अछूत तुम्हारे भाई है । यह इसी देश के रहने वाले हैं । रिजोल्यूशन यहां रक्खा परन्तु अफसोस उस पर बहम करने का मौका नहीं मिला और रिजोल्यूशन के ऊपर इतनी बहम बढ़ा दी और मेरे प्रस्ताव को नहीं आने दिया । मेरा यह प्रस्ताव था कि “25 percent seats should be reserved for the depressed classes.” लेकिन अफसोस है कि मेरे प्रस्ताव के ऊपर बहम का दिन नहीं दिया गया । दूसरे सूबों में जहां की सरकार अछूतों के लिये कोशिश कर रही है, इस सूबे में हमारी सरकार को अछूतों के लिये क्या करना चाहिये । हमारे प्रस्तावों पर इतनी बहस बढ़ा दी कि मेरे रिजोल्यूशन का पता न चला । मैं तो यह जानता हूँ कि अभी गरीबों के दिन नहीं हैं क्योंकि कुंवर सर महाराज सिंह का रिजोल्यूशन हमारी सरकार ने ले लिया । लेकिन मेरी प्रार्थना करने पर भी मेरी सुनवाई न हुई । मैं समझता हूँ कि देश के अन्दर उन अछूतों के भाग्य नहीं जगे हैं । अब मैं एक बात और बतलाना चाहता हूँ कि दो समुदाय इस देश के अन्दर बने हुए हैं । वह यह हैं—एक तो राजनैतिक अधिकारी हैं दूसरे समाज के अधिकारियों में जिनके पास राज की शक्ति है, वह कहते हैं कि अछूतों के वास्ते मंदिर खोल दिये जावें, उनके वास्ते कुये खोले जावें और जिनके पास सामाजिक अधिकार हैं वह यह कहते हैं कि राजनैतिक अधिकार दिये जावें । हमारी समझ में यही नहीं आता कि यह क्या तमाशा है ।

जैसा नवाब साहब छतारी पर पंडित धुलेकर साहब ने फिकरा कसा था कि क्या वह जुलाहों के साथ ऐसा समान व्यवहार करने के लिये तैय्यार हैं, मुझे तो बड़ी खुशी होती अगर हमारे पूज्य मालवीय जी यह कहते कि हम अछूतों के साथ मंदिरों में पूजा करने के लिये तैय्यार हैं । दूसरी बात ठाकुर मानक सिंह जी ने इस ऐवान में दर्शाई है । वह यह है कि जाति के विषय पर अपील करके सब लोग अपना २ रिप्रेजेन्टेशन इस ऐवान में मांगते हैं लेकिन उनको यह मालूम नहीं है, वह अपनी छाती पर हाथ रख कर देखें कि उनका रिप्रेजेन्टेशन सरकारी राज में कितना है । जो अछूत कहलाते हैं उनका इस सूबे की गवर्नमेन्ट में कितना है । आगे मैं आपको

[Dr. Manik Chand Jatav Vir]

बतलाना चाहता हूं और मेरी तो यह प्रार्थना है कि मैं यह देखना चाहता हूं कि आखिरकार सरकार का क्या रवैया है और सरकार अच्छों के साथ क्या करना चाहती है। मैं सरकार की तरफ से जानना चाहता हूं और उम्मीद करता हूं कि वास्तव में यह रिप्रेजेंटेशन जैसा है वह ठीक नहीं है। सबका रिप्रेजेंटेशन बन्द कर दिया जाये और अच्छों का रिप्रेजेंटेशन सबसे ज्यादा रक्खा जाये तभी वह बराबरी पर आ सकते हैं। मैं तो आपसे इन्साफ की दुहाई देता हूं, हिन्दू और मुसलमान की दुहाई नहीं देता हूं। आपके लिये सब जाति के आदमी बराबर हैं। इसलिये मैं इस कट मोशन का समर्थन करता हूं और आपसे यही प्रार्थना करता हूं कि दलितों के वास्ते सभी सरकारी जगहों में ज्यादा से ज्यादा अधिकार हों।

Dr. Manik Chand Jatav Vir :

ڈاکٹر مانک چند جٹو ویر -

ایمپیکر مہودے - اس کٹ موشن میں تھوڑا سا ذکر قیڑست کلاس کا آیا ہے لہذا میں قیڑست کلاسز کے مسئلے کو لیتے ہوئے اس ایوان میں اس کے سمبندھ میں کچھ کہنا چاہتا ہوں۔ یہ بات ضرور ہے کہ جس وقت اس طرف سے جب جب اچھوتوں کے پورے آواز اٹھائی جاتی ہے تو اس طرف سے وہ بات کہی جاتی ہے کہ کمیونل ایوارڈ (Communal award) کی بات پور زیادہ زور نہ دیا جائے۔ لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ پریٹیک جات کے رپریزنٹیشن (representation) کو جب میں دیکھتا ہوں تو معلوم ہوتا ہے کہ ہر ایک سروس کے اندر ہیں۔ جیسا کہ ہمارے ماننیہ پریمیر مہودے نے کہا ہے کہ اتنا پریسنٹیج قیڑتی کلکٹروں میں مسلمانوں کا ہے اتنا قیڑتی پریسنٹیج قیڑتی سپرنٹنڈنٹ پولیس میں آموک آموک جاتیوں کا ہے۔ اتنا اتنا نائب تحصیلداری اینیاد میں ہے لیکن جب ہم اپنی طرف نظر ڈالتے ہیں تو معلوم ہوتا ہے کہ ہمارے ریزولیشن (representative) کسی پریسنٹیج میں نہیں ہیں۔ میں اس ہاؤس سے پوچھنا چاہتا ہوں کہ آپ کرنا کر کے یہ بتلائیں کہ وہ قوم جو ہزاروں برس سے کچلی گئی ہے اس کا رپریزنٹیشن اس پرائنٹ کے اندر اس دیش کے اندر سرکاری نوکریوں میں کتنا ہے اس کا جواب مل جاتا ہے تو معلوم ہرگا کہ کتنا جڑا افتا ہے۔ جاں تک مجھے معلوم ہے اچھوت جاتیہ کا کوئی رپریزنٹیشن نہیں ہے بھت کے پہلے میں نے ایک ریزولیشن اس پرکار کا اسمبلی میں رکھا تھا کہ یہ اچھوت تمہارے بھائی ہیں یہ اس دیش کے رہنے والے ہیں۔ ریزولیشن یہاں رکھا پورنتو افسوس اس پر بحث کرنے کا موقع نہیں ملا اور ریزولیشن کے ادیر اتنی بحث کروادی اور میرے پرستاؤ کو نہیں آنے دیا۔ میرا یہ پرستاؤ تھا کہ 25 per cent. seats should be reserved for the depressed classes۔ میرے پرستاؤ کے ادیر بحث کا دن نہیں دیا گیا۔ دوسرے صوبوں میں جاں کہ سرکار اچھوتوں کے لئے کوشش کر رہی ہے اس صوبہ میں ہماری سرکار کو اچھوتوں کے لئے کیا کرنا چاہیئے دوسرے پرستاؤ پر اتنی بحث بڑھادی کہ میرے ریزولیشن کا پتہ نہ چلا۔ میں تو یہ چاہتا ہوں کہ ابھی غریبوں کے دن نہیں ہیں کیونکہ کنور سر مہراج سنگھ کے ریزولیشن کو ہماری سرکار نے لے لیا لیکن

میری پرارتہا کرنے پر یہ میوے - ہوائی نہ ہوئی ۔ میں سمجھتا ہوں کہ دش کے اندر ان اچھوتوں کے ہاگیکہ نہیں ہے ۔ اب میں ایک بات اور بتانا چاہتا ہوں کہ دو سداائے اس دیش کے اندر بے ہوئے ہیں وہ یہہ ہیں ایک تو راج نینک ادھکاری ہیں دوسرے سماج کے ادھکاریوں میں جن کے پاس راج شکت ہے ۔ وہ کہتے ہیں کہ اچھوتوں کے واسطے مندر قبول دیئے جاویں ان کے واسطے کڈ ٹیڈں دیولے جاویں اور جن کے پاس سماجک ادھکار ہے وہ یہہ کہتے ہیں کہ راج نینک ادھکار دیئے جاویں ۔ یہہ ہماری سمجھ میں نہیں آتا کہ یہہ کیا تہشہ ہے ۔ جیسا نواب صاحب چھتری پر پنڈت دھیر صاحب نے فترہ کسا تھا کہ کیا وہ دھلاہوں کے ساتھ ایسا سماں بیہار کھار کرنے کے لیئے تیار ہیں مجھے تو بڑی خوشی ہوئی اگر ہمارے پوجیہ مائوی حی یہہ کہتے کہ ہم اچھوتوں کے سقبہ مندروں میں پوجا کرنے کے لیئے تیار ہیں ۔ دوسری بات تھا کہ مانک سنگھ جی نے اس ایوان میں درشتی ہے وہ یہہ ہے کہ جاتیہ کے رشہ پر اپیل کر کے سب لوگ ایذا پیدا رپرنتیشن اس ایوان میں مانگتے ہیں لیکن ان کو یہہ معلوم نہیں ہے کہ ایسی چماتی پر ہاتھ رکھ کر دیکھیں کہ ان کا رپرنتیشن سرکاری راج میں کیا ہے جو اچھوت کہلاتے ہیں ان کا اس صوبے کی گو نمٹ میں کیا ہے ۔ آگے میں آپ کو بتانا چاہتا ہوں اور یہی تو یہہ پرارتہا ہے کہ میں یہہ دیکھنا چاہتا ہوں کہ آحکار سرکار کا کیا رویہ ہے اور سرکار اچھوتوں کے ساتھ کیا کرنا چاہتی ہے میں سرکار کی طرف سے جاما چاہتا ہوں اور امید کرتا ہوں کہ واسو میں یہہ رپرنتیشن جیسا ہے وہ تھیک نہیں ہے ۔ سب کا رپرنتیشن بند کر دیا جائے اور اچھوتوں کا رپرنتیشن سب سے زیادہ رکھا جائے تب ہی وہ برابر ہو سکتے ہیں ۔ میں تو آپ سے انصاف کی دہوائی دینا ہوں ہندو اور مسلمان کی دہوائی نہیں دیتا ہوں آپ کے لیئے سب جاتیہ کے آدمی برابر ہیں اسی لیئے میں اس کٹ موشن کا سمرتہن کرتا ہوں اور آپ سے بھی پرارتہا کرتا ہوں کہ دنوں کے واسطے سرکاری سب ہی جگہوں میں زیادہ سے زیادہ ادھکار ہوں *

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Sir, when I tabled this cut motion I had no idea that it will let loose the floodgates of communal passion chauvinism and when I introduced the subject I deliberately used language which I thought was innocent. I did not say a single word in order that it may be misunderstood by the Government or ruffle its feelings and I prefaced my remarks by saying that this motion was not in the nature of a censure, it was not to embarrass the Government or to discredit the Congress party. But unfortunately speaker after speaker who rose, indulged in communal language and I felt tempted to retort, but I have today inflicted on myself the self-denying ordinance of not saying a single word in that connexion simply because the speech of the Hon'ble the Premier has created an impression on me that he really means business. After saying this I will, Sir, now come to the statement of the Hon'ble the Premier. I am very glad that the Hon'ble the Premier has taken a realistic view of the whole situation and

[Mr. Muhammad Ishaq Khan]

I am glad he was pleased to say that the Government must care for the sentiment of others. The question of communal representation cannot be disregarded. When once the Hon'ble the Premier makes that statement, it means that he really wants to tackle this problem in a statesmanlike spirit and he wants to take a realistic view of the whole situation. He was also pleased to say that although he has not been able to make up his mind one way or the other, he will certainly try in due course of time to hold an informal conference—not a formal one of the members of this House only—but of members outside this House, in order to devise a common measure of agreement so far as this question is concerned. He further said that the present atmosphere in the province was not congenial for holding such a conference. May I ask him, Sir, as to when he proposes to hold that conference? If I am able to know as to the period of time within which he will hold such a conference, I will not press this motion. Before resuming my seat I would like to reply to some of the observations of my honourable friends which were in the nature of personal criticisms. Mr. Pandit said that the motion was not made in “good faith.” I do not know what he meant by that expression “good faith” but I think that we could also very easily say that this criticism was not made in good faith. The conduct of our lives is the only proof of the sincerity of our hearts and we shall wait and see whether the motion was in good faith or the criticism of my honourable friend was in good faith.

The Hon'ble the Premier : Sir, certain remarks have been made on behalf of the depressed classes and their representation in the services. I may state here that the problem of the depressed classes is a very comprehensive one ; it is as much a social as an economic problem. The Government has been trying to do all it can in the matter. It has removed those provisions from the rules as they stood when the Government assumed office, by which any disqualification was imposed on the members of the depressed classes. The Government has passed orders to the effect that no person, whatever be his caste, creed or colour, should be disqualified from seeking access to any place, from making use of any public property or from occupying any public office. There is no rule now which imposes any ban on them. The Government has also added this year another Rs.50,000 by way of scholarships and provision for other needs of the depressed classes. My own view is that a part of this money should be devoted to ensuring and securing ways and means for imparting higher education to members of the depressed classes so that they may be able to take the degrees of B.A. and M.A., become research scholars and may be qualified to fill the highest posts in the land. My feeling is that so long as the members of that community—at least some of them—are not fully trained to represent and labour for the community it is difficult for us to lift them up or to secure full justice for them. I may also inform the honourable member that almost in every case that has passed through me and has been forwarded to the Public Service Commission, whether it was about nominations for the post of Deputy Collector, or Naib

tahsildar or others—I have recommended that at least one of them should belong to the depressed classes. I have also recommended to them that they should attempt to see that at least one of the persons recommended by them belongs to the cultivator and tenant classes, so that the men who come from the poor masses may be given the opportunity of serving the people in responsible positions. It is our desire that the poorest of the poor should have their share of the posts available and should have an opportunity of serving the public and that they should possess all the rights and privileges that are associated with those offices. We have not been slack in performing our duty to the depressed classes and we want to do all we can for them.

Now, Sir, there are certain remarks made by Mr. Walford for which I wish to congratulate him and there were also certain other criticisms made. We were told that selections should not be made on the basis of population, that the only consideration that should weigh with Government should be that of fitness and of efficiency. It is for the House to make up its mind and to suggest what criteria should be applied in these cases. If Mr. Walford can persuade other members I will not stand in his way. His position is unassailable and I leave it to him to try and secure their support.

Mr. H. G. Walford : Before that happens, will the Hon'ble the Premier also tell the Public Service Commission to bear in mind the claims of the Anglo-Indians for nomination to these posts ?

The Hon'ble the Premier : I want to assure Mr. Walford that I am prepared to see to it that the claims of no Anglo-Indian, who is qualified, are disregarded.

No man who is qualified should be, I think, superseded by any other person. I think that is the principle that he wants to define and that I am prepared to accept. So there is no quarrel so far as he and I are concerned. Sir, it is practically conceded by all that this is not an occasion when we could meet in any conference, whether formal or informal, to consider the question of communal representation in services. My friend, the mover of the motion, asked whether I would be prepared to explore all possible avenues for bringing about a satisfactory solution of this problem when there is a congenial atmosphere, when there is a hope that our efforts may prove fruitful. If he can accept that we can have that atmosphere tomorrow. I am prepared to discuss with him and if he and I can agree I think many more will agree. He attributed to me something more than what I had said. I think I said that it was my intention to call a sort of round table conference where the leaders of different communities could meet, discuss and thrash out this problem. I also said that I had made a declaration to that effect here. I can only repeat that I can not at present make a definite promise that I would call that conference on any particular date. I have no quarrel with the suggestion that he has put forward but my exact words were as described above. I can only say that this is not one of the things that we can easily solve. I do know that irritation will go on even if that problem is solved. It is not the real value of things which appeals to the people. Some particular aspect of a matter interests them

[The Hon'ble the Premier]

that they attached too much importance to it. This matter has similarly come to assume an importance disproportionate to its real worth, but none the less it deserves to be tackled. I think I should not take more time of the House.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : In view of the assurance given by the Hon'ble the Premier and the conciliatory statement made by him, I beg leave to withdraw the motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Muhamad Ishaq Khan : Sir, I beg to move that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Ministers—1. Pay of Ministers and Parliamentary Secretaries, a reduction of Re.1 be made in order to draw the attention of the Government for the immediate establishment of a Municipality at Basti.

Sir, it was only last year that I raised this very question through a cut motion and the Hon'ble Minister of Local Self-Government was pleased to say that she would convert Basti town in the near future into a municipality. Her reply was "I can assure the honourable mover that the matter will be considered very favourably in the near future." Sir, I need not reiterate all the points which I raised last year in connexion with this cut motion. Basti, in view of its population, in view of its income, in view of its other amenities of social life is eminently fitted to be converted into a municipality and I understand that most probably orders have been passed about the conversion of this town into a municipality.

I would, therefore, instead of detailing all the facts concerning this town, would like to hear the statement of the Hon'ble the Premier or the Hon'ble the Minister of Local Self-Government before I proceed any further.

The Hon'ble the Premier : Sir, this question was discussed last year. It was felt then that there was quite a good case for converting the Basti Town Area into a municipality. If for no other reason, then for the supreme fact that the honourable mover of this cut motion comes from Basti, I think Basti should be given the status of a municipality. Then he would at least be more tender in his attacks on Government than he has been. I can say this much that the proposal has received the attention of the House and the Hon'ble the Minister will be able to throw some light on it.

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government : Sir, Government have decided to convert the notified area of Basti into a municipality. As honourable members are aware, the conversion requires a certain procedure and a recommendation has been made to the Commissioner to set about the matter and to send out his own recommendations as early as possible. The moment his recommendations are received, the matter will be sanctioned, and I trust there will be no further cause of complaint to the honourable mover.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: I am grateful, Sir, for the statements made by the Hon'ble the Premier and the Hon'ble the Minister of Local Self-Government, and in view of their statements I beg leave of the House to withdraw it.

The motion was, by leave, withdrawn.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to move that under sub head A—Head of Province Executive Council and Ministers—(g) Ministers—1. Pay of Ministers, etc., a reduction of Re. 1 be made to add one more Minister from amongst depressed class members of the Legislative Assembly.

حاجان بہادر مولوی فصیح الدین

جناب صدر —

وہ دوست جن کے واسطے میں نے یہ کٹ پیش کیا ہے وہ زیادہ تر اردو دار ہیں —

खान बहादुर मौलवी फसीहुद्दीन :

जनাব सदर—वह दोस्त जिनके वास्ते मैंने यह कट पेश किया है वह ज्यादातर उर्दू दां हैं।

The Hon'ble the Minister of Revenue : Sir, it is not in order.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-uddin : May I know what are the objections of the motion not being in order?

The Deputy Speaker : You say that it is not in order, but what are your reasons for it?

The Hon'ble the Minister of Revenue : It is not in order, Sir, because the mover has suggested in his motion the addition of a Minister.

The Hon'ble the Premier : Sir, motions for reduction are moved with a view to criticizing the acts of Government and not as to how the Government should not or should have been formed. That is a different thing. There is a certain provision made for a certain purpose. You can by moving a cut attack the persons for whom that provision is made but you cannot take up a question or a subject which does not lie within the purview of those who are sought to be attacked. It is not an administrative act and it is not the Government that appoints Ministers. The provision is for the salaries of Ministers.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : I beg to say that I am not criticizing the Government or any act done by them. I am throwing out a suggestion as there is no place in the budget for throwing out that suggestion and I believe it is not the Governor who is attacked or is to be criticized in connexion with the motion like this but it is the policy of the Cabinet which is made the subject of a motion like this. So for this reason this motion of mine is in order.

The Advocate General : Under section 51 of the Government of India Act the Governor's Ministers shall be chosen and summoned by him and the functions of the Governor under this section with respect to the choosing and summoning of the Ministers, and with respect to the determination of their salaries, shall be exercised by him in his discretion. Thus the number of Ministers he chooses and everything which he does relating to the Ministers is done by the Governor in his discretion and any discussion in this House would be a discussion on the action of the Governor which he exercises in his discretion and is therefore not in order.

Mr. H. G. Walford : Sir, my learned friend the Advocate General seems to have completely misunderstood the position. The motion before the House has been put forward with the intention of drawing the attention of the Treasury Benches to the necessity and desirability of having a member of the depressed classes as a Minister in the Ministry. Although the Governor appoints the Ministers yet he does it upon the advice of the Prime Minister as to who should be included in the Cabinet. Therefore there can be nothing unconstitutional in the present Government accepting the principle underlying this motion. I do respectfully submit that when the Congress decided to accept office, I am perfectly sure, that though the appointments of Minister was made by the Governor, the names of the members of the Cabinet were suggested by the Prime Minister and it was the latter who advised as to who his colleagues should be and the Governor acted upon this advice. The motion before the House is not intended to criticize the Governor's action but in fact to get the present Government to advise him to have a depressed class Minister among so many others. I therefore cannot see how the Governor's action will be criticized by the discussion of this motion. It is obviously a criticism of the Prime Minister and is to draw his attention and that of his other colleagues to the necessity of tendering their advice to the Governor to appoint a depressed class Minister and I do submit that the motion is perfectly relevant and constitutional and can be discussed in the House. We are not concerned with the rights or wrongs of the Governor's action in having appointed the present Ministry. We are asking the Executive to advise the appointment of a Minister from the depressed classes. Under these circumstances it is definitely relevant and it does not touch the constitutional question or the legal question at all.

The Hon'ble the Premier : We are concerned only with the constitutional practice and the Governor will be guided by us and will probably listen to us. But here is the thing to add one more Minister. It is a peremptory order.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Sir, I would refer to rule 32 on page 12 which says, "The Governor acting in his discretion may at any time before the resolution is moved inform the President that he disallows any resolution or any part of a resolution on the ground

that it relates to or affects the discharge of any of the functions of the Governor in so far as he is by or under the Act required to act in his discretion or exercise his individual judgment, and if he does so, the resolution or part of the resolution shall not be placed on the list of business or if it has been placed on the list of business, it shall not be moved." This rule applies to the Governor acting in his discretion. Now rule 34 says that the provision of rule 32 shall apply to all motions. It has been pointed out that this function vests in the Governor acting in his discretion. So this comes under rules 32 and 34 and it cannot be allowed without the sanction of the Governor. This function of selecting Ministers is exercised by him in his discretion and so the motion cannot be moved under the rules.

The Deputy Speaker : Will the Advocate General point out the rule under which this question cannot be discussed ?

Mr. H. G. Walford : May I bring another point to your notice, that is last year a similar motion was made by Raja Jagannath Bakhsh Singh asking the Government to have a special Minister for Agriculture and the motion was allowed to be discussed on the floor of this House. So when a motion for the appointment of a special Minister was allowed to be discussed here, this motion being of the same kind can and should be allowed to be discussed.

The Deputy Speaker : Can you point out to me any resolution or motion on this subject ?

Mr. H. G. Walford : Such a motion was, Sir, moved last year on the question of various portfolios by Raja Jagannath Bakhsh Singh.

The Deputy Speaker (to the Advocate General) : Have you been able to find out any section or ruling ?

The Advocate General : I will just find out.

Dr. Syed Husain Zaheer : Without any reference to this particular motion I would appeal to Government to withdraw its objection against the discussion by the House of a motion which may be entirely within the discretion of the Governor. I submit, Sir, that we should generally be permitted to discuss such motions also.

The Hon'ble the Premier : There is no question of the Government raising an objection or of the Government withdrawing an objection. If the rules do not permit it, then the rules should be changed. So long as the rules are in the shape in which they are, they are binding on the House and on every member of the House.

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

मैं यह अर्ज करना चाहता हूँ कि जिस तरीके से इस कट मोशन के वर्डिंग्स हैं उससे तो गवर्नर के काम को क्लिफसाइज नहीं किया जा रहा है। इसका मतलब महज इतना है कि एक मिनिस्टर और बढ़ा दिया जाये। गवर्नर अपने डिसक्रीशन को प्रीमियर के कहने पर एक्सरसाइज करता है। गवर्नर को जो हिदायत इन्स्ट्रुमेन्ट आफ इन्स्ट्रक्शन्स (Instrument of

[Shri Mahabir Tyagi]

Instructions) में दी गई है उसमें साफ़तौर पर लिखा गया है कि जो मेजारिटी पार्टी होगी उसके लीडर की कंसेन्ट में अपने डिसक्रीशन (discretion) का प्रयोग करेंगे। अलावा इसके जब स्पीकर महोदय ने इस मोशन को अजेन्डा पर आने की इजाजत दे दी है तो कुछ समझ कर और गौर करके ही दी होगी।

Shri Mahabir Tyagi :

شری مہابیر تیاگی —

میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ جس طریقے سے اس مٹ - موشن کے درفنگس ہیں اُس میں نو گورنر کے کام کو کریٹیکی سائز (criticize) نہیں کیا جا رہا ہے اس کا مطلب محض اتنا ہے کہ ایک منسٹر اور بڑھادیا جائے - گورنر اپنے ڈسکریٹیشن کو پریزیٹم کے کہنے پر اکسپرائز کرتا ہے گورنر کو جو ہدایتیں انسٹرومنٹ آف انسٹرکشنس (Instrument of instructions) میں دی گئی ہیں اُس میں صاف طور پر دیا گیا ہے کہ جو میجسٹریٹری ہوگی اُس کے لیڈر کے کنسنٹ سے اپنے ڈسکریٹیشن کا پریوگ کریں گے - علاوہ اس کے جب اسپیکر مہودے نے اس موشن کو ایجنڈا پر آئے کی اجازت دے دی ہے تو کچھ سمجھ کر اور غور کر کے ہی دی ہوگی -

Chaudhri Khaliquzzaman : In matters of interpretation of rules I think that extraneous consideration should not be introduced. What will be the effect of an interpretation, should be absolutely outside our consideration. If the rule permits that this cut motion should be discussed, it should be discussed. If it does not, it should not be discussed. But to put a certain interpretation from the point of view of its effect on the general powers of the Government or the Governor will be absolutely wrong. Therefore my submission is that the Deputy Speaker will kindly look to the rule only and give his ruling irrespective of any other consideration.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : May I request that the Hon'ble Minister of Justice and Development may throw some light on this matter ?

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I wish to say two things. In the first place by a cut motion a member of the House is entitled to criticise the Government where a certain addition of expenditure has not been made, i.e. we can suggest to Government an addition of expenditure by a reduction motion. This is one thing. The second point is that in the matter of appointment and the existence of a certain ministry, there may be a grievance of certain communities, classes or groups of people in the House and outside. May I ask the learned Advocate General that if it is not proper to discuss this point in this connexion, how else can this matter be brought before this House which may be a legitimate grievance of the public. Are we entirely deprived of any such opportunity of speaking in this House. If not where is the opportunity for us to speak in this connexion.

*Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गोतम :

एक रोज पहले जब मैंने एक कट मोशन डिस्कम करने के लिये प्वाइन्ट आफ आर्डर रेज किया था तो इसके बारे में आपने फरमाया था कि यह जो नीचे ब्रेकिट में लिखा हुआ है वह एक्सप्लेनेशन है, रेजोल्यूशन नहीं है। तो मैं उस आपकी रूलिंग के आधार पर यह अर्ज करना चाहता हूँ कि असली प्रपोजल यह है कि उसमें एक रुखा कम किया जाये और जो नीचे ब्रेकिट में दिया गया है वह सबस्टेन्शियल प्रोपोजीशन (substantial proposition) नहीं है। आगे यह फरमाया था कि यह डिस्कम करने वाली बात या असली चीज नहीं है। आपकी यही राय थी 'एक रुखा कम किया जाये'। तो मैं अर्ज करूंगा कि आपकी रूलिंग के मुताबिक असली प्रपोजल यही है और ब्रेकिट में जो दिया हुआ है वह नहीं। यह मेरा आरग्यूमेंट है। इवलिये जो खान बहादुर नाहव का असली कट है उसको बहस में ले लीजिये। बाकी नकरीर में जो उसमें हटकर इर्रीलिवेन्ट (irrelevant) कहे तो उनको रोका जाये।

Shri Mohan Lal Gautam : شری - موہن لال گوتم —

ایک درپہلے جب میں نے ایک کٹ موشن ڈسکس (discuss) کرنے کے لئے رولٹ آف آرڈر دیز کیا تھا تو اس کے بارے میں آپ نے فرمایا تھا کہ یہ جو نیچے بریکٹ میں لکھا ہوا ہے وہ ایکسپلینیشن (explanation) ہے، ریزولوشن نہیں ہے تو میں اُس آپ کی رولنگ کے آدھار پر یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اصلی پروپوزل یہ ہے کہ اُس میں ایک روپیہ کم کیا جائے اور جو نیچے بریکٹ میں دیا گیا ہے وہ سبسٹینشل پروپوزیشن (substantial proposition) نہیں ہے۔ آپ نے یہ فرمایا تھا کہ یہ ڈسکس کرنے والی بات یا اصلی چیز نہیں ہے آپ کی یہی رائے تھی ایک روپیہ کم کیا جائے۔ تو میں عرض کر رہا تھا کہ آپ کی رولنگ کے مطابق اصلی پروپوزل یہی ہے اور بریکٹ میں دیا ہوا ہے وہ نہیں۔ یہ میرا آرگومینٹ ہے اس لئے جو خار بہادر صاحب کا اصلی کٹ ہے اُس کو بحث میں لے لیتے ہیں باقی تقریر میں جو اُس سے ہٹ کر اریلوٹ (irrelevant) کہیں تو ان کو روکا جائے۔

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

जनाव वाला—तो मैं यह पूछना चाहता हूँ कि इस रूलिंग के बाद जो मिनिस्ट्रान, गवर्नर ने अपने डिस्क्रिशन से मुकर्र किए हैं क्या उन पर चुकना चीनी नहीं हो सकती है?

Shri Mahabir Tyagi

شری مہابیر تیاگی —
جناب والا -

تو میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اس رولنگ کے بعد جو مسٹر ان گورنر نے اپنے (discretion) ڈسکریشن میں مقرر کیے ہیں کیا ان پر فکٹ چھٹی نہیں ہو سکتی ہے۔

The Deputy Speaker : I think the motion is not in order and my reasons are these. According to section 51, the Ministers are chosen by the Governor and the functions of the Governor under that section are

[The Deputy Speaker]

exercised by him in his discretion. Here in the Assembly we are concerned with the acts of Ministers and not with the acts of the Governor or the acts done by him in his discretion. The result of the discussions on this motion is to discuss virtually the act of the Governor and consequently I think we shall not be in order if I allow discussion on this motion here. I shall therefore rule it out of order.

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

मेरा सिर्फ पूछने का मंशा यह है कि उन मिनिस्ट्रान को जिनको कि गवर्नर ने अपने डिसक्रीशन को एक्सरसाइज करते हुए तर्करा किया है उनके ऊपर इस हाउस में नुक्ता चीनी कर सकते हैं या नहीं ?

Shri Mahabir Tyagi :

— شری مہابیر تیاگی —

میرا صرف پوچھنے کا منشاء یہ ہے کہ اُن منسٹران کو جن کو کہ گورنر نے اپنے ڈسکریژن کو (exercise) کرتے ہوئے تقرر کیا ہے اُن کے اُپر اس ہاؤس میں نکتہ چینی کرسکتے ہیں یا نہیں -

The Deputy Speaker : डिप्टी स्पीकर :

आप कर सकते हैं।

— ڈپٹی اسپیکر —

آپ کرسکتے ہیں -

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to move that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Minister—I—Pay of Ministers, etc. a reduction of Re.1 be made.

The Hon'ble the Minister of Revenue : Mr. Deputy Speaker, I object to this motion, because Minister's salary is fixed by an Act of this House.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : I have not heard what the Hon'ble the Minister has said about this motion. Has he raised any objection that this motion is not in order.

The Deputy Speaker : I think the motion is in order. Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din Sahib may proceed.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, it goes without saying that the expenditure of the Government of these provinces has been increasing by leaps and bounds, and specially the expenditure connected with the administrative machinery of these provinces. The report of the Fremantle Economy Committee to which I have referred in my statement about the object of this motion will show that since 1911 the expenditure on the district officers and their assistants had increased during the period of fifteen years by as much as 39 per cent. and that the expenditure on the deputy collectors had increased by as much as 45 per cent. The report also shows that the expenditure on the establishment had increased by as much as 85 per cent. and the total increase on the cost of administration had

increased by as much as 25 per cent. That report will also show that no economy can be possible except by curtailing the number of administrative units and also the number of the sub-divisional units as well as the number of staff employed in each administrative unit. That report will also show that there was a disproportion between the size of various districts in the province, that the question of reconsidering the whole situation was of a great and urgent necessity. It will show that while the size of a district like Gorakhpur was twice as much as the size of the next big district, the size of some of the districts was only about one-fourth or even one-fifth of Gorakhpur. In that way the Committee set to its work in a very practical and serious manner. The Committee consisted of some of the best politicians of these provinces, like Mr. Kunzru, Sir Sita Ram and others, and it came unanimously to the conclusion that the time had come when the Government should amalgamate some districts with the neighbouring districts and also abolish some of the tahsils. The committee proposed the abolition of six districts namely Pilibhit, Mainpuri, Sultanpur, Ballia, Bara Banki and Dehra Dun. The Committee was unanimous about the abolition of all the districts in the Agra province. But one of the members of the committee, Mr. Oakden, disagreed with the abolition of the two districts of Partalgarh and Bara Banki in Oudh. As regards the Dehra Dun District the Committee passed its abolition by the majority of votes.

As to the tahsils the Committee came to the conclusion that twenty tahsils should be abolished. The Government took the matter up rather seriously in the beginning and began its work of reducing the number of tahsils immediately. It abolished about five tahsils in the various parts of these provinces out of the twenty that were recommended by the Committee, but the question of the abolition of districts and other tahsils was not proceeded with owing to the fact that the Government evidently did not want to curtail the number of its district officers who happened to be mostly the Indian Civil Servants. A great pressure was brought upon the Government to settle this matter but all the demands proved to be a cry in the wilderness. Now, that the Government is in such an embarrassing condition and the finances of the Government are going down from bad to worse, I think it is the duty of the Congress Government now to look into the matter seriously and to take up the question of the abolition of the districts at an early date. I make this suggestion, not in the spirit of a critic but in the spirit of a person who wants to suggest economy in a particular direction which can be easily effected. This Government has got in hand a very big programme for village uplift and for various other things and have been led to the borrowing of money for beneficent purposes. I want to tell this Government that according to the estimate of the Fremantle Committee the saving to the Government by the abolition of these six districts will be as much as five lakhs a year. The report of the committee will show that since the Pike Scheme the expenditure has been going up by leaps and bounds and specially under the head of establishment. It will show that, while in 1911 the percentage of the expenditure of the

[Khan Bahadur Maulvi Fasih-uddin]

establishment on the cost of the superior staff was 45, it went up to 63 in 1923. We know that it is a fact that the Pike Scheme as well as the schemes propounded before it had simply contributed to increase the expenditure without any limit.

The first scheme was what is called the Alexander Scheme. It increased the expenditure under the head "Administration" very much. Then came the Silberrad Scheme, which also contributed to an abnormal increase in expenditure. Then came the Pike Scheme. All these schemes simply contributed towards the increases in expenditure. The Committee has said in its report that it has looked at this question not only from the statistical but also from the topographical point of view. Thus it has looked at the question not from a sentimental or from a theoretical point of view but from a practical point of view. For that reason now that we have got the people's Government it behoves the Government to take up this matter in right earnest and not to treat this suggestion of mine in the spirit of antagonism or to treat it as a criticism which is meant to place the Government under embarrassing circumstances. I hope that the Government will agree to this proposal of mine.

The Deputy Speaker : We stop here the discussion of the cut motions and we take up item III of the Agenda.

THE UNITED PROVINCES LAND REVENUE (ADMENDMENT)
BILL *

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain):

Sir, I beg to introduce the Bill to amend the United Provinces Land Revenue Act, 1901.

(After a pause).

I move that the above Bill be referred to a Select Committee with the direction that the Select Committee may submit its report not later than 4th April, 1938.

The House will remember that certain remissions in rent and revenue were granted in the year 1931, but two kinds of tenants, namely, those who came in after 1931 and the heirs of the statutory tenants were not allowed the benefit of remissions which were allowed in 1931 and subsequent years. The number of the heirs of the statutory tenants is large. Certain changes are going to be brought in the rent and revenue policy of Government and certain valuable rights are likely to be conferred upon the tenants. The status of the heirs of the statutory tenants will change and their tenancies will be made secure to them. The question will then be at what rate they are to continue as tenants. It has, therefore, become absolutely necessary that the heirs of the statutory tenants should be allowed the benefit of having abatements in their rents. The Bill proposes to make an amendment in section 87 of the Land Revenue Act, that Settlement Officers shall henceforth have the power to abate the rents

of the heirs of the statutory tenants as of the statutory tenants. The tenants shall also have the right to apply for abatement. There is another important provision of the Bill providing that the Settlement Officer shall henceforth have the right to commute grain-rents to cash rents. This will bring the law of Oudh in a line with Agra. These are the two important provisions which this Bill seeks to introduce. Now I commend it to you.

Raja Jagannath Bakhsh Singh : Sir, I must first admit that I have not been able to study the Bill thoroughly. But I see there is no other way but to make a few observations at this moment . .

Shri Harish Chandra Bajpai : Without studying it?

Raja Jagannath Bakhsh Singh : We have been in the midst of the budget discussions, and I do not think that honourable members had sufficient time at their disposal to study the Bill. The Bill was circulated to us only the other day. I do not plead that the Bill should be thrown out. What I mean to say is that I would apologise to the House if I may make any possible omissions of some important point that I may raise later on. I have got two points to put before the House at this time and they are, firstly that it is well known that the Government are bringing a comprehensive Bill regarding the rent and revenue matters. I do not see what hurry there was to bring this piecemeal legislation. Then Sir, the second point is, that this Bill, so far as I can see, deals with rent, and I do not see why this Bill could not be incorporated in the larger Bill that is coming before the House very shortly. These are the two points that strike me to put before the House. I do not think there is any particular hurry or particular necessity for rushing this Bill at this time. I think the whole matter of rent and revenue will be better settled if it were put before the House as a whole. We do not know what other proposals the Government is bringing before the House regarding this, and surely those proposals will be of much far-reaching importance than these are. Then why not let these be included with those proposals and the House may be given an opportunity to consider the question as a whole. It is with this view that I do not agree with the motion and I do not agree with the object of the Government in undertaking this legislation piecemeal. I therefore oppose the Bill.

The Deputy Speaker : Is there any other member objecting to this motion being taken up?

Rai Govind Chandra : May I know if it is possible to introduce this Bill when seven days have not elapsed so far. Here in the note on the agenda paper it is said, "Unsigned copies by an oversight were laid on honourable members' tables on March 23, 1938, and signed copies were distributed to honourable members on 26th March, 1938".

So, Sir, even if the Bill were laid on the table on the 23rd it can only be moved on the 30th and not before.

The Hon'ble the Minister of Revenue : But, Sir, as I have already said this Bill was published in the *Gazette* on the 19th and copies of the Bill must have been available to honourable members at the latest on the 21st and therefore it is the seventh day and it can be referred to Select Committee.

The Deputy Speaker: But the Standing Order 47 says "When a Bill is introduced or on some subsequent occasion, the member-in charge may make one of the following motions in regard to this Bill . . . .

Provided that no such motion shall be made until after copies of the Bill have been made available for the use of members and that any member may object to any such motion being made unless copies of the Bill have been so available for seven days before the motion is made. . . . "

This implies that copies ought to have been laid on the table, and there is.....

The Hon'ble the Minister of Revenue: It does not say that copies should be laid on the table. It only says that copies should be made available. The Bill was published in the *Gazette* on the 19th, and the *Gazette*, should have reached honourable members by the 20th or the 21st at the latest. Therefore the copies were available.

The Deputy Speaker : The Bill was published in the *Gazette*, therefore copies of the Bill were made available for the use of the members. The general practice has been to interpret this as equivalent to laying the copies of the Bill on the table of the members. But if there is objection by a considerable section of the House to the motion being taken up today I think I shall have to rule it out² of order. So I want to know if there is any other member objecting to the motion being taken up today.

(Several members raised their voices objecting to the Bill being taken up.)

The Deputy Speaker : In view of the Standing Order 47 I find that this motion is not in order and will have to be taken up after the expiry of seven days.

The Hon'ble the Minister of Revenue : Sir, I have no objection if it is taken up on any other day. But again I would submit, Sir, that it is provided in the rules that a motion for appointment of a select committee can be made after the Bill has been published in the *Gazette* a week earlier.

Nawabzada Muhammad Liaquat Ali Khan : Sir, may I point out that you have already given your ruling ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : That is why I have said that I have no objection to its being taken up on the 30th.

The Hon'ble the Premier : Then the motion will be taken up on the 30th.

The Deputy Speaker : Yes, the motion will be taken up on the 30th.

PROVINCIAL EXCISE BOARD

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that this Assembly do elect, in such manner and on such date as may be directed by the Hon'ble the Speaker, four members to serve on the Provincial Excise Board.

The Deputy Speaker : The question is that this Assembly do elect, in such manner and on such date as may be directed by the Hon'ble the Speaker four members to serve on the Provincial Excise Board.

The question was put and agreed to.

ADVISORY COMMITTEE OF THE HARCOURT BUTLER
TECHNOLOGICAL INSTITUTE, CAWNPORE

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that this Assembly do elect, in such manner and on such date as may be directed by the Hon'ble the Speaker, one member to serve on the Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute.

The Deputy Speaker : The question is that this Assembly do elect, in such manner and on such date as may be directed by the Hon'ble the Speaker one member to serve on the Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute.

The question was put and agreed to.

(The House adjourned at 5.22 p m. till the following day)

LUCKNOW :
28th March, 1938.

G. S. K. HYDRIE,
*Secretary, Legislative Assembly,
United Provinces.*

APPENDIX

(See page 486, *supra*)

A

BILL

To amend the United Provinces Land Revenue Act, 1901

WHEREAS it is expedient to amend the provisions of section 87 United Provinces Land Revenue Act, 1901, as amended by the Provinces Land Revenue (Amendment) Act, 1936 ; It is hereby enacted as follows :

1. This Act may be called the United Provinces Land Revenue (Amendment) Act, 1937 .

2. It shall come into force on such date as the Governor may, by notification in the *Gazette*, appoint in this behalf.

3. For sub-section (1) of section 87 of the United Provinces Land Revenue Act, 1901 (hereinafter called "the principal Act") the following sub-section shall be substituted namely :

"(1) Notwithstanding anything in section 67 of the Agra Tenancy Act, 1926, or in section 37 of the Oudh Rent Act, 1886, the Settlement Officer, may, of his own motion, and shall, on the application of the landholder or of an ex-proprietary or occupancy or statutory tenant, or of an heir of a statutory tenant, determine and fix the rent of such tenant or heir of a statutory tenant, whether by way of abatement, commutation, enhancement, or otherwise."

4. For sub-section (2) of section 87 of the principal Act, the following shall be substituted, namely :

"(2) In determining and fixing rents, the Settlement Officer shall have regard—

(a) to the rent-rates sanctioned by the Board in passing orders on the report submitted under section 63 ;

(b) in the case of ex-proprietary tenants, to the provisions of section 14 of the Agra Tenancy Act, 1926, or section 7-A of the Oudh Rent Act, 1886, as the case may be ; and

(c) in the case of heirs of statutory tenants, to the rent-rates sanctioned for statutory tenants :

(d) in the case of an ex-proprietary, occupancy or statutory tenant and an heir of a statutory tenant, to the condition that his rent shall not be enhanced by more than one-fourth of the existing rent, provided that the rent fixed after enhancement shall in no case be less than half the annual rental value at the circle or village rates sanctioned by the Board under section 63 :

Provided that when it is proved that by local custom or practice—

(i) caste is taken into account in determining the rent payable by tenants, or

(ii) any class of persons holds land on favourable terms of rent, the rent shall be fixed with reference to such custom or practice, but in no case at an amount less than the revenue payable in respect of the holding with addition and of twenty per cent. thereon."

STATEMENT OF OBJECTS AND REASONS

UNDER the existing law, heirs of statutory tenants are, generally not entitled to abatement of their rents in the course of settlement or revision of settlement; while, under the executive orders of the late Government, as announced in a *communiqué*, dated February 13, 1936, and in pursuance of the policy adopted by the Government in 1931, the rents of tenants admitted to holdings in or after 1339 *fasli* have also not, generally, been abated by Settlement Officers or Officers revising settlements. In a large number of cases the rents of tenants of these classes is excessive when compared with the rents as they would be at rent-rates sanctioned for statutory tenants. Pending the enactment of comprehensive legislation for the benefit of tenants generally, Government consider it essential to make it quite certain that these classes get some relief in rent immediately in the districts where settlement and revision operations are going on.

They have instructed settlement and revising officers to abate the rents of statutory tenants generally, but legislation is required to enable such officers to abate the rents of heirs of statutory tenants, and to enable a statutory tenant to apply for abatement. This Bill further amends the existing law, as amended in 1936, in these respects. It also amends it so as to provide that in settlement and revision of settlement proceedings a rent may not normally be enhanced by more than one-fourth of the existing rent, and that a tenant shall have the right to apply for commutation of a produce rent into a cash rent, thereby bringing the law in Oudh into line with the law in Agra. The proviso in clause 4 of the Bill merely repeats the existing proviso to sub-section (2) of section 87 of the Land Revenue Act for the present. The question of favoured rents may be considered in connexion with reform of the tenancy laws generally.

RAFI AHMAD QIDWAI,
Minister of Revenue.

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Tuesday, 29th March, 1938

THE Assembly met at the Assembly Hall, Lucknow, at 11 a.m.
The Hon'ble SHRI PURUSHOTTAMDAS TANDON in the Chair.

LIST OF MEMBERS PRESENT (185)

Abdul Hakeem.	Indradeo Tripathi.
Abdul Wali.	Iqbal Ahmad Khan Sohail.
Achal Singh.	Ishwar Saran.
Ahmad Ali Khan Alvi, Raja.	Islam Ullah Khan.
Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Si	Jafar Hasan Khan.
Muhammad.	Jagannath Bakhsh Singh, Raja.
Aizaz Rasul.	Jagannath Prasad Agrawala.
Ajit Prasad Jain.	Jagan Prasad Rawat.
Akhtar Hasan Khan.	Jagmohan Singh Negi.
Anand Singh.	Jamshed Ali Khan, Captain Nawab
Anusuya Prasad Bahuguna.	Muhammad.
Asma Ram Govind Kher.	Jang Bahadur Singh, Raj Kumar.
Asiz Ahmad Khan.	Jata Shankar Shukla.
Badr-ud-din, Khan Bahadur.	Jawaharlal.
Balwant Singh.	Jiva Lal.
Banshi Dhar Misra.	Jugal Kishore.
Bhagwan Din Misra.	Jwala Prasad Jigyasu.
Bhagwan Singh.	Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr.
Bhagwat Narayan Bhargava.	Kamlapati Tewari.
Bhawani.	Karan Singh Kane.
Bhim Sen.	Karimur Raza Khan.
Bibhuti Singh, Rai Sahib.	Kashi Prasad Rai.
Bihari Lal.	Keshava Chandra Singh.
Birbal Singh.	Keshava Deva Malaviya.
Bireshwar Singh.	Keshav Gupta.
Bisheshwar Dayal Seth, Raja.	Khaliquzzaman.
Buddhu Singh.	Khub Singh.
Chandra Bhanu Gupta.	Khushi Ram.
Charan Singh.	Khushwaqt Rai.
Chet Ram.	Krishna Chandra.
Chheda Lal Gupta.	Krishnanand Nath Khare.
Dau Dayal Khanna.	Krishna Nath Kaul.
Dayal Das.	Lakhan Das Jatav.
Deo Narayan Bhartiya.	Lakshmi Devi.
Durga Narayan Singh, Major Raja.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur.	Lal Bahadur Shastri.
Gajadhar Prasad.	Lal Bihari Tandon.
Ghulam Hasan.	Lalta Baksh Singh.
Gopi Nath Srivastava.	Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muham-
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble	mad.
Shri.	Lotan.
Govind Chandra, Rai.	Maharaj Singh, Kunwar Sir.
Habibullah, Muhammad.	Mahmud Husain Khan.
Har Govind Pant.	Mal Khan Singh.
Hari.	Manik Chand.
Hari Prasad Tamta, Rai Sahib.	Manak Singh.
Harish Chandra Bajpai.	Mangat Singh.
Harnath Prasad.	Manni Lal Pandey.
Har Prasad Singh.	Mijaji Lal.
Hasan Ali Khan.	Mohan Lal Gautam.
Hoti Lal Agrawala.	Mubashir Husain Qidwai.
Hukum Singh.	Muhammad Adil Abbasi.
Husain Zahoor.	Muhammad Ekram Khan.
Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Muham-	Muhammad Farooq.
mad.	Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz.

Muhammad Ishaq Khan.
 Muhammad Ismail.
 Muhammad Ismail Khan.
 Muhammad Jan Khan.
 Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur.
 Muhammad Suleman Ansari.
 Muhammad Yusuf, Nawab Sir.
 Mukerjee, B. K.
 Munfai Ali.
 Murari Lal.
 Nafisul Hasan.
 Narain Das.
 Narendra Deva.
 Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur
     Haji Muhammad.
 Paltu Ram.
 Paragi Lal.
 Parasram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Prithivi Raj Singh.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashvati Sud.
 Prayag Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Pyare Lal Sharma.
 Radhakant Malaviya.
 Radha Mohan Singh.
 Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafiuddin Ahmad
 Raghunath Vinayak Dhulekar.
 Raghuvansh Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.
 Ram Charitra.
 Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.
 Ram Naresh Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram, Pandit.

Rizwan Allah.
 Rukum Singh Rathor.
 Sadho Singh.
 Said-ud-din Ahmad.
 Sajid Husain.
 Sampurnanand, the Hon'ble Shri.
 Satyavati Devi.
 Shahid Hussain, Begum.
 Shamsher Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughan Singh.
 Shaukat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya.
 Shiva Mangal Singh.
 Shiva Ram Duvedi Vaid.
 Shunitidevi Mittre.
 Sita Ram Shukla.
 Sita Ram Asthana.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur
     Lieutenant M.
 Sunderlal Gupta.
 Suraj Prasad Avasthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Surya Narayan Singh.
 Tahir Husain.
 Thungamma, Bolar.
 Todar Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vidyavati Rathor.
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs.
 Vijaypal Singh.
 Vishwambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Walford, H. G.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahirul Hasanain Lari.
 Zahur Ahmad.
 Ziaul Haq, Khan Bahadur Muhammad.

QUESTIONS AND ANSWERS

STARRED QUESTIONS

ENGAGEMENT OF *ajirs* BY TAHSIL STAFF

*1. **Kunwar Rukum Singh Rathor:** Are Government aware that *ajirs* are engaged by moharrir judicials and other tahsil officials to assist them in their work?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai):
 No.

*2. **Kunwar Rukum Singh Rathor:** Are the Government also aware that these *ajirs* are not paid by the Government but are paid by the tahsil staff?

The Hon'ble the Minister of Revenue: Does not arise.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din: Has the Government made any inquiry before giving this reply, and if so, what kind of inquiry has been made?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain): The reply is based on the information available in the department.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Which department ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : The Revenue Department of the provincial Government.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Was that information based on an inquiry from the District Officers ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : If any specific instance of the engagement of such persons is brought to the notice of the Government, inquiries will be made.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : If I were to say that it is my personal experience that such persons are engaged in Budaun District, will Government be prepared to make an inquiry ?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Certainly.

DISTRIBUTION OF WHEAT SEED IN THE DISTRICT OF BUDAUN

*3. **Kunwar Rukum Singh Rathor :** Is it a fact that 20,000 maunds of wheat seed was distributed by the Agriculture Department in the district of Budaun ?

*4. Is it also a fact that the seed was bad and more than half of it did not germinate ?

*5. Is it also a fact that the seed in question was mostly re-sold by the cultivators ?

*6. Do the Government propose to make an enquiry into this matter and remove the grievances of the cultivators ?

The Hon'ble the Minister of Justice (Dr. Kailas Nath Katju) : The information is being collected.

*7—17. **Kunwar Rukum Singh Rathor :** [*Postponed.*]

*18—24. **Maulvi Munfai Ali :** [*Postponed.*]

TRANSFER OF MR. K. SUNDERSON FROM THE DISTRICT OF SAHARANPUR

*25. **Maulvi Munfai Ali :** Is it a fact that Mr. K. Sunderson was transferred from district Saharanpur and his transfer was also gazetted at the end of 1937 ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary) : Yes.

*26. **Maulvi Munfai Ali :** Is it a fact that Maulana Husain Ahmad, a prominent Congress leader, sent a telegram to the Hon'ble the Premier for cancellation of the said transfer ? Was the transfer stayed on account of this telegram ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : A telegram from Maulana Husain Ahmad was received, but the transfer was not stayed on account of this telegram.

Maulvi Munfai Ali : What was the reason for the stay of the transfer ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : He was engaged in hearing a case of which about 25 hearings had already taken place, and it was thought desirable to have the case finished before he was transferred.

Maulvi Munfai Ali : Is it a fact that the Hon'ble the Premier was informed personally by the complainant that about 100 witness had been examined in the case and that the case would be tried *de novo* by another Magistrate ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Enquiries were made and it was found that the information was well founded.

Maulvi Munfai Ali : Is it a fact that when the complainant informed that about 100 were examined only 3 witnesses had been actually examined ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I have not admitted that.

GOVERNMENT POST HELD BY DATA RAM, A MEMBER OF THE DISTRICT BOARD, SAHARANPUR.

*27. **Maulvi Munfai Ali :** Is it a fact that one Data Ram is a member of the District Board, Saharanpur, and also an organizer in the Rural Development of the same district ?

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government (Mrs. Vijaya Lakshmi Pandit) : Yes.

*28. **Maulvi Munfai Ali :** Does the Government intend to remove him from the membership of the said board as he is a government servant ?

The Hon'ble the Minister of Local Self-Government : The legal aspect of the question is being considered by Government.

Maulvi Munfai Ali : Sir, the post is a temporary one and I want to know whether the question would be considered after the temporary period is over.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government (Shri Atma Ram Govind Kher) : The question is already being considered. As a matter of fact under section 12 of the District Boards Act a government servant is not entitled to be elected as a member of a district board, but the Act is silent with regard to the question whether a member of a district board could be appointed as a government servant and whether any action could be taken against a member who gets himself appointed like that. So the question has been referred to Legal Remembrancer.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan : Why was he not removed from government service when there is a rule that no member of a district board can be a government servant ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government : There is no such rule.

*29—31. **Maulvi Munfai Ali :** [*Postponed*]

TRANSFER OF CASES FROM THE COURT OF THE HAVALI MUNSIF, SAHARANPUR, TO THE COURT OF THE MUNSIF OF DEOBAND.

*32. **Maulvi Munfai Ali :** Is the Government aware that about 40 contested cases were transferred from the Court of the Haveli Munsif, Saharanpur, to the Court of the Munsif of Deoband, and the litigants were put to heavy unnecessary expenses ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The answer to the first part of the question is in the affirmative. The answer to the second part is in the negative.

Maulvi Munfai Ali : Does the Government intend to abolish the Munsifs of Deoband altogether ?

The Hon'ble the Minister of Justice : I want notice. Does the honourable member want to remove it ?

Maulvi Munfai Ali : Because it has absolutely no work.

PERIOD FOR WHICH TAHSILDARS ARE ALLOWED TO STAY IN A DIVISION

*33 Maulvi Munfai Ali : (a) Is there a Government order to the effect that tahsildars should not remain posted in a division for more than 12 years continuously ?

(b) Is it a fact that Chaudhri Bishan Kumar, Tahsildar, Roorkee, has been in Meerut Division for about 14 years ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : (a) No. But ordinarily a tahsildar is transferred after 7 years' continuous service in an "unpopular" division and 12 years' continuous service in a "popular" division, while in the case of the Fyzabad Division, transfers are usually made after 9 years' continuous service.

(b) Yes. He is at present working as a temporary Deputy Collector and the question of his transfer from the Meerut Division on reversion will be taken in consideration.

Khan Bahadur Lieutenant M. Sultan Alam Khan : What does the Government mean by popular division ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Five divisions are considered popular, namely, Allahabad, Agra, Lucknow, Meerut and Rohilkhand.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan : May I know what is the definition of the popular division ? How these divisions are known as popular divisions ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : These divisions are considered to be popular because officers are very anxious to be transferred there.

*34 & 35. Syed Aizaz Rasul (absent) : [*Postponed at the request of the honourable member concerned till 30th March 1938.*]

*36. Syed Aizaz Rasul (absent) : [*Postponed.*]

*37—39. Syed Aizaz Rasul (absent) : [*Postponed at the request of the honourable member concerned till 30th March 1938.*]

*40—42. Syed Aizaz Rasul (absent) : [*Postponed.*]

RETIREMENT OF MR. HERBERT, CONSERVATOR OF THE KUMAUN CIRCLE

*43. Shri Radha Mohan Singh : Is it a fact that Mr. Herbert, Conservator of the Kumaun Circle is proceeding on leave from the middle of May, 1933 preparatory to retirement ?

The Hon'ble the Premier (Shri Govind Ballabh Pant) : Mr. Herbert had applied for leave from 20th May or subsequent date but he suddenly fell ill and has already proceeded on leave (preparatory to retirement) from 17th March.

*44. Shri Radha Mohan Singh : Who is the officer next in seniority to Mr. Herbert in the cadre ?

The Hon'ble the Premier : Mr. J. R. C. Turner, I.F.S. He is, however, due to retire in September, 1938.

Shri Radha Mohan Singh : How long has Mr. Turner been in service ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I have already informed the honourable member that he is the seniormost officer but I cannot say how long he has been in service.

Shri Radha Mohan Singh : Was his work satisfactory all along ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Yes.

*45. Shri Radha Mohan Singh : Will the Government please state whether the said post has been notified to be filled up by the appointment of a junior member in the service ?

The Hon'ble the Premier : The post is a selection one and Mr. Hall who has been approved to fill the vacancy on Mr. Herbert's going on leave has been selected for it by the Government of India. Mr. Hall is the seniormost officer in the United Provinces cadre excluding Mr. Turner and is at present acting as the Director of the Forest Ranger's College, Dehra Dun. Mr. Turner is due to retire on 15th September 1938 and had given intimation some time ago of his intention to take leave ex-India from 15th March to 14th July 1938.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Forests being the provincial subject why should the Government of India interfere in such cases ?

The Hon'ble the Premier : Conservators of Forests are still considered in an all-India cadre.

PAYMENT OF PAY, ETC., TO OFFICIALS OF RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT.

*46. Shri Radha Mohan Singh : Will the Government please state whether the new organizers and other officers of the Rural Development Scheme have not been paid their pay for January still ? If not, will the Government please give the reasons for this ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (i) No complaints to that effect have been received by Government.

(ii) Does not arise.

*47. Shri Radha Mohan Singh : Is it a fact that the old organizers and officers have received their pay for the same period ? What is the reason of this difference in treatment ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (i) Yes.

(ii) Does not arise in view of the answer to question no. 46

*48. Shri Radha Mohan Singh : Will the Government please state whether any grant has been made to the organizers for contingency and other sundry expenses of their visits to headquarters when called by the committee or Rural Development Officers ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No such grant has been sanctioned.

Shri Radha Mohan Singh : The answer to question no. 46 says that no complaints to that effect have been received by Government. My question was not whether the complaints were received or not. I wanted to know whether it is a fact that the new organizers and other officers were not paid their pay on the date of the question.

The Hon'ble the Minister of Justice : I shall make more exact inquiries if my friend wants that, but I think that every body has been paid.

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : Sir, with regard to answer to question no. 48, may I know if it is a fact that the organizers are compulsorily required to attend the headquarters once in every month at their own expense ?

The Hon'ble the Minister of Justice : I am not quite sure about that, but the rules are under revision.

FIXATION OF PRICE FOR THE SALE OF SUGARCANE TO SUGAR FACTORIES

*49. Shri Mahabir Tyagi (absent) : (a) What are the factors that the Government take into account in arriving at the minimum price fixed from time to time for the sale of sugarcane to the sugar factories in these provinces ?

(b) Do the Government also take note of the average cost of the production of sugarcane ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice (Acharya Jugal Kishore) : The honourable member is referred to sub-rule (2) of rule 7 of the United Provinces Sugarcane Rules.

*50. Shri Mahabir Tyagi (absent) : (a) Are the Government aware that the average cost of production of sugarcane in Dehra Dun district is higher than in many other districts of the province ?

(b) Are the Government also aware that the sugarcane of Dehra Dun District yields a higher percentage and a better quality of sugar than the average sugarcane in the rest of the province does ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

(a) Yes.

(b) Yes, at certain times of the year.

*51. Shri Mahabir Tyagi : (a) Are the Government aware that the Sugarcane Growers' Society of Dehra Dun had been supplying sugarcane to the Jai Lakshmi Sugar Factory, Doiwala, on a price one anna per maund higher than the minimum price fixed by the Government ?

(b) Are the Government aware that this year the sugarcane growers of Dehra Dun District had to sell their crops on the flat minimum rates announced by the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

(a) Yes.

(b) Yes.

RURAL DEVELOPMENT IN THE HILLY TRACTS OF THE PROVINCE

*52. Shri Mahabir Tyagi : (a) Are the Government contemplating to formulate and carry out any special schemes of rural development in the hilly tracts of the province ?

(b) Do the Government include the area of the Jaunsar Bawar also in the hilly area ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (a) Yes.

(b) The case of this tract will be separately looked into.

RESIGNATION TENDERED BY MR. S. K. D. PALIWAL

*53. **Mr. Muhammad Ishaq Khan :** (a) Will the Government be pleased to state as to whether Mr. Shri Krishna Datt Paliwal, the Rural Development Officer of the United Provinces Government, tendered his resignation from the said post? If so, when and what were the reasons for tendering the resignation?

(b) Is it a fact that the said resignation was subsequently withdrawn? Will the Government please state the reasons of the withdrawal?

(c) What amount of expenditure, if any, has been incurred by the Rural Development Officer on his travelling allowance and other personal expenses?

The Hon'ble the Minister of Justice : (a) (i) Yes.

(ii) On 15th February, 1938.

(iii) No reasons were given.

(b) (i) No.

(ii) Does not arise.

(c) Rupees.279-1 on travelling allowance and Rs.300 as motor car allowance.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : With reference to the answer to sub-clause (c) of this question, what period does this amount of Rs.579, realized by the Rural Development Officer, refer to, I mean how many months or days?

The Hon'ble the Minister of Justice : Well, I take it that it is the whole period of his incumbency.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : What is that?

The Hon'ble the Minister of Justice : Probably two or three months. But I will require notice to find out the precise period.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : We read in papers that it was a hundred days' wonder, and I wanted to know what is that wonder.

The Hon'ble the Minister of Justice : If the honourable member will take my advice I will suggest to him not to read papers.

SITUATION AT ZAHIDABAD DURING BAKR-ID

*54. **Mr. Mubashir Husain Kidwai :** Is the Government aware of the tense situation created in Zahidabad (Gorakhpur) during Bakr-Id?

*55. Were the orders under section 144, Criminal Procedure Code, issued by the District Magistrate of Gorakhpur after consulting the Hon'ble the Premier or any other Minister?

*56. Is it a fact that the Muslims of Zahidabad have a civil court decree in their favour permitting them to perform cow sacrifice in their houses ?

*57. Is it a fact that certain Muslims of Zahidabad sent a petition to the Collector and the Hon'ble the Premier informing them of the decree which they had obtained and asking them to take necessary action to protect their rights under the decree ?

*58. What reply was sent to that petition ?

*59. Is the Government not prepared to enforce decrees of civil courts in such matters ?

*60. Was any action under section 144 or 107, Criminal Procedure Code taken against any Hindu residents of the Math adjoining Zahidabad ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : As these questions relate to matters which are *sub-judice* or closely connected therewith the Government do not consider it advisable in the public interest to answer them.

Mr. Zahirul Hasnain Lari : Sir, may I draw attention to the fact that none of these questions is a matter which is *sub-judice*.

The Hon'ble the Speaker : That is an argument and I cannot allow it. The question has been put and the answer has been given. You can put a supplementary question if you like. I cannot allow you to raise a debate on the question.

Mr. Zahirul Hasnain Lari : May I raise a point of order, Sir ? Is the Government entitled to give an evasive reply ?

The Hon'ble the Speaker : That is not a point of order.

Mr. Zahirul Hasnain Lari : Would the Parliamentary Secretary please tell me how these questions are *sub-judice* ?

The Hon'ble the Premier : Sir, I may say that so far as the genuine desire of the questioner is concerned, I believe such information has already been given. When the adjournment motion on this subject was tabled here, practically everything that is included here was covered by certain statements that were made then, but that adjournment motion was ruled out by the Chair on the ground that the matter was *sub-judice*. Now this order under section 144 is really the subject-matter of the proceedings in a court and whatever is put here is directly or indirectly connected with that matter. I do not think it is a sound policy to draw out on the floor of the House answers to questions which are likely to be the matter of examination, inquiry and decision in a court. If Mr. Lari does want any information on any important point I will be ready to give such information to him privately if he so desires, but I do not think that these things should be taken on the floor of this House when they are the subject of examination and investigation in a court. I have enunciated it as principle, and I want to follow it in future. So far as these particular questions go, I will be glad to give him any information he wants.

*61—64. **Mr. Mubashir Husain Kidwai :** [*Postponed.*]

MONEY SPENT IN RURAL DEVELOPMENT BY THE PREVIOUS GOVERNMENT

*65. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Are the Government aware that some money was sanctioned by the previous Government for supplying drinking water to the residents of rural areas ? If so, when, and how much ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (i) Yes, out of the rural development grant received from the Government of India.

(ii) 28th July, 1937.

(iii) Half of the allotment shown in column 4 of the appended statement.

(See *Appendix A, page*)

*66. Shri Jagan Prasad Rawat : Will the Government please state how and when that money was spent ? In how many villages were wells sunk for drinking water ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Information is being collected.

*67. Shri Jagan Prasad Rawat : Will the Government please state how much money was actually spent by the previous Government on rural development ? How much money was spent out of this on the pay, allowance and travelling allowance of the officers and organizers who worked in Rural Development Department ? How much money was actually spent on welfare work ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (i) Rupees.8,61,928 during the years 1935-36 and 1936-37.

(ii) Rupees.2,00,000 for the staff of inspectors and organizers in the main scheme.

(iii) Rupees.6,61,928 for welfare work including the money spent on the departmental schemes (including the staff entertained for the purpose).

*68—71. Shri Jagan Prasad Rawat : [*Postponed.*]

*72. Shri Jagan Prasad Rawat : Will Government state the amount spent in rural development during the years 1935, 1936 and 1937 ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Rupees2,28,726 in 1935-36 and Rs.6,33,202 in 1936-37.

*73. Shri Jagan Prasad Rawat : (a) How many inspectors and circle organizers had been appointed in the rural development by the previous Government.

(b) How many of these circle organizers and inspectors belonged to (1) Scheduled caste and (2) Muslims ?

The Hon'ble the Minister of Justice :

	Total no.	Muslims	Scheduled caste
Inspectors	... 45	8	...
Organizers	... 270	43	1

*74. Shri Jagan Prasad Rawat : How much money was sanctioned by the previous Government to be spent on each district during the year 1937-38 ? How much money was spent actually on each district ? Will Government give a statement for each district ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (i) A discretionary grant of Rs. 5,000 per district and half of the amount mentioned in columns 4—6 of the appended statement.

(ii) and (iii) Information is being collected.

(See *Appendix A*, page 607)

*75. Shri Jagan Prasad Rawat : (a) Are there any districts in which either the whole or part of the money sanctioned was not spent? If so, how many and which and the amount which was not spent?

(b) Will Government please state the reasons why the sanctioned money was not utilized for the welfare work in the Rural Development Department in these districts? What action has the Government taken against the officials responsible for this negligence?

The Hon'ble the Minister of Justice : Information is being collected.

Shri Jagan Prasad Rawat : Sir, I wish to know, with regard to several questions to which replies are given that the information is being collected, when the information will be laid on the table of the House.

The Hon'ble the Minister of Justice : As soon as it is possible. There will be no delay at all.

Shri Jagan Prasad Rawat : Will it be necessary to table a separate question for that information?

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I do not know what is the procedure. If the honourable member so desires I can send that information to him or I can lay it on the table of the House.

Shri Jagan Prasad Rawat : How shall we get an opportunity to put supplementary questions?

The Hon'ble the Speaker : I remember that I gave information upon this subject a few days ago. The usual practice is that if the Government wish to make a statement in regard to a question put to the Government some time before and in regard to which the reply made at that time was that the information was being collected, they can adopt one of two courses. They may either request the Assembly Department to table that question to which they propose to make a reply or they may simply inform the department that they are going to make a statement. In the latter case the question is usually not printed again but in the former case the question is again placed on the agenda.

SCALE OF PAY OF ORDERLIES AND PEONS OF THE SECRETARIAT

*76. Shri Jagan Prasad Rawat : Will Government please state the scale of pay given to the orderlies and peons of the Secretariat?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The scales of pay given to orderlies and peons of the Secretariat are as follows:

		Old scale	New scale
		Rs.	Rs.
Jamadars	...	19 per mensem.	17 per mensem.
Junior Jamadars	.	16	14
Peons I grade	...	14	13
" II "	..	13	12
" III "	..	12	11

The new scale of pay is applicable to men appointed after 1st April, 1932.

Shri Jagan Prasad Rawat: In reply to question no. 76 there is a difference of pay among the persons who were appointed before 1st April, 1932, and after that. Will the Government be pleased to state whether the cost of living after 1st April, 1932 has become less?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Not less, but at that time it was very low.

Shri Keshava Deva Malaviya: What is the reason of the revision in the scale of pay?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Financial stringency and fall in prices were responsible for general revision of salaries.

SCALE OF PAY OF CONSTABLES IN THE POLICE DEPARTMENT

*77. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Will Government please state the scale of pay of constables in the Police Department?

The Hon'ble the Premier: The scale of pay of police constables are as follows:

	A class	B class
	Rs.	Rs.
On enlistment	16	13
After 3 years' approved service ...	17	14
After 10 years' approved service ...	18	15
After 17 years' approved service ...	19	16

NOTE—Class A consists of fully literate and selected illiterate or semi-literate constables with special detective qualifications or a long record of meritorious service.

Class B consists of all constables other than those admitted to class A.

Shri Keshava Deva Malaviya: Is there any difference between the salaries paid to armed police constables and civil constables? If so what is the difference?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Mr Suleman Ansari): Notice is necessary for that.

REVISION OF PAY OF GOVERNMENT OFFICIALS

*78. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Is it a fact that the Government is considering the question of increasing the pay of the low paid staff? If so, how far has the Government proceeded in this matter?

The Hon'ble the Premier: The answer is in the affirmative. The question is being considered along with the general question of revision of scales of pay for all government servants.

Shri Keshava Deva Malaviya: When has the Government begun to consider this question?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary): About two or three months ago a Special Officer was appointed to look into the question.

Shri Keshava Deva Malaviya : How long does the Government propose to decide this question?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : The Government is very anxious to expedite the consideration of this matter.

79 & 80. **Shri Jagan Prasad Rawat :** [*Postponed*]

CLOSING OF GATE AT THE RAILWAY CROSSING ON THE AGRA-KAGAROLE ROAD.

*81. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Are the Government aware that there is a railway crossing on the Agra-Kagarole Road? Is it a fact that the gate provided at this crossing is closed for the most part of the day and night as the number of trains that pass is very large?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Muhammad Ibrahim) : Yes.

*82 **Shri Jagan Prasad Rawat :** Is it further aware that the traffic is put to great inconvenience due to this gate remaining closed for a long period?

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes.

*83. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Have the Government received any representation from the public for the redress of this grievance? What action has the Government taken on these representations? If none why?

The Hon'ble the Minister of Communications : Yes. The Great Indian Peninsula Railway was addressed and it is prepared to consider the provision of an overbridge to replace the level crossing, provided the local authorities bear the cost of the approaches.

Shri Jagan Prasad Rawat : With reference to question no 83, in the answer it is said that the local authorities are not prepared to meet the cost of approaches. What does the Hon'ble Minister mean by local authorities?

The Hon'ble the Minister of Communications : They are Cantonment Board in this case.

Shri Jagan Prasad Rawat : Has any attempt been made to negotiate with the local authorities in this direction?

The Hon'ble the Minister of Communications : No Sir. The Indian Peninsula Railway themselves have correspondence with the local authorities and the local authorities have unfortunately refused to make any contribution.

FAILURE OF KHARIF CROPS IN CERTAIN TAHSILS OF THE AGRA DISTRICT

*84. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Are the Government aware that *kharif* crops have completely failed in Kheragarh, Kiraoli, Bah and Fatehabad Tahsils of Agra District?

What action has the Government taken to help the peasantry of these tahsils?

The Hon'ble the Minister of Revenue: Damage was caused to *kharif* crops of 1345 Fash in tahsils Kheragarh, Kiraoli, Fatehabad, Ferozabad and Itmadpur but in tahsil Bah there was no appreciable damage. Under the rules ordinarily suspension is allowed in the *kharif* but in the Agra District Government sanctioned relief both in revenue and rent, entirely in the form of remission. In tahsils Kiraoli and Kheragarh relief was allowed according to the special scales applicable to Bundelkhand while in other tahsils the ordinary scale of relief was allowed. The total relief allowed in the Agra District amounted to Rs.5,57,305 in rent and Rs 1,82,644 in revenue. Separate figures for each tahsil are not available.

INTRODUCTION OF TUBE-WELL OR HYDRO-ELECTRIC SCHEME TO BAH AND KHERAGARH TAHSILS.

*85. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Are the Government aware that there are no irrigation facilities in Bah and a major portion of Kheragarh Tahsil in Agra District? Is the Government considering the question of introducing tube-wells or hydro-electric scheme to these tahsils? If not, why not?

The Hon'ble the Minister of Communications: Government are aware that there are no irrigation facilities in Bah Tahsil. That portion of Kheragarh Tahsil which is commanded by Fatehpur-Sikri Distributary has excellent canal irrigation. Government is not considering the question of introducing tube-well or hydro-electric pumping in these tahsils. The geological conditions are not suitable for tube-wells and pumping from open wells would be prohibitive in expense owing to the high lift, and the long distance from the sources of hydro-electric power.

Shri Jagan Prasad Rawat: Are the Government aware that a portion of Kheragarh Tahsil served by this Fatehabad Distributary is very small in proportion to the whole tahsil.

The Hon'ble the Minister of Communications: This is a definite portion of the tahsil that is quite dry.

Shri Jagan Prasad Rawat: Are the Government thinking of providing any means of irrigation there?

The Hon'ble the Minister of Communications: There is no particular scheme before the Government in this connexion.

Shri Jagan Prasad Rawat: Was there any scheme for discussion regarding Bah tahsil before the previous Government.

The Hon'ble the Minister of Communications: I do not think that there was any scheme in relation to this particular area under the consideration of Government.

Shri Jagan Prasad Rawat: Are the Government aware that some survey was made in the Bah Tahsil to provide means of irrigation in that tahsil?

The Hon'ble the Minister of Communications: As I have already said from the survey which was made the Government could not form any exact opinion about the introduction of any special sort of facility of irrigation in that tahsil.

*56 & 57. **Sri Jagan Prasad Rawat :** [*Postponed.*]

SCALE OF PAY OF CERTAIN VERNACULAR TEACHERS

*58. **Shri Jagan Prasad Rawat :** What is the time-scale of pay for a model school teacher and for a vernacular teacher in a Government High School ?

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanand) : Model school teachers are in a graded scale of pay.

Headmasters 3 on Rs 70 per mensem and 5 on Rs 55 per mensem.

Assistant teachers 18 on Rs.45 per mensem, and 11 on Rs.40 per mensem and 37 not graded on Rs.45

Vernacular school teachers in Government High Schools. Rs 50—5—125—5—150 with efficiency bar at Rs.125 for those appointed before 4th July, 1931. Rs.40—4—100 with efficiency bar at Rs.80 for those appointed after 4th July, 1931.

Shri Jagan Prasad Rawat : Will the Government be pleased to give reasons why there is so much difference in the pay of the two teachers ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education (Shri Karan Singh Kane) : Because their duties and qualifications are different.

Shri Jagan Prasad Rawat : Is it a fact that there was the practice of sending teachers of model schools to vernacular high schools ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : That was the practice but it has been discontinued since 1936.

Shri Harish Chandra Bajpai : Is it a fact that the model school teachers have submitted a memorial to the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : Yes, Sir. I replied to that question the other day.

Shri Harish Chandra Bajpai : Has that memorial been considered by the Government ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : That memorial is being considered by the Government.

*89 & 90. **Shri Jagan Prasad Rawat :** [*Postponed.*]

BOARD OF TRUSTEES OF AGRA COLLEGE

*91. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Will the Government please state the number of Trustees on the Board of Trustees of Agra College at present ?

The Hon'ble the Minister of Education : 36.

*92. **Shri Jagan Prasad Rawat :** What is the maximum number fixed for Trustees of Agra College ?

The Hon'ble the Minister of Education : 50.

*93. **Shri Jagan Prasad Rawat :** What is the number of vacancies in the Board of Trustees and since when ?

The Hon'ble the Minister of Education : Fourteen.

Three vacancies since 27th July, 1937.

One vacancy since 14th February, 1938.

Two vacancies since 15th February, 1938.

Eight vacancies since a very long time.

*94. Shri Jagan Prasad Rawat : What are the reasons for the Government not nominating the trustees for these vacancies?

The Hon'ble the Minister of Education : Nominations to six vacancies is under consideration ; as regards the remaining 8, they should be persons who have contributed Rs.500 or more to the funds of the college or their representatives and such persons are not available.

*95. Shri Jagan Prasad Rawat : Has the Government received any representation in connexion with the Agra College from the citizens of Agra or the trustees of Agra ? Will Government lay the copies of such representation on the table ?

The Hon'ble the Minister of Education : A representation has been received from two of the trustees of Agra College. A copy of the same is laid on the table.

(See Appendix B page 608)

*96. Shri Jagan Prasad Rawat : What is the annual grant that is being given to Agra College by the Government ?

The Hon'ble the Minister of Education : A sum of Rs. 95,661 has been sanctioned to the Agra College during 1937-38.

*97. Shri Jagan Prasad Rawat : Will the Government please lay a statement showing the number of students in each class of the Agra College during the years 1930—37 ?

The Hon'ble the Minister of Education : The information is being collected.

*98. Shri Jagan Prasad Rawat : Does Government contemplate revising the rules relating to the constitution of the Agra College ? If so, when ?

The Hon'ble the Minister of Education : No such suggestion has been made to Government, but this is one of the questions that will form the subject of investigations by the Universities Committee appointed by the Government.

Shri Jagan Prasad Rawat : With regard to question no. 95. What action has been taken on the representation of the trustees ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education : The question of nominating these trustees is being considered by the Government.

COMPLAINTS BY ONE SURAJ BALI OF RAE BARELI DISTRICT REGARDING MURDER OF HIS BROTHER JHALLO.

*99. Shri Jagan Prasad Rawat : Will Government please state whether they have received any complaints from one Suraj Bali, son of Jugga, resident of Rampur, police station Dalmau, district Rae Bareli, regarding the murder of his brother Jhallo ?

The Hon'ble the Premier : Yes.

*100. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Will the Government lay the copies of these complaints on the table ?

The Hon'ble the Premier : Copies are laid on the table.

(See Appendix C page 69)

*101 **Shri Jagan Prasad Rawat.** What action has been taken on these complaints ? If none, why not ?

The Hon'ble the Premier : An inquiry was made from the District Magistrate of Agra and from the report received it appeared that no direct evidence could be found. The investigation was, therefore, closed and Suraj Bali was informed accordingly on 8th June, 1937 by the District Magistrate.

*102. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Will the Government state whether a case of murder of one Jhallo was reported in police station Bah, district Agra, in the end of 1935 or beginning of 1936 ? Whether that case was investigated and what was the result ? Is the investigation still continuing or has it been given up for good ?

The Hon'ble the Premier. (a) A report was received in police station Bah on 5th November, 1935 that a dead body was lying in the jungle round village Mai six miles north of the police station. The body was found and sent for post mortem examination. On 2nd December it was identified by Suraj Bali as that of his brother Jhallo.

(b) The station officer of Bah investigated the case on the spot and in Rae Baroli, but no direct evidence could be got as to who murdered Jhallo.

(c) The investigation has been closed.

Shri Jagan Prasad Rawat. With regard to question no. 102 will the Government be pleased to state whether some arrests were made in this connexion ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier Mr. Suleman Ansari : Arrests were not made in this connexion.

Shri Achal Singh : श्री अचल सिंह :

सवाल न०-९९-कितनी दरखास्तें राय बरेली में दी गई हैं ?

شری اچل سنگھ —

سوال نمبر ۹۹ - کتنی درخواستیں راے بریلی میں دی گئی ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier :

پارلیامنٹری سیکریٹری تو آئیڈیل پرمیئر :-

جتنی درخواستیں تھیں ان کی نقلیں آپ کے سامنے پیش کر دی گئی ہیں *

پارلیامنٹری سیکریٹری ڈو آنرےبل پرمیئر :

جیتنی درخواستیں تھیں انکی نکلےں آپکے سامنے پیش کر دی گئی ہیں ۔

Shri Achal Singh : श्री अचल सिंह :

क्या गवर्नमेंट अब कोई action लेने के लिये तैयार है ?

شری اچل سنگھ —

کیا گورنمنٹ اب کوئی action لینے کے لیے تیار ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier:

پارلیامنٹری سیکریٹری تو آنریبل پریمیر —

گورنمنٹ نے اشتہار دے دیا ہے کہ اُس کے متعلق کوئی investigation نہیں کی جائیگی *

پارلیامینٹری سیکریٹری ڈیپوٹنٹ پریمیر :

گورنمنٹ نے اشتہار دے دیا ہے کہ اُس کے متعلق کوئی investigation نہیں کی جائیگی ।

LETTER FROM SYT. KRISHNADEV PRASAD GAUR, BENARES, REGARDING ADOPTION OF A LANGUAGE IN THE COURTS OF THE PROVINCE.

*103. **Shri Jagan Prasad Rawat**; Will the Government please state whether they have received any letter from Syt. Krishnadev Prasad Gaur, M.A., Honorary General Secretary, Nagri Pracharini Sabha, Benares, regarding adoption of a language in the courts of these provinces that may be easily understood by the people?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier

(**Shri Venkatesh Narayan Tivary**): Yes.

*104. **Sri Jagan Prasad Rawat**: Will Government please state what action has been taken on that letter?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Government have not yet taken any action.

Shri Radha Kant Malaviya: When will it be possible for Government to take action?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: I am afraid I cannot give any indication of the time when it will be possible for the Government to take action. As soon as the Government is able to spare time, it will certainly look into this question.

*105—110. **Shri Jagan Prasad Rawat**: [*Postponed.*]

TEMPORARY OVERSEERS WORKING IN DEVELOPMENT CIRCLE.

*111. **Shri Jagan Prasad Rawat**: Will the Government please state the names of the temporary overseers who were working in Development circle (West) and who came under retrenchment in August, 1937?

*112. Will Government please give a comparative statement of the length of service of the temporary overseers who were retained and of those who were retrenched?

*113. What was the principle observed in making the retrenchment?

*114. Are there any such temporary overseers still working who got adverse remarks?

The Hon'ble the Minister of Communications: The required information is being collected and will be supplied as soon as it is ready.

*115—123. **Shri Jagan Prasad Rawat**: [*Postponed.*]

COMPLAINTS FILED BY GANESH CHANDRA AND PUTTO LAL OF MAINPURI DISTRICT AGAINST A SUB-INSPECTOR AND CERTAIN PROSECUTION WITNESSES.

*124. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Will the Government please state whether after their acquittal, Ganesh Chandra and Putto Lal of Kuraoli police station, district Mainpuri, filed complaints against Babu Ram, Sub-Inspector and the prosecution witnesses under sections 218 and 220, Indian Penal Code ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

*125. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Is it a fact that the District Magistrate called for an explanation from the Magistrate who tried Ganesh Chandra and Putto Lal's cases as to why he did not consult him before making remarks relating to the conduct of Babu Ram, Sub-Inspector ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No.

*126. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Is it a fact that the Magistrate who tried Ganesh Chandra and Putto Lal's cases was reported by the District Magistrate for transfer ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No.

*127. **Shri Jagan Prasad Rawat :** If so, will the Government please state on what grounds the transfer was recommended ?

The Hon'ble the Minister of Justice : Does not arise.

128. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Will the Government please state when was the said Magistrate posted in this district ?

The Hon'ble the Minister of Justice : On 2nd September, 1937.

129. **Shri Jagan Prasad Rawat :** Will the Government please lay on the table copies of judgments in Ganesh Chandra and Putto Lal's case along with the abstract of Babu Dularey Lal's speech referred to above ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The record is not immediately available. Copies of the judgment will be supplied later if the honourable member still requires them. It is not clear what speech of Babu Dularey Lal is referred to in the question.

Shri Jagan Prasad Rawat : With reference to question no. 126, was the Magistrate transferred at all ?

The Hon'ble the Minister of Justice : I want notice for this question.

UNSTARRED QUESTIONS

STRIKE IN THE MAHABIR JUTE MILLS, SAHJANWA

1. **Dr. Biswanath Mukerji :** Are the Government aware of the strike of the mill-hands and mill mistries and experts of the Mahabir Jute Mills, Sahjanwa took place in May, 1937 ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice : Yes.

2. **Dr. Biswanath Mukerji :** Is it a fact that this strike was the outcome of a breach of promise on the part of the mill-owner ?

2. **Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice:** It was the outcome of some disagreement as to the rate at which some men of the spinning department were to be paid.

3. **Dr. Biswanath Mukerji:** Will the Government be pleased to inform the House whether the mill authorities had promised to increase the wages of the mill-hands according to the rates prevailing at Cawnpore.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble Minister of Justice: Yes, under certain restrictions.

4. **Dr. Biswanath Mukerji:** Will the Government be pleased to inform the House if the services of *goondas* were requisitioned by the mill authorities to quell the strike?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Fearing an attack from the strikers, the mill authorities had collected a body of some armed men, consisting of their servants and some persons believed to be mercenaries, for the protection of themselves and their mill, and not to quell the strike.

5. **Dr. Biswanath Mukerji:** Will the Government be pleased to inform the House if one Kashi Ahir of Bokta village near Sahjanwa was bound down under section 110, Criminal Procedure Code?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: He is an ex-convict and history sheeter of class A and was bound over for bad livelihood under section 110, Criminal Procedure Code on 28th April, 1937 for being dangerous, desperate and hazardous to the community. He was acquitted on appeal.

THE BUDGET, 1938-39—DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS—(continued)

GRANT NO. 10—HEAD OF ACCOUNT 25—GENERAL ADMINISTRATION—(continued)

The Hon'ble the Speaker: Now we have to consider the motion of Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din which was moved by him yesterday.

Shaikh Said-ud-din Ahmad:

شیخ سعید الدین احمد —
یہہ کت موشن جو تجربہ کار و پورانے میمبر نصیح الدین صاحب نے پیش کیا ہے اس کا مقصد ۳ حصوں میں تقسیم کیا جاسکتا ہے۔ ایک تو وہ یہہ چاہتہ ہیں کچھ ضلعوں کو نیسٹ و نابون کر دیا جاوے۔ دوسرے یہہ کہ کچھ تحصیلیں کم کردی جاویں اور تیسرا حصہ اُن کی تجویز کا دیگر ڈیپارٹمنٹ سے متعلق ہے۔ جہاں تک اول حصہ کا تعلق ہے اُس کی میں بیحد سختی سے مخالفت کرنا چاہتا ہوں یہہ قصہ جو سنہ ۱۹۲۳ع میں فریمنٹل کمیٹی کے رپورٹ سے شروع ہوا تھا وہ کم از کم اس سے پہلے دو مرتبہ پبلک کے سامنے اور پچھلی کونسل کے سامنے آچکا ہے۔ دونوں مرتبہ اس کی مخالفت عوام الناس یعنی پبلک نے کی اور یہہ ثابت کر دیا کہ گورنمنٹ کے وعدوں کے بنا پر پبلک کی ترقی کے لیئے لاکھوں اور کروڑوں روپیہ صرف کر کے خوبصورت مقامات بنائے اور ان سے بہت بڑا فائدہ عوام کا ہے۔ جناب والا جب یہہ

مسئلہ پیش ہوا تو دونوں مرتبہ اس کی اتنی سخت مخالفت پبلک نے ہوئی آخری مرتبہ مسٹر چنٹامنی جو ایکٹس کے حامی تھے ان کو بھی اس مسئلہ کی رد کے ساتھ مخالفت کرنی پڑی۔ پہلی مرتبہ جب یہ ایجنڈیشن ختم ہوا تو گورنر صاحب نے بعد تہدات کر کے ایک صلح میں جاکر اباؤنس کیا کہ گورنمنٹ یہ وعدہ کرتی ہے کہ گورنمنٹ ان ضلعوں کو نہیں توڑے گی۔ آخری مرتبہ جو ڈسکشن اس ہاؤس میں ہوا وہ دلچسپ اس معنی کر کے ہے کہ ہمارے مودر صاحب خود مخالفت میں ہیں اس کے بعد ڈائمنس میمبر نے یہ مسئلہ پیش کیا کہ عوام یا ان کے نمائندے جو کونسل میں ہیں کچھ ٹیکس کا اضافہ منظور کر لیں یا ان ضلعوں کو توڑنے دیں۔ ایک آریبل میمبر صاحب نے ان کی رائے کا خاکہ آرایا کہ اب پبلک میٹنگ کرنا چاہتے ہیں لیکن آخر کار عوام کی رائے ان کے اس قدر ضلعوں کے توڑنے کے خلاف تھی کہ ان کے میمبران کو ڈائمنس میمبر کا سودہ منظور کر لینا اور ٹیکس کے اضافہ کو مان لینا پڑا۔ اس سے آپ یہ دیکھیں کہ میمبر صاحب کی اس وقت یہ رائے تھی کہ یہ اضلاع توڑے نہ جائیں۔ لیکن اب وہ اس نتیجہ پر آئے ہیں کہ ان ضلعوں کا ابولیشن ضروری ہے اس وقت کی پروسیڈنگ کے صفحہ ۲۰۷ میں آپ یہ دیکھیں کہ دو دن کے بحث کے بعد رام ناجر صاحب نے ایک تجویز اس منشاء کے ساتھ پیش کی کہ ان ضلعوں کا ابولیشن روک دیا جائے اور ہمارے موجودہ مودر مولوی فیض الدین صاحب نے ایک امینڈمنٹ یہ پیش کیا کہ تحصیل بھی نہ توڑی جائیں اور وہ تجویز رام ناجر صاحب کی جو ترمیم ہاؤس نے مان لی چنانچہ اس مسئلہ پر کمیرومائیز ہو گیا کہ اضافہ ٹیکس مان لیا گیا اور گورنمنٹ نے اصلاح کا توڑنا موقوف کر دیا۔ اس عرض کرتا ہوں کہ اگر یہ معاملہ اس کے بعد بھی اُٹھایا گیا تو اس کے متعلق سخت مخالفت ہوگی۔ جب ۲۸ فروری سنہ ۱۹۳۶ء کو اس مسئلہ پر بحث ہو رہی تھی تو تمام ضلعوں کے لوگ موجود تھے اور رزیزس گیلری میں جگہ نہیں تھی۔ مسٹر چنٹامنی مع ایکٹس کے بڑے حامی تھے اور ہر وقت ایوانومی کی مسئلوں پر پریس کیا کرتے تھے انہوں نے بھی کہا کہ میں اس کو مان لیتا ہوں گو یہ میرے اصول کے خلاف ہے۔ میں مولوی فیض الدین صاحب سے درخواست کرتا ہوں کہ جو معاملہ پہلے طے ہو چکا ہے اس کو پھر سے نہ اُٹھائیں ڈسسیٹس فیکشن (dissatisfaction) نہ پیدا کریں میں اس کٹ موشن کے پہلے حصہ کی نہایت سختی سے مخالفت کرتا ہوں اور دوسرے حصہ کی ذرا کسی کے ساتھ مخالفت کرتا ہوں اور تیسرے حصہ کے متعلق مجھے کچھ نہیں معلوم ہے اور کچھ نہیں کہنا چاہتا ہوں *

Shaikh Said-ud-din Ahmad : شیخ سیددین احمد :

یہ کٹ موشن جو تاجوہکار و پورانے ممبر فرسیہدین شاہب نے پیش کیا ہے اسکا مقصد ۳ ہسٹری میں تکریم کیا جا سکتا ہے۔ ایک تو یہ کہ چاہتے ہیں کہ کچھ جیلوں کو نہ توڑ دیا جائے۔ دوسرے یہ کہ کچھ تھسیلے کم کر دیے جائیں اور تیسرا ہسٹری انکی تاجوہکار کا دیگر ڈیپارٹمنٹ سے متعلق ہے۔ جہاں تک ابوال ہسٹری کا تعلق ہے اسکی میں بہت سختی سے مخالفت کرنا چاہتا ہوں۔ یہ

[Shaikh Said-ud-din Ahmad.]

क्रिस्ता जो सन् १९२३ ई० में फ्री मॅटिल कमेटी की रिपोर्ट से शुरू हुआ था। वह कम अजब कम इससे पहिले दो मर्तबा पब्लिक के सामने और पिछली काउंसिल के सामने आ चुका है। दोनों मर्तबा इसकी मुखालफत अवाम उल नास यानी पब्लिक ने की और यह साबित कर दिया कि गवर्नमेन्ट के वादों के बिना पर पब्लिक की तरक्की के लिए लाखों और करोड़ों रुपया सर्फ करके खूबसूरत मुकामात बनाए और उनसे बहुत बड़ा फायदा अवाम का है। जनाव वाला—जब यह मसला पेश हुआ तो दोनों मर्तबा इसकी इतनी सख्त मुखालफत पब्लिक से हुई कि आखिरी मर्तबा मिस्टर चिन्तामणि जो एकानमी के हामी थे उनको भी इस मसले की जोर के साथ मुखालफत करनी पड़ी। पहिली मर्तबा जब यह एजीटेशन खत्म हुआ तो गवर्नर साहब ने बाद तहकीकात करने के यह एक जिले में जाकर एनाउन्स किया कि गवर्नमेन्ट यह वादा करती है कि गवर्नमेन्ट इन जिलों को नहीं तोड़ेगी। आखिरी मर्तबा जो डिसकशन इस हाउस में हुआ वह दिलचस्प इस मानी करके है कि हमारे मूवर साहब खुद मुखालफत में हैं। इसके बाद फ्राइनेन्स मेम्बर ने यह मसला पेश किया कि अवाम या उनके नुमाइन्दे जो काउंसिल में हैं कुछ टैक्स का इजाफा मंजूर कर लें या उन जिलों को तोड़ने दें। एक आनरेबुल मेम्बर साहब ने उनकी राय का खाका उड़ाया कि आप पब्लिक मीटिंग करना चाहते हैं। लेकिन आखिरकार अवाम की राय उनके इस कदर जिलों के तोड़ने के खिलाफ थी कि उनके मेम्बरान को फ्राइनेन्स मेम्बर का सौदा मंजूर कर लेना और टैक्स के इजाफे को मान लेना पड़ा। इससे आप यह देखेंगे कि मेम्बर साहब की उस वक्त यह राय थी कि यह अजला तोड़े न जाएं। लेकिन अब वह इस नतीजे पर आए हैं कि उन जिलों का एबोलीशन जरूरी है। उस वक्त की प्रोसीडिंग के सफा २०७ में आप यह पावेंगे कि दो दिन की बहस के बाद राम बाबू साहब ने एक तजवीज इस मन्हा के साथ पेश की कि इन जिलों का एबोलीशन रोक दिया जावे और हमारे मौजूदा मूवर मौलवी फ़सीहउद्दीन साहब ने एक अमेन्डमेंट यह पेश किया कि तहसील भी न तोड़ी जावे और वह तजवीज राम बाबू साहब की मय तरमीम हाउस ने मान ली। चुनावे इस मसले पर कम्प्रोमाइज हो गया कि इजाफा टैक्स मान लिया गया और गवर्नमेन्ट ने अजला का तोड़ना मौकूफ कर दिया। मैं अर्ज करता हूँ कि अगर यह मामला इसके बाद भी उठाया गया तो इसके मुताल्लिक सख्त मुखालफत होगी। जब २८ फ़रवरी सन् १९३६ ई० को इस मसले पर बहस हो रही थी तो तमाम जिलों के लोग मौजूद थे और विजिटर्स गैलरी में जगह वहीं थी। मिस्टर चिन्तामणि जो एकानोमी के बड़े हामी थे और हर वक्त एकानोमी के मसलों पर प्रेस किया करते थे उन्होंने भी कहा कि मैं इसको मान लेता हूँ गो यह मेरे उसूल के खिलाफ है। मैं मौलवी फ़सीहउद्दीन साहब से दरख्वास्त करता हूँ कि जो मामला पहिले तै हो चुका है उसको फिर से न उठाएं, डिससैटिसफ़ैक्शन (dissatisfaction) न पैदा करें। मैं इस कट मोशन के पहिले हिस्से की निहायत सख्ती से मुखालफत करता हूँ और दूसरे हिस्से की ज़रा कमी के साथ मुखालफत करता हूँ और तीसरे हिस्से के मुताल्लिक मुझे कुछ नहीं मालूम है और कुछ नहीं कहना चाहता हूँ।

Qazi Abdul Wali:

قاضی عبدالولی —

جناب والا - میں خلیفہ بھادر موادی نصیح الدین صاحب کے کٹ موشن جو انہوں نے پیش کیا ہے اس کی پرزور تائید کرتا ہوں۔ میرے خیال میں وہ اس وقت ہمارے صوبہ کے حالات کے ماہر تھیں۔ یہاں جو اس کی مخالفت میں میں نے تقریر

سہی ہے اُس سے میں اس نتیجہ پر پہنچا ہوں کہ اُنہوں نے خاص طور پر دلیل میں موثر صاحب کے سامنے بیان کو پیش کیا ہے جو اس وقت کے حالات کے موافق نہیں ہے۔ اُس وقت ہمارے صوبہ کی مالی حالت اتنی کمزور نہ تھی جتنی کہ اب ہے اور اُس وقت ہم کو اتنی کمابست شعاری کی ضرورت بھی نہ تھی جتنی کہ اب ہے اب تو میں سمجھتا ہوں کہ اتنی زیادہ کمابست شعاری کی جاسکتی ہو وہ ہمارے واسطے بہت ضروری ہے اس لیے کہ ہمارے صوبہ کی مالی حالت نہایت خطرناک مستقبل ہمارے سامنے پیش کر رہے ہیں۔ یہہ کوئی ضروری نہیں ہے کہ ایک شخص نے پہلے حالات کے موافق کوئی اور رائے قائم کی تھی تو اُس کو اس دلیل کے ساتھ پیش کیا جاسکے کہ اُن کی پہلے یہہ رائے تھی اور اب دوسری رائے قائم کی ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہر شخص کو زمانہ کے حالات کے موافق رائے قائم کرنا چاہیئے چنانچہ جب کہ موشن اُنہوں نے اس وقت پیش کیا ہے وہ اس وقت کے حالات کے موافق ہے اور ضرور ہم کو منظور کرنا چاہیئے۔ ان چند الفاظ کے ساتھ میں اس کٹ موشن کی تائید کرتا ہوں۔

Qazi Abdul Wali : کاجی ابدول ولی :

جناب والا—میں خان بھادور مولوی فکیر محمد علی صاحب کے کٹ موشن جو انہوں نے پेश کیا ہے اس کی پورے تائید کرتا ہوں۔ میرے خیال میں وہ اس وقت ہمارے صوبے کے حالات کے موافق ہے۔ یہاں جو اس کی ممبران میں سے ہیں ان کی رائے یہ ہے کہ اس وقت کے حالات کے موافق یہ کہ انہوں نے پेश کیا ہے جو اس وقت کے حالات کے موافق ہے اور اس وقت کے حالات کے موافق ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ ہر شخص کو زمانہ کے حالات کے موافق رائے قائم کرنا چاہیئے چنانچہ جب کہ موشن اُنہوں نے اس وقت پیش کیا ہے وہ اس وقت کے حالات کے موافق ہے اور ضرور ہم کو منظور کرنا چاہیئے۔ ان چند الفاظ کے ساتھ میں اس کٹ موشن کی تائید کرتا ہوں۔

* Shri Keshava Chandra Singh Chaudhri :

شری کیشو چندر سنگھ چوندری —
جناب اسپیکر صاحب — ضلعوں کے توڑے جانے کے متعلق ہمارے لایق خان بھادور صاحب نے جو دلیل دی ہے اُنہوں نے یہہ دلیل پیش کی ہے کہ پرانی کونسل نے اُس کا بڑا ایوزیشن کیا تھا اس واسطے ہم کو بھی اُس کی مخالفت کرنی چاہیئے۔ مجھے افسوس ہے کہ جب ہر ایک آنریبل ممبر صاحب یہہ تو ضرور کہتے ہیں کہ ایکانومی ہونا چاہیئے لیکن جب کبھی ایسا سوال آتا ہے جس میں توڑا بہت اُن کا یا اُن کے دوستوں کا نقصان ہوتا ہو اور پبلک کا کوئی فائدہ ہوتا ہو تب وہی اُن کا جو ایکانومی کے ساتھ پریم ہے وہ کافر ہو جاتا ہے۔ میں اس سلسلہ میں ایک مندرجہ ذیل کی بہت اچھی مثال

[Shri Keshava Chandra Singh Chaudhri]

پیش کر سکتا ہوں۔ فریمنٹل کمیٹی نے ہندی لکھنڈ میں چار تحصیلوں کے توڑنے کی رائے پھیلنے کی تھی چنانچہ باندہ ضلع کی تین تحصیلیں توڑ دی گئیں اور ہمیر پور ضلع کی تحصیلیں توڑ دی گئیں اس پر ہندی لکھنڈ کے لوگوں نے کوئی ایجیٹیشن نہیں کیا۔ میں جانتا ہوں کہ کچھ لوگوں کو نقصان پہنچتا تھا لیکن اتنا ہی عوام کو۔ جنرل پبلک کو۔ فائدہ تھا۔ اس کے لئے اپوزیشن نہیں کیا گیا تھا *

سنہ ۱۹۳۶ء میں جب کمشنری کے توڑے جانے کے بارے میں سوال پیش ہوا تو دوسری کمشنری کے لوگوں نے مخالفت کی۔ ہندی لکھنڈ والوں نے مخالفت نہیں کی۔ چنانچہ جہانسی کمشنری توڑ گئی اور جو ایکانومی ہونا چاہیئے تھی وہ ہو گئی۔ صرف یہ ہے کہ دستبردت مجسٹریٹ کچھ کام کمشنر صاحب کا کرتے ہیں لیکن جو فائدہ اُس سے سمجھا گیا تھا وہ ہو رہا ہے۔ جتنی ایکانومی ہونی چاہیئے تھی وہ ہو رہی ہے اس طرح سے فریمنٹل کمیٹی نے ہمیر پور ضلع کے توڑے جانے کے بارے میں سفارش کی تھی۔ میرا تو خیال یہ ہے اور میں اس بات کو دعوے سے کہتا ہوں کہ ہمیر پور ضلع کے تین چوتھائی لوگ یہ چاہتے ہیں کہ ہمیر پور ضلع توڑ دیا جائے۔ اگر آپ ہمیر پور ضلع کے نقشہ کی طرف دیکھیں تو معلوم ہوگا کہ یہ ضلع ایک کونہ میں بسا ہوا ہے اور اس کے اُدھے لوگ جو ہیڈ کوارٹر میں جاتے ہیں تو باندہ شہر میں ہو کر جاتے ہیں اور بوسات کے زمانہ میں وہاں پہنچنا مشکل ہے۔ مجھے معلوم ہے ابھی کچھ دن ہوئے مہوبا۔ کلہہار اور رات کی تحصیل نے ایک ایجیٹیشن بھیجی تھی کہ ہمیر پور ضلع توڑ دیا جائے اور مہوبا کر دیا جائے۔ میں خیال کرتا ہوں کہ ہماری پریزیڈنٹ گورنمنٹ اس بات کا خیال کرے گی کہ ہمیر پور ضلع توڑ دیا جائے اس واسطے نہیں کہ ایکانومی ہوگی بلکہ اس وجہ سے کہ وہاں کے لوگ چلتے ہیں کہ ضرور اس کو توڑ دیا جائے۔ سنہ ۱۹۳۶ء میں جب یہ مسئلہ اس بارے میں کونسل کے سامنے پیش آیا اُس کے بارے میں میں کچھ کہہ دینا چاہتا ہوں۔ میں اس ہاؤس کے سامنے بٹلا دینا چاہتا ہوں کہ کیا وجہ تھی جو مخالفت ہوئی تو اصل میں بات وہی تھی جو میں پہلے کہہ چکا ہوں کہ جو میمبر صاحبان اس ضلع کو ریپریزینٹ کرتے تھے انہوں نے سخت مخالفت کی اور انہوں نے اپنے کلیگز (colleagues) اور دوستوں کو بھی اپنے ساتھ کر لیا۔ اس ہاؤس کو معلوم ہے کہ اُن کے ویسٹڈ انٹرسٹ (vested interest) اُن کے خلاف پڑتے تھے اس واسطے اُن کا اپوزیشن کیا گیا۔ اگر ہم غور سے دیکھیں تو یہ معلوم ہوگا کہ جن ضلعوں کے توڑنے کی سفارش فریمنٹل کمیٹی نے کی تھی اگر وہ ضلعے توڑ دیئے جائیں تو اس وجہ سے وہاں کے رہنے والوں کو کوئی خاص تکلیف نہ ہوگی۔ یہ ضرور ہے کہ تھوڑی بہت ہوگی لیکن وہ بہت کم ہے۔ ضلع کے توڑنے کے معنی صرف یہ نہیں کہ وہاں کے کلکٹر صاحب اُس جگہ پر نہ رہیں اور سول کورٹس اور کریمنل کورٹس وہاں بند رہیں۔ اس واسطے میں اس گورنمنٹ کا دھیان اکوشٹ کرنا چاہتا ہوں کہ یہ تجویز بہت اچھی ہے اور مجھے اُمید ہے کہ یہ گورنمنٹ ایکانومی کے خیال سے ضرور توڑ دیگی۔

*Shri Keshava Chandra Singh Chaudhri . श्री केशव चन्द्र सिंह चौधरी .

जनवरी माह—जिल्लों के तोड़े जाने के मुनालिक हमारे लायक खान बहादुर साहब ने जा दशाव दी है, उन्होंने यह दशव पेश की है कि पुरानी काऊंसिल ने उसका बड़ा अपोजीशन किया था इस वास्ते हमको भी उसकी मुखालफत करना चाहिए। मुझे अफसोस यह है कि जब कि हर एक आन्दोलन में हम सब तो जरूर रहने हैं कि एकानोमी होना चाहिए लेकिन जब क्या ऐसा मसला आता है जिसमें थोड़ा बहुत उनका या उनके दोस्तों का नुकसान होना हो जो एडमिनिस्ट्रेशन का कांट्रिब्यूट होना हो तब वही उनका जो एकानोमी के साथ प्रेम है वह काफूर हो जाता है। मैं इस सिलमिले में बुन्देलखण्ड की एक बहुत अच्छी मिसाल पेश कर सकता हूँ। फ्रीमेन्टिल कमेटी ने बुन्देलखण्ड में चार तहसीलों के तोड़ने की राय पेश की थी, चुनावे बादा जिल्ले की तीन तहसीलें तोड़ दी गईं और हमीरपुर जिल्ले की तहसीलें तोड़ दी गईं। बुन्देलखण्ड के लोगो ने कोर्ट एपोजीशन नहीं किया। मैं जानता हूँ कि कुछ लोगो को नुकसान पहुँचा था लेकिन उनका ही अवाम को (जनरल पब्लिक को) फायदा था। इसके लिए अपोजीशन नहीं किया गया था। सन् १९३६ ई० में जब कमिशनरी के तोड़े जाने के बारे में सवाव पेश हुआ तो दूसरी कमिशनरी के लोगो ने मुखालफत की, बुन्देलखण्ड वालों ने मुखालफत नहीं की। चुनावे आराम कमिशनरी टूट गई और जो एकानोमी होना चाहिए थी वह हो गई। सिर्फ यह है कि डिस्ट्रिक्ट मैजिस्ट्रेट कुछ काम कमिशनर साहब का करते हैं लेकिन जो फायदा उसमें समझा गया था वह हो रहा है। जिनकी एकानोमी होना चाहिए थी वह हो रहा है। इस तरह से फ्रीमेन्टिल कमेटी ने हमीरपुर जिल्ला के तोड़े जाने के बारे में सिफारिश की थी। मेरा तो खयाल यह है और मैं इस बात को दावे से कहता हूँ कि हमीरपुर जिल्ला के तीन चौथाई लोग यह चाहते हैं कि हमीरपुर जिल्ला तोड़ दिया जाए। अगर आप हमीरपुर जिल्ला के नक्शे की तरफ देखें तो मालूम होगा कि यह जिल्ला एक कोने में बसा हुआ है और इसके आधे लोग जो हेडक्वार्टर में जाते हैं तो बादा शहर में होकर जाते हैं और बरसात के जमाने में वहाँ पहुँचना मुश्किल है। मुझे मालूम है अभी कुछ दिन हुये महोबा, कुलपहाड़ और राठ की तहसील ने एक पिटीशन भेजी थी कि हमीरपुर जिल्ला तोड़ दिया जाये और महोबा कर दिया जाये। मैं खयाल करता हूँ कि हमारी प्रजेन्ट गवर्नमेन्ट इस बात का खयाल करेगी कि हमीरपुर जिल्ला तोड़ दिया जाय, इस वास्ते नहीं कि एकानोमी होगी बल्कि इस वजह से कि वहाँ के लोग चाहते हैं कि जरूर इसको तोड़ दिया जाये। सन् १९३६ ई० में जब यह मसला इस बारे में काऊंसिल के सामने पेश हुआ उसके बारे में मैं कुछ कह देना चाहता हूँ। मैं इस हाउस के सामने बतला देना चाहता हूँ कि क्या वजह थी जो मुखालफत हुई। तो अमल में बात वही थी जो मैं पहिले कह चुका हूँ कि जो मेम्बर साहबान उस जिल्ले को रिप्रेजेन्ट करते थे उन्होंने सख्त मुखालफत की और उन्होंने अपने कोलोग्स (colleagues) और दोस्तों को भी अपने साथ कर लिया। इस हाउस को मालूम है कि उनके वेस्टेड इन्टरेस्ट (vested interest) उनके खिलाफ पड़ते थे। इस वास्ते उनका अपोजीशन किया गया। अगर हम गौर से देखें तो यह मालूम होगा कि जिन जिल्लों के तोड़ने की सिफारिश फ्रीमेन्टिल कमेटी ने की थी अगर वह जिल्ले तोड़ दिए जाए तो इस वजह से वहाँ के रहने वालों को कोई खास तकलीफ न होगी। यह जरूर है कि थोड़ी बहुत होगी लेकिन वह बहुत कम है। जिल्ले के तोड़ने के मानी सिर्फ यह नहीं कि वहाँ के कलक्टर साहब उस जगह पर न रहे और सिविल कोर्ट्स और क्रिमिनल कोर्ट्स वहाँ बने रहेंगे। इस वास्ते मैं इस गवर्नमेन्ट का ध्यान आकषित करना चाहता हूँ कि यह तजवीज बहुत अच्छी है और मुझे उम्मीद है कि यह गवर्नमेन्ट एकानोमी के खयाल से जरूर तोड़ देगी।

*Speech not revised by the honourable member.

Khan Bahadur Shaikh Imtiaz Ahmad :

خان بہادر شیخ امتیاز احمد —

جناب والا - وہ کت موشن جو جناب مولوی فصیح الدین صاحب نے پیش کیا ہے - مولوی صاحب کی جو قابلیت اور آپ کا جو تجربہ ہے میرے دل میں آپ کی اس قدر وقعت ہے کہ جو کچھ آپ نے فرمایا ہے وہ بلا چون و چرا تسلیم کر لوں - لیکن میں آپ کی توجہ اس طرف دلانا چاہتا ہوں کہ اس سے قبل جب اس ہاؤس کے سامنے سوال آیا تھا اس وقت اضلاع کے توڑے جانے کی بابت جو سوال آیا تھا اس کی آپ نے مخالفت کی تھی اور اس وقت مولوی سعید الدین صاحب اس کو اپنی تقریر میں ظاہر فرما چکے ہیں - میں آپ کی توجہ اس طرف دلانا چاہتا ہوں کہ جس وقت یہ سوال اٹھا تھا اس وقت گورنمنٹ کی طرف سے ایک تجویز یہ چل رہی تھی کہ کورٹ فیس و اسٹامپ میں اضافہ کر دیا جائے - لیکن ہاؤس نے اس تجویز کو بہت ہی لیوز کیا یہاں تک کہ گورنمنٹ کو واپس لے لینا پڑا - لیکن اس کے بعد مجھے خوب یاد ہے کہ ہاؤس کے ممبران نے خون ایک تجویز گورنمنٹ میں اپنے دستخطوں کے ساتھ پیش کی کہ ہم اس چیز کے لیئے تیار ہیں کہ گورنمنٹ کورٹ فیس اور اسٹامپ میں اضافہ کرے - اس کو ہم منظور کر لینگے لیکن اضلاع اور تحصیلوں نہ توڑی جائیں - چنانچہ ان دستخط کر فیوالوں میں ایک میں بھی تھا - میرا ضلع پیلی بہت بھی توڑے جانے والے ضلعوں میں تھا - علاوہ ان باتوں کے ایک پہلو مجھے یہ پیش کرنا ہے کہ جو کچھ اس وقت کورٹ فیس اور اسٹامپ دیوٹی میں اضافہ کر دیا گیا اور اضلاع کا توڑا جانا ملتوی کر دیا گیا تو آج اس لیئے ضروری نہیں ہے کہ کورٹ فیس اور اسٹامپ کے اضافہ کے ساتھ پہلے سے اضافہ کی تجویز ہاؤس کے سامنے آئیگی تو میں دہشتا کہ کہاں تک یہہ ترین انصاف ہے کہ اس کے بعد ان اضلاع کے توڑے جانے کا سوال پھر آپ کے سامنے لایا جاتا ہے - اب رہی بات کہ اضلاع کے توڑے جانے کی بابت چند صاحبان نے سوال پیش کیا ہے - اگر ان سے پوچھا جائے کہ آپ انصاف سے فرمائیں کہ اگر آپ کے اضلاع توڑے جانے کی تجویز کی جائے تو آپ اسے منظور فرمائینگے - یہہ بات تو آسان ہے کہ یہہ کہہ دیا جائے کہ دوسرے اضلاع توڑ دیئے جائیں لیکن اگر یہہ سوال کیا جائے کہ آپ اپنے ضلع کا توڑا جانا منظور کر لیجئے تو میں سمجھتا ہوں کہ کوئی صاحب اس کے لیئے تیار نہیں ہونگے کہ ہمارا ضلع توڑا جائے اور اگر یہہ مان لیا جائے کہ اضلاع کا توڑا جانا ضروری ہے تو کیا گورنمنٹ اس کے لیئے تیار ہوگی کہ کورٹ فیس اور اسٹامپ میں جو اضافہ ہوا تھا اس کو پھر کم کر کے اس جگہ پر لے آئیگی؟ میں سمجھتا ہوں کہ بدلیوں یا - ہارنپور یہہ دواضلع ایسے ہیں کہ اگر قاضی صاحب یا خان بہادر صاحب جو اس کے موڈر ہیں وہ ان کے توڑے جانے کے لیئے کبھی تیار نہیں ہونگے اور اگر ان ممبر صاحبان سے بھی دریافت کیا جائے کہ وہ اپنے ضلع کا توڑا جانا پسند کرینگے تو میں سمجھتا ہوں کہ وہ بھی اپنی جگہ پر قائم نہیں رہ سکتے - بہر حال مجھے یہہ عرض کرنا ہے کہ یہہ مسئلہ پہلی مرتبہ اس ہاؤس کے سامنے نہیں آیا ہے اس سے پہلے بھی آچکا ہے اور سخت اپوزیشن کی وجہ سے گورنمنٹ نے فیصلہ کر دیا تھا کہ آئندہ ان کے توڑے جانے

کا کبھی سوال ہی نہیں آئیگا۔ اس لیے میں سمجھتا ہوں کہ یہہ اصلاح کے توڑے جانے کی تجویز اس قابل نہیں ہے کہ اس پر ذرا بھی توجہ دی جائے۔ ان اسلٹ کے ساتھ میں مولوی فصیح الدین صاحب کی تجویز کی سخت مخالفت کرتا ہوں کہ کچھہ اصلاح کو توڑ دیا جائے *

Khan Bahadur Shaikh Imtiaz Ahmad خان بھادر شوخ ایمتیاز

अमद —

जनाव वाला—वह कट मोशन जो जनाव मौलवी फमीह उद्दीन साहब ने पेश किया है, मातवी साहब की जा कावलियन ओर आप का जो तजुर्वा है मेरे दिल में आप की इम कदर वक़्त है कि जो कुछ आप ने फरमाया है वह विला चूव चरा तमलीम कर लू। लेकिन मैं आप की तवज्जह इस तरफ दिलाना चाहता हू कि इसमें कबठ जब इस हाउस के सामने सवाल आया था उस वक़्त अज़लाअ को तोड़े जाने की बातन जा सवाल आया था उसकी आपने मुवालिफत की थी ओर इस वक़्त मौलवी सईद उद्दीन साहब उसको अपनी तकरीर में जाहिर फरमा चुके हैं। मैं आप को तवज्जह इस तरफ दिलाना चाहता हू कि जिस वक़्त यह सवाल उठा था उस वक़्त गवर्नमेन्ट की तरफ से एक तजर्वाअ यह चल रही थी कि कोर्ट फ्रीस व स्टाम्प में इजाफा कर दिया जाये। लेकिन हाउस ने इस तजर्वाअ को बहुत ही अपोज किया, यहां तक कि गवर्नमेन्ट को वापिस ले लेना पडा। लेकिन इसके बाद मुझे खूब याद है कि हाउस के मम्बरान ने खुद एक तजर्वाअ गवर्नमेन्ट में अपने दस्तखतों के साथ पेश की कि हम इस चीज के लिये तैयार हैं कि गवर्नमेन्ट कोर्ट फ्रीस ओर स्टाम्प में इजाफा करे, इनको हम मजूर कर ले गे लेकिन अज़लाअ ओर तहमील न तोड़ी जाये। चुनावे इन दस्तखत करने वालों में एक मैं भी था। मेरा जिला पालीभात भी तोड़े जाने वाले जिलो में था। अलावा इन बातों के एक पहलू मुझे यह पेश करना है कि जो कुछ इस वक़्त कोर्ट फ्रीस और स्टाम्प ड्यूटी में इजाफा कर दिया गया और अज़लाअ का तोड़ा जाना मुलतवी कर दिया गया। तो अज इस लिये जरूरी नहीं है कि कोर्ट फ्रीस ओर स्टाम्प के इजाफे के साथ पहिले से इजाफे की तजर्वाअ हाउस के सामने आयेगी। तो मैं कहूंगा कि कहा तक यह करीन इसाफ है कि उसके बाद इन अज़लाअ के तोड़े जाने का सवाल फिर आप के सामने लाया जाता है। अब रही यह बात कि अज़लाअ के तोड़े जाने की बातन चन्द साहबान ने सवाल पेश किया है। अगर उनसे पूछा जाये कि आप इसाफ से फरमाये कि अगर आप के अज़लाअ तोड़े जाने की तजर्वाअ की जाये तो आप इसे मजूर फरमा लेंगे? यह बात तो आसान है कि यह कह दिया जाये कि हमरे अज़लाअ तोड़ दिये जाये, लेकिन अगर यह सवाल किया जाये कि आप अपने जिले का तोड़ा जाना मजूर कर लीजिये तो मैं समझता हू कि कोई साहब इसके लिये तैयार नहीं होंगे कि हमारा जिला तोड़ा जाये, ओर अगर यह मान लिया जाये कि अज़लाअ का तोड़ा जाना जरूरी है तो क्या गवर्नमेन्ट इसके लिये तैयार होगी कि कोर्ट फ्रीस ओर स्टाम्प में जो इजाफा हुआ था उसको फिर कम करके उसी जगह पर ले आयेगी? मैं समझता हू कि बदायूँ या सहारनपुर यह दो जिला ऐसे हैं कि काबी साहब या खान बहादुर साहब जो इसके मूवर हैं वह उनके तोड़े जाने के लिये कभी तैयार नहीं होंगे ओर अगर इन मेम्बर साहबान से भी दरयाफ्त किया जाये कि वह अपने जिले का तोड़ा जाना पसन्द करेंगे तो मैं समझता हू कि वह भी अपनी जगह पर कायम नहीं रह सकते। बहर हाल मुझे यह अर्ज करना है कि यह मसला पहली मस्तबा इस हाउस के सामने नहीं आया है, इससे पहले भी आ चुका है ओर सस्त अपोजीशन की वजह से गवर्न-

[Khan Bahadur Shaikh Imtiaz Ahmad.]

मेन्ट ने फ़ैसला कर दिया था कि आयन्दा उनके तोड़े जाने का कभी सवाल ही नहीं आयेगा। इसलिये मैं समझता हूँ कि यह अजला तोड़े जाने की तजवीज़ इस क़ाबिल नहीं है कि उस पर ज़रा भी तवज्जह दी जाये। इन अलफ़ाज़ के साथ मैं मौलवी फ़सीह उद्दीन साहब की तजवीज़ की सख्त मुखालिफ़त करता हूँ कि कुछ अजला को तोड़ दिया जाये।

Shri Sundar Lal Gupta : श्री सुन्दर लाल गुप्ता :

माननीय स्पीकर साहब—इस कट मोशन की सख्त मुखालिफ़त करने के लिये मैं खड़ा हुआ हूँ, इस विना पर कि यह एकानामी का सवाल है कि ज़िलों को तोड़ कर के, तहसीलों को तोड़ करके दूसरे ज़िलों में मिला करके आप को उस से फायदा होगा। यह उसूल ही ग़लत है। अगर कोई एकानामी का सवाल उठता भी है तो उसकी जगह कमिश्नरों की जगह तोड़ दी जाय या कोई इन्नी तरह के बड़ी बड़ी तनख्वाह वाले पदाधिकारियों की जगहों को तोड़ दिया जाय बजाय इसके कि कुछ ज़िलों को तोड़ दिया जाये। मैं सुल्तानपुर ज़िले को रिप्रेजेंट करता हूँ। अगर सुल्तानपुर के बारे में कहा जाय कि वह तोड़ दिया जाय तो मैं जानता हूँ कि वहाँ पर जो जनता दूर दूर से अदालती काम के लिये आती है, कोर्ट वर्क में उसको किनारा असुविधा होगी। उसको अपने ज़रूरी काम को पूरा करने के लिये जिसके लिये वह केन्द्र पर आती है कितनी मुश्किलों का सामना करना पड़ेगा। इस लिये तहसीलों या ज़िलों के तोड़े जाने के लिये मैं फ़सीह उद्दीन साहब की राय से बिल्कुल सहमत नहीं हूँ। नहीं मात्रूम उनका कौन सा ज़िला है। अगर वह अपने ज़िले के तोड़े जाने के बारे में कहते होते तो शायद मुमकिन है कि मेरी हमदर्दी उनके साथ होती। मैं नहीं जानता हूँ कि उनका कौन सा ज़िला है और वह जिन ज़िलों के बारे में कहते हैं। उनको तो कभी भी तोड़ा जाना ही नहीं चाहिये। यह उसूल ठीक नहीं है। यह बैड एकानामी का मामला है कि ज़िले तोड़ दिये जाय। इसलिये मैं इस कट मोशन की सख्त मुखालिफ़त करता हूँ।

Shri Sundar Lal Gupta :

شری سندر لال گپتا -

مانڈیہ اسپیکر صاحب - اس کٹ موشن کی سخت مخالفت کرنے کے لیئے میں کھڑا ہوا ہوں اس بنا پر کہ یہہ اکانومی کا سوال ہے کہ ضلعوں کو توڑ کر کے تحصیلوں کو توڑ کر کے دوسرے ضلعوں میں ملا کر کے آپ کو اُس سے فائدہ ہوگا - یہہ اصول ہی غلط ہے - اگر کوئی اکانومی کا سوال اٹھتا بھی ہے تو اُس کی جگہ کمشنروں کی جگہ توڑ دی جائیں یا کوئی اسی طرح کے بڑی بڑی تنخواہ والے پد اہکاروں کی جگہوں کو توڑ دیا جائے بجائے اس کے کہ کچھ ضلعوں کو توڑ دیا جائے - میں سلطانپور ضلع کو ریپریزنت کرتا ہوں - اگر سلطانپور کے بارے میں کہا جائے کہ وہ توڑ دیا جائے تو میں جانتا ہوں کہ وہاں پر جو جتنا دور دور سے عدالتی کام کے لیئے آتی ہے کورٹ ورک میں اُس کو کتنی آسودہ ہوگی اُس کو اپنے ضروری کام کو کرنے کے لیئے جس کے لیئے وہ کیندر پر آتی ہے کتنی مشکلوں کا سامنا کرنا پڑیگا - اس لیئے تحصیلوں یا ضلعوں کے توڑے جانے کے لیئے میں فصیح الدین صاحب کی رائے سے بالکل سہمت نہیں ہوں - نہیں معلوم اُن کا کون سا ضلع ہے اگر وہ اپنے ضلع کے توڑے جانے کے بارے میں کہتے ہوتے تو شاید ممکن ہے کہ میری ہمدردی اُن کے ساتھ ہوتی - میں نہیں جانتا کہ اُن کا کون سا ضلع ہے اور وہ جن ضلعوں کے بارے میں کہتے ہیں اُن کو تو کبھی بھی توڑا

جانا ہی نہیں چاہیئے یہہ اصول ٹھیک نہیں ہے یہہ بیڈکانومی (bad economy)
کا معاملہ ہے نہ ضلع توڑ دیئے جائیں اس کیئے میں اس آت موشن کی سخت
مخالفت کرتا ہوں *

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I am very sorry to say that I have to speak at a time when the views of the Government on this subject have not been ascertained. Anyhow, I will have to take matters as they stand, because there is no help out to make a speech now. It is most significant that three members who have opposed me belong to Sitapur and Pilibhit which are proposed to be brought under reduction and one member who comes from Hamirpur has supported me most strongly and given very cogent reasons for the adoption of the recommendations made by the Fremantle Committee. Sir, the question is between the interest of certain individuals and between the interest of public at large. Of course it is obvious that those members who have been sent here from certain districts as their representatives and which are proposed to be abolished are naturally interested in opposing me, but the question should be viewed not from the point of view of the residents of a particular district which has to be brought under reduction but from the point of view of the tax-payer. It has been said that I was against the abolition of the districts some time ago. This is quite true, but the circumstances then were quite different. The fact of the matter is that at that time Government proposed that it would cover its deficit by means of an increase in the stamp and court-fee duties. It also proposed, informally of course, to many of us that it would abolish certain commissionerships. For that reason many of us who were really in favour of abolition of districts gave up the idea and supported those who were not in favour of the abolition of the districts. Besides, at that time the finances of the Government, as has been stated by my friend Qazi Abdul Wali Sahib, were in a much better condition and for that very reason I never raised this question of the abolition of the districts during the time of the old Council. But now that we find that the present Government has launched so many useful schemes in connexion with the village uplift programme and is going to overhaul the programme of the work of the various beneficent departments it has occurred to me that time has come to the scheme of the abolition of districts. It will appear from the report of the Fremantle Committee that not only five lakhs of rupees of recurring expenditure will be saved by the enforcement of that scheme but if we were to take the saving in the cost of the establishment and other charges the total amount of saving would come to about 6½ lakhs of rupees a year. This is a very big sum and it is up to the Government to take up this question in a resolute, bold and public-spirited manner and not to go by the advice of the particular class of people who are personally interested in this matter. Mr. Imtiaz Ahmad is a very old friend of mine and I have very great respect for his views. I do sympathise with him that if the district of Pilibhit were to be abolished the position of his district would be considerably reduced. Sir, it will appear from a perusal of that scheme that although some posts of collectors or deputy commissioners will be abolished, the sub-divisional officer at the headquarters of the abolished districts will remain

[Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din.]

and there will be no great change and no great trouble in connexion with the administrative work. One more point I want to mention that since the scheme of Fremantle Committee was formulated there has been further increase in communications. The district of Sultanpur has now been improved in connexion with a new railway line, the district of Pilibhit too has been improved in connexion with a line from Pilibhit to Shahjahanpur, and similarly the railway communications have been increased in many other districts like Mainpuri, etc. I do not insist that all the six districts which are proposed for abolition should be abolished, my only suggestion is that the matter is serious enough to be looked into. I do not say that Pilibhit or Sultanpur or any other particular district should be abolished, but the question deserves our consideration. It will appear that the committee went on the basis of two principles when it recommended the abolition of the districts. The first principle was that of statistical basis, the Committee had fixed 350 square miles as the ordinary and average area for each district and those districts which were much below that standard were recommended to be abolished. The two districts of Pilibhit and Shahjahanpur possess an area of about 200 square miles each. As to tahsils the Committee took up the tahsils which had abnormally low areas below the standard. The other principle which the Committee kept in view was with the topographical consideration. The Committee did not recommend those districts which though they were small could not be split up easily and the abolition of which would cause inconvenience to the litigants and the residents of the district. The report of the Committee is worth a careful study. Taking the case of Pilibhit—one of its tahsils which the Committee recommended to be amalgamated with Bareilly is practically such as ought to be in the Bareilly District and the other ought to be, from a topographical point of view, in the Shahjahanpur District, and so on. I submit, Sir, that the Government ought to look to the interest of the general tax-payer and not shirk its responsibility of looking into this matter with the seriousness that it deserves.

Sir, one thing more. I forgot to say the other day that the second part of the object which I have mentioned in connexion with this motion was this that certain departments should be abolished and amalgamated with others. I forgot to speak on that subject last evening but I now submit that there are departments which have no justification to exist separately and which constitute the policy of the duplication of work, for instance, the Co-operative Department, which in my opinion should be split up into two sections: viz. (1) the credit section and (2) the industrial section. The industrial section, in my opinion, should be amalgamated with the department of Industries, and the credit section should be amalgamated with the department of Agriculture. Besides, the Veterinary Department too ought to be amalgamated with the department of Agriculture. Again, Sir, the post of the Inspector General of Hospitals should be abolished and there should be one Medical Officer in-charge of both the Public Health and the Medical Department. Similarly, Sir, I think that there are one or two other departments which ought to be amalgamated instead of being kept separate. This is a matter on which I can give a detailed opinion if required, but I do not want to go into details on this occasion. I

simply make a mention of these few departments in order to get the Government to look into this matter also.

The Hon'ble the Premier : Sir, as the honourable mover pointed out this proposal emanated out of the deliberations of the Fremantle Committee. The Committee had in fact recommended the abolition of seven districts. About four there was unanimity in the Committee and as regards three the majority was in favour of abolition. The proposal was, however, not welcomed by the inhabitants of these districts and there was very strong opposition from every single district which had been included in the list. Consequently the Government could not carry out the recommendations of that Committee. The Committee had in fact been appointed by the then Legislature and the Legislature must naturally have been anxious to carry out the recommendations of a committee appointed by themselves, but in spite of that they were precluded and prevented from doing so because of local opposition. The proposal has my sympathy as every suggestion for economy and retrenchment is likely to be welcomed by a Finance Minister, but I should rather like some member to stand up and to move for the abolition of his own district than to propose the abolition of other districts. It would make my task very easy and I will then proceed on the basis of such a proposal. As it is, even now I notice the tendency that today every one belonging to the districts which have been proposed for abolition is opposed to this change. The Legislature then even went to the length of imposing additional taxes, as has been pointed out, in order to meet the extra cost of administration of these districts. So far as the present Government is concerned it would be very glad to accept such proposals, and in order that it may make a start in that direction and consider each proposal seriously I would propose that honourable members belonging to any particular district can jointly or by a majority give me a proposal and I will act upon it and make a start. But until I receive such a proposal it is difficult for me to take up a question which is again likely to provoke any amount of controversy and ultimately lead us nowhere. We have many other things to occupy our attention. In the circumstances I am afraid a mere futile discussion is not very desirable. I am really anxious to do whatever is possible in order to reduce expenditure in administration and if any feasible scheme can be proposed by honourable members I will welcome it. I may also point out that the number of districts in our province is pretty large as compared with some other provinces and perhaps some of these districts could well be abolished or absorbed by others in their neighbourhood. But there is such a strong local sentiment that it is difficult to induce or persuade the people of any locality to agree to any such change, and Government is forced sometimes to pay heed to sentiment even though it may be altogether unreasonable or irrational. So, while I would welcome any such move, I would very much wish that some member of this House would make a proposal for the abolition of the district to which he belongs or which he happens to represent in this House.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: Sir, I beg to move that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Ministers—2. Allowances and honoraria, a reduction of Re. 1 be made.

خان بہادر لفٹننٹ ایم سلطان عالم خان

جناب والا - اس کٹ موشن کے پیش کرنے سے میرا مطلب یہ ہے کہ میں حکومت کے سامنے اس معاملہ کو رکھوں - مجھے معلوم ہے کہ ایک عرصہ سے گورنمنٹ کے زیر غور یہ مسئلہ ہے کہ قانون کے ذریعہ سے میمبران اسمبلی کی تنخواہ اور ان کے سفر خرچ کا مسئلہ طے کر دیا جائے - یہ بل ہاؤس کے سامنے پیش ہو چکا ہے اور ایک سیلکٹ کمیٹی کے سپرد کیا جا چکا ہے - اس بل کے دیکھنے سے یہ پتہ چلتا ہے کہ سفر خرچ کا مسئلہ گورنمنٹ قوانین کے ذریعہ سے طے کرنا چاہتی ہے اور اس کی وجہ یہ بتلائی گئی ہے کہ وقتاً فوقتاً اس بات کی ضرورت پڑیگی کہ ان پر نظر ثانی کی جائے - اگر ایکٹ کے اندر یہ نہیں رکھا گیا کہ قواعد کے ذریعہ گورنمنٹ کو ایسا اختیار دیا جائے کہ وہ اسمبل کو دھرا لیا کرے تو ہر بار اس قانون کو اسمبلی کے سامنے پیش کرنے کی ضرورت پڑیگی جس سے خواہ محالہ طوالت اور خرچہ بڑھتا - مجھے اس پر کوئی اعتراض نہیں ہے - میں اس کو پسند کرتا ہوں - مجھے جو کچھ عرض کرنا ہے وہ یہ ہے کہ اب تک یہ دستور چلا آیا ہے کہ میمبران اسمبلی اور گورنمنٹ کے میمبران کا سفر خرچ یکساں رہتا ہے - میں یہ چاہتا ہوں کہ یہی چیز آئندہ بھی قواعد کے ماتحت قائم رکھی جائے - اس کی وجہ یہ ہے کہ میمبران اسمبلی اور وزرا یکساں طور پر مختلف حلقوں سے منتخب ہو کر آئے ہیں - ایسی صورت میں میمبران اسمبلی اور میمبران حکومت میں کوئی فرق نہیں ہے اور اسی واسطے سفر خرچ کے معاملے میں بھی کوئی فرق کرنا ہی نہیں چاہیئے - میرے کہنے کا یہ مطلب نہیں ہے اور مجھے اُمید ہے کہ میرا مقصد سمجھنے میں غلط فہمی نہ ہوگی کہ میں یہ چاہتا ہوں کہ سفر خرچ کسی مخصوص درجہ کا مقرر کیا جائے - میری ہرگز یہ خواہش نہیں ہے - سفر خرچ فرسٹ کلاس - سکند کلاس - انٹر کلاس - تھرڈ کلاس - یا فورتھ کلاس (اگر ہو سکے) بڑے شوق سے مقرر کیا جاسکتا ہے - مجھے اعتراض نہ ہوگا - میں تو صرف یہ کہنا چاہتا ہوں کہ جو سفر خرچ میمبران اسمبلی کو دیا جائے وہی میمبران گورنمنٹ کو دیا جائے - مجھے اُمید ہے کہ گورنمنٹ اس تجویز پر غور کریگی - یہ ایسا معاملہ ہے کہ جس کے متعلق میں نے بہت سے میمبران اسمبلی سے گفتگو کی ہے اور ان کی بھی یہی رائے ہے - مجھے اُمید ہے کہ وہ لوگ جو ہاؤس کے اُس طرف بیٹھتے ہیں یا اِس طرف بیٹھتے ہیں ان میں کوئی اختلاف رائے اس مسئلہ پر نہیں ہے اور میں اُمید کرتا ہوں کہ حکومت اس مسئلہ کے متعلق جو اس کے دوبرہے پوری توجہ کریگی - ان مختصر الفاظ کے ساتھ میں اپنی تجویز کو ہاؤس کے سامنے پیش کرتا ہوں *

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : खान बहादुर लेफ्टिनेन्ट

एम० मुन्तान आलम खां :—

जनाब वाला—इस कट मोशन के पेश करने में मेरा मतलब यह है कि मैं हुकूमत के सामने इस मामले को रखूँ। मुझे मालूम है कि एक असेंसे गवर्नमेन्ट के ज़ेर गोर यह मसला है कि कानून के ज़रिये ने मेम्बरान एमेम्बली की तनख्वाह और उन के सफर खर्च का मसला नै कर दिया जाय। यह बिज हाउस के सामने पेश हो चुका है और एकमिटेक्ट कमेटी के सुपुर्दे किया जा चुका है। इस बिज के दिखने से यह पता चलता है कि सफर खर्च का मसला गवर्नमेन्ट कवायद के ज़रिये नै करना चाहती है और इस की वजह यह बतलाई गई है कि वक्तेन फवक्तेन इस बात की जरूरत पड़ेगी कि उन पर तज़रसानी की जाय। अगर ऐक्ट के अन्दर यह नहीं रक्खा गया कि कवायद के ज़रिये गवर्नमेन्ट को ऐसा इस्तिनयार दिया जाय कि वह स्केल को दोहरा लिया करे तो हर बार इस कानून को एमेम्बली के सामने पेश करने की जरूरत पड़ेगी जिससे खवाह मख्वाह नवालेन और खर्चा बढ़ेगा। मुझे इस पर कोई एतराज नहीं है। मैं इस को पसन्द करता हूँ। मुझे जो कुछ अर्ज करना है वह यह है कि अब तक यह दम्नूर चला आया है कि मेम्बरान एमेम्बली और गवर्नमेन्ट के मेम्बरान का सफर खर्च एक सा रहता है। मैं यह चाहता हूँ कि यही चीज़ आइन्दा भी कवायद के मानहन कायम रक्खी जाय। इसकी वजह यह है कि मेम्बरान एमेम्बली और वजरा इकसा तार पर मुन्तज़िफ जिलों में मुन्तखिव नाकर आये हैं। ऐसी सूरत में मेम्बरान एमेम्बली और मेम्बरान हुकूमत में कोई फर्क नहीं है और इस वज्से सफर खर्च के मामले में भी कोई फर्क करना भी नहीं चाहिये। मेरे कहने का यह मतलब नहीं है और मुझे उम्मीद है कि मरा सकमद मन्ज़ने में गठनफर्मी न होगा कि मैं यह चाहता हूँ कि सफर खर्च किमी मयमूस इर्जों का मुकर्रर किया जाए। मेरी हरगिज़ यह ख्वाहिश नहीं है कि सफर खर्च फर्स्ट क्लास, सेकण्ड क्लास, इन्टर क्लास, थर्ड क्लास या फोर्थ क्लास (अगर कोई हो सके) बड़े शोक में मुकर्रर किया जा सकता है, मुझे एतराज न होगा। मैं तो सिर्फ यह कहना चाहता हूँ कि जो सफर खर्च मेम्बरान एमेम्बली को दिया जाए वही मेम्बरान गवर्नमेन्ट को दिया जाए। मुझे उम्मीद है कि गवर्नमेन्ट इस तजवीज़ पर गार करेगी। यह ऐसा मामला है कि जिसके मुतालिक मैंने बहुत से मेम्बरान एमेम्बली से गुफ्तगू की है और उनकी भा यही राय है। मुझे उम्मीद है कि वह लोग जो हाउस के उस तरफ बैठे हैं या इस तरफ बैठे हैं उनमें कोई इस्तिनाफ राय इस मामले पर नहीं है और मैं उम्मीद करता हूँ कि हुकूमत इस मामले के मुतालिक जो उसके रूबरू है पूरी तवज्जज़ करेगी। इन मुसमर अल्फाज़ के साथ मैं अपनी तजवीज़ को हाउस के सामने पेश करता हूँ।

Mr Zahir ud-din Faruki :

مسند، ظہیر الدین فاروقی —

جناب والا - جو تحریک انہی پیش کی گئی ہے میں اس کی موافقت کرتا ہوں - اس مسئلہ میں مجھے یہہ عرض کرنا ہے کہ جب غیر ذمہ دار حکومت تھی اُس وقت دررا اور میمبران اسمبلی کا سفر خرچ ایک تھا - غیر ذمہ دار حکومت میمبران میں اور دررا میں کم سے کم جہاں تک سفر خرچ کا تعلق تھا کوئی فرق نہ ہی سمجھتی تھی مگر تعجب کی بات یہہ ہے کہ موجودہ حکومت جو ایک ذمہ دار حکومت سمجھی جاتی ہے اور جو ہم سب کی نمائندہ حکومت سمجھی جاتی ہے وہ دررا میں اور میمبران میں اِس قسم کی تفریق پیدا کرتی ہے - میڈی گزاریں یہہ ہے کہ یہہ تفریق بہت سے لوگوں کو ناگوار ہے - جہاں تک

[Mr. Zahir-ud-din Faruki.]

مجھے اطلاع ملی ہے وہ یہ ہے کہ دزرا کو اول درجہ کا سفر خرچ ملے گا اور میمبران کو دیوڑھے درجے کا سفر خرچ دیا جائیگا۔ میٹری دافست میں یہ تفریق کسی طرح مناسب نہیں ہے۔ خصوصاً ایسی حالت میں جب کہ ہم یہ دیکھتے ہیں کہ میمبران مہینے در مہینے تک لکھنؤ میں آکر قیام کریں گے اور ان کو اس بات کی ضرورت ہوگی کہ وہ اپنے ساتھ اپنے نوکر بھی لادیں۔ وہ تنہا نہیں آسکتے بلکہ اپنے نوکروں کو بھی ساتھ لادیں گے۔ ایسی صورت میں یہ لازمی ہوگا کہ اگر ان کو سفر خرچ کم دیا جائیگا تو ان کو اپنے پاس سے صرفہ کرنا پڑیگا۔ ڈسپلین (discipline) کے لحاظ سے ممکن ہے کہ بہت سے میمبران جو اس طرف تشریف لے رہے ہیں وہ اس کی مخالفت کریں حالانکہ اگر ان کو اجازت ہوتی کہ وہ آزادی سے اپنی رائے دے سکیں تو میرا خیال ہے کہ وہ اس بات سے اتفاق کریں گے کہ دزرا میں اور میمبران میں جہاں تک سفر خرچ کا تعلق ہے کوئی فرق نہیں ہونا چاہیئے۔ اس لیے میں اس تحریک کی پوزور ٹیڈ کرتا ہوں اور دزرا سے درخواست کروں گا کہ یہ ضروری نہیں ہے کہ وہ ہمیں سکیڈت کلاس کا خرچ دیں جیسا کہ لفٹننٹ سلطان عالم صاحب نے بیان کیا ہے جو کہ سفر خرچ دیا جائے وہ ایک فی قسم کا دیا جائے کسی قسم کی تفریق نہیں ہونا چاہیئے *

Mr. Zahir-ud-din Faruki : मिस्टर जहोर उद्दीन फारुकी :

जनाब वाला—जो तहरीक अभी पेश की गई है मैं उसकी मुआफिकत करता हूँ। इस मसले में मुझे यह अर्ज करना है कि जब गैर जिम्मेदार हुकूमत थी उस वक्त वजरा और मेम्बरान ऐसेम्बली का सफर खर्च एक था। गैर जिम्मेदार हुकूमत मेम्बरान में और वजरा में कम से कम जहां तक सफर खर्च का ताल्लुक था कोई फर्क नहीं समझता था। मगर ताज्जुब की बात है कि मौजूदा हुकूमत जो एक जिम्मेदार हुकूमत समझी जाती है और जो हम सबकी नुमायंदा हुकूमत समझी जाती है वह वजरा और मेम्बरान में इस किस्म की तफरीकें पैदा करती है। मेरी गुजारिश यह है यह तफरीक बहुत से लोगों को नागवार है। जहां तक मुझे इत्तला मिली है वह यह है कि वजरा को अव्वल दर्जे का सफर खर्च मिलेगा और मेम्बरान को डेवढ़े दर्जे का सफर खर्च दिया जायेगा। मेरी दानिस्त में यह तफरीक किसी तरह मुनासिब नहीं है, खसूसन ऐसी हालत में जब कि हम यह देखते हैं कि मेम्बरान महीने दो महीने तक लखनऊ में आकर कियाम करेंगे और उनको इस बात की जरूरत होगी कि वह अपने साथ अपने नौकर भी लावें। वह तनहा नहीं आ सकते बल्कि अपने नौकरो को भी साथ लावेंगे। ऐसी सूरत में यह लाजमी होगा कि अगर उनको सफर खर्च कम दिया जायेगा तो उनको अपने पास से सफा करना पड़ेगा। डिस्पलिन (discipline) के लिहाज से मुमकिन है कि बहुत से मेम्बरान जो उस तरफ तशरीफ फरमाएँ हैं वह इस की मुखालिफत करें, हालां कि अगर उनको इजाजत होती कि वह आजादी से अपनी राय दे सकें तो मेरा ख्याल है कि वह इस बात से इत्फाक करेंगे कि वजरा में और मेम्बरान में जहां तक सफर खर्च का ताल्लुक है कोई फर्क नहीं होना चाहिये। इसलिये मैं इस तहरीक की पुरजोर ताईद करता हूँ और वजरा से दरखवास्त करूंगा कि यह जरूरी नहीं है कि वह हमें सेकंड क्लास का खर्च दें जैसा कि लेफ्टिनेंट सुल्तान आलम साहब ने बयान किया है। जो सफर खर्च दिया जाये वह एक ही किस्म का दिया जाये, किसी किस्म की तफरीक नहीं होना चाहिये।

Shri Achal Singh : श्री अचल सिंह :

श्रीमान स्पीकर साहब—जो मेरे आन्तरेबुल दोस्त ने तजवीज़ पेश की कि सफ़र खर्च मेम्बरो ओर मिनिस्टरो का एकमा ही होना चाहिये, मुझे इस बारे में केवल इतना ही कहना है कि आप जानते हैं कि यह मौजूदा एसेम्बली २२८ मेम्बरो की है। पहिली काउंसिल कम मेम्बरो की थी, अब दुगने के करीब है। यह पापुलर (popular) गवर्नमेन्ट है। इसकी यत् कोशिश है कि जितना खर्च कम होगा उतना ही खपया बचेगा और उसने पब्लिक को फ़ायदा पहुँचेगा। इन खर्च ने यह विचार है कि जिस मद में जितना कम खर्च हो सके उतना कम करें। इस विचार ने मेम्बरो का डबल इन्टर रेल भाड़ा रक्खा गया है। आप अच्छी तरह जानते हैं कि मिनिस्टरो को कितना काम करना पड़ता है ओर साथ साथ दौरा करना पड़ता है। अगर रान को सफ़र करें ओर दिन में काम करें और अगर इन्टर में सफ़र करें तो आप समझ सकते हैं कि काम में कितनी दिक्कत हो सकती है। मिनिस्टर महानुभाव तो थर्ड क्लास में सफ़र करने को तैयार हैं लेकिन आपको ओर हमको सोचना है कि काम में सहूलियत कैसे होगी। आपको मालूम है कि पहिले जो मिनिस्टर थे उनके लिये सेलून (saloon) तैयार होते थे लेकिन हमारे मिनिस्टर लोग नो फ़र्स्ट क्लास के बजाय सैकिंड में सफ़र करते हैं जब कि हम मेम्बरो को अब तक फ़र्स्ट क्लास का किराया मिलता है।

मैं केवल यह निवेदन करूंगा कि अच्छा काम करने के लिये यह जरूरी है कि मिनिस्टर लोग कम से कम सैकिंड क्लास में अवश्य सफ़र करें ओर मेम्बरान को डबल इन्टर मिलना चाहिये। मैं इन शब्दों के साथ इस कट मोशन की मुवालिफ़त करता हूँ।

Shri Achal Singh :

شری اچل سنگھ —

شری مان اسپیکر صاحب — جو میرے آنر ایبل دوست نے تجویز پیش کی کہ سفر خرچ میمبروں اور منسٹروں کا ایک سا ہی ہونا چاہیئے مجھے اس کے بارے میں کیوں افسانہ ہی کہتا ہے کہ آپ جانتے ہیں کہ یہ موجودہ اسمبلی ۲۲۸ ممبروں کی ہے۔ پہلی کونسل کہ میمبروں کی تھی اب دو گنے کے قریب ہیں۔ یہ پاپولر (popular) گورنمنٹ ہے اس کے یہ کوشش ہے کہ جتنا خرچ کم ہوگا اتنا ہی روپیہ بچے گا اور اس سے پبلک کو فائدہ پہونچے گا۔ اس خیال سے یہ وچار ہے کہ جس مد میں جتنا کم خرچ ہو سکے اتنا کم کریں۔ اس وچار سے میمبروں کا قبل انٹر ریل بھارا رہا گیا ہے آپ اچھی طرح جانتے ہیں کہ منسٹروں کو کسا کام کرنا پڑتا ہے اور ساتھ ساتھ دورہ کرنا پڑتا ہے۔ اگر ات کو سفر کریں اور دن میں کام کریں اور اگر انٹر میں سفر کریں تو آپ سمجھ سکتے ہیں کہ کام میں کتنی دقت ہر سکتی ہے۔ منسٹر مہانہ بھاؤ تو تھوڑے کلاس میں سفر کرنے کو تیار ہیں لیکن آپ کو اور ہم کو سوچنا ہے کہ کام میں سہولیت کیسے ہوگی۔ آپ کو معلوم ہے کہ پہلے جو منسٹر تھے ان کے لیئے سیلوں (saloon) تیار ہوتے تھے لیکن ہمارے منسٹر لوگ تو فرسٹ کلاس کے بجائے سیکنڈ میں سفر کرتے ہیں جب کہ ہم میمبروں کو اب تک فرسٹ کلاس کا کرایہ ملتا ہے *

میں کہوں یہ تویدن کردنگا کہ اچھا کام کرنے کے لیئے یہ ضروری ہے کہ منسٹر لوگ کم سے کم سیکنڈ کلاس میں اوشیہ سفر کریں اور میمبران کو قبل انٹر ملنا چاہیئے۔ میں ان شیدوں کے ساتھ اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں *

Shri Prithivi Raj Singh : श्री पृथ्वी राज सिंह :

जनाब सदर—मैं इस कट मोशन की मुखालिफत करता हूँ। असल में दरमियान बज्जीरों और मेम्बरों के सफ़र खर्च की बाबत इतनी ज़हमत नहीं है जितनी की यह बात कि हम चले हैं बहुत तरह के लीडर बन कर, उसमें से नेचुरल लीडर भी बनकर आए हैं, लेकिन एक शायर ने एक मिसरे से दिल की असली हालत को ज़ाहिर किया है :—

रात को पी मय सुबह को तोबा कर ली ।

रिन्द के रिन्द रहे हाथ से जन्नत न गई ॥

जब कोई मसला किसान के फ़ायदे का आता है तो नेचुरल लीडर्स की तरफ़ से यह कहा जाता है कि हम किसान के हम बग़ल पैदा हुए हैं। मैं तो यह बात मानने के लिये तैयार हूँ जैसा कि एक शायर ने भी ज़ाहिर किया था :—

खून खमियाज़ा कसे आशिकी ओ पंजये गुल ।

दोनों निकले हैं तहे खाक़ से हम दस्त ब बग़ल ॥

लेकिन जो तजुर्बा किसान को हुआ है वह आप की धोखा दिही है। किसान समझते हैं कि गन्ना हमने पैदा किया, लेकिन माला माल कौन हो रहा है ? यह कैसे, किनके घर पुर हो रहे हैं ? नाज और कपास हम पैदा करते हैं लेकिन बिड़ला साहब और सिंघानिया साहब करोड़पति होते हैं। गेहूँ ओर चना हमने पैदा किया लेकिन खून का दोरान ज़मींदार और नाल्लुक़ेदार की रंगों में चल रहा है।

Shri Prithivi Raj Singh :

شری پرتھوی راج سنگھ —

جناب صدر - میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں - اصل میں درمیاں وزیروں اور میمبروں کے سفر خرچ کی بہت اتنی زحمت نہیں ہے جتنی کہ یہ بات کہ ہم چلے ہیں بہت سی طرح کے لیڈر بنکر اس میں سے فیچرل لیڈر بھی بنکر آئے ہیں لیکن ایک شاعر نے ایک مصرعہ سے دل کی اصلی حالت کو ظاہر کیا ہے *

رات کو پی مے صبح کو توبہ کرای

رند کے رند رہے ہاتھ سے جنت نہ گئی

جب کوئی مسئلہ کسان کے فائدہ کا آتا ہے تو فیچرل لیڈرس کی طرف سے یہ کہا جاتا ہے کہ ہم کسان کے ہم بغل پیدا ہوئے ہیں - میں تو یہ بات ماننے کے لیئے تیار ہوں جیسا کہ ایک شاعر نے بھی ظاہر کیا تھا -

خون خمرہ کسے عاشقی وینجہ گل

دونوں نلے ہیں تہ خاک سے ہم دست و پل

لیکن جو تجربہ کسان کو ہوا ہے وہ آپ کی دھوکا دہی ہے - کسان سمجھتے ہیں کہ گنا ہم نے پیدا کیا لیکن مالا مال کون ہو رہا ہے ؟ یہ کیسے کن کے گھر پُر ہو رہے ہیں ؟ - ناچ اور کھاس ہم پیدا کرتے ہیں لیکن بڑا صاحب اور سنگھانیا صاحب کروڑ پتی ہوتے ہیں - گیموں اور چنا ہم نے پیدا کیا لیکن خون کا دوران زمیندار اور تعلمدار کی رگوں میں چل رہا ہے *

Mr. Muhammad Ishaq Khan : On a point of order, Sir.

How far is this relevant to the subject under discussion ?

Shri Prithivi Raj Singh : श्री पृथ्वीराज सिंह :

इन सब बातों हमारा चीजों का बराबर करने के लिये और इन बातों को मद्दे नज़र रखने के लिये हमें इस सफ़र खर्च की तरफ ध्यान देना पड़ता है। क्या जाना है कि मेम्बरों और मिनिस्ट्रों का सफ़र खर्च इकसा होना चाहिये। यह सत्य है कि कैसा होना चाहिये। फिर मेम्बर कहेंगे कि हर मेम्बर के लिये एक मिनिस्ट्रों सेक्टरी होना चाहिये। यह क्या बात हुई ? मैं तो कहता हूँ कि जेना काम वेसे दाम। हमने जिनको इस काबिल समझा, जो ओहदा के काबिल हैं उनको उनका ही देना है।

Shri Prithivi Raj Singh :

شری پرتھوی راج سنگھ —

ان سب ناموں اور چیزوں کو برابر کرنے کے لئے اور ان باتوں کو مدنظر رکھنے کے لئے ہمیں اس سفر خرچ کی طرف دھیان دینا پڑتا ہے — کہا جاتا ہے کہ میمبروں اور منسٹروں کا سفر خرچ یکساں ہونا چاہیئے — میں کہتا ہوں کہ کیسے ہونا چاہیئے — یہ میمبر کہیں کہے کہ ہر میمبر کے لئے ایک پارلیمنٹری سیکریٹری ہونا چاہیئے — یہ کیا بات ہوئی؟ میں تو کہتا ہوں کہ جیسا کام ویسے دام — ہم نے جن کو اس قابل سمجھا جو عہدہ کے قابل ہیں ان کو اتنا ہی دینا ہے *

Shaikh Muhammad Habibullah : On a point of order, Sir.

My point of order is that this gentleman made a statement in this House the other day that he made a compromise with his wife and she withdrew her candidature on the distinct understanding that he will not raise the matter of travelling allowance. Can he now take up this point without consulting her ?

Shri Prithivi Raj Singh : श्री पृथ्वीराज सिंह :

क्या कट मोशन के जरिये से यह कोशिश न होना चाहिये कि हम हर इंसान को एकसाँ समझ सकें। लेकिन इस बात के पूरा करने के लिये हमको सैक्रीफाईस (sacrifice) की जरूरत है। तमाम मजदूरों की चीख पुकार जरूर सुनते हैं लेकिन खुदा का नाम कम सुनाई देता है। शायर ने ठीक कहा है—

नाम खुदा को अकसर खेवे जवां तो पाया।

इसके बुतां को लेकिन नकशे कलूब देखा ॥

यहां तो कोई हिन्दू मुसलमान नज़र नहीं आते। कोई शख्स मुस्लिम लीग की छाप लगाये है और कोई हिन्दू संगठन की। हिन्दू वह ही है जिसमें हिन्दू संगठन की छाप खुदा के नाम पर हो। इन बातों को अगर हम करते हैं तभी हम कुछ कर सकते हैं। हम अगर सैक्रीफाईस कर सकते हैं तो किसानों को फ़ायदा पहुंचा सकते हैं। हमें इन बातों का करना एक लाज़िमी चीज़ है। हम सिर्फ मिनिस्ट्रों के सफ़र खर्च की कहते हैं लेकिन हम किसानों की सेवा नहीं करते हैं, मजदूरों की सेवा नहीं करते हैं। आप लोग रबड़ी, खुरमा और पुलाव खाते हैं। लेकिन कभी आपने यह सौगात मजदूरों और किसानों को भी भोजन की कोशिश की ? इन अल्फ़ाज़ के साथ मैं इस कट मोशन की मुख़ालिफ़त करता हूँ।

Shri Prithivi Raj Singh :

شری پرتھوی راج سنگھ —

کیا کٹ موشن کے ذریعہ سے یہہ کوشش نہ ہونا چاہیئے کہ ہم ہر انسان کو یکساں سمجھ سکیں — لیکن اس بات کے پورا کرنے کے لئے ہم کو سیکریفائس

[Shri Prithivi Raj Singh.]

(sacrifice) کی ضرورت ہے۔ تمام مذہب کی چیخ پکار ضرور سنتے ہیں لیکن خدا کا نام کم سنائی دیتا ہے۔ شاعر نے ٹھیک کہا ہے۔

نام خدا کو اکثر زیب زباں تو پایا

شق بے باں کو لیکن نقش قلوب دیکھا

یہاں تو کوئی ہندو مسلمان نظر نہیں آتے۔ کوئی شخص مسلم لیگ کی چھاپ لگائے ہے اور کوئی ہندو سنگھٹن کی۔ ہندو وہی ہے جس میں ہندو سنگھٹن کی چھاپ خدا کے نام پر ہو۔ ان باتوں کو اگر ہم کرتے ہیں تب ہی ہم کچھ کر سکتے ہیں۔ ہم اگر سیکریٹریٹس کر سکتے ہیں تو کسانوں کو فائدہ پہنچا سکتے ہیں۔ ہمیں ان باتوں کا کونا ایک لازمی چیز ہے۔ ہم صرف منسٹروں کے سفر خرچ کو کہنے ان باتوں کی سیوا نہیں کرتے ہیں۔ مزدوروں کی سیوا نہیں کرتے ہیں۔ آپ لوگ ریڑی خرہ اور پلاؤ کھاتے ہیں لیکن کبھی آپ نے یہ سوغات مزدوروں اور کسانوں کو بھی پہنچانے کی کوشش کی۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں *

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan :

خان بہادر لفٹننٹ ایم سلطان عالم خاں۔

جناب والا۔ میر نے اپنا کٹ موشن پیش کیا تھا تو میرے وہم و گمان میں بھی یہ چیز نہیں تھی کہ اس پر اس قسم کی تقاریر سننے کو ملے گی۔ میں نے جو کچھ کہا تھا وہ سب سودھی سادی بات تھی۔ میں چاہتا تھا کہ گورنمنٹ کی رائے اپنی تجویز کے متعلق سنوں مگر مجھے افسوس ہے کہ اپنی دوسری تقریر سے پہلے بھی انریبل وزیر اعظم کی رائے نہ معلوم کر سکا۔ ابھی جو تقریر انریبل ممبر صاحب نے فرمائی ہے میں عرض کرتا ہوں۔ میں اس سے رنجیدہ نہیں ہوں۔ لیکن جو تھا کر پرتھوی راج سنگھ نے فرمائی ہے ان کی تقریر کا جواب دینا میرے امکان سے باہر ہے کیونکہ موصوف کی تقریر کا میری تجویز سے کوئی تعلق ہی نہ تھا۔ میرے دوست سیٹھ اچل سنگھ نے یہ فرمایا ہے کہ اس تجویز کے پیش کرنے سے شاید میں اخراجات کو بڑھانے کی صورت پیدا کر رہا ہوں۔ میں ان سے نہایت ادب سے عرض کر رہا تھا کہ میری تجویز سے اور اخراجات میں کوئی تعلق ہی نہیں ہے۔ میں نے یہ تجویز پیش کی تھی کہ میمبران اسمبلی اور میمبران حکومت دونوں کے سفر خرچ میں کوئی تفریق نہیں ہو چاہیئے۔ میں نے پہلے ہی عرض کیا تھا اور اب میں دہراتا ہوں کہ میرا منشاء یہ ہے ہرگز نہیں ہے کہ میمبران اسمبلی کو بجائے انٹر کے فرسٹ یا سکند کلاس میں سفر کرنے کی اجازت دی جائے۔ میں تو یہاں تک کہتا ہوں کہ اگر ممکن ہو سکے تو چوتھے درجے میں میمبران اسمبلی سفر کریں۔ میرا منشاء یہ تھا کہ حکومت کے میمبران میں اور میمبران اسمبلی میں کسی قسم کا فرق نہ ہو چاہیئے اس معاملہ میں۔ اس لیے کہ یہ اچھا نہیں معلوم ہوتا کہ کچھ لوگ کسی درجہ میں سفر کریں

اور کچھ کسی درجے میں سفر کریں۔ حالانکہ حکومت کے میمبران بھی وہی ہیں جو اسمبلی کے میمبران ہیں اور اسی طریقہ پر مختلف کامسید ونسی سے الیکٹ ہو کر آئے ہیں۔ مجھے اُمید ہے کہ اس بیان کے بعد اب کسی غلط فہمی کی گنجائش نہیں رہی ہوگی اور میں اس معاملہ میں حکومت کی رائے دریافت کرنا چاہتا ہوں *

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan :

سوان بھادور لیفٹیننٹ ایم۔ سلطان عالم خا :

جناب والا—میں نے اپنا کٹ موشن پेश کیا تھا تو میرے بھم و گومان میں بھی یہ چیز نہیں تھی کہ اس پر اس کیسٹ کو تکاریر منانے کو ملے گا۔ میں نے جو کچھ کہا تھا وہ بہت بڑا سبب لایا تھا تھا۔ میں چاہتا تھا کہ گورنمنٹ کی رائے اپنی تاجویہ کے متعلق منو۔ مگر مجھے افسوس ہے کہ اپنی دوسری تکاریر سے پہلے ہی آنرےبل و جیئر آجمن کی رائے نہ معلوم کر سکا۔ ابھی جی تکاریر آنرےبل و ممبران صاحب نے فرمائی ہے کہ ارج کرنا ہے میں اس سے رنجیدہ نہیں ہوں۔ لیکن جی ٹاکور پٹھویراج میہ نے فرمائی ہے کہ انکی تکاریر کا جواب دینا میرے امکان سے باہر ہے کیونکہ موسف کو تکاریر کا میری تاجویہ سے کوئی تعلق نہیں تھا۔ میرے دوست مہر اچر میہ نے یہ فرمایا ہے کہ اس تاجویہ کے پेश کرنے سے شاید میں ارجراجان کو بڑانے کی سوجن پیدا کر رہا ہوں۔ میں ان سے نیٹایان ادب سے ارج کرے گا کہ میری تاجویہ سے آج ارجراجان سے کوئی تعلق نہیں ہے۔ میں نے یہ تاجویہ پेश کی تھی کہ ممبران اےمبلی اور ممبران ہکومت دونوں کے سرفر خیر میں کوئی تکاریر نہیں ہونا چاہیے۔ میں نے پہلے ہی ارج کیا تھا اور اب میں دہراتا ہوں کہ میرا منشا یہ ہرگز نہیں ہے کہ ممبران اےمبلی کو وچای ایٹر کے فرسٹ یا سیکنڈ کلاس سے سرفر کرنے کی اجازت دیا جائے۔ میں تو یہاں تک کہتا ہوں کہ اگر ممکن ہو سکے تو چوتھے درجے میں ممبران اےمبلی سرفر کرے۔ میرا منشا یہ تھا کہ ہکومت کے ممبران میں اور ممبران اےمبلی میں کسی کیسٹ کا فرق نہ ہونا چاہیے اس معاملے میں، اس لیے کہ یہ اچھا نہیں معلوم ہوتا کہ کچھ لوگ کسی درجے سے سرفر کرے اور کچھ کسی درجے میں سرفر کرے، حالانکہ ہکومت کے ممبران بھی وہی ہیں جو اےمبلی کے ممبران ہیں اور اس پر تکاریر پر مینسٹری کانسٹایٹوٹو میں ایکٹ ہو کر آئے ہیں۔ مجھے اُمید ہے کہ اس بیان کے بعد اب کسی غلط فہمی کی گنجائش نہیں رہی ہوگی اور میں اس معاملے میں ہکومت کی رائے دریافت کرنا چاہتا ہوں۔

The Hon'ble the Premier : آنرےبل پریمیر :

جناب سپیکر صاحب—میں سرفر صاحب کو مبارکباد دیتا ہوں کہ انہوں نے اس کے ممبران کے آرام کا خیال کیا، مینسٹری کے آرام کا خیال کرنا تو ان کے لیے کوئی چیز نہیں ہے کیونکہ مینسٹر تھوڑے ہیں اور ممبران بڑے ہیں۔ آخری ووٹ کی کثرت تو ممبران کے ہاتھ میں ہی رہتی ہے۔ اگر انکی کھانسی ہامیل کی جائے تو زیادہ مفید ہو سکتا ہے، اور مینسٹری کے کمر ہمارے تو روکے ہوئے ہیں۔ اگر اسے اسے نکال دیا جائے تو انکا کام خراب ہو جائے گا اور انکا وقت بیکار ہو، ان کے کام میں خلل آجائے گا تو ہمارے کرنے کی گنجائش زیادہ بڑھ جائے گی۔ اس لیے یہ طریقہ جو انہوں نے اختیار کیا ہے اس سے انکا کام بہت آسانی سے چل جائے گا اور ان کو عتراج کا زیادہ سبب مل جائے گا۔ اس لیے یہ بھی انکی دیر اندیشی کا ایک سبب ہے۔ اس لیے میں

[The Hon'ble the Premier :]

उनको इस मामले में मुबारकवाद देना चाहता हूँ। मेरी समझ में यह बेहतर होता कि अगर वह यह कहते कि सब पैदल चलें। आखिर जिन लोगों की तरफ से आप मुन्तख़िव होकर आये हैं उनमें ज्यादा तादाद पैदल चलने वालों की है। अगर यह तजवीज़ होता तो बहुत ज्यादा मौजू होता। मगर इस वक़्त उनको शायद यह ख़याल आया कि आखिर मिनिस्ट्रान व मेम्बरान सब ही पब्लिक की ख़िदमत के लिये हैं। इसलिये उन्होंने सोचा कि पैदल चलने में वक़्त ज्यादा ख़र्गव होगा इसलिये यह तजवीज़ नहीं करना चाहिये। मगर मैं पूछना चाहता हूँ कि क्या इस किसम के सवालान उठाने में कोई अच्छा नतीजा निकल सकता है? यह तो आपके सामने बिल भी आने वाला है, उस वक़्त आप स्टेटस (status) का सवाल कर सकते हैं। मगर मैं आप में पूछता हूँ कि आपने तो खुद ही इस मसले में बेइंसाफ़ी की है। हम लोग सेकण्ड क्लास का टी० ए० पाते हैं और आप लोग फ़र्स्ट क्लास का पाते रहे हैं। अच्छा मैं आप से कहता हूँ कि आपने सेकण्ड क्लास से जितना ज्यादा टी० ए० पाया है उसे वापिस कर दें और जब आप वापिस कर देंगे तो हम इस मामले को सोचेंगे कि हम क्या करें। यह भी हमारे कहने की बात नहीं है, कम से कम इतना फ़ायदा सरकारी खज़ाने को तो हो जायगा। फिर हम शौर करेंगे कि आयन्दा हमको क्या करना चाहिये। दूसरी बात यह है कि आपको ख़याल भी आया कि मुस्लिम लीग की गवर्नमेन्ट जो बंगाल और पंजाब में है वहां मिनिस्ट्रों और मेम्बरों के लिये क्या एक ही क़ायदा है या मुस्तलिफ़ है। वहां तो मैं ने सुना है कि सैलून काम में आते हैं, बड़े आराम से वह लोग सफ़र करते हैं। एक एक के साथ दस बीस मुलाज़िम होते हैं। मगर क्या यह सवाल सिर्फ़ यू० पी० ही के लिये है जहां उन्होंने तीन हज़ार के बजाय पांच सौ रुपया तनख़्वाह मंज़ूर की है?

The Hon ble the Premier :

آفريمل پريمير -

جناب اسپیکر صاحب —

میں موور صاحب کو مبارکباد دیتا ہوں کہ انہوں نے ہاؤس کے میمبران کے آرام کا خیال کیا۔ منسٹروں کے آراء کا خیال کرنا تو ان کے لیئے کوئی ضروری نہیں ہے کیونکہ منسٹر تھوڑے ہیں اور میمبر بہت زیادہ ہیں۔ آخر وقت کی قوت تو میمبران کے ہاتھ میں ہی رہتی ہے۔ اگر ان کی خوشنودی حاصل کی جائے تو زیادہ مفید ہو سکتا ہے۔ اور منسٹروں کے ادھر حملے تو روز ہوا کرتے ہیں۔ اگر ایسے طریقے نکائے جائیں جن سے ان کا کام خراب ہو اور ان کا وقت بالکل بیکار ہو۔ ان کے کام میں خلل اندازی ہو تو حملہ کرنے کی کنجائش زیادہ بڑھ جائیگی۔ اس لیئے یہ طریقہ جو انہوں نے اختیار کیا ہے اس سے ان کا کام بہت آسانی سے چل جائیگا اور ان کو اعتراض کا زیادہ موقع مل جائیگا۔ اس لیئے یہ بھی ان کی دور اندیشی کا ایک ثبوت ہے اس لیئے میں ان کو اس معاملے میں مبارکباد دینا چاہتا ہوں۔ میری سمجھ میں یہ بہتر ہوتا کہ اگر وہ یہ کہتے کہ سب پیدل چلیں۔ آخر جن لوگوں کی طرف سے آپ منتخب ہو کر آئے ہیں ان میں زیادہ تعداد پیدل چلنے والوں کی ہے۔ اگر یہ تجویز ہوتا تو بہت زیادہ مبزوں ہوتا مگر اس وقت ان کو شاید یہ خیال آیا کہ آخر منسٹر اور میمبران سب ہی پبلک کی خدمت کے لیئے ہیں اس لیئے انہوں نے سوچا کہ پیدل چلنے میں وقت زیادہ خراب ہوگا اس لیئے یہ تجویز نہیں کرنا چاہیئے۔ مگر میں سوچتا چاہتا ہوں کہ کیا

اس قسم کے سوالات اٹھانے سے کوئی اچھا نتیجہ نکل سکتا ہے۔ یہ تو آپ کے سامنے بل بھی آنے والا ہے اُس وقت آپ اسٹیٹس (status) کا سوال کر سکتے ہیں۔ مگر میں آپ سے پوچھتا ہوں کہ آپ نے تو خود ہی اس مسئلہ میں بے انصافی کی ہے۔ ہم لوگ سیکنڈ کلاس گاڑی اے پاتے ہیں اور آپ لوگ فرسٹ کلاس کا پاتے رہے ہیں۔ اچھا میٹر آپ سے کہتا ہوں کہ آپ نے سیکنڈ کلاس سے جتنا زیادہ ڈی اے دیا ہے آئے واپس کر دیں اور جب آپ واپس کر دیں گے تو ہم اُس مسئلہ کو سوچیں گے کہ ہم کیا کریں۔ یہ بھی ہمارے کہنے کی بات نہیں ہے کم سے کم اتنا فائدہ سرکاری خزانے کو تو ہو جائیگا۔ پھر ہم غور کریں گے کہ آئندہ ہم کو کیا کرنا چاہیئے۔ دوسری بات یہ ہے کہ آپ کو خیال بھی آیا کہ مسلم لیگ کی گورنمنٹ جو بنگال اور پنجاب میں ہے وہاں مسٹروں اور میڈیٹروں کے لئے کیا ایک ہی قاعدہ ہے یا مختلف ہے۔ وہاں تو میں نے سنا ہے کہ سیلون کام میں آتے ہیں۔ بڑے آرام سے وہ لوگ سفر کرتے ہیں۔ ایک ایک کے ساتھ دس بیس ملازم ہوتے ہیں۔ مگر کیا یہ سوال صرف یو پی ہی کے لئے ہے جہاں انہوں نے تین ہزار کے بجائے پانچ سو روپیہ تفصیلاً منظور کی ہے *

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I give an undertaking on behalf of the Opposition that we will refund the excess travelling allowance drawn, if the members of the Congress Party do the same.

The Hon'ble the Premier : I am not concerned with the members of the Congress Party or those of the Opposition. There is no controversy in this matter between the Opposition and the Congress Party. It is open to individual members to take a decision, or they can hold a meeting and decide the matter. I will then be prepared to consider the question as I will see the earnestness of the desire when this is done.

आनरेबल प्रीमियर :

अब इसपर ज्यादा कहने की जरूरत नहीं है। मगर आपने इस बात के जरिये बराबरी क्यों चाही है—अगर सफ़र करें तो एक ही क्लास में सब सफ़र करें ? आखिर आपके लिये वैसे ही मकानात क्यों न हों जैसे हमको मिले हैं ? उतने हो चपरासी क्यों न हों ? या कोई वजह है कि सिर्फ़ एक ही बात में आप बराबरी करना चाहते हैं ताकि हम भी थर्ड या इंटर में चलें। दस दिन तक बेकार हो जाएंगे रात रात भर जागने से। अगर आप का यह मक़सद है तब तो यह तरीक़ा ठीक है। अगर आप बराबरी करना चाहते हैं तब आप को सब चीज़ों में बराबरी करना चाहिये। अगर यह ख्याल है कि क़िफ़ायत किसी तरह से हो तब तो किसी साहब ने यह क्यों नहीं कहा कि हमको जो कुछ मिलता है उसको छोड़ने के लिये तैयार हैं। जो साहब जो कुछ वापस करेंगे उसके लेने के बाद उनका शुक्रिया अदा किया जायगा और जो लोग वापस नहीं करना चाहते हैं उनको सरकार की तरफ़ से मज़बूर नहीं किया जायगा। अगर आप का मतलब सिर्फ़ यह है कि हम काम न कर सकें क्योंकि आप तो डेढ़ महीने में एक दफ़ा सफ़र करते हैं और हमको महीने में बाज़ औक़ात बीस दिन सफ़र करना पड़ता है। तो यही तरीक़ा हो सकता है। इसमें कोई दिक्कत नहीं है। अगर पंजाब और बंगाल से हमारे लिये मिसाल मंगा दी जाए तो उसके लिये भी हम तैयार हैं।

The Hon'ble the Premier :

آنریبل پریمئر —

اب اس پر زیادہ کہنے کی ضرورت نہیں ہے مگر آپ نے اس بات کے ذریعہ برابری کیوں چاہی ہے اگر سفر کریں تو ایک ہی کلاس میں سب سفر کریں؟ آخر آپ کے لیئے ویسے ہی مکانات کیوں نہ ہوں جیسے ہم کو ملے ہیں اتنے چھوٹی کیوں نہ ہوں۔ یہہ کوئی وجہہ ہے کہ صرف ایک بات میں برابری کرنا چاہتے ہیں تاکہ ہم بھی تھوڑے یا انٹر میں چلیں۔ دس دن تک بیکار ہو جائینگے رات رات بھر جاگنے سے۔ اگر آپ کا یہہ مقصد ہے تو یہہ طریقہ ٹھیک ہے۔ اگر آپ برابری کرنا چاہتے ہیں تب آپ کو سب چیزوں میں برابری کرنا چاہیئے۔ اگر یہہ خیال ہے کہ کفایت کسی طرح سے ہو تب تو کسی صاحب نے یہہ کیوں نہیں کہا کہ ہم کو جو کچھ ملتا ہے اُس کو چھوڑنے کے لئے تیار ہیں۔ جو صاحب جو کچھ واپس کوینگے اُس کے لینے کے بعد اُن کا شکریہ ادا کیا جائیگا اور جو لوگ واپس نہیں کرنا چاہتے ہیں اُن کو سرکار کی طرف سے مجبور نہیں کیا جائیگا۔ اگر آپ کا مطلب صرف یہہ ہے کہ ہم کام نہ کر سکیں کیونکہ آپ تو دیرہہ مہینے میں ایک دفعہ سفر کرتے ہیں اور ہم کو مہینے میں بعض اوقات بیس دن سفر کرنا پڑتا ہے تو یہہ طریقہ ہو سکتا ہے اُس میں کوئی دقت نہیں ہے۔ اگر پنجاب اور بنگال سے ہمارے لیئے مثال ملنا دیکھیئے تو اُس کے لیئے ہم تیار ہیں *

Mr. H. G. Walford : Sir, may I ask the Hon'ble Premier a question? Those honourable members who have drawn first class railway fares up to now and have not travelled first class, have they not been guilty of dishonesty?

The Hon'ble the Premier : There is no dishonesty. I think they are entitled to make a saving on it, but perhaps they intend to refund it now.

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr Muhammad Ishaq Khan : Sir, I beg to move that under sub-head A - Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Ministers, a reduction of Re. 1 be made (in order to discuss the question of the belated and unsatisfactory replies of the Parliamentary Secretaries and their status, and the question of the privileges of the members of this House.)

I will, Sir, first take up the question of the status of the Parliamentary Secretaries. In my opinion the Parliamentary Secretaries under the Government of India Act have got no status whatsoever and their appointment is illegal and *ultra vires*. I submit, Sir, that if we examine the provisions of the Government of India Act, we will find that there is no provision whatsoever for the appointment of Parliamentary Secretaries. Again, Sir, if we see section 50 and also section 51, we find that there is provision for the appointment of the Council of Ministers by His Excellency the Governor. Then, Sir, we look in vain in the Instrument of Instructions as to whether there is any provision there for the appointment of Parliamentary Secretaries, but there is no such provision there too. Sir, I have consulted certain books on this subject, one of them is by an eminent Indian writer who is also an eminent Congressman,

Professor K. T. Shah. He says in his book that nothing is stated in the Government of India Act about the number of Ministers, nor is it clear whether all the Ministers . . . .

Mr. H. G. Walford : On a point of order, Sir.

Can a member of this House quote or cite a living author as an authority, because I find, Sir, that it is not allowed either in Courts of Law or in the House of Commons?

The Hon'ble the Speaker : He is perfectly in order. There is no distinction between a living and a dead author.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : Yes, Mr. K. T. Shah says, '*whether all the Ministers will receive an equal salary . . . . There is not an insignificant risk of the number being increased—especially as in the Act as it stands, there is no provision for the appointment of Subordinate or Assistant Ministers, corresponding to Parliamentary Secretaries or Under Secretaries of State in Britain.*'

This quotation is from Shah's book 'Provincial Autonomy' and under the heading 'STRENGTH OF CABINET'.

This is the view of the eminent writer on constitutional history, Professor K. T. Shah. Then, Sir, having exhausted the provisions of the Government of India Act and also the Instrument of Instructions and the various writers on the subject, I would like to know on what analogy the Premier has been pleased to appoint these persons, because after all these appointments have been made by the Premier. I think the Premier has appointed the Parliamentary Secretaries on the analogy of Junior Ministers and Parliamentary Secretaries who have been appointed in England, but, Sir, they have been appointed on a statutory basis in England and not at the sweet will of the Prime Minister of England. I will again read for the guidance of the House from Mays' "Parliamentary Practice". It says that these posts are statutory posts. These posts are considered in England as political posts and they are linked up with the political fortune of the party in power, that is to say immediately when the Ministry resigns the Parliamentary Secretaries also resign. But here I was surprised to find that when the Hon'ble Ministers resigned even that tradition and convention has not been established, and the Parliamentary Secretaries did not resign. Sir, I will refer in this connexion to a book written by an eminent author, Professor Jennings. It is known as "Cabinet Government in England." On page 58 he says: "Further the Prime Minister can, subject to certain restrictions, create new offices. He cannot, without legislation, add to the number of Secretaries and Under Secretaries of State in the House of Commons." This is as I said, a statutory body and it is only by statute that they can be appointed. Here in the province of Agra and Oudh no such Bill has been brought forward before the House and therefore the appointment of these Parliamentary Secretaries cannot be valid. Then referring to another authority, I will discuss the status of the Parliamentary Secretaries in Agra and Oudh. A Lawrence Lowell in his book "The Government of England" on page 77 says:

[Mr. Muhammad Ishaq Khan.]

"The ministry is composed, as has already been pointed out, of an inner part that formulates the policy of the Government, and an outer part that follows the lines laid down; the inner part, or cabinet, containing the more prominent party leaders, who are also holders of the principal offices of state, while the outer part consists of the heads of the less important departments, the parliamentary under secretaries, the whips and the officers of the royal household. All of these persons are strictly in the ministry, and resign with the cabinet; but the officers of the household have, as such, no political functions and do not concern us here. The heads of departments without seats in the cabinet have become, with the increase in size of that body, very few. By far the greater part of the Ministers outside of the cabinet, are the Parliamentary under secretaries, who have two distinct sets of duties, one administrative and the other parliamentary."

So I submit, Sir, that after a perusal of these authorities it is clear that in England all these appointments have been made on a statutory basis and their duties are well defined.

Sir, if we examine the Government of India Act we find that the Governor is the Executive head of the province for purposes of administration. There are certain appointments made by the Governor and others are delegated to the heads of departments. Therefore, there is no authority of the House necessary to the extent so far as administrative appointments are concerned. For that there is a specific provision in the Government of India Act itself. But the Parliamentary Secretaries like the Hon'ble Ministers are not administrative servants of the Crown. They are political officers and both, as I said, come together and go out together. Now in the United Provinces of Agra and Oudh, I submit, Sir, this convention has not been established and Parliamentary Secretaries have been appointed as if it were a gift of the Hon'ble Premier. The Governor has nothing to do in this matter. Now, if the Hon'ble Premier has appointed them I ask him where is the legal authority for the appointment. Unless the House vests that authority in him by passing a Statutory Act the appointments made by him are illegal. The Governor has nothing to do with the subject. The Governor's duties are detailed in the Government of India Act. Now, this is an appointment exclusively in the hands of the Hon'ble Premier. The Premier must derive that authority either from the Government of India Act or from an Act passed by this House. No Act has been passed by this House and I submit, Sir, the appointment of Parliamentary Secretaries is illegal and *ultra vires* and the Parliamentary Secretaries have no status in this House. It will be argued from that side that the Act is silent and therefore the Premier can do whatever he likes. I submit, Sir, that that argument cannot hold water. You cannot do anything against the Act. You cannot have blank cheques politics and create posts by an administrative order. In this connexion I will draw the attention of the House to page 20 of the United Provinces Legislative Assembly Rules and Standing Orders and invite the honourable members sitting on the opposite benches, i.e., the Congress members, to weigh carefully before they record their votes. Rule 61 says: "In scrutinizing the appropriation account of the province and the report of the Auditor General thereon, it shall be the duty of the Public Accounts Committee to satisfy itself."

(2) that the moneys shown in the accounts as having been disbursed were *legally* available for and applicable to the service or purpose to which they have been applied or charged ;” and so on.

The Hon'ble the Premier : This is intimidation.

Mr Muhammad Ishaq Khan : On, no. The point that I wish to make out is that the money has been illegally made available. The Congress members will be responsible personally if they voted for that sum. I say that the money is not at all legally made available for the pay of the Parliamentary Secretaries who are occupying the seats on that side. Now, Sir, we have to see whether we require these Parliamentary Secretaries or not. What are the functions and the duties of these Parliamentary Secretaries? I submit and most emphatically say that we do not require any Parliamentary Secretaries in this House whose only function and duty seems to be to reply to questions in this House.

Shri Harish Chandra Bajpai : Where did you derive that information?

Mr Muhammad Ishaq Khan : My friend says, where did you derive that information. Perhaps he is in the good books of the Parliamentary Secretaries, he may be knowing better. If my friend wishes I can tell him. Under the Government of India Act no work can be delegated to them. Unless and until there is a specific provision to delegate the work the Hon'ble Premier cannot delegate any of the administrative powers to the Parliamentary Secretaries. Unless you authorize him he cannot give it merely because he is pleased to do so by passing an administrative order, by passing an executive order. So the only work which they perform is the replying of questions and I say it is a sickening, shuffling performance every day. The manner, the method and I hope all honourable members will agree with me, the way in which they answer questions, the evasive replies, the incomplete replies (I would not use any other expression) is the most sickening and most heart-rending to all of us. Now, Sir, I submit there is no necessity whatsoever for the appointment of Parliamentary Secretaries, because every Minister has got a personal assistant, has got a permanent secretary, has got his own stenographer and has also got other paraphernalia to support him in his department. So I say, if it is the question of merely replying or answering in the House, the permanent secretaries can prepare the replies and perhaps in a much better manner as they used to do formerly, and there is no necessity of these Parliamentary Secretaries for that purpose. I think my honourable friends the Ministers who are here will agree that they do not require speeches being written by these Parliamentary Secretaries, and I am sure they are capable of doing that themselves. Sir, therefore, there is no need for the Parliamentary Secretaries at all.

Shri Harish Chandra Bajpai : Have you read the Joint Select Committee report?

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I am sure my honourable friend has not read it. He is simply betraying his colossal ignorance.

My knowledge of the report shows that its recommendations on this point were not incorporated in the Act.

[Mr. Muhammad Ishaq Khan.]

Our experience shows that in the United Provinces Legislative Assembly the Parliamentary Secretaries are merely living in refrigerators, and sometimes they come out when they have to answer questions, otherwise they live in cold. Now, Sir, so far as their answers are concerned, I will not be uncharitable in that connexion. I will only read a story before the House to show as to in what manner they have been answering the questions, an how every day and every time we hear them saying. "I want notice"; "I want notice of that question." This clearly shows that they cannot prepare even replies to questions.

The Hon'ble the Speaker: I give you two minutes in which to finish your speech. You have to choose either your story or your arguments.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Sir, in that connexion I am reminded of a story of an obedient son who had prepared a perfervid oration in support of his father's candidature. A question was put to him in the hall. For the first few moments he could do nothing but gasped. Then in response to an encouraging cheer he began to speak. 'Mr. Mr. Chairman' he stammered, 'when I left home this morning, only two people on earth—my father and myself—knew what I was going to say. . but now only my father knows and I ask notice of the question.' Sir, so what I submit is that every time and every day we hear these things that I want notice of the question and satisfactory replies are not given. Then, Sir, with your permission two minutes more may be given to me to discuss other points about the status of these Secretaries.

The Hon'ble the Speaker: I allowed you two minutes which you have finished and I cannot give you any more time. You have in all taken about 17 minutes.

(At this stage the Assembly adjourned for lunch at 1.17 p.m. It re-assembled at 2.5 p.m. with the Deputy Speaker in the Chair.)

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : श्री भगवत नारायण भार्गव :

जनाब स्पीकर साहब—यह कट मोशन जो हाउस के सामने पेश हुआ है उसके मुताल्लिक मैंने वेस्टमिन्सटर स्टेच्यूट (Westminster Statute) को देखा और मैं यह कहने के लिये तैयार हूँ कि पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी के एप्वाइन्टमेंट (appointment) के बारे में कोई बिक्र नहीं है । मेरे लायक दोस्त आनरेबुल मूवर साहब ने इस बात का बिक्र किया था कि एप्वाइन्टमेंट का बिक्र वेस्टमिन्सटर स्टेच्यूट में मौजूद है । मैंने इस सवाल के मुताल्लिक कई किताबें कन्सल्ट (consult) की हैं और उनसे मुझे यह पता चला है कि यह कन्वेन्शन (convention) हाउस आफ कामन्स में चला आता है कि कैबिनेट में जो वहां पर मिनिस्टर्स शामिल किये जाते हैं उनके साथ में पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी भी शामिल रहते हैं । मैंने इस स्टेच्यूट को देखा है । अगर मैं गलती पर हूँ तो आनरेबुल मूवर साहब अपने जवाब में इसका हवाला देंगे कि यह प्रोविजन (provision) किस जगह में है कि पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी बाई स्टेच्यूट (by statute) मुकर्रर किया जाता है । यूनाईटेड प्राविन्स का जहां तक सवाल है उन्होंने यह एतराज किया है कि प्रीमियर साहब ने उन लोगों की तक्रररी अपनी मर्जी से कर दी है । इसके बारे में मुझे अर्ज करना है कि आपका यह ख्याल गलत है । पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी की तनख्वाह का प्रोविजन

जब पहिले पहिल बजट में सिनम्वर में किया गया था तो किसी तरफ से उसपर एतराज नहीं उठाया गया था। वह बजट जिसमें पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी की तनखाह का प्रोविजन है वह इस हाउस से पास हो चुका है यानी उनकी तक्ररी मंजूर हो चुकी है। ऐसी हालत में आप यह कैसे एतराज उठा सकते हैं कि प्रीमियर साहब ने बिला हाउस की मंजूरी के इसकी प्रोविजन कर दी और उनको एप्वाइन्ट कर दिया। पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी के स्टेटस के बारे में जो जिक्र किया गया है उससे भी मैं इखिलाफ़ राय नहीं रखता हूँ। मेरी अर्थ यह है कि पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी मिनिस्टर्स को हाउस के अन्दर ही मदद करने के वास्ते नहीं है बल्कि इस हाउस के हर काम को जो मिनिस्टर्स से ताल्लुक रखता है चाहे इस हाउस के अन्दर करें या बाहर तमाम ऐम काम की जो मिनिस्टर्स और लेजिस्लेचर से ताल्लुक रखता है उनके करने में उनकी मदद करें और उसके करने का उनको अस्तियार है। आपने गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया ऐक्ट का हवाला दिया है तो गवर्नर अपने फंक्शन्स (functions) खुद काम में ला सकता है और अपनी पावर्स (powers) नीचे की अथारिटी (authority) को दे सकता है। मैं अर्थ कहूँ कि गवर्नर का जो इंटरप्रेटेशन (interpretation) मौजूदा गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया ऐक्ट में है वह वह नहीं है जो गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया ऐक्ट सन १९१९ ई० में था। ऐसी हालत में जो मिनिस्टर्स यहां कार्रवाई करते हैं वह कार्रवाई और अस्तियारात गवर्नर के अस्तियारात हैं, बजुज उन अस्तियारात के जो गवर्नर अपनी डिस्क्रिशन (discretion) और इन्डिविजुअल जजमेन्ट (individual judgment) करते हैं यानी उसके अलावा सब मिनिस्टर्स के अस्तियारात समझे जावेंगे। ऐसी हालत में मिनिस्टर्स जो अस्तियारात अपने पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी को देते हैं या दिये हैं वह इसी सेक्शन के अन्दर (under) आते हैं। ऐसी हालत में मैं नही समझना हूँ कि किस तरीके से पार्लियामेंटरी सेक्रेटरी का एप्वाइन्टमेंट अनकान्स्टीट्यूशनल (unconstitutional) है या हाउस की मर्जी के खिलाफ़ है।

Shri Bhagwat Narayan Bhargava : — شری بھگوت ناراین بھارگو

جناب اسپیکر صاحب - یہہ کمٹ موشن جو ہاؤس کے سامنے پیش ہوا ہے اُس کے متعلق میں نے وست منسٹر اسٹیٹیوٹ (Westminster Statute) کو دیکھا اور میں یہہ کہنے کے لیئے تیار ہوں کہ پارلیا منٹری سیکریٹری کے آپوائنٹمنٹ (appointment) کے بارے میں کوئی ذکر نہیں ہے - میرے لایق دوست آنر بیل موور صاحب نے اس بات کا ذکر کیا تھا کہ آپوائنٹمنٹ کا ذکر وست منسٹر اسٹیٹیوٹ میں موجود ہے میں نے اس سوال کے متعلق کئی کتابیں کنسلٹ (consult) کی ہیں اور اُن سے مجھے کو یہہ پتہ چلا ہے کہ یہہ کنونشن (convention) ہاؤس آف کامنس میں چلا آتا ہے کہ کیپینٹ میں جو وہاں پر منسٹرس شامل کیئے جاتے ہیں اُن کے ساتھ میں پارلیا منٹری سیکریٹری بھی شامل دھتے ہیں میں نے اس اسٹیٹیوٹ کو دیکھا ہے اور میں غلطی پر ہوں تو آنر بیل موور صاحب اپنے جواب میں اس کا حوالہ دیدکے کہ یہہ پراویزن (provision) کس جگہ میں ہے کہ پارلیا منٹری سیکریٹری بائی اسٹیٹیوٹ (by statute) مقرر کیا جاتا ہے - یونائیٹڈ پراونس کا جہاں تک سوال ہے اُنہوں نے یہہ اعتراض کیا ہے کہ پریمیر صاحب نے اُن لوگوں کی تدریجی اپنی مرضی سے کردی ہے اس کے بارے میں مجھے عرض کرنا ہے آپ کا یہہ خیال غلط ہے - پارلیا منٹری

[Shri Bhagwat Narayan Bhargava]

سیکریٹری کی تنخواہ کا پیرادیزن جب پہلے پہل بجٹ میں ستمبر میں کیا گیا تھا تو کسی طرف سے اس پر اعتراض نہیں اٹھایا گیا تھا۔ وہ بجٹ جس میں پارلیمینٹری سیکریٹری کی تنخواہ کا پیرادیزن ہے وہ اس ہاؤس سے پاس ہو چکا ہے یعنی اُن کی تقرری منظور ہو چکی ہے۔ ایسی حالت میں آپ یہ کہہ سکتے ہیں کہ پیریمینٹر صاحب نے بلا ہاؤس کی منظوری کے اس کی پیرادیزن کر دی اور اُن کو آپوائنٹ کر دیا ہے۔ پارلیمینٹری سیکریٹری کے اسٹیٹوٹس کے بارے میں جو ذکر کیا گیا ہے اُس سے بھی میں اختلاف رائے نہیں رکھتا ہوں۔ میری عرض یہ ہے کہ پارلیمینٹری سیکریٹری منسٹرس کی ہاؤس کے اندر ہی مدد کرنے کے واسطے نہیں ہے بلکہ اس ہاؤس کے ہر کام کو جو منسٹرس سے تعلق رکھتا ہے چاہے اس ہاؤس کے اندر کریں یا باہر تمام ایسے کام کی جو منسٹرس اور ایجنسیوں سے تعلق رکھتا ہے اُن کے کرنے میں اُن کی مدد کریں اور اُس کے کرنے کا اُن کو اختیار ہے۔ آپ نے گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ کا حوالہ دیا ہے تو گورنر اپنے فنکشن (functions) خود کام میں لاسکتا ہے اور اپنی پاورس (powers) نیچے کی اتھارٹی (authority) کو دے سکتا ہے۔ میں عرض کر رہا ہوں کہ گورنر کا انٹر پریٹیشن (interpretation) موجودہ گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ ۱۹۱۹ میں تھا۔ ایسی حالت وہ نہیں ہے جو گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ ۱۹۱۹ میں تھا۔ ایسی حالت میں جو منسٹرس یہاں کارروائی کرتے ہیں وہ کارروائی اور اختیارات گورنر کے اختیارات ہیں بجز ان اختیارات کے جو گورنر اپنی دسکریشن (discretion) اور اینڈریجول ججمنٹ (individual judgment) کرتے ہیں یعنی اُس کے علاوہ سب منسٹرس کے اختیارات سمجھے جاویں گے۔ ایسی حالت میں منسٹرس جو اختیارات اپنے پارلیمینٹری سیکریٹری کو دیتے ہیں یا دیتے ہیں وہ اسی سیکشن کے اندر (under) آتے ہیں ایسی حالت میں میں نہیں سمجھتا ہوں کہ کس طریقے سے پارلیمینٹری سیکریٹری کا آپوائنٹمنٹ ان کانسٹیٹیوشنل (unconstitutional) ہے یا ہاؤس کی مرضی کے خلاف ہے *

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain) : Sir, I have carefully listened to the speech of the honourable mover of this motion. Being personally concerned I was thinking whether I should at all take the liberty of speaking on this subject. We all hesitate when we are personally concerned but here there is also a question of principle involved and I am glad that my friend Mr. Muhammad Ishaq Khan has given us an opportunity of discussing the position of the Parliamentary Secretaries in this House. My friend Mr. Muhammad Ishaq Khan has raised certain legal objections. He has said that there is no provision in the Government of India Act under which the Parliamentary Secretaries could have been appointed. That is true, Sir, that the Government of India Act is silent on the point but I may refer my friend to an earlier report made during the proceedings which led to the Government of India Act. I am not sure whether it is the report of the Joint Parliamentary Committee, which considered the question whether Ministers alone should be appointed or the Parliamentary Secretaries should also be appointed in the

Provinces It was thought that a definite provision in the Act might be embodied providing for the appointment of Parliamentary Secretaries but then a question was raised that there are various provinces with varying financial conditions. Some of them like Sind and Assam are small provinces where it might not be necessary to appoint Parliamentary Secretaries. It was, therefore, thought that the question of appointing Parliamentary Secretaries might be left to the Provincial Governments. Bigger provinces, if they required Parliamentary Secretaries for the assistance of Ministers, might appoint them but smaller provinces whose financial resources or the amount of work did not permit of the appointment of Parliamentary Secretaries might not do so. I beg to submit that the appointment of Parliamentary Secretaries is not a thing which was conceived over night by the Hon'ble the Premier. It was not a gift which the Hon'ble the Premier wanted to give to certain members of this House. It is an office which was in the mind of the framers of the Government of India Act and if no definite provision was made it was due to the fact that they did not want to make it obligatory upon all provinces to appoint Parliamentary Secretaries. It is, moreover, not the position of law that no office can be created unless it is provided within the Government of India Act. Now, Sir, these are the few words that I have had to say about the legal aspect of the question. Coming to the appointment of the present Parliamentary Secretaries I can assure my honourable friend that we have no desire to remain for a moment if we find that we are not worth our job or the position that we are occupying. It is for the vote of the House whether they want or do not want Parliamentary Secretaries. I for one shall feel much obliged if every member of this House is given an opportunity of exercising his vote on this cut motion without party considerations. If this House thinks that we are not doing our job, or wasting the money of the taxpayer, then we have no business to remain where we are even for a single moment. I may inform Mr. Muhammad Ishaq Khan, if he does not already know it, that we are not working for the pittance we get and if we go out, we shall not be loser in many respects. With these few words I assure the House that we have been doing our very best in the sphere allotted to us. It may be that we may not have proved useful as some of you would have wished. There are reasons for it. The Parliamentary Secretaries have not been provided under the Act and their functions have not been defined. Convention have to grow and when the responsibilities of our offices have been more fully defined, I am sure we shall be able to give a better account of ourselves. I shall be glad to have a free vote of the House. If we have failed, we have no business to remain here and we must retire. If that is the wish of the House, Sir, we must abide by it.

The Hon'ble the Premier : Sir, a number of points have been roped in by the mover while moving this cut. He referred to several points, one or two of a constitutional nature, one or two of a legal nature and one or two of the usual clap-trap character. I do not consider it necessary to take seriously every remark made by him and he himself, I think, will not expect me to do this. I do not know if he remembers that an Act was passed by this House some time ago by virtue of which this House has removed any disqualification that might attach to any member on

[The Hon'ble the Premier.]

account of his appointment as Parliamentary Secretary. I am referring to the Parliamentary Secretaries Act of 1937. I think he had either forgotten it or like a good lawyer he thought that it was best not to refer to it, when making his opening speech, but I may just tell him that if he had this Act in his mind, then it would have been better if he had told the House that the question had already come before this House, that this House had considered it and that it had decided that Parliamentary Secretaries should not only be appointed but that no disqualification should attach to them. I may read out the Statement of Objects and Reasons attached to that Act which runs as follows—"It is intended to appoint Parliamentary Secretaries to assist Ministers in the discharge of their departmental duties and in the Legislature and to pay them salaries. The office of Parliamentary Secretary will therefore be an office of profit under the Crown of India and therefore in the absence of an Act of the Provincial Legislature declaring it to be an office which does not disqualify them either for being chosen or for being a member of the Provincial Legislature, the Parliamentary Secretary will under section 69 (1)(a) of the Government of India Act, 1935, be so disqualified. This Bill has been framed with the object of removing this disqualification." That Bill was introduced in this House which approved and adopted is unanimously without a single dissentient voice. The House not only considered that the appointment of Parliamentary Secretaries was expedient and even necessary, but it also thought that in order to enable certain members of the Legislature to discharge the functions of Parliamentary Secretaries, that special piece of legislation should be approved by both Chambers of the Legislature, so that competent persons could be requested to take up this office. The honourable mover said that there is no authority under the Government of India Act to appoint any Parliamentary Secretaries. For the matter of that, I may point out that there is similarly no authority under the Government of India Act to appoint an Inspector General of Registration or of Police or of many other departments. But the question is whether there is anything in the Government of India Act which lays down that no Parliamentary Secretary should be appointed. The scheme of the Government of India Act left it to Government to create as many offices as they chose. But there are certain disqualifications which would attach to servants of the Crown appointed as such; and in order to enable the Legislature to create new offices the Government of India Act contained a specific provision to the effect that it would be open to the Provincial Legislatures to remove the disqualification that would otherwise attach to the members of the House and force them to sever their connexion with the Legislature if they were appointed to any office carrying a salary, and that was, if I may say so, a very wise provision. Not only are we entitled to appoint Parliamentary Secretaries, but we are also entitled to appoint people to any office bearing any name we like. But the Legislature can say and that is the authority which the Legislature possesses, that if any member of this House is appointed to any office to which a salary is attached, then they will not remove the disqualification and that member will cease to be a member of the House, if he holds that office. In the circumstances I do not see how the mover of this Bill can argue that Government has no power to make any such appointment.

A reference to May's "Parliamentary Practise" or to any other book is hardly relevant, since the scheme of the Government of India is of a different character. As we all know, in Great Britain most of the constitution is based on unwritten law. It has grown during the last 600 years and even today only part of the Constitution has been committed to written volumes. So that there is no analogy between the two. Yet he knows and he said as much in the course of his speech that in Great Britain, in the Houses of Commons and Lords, there are Secretaries, Parliamentary Secretaries, and in fact there are some of the Ministers who are called Secretaries of State. They have got a different nomenclature, but that there are Parliamentary Secretaries there is admitted. May could not have said in his "Parliamentary Practice" that though there could be Parliamentary Secretaries in the House of Commons there could be none in the United Provinces in the year 1937 or 1938. He could not of course have foreseen the Indian constitution and discussed whether or not Parliamentary Secretaries could be appointed here. May's book deals more with procedure than with matters of a substantive character. It is also regarded as a book of reference by the Speakers of legislatures, and not as an authority on constitutional law. Sir, I do not know if this mistake which has been discovered today will only apply to these provinces but to other provinces as well because the Government of India Act governs not only United Provinces but the Punjab, Bengal, Bombay, Madras, etc and Parliamentary Secretaries have been appointed in all those provinces. So have Parliamentary Secretaries all over India to be thrown out now that it is found that the several Governments have no authority to appoint them. We made inquiries ourselves before making these appointments and were informed that these appointments had been made in other provinces by executive order and that the Governments concerned were competent to do so. I may also inform the House that the appointments were made by the Governor. The mover was wrong in saying that the Premier had done so. The persons to be appointed were selected by him, but the appointments were made by the Governor and the letters of appointment were issued in the usual way authenticated by the proper authority. That, I think disposes of the constitutional position. But apart from that, I submit, whether such an appointment could or could not have been made, once this House passed that Bill and it became law it is not open to any member of this House to say that we could not do it. He will be stultifying himself and stultifying the House if he put forward an argument that while we could remove a disqualification we could not confer a qualification. It is rather a very poor legislature which can disqualify a person but cannot qualify him. Sir, coming to the second point, the mover said that Parliamentary Secretaries had little to do, and that they had not been discharging their functions satisfactorily. That was rather somewhat ungracious. We particularly myself have reason to be sincerely grateful to the Parliamentary Secretaries for the invaluable assistance that they have rendered to us as members of the Government. If they had not shared our burden, it would not have been possible for us to carry on our duties in the manner in which we have. We may not be doing our work satisfactorily; we may not have risen to the expectations or the standards of the honourable members sitting opposite but

[The Hon'ble the Premier.]

we would not have been able to do what little we have done, if we had not the assistance, co-operation and support of our Parliamentary Secretaries. Honourable members are presumably not aware of the great labour that the answering of even one question asked in the assembly entails. I think Sir Maharaj Singh will bear me out when I say that it is not an easy task to go from day to day through the files which deal with assembly questions. A calculation was once made and it was found, if I am not mistaken at a time when I used to sit on one of those benches there, that it cost something between Rs.50 to Rs.100 to secure the answer for one single question. That was the information that I believe I got from one of the then occupants of these Benches here. I make bold to say that Government has always tried to give as complete information as possible in replying to questions put in the Legislature. The number of questions that have been tabled since this Government took over comes to thousands and everything under the sun has been brought within the scope of those questions. The honourable mover said that the answers were altogether incomplete and that every time a supplementary question was asked the reply was "We want notice". On the other hand, I would point out that many of the questions could well have been left out. Many of these could have been very well put as unstarred questions and several of the supplementary questions were such as did not strictly arise out of the questions or the answers. Look at the reports of other Assemblies and other Councils. I have had the privilege of sitting in the Central Assembly and was also a member of the legislature here previously and I think the Nawab Sahib of Chhatari has been associated with the legislature for a pretty long number of years, and he knows how questions were then answered and how they are answered now. He knows what happened in the past and he fully knows what is happening now. Of course I do not mean to suggest that he himself did not answer questions satisfactorily, otherwise I would not quote him as an authority now. In these matters one should be a bit generous. Even if there is anything that requires further information then the proper method is to ask for that information by tabling another question, but I would ask the members to look at the string of supplementaries that are put and at the answers that are given. The answers that are given in fact go much beyond the scope of the answers that one would expect if one were to restrict one's attention to the scope of the subject-matter of the question alone. It goes much beyond that and as I said, the easiest thing would be to compare the questions and answers as they have been dealt with in this House with the questions and answers as they have been disposed of in other places in this very country, and if after that it is found that the answers given here have been full and comprehensive and that every effort has been made to deal with the supplementaries as thoroughly and exhaustively as one could or can, then, I think the honourable the mover will concede that his criticisms were not quite fair and justified. Most of the questions, he knows, relate to matters of which the Government or those sitting here have no personal knowledge. They have to be referred to districts and to various departments. Information has to be collected, material has to be received, not from only one officer but some time from several of them from several districts. Then all that information has to be

collected and compiled and after that answers have to be given. I submit that we have been trying to do our best in giving the maximum information that we could. There were certain things in the *Pioneer*...

Mr. H. G. Walford : May I ask the Hon'ble Premier if this is a matter of such importance to the Government that it should deal with it at such a length?

The Hon'ble the Premier : I am glad that Mr. Walford thinks that the Government were dealing in such a light hearted spirit that I should not have to answer him. I take the point now and thank him.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : He talks everything light heartedly.

The Hon'ble the Premier : I need not take more time of the House, and I think the House will agree with me that this is an occasion when we should express our gratitude to the Parliamentary Secretaries for the genuine and real services that they have rendered and that they are trying to render, and for the great and invaluable assistance that we receive from them from day to day.

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, on the main question I shall say nothing because my honourable friend the mover is quite capable of defending himself, but as the Hon'ble the Premier has referred to me by name in connexion with the answering of questions by Parliamentary Secretaries, I should like to make a few remarks. I do not think that my friend Mr. Muhammad Ishaq Khan wished to make any general attack on the Parliamentary Secretaries. I myself, as the Hon'ble the Premier indicated, know the difficulties of answering supplementary questions. I remember when I was Home Member that at times I felt bewildered and was not able to do full justice in giving answers to able and nimble witted persons who used to ask supplementary questions. I think that the Premier mainly referred to that incident the other day about a gentleman called Mr. C. P. Singh who I hope, will shortly sink into oblivion, if he has not done so already. Now my honourable friend the Parliamentary Secretary who answered a number of supplementary questions that day, is undoubtedly an able person who has read a great deal and who has considerable experience of life.

I think, however, that his best friends on that side of the House would be ready to admit that perhaps on that day he was not at his best. There are only two suggestions which I venture to make as a person with some experience of answering supplementary questions. The first essential is a very close study of the relevant files and the second is that a person who answers such questions should try to be as definite as possible. If he is not able to give a clear and unequivocal answer he should say so at once. I would like in this connexion to make a suggestion to the Hon'ble the Premier and the other members of the Government that if and when an answer is given to the effect that the matter is under consideration, where possible—I use these words advisedly—the member on behalf of the Government answering the question should state an approximate date by which information will be furnished. I am convinced that this would avoid the necessity for a number of supplementary questions. I do not think that there is any general desire to criticize the Parliamentary Secretaries as a whole; several of them are young and inexperienced in replying to questions

[Kunwar Sir Maharaj Singh]

and I associate myself with the Hon'ble the Premier when he said that they tried to do their best. I am sure that with experience they will improve and will be able to answer supplementary questions better and better I would appeal through you, Sir, to the members of the House on both sides to limit, as far as possible, the number of questions that are asked from day to day. I do not say a single word by way of discouraging questions except to those who ask an enormous number with the result that those of us who ask a very few questions some times decline to put our questions on paper in view of the fact that we do not expect them to be answered for two or three months. I am sure that it is the general desire of all but a few members that questions, as far as possible, should be restricted per member per day.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : Sir, when this cut motion was moved by the honourable member I was not present in the House, nor could I follow the debate except that I heard my friend, the Parliamentary Secretary to the Minister in charge of Revenue, speaking. But as the Hon'ble the Premier was pleased to refer to me particularly by name I should like to make a few observations in this connexion. The Hon'ble the Premier was pleased to complain, "we are having lots of questions in the House by the honourable members"; but as far as that complaint is concerned I should say that most of the questions are not put by the Opposition, I think for 75 per cent. of the questions the party in power is responsible, and therefore it is useless to complain against the Opposition that they are sending lots of questions and create embarrassment to Hon'ble Ministers. As far as supplementary questions are concerned, well, I remember how I had to undergo the torture of replying supplementary questions myself and the Hon'ble Premier, Mr. Chintamani, Bhagwati Sahai Bedar and the Parliamentary Secretary, Mr. Tivary, gave me such a time that I have not been able to forget it even now. This, I believe, is the fate of all those who wish to sit on the Treasury Benches, and while it is very disagreeable, I think it cannot be helped. Everybody will have to undergo this who aspires to be Government. I did not hear the speech of the mover, but I may make it quite clear, as I had some talk with him, that he meant no reflection on the Parliamentary Secretaries themselves personally. He raised just a constitutional point and he liked to have a reply from the Government side. I can say from personal experience that as far as the Parliamentary Secretary, who was speaking when I came into the House, Mr. Jain, is concerned, I find that his knowledge of his file and department is very good. Here I may make a suggestion to the Hon'ble Premier that at the question time sometimes the difficulties of the Parliamentary Secretaries are due to this that whenever there is a supplementary question involving a question of policy then naturally Parliamentary Secretaries find themselves in a difficulty to reply. If the Hon'ble Minister himself is present in the House then he can come to his rescue straight away, but if by any chance he is absent the Parliamentary Secretary has got no other alternative but to make evasive replies, which invite naturally a string of supplementary questions from the opposition. I think it will be desirable if in such cases Parliamentary Secretaries may make it quite clear that as it is a question of policy they are not in a position to reply unless the

Minister concerned is pleased to reply these questions. I think it is due to this more than to anything else that there are so many supplementary questions and cutwardly it seems that the Opposition is trying to harass Government Benches unnecessarily. There is nothing further from our minds.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary):

Sir, I should not have cared to take part in this debate but for the patronising tone of Kunwar Sir Maharaj Singh's speech..

Mr. H. G. Walford : About Mr. C. P. Singh ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I am coming to it wait.

Mr. H. G. Walford : Can't you forget him ? We have forgotten him now.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Please wait. .... in which he was pleased to commend the work of Parliamentary Secretaries, to refer to their inexperience and to express a hope that in course of time they would learn their work and be able to render better service.

Well, Sir, if Parliamentary Secretaries are new to the work, let me assure the House that there are men who may not be Parliamentary Secretaries, but who, howsoever long they may try to learn, will never learn the art of Parliamentary debate or of Parliamentary discussion. Now, Sir this honourable gentleman, Kunwar Sir Maharaj Singh, has been in service for a very long time, from a Deputy Collector he has risen to ....

Mr Muhammad Ishaq Khan : On a point of Order, Sir. I want your ruling whether 'gentleman' is a Parliamentary expression.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Well, Sir, I was not aware that 'gentleman' was not a Parliamentary expression. It may be in the vocabulary of the honourable member from Basti, a word of contempt.

Mr H. G. Walford : May I know, Sir, if the members of this House are called 'gentlemen'.

Mr Muhammad Ishaq Khan : I object to the contemptuous reference. That is all.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Now, Sir, Kunwar Sir Maharaj Singh has had varied experience in official work and yet what is the proposal which he has thought fit to make. He says we should, when saying in reply to supplementary questions, that the matter is under consideration, indicate the time by which the consideration will be over and a decision taken. Now, if my honourable friend, Mr. Walford, had put forward a proposal like that I should not have been surprised at all. But here is an ex-Home Member of the United Provinces Government who in all seriousness and out of his mature wisdom puts forward this suggestion. He was a Home Member of this Council ....

Kunwar Sir Maharaj Singh : I used the words "where possible."

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : Well, I am coming to that, Sir, and I remember the replies he as Home Member used to give in the old Council. I should like to know one single

[Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier]

occasion on which he found it possible to indicate the time by which consideration of a particular question would be finished and he would be in a position to announce a final decision of the Government. Well, if this is the sort of wisdom which it pleases him to dole out from time to time to this House, the House will be well advised not to take his suggestions with any seriousness.

As regards the supplementary questions and the torment and torture which my esteemed friend, the Nawab Sahib of Chhatari, was pleased to refer to, I can assure him that so far as we are concerned, we are neither tormented nor do we feel harassed nor do we feel tortured. On the other hand we take them as bouquets from the Opposition and we try our very best to oblige them by giving them such information as may be available to us from the files.

Let me now refer to the case of Mr. C. P. Singh who seems to be on the brain of my friend in my front. Now, what are the facts of that case. I, as Parliamentary Secretary, could only communicate to the House the information that was on the files. I made it clear more than once that there was nothing on the file in regard to C. P. Singh except these three things—first that he was not in Government service; secondly, that he had no connexion whatsoever with the Anti-Corruption Department and thirdly, that no payment was made to him for any work from public funds. I did not know whether any member of the Government in his personal capacity had had any dealings with Mr. C. P. Singh. As a Parliamentary Secretary, whose answers are limited to the information contained in the files, I was perfectly justified in giving the answers which I gave. I have not seen that gentleman and I have not the pleasure of knowing him. The information that was for the first time supplied to me about him was at the house of the Nawab Sahib of Chhatari by my esteemed friend who hails from the same city to which Mr. C. P. Singh has the honour to belong. For all I know, the Nawab Sahib of Chhatari might have met him, Kunwar Sir Maharaj Singh might have employed him, but there is no information to that effect in the files and if a question is put to me I will be perfectly within my right in saying that I have no information. As regards no. 2, my honourable and esteemed friend from Basti had given notice of an adjournment motion the other day on this matter of Mr. C. P. Singh. If he had moved his motion I should have been very glad to have stated the facts on that day which I am stating today.

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan: May I, Sir, explain one thing to the House that if that adjournment motion was not moved it was due to the fact that the Hon'ble the Premier had a talk with me, with Mr. Khaliq-uz-zaman and Kunwar Sir Maharaj Singh, and then we asked Mr. Muhammad Ishaq Khan not to move it. I think it is not fair on the part of the Parliamentary Secretary to say now that the adjournment motion was not moved on that day.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: All I said was that if the adjournment motion had been moved that day I would have stated the facts then, which I am stating today. I did not try then and I am not trying now to keep back anything which was within my knowledge.

Mr H G Walford: What do the letters C. P. stand for ?

A voice: For Congress Party.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Now, Sir, in regard to the question of the legality or the illegality of the appointment of Parliamentary Secretaries, I do not propose to say anything because my friend Mr. Ishaq Khan in his anxiety to be original always puts forward points which strike nobody else except himself as either pertinent or relevant or well-founded.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Or impertinent :

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: Well, if he prefers to describe some of his points as impertinent, I for one will have no quarrel with him.

In regard to one particular point which he raised, I, with your permission, Sir, will say a few words whether under the Government of India Act, it is possible for Ministers to delegate some of their functions to the Parliamentary Secretaries. So far as the convention of this House is concerned and so far as the rules framed by His Excellency the Governor for the conduct of the business of the Assembly are concerned, there is a provision for the delegation of authority in the parliamentary sphere not only to Parliamentary Secretaries but to any member of the House. If the honourable member will care to refer to the rules for the conduct of the business of this Assembly he will find that a provision does exist in the rules for the delegation of authority not only to Parliamentary Secretaries but to any member of the House. Now, Sir, I submit that if delegation is possible in the parliamentary sphere it is also possible in the administrative sphere. Let me refer to rule 2(1). Ministers. It says: "Minister" means a person chosen as a Governor's Minister under the Act and includes any member to whom such, Minister may delegate any of his functions under these rules." Now Sir, my contention is that if delegation is possible in the parliamentary sphere, delegation is also possible under the Government of India Act in the administrative sphere. With this observation, I think, I need not take up any more time of the House in meeting arguments which were never seriously intended.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Sir, I think that the Hon'ble Parliamentary Secretary—I will not call him "that Parliamentary Secretary", I would not be so uncharitable—would have been well advised not to have participated in this debate. He has given expression to ideas which are not warranted by the speech of any of the members who took part in this discussion, and he has without any justifiable reasons tried to throw mud at Hon'ble Sir Maharaj Singh, who was perfectly within his rights to suggest that the Parliamentary Secretaries who are new to the office should come more prepared and should usually tell the House the time by which they hope to be able to reply to questions. Sir, Mr. Tivary in his speech has said something about Mr. C. P. Singh. I do not want to rake up old bones, but I would like to say that it was the flimsiest of the flimsy arguments that it was advanced by him before the House in support of his most unsatisfactory reply which was given on the floor of this House.

[Mr. Muhammad Ishaq Khan]

Admittedly the existence of Mr. O. P. Singh was known to the Hon'ble Minister of Revenue, and we must express our thanks to him that he at once cleared the position and said that he had engaged him and that he was engaged in certain connexion. Now Mr. Tivary says that he did not know that fact. We are not concerned whether the Parliamentary Secretary knows or does not know a certain thing, but I would like to tell him that whatever reply is given by him is not in his individual capacity as Mr. Tivary but is given on behalf of the Government; it matters not whether it comes from the lips of the Parliamentary Secretary or from the lips of the Hon'ble the Premier. The point is that the Parliamentary Secretary did not really make that reasonable enquiry which he should have made on the receipt of the question, and this was the reason why he gave such conflicting and contradictory statements on the floor of this House. If he did not know, he ought to have found out the facts about the case. All he did was to say that there was nothing on the record. As a matter of fact he should have made enquiry from the Hon'ble Minister of Revenue as to what were the facts. It was for this reason that we registered our protest against the Government by means of the notice for the adjournment motion.

Now, Sir, in the concluding part of his speech he has made an extraordinary remark. He says that when a Minister can delegate his function in the parliamentary sphere he can also delegate his administrative power to his Parliamentary Secretary.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier : I never said so.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I am glad he has corrected himself and withdrawn that statement. Now, Sir, I will deal with certain points raised by the honourable members who participated in this debate. The first honourable member who took part in this discussion was honourable Mr. Bhargava. He said that by a convention in the House of Commons these Parliamentary Secretaries are appointed. I would like to correct him. There is nothing like a convention in England so far as the Parliamentary Secretaries are concerned. It is on a statutory basis that they are appointed and when I read the two books on the subject it was only to prove this fact that it was by an Statutory Act that a Parliamentary Secretary could be appointed. Unless and until the Premier has the sanction of this House then and then alone a Parliamentary Secretary can be appointed. Then, Sir, he raised another point and he said that this question was not discussed last year. Does he mean to say that absence of objection can validate an illegal Act? Does it amount to a estoppel? I say one year's absence will not make it a estoppel. Mr. Bhargava further said that Government means a Governor. I could not understand what does he mean by that. If a Governor cannot appoint a Parliamentary Secretary much less a Cabinet can do. Now I will come to the speech of one of the Parliamentary Secretaries, Mr. Jain. He has frankly admitted that there is no provision in the Government of India Act. That is quite true, but he has stated that in the report of the Joint Select Committee there is a provision and therefore we should consider that the Hon'ble Premier has got powers to appoint Parliamentary Secretaries. I would

like to tell him that the report of the Joint Select Committee was a mere tentative proposal for the House of Commons and the House of Lords. Everyone cannot take it as an authority. It is the Act passed by the Parliament which has the statutory authority and merely reports and evidence before a committee cannot be of any binding legal authority. Therefore, I say that they were merely tentative proposals and you cannot base your arguments on that. Mr. Jain said something about the Parliamentary Secretaries and entered into self-defence. I give an assurance that my motion was not meant as a censure against the Government, and the leader of my party has made it very clear that it was merely to raise a question of constitutional importance. It was not in the nature of a personal attack. I do admit that some of the Parliamentary Secretaries are really put to hard work but we do not know what is being done by them. The assurance of the Hon'ble Premier is a sufficient indication to the House that outside this House they are rendering great assistance to the Ministers.

Then, Sir, I would now come to the speech of the Hon'ble Premier. I am glad that he discussed only two points—constitutional and legal. He himself after making a short diatribe did not pursue the matter further regarding his objection of the clap-trap argument. He said that we have already passed the removal of Disqualifications Act in 1937 and after reading the preamble of that Act (I remember it was the preamble which the Hon'ble Premier read) the Premier said that the question has been decided that the Parliamentary Secretaries should be appointed. Most respectfully I would join issue with him. That has never been the case. That Act is merely an enabling Act and an enabling Act is a quite different thing. I hope the Hon'ble Minister of Justice will bear me out on this point. Does it provide that by an statute the Parliamentary Secretaries will be appointed. It merely removes the disqualification that if an honourable member accepts any position of profit or gain he shall remain a member of the House. The appointment of Parliamentary Secretaries, the number of Parliamentary Secretaries, their status and other things that never came up before us and were never put before the House for its direct vote on this specific issue and therefore you cannot say that since such an Act has been passed—the Removal of Disqualification Act—the Premier has derived power and authority to appoint Parliamentary Secretaries. Even that does not give the authority of appointing a Parliamentary Secretary. You do not, I submit, Sir, get the verdict of the House by bringing it in the nature of a Bill. Then the Hon'ble the Premier says that there is no authority for the appointment of the Inspector General of Police. I will join issue with him. There is the authority, Sir. Under the Government of India Act the Governor is the executive head, and for the purpose of administration there are certain appointments which are made by the Governor: others are delegated to the heads of departments. Here you have got no authority whatsoever to appoint Parliamentary Secretaries. These are ministerial posts; these are political posts; they go with the Government in power; and when the other Government comes, they may appoint their own men; they are not administrative posts at all.

[Mr. Muhammad Ishaq Khan]

Now, Sir, another point raised was that other provinces have done so. But if other provinces are doing some illegal acts, shall we be justified in doing them? Sir, we are not concerned with many things which they are doing. Other provinces are, in fact doing many things that we are not doing. How does then it mean that we should copy other provinces in this respect? Now the Hon'ble the Premier in the course of his speech said that so far as the appointments of Parliamentary Secretaries are concerned, it was ungraceful on my part to have made any remark in that connexion, I repeat that charge. I say that I had perfect reason to speak before this House that satisfactory answers were not forthcoming, and I will now give an instance so that the Hon'ble the Premier may know the truth. It was not only the Parliamentary Secretary but his chief too, the Hon'ble the Minister of Justice, himself who answered on behalf of the Government. Now I put that specific question before the House to the Hon'ble the Minister . . .

The Hon'ble the Minister of Justice : I raise a point of order, Sir. Does this cut relate to Ministers or Parliamentary Secretaries? The pay of Ministers is not chargeable. I mean it cannot be put to vote.

Mr Muhammad Ishaq Khan : Sir, even if it is not charged to the revenues of the province, it is open for discussion under the rules. The pay of both the Parliamentary Secretaries and the Ministers is lumped up together and in fact the cut refers to the Government as a whole.

The Hon'ble the Premier : When you put the cut motion, in fact you had better attack the Ministers and not the Parliamentary Secretaries.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : All right, Sir. I will attack the Government as a whole, and will now bring to the attention of the Hon'ble the Premier other specific matters. My friends Mr Lari and Mr. Zahiruddin Faruki, also tabled certain questions about the appointments in the Rural Development Department and about which we asked for certain information from the Government relating to the selection of certain non-officials appointed to select organizers in the various divisions. Now, Sir, I tabled specific questions. It was said that 'information was being gathered'. We were informed on the floor of this House. Then Mr. Lari put some supplementary questions and he was again replied that 'information was also being gathered'. To another supplementary question the Hon'ble the Minister of Justice said that 'he wanted notice'. But, Sir, within five minutes I got the whole thing. I went to the Rural Development office and asked for certain literature which was supplied. Here it is in the form of a printed pamphlet. The names of persons—prominent public men—who are appointed to serve in each division has been given in it. All these persons selected are members of the Congress Party—Members of the Legislative Assembly, and our grievance was why it was that no other non-Congressman was selected at any of the centres, and we naturally thought that this information was not being supplied to the House because it was inconvenient. I make bold to say so now, because this information was given by the Rural

Development Office within five minutes. It is, as I said, in a pamphlet form. So where was the necessity of saying before the House that 'the information was being collected', or again saying 'I want notice of the question'. These are the things against which we complain that the Government should not try to withhold information in that manner.

Mr. H. G. Walford : Sir, is there any time limit to the speech of the honourable member ?

The Deputy Speaker : Two minutes more are allowed.

Mr. Muhammad Ishaq Khan : I hope my friend will not interrupt me any further. It is his constant interruption which is taking much of the time. Now, Sir, the Hon'ble the Premier said that certain questions and supplementaries have been put which should not have been asked. I think that it was not within the province of the Hon'ble the Premier to say that those supplementaries or questions should not have been asked. Once they have been allowed by you, by the Speaker, it is not for anybody to say that the discretion exercised by the Speaker was an unsound exercise of that discretion. That may, Sir, amount to a reflection on the Chair. Those questions which are unnecessary are disallowed by the Speaker, and only those supplementaries were put which were allowed by the Speaker. Now, Sir, so far as the speeches of Kunwar Sir Maharaj Singh and the Nawab Sahib of Chhatari are concerned, I have to say nothing because they have substantially supported the cut motion. I would, therefore, after hearing the Hon'ble the Premier decide whether I should press the motion to the vote of the House or not.

The Hon'ble the Premier : I have to say very little and I do not wish to take more time of this House over this particular question. I may remind the honourable mover that apart from accepting the Bill that was introduced by the Government last year for the removal of the disqualification from the honourable members who were appointed as Parliamentary Secretaries this House also voted the provision for the pay and allowances of the Parliamentary Secretaries in the last budget. There was also a reference made to certain answers given by the Hon'ble the Minister of Justice. I strongly protest against the insinuations that the Hon'ble Minister had deliberately kept back the answers and that though the information was available he did not place it before the House. That was a very unfair comment. As some of the honourable members are aware, answers are first drafted and sent to the Hon'ble Ministers for revision and acceptance and then they are communicated to the Assembly Office and are given here. I think it is hardly befitting to the dignity of this House to say that the Hon'ble Minister had the information in his possession but did not give it out.

I have nothing more to say but I hope that the Parliamentary Secretaries do exist in this House. They have been regularly appointed and their appointments are legal. Constitutionally they occupy an honourable position like every other honourable gentleman.

The Deputy Speaker : The question is that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Ministers, a reduction of Re. 1 be made.

The question was put and negatived.

Mr. Ghulam Hasan : I beg to move that under sub-Head A — Head of Province, Executive Council and Ministers — (g) Ministers a reduction of Rs.1 be made, to discuss the affairs of the Improvement Trust, Lucknow, and the indifferent attitude of the Government towards its administration specially with reference to the recovery of loans advanced to it.

Sir, my sole justification for moving this token cut is the supreme indifference which has been exhibited by the present Government towards this question which was raised as long ago as September, 1937. You will be pleased to remember, Sir, that the matter was raised in the form of questions and answers on the floor of this House, a reference was made to the most scandalous state of affairs and a special reference was made to the embezzlement of Rs.50,000 which took place in the Improvement Trust, Lucknow, which resulted eventually in the conviction of the Executive Officer and a few employees of the Improvement Trust. A reference was also made to the mismanagement by the Improvement Trust of the Marris Market Scheme in Lucknow. The loss to the Trust by reason of the mishandling of the scheme was over Rs.30,000. If you refer to the questions and answers of 7th January 1938, it will be clear that these two points were established beyond doubt. A further reference was made to the present Chairman of the Improvement Trust. A question was asked as regards his indebtedness and two attempts were made to get information as regards the allegations made that the present Chairman of the Improvement Trust, Sirdar Nihal Singh, was indebted to the extent of Rs.4,41,829-6-11 which is admitted by him in his application which he made, under the Encumbered Estates Act. The answers that were given by the Government were rather interesting. The simple question was whether Sirdar Nihal Singh is indebted to the extent of Rs.4,41,829-6-11 as admitted by him in his application under the Encumbered Estates Act. Is it a fact that this amount does not include the interest on decretal dues and do most of the creditors belong to Lucknow? This is the beautiful answer which the present Government gave to this question. "No amount has been admitted by Sirdar Nihal Singh in his application. His total liability will be determined by the court." This answer was repeated twice and I say with a certain amount of responsibility that the Government have been guilty of suppression of truth and the truth was pointed out to them that it is to be found in his own application which he made in the district of Rae Bareilly and in that application this gentleman himself had put down that he is indebted to the extent of Rs.4,41,829-6-11. That was a simple question and the answer of the Government was that the liability could be determined by the court later on. What is really the intention of the Government for being prevaricating upon such a simple question? After all he himself admits that. The only question is whether he made an application in which he admitted it and the answer of the Government is that there is no such admission, but it will be determined later on. My submission is that that this answer reflects no little discredit upon the person who has framed this answer. Now, in these circumstances the position of the Government was explained by the Hon'ble Premier that the matter was under consideration and if there is any defect in the procedure or in the working of the Improvement Trust or any defect in the personnel, it will be rectified within the shortest possible time. No action to my knowledge has been taken so far, although the matter was

stressed in this House at some length in January last. Unfortunately this matter could not be brought up in the form of a resolution as the ballot did not favour it and therefore, the only method in which it could be brought before the House is by means of this token cut. And here again there is a certain amount of tactics, if I may say so employed in this budget in so far as these two fat volumes called volumes II and III contain no reference whatsoever to the Improvement Trusts of Lucknow, Allahabad and Cawnpore. I was informed that the debt or the loan which was advanced to the Improvement Trust of Lucknow along with other Improvement Trusts is not specified or even mentioned in this budget as it bore no interest. I am further informed that it is included in this volume II, page 61, annexure III, item 4, and here is this item—Loans to Municipalities and local bodies—Rs.1,91,47,000. This gives no information as to how much is the loan which was advanced to the Improvement Trust of Lucknow. But I am told that this item includes it and I take it as that. Now this loan was advanced. Judging from the figures in the Sales Committee report in 1935 I find that the amount given is Rs.10,23,770 on 31st March, 1935. I am not aware of the exact amount which is now due, because it is quite clear that no interest has been either demanded by the Government or has been paid by the Trust on this sum of 10 lakhs. Now, Sir, as regards the mal-administration of the Trust, these two points were sufficiently made out in last January. But in order to enable the present Cabinet to have a glimpse into the working of the Lucknow Improvement Trust, I might mention to them very briefly the following instances of mismanagement which represent the correct state of affairs in 1935, and I hope that the Hon'ble Minister for Education, who is in charge of the Improvement Trust, if not the Hon'ble Premier, will listen to them with some attention.

1. Trust suits and decrees which were to be instituted and executed involved a sum of Rs.56,251.
2. Nazul suits and decrees which were to be instituted and executed involved a sum of Rs.74,699.
3. Cases involving local inquiries numbered 900.
4. Trust demand which was to be collected in that year was Rs.98,393.
5. Nazul demand which was to be collected involved a sum of Rs.1,53,833.
6. The Trust land which was to be leased involved a yearly rent of Rs.17,829 and the premia amounting to Rs.2,64,626.
7. The Trust land which was to be sold involved a price of Rs.90,292.
8. Nazul land which was to be leased involved a yearly rent of Rs.2,839 and premia amounting to Rs.12,963.
9. The Nazul land which was to be sold involved a price of Rs.15,297.
10. Leases and sale-deeds which were to be prepared or executed numbered 1,685.
11. The prosecutions under the bye-laws which were to be instituted in a court of law numbered 1,621.

[Mr. Ghulam Hasan.]

With these illuminating figures I hope the present Government will have some glimpse of the beautiful administration of the Improvement Trust of Lucknow under the present Chairman and under the present officials, who are responsible for its working. Now, Sir, further I wish to point out that out of the realizations from those who possess leasehold rights, or who occupy lands from the Improvement Trust, or who owe rent for the use of the buildings they occupy, a sum of Rs. over 50,000 was written off in 1936 as a bad debt, because the Improvement Trust found itself to be utterly incompetent to perform the ordinary duties of realizing rents from the lessees. This performance was repeated in 1937 when the sum written off amounted to Rs. 40,000. Now this is a public institution to which the present Government gave a loan of over 10 lakhs in 1921. No interest was charged from the Improvement Trust, and we do not find that there is any improvement in the city of Lucknow which can really be traced to the competence or skill of those responsible for the administration of the Trust in Lucknow. I find that the collecting agency who is responsible for the writing off of this loss is thoroughly inefficient, negligent and careless, and there is an intrigue in the Improvement Trust among officials which is causing enormous loss to the Improvement Trust without doing any corresponding good to the citizens of Lucknow. Now, Sir, we find further that there are several leases of which the period expired ten to fifteen years ago, and up to this moment beyond writing a letter every three months, a senseless letter if I may say so, the Improvement Trust has done nothing to settle the question of the leasehold rights of those lessees, and these people have not been paying any rent at all for the last ten or fifteen years, and no action whatsoever has been taken in any court of law to settle the matter with them. Such cases in which people have been holding over after the expiry of the period of their leases are not less than 30 per cent. Now these are obvious facts. They are open to examination by the Government. I suggested in the course of questions the appointment of an impartial committee to go into that matter. That committee has not been appointed. That question has been entirely shelved and no action has been taken, and it is really difficult to see why the present Government is so indifferent to a matter in which the citizens of Lucknow are interested and the public funds are really suffering such a great loss. I also find that the Public Accounts Committee some time ago recommended the abolition of the Improvement Trust of Lucknow due to its financial stringency, but even then no action has been taken. Now with regard to this neglect or failure to realize the leasehold rents we find from the admission made by the Government in answer to questions that the Chairman Sirdar Nihal Singh himself has been not only lax but has actually defaulted in payment of rents of the leaseholds which he himself occupies for four to five years. The arrears are four to five years. Well, if such is the conduct of the gentleman who is responsible for the administration of a public institution like the Improvement Trust you cannot really throw any blame upon those lessees who refuse to pay for the last ten to fifteen years and even refuse to vacate the leasehold plots that are in their possession. It will further appear that seeing this deplorable state of affairs the Municipal Board of Lucknow also passed a resolution some time ago demanding the abolition of the Improvement

Trust and the transference of its activities to the Municipal Board. That is a question which is not free from difficulty. I am not holding any brief here for the Municipal Board. In fact I am not a member of it, and I am not at all arguing that the Improvement Trust should be amalgamated with the Municipal Board. That is a large question which can be settled only by a committee after examining the matter in all its aspects. What I do submit is this that in the present state of affairs, which is disclosed from these facts which I submit are quite open to verification and substantiation by an impartial tribunal, and with the present Chairman it is not possible to effect any improvement or to do any good to the citizens of Lucknow by the continuance of the present Trust in its present state. I shall also draw the attention of the present Government that with this Trust we find that ninety per cent. of the collections from the leaseholds go towards the cost of maintaining the collecting agency and only 10 per cent. remains for the development of the city of Lucknow. And what development has taken place? There is not a single qualified architect, no expert advice, no town-planning on any scientific basis and yet it goes by the delightful name of the Improvement Trust. No effort has been made for the clearance of slums. No attempt has been made to provide houses for the workers or for the labouring classes in the industrial areas. The institution exists, if I may say so, only for a particular set of individuals and for maintaining a top-heavy administration. In these circumstances my submission is that there is no justification whatever for the present Government to shut its eyes to its obvious duty of recovering this debt of over ten lakhs from the Improvement Trust which I submit can easily be done if either the Trust is abolished or transferred to the municipal board and the policy of conversion of leasehold into free hold is pursued systematically. I am perfectly certain that, if the policy of conversion is pursued, this sum of ten lakhs would be easily available from Lucknow in three months.

Similarly, in the trusts at Allahabad and Cawnpore we hear that the loan is about 30 to 40 lakhs, but the whole sum of these 60 to 70 lakhs can be made available to the Government for beneficent schemes if they only roused themselves from their slumbers and took immediate, drastic and proper action to abolish the Improvement Trust of Lucknow and also took over its liabilities and its assets. With these words I commend this motion for the acceptance of this House.

* **Mr. H. G. Walford :** Sir, I rise to support this motion. When the Congress Government came into power I, with many others in the country was led to believe that the Government would go with the great big metaphorical broom and sweep out all the filth that exists in the administration in the province, that they would try and clear out those institutions that were either being mismanaged or in which there was maladministration in existence. But so far, Sir, nothing has been done in an institution which is right under the very nose of the Government, that is, the Lucknow Improvement Trust. Now Sir, as was said by my honourable friend Mr. Goulam Hasan, this institution goes by the delightful name of "Improvement Trust", yet we see no perceptible sign of any improvement either being attempted or effected in Lucknow. I have been trying to find out as to what are the improvements that the Lucknow Improvement Trust has effected. All that they have done is to have acquired the habitations of poor

[Mr. H. G. Walford.]

individuals who have got no voice or power to resist the Improvement Trust in acquiring their property. Having demolished their little humble homes they have divided the plots and sold them at profits of some times a thousand per cent. That to my mind, is not really the principle underlying the improving of a town. They have been carrying on a commercial undertaking and a commercial undertaking in which there has been unlimited profiteering, but the tragedy of it is that the profits accruing from this institution are not used for the citizens of Lucknow or for its inhabitants. Therefore, Sir, I do feel that it is the imperative duty of the Government to at once institute an investigation into this Improvement Trust, its functions, its principles its utility, and to remove all the evils that exist therein. We have been talking of corruption; there is not the slightest doubt that the Improvement Trust is full of corruption. Not very long ago, Sir, there was an enormous amount of money misappropriated and apart from one or two humble clerks nobody seems to have suffered or been punished for those enormous misappropriations, for at the time of the misappropriation the present Chairman, was also the Chairman then, and it appears that the powers that were in those days were so pleased with his work of having brought about these misappropriations so successfully without any detection or any punishment of those who were really responsible, that he has got a second lease of life and was appointed chairman. Again, Sir, this sort of thing may have been tolerated in the past but I do not think that it ought to be tolerated by a Government which goes by the name of a national and popular Government. Therefore, Sir, the time has come that this matter should be tackled seriously and very seriously—if I may emphasize the word—seriously. This question has not come before this Assembly for the first time. I had asked a number of questions about it and of course we got the usual reply, but the idea underlying those questions was to draw the attention of the Government, but Government slept over it.

Again Sir, during the last budget discussion I mentioned this matter; eight months have elapsed, still the Government has not thought fit to go into the question. I say that it is a scandal not only existing in the Lucknow Improvement Trust, but I would say—I hope the honourable members would pardon me if I use the expression—it is a scandal for any Government to tolerate such matters after they have been brought to its notice and to allow this sort of thing to continue for any length of time.

Now Sir, let us look at the utility of the Improvement Trust. Not a single rupee has been spent by the Lucknow Improvement Trust for the amelioration of the inhabitants or the working classes. We are Sir, here, at least the Government and most of us, the champions of the down-trodden and the poor; we find that nothing has been done to clear up the slumps of Lucknow, we find that so far as the Improvement Trust is concerned they have taken no initiative in any scheme for the real improvement of Lucknow, nor have they devoted any sum of money to that purpose although there is enormous income and I remember having asked last year where the profits which amount to Rs. 1½ lakhs a year go, but I received no reply to that. Those profits go in keeping a top-heavy and unnecessary administration and public

money is not being utilized for the purposes to which it is earmarked or to which it ought to be utilized. Under these circumstances, Sir, I do support this motion and I hope that the present Minister of Education in whose portfolio this subject is, would, with his accustomed vigour, take this matter up without any further delay and remove all the evils that exist in this particular institution.

The Hon'ble the Minister of Education: Sir, I have listened carefully to the speech of the honourable mover and of Mr. Walford who has supported him in this cut motion.

We have been accused of being supremely indifferent to the interests of the people of this province, and in particular it has been alleged that Government has been shirking its duty, and, in the words of Mr. Walford, it has not been using its broom as it should have done. I hope to be able to convince the House that we have not been at all indifferent to this matter, and that we have been doing all that was possible and necessary in the circumstances. I am aware that for some time there has been dissatisfaction about the affairs of the Improvement Trust. There are numerous complaints and of various kinds. For instance there is the complaint about the misappropriation of funds or embezzlement; there is a complaint about the Marris market; there is a complaint that there is reluctance and unnecessary delay in converting lease-hold plots into freehold plots; there is a complaint that the decrees obtained are not executed and they are allowed to become time-barred and lapse; there is a complaint that decretal amounts have for long periods been lying with the Trust pleaders and also that the Trust has failed to lay down water mains, sewers and drains in several quarters and there are many others. Some other complaints are of a trivial nature; they are incidental to the running of any public office; but many others are of a very serious nature and altogether they make a very serious indictment against the affairs of the Trust and they need to be looked into. The Hon'ble the Premier has assured the House that the Government would look into this matter as soon as possible. After this assurance was given we tried to tabulate all the numerous charges against the Trust—and it is a fairly big list. Then, of course several courses were open to us. We could have applied the broom at once or could have set up a committee of inquiry as the mover himself has suggested; but I think the step that we took will be considered fair and proper by everyone here. We made a note of all the charges against the Trust and we wrote to the Chairman to give explanation in every one of these cases. The explanation has been received and it has been considered by the Government. I have gone through the explanation. Some of the charges have been, I believe, very satisfactorily explained, but about some of the others, I feel that I am not quite satisfied. Therefore, I thought that the best thing would be to give the Chairman a chance of explaining these charges, and therefore, I tried to arrange a personal interview with him. Unfortunately he is not here in Lucknow these days, he is away at Delhi in connection with his duty as a member of the Central Legislature. I have just been informed that he is coming here today. I have already written to him that as soon as possible he should see me together with his Executive Officer; and I assure the House that after having gone through the explanations

[The Hon'ble the Minister of Education]

that he has submitted and after going through any further explanation that he might have to make, the Government will take all the steps necessary to clear up this state of affairs. But there are one or two things which it will be proper for me to mention. I have gone through the charges and I must say that most of them relate to the period preceding the term of office of the present Chairman. As regards the serious charges of misappropriation and embezzlement, I may say that they did not take place in his present term and it would be only fair to admit that personally he is not responsible for them. Again, a great deal has been said about the shortcomings of the Chairman. I hold no brief for him. It is not for me at this stage to say anything about that matter; but in any case, I hope the House will remember that it was not the present Government who appointed him. It was our predecessors in office, the galaxy of the Ministers before us, who appointed him. They had appointed him once before and they were so much enamoured of his work that they appointed him again. Therefore, we cannot in any case be held responsible for his shortcomings.

I hope that the House will be satisfied as regards the general affairs of the Trust. The Government has acted in the only way that was fair to everybody, and I can give the assurance to the House that as soon as I have seen the Chairman and heard from him what he has to say we shall take all steps necessary to clear this state of affairs.

One thing more before I resume my seat. It has been said that the Government is indifferent towards the question of realization from the Trust of its dues. Now the amount of loan that the Trust owes to us is Rs. 10,23,774. As far back as 1930, the then Government decided that no interest was to be charged from the Cawnpore, Allahabad and Lucknow Improvement Trusts. That is one thing. The next thing that the honourable mover mentioned was that the loan was not being realized from the Trust. As a result of the Sale Committee these Trusts were required to repay their loans in instalments which were fixed as follows :

					Rs.
Cawnpore	::	::	::	::	1,00,000 per annum.
Lucknow	::	::	::	::	50,000 "
Allahabad	::	::	::	::	50,000 "

and the first instalment fell due last year. Well, Sir, I may inform the House that the Lucknow Trust has paid its quota in full which amounted to Rs. 50,000 and the next instalment will fall due on the 1st of April, 1938. Therefore, so far as this particular matter is concerned, the Trust is absolutely without any blame. I hope that in view of what I have said the honourable mover will see his way to withdraw his motion.

Mr. Ghulam Hasan: Sir, may I supplement the note of the Hon'ble Minister on the policy of Government of appointing persons as Chairmen of Improvement Trusts who are so heavily indebted. The point in regard to the Honorary Magistrates has been made very clear that no person who is indebted or whose indebtedness is to such an extent that it is a matter which might be taken into consideration whether such a person could or could not inspire confidence. About the gentleman about whom I am telling you, according to his own application he is indebted to the extent of 4, 41, thousand odd, and it does not

include the amount of the interest which is running on this figure from 1932. So the amount when it is determined will exceed 7 or 8 lakhs. Here is the position before you. The second position is the Government has refused to acknowledge that fact in the answer that it has given to the question put to the Government. Another position is that the Hon'ble Minister referred to the galaxy of the Ministers who originally appointed the Chairman. What about the galaxy of the Minister who can dismiss him under section 6 of the Town Improvement Act? What does this galaxy do now? Why cannot this galaxy take courage in both hands and do what it ought to. What is the insuperable bar in the way of the Congress Government to take action? And yet this Government have taken 8 months to decide this question. But we are giving you the actual fact that the amount of indebtedness is Rs.4,41,000, odd and yet the Government says that it must move cautiously in the interests of the people and that it is not oblivious of its duty. Then with regard to the question why he was reappointed, a question was put in this House whether after the expiry of his appointment he petitioned the Government to reappoint him and whether the Secretary supported or rejected that request. The further question was whether Sir Malcolm Hailey refused to appoint him on the ground of incompetence. These were questions 9 and 10 and here is the beautiful reply; "Government regret that such information cannot be given". Why it cannot be given, of course it is for the gods to say. Here is another example of suppression of truth. Here is proof that can be had from the records of the Secretariat that the Secretary wrote reminder after reminder, notes after notes and in the end the matter was referred to His Excellency the Governor, who refused to re-appoint him. That was the situation in 1932. Then the interim Ministry was appointed—I hold no brief for that Ministry—and he was re-appointed by the Minister, Raja Sahib of Salempur. In spite of the clear proof of the incompetence of this man for appointment as chairman I cannot understand what justification there can be for the Government for not taking any action under section 6 of the Act.

The Hon'ble the Premier: Sir, I cannot quite understand why the honourable mover is so angry over something that was done with the approval of the Leader of his own party. He is finding fault with us because we have failed to undo something done by the Leader of the party to which he has the honour to belong.

Mr. Ghulam Hasan: Why not?

The Hon'ble the Premier: My friend says "why not?" I do not dispute his right to say that, but in fairness he must admit that the evil did not ename from us; we were not responsible for the appointment of the present chairman of the Trust. In fact, I may inform the House that when certain allegations were made in the columns of a local newspaper I at once wrote to the editor of that paper and asked him if he could pass on to us the material that he had in his possession to enable us to make an inquiry into the matter. We had no material in our own possession and we could not ask any public functionary to give us information about certain allegations which had appeared in the papers here and there. We did not succeed in getting any information or material on which those allegations might have been based. Certainly

[The Hon'ble the Premier.]

we did not get any information except what we got on the floor of this House. As soon as our attention was drawn to this matter on the floor of this House we analysed the situation and asked the Chairman of the Trust to submit an explanation which we conveyed to the House in our reply to certain questions in connexion with this matter. There was one point which seems to me to be almost pretty clear. All the charges related to a period previous and prior to his re-appointment. None of the charges related to anything done by him after his re-appointment. This complicated the question. It was not on account of any abuse of his powers after his reappointment that there was a grievance against him but the grievance was due to what had been done by him prior to his reappointment, and one would presume that the previous Government after taking all those facts into account considered it proper and appropriate to reappoint him. I do not suggest that this is an argument for exonerating him, but I say that it is a question of some relevancy that these charges related to the period of his previous appointment and not to the period after his reappointment. Then there was another question. Whether it was a matter affecting the Chairman alone or whether the charges were levelled against the Improvement Trust and whether the enquiries had to be made into the affairs of the Trust and whether it would be necessary or proper to make a close enquiry not only in respect of matters pertaining to the Chairman or things done by him but to everything that the Improvement Trust had either done or failed to do. It is not easy to blame the Chairman and to say that he alone is responsible for the failure of the Trust. We had to look into the whole of the question. We therefore, asked for an explanation and I may inform the honourable mover that we took pretty good care to expedite the matter and reach a speedy decision. I sent reminders to the Chairman and I in fact, called him and asked him to explain certain things. He showed how he had been administering the affairs of the Trust, and when a certain line of defence was put forward, he was asked to submit his explanation. After all we have to bear in mind that these are honorary officers and persons who take up these duties are entrusted at least with some responsibilities, and we are not entitled to assume that irregularities are taking place, without sifting the matter thoroughly. If we do not adopt this procedure self-respecting people may be prevented from shouldering these responsibilities. The honourable mover will appreciate that there are certain safeguards which have to be observed in these cases. There is a procedure prescribed to meet such situations and that procedure has to be gone through. I have heard nothing from the honourable mover pertaining to any misbehaviour on the part of the Chairman since he was reappointed. It is not easy to turn a man out of office for some alleged wrong done by him five or ten years ago, specially if after that he has been out of office and then has been re-appointed. We should consider every specific case on its merits and then arrive at a decision. I may tell the House that he does not belong to the Congress party nor has he been friendly to us. Every man whether he belongs to our party or whether or not he has been opposed to us is entitled to a square deal and to the benefit of certain safeguards which are observed in public life, and so far as we are concerned we shall try to extend them to every individual.

Mr. Ghulam Hasan : After the statement of the Hon'ble Premier I beg leave of the House to withdraw this motion with the hope that this will not be shelved and will be dealt with as expeditiously as possible.

The motion was by leave, withdrawn.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : Sir, I beg to move that under sub-head A, Head of Province, Executive Council and Ministers—g^o Ministers, a reduction of Rs. be made.

کیپٹن نواب - محمد جمشید علی خاں —
حساب والا - اس سے پیشتر کہ میں مسئلہ زیر بحث پر اپنے خیالات کا اظہار
کروں یہ صاف کر دینا ضروری سمجھتا ہوں اس موشن کے پیش کرنے
میرا یہ ہرگز مطالب نہیں ہے کہ میں منسٹر صاحبان یا آنریبل منسٹر آف ریونیو
پر کوئی سینسر (censure) کرنا چاہتا ہوں - میرا مقصد جو ہے وہ یہ ہے کہ میں
ان ریفرنسز پر جو آنریبل منسٹر آف ریونیو نے لینڈ ریونیو کے مسئلہ پر بحث
کرتے ہوئے زمینداروں کے متعلق فرمائے تھے ان پر اپنا اظہار خیال کہوں *
مجناب والا - یوں تو ہمیشہ سے موقع اور بے موقع جب کوئی مسئلہ زیر بحث
آیا ہے زمینداروں پر لعن طعن کی جاتی رہی ہے - لیکن آنریبل منسٹر آف ریونیو نے
اس رات دن کے قصے کو یہ کہہ کر مکمل کر دیا کہ زمینداران زمین کے مالک
نہیں ہیں - ان کی حیثیت محض ایک کمیشن ایجنسی کی ہے اور
زمیندار بالکل ریفرنسز کی حیثیت رکھتے ہیں - ان کے اس کہنے پر مجھے
ایک شاعر کا شعر یاد آیا -

لگے منہ بھی چڑھالے دیتے دیتے گالیاں صاحب

زباں بگڑی تو بگڑی تھی خیر ایسے دھن نکرا

Shri Mohan Lal Gautam :

شری موہن لال گوتم —

آپ بتائیے آپ کی پوزیشن کیا ہے ؟

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —

آنریبل منسٹر صاحب ان دلیا ہے کہ منسٹر اسمتھ نے کسی
موقع پر زمینداروں کو تھیکیدار کہا تھا - کیا میں آنریبل منسٹر صاحب
یہ نہ دریافت کر سکتا ہوں کہ زمینداروں کو آنریبل
منسٹر جی - سی - اسمتھ نے جو کچھ کہا ہو لیکن آپ کو یہ یاد ہے کہ آپ کو
منسٹر اسمتھ کیا کہا کرتے تھے اور کانگریس کے متعلق ان کے کیا خیالات تھے - میں تو
یہ عرض کر دیتا کہ آپ اس کو جانے دیجئے کہ منسٹر جی - سی - اسمتھ زمینداروں
کو کیا کہا کرتے تھے - آپ کو یاد رکھنا چاہیئے کہ آپ منسٹر اسمتھ نہیں ہیں
بلکہ آپ منسٹر رفیع احمد قدرائی ہیں اور آپ اس گورنمنٹ کے رکن ہیں
جس کا دعویٰ ہے کہ وہ نیشنل گورنمنٹ ہے اور پاپولر گورنمنٹ ہے - آپ اس
کیپینٹ سے تعلق رکھتے ہیں جس کے پریمیر آنریبل ریفرنسز گوبند بلوہ پنتھ
ہیں جو وقتاً فوقتاً اس بات کا دعویٰ کرتے رہتے ہیں کہ ہمارا سلوک

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

برتاؤ اور طرز عمل ہر ایک طبقہ ہر جماعت کے ساتھ روا داری اور عدل و انصاف پر مبنی ہوگا۔ کیا آپ مسٹر اسمتھ کا مقولہ یاد دلا کر ان کے نقش قدم پر چلنے کا ارادہ رکھتے ہیں۔ کیا آپ اپنے قول و فعل سے مسٹر اسمتھ کی یاد تازہ کرنا چاہتے ہیں۔ آنریبل منسٹر صاحب نے یہہ فرمایا ہے کہ تاریخ کے دیکھنے سے یہہ بات ثابت ہوتی ہے کہ زمیندار ٹھیکہ دار ہیں۔ تو میں یہہ عرض کروں گا کہ جذبات آنریبل منسٹر صاحب زیادہ تاریخ کی ورق گردانی نہ فرماویں کہ ہسٹری کی تحقیقات کرنے کا نتیجہ ہمیشہ صحیح نہیں ہوتا۔ ہمارے بہت سے میمبر صاحبان کو معلوم ہے کہ قارون صاحب نے جو ہسٹری کا بہت زیادہ مطالعہ کیا اور تحقیقات کا شوق پیدا ہوا تو کس نتیجہ پر پہنچ گئے اور کیا سے کیا کہنے لگے۔ ممکن ہے کہ آنریبل منسٹر صاحب یا دیگر آنریبل میمبر صاحبان قارون صاحب کے نظریہ کو صحیح ماننے کے لئے تیار ہوں۔ لیکن کم از کم میں اس کے قبول کرنے کے لئے تیار نہیں ہوں۔ بہت صاحبان کو معلوم ہوگا کہ بعض ہسٹری کے جاننے والے اور بعض تاریخ کے ماہرین کا یہہ خیال ہے کہ تاج محل اٹیلیں کاریگروں کی صنعت کا نمونہ ہے۔ کوئی صاحب اس نظریہ کو تسلیم کرتے ہوں لیکن میں تو کم از کم اس کو ماننے کے لئے تیار نہیں ہوں۔ میں تو یہہ سمجھتا ہوں کہ ہندوستان کی قدیم مشہور عمارتیں یہاں کے کاریگروں کے شاہکار ہیں۔ میں یقین رکھتا ہوں کہ ہمارے ہندوستان کے زمانہ قدیم میں ہر علم اور ہر فن کے بڑے سے بڑے ماہر موجود تھے جس کی مثال مغرب کبھی پیش نہیں کرسکیگا۔ ایسی بہت سی مثالوں کی موجودگی میں یہہ کون خیال کرسکتا ہے کہ ہر چھٹی سوٹی کتاب کی بات صحیح ہوتی ہے اور ہر تاریخی تحقیقات آنکھ بند کر کے مان لینے کے قابل ہے۔ تاہم تاریخ سے بھی اس حقیقت کو ثابت کیا جاسکتا ہے کہ زمینداروں کی پوزیشن زمانہ گذشتہ میں بالکل مالک زمین کی تھی۔ لیکن میں نہیں چاہتا کہ اس موقع پر آنریبل منسٹر کی تقلید کروں اور اس تاریخی بحث مباحثہ میں پڑوں۔ اگر منسٹر صاحب کے نظریہ کو تسلیم بھی کر لیا جاوے اور یہہ سمجھ لیا جاوے کہ زمینداروں کی ملکیت نہیں ہے اور زمین پر زمینداروں کی حیثیت محض ایک ٹھیکہ دار کی ہے تو میں یہہ سمجھتا ہوں کہ یہ الفاظ دیگر اس کے یہہ معنی ہوئے کہ فرض کیجئے کسی آدمی نے نہایت مشقت اور کوشش سے کچھ روپیہ جمع کیا اور اس روپیہ سے اُس نے مکان اور دوکان خرید لیں تو وہ اس کی ملکیت ہے۔ اگر وہ اس روپیہ سے تجارت کرتا ہے تو وہ مال تجارت کا مالک کہلاتا ہے۔ اگر اس روپیہ سے کارخانہ بنانا ہے تو کہا جاتا ہے کہ یہہ کارخانہ اُس کی ملکیت ہے۔ اگر بدقسمتی سے اُس نے اُس روپیہ سے زمین خریدی تو اُس کی حیثیت ایک ٹھیکہ دار کی ہوگئی۔ یہہ کہاں کا عدل ہے اور کیا اسی کو انصاف کہتے ہیں۔ صوبہ متحدہ میں جس قدر بھی زمینیں ہوں جہاں تک میرا خیال ہے دو طرح سے زمینداروں کے قبضہ میں آئی ہیں۔ نمبر 1 یا تو زمینوں کو

زمینداروں نے اپنے زر نقد سے خریدنا ہے۔ نمبر ۲ یا شاہان سلف نے ان کو ان کی خدمات کے صلہ میں دیا ہے دونوں صورتوں میں وہ زمین زمینداروں کی ملکیت ہے۔

Shri Mohan Lal Gautam : شری موہن لال گوتم —
اُن خدمات کے متعلق بھی کچھ فرمائے۔

Capt Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan :

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —

یہ دریافت کیا جاتا ہے کہ زمینداروں کی کیا خدمات ہیں۔ کیا زمینداروں کے اندر ہمدردی نہیں ہے۔ کیا زمینداران میں بنی نوع انسان کی خدمت کرنے کا مادہ نہیں ہے اور کیا زمیندار سوسائٹی کی ایک غیر ضروری کڑی ہیں۔ اگر آپ سمجھتے ہیں تو یہہ مجھے یاد دلانے دیجئے کہ سیاسی اختلافات کو علیحدہ کرتے ہوئے آپ کی کانگریس پارٹی کی جتنی نشستیں ہیں ان میں ۶۰ پر سنٹ زمیندار ہیں۔ راجہ صاحب بھدری — کنور آئند سنگھ اور لال صاحب سموی — چونہوی رگھویش ٹرائین سنگھ یہہ سب زمیندار نہیں ہیں تو کیا ہیں۔ لہذا کانگریس گورنمنٹ اگر اپنے کو قذہا انسانی ہمدردی کا لیسنس دار سمجھتی ہے تو یہہ نہیں کہہ سکتی ہے کہ کانگریس زمینداروں کی خدمات سے بے نیاز ہے۔ آج زمینداران کی ہی بدولت کانگریس کو صوبہ کی گدی پر بٹھنا نصیب ہوا ہے۔ میرے کانگریسی زمیندار بھائی آج پارٹی ڈسپلین (party discipline) کی وجہ سے اپنی زبان بند کیئے بیٹھے ہیں۔ میں یہہ جانتا ہوں کہ ان کا دل کبھی یہہ قبول نہیں کر سکتا کہ زمیندار ٹھیکدار ہیں۔ آج کانگریسی زمیندار بھائی آنریبل منسٹر کے ریمارک پر خون کے آنسو رو رہے ہیں۔ میری سمجھ میں نہیں آتا ہے کہ زمینداران کی نسبت جو کہا جاتا ہے کہ وہ کاشتکاران کو اکسپلوئٹ (exploit) کرتے ہیں کہاں تک صحیح ہے۔ کیا میں یہہ دریافت کر سکتا ہوں کہ وہ کاشتکاران جن سے کاشتکار دوگنا تگنا لگان وصول کرتا ہو کیا وہ اکسپلوئٹ نہیں کرتا اور کیا ذیلی کاشتکار گاؤں کے غریب مزدوروں کو اکسپلوئٹ نہیں کرتا۔ لیکن چونکہ ان غریبوں کا نام رائے دھندلن کی فہرست میں درج نہیں ہے اس لیے ان کا کسی کو خیال نہیں ہے اور کاشتکار چونکہ رائے دھندہ ہے اس لئے ہمیشہ اُس کے نام کی مالا جپی جاتی ہے۔ آنریبل منسٹر صاحب کے اظہار خیال کے بعد جو اصلی بحث پیدا ہوتی ہے وہ یہہ ہے کہ زمیندار زمین کے مالک ہیں یا نہیں۔ میں چاہتا ہوں کہ آج آنریبل منسٹر صاحب کانگریس گورنمنٹ کی طرف سے اس مسئلہ کو صاف کہ دیں کہ کانگریس گورنمنٹ زمینداران کو مالک زمین تسلیم کرتی ہے یا نہیں تاکہ وہ ہمارے زمیندار بھائی جو ایک ایک گز زمین کی ملکیت کے لیے حان دینے کو تیار ہو جاتے ہیں سمجھ لیں کہ کانگریس حکومت میں اُن کی کیا پوزیشن (position) ہے۔ ذاتی طور پر میری اُمیدوں کو تو کانگریس کے اُس طرح سے زیادہ ٹھیس نہیں لگی کیونکہ میرا مقولہ تو غالب کا یہہ شعر ہے

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan.]

زمانہ سخت کم آزار ہے بجان اسد * وگرنہ ہم تو توقع زیادہ رکھتے تھے
میں ان الفاظ کے ساتھ اپنا کت روشن پیش کرتا ہوں -

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टेन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खां :

जनाब वाला—इससे पेशतर कि मैं मसला ज़ेर बहस पर अपने खयालात का इज़हार करूँ यह साफ़ कर देना ज़रूरी समझता हूँ कि इस मोशन के पेश करने से मेरा यह हरगिज़ मक़सद नहीं है कि मिनिस्टर साहबान या आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू पर कोई सेन्सर (censure) करना चाहता हूँ। मेरा मक़सद जो है वह यह है कि मैं उन रिमाक्स पर जो आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू ने लैन्ड रेवेन्यू के मसले पर बहस करते हुए ज़मींदारों के मुताल्लिक़ फ़रमाए थे उन पर अपना इज़हार खयाल करूँ। जनाब वाला—यों तो हमेशा से मौक़ा और बेमौक़ा जब कोई मसला ज़ेर बहस आया है ज़मींदारों पर लान तान की जाती रही है, लेकिन आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू ने इस रात दिन के क्रिस्ते को यह कह कर मुकम्मिल कर दिया कि ज़मींदारान ज़मीन के मालिक नहीं हैं, उनकी हैसियत महज़ एक कमीशन एजेंट की है और ज़मींदार बिलकुल रेन्ट कलक्टर की हैसियत रखते हैं। उनके इस कहने पर मुझे एक शायर का शेर याद आया :—

लगे मुंह भी चिढ़ाने देते देते गालियां साहब ।

जबां बिगड़ी तो बिगड़ी थी खबर लीजे दहन बिगड़ा ॥

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गौतम :

आप बताइए आप की पोजीशन क्या है ?

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टेन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खां :

आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने याद दिलाया है कि मिस्टर स्मिथ ने किसी मौक़े पर ज़मींदारों को ठेकेदार कहा था। क्या मैं आनरेबुल मिनिस्टर साहब से दरियाफ़्त कर सकता हूँ कि ज़मींदारों को आनरेबुल मिस्टर जी० सी० स्मिथ ने जो कुछ कहा हो लेकिन आपको यह याद है कि आपको मिस्टर स्मिथ क्या कहा करते थे और कांग्रेस के मुताल्लिक़ उनके क्या ख़्यालात थे। मैं तो यह अर्ज़ करूँगा कि आप इसको जाने दीजिए कि मिस्टर जी० सी० स्मिथ ज़मींदारों को क्या कहा करते थे। आपको याद रखना चाहिये कि आप मिस्टर स्मिथ नहीं हैं बल्कि आप मिस्टर रफ़ी अहमद क़िदवाई हैं और आप इस गवर्नमेन्ट के स्कन हैं जिसका दावा है कि वह नेशनल गवर्नमेन्ट है और पापुलर गवर्नमेन्ट है। आप उस कैबिनेट से ताल्लुक़ रखते हैं जिसके प्रीमियर आनरेबुल पंडित गोविन्द वल्लभ पन्थ हैं, जो वक़््तन फ़वक़््तन इस बात का दावा करते रहते हैं कि हमारा सलूक़, बर्ताव और तर्ज़े अमल हर एक तबक़ा, हर जमाअत के साथ रवादारी और अदल व ईसाफ़ पर मबनी होगा। क्या आप मिस्टर स्मिथ को मज़ूला याद दिला कर उनके नक़्शे क़दम पर चलने का इरादा रखते हैं? क्या आप अपने क़ौल व फ़ेल से मिस्टर स्मिथ की याद ताज़ा करना चाहते हैं? आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने यह फ़रमाया है कि तारीख़ के देखने से यह बात साबित होती है कि ज़मींदार ठेकेदार हैं। तो मैं यह अर्ज़ करूँगा कि ज़नाब आनरेबुल मिनिस्टर साहब ज़्यादा तारीख़ की बर्क़ गर्दानी न फ़रमावें कि हिस्ट्री की 'तहकीक़ात करने' का नतीजा हमेशा सही नहीं होता।

हमारे बहुत से मेम्बर साहबान को मालूम है कि डार्विन साहब ने जो हिस्ट्री का बहुत ज्यादा मुन्ताज़ किया और तहकीकान का शौक पैदा हुआ तो किस नतीजे पर पहुँच गए और क्या से क्या कहने लगे। मुमकिन है कि आनरेबुल मिनिस्टर साहब या दीगर आनरेबुल मेम्बर साहबान डार्विन साहब के नज़रिया को सही मानने के लिये तैयार हों लेकिन कम अज कम मैं इसके क़बूल करने के लिये तैयार नहीं हूँ। बहुत साहबान को मालूम होगा कि बाज़ ट्रिस्ट के जन्मने वाले और बाज़ तारीख के माहरीन का यह ख्याल है कि ताजमहल डेटेग्रिप्शन करीगरी की मनअन का नमूना है। कोई साहब इस नज़रिया को नमस्तीम करने हों लेकिन मैं तो कम अज कम इसको मानने के लिये तैयार नहीं हूँ। मैं तो यह समझता हूँ कि हिन्दुस्तान की क़दीम मशहूर इमारतें यहां के कारीगरों के साहकार हैं। मैं यक़ान ख़बना हूँ कि हमारे हिन्दुस्तान के ज़माना क़दीम में हर इल्म और हर फ़न के बड़े से बड़े साहब मौजूद थे जिनकी मिसाल मगरिब कभी पेदा नहीं कर सकेगा। ऐसी बहुत सी मिसालों की मौजूदगी में यह कौन ख्याल कर सकता है कि हर छपी हुई किताब की बात सही होती है और हर तारीखी तहकीकान आंख बन्द कर के मान लेने के काबिल है। ताहम तारीख में भी इन तहकीकान को साबित किया जा सकता है कि ज़मींदारों को पोज़ीशन ज़माना गुज़िश्ता में बिल्कुल मालिक ज़मीन की थी। लेकिन मैं नहीं चाहता कि इस मौक़े पर आनरेबुल मिनिस्टर की तकलीद क़हं और इस तारीखी बहस मुवाहमे में पड़ूँ। अगर मिनिस्टर साहब के नज़रिया को तसलीम भी कर लिया जावे और यह समझ लिया जावे कि ज़मींदारों की मिल्कियत नहीं है और ज़मीन पर ज़मींदारों की हैमियत महेज़ एक ठेकेदार की है, तो मैं यह समझता हूँ कि व अलफ़ाज़ दीगर इनके यह मानी हुए कि फ़र्ज कीजिए किनी आदमी ने निहायत मशक्कत और कोशिश से कुछ रुपया जमा किया और इस रुपये से उसने मकान और दूकान ख़रीद ली, तो वह उस की मिल्कियत है। अगर वह इस रुपये से निज़ारत करना है तो वह माले तिज़ारत का मालिक कहलाता है। अगर इस रुपये से कारख़ाना बनाता है तो कहा जाता है कि यह कारख़ाना उसकी मिल्कियत है। अगर बदक्रिस्मती से उसने उस रुपये से ज़मीन ख़रीद ली तो उस की हैसियत एक ठेकेदार की हो गई। यह कहां का अदल है और क्या इसी को इन्साफ़ कहते हैं। सूबा मुतहदा में जिस क़दर भी ज़मीन है, जहां तक मेरा ख्याल है दो तरह से ज़मींदारों के कवज़े में आई है। नं० १—या तो ज़मीनों को ज़मींदारों ने अपने ज़रे तक्रद से ख़रीदा है, नं० २—या शाहाने सल्फ़ ने उनको उनकी खिदमात के सिले में दिया है। दोनों सूरतों में वह ज़मीन ज़मींदारों की मिल्कियत है।

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गौतम :

उन खिदमात के मुताल्लिक भी कुछ फ़रमाइए।

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टेन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खां :

यह दरियाफ़्त किया जाता है कि ज़मींदारों की क्या खिदमात है, क्या ज़मींदारान के अन्दर हमदर्दी नहीं है, क्या ज़मींदारान में बनीय नूय इन्सान की खिदमत करने का मादा नहीं है और क्या ज़मींदार सोसाइटी की एक ग़ैर ज़रूरी कड़ी हैं। अगर आप ऐसा समझते हैं तो फिर मुझे याद दिलाने दीजिए कि सियासी इस्तिलाफ़ात को अलाहिदा करते हुए आपकी कांग्रेस पार्टी की जितनी नशिस्तें हैं उनमें ६० परसेन्ट ज़मींदार हैं। राजा साहब भदरी, कुंवर आनन्द सिंह और लाल साहब सिमरी, चौधरी रघुवंश नारायण सिंह,

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

यह सब ज़मींदार नहीं है तो क्या है। लिहाजा कांग्रेस गवर्नमेन्ट अगर अपने को तनहा इन्सानी हमदर्दी का लाईसेन्सदार समझती है तो यह नहीं कह सकती है कि कांग्रेस ज़मींदारों की खिदमात से बे नियाज़ है। आज ज़मींदारों की ही बदौलत कांग्रेस को सूबा की गद्दी पर बैठना नसीब हुआ है। मेरे कांग्रेसी ज़मींदार भाई आज पार्टी डिस्सिप्लिन (party discipline) की वजह से अपनी ज़बान बन्द किये बैठे हैं। मैं यह जानता हूँ कि उन का दिल कभी यह क़बूल नहीं कर सकता कि ज़मींदार ठेकेदार हैं। आज कांग्रेसी ज़मींदार भाई आनरेबुल मिनिस्टर के रिमार्क पर खून के आँसू रो रहे हैं। मेरी समझ में नहीं आता है कि ज़मींदारान की निस्वत जो कहा जाता है कि वह काश्तकारान को एक्सप्लॉइट (exploit) करते हैं कहां तक सही है। क्या मैं यह दरयाफ़्त कर सकता हूँ कि वह काश्तकारान जिनसे कि काश्तकार दुगुना तिगुना लगान वसूल करता है क्या वह एक्सप्लॉइट नहीं करता और क्या ज़ैली काश्तकार गांव के गरीब मजदूरों को एक्सप्लॉइट नहीं करता। लेकिन चूंकि इन गरीबों का नाम राय दिहन्दगान की फ़ेहरिस्त में दर्ज नहीं है इसलिये उनका किसी को ख़याल नहीं है और काश्तकार चूंकि राय दिहन्दा है इसलिये हमेशा उसके नाम की माला जपी जाती है। आनरेबुल मिनिस्टर साहब के इज़हार ख़याल के बाद जो असली बहस पैदा हुई है वह यह है कि ज़मींदार ज़मीन के मालिक हैं या नहीं। मैं चाहता हूँ कि आज आनरेबुल मिनिस्टर साहब कांग्रेस गवर्नमेन्ट की तरफ़ से इस मसले को साफ़ कर दें कि कांग्रेस गवर्नमेन्ट ज़मींदारान को मालिक ज़मीन तसलीम करती है या नहीं ताकि वह हमारे ज़मींदार भाई जो एक २ ग़ज ज़मीन की मिलिकयत के लिये जान देने को तैयार हो जाते हैं समझ लें कि कांग्रेसी हुकूमत में उनकी क्या पोज़ीशन (position) है। ज़ाती तौर पर मेरी उम्मीदों को तो कांग्रेस के इस तर्ज़ से ज़्यादा ठेस नहीं लगी क्योंकि मेरा मक़ूल तर्ज़ ग़ालिब का यह शेर है—

ज़माना सख़्त कम आज़ार है ब जाने असद ।

वगरना हम तो तवक्क़ो ज़्यादा रखते थे ॥

मैं इन अलफ़ाज़ के साथ अपना कट मोशन पेश करता हूँ ।

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain) :

پارلیمینٹری سیکریٹری ٹو دی آفیسر دی منسٹر آف ریوینو —
شری اجیت پرشاد جین —

جناب دپٹی اسپیکر صاحب — مجھے نہایت خوشی ہوتی اگر اس مسئلہ پر کسی ایسے دن بحث کی جاتی کہ جب سب صاحبان کو اپنے خیالات کے ظاہر کرنے کا پورا موقع ملتا لیکن اس وقت سواچار بچے ہیں اور پانچ بچے بحث ختم ہو جاویگی۔
A voice: We can continue after five.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue :

پارلیمینٹری سیکریٹری ٹو آفیسر دی منسٹر آف ریوینو —
اگر آپ لوگ پانچ بجے کے بعد اس مسئلہ پر بحث کرنا چاہتے ہیں تو میں اور بھی خوش ہونگا۔ یہ مسئلہ کئی بار اس ایوان کے سامنے آیا اور تھوڑی بہت بحث کے بعد ختم ہو گیا۔ اب تک اس کے اوپر روت کبھی نہیں ہوا۔ پوری بحث ہونے اور اچھی طرح غور کرنے کے بعد اگر

اس مسئلہ پر روت لی جاوے تو میں سمجھتا ہوں کہ زمینداران اور کانگریس دونوں کے لیئے ہی اچھا ہوگا۔ یہ سوال جو اس ایوان کے سامنے پیش ہے اُن چند الفاظ سے پیدا ہوا ہے جو درجہ مال صاحب نے زمینداروں کے رتبہ (status) کے بارے میں کہے تھے۔ اُنہوں نے ایک تاریخی واقعہ بیان کیا تھا اور اُن کے الفاظ کا ٹیپیک یا غلط ہونا تواریخی نقطہ نگاہ سے دیکھنا چاہیئے۔ اس بحث موشن کی تحریک کرنے والے صاحب نے فرمایا ہے کہ مہمانی کر کے تاریخ کا پڑھنا چھوڑ دیجیئے۔ وزیر مال صاحب نے جو کہا تھا کہ زمینداروں کی حیثیت لگان وصول کرنے والوں کی ہے یہ ایک تاریخی واقعہ ہے اور اگر تاریخ آپ پڑھنا یا دیکھنا نہیں چاہتے تو بحث ہی بالکل بیکار ہو جاتی ہے *

اگر ہم اپنے صوبہ کی تاریخ پر غور کریں تو معلوم ہوگا کہ یہاں پر کئی قسم کے لینڈ ٹینور (Land Tenure) ہیں جو علیحدہ علیحدہ صوبہ کے اُن حصوں میں رائج ہیں جو مختلف وقت میں انگریزوں کے ہاتھ میں آئے۔ سب سے پہلے بنارس سنہ ۱۷۶۵ء میں انگریزوں کے قبضہ میں آیا۔ اُس کے بعد نواب زیر اودھ نے سنہ ۱۸۰۱ء میں برٹش گورنمنٹ کو وہ ضلع دیئے جو سیدہ (ceded) دسترس کے نام سے کہے جاتے ہیں۔ اُس میں مراد آباد، بریلی، بکھور، بدایوں، شاہجہانپور، اعظمگڑھ، گورکھپور، الہ آباد، کانپور اور فتحپور شامل ہیں۔ جس علاقہ سے نواب جمشید علی خاں آئے ہیں اُس کو لارڈ لیک نے فتح کیا تھا اور وہ کنکرت ڈسٹرکٹ (conquered district) کے نام سے مشہور ہیں۔ اس میں اٹارہ، مین پوری، علیگڑھ، ملندشہ، میرٹھ، مظفرنگر، سہارنپور، آگرہ، متھرا اور باندہ شامل ہیں۔ بندھیلکھنڈ اور کمپوں اتنے چھوٹے علاقہ ہیں جن کے بارے میں زیادہ عرض کرنے کی ضرورت نہیں۔ سنہ ۱۸۵۶ء میں اودھ برٹش گورنمنٹ کے قبضہ میں آیا اور اس طرح صوبہ متحدہ کا کل نقشہ مکمل ہو جاتا ہے۔ سیدہ (ceded) ڈسٹرکٹ کے لیئے سنہ ۱۸۰۳ء میں ریگولیشن نمبر ۲۵ پاس کیا گیا۔ اگر اس کے الفاظ پر غور کیا جاوے تو میرے دوستوں کو معلوم ہو جاوے گا کہ اُن کا اسٹیٹس (status) کیا ہے۔ اس میں پہلا کلاز (clause) یہ ہے۔

“First at the commencement of the Fasli year 1210, the Sayar of every denomination will be separated from the M'al, or land revenue, and a settlement for the latter only concluded in all practical cases with the Zamindars or other actual proprietors of the soil etc., etc.”

یہاں پر الفاظ (actual proprietors of soil) استعمال کیئے گئے ہیں۔ اب اگلے فقرہ پر غور کیجیئے جو یہ ہے۔

“Secondly, at the expiration of the three years another settlement will again be made with the same person (if willing to engage) for three years, etc., etc.”

اسی قسم کا ریگولیشن کنکرت ڈسٹرکٹس کے لیئے نافذ کیا گیا۔ حضور والا اس کا مطلب یہ ہے کہ میرے دوست زمینداروں کی ملکیت کے معنی یہ ہے کہ ہر تین سال کے بعد زمین پر جو نئی جمع مقرر کی جاتی تھی اگر وہ اُس کو

[Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue.]

ادا کرنے پر رضامند ہوں تو پہلے حق اُن کا - اگر وہ بندوبست نہ کریں تو سرکار جسے چاہے اُس زمین دے سکتی تھی - میں سمجھتا ہوں کہ اس ایوان کا ہر ایک شخص سلی مین (Sleeman) کے نام سے واقف ہوگا - اُنہوں نے سنہ ۱۹۳۵ء و سنہ ۱۹۳۶ء میں ہندوستان کے شمالی حصہ کا دورہ کیا تھا - اپنی کتاب ریمباس اینڈ ریکلکشنس (Rambles and Recollections) میں اُنہوں نے اس صوبہ کی لینڈ ٹینچورس (Land Tenures) کا ذکر کیا ہے اُس میں سے ایک فقرہ میں ہاؤس کے سامنے پڑھنا چاہتا ہوں جو صفحہ ۶۶ پر ہے۔

“The fiscal laws which define the rights and duties of the landed interests and the agricultural classes in relation to each other and to the ruling powers were also everywhere exceedingly simple and well understood by the people. What in England is now a mere fiction of law is still in India an essential principle. All lands are held directly or indirectly by the sovereign; to this rule there is no exception. The reigning sovereign is essentially the proprietor of the lands in every part of India, etc., etc.”

اس فقرہ کے اڈپر مسٹر بی اسمتھ نے جو ہندوستان کے مشہور مورخ تھے اپنی رائے ظاہر کرتے ہوئے لکھا ہے -

“This proposition truly states the theory of land tenures in India, and it was a generally accurate statement of actual facts in the author's time. Since then the long continuance of settled Government, by fostering the growth of private rights, has tended to obscure the idea of State ownership. The modern revenue codes, instead of postulating the ownership of the State, enact that the claims of the State—that is to say, the land revenue—are the first charge on the land and its produce.”

میں اپنے لائق دوست نواب جمشید علی خاں کو ایک قصہ سنانا چاہتا ہوں - نواب صاحب قوک کا علاج ایک حکیم صاحب نے کیا - اچھے ہونے پر نواب صاحب نے اُس کو ایک ہزار کی آمدنی کی جاگیر دی اور سند پر اپنے ولی عہد کے دستخط بھی کرا دیئے - جب نواب صاحب مر گئے تب تو نواب ہونے پر ولی عہد نے وہ جاگیر واپس لے لی - واپس لیتے وقت نواب صاحب نے جو فرمایا اس کو انگریزی میں مورخ نے اُس طرح بیان کیا ہے -

“His father, while living, was of course, master and could make him sign what he pleased, and give land rent-free to whom he pleased; but his successor must now be considered the best judge whether they could be spared or not; that if lands were to be alienated in perpetuity by every reigning Nawab for every doze of medicine or doze of prayers that he or the members of his family required, none would soon be left for the payment of soldiers, or other necessary public servants of any description.”

جناب والا میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ایک خوراک دوا یا دعا کے بدلے میں جو زمین بانٹی گئی اس میں حق ملکیت کہاں؟ ہندو اور مسلمان بادشاہوں کو یہ آزادی تھی کہ جب وہ مناسب سمجھیں زمیندار یا جاگیردار سے زمین واپس لے لیں -

“The system of Land Tenure in India ” نے اپنے (Baden Powell)

بیڈن پاول میں تعلقداران اودھ کی اہمیت یہ تحریر کیا ہے -

“ These petty kings were probably once united in a confederation under some great Maharaja: but at the Muhammadan conquest they were not strong enough to resist the Great Mughal, though still able to give him much trouble, if not conciliated and made use of. Naturally enough, they were allowed to contract for a revenue payment of their old domains and these were called the ‘ Taluqdars ’.”

A voice In what year?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue :

پارلیامینٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ریونیو —

ابھی آیا جاتا ہے گھبراہٹ نہیں - ایک زمانہ میں ممکن ہو سکتا ہے کہ کچھ تعلقداری چھوٹی چھوٹی ریاستیں ہوں لیکن تین چار سو برس پہلے محل بادشاہوں نے ان کو ریونیو کنٹریکٹر (revenue contractor) کا رتبہ دے دیا تھا - معاملہ یہیں ختم نہیں ہوا بلکہ بہت سے ساعوکار تہیکیدار اور درباریوں کو تعلقدار بنا دیا اور حیسہ (Sykes) نے لکھا ہے یہ سچ ہے کہ ایسے تعلقدار جو کسی زمانہ میں چھوٹے چھوٹے راجہ تھے ان کی تعداد بہت کم ہے - سنہ ۱۸۵۶ء میں جب اودھ انگریزوں کے تحت میں آیا تو پہلے پہل اس بات کی کوشش کی گئی کہ تعلقدار صاحبان کو علیحدہ کر کے گاؤں کی زمین کو جو تہہ داروں سے سٹلمنٹ (settlement) کر لیا جاوے - سنہ ۱۸۵۷ء میں غدر ہوا - اس وقت تعلقدار صاحبان نے انگریزوں کو بہت پریشان کیا - انہوں نے کسٹمز کو بھی اپنے قبضہ میں لے لیا - غدر کے بعد انگریزوں نے سوچا کہ تعلقداروں سے سٹلمنٹ کرنے سے بہت دقت بیچ جا رہی اور ان کو سٹڈ عطا کیں - ان سندوں میں لفظ پریپرٹائر (proprietor) استعمال کیا گیا ہے مگر اس کی کیا حقیقت ہے یہ میں ابھی بتاؤنگا لیکن قبل اس کے کہ میں تعلقدار اور زمینداروں کی قانونی حیثیت کا ذکر کروں میں چاہتا ہوں کہ کلکتہ ہائی کورٹ کے ایک فیصلہ کا ذکر کروں جس میں جسٹس ٹریورس (Justice Travers) نے لکھا ہے کہ وراثت پہونچنے سے پہلے زمینداروں کو بادشاہ کی اجازت لینا پڑتی تھی - پھشتہ اس کے کہ ان کے حقوق کو بادشاہ منظور کرے نذرانہ بھی ادا کرنا پڑتا تھا - دریا یہ سمجھا دیجئیے کہ آپ مالک کیسے ہوئے (آدار - کیا کہہ رہے ہیں آپ) شاید اپنی طبیعت میں آپ یہ خیال کرتے ہوں کہ آپ کو کچھ عرصہ سے بیع اور رہن کے اختیارات حاصل ہیں اور آپ کی جائداد وراثتاً آپ کے بچوں کے پاس پہونچتی ہے اس لئے آپ مالک ہو گئے لیکن موروثی کاشتکاران کی آرا سی باپ سے بیٹے کو پہونچتی ہے لیکن حق مالکانہ تو قائم نہیں ہو جاتا (Permanent tenure holder) کو اپنی زمین فروخت کرنے کا حق ہے لیکن آپ اس کے حق کو مالکانہ تسلیم کرنے کو تیار نہ ہونگے - حقوق مالکانہ وہ ہیں جو سرکار اور ہر شخص کے خلاف پورے طور سے آپ قائم رکھ سکیں - لیکن ایسے حقوق زمینداروں کو حاصل نہیں ہیں - قانون مالکداری کا اگر آپ مدالعہ کریں

تو معلوم ہوگا کہ ہر ۳۰ - ۴۰ سال کے بعد بندوبست ہوتا ہے۔ اگر آپ اس کو منظور فرمائیں تو آپ کی زمین آپ کی نہ رہیگی بلکہ کسی دوسرے شخص کو پندرہ سال کے لئے دے دی جائیگی۔ پھر آپ کو بندوبست کا موقع دیا جائیگا اگر آپ بندوبست کو تیار نہ ہونگے تو آپ کے اختیارات چھین کر دوسروں کے سپرد کر دیئے جائیں گے۔ زمیندار صاحبان کو یہہ تو یاد ہوگا کہ سنہ ۱۸۱۲ء میں کل آمدنی کا ۹۰ فیصدی سرکار بطور مالکداری لے لیتی تھی اور ۱۰ فیصدی اُن کا حصہ تھا یہہ ۹۰ فیصدی سنہ ۱۹۲۹ء میں ۴۰ فیصدی رہ گیا۔ کیا وہ سرکار جس نے آپ کی مالکداری کم کی زیادہ نہیں کر سکتی؟ یہہ بھی یاد رکھئے کہ سرکار کو ہمیشہ حق رہا ہے کہ کاشتکار کی بھبودی کے لئے قانون بناسکے۔ زمین اُٹھانے کے طریقہ اور شرح لگان مقرر کر سکے۔ میرے عزیز زمیندار دو باتوں کے بیچ میں ہیں۔ لگان کی در کم کرنے اور مالکداری بڑھانے کا جو حق سرکار کو حاصل ہے اس سے کون انکار کر سکتا ہے۔ ایسی صورت میں آپ ہی بتائیے کہ آپ کے مالکانہ اختیارات کہاں رہے۔ نواب جمشید علی خاں صاحب نے جو تقریر فرمائی اُس میں اُنہوں نے کہا ہے کہ ہم مالک ہیں۔ تواریخ سے وہ چاہے جس قدر نفرت کریں میں اُن سے سفارش کرتا ہوں کہ وہ چند مستند کتابوں کو ضرور پڑھیں۔ ہندو مسلمان بادشاہوں نے زمیندار کو کبھی مالک نہیں مانا۔ بیشک آپ کی قسم کے لوگوں کے ذریعہ مالکداری ضرور معمول کرائی لیکن جس وقت چاہا اُن کو علیحدہ کر دیا۔ برٹش گورنمنٹ نے جو کچھ آپ کو دیا ہے وہ تو آپ خود ہی جانتے ہیں آخر یہہ مالکانہ حق آیا کہاں سے آپ کے پاس؟ کوئی نہ کوئی تو اس کی ابتدا ہوگی۔ ہمارا یہہ دعویٰ ہے کہ آپ کو حق مالکانہ حاصل نہیں ہے۔ آپ یہہ ثابت کیجئے کہ یہہ آپ کو کہاں سے اور کیسے ملے *

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—मुझे निहायत खुशी होती अगर इस मसले पर किसी ऐसे दिन बहस की जाती कि जब सब साहबान को अपने ख्यालात को जाहिर करने का पूरा मौका मिलता लेकिन इस वक्त सवा चार बजे हैं और पांच बजे बहस खत्म हो जावेगी।

A voice : We can continue after five.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue:
पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टू आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू :

अगर आप लोग पांच बजे के बाद इस मसले पर बहस करना चाहते हैं तो मैं और भी खुश हूंगा। यह मसला कई बार इस ऐवान के सामने आया और थोड़ी बहुत बहस के बाद खत्म हो गया। अब तक इस के ऊपर वोट कभी नहीं हुआ। पूरी बहस होने और अच्छी तरह गौर करने के बाद अगर इस मसले पर वोट ली जावे तो मैं समझता हूँ कि ज़मींदारान और कांग्रेस दोनों के लिये ही अच्छा होगा। यह सवाल जो इस ऐवान के सामने पेश है उन चन्द अल्फ़ाज़ से पैदा हुआ है जो वज़ीर माल साहब ने ज़मींदारों के स्तवा (status) के बारे में कहे थे। उन्होंने एक

नारीखी बक्या बयान किया था और उन अन्फाज का ठीक या गलत होना नवारीखी नुक्ते निगम में देखना चाहिये। इस बट मोशन की तहरीक करने वाले साहब ने फरमाया है कि मेहरबानी करके नारीख का पढ़ना छोड़ दीजिये। वजीर माल साहब ने जो कहा था कि जमींदारों की हैमियन लगान वसूल करने वालों की है यह एक नारीखी वाक्या है और अगर नारीख आप पढ़ना या देखना नहीं चाहते तो वहन ही बिठकुठ बेकार हो जाती है। अगर हम अपने सूबे की नारीख पर गौर करें तो मालूम होगा कि यहा पर कई किस्म के लैंड टेन्योर (Land Tenure) है जो अलहदा सूबे के उन हिस्सों में गयज है जो मुस्लिम वक्त में अंग्रेजों के हाथ में आये। सबसे पहले बनावन सन् १७६५ ई० में अंग्रेजों के कब्जे में आया। उसके बाद नवाब वजोर अवध ने सन् १८०१ ई० में ब्रिटिश गवर्नमेंट को वह जिले दे दिये जो सीडेड (ceded) डिस्ट्रिक्ट के नाम से कहे जाते हैं। उनमें मुगदाबाद, बरेली, बिजनौर, बदायूँ, शाहजहापुर, आजमगढ़, गोरखपुर, इलाहाबाद, कानपुर और फतेहपुर शामिल है। जिस इलाके में नवाब जमशेद अली खा आये हैं उसको लार्ड लेक ने फतेह किया था और वह काकई डिस्ट्रिक्ट (conquered district) के नाम से मशहूर है। इनमें इटावा, मनपुरी अलीगढ़, बुलंदशहर, मेरठ, मुजफ्फरनगर, सहारनपुर, आगरा, मथुरा और बादा शामिल है। बुंदेलखंड और कुमायूँ इनने छोटे इलाके हैं जिन के बारे में ज्यादा अर्ज करने की जरूरत नहीं। सन् १८५६ ई० में अवध ब्रिटिश गवर्नमेंट के कब्जे में आया और इस तरह सूबे मुतहदा का कुल नकशा मुकम्मिल हो जाता है। सीडेड (ceded) डिस्ट्रिक्ट के लिये सन् १८०३ ई० में रेगुलेशन न० २५ पास किया गया। अगर उनके अन्फाज पर गौर किया जावेगा तो मेरे दोस्तों को मालूम हो जावेगा कि उनका स्टेट्स (status) क्या है। इसमें पहला क्लॉज (clause) यह है—

“First at the commencement of the Fasli year 1210, the Sayer of every denomination will separated from the M'al, or land revenue, and a settlement for the latter only concluded in all practical cases with the zamindars or other actual proprietors of the soil, etc., etc.”

यहा पर अल्फाज “actual proprietors of soil” इस्तेमाल किये गये हैं। अब अगले फिकरे पर गौर कीजिये जो यह है—

“Secondly, at the expiration of the three years another settlement will again be made with the same person (if willing to engage) for three years, etc., etc.”

इसी किस्म का रिजोल्यूशन काकई डिस्ट्रिक्ट्स के लिये नाफिज किया गया।

हुजूर वाला—इसका मतलब यह है कि मेरे दोस्त जमींदारों की मिलिकियत के मानी यह थे कि हर तीन साल के बाद जमीन पर जो नई जमा मुकर्रर की जाती थी अगर वह उस को अदा करने पर रजामन्द हो तो पहले हक उनका, अगर वह बन्दोबस्त न करे तो सरकार जिसे चाहे उसे जमीन दे सकती थी। मैं समझता हूँ कि इस एंवान का हर एक शख्स स्लीमैन (Sleeman) के नाम से वाकिफ होगा। उन्होंने सन् १९३५ ई० व सन् १९३६ ई० में हिन्दुस्तान के शुमाली हिस्से का दौरा किया था। अपनी किताब “रैम्बल्स ऐन्ड रिकलेक्शंस” (Rambles and recollections) में उन्होंने इस सूबे की लैंड टेन्योर (Land Tenures) का जिक्र किया है। उसमें से एक फिकरा मैं हाउस के सामने पढ़ना चाहता हूँ जो सफ़ा ६६ पर है—

[Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue.]

"The fiscal laws which define the rights and duties of the landed interests and the agricultural classes in relation to each other and to the ruling powers were also everywhere exceedingly simple and well understood by the people. What in England is now a mere fiction of law is still in India an essential principle. All lands are held directly or indirectly by the Sovereign; to this rule there is no exception. The reigning Sovereign is essentially the proprietor of the lands in every part of India, etc., etc."

इस फ़िक्के के ऊपर मिस्टर बी० स्मिथ ने जो हिन्दुस्तान के मशहूर मौवरिख़ ने अपनी राय जाहिर करते हुये लिखा है :—

"This proposition truly states the theory of land tenures in India, and it was a generally accurate statement of actual facts in the author's time. Since then the long continuance of settled Government, by fostering the growth of private rights, has tended to obscure the idea of State ownership. The modern revenue codes, instead of postulating the ownership of the State, enact that the claims of the State—that is to say, the land revenue—are the first charge on the land and its produce."

मैं अपने लायक दोस्त नवाब जमशेद अली खां को एक क्रिस्सा सुनाना चाहता हूँ। नवाब साहब टोंक का इलाज एक हक़ीम साहब ने किया। अच्छे होने पर नवाब साहब ने उसको एक हजार रुपये की आमदनी की जागीर दी और सनद पर अपने वली अहद के दस्तख़त भी करा दिये। जब नवाब साहब मर गये तब तो नवाब होने पर वली अहद ने वह जागीर वापस ले ली। वापस लेते वक़्त नवाब साहब ने जो फ़रमाया उसको अंग्रेज़ी में मौवरिख़ ने इस तरह बयान किया है—

"His father, while living, was of course, master and could make him sign what he pleased, and give land rent-free to whom he pleased; but his successor must now be considered the best judge whether they could be spared or not; that if lands were to be alienated in perpetuity by every reigning Nawab for every doze of medicine or doze of prayers that he or the members of his family required, none would soon be left for the payment of soldiers, or other necessary public servants of any description."

जनाब वाला, मैं यह अर्ज करना चाहता हूँ कि एक खुराक दवा या दुआ के बदले में जो ज़मीन बांटी गई उसमें हक़ मिलिकयत कहाँ। हिन्दू और मुसलमान बादशाहों को यह आज्ञा दी थी कि जब वह मुनासिब समझें ज़मींदार या जागीरदार से ज़मीन वापिस ले लें।

बेडेन पावेल ने अपने "The system of land tenure in India" में ताल्लुकेदारान अवध की बाबत यह तहरीर किया है—

"These petty kings were probably once united in a confederation under some great Maharaja; but at the Muhammadan conquest they were not strong enough to resist the Great Moghal, though still able to give him much trouble, if not conciliated and made use of. Naturally enough, they were allowed to contract for a revenue payment of their old dominions and these were called the "Talukdars."

A voice : In what year ?

अभी आया जाता है, बबराइयें नहीं। एक ज़माने में मुमकिन हो सकता है कि कुछ ताल्लुकदारी छोटी छोटी रियासतें हों, लेकिन तीन चार सौ वर्ष पहले मुग़ल बादशाहों

ने उनकी रेवेन्यू कन्ट्रैक्टर (revenue contractor) का इन्चा दे दिया था। माल्लूकदारी खत्म नहीं हुआ बल्कि बहुत से साहूकार, ठेकेदार और दरबारियों को माल्लूकदार बना दिया और जैसा कि साइक्स (Sykes) ने लिखा है यह सच है कि ऐसे माल्लूकदार जो किसी ज़माने में छोटे-० राजा थे उनकी नादाद बहुत कम है। सन् १८५६ ई० में जब अवध अंग्रेजों के तहत में आया तो पहिले पहल इस बात की कोशिश की गई कि माल्लूकदार माल्लूकान को अलहदा करके गांव की ज़मीन को जोतने वालों से सेटलमेंट (settlement) कर लिया जावे। सन् १८५७ ई० में शरद हुआ। उस वक़्त माल्लूकदार साहूबान ने अंग्रेजों को बहुत परेशान किया। उन्होंने काश्तकारों को भी अपने कब्जे में ले लिया। शरद के बाद अंग्रेजों ने सोचा कि माल्लूकदारों से सेटलमेंट करने से बहुत दिक्कत बच जावेगी और उन को मदद अना की। इन सनदों में लक्ज़ प्रोप्राइटर (proprietor) इस्तेमाल किया गया है, मगर इसकी क्या हकीकत है यह मैं अभी बतलाऊंगा। लेकिन कबल इसके कि मैं माल्लूकदार और ज़मींदारों की कानूनी हैमियत का बिकर करूं मैं चाहता हूं कि कलकत्ता हाईकोर्ट के एक फैसले का जिक्र कर दूं जिनमें जस्टिस ट्रेवर्स (Justice Travers) ने लिखा है कि बग़सत पहुंचने से पहले ज़मींदारों को बादशाहों की इजाज़त लेनी पड़ती थी। पेशतर इसके कि उनके हुकूम को बादशाह मंज़ूर कर ले नज़राना भी अदा करना पड़ता था। ज़रा यह समझा दीजिये कि आप मालिक कैसे हुये। (आवाज़—क्या कह रहे हैं आप) शायद अपनी तबियत में आप यह ब्याख़ करते हों कि आपको कुछ अर्में में बय और रेहन के अस्तियारात शामिल हैं और आपको जायदाद बरामतन आपके बच्चों के पास पहुंचनी है इसलिये आप मालिक हो गए। लेकिन मौख़मी काश्तकारान की आराज़ी वाप से बेटे को पहुंचनी है। लेकिन हक माल्लूकाना तो कामम नहीं हो जाना। Permanent tenure holder को अपनी ज़मीन फ़रोस्त करने का हक़ है लेकिन आप इसके हक़ को माल्लूकाना तसलीम करने को तैयार न होंगे। हुकूम माल्लूकाना वह है जो सरकार और हर शख्स के खिलाफ़ पूरे तौर से आप कायम रख सकें। लेकिन ऐसे हुकूम ज़मींदारों को हासिल नहीं हैं। कानून माल्लूगुजारी का अगर आप मुताला करें तो मालूम होगा कि हर ३०, ४० साल बाद बन्दोबस्त होता है। अगर आप उसको मंज़ूर न करें तो आपकी ज़मीन आपकी न रहेगी बल्कि किसी दूसरे शख्स को १५ साल के लिये दे दी जायेगी, फिर आपको बन्दोबस्त का मौका दिया जायेगा। अगर आप बन्दोबस्त को तैयार न होंगे तो आपके अस्तियारात छीन कर दूसरों के सुपुर्द कर दिये जायेंगे। ज़मींदार साहूबान को यह तो याद होगा कि सन् १८१२ ई० में कुल आमदनी का ९० फ़ीसदी सरकार बतौर माल्लूगुजारी लेती थी और १० फ़ी सदी उनका हिस्सा था। यह ९० फ़ी सदी सन् १९२९ ई० में ४० फ़ी सदी रह गया। क्या वह सरकार जिसने आप की माल्लूगुजारी कम की ज्यादा नहीं कर सकती है? यह भी याद रखिये कि सरकार को हमेशा हक़ रहा है कि काश्तकार की बह-बूदी के लिये कानून बना सके, ज़मीन उठाने के तरीक़े और शरह लगान मुकर्रर कर सके। मेरे अजीब ज़मींदार दां पाटों के बीच में हैं। लगान की दर कम करने और माल्लूगुजारी बढ़ाने का जो हक़ सरकार की हासिल है उससे कौन इनकार कर सकता है। ऐसी सूरत में आप ही बतलाइये कि आप के माल्लूकाना अस्तियारात कहां रहे। नवाब जमशेद अली खां साहब ने जो तक्ररीर फ़रमाई उसमें उन्होंने कहा है कि हम मालिक हैं। तवारीख़ से वह चाहे जिस क़दर नफ़रत करें मैं उनसे शिफ़ारिश करता हूं कि वह चन्द मुमतनिद किताबों को ज़रूर पढ़ें। हिन्दू मुसलमान बादशाहों ने ज़मींदार को कभी मालिक नहीं माना। बेशक़ आप की किस्म

[Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan.]

کے لوگوں کے جڑیے مالگوجاری جھڑک و سول کرادی۔ لکین جس وقت چاہا انکو ازلہ کر دیا۔ برٹش گورنمنٹ نے جو کچھ آپ کو دیا ہے وہ تو آپ خود ہی جاننے ہیں۔ آخر یہ مالکانا ہکر آیا کہاں سے آپ کے پاس؟ کوئی نہ کوئی تو اسکی ہندہ ہوگی۔ ہمارا یہ دوا ہے کہ آپکو ہکر مالکانا ہاسیل نہیں ہے۔ آپ یہ ساقی کیجیے کہ یہ آپکو کہاں سے اور کسے ملے۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ڈاکٹر سر محمد احمد سعید خان —

حضور والا — اس سے قبل کہ میں معاملہ زیر بحث پر اپنے خیالات کا اظہار کروں میں یہ عرض کروں کہ اس وقت موشن کا منشاء ہرگز یہ نہیں ہے کہ ہم گورنمنٹ کے خلاف کوئی غیر اعتمادی کا موشن لارہے ہیں۔ اس کا منشاء محض اتنا ہے کہ ہم گورنمنٹ سے یہ عرض کر رہے ہیں کہ آپ کے خیالات جن کا اظہار آپ نے اس دن فرمایا تھا وہ صحیح نہیں ہیں اُن پر اس صوبہ کے زمینداران اور اس ہاؤس کے بہت سے ممبران کو آپ مطمئن فرمائیں۔ میں آپ کو کامل یقین دلانا چاہتا ہوں کہ ہمارا منشاء ہرگز اس کے سوا کچھ نہیں ہے۔ ایک خاص پوائنٹ (point) پر گورنمنٹ سے اظہار خیالات چاہتے ہیں۔ بقول شاعر

روئے سخن کسی کی طرف ہو تو روسیاء
سودا نہیں جنوں نہیں وحشت نہیں مجھے

خراہ مخواہ vote of no confidence (move) کرنے کا نہ کوئی موقع ہے اور نہ اس کی ضرورت ہے۔ میں اپنے معزز دوست مسٹر جین کی اسپیچ میں جو بعض بعض پوائنٹس (points) بیان کیئے گئے ہیں اُس کے متعلق کچھ عرض کرنا چاہتا ہوں۔ اول تو ہمارے آنریبل ممبرس دیکھ رہے تھے کہ آپ ایک موٹی سی کتاب سے جو کسی "silly man" کی لکھی ہوئی تھی جاتی ہے اُس سے آپ برابر کوٹیشنس (quotations) بڑھتے جارہے تھے۔ مجھے سلی میں کی کتاب کے کوٹیشنس کرنے کی ضرورت نہیں ہے۔ مجھے یہ عرض کرنا ہے کہ کسی سلی میں کی کتاب کے اوپر آپ یہاں زور نہ دیجیئے۔ تاریخ پر آپ نے بہت زور دیا ہے۔ میں عرض کرنا ہوں کہ ذرا ٹھنڈے دل سے سوچئے کہ اگر آپ تاریخ پر اتنا ہی زور دینا چاہتے ہیں تو تھوڑی دیر کے لیئے فرض کیجئے کہ جو آپ نے بیان کیا ہے وہ صحیح ہے لیکن اگر آپ تاریخ پر اتنا ہی زور دینا چاہتے ہیں تو پھر برٹش گورنمنٹ کی اس پالیسی (policy) کے جس کی رو سے وہ یہودیوں کو پھر پیلستان میں لارہی ہے اُس کے خلاف آپ کیوں ہیں؟ میں عرض کروں گا کہ دور جانے کی کیا ضرورت ہے ہمارے آریانس (Aryans) ہائی جو یہاں موجود ہیں اُن کو سب کو تاریخ کی رد سے لوٹ کر سنٹرل ایشیا میں جانا چاہئے کیونکہ تاریخ ہمیں بتا رہی ہے کہ ہندوستان ہمارے اُن اچوت بھائیوں کا گھر ہے جنہیں آپ قریب کلاسز (depressed classes) کہتے ہیں۔ اگر آپ تاریخ کی درق گردانی کریں گے تو سچ کہتا ہوں آپ کو اپنا پوریا بندھنا باندھکر درہ خیبر سے نکل جانا چاہئے اور اسی طرح بڑی بڑی قومیں جنہیں ہم برہمن صاحب، ٹھاکر صاحب اور دیش صاحب کہتے

ہیں انہیں بھی ایسا بوریا بندھنا باوجود کہ وہ حیدر کے نام پر نکل جائے۔
The Hon'ble the Minister of Revenue : — آپ ریفرنڈم —
کیا میں دریافت کر سکتا ہوں کہ آپ کا یہ دعویٰ نہیں ہے کہ، مانہ،
حقوق تو آپ کو عرصہ سے حاصل ہیں؟

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan :

نواب ذاکر سر محمد احمد سعید خاں —
میں عرض کروں گا کہ اسی طرح مسلمان بیانی
ہیں ان کو بھی جا کر کے عدل اور عرب میں رہنا چاہیے ان کو ہندوستان
میں رہنے کی ضرورت نہیں ہے۔ آپ تاریخ کے واقعات سے ہمیشہ استدلال نہیں
کر سکتے۔ فیکٹس (facts) موجود ہیں ان سے استدلال کیا جاسکتا ہے۔ قانون میں
بہت سی ایسی چیزیں ہیں جسے مان لیا جاتا ہے کہ اگر کسی شخص
کا ساتھ برس تک قبضہ رہا ہے تو بلا دلیل کے عدالت مان لیتی ہے کہ یہ مالک
ہے۔ میرے دوست نے اس وقت انگریزی حکومت کی بیان دلا کر ایک
نکال لیا اچھوتا پوائنٹ میرے دماغ میں پیدا کر دیا۔ حضور والا میں یہ
دریافت کرنا چاہتا ہوں یہ تو آپ بھی مانتے ہیں آج حکومت کامل ہمارے آپ
کے ہاتھ میں نہیں ہے اگر زمین زمیندار کی بھی ملکیت نہیں ہے تو کیا آپ کا خیال
ہے کہ وہ King-Emperor of England کی ملکیت ہے۔ آپ سوشلزم کا اس
دن نام لیجنٹ کیا جس دن آپ کو کامل حقوق مل جائیں۔ آپ زمین کو اسٹیٹ (State)
کی پراپرٹی (property) بنا کیسے سکتے ہیں؟ یہ تو حقیقت میں بہت اچھا پوائنٹ
ہے جو مسٹر گوتم نے فرمایا تھا۔ اب اگر کوئی شخص روپیہ بچا کر مکان خریدتا ہے
تو مالک ہے لیکن اگر زمین خریدتا ہے تو مالک نہیں ہے۔ اگر ملک میں روپیہ رکھتا
ہے تو اس کا مالک ہے لیکن اگر چند کھیت خرید لے تو اس کا مالک نہیں ہے۔
اس میں کوئی لاجک (logic) نہیں ہے۔ جو زمیندار ہیں جن کو شاہان سلف نے
جاگیریں دی ہیں وہ کیسے مالک نہیں ہیں؟ میں پوچھتا چاہتا ہوں کہ کیا
زمیندار کو یہ حق حاصل نہیں ہے کہ وہ اپنی زمین پر سخت لگا دے یا برک
میں (brick mills) کھول دے جب تک وہ گورنمنٹ کا ٹیکس دیتا ہے گورنمنٹ
کو ہرگز یہ پوچھنے کی ضرورت نہیں ہے کہ تم کیا کرتے ہو۔

The Hon'ble the Premier :

آریبل پریمیر —

سونا چاندی نہیں لے سکتا ہے۔

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan:

نواب ذاکر سر محمد احمد سعید خاں —
سونا چاندی تو مائننگ (mining) میں آتا ہے۔ یہ بالکل ایک غلط قسم کا
آرگومنٹ (argument) ہے۔ میں نہایت ادب کے ساتھ عرض کروں گا کہ ہمارے
دوست مسٹر رفیع احمد قدوائی کو تاریخ پر اتنا زیادہ بھروسہ نہیں کرنا چاہیئے
جتنے خدا جانے یہاں کے لوگوں کو کہاں کہاں جانا پڑے اور اگر کروڑوں آدمی
یہاں سے سنٹرل ایشیا کو چلے گئے تو نہیں معلوم وہاں یہ کیا فضا بکھتا پھیلے۔

[Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan.]

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : नवाब डाक्टर सर मुहम्मद अहमद सईद खां :

हुजूर वाला—इससे क्लब कि मैं मामले जेरे बहस पर अपने ख्यालात का इजहार करूं मैं यह अर्ज कर दूँ कि इस कट मोशन का मन्शा हरगिज यह नहीं है कि हम गवर्नमेन्ट के खिलाफ कोई गैर एतमादी का मोशन ला रहे हैं। इसका मन्शा महज इतना है कि हम गवर्नमेन्ट से यह अर्ज कर रहे हैं कि आपके ख्यालात जिनका इजहार आपने उस दिन फरमाया था वह सही नहीं हैं। उन पर इस सूबे के जमींदारान और इस हाउस के बहुत से मेम्बरान को आप मुतमयन फरमायें। मैं आपको कामिल यकीन दिलाना चाहता हूँ कि हमारा मन्शा हरगिज इसके सिवा कुछ नहीं है। एक खास प्वाइन्ट (point) पर गवर्नमेन्ट से इजहार ख्यालात चाहते हैं। बकौले शायर।

रूये सखुन किसी की तरफ हो तो रू सियाह।

सौदा नहीं जुनू नहीं वहशत नहीं मुझे ॥

ख्वाहमख्वाह vote of no confidence मूव (move) करने का न कोई मौका है और न उसकी जरूरत है। मैं अपने मुअज्जिज दोस्त मिस्टर जैन की स्पीच में जो बाज बाज प्वाइन्ट्स (points) बयान किये गये हैं उसके म्ताल्लिक कुछ अर्ज करना चाहता हूँ। अब्बल तो हमारे आनरेबुल मेम्बर्स देख रहे थे कि आप एक मोटी सी किताब से जो किसी "silly man" की लिखी हुई कही जाती है उससे आप बराबर कोटेशन्स (quotations) पढ़ते जा रहे थे। मुझे सिलीमैन की किताब के कोटेशन्स करने की जरूरत नहीं है। मुझे यह अर्ज करना है कि किसी सिलीमैन की किताब के ऊपर आप यहां जोर न दीजिये। तारीख पर आपने बहुत जोर दिया है। मैं अर्ज करता हूँ कि जरा ठंडे दिल से सोचिये कि अगर आप तारीख पर इतना ही जोर देना चाहते हैं तो थोड़ी देर के लिये फर्ज कीजिये कि जो आपने बयान किया है वह सही है लेकिन अगर आप तारीख पर इतना ही जोर देना चाहते हैं तो फिर ब्रिटिश गवर्नमेन्ट की उस पालिसी के जिसकी रू से वह यहूदियों को फिर पैलेस्टाइन में ला रही हैं उसके खिलाफ आप क्यों हैं? मैं अर्ज करूंगा कि दूर जाने की क्या जरूरत है। हमारे आरियन्स (Aryans) भाई जो यहां मौजूद हैं उनको सब को तारीख की रू से लौट कर सेन्ट्रल एशिया में जाना चाहिये क्योंकि तारीख हमें बतला रही है कि हिन्दुस्तान हमारे उन अछूत भाइयों का घर है जिन्हें आप डिप्रेस्ड क्लासेज (depressed classes) कहते हैं। अगर आप तारीख की वर्क गरदानी करेंगे तो सच कहता हूँ आपको अपना बोरिया बंधना बांध कर दरें खैबर से निकल जाना चाहिये और इसी तरह बड़ी बड़ी क्रौमें जिन्हें हम ब्राह्मण साहब ठाकुर साहब और वैश्य साहब कहते हैं उन्हें भी अपना बोरिया बंधना बांधकर दरें खैबर के बाहर निकल जाना चाहिये।

The Hon'ble the Minister of Revenue : आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू:

क्या मैं दरयाफ्त कर सकता हूँ कि आप का यह दावा नहीं है कि मालकाना हुकूम तो अफ़्फ़ो अर्से से हासिल है?

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan : नवाब डाक्टर सर मुहम्मद अहमद सईद खां :

मैं अर्ज करूंगा कि इसी तरह आपके मुसलमान भाई जो हैं उनको भी जाकर के अदन और अरब में रहना चाहिये। उनको हिन्दुस्तान में रहने की जरूरत नहीं है। आप

तारीख के वाक्यान्त में हमेशा इम्नदलाल नहीं कर सकने। फ़ैक्ट्स (facts) मौजूद हैं उनमें इम्नदलाल किया जा सकता है। क़ानून में बहुत सी ऐसी चीज़ें हैं। जैसे मान लिया जाता है कि अगर किसी शख्स का ६० वर्ष तक कब्ज़ा रहा है तो विला दलील के अदालत मान लेती है कि यह मालिक है। मेरे दोस्त ने इस वक्ता अंग्रेज़ों हुकूमन की याद दिला कर एक बिल्कुल नया अच्छा प्वाइन्ट मेरे दिमाग में पैदा कर दिया। हज़ूर वाला, मैं यह दखलाना सुनता चाहता हूँ यह तो आप भी मानते हैं आज हुकूमन कामिल हमारे और आप के हाथ में नहीं है। अगर ज़मीन ज़मींदारों की भी मिलिक्यन नहीं है तो क्या आप का ख्याल है कि वह King-Emperor of England की मिलिक्यन है। आप सोशलिज़्म का उम दिन नाम लीजियेगा जिस दिन आपको कामिल हुकूक मिल जाये। आप ज़मीन को स्टेट (State) की प्रापरटी (property) कैसे बना सकते हैं? यह तो हकीकत में बहुत अच्छा प्वाइन्ट है जो मिस्टर गौनम ने फ़रमाया था। अब अगर कोई शख्स रुपया बचा कर मकान खरीदता है तो मालिक है लेकिन अगर ज़मीन खरीदता है तो मालिक नहीं है। अगर बैंक में रुपया रखता है तो उसका मालिक है लेकिन अगर चन्द खेन खरीद ले तो उसका मालिक नहीं है। इसमें कोई लाजिक (logic) नहीं। जो ज़मींदार हैं जिन को शाहाने सल्फ ने जागीरें दी हैं वह कैसे मालिक नहीं हैं? मैं पूछना चाहता हूँ कि क्या ज़मींदार को यह हक हासिल नहीं है कि वह अपनी ज़मीन पर दरख्त लगा दे या ब्रिकमिल्स (brick mills) खोल दे? जब तक वह गवर्नमेन्ट का टैक्स देता है गवर्नमेन्ट को हरगिज़ यह पूछने की ज़रूरत नहीं है कि तुम क्या करने हो।

The Hon'ble the Premier : आनरेबुल प्रीमियर :

सोना चांदी नहीं ले सकता है।

Nawab Dr. Sir Muhammad Ahmad Sa'id Khan: नवाब डाक्टर सर मुहम्मद अहमद सईद खां :

सोना चांदी तो माइनिंग (mining) में आता है। यह बिल्कुल एक गलत क्रिस्म का आरग्यूमेन्ट (argument) है। मैं निहायत अदब के साथ अर्ज करूंगा कि हमारे दोस्त मिस्टर रफ़ी अहमद क्रिदवाई को तारीख पर इतना ज्यादा भरोसा नहीं करना चाहिये वरना खुदा जाने यहां के लोगों को कहां कहां जाना पड़े और अगर करोड़ों आदमी यहां से सेन्ट्रल एशिया को चले गये तो नहीं मालूम वहां पर क्या फ़ज़ीहता फैले।

*The Hon'ble the Minister of Communications :

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنس —
جانب والا - اس جانب سے مشاعرے سنتے سنتے مجھے بھی غالب کا ایک
شعر یاد آگیا ہے -

مقطع میں آہڑی ہے سخن گسترانہ بات
منظور اس سے قطع تعلق نہیں مجھے
اُس روز کے بیان پر جو آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشن نے کیا تھا یہہ مباحثہ ہوتا
آرہا ہے اُس کی حقیقت صرف اتنی ہے جیسا کہ اُسی وقت منسٹر صاحب نے
ارشاد فرمایا کہ یہہ تو ایک تاریخی بات تھی جو زمیندار صاحبان کو یاد دلائی
گئی اس ایسے کہ وہ اپنے مطالبہ حقوق میں اُس بات کو بھولیں نہیں کہ
کس طرح سے انکی پکڑتے پکڑتے وہ پہنچا پکڑ چکے ہیں - جہاں تک موجودہ

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

گورنمنٹ کی پالیسی کا تعلق ہے اس کی نسبت یہ صاف طور پر منسٹر صاحب نے بتلا دیا تھا کہ اس وقت اس مسئلہ سے کوئی بحث نہیں ہے۔ نہ اس تاریخ سے کوئی بحث ہے۔ اس وقت تو حکومت اس مسئلہ کو ایک اور ہی حیثیت سے طے کر رہی ہے جو غالباً زمیندار صاحبان کے سامنے آجائیکی۔ ہمارے دوست فوٹ جمشید علی خان صاحب نے اپنی تقریر میں یہ فرمایا تھا کہ اسمتھ صاحب کے قول پر آپ کا عمل ہے اور آپ کو مشرقیوں سے اتنی دلچسپی نہیں ہے جتنی اس بارے میں اس قول سے مغربیوں کے ساتھ معلوم ہوتی ہے۔ اس کی نسبت میں یہ عرض کرنا کہ یہ اسمتھ صاحب کا قول جو آپ کے سامنے پیش کیا گیا ہے وہ اس لئے نہیں پیش کیا گیا تھا کہ موجودہ حکومت کا تعلق اسمتھ صاحب سے ہے یا مغربیت سے ہے بلکہ اس لئے پیش کیا گیا تھا کہ آپ اس آستانہ کے بہت دنوں سے اس در کے متوالہ رہے ہیں اور مغربیت کا اثر آپ کی طبیعتوں پر اس قدر ظاہر ہے کہ آپ کے نزدیک کوئی بات قابل قبول نہیں ہے جب تک کہ اس کی سند مغرب سے نہ لائی جائے۔ محض اس لئے اسمتھ صاحب کے قول کا حوالہ دیا گیا تھا کہ زمینداروں کے حقوق ان کے وجوہات ان کی ترقی تاریخ سے جو کچھ بھی ہو اس کو اس ایوان میں ایک ممبر صاحب نے بیان فرمایا ہے اور سب صاحبان نے سنا تھا۔ میرے خیال میں جو ممبر صاحبان یہاں تشریف رکھتے ہیں زمیندار طبقے کے وہ بھی اس تاریخ سے پوری طور سے واقف ہیں اور جانتے ہیں کہ ان کو کس طریقہ سے گزشتہ زمانہ میں ترقیاں حاصل ہو گئیں اور کس کس صورت سے وہ اس درجہ پر پہنچ گئے۔ یہاں ایک بہت ہی قابل بزرگ اس جگہ تشریف رکھتے ہیں جنہوں نے اس مسئلہ کو تعلیم اور عملی حیثیت سے جانچ کے دیکھا ہے وہ ہمارے خان بہادر مولوی فصیح الدین صاحب ہیں اور وہ زمینداروں کی جو حقیقت ہے اس سے پورے طور پر واقف ہیں۔ ان کا زمانہ زندگی بہ حیثیت ملازم اور اس کے بعد بہ حیثیت ممبر صوبہ کونسل یو پی کے گذرا ہے۔ بہ حیثیت ممبر یو پی کے انہوں نے بہت وقت گزارا ہے اور چھان بین کرتے رہے ہیں ان کو میرے نزدیک اچھی طرح سے معلوم ہے کہ زمینداروں کی تاریخ کی ابتدا کیا چیز ہے۔ اب وہ کس درجہ پر پہنچ گئے ہیں۔ جہاں تک اصل حقیقت کا تعلق ہے اس بات کو اس بیان پر کہ جو آئریبل مسٹر رفیع احمد قدوائی صاحب نے اس ہاؤس میں کی تھی ایک لفظ استعمال کیا تھا اس پر اس ہاؤس کو ایک کٹ موشن لانے کی ضرورت نہ تھی اس لئے کہ اس وقت اس کی حقیقت ظاہر کر دی گئی تھی۔ زمینداروں کو پورے طور سے معلوم ہوگا کہ اس کا مقصد کیا تھا۔ جہاں تک کہ ان کے حقوق کا تعلق ہے اس سے کہاں تک واسطہ ہے کہاں تک نہیں ہے۔ میری سمجھ میں نہیں آتا کہ زمیندار صاحبان کو اس قدر فکر کیوں دامنگیر ہے مختلف اوقات میں اس ایوان کے اندر زمینداروں کے متعلق بیانات ہو چکے ہیں اور میں سمجھتا ہوں کہ ہمارے معزز پریسیر صاحب کے ارشاد اور ان کے بیان کے بعد جس کو حق کے فوٹاب یوسف صاحب نے بھی قابل اطمینان

قرار دیا تھا اپنی تقریر میں اس کے بعد یہہ کیسے خیال دوستنا ہے کہ آنریبل ریونیو، منسٹر صاحب کی پالیسی کچھ اور ہوگی اور اس پالیسی سے حد ہوگی جو عمارے پرمیئر صاحب نے اس ایوان کے اندر بیان کردی ہے یا کوئی اور سوسائٹی اس حکومت کی یا کوئی اور اس کے اوپر عمل کرے والا ہوگا۔ اس طریقہ کے بعد جو آنریبل پرمیئر نے بیان کر دیا ہے ان بیانات کے بعد اس قسم کی فکر باقی رہنے کی ضرورت نہیں ہے کہ زمینداروں کے متعلق کیا ہوے والا ہے جو کچھ ہونے والا ہے وہ ۸ - ۱۰ - ۱۵ روز کے بعد آنے والا ہے۔ ایسی حالت میں یہہ کٹ موشن میرے نزدیک زیادہ دلچسپی کا نہیں ہے۔ وقت گدارا تھا اُس کا مقصد سوائے اس کے اور کچھ نہیں ہو سکتا۔ چار یا پانچ روز ۸ - ۱۰ روز سے بہت سنجیدگی کے ساتھ گرمی کے ساتھ مختلف مسئلوں پر مباحثہ ہو رہا تھا۔ اس لیئے دلچسپی کے لیئے یہہ سامان نکل لیا گیا جس پر دھوا دھوا تقریریں کی گئیں ہیں۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ جن صاحب نے اس تحریک کو پیش کیا ہے وہ سب حقیقت سمجھتے ہیں اس لئے وہ اپنے کٹ موشن کو واپس لے لینگے اور دو چار منٹ باقی ہیں اس میں دوسرا کلم ہونے دینگے *

* The Hon'ble the Minister of Communications :

आनरेबल मिनिस्टर आफ कम्युनिकेशन्स :

जनाव वाला—उम जानिव में मुगायरा मुनने मुनने मुझे भी गालिव का एक क्षे
याद आ गया है :—

मक्के में आपड़ी हैं मोखन गुस्तराना बात ।

मंजूर इस से कतए ताल्लुक नहीं मुझे ॥

उस रोज़ के बयान पर जो आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू ने किया था यह मुवाहिदा होता आ रहा है उसकी हकीकत सिर्फ़ इतनी है, जैसा कि उसी वक़्त मिनिस्टर साहब ने इशारा फ़रमाया, कि यह तो एक तारीख़ी बात थी जो ज़मींदार साहबान को याद दिलाई गई इमलिये कि वह अपने मुतालिबा हुकूम में इस बात को भूलें नहीं कि किस तरह उगली पकड़ने पकड़ते वह पहुंचा पकड़ चुके हैं। जहां तक मौजूदा गवर्नमेन्ट की पालिसी का ताल्लुक है उसकी निस्वन यह साफ़ तौर पर मिनिस्टर साहब ने बतला दिया था कि इस वक़्त उम मसले से कोई बहस नहीं है, न उस तारीख़ से कोई बहस है। इस वक़्त तो हुकूमत इस मसले को एक और ही हैसियत में ले कर रही है जो ग़ालिबन ज़मींदार साहबान के मामले आ जायेगी। हमारे दोस्त नवाब जमशेद अली ख़ां साहब ने अपनी तक्ररीर में यह फरमाया था कि स्मिथ साहब के क़ौल पर आप का अमल है और आप को मशक़ियों से इतनी दिलचस्पी नहीं है जितनी इस बारे में इस क़ौल से मगरबियों के साथ मालूम होती है। उसकी निस्वन मैं यह अर्ज करूंगा कि यह स्मिथ साहब का क़ौल जो आपके सामने पेश किया गया है वह इसलिये नहीं पेश किया गया है कि मौजूदा हुकूमत का ताल्लुक स्मिथ साहब से है या मगरबियत से है, बल्कि इसलिये पेश किया गया था कि आप उस आस्ताने के बहुत दिनों से उस दर के मतवाले रहे हैं और मगरबियत का असर आप की तबियतों पर इस क़दर जाहिर है कि आप के नज़दीक़ कोई बात क़ाबिल क़बूल नहीं है जब तक कि उसकी सनद मगरब से न लाई जाये। महज़ इस लिये स्मिथ साहब के क़ौल का

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

हवाला दिया गया था कि जमींदारों के हुक्क, उनके वजूहात, उनकी तरक्की, तारीख से जो कुछ भी हो उसको इस ऐवान में एक मेम्बर साहब ने बयान फर्माया है और सब साहबान ने सुना था। मेरे खयाल में जो मेम्बर साहबान यहां तशरीफ रखते हैं जमींदार तबके के वह भी उस तारीख से पूरी तौर से वाकिफ हैं और जानते हैं कि उनको किस तरीके से गुजिस्ता जमाना में तरक्कियां हासिल हो गई और किस किस सूरत से वह इस दर्जे पर पहुंच गये। यहां एक बहुत ही काबिल बुजुर्ग इस जगह तशरीफ रखते हैं जिन्होंने इस मसले को तालीम और अमली हैसियत से जांच के देखा है। वह हमारे खान बहादुर मौलवी फ़सीह उद्दीन साहब हैं और वह जमींदारों की जो हकीकत है उससे पूरे तौर पर वाकिफ हैं। उनका जमाना ज़िन्दगी बहैसियत मुलाजिम और उसके बाद बहैसियत मेम्बर सूबा कौंसिल यू० पी० के गुजरा है। बहैसियत मेम्बर यू० पी० के उन्होंने बहुत वक्त गुजारा है और छान बीन करते रहे हैं। उनको मेरे नज़दीक अच्छी तरह से मालूम है कि जमींदारों की तारीख की इन्तदा क्या चीज़ है। अब वह किस दर्जे पर पहुंच गए हैं। जहां तक असल हकीकत का ताल्लुक है, इस बात को इस बयान पर कि जो आनरेबुल मिस्टर रफ़ी अहमद क़िदवाई साहब ने इस हाउस में की थी, एक लफ़्ज़ इस्तेमाल किया था, उस पर इस हाउस को एक कट मोशन लाने की ज़रूरत न थी इसलिये कि उस वक्त उसकी हकीकत जाहिर कर दी गई थी। जमींदारों को पूरे तौर से मालूम होगा कि उसका मक़सद क्या था। जहां तक कि उनके हुक्क का ताल्लुक है उससे कहां तक वास्ता है, कहां तक नहीं है। मेरी समझ में नहीं आता कि जमींदार साहबान को इस क़दर फ़िक्र क्यों दामनगीर है। मुस्तलिफ़ औकात में इस ऐवान के अन्दर जमींदारों के मुतालिक़ बयानात हो चुके हैं और मैं समझता हूँ कि हमारे मुअज्जिज़ प्रीमियर साहब के इशारे और उनके बयान के बाद जिसको हत्ता कि नवाब यूसुफ़ साहब ने भी काबिल इतमिनान करार दिया था अपनी तक्ररीर में, उसके बाद यह कैसे खयाल हो सकता है कि आनरेबुल रेवेन्यू मिनिस्टर साहब की पालिसी कुछ और होगी और उस पालिसी से जुदा होगी जो हमारे प्रीमियर साहब ने इस ऐवान के अन्दर बयान कर दी है या कोई और सोसाइटी इस हुक्मत की या कोई और उसके ऊपर अमल करने वाला होगा। उस तरीका के बाद जो आनरेबुल प्रीमियर ने बयान कर दिया है, इन बयानात के बाद इस क्रिस्म की फ़िक्र बाक़ी रहने की ज़रूरत नहीं है कि जमींदारों के मुतालिक़ क्या होने वाला है। जो कुछ होने वाला है वह ८, १०, १५ रोज़ के बाद आने वाला है। ऐसी हालत में यह कट मोशन मेरे नज़दीक ज़्यादा दिलचस्पी का नहीं है। वक्त गुज़ारना था, उसका मक़सद सिवाय इसके और कुछ नहीं हो सकता। चार पांच रोज़ आठ, दस रोज़ से बहुत संजीदगी के साथ, गर्मी के साथ मुस्तलिफ़ मसलों पर मुबाहि़सा हो रहा था। इसलिये दिलचस्पी के लिये यह सामान निकाल लिया गया जिस पर धड़ा धड़ तक्ररीरें की गईं। मैं उम्मीद करता हूँ कि जिन साहब ने इस तहरीक को पेश किया है, वह सब हकीकत समझते हैं, इसलिये वह अपने कट मोशन को वापस ले लेंगे और दो चार मिनट बाक़ी हैं उसमें दूसरा काम होने देंगे।

Mawab Sir Muhammad Yusuf: Mr. Deputy Speaker, I should say at the very outset that I do not mean really to censure the Hon'ble Minister because I know that he has got a good heart and knowing him as I do, I am sure that he will be only ready too to review the whole position and come forward with a generous statement that he does believe that the property that is bought by the hard-earned money

does vest in the landholder as any other property does vest in a man who merely invests his money in it. And similarly when he undertakes the agrarian legislation, he will see that the fundamental rights and privileges of the zamindars are fully protected. I must say, Sir, that I was greatly surprised at the light-hearted manner in which the Hon'ble Minister in charge of the Revenue made the statement that on the basis of a statement of Mr. Smith the zamindars are after all rent-collectors and then the Parliamentary Secretary stood up and read out documents after documents to prove that zamindars have always been treated as nothing more than rent-collectors. Well, Sir, I would not go into the history of the question and what I want the Government to do here before this House is to tell us as to what is going to be its policy as a national Government; what will be its policy as a popular Government. It is immaterial as to what was the policy of the British Government. It is also immaterial as to what was and what has been the history of the question, and it is no use having an academic discussion on the question. The question is, how are you to treat the important minorities who have done their service to the country. I make bold to say, as I said the other day, that so far as the United Provinces is concerned, it is really the creation of the landholders. They have stood by the country; and I make this statement that they are second to none in nationalism and have never stood in the way of progress and liberty of the people of this country. Bearing that fact in mind, are you going to treat them generously or not? Are you going to do them justice or are you not going to do them justice? Are you going to make it perfectly clear that their interests will be fully safeguarded or are you going to make the zamindars feel that there is not going to be the so-called national Government? Are you going to introduce a class war? Are you going to allow the nationalism to deteriorate? It is really allowing the nationalism to degenerate into class war and it is really a policy which is that of Congress caucus and not that of a national Government. No less a person than Mahatma Gandhi only yesterday or the day before yesterday made a statement telling the Congress to make it clear that unless they enjoyed the confidence of even those who were opposed to them and were too ready to turn them out, they cannot regard them as national Government. That being the just position, Sir, that Mahatma Gandhi stated, I do hope that the Government which is after all the Congress Government, will rise to that occasion and will make it clear that whatever may happen, whatever may be the background of history and whatever may be the academic discussion as to whether the zamindars are proprietors of the land or not, they will come forward with a clear cut issue and make it clear that whatever might have been the historical background, whatever might have been the academic discussion about this question as to whether the zamindars are the proprietors of the land or not they will come forward with a clear cut and a definite statement here on the floor of the House that they believe in zamindari system, that they undertake to protect their rights and privileges. No doubt you are perfectly entitled to make such improvements in the zamindari system that may go a long way to ameliorate the condition of the peasants. Sir, we are entirely at one with them but when they say that. But when they say that property does not vest in zamindar then I join issue

[Nawab Sir Muhammad Yusuf]

with them. From the national point of view, from the point of view of justice and equity it is only fair that they recognize their right. We have spent hard-earned money in securing zamindari. Similarly the land which has been obtained by the zamindars as a grant for doing some service to the State or the King must necessarily be recognized as our property. If you do not recognize it then I say that you are doing something very unjust and you are setting a very wrong convention. You can very calmly say that the service was not done to your Government and therefore you refuse to recognize it. Some body ejaculated. "What are your services to the country." Sir, we rendered services to the country and the Government for the time being. Do you mean to say if any class which does service to the people here and does service to the Government for the time being is not entitled to the protection of the rights and privileges to which it is entitled? I, therefore, hope that Hon'ble Minister will get up and make a statement here now, so that the zamindars may feel fully confident that their case will not go by default.

With these few words I support the motion.

A member : Sir, I move for closure.

The Deputy Speaker : The question is that the motion be now put.

The motion was put and negatived.

* **Shri Mohan Lal Gautam :** श्री मोहन लाल गौतम :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—मुझ को बड़ी खुशी है कि आज नवाब साहब जमशेद अली खां ने यह कट मोशन इस हाउस के सामने रख कर इस बात को साफ़ कराने की कोशिश की कि जमींदारों की पोजीशन (position) क्या है और इससे भी ज्यादा खुशी इस बात की है कि नवाब मुहम्मद यूसुफ ने कांग्रेस को नेशनल पार्टी मान लिया है और कांग्रेस से इंसफ़ की उम्मेद करते हैं।

* **Shri Mohan Lal Gautam :**

شری موہن لال گوتم — جناب ڈپٹی اسپیکر صاحب - مجھے کو بہت خوشی ہے کہ آج نواب صاحب جمشید علی خان صاحب نے یہہ کٹ موشن اس ہاؤس کے سامنے رکھ کر اس بات کو صاف کرانے کی کوشش کی ہے کہ زمینداروں کی پوزیشن (position) کیا ہے اور اس سے بھی زیادہ خوشی اس بات کی ہے کہ نواب محمد یوسف صاحب نے کانگریس کو نیشنل پارٹی مان لیا ہے اور وہ کانگریس سے انصاف کی امید کرتے ہیں •

Mr. Muhammad Ishaq Khan : National with zamindars, and not without zamindars.

* **Shri Mohan Lal Gautam** श्री मोहन लाल गौतम :

अब हमारे इसहाक साहब फरमाते हैं कि हम नेशनल नहीं हो सकते बगैर जमींदारों के। मैं अदब से अर्ज करूंगा कि अगर जमींदारों के साथ हम नेशनल होंगे तो शायद एक परसेन्ट या आधी परसेन्ट के साथ रियायत कर सकेंगे तो ९९ के साथ जुल्म करना होगा। हमको ऐसी नेशनलिज्म (nationalism) नहीं चाहिये। अब असल में बहस इस बात पर है कि जमींदारों की हैसियत क्या है। हमारे रेवेन्यू मिनिस्टर साहब ने जैसा कि फरमाया कि आप

रेन्ट कलेक्टर (rent collector) हैं और आपको ठेकेदारी मिली है और जो ठेकेदारी का रेट (rate) है वह आपको मिला है उस पर आप कनान काजिये। नवाब साहब जमशेद अली खां नवाब साहब छतारी और नवाब मुहम्मद यूमुफ़ ने जो नक़्शे की है मैंने बहुत ग़ौर से मुनी लेकिन इन नमाम नक़्शे में एक बात भी ग़ैबी नहीं मिलती जिसमें उन्होंने यह साबित किया हो कि ज़मींदारी पर उनका मालिकाना हक़ है, किम वक़्त में है और कैसे मिला और अब भी किसी साहब ने यह बात बनाने की कोशिश नहीं की। बल्कि इसके खिलाफ़ सब साहब कोशिश करने हैं और कहते हैं कि नवारीख़ के मुताबिक़ में कोई कायदा नहीं है, नवारीख़ न पढ़िये। मैं तो अर्ज करूंगा कि या तो नवारीख़ पढ़ी नहीं और अगर पढ़ी है तो उनको यह बात मालूम है कि यह मामला हमारा उनके साथ नहीं है और जो वह दावा करते हैं वह बिल्कुल ग़लत है। नवारीख़ में भी नहीं साबित करने हैं कि आज किस वजह से हम मालिकाना हुकूक का मांग पेश करते हैं। दूसरी दलील जो अभी कई साहबान ने दी वह यह है कि एक आदमी अगर ख़पया लगाकर मकान खरीदता है, निज़ारत करना है, दुकान बनाना है तो वह उसका हो जाता है। लेकिन अगर ज़मींदारी खरीदता है तो वह उस की क्यों नहीं होती। उस पर मालिकाना हुकूक क्यों नहीं मिलने। मैं पूछता हूँ कि जो आदमी काश्तकारी खरीदता है उसको मालिकाना हक़ क्यों नहीं मिलता है।

A member : एक मेम्बर :

काश्तकारी खरीदी नहीं जाती।

* Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहन लाल गानम :

यह मालूम होता है कि इसहाक साहब को नवारीख़ तो पहले से मालूम नहीं थी ज़ुगरफ़िया भी मालूम नहीं है। पुराने ज़माने में मोरूसी काश्तकारी भी बिक सकती थी। यह मूरत उनको मालूम नहीं है। नवाब यूमुफ़ साहब सर हिला रहे हैं। उन्होंने तो काश्तकारी खरीद खरीद कर इतना ज़्यादा ज़मा कर लिया है कि उनसे बोई जोती नहीं जाती है। यह जो नवाब यूमुफ़ साहब ने काश्तकारी खरीदी उसको क्यों नहीं कहते कि मालिकाना हक़ होगा। इसमें ज़्यादा अक्ल की ज़रूरत नहीं है। जो चीज़ बिका करती है उसका एक रेट (rate) होता है और दूसरा भी रेट हो सकता है। जो काम करते हैं वह पर्टीकुलर (Particular) रेट का होता है। जिस पर ख़पया लगे उसमें आमदनी की तबक्को होती है। आप उसके मालिक होते हैं जिसके लिये पैसा देते हैं। इसलिये आप दलील पेश करें कि हमने क़ीमत लगाकर खरीदा है। मकान क़ीमत देकर खरीदते हैं तो उनका होगा, मगर ज़मींदारी नहीं हुई। यह दलील बहुत अच्छी दलील नहीं है, यह लचर दलील है इसमें दम नहीं है। बहुत सी बातें इसके बारे में पेश की गई हैं कि अदल हो, इन्साफ़ हो। हम लोग इस वक़्त मालिक हैं। तवारीख़ मूल जाइये। वाक़या यह है कि हम इस वक़्त मालिक हैं, हम को मालिक रहने दिया जाये। नमाम दलीलों का निचोड़ यह होता है कि हम मालिक हैं, हमको रहने दिया जाये। मैं पूछता हूँ कि आप में से कौन से अमहाब ऐसे हैं जो यह कहने को तैयार हैं कि ज़मींदारियां एंटी नेशनल (anti-national) काम के लिये नहीं आईं।

जब सन् १८५७ ई० में लोगों ने आज़ादी की लड़ाई के लिये एलान किया और अंग्रेज़ी हुकूमत के खिलाफ़ लड़ना शुरू किया था, उस वक़्त जिन लोगों ने अंग्रेज़ी हुकूमत का साथ दिया और जिन्होंने ग़द्दारी की और इस तरह से उन्होंने ज़मींदारियां ली क्या आप उम्मीद करते हैं कि हम इन ज़मींदारियों को आपके पास रहने देंगे ? क्या इस तरह की बातें करके मुल्क के साथ ग़द्दारी करके आप चाहते हैं कि जो राइट्स (rights) आपने इस तरह हासिल

[Shri Mohan Lal Gautam]

किये जब मुल्क के लाखों करोड़ों के गले दबा कर उनकी जिन्दगियां तबाह करके जो आपने हुकूम पैदा किये हैं, क्या वह रह जायेंगे ? क्या वह अदल और इन्साफ़ है ? अगर यह अदल व इन्साफ़ है तो मैं ऐसे अदल व इन्साफ़ को सलाम करूंगा । इसलिये मैं अर्ज करूंगा कि यह उनके वास्ते बिल्कुल इन्साफ़ है क्योंकि न तो अदल और इन्साफ़ और न तवारीख उनके साथ है । अगर आप एक चीज़ से अपनी हैसियत कायम करने के लिये दोहाई देते तो मैं उस पर गौर करने को और उसका साथ देने को तैयार हो जाता । आज आप सोशल आर्डर (social order) में क्या काम कर रहे हैं ? नवाब यूसुफ़ साहब ने कहा कि यू० पी० को हमने बनाया । सन् १९२१ ई० में जब हम लड़ाई लड़ रहे थे तो वह कौंसिल में बैठे हम लोगों के खिलाफ़ जद व जहद कर रहे थे, सन् १९३० ई० में जब हम लड़ाई लड़ रहे थे, ज़मींदार कहते हैं कि हम लोगों की खिदमत कर रहे थे । हम लोगों पर लाठियां चलवाना और दूसरी बातें कर रहे थे । यह आपने किया है और ऐसा करते रहे हैं । फिर भी आप नाज़ करते हैं कि हमने हमेशा खिदमात की है और कहते हैं कि उस वक़्त जो हुकूमत थी उसकी खिदमत की थी । आपने उन लोगों की खिदमत की थी जिनके हाथ में ताक़त थी । आप डिमोक्रेसी (democracy) की दुहाई देते हैं । इस डिमोक्रेसी के नाम पर उन के साथ आपने क्या किया जिन लोगों को आपने बरबाद कर दिया । यह आपने मुसीबत उठाई है । यह आपकी कुरवानियां हैं । जबसे अंग्रेज़ी हुकूमत आई है उस वक़्त से उनका साथ देकर मुल्क के ग़रीब आदमियों को तबाह कर डाला, उनकी जिन्दगी को ख़त्म कर दिया । वह बेचैन हैं, वह कहते हैं कि हम किसी तरह से ज़मींदारों को ज़मींदारियों पर कायम नहीं रहने देंगे, ज़मींदारियां नहीं छोड़ेंगे । वह भी देख चुके हैं जितनी मुसीबतें आपने उठाई हैं । वह आप देख चुके हैं कि आपने जिन पर मुसीबतें ढाई थीं उनमें भी अब जान आ गई है, वह भी अब देखेंगे कि जिन्होंने उनको तबाह किया था वह उनको सता नहीं सकते । वह अब उनको दबा नहीं सकते । वह आपकी ज़मींदारियां ख़त्म कर देंगे ।

दूसरी दलील जो मैं पेश करना चाहता हूँ वह यह है कि जबसे आपकी ज़मींदारी हुई, जब से अंग्रेज़ी हुकूमत ने ज़मींदारी का हक़ दिया है तब से अगर आप अपने ऊपर नज़र डालें तो आपको मालूम होगा कि ज़मींदारी के ऊपर आपका मालिकाना हक़ है । मैं पूछना चाहता हूँ कि किसी मालिक के साथ ऐसा बन्दोबस्त हुआ है कि अगर सौ रुपए की आमदनी होगी तो इक्यानवे रुपये गवर्नमेन्ट ले लेगी और नौ रुपये उसको छोड़ देगी । जिस का मालिकाना ऐसा हो कि इक्यानवे फ़ी सदी गवर्नमेन्ट ले ले और नौ फ़ी सदी छोड़ दे, जैसा कि सन् १७५३ ई० में ज़मींदारी का बन्दोबस्त हुआ था उसमें नौ से ग्यारह फ़ी सदी ज़मींदारों का हिस्सा था और नवासी से इक्यानवे फ़ी सदी गवर्नमेन्ट का हिस्सा था, क्या कोई मालिकाना हक़ ऐसा होता है ? मैं तो इसको सरासर जुल्म समझता हूँ । सब मुसीबतें तो आप उठाएँ और मिले नौ फ़ी सदी आपको । ऐसी मिलिक्यत तो मेरे ख़याल में दुनियां में शायद ही कहीं होगी । आप कोई ऐसी मिसाल पेश करें जिसमें इक्यानवे फ़ी सदी ले लिया गया हो और नौ फ़ी सदी मालिक के लिये छोड़ दिया गया हो । लेकिन धीरे धीरे आपका हिस्सा बढ़ता रहा है । वह नौ से दस फ़ी सदी हुआ, दस से बीस फ़ी सदी हुआ और बीस से तीस फ़ी सदी हुआ और तीस से पैंतिस फ़ी सदी हुआ और पैंतिस से चालिस फ़ी सदी हुआ और चालिस से पैंतालिस फ़ी सदी हुआ और आज साठ फ़ी सदी आपका हिस्सा हो गया है । तो मालिकाना हक़ अगर पहिले था तो अब बतलाइए कि इक्यानवे फ़ी सदी आप क्यों देते थे । अब यह हालत है जैसा हमारे दोस्त नवाब यूसुफ़ ने फ़रमाया कि हमने गवर्नमेन्ट की

खिदमान की जिसकी वजह से हमें हुकूम मिले। लेकिन अब वह वक्त नहीं है। आपने खिदमान क्या की, मुल्क के साथ गद्दारी की। दूसरी बात मैं यह अर्ज करना चाहता हूँ कि यह एक मोटी सी बात है। माइन्स का एक बहुत बड़ा उम्मुल है कि जब कड़वी बातें सुननी पड़नी हैं तो वक्त बहुत लम्बा मालूम होता है, और जब मोटी मोटी बातें होती हैं तो वक्त जिनना भागुजरना चला जाए पता नहीं चलता। मैं आपसे यह अर्ज करना चाहता हूँ कि काश्तकारों के साथ जो गवर्नमेंट वन्डोवन्स करती है और उनको नज़रूर करती है कि इतना फ्री सदी काश्तकारों के दिने छोड़ दिया जाये और इन्हीं मालगुजारी ज़मींदार को देना पड़नी है। इसलिये इस मामले में आपकी बीच की पोजीशन (position) है। एक तरफ आप मनमाना लगान नहीं लगा सकते, दूसरी तरफ आप गवर्नमेंट से मजबूर हैं कि इतने फ्री सदी तुमको देना पड़ेगा। तो आप की पोजीशन बीच की रह जाती है। ऐसी हालत में न किसानों से आप लगान ले सकते हैं न गवर्नमेंट से कह सकते हैं कि हम मालगुजारी नहीं दे सकते। यह जो पोजीशन है उस को आप अच्छी तरह से समझ लीजिए। बीच के आदमी को ठेकेदार कह लीजिए, चाहे रेंट कलेक्टर कहिए। मेरा खयाल है कि जो खूबसूरत नाम आप रखना चाहें रख लें। यह आप की पोजीशन है। इसे ज्यादा कम करने से कोई फायदा नहीं है। इसके साथ यह भी अर्ज करना चाहता हूँ कि अगर ज़मींदारी के खत्म करने का वक्त आएगा तो उस वक्त देखा जायेगा। मैं सिर्फ यह अर्ज करना चाहता हूँ कि आपकी हस्ती बीच के आदमी से ज्यादा कोई चीज़ नहीं है।

* Shri Mohan Lal Gantam :

شری موہن لال گوتم —

اب ہمارے اسحاق صاحب فرماتے ہیں کہ ہم نیشنل نہیں ہو سکتے بغیر زمینداروں کے۔ میں ادب سے عرض کر دیتا کہ اگر زمینداروں کے ساتھ ہم نیشنل ہو گئے تو شاید ایک پرسیسٹ یا ادھی پرسیسٹ کے ساتھ رعائت کر سکیں گے تو ۹۹ کے ساتھ ظلم کرنا ہوگا ہم کو ایسی نیشنلزم (nationalism) نہیں چاہیئے۔ اب اصل میں بحث اس بات پر ہے کہ زمینداروں کی حیثیت کیا ہے۔ ہمارے ریونیو منسٹر صاحب نے جیسا کہ فرمایا کہ آپ رینٹ کलेکٹر (rent collector) ہیں اور آپ کو ٹیکس داری ملی ہے اور جو ٹیکس داری کا ریٹ (rate) ہے وہ آپ کو ملتا ہے اس پر آپ قناعت کیجیئے۔ نواب صاحب جمشید علی اور نواب صاحب چٹاری نے اور نواب محمد یوسف نے جو تقریریں کی ہیں میں نے بہت غور سے سنیں لیکن ان تمام تقریروں میں ایک بات بھی ایسی نہیں ملی جس سے انہوں نے یہ ثابت کیا ہو کہ زمینداری پر ان کا مالکانہ حق ہے کس وقت سے ہے اور کیسے ملتا ہے اور اب بھی یہ بات کسی صاحب نے بنائے کی کوشش نہیں کی بلکہ اس کے خلاف سب صاحب کوشش کرتے ہیں اور کہتے ہیں کہ تواریخ کے مطالعہ سے کوئی فائدہ نہیں ہے تواریخ نہ پڑھئے۔ میں تو عرض کر دیتا ہوں کہ یا تو تواریخ پڑھی نہیں اور اگر پڑھی ہے تو ان کو یہ بات معلوم ہے کہ یہ معاملہ ہمارا ان کے ساتھ نہیں ہے اور جو وہ دعویٰ کرتے ہیں وہ بالکل غلط ہے۔ تواریخ سے بھی نہیں ثابت کرتے ہیں کہ آج کس وجہ سے ہم مالکانہ حقوق کی مانگ پیش کرتے ہیں۔ دوسری دلیل جو ابھی کئی صاحبان نے دی ہے وہ یہ ہے کہ ایک آدمی اگر روپیہ لگا کر مکان خریدتا ہے تجارت کرتا ہے توکان بناتا ہے تو وہ اس کا

[*Shri Mohan Lal Gautam.]

ہرجانا ہے لیکن اگر زمینداری خریدنا ہے تو وہ اُس کی کیوں نہیں ہوتی -
اُس پر مالکانہ حقوق کیوں نہیں ملتے - میں پوچھتا ہوں کہ جو آدمی کاشتکاری
خریدتا ہے اس کو مالکانہ حق کیوں نہیں ملتا ہے

A Member :

ایک ممبر

کاشتکاری خریدی نہیں جاتی *

*Shri Mohan Lal Gautam :

شری موہن لال گوتم -
یہ معلوم ہوتا ہے کہ اسحاق صاحب کو تواریخ تو پہلے سے معلوم نہیں تھی
جغرافیہ بھی معلوم نہیں ہے۔ پرانے زمانہ میں موروثی کاشتکاری بھی یک سکتی تھی
یہ صورت اُن کو معلوم نہیں نواب یوسف صاحب سہارے میں اُنہوں نے تو
کاشتکاری خرید کر انفا زیادہ جمع کر لی ہے کہ اُن سے بوئی جوتی نہیں جاتی
ہے یہ جو نواب یوسف صاحب نے کاشتکاری خریدی اس کو کیوں نہیں کہتے کہ
مالکانہ حق ہوگا۔ اس میں زیادہ عقل کی ضرورت نہیں ہے۔ جو چیز بکا کرتی ہے
اس کا ایک ریٹ (rate) ہوتا ہے اور دوسرا بھی ریٹ ہو سکتا ہے جو کام کرتے ہیں
پرٹی کلر (particular) ریٹ کا ہوتا ہے - جس پر روپیہ لگے اُس سے آمدنی کی
توقع ہوتی ہے - آپ اُس کے مالک ہوتے ہیں - جس کے لئے پیسہ دیتے ہیں -
اس لئے آپ دلیل پیش کریں - ہم نے قیمت لگا کر خریدا ہے - مکان
قیمت دیکر خریدتے ہیں تو اُن کا ہوگا مگر زمینداری نہیں ہوئی یہ
دلیل بہت اچھی دلیل نہیں ہے۔ یہ لچر دلیل ہے اس میں دم نہیں ہے - بہت
سی باتیں اس کے بارے میں پیش کی گئی ہیں کہ عدل ہو انصاف ہو - ہم لوگ
اس وقت مالک ہیں۔ تواریخ بھول جائے واقعہ یہ ہے کہ ہم اس وقت مالک ہیں
ہم کو مالک رہنے دیا جائے - تمام دلیلوں کا نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ ہم مالک ہیں
ہم کو رہنے دیا جائے - میں پوچھتا ہوں کہ آپ میں سے کون سے اصحاب ایسے ہیں
کہ جو یہ کہنے کو تیار ہیں کہ جو زمینداریاں اینٹی نیشنل (anti-national)
گام کے لئے نہیں آئی -

جب سنہ ۱۸۵۷ء میں لوگوں نے آزادی کی لڑائی کے لئے
اعلان کیا اور انگریزی حکومت کے خلاف لڑنا شروع کیا تھا اُس میں جن
لوگوں نے انگریزی حکومت کا ساتھ دیا اور جنہوں نے غدار کی اور
اس طرح سے اُنہوں نے زمینداریاں لیں کیا آپ اُسید کرتے ہیں کہ ہم اُن
زمینداروں کو آپ نے پاس رہنے دیئے؟ کیا اس طرح کی باتیں کر کے ملک کے ساتھ
غدار کی کر کے آپ چاہتے ہیں کہ جو رائٹس (rights) آپ نے اس طرح سے حاصل
کیئے جب ملک کے لاکھوں کرداروں کے گلے دبا کر اُن کی زندگیاں تباہ کر کے جو آپ نے
حقوق پیدا کیئے ہیں کیا وہ رہ جائینگے - کیا یہ عدل اور انصاف ہے - اگر یہ
عدل و انصاف ہے تو میں ایسے عدل اور انصاف کو سلام کروں گا - اس لئے میں
عرض کروں گا کہ یہ اُن کے واسطے بالکل انصاف ہے - کیونکہ وہ تو عدل و انصاف اور
نہ تواریخ اُن کے ساتھ ہے - اگر آپ ایک چیز سے اینٹی حیثیت قائم کرنے کے لئے
بھڑائی دیتے تو میں اُس پر غور کرنے کو اور اُن کا ساتھ دینے کو تیار ہو جاتا - آج
آپ سوشل آرڈر (social order) میں کیا گم کر رہے ہیں - نواب یوسف صاحب نے

کہا کہ یو۔ پی کو ہم نے مذایا۔ سنہ ۱۹۲۱ء میں جب یہ لڑائی لڑ رہے تھے تو وہ کانسل میں بیٹھے ہم لوگوں کے خلاف حد و جہد کر رہے تھے۔ سنہ ۱۹۳۰ء میں جب ہم لڑائی لڑ رہے تھے زمیندار کہتے ہیں کہ ہم لوگوں کی خدمت کر رہے تھے۔ ہم لوگوں پر لاقینیاں چاہا اور یہی باتیں کر رہے تھے۔ یہ آپ نے کیا ہے اور اسے دیتے دے نہیں پھر بھی آپ نے کرتے ہیں کہ ہم نے ہمیشہ خدمات کی ہیں اور کہہ میں کہ اس وقت جو حکومت تھی اس کی خدمت کی تھی۔ آپ نے ان لوگوں کی خدمت کی حق کے ہاتھ میں طاقت تھی۔ آپ کی دموکریسی (democracy) دواہائی دیتے ہیں۔ اس دموکریسی کے نام پر ان کے ساتھ آپ نے کیا کیا حق لوگوں کو آپ نے برباد کر دیا۔ یہ آپ نے مصیبت اُٹھائی ہے یہ آپ کی قربانیاں ہیں۔ جب سے انگریزی حکومت آئی ہے اس وقت سے ان کا ساتھ دیکر ملک کے غریب آدمیوں کو تباہ کر ڈالا ان کی زندگی کو ختم کر دیا۔ وہ دیکھیں ہیں وہ کہتے ہیں کہ ہم کسی طرح سے زمینداروں کو زمینداروں پر قائم نہیں رہے دینگے۔ زمینداریاں نہیں چھوڑینگے۔ وہ بھی دیکھ چکے ہیں حتمی مصیبتیں آپ نے اُٹھائی ہیں۔

وہ آپ دیکھ چکے ہیں کہ آپ نے جن پر مصیبتیں ڈالیں ہیں ان میں بھی اب جان آگئی ہے وہ بھی اب دیکھیں گے کہ جنہوں نے ان کو تباہ کیا تھا وہ ان کو ستا نہیں سکتے وہ اب ان کو دبا نہیں سکتے۔ وہ آپ کی زمینداریاں ختم کر دینگے۔

دوسری دلیل جو میں پیش کرنا چاہتا ہوں وہ یہ ہے کہ جب سے آپ کی زمینداروں کی ہوئی جب سے انگریزی حکومت نے زمینداری کا حق دینے سے آپ کو اپنے آپ پر نظر ڈالیں تو آپ کو معلوم ہوگا کہ زمینداری کے اُپر آپ کا مالکانہ حق ہے۔ میں پوچھنا چاہتا ہوں کہ کسی مالک کے ساتھ ایسا نہ ہو سکتا ہے کہ اگر سو روپیہ کی آمدنی ہوگی تو اکانوے روپے گورنمنٹ لے لیکے اور نو روپیہ اس کو چھوڑ دیگی۔ جس کا مالکانہ حق ایسا ہو کہ اکانوے فیصدی گورنمنٹ لے لے اور نو فیصدی چھوڑ دے جیسا کہ سنہ ۱۷۵۳ء میں زمینداری کا بددوست ہوا تھا اس میں نوے فیصدی زمینداروں کا حصہ تھا اور نواسی سے اکانوے فیصدی گورنمنٹ کا حصہ تھا کیا کوئی مالکانہ حق ایسا ہوتا ہے۔ میں تو اس کو سراسر ظلم سمجھتا ہوں۔ سب مصیبتیں تو آپ اُٹھائیں اور ملے تو فیصدی آپ کو ایسی ملکیت تو میرے خیال میں دنیا میں شاید ہی کہیں ہوگی۔ آپ کوئی ایسی مثال پیش کریں جس میں اکانوے فیصدی لے لیا گیا ہو اور نو فیصدی مالک کے لئے چھوڑ دیا گیا ہو۔ لیکن دھیروے دھیروے آپ کا حصہ بڑھتا رہا ہے۔ د نو سے دس فیصدی ہوا دس سے بیس فیصدی ہوا اور بیس سے تیس فیصدی ہوا اور تیس سے پینتیس فیصدی ہوا اور پینتیس سے چالیس فیصدی ہوا اور آج ساٹھ فیصدی آپ کا حصہ ہو گیا ہے۔ تو مالکانہ حق اگر پہلے تھا تو اب بتائیے کہ اکانوے فیصدی آپ کیوں دیتے تھے۔ اب یہ حالت ہے جیسا ہمارے دوست

[Shri Mohan Lal Gautam]

نواب یوسف نے فرمایا کہ ہم نے گورنمنٹ کی خدمات کیں جس کی وجہ سے ہمیں حقوق ملے۔ لیکن اب وہ وقت نہیں ہے آپ نے خدمات کیا کیں ملک کے ساتھ غداری کی۔ دوسری بات میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ یہ ایک موٹی سی بات ہے یہ سائنس کا ایک بہت بڑا اصول ہے کہ جب کڑی باتیں سننی پڑتی ہیں تو وقت بہت لمبا معلوم ہوتا ہے اور جب میٹھی میٹھی باتیں ہوتی ہیں تو وقت جتنا بھی گذرتا چلا جائے پتا نہیں چلتا۔ میں آپ سے یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ کاشتکاروں کے ساتھ جو گورنمنٹ بندوبست کرتی ہے اور اُن کو مجبور کرتی ہے کہ اتنا فیصدی کاشتکاروں کے لیئے چھوڑ دیا جائے اور اتنی مالگداری زمیندار کو دینا پڑتی ہے اس لیئے اس معاملہ میں آپ کی بیچ کی پوزیشن (position) ہے۔ ایک طرف آپ من مانا لکمان نہیں لگا سکتے دوسری طرف آپ گورنمنٹ سے مجبور ہیں کہ اتنے فیصدی تم کو دینا پڑیگا۔ تو آپ کی پوزیشن بیچ کی رہ جاتی ہے۔ ایسی حالت میں ذہ کسانوں سے آپ لگان لے سکتے ہیں نہ گورنمنٹ سے کہہ سکتے ہیں کہ ہم مالگداری نہیں دے سکتے۔ یہ جو پوزیشن ہے اُس کو آپ اچھی طرح سے سمجھ لیجیئے۔ بیچ کے آدمی کو ٹھیکہ دار کہہ لیجیئے چاہے ریمنٹ کلکٹر کہیئے۔ میرا خیال ہے کہ جو خوبصورت نام آپ رکھنا چاہیں رکھ لیں یہ آپ کی پوزیشن ہے اسے زیادہ کم کرنے سے کوئی فائدہ نہیں ہے۔ اس کے ساتھ یہ بھی عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اگر زمینداری کے ختم کرنے کا وقت آئیگا تو اُس وقت دیکھا جائیگا۔ میں صرف عرض کرنا چاہتا ہوں کہ آپ کی ہستی بیچ کے آدمی سے زیادہ کوئی چیز نہیں ہے *

Raja Jagannath Bakhsh Singh : राजा जगन्नाथ बख्श सिंह :

जनाब सदर—जमींदारों के हतबे और दर्जे के बारे में बहुत ज्यादा गुप्तगू हो चुकी है। मैं इस मामले पर तक्ररीर करके वक्त जाया नहीं करना चाहता। अभी मेरे लायक दोस्त ने जो तक्ररीर की उसमें फरमाया कि जमींदारों की ज्यादातियां किसी तरीके से मुनासिब नहीं थीं। मैं यह अर्ज करना चाहता हूँ कि अब जो गवर्नमेन्ट है उसने जमींदारों, काश्तकारों और हर शख्स के इस्तेहकाक की पूरी हिफाजत करने के लिये ऐलान कर दिया है। लिहाजा अब जमींदारों की तरफ से कोई ज्यादाती और नुकसान का डर नहीं है। मगर साथ ही मैं यह भी उम्मीद करता हूँ कि जमींदारों के ऊपर कोई नाजायज ज्यादाती गवर्नमेन्ट न होने देगी। मैं दिखलाना चाहता हूँ कि इस वक्त कुछ खास ज्यादातियां जमींदारों के ऊपर हो रही हैं और उसका जवाब मैं उम्मीद करता हूँ कि गवर्नमेन्ट देगी। मैं दिखलाना चाहता हूँ कि वह जो दूसरों का तहफ़्फ़ुज करना चाहते हैं जमींदारों का भी तहफ़्फ़ुज करें। मैं इस मामले को अर्ज करना चाहता हूँ कि मेरे लायक दोस्त जिन्होंने फरमाया था कि उनको हर तरह की कड़ुई बातें कहने का हक दिया जाये इसी तरीके से मुझको भी इजाजत दीजिये कि मैं अपने वाक्यात बयान करूँ। तो मैं अर्ज करना चाहता हूँ कि इस गवर्नमेन्ट ने जो स्टे आर्डर्स (stay orders) सितम्बर के महीने में जारी किये उनसे क़रीब ७ करोड़ रुपया लगान का मुलतवी हुआ। मैं गवर्नमेन्ट से इस बात को सुनने के लिये तैयार हूँ कि सही फ़िगर्स (figures) क्या हैं? मैं अर्ज करना चाहता हूँ कि इस क्रिस्म की जमींदारों के ऊपर ज्यादातियां रवा हैं तो जमींदारों को अपनी लेजिटिमेट

ग्रीवेंसेज (legitimate grievances) पेश करने का भी हक है। मैं उम्मीद करता हूँ कि गवर्नमेंट अपने जवाब में इस बात की तयारी करेगी। सात करोड़ रुपये जो डार्ट माल के लगान में मुलतवी किया गया है उसके ऊपर करीब दो करोड़ ७५ लाख रुपये जमींदार गवर्नमेंट को मालगुजारी बढ़ा कर चुके हैं। मगर इस गवर्नमेंट ने मालगुजारी में कोई कमी नहीं की बल्कि उसके बरखिस्फ अब की माल मरुती के साथ गवर्नमेंट ने मालगुजारी बमूद की। मैं अपना मोशन (motion) प्रूव (prove) नहीं करना चाहता। मैं सिर्फ यह बतला रहा था कि जमींदारों के हुक्म पर कोई इनादती न की जाये। लिहाजा आनरेबल मिनिस्टर ने जो बयान किया है, नाल्लुकेदारों और जमींदारों के हुक्म के मुनाल्लिक, वह इस पालिसी (policy) से मुनाल्लिक है। मेरे ख्याल में गवर्नमेंट जमींदारों के हुक्म को नहीं मानती है। मैं उम्मीद करता हूँ कि गवर्नमेंट अपने जवाब में इस प्वाइन्ट (point) को साफ कर देगी। इसके साथ मैं इस कट मोशन की तारीफ करता हूँ।

Raja Jagannath Bakhsh Singh : — راجہ جگناتھ بخش سنگھ

جناب صدر - زمینداروں کے رتبے اور درجے کے بارے میں بہت زیادہ گفتگو ہو چکی ہے میں اس مسئلے پر تقریر کر کے وقت ضائع نہیں کرنا چاہتا۔ ابھی میرے لائق دوست نے جو تقریر کی اُس میں فرمایا کہ زمینداروں کی زیادتیاں کسی طریقے سے مناسب نہیں تھیں۔ میں یہ عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اب جو گورنمنٹ ہے اُس نے زمینداروں - کاشتکاروں اور ہر شخص کے استحقاق کی پوری حفاظت کرنے کے لئے اعلان کر دیا ہے۔ لہذا اب زمینداروں کی طرف سے کوئی ریڈیو اور نقصان کا دَر نہیں ہے مگر ساتھ ہی میں یہ بھی اُمید کرتا ہوں کہ زمینداروں کے اُپر کوئی ناجائز ریڈیو گورنمنٹ نہ ہوئے دیگی۔ میں دیکھنا چاہتا ہوں کہ اِس وقت کچھ خاص زیادتیاں زمینداروں کے اُپر ہو رہی ہیں اور اُس کا جواب میں اُمید کرتا ہوں کہ گورنمنٹ دیگی۔ میں دیکھنا چاہتا ہوں کہ وہ جو دوسروں کا تحفظ کرنا چاہتے ہیں زمینداروں کا بھی تحفظ کریں۔ میں اِس معاملے کو عرض کرنا چاہتا ہوں کہ میرے لائق دوست جنہوں نے فرمایا تھا کہ اُن کو ہر طرح کی کڑی باتیں کہنے کا حق دیا جائے اِسی طریقے سے معذہ کو بھی اِحارت دی جائے کہ میں اپنے واقعات بیان کروں۔ تو میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اِس گورنمنٹ نے جو اِسٹے آرڈرس (stay orders) ستمبر کے مہینے میں جاری کیئے اُن سے قریب ۷ کروڑ روپیہ لگان کا ملتوی ہوا۔ میں گورنمنٹ سے اِس بات کو سننے کے لئے تیار ہوں کہ صحیح فکرس کیا ہیں۔ میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اِس قسم کی زمینداروں کے اُپر زیادتیاں روا ہیں تو زمینداروں کو اپنی ایجنٹیمینٹ گریوانسز (legitimate grievances) پیش کرنے کا بھی حق ہے۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ گورنمنٹ اپنے جواب میں اِس بات کی تشریح کریگی۔ ۷ کروڑ روپیہ جو ڈھائی سال کے لگان میں ملتوی کیا گیا ہے اُس کے اُپر قریب ۲ کروڑ ۷۵ لاکھ روپیہ زمیندار گورنمنٹ کو مالگذاری ادا کر چکے ہیں مگر اِس گورنمنٹ نے مالگذاری میں کوئی کمی نہیں کی بلکہ اُس کے برخلاف اب کی سال سختی کے ساتھ گورنمنٹ نے مالگذاری وصول کی۔ میں اپنا موشن

[Shri Sadho Singh]

(motion) پرورد (prove) نہیں کرنا چاہتا میں صرف یہ بتا رہا تھا کہ زمینداروں کے حقوق پر کوئی زیادتی نہ کی جائے۔ لہذا آنریبل منسٹر نے جو بیان کیا ہے تعلقداروں اور زمینداروں کے حقوق کے متعلق وہ اس پالیسی (policy) سے متعلق ہے۔ میرے خیال سے گورنمنٹ زمینداروں کے حقوق کو نہیں مانتی ہے۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ گورنمنٹ اپنے جواب میں اس پوائنٹ (point) کو صاف کر دیگی۔ اس کے ساتھ میں اس کٹ موشن کی تائید کرتا ہوں۔

Shri Sadho Singh : श्री साधो सिंह :

जनाब सदर—मेरे खयाल में यह कोई कट मोशन नहीं है बल्कि एक एकाडेमिक डिस्कशन (academic discussion) हो रहा है।

A Voice : एक आवाज: यह एक मुशायरा हो रहा है :

Shri Sadho Singh : श्री साधो सिंह :

मुशायरा नहीं हो रहा है। मेरे दोस्त गौतम साहब ने जो तक्ररीर की है उससे मेरी उम्मीद ज्यादा बढ़ गई है। उनसे हमारी उम्मीद यह बढ़ गई है कि गालिबन हम लोगों में बहुत आदमी ऐसे हैं जो नाम के ज़मींदार हैं लेकिन असल में काश्तकार हैं। तो गालिबन जो लोग आज अंग्रेज़ी गवर्नमेन्ट की मदद करते रहे हैं, जब उनके खिलाफ़ कुछ कार्रवाई की जायेगी तो हम लोग जो तक्रलीफ़ उठा रहे हैं और भूखों मरने के करीब आ रहे हैं तो बनिस्वत उनके हमारा ज्यादा लिहाज़ किया जावेगा। हम लोग राजपूत हैं। हम महोबा से चले, फ़तेह करते चले, चले आये शाहजहाँपुर में सैकड़ों गांव फ़तेह किये, या दूसरे काश्तकारों को उनमें बसाया, हिकाज़त की और खुद खेती की और उनसे खेती कराई तो असल में हम लोग फ़ातेह हैं और हमारा स्टेटस (status) फ़ातेह का है। हम कभी रेंट कलेक्टर (rent collector) नहीं रहे। हमारा कभी किसी सरकार से मुआहदा नहीं हुआ और न किसी को राजी से पेंसा दिया। पुराने ज़माने में अवध के चकलेदार फ़ौजों लेकर जाते थे हमपर लूट मार करते थे और ज़बरदस्ती छीन कर ले आते थे। वह तरीक़ा हमारा अब भी जारी है कि बहुत से लोग लगान दुरुस्त नहीं लिखाते हैं। वह हुक्क़ हम अब भी रखते हैं। कान्करर (conquerer) क्या मालिक नहीं है। अगर हिस्ट्री को माना जावे तो हमारे तमाम लोगों की एक इन्डेपेन्डेंट स्टेट (independent state) बना दी जाये। हमारे दस बारह पुस्त के खानदान के जो गांव हैं उनकी एक इन्डेपेन्डेंट स्टेट बना दी जाये। अगर हिस्ट्री को माना जाये तो हमको न किसी ने बसाया है और न जागीर दी है। आपस में लड़ कर एक दूसरे की ज़मींदारी छीनते थे तो रेंट कलेक्टर होकर छीनते थे। तो मैं इसका मतलब नहीं समझता हूँ कि यह क्या चीज़ है? हिस्ट्री एक है जिसको मकाले साहब ने बनवाकर पढ़ाया है और इस लिखे पढ़ाया है कि हमारे अन्दर स्लेवमेन्टेलिटी (slave-mentality) और कल्चरल स्लेवरी (cultural slavery) पैदा हो। अभी थोड़े दिनों में यूनिवर्सिटी बिल पेश होगा तो मैं सब से पहले कहूँगा कि जो यूनिवर्सिटी हैं उनकी हालत को तबदील कर दिया जाये, उनको नेशनल यूनिवर्सिटी बना दिया जावे ताकि स्लेव मेन्टेलिटी जो हमारे अन्दर है चली जावे।

Shri Harish Chandra Bajpai : श्री हरिश्चन्द्र बाजपेयी :

आप ने तो फतेह किया और नबाब साहबान ने क्या किया ?

Shri Sadho Singh : श्री माधो सिंह

हमने जिनकी जोशद ज्यादा हुई वह छोटे जमींदार रहे और जिनकी औलाद कम हुई वह बड़े जमींदार हो गये। मैं कहता हूँ कि हम योग ऐसा जगहा में रहते हैं जिसके अन्दर कर्नल स्ट्रीमन की ताकत नहीं कि वह जाकर देखें और न विन्सेन्ट स्मिथ की ताकत है कि वह बता जाकर देवे। तो यह सब नहीं बतें हूँ जहाँ कि मिन मेजो ने ठिक्की है। हम लोगो की एक लिगिंग हिस्ट्री (Living history) है। मैं लिगिंग के नाम पर कहता हूँ कि हम लोग जात्र किन्हे लेंगे तो हमें हूँ किन्हे लाहौरपुर में जाते हूँ। बाग़ पुस्त हो गई है। जब मैं पटना या नव बं स दिन तक नुझम और त्रिनिदाद बरेली काठेज में रहता हूँ जात्र स्ट्रेचीज इंडिया (Strachey's India) का यह मिडलान्ड झूठा साबित किया। यही एसे (essay) बी० ए० के टर्मिहान में आया। आप यह न समझ लें कि हमको जमींदारी में मुहब्बत है। आप इसे भूल जाइये। जमींदारी को छोड़ कर आजादी मिल जाये तो इसमें बेहद मस्ती हमें कोई चीज नहीं मिल सकती है। दोनों तरफ में जो केसेज (cases) कहे गये हैं वह हमारे असली केस (case) को कवर (cover) नहीं करते हैं।

Shri Harish Chandra Bajpai : श्री हरिश्चन्द्र बाजपेयी

आप का केस क्या है ?

Shri Sadho Singh : श्री माधो सिंह

हम बाग़ह पुस्त में शाहजहापुर आये हैं और हमको मालूम है कि कौन सीनियर डायनेस्टी (senior dynasty) है और कौन जूनियर डायनेस्टी (junior dynasty) है और उमी के हिमाव में हम होगी मिलने जाने हूँ। हमारी एक लिगिंग हिस्ट्री (living history) है। हम लोगो के खानदान जिस जिले में होंगे उनको यह आर्गुमेन्ट्स (arguments) जो कहे गए हूँ कनई कवर (cover) नहीं करती है जो कि दोनों तरफ में कही गई है। अगर प्रोप्राइटरशिप (proprietorship) का हक नहीं माना जाता है तो यह नया कानून सन १९२६ ई० में बना तो उसमें अगर यह बात होती तो उसमें लैंड होल्डर्स (landholders) की जगह लैंड लार्ड्स (land lords) क्यों लिखा गया। दूसरी बात यह है कि रैयत बाडी की इसरी तरह की हालत है। श्री राजगोपाल आचार्य ने जो कुछ कहा है वह हमरी बात है। वहा नहीं मालूम कितनी दफा जमीने छीनी गई और कितनी दफा दे दी गई। वहा मालगुजारी न देने से जमीन जब्त हो जाती है। हम अगर मालगुजारी न दें तो हमारी जमींदारी जब्त नहीं हो सकती है नीलाम हो सकती है। तो अब गवर्नमेन्ट जमीन एक्वाएर (acquire) करती है तो क्या गवर्नमेन्ट हमारी राइट (right) एक्वाएर (acquire) करती है ? मेरा ख्याल है नहीं करती है और अगर गवर्नमेन्ट करती है तो गलती करती है ?

Shri Sadho Singh :

شری سادھو سنگھ —

جذاب صدر — میرے خیال میں یہ، کوئی کٹ موشن نہیں ہے بلکہ ایک

ایکڈیمک ڈسکشن (academic discussion) ہو رہا ہے۔

A Voice :

ایک آواز —

یہ، اک مشاعرہ ہو رہا ہے۔

Shri Sadho Singh :

شری سادھو سنگھ —

مشاعرہ نہیں ہو رہا ہے۔ میرے دوست گوتم صاحب نے جو تقریر کی

ہے اس سے میری اُمید زیادہ بڑھ گئی ہے۔ ان سے ہماری اُمید یہ، بڑھ گئی ہے کہ غالباً ہم لوگوں میں بہت آدمی ایسے ہیں جو نام کے

[Shri Sadho Singh.]

زمیندار ہیں لیکن اصل میں کاشتکار ہیں۔ تو غالباً جو لوگ آج انگریزی گورنمنٹ کی مدد کرتے رہے ہیں جب ان کے خلاف کچھ کارروائی کی جائیگی تو ہم لوگ جو تکلیف اُٹھا رہے ہیں اور بھوکھوں مرنے کے قریب آ رہے ہیں تو بہ نسبت ان کے ہمارا زیادہ احاطہ کیا جاویگا۔ ہم لوگ راجپوت ہیں ہم مہربہ سے چلے ملتے جلتے آئے شاہجہان پور میں۔ سیکڑوں گاؤں فتح کئیے مہربہ سے چلے ملتے جلتے آئے ہیں بسایا حفاظت کی اور خون کھیتی کی اور ان سے یا دوسرے کاشتکاروں کو ان میں بسایا حفاظت کی اور خون کھیتی کی اور ان سے کھیتی کرائی تو اصل میں ہم لوگ فاتح ہیں اور ہمارا اسٹیٹس (status) کھیتی کرائی تو اصل میں ہم لوگ فاتح ہیں اور ہمارا اسٹیٹس (status) فتح کا ہے۔ ہم کبھی ریڈنٹ کلکٹر نہیں رہے ہمارا کبھی کسی سرکار سے معاہدہ نہیں ہوا اور نہ کسی کو راضی سے پیسہ دیا۔ ہمارے زمانہ میں اونہہ کے چکلہ دار فوجیں لے کر جاتے تھے۔ ہم پر لوٹ مار کرتے تھے اور زبردستی چھین کر لے آتے تھے۔ وہ طریقہ ہمارا اب بھی جاری ہے کہ بہت سے لوگ لگن درست نہیں لکھاتے ہیں وہ حقوق ہم اب بھی رکھتے ہیں۔ کانکرر (conqueror) کیا مالک نہیں ہیں۔ اگر ہسٹری کو مانا جاوے تو ہمارے تمام لوگوں کی ایک انڈیپنڈنٹ اسٹیٹ (Independent State) بنادی جائے۔ ہمارے دس بارہ پشٹ کے خاندان کے جو گاؤں ہیں ان کی ایک انڈیپنڈنٹ اسٹیٹ بنادی جائے۔ اگر ہسٹری کو مانا جائے تو ہم کو نہ کسی نے بسایا ہے اور نہ جاگیر دی ہے۔ آپس میں لولڑ کر ایک دوسرے کی زمینداری چھیختے تھے تو ریڈنٹ کلکٹر ہو کر چھیختے تھے۔ تو میں اس کا مطلب نہیں سمجھتا ہوں کہ یہ کیا چیز ہے؟ ہسٹری ایک ہے جس کو میکالہ صاحب نے بنوا کر پڑھایا ہے اور اس لیڈے پڑھایا ہے کہ ہمارے اندر سلیو مینٹلیٹی (slave mentality) اور کلچرل سلیوری (cultural slavery) پیدا ہو۔ ابھی تھوڑے دنوں میں یونیورسٹی بل ہمیش ہوگا تو میں سب سے بڑے کہونگا کہ جو یونیورسٹی ہیں ان کی حالت کو تبدیل کر دیا جائے ان کو نیشنل یونیورسٹی بنا دیا جاوے تاکہ سلیو مینٹلیٹی (slave mentality) جو ہمارے اندر ہے چلی جاوے۔

Shri Harish Chandra Bainsi

Shri Harish Chandra Bajpai :

شری ہریش چندر باجپئی —

آپ نے تو فتح کیا اور نواب صاحبان نے کیا کیا ؟ -

Shri Sadho Singh :

شروعی سادہ و سنگین

شری سادہ و سادہ
ہم میں جن کی اولاد زیادہ ہوئی وہ چھوٹے زمیندار رہے اور جن کی اولاد کم ہوئی وہ بڑے زمیندار ہو گئے۔ میں کہتا ہوں کہ ہم لوگ ایسی جگہوں میں رہتے ہیں اس کے اندر کرنل سلیم کی طاقت نہیں کہ وہاں جا کر دیکھیں اور نہ ریسرچ اساتذہ کی طاقت ہے کہ وہ وہاں جا کر دیکھیں۔ تو یہ سب فرضی باتیں ہیں جیسی کہ مس میٹو نے لکھی ہیں۔ ہم لوگوں کی ایک لونگ ہسٹری (living history) ہے۔ میں مثال کے طور پر کہتا ہوں کہ ہم لوگ چاہے کتنے نیچے ہو گئے ہوں لیکن شاہجہانپور میں آئے ہوئے بارہ پشت ہو گئی ہیں۔ جب میں پڑھتا تھا تب بیس دن تک مجھے بے اور ہرنسپل ہریلی کا ایج سے بحث ہوئی آخر اسٹریچز انڈیا (Strachey's India) کا یہ سداہنت چھوٹا

ثابت کیا۔ یہی ایسے (essay) ہے۔ اے کے امتحان میں آیا۔ آپ یہ نہ سمجھیں کہ ہم کو زمینداری سے بحث ہے۔ آپ اے بھول جائیں۔ زمینداری کو چھوڑ کر آرادی مل جائے تو اس سے بیکد سستی ہمیں کوئی چیز نہیں مل سکتی ہے۔ دونوں طرف سے دو کیسز (casts) کہے گئے ہیں وہ ہمارے اصلی کیس (cas) کو کور (cover) نہیں کرتے ہیں *

Shri Harish Chandra Bajpai :

شری ہریش چندر باجپئی -

آپ کا کیس کیا ہے *

Shri Sadho Singh :

شری سادھو سنگھ -

ہم بارہ پشت سے شاہجہانپور آئے ہیں اور ہم کو معلوم ہے کہ کون سینئر ڈائنسٹی (senior dynasty) ہے اور کون جونیئر ڈائنسٹی (junior dynasty) ہے اور اسی کے حساب سے ہم ہولی ملنے جاتے ہیں۔ ہماری ایک ایونگ ہسٹی (living history) ہے۔ لوگوں کے حائدان جس ضلع میں ہوئے ان کو یہ آرگومنٹس (arguments) جو کہے گئے ہیں قطعی کور (cover) نہیں کرتے ہیں جو کہ دونوں طرف سے کہے گئے ہیں۔ اگر پراپرٹور شپ (proprietorship) کا حق نہیں مانا جاتا ہے تو یہ نیا قانون سنہ ۱۹۲۶ء میں بنا تو اس میں اگر یہ بات ہوتی تو اس میں لینڈ ہولڈرز (land holders) کی جگہ لینڈ لارڈس (land lords) کیوں لکھا گیا۔ دوسری بات یہ ہے کہ رعیت ماری کی دوسری طرح کی حالت ہے۔ شری راج گوپال اچاریہ نے جو کچھ کہا ہے وہ دوسری بات ہے۔ وہاں نہیں معلوم کتنی دفعہ زمین چھیننے گئی اور کتنی دفعہ دے دی گئی۔ وہاں مالکداری نہ دینے سے زمین ضبط ہو جاتی ہے۔ ہم اگر مالکداری نہ دیں تو ہماری زمینداری ضبط نہیں ہو سکتی ہے نیلام ہو سکتی ہے۔ تو اب گورنمنٹ زمین اکوائئر (acquire) کرتی ہے تو کیا گورنمنٹ ہمارے رائٹ (right) اکوائئر (acquire) کرتی ہے؟ میرا خیال ہے نہیں کرتی ہے اور اگر گورنمنٹ کرتی ہے تو غلطی کرتی ہے *

Shaikh Muhammad Habibullah : Sir, I am not taking part in this debate in order to support the motion. What I mean to say is that the mover ought not to have moved this resolution. The statement made by the Hon'ble Minister is not worth taking any notice. It was a statement made in a most irresponsible fashion by one who did not know anything about the zamindari system or the question of title.

Mr. H G Walford : Can a Minister be responsible ?

Shaikh Muhammad Habibullah : If he likes to be responsible he can always be. A man in a responsible position can also be irresponsible in making vague statement. Sir, the Hon'ble Minister even did not take the trouble of making a statement on behalf of the Government in refuting what Nawab Jamshed Ali Khan has taken exception to. He has placed his brief in the hands of the amateur Parliamentary Secretary who does not even know the principle of the law involved or of history. He does not know the difference between the Crown rights and the rights of landlords.

A member : The honourable member is attacking the personality of the Parliamentary Secretary.

The Deputy Speaker : The honourable member cannot attack the personality of an honourable member.

Shaikh Muhammad Habibullah : I am referring to his knowledge but not to his personality. I am talking of his crude knowledge and I am talking of the books of references which he has mentioned in substantiating what he has supposed to be the real history. He has perhaps bought these books from some cheap book-stall. May I know if these books of travels were printed under the authority of the Crown or under the authority of the Government of India or of any Government. Such books should not be allowed to be referred to in this august House. I think Nakhas is the place for books of this type. I do not know if books of this nature are kept in any respectable library. The librarian will not admit them to be brought on the list.

A member : Do you propose that they should be proscribed?

Shaikh Muhammad Habibullah : Now I am very sorry that Mr. Mohan Lal Gautam is not here.

Shri Mohan Lal Gautam : I am here.

Shaikh Muhammad Habibullah : Why have you shifted from your seat? Come along. Now, Sir, Mr. Gautam ought to know that there is something in this world which is called the law of personal and real property. May I know whether he knows the difference between the real property and the personal property? He has made such an emotional speech on a subject of which he is absolutely ignorant.

Shri Mohan Lal Gautam : Ask your sons and daughters and they will tell you.

Shaikh Muhammad Habibullah : They will tell you and I have educated them to tell you. It is this generation that will bring you down to your knees. I am preparing the next generation for it and you must be ready to face them.

The Deputy Speaker : The honourable member should address the Chair.

Shaikh Muhammad Habibullah : I say that Mr. Gautam should be prepared to face them. Now Sir, I never expected this speech of such a nature from Mr. Gautam who is always respected by me and is a first class socialist. But if he brings in his socialism in a subject which he does not know, he is bound to commit mistakes and it is a greater mistake which he has committed in introducing his socialism on this occasion. I quite agree with him that rights are of various kinds. But he forgets how the proprietary rights are defined. There are two kinds of property rights, the right of personal property and the right of real property. As I said before and it is not the subject on which I should deliver a lecture for hours. If he wants to know about it, he should come to my children and they will give him books and he can read them.

Mr. H. G. Walford : Sir, the motion before the House is, I understand, to discuss the statement made by the Hon'ble the Minister of Revenue and it seems to me that the purport of that statement was that the landlords are nothing more and nothing less than rent collectors and they really have no greater rights in the land they hold than to

pay the Government revenue and collect its income. Now, Sir, I had expected to hear arguments from both sides either to refute that statement or to substantiate it. What I heard from Sir Muhammad Yusuf comes to this that this land was granted to them because of their ancestors' services to the power that was in those days. Now, Sir, if that was the reason for the grant of land tenure then I respectfully submit that their ancestors and they themselves have enjoyed the fruits of that assistance rendering.

Nawab Sir Muhammad Yusuf: That is only 10 per cent. and in 90 per cent. hard-earned money has been invested.

Mr. H. G. Walford: I am only discussing this point of view that if Nawab Muhammad Yusuf's ancestors had rendered some service to the power that was in those days then his ancestors having enjoyed the fruits in return for the labour and service rendered have no longer any right in the land. On the other hand there is an honourable gentleman on the other side who got up and said that they had acquired this land by the right of conquest. If the right of conquest gives the power of eternal proprietorship then we have no right to ask for complete freedom from the English people who have conquered India.

A member: Not a conquered India

Mr. H. G. Walford: I have yet another argument and it is this that conquest is nothing more and nothing less than acquiring a thing by violence and therefore, Sir, that no civilised Government would allow the descendants of those who acquired property by violence to retain that property because they have no right to do so. I say that from whichever point of view you look at it, it seems to me that nobody has really put forward any argument to really make out the title to the land as their own personal property and the right to retain it without any interference from anybody else. Now, my friend Mr. Ishaq said whether you have any suggestions or any alternative to offer. I say, yes.

Mr. Muhammad Ishaq Khan: Have you got any zamindari?

Mr. H. G. Walford: I have got something better than zamindari. I have got brain through which I earn my livelihood and I am pleased to make money out of my profession. Sir, it is better to live by one's hard work than to live and suck the blood of others. Therefore, Sir, nothing has so far been said to refute the statement that was made by the Hon'ble Minister that the landlords are more or less rent collectors on behalf of the State and for the service they render in collecting that rent they may have a certain amount of return on profits by which they themselves live. That is the position. Now, let us take the land tenure. Proprietorship and the ultimate ownership of the land always vests, in the paramount power, that is the Crown or the State. Therefore, the State is the owner of the land and those who call themselves zamindars or landlords are really after all nothing more than mere rent collectors, and that is their position. Whether they will be allowed to remain rent collectors or not that certainly is a matter for the owner of the land, that is the State to decide.

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan:

کیپٹن نواب محمد جمشید علی خاں —

جناب والا — میں سب سے پہلے مسٹر والفورد کے ریمارک (remark) پر اپنے خیال کا اظہار کر رہا تھا۔ مسٹر والفورد نے فرمایا ہے کہ زمین پادشاہ کی ملکیت ہے اور

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan]

بادشاہ کو حق حاصل ہے کہ وہ اپنی زمین مالک ہونے کی حیثیت سے زمینداروں کو لینڈ ریونیو مقرر کر کے دیدے۔ میرا جواب اس کے متعلق یہ ہے کہ اگر ملکیت کے لفظی معنوں پر بحث کی جاوے تو یہہ کہنا زیادہ صحیح ہوگا کہ زمین کا مالک خداوند عالم ہے۔ اگر مسٹر والفورڈ کے قول کے بموجب بادشاہ کو زمین کا مالک خیال کیا جاوے تو بالکل مجازی مالک ہے۔ بادشاہ کی ملکیت کی نوعیت یہہ نہیں ہے کہ کسی زمین کا بیعنامہ اُس وقت تک قانوناً درست نہ ہوگا تاوقتیکہ وہ بیعنامہ ہر محسّتی جارج ششم کی جانب سے ہو۔ دوسری اور مثال لیجیٹے۔ بادشاہ کو یہہ حق حاصل ہے کہ وہ اپنی رعایا کو جبریہ فوج میں بھرتی کر کے لڑائی پر بھیج دے لیکن اس بات سے یہہ سمجھ لہذا قطعاً غلط ہوگا کہ آزادی انسان کا پیدائشی حق نہیں ہے اور انسان کا آزادی کے ایسے جنگ کرنا غلط ہے۔ ہر چار طرف سے یہہ تقاضا ہو رہا ہے کہ میں تاریخی اعتبار سے زمینداروں کی پوزیشن کو ثابت کروں۔ میں آپ صاحبان کو یقین دلاتا ہوں کہ تاریخی اعتبار سے بھی زمینداران کا مالک زمین ہونا پورے طور پر ثابت ہے۔ میرے فاضل دوست مسٹر جین پارلیامینٹری سیکریٹری نے اپنے بیان کی تائید میں سلی مین نامی مصنف کا حوالہ دیا ہے۔ جواباً میں ایک سودیشی آتھر (author) کی تصنیف پیش کرتا ہوں اور یقین رکھتا ہوں کہ سلی مین کے مقابلہ میں اس دیسی لیکن نہایت قابل اور فاضل ڈاکٹر کی تصنیف زیادہ قابل قبول ہوگی۔ جو کتاب اسوقت میرے ہاتھ میں ہے وہ —

History and status of landlords and tenants in the United Provinces, by Dr. S. N. A. Jafri. * ہے

ڈاکٹر جعفری نے اس کتاب میں جو کچھ تحریر کیا ہے بہت جستجو اور تحقیق کے بعد کیا ہے اور ہر موقع پر اُن مصنفین اور اُن کتابوں کے حوالہ دیئے ہیں جہاں جہاں سے جو کچھ اُنہوں نے لیا ہے۔ لہذا اس کتاب کے مستند ہونے میں کوئی شک و شبہ کی گنجائش نہیں ہے۔ یہہ لکھتے ہوئے کہ ہندو پیریڈ (Hindu period) میں زمینداران کی کیا پوزیشن تھی ڈاکٹر جعفری لکھتے ہیں کہ:—

“The Aryan village or which is known as the ‘joint’ village presents certain points of difference. It consisted of a land lord, or body of landlords, intermediate between Raja or chief and the resident cultivators.”

اسی کتاب میں دوسرے موقع پر تحریر ہے کہ کرنل برگس (Colonel Briggs) نے اپنی مشہور تصنیف میں لکھا ہے کہ —

“that the ruling power had no proprietary rights in the soil and that the cess paid was not a feudal rent but a tax paid for protection afforded.”

مسلمان بادشاہوں کے دوران حکومت میں بھی زمینداران کے حق ملکیت کو تسلیم کیا گیا ہے و توک نیموری کا حوالہ دیتے ہوئے ڈاکٹر جعفری لکھتے ہیں کہ —

"In the Institutes of Timur, private property is clearly acknowledged as a bar to the claims of sovereign."

ایک اور موقع پر کرنل برکس نے تحریر کیا ہے جس کی اصل عبارت پیش کرتا ہوں —

"We still find him (Aurangzeb respecting the proprietary right of landowner."

ڈاکٹر جعفری نے اپنی کتاب کے صفحہ ۱۲۵ پر اس مسئلہ کو دیکھ لیا ہے صاف کر دیا ہے — اصل عبارت پیش کرتا ہوں —

"... me in a person who has—added a commentary under every paragraph has—tried to show that "owner" everywhere meant owner of the crop, and that the owner of the land was really the king. But whoever goes through the original regulations intelligently will be convinced that such an interpretation is absurd."

مسٹر گروم نے آج زمینداران کو بہت دھمکیاں دی ہیں کہ ان سے زمین چھین لی جائیگی۔ اس کا صحیح جواب تو میرے دوست کو وہ زمینداران دیئے گئے جو آج دن ایک ایک ذیل کی ملکیت کے معاملہ پر اپنی جان دے دیتے ہیں اور دوسرے کی جان لے لیتے ہیں۔ میں تو صرف ان سے یہ دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ جب ان کے نزدیک زمینداران مالک زمین ہی نہیں ہیں تو پھر وہ ان سے کیا چیز چاہتے ہیں؟ میں بالکل سچ ہے "خواہ کیا ہی چاہتا ہوں لیکن حق بات بیان پر آمراہتی ہے" کی ریلنگ کلائم کے پاس بھی کوئی چیز ایسی ہو سکتی ہے جس کے چھین لینے کی آپ کو تمنا ہو — مجھے افسوس ہے کہ آرمیڈل منسٹر صاحب نے اس وقت تک اس مسئلہ پر کچھ نہیں فرمایا ورنہ مجھے جوابی تقریر کرنے میں زیادہ آسانی ہوتی — بہر حال میں آف بیبل منسٹر آف ریونیو سے یہ دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ جب ان کے نزدیک زمینداران مالک زمین ہی نہیں ہیں تو پھر ریونیو اور ریونیو کا قانون ترمیم کرنے سے کیا فائدہ — یہ آپ کس سے کہہ رہے ہیں کہ حق دخلکاری کاشتکاران کو دے دیا جاوے — مکان بنائے اور درخت لگانے کا حق کاشتکار کو ہونا چاہیئے — بہ الفاظ دیگر یہ کہ جو کچھ کیا جا رہا ہے مدحض فارس (farce) ہے اسی ایوان میں کانگریس پارٹی کے آنریبل میمبر صاحبان نے ایک مرتبہ سے زیادہ گورنمنٹ اسٹیٹس (Government estates) کا ذکر کرتے ہوئے یہ تسلیم کیا ہے کہ ان کاشتکاران کی حالت نسبتاً زیادہ خراب ہے جن کا براہ راست گورنمنٹ سے تعلق ہے اور زمیندار کا واسطہ درمیان میں نہیں ہے — اس کا کیا علاج کہ باوجود ان تمام باتوں کے زمیندار طبقہ کو زائد اور بے ضرورت اور خدا جانے کیا کہا جاتا ہے — ان الفاظ کے ساتھ میں عرض کروں گا کہ آنریبل منسٹر صاحب اظہار فرمادیں کہ ان کی پالیسی زمینداران کی ملکیت کے متعلق کیا رہیگی —

Captain Nawab Muhamad Jamshed Ali Khan : کپتان نواب محمد جمشید علی خاں :

جناب والا — میں سب سے پہلے میسٹر والفورد کے ریمارک (remark) پر اپنے خیال کا اظہار کرنا چاہتا ہوں۔ میسٹر والفورد نے فرمایا ہے کہ زمین بادشاہ کی ملکیت ہے اور

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan.]

बादशाह को हक हासिल है कि वह अपनी जमीन का मालिक होने की हैसियत से जमींदारों को लैंड रेवेन्यू मुकदर करके दे दे। मेरा जवाब इसके मुतालिक यह है कि अगर मिलिकयत के लफ्जी मानों पर बहस की जावे तो यह कहना ज्यादा सही होगा कि जमीन का मालिक खुदा बन्दे आलम है। अगर मिस्टर वालफोर्ड के कौल के बमोजब बादशाह को जमीन का मालिक ख्याल किया जावे तो बिल्कुल मजाजी मालिक है। बादशाह की मिलिकयत की नौइयत यह नहीं है कि किसी जमीन का बैनामा उस वक्त तक कानूनन दुस्त न होगा तावक्ते कि वह बैनामा हिज मैजिस्टी जार्ज शिशुम की जानिब से हो। दूसरी और मिसाल लीजिए। बादशाह को यह हक हासिल है कि वह अपनी रियाया को जबरिया फौज में भरती करके लड़ाई पर भेज दे। लेकिन इस बात से यह समझ लेना कतअन गलत होगा कि आजादी इन्सान का पैदाइशी हक नहीं है और इन्सान का आजादी के लिए जंग करना गलत है। हर चहार तरफ से यह तक्राजा हो रहा है कि मैं तारीखी एतबार से जमींदारों की पोजीशन को साबित करूं। मैं आप साहबान को यक्तीन दिलाता हूं कि तारीखी एतबार से भी जमींदारान का मालिके जमीन होना पूरे तौर पर साबित है। मेरे फ़ाजिल दोस्त मिस्टर जैन पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी ने अपने बयान की तारीख में स्लीमैन (Sleeman) नामी मुसन्नफ़ का हवाला दिया है। जवाबन मैं एक स्वदेशी आथर (author) की तसनीफ़ पेश करता हूं और यक्तीन रखता हूं कि स्लीमैन के मुक़ाबिले में इस देशी लेकिन निहायत क़ाबिल और फ़ाजिल डाक्टर की तसनीफ़ ज्यादा क़ाबिले कुबूल होगी। जो किताब इस वक्त मेरे हाथ में है वह "History and Status of landlords and tenants in the United Provinces."—by Dr. S. N. A. Jafri. है डाक्टर जाफ़री ने इस किताब में जो कुछ तहरीर किया है बहुत तहकीक़ और जुस्तजू के बाद तहरीर किया है और हर मौक़े पर उन मुसन्नफ़ीन और उन किताबों के हवाले दिए हैं जहां जहां से जो कुछ उन्होंने लिया है। लिहाजा इस किताब के मुस्तनद होने में कोई शक व शुबह की गुंजाइश नहीं है। यह लिखते हुए कि हिन्दू पीरिअड (Hindu period) में जमींदारान की क्या पोजीशन थी डाक्टर जाफ़री लिखते हैं कि :—

"The Aryan village or which is known as the 'joint' village presents certain points of difference. It consisted of a landlord, or body of landlords, intermediate between Raja or chief and the resident cultivators."

इस किताब में दूसरे मौक़े पर तहरीर है कि कर्नल ब्रिग्स (Colonel Briggs) ने अपनी मशहूर तसनीफ़ में लिखा है कि :—

"..... that the ruling power had no proprietary rights in the soil and that the tax paid was not a feudal rent but a tax paid for protection afforded."

मसलमान बादशाहों के दौराने हुक्मत में भी जमींदारान के हक़ मिलिकयत को तसलीम किया गया है व 'तुज्के तैमूरी' का हवाला देते हुए डाक्टर जाफ़री लिखते हैं कि :—

'In the Institutes of Timur, private property is clearly acknowledged as a bar to the claims of sovereign.'

एक और मौक़े पर कर्नल ब्रिग्स ने तहरीर किया है जिसकी असल इबारात पेश करता हूं :—

"..... We still find him (Aurangzeb) respecting the proprietary right of landowner."

उम्मीद ज़रूर है कि अगली किताब के सफ़ा १० पर इस मामले को बिल्कुल ही सफ़ा कर दिया है—असल इवेंट पेश करना है :—

"Some unknown person who has added a commentary under every paragraph has tried to show that "owner" everywhere meant owner of the crop, and that the owner of the land was really the King. But whoever goes through the original regulations intelligently will be convinced that such an interpretation is absurd."

मिनिस्टर रेवेन्यू ने आज जमींदारों को बहुत धमकियाँ दी हैं कि उनमें जमीन छीन ली जायेगी। इसका सही जवाब तो मेरे दोस्तों को वह जमींदारों देगे जो आए दिन एक एक इंच की मिल्किट के मामले पर अपनी जान दे देते हैं और दूसरे की जान ले लेते हैं। मैं तो सिर्फ़ उनमें यह दखलाना करना चाहता हूँ कि जब उनके नज़दीक जमींदारों मालिक जमीन ही नहीं हैं तो फिर वह उनमें क्या चीज़ छीनना चाहते हैं। बिल्कुल सच है "झाह कितना ही छियाया जाये लेकिन हक़ बात ज़वाँ पर आ कर रहती है"। क्या रेंट कलक्टर के पास भी कोई चीज़ ऐसी हो सकती है जिनके छीन लेने की आप को तमना हो। मुझे अक़मोस है कि आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने इस वक़्त तक इस मामले पर कुछ नहीं फ़रमाया वरना मुझे ज़वाबी तक्रोर करने में ज़्यादा आनामी होती। वहाँ हाल में आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू से यह दर्याफ़्त करना चाहता हूँ कि जब उनके नज़दीक जमींदारों मालिक जमीन ही नहीं हैं तो फिर रेंट एंड रेवेन्यू का कानून तर्कीम करने में क्या फ़ायदा। यह आप किनसे कह रहे हैं कि हक़ दवाँलकारी काश्तकारों को दे दिया जावे। मक़ान बनाने और दरज़न लगाने का हक़ काश्तकार को होना चाहिए। व अलफ़ाज़ दीगर यह जो कुछ किया जा रहा है महज़ कर्म (farce) है। इसी रूबान में कांग्रेस पार्टी के आनरेबुल मेम्बर साहबान ने एक मग़नवा से ज़्यादा गवर्नमेंट एस्टेट्स (Government estates) का ज़िक्र करते हुए यह तमलीम किया है कि उन काश्तकारों की हालत निस्वतन् ज़्यादा ख़राब है जिनका बराह रास्त गवर्नमेंट से ताल्लुक है और ज़मींदारों का वास्ता दरमियान में नहीं है। इसका क्या इलाज कि बावजूद इन तमाम बातों के ज़मींदारों तबक़े को ज़ायद और बे झूरत और खुदा जाने क्या क्या कहा जाता है। इन अलफ़ाज़ के साथ मैं अर्ज़ करता हूँ कि आनरेबुल मिनिस्टर साहब इज़हार फ़रमावें कि उनकी पालिसी ज़मींदारों की मिल्किट के मुताल्लिक़ क्या रहेगी।

* The Hon'ble the Minister of Revenue:

آنپبل منسٹر آف ریونیو —

جناب والا — جس وقت میں نے بجٹ کے موقع پر نواب جمشید علی خان صاحب کو یاد دلایا تھا تو میرا خیال نہیں تھا کہ وہ اتنی بڑی بحث کا باعث ہوگا۔ بعض اوقات زمینداروں کے ایسے مطالبے ہوتے ہیں کہ آسانی سے سمجھ میں نہیں آتے ہیں۔ تھوڑے دن کی بات ہے کہ گوردکھپور کے زمیندار نے ایک عجب بات کہی۔ گوردکھپور کے ضلع میں مہاراج گنج ایک تحصیل ہے۔ اس کے بارے میں کہا گیا کہ رکارڈس (records) بہت غلط ہیں۔ وہاں کے حکام اس نتیجے پر پہنچے کہ تصحیح کاغذات ہونے چاہئیں۔ اس کے لیے ایک افسر مقرر ہونا چاہیئے جو تصحیح کاغذات کریگا۔ جب تصحیح کاغذات ہو رہی تھی تو زمینداروں نے کہا کہ کاغذات غلط ہیں ان کی تصحیح ہونا چاہیئے لیکن جو کاغذات میں درج ہے وہ ثبوت مانا جائے۔ اسی طرح سے آج بھی نواب صاحب نے مطالبہ کیا

* Speech not revised by the Hon'ble Minister.

[The Hon'ble the Minister of Revenue.]

ہے۔ میں نے اُس روز کہا تھا کہ تاریخی واقعہ ہے کہ زمینداروں صاحبان زمین کے مالک نہیں ہیں ان کو حقوق ہیں کہ رینٹ (rent) وصول کریں۔ یہہ تاریخی واقعہ ہے۔ اس کو میں نے اُس روز کہا تھا اور آج بھی وہی کہتا ہوں۔ میں اس بات کو دعویٰ سے کہتا ہوں کہ کوئی بھی ایسی کتاب خواہ وہ ہندو راجاؤں کی یا مسلمان پادشاہوں کے وقت کی ہو یا انگریزوں کے وقت کی ہو کسی میں آپ یہہ نہیں دیکھ سکتے کہ وہ زمین کے مالک تھے۔ جو کچھ تعلقات گورنمنٹ و کاشتکاروں کے رہے ہیں وہ اتنے ہیں کہ گورنمنٹ زمین کی مالک ہے کاشتکاروں کو زمین کاشت کے لیے دی جاتی تھی۔ زمینداروں کا کام تھا کہ ان سے مطالبہ وصول کریں اور خزانہ میں داخل کریں۔ یہہ رشتہ ہمیشہ سے رہا ہے اور آج بھی ہے اور اس کے معنی زمیندار اور سمجھتے ہیں۔ ہم سمجھتے ہیں کہ زمیندار کے یہہ معنی رہے ہیں اور آئندہ جو قانون بنیگا اس میں بھی وہی معنی رہینگے۔ جو حقوق حاصل ہیں زمینداروں میں ان کو وہ حقوق دے قانون میں رہینگے۔ اس سے وہ سمجھتے ہیں کہ وہ زمین کے مالک ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ ان کو صرف لگان جمع کرنے کا حق ہے۔ اگر آپ ایک تانکہ والے کو ۹ آنہ دیتے ہیں تو آپ کا حق اتنا ہے کہ اس تانکہ پراسٹیشن پر چلے جائیں آپ تانکہ کے مالک نہیں ہو جائینگے۔ اسی طرح سے لکھنؤ اسٹیشن پر ایک والوں سے ۲ پیسہ و تانکہ والوں سے ۱ آنہ روز مقرر کر دیا گیا اس کے لیے تھیکیدار مقرر کر دیا گیا۔ اگر اس تھیکیدار نے حق مقرر کر دیا تو وہ اسٹیشن کا مالک نہ ہو جائیگا۔ یہاں کافی بحث ضروری قرار دیئے جائیں تو وہ اسٹیشن کا مالک نہ ہو جائیگا۔ میں نے کہا تھا میں کوئی مجھے زیادہ کہنے کی ضرورت نہیں ہے۔ لیکن جیسا کہ میں نے کہا تھا میں آج بھی کہتا ہوں۔ جو کچھ میں نے کہا تھا وہ تاریخی واقعہ تھا لیکن یہہ تو بہت پرانا اصول ہے اور ہمارے ہندوستان میں اس کے سوا دوسرا اصول نہیں مانا گیا کہ آراضی کی مالک گورنمنٹ ہے۔ گورنمنٹ نے خواہ وہ جاگیرداروں کی صورت میں دی ہو یا تھیکیداروں کی صورت میں دی خواہ روپیہ لیکر دی ہو لیکن جو کچھ حق دیا ہے وہ زمینداروں کو حق دیا ہے کہ وہ آراضی کا انتظام ان اصولوں کے مطابق کریں جو گورنمنٹ قانون کے ذریعہ سے عاید کرے اور جب تک وہ ان اصولوں کے ذریعہ سے انتظام کرتے رہینگے اور جو مطالبات ہوتے ہیں وہ ادا کرتے رہینگے اُس وقت تک چاہے وہ اپنے کو مالک کہیں یا تھیکیدار کہیں۔ لیکن جو حقوق ہیں وہی حقوق ان کے جاری رہینگے۔ میں نے جو کچھ اُس روز کہا تھا اُس سے میرا بھی مقصد تھا اُس کے سوا دوسرا مقصد نہیں تھا *

*The Hon'ble the Minister of Revenue : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू :

जनाब वाला, जिस वक़्त मैंने बहस के मौक़े पर नवाब जमशेद अली खां साहब को याद दिलाया था तो मेरा ख्याल नहीं था कि वह इतनी बड़ी बहस का बायस होगा। बाबू और क़ानून ज़मींदारों के ऐसे मतालवे होते हैं कि आसानी से समझ में नहीं आते हैं? थोड़े दिन की बात है कि गोरखपुर के ज़मींदार ने एक अजीब बात कही। गोरखपुर के ज़िले में महाराजगंज एक तहसील है। उसके बारे में कहा गया कि रिकार्ड्स (records) बहुत ग़लत हैं। वहाँ के हुक्काम इस नतीजे पर पहुँचे कि तसहीह कायज़ात होने चाहिए। इसके लिए एक अफ़सर मुक़र्रर होना

* Speech not revised by the Hon'ble Minister.

चाहिए जो नमस्ती कागजान करेगा। जब नमस्ती कागजान हो रही थी तो जमींदारों ने कहा कि कागजान गलत है उनकी नमस्ती होनी चाहिए लेकिन जो कागजान में दर्ज है वह सुबूत माना जाय। उसी तरह में आज भी नवाब साहब ने मुतालिवा किया है। मैंने उस रोज कहा था कि तारीखी वाक्या है कि जमींदारान साहबान जमीन के मालिक नहीं है उनको हुकूक है कि रेंट (rent) वसूल करे। यह तारीखी वाक्या है। इसको मैंने उसी रोज कहा था और आज भी वही कहना है। मैं उस वक्त को दब में कहना है कि कोई भी ऐसी किताब खोज वह हिन्दू राजा की या मुसलमान बादशाहों के वक्त की हो, या अंग्रेजों के वक्त की हो, किसी में आप यह नहीं दिखाने सकते कि वह जमीन के मालिक थे। जो कुछ मुतालिवा गवर्नमेंट व काश्नकारा के रह है, वे उनमें है कि गवर्नमेंट जमीन की मालिक है, काश्नकारों को जमीन काश्न के लिए दी जानी है। जमींदारों का काम था कि उनमें मुतालिवा वसूल करे और खजाने में दाखिल करे। यह निश्चय हमेशा से रहा है और आज भी है। और इसके माने जमींदार और समझते हैं। हम समझते हैं कि जमींदार के यह माने रहे हैं और आइन्दा जो कानून बनेगा, उसमें भी वही माने रहेंगे। जो हुकूक शामिल है जमींदारी में उनको वह हुकूक नये कानून में रहेंगे। इसमें वह समझते हैं कि वे जमीन के मालिक हैं, मैं समझता हूँ कि उनको सिर्फ लगान जमा करने का हक है। अगर आप एक टागा वाले को छ आना देते हैं तो आप का हक इतना है कि उस टागे पर स्टेशन पर चले जाये। आप टागा के मालिक नहीं हो जायेंगे। इसी तरह से लखनऊ स्टेशन पर एक्के वालों से दोपैसा व टागा वालों से १ आना रोज मुकरर कर दिया गया, इसके लिए ठेकेदार मुकरर कर दिया गया। अगर उस ठेकेदार के हक मौजूमी करार दिए जायें तो वह स्टेशन का मालिक न हो जायगा। यहाँ काफी बहस हुई। मुझे ज्यादा कहने की जरूरत नहीं है। लेकिन जैना कि मैंने कहा था, मैं आज भी कहना हूँ। जो कुछ मैंने कहा था, वह तारीखी वाक्या था। लेकिन यह तो बहुत पुराना उसूल है और हमारे हिन्दुस्तान में इसके सिवा दूसरा उसूल नहीं माना गया कि आराजी की मालिक गवर्नमेंट है। गवर्नमेंट ने स्वाह वह जागीरदारों की सूरत में दी हो या ठेकेदारों की सूरत में दी, स्वाह रुपया लेकर दी हो, लेकिन जो कुछ हक दिया है वह जमींदारों को हक दिया है कि वह आराजी का इन्तिजाम उन उसूलों के मुताबिक करे जो गवर्नमेंट कानून के जरीया से आयद करे। और जब तक वह उन उसूलों के जारे से इन्तिजाम करते रहेंगे और जो मुतालिवा होने है, वह अदा करने रहेंगे, उस वक्त तक चाहे वह अपने को मालिक कहे या ठेकेदार कहे, लेकिन जो हुकूक है, वही हुकूक उनके जारी रहेंगे। मैंने जो कुछ उस रोज कहा था, उसमें मेरा यही मकसद था, इसके सिवा दूसरा मकसद नहीं था।

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan

کیپٹن نواب محمد حمید علی خان —

آئریبل منسٹر صاحب سے میں ایک سوال کرنا چاہتا ہوں۔ آئریبل منسٹر صاحب کا خیال ہے کہ تاریخ سے یہ ثابت ہے کہ زمانہ قدیم میں زمینداران کی حیثیت تھیکہ دار کی تھی۔ برخلاف اس کے میرا یہ دعویٰ ہے کہ تاریخ سے زمینداران کی ملکیت ثابت ہے اور شاہان سلف نے خواہ ہندو ہوں یا مسلمان ہمیشہ زمینداران کی ملکیت کو تسلیم کیا ہے۔ تو میں یہ دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ کیا آئریبل منسٹر صاحب زمینداران کی بھی پوریشن تسلیم کرتے ہیں جو شاہان سلف نے تسلیم کی ہے اس بحث کو علحدہ رکھتے ہوئے کہ زمانہ قدیم کے پادشاہوں نے زمینداران کو تھیکہ دار تصور کیا ہے یا مالک زمین؟

[Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan.]

Captain Nawab Muhammad Jamshed Ali Khan : कैप्टेन नवाब मुहम्मद जमशेद अली खां :

आनरेबुल मिनिस्टर साहब से मैं एक सवाल करना चाहता हूँ । आनरेबुल मिनिस्टर साहब का खयाल है कि तारीख से यह साबित है कि ज़माना क़दीम में ज़मींदारान की हैसियत ठेकेदार की थी । बरखिलाफ़ इसके मेरा यह दावा है कि तारीख से ज़मींदारान की मिल्कियत साबित है और शाहाने सल्फ़ ने ख्वाह हिन्दू हों या मुसलमान, हमेशा ज़मींदारान की मिल्कियत को तसलीम किया है । तो मैं यह दरियाफ़्त करना चाहता हूँ कि क्या आनरेबुल मिनिस्टर साहब ज़मींदारान की वही पोज़ीशन तसलीम करते हैं जो शाहाने सल्फ़ ने तसलीम की है इस वहुस को अलहदा रखते हुए कि ज़माना क़दीम के बादशाहों ने ज़मींदारान को ठेकेदार तसब्बुर किया है या मालिके ज़मीन ।

The Hon'ble the Minister of Revenue :

آنریبل منسٹر آف ریونیو —
میرا خیال تھا کہ میں نے اس کو واضح طور پر کہہ دیا ہے — گورنمنٹ کو پورا حق ہے کہ اُس آراضی کے انتظام کے متعلق جیسا چاہے قانون بنائے — زمیندار صاحبان اُس وقت تک اُس قانون کے مطابق انتظام کرتے رہینگے جب تک موجودہ قانون قائم ہے اور اُن کے حق میں جس کو وہ مالکانہ حقوق کہتے ہیں کوئی صدمہ نہیں پہونچے گا *

The Hon'ble the Minister of Revenue : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू :

मेरा खयाल था कि मैंने इसको वाज़ै तौर पर कह दिया है । गवर्नमेंट को पूरा हक़ है कि उस आराज़ी के इन्तज़ाम के मुताल्लिक़ जैसा चाहे क़ानून बनाए । ज़मींदार साहबान उस वक़्त तक इस क़ानून के मुताबिक़ इन्तज़ाम करते रहेंगे जब तक मौजूदा क़ानून कायम है और उनके हक़ में जिसको वह मालिकाना हुकूक़ कहते हैं कोई सदमा नहीं पहुँचेगा ।

Syed Sajid Husain :

سید ساجد حسین —
کیا فیکٹریز (factories) اور بینکنگ (banking) ایک طرح سے اس نظریہ میں شامل ہیں *

Syed Sajid Husain : सैयद साजिद हुसेन :

क्या फ़ैक्टरीज़ (factories) और बैंकिंग (banking) एक तरह से इस नज़रिये में शामिल हैं ।

The Hon'ble the Minister of Revenue : — آنریبل منسٹر آف ریونیو —

اگر اسٹیٹ (state) کی طرف سے کوئی بینک (bank) قائم ہے اور اُس کا مینیجمنٹ (management) کسی شخص کو موروثی طریقہ پر دیا جائے اور اُس کو یہ حق حاصل ہو کہ اُس کو رہن اور بیع کرسکے تو وہ مینیجر بینک کا مالک نہیں ہو جائیگا *

The Hon'ble the Minister of Revenue : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ रेवेन्यू :

अगर स्टेट (state) की तरफ़ से कोई बैंक (bank) कायम है और उसका मैनेजमेंट (management) किसी शख्स को मौजूसी तरीक़े पर दिया जाये और उसको यह भी हक़ हासिल हो कि उसको रेहन और बय कर सके तो वह मैनेजर बैंक का मालिक नहीं हो जायगा ।

The Deputy Speaker : The question is that under sub-head A—Head of Province, Executive Council and Ministers—(g) Ministers, a reduction of Rs.1 is made.

The question was put and negatived

The Deputy Speaker : The question is that under Grant no. 10—Head of Account 25—General Administration a sum of Rs.1 13,85 2 63 be voted.

The question was put and agreed to

THE UNITED PROVINCES COURT FEES (AMENDMENT) BILL

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, will you permit me to make the motion in regard to this item not in exactly the same form in which it is printed on the agenda paper but in a slightly different form? The motion was that I may be given time for submitting the report of the select committee on the United Provinces Court Fees Act Amending Bill. The report of the select committee is ready and has been laid on the tables of the honourable members. Therefore I beg to move now that I beg to present the report today and that the time may be extended till today.

The Deputy Speaker : Yes, you can do so.

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Court Fees Act Amending Bill be extended till today and I beg to present the report.

The Deputy Speaker : The question is that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Court Fees Act Amending Bill be extended till today and that the report be laid on the table today.

The question was put and agreed to.

THE UNITED PROVINCES LEGISLATIVE CHAMBERS (MEMBERS' EMOLUMENTS) BILL

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Legislative Chambers (Members' Emoluments) Bill be extended till the 1st of April, 1938.

The Deputy Speaker : The question is that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Legislative Chambers (Members' Emoluments) Bill be extended till the 1st of April, 1938.

The question was put and agreed to.

THE UNITED PROVINCES STAMP (AMENDMENT) BILL.

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, here too I would request you to allow me to move the motion in the same form as I did in case of Item no. III.

The Deputy Speaker : Yes, you can do so.

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Stamps Act Amending Bill be extended till today and I beg to present the report.

The Deputy Speaker : The question is that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Stamps Act Amending Bill be extended till today and that the Hon'ble Minister of Justice be allowed to present the report today.

The question was put and agreed to.

THE UNITED PROVINCES MATERNITY BENEFIT BILL

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Maternity Benefit Bill be extended till 5th April, 1938.

The Deputy Speaker : The question is that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Maternity Benefit Bill be extended till 5th April, 1938.

The question was put and agreed to.

THE UNITED PROVINCES TRADES DISPUTES BILL

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, I beg to move that the time for the submission of the report of the Select Committee on the United Provinces Trades Disputes Bill be extended till the 31st July, 1938.

The Deputy Speaker : The question is that the time for the submission of the report of the select committee on the United Provinces Trades Disputes Bill be extended till 31st July, 1938.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Minister of Justice : May I also inform the House that Government proposes to take up the United Provinces Court Fees Act Amending Bill on the 6th April and following days?

(The Assembly then adjourned at 6.5 p. m. till the following day.)

G. S. K. HYDRIE,

LUCKNOW :
The 29th March, 1938.

*Secretary, Legislative Assembly,
United Provinces.*

APPENDIX A

(See page 503, supra)

Statement showing the annual allocation of the Government of India grant of 11½ lakhs for rural reconstruction work to be spent in five years referred to in answer to starred question no. 65 for 29th March, 1934, asked by SHRI JAGAN PRASAD RAYAT

Name of division	Name of district	Amount allocated on rural population basis per year in—	Amount to be spent on—		
			Water-supply	Communications	Seed
		Rs.	Rs.	Rs.	Rs.
Meerut	Dahra Dun ..	850	..	580	..
	Baharanpur ..	4,410	2,000	1,500	910
	Muzafarnagar ..	4,026	1,000	2,340	720
	Meerut ..	6,985	3,000	3,000	985
Agra	Rulandshahr ..	5,025	2,500	1,600	955
	Aligarh ..	5,180	2,500	1,700	980
	Muttra ..	2,540	1,000	1,000	840
	Agra ..	4,000	2,000	1,200	800
Rohilkhand	Mainpuri ..	3,675	2,000	1,000	675
	Etah ..	3,850	2,000	1,000	650
	Bareilly ..	4,600	2,000	1,700	900
	Dunor ..	3,420	1,500	1,000	720
Allahabad	Fudann ..	4,700	3,000	1,000	700
	Moradabad ..	5,225	2,500	1,500	925
	Shahjahanpur ..	4,100	2,000	1,200	900
	Pilibhit ..	2,040	1,000	..	1,040
Jhansi	Farrukhabad ..	4,015	2,000	1,200	815
	Etawah ..	3,500	2,000	1,000	550
	Cawnpore ..	5,055	2,500	1,700	855
	Fatehpur ..	3,450	1,700	1,000	750
Benares	Allahabad ..	6,740	3,000	2,800	945
	Jhansi ..	2,680	1,400	880	800
	Jalaun ..	2,010	1,100	700	210
	Hamirpur ..	2,435	1,500	500	435
Gorakhpur	Banda ..	3,070	2,500	..	570
	Benares ..	4,240	2,000	1,200	940
	Mirzapur ..	3,710	2,000	800	910
	Jaunpur ..	6,185	3,000	2,200	985
Kumaun	Ghazipur ..	3,870	2,000	1,000	870
	Ballia ..	4,415	2,000	1,600	815
	Gorakhpur ..	17,945	10,000	5,000	2,945
	Basti ..	10,745	5,000	4,000	1,745
Lucknow	Azamgarh ..	7,885	3,500	3,000	1,385
	Naini Tal ..	1,220	1,220	..	..
	Almora ..	3,020	2,000	1,020	..
	Garhwal ..	2,780	2,000	780	..
Fyzabad	Lucknow ..	2,570	1,000	800	770
	Unao ..	4,290	2,000	1,800	990
	Rae Bareilly ..	4,930	2,000	2,000	930
	Sitapur ..	5,770	3,000	1,800	970
Bareilly	Hardoi ..	5,470	2,500	2,000	910
	Kheri ..	4,716	2,000	1,800	916
	Fyzabad ..	5,790	3,000	1,800	990
	Gonda ..	7,970	3,500	3,000	1,470
Bareilly	Bahraich ..	5,705	3,000	1,600	905
	Sultanpur ..	5,490	2,500	2,000	990
	Partabgarh ..	4,570	2,500	1,200	870
	Bareilly ..	5,260	2,500	1,800	960

APPENDIX B

(See page 508, *supra*)

Copy of representation referred to in answer to starred question no. 95, for the 29th March, 1938, asked by SHRI JAGAN PRASAD RAWAT.

To

THE MINISTER OF EDUCATION,

UNITED PROVINCES, LUCKNOW.

Dated the 23rd December, 1937.

SIR,

WE, the undersigned trustees of the Agra College, invite your serious attention to the following that under the rules there can be fifty trustees in the Trust Committee of the Agra college but at present there remain only 39 thus there are 11 vacancies to be filled in.

As most of the present trustees of the institution are of outside Agra it is, therefore, in the interest of better and efficient administration of the institution highly desirable that the said 11 vacancies soon be filled up by appointing local trustees.

We have the honour to be,

SIR,

Your most obedient servants,

(Sd.) A. L. CHATURVEDI.

(Sd.) JOTI PRASAD UPADHYAYA. •

APPENDIX C

(See page 509 *supra*)

Copies of complaints referred to in answer to starred question no. 100 for 29th March, 1938, asked by SHRI JAGAN PRASAD KAWAT

To

HIS EXCELLENCY THE GOVERNOR,
UNITED PROVINCES.

MAY IT PLEASE YOUR EXCELLENCY,

THE humble petitioner with tears in his eyes begs to approach your Excellency that it is not yet a Gandhi Raj and is that of the British Government in which justice alone is the stone of the British Administration and the lion and cow drink on one terry. The petitioner unfortunately finds to the contrary inasmuch as, my real brother Jhallu was murdered in the Bateshar Fair in the year 1935 by the accused Lalla Singh, his servant Saktu, his friend Sada Shiva, his another servant Mata Badal and his another friend Mahadev Singh, police station Dalman, district Rae Bareli. That inspite of there being ample proof and even more than enough evidence no action is taken against the accused either by the district authorities of Agra and Rae Bareli and the petitioner became tired by taking all possible steps before the said district authorities of both districts. It is clear that the applicant came to the Bateshar Fair and identified the photo, *dhoti* clothes of my murdered brother at police station Bah, district Agra, and Saktu accused gave out in the village that the aforesaid accused murdered Jhallu and he was beaten for refusing to throw away the dead body of my brother Jhallu to some safe place. The apparent cause of the suppression of this case is that the police of Rae Bareli District which is friend with the accused as is fortified by the fact that a mare worth Rs.500 is accepted by the Sub-Inspector, Dalman Police Station and hence no true report is received by the Agra District police where the occurrence took place and the Agra Courts have got jurisdiction but are unable to do anything for want of a true report from Rae Bareli police. It is strange that Agra and Rae Bareli Police have made enquiries but with no useful results owing to the facts mentioned above.

Prayer

Pray for justice even at the neck of my life or else I may be also put to shoot by the Government. I am tired for getting justice and it will be my first aim to get it till I reach the grave regarding the murder of my brother Jhallu in the broad day light.

Begging for a reply.

Your humble applicant,

(Sd.) SURAJ BALI,

son of JUGGA, Carpenter, living in the Paras Ram ki
Galli, Kacherighat, Agra in the house of LAOHRMAN,
Attar Seller, Kacherighat, Agra.

Dated the 26th April, 1937.

To

THE DEPUTY SECRETARY TO GOVERNMENT,
UNITED PROVINCES,
POLICE DEPARTMENT, LUCKNOW.
Dated the 20th July, 1938.

SIR,

WITH profound respects and utmost submission the poor petitioner begs to submit that the petitioner has been informed by the Secretary to His Excellency the Governor of the United Provinces through his letter no. 935/Ptn. G. S., dated 7th July, 1937 that his petition, dated 5th July, 1937, regarding the broad day light murder of his real brother in the Bateshwar Fair at Agra District, submitted by the applicant, has now been forwarded to your honour for favour of kind consideration and disposal.

That the petitioner has been very impatiently waiting the result by your honour but as a couple of days have passed since the matter has been receiving your favourable consideration, the applicant also wish to submit the same facts once more again before your Lordship with fervent hopes that the ends of justice would now meet for ever and the offenders who have so far been escaping from their tactics will be brought to courts of justice.

The brief facts of the case are as follows :

That the applicant and Jhallu his brother are the residents of mauza Rampore, police station Dalmau, district Rae Bareli, and that the accused persons who have brutally murdered his brother are (1) Lalla Singh, son of Priyag Singh, Thakur. (2) Saktu, son of Dauju, Kumhar, resident of Tara, police station Dalmau, (3) Sada Sheo, son of Shiam Lal, Brahman, Mata Badal, son of Debi, caste Dharkar, resident of Bibipur, police station Dalmau, of the same district.

That Lalla Singh no. 1 used to visit, Jhallu and several times induced him to accompany him to Bateshwar and so the other accused and hence all of them held a conspiracy and took my brother Jhallu to Bateshwar Fair, in Agra District. Jhallu had also carried with him Rs.200 for purchase of a camel.

That after 15 or 16 days when the fair was over the accused no. 1 and 2 reached their place and the applicant asked them about his brother but they said that Jhallu would be coming afterwards.

That after waiting for some time, when Jhallu did not turn up the applicant identified the clothes and a photo of the brother Jhallu at police station Bah, district Agra, in which circle Bateshwar place lies.

That the applicant returned to his native place Rae Bareli and narrated the whole incident of murder in the village and also asked the accused persons, but out of them accused no. 2 also expressed his suspicion on other co-accused as accused no. 2 was asked by the other accused to throw the dead body at some lonely place after they have murdered him and snatched by these persons. These facts besides other completely proved that Jhallu was murdered by these persons.

That being the poor man the applicant only took the procedure of a sending his detailed report to the District Officers at Agra and Rae Bareli and he could send no less than 48 (forty-eight) application to the police and other authorities but nothing of any kind was resulted

in them. The accused persons very well pleased the Dalmau and Rae Bareli Police and hence they never challaned. All sorts of enquiries were made but the accused are not dealt with even today and they are enjoying the best escapement from their capital crime.

That the applicant during this course of time had spent whatever he had with him as he is a poor carpenter getting hardly 6 annas a day and is only surviving and is wandering from one place to another and is only sending such applications by raising subscription, begging, etc. as would appear to your honour by the enclosed copy of a pamphlet which he circulated among his caste to help him.

That being tired all round the applicant has ultimately thrown himself at your honour's feet and at the Door of Justice of the benign Government that truth will prevail and that the legislature of the Government is not hampered in any way.

It is, therefore, prayed that an enquiry be ordered by the higher officers of Rae Bareli and Agra Police and the culprits be brought to courts and punished and in case nothing is done the applicant also be ordered to be put to death and he shall gladly meet his death without any complaint.

Applicant,

(Sd.) SURAJ BALI,

son of JUGGA, Carpenter, resident of Rampore,
police station Dalmau, Rae Bareli at present in house
no. 453 of BABU BHAWANI SHANKAR Deputy Collector,
Kacheryhat, Agra.

Copy of letter, dated the 5th July, 1937, from SURAJ BALI, son of JUGGA, by caste Barhai, resident of Pattal Gilli, Kicheri Ghat, in the house of GAURI SHANKAR, Bania, house no. 453, Agra, to the Governor, United Provinces, Lucknow.

MAY IT PLEASE YOUR EXCELLENCY—

The humble petitioner with tears in his eyes begs to approach your Excellency that it is not yet a Gandhi Raj and is that of the British administration and the lion and the cow drink on one ferry. The petitioner unfortunately finds to the contrary in as much as, my real brother Jhallu was murdered in the Bateshwar Fair in the year 1935, by the accused Lalla Singh, his servant Saktoo, his friend Sada Sheo his another servant Mata Badal and his another friend Mahadeo Singh, police station Dalmau, district Rae Bareli. That in spite of there being more than enough proof no action is taken against the accused either by the district authorities of Agra District or Rae Bareli and the petitioner became tired by taking all possible steps before the said district authorities of both districts. It is clear that the applicant came to the Bateswar fair and identified the photo, dothi, clothes of my murdered brother in police station Bah and Saktoo to gave out in the village that the aforesaid accused murdered Jhallu and he was beaten for refusing to throw away the dead body of my brother to some safe place. The apparent cause of suppression of this case is the police of

Rae Bareli district which is friend with the accused, which is fortified by the fact that a mare worth Rs.500 has been accepted by the Sub-Inspector, Dalmau, and thus no true report is received by the Agra District where the occurrence took place and the Agra Courts have got jurisdiction but are unable to do anything for want of true report from Rae Bareli police. It is strange that Agra and Rae Bareli police have made enquiry but with no useful result.

Pray for justice even at the neck of my life or else I may be also put to shoot by the Government, I am tired for getting justice and it will be my first aim to get it till I myself reach the graves.

Begging for reply.

To

THE DEPUTY SECRETARY TO GOVERNMENT,
UNITED PROVINCES, POLICE DEPARTMENT,
LUCKNOW.

SIR,

With profound respects and utmost submission the poor petitioner begs to submit that the petitioner has been informed by the Secretary to His Excellency the Governor of United Provinces through his letter no. 935/Ptn. G. S., dated the 7th July, 1937 that his petition dated the 5th July, 1937, regarding the broad day light murder of his real brother in the Bateshwar Fair at Agra District, submitted by the applicant, has now been forwarded to your honour for favour of kind consideration and disposal.

That the petitioner has been very impatiently waiting the result by your honour but as a couple of days have passed since the matter has been receiving your favourable consideration the applicant also wish to submit the same facts once more again before your lordship with fervent hopes that the ends of justice would now meet for ever and the offenders who have so far been escaping from their tactics will be brought to court of justice.

The brief facts of the case are as follows :

That the applicant and Jhallu his brother are the residents of mauza Rampore, police station Dalmau, district Rae Bareli, and that the accused persons who have brutally murdered his brother are (1) Lalla Singh, son of Priyag Singh, Thakur, (2) Saktu, son of Dauju, Kumhar, resident of Tara, police station Dalmau, (3) Sada Sheo, son of Shiam-Lall Brahman, Mata Badal, son of Debi, caste Dhar, resident of Bibi pur, police station Dalmau, and (5) Mahadeo Singh, son of Sarabjit, Thakur, resident of Bansi, police station Dalmau, of the same district.

That Lalla Singh no. 1 used to visit Jhallu and several times induced him to accompany him to Bateshwar and so the other accused and hence all of them held a conspiracy and took my brother Jhallu to Bateshwar Fair in Agra District. Jhallu had also carried with him Rs.200 for purchase of a camel.

That after 15 or 16 days when the fair was over the accused no. 1 and 2 reached their place and the applicant asked them about his brother but they said that Jhallu would be coming afterwards.

That after waiting for some time, when Jhallu did not turn up applicant grew suspicious and left for Bateshwar Fair. Here the applicant identified the clothes and a photo of the brother Jhallu at police station Bah, district Agra in which circle Bateshwar place lies.

That the applicant returned to his native place Rae Bareilly and narrated the whole incident of murder in the village and also asked the accused persons, but out of them accused no. 2 also expressed his suspicion on the other accused as accused no. 2 was asked by the other accused to throw the dead body at some lonely place after they have murdered him and snatched by these persons. These facts besides other completely proved that Jhallu was murdered by these persons.

That being the poor man the applicant only took the procedure of sending his detailed report to the District Officers at Agra and Rae Bareilly and he could send no less than 48 (forty eight) applications to the police and other authorities but nothing of any kind was resulted in them. The accused persons very well pleased the Dalman and Rae Bareilly Police and hence they were never challaned. All sorts of enquiries were made but the accused are not dealt with even today and they are enjoying the best escapement from their capital crime.

That the applicant during this course of time had spent whatever he had with him as he is a poor carpenter getting hardly 6 annas a day and is only starving and is wandering from one place to another and is only sending such applications by raising subscriptions, begging, etc. as would appear to your honour by the enclosed copy of a pamphlet which he circulated among his caste to help him.

That being tired all round the applicant has ultimately thrown himself at your Honour's feet and at the Door of Justice of the benign Government that truth will prevail and that the legislature of the Government is not hampered in anyway.

It is therefore prayed that an enquiry be ordered by the higher officers of Rae Bareilly and Agra police and the culprit be brought to courts and punished and in case nothing is done the applicant also be ordered to be put to death and he shall gladly meet his death without any complaint.

Applicant,

SURAJBALI, son of JUGGA, Carpenter, resident of
Rampore, P. S. Dalman, Rae Bareilly,
at present in house no. 458 of B. BHAWANI SHANKER,
Deputy Collector, Kacherighat, Agra.

Dated the 30th July, 1937.

To

THE HON'BLE PREMIER,
MINISTER FOR LAW AND ORDER,
UNITED PROVINCES GOVERNMENT,
LUCKNOW.

SIR,

MOST respectfully the applicant begs to approach you with the following serious grievances :

That the applicant is a permanent resident of mauza Rampur, police station Dalman, district Rae Bareilly,

That the applicant's brother Jhallu, son of Jugga, aged about 40 years left for Bateshwar Fair, police station Bah, district Agra to purchase camels along with (1) Lalla Singh son of Prag Singh, by caste Thakur, (2) Saktu, son of Baiju Kumhar (servant of Lalla Singh), resident of village Tarapore (a mile from the applicant's village,) police station Dalmau, (3) Sada Shiva, son of Shyam Lal, Brahman, (4) Mata Badal, son of Devi, by caste Thakur, resident of Bibipore, police station Dalmau and (5) Mahadeo Singh, son of Sarabjit, by caste Thakur, resident of Bansi, police station Dalmau, district Rae Bareilly in the month of November, 1935.

That the above named Lalla Singh had induced the deceased Jhallu to accompany him to Bateshwar with the designed purpose of robbing him. .

That when the aforesaid persons had reached their homes after about 15 days and not Jhallu deceased the applicant anxiously and suspiciously inquired of them the whereabouts of the deceased Jhallu and was told to put him off the line, that the deceased has not yet left the Bateshwar Fair, and would be coming back some days after.

That the applicant after waiting for some days went to the said Bateshwar Fair and when he reached Bah (Agra District) he was horrified to learn of the murder of his brother Jhallu and to identify the photo of the corpse of Jhallu and clothes besmeared with the human blood.

The post-mortem examination of the corpse of Jhallu was held at the Thomson Hospital, Agra. That the applicant then went back to his village and approached the above-named persons for details of the crime. That Saktu Kumhar admitted, rather confessed in a round about way his and other companions, complicity in the matter and that on the point of death he (Saktu) was made to assist the conspirators.

That all these facts and incidents were duly reported to the police authorities at Agra and Rae Bareilly as early as December, 1935 and remained continuously agitating for an impartial trial and thorough enquiry into this ghastly murder.

That the applicant has submitted innumerable applications and complaints against the police affairs conducting the investigation to the District Magistrate and the Superintendent of Police, Agra, but with no result.

That the applicant several times submitted the list of his witnesses to the District Magistrate and the Sub-Divisional Magistrate to prove the offence of the accused noted above and prayed that the offence under section 302, Indian Penal Code, be started on the complaint of the applicant (if the police is for certain reasons unable to challan the case as I tried my level best for it but failed) and that the applicant undertakes to prove the offence but neither the District Magistrate nor the Sub-Divisional Magistrate paid any heed to the only remedy of the applicant because the police officer of District Rae Bareilly or Agra would not tolerate the idea and the complaint case under section 302, Indian Penal Code, would bring discredit to the authorities of both the districts of Rae Bareilly and Agra. As a matter of fact Rae Bareilly Police is also siding with the accused as the same

has been won over and the Rae Bareilly police has no jurisdiction, the murder having taken place in the district of Agra.

That the applicant has submitted no less than 50 applications, complaints and petitions to the District Magistrate, Superintendent of Police, Agra, but none of them ever cared to look into the matter or even to order for an enquiry and to find the real cause of murder.

That the applicant last time applied to the District Magistrate, Agra, on 27th August, 1937 with the prayer that an enquiry be made in the matter and that the applicant would himself adduce evidence of the offence and the learned District Magistrate who simply signs what the reader reports or writes rejected the application on the ground that the police is not starting the case.

That the applicant also approached your learned predecessor—Nawab Cnattari Government—by a petition no. 1961(1)/VIII—252 but so far nothing has been done. Officers at Agra have not even been asked to make an enquiry into the matter or to place before your honour all the papers including the application and complaints of the applicant concerning this serious crime and also the report of the Police Officer, Bah, district Agra.

That it is really very surprising that even when the popular Government is in power and looks to the needs of down trodden and opens out justice to all alike such ghastly murders and abominable crimes should go undetected and unpunished.

That the Police of Bah police station is at the root of this entire matter and have colluded with the accused persons and the officials at Agra have not the moral courage to dig out the matter and take any initiative.

That the applicant is a poor man and has come down to the state of begging simply on account of the attempt to bring the accused to the book and avenge for the cold murder of his brother Jhallu.

That poverty is the only sin and drawback of the applicant and the reality about his state of affairs and the matter can also be judged by the accompanying pamphlet which he had to bring out for his sustenance and to meet the expenses of administration of justice.

That the officials both at Agra and Rae Bareilly have in a way encouraged the hushing up of the crime for the aforesaid reasons.

Prayer—It is, therefore, very humbly prayed that an impartial enquiry be held into the matter and the officers responsible for this suppression of crime be dealt with according to law.

It is further prayed that the applicant be permitted to start the case under section 302, I P. C. and adduce his evidence, under section 202, Criminal Procedure Code, which legitimate right has been disallowed for no reason except prestige and displeasure of police, in support of his allegations of the commission of such a heinous crime.

Your humble applicant—

SURAJ BALI, son of JUGGA,

*by caste Carpenter, resident of Rampur,
police station Dalmau, district Rae Bareilly.*

*at present residing in house no. 458 of BABU BHAWANI SHANKER
Kachehrighat, Agra, United Provinces.*

Dated 8th September, 1937.

SURAJ BALI

To

THE HON'BLE PREMIER,
UNITED PROVINCES GOVERNMENT, LUCKNOW.

SIR,

Most humbly and respectfully the petitioner begs to submit as follows :

That the petitioner is a poor man living from hand to mouth.

That the petitioner approached your honour through an application by registered post, dated the 8th September, 1937, praying for an inquiry and trial of the offence of murder of his brother Jhallu in November, 1935 in the jurisdiction of *Bah Police* station district *Agra*, the receipt of which has been acknowledged by your honour's office, *vide* G-221, dated the 1st October, 1937.

That this acknowledgment receipt was delivered to him only some 5 days ago.

That almost about 2 months are over and so far nothing has been done in this behalf by the district authorities here nor any beginning is made of any inquiry.

That the petitioner brought all the facts to your honour's notice and also gave some clues to the commission of the offence.

That the humble petitioner has moved about 50 applications to your honour's officials in this behalf but to no use.

It is therefore humbly prayed to your honour to kindly *order an immediate inquiry into the alleged offence through some independent officer and the petitioner be permitted to start the case on his complaint in the interests of justice and equity.*

Your humble petitioner,
SURAJ BALI, son of JUGGA,
Carpenter.

Suraj Bali, son of Jugga.
House no. 458,
Katcherighat, Agra.

KATCHERIGHAT, AGRA,
House no. 458.

DEAR SIR,

It is to bring to your personal notice for favour of an early and adequate action that I take the liberty of addressing you personally Sir, for which I hope you would excuse me.

Some 2 months ago I submitted a petition to Your Honour's Government praying for an inquiry into the murder of my brother Jhallu in 1935 in Bah Police Circle (Agra District). Some 7 days ago I received a letter purporting to be dated the 1st October, 1937 from your office saying that matter is receiving attention.

But so far nothing has been done by the officials here at Agra nor they seem to propose to do anything in this behalf.

It has been reliably known to me that my application with your honour's order there on is with the Superintendent of Police, Agra, and he has kept it in his box and is making no inquiry.

Once or twice the applicant wanted to see him (Superintendent) personally during the office hours but he was not allowed and was simply directed to put his submission in black and white and drop the same in a wooden box affixed in the wall outside his office.

You will know, Sir, the fate of such applications for there is no guarantee that all of them would reach him and receive his attention.

Moreover, Sir, this practice of simply putting applications is of no great public use.

It is high time that such practices calculated to keep and perpetuate aloofness should at once be ordered to be discontinued.

I thought it my duty to bring to your kind notice this minor thing and hence I have written that.

I hope and trust that your honour would be pleased to make suitable arrangements in connexion with my petition.

Yesterday I have sent a reminder also to your office.

Yours truly,

SURAJ BALI, son of JUGGA,

By caste Carpenter, Katcha ighat, Agra.

N.B.— The accompanying pamphlet will reveal the real state of things in this matter.

LEGISLATIVE ASSEMBLY, UNITED PROVINCES

Wednesday, 30th March, 1938

THE Assembly met at the Assembly Hall, Lucknow, at 11 a.m.
The Hon'ble Shri. Purushottamdas Tandon in the Chair.

LIST OF MEMBERS PRESENT (153)

Abdul Hakeem.	Jafar Hasan Khan.
Abdul Wali	Jagannath Bakhsh Singh, Raja.
Achal Singh.	Jagannath Prasad Agarwal.
Ahmad Ali Khan Alvi, Raja.	Jagan Prasad Rawat.
Ajit Prasad Jain.	Jajmohan Singh Negi.
Akhtar Hasan Khan.	Jang Bahadur Singh, Raj Kumar.
Anand Singh.	Jata Shankar Shukla.
Anusuya Prasad Bihuguna.	Jawahar Lal.
Atma Ram Govind Kher.	Jiva Lal.
Azis Ahmad Khan.	Jugal Kishore.
Badan Singh.	Jwala Prasad Jigyasu.
Badr-ud-din, Khan Bahadur.	Kailas Nath Katju, The Hon'ble Dr.
Balwant Singh.	Kamlapati Tewari.
Bansgopal.	Karan Singh Kane
Banshi Dhar Misra.	Karimur Raza Khan.
Bhagwan Din Misra.	Kashi Prasad Rai.
Bhagwan Singh	Keshava Chandra Singh.
Bhawani	Keshava Deva Malaviya.
Bhim Sen.	Keshav Gupta.
Bibhut Singh, Rai Sahib.	Khaligazzaman.
Bihari Lal.	Khub Singh
Birbal Singh.	Khushi Ram.
Bireshwar Singh.	Khushwaqt Rai.
Bisheshwar Dayal Seth, Raja.	Krishna Chandra.
Buddhu Singh.	Krishnanand Nath Khare.
Chandra Bhanu Gupta.	Krishna Nath Kaul.
Charan Singh.	Lakhan Das Jatav
Chet Ram.	Lakshmi Devi
Chheda Lal Gupta.	Lakshmi Shankar Bajpai.
Dau Dayal Khanna.	Lal Bahadur Shastri.
Dayal Das.	Lal Bihari Tandon
Deo Narayan Bhartiya.	Lalta Bakhsh Singh.
Durga Narayan Singh, Major Raja.	Lotan.
Dwarka Prasad.	Maharaj Tyagi.
Fasih-ud-din, Khan Bahadur.	Maharaj Singh, Kunwar Sir.
Gajadhar Prasad.	Mahmud Hussain Khan.
Ghulam Hasan.	Malkhan Singh.
Gopi Nath Srivastava	Manik Chand.
Govind Ballabh Pant, The Hon'ble Shri.	Manak Singh
Govind Chandra Rai.	Mangat Singh.
Habibullah, Muhammad.	Manni Lal Pandey.
Har Govind Pant.	Mijaji Lal.
Haril.	Mohan Lal Gautam.
Harish Chandra Bajpai.	Mubashir Hussain Qidwai.
Harnath Prasad.	Muhammad Adil Alhasi.
Har Prasad Singh.	Muhammad Ekram Khan.
Hasan Ali Khan.	Muhammad Farooq.
Hoti Lal Agarwala.	Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz.
Hukum Singh.	Muhammad Ishaq Khan.
Husain Zaheer.	Muhammad Ismail.
Indradeo Tripathi.	Muhammad Ismail Khan.
Iqbal Ahmad Khan Sohail.	Muhammad Jan Khan.
Ishwar Saran.	Muhammad Mehdi, Raja.
Islam Ullah Khan.	Muhammad Suleman Ansari.

Muhammad Yusuf, Nawab Sir.
 Mukerjee, B. K.
 Munfalt Ali.
 Murari Lal.
 Nafisul Hasan.
 Narain Das.
 Narendra Deva.
 Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur
 Haji Muhammad.
 Paltu Ram.
 Paragi Lal.
 Parasram Rai.
 Parbati Kunwari, Rajmata.
 Phool Singh.
 Prithivi Raj Singh.
 Prag Narayan, Rai Bahadur.
 Prakashvati Sud.
 Prayag Dhvaj Singh.
 Purnamasi.
 Pyare Lal Sharma.
 Radha Mohan Singh.
 Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.
 Rafiuddin Ahmad.
 Raghunath Vinayak Dhulekar.
 Raghuvansh Narayan Singh.
 Raja Ram Shastri.
 Ram Chandra Paliwal.
 Ram Charitra.
 Ram Dhari Pande.
 Rameshwar Dayal.
 Ram Kumar Shastri.
 Ram Nareesh Singh.
 Ram Prasad Tamta.
 Ram Sarup Gupta.
 Ranjit Sita Ram Pandit.
 Rizwan Allah.
 Rukum Singh Rathor.
 Sadho Singh.

Said-ud-din Ahmad.
 Sajid Husain.
 Sampurnanand, The Hon'ble Shri.
 Satyavati Devi.
 Shahid Husain, Begum.
 Shams-her Jang.
 Shankar Dutt.
 Shanti Swarup.
 Shatrughan Singh.
 Shaukat Ali Khan, Muhammad.
 Sheo Dayal Upadhyaya.
 Shibban Lal Saksena.
 Shiva Mangal Singh.
 Shiva Ram Duvedi Vaid.
 Shonitidevi Mittra.
 Sita Ram Asthana.
 Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieut. M.
 Sunderlal Gupta.
 Suraj Prasad Avasthi.
 Surendra Bahadur Singh.
 Surya Narayan Singh.
 Tahir Husain.
 Thungamma, Bolar.
 Todor Singh Tomar.
 Uma Nehru.
 Venkatesh Narayan Tivary.
 Vidyavati Rathor.
 Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs.
 Vijaypal Singh.
 Vishwambhar Dayal Tripathi.
 Vishwanath Prasad.
 Walford, H. G.
 Yajna Narayan Upadhyaya.
 Zahiruddin Faruki.
 Zahirul Hasanain Lari.
 Zahur Ahmad.
 Zainul Abedin.
 Ziaul Haq, Khan Bahadur, Muhammad.

QUESTIONS AND ANSWERS

STARRED QUESTIONS

*1—3. Shri Chandra Bhanu Gupta : [*Postponed.*]

*4—16. Shri Ram Prasad Tamta : [*Postponed.*]

ALLOWANCES PAID TO THE CIVIL SURGEON, LUCKNOW

*17. Shri Jiva Lal Duvedi (*absent*) : What are the allowances of the Civil Surgeon, Lucknow, beside his grade pay?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government (Shri Atma Ram Govind Kher) : The Civil Surgeon, Lucknow, draws, in addition to his grade pay, an allowance of Rs.200 per mensem from the Lucknow University for his duties as part-time Reader in Forensic Medicine at the King George's Medical College and Rs.50 per mensem from Government for his duties as the Medico-legal Expert to Government.

*18. Shri Jiva Lal Duvedi (*absent*) : Is he the Medico-legal Officer and the Lecturer of Medical Jurisprudence at King George's Medical College? If so, how many post-mortems and examinations of injury cases has the present Civil Surgeon personally conducted since he has taken over charge, and how many such cases have been done by his subordinates during the same period?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: He is the Medico-legal Expert to Government and Reader in Forensic Medicine at the King George's Medical College. The present Civil Surgeon has, since taking over charge, conducted 49 post-mortem examinations and has examined 132 injury cases. His assistants have done 18 post-mortem cases and examined 24 injury cases during the same period.

*19. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): What are his allowances as the Lecturer, and how much time is he expected to devote daily to that work?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: His allowance as Reader is Rs 200 per mensem. He is expected to demonstrate to the students and to do post-mortem work, as cases occur. He has also to prepare the students in the curriculum in his subject for the M. B., B. S., degree of the Lucknow University. The work depends on the number of cases sent in by the Police and the hospitals and regular hours of work every day cannot be fixed.

*20. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): Is not any Indian of equal qualifications available for the same post on the same pay?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The Civil Surgeoncy of Lucknow is reserved for a British officer of the I. M. S. by orders of the Secretary of State and so long as this reservation continues, no Indian officer can be appointed to do the work. The question of appointment of an Indian officer does not therefore arise.

ASSISTANT INSPECTOR OF SCHOOLS, MEERUT DIVISION

*21. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): Who is the Assistant Inspector of Schools in Meerut Division?

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanand): Munshi Asadullah Kazimi, M.A.

*22. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): How long has he been there?

The Hon'ble the Minister of Education: Since April 16, 1935.

*23. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): Is he a resident of the same division?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes, of the Saharanpur District.

*24. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): When is his transfer due?

The Hon'ble the Minister of Education: No time limit is fixed.

*25. Shri Jiva Lal Duvedi (absent): Does the Government approve of the policy of posting officials in the localities to which they belong?

The Hon'ble the Minister of Education: There is no fixed rule on the subject and each case is dealt with on its merits.

APPOINTMENTS IN THE RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT

*26. Shri Mahabir Tyagi (absent): When were the appointments of the District Organizers, District Inspectors, Divisional Superintendents and the Assistant Commissioner made after Government took in hand the re-organization of the Rural Development Department?

The Hon'ble the Minister of Justice (Dr. Kailas Nath Katju): (i) Assistant Rural Development Officer was appointed from November 12, 1937.

(ii) Divisional Superintendents—One from November 22, 1937.

Six from December 1, 1937.

One from December 5, 1937.

Two from December 7, 1937.

(iii) Three inspectors from January 3, 1938.

(iv) Organizers—Except in the Kumaun Division the organizers in other divisions were appointed from January 10, 1938. In the Kumaun Division the appointments were made from February 1, 1938.

Two organizers in the Agra and Muttra Districts and one organizer in the Banda District were appointed from January 17 and 18, 1938, respectively. Some additional appointments have been made in the Aligarh, Meerut, Bulandshahr Districts from February 15, 1938, and in the Bahraich District from March 1, 1938.

*27. Shri Mahabir Tyagi (absent): Have they been paid any salaries since their appointment? If so, when was the first payment made?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) Orders were issued on February 11, 1938.

(ii) Government have no information on the point.

*28. Shri Mahabir Tyagi (absent): (a) Have any funds been allotted for disbursement in the different districts of the province?

(b) Who is the disbursing authority in the districts?

(c) Has any of the aforesaid money been actually spent in the villages so far?

The Hon'ble the Minister of Justice: (a) A sum of Rs.2,000 has been placed at the disposal of each District Rural Development Association for distribution to panchayats and other local organizations.

(b) District officers.

(c) The money has only recently been allotted and Government have no information at present how much has been spent.

*29. Shri Mahabir Tyagi (absent): Is the Assistant Rural Development Commissioner a gazetted officer?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

MANAGEMENT OF CERTAIN ESTATES IN THE BASTI DISTRICT

*30. Shri Ram Kumar Shastri: (a) Is the Government aware that some of the estates in Basti District are not properly managed with the result that the tenantry is put to trouble?

(b) If so, will the Government kindly state whether it proposes to take any step to ameliorate the condition of the tenantry of those estates?

The Hon'ble the Minister of Revenue (Mr. Rafi Ahmad Kidwai): (a) It is a matter of opinion whether any particular estate is properly managed or not. But there have been a large number of complaints against zamindars about the treatment of tenants in the Domariaganj

and Bansi sub-divisions of the Basti District. The complaints refer mainly to wrong entries in the papers of land as *sir* or *khudkasht*, failure to give receipts for rent, and failure to allow the full remissions sanctioned by Government.

(b) An officer on special duty is dealing with such disputes and has been touring in the affected area continuously since the end of December, 1937. The district authorities are taking action under the law so that there may be no unlawful oppression of tenants. A group of workers under the auspices of the District Congress Committee is also going round the villages in an effort to establish better relations between tenants and zamindars.

Shri Ram Kumar Shastri : श्री राम कुमार शास्त्री :

सवाल नं० ३० (ब) । में दरियाफ्त करना चाहता हूँ कि लैंड अफसर डुमरियागंज में रहेंगे या बांसी में भी मुक़रर किये जायेंगे, जहाँ ज्यादा शिकायत है ?

श्री राम कुमार शास्त्री —
 سوال نمبر ۳۰ (ب) میں دریافت کرنا چاہتا ہوں کہ لینڈ آفیسر ڈمریاگنج میں رہینگے یا بانسی میں بھی مقرر کیئے جائینگے جہاں زیادہ شکایت ہے ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue
 (Shri Ajit Prasad Jain) :

पार्लियामेन्टरी सेक्रेटरी टू आनरेबुल मिनिस्टर आफ रेवेन्यू (श्री अजित प्रसाद जैन) :—

कुछ माहवान ने तो यह तजवीज पेश की थी कि बांसी तहसील में कागजान की तक-
 मील की जाय लेकिन अभी तक कोई वाज्जान्ता रेप्रेजेंटेशन (representation) नहीं
 आया । जब रेप्रेजेंटेशन आवेगा तब यह तै किया जा सकेगा कि बांसी में भी रक्खा जाय
 या नहीं ।

پارلیا-مینٹری سیکریٹری ٹو آنریبل منسٹر آف ریونیو - (شری اجیت پرشاد جین)
 کچھ صاحبان نے تو یہ تجویز پیش کی تھی کہ بانسی تحصیل میں
 کاغذات کی تکمیل کی جائے لیکن ابھی تک کوئی باضابطہ ریپریزینٹیشن
 (representation) نہیں آیا - جب ریپریزینٹیشن آدیکا تب یہ طے کیا جاسکیگا
 کہ بانسی میں بھی رکھا جائے یا نہیں -

*31. **Shri Harish Chandra Bajpai :** [Postponed.]

DISMISSAL OF BABU RAMESHWAR SAHAI OF THE EDUCATION
 DEPARTMENT OF BENARES MUNICIPAL BOARD

*32. **Shri Harish Chandra Bajpai :** (a) Is it a fact that Babu Rameshwar Sahai, formerly in the service of Education Department of Benares Municipal Board, was dismissed because of his political ideas and leanings?

(b) Is it a fact that he applied to the Government for being re-instituted when the present Government came in power?

(c) When was his application received and what were the orders passed by the Hon'ble the Minister of Education on that application?

(d) Is it a fact that the orders passed by the Hon'ble the Minister were not communicated to the Benares Municipal Board in full?

(e) If the reply of (d) be in the affirmative, will the Government be pleased to state who is responsible for mutilating the ministerial orders and what steps Government has taken against him?

(f) Is it a fact that the said Municipal Board has acted in defiance of those orders by appointing another man on the post?

(g) What steps Government propose to take against the Board?

The Hon'ble the Minister of Education: (a) His services were terminated on the basis of allegations regarding his efficiency and moral character. The Government, however, is persuaded that this was done merely on account of his political reasons.

(b) Yes.

(c) On September 14, 1937. The Board was, pending the decision of the Government, asked not to fill up the vacancy and later, after the Government had fully gone into the question, a strong recommendation was made to the Board to re-appoint him.

(d) According to the usual practice, the substance of the Government's order was conveyed to the Board.

(e) Does not arise.

(f) The Board has not accepted the recommendation of the Government and seems to have acted in contravention of the previous order asking it not to fill up the vacancy, pending Government's final decision.

(g) The matter is under correspondence.

Shri Harish Chandra Bajpai: Did the then Hon'ble the Minister of Education and Local Self-Government order the Board to dismiss Babu Rameshwar Sahai as he was taking active part in Congress activities?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes, the Board was addressed by the Government to dismiss Babu Rameshwar Sahai.

Shri Harish Chandra Bajpai: Is it a fact that the Board refused to comply with those orders of Government and was threatened to be superseded?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes.

Shri Harish Chandra Bajpai: Is it a fact that thereupon Babu Rameshwar Sahai was arrested as a member of an unlawful body in the Municipal Board office while on duty?

The Hon'ble the Minister of Education: I could not say anything about that, but he was arrested in connexion with his political activities.

Shri Harish Chandra Bajpai: Is it a fact that the Board has eulogised his services and held that the allegations were baseless?

The Hon'ble the Minister of Education: Yes.

Mr. Muhammad Ekram Khan: Is it a fact that several lady teachers under Mr. Rameshwar Sahai had complained against his character before the inquiry committee which was appointed by the Government?

The Hon'ble the Minister of Education: The inquiry committee say that they received several anonymous letters purporting to have come from some lady teachers, but they made absolutely no inquiry in the matter and therefore there is no proof about the truth or otherwise of these allegations.

Shri Harish Chandra Bajpai: Is it a fact that the allegations of inefficiency and immoral character were raised when the Board was superseded?

The Hon'ble the Minister of Education : Yes, but Government had been making communications to the Board previously also to this effect.

Shri Harish Chandra Bajpai. Will the Government be pleased to state on what reasons the Municipal Board had refused to accept the orders of the Government ?

The Hon'ble the Minister of Education : As the reply to question (7) says, the whole thing is in communication and correspondence with the Municipal Board. So far as I can say at present the Board has for reasons best known to itself not seen its way to accept the recommendations of the Government.

Mr. Muhammad Ekram Khan : Sir, is it a fact that Babu Rameshwar Sahai was dismissed on the recommendation of the inquiry committee ?

The Hon'ble the Minister of Education : It is difficult to say as to who dismissed him. The Board which was functioning then did not dismiss him. But his services were terminated when the Board was superseded on the recommendation made by the official inquiry committee appointed by the Government to look after the Board's affairs.

APPOINTMENT OF SUB-REGISTRARS

* 33. **Mr. Muhammad Ishaq Khan (absent) :** Is it a fact that 30 vacancies occurred in the Registration Department for the appointment of sub-registrars ? If so, when ?

The Hon'ble the Minister of Justice : No. But 30 new posts of sub-registrars of the lower grade have been sanctioned. They have not yet been created.

* 34. **Mr. Muhammad Ishaq Khan (absent) :** (a) Is it a fact that for these 30 posts 60 names were called for by the Hon'ble the Minister from the Public Service Commission ? Will the Government state the reasons as to why it was done ?

(b) Did the Public Service Commission protest against asking for such a large number of names for only 30 vacancies ?

The Hon'ble the Minister of Justice : (a) Yes. So that Government may make selections from suitable candidates.

(b) No. They addressed a communication to the Inspector General of Registration which is of a confidential nature.

* 35. **Mr. Muhammad Ishaq Khan (absent) :** Will the Government lay on the table a statement showing the names of persons selected by the Public Service Commission with their qualifications and castes, and the date of selection ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The Government is not prepared to do so in the public interest.

* 36. **Mr. Muhammad Ishaq Khan (absent) :** Is it a fact that the Ministry objected to the selection of a large number of Kayasthas and Muslims ? If so, what were the reasons for the objection ?

The Hon'ble the Minister of Justice : The matter is still under consideration and it will not be in the public interest to go into further details.

* 37. **Mr. Muhammad Ishaq Khan** (*absent*): Is it a fact that the posts have not been filled up for the last four months in spite of the selection having already been made by the Public Service Commission?

The Hon'ble the Minister of Justice: The matter is under consideration.

* 38. **Mr. Muhammad Ishaq Khan** (*absent*): Will the Government lay on the table a copy of regulation framed by His Excellency under section 266 of the Government of India Act?

The Hon'ble the Minister of Justice: The honourable member is referred to pages 729-731, Part I of the *United Provinces Gazette*, dated April 17, 1937, where the said regulations were published.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan: Sir, in regard to questions 36 and 37, may I know how long will it take the Government to dispose of the matter?

The Hon'ble the Minister of Justice: About a month or six weeks. I cannot be very definite.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan: Will the Government be pleased to communicate their decision to this House when they have decided the matter?

The Hon'ble the Minister of Justice: The House can bring the matter in the usual way. I do not know of any particular procedure in which I can communicate it to the House.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: How long has this matter been pending with the Government?

The Hon'ble the Minister of Justice: About three months.

WORKS DONE IN THE IRRIGATION AND HYDRO-ELECTRIC DEPARTMENTS

O. no. Date
*47 3-3-'38

* 39. **Shri Krishna Chandra**: Will the Government be pleased to state as to how many and which works during the last three years in the Irrigation and Hydro-electric Departments were such where the lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates?

*48 3-3-'38

* 40. Will the Government be pleased to supply the following particulars regarding the said works:

(i) Total amount of the estimate.

(ii) Names of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case.

(iii) Names of the persons or firms to whom the contracts were ultimately given.

(iv) The total amount at which the contracts were ultimately given?

*49 3-3-'38

* 41. On what grounds were the lowest tenders not accepted?

The Hon'ble the Minister of Communications (**Hafiz Muhammad Ibrahim**): Statements giving the required information are laid on the table.

(See Appendix A, page 738)

*50 3-3-'38

* 42. **Shri Krishna Chandra**: Will the Government be pleased to state as to how many and which works during the last three years in

NOTE—Questions nos. 37 and 38 were put by Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan.

the Irrigation and Hydro-electric Departments were allowed to be done on rates and amounts above the estimated costs?

The Hon'ble the Minister of Communications: Purchase of Sohwal Power House Plant, Fyzabad

* 43. **Shri Krishna Chandra:** Will the Government be pleased to supply the following particulars regarding the said works:

Ol. no. Date.
*50(a) 3-3-'33

- (i) Total amount of the estimate.
- (ii) Names of tenderers with the total amount of tenders for the full estimated work in each case.
- (iii) Names of the persons or firms to whom the contracts were ultimately given.
- (iv) The total amount at which the contracts were ultimately given.

The Hon'ble the Minister of Communications: (i) Rs. 3,66,500.

(ii) Messrs. British Thomson Houston Company, Limited—Rs.5,84,410.

Messrs. Metropolitan Vickers Electrical Company—Rs.5,55,588.

Messrs. Parolle Electrical Company—Rs.5,84,492.

Messrs. Asea Electric, Limited—Rs.5,07,354.

(iii) Messrs. Asea Electric Limited, Bombay.

(iv) Rs.5,09,900.

Shri Krishna Chandra: Sir, with reference to question no. 43, the Government stated in the answer that Messrs. Asea Electric Company, Limited, offered Rs.5,07,354 but they were allowed the contract on Rs.5,09,900. Will the Hon'ble the Minister be pleased to explain the discrepancy?

The Hon'ble the Minister of Communications: The reasons for this discrepancy in the rates are fully mentioned in the statement which is already laid on the table.

Shri Krishna Chandra: There is nothing there.

The Hon'ble the Minister of Communications: Every item has got its explanation in front of you. That is the only information available from the offices.

APPOINTMENTS TO THE POSTS OF DEPUTY DIRECTORS OF PUBLIC INFORMATION

* 44. **Syed Aizaz Rasul (absent):** Will the Government be pleased to answer the following question with regard to the recent appointments to the posts of Deputy Directors of Public Information?

*34 29-3-'33

(a) What are the conditions of service of the Deputy Directors of Public Information?

(b) Were these appointments made on the recommendations of the Public Service Commission?

(c) If not, under what authority have the Government made these appointments without consulting the Public Service Commission?

(d) Were the posts of the Deputy Directors of Public Information advertised?

(e) If not, why were they not advertised?

(f) Are the men appointed as Deputy Directors of Public Information connected with the Congress in any manner?

(g) What are their special qualifications that led the Government to appoint them without advertising the posts?

The Hon'ble the Minister of Revenue: (a) Owing to the temporary nature of the posts of Deputy Directors of Public Information no conditions of service were laid down, but the matter is under consideration with the Government.

(b) No.

(c) Rule 4(ii) of the United Provinces Public Service Commission (Limitation of Functions) Regulations empowered the Government to make appointments to temporary posts for a period not exceeding six months without consulting the Commission.

(d) No.

(e) The Government did not consider it necessary to advertise for these temporary posts.

(f) and (g) One of the incumbents, Babu Sitla Sahai, prior to appointment, was Secretary to the Congress Party in the Assembly. He has worked as editor of a Congress weekly and served as Propaganda and Publicity Secretary of the United Provinces Congress Parliamentary Committee during the last elections. Mr. Abdul Rashid Khan, prior to his appointment, was on the editorial staff of *Alaman* and *Wahdat*, anti-Congress papers of Delhi.

Both of them have been connected with journalism for a long period.

DISTRIBUTION OF QUININE BY THE PUBLIC HEALTH DEPARTMENT

Ol. no. Date
*35 29-3-'38

* 45. **Syed Aizaz Rasul** (*absent*): Will the Government be pleased to state—

(a) In what areas, if any, quinine has been distributed free by the Public Health Department and at what cost, during the last three years?

(b) Whether quinine has been distributed free in all malarial areas in the province in the last three years?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: (a) Quinine and cinchona worth Rs.92,061-8 was distributed free in 45 districts of the Province where malaria epidemic was declared.

(b) No, only in those areas where malaria epidemic was declared or where special experiments in prophylaxis and treatment were carried out.

EDUCATION OF AGRICULTURISTS IN MODERN METHODS OF AGRICULTURE

*87 29-3-'38

* 46. **Syed Aizaz Rasul** (*absent*): Will the Government be pleased to state—

(a) What steps have so far been taken to educate agriculturists regarding modern methods of agriculture?

(b) What further steps the Government propose to take in this regard ?

The Hon'ble the Minister of Justice (a) This is a very comprehensive question, and in reply honourable member is referred to the annual administration report of the Department of Agriculture for the year ending June 1936, in which the activities have been fully detailed.

(b) It is proposed to extend some of the existing activities further in co-operation with the Rural Development and other departments of Government. The whole question is under examination.

LEPERS IN THE PROVINCE

Ol. no. Date
*38 23-3-'38

* 47. **Syed Aizaz Rasul (absent)**: Will the Government be pleased to state—

(a) What the number of lepers in the province is ?

(b) What facilities are available for the treatment of lepers in the Province ?

(c) Whether the Government propose to take any further steps for dealing with the problem of lepers ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: (a) According to the Census report of 1931, there were 14,485 lepers in the British territory in the United Provinces

(b) There are the following leper asylums in the United Provinces for the care and treatment of lepers :

- (1) MacLaren Leper Hospital, Dehra Dun.
- (2) Leper Hospital, Almora.
- (3) Leper Hospital, Bahraich
- (4) Naini Leper Asylum, Allahabad.
- (5) Leper Asylum, Lucknow.
- (6) Leper Asylum, Chandog, district Almora.
- (7) Leper Home, Cawnpore.
- (8) Leper Asylum, Meerut.
- (9) Leper Asylum, Srinagar, district Garhwal.
- (10) Raja Kali Shankar Asylum, Benares

(c) Owing to lack of funds it has not been possible to extend the Act to other districts, but the question of the extension of some leper asylums is under consideration, as the existing accommodation has been found inadequate. A new leper colony is, however, being established at Zamur-radganj in Fyzabad District for which Rs.7 200 are provided in the budget for 1938-39. Besides, provision is made in the next year's budget for the maintenance of healthy children of leper parents.

CONSTITUTION OF THE DISTRICT RURAL DEVELOPMENT COMMITTEE

* 48. **Syed Aizaz Rasul (absent)**: (a) Will the Government be pleased to state the constitution of the District Rural Development Committee ?

*39 23-3-'38

(b) Will the Government be pleased to state how many of the members other than *ex officio* members of the District Rural Development Committee in each district are members of the Indian National Congress?

(c) Will the Government be pleased to state how many chairmen of the District Rural Committee are members of the Indian National Congress?

(d) Will the Government be pleased to state why non-officials have been appointed chairmen of the District Rural Development Committee?

(e) Will the Government be pleased to state if the non-official chairmen are entitled to any honorarium or travelling allowance? If yes, at what rate?

The Hon'ble the Minister of Justice : (a) Normally the strength of an Association in a district is 31 plus three, or less, as the case may be, non-official members of the old Associations. The constitution of the Association in each district is as follows :

(i) Local officers of all the different development departments such as the Agriculture, Veterinary, Co-operative, Public Health and Irrigation Department ;

(ii) two senior Sub-divisional Officers to be nominated by the District Officer ;

(iii) Chairman of the District Board ;

(iv) Engineer of the District Board ;

(v) Chairman of the Education Committee of the District Board.

In the cases of M. L. A.'s and M. L. C.'s the membership will be as follows :

(i) M. L. A.'s will be on the Association of the district in which their constituency lies ;

(ii) M. L. C.'s will be on the Association of the district in which they reside ;

(iii) M. L. C.'s who represent constituencies covering more than one district will be on the Association of the district in which they reside ;

(b) Government have no information.

(c) Government have no information.

(d) It was laid down in the scheme that for the proper working of the rural development activities and to inspire confidence amongst the villagers, it was necessary to have non-official chairmen.

(e) (i) No.

(ii) Does not arise.

SHORT-NOTICE STARRED QUESTIONS

GULAO THI RIOT CASE PRISONERS

*1. **Shri Vijeypal Singh** (*absent*) : Is it a fact that there are seven or eight prisoners in jails of the United Provinces, who were convicted in the Gulaothi riot case in 1931?

The Hon'ble the Minister of Justice : No, there are nine Gulaothi case prisoners still in jail.

NOTE—Short-notice question no. 1 was put by Shri Khusa Ram.

*2. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that the Gulaothi riot case was an outcome of a Congress meeting.

The Hon'ble the Minister of Justice: The case was the outcome of a proposal to hold a meeting which was not actually held.

*3. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that all the prisoners of the Gulaothi riot case now undergoing imprisonment in jails were Congressmen?

The Hon'ble the Minister of Justice: Government have no information.

*4. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that the Congress Ministry has released terrorist prisoners who were convicted of violent actions?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

*5. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Will the Government be pleased to state whether they are going to release Gulaothi riot case prisoners who are all Congressmen pure and simple?

The Hon'ble the Minister of Justice: Government have not reached at any decision.

*6. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: If the answer to the above question be in the negative, will the Government be pleased to give reasons as to why they are not going to release Congress prisoners who have faith in non-violence?

The Hon'ble the Minister of Justice: They were not included in the list of political prisoners.

*7. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that five men of the public died on the spot in Gulaothi as a result of the police firing?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

*8. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that only the sub-inspector was murdered by a man who had personal grudge against the said sub-inspector?

The Hon'ble the Minister of Justice: The responsibility for the sub-inspector's murder could not be fixed on any individual person.

*9. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Is it a fact that there was no ban against the meeting of the Congress the day when the riot took place?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

*10. **Shri Vijeypal Singh (absent)**: Will the Government be pleased to state whether the Gulaothi riot case prisoners have been given B class for treatment in the jails?

The Hon'ble the Minister of Justice: Only one prisoner, namely Hira Lal, has been admitted to B class.

Shri Khushi Ram: How long is the question of releasing the Gulaothi case prisoners receiving the attention of the Government?

The Hon'ble the Minister of Justice: It is very difficult to give a precise answer to that question.

Shri Khushi Ram: How long will it take for the Government to decide this question of the release of these prisoners?

NOTE—Short-notice question no. 1 was put by Shri Khushi Ram.

The Hon'ble the Minister of Justice : I have said that it is not a matter to come to a definite decision. So long as the prisoners are in jail, the matter may remain pending.

Shri Harish Chandra Bajpai : Do the present Government treat them as political prisoners?

The Hon'ble the Minister of Justice : We have not applied our minds in that direction so far.

UNSTARRED QUESTIONS

COMPLAINTS AGAINST A TAHSIL KURK-AMIN, BAREILLY, ABOUT THE REALIZATION OF TAQAVI

1. **Shri Prithivi Raj Singh :** Have the tenants of village Mankari tahsil and district Bareilly, applied to the Collector, Bareilly, through District Congress Committee, that the tahsil kurk-amin deputed to realize old *tagavi* has realized four annas extra as his *haq* from the tenants?

The Hon'ble the Minister of Revenue : No such application traceable in the office of the Collector, Bareilly

DAMAGE BY HAILSTORM AND FIRE TO SOME OF THE VILLAGES OF TAHSIL BAREILLY

2. **Shri Prithivi Raj Singh :** Has the Government come to know that severe hailstorms occurred on January 25, 1938, in some of the villages of tahsil Bareilly near about Fateganj West?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Yes.

3. **Shri Prithivi Raj Singh :** Are the patwaris bound to report damages done through fire?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Yes.

4. **Shri Prithivi Raj Singh :** If the answer be in the affirmative, how many such of the villages, where hailstorm has recently occurred, have also suffered from fire?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Three villages have been affected by both hail and fire.

5. **Shri Prithivi Raj Singh :** What steps has the Collector, Bareilly, taken to mitigate this suffering of the people of such of the villages who have suffered both from hailstorm and fire?

The Hon'ble the Minister of Revenue : Inquiries have been made as to the damage caused by hail and remission statements are under preparation. In the areas affected by fire, arrangements have been made for the supply of thatching grass and the question of advancing *tagavi* and granting gratuitous relief is under the consideration of the Collector.

OVERFLOODING OF RIVER RAM GANGA IN BAREILLY TAHSIL

6. **Shri Prithivi Raj Singh :** (a) Has the Collector, Bareilly, received any intimation that village Labhera, tahsil and district Bareilly, is being cut through by the Ramganga due to unusual recent floods?

(b) What steps have the district authorities taken to save the tenants from the imminent danger both to life and property and also to specify land for their next dwelling?

The Hon'ble the Minister of Revenue: (a) Yes. The river has cut away a portion of the *barhi*.

(b) The zamindars have been approached to provide new sites for houses to replace those washed away.

RESTRICTIONS REGARDING THE POSTING OF DEPUTY COLLECTORS IN A CERTAIN DISTRICT

7. **Shri Prithivi Raj Singh:** Are there any restrictions regarding the posting of deputy collectors in the same district if which they are residents?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier (Shri Venkatesh Narayan Tivary): Yes. When a deputy collector is posted to any district, the Collector of the district is required to ascertain whether there is any objection on the ground of family or other interests to the presence of the deputy collector in that district. If there is any valid objection, Government post the deputy collector to another district.

SETTLEMENT OFFICER, BAREILLY

8. **Shri Prithivi Raj Singh:** Is it a fact that the Settlement Officer, Bareilly, was a couple of months back the Collector in the same district?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier: He was Collector from April 22 to November 25, 1937, and has been Settlement Officer since November 6, 1937.

9. **Shri Prithivi Raj Singh:** [*Postponed.*]

BOUNDARIES AFFECTED IN THE BAREILLY TAHSIL UNDER A DEEP STREAM SYSTEM

10. **Shri Prithivi Raj Singh:** (a) Is the Government aware that between the villages Sahibnagar and Dibna of tahsil and district Bareilly the boundaries are affected under the deep stream system?

(b) If the answer be in the affirmative, how far are the rights of the tenants affected by this sudden change in the proprietorship?

(c) Is it a fact that the zamindars of these villages do not recognize the rights of the tenants in their lands and that the relations existing previously have been cut off and fresh settlement is being done?

The Hon'ble the Minister of Revenue: (a) Yes.

(b) The matter is under inquiry.

(c) Yes. This also is under inquiry.

GOVERNMENT CENTRAL TEXTILE INSTITUTE

11. **Shri Chandra Bhanu Gupta:** (a) Is it a fact that the present Government Central Textile Institute consists of two schools amalgamated into one, viz., the Government School of Dyeing and Printing and the Government Textile School each having a separate principal?

(b) When was this amalgamation effected?

(c) Are the Principals of the two schools of equal status? If not, what is the difference in the status?

(d) Are the two schools autonomous institutions? If not, who is the common controlling authority?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice (Acharya Jugal Kishore) : (a) Yes.

(b) With effect from the current session.

(c) Yes. They are of equal status.

(d) No. The Director of Industries is the common controlling authority.

12. Shri Chandra Bhanu Gupta : (a) When was the proposal of amalgamation of the two schools first made and by whom ?

(b) What were the views of the following officials with regard to the proposal of amalgamation when it was first made :

(1) Director of Industries, United Provinces, and

(2) each of the two principals,

(3) the Minister then in charge and

(4) Mr. (now Sir) Jwala P. Srivastava.

(c) What was the decision of the then Government with regard to this proposal ?

(d) If the then Government did not accept the proposal at the time what were its reasons for non-acceptance ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :
(a) In 1924, by the late Khan Bahadur Chaudhri Wajid Husain, the then Director of Industries, United Provinces.

(b) The papers of 1924 have been destroyed under the weeding rules.

(c) The proposal was rejected by Government.

(d) Later papers show that Government rejected the proposal because the Advisory Committees of the two schools and the majority of the Board of Industries, was opposed to it.

13. Shri Chandra Bhanu Gupta : (a) Between the first rejection of the proposal of amalgamation by the Government and the actual final amalgamation of the two schools, did the question come up before the Government any time ? If so, when and with what result ?

(b) Did the proposal come before the interim Ministry ? If so, what was the decision of that Ministry ? Did Sir Jwala P. Srivastava, as the interim Minister in charge, support the proposal of amalgamation ? Was the attitude of Sir Jwala P. Srivastava as the interim Minister in charge on the amalgamation proposal the same as it was when the proposal was first made ? If not, did he state any reason for changing his view in the interval ?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :
(a) Yes ; in 1930 when it was again dropped by Government.

(b) No. The proposal was based on a recommendation of the Industries Re-organization Committee. The Director of Industries was reminded to send up concrete suggestions for the purpose in August, 1936 ; his proposals were received in February, 1937. Orders for the appointment of two joint principals were passed in March, 1937, and further details of the proposal in accordance with the recommendations of the Advisory Committee were approved in July, 1937. .

14. **Shri Chandra Bhanu Gupta :** Did the Industries Department Re-organization Committee recommend the amalgamation of the two schools? Was the report of this Committee considered by the Advisory Committee of the Institute? If so, what were the views of the latter Committee with regard to the amalgamation proposal?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

(a) Yes.

(b) Yes.

(c) It is not yet in principle of amalgamation.

15. **Shri Chandra Bhanu Gupta :** Is the Government satisfied with the working of the amalgamation scheme? If not, does it propose to take any steps in the matter?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice :

(a) It is too early yet to pronounce any decision.

(b) Does not arise for the present.

ADVERTISEMENT OF THE POSTS OF PRINCIPAL, CENTRAL WEAVING INSTITUTE, BENARES AND DIRECTOR OF INDUSTRIES

16. **Shri Chandra Bhanu Gupta :** Is the Government aware that the posts of Principal, Central Weaving Institute, Benares and the Director of Industries (Commerce) has been advertised as vacant?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice : The posts of Principal and of Deputy Director of Industries (Commerce) have been advertised.

17. **Shri Har Nath Prasad :** [Withdrawn.]

HELP GIVEN BY THE DISTRICT MAGISTRATE, HARDOI, TO KUNWAR SHAMA KUMAR SINGH IN HIS ELECTION

18. **Shri Shanti Swarup :** श्री शान्ती स्वरूप : क्या मिस्टर काग हिल जिला मजिस्ट्रेट हरदोई ने गुजिस्ता एसेम्बली के चुनाव में कुंवर श्याम कुमार सिंह की तहरीरी या तकरीरी आदि किसी प्रकार की सहायता की थी ?

شہی شانتی سرورپ
۱۸ — کیا مسٹر کامی ہل ضلع جسٹسریٹ ہردوئی نے گذشتہ اسمبلی کے
چناؤ میں کنور شام کمار سنگھ کی تحریری یا تقریری آدی کسی برکار کی
سہائت کی تھی ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : No.

DEFECTS IN LAND RECORDS

19. **Shri Shanti Swarup :** श्री शान्ती स्वरूप : क्या गवर्नमेंट को इल्म है कि पटवारी और जमींदारान की साजिश से कागजात पटवारियान में गलत इन्दराज मौजूद हैं ?

شری شانتی سرورپ —
۱۹ — کیا گورنمنٹ کو عام ہے کہ پٹواری اور زمینداران کی سازش سے
کاغذات پٹواریان میں غلط اندراج موجود ہیں ؟

20. **Shri Shanti Swarup :** श्री शान्ती स्वरूप : क्या गवर्नमेंट इसके मुतालिक इनक्वायरी कराने की और गलत इन्दराज को सही तरीके पर दर्ज कराने की कोई कोशिश कर रही है ?

شری شانتی سرورپ — کیا گورنمنٹ اس کے متعلق انکوائری کرانے کی اور غلط اندراج کو صحیح طریقہ پر درج کرانے کی کوشش کر رہی ہے ؟

The Hon'ble the Minister of Revenue : Government have received complaints about this, particularly from the Gorakhpur Division.

In Gorakhpur a special officer has been appointed to investigate the alleged defects in the land records and Government will shortly institute regular record operations there. In other districts, the district staff have been directed to pay special attention to the checking of records.

RECRUITMENT OF DEPRESSED CLASSES IN HYDRO-ELECTRIC SCHEME

21. **Shri Har Nath Prasad :** श्री हरनाथ प्रसाद : क्या यू० पी० सरकार यह बतलाने की कृपा करेगी कि हाइड्रो इलेक्ट्रिक स्कीम में कितने अछूतों को किस किस ओहदे पर मुक़र्रर किया गया है और दूसरी कौमों के मुक़ाबिले में किस प्रोपोरशन से ?

شری ہرناتھ پرشاد — کیا یو پی سرکار یہ بتلانے کی کرنا کریگی کہ ہائیڈرو الیکٹرک اسکیم میں کتنے اچھوتوں کو کس کس عہدہ پر مقرر کیا گیا ہے اور دوسری قوموں کے مقابلے میں کسی پرتیورشن سے ؟

The Hon'ble the Minister of Communications : A statement containing the required information is placed on the table.

(See Appendix B, page 748)

THE BUDGET 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS (*continued*)

GRANT NO. 4—HEAD OF ACCOUNT 10—FOREST

The Hon'ble the Premier : On the recommendation of the Governor, I beg to move that under Grant no. 4, Head of Account 10—Forest, a sum of Rs. 24,25,200 be voted.

Kunwar Shamsher Jung : Sir, I beg to move that under sub-head A—General Direction (Total), a reduction of Re.1 be made.

My object in moving this cut is to discuss the working of the United Provinces forests and their present conditions. I will, Sir, have to refer to the past history of the forests to compare their former condition with the present. Those who are connected with the forests of these provinces know that in the year 1871 while the forests of Oudh were organized the forests of Agra—as the province was then called the North-West Frontier Province—were lacking in proper organization. One of the authorities on forest land made an inspection of the forests of the North-West Frontier Province and found that 500,000 cubic feet of sal wood could be extracted from the forests then. An officer by the name of Densay was the first to devise the method of a working plan for working the forests. This method has been followed up and the present condition is that the forests are divided into plots of about 150 acres each. The classification of the forests was also first started by this officer. He used the method of classification and sizing as was used in France by the Forest officers there. Formerly the timber in forests used to be felled and extracted by Government agency. It was not until 1868 that it was found desirable that the purchaser or rather the contractor

[Shri Mangat Singh]

दिया था। इसकी वजह से काश्तकार लोग और डंगर चराने वाले लोग गवर्नमेन्ट के बहुत ही मशकूर थे। लेकिन मुझे मालूम हुआ है और हमारे पास एक चिट्ठी भी आई है जिससे पता लगा है कि मौरूसी चराने वाले लोग जो हैं उनका तो महसूल निष्फ़ कर दिया गया है लेकिन जो ग़ैर मौरूसी लोग हैं उनका वही रेट है जो पहिले था। लिहाजा मैं गवर्नमेन्ट से दरखास्त करता हूँ कि जहां मौरूसी के लिये महसूल निष्फ़ कर दिया है वहां ग़ैर मौरूसी के लिये भी निष्फ़ कर दिया जाय क्योंकि हमारी गवर्नमेन्ट की पालिसी यह है कि मौरूसी और ग़ैर मौरूसी का इमतिyaz बिल्कुल मिटा दे। लिहाजा इस कट मोशन के जरिये से मैं गवर्नमेन्ट से अर्ज करता हूँ कि इस बात के ऊपर ग़ौर किया जाय और ग़ैर मौरूसी लोगों का उतना ही महसूल कर दिया जाय जितना कि मौरूसी वालों का है।

Shri Mangat Singh :

شری . منگت سنگھ —

جذاب والا - اس سلسلے میں ایک بات بہت ضروری ہے جس کی طرف میں گورنمنٹ کی توجہ دلانا چاہتا ہوں - ہماری گورنمنٹ نے محصول چرائی کو شروع ہی میں نصف کر دیا تھا اس کی وجہ سے کاشتکار لوگ اور ڈنگر چرانے والے لوگ گورنمنٹ کے بہت ہی مشکور تھے - لیکن مجھے معلوم ہوا ہے اور ہمارے پاس ایک چٹھی بھی آئی ہے جس سے پتہ لگا ہے کہ موروثی چرانے والے لوگ جو ہیں ان کا تو محصول نصف کر دیا گیا ہے لیکن جو غیر موروثی لوگ ہیں ان کا وہی ریت ہے جو پہلے تھا - لہذا میں گورنمنٹ سے درخواست کرتا ہوں کہ جہاں موروثی کے لئے محصول نصف کر دیا ہے وہاں غیر موروثی کے لئے بھی نصف کر دیا جائے کیونکہ ہماری گورنمنٹ کی پالیسی یہ ہے کہ موروثی اور غیر موروثی کا امتیاز بالکل مٹا دے - لہذا اس کٹ موشن کے ذریعہ سے میں گورنمنٹ سے عرض کرتا ہوں کہ اس بات کے اذیر غور کیا جائے اور غیر موروثی لوگوں کا اتنا ہی محصول کر دیا جائے جتنا کہ موروثی والوں کا ہے *

Shri Bhagwan Din Misra : श्री भगवान दीन मिश्र :

मैं इस कट मोशन के द्वारा प्रधान मन्त्री महोदय का ध्यान उन किसानों की तरफ़ आकर्षित करना चाहता हूँ जो जंगल के करीब के रहने वाले हैं। जंगल के नज़दीक रहने वाले किसानों के लिए कुछ सुविधायें रखी गई हैं कि उनको मामूली मकान बनाने के वास्ते लकड़ियाँ और खर वगैरह बिला किसी दाम के मिलें। परन्तु बजाय इसके कि उन लोगों को लकड़ी और खर बिला किसी दाम के मिल सके जंगल के अधिकारियों ने अपने हुक्क बांध रखे हैं और बिला उन हुक्क के अदा किये हुये किसी ग़रीब जंगल के पास रहने वाले को यह चीज़ें नहीं मिल सकतीं। इसके साथ २ जंगल के किनारे के रहने वाले लोगों के लिये चरागाह की सुविधायें भी काफ़ी तरीक़े से होनी चाहियें, बजाय इसके कि जंगलों के होते हुये भी उनके लिये बहुत क्यादा असुविधायें हैं। उन असुविधायों को दूर करने के लिये यद्यपि हमारी सरकार ने पहले ही बार यह एलान कर दिया था कि जंगल की चराई का रेट आधा कर दिया जाय और इसके बमूजिब जंगल की चराई का रेट आधा कर भी दिया गया है लेकिन जहां तक मालूम हुआ इसमें सिर्फ़ भैंस गाय के लिये आधा रेट कर दिया गया है लेकिन भेड़ बकरियों के लिये

वही गेट लिया जाता है जो पहिले लिया जाना था। उनके साथ ही साथ जंगल में कुछ प्लॉट्स (plots) ऐसे रखे गये हैं जिनमें पहिले ही से इना गेट है। वना आधा करने पर भी गाय भैंस के ऊपर उनकी ही चलाई गई रही है जिनकी इसरी जंगल के लोगों के लिए पहिले थी। ऐसी स्थिति में गवर्नमेन्ट का ध्यान इस प्रकार प्रकटित करना जरूरी समझा है उनके साथ ही साथ एक बहुत बड़ी अमुविधा जो किसानों को है, उनके लिये जो जो ध्यान है वह यह है कि वह जो प्लॉट्स जिसमें 15 किये जाने हैं, प्लॉट का फिक्स कर देना चरगट के लिये तो आवश्यक है लेकिन जानवर भी फिक्स कर दिये जाने हैं जिनकी वजह से किसानों का बहुत परेशान रहने है। अगर चरगट तो जानवर फिक्स किये गये और माछे चरगट भी निकट के गांवों में हो गये तो बरगट उन्हें पकड़ा जाता है, जुर्माना लिया जाता है और उनमें रहने वसूल की जाती है। उस अमुविधा को दूर करने के लिये यह जरूरी है कि प्लॉट तो फिक्स कर देना आवश्यक हो लेकिन जानवरों का फिक्स कर देना गवर्नमेन्ट को बन्द कर देना चाहिये जिनमें लोगों को अमुविधा न हो। वन इन बट मोशन के निशानिले में भी इतना ही गवर्नमेन्ट से कहना जरूरी समझा है।

Shri Bhagwan Din Misra :

شری بھگوان دین میسر —

میں اس نکتہ موشن کے دوارا پردھان منتہی مہر دے کا دھیان ان کسانوں کی طرف آکرشت کرنا چاہتا ہوں جو جنگل کے قریب کے رہنے والے ہیں۔ جنگل کے نزدیک رہنے والے کسانوں کے لئے کچھ سوویدھا ئیں رکھی گئیں ہیں کہ ان کو معمولی مکان بنانے کے واسطے لکڑیاں اور کچھ وغیرہ بلا کسی دام کے ملے۔ پرتو بدائے اس کے کہ ان لوگوں کو لکڑی اور کچھ بلا کسی دام کے مل سکے جنگل کے ادھکاریوں نے اپنے حقوق باندھے رکھے ہیں اور بلا ان حقوق کے ادا کیئے ہوئے کسی غریب جنگل کے پاس رہنے والے کو یہ چیزیں نہیں مل سکتیں۔ اس کے ساتھ ساتھ جنگل کے کنارے کے رہنے والے لوگوں کے لیئے چراگاہ کی سوویدھا ئیں بھی کافی طریقہ سے ہونی چاہیئے بجائے اس کے کہ جنگلوں کے ہوتے ہوئے بھی ان کے لیئے بہت زیادہ اسویدھائیں ہیں۔ ان اسویدھاؤں کو دور کرنے کے لیئے یدپی ہماری سرکار نے دے دی ہے۔ ہمارے اعلان کر دیا تھا کہ جنگل کی چرائی کا ریت آدھا کر دیا جائے اور اس کے بموجب جنگل کی چرائی کا ریت آدھا کر بھی دیا گیا ہے۔ لیکن جہاں تک معلوم ہوا اس میں صرف بھینس گائے کے لیئے آدھا ریت کر دیا گیا ہے۔ لیکن بیڑ بکریوں کے لئے وہی ریت لیا جاتا ہے جو پہلے لیا جاتا تھا۔ اس کے ساتھ ہی ساتھ جنگل میں کچھ پلاٹس (plots) ایسے رکھے گئے ہیں جن میں پہلے ہی سے دونا ریت ہے۔ وہاں آدھا کرنے پر بھی گائے بھینس کے ادھر اتنی ہی چرائی پڑ رہی ہے جتنی دوسری جگہ کے لوگوں کے لیئے پہلے تھی۔ ایسی حالت میں میں گورنمنٹ کا دھیان اس اور آکرشت کرنا ضروری سمجھتا ہوں۔ اس کے ساتھ ہی ساتھ ایک بہت بڑی اسویدھا جو کسانوں کو ہے ان کے لوٹنے کا جو سامان ہے وہ یہ ہے کہ وہاں پر پلاٹ فکس (fix) کیئے جاتے ہیں۔ پلاٹ کا فکس کر دینا چراگاہ کے لیئے تو آدھیک ہے لیکن جانور بھی فکس کر دیئے جاتے ہیں جس کی وجہ سے کسان ہر وقت پریشان رہتے ہیں۔ اگر چارو جانور فکس کیئے گئے اور ساڑھے چار سو نکت کے گاؤں سے ہو گئے تو بہتر انہیں پکڑا جانا ہے جرمانہ لیا جانا۔

[Shri Bhagwan Din Misra]

ہے اور اُن سے دشوئیں وصول کی جاتی ہیں - اس اسویدھا کو دور کرنے کے لیے یہ ضروری ہے کہ پلاٹ نو فکس کر دینا آوشیک ہو لیکن جانوروں کا فکس کر دینا گورنمنٹ کو بند کر دینا چاہیئے جس سے لوگوں کو اسویدھا نہ ہو *

بس اس کٹ موشن کے سلسلے میں میں اتنا ہی گورنمنٹ سے کہنا ضروری سمجھتا ہوں *

*Shri Manni Lal Pandey : श्री मन्नी लाल पांडे :

अध्यक्ष महोदय, मैं भी इस अवसर को हाथ से जाने नहीं देना चाहता हूँ। हमारे जिले में भी दो जंगल हैं, चमारी और बोहदपुरा में। बोहदपुरा के जंगल में दो तीन बरस से वहां के काश्तकार परेशान हैं। जब जमींदारों से जमीन ली गई थी तो उनको आश्वासन दिया गया था कि १५ वर्ष तक बबूल की काश्त कराई जायगी और उसके बाद जुताई करके जमीन वापस कर दी जायगी। इसके लिये वह कई वर्ष से बराबर आन्दोलन कर रहे हैं लेकिन कोई सुनवाई नहीं हुई। इसके सम्बन्ध में एक सवाल भी मौजूदा गवर्नमेंट से पूछा गया था तो मालूम हुआ कि रेकार्ड में कोई ऐसी बात नहीं है कि जिससे मालूम हो कि ऐसी शर्त की गई थी। सब से बड़ा दुःख तो पांच सात गांवों को है जहां इस क्रूर जंगली सुअर पैदा हो गये हैं कि वहां की सारी काश्त उजाड़ देते हैं। काश्तकार तो बिचारे मय बाल बच्चों के खेत को रक्षा में लगे रहते हैं लेकिन किसी दिन सुअरों की हेड़ की हेड़ निकल आती है और सब बरबाद कर देती है। नतीजा यह होता है कि गांव वाले गांव छोड़ छोड़ कर दूसरे गांव में जाने की कोशिश करते हैं। लेकिन फिर भी वहां पर बहुत से लोग पड़े हुए हैं लेकिन उनकी दशा यह है कि दिन रात जागकर अपने खेतों की रक्षा करते हैं। परन्तु किसी दिन जरा सो गलती हो जाने से सारे खेत के खेत उनके सुअर तबाह कर देते हैं। कहा जाता है कि इस बारे में इन्सट्रक्शन्स (instructions) जारी हो गये हैं कि उनको बन्दूकों के लाइसेंस दे दिये जाय। लेकिन उन बन्दूकों के लाइसेंस से भी कुछ फायदा नहीं होता। दिक्कत उनकी यह है कि अब्बल तो इतने दाम कहां से लावें जो बन्दूक खरीदें। उसके बाद बारूद के सफ़्तों के लिये भी चाहिये। इन दिक्कतों की वजह से वह पूरा फायदा इससे नहीं उठा पाते। मैं खुद वहां गया और उन लोगों से दरियाफ़त किया कि आखिर किस तरह से तुम्हारा त्राण हो सकता है तो मुझे मालूम हुआ कि वहां जो बड़ी बड़ी घास पैदा हो गई है उस घास में वह जानवर छिपे रहते हैं। अगर क़ाफ़ी तौर पर यह इजाजत उस जंगल के लोगों को दे दी जावे कि जो काश्तकार चरू के आदमी हैं वह आम तौर पर उनमें चराई करने लगें तो इस तरह से वह घास बड़ी नहीं होने पावेगी और इसका नतीजा यह होगा कि जंगल में जहां जानवरों के छिपने को जगह है वह नहीं रहेगी। इस तरह से कुछ घास के न रहने से और कुछ बन्दूकों की मदद से उनकी रक्षा हो सकेगी। इसलिये मैं चाहूंगा कि बोहदपुरा के जंगल की तरफ बहुत जल्द ध्यान दिया जाय क्योंकि वहां के काश्तकारों को बहुत तकलीफ है। वहां चारों तरफ कटीले तार जरूर लगे हुए हैं लेकिन फिर भी उनसे रक्षा नहीं होती है क्योंकि जानवर किसी तरफ से निकल करके चले आते हैं। वहां मौजूदा हालत यह है कि जो जानवर जंगल में चराई के लिये जाते हैं उनके लिये वह ब्लॉक (block), बना देते हैं। अगर सौ मवेशी हैं और इतिफ़ाक़ से अगर किसी मवेशी ने, गाय या भैंस ने, दूसरे ब्लॉक की तरफ मुंह मार दिया तो फ़ौरन उसको बन्द कर देते हैं। तो आम तौर पर चराने वालों को यह इजाजत दे दी जाय कि चरू के आदमी पूरे जंगल में या कम से कम आधे जंगल में चरा सकें जब तक कि वहां की घास खत्म न हो जाय। इस तरह से वह इस दुःख से बरी हो सकेंगे।

*Shri Manni Lal Pandey :

شری منی لال پانڈے —

ادھیکش ہوئے۔ میں بھی اس اوسر کو ہاتھ سے حانے نہیں دینا چاہتا ہوں۔ ہمارے ضلع میں بھی دو جنگل ہیں چماری اور بوہدپورا میں۔ بوہدپورا کے جنگل میں دو تین برس سے وہاں کے کاشتکار پریشان ہیں۔ جب زمین کی کٹی تھی تو ان کو آسواہن دیا گیا تھا کہ پندرہ برس تک ببول کی کاشت کرائی جائے گی اور اس کے بعد حقائی کر کے زمین واپس کر دی جائے گی۔ اس کے لئے وہ کئی برس سے برابر استدعا کر رہے ہیں لیکن کوئی سنوائی نہیں ہوئی۔ اس کے سمجھدہ میں ابکے وال بھی موجودہ گورنمنٹ سے پوچھا گیا تھا تو معلوم ہوا کہ ریکارڈ میں کوئی ایسی بات نہیں ہے کہ جس سے معلوم ہو کہ ایسی شرط کی گئی تھی۔ سب سے بڑا دیکھ تو پانچ سات گاؤں کو ہے جہاں اسقدر جنگلی سرور پیدا ہو گئے ہیں کہ وہاں کی ساری کاشت اجازت دیتے ہیں۔ کاشتکار تو بیچارے مع بال بچوں کے کھیت کی رکشا میں لگے رہتے ہیں لیکن کسی دن سرور کی ہیر کی ہیر نکل آتی ہے اور سب برباد کر دیتی ہے۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ گاؤں والے گاؤں چھوڑ چھوڑ کر دوسرے گاؤں میں جانے کی کوشش کرتے ہیں۔ لیکن پھر بھی وہاں پر بہت سے لوگ پڑے ہوئے ہیں لیکن ان کی دشا بہت ہے کہ دن رات جاگ کر اپنے زمینوں کی رکشا کرتے ہیں پرتو کسی دن ذرا سی شلپی ہو جانے سے سارے کھیت کے کھیت ان کے سرور تار کو دبتے ہیں۔ کہا جاتا ہے کہ اس بارے میں انسٹرکشنس (instructions) جاری ہو گئے ہیں کہ ان کو بندوقوں کے انسٹنس دیئے جائیں۔ لیکن ان بندوقوں کے انسٹنس سے بھی کچھ فائدہ نہیں ہوتا۔ دقت ان کی یہ ہے کہ اول تو اتنے دام کہاں سے لادیں جو بندوق خریدیں۔ اس کے بعد باروں کے صرفے کے لئے بھی چاہیئے۔ ان دقتوں کی وجہ سے وہ پورا فائدہ اس سے نہیں اٹھاپاتے۔ میں خود وہاں گیا اور ان لوگوں سے دریافت کیا کہ آخر کس طرح سے تمہارا تیراں ہو سکا ہے تو مجھے معلوم ہوا کہ وہاں جو بڑی بڑی گھاس پیدا ہو گئی ہے اس گھاس میں وہ جانور چبے دیتے ہیں۔ اگر کافی طور پر یہ اجازت اس جنگل کے لوگوں کو دیدی جاوے کہ جو کاشتکار چرو کے آدمے ہیں وہ عام طور پر ان میں چرائی کرنے لگیں تو اس طرح سے وہ گھاس بڑی نہیں ہونے پاوے گی اور اس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ جنگل میں جہاں جانوروں کے چبندے کی جگہ ہے وہ نہیں رہے گی۔ اس طرح سے کچھ گھاس کے نہ رہنے سے اور کچھ بندوقوں کی مدد سے ان کی رکشا ہو سکے گی۔ اس لئے میں چاہوں گا کہ بوہدپورا کے جنگل کی طرف بہت جلد دھیان دیا جائے کیونکہ وہاں کے کاشتکاروں کو بہت تکلیف ہے۔ وہاں چاروں طرف کتیلے تار سرور لگے ہوئے ہیں لیکن پھر بھی ان سے رکشا نہیں ہوتی ہے کیونکہ حاکم کسی طرف سے نل کر کے چلے آتے ہیں۔ وہاں موجودہ حالت یہ ہے کہ جب جانور جنگل میں چرائی کے لئے جاتے ہیں ان کے لئے وہ بلاک (block) بنادیتے ہیں۔

[Shri Manni Lal Panday]

اگر سو مویشی ہیں اور اتفاق سے اگر کسی مویشی نے گائے یا بھینس نے دوسرے
بلاک کی طرف منہ مار دیا تو فوراً اُس کو بند کر دیتے ہیں - تو عام طور پر
چرانے والوں کو یہ اجازت دے دی جائے کہ چروے آدمی پورے جنگل
میں یا کم سے کم آدھے جنگل میں چرا سکیں جب تک کہ وہاں کی گھاس ختم
نہ ہو جائے اس طرح سے وہ اس دکھ سے بڑی ہوسکینگے *

Kunwar Shamsher Jung : Sir, I have nothing much to add as the Government has not said anything in reply. But as I have been called upon to speak, I will make a few remarks and resume my seat. Well, Sir, without any reply from the Government I do not want to repeat what I have already said.

The Hon'ble the Speaker : That is not necessary.

Kunwar Shamsher Jung : But Sir, after hearing other honourable members who seem to have supported me I may add words about the protection of crops and the guns that are granted to villagers who live near the forests. Sir, in my opinion the guns that are granted to the agriculturists who have fields near the forests are not used for the protection of the crops at all. It is very easy to say that these people kill the animals that visit their fields. The people who get these guns are not very expert at shooting. All that they can do is, Sir, to shoot with their guns in the night. They sit near the hedges of their fields and when they find that an animal is coming they fire their guns and the animal runs away. All those who live near the forests know that the tenants who have their holdings near the forests do not go to their fields at night. They all keep *rakhwalas* (keepers) on grain which is paid to them when the crop is cut and harvested. Then, the only use that these guns are put to, Sir, is poaching in the forests in the day time. I do not think that the granting of licences for guns to the general public of the districts is undesirable but at the same time I think it is the duty of every Government to protect the forest animals by not distributing licences to irresponsible persons. I think this only encourages them to kill and slaughter wholesale the animals of the forests without doing any actual good to the crops in their holdings. Those tenants who have their crops near the forests generally make use of many methods to protect their crops. One of them and which is very successful is netting. They put nets just near the hedges of their fields and once when they see that animals are in the fields they drive the animals towards these nets. Once a pig or a deer falls into a net it shouts and screeches and it is enough to frighten the animals of that vicinity for several days. Another way is by using long stumps of trees which are of hard wood. They put these stumps in the ground just near the hedge where some animals came over the other day, and when the animals jump over that portion of the hedge they get stuck in the stumps and are caught and killed. Though this is a very cruel method of killing animals, yet this is most successful in driving them away from that vicinity. Another method is that of a noose. A noose is hung on one of the holes in the hedges, and when a pig or any other animal comes to pass through, it gets caught and shouts. I think, Sir, the granting of guns to tenants who live in the immediate vicinity of forests does not help to save their crops in any way at all. Another thing that is very commonly used is a form of stick-cracker

called the Gandhi gun. They use a mixture of *mulsion* and *potash* in it which makes a terrible report. If guns are granted merely to frighten animals then I think the Gandhi gun is just as useful. Sir, I have nothing more to add to the few remarks that I have already made and would like to hear what the Government has to say on the subject.

Nawab Sir Muhammad Yusuf On a point of order, Sir. The practice in the past has been that when a Government motion is moved, the member who moves it should speak first. If no member of the Government has anything to say on the matter, and if the Minister or any other member has not asked to say anything, then at least the Secretary or the Parliamentary Secretary has to do so and say something about it before the mover of the cut was expected to say something about the cut. Since now my friend has made a grievance of it, I think it is very necessary that the Hon'ble Minister in charge should speak. Obviously he has got two chances to speak. He can speak first before the cut motion is replied and afterwards again. If he wants to waive his claim, he can do so, but certainly the Parliamentary Secretary or some other member of the Government should get up and say something about the motion, and I would like a ruling of the Chair on that point.

The Hon'ble the Speaker: This is not a point of order at all. It is for the members of the Government to decide as to when they will speak. If any member of the Government does not speak when you think he should that is not a point on which I have to give a ruling. As you already know, the Minister in charge has the right to speak twice on motions of this kind. He can intervene in the debate at any stage, and then he has a right of winding up the debate. Every Minister is aware of this, but if Ministers do not wish to take part in a discussion it is not for me to direct any of them to do so. This is not a question for a ruling at all.

Nawab Sir Muhammad Yusuf: Then may I request the Hon'ble the Premier to revert to the old practice?

The Hon'ble the Speaker: I do not know whether Nawab Muhammad Yusuf was present on the occasion when the question was raised the other day and I pointed out that if any member desired the Government to intervene at an early stage in the discussion, he should make a request to the Government to that effect.

The Hon'ble the Premier: Sir, I had thought that the Opposition would rather abstain from these debates to the maximum extent possible. It saves more time for them and enables them to cover more ground than they would otherwise. But if any honourable member wants me or any member of Government to reply before getting up himself I will be glad to respect his wishes. There is no desire on the part of any member of Government to withhold his remarks to the very last moment. After all, this is not necessary and it does not help us much. So far as this particular motion is concerned I should like to congratulate the mover on his speech. He has given us a very instructive narrative about the growth and the development of the forests in these provinces. He has in fact put in a plea for the scientific and methodical control of the administration of the forests and for the preservation of the natural wealth of the province. I agree with him and I think that forests should be made to serve the people and that the best use should be made of them. They should not be destroyed

[The Hon'ble the Premier]

and the Government should introduce such methods as have been devised under the most modern systems in order to conserve forest produce as well as to make the best use of our timber and also of the minor produce of the forests. We have been trying to stick to the working plan system and I agree with the honourable mover that it is a sound practice and that we should not depart from the programme laid down by the Working Plan Department and officers. If this rule is observed we should be able to protect our forests and also to exploit them in a rational and scientific manner. Sir, we have been trying to tackle the various problems arising out of the administration of forests with a view to remodelling them and to make the administration of forests more popular and more profitable. That is our object. As honourable members are aware we have reduced the grazing rates by half last year. We have also appointed a number of committees to look into the various matters connected with the administration of forests, such as a Fodder Committee and another committee to revise the existing rules about sales of forest produce, the terms of the agreements that are signed by Forest Department and the contractors who purchase most of our produce and who have a sort of feeling that the present arrangement is somewhat one-sided. We are also trying to protect the areas that have so far not done any good either to the community or to the department itself. Taungya system has been tried in many places and has been found to be really of very great use. With the aid of this system we have been able to plant trees in large numbers in areas which would otherwise not have been tackled successfully. We are also trying to find out ways and means for cattle welfare, to promote the breeding of good cattle, to provide pasture land and to do other things that may conduce towards greater facilities in the matter of grazing and in the matter of cattle breeding and other similar affairs. We are trying in every way to bring the Forest Department close to the Department of Rural Development in a general way. Our desire is that forest officers may do their utmost for the welfare of the general public, and, if necessary, be prepared to sacrifice the forest revenue and even to curtail the forest area where these stand in the way of the development and growth of the people. As to the grievances of Mr. Manni Lal Pandey about Bhog forest, as he has already informed the House, records do not at all indicate that the forest had been taken over for any definite or limited period. In the circumstances we have not been able to find any evidence in support of the villagers' claim. But the Chief Conservator of Forests is here and I should like Mr. Manni Lal Pandey to see and discuss the whole problem with him. He will be prepared to give a sympathetic consideration to anything that Mr. Pandey may wish to say. We have no desire to deprive any single villager of his rightful and legitimate dues and claims. If one can even barely satisfy us or the department that he has rights and claims which cannot be legally established, we will be prepared to accept them. But situated as we are, I think, we are expected to and are required to examine the soundness of the claims that are urged and to see that they are well-founded. I am sure that he can depend on it that the Chief Conservator will listen to all that the villagers have to say and will try to do his utmost to accommodate them. As to the complaint that the people living in the vicinity of forests are subject to ravages of wild animals and have to suffer in various ways, I endorse that fully. As one

who has to suffer from such depredations myself, being a resident of the hills and having been a close critic of forest administration for years, I know fully well that they have a legitimate grievance on this score. We have already issued instructions that licences for firearms should be given freely for the protection of crops and cattle and self-protection in areas lying in the vicinity of forests. If we consider that the instructions we have issued are not found adequate, we are prepared to do more in that line. Whenever complaints from the people are received and if there has been a consequent loss of human life, we pay off a substantial reward for the destruction of wild animals which have been responsible for such a havoc. We will be glad to do what we can in this respect for we fully appreciate the hardships that accrue to the people from the preservation of forests and we feel that human life is entitled to the first and foremost consideration. So in that respect I will welcome any suggestions from any honourable member, but I doubt if we can do any more than on the one hand issuing instructions for the more liberal issue of arms licences and on the other offering reward for the destruction of wild animals that do injury to human life. In the matter of arms licences we are however not altogether free agents as honourable members are aware that the subject of firearms and firearms legislation is a central one. Otherwise I for one would have put forward an amending Bill in order to amend the Arms Act, as I am not satisfied with some of its provisions and I would have very much liked to make far-reaching changes in it. As it is, that course is not open to us. I do not know if there is anything else when any particular member wishes me to reply to. But if there is anything that I have missed, I shall be glad to meet the curiosity or the difficulty or the grievance that any honourable member may still be feeling.

Kunwar Shamsher Jung : Sir, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

The Hon'ble the Speaker : The next cut motion stands in the name of Mr. Ram Prasad Tamta. The notice of this motion was not received in time. Has any one any objection to its being taken up ?

(No objection was raised.)

Shri Ram Prasad Tamta : Sir, I beg to move that under sub-head A—General Direction—Total, a reduction of Re. 1 be made.

श्री राम प्रसाद टमटा :

जनाब वाला—इस कट मोशन के पेश करने से मेरा मतलब यह है कि मैं गवर्नमेन्ट के सामने कुमाऊं और चकराना के जंगलों के सबब से वहाँ के लोगों को जो तकलीफ़ात होनी है उनको गवर्नमेन्ट के सामने पेश करूँ और कुछ अपनी तजवीज़ें उनके मुताबिक़ सरकार के सामने पेश करूँ, इस मुक़म्मिल उम्मीद से कि सरकार उन पर ग़ौर करेंगी। कुमायू के लोगों को जंगलान के वजह से जो तकलीफ़ें हैं उनके विषय में बहुत ज़्यादा कहने की आवश्यकता नहीं है क्योंकि प्रधान मंत्री महोदय जिनके पास वह महक़्का है कुमायूनी होने की वजह से अच्छी तरह जानते हैं कि वहाँ के लोगों को क्या क्या तकलीफ़ें जंगलान की वजह से हैं। फिर भी मैं कुछ तजवीज़ें उनके सामने पेश करना चाहता हूँ। कुमायू के जंगलों को सन् १८९३ ई० में गवर्नमेन्ट ने एक नोटिफिकेशन के ज़रिये से अपने कब्ज़े में ले लिया था। उसके बाद फारेस्ट ऐक्ट सन् १८७८ ई० के मुताबिक़ सन् १९११ ई० से सन् १९१७ ई०

[Shri Ram Prasad 'Tamta]

तक मिस्टर स्टाइफ़ का फ़ारेस्ट सेटिलमेन्ट हुआ जिसके जरिये से कुमायूँ के मुख्तलिफ़ गांव के लोगों को जंगलों में चराई और लकड़ी लेने के मुताल्लिक हक़ मुक़र्रर किये गये। मगर वह सेटिलमेन्ट तजुर्वे से बिल्कुल ग़लत साबित हुआ। उस सेटिलमेन्ट के मुताबिक़ किसी गांव वाले को तो जंगलों से लकड़ी और घास लेने के ज़्यादा हक़ मिल गये और किसी को जो उनके ही बगल के गांव में रहते हैं बहुत कम हक़ मिले हैं और कोई कोई गांव तो बिल्कुल हो छूट गये हैं। इसलिये इस बात की ज़रूरत है कि सेटिलमेन्ट फ़ारेस्ट का फिर किया जाये और लोगों के जंगलात में हक़ जो राइट (right) चराई व घास, लकड़ी लेने के हैं उनको ज़रूरत के मुताबिक़ तब्दील किया जावे। दूसरी बात मुझे इससे मुताल्लिक यह अर्ज करनी है कि फ़ारेस्ट डिपार्टमेन्ट ने उन जंगलों में जिनसे गांव वालों को लकड़ी लेने का हक़ था बहुत ज़्यादा पेड़ गिरा दिये हैं जिसके सबब से गांव वालों को बहुत तकलीफ़ हो गई है और उन लोगों को लकड़ी लेने के लिये दस दस बारह बारह मील तक जाना पड़ता है। इसलिये अगर गवर्नमेन्ट जंगलात मुहकमे को इस बात की हिदायत कर दे कि उन जंगलों में जहां से लोगों को लकड़ी लेने के हक़ हैं वहां के पेड़ इस बुरी तरह से न काट दें कि जंगल बरबाद हो जावें और लोगों को बड़ी दूर लकड़ी लेने न जाना पड़े तो बड़ी अच्छी बात होगी। तीसरी बात जो मुझे अर्ज करनी है वह यह है—कुमायूँ व चकराता के जंगलों में जंगली जानवर बहुत हैं और फ़सल वग़ैरह का जानवरों से बहुत नुक़सान होता है। मैं गवर्नमेन्ट से दरख़वास्त कर्छंगा कि वह इस बात की हिदायत डिप्टी कमिश्नरों को कर दें कि वहां के लोगों को आसानी से बन्दूक के लाइसेन्स दिये जावें। इससे लोगों का बहुत फ़ायदा होगा। चौथी बात मुझे यह कहनी है कि कुमायूँ में एक फ़ारेस्ट ऐडवाइज़री कमेटी (Forest Advisor Committee) है मगर मुझे अफ़सोस है कि वह दो एक साल से नहीं हो रही है। कुछ ऐसे ज़रूरी मसाले हैं जो हम लोगों को फ़ारेस्ट कमेटी के सामने रखना है। इसलिये मैं गवर्नमेन्ट की तवज़्जह इस बात की तरफ़ दिलाऊंगा। मैं तो समझता हूं कि जंगलात का पूरा ऐड-मिनिस्ट्रेशन (administration) बदलने की ज़रूरत है और लोगों में यह भाव व विश्वास पैदा करने की ज़रूरत है कि जंगलात मुहकमा उन्हीं के फ़ायदे के लिए है और जब तक नैक लोगों में ऐसा भाव नहीं होता तब तक इन जंगलात से फ़ायदा नहीं होगा। इसके लिये मैं समझता हूं आस्ट्रेलिया और फ़्रांस आदि देशों से हमको सबक़ लेना चाहिए और उन देशों के तरीके यहां पर भी इस्तेमाल में लाने चाहिये। यह इस तरह से हो सकता है कि जंगल गांव वालों के सुपुर्द कर दिये जायें और उनसे कहा जाय कि यह पेड़ तुम्हारे हैं, तुम उनकी हिफ़ाज़त करो। यह जंगल तुम्हारा है, इससे जो मुनाफ़ा होगा तुम्हें भी मिलेगा और सरकार कुछ परसेन्ट मुक़र्रर कर दे कि जिस जंगल से मुनाफ़ा होगा उस मुनाफ़े का इतना हिस्सा गांव के लोगों को दिया जावेगा। इससे यह फ़ायदा होगा कि गवर्नमेन्ट को जो आजकल इतना ज़्यादा खर्च जंगलों की देख रेख में करना पड़ता है वह खर्च नहीं करना पड़ेगा और जंगल और पेड़ पूरी हिफ़ाज़त से रह सकेंगे और साथ ही साथ इससे गांव वालों को भी फ़ायदा होगा। कुमायूँ में आज कल पेड़ों से सिलीपर निकाले जाते हैं। पेड़ का बाक़ी हिस्सा बेकार फ़ेंक दिया जाता है मगर पश्चिमी देशों में ऐसा नहीं होता। सिलीपर निकालने के बाद फ़्रांस में पेड़ के बाक़ी हिस्से से काग़ज़ वग़ैरह बनते हैं और उसका एक टुकड़ा भी बरबाद नहीं जाता। उसी तरह से गवर्नमेन्ट को चाहिये कि कोई इन्डस्ट्री (industry) कुमायूँ में भी खोल दी जाय और इस बात की कोशिश की जाय कि जो पेड़ काटे जाते हैं उनका एक एक टुकड़ा काम में लाया जाय।

इसमें फॉरेस्ट डिपार्टमेंट को भी बड़ी आमदनी हो सकती है। आखीर में मुझे एक वन और अर्ज करना है। वह यह है कि कुमायू में बहुत से ऐसे लोग हैं जिनके पास जमीन बगीचों नहीं हैं न गन्ने को घेर है न खाने को अन्न और उन लोगों को हमारे लोगों के सहारे खाने पीने और अपने गुजारे के लिये रहना पड़ता है। अगर गवर्नमेंट उन लोगों के पास जिनके पास जमीन नहीं है उन्हें वे किसी फॉरेस्ट (forest) के क्षेत्र में जो जरूरतें पड़ें उनमें काम हो

था और उस वक़्त की गवर्नमेंट ने सन् १९३०-१९३२ ई० में इस पालिसी को मजबूत कर लिया था और अन्मोड़ा जिले में दो कॉलोनीज़ इस किस्म की बन भी गई हैं और सरकार ने यह अस्वाभन दिया था कि ऐसी कॉलोनीज़ (colonies) और भी बसाई जावेंगी। ज़मीन न देने के सबब से शिल्पकार लोगों में बड़ी बेचैनी फैल रही है। इसलिए मैं सरकार से जोर के साथ कहूंगा कि वह कृपा करके अन्मोड़ा व गढ़वाल जिले के जंगलों में से कुछ जगहों को डिस्फॉरेस्ट करके उनके लोगों को आवादी के लिए दे दे। इन अफ़ज के साथ मैं अपने कटोनी प्रस्ताव को हाउस के सामने पेश करता हूँ।

Shri Ram Prasad Tamta :

شری رام پرشاد تمنا —

جناب والا - اس کٹ موشن کے پیش کرنے سے میرا مطلب یہ ہے کہ میں گورنمنٹ کے سامنے کمایوں اور چکروں کے جنگلوں کے سبب سے وہاں کے لوگوں کو جو تکلیفات عوقی ہیں ان کو گورنمنٹ کے سامنے پیش کروں اور کچھ ایسی تجویزیں ان کے متعلق سپکار کے سامنے پیش کروں اس مکر میں سرکار ان پر شور کریگی - کمایوں کے لوگوں کو جنگلات کی وجہ سے جو تکلیفیں ہیں ان کے دئے میں بہت زیادہ کہنے کی آرشیکتا نہیں ہے کیونکہ پردہان منتری مہودے جن کے پاس وہ محکمہ ہے کمایوں کو ہونے کی وجہ سے اچھی طرح جانتے ہیں کہ وہاں کے لوگوں کو کیا کیا تکلیفیں جنگلات کی وجہ سے ہیں - پھر یہی میں کچھ تجویزیں ان کے سامنے پیش کرنا چاہتا ہوں کمایوں کے جنگلوں کو سنہ ۱۸۹۳ء میں گورنمنٹ نے ایک نوٹیفکیشن (notification) کے ذریعہ سے اپنے قبضہ میں لے لیا تھا - اس کے بعد فارست ایکٹ سنہ ۱۸۷۱ء کے مطابق سنہ ۱۹۱۱ء سے سنہ ۱۹۱۷ء تک مسٹر اسٹاف کا فارست سیٹلمنٹ ہوا جس کے ذریعہ سے کمایوں کے مختلف گاؤں کے لوگوں کے جنگلوں میں چرائی اور لکڑی لینے کے متعلق حق مقرر کیئے گئے - مگر وہ سیٹلمنٹ تجربہ سے بالکل غلط ثابت ہوا اس - سیٹلمنٹ کے مطابق کسی گاؤں والے کو تو جنگلوں سے لکڑی اور گھاس لینے کے زیادہ حق مل گئے اور کسی کو جو ان کے ہی بغل کے گاؤں میں رہتے ہیں بہت کم حقوق ملے ہیں اور کوئی کوئی گاؤں تو بالکل ہی چھوٹ گئے ہیں - اس لیئے اس بات کی ضرورت ہے کہ سیٹلمنٹ فارست کا پھر کیا جائے اور لوگوں کے جنگلات میں جو حقوق چرائی گھاس لکڑی لینے کے ہیں ان کو ضرورت کے مطابق تبدیل کیا جائے - دوسری بات مجھے اس کے متعلق یہ عرض کرنی ہے کہ فارست دیپارٹمنٹ نے ان جنگلوں میں جن سے گاؤں والوں کو لکڑی لینے کا حق تھا بہت زیادہ ڈیز گرا دیتے ہیں جس کے سبب سے گاؤں والوں کو

[Shri Ram Prasad Tamta]

بہت تکلیف ہو گئی ہے اور ان لوگوں کو لکڑی لینے کے ایسے دس دس بارہ بارہ میل تک جانا پڑتا ہے۔ اس لیے اگر گورنمنٹ جنگلات محکمہ کو اس بات کی ہدایت کر دے کہ ان جنگلوں میں جہاں سے لوگوں کو لکڑی لینے کے حقوق ہیں وہاں کے پیڑ اس بڑی طرح سے نہ کاٹ دیں کہ جنگل برباد ہو جاوے اور لوگوں کو بڑی دور لکڑی لینے نہ جانا پڑے تو بڑی اچھی بات ہوگی۔ تیسری بات جو مجھے عرض کرنی ہے وہ یہ ہے کہ کمایوں و چکراتا کے جنگلوں میں جنگلی جانور بہت ہیں اور فصل وغیرہ کا جانوروں سے بہت نقصان ہوتا ہے۔ میں گورنمنٹ سے درخواست کروں گا کہ وہ اس بات کی ہدایت دیتی کمیشنوں کو کہ وہاں کے لوگوں کو آسانی سے بددوق کے لائسنس دیئے جاویں۔ اس سے لوگوں کا بہت فائدہ ہوگا۔ چوتھی بات مجھے یہ کہنی ہے کہ کمایوں میں ایک فارسٹ آڈیٹری کمیٹی (Forest Advisory Committee) ہے مگر مجھے افسوس ہے کہ وہ دو ایک سال سے نہیں ہو رہی ہے۔ کچھ ایسے ضروری مسائل ہیں جو ہم لوگوں کو فارسٹ کمیٹی کے سامنے رکھنا ہے۔ اس لیے میں گورنمنٹ کی توجہ اس بات کی طرف دلاؤں گا۔ میں تو سمجھتا ہوں کہ جنگلات کا پورا ایڈمنسٹریشن (administration) بدلتے کی ضرورت ہے اور لوگوں میں بہت بھاؤ و شواہش پیدا کرنے کی ضرورت ہے کہ جنگلات محکمہ انہیں کے فائدے کے لیے ہے اور جب تک نیک لوگوں میں ایسا بھاؤ نہیں ہوتا تب تک ان جنگلات سے فائدہ نہیں ہوگا۔ اس کے لیے میں سمجھتا ہوں آسٹریلیا اور فرانس آدمی دیشوں سے ہم کو سبق لینا چاہیئے اور ان دیشوں کے طریقہ یہاں پر بڑی استعمال میں لانے چاہیئے۔ یہ اس طرح سے ہو سکتا ہے کہ جنگل گاؤں والوں کے سپرد کر دیئے جائیں اور ان سے کہا جائے کہ یہ پیڑ تمہارے ہیں تم ان کی حفاظت کرو یہ جنگل تمہارے ہیں اس سے جو منافع ہوگا تمہیں بھی ملے گا اور سرکار کچھ پرنسپل مقرر کر دے کہ جس جنگل سے منافع ہوگا اس منافع کا اتنا حصہ گاؤں کے لوگوں کو دیا جاوے گا۔ اس سے بہ فائدہ ہوگا کہ گورنمنٹ کو جو آج کل اتنا زیادہ خرچ جنگلوں کی دیکھ ریکھ میں کرنا پڑتا ہے وہ خرچ نہیں کرنا پڑے گا اور جنگل اور پیڑ پوری حفاظت سے رہ سکیں گے اور ساتھ ہی ساتھ اس سے گاؤں والوں کو بھی فائدہ ہوگا۔ کمایوں میں آج کل پیڑوں سے سلیپر نکالے جاتے ہیں۔ پیڑ کا باقی حصہ بیکار پھینک دیا جاتا ہے مگر پچھمی دیشوں میں ایسا نہیں ہوتا۔ سلیپر نکالنے کے بعد فرانس میں پیڑ کے باقی حصے سے کاغذ وغیرہ بنتے ہیں اور اس کا ایک ٹکڑا بڑی برباد نہیں جاتا اسی طرح گورنمنٹ کو چاہیئے کہ کوئی انڈسٹری (industry) کمایوں میں بھی کھول دی جائے اور اس بات کی کوشش کی جائے کہ جو پیڑ کاٹے جاتے ہیں ان کا ایک ایک ٹکڑا کام میں لایا جائے۔ اس سے فارسٹ ڈیپارٹمنٹ کو بھی بڑی آمدنی ہو سکتی ہے۔ آخر میں مجھے ایک بات اور عرض کرنا ہے کہ کمایوں میں بہت سے ایسے لوگ ہیں جن کے پاس زمین وغیرہ نہیں ہے نہ رہنے کو گھر ہے نہ کھانے کو ان اور ان لوگوں کو دوسرے لوگوں کے ساتھ کھانے پینے اور اپنے گزارے کے لیے رہنا پڑتا ہے۔ اگر گورنمنٹ ان لوگوں کے پاس جن کے پاس زمین نہیں ہے چاہے وہ کسی

کاسٹ (caster) نے کیوں نہ ہوں جنگلوں کے تکرے جن میں کاشت ہو سکتی ہے
 دسفا ریست (disforest) کر کے دے دے تو عربوں کا بڑا آپکار ہوگا۔ یہی میری
 کوئی فنی مانگ نہیں ہے اس پرشن کو پہلے پہل دے صاحب یہی پیدائش تمہ نے
 آتیا ہے اور اس وقت کی وزارت سے سنہ ۱۹۳۰ء و سنہ ۱۹۳۲ء میں اس
 دایسی کو منظور نہ کیا اور مورڈ ضلع میں دو گونیز colonies اس
 سٹی بن گئی ہیں اور سرکار نے یہ شواہن دیا کہ دایسی کاؤنٹیر اور دایسی
 سٹی جاویدگی۔ زمین نہ دیدے کے سبب سے شکار و گون میں بڑی پستی پوئیل
 دے ہے۔ اس لئے میں سرکار سے زور کے ساتھ کہوینگا کہ وہ کریڈٹ کے امور و کتبہ
 ضلع کے جنگلات میں سے بچہ جنگلوں کو دسفا ریست کر کے ان لوگوں کو آبادی
 کے لئے دے دے۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اپنے نکتہ کے پرستار کو ہاؤس کے سامنے
 پیش کرتا ہوں *

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

जनाब आर्ट-लॉउडस्पीकर (loudspeaker) जी खगवी जी वजह से मैं प्रेमिन्ग साहब
 की पूरा तकरीर ने फायदा न उठा सका, इसलिए डर है कि वायदम अपनी तकरीर में उन्हीं बातों
 को दुहरा दू जिसका जवाब उन्होंने दे दिया है। बहरहाल जोन्मार-वावर और कमायू के जंगलान के
 मुनाअन्विक जो कट मोशन डम वक्न मेरे दोस्त टमडा साहब ने पेश किया है मैं अपने दोस्त का
 मजकूर हू कि उन्होंने डम हाउस में उन हिस्सों के मुनाल्लिक जिक्र करने का मौका दिया जो
 बहुत दूर के हैं और जिनको कावल्डियन बगैरह के लिहाज से एन्क्लूड नक पहुंचना मुश्किल है।
 जोन्मार-वावर वह एरिया (area) है जो पार्टियली एक्क्लूडेड (partially excluded)
 कहलाता है। डम ऐक्ट के हिमाव से जो आजकल लागू है जोन्मार बहिष्कृत एरिया है। यह मेरी
 कान्स्टीटुएन्सी का एक हिस्सा है। मौजूदा ज़ाब्ना के मुनाबिक हमारे यू० पी० के अन्तर मेरी
 कान्स्टीटुएन्सी का यह हिस्सा बहिष्कृत है। कहा जाता है कि उसकी जिम्मेदारी गवर्नर पर है
 और गवर्नर साहब अपने वजराज की मारफत उसका इन्तज़ाम चलाने हैं। बहरहाल जंगल
 का मुहकमा इस जगह और उस जगह एक ही है। इसलिए मुनामिव होगा कि वावर के
 हालत आज गवर्नमेंट के सामने इस कट मोशन के ज़रिये नकरीर करने हुये पेश कम्।
 विष्टरी सर्वेवा भी जो वावर के जंगलान के मुनाल्लिक इस नियोजमन्द ने गवर्नमेंट के सामने
 सवालान किये थे। मुझे अफसोस है कि इन सवालान के जवाब कोर दफ्तरी मिले। यह
 मेरे ज़ाना इन्म में है कि वहां के लोग इस बात पर गवर्नमेंट से मुकद्दमावार्जी कर सकते हैं
 और उनका यह दावा है कि वह जंगलान कि जो इस वक्न सरकारी कहलाने हैं उनकी
 निर्जा मिलकियत थे और उनका एक बहुत बड़ा हिस्सा उनकी ज़मींदारी का था।
 जिस वक्न गवर्नमेंट ने अपना तमल्लुत बिठा लिया उसके कुछ अर्से बाद वह जंगलान
 गवर्नमेंट ने आहिस्सा आहिस्सा अपने कब्जे में लिये और ज़मींदारी को भी जंगलान में
 शामिल कर लिया, और जिस वक्न ज़मींदारों ने ज्यादा शोरिश की तो ननाजा यह हुआ
 कि गवर्नमेंट ने एक तरीके का समझौता कर लिया। वह उनको बहकाने का तरीका
 था। वह तरीका क्या था? वह तरीका यह था कि गवर्नमेंट ने उनको डमार्गी लकड़ी,
 ईंधन और चराई की आसानियां वहम पहुंचाने का वायदा किया और जंगलान पर से
 उनका कब्जा हटा लिया। जनाब आर्टी, पेश्वर इसके कि मैं जोन्मार-वावर के हालत
 का बराह रास्त जिक्र करूं मैं अपने अर्कीदे का जिक्र करना चाहता हूं। मैं समझता हूं
 कि जिस तरीके से समुदर के किनारे रहने वालों को एक रिहायशी हक हासिल है कि वह

[Shri Mahabir Tyagi]

वहां के नमक का आज़ादी के साथ इस्तेमाल कर सकते हैं और उनके लिये किसी किसम की रोक टोक नहीं होना चाहिये (गवर्नमेंट के मेम्बरान जो पहले गवर्नमेंट में न थे नमक की सत्याग्रह में अक्सर जेल में गये और इस तरीक़े पर कांग्रेस वाले इस हक़ का इज़हार कर चुके हैं। जो समुंदर के किनारे गांव हैं उनके लिये हम लोग लड़ते हैं कि उनके नमक पर किसी किसम का टैक्स न हो)। इसलिये मैं अर्ज करना चाहता हूं कि जो लोग जंगलात के नज़दीक गांव में रहते हैं उनको भी एक किसम का रिहायशी हक़ हासिल हो जाता है। जौनसार-बावर, गढ़वाल, कमायू के एरिया के लोग ऐसे हैं कि वह गरीब हैं, उनके पास ज़्यादा कपड़ा पहनने को नहीं है। वह लकड़िया और ईंधन जलाकर अपना गुज़ारा करते हैं। ऐसी हालत में मैं समझता हूं कि गवर्नमेंट उनके लिये सरकारी जंगलात से ईंधन और लकड़ी बहम पहुंचावे। जौनसार और कुमायू की तरफ़ से ईंधन न मिलने की शिकायतें आम तौर से रहती हैं। जौनसार-बावर में ईंधन के लिये गवर्नमेंट ने जंगलात एलॉट (allot) किये हैं और इसी तरह इमारत की लकड़ी के लिये भी। आप को यह सुन कर ताज़्जुब होगा कि जौनसार-बावर की बाबत गवर्नमेंट से जो सवाल किया गया था उसके जवाब में गवर्नमेंट ने कहा था कि नम्बर ३ के जंगलात पर पूरी मिलिकियत के हुकूम ज़मींदारों को हासिल हैं। उन्होंने इस तरीक़े पर जंगलों को क्लासीफ़ाई (classify) कर रखा है। मगर सब से बड़ी मुश्किल यह है कि हालांकि उनको मिलिकियत का हक़ हासिल है मगर वह अपने जंगलात को बेच नहीं सकते। मुझे अफ़सोस से कहना पड़ता है कि वह दरख़्त जो कि जंगलात में बहुत पुराने हैं और अर्से से खड़े हैं और उनकी लकड़ी खराब हो चुकी है लेकिन उन ज़मींदारों को जिनकी वह मिलिकियत है उनको हक़ हासिल नहीं है कि वह लकड़ियों को काटें और उनको काम में लायें। वह लकड़ी बहुत आसानी से बिक सकती है और उसकी जगह नये दरख़्त पैदा हो सकते हैं। मगर यह हक़ उनको हासिल नहीं है कि वह अपनी लकड़ी को बेच सकें और उससे फ़ायदा हासिल करें। मैं अर्ज करना चाहता हूं कि उन जंगलात की मिलिकियत का हक़ उनको हासिल हो और उनके छिने हुये हुकूम को पूरा कर दिया जाये। इससे फ़ायदा यह होगा कि वह लकड़ी बेच सकेंगे और उससे फ़ायदा उठा सकेंगे। दूसरी बात जो मुझे अर्ज करना है वह यह है कि जिस वक़्त गवर्नमेंट ने उन जंगलात को लिया था वग़ैर किसी मुआविज़े के लिया था, उनसे छीन लिया था और चूँकि उन लोगों में तालीम नहीं है इसलिये वह शक्ति के सामने झुक गये। उस वक़्त उन लोगों को सब्ज़ बाग़ दिखलाने के लिये यह जवाब दिया गया था कि तुम अपनी इमारतों के लिये लकड़ी ले सकते हो। अब तक यह रिवाज़ रहा है कि जौनसार-बावर के अफ़सरान जंगलात लकड़ी मखसूस कर देते हैं और जब जौनसार-बावर के आदमियों को लकड़ी की ज़रूरत पड़ती है तो उनको हक़ हासिल है कि वह लकड़ी ले जा सकते हैं। मगर इस हिस्से में कोई सड़क नहीं है जहां गाड़ियां लाई जा सकें। इसलिये वह बेचारे तमाम ईंधन और लकड़ी अपनी कमर पर लाद कर ले जाते हैं। अगर जंगलात में से लकड़ी लाने के हक़ दिये भी गये हैं तो उनके लिये वह बिल्कुल बेफ़ायदा हैं। इसलिये कि कहीं कहीं तो ५० मील की दूरी पर उनको लकड़ी ले जाना पड़ती है। उनके लिये यह बात बिल्कुल नामुमकिन है कि वह ५० मील के फ़ासले से इमारत की लकड़ी अपनी कमर पर लाद कर ले जा सकें। इस लिये लकड़ी के लिये उनको जो जंगलात दिये जाते हैं वह इतने लम्बे चौड़े फ़ासले पर होते हैं कि वहां से लकड़ी लाने के लिये उनको बहुत ज़्यादा गरां बैठती है। बनिस्बत इसके कि वह बाज़ार से ख़रीद कर लावें।

तीसरी बात यह है कि उन लोगों के मवेशियों के लिये पत्ती गवर्नमेंट को

अपने जंगलों में मुहय्या करना चाहिये। जोनमार बाबर की तरफ इस हुक्मन के सिविल अफसरान का इतना रोब नहीं है जितना फारेस्ट गार्ड का क्योंकि उन लोगों का हर एक काम फारेस्ट गार्ड में पड़ता है। जिस वक़्त वह पनी केने जाने हैं तो उनको डर होता है कि वही वह गिरफ्तार न हो जावें। वह चाहते हैं कि नज़दीक में अपने सवेधियों के लिये चारा ले आये लेकिन नज़दीक के जंगलान में चारा लेने के लिये उनको रोक दिये हैं। इसलिये उन की यह शिकायत अपने सवेधियों के चारे के मुतालिक बहुत पुर्नर्न करने आती है। मैं इसके साथ बट मोशन पर बहस करने हुये गवर्नमेन्ट से कहूंगा कि उनके चारे और इंधन के लिये आमानियां दी जायें और उनके लिये गवर्नमेन्ट में उनको पूरी आजादी हमिल होना चाहिये।

प्रीमियर साहब ने कहा था कि गवर्नमेन्ट ने जंगलान के नज़दीक रहने वालों की जान व माल की हिफाज़त के लिये वहां के हुक्काम ज़िला को ज्यादा तादाद में अमलाह के लाइसेन्स ईशू (issue) करने के मुतालिक जरूरी हिदायत भेजी है लेकिन अभी आपने अपनी तक्रार में फरमाया कि आर्म्स ऐक्ट (Arms Act) में हम तर्मीम नहीं कर सकने, यह मजमून मेन्ट्रल गवर्नमेन्ट का है।

The Hon'ble the Premier : आनरेबुल प्रीमियर :

जहां तक लाइसेन्स का मामला है मैंने यह कहा है और यह हिदायत की है कि लाइसेन्स उन लोगों को जो जंगलान के करीब रहते हैं वशैर रोक टोक दिये जायें। अगर यह मामला मेरे अख्तियार होता तो मैं ज्यादा आमानिया पहुंचाना मगर यह मेरे हाथ में नहीं है, इसलिये मैं कुछ नहीं कर सकता।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

जंगलान के नज़दीक रहने वालों को बन्दूकें ज्यादा तादाद में दी जाये जिसमें वह अपनी हिफाज़त जंगली जानवरों से कर सकें। हमारे ज़िला में यह मामला पेश था। मैंने गांव वालों से कहा कि प्रीमियर साहब का यह जवाब मिला है तुम बन्दूक के लाइसेन्स की एप्लीकेशन (application) भेज दो। मगर मुझे मालूम हुआ कि उनको ऐसी बन्दूक मिलनी है जिसका फायर (fire) हुज़ूर की मेज़ तक भी नहीं पहुंच सकता।

The Hon ble the Premier : आनरेबुल प्रीमियर :

अच्छा है ऐसी बन्दूक मिली वरना बड़ी आफत होनी।

Shri Mahabir Tyagi : श्री महावीर त्यागी :

ऐसी ठुस ठुस वाली बन्दूकों से काम नहीं चलेगा। जरूरत यह है कि उनको ऐसी बन्दूकें मिलना चाहिये जिसमें वह अपनी जानें जंगली जानवरों से बचा सकें। मैं समझता हूं कि जंगलों के नज़दीक रहने वाले स्टोन एज (stone age) में हथियार रखते थे। उस वक़्त से यह अब रस्म तक चली आई है कि वह लोग अपना गुज़ारा शिकार पर करते हैं और यह उनका मौखमी हक है। लेकिन जंगलान के महकमे ने बहुत सी सख्तियां और पाबन्दियां लगा रखी हैं। इसकी वजह यह है कि अफसरान जब शिकार के लिये निकलने हैं तो उनको स्वाहिश होती है कि नयार शिकार मिल जाये। जंगलान के शिकार पर फोन भी बहुत ज्यादा है। अगर कोई शख्स शिकार खेलने जाता है तो उसको बहुत सख्तियां उठानी पड़ती हैं और उसके ऊपर जुर्माना हो जाता है। मेरा अर्थ करने का मतलब इस हाउस से यह है कि इन जंगलान के नज़दीक रहने वाले आदमियों को कि जिनका शिकार खल्ला पुराना पेशा है उनको ऐसी पाबन्दियों से बरी रक्खा जावे और उनको शिकार खेलने की

[Shri Mahabir Tyagi]

पूरी आजादी होना चाहिये। अगर इन्सानों के हाथ से बन्दूक कतई ले ली जावे तो वह काहिल और बुज्जदिल हो जायेंगे और बन्दूक वाले भी गुलामी करेंगे। पोर्ट्स और गेम्स (sports and games) इन्सान के वास्ते निहायत जरूरी चीजें हैं, वगैर इनके इन्सान की जिन्दगी कम हो जाती है और अगर इन्सान को स्पोर्ट्स और गेम्स न मिले तो इन्सान की जिस्मानी और दिमागी तरक्की ठीक ठीक नहीं हो सकती है। इसकी इन्सान को बहुत जरूरत है। जहां दूसरे लोग दूर से आकर जंगलों में शिकार खेलते हैं तो कोई बजह नहीं है कि वहां नजदीक रहने वालों को शिकार के अख्तियारात न होने चाहिये और शिकार की तमाम आसानियां क्यों न बहम पहुंचाई जावें। मैं यह मतालबा पेश करता हूं जैसा कि मैं समझता हूं कि प्रीमियर साहब ने आज अपनी पालिसी बयान की है। इससे हमको बड़ी सहूलियत हासिल होगी, बशर्ते कि मुहकमा जंगलात के अफसरान जो उनके मातहत हैं उन्होंने भी इसपर पूरा अमलदरामद किया तो उनको आसानियां होंगी। इसीलिये मैंने यह शिकायत पेश की है। मेरा मंशा इस कट मोशन के पास कराने का नहीं है बल्कि मैं इससे यह दिखलाना चाहता हूं कि अपनी कान्स्टीट्यूएन्सी की शिकायत को पेश करूं और उनको कुछ फायदा पहुंचा सकूं।

Shri Mahabir Tyagi :

شری مہانیر تیاگی —

جناب عالی - لاؤڈ اسپیکر (loudspeaker) کی خرابی کی وجہ سے میں پریمیر صاحب کی پوری تقریر سے فائدہ نہ اٹھا سکا - اس لیے درہے کہ شاید میں اپنی تقریر میں انہیں باتوں کو دہراؤں جس کا جواب انہوں نے دے دیا ہے - یہر حال جونسار باور اور کمایوں کے جنگلات کے متعلق جو کت موشن اس وقت میسرے دوست ثنا صاحب نے پیش کیا ہے میں اپنے دوست کا مشکور ہوں کہ انہوں نے اس ہاؤس میں ان حصوں کے متعلق ذکر کرنے کا موقع دیا جو بہت دور کے ہیں اور جن کو قابلیت وغیرہ کے لحاظ سے اسمیلی تک پہنچنا مشکل ہے - جونسار باور وہ ایریا (area) ہے جو پارشیلی اکسکلودڈ (partially excludud) کہلاتا ہے - اس ایمنت کے حساب سے جو آج کل لاگو ہے جونسار ہیشکرت ایریا ہے - یہہ میڈری کانسٹیٹوئنسی کا ایک حصہ ہے - موجودہ ضابطہ کے مطابق ہمارے یو - پی کے اندر میڈری کانسٹیٹوئنسی کا یہہ حصہ ہیشکرت ہے - کہا جاتا ہے کہ اس کی ذمہ داری گورنر پر ہے اور گورنر صاحب اپنے وزرا کی معرفت اس کا انتظام چلاتے ہیں - یہر حال جنگل کا محکمہ اس جگہ اور اس جگہ ایک ہی ہے اس لیے مناسب ہوگا کہ باور کے حالات آج گورنمنٹ کے سامنے اس کت موشن کے ذریعہ سے تقریر کرتے ہوئے پیش کردوں - پچھلی مرتبہ بھی جو باور کے جنگلات کے متعلق اس نیازمند نے گورنمنٹ کے سامنے سوالات کیئے تھے مجھے افسوس ہے کہ ان سوالات کے جواب کورے دفتری ملے - یہہ میسرے ذاتی علم میں ہے کہ وہاں کے لوگ اس بات پر گورنمنٹ سے مقدمہ بازی کوسکتے ہیں اور ان کا یہہ دعویٰ ہے کہ وہ جنگلات کہ جو اس وقت سرکاری کہلاتے ہیں ان کی نجی ملکیت تھے اور ان کا ایک بہت بڑا حصہ ان کی زمینداری کا تھا - جسوقت گورنمنٹ نے اپنا تسلط بٹھالیا اس کے کچھ عرصہ بعد وہ جنگلات گورنمنٹ نے آہستہ آہستہ اپنے قبضہ میں آئے اور زمینداری کو بھی جنگلات میں

شامل کر لیا اور جس وقت زمینداروں نے ریلوے شروع کی تو دیکھ رہے تھے کہ گورنمنٹ نے ایک طریقہ کا سمجھنا شروع کیا۔ وہ اس وقت کا طریقہ تھا۔ وہ طریقہ کیا تھا؟ وہ طریقہ یہ تھا کہ گورنمنٹ نے ان کو عمارتیں لکڑی اور حوائی کی آگیاں یہ دیکھا۔ کا ریلوے کا اور جنگل۔ اسے ان کا قبضہ عطا کیا۔ حجاب عاری۔ پیسٹر اس کے کہ میں جو سارے دار کے حجاب کا ریلوے راستہ دیکر کمروں میں اپنے عہدہ کا ذکر کرنا چاہتا ہوں۔ میں سمجھتا ہوں کہ جس طریقہ سے سمندر کے کنارے ریلوے والوں کو ایک رہنمائی حق حاصل ہے کہ وہ وہاں کے نمک کا آرادی کے ساتھ استعمال کر سکتے ہیں اور ان کے لینے کسی قسم کی روک ٹوک نہیں ہونی چاہیے۔ (گورنمنٹ کے زمینداروں کو پہلے گورنمنٹ میں نہ تھے نمک کی سٹیج گہرے میں اکثر حیل میں گئے اور اس طریقہ پر کانگریس والے اس حق کا عار کر رہے تھے۔ جو سمندر کے کنارے گاؤں میں ان کے لئے ہم لوگ لہتے ہیں کہ ان کے مک پر کسی قسم کا ٹیکس نہ ہو) اس لینے میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ جو لوگ جنگلات کے نزدیک گاؤں میں رہتے ہیں ان کو بھی ایک قسم کا رہنمائی حق حاصل ہو چکا ہے۔ جو سارے دار گڈھوال۔ کمائیوں کے ایوان کے لوگ ایسے ہیں کہ وہ شریب ہیں ان کے پاس زمانہ کبڑا پڑتا ہے۔ وہ لکڑیاں اور ایندھن جلا کر اپنے گدارہ کرتے ہیں۔ اسی حالت میں زمینداروں کے گورنمنٹ ان کے لینے سے کاری جنگلات سے ایندھن اور لکڑی ہم پہنچا رہے۔ جو سارے اور کمائیوں کی طرف سے ایندھن نہ ملنے کی شکایتیں عام طور سے رہتی ہیں۔ جو سارے داروں میں ایندھن کے لینے گورنمنٹ نے جنگلات آلات (allot) کیے ہیں اور اسی طرح عمارت کی لکڑی کے لینے بھی۔ آپ کو یہ سن کر تعجب ہوگا کہ جو سارے داروں کی بابت گورنمنٹ سے جو سوال کیا گیا تھا اس کے جواب میں گورنمنٹ نے کہا تھا کہ نمبر ۳ کے جنگلات پر پوری ملکیت کے حقوق زمینداروں کو حاصل ہیں۔ انہوں نے اس طریقہ پر جنگلات کو کلاسیفائی (classify) کر رکھا ہے مگر سب سے بڑی مشکل یہ ہے کہ حالانکہ ان کو ملکیت کا حق حاصل ہے مگر وہ اپنے جنگلات کو بیچ نہیں سکتے۔ محض دوسروں سے کہنا پڑتا ہے کہ وہ درخت جو کہ جنگلات میں بہت پڑے ہیں اور عرصہ سے کترے ہیں اور ان کی لکڑی خراب ہو چکی ہے لیکن ان زمینداروں کو حق کی وہ ملکیت ہیں ان کو حق حاصل نہیں ہے کہ وہ لکڑیوں کو کاٹیں اور ان کو کام میں لائیں۔ وہ لکڑی بہت آسانی سے بک سکتی ہے اور اس کی جگہ سے روحمت پیدا ہو سکتے ہیں۔ مگر یہ حق ان کو حاصل نہیں ہے کہ وہ اپنی لکڑی کو بیچ سکیں اور اس سے فائدہ حاصل کریں۔ میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ ان جنگلات کی ملکیت کا حق ان کو حاصل ہو اور ان کے چھوٹے ہوئے حقوق کو پورا کر دیا جائے۔ اس سے فائدہ یہ ہوگا کہ وہ لکڑی بیچ سکیں گے اور اس سے فائدہ اٹھا سکیں گے۔ دوسری بات جو مجھے عرض کرنا ہے وہ یہ ہے کہ جس وقت گورنمنٹ نے ان جنگلات کو اپنا نہ بغیر کسی معاوضہ کے لیا تھا۔ ان سے چھین لیا تھا اور چونکہ ان لوگوں میں تعلیم نہیں ہے اس لئے وہ شکری کے سامنے جھک گئے۔ اس وقت ان لوگوں کو سبز باغ دکھانے کے لئے یہ جواب دیا گیا تھا کہ تم اپنی عمارتوں کے لینے لکڑی لے سکتے

[Shri Mahabir Tyagi]

ہو۔ اب تک یہ رواج رہا ہے کہ جونسار باور کے افسران جنگلات لکڑی مخصوص کریتے ہیں اور جب جونسار باور کے آدمیوں کو لکڑی کی ضرورت پڑتی ہے تو اُن کو حق حاصل ہے کہ وہ لکڑی لے جاسکتے ہیں۔ مگر اِس حصہ میں دوئی سڑک نہیں ہے جہاں گاڑیاں لائی جاسکیں اِس لیے وہ بیچارے تمام ایندھن اور لکڑی اپنی کمزور لاد کر لے جاتے ہیں۔ اگر جنگلات میں سے لکڑی لانے کے حق دیئے بھی گئے ہیں تو اُن کے لیے وہ بالکل بے فائدہ ہیں۔ اِس لیے کہ کہیں کہیں تو 50 میل کی دوری پر اُن کو لکڑی لے جانا پڑتی ہے۔ اُن کے لیے یہ بات بالکل ناممکن ہے کہ وہ پچاس میل کے فاصلہ سے عمارت کی لکڑی اپنی کمزور لاد کر لے جاسکیں۔ اِس لیے لکڑی کے لیے ان کو جو جنگلات دیئے جاتے ہیں وہ اتنے لمبے چوڑے فاصلے پر ہوتے ہیں کہ وہاں سے لکڑی لانے کے لیے ان کو بہت زیادہ گراں بیٹھتی ہے بہ نسبت اس کے کہ وہ بازار سے خرید کر لادیں۔ تیسری بات یہ ہے کہ ان لوگوں کے مویشیوں کے لیے پٹی گورنمنٹ کو اپنے جنگلات سے مہیا کرنا چاہیئے۔ جونسار باور کی طرف اس حکومت کے سول افسران کا اتنا رعب نہیں ہے جتنا فارست گارڈ کا، چونکہ ان لوگوں کا ہر ایک کام فارست گارڈ سے پڑتا ہے۔ جس وقت وہ پتی لینے جاتے ہیں تو اُن کو ڈر ہوتا ہے کہ کہیں وہ گرفتار نہ ہو جاویں۔ وہ چاہتے ہیں کہ نزدیک سے اپنے مویشیوں کے لیے چارہ لے آئیں لیکن نزدیک کے جنگلات میں چارہ لینے کے لیے اُن کو رکاوٹ ہے۔ اِس لیے ان کی یہ شکایت اپنے مویشیوں کے چارہ کے متعلق بہت پرانی چلی آتی ہے۔ میں اس کے ساتھ کٹ موشن پر بحث کرتے ہوئے گورنمنٹ سے کہوں گا کہ اُن کے چارہ اور ایندھن کے لیے آسانیاں دی جائیں اور اس کے لیے گورنمنٹ سے ان کو پوری آرا دی حاصل ہونا چاہیئے۔

پریمیر صاحب نے کہا تھا کہ گورنمنٹ نے جنگلات کے نزدیک رہنے والوں کی جان و مال کی حفاظت کے لیے وہاں کے حکام ضلع کو زیادہ تعداد میں اسلحہ کے لائسنس ایشو (issue) کرنے کے متعلق ضروری ہدایت بھیجی ہیں۔ لیکن ابھی آپ نے اپنی تقریر میں فرمایا کہ آرمس ایکٹ (Arms Act) میں ترمیم نہیں کرسکتے۔ یہ مضمون سنٹرل گورنمنٹ کا ہے۔

The Hon'ble the Premier :

آنریبل پریمیر —

جہاں تک لائسنس کا معاملہ ہے میں نے یہ کہا ہے اور یہ ہدایت کی ہے کہ لائسنس ان لوگوں کو جو جنگلات کے قریب رہے ہیں بغیر روک ٹوک دیئے جائیں۔ اگر یہ معاملہ میرے اختیار میں ہوتا تو میں زیادہ آسانیاں پہنچاتا۔ مگر یہ میرے ہاتھ میں نہیں ہے اس لیے میں کچھ نہیں کرسکتا۔

Shri Mahabir Tyagi :

شری مہابیر تیاگی —

جنگلات کے نزدیک رہنے والوں کو ہندوئیں زیادہ تعداد میں دی جائیں جس سے وہ اپنی حفاظت جنگلی جانوروں سے کرسکیں۔ ہمارے ضلع میں یہ

مسئلہ پیش کیا۔ میں نے گاؤں، دس سے کہہ کر پریمیئر صاحب کا بہت جواب ملا ہے کہ بندوق کے لائسنس کی ایپلیکیشن (application) بھیج دو۔ مگر مجھے معلوم ہوا کہ ان کو ایسی بندوق ملتی ہے جن کا مار (fire) حضور کی میز تک بھی نہیں پہنچ سکتا۔

The Hon ble the Premier :

آنر بیل پریمیئر :

’چہ‘ نے ایسی بندوق منی درجہ بڑی آمت عوتی

Shri Mahabir Tyagi :

شری مہا بھارت تیاگی :

ایسی تیس تیس والی بندوقوں سے کام نہیں چلے گا۔ ضرورت یہ ہے کہ ان کو ایسی بندوقیں ملنا چاہیئے جس سے وہ اپنی جانیں جنگلی جانوروں سے بچاسکیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ جنگلوں کے نزدیک رہنے والے آدمی (Stone Age) میں شکاری رہتے تھے۔ اُس وقت سے یہ رسم اب تک چلی آئی ہے کہ وہ لوگ اپنا ذخیرہ شکار پر کرتے ہیں اور یہ ان کا موروثی حق ہے۔ لیکن جنگلات کے محکمہ نے بہت سی سختیاں اور پابندیاں لگا رکھی ہیں۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ افسران جب شکار کے لئے نکلتے ہیں تو ان کو خواہش ہوتی ہے کہ تیار شکار مل جائے۔ جنگلات کے شکار پر فیس بھی بہت زیادہ ہے اگر کوئی شخص شکار کیلئے جاتا ہے تو اس کو بہت سختیاں ’توانا‘ پڑتی ہیں اور اس کے اوپر خرمانہ ہو جاتا ہے۔ میرا عرض کرے گا مطالبہ اس سے ہے کہ ان جنگلات کے نزدیک رہنے والے آدمیوں کو کہ جن کا شکار کھیلنا پرانا پیشہ ہے ان کو ایسی پابندیوں سے بری رکھا جائے اور ان کو شکار کھیلنے کی پوری آزادی ہونا چاہئے۔ اگر انسانوں کے ہاتھ سے بندوق قطعی لے لی جائے تو وہ کھل اور بزدل ہو جائیں گے اور بندوق والے بھی غلامی کریں گے۔ اسپورٹس اینڈ گیمس (sports and games) انسان کے واسطے بہایت ضروری چیزیں ہیں۔ بغیر ان کے انسان کی زندگی کم ہو جاتی ہے اور انسان کو اسپورٹس ایڈ گیمس نہ ملیں تو انسان کی جسمانی اور دماغی ترقی ٹھیک ٹھیک نہیں ہو سکتی ہے اس کی انسان کو بہت ضرورت ہے۔ جہاں دوسرے لوگ دور سے آکر جنگلوں میں شکار کھیلنے ہیں تو کوئی وجہ نہیں ہے کہ وہاں نزدیک رہنے والوں کو شکار کے اختیارات نہ ہونے چاہئیں اور شکار کی تمام آسانیاں کیوں نہ ہم پہونچائی جاویں۔ میں یہ مطالبہ پیش کرتا ہوں جیسا کہ میں سمجھتا ہوں کہ پریمیئر صاحب نے آج اپنی پالیسی بیان کی ہے۔ اس سے ہم کو بڑی سہولتیں حاصل ہوں گی بشرطیکہ محکمہ جنگلات کے افسران جو ان کے ماتحت ہیں انہوں نے بھی اس پر پورا عمل درآمد کیا تو ان کو آسانیاں ہوں گی۔ اسی لئے میں نے یہ شکایت پیش کی ہے۔ میرا منشاء اس کٹ موشن کے پاس لانے کا نہیں ہے بلکہ میں اُس سے یہ دیکھنا چاہتا ہوں کہ اپنی کانسٹیوٹنسی کی شکایات کو پیش کردہ اور ان کو کچھ فائدہ پہونچا سکیں۔

Shri Har Govind Pant : Sir, the honourable mover of this motion has made it quite clear that his intention in moving this motion is simply to invite the attention of Government to certain grievances of the people in

[Shri Har Govind Pant]

Kumaun and Chakrata with regard to the Forest Administration. It is not really a motion which he will press to a division. I think that I should avail of this opportunity of putting before this House the grievances of the people of Kumaun, with an assurance that the honourable mover will withdraw his motion after having made useful suggestions and having ventilated local grievances. As a matter of fact the motion itself is not made in any hostile spirit and there is good reason for the people of Kumaun to be thankful at least to the present Government for the small mercies that have been granted to us very recently in connexion with the forest administration, which betoken a sympathetic attitude on behalf of the Government. As has been mentioned by some of the honourable members the grazing fees have been reduced to half in the whole of the province and these fees in Kumaun have been abolished altogether.

I beg to thank the Hon'ble the Premier for this considerate action. Of course the income from this source was not large, but it was a source of constant trouble to the villagers and led to unnecessary friction with the forest underlings. So I take this opportunity of thanking the present Government for their sympathetic attitude and I am encouraged by this to make other suggestions with regard to the demands of the people of Kumaun. I am glad that this motion also includes the reasonable demand of the people of Chakrata. I feel that Chakrata is practically a part of Kumaun. As a matter of fact it was at one time under the same native administration presided over by a royal family of Kumaun. It was in 1815 that the whole of Kumaun along with Chakrata came under British Government. A settlement was made as far back as 1823, and in that year the whole area of Kumaun was divided into a number of villages, not an inch of land, whether measured or unmeasured, was left out which could be said to be the property of anybody else other than the villagers. The village boundaries of all the villages were fixed in 1823, and the areas within those boundaries were the property of either one village or another. So that the Government had, as a matter of fact, no right whatsoever to any inch of land that lay within the boundaries of Kumaun. In the year 1893 presumably under a notification under section 6 of the Scheduled Districts Act it was published in the Gazette that all unmeasured land, that is the land for which people were not specifically required to pay Government revenues, was the property of the Government, and that simple notification, of course, converted the property of the villagers that is the land that was unmeasured at that time into the property of the Government. On that simple notification the whole of this Forest administration was based. Many valuable forests over which people had been exercising unrestricted rights were quickly converted into reserved forests without even specifically inquiring into the rights of the villagers, and in those hill areas the rights of the villagers that they have been enjoying from time immemorial came to an end all of a sudden. Mr. Tyagi has rightly remarked the simplicity of the people made them an easy prey. However, these are the things of the past. Under the circumstances the villagers naturally looked upon the Forest Department with displeasure and dissatisfaction and that dissatisfaction owing to a fresh forest settlement about the year 1914 and also owing to the bad administration of the Forest Department came to a head about the year 1920. The

rights of the people that were recorded at the first settlement were so recorded without regard to the convenience of the villagers. People were given rights of taking grass, fuel and timber, etc., at prohibitive distances possibly with a view that they may not be exercised at all. Naturally a clamour was made for a re-adjustment of these rights which has not yet been made. There has been agitation and there was the demand for a big number of forests standing for that year. People have been suffering from the fact that there was an extraordinary increase in the price of timber. The Government is not agree. As a result of this a number of people were convicted and some of them were sent to such long periods as seven years.

So the matter came to a head and the Government was forced to appoint a committee of inquiry in 1921. That Committee was called the Forest Grievances Committee. The Committee made certain recommendations and one of them was to classify the forests into class I and class II. It was decided that the administration of the forests should not be very strict and in areas which were not of commercial value the villagers should be given large rights. As a matter of fact the area within the hill tract or rather the whole area of Kumaun does not consist of very valuable forests, but for some reason or other such as the supply of water being affected or even the climatic conditions being changed, the administration of these forests in the hill tracts is continued. They have done one thing more. The valuable forests lying at the foot of the Himalaya (i.e. Tarai and Bhabar) which are also within a part of Kumaun, have been separated from Kumaun proper and a new forest circle has been formed out of the less valuable forests of the hill tracts which is called the Kumaun Circle. The valuable forests of Tarai and Bhabar thus separated from Kumaun have been included in the two important forest circles called eastern circle and the western circle. Perhaps this has been done because these tracts yield large income. The allegation of the Forest Department so far has been that the Forest administration does not pay in Kumaun, and in order to prove this allegation the more valuable forests have been excluded from Kumaun for purposes of Forest administration. Possibly there is also another reason for this. So far back as 1908 Sir John Hewitt the then Lieutenant-Governor of these Provinces, when he made a speech at Bareilly, had publicly declared that all the forests in Kumaun belonged to the people, and every pie of income from the forests would go to the advantage of the people of Kumaun. We are now told that our forests do not yield any income. Well, I do not know how far that statement is correct. But even if the statement be true, in any case the Forest administration left to us by the previous Government is mostly responsible for that loss of income. As I have already said, the forests in Kumaun are not commercially very valuable. All the same we are made to pay for the costly services of a conservator of forests, a number of assistants and a number of divisional forest officers; then rangers and other experts under various names. Thus the supervision business itself uses up most of the income that ordinarily accrues from the forests in Kumaun. We are told that we are running at a deficit and therefore nothing can be given to us specifically by way of redeeming the promise of 1908.

Reference is sometimes made to the grants made to our district boards. We are told that our district boards are getting these grants

[Shri Har Govind Pant]

and we should consider them to be the income from the forests. Because our district boards are getting grants which other district boards also get in the ordinary course of things, it is no reason why we should be told that we are being compensated in this particular manner. Whatever it be, in any case there are two other ways in which our income is affected. There was the Rosin factory at Bhowali in Naini Tal district. That was employing about 4,000 labourers. That also gave a large margin for savings to Government as the transport charges were not so large so long as the factory was inside Kumaun. Now for some reason or the other they have removed it to Clutterbuckganj near Bareilly and a certain Syndicate is managing that business. Well they have given that Syndicate a virtual monopoly on terms detrimental to the interest of Kumaun, I understand that that contract is coming to an end this year. I hope the Government will not renew it. It is said that the Government itself was made to purchase some shares in that factory where this rosin from Kumaun is sent and clever people from outside are making good profits at the cost of Kumaun and the Government. The Directorate of that Syndicate is not responsible to the people of Kumaun and I understand that it is to continue for ever unchanged, being very convenient to the interest exploiting the situation. So a large amount of income which would have accrued to Kumaun is vested for the profit of others. Shares have been invited from people all over the province and a few persons who are directly connected with the management benefit. The people of Kumaun have been the losers by virtue of this transaction.

The Hon'ble the Speaker: The honourable member will bring his remarks to a close now. I give him one minute more.

Shri Har Govind Pant: I will now invite the attention of the Government to the Technological Institute near Bareilly which controls wood products and sleeper business in Kumaun.

This Institute is also practically a monopoly which has been in the field for many years. It has been getting sleeper contracts for a number of years and for this open tenders are not invited. Certain fortunate persons are given these contracts on very easy terms and naturally make large profits at the cost of Kumaun which is losing heavily on this account.

The third point that I wish to impress upon the Government particularly is that there has not been any change in the attitude of the officers who are responsible for the administration of forests in Kumaun. The arrogant attitude is there. I find that even now the contractors from Kumaun who go to the various auctions of forest timber, etc. are very rudely treated and even their fair claims are not considered properly. Therefore what is necessary is to issue some sort of instructions to the effect that the forest administrations should be carried out in a sympathetic manner.

The Hon'ble the Speaker: The honourable member must now come to a close.

Shri Har Govind Pant: In the end I would pray for fresh Forest settlement in Kumaun and a re-adjustment of the rights of the villagers of taking grass, fuel, timber and agricultural implements, etc. for their daily domestic needs from the nearest forests.

Shri Jagmohan Singh Negi : श्री जगमोहन सिंह नेगी .

नमस्कारनि जी—यह दिक्कत जो फारेस्ट के बारे में कई वक्ताओं ने
उठायी है नहीं है। पिछले समय के जमाने में तो यह दिक्कत चली आ रही है।
हमारी टम गवर्नमेंट ने महसूस करा है कि यह दिक्कत है और इसके
लिए वह हमारे धन्यवाद के योग्य है। मगर हमें यह भी बताना

पर शायद अभी तक किसी न नजर नहीं आता कि फारेस्ट बाउंडरी पिलर्स
(forest boundary pillars) जो हुआ करने हैं उनके विभिन्न फिफ्टी
यार्ड्स (within fifty yards) अगर कोई नुकसान किसी तरह का हो जाय
तो उस पर जुर्माना (fine) नहीं होता चाहे जो था, मगर अब फारेस्ट डिपार्टमेंट
ने यह किया है कि ५० गज के अन्दर ही नहीं बल्कि बाहर भी जो नुकसान होना है उसके लिए
काफी जुर्माना करते हैं और जो खेती मुनारों के बाहर होती है वह भी मुनारों से ५० गज
दूर तक छड़ा दी गई है और उन लोगों की वह मिट्टी बिक्री बेकार जा रही है आप
समझ सकते हैं कि पहाड़ों पर खेती कैसे की जाती है। पहाड़ ऊँच ऊँच एक तरह की
सीढ़ियाँ सीढ़ियाँ होती हैं। अब यह नया नल फारेस्ट डिपार्टमेंट ने निकाला है और इसके
जगहों मुनारों से ५० गज दूर तक के खेत छड़ा रहे हैं। इससे लोग बड़े दुखी हैं और दिक्कत
में पड़ रहे हैं, क्योंकि बहुत रुपया खर्च करके और बड़ी मिट्टी में उन खेतों को तैयार
किया था। पहाड़ों पर जो जंगल थे वह ग्रामीणों की मिट्टी में और वहाँ कमीशन
एजेंटों की तरह की कोई चीज प्राप्त नहीं की गई है। वह चीज उनकी अपनी है।
वहाँ के जंगल जैसा कि अभी पंडित हरगोविन्द पंत ने कहा है, वहाँ के किसी न किसी
विलेज बाउंडरी (village boundary) के अन्दर आते हैं और वहाँ सगुहद बड़ी मेक्रेड
(sacred) मानी जाती है। यह बात ठीक है कि अगर इन फारेस्ट्स की रक्षा न की
जावेगी तो नदियों में बाढ़ आजायगी और बाढ़ से देश की ज़मीनें बह जायगी और देशी
भाई तबाही में पड़ जायगे। इसके माने यह है कि क्या भारतवासियों की रक्षा का भार पहाड़
के बसने वालों पर है। हमारे देशी भाई इस बात को नहीं मानते हैं और कहते हैं कि पहाड़ों से
हमको क्या लाभ होता है और यह भी कहते हैं कि पहाड़ों से सड़क इत्यादि बनाने के लिए इतना
रुपया क्यों सर्फ होता है। वे भी कहते हैं पहाड़ों से तो कुछ इनकम (income) नहीं है
लेकिन हमको मालूम हो गया जंगलों में कितनी आमदनी है और जंगलों की रक्षा करके
उनके खेतों और उनकी जान दोनों की रक्षा होती है। हम फारेस्ट को प्रिजर्व (preserve)
करना चाहते हैं ताकि यहाँ बाढ़ न आये और रेनफाल (rainfall) में भी कमी न हो। श्री
महावीर त्यागी जी ने बयान किया था कि जैसे समुद्र के किनारे के रहने वालों को नमक
इकट्ठा करने और मछली मारने के नेचुरल राइट्स (natural rights) होते हैं वैसे
ही उन लोगों को जो जंगलों के किनारे पर रहते हैं उनको भी जंगल से लकड़ी लाने और
फिशिंग (fishing) करने इत्यादि कुल हकूक और अस्तित्व हामिल होने चाहिये जो
कि दुर्भाग्यवश अभी नहीं है। आप जानते हैं कि पहाड़ों पर खेती में लोगों का गुज़ारा नहीं
होता है। वहाँ के लोग कंद, मूल और फल फूलों पर अपना निर्वाह करते थे। लेकिन उनके
राइट्स कर्तल (rights curtail) होने यानी हकूक घटा देने पर उनके पेट का सवाल भी
पैदा हो गया। कई स्थानों पर भेड़ बकरी चूगाने की इजाजत नहीं है। आप जानते हैं कि
पहाड़ों पर भेड़ बकरी काफ़ी तादाद में होती है और वही उनके गुज़ारे का वसीला है और

[Shri Jagmohan Singh Negi]

इन्हीं भेड़ बकरियों के चराने की जंगलों में मुमानियत है। जब फारेस्ट सेटिलमेंट हुआ था तो एक गांव के आदमियों को कुछ गाय भैंस, भेड़ बकरी चरान की इजाजत दी गई थी। मगर अब जब कि उसी गांव की (population) आबादी एक से दस और दस से सौ हो गई है अथवा बढ़ गई है तो आज भी वही तादाद भेड़ बकरी, गाय भैंस चराने की पहली इजाजत ज्यों की त्यों मौजूद है। मैंने सवालित किये तो उसका जवाब मिला कि जो खास खास जरूरियात और दिक्कतें हैं हम उनको दूर करने के लिये तैयार हैं। लेकिन आमतौर पर यह हल नहीं हो सकता है। खेतों की जब मालगुजारी बढ़ाने का सवाल आता है तो सेटिलमेंट होने में देर नहीं लगती है। लेकिन जब (public) जनता को (rights) हक देने का मौका आता है तो वहां पर यह कहा जाता है कि रिवीजन आफ रेकार्ड्स या राईट्स (revision of records or rights) या फारेस्ट सेटिलमेंट नहीं किया जायगा। मैं अपनी वर्तमान गवर्नमेंट से यह दरखवास्त करूंगा कि वह इस पर विचार करे कि फारेस्ट के भी सेटिलमेंट होने की कितनी सख्त जरूरत है। एक दो गांव की बात नहीं कि उनके हक हकूक बढ़ा दिये जायें, बल्कि यह तमाम शिकायतें समस्त पहाड़ी जिलों के अन्दर हैं। इस सब कहने का मेरा यह तात्पर्य नहीं है कि मैं फारेस्ट प्रिजर्वेशन (forest preservation) के खिलाफ हूं। प्लान्टेशन (plantation) की जहां जरूरत होती है वहां हम देखते हैं कि अगर भेड़ बकरी के चराने की इजाजत दी जायेगी तो यह उन छोटे छोटे पौदों को नुकसान पहुंचायेगी। लेकिन जहां जहां बड़े बड़े जंगल हैं और बड़े घने दरखत हैं वहां भेड़ बकरी के चराने की इजाजत देने में खराबी नहीं होगी अगर यहां भी खराबी होने का बहाना हो तो फिर पहाड़ों में भेड़ बकरी नहीं पाली जा सकती हैं और ऐसी हालत में पहाड़ी इलाक़े में रहने वालों को पहाड़ छोड़ देना चाहिये क्योंकि पहाड़ों पर गुजारे लायक अनाज पदा नहीं होता है और तंग रास्तों के सबब बाहर से गल्ला आ नहीं सकेगा और जो भेड़ बकरी माल ढोती थीं वह चुगान के न होने से पाली न जा सकेंगी। उन्हीं भेड़ बकरियों के खाद से जो कुछ थोड़ी खेती और पैदावार होती है उनके न होने पर वह भी न होगी। तो फिर क्यों न उनको चुगान का हक दिया जाय? आप आदमियों को बचाना चाहते हैं या जंगलों को? मगर हम तो इन दोनों चीजों को रखना चाहते हैं। जंगलों की भी पूरी पूरी रक्षा की जाय मगर जनता की दिक्कतें दूर करने के लिये शीघ्र ही फारेस्ट सेटिलमेंट करा दिया जाय और उसी मौक़े पर जंगलात के अन्दर जो बिना पेड़ों के मैदान बेकार पड़े हैं वह बिना ज़मीन के लोगों को और शिल्पकारों को खेती के लिये दे दिये जायें। मैं इसकी आशा रखूंगा कि जिस गवर्नमेंट ने चराई के मामले में गरीब जनता को सुभीते दिये हैं और हमारे बोझ को काफ़ी हलका किया है वह फारेस्ट का री-सेटिलमेंट (re-settlement) जरूर करावेगी और सब से पहले तो ५० फ़ीट वाले रौलट ऐक्ट की तरह काले रूल को जल्दी से जल्दी दूर कर देगी। मूवर साहब का इरादा इस को प्रेस करने का नहीं है केवल गवर्नमेंट का ध्यान इसी प्रकार आकर्षित करने का है, वह इसे वापिस ले लेंगे। इसलिये जनता के हक पूरे २ शीघ्र मिल जाने चाहिये और री-सेटिलमेंट अवश्य ही शीघ्र शीघ्र होना चाहिये।

Shri Jagmohan Singh Negi :

شری جگموہن سنگھ نیگی —

مانڈیہ سہا ییتی جی - یہ دقتیں جو فارست کے بارے میں کئی دکانوں نے کہی ہیں یہ کوئی نئی نہیں - پیچھائی گورنمنٹ کے زمانے سے ہی یہ دقتیں برابر چلی آرہی ہیں۔ ہماری اس گورنمنٹ نے محصول چرائی ادا کرتے لوگوں کا برا آپکار کیا ہے اور اس کے لئے وہ ہمارے دھنیاں کے پاتر ہیں۔ مگر اب یہی مجھے گورنمنٹ کو بہت

سی ایسی باتوں کی سوچنا دبی ہے جس سے لوگوں کو بہت سی تکلیفیں پیدا ہو رہی ہیں۔ ایک بات جس پر شاید ابھی تک کسی نے نظر نہیں ڈالی وہ یہ ہے کہ فارسٹ باؤنڈری پلارس (forest boundary pillars) جو ہوا کرتے ہیں ان کے ودان (wandan) یا (wandan) (wandan) اور کوئی نصاب کسی طرح کا ہو جائے تو اس پر جرمانہ نہیں ہوتا چاہیے تیار مگر اب فارسٹ ڈیپارٹمنٹ نے یہ کیا ہے کہ + گز کے + پڑی نہیں بلکہ باغیچے جو نصاب ہوتا ہے اس کے لئے کافی جرمانہ کرتے ہیں اور جو کمیٹی مونسٹری کے باغیچے ہوتی تھی وہ بھی مونسٹری سے + گز دور تک چھڑا دی گئی ہے اور ان لوگوں کی وہ محنت بالکل بیکار جا رہی ہے۔ آپ سمجھ سکتے ہیں کہ پہاڑوں پر کھیتی کیسے کی جاتی ہے۔ پہاڑات کات کر ایک طرح کی بیڑھیاں سی لگائی ہوتی ہیں۔ اب یہ نیا رول فارسٹ ڈیپارٹمنٹ نے نکالا ہے اور اس کے ذریعہ مونسٹری سے + گز دور تک کے کمیٹ چھڑا رہے ہیں۔ اس سے لوگ بڑے دکھی ہیں اور وقت میں پڑ رہے ہیں کیونکہ بہت روپیہ خرچ کر کے اور بڑی محنتوں سے ان کمیٹیوں کو تیار کیا تھا۔ پہاڑوں پر جو جنگل تھے وہ گرامینوں کی ملکیت تھی اور وہاں کمیٹن ایجنسی کی طرح کی کوئی چیز پراپت نہیں کی ہوئی تھی۔ وہ چیزیں ان کی اپنی تھیں۔ وہاں کے جنگلات جیسا کہ ابھی پندرہ ہر گوبند پتہ نے کہا ہے وہاں کے کسی نہ کسی وائیج باؤنڈری (village boundary) کے اندر آتے ہیں اور وہاں سوجھ بڑی سیدھیڈ (sacred) مانیں جاتی ہیں۔ یہ بات قبیح ہے کہ اگر ان فارسٹس کی رکشا نہ کی جائیگی تو بدیوں میں بارہ آجائیں اور بارہ سے دیش لی زمینیں بھج جائیں اور دیشی بھائی تباہی میں پڑ جائیں گے۔ اس کے معنی یہ ہیں کہ بھارت واسیوں کی رکشا کا ہمارا پہاڑ کے بسنے والوں پر ہے ہمارے دیسی بیانی اس بات کو نہیں مانتے ہیں اور کہتے ہیں کہ پہاڑوں سے ہم کو دنیا لایہ ہوتا ہے اور یہ بھی کہتے ہیں کہ پہاڑوں میں سڑک اُتیادی بنانے کے لئے اتنا روپیہ کیوں صرف ہوتا ہے۔ وہ یہ بھی کہتے ہیں پہاڑوں سے تو کچھ انکم (income) نہیں ہے لیکن ہم کو معلوم ہو گیا جنگلوں سے قلمی آمدنی ہے اور جنگلوں کی رکشا کر کے ان کے کمیٹیوں اور ان کی جان دونوں کی رکشا ہوتی ہے۔ ہم فارسٹس کو پریزرو (preserve) کرنا چاہئے ہیں تاکہ یہاں بارہ نہ آئے اور زمین فال (rainfall) میں کمی نہ ہو۔ شری مہاپیر تیاگی جی نے بیان کیا تھا کہ جیسے سمندر کے کنارے کے رہنے والوں کو نمک اکٹھا کرنے اور مچھلی مارنے کے نیچرل رائٹس (natural rights) ہوتے ہیں ویسے ہی ان لوگوں کو جو جنگلوں کے کنارے پر رہتے ہیں ان کو بھی جنگلوں سے لکڑی لائے اور فشنگ (fishing) کرنے اُتیاد کل حقوق اور اختیار حاصل ہونے چاہئے جو کہ درہاگیدہ دس ابھی نہیں ہیں۔ آپ جانے ہیں کہ پہاڑوں پر کھیتی سے لوگوں کا گذارا نہیں ہوتا ہے۔ وہاں کے لوگ کندہ مول اور پتل پھلوں پر اپنا نرواہ کرتے تھے لیکن ان کے رائٹس کورٹیل (rights curtail) ہونے لگے۔ جی حقوق گینا دیدہ پر ان کے پست کا سوال بھی پیدا ہو گیا۔ کئی اسیانوں پر پیڑ بکری چمانے کی اجازت نہیں ہے۔ آپ جانتے ہیں کہ پہاڑوں پر بھیڑ بکری کافی تعداد میں ہوتی ہیں اور وہی ان کے گذارے کا وسیلہ ہیں اور انہیں بھیڑ بکریوں کو چرانے کی جنگلوں میں ممانعت ہے۔ جب فارسٹ سٹلمنٹ ہوا

[Shri Jagmohan Singh Negi]

تھا تو ایک گاؤں کے آدمیوں کو کچھ گاؤں بھینس بھیڑ بکری چرانے کی اجازت دی گئی تھی مگر اب جب کہ اُسی گاؤں کی پاپولیشن (population) اب دی ایک سے دس اور دس سے سو ہو گئی ہے اتھو بڑھ گئی ہے تو آج بھی وہی تعداد بھیڑ بکری گاؤں بھینس چرانے کی پہلی اجازت جیوں کی تھیوں موجود ہے - میں نے سوالات کیئے تھے اس کا جواب ملا کہ جو خاص خاص ضروریات اور دقتیں ہیں ہم اُن کو دور کرنے کے لیئے تیار ہیں - لیکن عام طور پر یہہ حل نہیں ہو سکتا ہے - کھیتوں کی جب مالگداری بڑھانے کا سوال آتا ہے تو سٹلمنٹ ہونے میں دیر نہیں لگتی ہے لیکن جب پبلک حذنا کو حق رابٹس دینے کا موقع آتا ہے تو وہاں پر یہہ کہا جاتا ہے کہ ریویزن آف رکارڈس آر رابٹس (revision of records or rights) یا فارسٹ سٹلمنٹ نہیں کیا جائیگا - میں اپنی برتھمن گورنمنٹ سے یہہ درخواست کرونگا کہ وہ اس پر دچار کرے کہ فارسٹ کے بھی سٹلمنٹ ہونے کی کتنی سخت ضرورت ہے - ایک دو گاؤں کی بات نہیں کہ اُن کے حق حقوق بڑھا دیئے جائیں بلکہ یہہ تمام شکایتیں سمست بھارتی ضلعوں کے اندر ہیں - اس سب کہنے کا میرا یہہ تاثر یہہ نہیں ہے کہ میں فارسٹ پریزرویشن (preservation) کے خلاف ہوں - پلانٹیشن (plantation) کی جہاں ضرورت ہوتی ہے وہاں ہم دیکھتے ہیں کہ اگر بھیڑ بکری کے چرنے کی اجازت دی جائیگی تو یہہ اُن چھوٹے چھوٹے پودوں کو نقصان پہنچائے گی - لیکن جہاں جہاں بڑے بڑے جنگل ہوں اور بڑے گھنے درخت ہیں وہاں بھیڑ بکری کے چرانے کی اجازت دینے میں خرابی نہیں ہوگی - اگر یہاں بھی خرابی ہونے کا پہانا ہو تو پھر پھاروں میں بھیڑ بکری نہیں پالی جاسکتی ہیں اور ایسی حالت میں بھارتی علاقے میں رہنے والوں کو بھارت چھوڑ دینا چاہیئے - کیونکہ پھاروں پر گزارے کے لائق اناج پیدا نہیں ہوتا ہے اور تمگ راستوں کے سبب باہر سے غلہ آ نہیں سکیگا اور جو بھیڑ بکری مال ڈھوتی تھیں وہ چکان کے نہ ہونے سے پالی نہ جاسکیں گی - اُنہیں بھیڑ بکریوں کے کھان سے جو کچھ تھوڑی کھیتی اور پودا دار ہوتی ہے اُن کے نہ ہونے پر وہ بھی نہ ہوگی - تو پھر کیوں نہ اُن کو چکان کا حق دیا جائے - آپ آدمیوں کو بچانا چاہتے ہیں یا جنگلوں کو ؟ مگر ہم تو ان دونوں چیزوں کو رکھنا چاہتے ہیں - جنگلوں کی بھی پوری پوری رکشا کی جائے مگر چنٹا بھی دقتیں دور کرنے کے لیئے شیکھر ہی فارسٹ سٹلمنٹ کرا دیا جائے اور اُسی موقع پر جنگلات کے اندر جو بنا پھاروں کے میدان بیکار پڑے ہیں وہ بنا زمین کے لوگوں کو اور شاہکاروں کو کھیتی کے لیئے دے دیئے جائیں - میں اس کی آشا رکھتا ہوں کہ جس گورنمنٹ نے چرائی کے معاملے میں غریب چنٹا کو بھیتے دئے ہیں اور ہمارے بوجھ کو کافی ہلکا کیا ہے وہ فارسٹ کا ریستلمنٹ (resettlement) ضرور کرا دیگی اور سب سے پہلے تو 50 فٹ والے رولٹ ایکٹ کی طرح کالے رول کو جلدی سے جلدی دور کر دیگی - موور صاحب کا ارادہ اس کو پریس کرنے کا نہیں ہے کیول گورنمنٹ کا دھیان اُسی پر کار آپریشن کرنے کا ہے وہ اسے واپس لے لیوے اس لیئے چنٹا کے حق پورے شیکھر اتی شیکھر مل جانے چاہیئے اور ریستلمنٹ اوش ہی شیکھر پورے ہونا چاہیئے -

Shri Anusuya Prasad Bahuguna . श्री अनुसुया प्रसाद बहुगुणा .

जनाब मंत्री का मान्यता जो सवाल यहाँ पर पेश है उसके मिलाने में मैं जंगलान की मसीबों की बाबत जो कुमार की निआया को है सरकार का ध्यान दिलाना चाहता हूँ। गुजिना जनाब के मौके पर और उसके बड़ हल के जहाँ में जब मुझे जिले में जगह जगह जाने का माक़ मिह नव मुजमे प्रह दिखाने जसमन में की गयी है रोने की तरह की जर्जित जिस पर रकम नगर्वन हो चुकी है वह भी हाल के बन्दोबस्त में जंगलान के उमर बिना जिले में नगर्वन के ले ली गयी है। यह कोई कायदा नहीं है कि बिना लैन्ड एक्स्चेंजेशन ऐक्ट लागू होने और बिना कम्पेन्सेशन (compensation) दिये किसी की जमीन इस तरह उसमें छीनी जाय। ऐसे बहुत उदाहरण गढ़वाल में है जहाँ कि ऐसी नाप रकम तशखीस शुदा जमीन जंगलान के अंदर रेकार्ड आपरेशन्स (record operations) द्वारा जो हाल में जिले में हो रहे है लिखी जा रही है। हाल ही में मैं गोनाताल गया था। वहाँ जाने पर किरोली-गाव पट्टी बड में एक थोक में ऐसी जमीन हिस्सेदार के नाम से काट कर जंगलान में ले ली गयी है। कालीमठ के पान कई गावों में जो पट्टी बामम मैखडा में है, सनलन जलनल्ला में, करीब १०० नाली आबाद जमीन बिना किसी मुआवज़ के कायनकारों से छुड़ाई गई है। मैंने इनके बाबत दरियाफ्त किया तो मालूम हुआ कि यह किस्सा एक जगह का नहीं है बल्कि जंगलान की मुनारबंदी के आन पास जहाँ भी आबाद जमीन है वहाँ करीब करीब सब जगह मौजूदा रेकार्ड आपरेशन्स के दर्मियान ऐसा हो रहा है जिसमें निआया बड़ी तकलीफ में है। मैं सरकार का ध्यान खाम तौर से इन आम शिकायत की ओर आकर्षित करना हूँ और उम्मीद करता हूँ कि वे तत्कीक़ात कर इसमें इल्ताफ़ करवायेंगे। एक ऐसी ही मिमाल मिरोपनी फारेस्ट वगैरे के पास के गाव की है। यहाँ में मेरा मकान ८—१० मील की दूरी पर है। यह गाव पट्टी मल्ला नागपुर में है। आप लोगों को मालूम होगा कि सन् १८८४ ई० में गढ़वाल जिले में पो माह्व का लैन्ड रेवेन्यू सेटिलमेंट हुआ। उसमें जिले की सब काश्तशुदा जमीन की पैमाइश हुई और उस पर रकम तशखीस हुई। सिर्फ़ अपर गढ़वाल की ९ पट्टियों में पैमाइश नहीं हुई और वहाँ फ़र्षी नाप से ही जमीन पर लैन्ड रेवेन्यू बढ़ाया गया। यह जगह इन्ही नौ पट्टियों में से एक पट्टी में है। इस जमीन पर पो माह्व के बन्दोबस्त के वक्त रकम तशखीस हो गयी थी और इवाटसन माह्व के बन्दोबस्त तक उस जमीन पर बराबर रकम तशखीस रही। पर अब यह बहुत पुरानी जाबद तलाऊ बनाई हुई जमीन हिस्सेदारों के नाम काटकर हाल के रेकार्ड आपरेशन्स में जंगलान में दर्ज कर ली गई है। मैंने कई बार जंगलान के अफसरों का ध्यान इस ओर दिलाया मगर वह अब तक कोई न्याययुक्त कार्रवाई न कर सके। मैं उम्मीद करता हूँ कि मौजूदा सरकार इस ओर ध्यान देगी और ऐसी अन्याययुक्त बातों को दूर कर गरीब किसानों की मदद करेगी।

दूसरी शिकायत यह है कि जंगलान में जो हक दिये गये हैं वह किसी किसी जगह या गांव को ऐसे दिये गये हैं कि वह उनको किसी तरह से इस्तेमाल नहीं कर सकते हैं। कहीं तो कोई हक नहीं दिये गये हैं। मैं कुमायू फारेस्ट कमिटी का मेम्बर था। वहां मैंने निम्नलिखित कई ऐसी किस्म की शिकायतें पेश की थीं। पडसौली गांव में जो पट्टी गुजड में है जंगलान में उनको गांव से २६ मील दूर लकड़ी काटने का हक दिया गया है जिसको वह इस्तेमाल नहीं कर सकते हैं। यह एक जगह की बात नहीं है बल्कि ऐसे कई जगह हैं। मैं उम्मीद करता हूँ कि सरकार उन कठिनाइयों के बारे में तहकीकात करेगी जो गांव वालों को जंगलान के वंदोवस्त के वक्त मुनामिब तहकीकात न होने के सबब होती आई है। मुझे आशा है सरकार रियाया के जंगलान के दुखों को दूर करने की कोशिश करेगी। एक बात और है कि हमारे जिले गढ़वाल में चीड़ के जंगल

[Shri Anusuya Prasad Bahuguna]

बहुत हैं जिनमें हर साल पेड़ों की बिक्री स्लीपर बनाने के लिये की जाती है और इन चीड़ के जंगलों में काम करने से बहुत से गढ़वालों को काम मिल जाता है और उनकी गुज़र हो जाती है। अब मैंने देखा है कि इस काम के लिये भी पंजाब और दूसरी जगहों से लोग काम करने के लिये आने लगे हैं। इसके बारे में मेरी मिस्टर मेकलेजॉन कन्ज़रवेटर कुमायू सक्किल से बात चीत हुई थी। उन्होंने मुझे बतलाया था कि फ्रान्टियर (Frontier) में शायद कोई ऐसा क्रायदा है कि ऐसे छोटे मोटे कामों के लिये बाहरी लेबर नहीं एम्प्लवाय (employ) किया जा सकता है। मैं उम्मीद करता हूँ कि इस पर भी सरकार उचित ध्यान देगी।

एक बहुत ज़रूरी बात यह है कि सरकार ने कहा था कि कुमायू के जंगलात की आमदनी कुमायू के जिलों के फ्रायदे के लिये इस्तेमाल की जावेगी। मुझे अफ़सोस है कि पहिले तो कुमायू में जंगलात का फ़िज़ूल खर्च इतना है कि यह ज़बरदस्त आमदनी सब खर्च कर दी जाती है। उस पर भी तुरा यह है कि सिविल फ़ारेस्ट्स के पेड़ भी जो गांव वालों की दख्वास्त पर बेचे और काटे गये और जिन पर अपने इस्तेमाल के लिये गांव वालों का पूरा हक़ है उनकी आमदनी का रुपया भी जैसा कि गांव वालों ने दख्वास्त दी थी कि गांव के फ्रायदे के लिये गांव में स्कूल खोलने, साफ़ पानी लाने या आबपाशी की गूल लाने या गांव बटिया बनाने में खर्च किया जाय, उनकी दख्वास्त के मुताबिक़ नहीं खर्च किया जा रहा है और वह सब इन्साफ़ के खिलाफ़ सरकार के खज़ाने में जमा किया गया है। मुझे उम्मीद है कि सरकार ऐसा सब रुपया गांव वालों की बेहतरी में खर्च करने को दे देगी।

हमारे ज़िले में आज कल जंगलात मुहकमा कूट को कमर्शियल स्केल (commercial scale) में पैदा करने के लिये बहुत काम कर रही है। मैं समझता हूँ कि इस काम से सरकार को बहुत फ़ायदा हो सकता है और ज़िले वालों को भी बहुत फ़ायदा पहुंच सकता है। कूट बर्फ़ानी जगहों यानी बुग्यालों में पैदा होती है। लेकिन जहां सरकार यह काम कर रही है वहां कूट के जंगलों की देखभाल के लिये मैदानी इलाकों से रेन्ज़र तैनात करने की व्यर्थ कोशिश कर रही है। मैं मैदानी इलाकों के रेन्ज़र्स के खिलाफ़ नहीं हूँ। मगर सच्ची बात यह है कि ये लोग वहां की एक्सट्रीम क्लाइमेट (extreme climate) सबब वहां नहीं टिक सकते और काम करने के बजाय अपनी बदली की कोशिश करने की फ़िक्र में पड़ जाते हैं जिससे फ़िज़ूल रुपया बरबाद होता है। इस तरह कूट के काम में सफलता नहीं प्राप्त हो सकती है। मुझे एक बात और अर्ज करनी है कि हमारे यहां अच्छत जाति के लोग सैकड़ों बर्षों से हमारे गांवों में रहते हैं। उनकी संख्या बहुत काफ़ी है और वे गांवों के एक ज़रूरी और मुफ़ीद अंग हैं। उनको गांवों का कारीगर कहा जाये तो कोई ग़लत बात नहीं होगी। उनके पास गुज़ारे के लिये काश्त करने को ज़मीन नहीं है। मैं उम्मीद करता हूँ कि सरकार रिज़र्व फ़ारेस्ट के कुछ क्राबिल काश्त हिस्सों को डिस्फ़ारेस्ट (disforest) कर ऐसे बिना ज़मीन वाले लोगों को उनकी गुज़र बसर के लिये काश्त करने को दे देगी। इन चन्द शब्दों के साथ मैं कांग्रेस सरकार का ध्यान जंगलात की उन कठिनाइयों की तरफ़ दिलाता हूँ जिनकी रिआया को शिकायत है और उम्मीद करता हूँ कि वह इनको दूर करने की कोशिश करेगी।

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : — شری انوسویا پریشان بہگونا

جناب اسپیکر صاحب —

جو سوال یہاں پر پیش ہے اس کے سلسلے میں میں جنگلات کی مصیبتوں کی بابت جو کمایوں کی رعایا کو ہیں سرکار کا دھیان دلانا چاہتا ہوں — گذشتہ

جنگل کے موقع پر اور اس کے بعد حال کے جائزوں میں جب متعلقہ ضلع میں جگہ جگہ جائے کا موقع ملا تب متعلقہ سے یہہ شکایت عام طور سے کی گئی کہ لوگوں کی ذمہ داری زمین جس پر رقم تشخیص ہو چکی ہے وہ بھی حال کے بندوبست میں جنگلات کے ریزرو لا کسی معروضہ کے لیے لپی گئی ہے۔ یہہ کوئی قاعدہ نہیں ہے کہ یہہ لینڈ ایکویبریشن ایجنٹ کے متعلقے اور یہہ کمینسٹریشن (Commissioners) دیئے کسی کی زمین اس طرح اس سے چھینی جائے۔ ایسے بہت ادعاہن گذرے۔ وال میں میں چھپن کہ ایسی ناپ رقم تشخیص شدہ زمین جنگلات کے اندر ریکارڈ آپریشنس (record operations) دوارا جو حال میں ضلع میں ہو رہے ہیں لپی جا رہی ہے۔ حال میں میں گونا گونا گئے قیام وہاں جانے پر کوئی گاؤں پٹی رنڈ میں ایک قوک میں ایسی زمین حصہ دار کے نام سے کات کہ جنگلات میں لپی گئی ہے۔ کاپی متہ کے پاس کئی گاؤں میں جو پٹی نامس میں ملتا ہے مثلاً چل تلا میں قریب ۱۰۰۰۰ لپی آباد زمین لپی کسی معروضہ کے کاشتکاروں سے چھڑی گئی ہے۔ میں نے اس کے بہت دریافت کیا تو معلوم ہوا کہ یہہ قصہ کسی ایک جگہ کا نہیں ہے بلکہ جنگلات کی مدار بندی کے اس پاس چھپن پٹی آباد زمین ہے وہاں قریب قریب سب جگہ موجودہ ریکارڈ آپریشنس کے درمیان ایسا ہو رہا ہے جس سے دعا یا پٹی تکلیف میں ہے۔ میں سرکار کا دعویاں خاص طور سے اس عام سکایت کی اور آکرشت کرتا ہوں اور امید کرتا ہوں کہ دے تحتیوت کر کے اس میں انصاف کروائیینگے۔ ایک ایسی ہی مثال سرورپانی فارسٹ بدگام کے پاس کے گاؤں کی ہے۔ یہاں سے میرا مکان ۸-۱۰ میل کی دوری پر ہے۔ یہہ گاؤں پٹی ملا ناڈپور میں ہے۔ آپ لوگوں کو معلوم ہوگا کہ سنہ ۱۸۸۳ء میں گذرے والے ضلع میں پو صاحب کا لینڈ ریوینو سٹلمنٹ ہوا۔ اس میں ضلع کی سب کاشت شدہ زمین کی پیمائش ہوئی اور اس پر رقم تشخیص ہوئی صرف اپر گذرے والے ۹ پٹیوں میں پیمائش نہیں ہوئی اور وہاں فرضی ناپ ہے ہی زمین پر لینڈ ریوینو بڑھایا گیا۔ یہہ جگہ انہیں ۹ پٹیوں میں سے ایک پٹی میں ہے۔ اس زمین پر پو صاحب کے بندوبست کے وقت رقم تشخیص ہو گئی تھی اور اناتسن صاحب کے بندوبست تک اس زمین پر برابر رقم تشخیص رہی۔ پو اب یہہ بہت پڑائی آباد تلاؤں بنائی ہوئی زمین حصہ داروں کے نام سے کات کر حال کے ریکارڈ آپریشنس میں جنگلات میں درج کر لی گئی ہے۔ میں نے کئی بار جنگلات کے افسروں کا دعویاں اس اور دلایا مگر وہ اب تک کوئی فیاء یوکت کارروائی نہ کر سکے۔ میں امید کرتا ہوں کہ موجودہ سرکار اس اور دھیان دیگی اور ایسی ایفاء یوکت باتوں کو دور کر غریب کسانوں کی مدد کریگی۔

دوسری شکایت یہہ ہے کہ جنگلات میں جو حق دیئے گئے ہیں وہ کسی کسی جگہ یا گاؤں کو ایسے دیئے گئے ہیں کہ وہ اس کو کسی طرح سے استعمال نہیں کر سکتے ہیں۔ کہیں تو کوئی حق نہیں دیئے گئے ہیں۔ میں کامیون فارسٹ کمیٹی کا میسر تھا۔ وہاں میں نے مثلاً کئی ایسی قسم کی شکایتیں پیش کی تھیں۔ پڑسولی

[Shri Anusuya Prasad Bahuguna]

گاؤں میں جو پتلی گچھڑو میں ہے جنگلات میں ان کو گاؤں سے ۲۶ میل دور لکڑی کاٹنے کا حق دیا گیا ہے جس کو وہ استعمال نہیں کر سکتے ہیں۔ یہ ایک جگہ کی بات نہیں ہے بلکہ ایسی کئی جگہ ہیں۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ سرکار اُن کٹھنائیوں کے بارے میں تحقیقات کریگی جو گاؤں والوں کو جنگلات کے بندوبست کے وقت مناسب تحقیقات نہ ہونے کے سبب ہوتی آئی ہیں۔ مجھے آشا ہے سرکار رعایا کے جنگلات کے دکھوں کو دور کرنے کی کوشش کریگی۔ ایک بات اور ہے کہ ہمارے ضلع گڈھوال میں چیتر کے جنگل بہت ہیں جن میں ہر سال پیدوں کی بکری سلپہر بنانے کے لیئے کی جاتی ہے اور ان چیتر کے جنگلوں میں کام کرنے سے بہت سے گڈھوالیوں کو کام مل جاتا ہے اور اُن کی گذر ہو جاتی ہے۔ اب میں نے دیکھا ہے کہ اس کام کے لیئے بھی پنجاب اور دوسری جگہوں سے لوگ کام کرنے کے لیئے آنے لگے ہیں۔ اس کے بارے میں میری مسٹر میکلی جان کنزرویٹو کمایوں سرکل سے بات چیت ہوئی تھی۔ اُنہوں نے مجھے بتلایا تھا کہ فرانڈیر (Frontier) میں شاید کوئی ایسا قاعدہ ہے کہ ایسے چھوٹے موٹے کاموں کے لیئے ناہری لیبر نہیں امپلوائے (employ) کیا جاسکتا ہے۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ اس پر بھی سرکار اُچت دھیان دیگی۔

ایک بہت ضروری بات یہ ہے کہ سرکار نے کہا تھا کہ کمایوں کے جنگلات کی آمدنی کمایوں ضلعوں کے فائدہ کے لیئے استعمال کی جا رہی ہے۔ مجھے افسوس ہے کہ پہلے تو کمایوں میں جنگلات کا فیصلہ حرج اُٹا ہے کہ یہ زبردست آمدنی سب خرچ کر دی جاتی ہے۔ اس پر بھی طرہ یہ ہے کہ سول فارسٹس کے پیپر بھی جو گاؤں والوں کی درخواست پر بیچے اور کاٹے گئے اور جن پر اپنے استعمال کے لیئے گاؤں والوں کا پورا حق ہے ان کی آمدنی کا روپیہ بھی جیسا کہ گاؤں والوں نے درخواست دی تھی کہ گاؤں کے فائدہ کے لیئے گاؤں میں اسکول کھولنے صاف پانی لانے یا آبپاشی کی گول لانے یا گاؤں بتیا بنانے میں خرچ کیا جائے ان کی درخواست کے مطابق نہیں خرچ کیا جا رہا ہے۔ اور وہ سب انصاف کے خلاف سرکار کے خزانہ میں جمع کیا گیا ہے۔ مجھے اُمید ہے کہ سرکار ایسا سب روپیہ گاؤں والوں کی بہتری میں خرچ کرنے کو دے دیگی۔

ہمارے ضلع میں آج کل جنگلات محکمہ کوٹ کو کمرشیل اسکیل (commercial scale) میں پیدا کرنے کے لیئے بہت کام کر رہی ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ اس کام سے سرکار کا بہت فائدہ ہو سکتا ہے اور ضلع والوں کو بھی بہت فائدہ پہنچ سکتا ہے۔ کوٹ برفانی جگہوں یعنی بٹیا لوں میں پیدا ہوتی ہے۔ لیکن جہاں سرکار یہ کام کر رہی ہے وہاں کوٹ کے جنگلوں کی دیکھ بھال کے لیئے میدانی علاقوں سے ریجنل تعینات کرنے کی دیرتھہ کوشش کر رہی ہے۔ میں سوچتا ہوں کہ علاقوں کے ریجنل کے خلاف نہیں ہوں مگر سچی بات یہ ہے کہ یہ لوگ وہاں کی اکسٹریم کلائمیت (extreme climate) کے سبب وہاں نہیں آ سکتے اور کام کرنے کے بجائے اپنی بدلی کی کوشش کرنے کی فکر میں پڑ جاتے ہیں جس سے فیصلہ روپیہ برباد ہوتا ہے۔ اس طرح کوٹ کے کام میں سہلوتا نہیں پڑا ہے۔

ہوسکتی ہے۔ مجھے ایک بات اور عرض کرنی ہے کہ ہمارے یہاں اچھوت جاتی کے لوگ سیکڑوں برسوں سے ہمارے گاؤں میں رہتے ہیں۔ ان کی سہولت بہت کافی ہے اور دس گاؤں کے ایک سردری اور مفید ایک ہیں۔ ان کو گاؤں کا کاریگر کہہ دئے تو کوئی غلط بات نہیں ہوگی۔ ان کے پاس گزارے کے لینے کاشت کرنے کو زمین نہیں ہے۔ میں اُمید کرتا ہوں کہ سرکار ریڑرو مارسٹس کے کتبہ قبل کاشت حصوں کو ڈسپوزسٹ کر ایسے نڈا زمین والے لوگوں کو ان کی گندہ بس کے لینے کاشت کرنے کو دے دیگی۔ ان چند شہدوں کے ساتھ میں کانگریس سرکار کا دھیان جنگلات کی ان کٹھنائیوں کی طرف دلاتا ہوں جن کی رعایا کو شکایت ہے اور اُمید کرتا ہوں کہ وہ ان کو دور کرنے کی کوشش کریگی۔

Shri Ram Prasad Tamta : श्री राम प्रसाद टमटा .

جناب سپیکر صاحب—میں نے بھم کے جواب میں کچھ کہنے کی ضرورت نہیں تھی۔ میں نے اس بھم میں حصہ لیا ہے۔ انہوں نے میرے دستاویز کی تائید کی ہے اور ان کی جو جو شکایتیں تھیں وہ بڑی بیش کی ہیں۔ ایک بات میں کہنا چاہتا ہوں کہ چرائی کی شرح سرکار نے بہار کو چھوڑ کر اور جگہ آدھی کر دی ہے۔ اس سے لوگوں کو فائدہ ضرور ہوا ہے لیکن اتنا فائدہ نہیں ہوا ہے جتنا ہونا چاہیئے تھا کیونکہ ہر ایک گاؤں کے لینے مویشیان کی تعداد بڑھ رہی ہے اور اس تعداد سے جو زیادہ مویشی موتے ہیں ان کی چرائی کا ریت بہت زیادہ ہوتا ہے۔ وہ آدھا نہیں کیا گیا ہے۔ مثلاً کسی گاؤں میں ۲۰۰ جانوروں کی چرائی کے ریتس فیس fix ہو گئے ہیں تو ان کی چرائی تو آدھی ہوئی ہے مگر ۲۰۰ سے زیادہ مویشیان اگر اُس گاؤں میں ہوں تو ان باقیوں کی چرائی پرانے شرح سے دینی پڑتی ہے۔ اس طرح پر ماقی کی ۳ یا

Shri Ram Prasad Tamta :

श्री राम प्रसाद टमटा —

جناب اسپیکر صاحب۔ مجھے بحث کے جواب میں کچھ کہنے کی ضرورت نہیں ہے کیونکہ جن صاحبان نے اس بحث میں حصہ لیا ہے انہوں نے میرے دستاویز کی تائید ہی کی ہے اور ان کی جو جو شکایتیں تھیں وہ بڑی بیش کی ہیں۔ ایک بات میں کہنا چاہتا ہوں کہ چرائی کی شرح سرکار نے بہار کو چھوڑ کر اور جگہ آدھی کر دی ہے۔ اس سے لوگوں کو فائدہ ضرور ہوا ہے لیکن اتنا فائدہ نہیں ہوا ہے جتنا ہونا چاہیئے تھا کیونکہ ہر ایک گاؤں کے لینے مویشیان کی تعداد بڑھ رہی ہے اور اس تعداد سے جو زیادہ مویشی موتے ہیں ان کی چرائی کا ریت بہت زیادہ ہوتا ہے۔ وہ آدھا نہیں کیا گیا ہے۔ مثلاً کسی گاؤں میں ۲۰۰ جانوروں کی چرائی کے ریتس فیس fix ہو گئے ہیں تو ان کی چرائی تو آدھی ہوئی ہے مگر ۲۰۰ سے زیادہ مویشیان اگر اُس گاؤں میں ہوں تو ان باقیوں کی چرائی پرانے شرح سے دینی پڑتی ہے۔ اس طرح پر ماقی کی ۳ یا

[Shri Ram Prasad Tamta]

۴ گُنی چرائی دینی پڑتی ہے - میں اُمید کرتا ہوں کہ سرکار چرائی ایک دم معاف کر دیگی -

گدھوال کے مانڈوہ انوسویا پرشاد جی نے بھی میڈری^۲ بات کی تائید کی ہے اور یہہ کہا ہے کہ ڈپرسٹ کلاس کے لوگوں کو زمین کی زیادہ ضرورت ہے - یہہ ہی میرا بھی کہنا ہے - مگر میں تو یہہ کہتا ہوں کہ زمینیں شلپ کاروں کو تھا اور لوگوں کو چاہے دے کسی قوم کے بھی ہوں سرکار بغیر کسی بھید بھاؤ کے جلد سے جلد دے تاکہ بیچپینی رفع ہو *

The Hon'ble the Premier : The speakers on this motion have referred to many points of detail. I happen to be one who was familiar with the various aspects of the forest problem in Kumaun and to some extent in Jaunsar-Bawar. I think they will concede that I was regarded as one of the incorrigible and chronic critics of the Forest Department, so that they can, if they choose to, find some consolation in the idea that what they have said today is really much less than what I had myself asserted in this House again and again for a series of years. So they can depend on it that they have my sympathy. I will at once admit that the forests belong to the people and the Government belongs to the people, so that there is now no conflict between the two. We admit that we are holding charge of these forests on behalf of the people and we are entitled to hold such charge only so long as they have confidence in us and in our policy. No Government is entitled to administer the affairs of any people against their wishes, and as I have said we represent the people and the forests belong to the people. We will look after the forests always bearing in mind that they are the property of the people and should be utilized for their benefit.

Shri Har Govind Pant : Perhaps the Forest officers have not realized at.

The Hon'ble the Premier : Forest officers will gradually realize it if they have not yet done so. I think my honourable friend has in mind a certain case which came up to me some days back. I can assure him that that case is engaging my attention and I have already sent certain instructions to the Forest Department so that hereafter he will not find any occasion for any complaint on the ground of want of courtesy on the part of any Forest officer. I personally hold that the Forest Department is a commercial department and as such it must try its best to win the good will of the contractors and its customers. It is more or less in the position of a business firm and it would be acting most stupidly if it provoked the people in any way or gave them cause for complaint by any act of discourtesy or lack of consideration on the part of those who are today charged with the duty of administering the affairs of the forests. So that while it is the duty of every public servant and every officer of the Government to show due courtesy, politeness and consideration for every member of the public, because after all, we, who happen to be in the Government and to be associated with the administration, have to own that the members of the public are our masters and as such they are entitled at least to courtesy and to politeness. While that would be necessary in every case it is still more so in the case of business concerns, and as I said, the Forest Department would not be able to earn good revenue if it lost the support and patronage of those who

I am making use of the major or minor produce of forests. So I would like to state here publicly that the contractors are entitled to courtesy and to polite—I would not go beyond that for the time being—behaviour, and I have every hope the Forest officers will in every case stick to this principle and observe it fully and strictly. Generally I believe, my friend, that the Forest may have been used in a very valuable way. I may perhaps be stating their position here at present, but I do not have to say so as everything after that is a matter of course, for it is so common to find a man in a hurry, many people shouting at each other and the same time and it is just possible one may even lose one's temper, but if he does that he should not justify it, but offer an apology. Sir, with that statement I should also like to add that generally and as a rule, I believe, Forest officers share my opinions and have been doing their utmost and their best to put a stop to it. If there has been or there will be any failure on any side, I have no doubt that the Chief Conservator of Forests will take every step to put it to its merits and will take effective and appropriate steps. As the honourable member for Almora is aware the Government have already appointed a committee, of which he is a member, to examine the rules as regards the sales of forest produce, and the provision for the appointment of that committee really arose out of the case which he had in mind.

Sir, the speaker has referred to a series of questions but I do not know if it would be proper to raise them in the House, and dealing with every single item of the large catalogue of grievances and complaints, as it has to be admitted that only the members belonging to these specific areas are interested in these problems and there is much in the language that I am using that would not perhaps be intelligible to several others. So in the circumstances, it seems to me that I would not be perhaps making the best use of the time of the House if I made an attempt to answer in detail every honourable member who has made remarks on this out motion. I may tell them in a general way that it is the desire of the Government that the administration of the forests should not give any room for criticism of a reasonable type—that it should be the constant endeavour of the Forest Department to win the good-will and the confidence of the people of the locality; for if Forest officers forfeit the confidence of the inhabitants of those areas then I say the forests cannot be administered in a very efficient manner. We accept that principle. We realize that the efficient administration of the forests depends on the cordial co-operation of the people living in the vicinity of the forests, and with that as our basic principle one can easily conclude that we are anxious to avoid all those causes which may lead to a conflict or a clash between the people and the Forest Department. The Forest Department is there to serve the people and it will try to do that in the best manner possible. If forests are protected, even that is done in the interests of the people and it should be done only with that sole object. Honourable members may, therefore, take it that it is our desire so to revise our policy wherever such a revision is called for, as to remove any legitimate grievances and as to give full satisfaction to the people who live in the neighbourhood of the forests. Mr. Tyagi referred to the forests of Jaunsar-Bawar. I know

[The Hon'ble the Premier]

that he had tabled certain questions and also remember the answers that the Government had given to those questions. Again, as he knows, that was a matter of history as to what rights the people of Jaunsar-Bawar had in the lands there and what rights they had not. We do not express any opinion as to the extent and nature of the rights that they ought or ought not to have, but we were asked as to what happened in the years 1815, 1820 and 1850 and we stated what historical archives, what the chronicler of events have left as a heritage; whether it be hearsay or whether it be truth, I am not concerned. But it is what they have left for us and we have taken the cue from those chroniclers of the past and have passed that information to Mr. Tyagi. I think he would have no grievance for my showing regard for history. But that should not make any difference so far as the question of the rights or amenities or privileges of the people are concerned. I realize fully that Jaunsar-Bawar is a backward tract and so is Chakrata. The people in those parts are not vocal; they are not vociferous. I think I am not casting any reflection on the honourable member for Dehra Dun when I am making that statement. They are in fact the most backward people in the province and they are entitled to every sympathy and to protection from the State. I shall be glad to deal with specific grievances when they are brought to our notice and I shall consider if it is feasible to appoint a small forest committee for that area consisting of the Superintendent of Dehra Dun, of the Forests Officer, and the representative, Mr. Mahabir Tyagi, from that district and one or two others who may deal with the day-to-day affairs as they arise from time to time and who may be in a position to give them immediate relief. I am prepared to consider that question and apart from that, if there are any other legitimate grievances, to take them up independently. I would request the honourable member for Dehra Dun, if he has time and if he has got any catalogue even now, to discuss matters with the Chief Conservator of Forests; because I am not acquainted with the full details myself, and if he wants me to look into anything particular myself, I shall be very glad to do so. I feel that we have to take more than ordinary care when people of tracts like those of Jaunsar-Bawar and Chakrata are concerned.

Sir, as to the complaints about the rights that have been allotted in the forests being allowed by the Forest Department to be exercised only at a considerable distance from the villages to which the rightholders belong, I am not in a position to deal with specific cases. But I hope that the Forest Department will always take care to give as many facilities as circumstances permit, so that the villagers may be really able to enjoy the rights which have been granted to them. As to the complaint on the score of grazing fees I may inform honourable members from Kumaun that so far as Kumaun is concerned, grazing fees have been remitted fully and completely because the amount was so very small and the Government thought that there was no use charging any fees there. They will also, I think, feel satisfied when I inform them that the Bhotia grazing revenue has been remitted by Government and it may give them some further satisfaction to know that the *begar* system has been abolished; so that, so far as their local grievances are concerned, the Government is anxious to do all it can. As to the starting and the promoting of industries in the vicinity of forests, that is again our recognized

policy. The Forest Department is studying this question and there are many problems before it, such as those relating to the manufacture of plywood, and other things. We wish that it may be possible for us to utilize forest produce for industrial purposes for we think that that is one of the means through which we can enrich those areas further and bring the people and the forests closer to each other. I will not deal at length with the question of the revenues arising from the Kumaon forests. That is rather a thorny question and I would rather let it alone. We are glad that Sir John Hewett in 1908 gave a definite and unconditional promise that the revenue derived from the forests of Kumaon would be used solely and exclusively for the benefit of the people of those parts. Whether those revenues have really left anything by way of a net margin: whether they have yielded a profit or whether the forests have been worked at a loss are questions which have led to an amount of controversy and on which even experts have not been able to take a common view. So I would leave that alone. It does not lead us much further than where we are today, but we recognize that we must help all parts of the province according to their needs more than according to their contribution, for in a common family it is not the income earned by an individual but it is his needs which should receive consideration, otherwise there is no joint in being members of a joint Hindu family. Similarly in the province, whether a particular village yields as revenue more or less than what another village does is not a point on which too much of thought can be bestowed. What we have to see is what are the requirements of a particular part of the province and how far we can meet the needs, demands and requirements of the different parts of the province. That is the main principle which the Government places before itself and by which it expects to be guided. Sir, there were several other questions. As honourable members are aware and as I announced some time back, Government have decided to appoint a committee to examine the question of rights and other things in the old reserves in Kumaon, and, I may also inform the House that we hold that where a considerable time has passed since the reservation of a forest it is proper to revise the rights and to see if consistently with the interests of and the demands on the forests they can stand a larger and heavier strain, and, in case they can, to enlarge the rights that may have been allowed previously. We want to follow the principle of revision of revenue settlement even in the matter of forest settlement; it is our desire in every way to meet the wishes of the people; and we want to induce in them a friendly attitude towards the forests; that is the main thing. We believe that the only way to preserve the forests lies in making the people realize that the forests are theirs, that it is for their advantage and for their benefit that forests should be preserved, and that they would lose if forests were denuded or destroyed. That is the key to our entire attitude and that is how we approach this problem. Honourable members should feel assured that it will be our attempt in every way to administer the forests in such a way as to win their confidence and to secure for the forests the friendliness and the cordial support of the people living in the neighbourhood of the forest area.

Shri Ram Prasad Tamta : Sir, I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

(The Assembly adjourned for lunch at 1.15 p.m. It re-assembled at 2.5 p.m. with the Deputy Speaker in the Chair.)

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I beg to move that under sub-head A—General Direction—Total, a reduction of Re.1 be made.

Syed Hasan Ali Khan : Sir, on a point of order. The motion is time-barred.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, I gave notice of this motion through my clerk just two minutes to eleven to the Superintendent of the office yesterday morning. So I submit that it is not time-barred. I am not responsible for the delay. If you believe my statement I should be allowed to move it.

The Deputy Speaker : As an objection by a member to the motion being moved has been taken it is too late to move. So I rule it out of order and also 1-C and 1-D as objections have been taken to their being moved.

(After a pause.)

The question is that under head Forest, Grant no. 4—Head of Account 10—a sum of Rs.24,25,200 be voted.

The question was put and agreed to.

GRANT No 11. HEAD OF ACCOUNT 27—ADMINISTRATION OF JUSTICE

The Hon'ble the Minister of Justice : On the recommendation of His Excellency the Governor, I beg to move that under Grant no. 11—Head of Account 27.—Administration of Justice—a sum of Rs.51,83,059 be voted.

Syed Hasan Ali Khan : Sir, I beg to move that under sub-head D—Civil and Sessions Courts—(a) District and Sessions Judges—4. Diet to witnesses and assessors, a reduction of Re 1 be made.

سید حسن علی خاں —

جداں والا - اس کٹ موشن کے مورد کرنے سے میٹرا مطالب آنریبل منسٹر آف جسٹس کی ترجمہ اس طرف دلانا ہے کہ ایسیسرس (assessors) کا تقرر اور ان کے ساتھ میں جو طرز عمل دسترکٹ سیشنس جج نے یہاں ہوتا ہے وہ طریقہ اس قدر خراب ہے کہ اس کی طرف گورنمنٹ کو توجہ کرنا چاہیئے - اس کٹ موشن پر گذشتہ بجٹ پر بھی بہت کافی بحث ہوئی اور آنریبل منسٹر صاحب نے فرمایا تھا کہ میں اور میری گورنمنٹ ایسیسروں نے معاملہ پر بہت کافی توجہ کر رہی ہے اور یہ کوشش کی جا رہی ہے کہ ایسیسرس کا تقرر صلحوں میں بہت اچھے طریقہ سے کیا جاوے - اس معاملہ پر مجھے یہ روشنی ڈالنا ہے اور اس سے غالباً آنریبل منسٹر صاحب بھی واقف ہو گئے کہ ایسیسرس جو صلحوں میں بنائے جاتے ہیں وہ کچھ زیادہ قابلیت کے لوگ نہیں بنائے جاتے اور اس کی وجہ یہ ہے کہ دسترکٹ سیشنس جج کا طرز عمل ایسیسروں کے ساتھ بہت ہی لغو رہتا ہے اور تقرری کے قواعد میں یہ وقت ہے کہ ایک دفعہ جو شخص تقرر کر دیا جاتا ہے اس کے بعد اس کو قازندگی کوئی حق نہیں ہے کہ وہ اس سے استعفیٰ دے سکے - ہر حکمہ کے واسطے یہ دستور ہے کہ جب اس کا آکوپینٹ (occupant) چاہے رزائین (resign) کر دے - لیکن ایسیسری صرف ایسی چیز ہے کہ جس سے

آدمی جیہ جی چہندرا نہیں دیتا۔ اسپیسوان کو جب دستورکٹ حج
انے بہانے ہلاتے ہیں اور ہیئرنگ (hearing) کے واسطے انتخاب کرتے ہیں
کہ کون کون اور کن کن لوگوں کا انتخاب کیا جاوے تو وہ طبیعت یہی بہت بدلتے۔
میں نے خود دیکھئے کہ جب اسی اُن کو کورٹ کے باہر آواز دیتا ہے کہ فلاں فلاں
اسپر حاضر ہے۔ اُنکے اس طرح سے جس طرح گولیاں ہاں ملزمان پکارت جاتے ہیں
وہ اس پر اتنے شوق سے جاتے ہیں۔ اور کسی اسپیسوان کو جو منتخب کیا
جاتا ہے کسی کیس کی سیرنگ میڈر دیکھنے کے واسطے اُن بیچاروں کو کسی خاص
ام کے ایسے ضرورت ہوتی ہے اور وہ عذر پیش کرتا چاہئے ہیں کہ اُن کی دستورکٹ
حج صاحب سماعت نہیں کرتے۔ وہ کہتے ہیں کہ نہیں تم کو ضرور حاضر رہنا پڑے گا۔
جاتے تم کو کتنا ہی ضروری کام ہو۔ اُس کی بیماری اور دیکھ دین اُس کی
پرائیویٹ کیپیسٹی (private capacity) میں کوئی درخواست منظور نہیں کی
جاتی۔ میں نے خود دیکھا ہے کہ جب وہ ہیئرنگ کے
واسطے بندھے جاتے ہیں تو بالکل ایک معمولی حیثیت کی بیٹج ہوتی ہے
اُس پر تین چار اسپیسوان بیٹھ جاتے ہیں اور جب پوری ہیئرنگ ہو جاتی
ہے تو حج صاحب پوچھتے ہیں کہ کہو آپ لوگوں کی اس کیس میں کیا
رائے ہے۔ آیا چھوڑا جائے یا پوانسی دی جائے۔ کیا رائے ہے۔ اُس میں سے بہت سے
لوگ یہ کہتے ہیں کہ جو حضور کی رائے وہ ہماری رائے۔ اگر کسی نے اختلاف
طرح کیا تو اُس کا کوئی نوٹ وہ تحریر میں نہیں لاتے ہیں۔ یہ فیصلہ ایسا لکھ کر حج
صاحب کی خدمت میں دیں یا نوٹ تیار کریں یا بیچ میں آدگو (argue) کریں
تو اُن کو دوسری دفعہ انتخاب نہیں کرتے اور اُس کی آواز کی کوئی قدر دستورکٹ
حج کی نگاہ میں نہیں ہے۔ میرے خیال ناقص میں اسپیسوان کی ذمہ داری
بہت بڑی ذمہ داری ہے اور دستورکٹ حج کی امداد کے واسطے وہ لوگ
کیسز کی ہیئرنگ میں بیٹھائے جاتے ہیں۔ لیکن اُس کا کوئی فائدہ
کسی ملزم یا مستغیث کو کسی صورت سے نہیں پہونچتا کیونکہ اُن کی
رائے کی کوئی اہمیت وہاں نہیں دی جاتی۔ مجھے یہ دیکھ کر تھوڑی سی
مسرت ہے کہ جناب آنریبل منسٹر صاحب نے اسپیسوان کے بیٹھنے کے بارے میں
تھوڑی سی توجہ فرمائی ہے۔ ضلعوں میں حکم بھیج دیا ہے اور اسپیسوان کا کم
از کم باہر کورٹ میں بیٹھنے کا طریقہ تھوڑا سا بدل دیا ہے ایک آواز یہ
ہمارے ضلع میں خون ہوتا ہے دوسری آواز (نو نو) لیکن اس کے ساتھ میں یہ عرض
کرتا کہ اس کے قاعدوں کا بدلنا بہت ضروری ہے۔ ایک تو یہ کہ جو اسپیسوان
ایک دفعہ ہو جاویں اگر وہ کسی وجہ سے چھوڑنا چاہیں یا مستعفی ہونا چاہیں
تو داس میں یہ چینج (change) ہونا ضروری ہے کہ اُن کا استعفیٰ لیلیا جابا کرے۔
دوسرے اُن کے ساتھ ڈریٹ مینٹ (treatment) دستورکٹ ججیز کورٹ میں بہت
اچھا ہونا چاہئے اور وہ befitting to the position of the Judge's Court
ہونا چاہئے۔ ابالیشن (abolition) میرے ایک دوست نے فرمایا کہ
ہونا چاہئے ابالیشن تو میرے خیال میں اس کا اچھا نہ ہوگا مگر اس کا

[Syed Hasan Ali Khan]

اسٹینڈرڈ ریز (standard raise) کو دیا جائے تو وہ زیادہ ہیلپ فل (helpful) ہوگا۔ یہ نسبت ابالیشن کرنے کے مہری نہایت ادب سے گزارش ہے کہ آفریل منسٹر صاحب اس طرف توجہ فرمائیں کہ اسپسروں کے انتخاب کا ضلعوں میں طریقہ اور ججز کورٹ میں ان کی نشست کا طریقہ بہت ہی مناسب کیا جائے اور اگر وہ کسی وقت میں مستعفی ہونا چاہیں تو استعفاء دے سکیں دوسرے جو انتخاب کا طریقہ ہے وہ بھی بالکل غلط ہے۔ اب تک کا طریقہ یہ ہے کہ تحصیلدار صاحبان بغیر لوگوں سے پوچھے ہوئے اسپسروں کے نام کا اکثر ضلع کے معرفت یا کسی دوسری ایجنسی سے بھیجتے ہیں۔ اسپسروں کے لئے ان کی کنسینٹ (consent) نہایت ضروری ہے۔ میرے خیال میں اسپسروں کے واسطے کوآلی فیکشنس (qualifications) کا ہونا بہت ضروری ہے۔ جیسے آنریری مجسٹریٹ کے لئے کوآلی فیکشن کا تعین کیا ہے اسی نوعیت سے اسپسروں کی کوآلی فیکشن کا تعین ہونا چاہیئے۔ مجھے کو امید ہے کہ جناب آنریبل منسٹر صاحب اسپسروں کے معاملہ میں پوری توجہ فرمائیں گے کیونکہ گورنمنٹ اب قریب قریب ایک سال سے پادر میں ہو گئی ہے اور عام طور پر یہ شکایت ہے کہ اسپسروں کے بارے میں کوئی توجہ گورنمنٹ کی نہیں ہوئی۔

Syed Hasan Ali Khan : سید حسن علی خاں :

جناب والا—اس کٹ موشن کے موصوفے سے میرا मतलब आनरेबुल मिनिस्टर आफ् जस्टिस की तवज्जह इस तरफ दिलाना है कि असेसर्स (assessors) का तक्रूर और उनके साथ में जो तर्ज अमल डिस्ट्रिक्ट सेशनस जज के यहां होता है वह तरीका इस कदर खराब है कि उसकी तरफ गवर्नमेन्ट को तवज्जह करना चाहिये। इस कट मोशन पर गुजिस्ता बजट पर भी बहुत काफ़ी बहस हुई और आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने फ़रमाया था कि मैं और मेरी गवर्नमेन्ट असेसर्स के मामले पर बहुत काफ़ी तवज्जह कर रही है और यह कोशिश की जा रही है कि असेसर्स का तक्रूर ज़िलों में बहुत अच्छे तरीके से किया जावे। इस मामले पर मुझे यह रोशनी डालना है और इससे ग़ालिबन आनरेबुल मिनिस्टर साहब भी वाकिफ़ होंगे कि असेसर्स जो ज़िलों में बनाए जाते हैं वह कुछ ज्यादा क़ाबिलियत के लोग नहीं लिये जाते और इसकी वजह यह है कि डिस्ट्रिक्ट सेशनस जज का तर्ज अमल असेसर्स के साथ बहुत ही लघो रहता है, और तक्रूर के क़वायद में यह दिक्कत है कि एक दफ़ा जो शख़्स तक्रूर कर दिया जाता है उसके बाद उसको तो ज़िन्दगी कोई हक़ नहीं है कि वह उससे इस्तीफ़ा दे सके। हर जगह के वास्ते यह दस्तूर है कि जब उसका अक़ूपैन्ट (occupant) चाहे रिज़ाइन (re-sign) कर दे लेकिन असेसरी सिर्फ़ ऐसी चीज़ है कि जिससे आदमी जीते जी छुटकारा नहीं पा सकता। असेसरान को जब डिस्ट्रिक्ट जज अपने यहां बुलाते हैं और हियरिंग (hearing) के वास्ते इन्तखाब करते हैं कि कौन कौन और किन किन लोगों का इन्तखाब किया जावे तो यह तरीका भी बहुत भद्दा है। मैंने खुद देखा है कि चपरासी उनको कोर्ट के बाहर आवाज़ देता है कि फ़लां फ़लां असेसर हाज़िर है, बिल्कुल उसी तरह से जैसे गवाहान या मुलज़िमान पुकारे जाते हैं और वह असेसर भागते हुए चले जाते हैं। अगर किसी असेसर को जो मुन्तख़ब किया जाता है किसी केस की हियरिंग में बैठने के वास्ते उन बेचारों को किसी खास अम्र के लिये ज़रूरत होती है और वह उद्ग्र पेश करना चाहते हैं तो उनकी डिस्ट्रिक्ट जज साहब समाजत नहीं करते। वह कहते हैं कि नहीं तुमको ज़रूर हाज़िर रहना पड़ेगा चाहे तुमको कितना ही ज़रूरी काम हो। उस

की बीमारी और इन्वर्ड उसकी प्राइवेट कैपैसिटी (private capacity) में कोई इम्प्रोवमेंट मजबूत नहीं की जाती। मैंने खुद देखा है कि जब वह ट्रियलिंग के वास्ते बिठाए जाते हैं तो बिल्कुल एक मामूली हैमियन की बेंच होती है, उस पर तीन चार असेसमन बैठ जाते हैं। और जब पूरी ट्रियलिंग हो लेती है तो जब साहब पछने हैं कि कहां आप लोगों की इस केस में क्या राय है, आया छोड़ा जाय या फांसी दी जाए, क्या राय है? उसमें से बहुत से लोग यह कहते हैं कि जो इजूर की राय वह हमारे राय। अगर किसी ने इम्प्लिकेट जाह्न किया तो उसका कोई नोट वह नहीरीर में नहीं लाते हैं। यह फैसला अपना लिख कर जब साहब की विदमन में दें या नोट नैपार करें या बीच में आगू (argue) करें तो उनको दूसरी दफा इन्तख़ाब नहीं करने और उसकी आवाज की कोई कद डिस्ट्रिक्ट जज की निगाह में नहीं है। मेरे क्याल ताकिस में असेसमनों की जिम्मेदारी बहुत बड़ी जिम्मेदारी है और डिस्ट्रिक्ट जज की इमदाद के वास्ते वह लोग केमेज की ट्रियलिंग में बिठाये जाते हैं। लेकिन उसका कोई फायदा किसी मुल्जिम या मुस्लीम को किसी सूत में नहीं पहुंचता क्योंकि उनकी राय की कोई अहमियत वह नहीं दी जाती। मुझे यह देख कर थोड़ी सी मर्रन है कि जनाव आन्नेबुल मिनिस्टर साहब ने असेसमन के बैठने के बारे में थोड़ी सी नवज्जह फरमाई है। जिलों में हुकम भेज दिया है और असेसमन का कम अब कम बाहर कोर्ट में बैठने का तरीका थोड़ा सा बदल दिया है। (एक आवाज—यह हमारे जिले में खुद होता है। दूसरी आवाज—नो नो)। लेकिन इसके साथ मैं यह अर्ज करूंगा कि इसके कायदों का बदलना बहुत जरूरी है। एक तो यह कि जो असेसमन एक दफा हो जावे अगर वह किसी वजह से छोड़ना चाहें या मुस्नैफी होना चाहें तो रूल में यह चेंज (change) होना जरूरी है कि उनका इम्नीफा ले लिया जाय करे। दूसरे उनके साथ ट्रीटमेंट (treatment) डिस्ट्रिक्ट जेज कोर्ट में बहुत अच्छा होना चाहिये और वह befitting to the position of the Judge's Court होना चाहिये। एबालिशन, (abolition) मेरे एक दोस्त ने फरमाया कि होना चाहिये। एबालिशन तो मेरे क्याल में इसका अच्छा न होगा। मगर इसका स्टैन्डर्ड रेज (standard raise) कर दिया जाए तो वह ज्यादा हेल्पफुल (helpful) होगा बनिस्वत एबालीशन करने के। मेरी निहायत अदब में गुजारिश है कि आन्नेबुल मिनिस्टर साहब इस तरह नवज्जह फरमायें कि असेसमनों के इन्तख़ाब का जिलों में तरीका और जेज कोर्ट में उनकी निशिन का तरीका बहुत ही मुनासिब किया जाए और अगर वह किसी वक्त में मुस्नैफी होना चाहें तो इम्नीफा दे सकें। दूसरे जो इन्तख़ाब का तरीका है वह भी बिल्कुल गलत है। अब तक का तरीका यह है कि तहसीलदार साहबान वगैरह लोगों से पूछे हुये असेसमनों के नाम कलेक्टर जिला के मार्फत या किसी दूसरी एजेन्सी से भेजते हैं। असेसमन बनने से पहले उनकी कन्सेन्ट (consent) लेना बहुत जरूरी है। मेरे क्याल में असेसमनों के वास्ते क्वालीफिकेशंस (qualifications) का होना बहुत जरूरी है। जैसे आन्नेरी मैजिस्ट्रेट के लिये क्वालीफिकेशन का तअय्युन किया है उसी नौइअन में असेसमनों की क्वालीफिकेशन का तअय्युन होना चाहिये। मुझे उम्मीद है कि जनाव आन्नेबुल मिनिस्टर साहब असेसमनों के मामले में पूरी तवज्जह फरमाएंगे क्योंकि गवर्नमेंट अब करीब करीब एक साल से पावर में हो गई है और आम तौर पर यह शिकायत है कि असेसमनों के बारे में कोई नवज्जह गवर्नमेंट की नहीं हुई।

Mr. H. G. Walford: Sir, I do not know whether I shall be deemed to be supporting or opposing this motion by what I am going to say on the subject. My views are diametrically opposed to those which have

[Mr. H. G. Walford]

come forth from my friend Syed Hasan Ali. His object in moving this cut motion appears to be the continuance of the assessors and that their status and various other matters relating to them should be improved while I want their complete abolition.

Now, Sir, on the subject of assessors I can speak with some authority in this House. Having practiced on the criminal side in these Provinces for a large number of years, it is my absolute and considered opinion that the sooner the assessors are abolished the better for the administration of justice, and the Provincial Exchequer. They have undoubtedly proved themselves absolutely useless lot of people. I have found time and again that they act as mere touts in the courts. When the cases in which they are employed come to an end and the judge asks for their opinion their reply is invariably "*jo huzur ki rai hai, woh hi hamari rai hai.*" They do not know anything about the law and procedure. They are utterly incapable of assessing the value of evidence. They have not the courage to say anything except to say "*jo huzur ki re wohi hamari rai.*" They are incapable of giving proper consideration to the evidence an appreciating examination and cross-examination of witnesses or the legal points involved.

A voice : Why should they be abolished ?

Mr. H. G. Walford : My friend asks why should they be abolished. My answer is because they are incapable of understanding the proceedings which go on from day to day before them in courts. The diet given to them is absolutely wasted. I have known cases Sir, in which they got in touch either with pairokars in the case or the advocates' clerks and said "*kahiye sahib kya dilwaiyega agar ham ap ki taraf rai den.*"

A member : *Ap ki kya rai hai.*

Mr. H. G. Walford : My opinion is that they are useless and should be abolished. I speak as criminal lawyer and from personal knowledge and experience. I have always found that the opinion of the assessors is absolutely of no value. No heed, no attention is ever paid to it whether by the trial court or the Chief Court. It is therefore waste of money to retain this institution. I would strongly urge upon the Government to take immediate steps for the complete abolition of the system of assessors. They are an unnecessary drain upon the Provincial Exchequer. They do not improve the administration of justice, but on the contrary they are becoming a source of annoyance. They are neither useful nor ornamental. I would therefore support this cut motion not for the reason urged by my friend and with a view to afford better condition to assessors but to urge upon the Government the desirability of the complete abolition of the institution of assessors.

Sir, there can be no two opinions among those who know something about the criminal trials in the Courts of Sessions and have come into personal contact with the assessors as to their utter uselessness. Sir, their opinion in the trials is absolutely of no value. The judge, rightly, pays no attention to it, whether the opinion is unanimous or divided. What then is the use of the Government spending all this money when no consideration is paid to them either by the trial court or appellate court. Why should the Government maintain this institution without any useful purpose being served ?

When I draw up this necessary document the Provincial
Executive should sign it and I will ask the Hon'ble the
Minister of Justice to take it up. I will also ask him to
ask the Government to take it up.

Shri Har Prasad Singh

[illegible]

Shri Har Prasad Singh

— ۱۰۰ —

حنابِ قدیمی اسپیکر صاحب - واقعی میں اسپیسروں کی رائے کی کوئی وقعت نہیں ہے اور اُس کا نتیجہ یہ ہے کہ اسپیس بھی ٹھیک طرح کے نہیں آتے۔ میری رائے میں اسپیسروں کو جیسا مسٹر والفورڈ نے کہا بالکل ہی ختم کر دینا چاہئے کیونکہ حب ان کی رائے کی یہاں وقعت نہیں اور اپیلٹ کورٹ میں بھی کوئی وقعت نہیں تو پھر خواہ و مضواہ کے لیئے سرکار نے اُدپر خرچہ کا بار ڈالنا اور ہر یقین کو موقع دینا کہ وہ ان لوگوں کے پاس جاکر رشوت کا بازار کھولیں یہ کہاں تک مناسب ہے۔ میں نے تو دیکھا ہے کہ ہر جگہ پر گورنمنٹ پلیدر صاحب کے کچھ ایسے اسپیسر ہوتے ہیں کہ جیسی ان کی خواہش ہوتی ہے وہ ویسی ہی رائے دیتے ہیں اور کچھ اسپیسروں نے ابداً پیشہ بذا لیا ہے کہ وہ جب سشن کے مقدمات ہوتے ہیں تو کچھ ہی میں ضرور موجود مل جاتے ہیں تاکہ اگر کوئی اسپیسر نہ آیا ہو تو ان کو فوراً دھونڈھ کر بیٹھا دیا جاوے۔ یہ طریقہ ہی برا ہے جیسا کہ مسٹر

[Shri Har Prasad Singh]

والفرد نے کہا ہے۔ میں بھی سیشن میں کام کرتا ہوں اور میرا بیوی ۳۵ ر ۳۵ ر ۳۵ ر کا تجربہ ہے کہ اسیسر صاحبان ضرور رشوت لیتے ہیں۔ چاہے اس طرف سے چاہے اس طرف اس لئے ان اسیسروں کو ختم کر دینا چاہیئے اور اگر ان کو ختم نہ کیا جاوے تو کم سے کم بہتر آدمی اسیسر چنے جائیں اور بہتر آدمی اسیسر مقرر کیئے جائیں۔ مگر فصول ہوگا کہ اس کوشش میں وقت ضائع کیا جائے میں تو سمجھتا ہوں کہ اسیسری کا انسٹیٹوشن (institution) ہی بالکل ختم کر دیا جاوے تاکہ یہ جھگڑا نہ رہے۔ اگر نہ مانا ہے تو جوری کا سسٹم بڑھانا چاہیئے جس سے کچھ فائدہ مل سکے۔ اسیسروں کا قائم رکھنا تو قطعی فصول ہے۔ ایک طرح کا بار ہے سرکار کے خزانہ کے اڈر اور اسے دور ہی کر دینا چاہیئے۔

Shri Mangat Singh : श्री मंगत सिंह :

जनाब वाला—असेसरों का अप्वाइन्टमेंट (appointment), उनके सिलेक्शन (selection) का तरीका और जिस तरीके से उनकी इमदाद ली जाती है वह सब जाब्ता फौजदारी में दर्ज है और जब तक हम जाब्ता फौजदारी को तरमीम न कर दें और असेसरों के मुताअल्लिक जो उसमें प्रोविजन्स (provisions) है उसमें तरमीम न कर दें उस वक़्त तक इस मसले पर बहस करना मेरे नज़दीक ग़ैर ज़रूरी या आऊट आफ प्लस (out of Place) है। सब से पहिले जो लोग इस सिस्टम को अपोज (oppose) करते हैं उनको चाहिये कि क्रिमिनल प्रोसीजर कोड (Criminal Procedure Cod) को अमेन्ड (amend) करने का कोई बिल लावें, उस वक़्त यह मसला हल हो सकेगा। रहा यह मसला कि असेसरान रक्खे जाय या न रक्खे जाएं, इस पर दो रायें हो सकती हैं। बहुत से आदमी चाहते हैं कि इसमें रिफ़ार्म कर दिया जाए और अच्छी किस्म के आदमी उनकी जगह लिये जाएं, ओर कुछ आदमी यह चाहते हैं कि यह तरीका बिल्कुल ख़त्म कर दिया जाय। मेरी समझ में यह तरीका उस वक़्त जारी हुआ था जबकि हमारी अदालतों के अन्दर अंग्रेज़ जज थे जो न हिन्दुस्तानी ज़बान अच्छी तरह से जानते थे और न हिन्दुस्तानी रस्मों रिवाज से वाकिफ़ थे। उनकी इमदाद के लिये यह तजवीज़ की गई थी कि कुछ हिन्दुस्तानी साहबान को यह अपने पास इमदाद के लिये बिठाल लिया करें और उस वक़्त से यह तरीका रायज है। लेकिन इस वक़्त हमारे दरमियान बहुत से हिन्दुस्तानी जज हैं जो हिन्दुस्तानी ज़बान से अच्छी तरह वाकिफ़ हैं। इसलिये ऐसी हालत में यह बात यक़ीनन ग़ैर ज़रूरी मालूम होती है। लेकिन फिर भी मैं समझता हूँ कि अगर इसको रिफ़ार्म कर दिया जाए ओर बेहतर टाइप (type) के लोग असेसरी में लिये जाए तो अच्छा होगा। एक दूसरा एतराज़ किया गया है जो मेरी समझ में नहीं आया। कुछ साहबान ने फ़रमाया कि असेसरान ऐसे बुद्धू और बेवकूफ़ होते हैं कि वह मुक़दमों को नहीं समझ सकते। और जब जज उनसे दरियाफ़्त करता है कि आप की क्या राय है तो कह देते हैं कि जो आप की राय वही हमारी राय। उनकी राय का कोई असर भी नहीं होता। इसके साथ ही कुछ साहबान ने यह बहस की है कि वह असेसर इतने चालाक होते हैं कि फ़रीक़ैन से रिश्तत ले लेते हैं। यह दलीलें सेल्फ़ कन्ट्राडिक्टरी (self-contradictory) हैं।

Mr. H. G. Walford : Sir, may I give an explanation, as I think my friend has not understood me correctly? What I said is that the assessors try to realize money from the clients or are so utterly indifferent to what goes on before them that they doze during the proceedings of the

court and when their opinion is asked, they say "jo hazur ki rai hai wohi meri rai hai" They do not exercise their judgment. That is what my friend has not understood me

Shri Mangat Singh : श्री मंगत सिंह

मैं विनम्र समझता हूँ कि आपने किसी का कह दिया कि कर्प्ट (corrupt) है और किसी का कह दिया कि ब्रवकर्म है अगर ब्रवकर्म है तो उसको जरूर अच्छे आदमी लोग जानें और अगर कर्प्ट है तो उनका कर्पणन दूर करने की कोशिश की जाए। एक तरफ यह इन्जुन लगाया जाता है कि वह नावाकफ होने हैं ब्रवकर्म होने हैं नहमीलदार माहवान जिसका नाम चाहते हैं लिख देने हैं। और दूसरी तरफ कहा जाता है कि वह कर्पणन में इन्डुल्ज (indulge) करते हैं। यह दर्लील मेरी समझ में नहीं आई। यह एक ऐसा समझ है जिसके ऊपर दो रायें हो सकती हैं कि किसीको रक्खा जाय और किसीको न रक्खा जाय। इसके मुताबिक जज्जा फौजदारी का कानून तरसीम हो सकता है। हमारे यह जो दिक्कतें बयान की गई हैं, हमारे लायक दोस्त ने फरमाया है कि अमेसन की कोर्ट कद नहीं की जानी, उनकी राय की कोर्ट कद नहीं है वह स्पेन रहते हैं, दिलचस्पी नहीं लेते, अगर ऐसा है तो उनसे रिक्वेंट लेने की उम्मेद कैसे की जानी है। जो सोयेगा वह क्या रिक्वेंट लेगा। अदालत में उनके साथ गवाहों में बदतर सट्ट किया जाता है। जो डाइट मनी (diet money) मिलती है उसका भी वह हाल है कि पिटीशन राइटर (petition writer) से उधर उधर दरमवास्त लिखवाने फिरते हैं और फिर भी यह होता है कि उनका सज्ज किया जाय उनका नामजूर किया जाय। जनाव वाला स जर्ज करना है कि उस सिस्टम को होल्डिं कंडेम्न (wholly condemn) करना मेरी समझ में नहीं आता। हा अगर कानून में क्रांति नुक्स है तो उसको अमेन्ड किया जाये ताकि आपको उम्दा टाइप के अमेसर मिल सकें।

Shri Mangat Singh :

شری منگت سنگھ —

جناب والا - ایسروں کا ایوانتھمت (appointment) ان کے سلکشن (select. on) کا طریقہ اور جس طریقہ سے ان کی امداد لی جاتی ہے وہ سب صابطہ فوجداری میں درج ہے اور جب تک ہم صابطہ فوجداری کو ترمیم نہ کر دیں اور ایسروں کے متعلق جو اس میں پروویژنس (provisions) ہیں اس میں ترمیم نہ کر دیں اس وقت تک اس مسئلہ پر بحث کرنا میرے فزن یک غور ضروری یا آؤت آف پلیس (out of place) ہے - سب سے پہلے جو لوگ اس سسٹم کو اپر (oppose) کرتے ہیں ان کو چاہیئے کہ کریمنل پروسیجر کوڈ (code criminal procedure) کو امند (amend) کرنے کا کوئی بل لویں - اس وقت یہ مسئلہ حل ہو سکے گا - رہا یہ مسئلہ کہ ایسروں رکھے جائیں یا نہ رکھے جائیں اس پر دو رائے ہو سکتی ہیں - بہت سے آدمی چاہتے ہیں کہ اس میں ریفارم کر دیا جائے اور اچھی قسم کے آدمی ان کی جگہ لیئے جائیں اور کچھ آدمی یہ چاہتے ہیں کہ یہ طریقہ بالکل ختم کر دیا جائے - میری سمجھ میں یہ طریقہ اس وقت جاری ہوا تھا جب کہ ہماری عدالتوں کے اندر انگریز جج تھے جو نہ ہندوستانی زبان اچھی طرح سے جانتے تھے اور نہ

ہندوستانی رسم رواج سے واقف تھے۔ ان کی امداد کے لئے یہہ تجویز کی گئی تھی کہ کچھ ہندوستانی صاحبان کو وہ اپنے پاس امداد کے لئے بیتھال لیا کریں اور اسی وقت سے یہہ طریقہ رائج ہے۔ لیکن اس وقت ہمارے درمیان بہت سے ہندوستانی جج ہیں جو ہندوستانی زبان سے اچھی طرح واقف ہیں۔ اس لئے ایسی حالت میں یہہ بات یقیناً غیر ضروری معلوم ہوتی ہے۔ لیکن پھر بھی میں سمجھتا ہوں کہ اگر اس کو ریفارم کر دیا جائے اور بہتر ٹائپ (type) کے لوگ اسپرپی میں لائے جائیں تو اچھا ہوگا۔ ایک دوسرا اعتراض کیا گیا ہے جو میری سمجھ میں نہیں آیا۔ کچھ صاحبان نے فرمایا کہ اسپرپی ایسے بدھو اور بیوقوف ہوتے ہیں کہ وہ مقدمہ کو نہیں سمجھ سکتے اور جب جج ان سے دریافت کرتا ہے کہ آپ کی کیا رائے ہے تو کہہ دیتے ہیں کہ جو آپ کی رائے دھی ہماری رائے۔ ان کی رائے کا کوئی اثر بھی نہیں ہوتا۔ اس کے ساتھ ہی کچھ صاحبان نے یہہ بحث کی ہے کہ وہ اسپرپی اتنے چالاک ہوتے ہیں کہ فریقین سے رشوت لے لیتے ہیں۔ یہہ دلیلیں سیلف کنٹراڈکٹری (self-contradictory) ہیں *

Mr. H. G. Walford : Sir, may I give an explanation, as I think my friend has not understood me correctly? What I said is that the assessors try to realize money from the clients or are so utterly indifferent to what goes on before them that they doze during the proceedings of the court and, when their opinion is asked, they say "jo hazur ki rai hai, wohi meri rai hai." They do not exercise their judgment. That is what my friend has not understood me.

Shri Mangat Singh :

شری منگت سنگھ —

میں بالکل سمجھتا ہوں آپ نے کسی کو کہہ دیا کہ کرپٹ (corrupt) ہیں اور کسی کو کہہ دیا کہ بیوقوف ہیں۔ اگر بیوقوف ہیں تو ان کی جگہ اچھے آدمی لائے جائیں اور اگر کرپٹ ہیں تو ان کا کرپشن دور کرنے کی کوشش کی جائے۔ ایک طرف یہہ الزام لگایا جاتا ہے کہ وہ ناراض ہوتے ہیں بیوقوف ہوتے ہیں۔ تحصیلدار صاحبان جس کا نام چاہتے ہیں لکھ دیتے ہیں۔ اور دوسری طرف کہا جاتا ہے کہ وہ کرپشن میں اندلج (indulge) کرتے ہیں۔ یہہ دلیل میری سمجھ میں نہیں آئی۔ یہہ ایک ایسا مسئلہ ہے جس کے اوپر دو رائیں ہوسکتی ہیں کہ کس کو رکھا جائے اور کس کو نہ رکھا جائے۔ اس کے متعلق ضابطہ فوجداری کا قانون ترمیم ہوسکتا ہے۔ دوسرے یہہ جو دقتیں بیان کی گئیں ہیں ہمارے لائق درست نے فرمایا ہے کہ اسپرپی کی کوئی قدر نہیں کی جاتی ان کی رائے کی کوئی قدر نہیں ہے۔ وہ سوتے رہتے ہیں دلچسپی نہیں لیتے۔ اگر ایسا ہے تو ان سے رشوت لینے کی امید کیسے کی جاتی ہے۔ جو سوئیگا وہ کیا رشوت لے گا۔ عدالتوں میں ان کے ساتھ گواہوں سے بدتر سلوک کیا جاتا ہے۔ جو قاضی منی (diet money) ملتی ہے اس کا بھی یہہ حال ہے کہ پیٹیشن رائٹر (petition-writer) سے ادھر ادھر درخواست لکھواتے پھرتے ہیں اور پھر بھی یہہ ہوتا ہے کہ اتنا منظور کیا جائے (تو) نامنظور کیا جائے۔ جانب والا۔ میں عرض کرنا ہوں اس سسٹم کو ہولی کنڈم (wholly condemn) کرنا میری سمجھ

میں نہیں آتا۔ اس کے قانون میں کوئی نقص ہے تو اس کو امانت کیا جائے تاکہ آپ کو عمدہ ٹائپ کے اسپیڈ مل سکیں *

Khan Bahadur Lient. M. Sultan Alam Khan :

خان بہادر لایٹنٹ اینڈ سلیٹن عالم خان —
حساب والا۔ اس مسئلہ کے متعلق ایک رٹ موشن میں سے یہی دیا گیا تھا جو اس
'ایڈجسٹ' میں موجود ہے۔ مگر چونکہ یہ رٹ موشن جو کہ میرے کٹ موشن
کی طرح ہے پیش ہو چکا ہے ہذا میں چاہتا ہوں کہ میں یہی اسی وقت اسے
خیال کا اظہار کر دوں تاکہ ہاؤس کا زیادہ وقت صرف نہ ہو۔
حساب والا۔ پتھریلے بحث کے موقع پر یہ سوال اٹھایا گیا تھا اور اس وقت
اس پر کافی بحث ہو چکی ہے مگر یہہ نہیں معلوم کہ اس بحث مباحثہ کا
نتیجہ کس صورت میں نکلا۔ میں تو یہہ چاہوں گا کہ آنریبل منسٹر آف جسٹس
میں سے کہ یہہ لائیں کہ پتھریلے بحث و مباحثہ کے بعد انہوں نے اس مسئلہ
پر کیا قیادہ کیا اور اب تک اس معاملہ میں کیا کیا۔ یہہ واقعہ ہے اور اس سے انتظار
نہیں کیا جاسکتا کہ اسپیڈ جس صورت میں آج کل کام کر رہے ہیں ان کی
موجودگی سے کوئی فائدہ نہیں۔ نہ تو وہ اپنی رات سے چپ کے فیصلہ پر کوئی اثر
ڈال سکتے ہیں اور نہ معاملہ کو سمجھ کر کوئی رائے قائم کر سکتے ہیں۔ بحث کے
دیکھنے سے یہہ پتہ چلتا ہے کہ اسپیڈوں اور گواہوں کے خرچہ پر ایک لاکھ پچیس
ہزار کی رقم خرچ کی جاتی ہے۔ علیحدہ علیحدہ اعداد و شمار نہیں مل سکتے جس سے
یہہ پتہ چل سکے کہ گواہوں پر کتنا خرچ ہوتا ہے اور اسپیڈوں پر کتنا خرچ کیا
جاتا ہے۔ مگر میرا اپنا تخمینہ یہہ ہے کہ کم سے کم اس رقم کا نصف اسپیڈوں پر
صرف ہوتا ہوگا۔ جس کے معنی یہہ ہیں کہ تقریباً ساٹھ یا ساٹھ ہزار روپیہ خرچ ہوتا
ہے۔ ساٹھ یا ساٹھ ہزار روپیہ سالانہ خرچ کے بعد جس صورت میں یہہ انسٹیٹیوشن
(institution) آج کل کام کر رہا ہے میں تو یہہ کہتا ہوں کہ اس روپیہ کا کوئی اچھا مصرف
نہیں ہے۔ جسمانی سے اسپیڈ جو بنائے جانے والے اس قسم کے لوگ ہوتے ہیں جو
قانونی خدمات دے لیں انہیں سمجھ سکتے۔ اس لئے انہیں اپنے کام سے قطعی دانچسپی
نہیں ہوتی۔ وہ معذور اسپیڈوں کے رتبہ میں شامل کیئے جاتے ہیں۔ وہ معذور نہیں
کوئی چارہ نہیں۔ کوشش کے بعد بھی ان کے نام کاٹے نہیں جاتے اس لئے معذور
پکڑے ہوئے آتے ہیں بیتھے ہیں اور چلے جاتے ہیں۔ ان کو کسی کام سے کوئی تعاقب
نہیں ہوتا۔ ابھی ایک صاحب نے ایک سوال اٹھایا ہے کہ جب تک صاف
موجودگی کی دفعہ نہ بدلی جائیں اس وقت تک اسپیڈ ایڈجسٹ نہیں ہو سکتے۔
یہہ ایک چیز ہے جس پر وزیر عدل صاحب توجہ کرینگے۔ میرا ذاتی خیال
یہہ ہے کہ اسپیڈوں کا انسٹیٹیوشن الکل آزا دینا بھی ٹھیک نہیں ہے اور جسوں کو
اختیار دے دینا کہ وہ بیٹھے کر تہا مدد مالت کا فیصلہ کریں آج کل کے زمانہ
جمہوریت میں کوئی اچھی چیز نہیں۔ میں چاہتا ہوں کہ ایک دوسرا سسٹم
جو ہمارے صوبہ میں رائج ہے یعنی جوڑی سسٹم اس کو ان اضلاع میں بھی
جہاں اسپیڈ کام کر رہے ہیں رائج کر دینا چاہیئے۔ اگر یہہ چیز رائج ہو گئی تو کچھ

[Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan.]

دنوں کے عد ہم اس فیصلہ پر پہنچ سکیں گے کہ یہہ کہاں تک کامیاب رہی۔ اگر یہہ سہ دست ممکن نہیں ہے تو میں ضرور کہوں گا کہ اسیسروں کو بالکل ہی ختم کر دینا چاہیئے اس ایئے کہ تقریباً ساٹھہ ہزار روپیہ خرچ کر کے اس ناکارہ طبقہ کو رکھنا کسی طریقہ سے مناسب نہیں معلوم ہوتا۔ یہہ رقم بجائے اس کے اُن اخلاص میں جہاں ججی اور منصفی نہیں ہیں اور جہاں اُن کی واقعی ضرورت ہے صرف کیا جائے تو زیادہ بہتر ہوگا۔ اُمید ہے کہ منسٹر آف جسٹس اس پر روشنی ڈالیں گے اور فرمائیں گے کہ پچھلے بجٹ پر مباحثہ کے بعد اب تک انہوں نے کیا کیا۔ اگر اب تک کوئی عملی قدم نہیں اُٹھایا گیا تو اُس کی وجہ یہی بتلائیں۔

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : خان بھادور لئیٹننٹ
ایم۔ سولتان آلام خان :

جناب والا—اس مسئلے کے متعلق ایک کٹ موشن مینے بھی دیا تھا جو اس اجنڈا میں مोजود ہے۔ مگر چونکہ یہ کٹ موشن جو بیلکول میرے کٹ موشن کی طرح ہے پش ہو چکا ہے لیہاجا میں چاہتا ہوں کہ میں بھی اسی وقت اپنے خیالات کا اظہار کر دوں تاکہ ہاؤس کا زیادہ وقت سرفہ نہ ہو۔

جناب والا، پچھلے بجٹ کے موقع پر یہ سوال اٹھایا گیا تھا اور اس وقت اس پر کافی بھس کو چوکی ہے مگر یہ نہیں مالم کہ اس بھس موباسے کا نتیجہ کس سورت میں نیکلا۔ میں تو یہ چاہوں گا کہ آنرےبل مینسٹر آف جسٹس مہربانی کرکے یہ بتلاؤ کہ پچھلے بھس موباسے کے باء انہوں نے اس مسئلے پر کیا توجہ کی اور اب تک اس ماملے میں کیا کیا۔ یہ واکریا ہے اور اسسے انکار نہیں کیا جا سکتا کہ اسسے جس سورت میں آج کل کام کر رہے ہیں انکی مोजودگی سے کوئی فرایدا نہیں۔ نہ تو وہ اپنی رای سے جج کے فرسے پر کوئی اسر ڈال سکتے ہیں اور نہ ماملے کو سمجھ کر کوئی رای کرایم کر سکتے ہیں۔ بجٹ کے دیکھنے سے یہ پتا چلتا ہے کہ اسسروں اور گواہوں کے خرقے پر ایک لاکھ پچیس ہزار کی رکم خرقے کی جاتی ہے۔ االہدا االہدا ادا و شمار نہیں میل سکے جسسے یہ پتا چل سکے کہ گواہوں پر کیتنا سرفہ ہوتا ہے اور اسسروں پر کیتنا خرقہ کیا جاتا ہے۔ مگر میرا اپنا تخمینا یہ ہے کہ کم سے کم اس رکم کا نیسفر اسسروں پر سرفہ ہوتا ہوا، جسکے مانی یہ ہے کہ تکرریبن ساٹ یا باسٹ ہزار رپیا خرقہ ہوتا ہے۔ ساٹ-باسٹ ہزار رپیا سالانا خرقہ کے باء جس سورت میں یہ انسٹیڈیوشن (institution) آجکل کام کر رہا ہے میں تو یہ کہوں گا کہ اس رپے کا کوئی اچھا مسرفر نہیں ہے۔ بدکریسمتی سے اسسے جو بناؤ جاتے ہیں وہ اس کریسم کے لوگ ہوتے ہیں جو کانوونیوٹات بیلکول نہیں سمجھ سکتے۔ اسلیو انہیں اپنے کام سے کتے دیکر نہیں ہوتے۔ وہ مجبورن اسسروں کے جومرے میں شامل کیے جاتے ہیں۔ وہ مجبور ہیں، کوئی چارا نہیں، کوشش کے باء بھی انکے نام کاٹے نہیں جاتے، اسلیو مجبورن پکڑے ہوئے آتے ہیں، بڈتے ہیں اور چلے جاتے ہیں۔ انکو کسی کام سے کوئی تاللوک نہیں ہوتا۔ ابھی ایک ساہب نے ایک سوال اٹھایا ہے کہ جب تک جابٹا فریاداری کی دفرہ نہ بدلی جائے اس وقت تک اسسے االہدا نہیں ہو سکتے۔ یہ ایک چوڑ ہے جس پر ججیر اادل ساہب توجہ کرے۔ میرا جاتی خیال یہ ہے کہ اسسروں کا انسٹیڈیوشن بیلکول اڈا دینا بھی ٹیک نہیں ہے اور ججوں کو

इन्हियार दे देना कि वह बैठ कर तनहा मुकदमान का फैसला करें आजकल के जमाने जम्हूरियत में कोई अच्छी चीज नहीं। मैं चाहता हू कि एक दूसरा सिस्टम जो हमारे सूबे में रायज है यानी जूरी सिस्टम, उसको उन अजला में भी जहां असेसर काम कर रहे हैं रायज कर देना चाहिये। अगर यह चीज रायज हो गई तो कुछ दिनों के बाद हम इस फैसले पर पढ़च सकेंगे कि यह कहां तक कामयाब रही। अगर यह सरे दस्त मुमकिन नहीं है तो मैं जरूर कहूंगा कि असेसरों को बिन्कुट ही खत्म कर देना चाहिये, इमजिये कि तकरीबन साठ-बामठ हजार खया खर्च करके इस नाकाग तबके को रखना किसी तरीके में मुनासिब नहीं मालूम होता। यह खर्च बजाय इसके उन अजला में जहा जजों ओर मुन्मफी नहीं है और जहा उनकी वाकई जरूरत है सफ किया जाए तो ज्यादा बेहतर होगा। उम्मीद है कि मिनिस्टर आफ जस्टिस इस पर रोशनी डालेंगे और फरमायेंगे कि पिछले बजट पर मुबाहसे के बाद अब तक उन्होंने क्या किया। अगर अब तक कोई अमली कदम नहीं उठाया गया तो इसकी वजह भी बतलायें।

Kunwar Sir Maharaj Singh : Sir, from the speeches that have been made the position seems to be that every one is agreed that the present system of assessors, or at any rate, the existing method of selecting assessors, is wrong and that either their selection should be improved or they should be abolished. I imagine that the reasons for the creation of assessors were two in number. The first was to provide for a certain degree of association of ordinary members of the public with the criminal administration, and the second was, as has been remarked by an honourable member, that at a time when practically all sessions judges were Europeans, assessors might have been in a position to give advice to them on questions relating to customs, castes, etc. But, Sir, the number of European judges has greatly decreased, and there is no doubt that before many years have elapsed, there will be very few judges from Europe. As regards the association of the public with the criminal administration, we have at the present moment a jury system in regard to the trial of certain cases. Moreover, there is a far larger number of honorary magistrates at the present time than there were fifty years ago or more when the system of assessors was created. I agree generally with what my honourable friend Mr. Walford has said. I do not think that the public imposes confidence in assessors. I do not believe that judges are really influenced by their opinions and I have seen again and again cases in which both the sessions judge and the High Court have differed from the unanimous opinion of assessors. I do not think that improvement in the methods of selecting assessors will really go to the root of the problem. The main difficulty is that assessors have no responsibility. They are irresponsible advisers of the judge. In that position it is very difficult for a person to give his considered views and I believe that it is the general opinion of the public that assessors are susceptible to influence from time to time from outside. It is true, as the honourable member who spoke last but one has pointed out that a change in the Code of Criminal Procedure will be necessary. In the old days that would have involved legislation in the Central Legislature. I believe, however, that I am right in thinking—the Hon'ble the Minister will correct me if I am wrong—that such an amendment can now be carried out without a reference to the Central Legislature. The Hon'ble the Minister nods his assent. Therefore, so far as the Provincial Government is concerned, the question is made easier. I am sure that the concurrence

[Kunwar Vir Maharaj Singh]

of the Governor General will be forthcoming if the Government of these provinces press their proposal for the consideration of the Government of India. If there is to be a change I for one would greatly prefer an extension of the jury system, for a jury has a sense of responsibility which assessors do not have and so far as I think, it is imperative that any person who has a hand in the administration of justice, whether he is a judge or an assessor or a jurymen, should have a full sense of responsibility. Agreeing, therefore, with Mr. Walford I recommend for the consideration of Government that the system of assessors should be completely done away with.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din : Sir, the question of the system of assessors versus the system of jury was thoroughly discussed some time ago on the floor of this House and it is not necessary for me to enter into this question again. It will be within the memory of almost every one of us that this honourable House gave its vote in favour of the system of jury and against the system of assessors. The question whether the condition of assessors should be improved by some means or other is of little importance. In my humble opinion when we have all agreed that a legislation should be brought in by the Government in order to replace the present system of assessors by a system of jury there is absolutely no point in pondering over the question of the improvements that are needed in connexion with the assessors. A system which has been run down by all the parties concerned, a system which has proved to be vicious and pernicious should not be at all taken up for the sake of making improvements in it. The Government should make up their mind once for all whether it is going to continue this system or whether it is going to replace it by the certainly better system of trial by jury and if it has made up its mind about it then the question of the improvement of the existing system does not arise at all. For these reasons I think that no more speeches are needed on this subject.

*Shri Ram Dhari Pandey : श्री राम धारी पांडे :

डिप्टी स्पीकर महोदय—पिछले साल में जो बातें पेश की गई थीं उन पर काफी तवज्जह की जा रही है और कोशिश की जा रही है। चारों तरफ से बिला किसी के याद दिलाए हुए और बिला कट मोशन पेश होने पर भी कांग्रेस गवर्नमेन्ट काफी मेहनत कर रही है। यहां के नौकरों को भी काफी मेहनत और परेशानी करनी पड़ती है। अठारह अठारह, बीस बीस घंटे काम करना पड़ता है जिससे लोगों को आश्चर्य हो रहा है। क्या वजह है कि इस विषय में जैसे कि आनरेरी मैजिस्ट्रेटों के सम्बन्ध में तब्दीलियां हुईं इसमें क्यों नहीं हुईं। इसके लिये मालूम होता है कि गवर्नर जनरल की मंजूरी की जरूरत पड़ती है। इन कठिनाइयों की वजह से बहुत मुमकिन है कि देर लग गई हो। इतना तो मैं भी कहूंगा कि इस सम्बन्ध में जो खराबियां और बुराईयां हैं वे सब लोग जानते हैं और गवर्नमेन्ट अच्छी तरह से जानती है और हम लोग भी जानते हैं। लेकिन जब कानूनी कठिनाइयां आ जाती हैं तो हम कोई बात नहीं कर सकते। जहां तक ताकत और शक्ति है उतना काम होता है। हम महसूस करते हैं और देख रहे हैं कि हर काम काफी परिश्रम और मेहनत करके होता है जैसे कि किसानों के सम्बन्ध में काफी काम हो रहा है। ऐसी सूरत में जो कट मोशन पेश किया गया है उसका विरोध करने को मैं खड़ा हुआ

*Speech not revised by the honourable member.

है। इसमें कोई लाभ या फायदा नहीं है। जो गुजाइश होगी वह जरूर गवर्नमेंट करेगी, उसको टाल नहीं रखेगी। मेरा मत है कि अगर थोड़ा बहुत गुजाइश करने की है तो करेंगे जसे कि आनरेबल मैजिस्ट्रेटों के लिये नमाम नार्क और नियम और कायदे बनाए गए, उसके लिये भी ऐसा ही किया जाएगा। अगर इस सम्बन्ध में कोई अधिकार नहीं है तो उसके लिये कोई कायदा कानून और नियम डेपुटी में बन जाय, तो उम्मा अच्छा है। मेरा मत है कि गवर्नमेंट अच्छी तरह से जानते हैं और जानते हैं वह जैसा गवर्नमेंट नहीं है जिस तरह एक चीज में बर्किकरण नहीं। गवर्नमेंट खुद महसूस कर रही है। हर विषय पर ऐसे कट मोशन पेश करने से कोई फायदा या लाभ नहीं होगा।

* Shri Ram Dhari Pandey :

شری رام دھاری پانڈے —

دینی اسپیکر، مہودے - پچھلے سال میں جو باتیں پیش کی گئی تھیں ان پر کافی توجہ کی جارہی ہے اور کوشش کی جا رہی ہے - چاروں طرف سے بلاکسی کے بات دلائے ہوئے اور بلاکٹ موشن پیش ہونے پر بھی کانگریس گورنمنٹ کافی محنت کر رہی ہے - یہاں کے نوکڑوں کو بھی کافی محنت اور پریشانی کرنا پڑتی ہے - اتھارہ اتھارہ - بیس بیس گھنٹہ کام کرنا پڑتا ہے جس سے لوگوں کو آسجریہ ہو رہا ہے - کیا وجہ ہے کہ اس رشتے میں جیسے کہ آنریری مجسٹریٹوں کے سمبندھ میں تبدیلیاں ہوئیں اس میں کیوں نہیں ہوئیں - اس نے اپنے معلوم ہوتے ہیں کہ فور رجنل کی منظوری کی ضرورت پڑتی ہے - ان کٹھنائیوں کی وجہ سے بہت ممکن ہے کہ دیکھ لگتی ہو - اتنا تو میں بھی کہوں گا کہ اس سمبندھ میں جو حراہیاں اور ہرائڈیں ہیں وہ سب لوگ جانتے ہیں اور گورنمنٹ اچھی طرح سے جانتی ہے اور ہم لوگ بھی جانتے ہیں - لیکن جب قانونی کٹھنائیاں آجاتی ہیں تو ہم کوئی بات نہیں کر سکتے - جہاں تک طاقت اور شہتی ہے اتنا کام ہوتا ہے - ہم محسوس کرتے ہیں اور دیکھ رہے ہیں کہ ہم کام کافی پڑھ رہے اور محنت کر کے ہوتا ہے جیسے کہ کسانوں کے سمبندھ میں کافی کام ہو رہا ہے - ایسی صورت میں جو کٹ موشن پیش کیا گیا ہے اس کا درد دیکھ کے کو میں کترا ہوا ہوں - اس سے کوئی لاہیہ یا فائدہ نہیں ہے - جو گنجائش ہوگی وہ ضرور گورنمنٹ کریگی - اس کو تسل نہیں دیکھی - میرا خیال ہے کہ اگر توڑی بہت گدھاؤں کرنے کی ہے تو کریگی جیسے کہ آنریری مجسٹریٹ کے لیئے تمام خا کے اور فیم اور قاعدہ بدائے گئے - اس کے لیئے بھی ایسا ہی کیا جائیگا - اگر اس سمبندھ میں کوئی ادھکار نہیں ہے تو اس کے لیئے کوئی قاعدہ قانون اور فیم دیہاتوں میں بددائے تو زیادہ اچھا ہو - میرا خیال ہے کہ گورنمنٹ اچھی طرح سے جانتی ہوگی اور جانتی ہے - نہیں ہے جس کو ہر ایک سے واقف کاری نہ ہو - گورنمنٹ خون محسوس کر رہی ہے - ہر رشتے پر ایسے کٹ موشن پیش کرنے سے کوئی فائدہ یا لاہیہ نہیں ہوگا -

The Hon'ble the Minister of Justice : Mr. Deputy Speaker, the question raised is one of the greatest importance in the system of administration of criminal justice and, as one honourable member remarked,

* Speech not revised by the honourable member.

[The Hon'ble the Minister of Justice]

it was very much discussed during the budget session in September last. I do not know whether the honourable members are aware, but I hope members of the legal profession who are members of this House are certainly aware that immediately after the budget discussions the Government addressed a circular letter for opinion on this subject to the High Court, the Chief Court and all Judges, Magistrates and Bar Associations in the United Provinces. I think it would be useful if I were to read out a few sentences from that letter which was issued by the Judicial Secretary.

"I am directed to address you on the subject of trial of sessions cases by jury and with the aid of assessors, which was recently debated in the Legislative Assembly. There was a general condemnation of the system of trial with the aid of assessors, which under the present circumstances is certainly very ineffective, if not farcical. The difficulty is that there is no real desire or inclination on the part of self-respecting and otherwise suitable persons to act as assessors and efforts are always made by such persons to keep their names off the list once they are entered, because the work interferes with their business and puts them to unnecessary expense for which they think they are not fully compensated. This reluctance may further, at least partly, be due to the fact that it is notorious that generally speaking no weight is attached or consideration given to the opinion of assessors, either by the trial judge or by the appellate court, and lack of responsibility leads to indifference and carelessness and sometimes partiality in the discharge of their duties by assessors. But what makes assessorship more unacceptable to self-respecting and competent persons is that assessors are generally treated with scant courtesy, if not contempt, by the court, the police and other court officials. They have to wander about from place to place in the court premises when not actually engaged in court as there is no room provided where they can sit and wait in their leisure. The result is that assessors are generally drawn from a class of wholly unintelligent people who have neither the capacity nor the inclination to follow a case and give an honest and impartial opinion. The system of associating assessors may have had some value in the early days of the British rule when the judge, who was presumably not conversant with the special customs and usages and habits of the people of this country, needed the benefit of disinterested advice as to the value of the evidence adduced in the case, but now the circumstances have entirely changed, as many of the sessions judges are Indians and even the European judges are now better qualified to form a correct estimate of the evidence in the case and the assessors serve no useful purpose.

"Their employment costs the tax-payers a fairly substantial sum of money and the question of the continuance of the system is therefore one which deserves serious consideration."

And several questions were propounded in this circular letter. I am not going to read the whole of it. One of these questions was—"If assessors should be retained for the trial of offences other than those triable by jury, what steps should be taken to induce a better class of persons with the requisite qualifications to act as jurors and assessors, assuming that assessors are retained, and for improvements in their conditions of work in courts."? Now, in response to this letter, I am glad to say, that very valuable opinions have been received from the High Court,

the Chief Court, Magistrates, Sessions Judges and the members of the Bar. I wished that members of the Bar had responded a little more generously, but about half of the Bar Associations of this province have sent their answers. These answers were received only a few months ago. I believe they were received sometime in December and I have had just put up before me a report by the office on the opinions received and the matter is receiving and shall receive very serious consideration. I should like to make just one observation on what was said by the honourable member at this last motion. I mention this point to him. I say with great respect that I entirely dissent from him and I think that one of the present evils is due to the very circumstance to which he has invited attention. He thinks that if once a man's name has come on the list, there should be liberty given to that individual to resign, whenever he thinks necessary. Now, that is absolutely inconsistent with the very conception of the idea of service either on jury or as assessor. As my honourable friend Kunwar Sir Maharaj Singh pointed out, service on a jury or service as assessor is to my mind a sacred duty and it ought to be discharged cheerfully and readily, because it is a duty which one owes to one's own country. I think the object was that the judge should have the benefit of men living in the locality who are presumably conversant with the conditions of the people, their habits, their modes of life and are probably in a better situation to appreciate the evidence; because honourable members would remember that a criminal trial in the majority of cases is far different from a civil trial. In every civil case you may have very complicated questions of law, civil law, of all sorts and conditions arising. But in criminal cases, ordinary criminal cases, for instance, a murder case, the whole thing depends upon the reliability of two or four or five witnesses. If these witnesses are telling the truth, the so-called eye-witnesses, the so-called witnesses, who are produced according to defence lawyers to embroider the case, are telling the truth, there is an end to the case. But if they are not telling the truth, the accused is entitled to acquittal. You do not require a good deal of acumen, a profound brilliant legal ingenuity. What you require is plenty of commonsense and absolute honesty and integrity in the appreciation of that evidence. Therefore, I think that given a set of men who are self-respecting, who are impartial and who attach some weight to the duties which they are called upon to discharge, the jurors and assessors should perform useful functions. But it is one of our misfortunes that men of status, men of respectability and let us say men having some substance think that it is beneath their dignity to serve either as assessors or as jury men. And then what is the result? The result is which we all know and which we all deplore, viz. the list is prepared either by a patwari or a kanungo. Every decent man wants to keep his name off the list and I have been told that if that list comes before the district magistrate or the sessions judge, it is really full of blind people and lame people, absolutely ignorant and illiterate villagers and poor fellows. My honourable friend Mr. Walford has painted a picture before you as to what they do, what they think and how they apply themselves to the case. I was rather astonished that my honourable friend Mr. Hasan Ali Khan by this last motion wants to retain this system and wants to improve it. The very first thing, or rather the second thing which he wanted in order to improve the system was that there should be liberty

[The Hon'ble the Minister of Justice]

of resigning from the list of assessors, so that every respectable zamindar, every respectable tenant, every respectable mahajan should at once apply saying, "Please for God's sake take my name off that list," and then who will remain? People who will remain will be people whom Mr. Walford, Kunwar Sir Maharaj Singh and Kunwar Har Prasad Singh think are utterly useless. I can, therefore, only say that this question has been engaging our most serious attention. We have not been sleeping over it and I hope the House will be satisfied that action has been taken by the Government on the points raised in the last debate and there is a possibility of a very rapid decision. I may say one thing further. Some point was made as to the existing situation. Now the honourable members know that under the present Criminal Procedure Code in section 268 it is provided that "every sessions trial must be held either with the aid of assessors or it should be a trial by jury." There is no provision in the Criminal Procedure Code to have a trial in either one way or the other. There is another section 269 which permits the local Government to notify the extension of the system of trial by jury throughout the province or any part of the province. At the present moment we have got six districts in which the system of trial by jury obtains. It is open to the local Government to notify that the system of trial by jury should be extended throughout the province in every case. But if such extension is not notified, or if the trial by jury is not made to extend to all sorts of criminal cases, then the only method which is now open is the method of trial with the aid of assessors. Therefore, the House shall have to make up its mind either today or when the proper time comes whether you wish to have a trial of one of the three kinds—a trial by jury, or a trial with the aid of assessors or a trial by a judge sitting alone. Now in the body of opinions that I have received, there are many learned judges who prefer every trial to be a trial by a judge sitting alone with a right of appeal to the High Court. There is a large volume of opinions who prefer a trial by jury straight off in all cases. There are others who prefer a trial by jury not in all cases, but in a limited number of cases and in the remaining cases a trial by a judge sitting alone. There are other learned judges, rather few in number, who say a good word about the trial by assessors and who have said that in cases on the border line, if they have been blessed in those cases with intelligent and absolutely impartial assessors, they have attached some value to their opinion. Therefore the amendment of the Criminal Procedure Code may become necessary if it is desired that there should be a trial by a judge sitting alone, either for a particular class of cases or any particular district.

Kunwar Sir Maharaj Singh : The Hon'ble the Minister has been good enough to give us an interesting summary of the opinions of the judges. Will he kindly give us similarly a brief summary of the opinions received from Bar Associations?

The Hon'ble the Minister of Justice : The Bar Associations are also equally divided, Sir. I mean this is a topic on which opinion is, you may take it, on absolutely non-party lines.

Kunwar Sir Maharaj Singh : The Hon'ble the Minister said that only a minority of judges have supported a system with the aid of assessors. Is that the case with the Bar Associations as well?

The Hon ble the Minister of Justice : I will not answer that question because I have not got the exact figures in my mind at the present moment. But that is the exact situation and I may say that I am consulting the High Court and the Chief Court as to the appropriate amendment of the Code of Criminal Procedure. That is how the matter rests, and, if it becomes necessary, we may appoint a small committee. I do not think that it may be necessary because really we may be guided by the opinion of the House as to what to consider the matter. It is material that I have got is fairly satisfactory. I thought that in a technical matter like this it would be far more desirable to consult the Bar Associations and judicial and executive officers rather than others. I hope, Sir, that the statement that I have made will satisfy the honourable members.

Syed Hasan Ali Khan :

سید حسن علی خان —

جذاب والا — اس سلسلہ میں جو جذاب آٹریبل منسٹر صاحب نے اسٹورینس (assurance) دیا ہے اور یہہ فرمایا ہے کہ ہم نے سوکریلیٹر بھیجا ہے اور گورنمنٹ کو پوری توجہ اسیمبر اور جوری قوانیل (trial) کے سسٹم کی طرف مبذول ہو رہی ہے میں اس کامشکور ہوں — میں اپنے کٹموشن کو چند ریمارک کے ساتھ واپس لیتا ہوں — میں منسٹر وائٹورڈ کی اس رائے سے متفق نہیں ہوں کہ اسیمبروں کے سسٹم کو بالکل اڑا دیا جائے کیونکہ جب تک کوئی دوسرا سسٹم اس کے ایٹے نہیں نہ کیا جائے اسیمبروں کے سسٹم کو بالکل اڑا دینا برا ثابت ہوگا — اس کے ماسوا ان کا یہہ تجربہ کہ اسیمبران رشوت لیتے ہیں یہہ بھی بالکل غلط ہے — چونکہ آجکل ملک میں بیداری پیدا ہو گئی ہے اور اہل معاملہ بغیر وکیل کی رائے کے کوئی پیسہ خرچ نہیں کرنا چاہتے ہیں اور وکیلوں اور پیروٹروں کی مینٹالیٹی (mentality) یہہ ہو گئی ہے اور وہ یہہ چاہتے ہیں کہ کہیں کوئی پیسہ خرچ نہ کیا جائے اور اگر کیا جائے تو وہ ہمارے پاس آئے — دوسرے وہ یہہ بھی جانتے ہیں کہ اسیمبروں کا ذاتی اثر ججوں کی رائے کے اوپر بالکل نہیں ہوتا — اس لیے پبلک میں یہہ بیداری ہے — وہ لوگ خوب اچھی طرح سے واقف ہیں کہ اسیمبروں کو اگر کوئی پیسہ دیا جائیگا تو بالکل بیکار ضایع ہوگا لہذا یہہ کنٹینشن (contention) وہ رشوتیں لاتے ہیں یہہ ٹیبیک نہیں ہوگا — یہہ ضرور ہے کہ آپ ان کے سسٹم کو برا بتا سکتے ہیں — ان کے طریقہ الیکشن کو برا بتا سکتے ہیں — اس کے بارے میں میں نے خود اپنے کٹموشن میں پیسہ دیا ہے کہ انٹلیجنٹ (intelligent) لوگ اس میں نہیں آتے ہیں اور اس کے وجوہات بھی پیش کیئے ہیں — جناب منسٹر صاحب نے یہہ فرمایا ہے کہ میں ریزگنیشن (resignation) کے فیور (favour) میں نہیں ہوں — استعفیٰ دینے کا حق اسیمبروں کو ضرور دیا جائے اور اب تک میرے خیال میں وہ زمیندار یا اکھے پڑھے لوگ جن کو آپ انٹلیجنٹ کہہ سکتے ہیں اسیمبروں کی فہرست میں پانچ فیصدی سے زیادہ اوسط نہیں ہے — اس کی وجہ یہہ ہے کہ وہ سمجھتے ہیں کہ اگر ہم ایک دفعہ اسیمبری میں پھنس گئے تو جب تک دم میں دم ہے نام علیحدہ نہیں ہو سکتا ہے اور مرنے کے بعد بھی یہہ کہا جائیگا کہ اسیمبر کی ارقہی یا جنازہ چارہا ہے — جب تک جل نہ جائیں یا دفن نہ ہو جائیں اسی وقت تک اسیمبر کہلائیگا *

A Member :

ایک ممبر —

جناب مرنے کے بعد بھی سمن نکالے جاتے ہیں —

Syed Hasan Ali Khan :

سید حسن علی خاں —

لہذا ہر شخص کو لبرٹی (liberty) دینا چاہیئے کہ وہ کسی سرورس میں با
انسٹیٹیوشن (institution) میں ہو اُس کو ریگنیشن کا حق ہو یعنی لبرٹی
اسیسروں کو بھی ہونا چاہیئے۔ یہہ پریولیج (privilege)
اور لبرٹی اسیسروں کو بھی ضروری ہے کہ جب وہ چاہیں تو علیحدہ
ہو جائیں۔ اب تو یہاں تک ہوتا ہے کہ اگر اسپسر سرٹیفکٹ بھی اپنی بیماری
اور معذوری کا پیش کرتا ہے تب بھی جج صاحب یہہ کہہ دیتے ہیں کہ تمہیں
سول سرجن کا سرٹیفکٹ لینا چاہیئے جو 14 روپے فیس سول سرجن کو دیکر لینا
پڑتا ہے۔ وہ سول سرجن کے علاوہ کسی اور کا سرٹیفکٹ کسی حالت میں رکنائز
(recognize) نہیں کرتے۔ تو یہہ اسپسر کے لیئے ایک بہت بڑا ظلم ہے کہ وہ آنہری
خدمات انجام دے اور اگر کسی وجہ سے معذور یا کسی مرض کی وجہ سے کوئی
شکایت ہو تو وہ فیس دیکر سرٹیفکٹ حاصل کرے اور ساتھ ساتھ یہہ کہا جائے کہ
سول سرجن کا سرٹیفکٹ تمہیں لینا چاہیئے اس کے علاوہ کسی اور کا سرٹیفکٹ
نہیں مانا جائیگا۔ یہہ نوع ابھی جو کچھ منسٹر صاحب نے فرمایا ہے اُس سے میں
مالکل سٹیسفائڈ (satisfied) ہو گیا ہوں اور مجھے اُمید ہے کہ بہت جلد گورنمنٹ
اس مسئلہ کو گہری تحقیقات کے ساتھ طے کریگی اور ملک کی بہتری کے لیئے
اسیسروں کا معاملہ طے ہوگا۔ اُس کے بعد میں اپنا کٹ موشن واپس لینا ہوں *

Syed Hasan Ali Khan : سید حسن علی خاں :

جناب والا، اس سلسلے میں جو جناب آنرےبل مینسٹر صاحب نے اشریورنس
(assurance) دیا ہے اور یہ فرمایا ہے کہ ہم نے سرکچولر لٹر بھجا ہے اور گورن-
منٹ کی پوری توجہ اسے اور جری ٹریل (trial) کے سسٹم کی طرف مبذول ہو رہی
ہے، میں اسکا شکریہ ادا کرتا ہوں۔ میں اپنے کٹ موشن کو چند ریمارک کے ساتھ واپس لےتا ہوں۔ میں
مینسٹر والفرڈ کی اس رائے سے متفق نہیں ہوں کہ اسے اس کے سسٹم کو بیکول اڈا
دیا جائے کیونکہ جب تک کوئی دوسرا سسٹم اس کے لیے مہیّا نہ کیا جائے اسے اس کے
سسٹم کو بیکول اڈا دینا بڑا سا بھروسہ ہوگا۔ اس کے ساتھ ساتھ یہ بھی بیکول غلط ہے۔ چونکہ آجکل پبلک میں بے داری پیدا ہو
گئی ہے اور اہلے معاملہ بغیر وکیل کی رائے کے کوئی پئسا خرچ کرنا نہیں چاہتے ہیں، اور
وکیلوں اور بے ریسٹروں کی مینٹالٹی (mentality) یہ ہو گئی ہے اور وہ یہ چاہتے ہیں
کہ کہیں کوئی پئسا خرچ نہ کیا جائے اور اگر کیا جائے تو وہ ہمارے پاس آئے۔ دوسرے
وہ یہ بھی جانتے ہیں کہ اسے اس کے جاتی اسے اس کے رائے کے اوپر بیکول نہیں ہوتا
اس لیے پبلک میں یہ بے داری ہے۔ وہ لوگ خوب اچھی طرح سے واقف ہیں کہ اسے اس کے
اگر کوئی پئسا دیا جائے گا تو بیکول بیکار بن جائے گا۔ لیہاذا یہ کونٹینشن (conten-
tion) کہ وہ ریسٹروں کے لیے ہے، یہ ٹیک نہیں ہوگا۔ یہ ضرور ہے کہ آپ ان کے سسٹم کو
بڑا بھروسہ دے سکتے ہیں، ان کے طریقے کے بھروسہ دے سکتے ہیں۔ اس کے بارے میں میں خود
اپنے کٹ موشن میں پش کیا ہے کہ انٹیلیجنٹ (intelligent) لوگ اس میں نہیں آتے
ہیں اور اس کے بھروسے میں پش کیے ہیں۔ جناب مینسٹر صاحب نے یہ فرمایا ہے کہ میں

रेजिगनेशन (resignation) के फेवर (favour) में नहीं है। इम्पीफा देने का हक अमेसरों को जरूर दिया जाय। और अब तक मेरे ख्याल में वह जमींदार या लिखे पढ़े लोग जिनको आप इन्स्टिट्यूट कर सकते हैं अमेसरों की फेवरिस्म में पाब फी मदी में ज्यादा औसत नहीं है। उसकी वजह यह है कि वह समझते हैं कि अगर हम एक दफा अमेसरों में फस गाए तो जब तक दम में दम है, नाम अलहदा नहीं हो सकता है और मरने के बाद भी दंड कर जायगा कि अमेसर की अर्थ या जनाजा जा रहा है। जब तक जद न जाये उ दफन न हो जाये उस वक्त तक अमेसर ही कहलायेगा।

A member : एक मेम्बर :

जनाव मरने के बाद भी सम्मन निकाले जाते हैं।

Syed Hasan Ali Khan : सैयद हमन अली खा :

लिहाजा हर शख्स को लिबर्टी (liberty) देना चाहिए कि वह किसी मजिस्ट्रेट में या इन्स्टीट्यूशन (institution) में हो उसको रेजिगनेशन का हक हो। यानी लिबर्टी अमेसरों को भी होना चाहिए। यह प्रिविलेज (privilege) और लिबर्टी अमेसरों को भी जन्म है कि जब वह चाहें तो अलहदा हो जायें।

अब तो यहां तक होना है कि अगर अमेसर सर्टीफिकेट भी अपनी बीमारी और माजुरी का पेश करता है तब भी जज साहब यह कह देते हैं कि तुम्हें सिविल सर्जन का सर्टीफिकेट लेना चाहिए, जो सोलह रुपये फीस सिविल सर्जन को देकर लेना पड़ता है। वह सिविल सर्जन के अलावा किसी और का सर्टीफिकेट किसी हालत में रिक्गुनाइज (recognize) नहीं करते। तो यह अमेसर के लिए एक बहुत बड़ा जुल्म है कि वह आन्तरेण्विदमान अन्जाम दे और अगर किसी वजह से माजूर या किसी सर्ज की वजह से कोई शिकायत हो तो वह फीस देकर सर्टीफिकेट हासिल करे और साथ साथ यह कहा जाय कि सिविल सर्जन का सर्टीफिकेट तुम्हें लाना चाहिए, इसके अलावा किसी और का सर्टीफिकेट नहीं माना जायगा। बहरनौ अभी जो कुछ मिनिस्टर साहब ने फरमाया है उससे मैं बिल्कुल सैटिसफाइड (satisfied) हो गया हूं और मुझे उम्मेद है कि बहुत जल्द गवर्नमेन्ट इस मसले को गहरी तहकीकान के साथ न करेगी और मुल्क की बेहतरी के लिए अमेसरों का मामला न होगा। इसके बाद मैं अपना बट मोशन वापस लेता हूं।

The Deputy Speaker : We have discussed item no. 3 and 13 together. Has the mover the leave of the House to withdraw his motion ?

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Ghulam Hasan : Sir, I beg to move that the item of Rs.2,000 concerning sub-head D—Civil and Sessions Courts—(a) District and Sessions Judges—6. Non-contract contingencies—Fees to Examiner of questioned documents, be omitted.

The object of my cut motion is to do away with the expert attached to the Central Intelligence Bureau and replace him by an expert appointed by the Local Government.

In the budget we find that the figure that has been provided is Rs.2,000. The figure that was provided last year was Rs.4,000 and the figures of the previous years, namely of 1936-37 were Rs.5,000, for 1935-36 Rs.4,000 and for 1934-35 Rs.7,000 and these figures are only

[Mr. Ghulam Hasan]

confined to the district judges and no mention is made with regard to the sums or expenditure which is incurred by the other institutions in the province, for instance the Deputy Commissioners' courts, the Police Department and other departments of Government who stand in need of the advice of the expert. In fact in the Central Assembly I remember once the figure given was Rs.1,55,000 for five years ending with 1939 and I believe the quota that was contributed by the United Provinces was one-fifth, namely about Rs.30,000. So these large amounts are given to the examiner of questioned documents who is generally attached to the Central Intelligence Bureau. The point that I wish to emphasize is that our local Government should have its own expert. The value of expert evidence has been the subject-matter of comment in the High Courts in India and has also been commented upon by their Lordships of the Judicial Committee, and whatever conflict of view may have prevailed with regard to the value of expert evidence, I think it will be admitted that as long as the Indian Evidence Act provides for expert evidence, that is as regards identity of handwriting, thumb-impressions and fingerprints, I think we have to take it as an accepted fact that the expert advice has its own value. The Privy Council has referred to the fact that it is very dangerous for judges to stake the decision of questions regarding disputed handwritings merely upon comparisons with admitted signatures of the executants of documents. It is highly dangerous and extremely unsatisfactory and such a procedure should not be resorted to without the aid of microscopic enlargements and without the aid of an expert advice. The Hon'ble the Minister of Justice is aware that section 45 of the Indian Evidence Act makes the evidence of an expert in regard to these matters relevant and admissible. So long as that section remains on the statute book we shall require the evidence of an expert in matters of handwriting and thumb prints. Now this evidence will be required in civil cases as well as in criminal cases. In civil cases it is a fact which is very well known that when there is no direct evidence available to prove the handwriting on a disputed document like a will or a gift and so on, then in that case the evidence of an expert is of very great value and lends a great deal of assistance to circumstantial evidence. Similarly in criminal cases also although the evidence of the expert by itself may not be accepted as sufficient but still it has its own importance and value which has always to be taken into account by the courts of law. So I submit that litigants in this Province as elsewhere will always invoke the aid of expert advice if and when such occasion arises whether the case happens to be civil or criminal. Therefore my submission is, why should the local government not have its own expert? He may be appointed either on the basis of a salary or on the basis of daily fees. Now the reason why I emphasize the appointment of an expert by the local Government is that the expert attached to the Government of India is really a gentleman whose fees are very high. It is not the time nor the occasion to criticize why these fees are high. The fact remains that in civil cases his fee is 250 rupees per day for the first day and 150 rupees for the succeeding days. In criminal cases his fee is 150 rupees per day. Now I submit that the litigants find it very hard to get the assistance of this expert from Delhi or Simla and pay so much cost. If an expert is appointed by the local Government the assistance of such an expert will be readily available to the litigant.

both in civil and criminal cases at a much lesser cost, and secondly the money that goes into the Government of India will remain in the Province. So it will help the litigant because he will be able to get expert advice much cheaper perhaps at one-quarter of what he has to pay now and further that the money which is spent and which goes out of the Province will remain here. Then it is in the case of 2,000 rupees which has been budgeted in the first instalment of 1938-39 for the District and Sessions Judges. In cases in the District and Sessions Courts if a person is asked to give evidence. Further there are other departments, as I have said, the Deputy Commissioner, the Police Department and other departments who meet the expenditure of expert evidence out of their own contingencies, and when we come to collect these figures the amount goes to a very much larger sum than merely 2,000 rupees. I understand that Bengal, Bihar and Bombay have already appointed their experts in the Police Department and I further understand on good authority that the High Court at Allahabad and the Chief Court of Oudh had also approved the proposal of having an expert appointed by the Provincial Government. So whatever the method of recruitment which the Government may think fit to adopt and whatever the fees it might like to give, I submit that there can be no gainsaying the fact that the assistance of an expert must be made available to the litigant in the Province at as small a cost as practicable and this motion has been brought forward merely with a view to drawing the attention of the Government that such an expert might in future be appointed by the Government and his fees may be regulated by the local Government as it desires. This is all that I have to say with respect to this matter, and I do hope the Hon'ble Minister of Justice will consider this proposal on its merits.

Shri Har Prasad Singh : श्री हर प्रसाद सिंह :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—मेरे क्राबिल दोस्त ने जो यह कट मोशन पेश किया है मैं उसकी मुखालिफ़्त करता हूँ। अब यह एक तरह से तै हो गया है और यह ठीक भी तै हुआ है कि जो हैंडराइटिंग एक्सपर्ट (hand writing expert) है उनकी एवीडेन्स (evidence) की कोई वक़्तान न की जावे। तमाम नज़ायर इसके लिए हाईकोर्ट और चीफ कोर्ट और प्रिवी काउन्सिल के गायी हो चुके हैं। ऐसी हालत में अगर प्राइवेट लिटीगैण्ट्स (private litigants) को देखा जाए तो मेरे ख़्याल में बहुत कम लोग रह गए हैं जो इन हैंडराइटिंग एक्सपर्ट पर रुपया सर्फ़ करते हों। उन केसेज़ में जिनका प्रासीक्यूशन (prosecution) गवर्नमेंट से चलाया जाता है उनमें बहुत कम ऐसे मौके आते हैं यहाँ तक कि फोर्जरी केसेज़ (forgery-cases) में हैंडराइटिंग एक्सपर्ट की मदद लेने में गवर्नमेंट भी हिचकिचाती है। ऐसी सूत्र में यह ज़रूरत न रहेगी कि हम एक प्राविस में एक एक्सपर्ट मुकर्रर करके सर्फ़ को बढ़ाएँ, यह मुनासिब नहीं है। मेरे लायक दोस्त का यह कहना है कि देहली और शिमला में हमको एक्सपर्ट बुलाने में बहुत कुछ खर्चा पड़ता है। मगर मैं अपने क्राबिल दोस्त को बनलाना चाहता हूँ कि चार्ल्स हार्डलेस और उनका ख़ानदान अब भी मौजूद है। अगर दरहकीकन किसी हैंडराइटिंग एक्सपर्ट की ज़रूरत हो तो उनकी मदद मिल सकती है और वह सस्ती होगी वमुकाबिले इसके कि आप गवर्नमेंट एक्सपर्ट इस प्राविस में रखें। ऐसी हालत में यह प्रेस (press) करना कि प्राविस में एक एक्सपर्ट मुकर्रर किया जाए फ़िज़ूल बात है। मैं समझता हूँ कि कोशिश यह होना चाहिए कि किसी केस में जहाँ पर हैंडराइटिंग का सवाल हो वहाँ पर हैंडराइटिंग एक्सपर्ट से

[Shri Har Prasad Singh]

मदद न ली जाए क्योंकि यह जादूगर की तरह आ कर बैठ जाते हैं और अपनी मनमानी कहने लगते हैं। मुझे भी दो चार केसेज में मौका मिला है और मैंने यह देखा है कि जिस फरीक ने उनकी मुट्ठी गर्म कर दी उसी फरीक की मुवाफिकत में उन्होंने शहादत दे दी। इसलिये मैं इसकी मुखा-लिकत करता हूँ।

Shri Har Prasad Singh :

شری ہر پُرشاد سنگھ —

جذب دہشتی اسپیکر صاحب - میرے قابل دوست نے جو یہ کہتے ہیں پیش کیا ہے میں اس کی مخالفت کرتا ہوں - اب یہ ایک طرح سے طے ہو گیا ہے اور یہ ٹھیک بھی طے ہوا ہے کہ جو ہینڈ رائٹنگ اکسپرت (handwriting expert) ہیں ان کی ایویڈنس (evidence) کی کوئی وقعت نہ کی جاوے - تمام نظائر اس کے لیٹے ہائی کورٹ اور چیف کورٹ اور پریوی کاؤنسل کے شایع ہو چکے ہیں - ایسی حالت میں اگر پرائیوٹ لیتیگنٹس (private litigants) کو دیکھا جائے تو میرے خیال میں بہت کم لوگ رہ گئے ہیں جو ان ہینڈ رائٹنگ اکسپرت پر روپیہ صرف کرتے ہوں - ان کیسز میں جن کا پراسیکیوشن (prosecution) گورنمنٹ سے چلایا جاتا ہے ان میں بہت کم ایسے موقع آتے ہیں جہاں تک کہ فورجری کیسز (forgery cases) میں ہینڈ رائٹنگ اکسپرت کی مدد لینے سے گورنمنٹ بڑی ہچکچاتی ہے - ایسی صورت میں یہ ضرورت نہ رہیگی کہ ہم ایک پرائیوٹ میں ایک اکسپرت مقرر کر کے صرفہ کو بڑھائیں - یہ مناسب نہیں ہے - میرے لائق دوست کا یہ کہنا ہے کہ دھاپی اور شام سے ہم کو اکسپرت بلانے میں بہت کچھ خرچہ پڑتا ہے - مگر میں اپنے قابل دوست کو بتانا چاہتا ہوں کہ چارلس ہارڈایس اور ان کا خاندان اب بھی موجود ہے - اگر درحقیقت کسی ہینڈ رائٹنگ اکسپرت کی ضرورت ہو تو ان کی مدد مل سکتی ہے اور وہ سستی ہوگی بمقابلہ اس کے کہ آپ گورنمنٹ اکسپرت اس پرائیوٹ میں رکھیں - ایسی حالت میں یہ پریس (press) کرنا کہ پرائیوٹ میں ایک اکسپرت مقرر کیا جائے فضول بات ہے - میں سمجھتا ہوں کہ کوشش یہ ہونا چاہیئے کہ کسی کیس میں جہاں پر ہینڈ رائٹنگ کا سوال ہو وہاں پر ہینڈ رائٹنگ اکسپرت سے مدد نہ لی جائے کیونکہ یہ جادو گر کی طرح آکر بیٹھ جاتے ہیں اور اپنی من مانی کہنے لگتے ہیں - مجھے بھی دربار کیسز میں موقع ملا ہے اور میں نے یہ دیکھا ہے کہ جس فریق نے ان کی مٹھی گرم کر دی اسی فریق کی موافقت میں انہوں نے شہادت دے دی - اس لئے میں اس کی مخالفت کرتا ہوں -

Mr. H. G. Walford : Sir, if there is anything which could be added to the arguments of my friend Mr. Ghulam Hasan in order to persuade the Hon'ble the Minister of Justice to favourably consider the proposal underlying the cut motion, I will not hesitate to do so and add my voice to that of Mr. Ghulam Hasan. Now, Sir, I really had no intention of getting up in this discussion but I have been constrained to do so in order to correct some misstatements made and misapprehension which appear

to be in the mind of my honourable friend who spoke last. Now, he said that there is no necessity for handwriting expert because their evidence have frequently been disbelieved. If this is a cogent argument then it follows that the Government should not make any provision for an expert's fee and the amount provided in the budget should be rescinded. But so long as the Government considers that a handwriting expert is necessary they should, instead of making contributions to the Central Government for the help of the expert there, appoint their own expert in this province. This would undoubtedly be the lesser of the two evils and more economical, for, Sir, I believe that it would cost considerably less to have a provincial expert than the amount earmarked for contribution to the Central Government, and we shall have this additional advantage that whenever necessary the Government can have his prompt opinion on the spot instead of sending the documents elsewhere. So to reiterate what I said before, if an expert is necessary we should have our own, but if not then the Government ought not to make contributions for the services of the expert elsewhere. We cannot have it both ways, that is to say, condemn the expert as useless and at the same time make substantial provision in the budget for his services.

Now, Sir, the next point my honourable friend made was that those who want an expert can easily and cheaply obtain the services of a private expert in the Province and mentioned Hardless family. What my friend has not realized, Sir, is that we need an expert who is sponsored by the Government and by virtue of his position, the Government will virtually be a guarantee of his honesty, his capabilities and his ability to give an impartial opinion. The reason why a Government expert is needed is to inspire confidence in the public as to his integrity and capabilities. One can, of course, always get Mr. Hardless or Mr. Brewster or Mr. Bennet or Mr. A, B or C for there are a large number of men these days setting up boards advertising themselves as expert here, there and everywhere. But it is not such men that we want to entrust with such important work. It is, I submit, on account of these large number of private practitioners that there have been so many confused and conflicting decisions in the High Courts. After all a privately engaged expert often becomes the creature of the persons who engages him and succeeds in getting the opinion most favourable to his case. Therefore, if the Government were to select a real man to serve them and assist the public, all the evils of which my friend was complaining a little while ago will be removed.

It seems somewhat paradoxical to say that there is no necessity for a handwriting expert and at the same time to have a provision of Rs. 2,000 for the purpose. To be consistent let us refuse this grant altogether. But if the necessity is admitted there is no reason why we should not have our own expert. For these reasons Sir, I support the motion of my honourable friend Ghulam Hasan.

Shri Radha Mohan Singh : श्री राधा मोहन सिंह :

जनाब सदर—मैं इस मसले पर कुछ कहने को तैयार नहीं था लेकिन अब बहस का झुकाव कुछ ऐसा हो गया है जिसकी वजह से मजबूरन मुझको भी कहने के लिये खड़ा होना पड़ा। मैं बर्ज करना चाहता हूँ कि एक्सपर्ट की एवीडेन्स (evidence) की कोई खास वक़्त बदायतों में नहीं रह गई है। बदायतों में वकील लोग जिस तरीक़े से एक मसले पर क़ानूनी

[Shri Radha Mohan Singh.]

अथॉरिटीज (authorities) यानी नज़ीरें पेश करते हैं वैसे ही एक माहिर की राय को कान्ट्रैडिक्ट (contradict) करने के लिये दूसरी ओर से ठीक उल्टी राय दूसरे माहिर की पेश करना कोई मुश्किल बात नहीं है ।

एक और बात है जो मैं अर्ज करना चाहता हूं । विज्ञान आज रोज़ ब रोज़ तरक्की कर रहा है । हर क्षेत्र में नयी नयी बातें मालूम हो रही हैं । एक ज़माना था जब कि एक्सपर्ट की राय की बड़ी वक़्त थी और एक्सपर्ट की राय पर आदमियों की शिनाख़्त मुनहसर होती थी और एक्सपर्ट राय की बिना पर मुल्ज़िम को पकड़ने में या सिविल कोर्ट में यह बात जानने के लिये कि फ़लां हैंड राईटिंग किसकी है या थम्ब इम्प्रेसन (thumb-impression) किसका है अदालतें अपनी राय क़ायम करती थीं । लेकिन साइन्स इतना आगे बढ़ गई है, इतना एडवांस्ड (advanced) हो गयी है और हाल के तज़ुबों से यह साफ़ ज़ाहिर हो गया है कि माहिरों की राय पर इस्तदलाल करना या उसको एक मात्र सबूत मान लेना ख़तरे से ख़ाली नहीं है । अभी हाल में एक इंगलिश पेपर में एक वाक़या इस तरह का छपा था जिसमें यह क्रिस्ता दिया गया था कि लन्दन में कुछ दिनों तक एक तरह की शिकायत की गुमनाम चिट्ठियां आया करती थीं । पुलिस ने महीनों तक जांच करने के बाद एक शख्स को मुल्ज़िम यानी चिट्ठियों को लिखने वाला कह कर पकड़ लिया और वह लॉक अप (lock-up) में बन्द कर दिया गया । पुलिस की यह कार्रवाई माहिरों की रिपोर्ट की बिना पर थी । लेकिन चिट्ठियां पहले ही जैसी बराबर उसी तरीक़े से आती रहीं और पुलिस बहुत हैरान हुई । इसके बाद वे चिट्ठियां एक्सपर्ट को फिर से इग्ज़ामिन (examine) करने के लिये दी गईं । जो सब से बड़े एक्सपर्ट लन्दन में हैं उनकी यह राय हुई कि गो चिट्ठियों की लिखावट मुल्ज़िम की लिखावट की तरह है लेकिन इस मुताबिक़त की बिना पर यह कहना मुमकिन नहीं है कि ठीक फ़लां शख्स का यह लिखा हुआ है और दूसरे का नहीं है । मेरे कहने का मक़सद यह है कि साइन्स जितनी एडवांस्ड होती जाती है उसी रफ़्तार से हमारा अधूरा ज्ञान भी साफ़ हुआ जा रहा है । यह अधूरे ज्ञान का ही नतीजा था कि एक्सपर्ट की राय पर हम इतना अधिक इनहसार कर रहे थे । साइन्स इस वक़्त में इतनी बढ़ गयी है कि एक्सपर्ट की राय पर थम्ब इम्प्रेसन या फ़लां राईटिंग फ़लां शख्स ही का है इसके ज़रिये मालूम करना ग़ैर मुमकिन है । ऐसी हालत में मैं नहीं समझता कि इस मद में जितना ख़र्च हो रहा है उससे ज़्यादा ख़र्च सफ़्र किया जाय और खास करके जब मैं यह समझता हूं कि एक्सपर्ट राय अब नियमित नहीं है और न हमें उम्मीद है कि इसके ज़रिये से हम अपनी दिक्कतों को हल ही कर सकते हैं, न तो इससे मुल्ज़िमों को पकड़ने में मदद मिलेगी और न सही सही बिला शुबहा फ़ोरजर्स (forgers) की पहिचान हो सकती है ।

मैं समझता हूं कि अदालतों और जजों को फ़ैसला करते वक़्त अलावा एक्सपर्ट एवी-डेन्स के और बातों पर भी निर्भर करना पड़ेगा । ऐसी हालत में मैं नहीं समझता कि अपना एक्सपर्ट मुक़रर करने से हम अपने सूबे की किसी प्रकार की सेवा कर रहे हैं या कोई तरक्की यहां के बसने वालों की सहुलतों में कर रहे हैं । इसलिये मैं मुनासिब समझता हूं कि इस मद में कोई ख़र्च अब बढ़ाया न जाय । इन शब्दों के साथ मैं कट मोशन का विरोध करता हूं ।

شری رادھا موہن سنگھ —

جذاب صدر — میں اس مسئلے پر کچھ کہنے کو تیار نہیں تھا لیکن اب بحث کا جھکاؤ کچھ ایسا ہو گیا ہے جس کی وجہ سے مجبوراً مجھے کو یہی کہنے کے لیئے

کبڑا ہونا پڑا۔ میں عرض کرنا چاہتا ہوں کہ اکسپرت کی ایویڈنس (evidence) کی کوئی خاص وقعت عدالتوں میں نہیں رہ گئی ہے۔ عدالتوں میں وکیل لوگ جس طریقہ سے ایک مسئلے پر قانونی اٹھ دیتے ہیں (authorities) یعنی طریقہ پر پیش کرتے ہیں ویسے ہی ایک ماہر کی رائے کو کذب و قذمت (contradict) کرنے کے لیے دوسری اور بے ٹھیکہ رائے دے دوسرے ماہر کی پیش کرنا کوئی مشکل بات نہیں ہے۔ ایک اور بات ہے جو میں عرض کرنا چاہتا ہوں۔ وکیلات آج روز بروز تیزی سے بڑھ رہے ہیں۔ جب تک کہ ایک ماہر کی رائے کافی وقعت تھی اور اکسپرت کی رائے پر آدمیوں کی شناخت منحصر ہوتی تھی اور اکسپرت رائے کی بنا پر ملزم کو پکڑنے میں یا سول کورٹ میں یہ بات جاننے کے لیے کہ فلاں ہیڈ رائٹنگ کس کی ہے یا تھمب امپریشن (thumb-impression) کس کا ہے عدالتیں اپنی رائے قائم کرتی تھیں۔ لیکن سائینس اتنا آگے بڑھ گیا ہے اور اتنا ایڈوانسڈ (advanced) ہو گیا ہے اور حال کے تجربوں سے یہ صاف ظاہر ہو گیا ہے کہ ماہروں کی رائے پر استدلال کرنا یا اس کو ایک ماتر نموت مان لینا خطرہ سے خالی نہیں ہے۔ ابھی حال میں ایک انکالش ریپور میں ایک واقعہ اس طرح چھپا تھا جس میں یہ قصہ دیا گیا تھا کہ لندن میں کچھ دنوں تک ایک طرح کی شکایت کی گمنام چھپیاں آیا کرتی تھیں۔ پولیس نے پندرہوں تک جانچ کرنے کے بعد ایک شخص کو ملزم یعنی چھپوں کو لکھنے والا کہہ کر پکڑ لیا اور وہ لاک اپ (lock-up) میں بند کر دیا گیا۔ پولیس کی یہ کارروائی ماہروں کی رپورٹ کی بنا پر تھی۔ لیکن چھپیاں پہلے ہی جیسی اور اسی طریقے سے آتی رہیں اور پولیس بہت حیران ہوئی۔ اس کے بعد وہ چھپیاں اکسپرت کو پھر سے انکوائن (examine) کرنے کے لیے بھی گئیں۔ جو سب سے بڑے اکسپرت لندن میں ہیں ان کی یہ رائے ہوئی کہ گو چھپوں کی لکھات ملزم کی لکھات کی طرح ہے لیکن اس مطابقت کی بنا پر یہ کہنا ممکن نہیں ہے کہ ٹھیک فلاں شخص کا یہ لکھا ہوا ہے اور دوسرے کا نہیں ہے۔ میرے کہنے کا مقصد یہ ہے کہ سائینس جتنی ایڈوانسڈ ہوتی جاتی ہے اسی رفتار سے ہمارا ادھورا گیان بھی صاف ہوا جا رہا ہے۔ یہ آدھورے گیان کا ہی نتیجہ تھا کہ اکسپرت کی رائے پر ہم اتنا ادھک انحصار کر رہے تھے۔ سائینس اس وقت میں اتنی بڑھ گئی ہے کہ اکسپرت کی رائے پر تھمب امپریشن یا فلاں رائٹنگ فلاں شخص ہی کا ہے اس کے ذریعہ معلوم کرنا غیر ممکن ہے۔ ایسی حالت میں میں نہیں سمجھتا کہ اس مد میں جتنا روپیہ خرچ ہو رہا ہے اس سے زیادہ روپیہ صرف کیا جائے اور خاص کر کے جب میں سمجھتا ہوں کہ اکسپرت رائے اب قیمت نہیں ہے اور نہ ہمیں اُمید ہے کہ اس کے ذریعہ سے ہم اپنی باتوں کو حل ہی کر سکتے ہیں۔ نہ تو اس سے ملزموں کو پکڑنے میں مدد ملے گی اور نہ صحیح صحیح بلا شبہ فورجورس (forgers) کی پہچان ہو سکتی ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ عدالتوں اور ججوں کو فیصلہ کرتے وقت علاوہ اکسپرت ایویڈنس کے اور باتوں پر بھی غور کرنا پڑے گا۔ ایسی حالت میں میں نہیں سمجھتا کہ اپنا اکسپرت مقرر

[Shri Radha Mohan Singh]

کرنے سے ہم اپنے صوبہ کی کسی پروکار کی سیوا کر رہے ہیں یا کوئی ترقی یہاں کے بسنے والوں کی سہولتوں میں کر رہے ہیں۔ اس لیئے میں مناسب سمجھتا ہوں کہ اس مد میں کوئی خرچ اب برہایا نہ جائے۔ ان شہدوں کے ساتھ میں کٹ موشن کا درودھ کرتا ہوں *

The Hon'ble the Minister of Justice : Mr. Deputy Speaker.—Sir, my honourable friend, Mr. Ghulam Hasan, has moved his motion with his usual persuasive eloquence, but I am sure that when he considers the various facts and figures which I place before him he shall agree that the course adopted by the Government is the most economical and also the most reasonable. In the first place, I should like to point out a technical difficulty in the way of this cut motion. My honourable friend desires that the Local Government should have an expert of their own. Presumably if they do so they shall have to pay for it. In this budget the Government have put aside a sum of Rs.2,000. My honourable friend says in his cut motion, delete these Rs.2,000 altogether. The result is that if you delete the two thousand rupees then nothing remains in the budget for payment to the expert whether at Simla or at Delhi or at Lucknow or at Naini Tal. Therefore this is the technical difficulty and I take it that my honourable friend will consider it from his own point of view that the sum ought to remain. What he really wants is that the amount that is being paid to the expert at Delhi should be paid to somebody whom we may be able to have over here. That is, as I said, a merely technical difficulty. Now, I come to the substance of the matter. My honourable friend invited the attention of the House to certain figures and he thought that the payments made by the Provincial Government to the Handwriting Expert must have been very substantial, and he thinks that this sum of Rs.2,000 is really a debit under one head and there are probably other payments under other heads and he gave the House various figures showing that the expenditure in the past years had been substantial. Now, the situation is this. The Provincial Government pays to the Handwriting Expert for every case in which they consult him, and, as some honourable members have already pointed out, the reliance which you place upon the evidence of handwriting experts is a diminishing factor, and therefore instructions have been issued to consult the Handwriting Expert as sparingly as possible. The result therefore is that the total sums which have been paid according to the information which has been supplied to me from the Accountant-General's Office are these :

In the year, 1934-35, a sum of Rs.4,103 was paid. Next year, 1935-36, a sum of Rs.3,382, and the year after that—1936-37—Rs.1,946, and it is on the basis of the last year's payment, Rs.1,946, that this year we have put down a lump sum of Rs.2,000. I am not referring to the year 1937-38 which is passing. We have got the exact figure for the year 1936-37, viz, the year before that, and the total sum is Rs 1,946. Now, Sir, an appeal has been made that from a sense of local patriotism—if I may use that expression—we should have our own expert. Now, I should like to have that individual. But it is very difficult to come across an handwriting expert of that description. But if I do want to keep one, he will be a whole-time officer. Now, a whole time officer in whose integrity

and impartiality Government can place reliance will undoubtedly want a fairly large salary—Rs.500, Rs.1,000 or Rs.750. He will require all sorts of allowances, leave allowance, furlough and travelling allowances and things of that description. He will naturally have a staff, clerks and superintendent, their pensionary allowances. He will have peons and all those sort of things and I have no doubt that the expense will not be less than Rs.12,000 for this luxury of having our own handwriting expert. My honourable friend then said, what about the unfortunate public? If we have a Government handwriting expert in the United Provinces, in Lucknow or Allahabad or elsewhere, then the people of these provinces will have the satisfaction of having a reliable gentleman to consult on economical terms. Now on that matter I am disposed to agree with what was said by my honourable friend, Kunwar Har Prasad Singh, and it is this that the less the private litigants go to a handwriting expert, the better for them. I would not encourage any litigant to go to a handwriting expert because my experience in that line has been extremely unfortunate. I am more accustomed to civil cases. The moment the plaintiff produces a handwriting expert or two to show that a particular will was a forgery, the defendant is able to get hold of two other handwriting experts of equal eminence, probably related to each other, who are prepared to swear that the document is undoubtedly genuine and could never have been better written by the author thereof, and the result is that the Munsif or the Civil Judge, or on appeal the High Court, does not pay the least attention to whatever the handwriting expert may have said either for the plaintiff or for the defendant. They pay attention to the evidence on the record, to the magnifying glass and to their own ocular inspection of the document. Therefore this sentimental appeal that has been made that we should place convenience at the disposal of the litigants of these provinces so that they might have a Government handwriting expert at their disposal, is not entitled to much weight. Litigants who do want to have recourse to the advice of a professional handwriting expert have got numerous gentlemen practising as experts in these provinces, in the neighbouring province of Bihar and elsewhere. They may pay their fees and just as they incur other expenditure they can incur expenditure in this behalf. Therefore I suggest, Sir, that the arrangement that we have made is the best possible arrangement. The handwriting expert who has been employed by the Central Government is, so far as my information goes, a very highly paid officer. I believe he gets about Rs.2,000 per mensem and he has got an adequate staff under him; and whenever any Provincial Government or any court wants to have the benefit of his opinion the fees which are paid are paid not to the handwriting expert but they are paid into the coffers of the Government for the services of an officer of the Central Government. Now as I said I do not know that gentleman, I do not know who the gentleman employed at present is, but so far as the question of inspiring confidence is concerned, you have an officer who is paid a very high salary, who is presumably very efficient in his line and presumably also, being far away from the scene, being removed from local influence, who is more in a position to give an impartial and just opinion than we could expect from a gentleman who was employed here—if he is employed on cheap terms then people may not have confidence in him, and if he is employed on expensive terms then there will be no work for him and it will be an absolute waste

[The Hon'ble the Minister of Justice]

of public funds. I, therefore, suggest that this item should stand as this is the best possible arrangement that could have been made.

Mr. Ghulam Hasan : Sir, as regards the objection that has been raised by one of the honourable speakers on the side opposite I find that the point that he wished to make was that the evidence of an expert should be completely discarded. In other words, the evidence of an expert as required by law should be taken away from the statute book and therefore the instructions of the Privy Council which very clearly emphasizes the need of such an expert advice should also be brushed aside. I submit that as long as the law lays down that such an evidence must be produced and further when the highest court of appeal has pronounced a definite opinion in favour of its value it is not open to anyone to say that this evidence should be completely eliminated. My honourable and learned friend Mr. Walford in his speech has really answered the objection. The answer given is that if you consider that the evidence of such an expert is absolutely worthless and should never be sought after then why give Rs.2,000 to the expert attached to the Government of India, why not completely eliminate it? Is it within your power to do so? Is it the attitude of the local Government that henceforth they will have nothing to do with such an expert—whether he is attached to the Government or is stationed elsewhere? That is not the attitude that the local Government has adopted, and I don't think it is possible for them to do so. The very fact that they have provided Rs.2,000 shows that the services of the expert will be required in certain cases of evidence. The only point that I wish to raise is that instead of giving this money to the Government of India expert it should be given to such a person appointed by the local Government after examining his exceptional merits in the science of handwriting and criminology. I do not see what obstacle there can be or what objection there is to this money being spent in this province and preventing it from going outside. Once you concede that this expert evidence has to be sought after, though in very exceptional circumstances, I submit that it cannot be said that it should be completely discarded. The Hon'ble Minister of Justice said that the Government of India expert is a highly paid person and that he has got a very large staff attached to his department. This is true, but the fees in civil cases that are received and other fees are now credited to the Government from the year 1926 and before 1926 they used to go into the pocket of the Government of India expert and it is only from 1926 that those fees are realized by the Government. So you are practically contributing to the coffers of the Government of India. What is the earthly use of doing this when we can appoint. . . .

The Hon'ble the Minister of Justice : Because we take advantage of the services of their expert.

Mr. Ghulam Hasan : Why can't you appoint a man in this province whose honesty and integrity you can vouchsafe? Why should you pay for the services of a person appointed by the Government of India and stationed at a distance of 600 miles from here? The Hon'ble Minister of Justice was pleased to say that if the expert is far away from Lucknow or the seat of the local Government then he will be able to take a more impartial view of things than a person who remains in Lucknow and can be influenced by the people concerned in this province. Now

the expert that is appointed by the local Government need not necessarily be liable to influences from every district in the province, and there is no reason why the Government of India expert should not be liable to influences at least in the province of Delhi where he resides. So I submit that the argument that the Government of India expert is on a higher footing than a person appointed in this province cannot stand a moment's examination. So far as the expenditure is concerned that is the point to be considered. The Hon'ble the Minister of Justice pointed out that if such a person is appointed in this province then the local Government will have to spend Rs.12,000 a year, namely Rs.1,000 a month. I find that the cases which will come to him from this province will be so numerous judging from the past records that I have no reason to doubt that this department, his staff, his own salary and allowances will be paid out of the money that has been realized as his fees. This is really to be judged in the light of expenditure that has been incurred by the local Government in previous years. The Hon'ble Minister of Justice gave certain figures which I am not really in a position to rebut but the figures that I gave to this House are also figures which are given on reliable information and in fact in the last year a sum of Rs.4,000 is shown in this very budget. Last year it was Rs.4,000 and this year it is Rs.2,000. So I submit that if the engagement or employment of an expert is a necessary evil, if you go so far as that, then I submit the expenses incurred must necessarily have to be incurred and must not be contributed to the Government of India. I myself started in the beginning by saying that there is a good deal of conflict with regard to the value of expert opinion. No doubt it is a very difficult science and cases in which direct evidence is unavailable, expert evidence is only needed in it. I submit, Sir, this fact is of very great importance and has been completely lost sight of by those who have opposed this motion. Courts are naturally inclined more to direct evidence than the advice of the experts, but where such evidence is not available you have to rely on circumstantial evidence and I submit that whatever view might be held as regards the final pronouncement of the Privy Council, it is the last word on the subject. And you yourself recognize by your conduct, by your attitude that such an expert must be retained. The only question is whether he should be a person at Simla or Delhi or he should be a person in Lucknow. I submit that the question of expenses would not be so much that you will not be able to pay out of the fees that you realized from the public or from those who seek the advice of such an expert in civil cases as well as in criminal cases. There is this sum of Rs.2,000, as I said in the beginning, which is not confined really to the courts of the District and Sessions Judges. You have also to consider the Deputy Commissioners, the Collectors, who meet this expenditure out of their own contingency budget and these are the figures which unfortunately I have not been able to place before the House. Neither the Hon'ble Minister of Justice has at all given these figures.

The Hon'ble the Minister of Justice : I gave the total figures as certified by the Governor.

Mr. Ghulam Hasan : If you refer to the budget figure of the present year they come to Rs.2,000 and 4,000 in the last year and they are given under the head " District and Sessions Judges." So these Rs.2,000 and

[Mr. Ghulam Hasan.]

Rs.4,000 are really spent by the District and Sessions Judges in cases that come before them in the province but the cases of the Deputy Commissioners and Collectors and Police Departments which are also departments which send up cases to the expert of the Government of India for opinion have not been taken into account. I am not giving any figures because they are not in my possession.

The Hon'ble the Minister of Justice : May I intervene once again? I said that these are the figures of total payments made by the provincial Government to an officer of the Government of India on account of expert advice, for instance the figure of 1936 contains the total payments made by anybody, District Magistrates, Deputy Collectors and by everybody.

Mr. Ghulam Hasan : Well, Sir I can only rely on the budget figures which are given here under the sub-head D—Civil and Sessions Courts. I am not prepared to say anything more, but I submit that whatever the figures may be, these figures, if they are small at all, can easily be met out of the income which the Government will derive in the shape of fees paid to the expert which will be appointed by the Local Government. After all there is no reason why this money should be spent outside the United Provinces.

Then the Hon'ble the Minister of Justice also said that if he had any say in the matter, he would not advise his clients that they should seek the advice of the expert. Sir, I think that is a statement which is really going very far. The Hon'ble the Minister may so advise. . . .

The Hon'ble the Minister of Justice : My advice may be wrong.

Mr. Ghulam Hasan : No, the point is that the Hon'ble the Minister would not advise the litigants to seek the advice of the expert but there are other people in the province who are driven to the necessity of seeking this advice and his suggestion may not be shared by them. The fact still remains that in spite of adverse comments, the advice of the expert is sought after and is needed in courts who do pronounce upon the evidence one way or the other. Now, Sir, these are the facts which cannot be gainsaid; it may be an evil, but it must be countenanced, and in these circumstances I submit that if this evidence is considered necessary and is specially sought after, then it would be best for the Local Government to have an expert of its own choice in whom not only the Government but also private litigants should have confidence in his integrity and impartiality. It will help the Local Government in the discharge of its own functions in the court and also help litigants who are deprived of the advice and assistance of such an expert. It will be more economical and cost less, and it is with this view that I commend this motion to the notice of the Hon'ble the Minister, and I hope that he will reconsider the position.

The Hon'ble the Minister of Justice : Sir, Government is fully satisfied with its own arrangement. It consults this expert at Delhi and Simla on very few questions, and further Government is not inclined to start a new industry, viz. engaging an expert and paying him a high salary in the hope that the expenses incurred will be made up by payments received from private parties. That is a hazardous enterprise on which I am not inclined to embark.

Mr. Ghulam Hasan. Well, Sir, I only hope that if the Hon'ble the Minister is not disposed at the moment to reconsider this question, he will give this question further consideration later and in the circumstances I shall withdraw.

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Nafisul Hasan : Sir, I beg to move that under sub-head D—Civil and Sessions Courts—(a) District and Sessions Judge—irradiation of Re.1 be made.

The object of my motion, as will appear from the agenda, is to urge the necessity of posting a Civil and Sessions Judge at Etawah. Sir, the district of Etawah is included within the Mainpuri Judgeship. The court of the District and Sessions Judge is located at Mainpuri, and the Sessions Judge of Mainpuri, who is also the District Judge of Etawah, comes once in every two months or three months and holds his court at Etawah to dispose of the Sessions trials there. The bail applications and appeals are mostly to be filed at Mainpuri, and it is only when he is holding his court at Etawah that bail applications and appeals can be filed there. When the Sessions Judge comes to Etawah and holds his court there, he draws travelling and halting allowances, and similarly his staff draw travelling and halting allowances. In Etawah we have got a Civil Judge who is usually invested with the powers of an Assistant Sessions Judge, and that officer disposes of Sessions trials in which crimes which call for lenient sentences of less than seven years are involved. Other trials are disposed of by, as I have said, the District and Sessions Judge himself. The fact that the Sessions Judge is not in the station results in great inconvenience and expenditure to the litigant public as they have to go to Mainpuri to file appeals and to move applications for bail and even for a revision application. If a Civil Judge—I mean a senior Civil Judge—who is invested with full powers of Sessions Judge is posted at Etawah and is authorized to entertain appeals from the orders of the Magistrate and to pass orders on applications for bail, I think the grievances of the public of Etawah will be to a great extent redressed. I do not consider that the posting of a more senior man who can be vested with full powers of a Sessions Judge will involve a very large amount of expenditure. If the Government posts a senior man at Etawah vested with these powers and has to pay an additional pay to this officer, I think the difference will be about Rs.150 or Rs.200 a month. But on the other hand the Government will save a sufficient amount of money by not having to pay the travelling allowances of the District and Sessions Judge and his staff and even if the Government has to spend Rs.1,000 or Rs.2,000 a year extra on this, I think that it will be to redress the grievances of the Etawah public that the Government will undertake the appointment of a senior man. There is one more point in this connexion that besides the convenience of the litigant public I think the mere presence of a superior officer in the station who can correct the mistakes and can give redress against the orders of his subordinate officers, will always exercise a healthy influence upon the conduct of the subordinate officers. On that ground, Sir, also I think that it is in the interest of good administration of justice that an officer who has got full powers over the orders of the magistrates of the district be posted at Etawah. I do not ask the Government to create any new court there. What I want is that the officer who is to be posted there as the Civil Judge should be one who is, or who may be,

[Mr. Nafisul Hasan]

invested with powers of a full Sessions Judge. With this object I commend my motion for the consideration of this House and hope that the Hon'ble the Minister of Justice will favourably consider the question and see his way to accept it.

Shri Hoti Lal Agarwal : श्री होती लाल अग्रवाल :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, मेरे खयाल में जिस मकसद को लेकर आनरेबुल मेम्बर साहब ने यह कट मोशन पेश किया है उसके लिये इस कट मोशन की जरूरत नहीं थी। यह मसला तो दूसरी तरह से गवर्नमेंट के सामने लाया जा सकता था। लेकिन चूँकि अब यह मसला हाउस के सामने आ चुका है इसलिये मैं भी दो चार बातें इसके मुताल्लिक कहना जरूरी समझता हूँ। जहाँ तक इस मसले का ताल्लुक है इटावा में इस वक़्त एक असिस्टेंट सेशन जज हैं और सेशन जज साहब भी वक़्तन फ़वक़्तन मैनपुरी से इटावा में मुक़दमात करने के लिये आते हैं। इसलिये जहाँ तक गवर्नमेंट के खर्च का सवाल है मेरे खयाल से सेशन जज साहब जो वक़्तन फ़वक़्तन इटावा आते हैं उनको और उनके अहलकारों को जो भत्ता मिलता है उसको अगर देखा जाये तो जो सैलरी (तनख़्वाह) एक सीनियर आफ़िसर को देना पड़ेगी वह इस समय के खर्च के लिहाज से ज़्यादा न होगी बल्कि मेरे खयाल से बराबर पड़ेगी। जहाँ तक इमारतों का सवाल है इटावा में तीन कोर्टस् (courts) के लिये इमारतें हैं। सेशन कोर्ट के लिये एक अलहदा इमारत बनी हुई है और मुंसिफ और सिविल जज के लिये भी अलहदा अलहदा इमारतें हैं। जब तक सेशन जज साहब इटावा में रहते हैं उस वक़्त तक यह इमारत इस्तेमाल होती है और बाक़ी समय के लिये बेकार पड़ी रहती है। मेरे खयाल में जो इमारत सेशन जज के लिये बन गई है वही इमारत सेशन और सिविल जज के काम में आ सकती है और सिविल जज वाली इमारत ऐडीशनल मुंसिफ के काम में आ सकती है। यह इमारत का झगड़ा इस तरह तय हो सकता है। और ऐडीशनल मुंसिफ के लिये जो वहाँ कभी कभी मुक़र्रर होता है जो इमारत कभी बार एसोसियेशन (Bar Association) से मांगनी पड़ती है या किराये पर लेना पड़ती है इसके बजाय इस वक़्त में जो असिस्टेंट सेशन जज व सिविल जज की अदालत की इमारत है काम में लाई जा सकती है। इस तरीक़े से गवर्नमेंट की बहुत कुछ सेविंग (saving) हो सकती है। इस प्रबन्ध से कितना फ़ायदा होगा वह इस बात से अन्दाज़ किया जा सकता है। इटावा शहर अपने ज़िले में एक कोने पर बाँके है। औरैया या विधोना से इटावा तक आने में ५० या ६० मील दूर होने से काफ़ी परेशानी होती है। इसके बाद अगर कोई मामला पड़ जाता है यानी अपील करने के लिये जाना पड़ता है या ज़मानत के लिये जाना पड़ता है तो लिटिगेंट पब्लिक (litigant public) को मैनपुरी पहुँचना पड़ता है और मैनपुरी में अपील करनी पड़ती है। या बेल ऐप्लीकेशन (bail application) देनी पड़ती है और अपील या ज़मानत के लिये अलहदा वकील करना पड़ता है और बहस करने के लिये इटावा में दूसरा वकील एंगेज (engage) करना पड़ता है। इसलिये जहाँ तक लिटिगेंट पब्लिक का ताल्लुक है उनको दो दो जगह मेहन्ताना देना पड़ता है और बहुत सी दिक्कतें उठानी पड़ती हैं जो बाज़ बाज़ लोग बरदाश्त नहीं कर सकते हैं और उनको खर्चा बरदाश्त करना मुश्किल हो जाता है। अक्सर देखा जाता है कि जो लोग बेल ऐप्लीकेशन मूव करते हैं उनको बड़ी २ दिक्कतें पड़ती हैं। कभी २ मुक़दमात में ४ बजे आर्डर होता है और ४ बजे के बाद मैनपुरी तक जाना और बेल ऐप्लीकेशन मूव करना मुश्किल हो जाता है और बड़े बड़े आदमियों को जिनको अगर जज साहब इटावा में

ہونے تو جیل ایجنسیوں میں کچھ بڑھاتا جا سکتا یا انکو جیل میں رکھنا پڑتا ہے۔ اس
تصویر میں انکو یہ پڑے گا کہ انکو بڑھاتا جا سکتا ہے۔ اس کے علاوہ یہ ہے کہ اگر اس
میں ایک پرمیننٹ (permanent) مینسٹریل ایجنسی میں بڑھاتا جا سکتا ہے تو یہ
تمام دیکھنے کے لئے جائے گا۔ اس میں بڑھاتا جا سکتا ہے تو اس کے لئے ایجنسی
(agitation) چل رہا ہے۔ 20 یا 25 کروڑ میں بڑھاتا جا سکتا ہے، ایجنسی
رہا ہے کہ ایک مینسٹریل ایجنسی میں بڑھاتا جا سکتا ہے۔

A voice : ایک آواز

ایک دفا ایسا ہو بھی چکا ہے۔

Shri Hoti Lal Agarwal : ہوتی لال آگروال :

ہا ایک دفا ایسا ہو بھی چکا ہے اور گورنمنٹ کی پالیسی بھی یہی ہے کہ وہ ایک
انیمیشن مینسٹریل ایجنسی کے ممبروں میں پرمیننٹ مینسٹریل ایجنسی میں بڑھاتا جا سکتا ہے۔
چوڑے چوڑے جیلوں میں ایسی کورٹس مقرر ہیں، تو مگر ہم نہیں جانتے ہیں کہ اس میں
اس طرح کی کورٹس کا کام کرنے میں کون سی دیکھنا پڑ رہی ہے۔ اس کے علاوہ گورنمنٹ
میں یہ آواز کہہ گا کہ اگر وہ اس طرح کی کورٹس کا کام نہ کرے تو اس کے لئے ایک
بڑی بڑی غریب (grievance) ہو جائے گی۔ اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے
اور ان کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے
کرنے کا آواز فرمائیے اور اس طرح اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے اس کے لئے

Shri Hoti Lal Agarwal :

سوی ہوتی لال آگروال —
حقاب دہائی سپر صاحب — میرے خیال میں جس متص —
ایک انورسل مینسٹریل ایجنسی — یہ کٹ موشن پیش کیا ہے اس کے
لیئے اس کٹ موشن کی ضرورت نہیں تھی — یہ مسئلہ تو دوسری طرح
سے گورنمنٹ کے سامنے لایا جاسکتا تھا لیکن چونکہ اب یہ مسئلہ
ہاؤس کے سامنے آچکا ہے اس لئے میں بھی دو چار باتیں اس کے متعلق
کہنا ضروری سمجھتا ہوں — جہاں تک اس مسئلے کا تعلق ہے اتنا میں اس
وقت ایک اسسٹنٹ سشن جج ہیں اور سشن جج صاحب بھی وقتاً فوقتاً
میں پوری سے اتنا میں مدمات کے کے لئے آئے ہیں — اس لئے جہاں تک
گورنمنٹ کے خراج کا سوال ہے میرے خیال سے سشن جج صاحب جو وقتاً فوقتاً
اتنا آئے ہیں ان کو اور ان کے اہلکاروں کو جو دیکھ رہے ہیں اس کو اگر دیکھا
جائے تو جو سیلری (تذخوۃ) ایک سپر افسر کو دینا پڑیگی اس سے کے خراج
کے لحاظ سے زیادہ نہ ہوگی بلکہ میرے خیال سے برابر پڑیگی — جہاں تک عمارتوں کا
سوال ہے اتنا میں میں کورٹس (courts) کے لئے عمارتیں ہیں — سشن کورٹ کے
لئے ایک علیحدہ عمارت بنی ہوئی ہے اور منصف اور سول جج کے لئے بھی
علیحدہ علیحدہ عمارتیں ہیں — جب تک سشن جج صاحب اتنا میں رہتے ہیں
اس وقت تک یہ عمارت استعمال ہوتی ہے اور باقی سہ کے لئے بیکار پڑی
رہتی ہے — میرے خیال میں جو عمارت سشن جج کے لئے بن گئی ہے وہی عمارت
سشن اور سول جج کے کام میں آسکتی ہے اور سول جج والی عمارت ایڈیشنل
منصف کے کام آسکتی ہے — یہ عمارت کا دیکھنا اس طرح طے ہو سکتا ہے اور ایڈیشنل

[Shri Hoti Lal Agarwal]

منصف کے لیئے جو وہاں کبھی مقرر ہوتا ہے جو عمارت کبھی بار ایسوسی ایشن (Bar Association) سے مانگنی پڑتی ہے یا کرائے پر لینا پڑتی ہے اس کے بجائے اس وقت میں جو اسسٹنٹ سشن جج و سول جج کی عدالت کی عمارت ہے کام میں لائی جاسکتی ہے۔ اس طریقہ سے گورنمنٹ کی بہت کچھ سیونگ (sewing) ہوسکتی ہے۔ اس پر بندھ سے کتنا فائدہ ہوگا وہ اس بات سے اندازہ کیا جاسکتا ہے۔ انڈیا میں اپنے ضلع میں ایک کونے پر واقع ہے۔ اور یا بدھنا سے انڈیا تک آنے میں 5+ یا 6+ میل دور ہونے سے کافی پریشانی ہوتی ہے۔ اس کے بعد اگر کوئی معاملہ پڑ جاتا ہے یعنی اپیل کرنے کے لیئے جانا پڑتا ہے یا ضمانت کے لیئے جانا پڑتا ہے۔ لیٹیگیٹ پبلک (litigant public) کو میں پوری پہنچنا پڑتا ہے اور میں پوری میں اپیل کرنی پڑتی ہے یا بیل اپلیکیشن (bail application) لینا پڑتی ہے اور اپیل یا ضمانت کے لیئے علیحدہ وکیل کرنا پڑتا ہے اور بحث کرنے کے لیئے انڈیا میں دوسرا وکیل انگیج (engage) کرنا پڑتا ہے۔ اس لیئے جہاں تک لیٹیگیٹ پبلک کا تعلق ہے اُن کو دو دو جگہ محکمانہ لینا پڑتا ہے اور بہت سی دقتیں اُٹھانی پڑتی ہیں جو بعض بعض لوگ برداشت نہیں کرسکتے ہیں اور اُن کو خرچہ برداشت کرنا مشکل ہو جاتا ہے اکثر دیکھا جاتا ہے کہ جو لوگ بیل اپلیکیشن مود کرتے ہیں اُن کو بڑی بڑی دقتیں پڑتی ہیں۔ کبھی کبھی مقدمات میں ۴ بجے آرڈر ہوتا ہے اور ۴ بجے کے بعد میں پوری تک جانا اور بیل اپلیکیشن مود کرنا مشکل ہو جاتا ہے اور بڑے بڑے آدمیوں کو جن کو اگر جج صاحب انڈیا میں ہوتے تو بیل اپلیکیشن مود کر کے چھڑایا جاسکتا تھا اُن کو جیل میں دھنا پڑتا ہے۔ اس طرح بلا وجہ اُن کو یہ پریشانی اُٹھانی پڑتی ہے۔ میرا خیال یہ ہے کہ اگر انڈیا میں ایک پرمیننٹ (permanent) سیشنس اینڈ سول جج مقرر کر دیا جائے تو یہ تمام دقتیں دور ہو جائیں گی۔ انڈیا میں بہت دنوں سے اس بات کے لیئے ایجیٹیشن (agitation) چل رہا ہے۔ 1+ یا 12 برس سے یہ کوشش ہو رہی ہے۔ ایجیٹیشن ہو رہا ہے کہ ایک سیشنس اینڈ سول جج مقرر کیا جائے۔

A voice

ایک آواز — ایک دفعہ ایسا ہو بھی چکا ہے —

Shri Hoti Lal Agarwal :

شری ہوتی لال اگر وال —
ہاں ایک دفعہ ایسا ہو بھی چکا ہے اور گورنمنٹ کی پالیسی بھی یہی ہے کہ وہ ایک اسسٹنٹ سیشن جج کے مقابلے میں پرمیننٹ سیشنس اینڈ سول جج مقرر کر رہی ہے۔ چھوٹے چھوٹے ضلعوں میں ایسے کورٹس مقرر ہیں۔ تو مہری سمجھ میں نہیں آتا ہے کہ انڈیا میں اس طرح کی کورٹ قائم کرنے میں کونسی دقت پڑ رہی ہے۔ میں اپنی گورنمنٹ سے یہ عرض کروں گا کہ اگر وہاں اس طرح کی کورٹ قائم ہو جائیں تو پبلک کی ایک بڑی بھاری گریوینس (grievance) دور ہو جائے گی۔ اس لیئے میں پھر دوبارہ گورنمنٹ اور آنریبل منسٹر صاحب سے عرض کروں گا کہ وہ انڈیا میں اس طرح کی کورٹ مقرر کرنے کا آرڈر فرمائیں اور اس طرح سے انڈیا کی گریوینسز کو دور کریں۔

The Hon'ble the Minister of Justice : This is purely an administrative matter and whatever my sympathies may be the exact position is that recommendations for the posting and appointment of Civil and Sessions Judges are made in the usual course in the first instance by the High Court and when such a recommendation is made, it is presumably made having regard to the work in that particular district, having regard to the number of sessions cases, the number of criminal appeals and things of that description. When that recommendation is made then Government take suitable action upon such recommendation. Now so far as Etawah is concerned, I find that the High Court never recommended the creation of any such post except once, namely, a temporary post of Sessions and Subordinate Judge in 1924 and that only for a period of five months. Therefore I would suggest to my honourable friends that they had better address their grievances in the first instance to the High Court and if they can persuade the Hon'ble Judges to bestow favourable consideration on their request then Government will certainly consider it sympathetically. I shall also forward a copy of this debate to the High Court for their information and such action as they may think necessary. May I also add one thing. Whatever has been said by me to my honourable friends will equally apply to every district which has the misfortune of being a part of a judgeship. Take for instance Hamirpur. Now the Hamirpur district is in the Cawnpore judgeship and I think there is a Civil and Sessions Judge at Banda and that learned judge holds the Sessions Court at Hamirpur, and I believe all criminal appeals have to be filed in the court at Banda. Therefore all the difficulties which are felt by the Etawah people are felt equally by the Hamirpur people and you will have similar instances in every small district. I believe Ballia is also another instance of the same class.

A member : Also Jalaun.

The Hon'ble the Minister of Justice : My honourable friend says Jalaun. Now the number of Civil and Sessions Judges is limited and we cannot possibly appoint a Civil and Sessions Judge in every district. That would mean a considerable amount of extra expenditure because a Civil and Sessions Judge is paid a fairly high salary. Therefore there may be these administrative difficulties. If you get a Civil and Sessions Judge at Etawah then there should be one of the two alternatives, either the cadre is increased by one or a Civil and Sessions Judge is taken away from one of the districts and posted at Etawah and the High Court has probably got to choose between the relative merits from the point of view of judicial officers of all districts. That is the exact situation.

Mr Nafisul Hasan : Sir, it is in a very few districts that we have not got Sessions and Subordinate Judges. I should call them Civil and Sessions Judges now. Among the many revenue districts which are the parts of Civil Districts, are Banda, Etah, Fatehpur, Muzaffarnagar and many others which have got a Civil and Sessions Judge posted. My learned friend the Hon'ble Minister of Justice has been pleased to quote Ballia and Jalaun. There may be one or two districts in which no sessions and civil judge is appointed. I think the work in Etawah and the importance of the place and all other things should be taken into consideration before deciding whether a sessions and civil judge can be posted there or not. Anyway I am fully satisfied with the reply

[Mr. Nafisul Hasan]

that has been given by the Hon'ble Minister and I am quite sure that he will consider this matter; and I will of course adopt the procedure which he has suggested and I with my friends will approach the High Court in the matter and I hope that Government will consider our request favourably. I beg to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Maulvi Aziz Ahmad Khan :

مولوی عزیز احمد خاں — مجھے جو تجویز اس وقت ایوان میں پیش کرنی ہے وہ یہ ہے جناب والا — مجھے جو تجویز اس وقت ایوان میں پیش کرنی ہے وہ یہ ہے کہ سب ہیڈ (ڈی) سیول اینڈ سیشنس کورٹس — ڈسٹرکٹ اینڈ سیشنس ججز میں ایک روپیہ کم کر دیا جاوے —

غرض میری تجویز کی یہ ہے کہ میں یہ چاہتا ہوں کہ جو ری کے ذریعہ سے جو ٹرائل ہوتا ہے اُسے منسوخ کر دیا جاوے — جو ری کے ذریعہ سے مقدمات کا فیصلہ ہونا ایک ایسی چیز ہے جو یورپ کے بعض ممالک میں بے انتہا پسندیدگی کی نظر سے دیکھا جاتا ہے — میں خود بھی ایک عرصہ دراز تک اس چیز کو شہریوں کا عظیم الشان حق سمجھتا رہا ہوں — لیکن اتفاق سے میرا ضلع منجملہ ان چھ اضلاع کے ایک ضلع ہے جس میں کچھ سال سے اس طریقہ کا تجربہ کیا جا رہا ہے — جو ری کے ذریعہ سے مقدمات کے فیصلہ ہونے کے یورپ میں یہ معنی ہوتے ہیں کہ وائعات کے متعلق جو ری کی رائے لی جاتی ہے — اگر جو ری رائے دیدے تو اس رائے کی کوئی جج مخالفت نہیں کر سکتا ہے اور نہ اس کے خلاف اپیل ہو سکتی ہے اور نہ کسی عدالت میں اس رائے کے خلاف اپیل ہو سکتی ہے — اس چیز کی دشواریوں کو مد نظر رکھتے ہوئے اس کو ابتدا میں ہندوستان میں مدراس — بمبئی اور ملکتہ میں اس ترمیم کے ساتھ رائج کیا گیا کہ جج کو یہ اختیار دیا گیا کہ اگر جو ری کی تجویز سے اتفاق نہ ہو تو وہ دوسری جو ری مقرر کر دے اور مقدمہ کی دوبارہ سماعت کرے — یو پی گورنمنٹ نے اس کو چھ اضلاع میں جاری کیا ہے — مگر اس ترمیم کے ساتھ کہ ہر وہ مقدمہ جو سیشن جج کی عدالت میں جاری ہو جو ری کے ذریعہ سے طے نہیں کیا جاوے گا — بعض سنگین مقدمہ جو ری کے حق سماعت اور اختیار سے علیحدہ کر دیئے گئے — دوسری ترمیم جو کی گئی وہ یہ تھی کہ جو ری کے فیصلہ سے اگر جج کو اطمینان نہ ہو تو اس کو یہ حق حاصل رہے گا کہ وہ ہائی کورٹ کو جو ری کے فیصلہ کے خلاف اپنی رپورٹ دے اور جو ہائی کورٹ کا فیصلہ ہوگا وہ قطعی خیال کیا جاوے گا — اس جو ری کے طریقہ کو ہمارے یو پی کے چھ ضلعوں میں جاری کیا گیا — اس کے تجربہ کی دشواریوں کا اندازہ پہلے سے تھا — لیکن تجربہ نے یہ ثابت کیا ہے کہ ابھی ہمارا ملک اس اصلاح کے لیئے طیار نہیں ہے کہ اس چیز پر عمل کرے — میں کہتا ہوں کہ بعض چیزیں ہم یورپ سے آنکھ میچ کر قرض لے رہے ہیں اور یہ چیز بھی ایسی ہی ہے — بہر حال اس میں تعجب کیا — میرا دل و دماغ برسہا برس تک اس طرف رجوع رہا ہے — لیکن جب اس کا مجھے تجربہ ہوا تو اس کے متعلق

میں یہ عرض کروں گا کہ آج اتنے سالوں کے بعد ہم اسی جگہ پر ہیں جہاں ہم پہلے تھے۔ لیکن حق صاحبان کا تجربہ ہے وہ سمجھتے ہیں کہ ہمارے ملک کے خصوصی حالات اور دشواریوں کا آج اندازہ کرتے ہوئے میں کہہ سکتا ہوں کہ ہمارا ملک تیار نہیں ہے کہ جوڑی کے ذریعہ سے فیصلے ہو سکیں اور ان میں انصاف ملے۔ جوڑی کے تقرر میں ہمارے سب سے بڑی دشواریاں جو ملتی ہیں وہ یہ ہیں کہ تجربہ کار - ہوشیار اور اعلیٰ تعلیم یافتہ آدمی اس کو بیگا سمجھتے ہیں اپنی خدمات نہیں پیش کرتے ہیں اور حکام ضلع مجبور ہیں کہ جو لوگ اپنے نام کی مقوات خارج کرانے کی کوشش کرتے ہیں تو ان کے نام جوڑی کے فہرست سے خارج ہوتے ہیں۔ اور بیشتر اس قسم کے آدمی رہ جاتے ہیں جو اچھے تعلیم اور تربیت یافتہ نہیں ہوتے ہیں اور اس بوجہ کو برداشت نہیں کرتے ہیں۔ وہ اعلیٰ تعلیم اور تربیتی یافتہ نہ ہونے کی وجہ سے بیرونی اثرات کا مقابلہ نہیں کر سکتے ہیں اور جو مسئلہ کی پیچیدگیاں اور اعمیت ہوتی ہے ان کو نہ ٹھیک ٹھیک سمجھ سکتے ہیں اور نہ عدل و انصاف سے ان پر شور کر کے قابل ہوتے ہیں۔ تو یہ ہمارے پہلی دشواری ہے کہ ہمارے یہاں ایسے آدمیوں کی کمی ہے جیسے یورپ میں ایسی خدمات کو انجام دینے کے واسطے بڑی تعداد میں مل سکتے ہیں۔ یورپ کے ممالک میں جتنی دھن کی گورنمنٹس ہیں اور جننے حکام ہیں وہ اور محکمہ اور رعایا سب ایک چیز ہیں۔ اور تمام گورنمنٹ کی پالیسی ملک کی ملاح و بہار کے واسطے ہوتی ہے۔ جو بی بی گورنمنٹ کی چیزیں وہاں ہوتی ہیں وہ ملک کی بھلائی کے لیے ہوتی ہیں۔ وہاں کے لوگ اس کام کو بیگار قلمی نہیں سمجھتے ہیں بلکہ اس کو فرض منصبی سمجھتے ہیں کہ ہر طریقہ پر حکام کا ساتھ دلائیں۔ لہذا وہاں پر جو جوڑی کی فہرست میں آئے ہیں وہ ہمارے ملک میں نہیں ملتے ہیں۔ دوسری بات یہ ہے کہ ہماری تعداد، اعتبار تعلیم اور تناسب میں آبادی سے بے انتہا کم ہے۔ یورپ میں تعلیم یافتہ زیادہ ہیں اور وہ اعلیٰ تعلیم کو لکڑی (luxury) نہیں خیال کرتے ہیں۔ ہمارے یہاں اعلیٰ تعلیم کی بہت کمی ہے۔ اعلیٰ تعلیم یافتہ لوگ اول تو دستیاب نہیں ہوتے ہیں اور اگر دستیاب ہوتے ہیں تو یہ یا تو پینس ور لوگ ہوتے ہیں اور یا لارمقوں میں مصروف ہوتے ہیں۔ اور یہ لوگ اس کام کو پسند نہیں کرتے ہیں۔ تو بڑی بھاری ہماری دشواری یہ ہے اور اسی کی وجہ سے ملک کے اندر جوڑی کی فہرست میں ایسے آدمی نہیں ملتے ہیں جن پر کامل اعتبار کیا جاسکے۔ چونکہ اعلیٰ قسم اور اعلیٰ تربیت کے آدمی نہیں ملتے ہیں اس لیے ان پر بیرونی اثرات پڑ سکتے ہیں۔ میرا ذاتی تجربہ ہے کہ جو اثرات پڑتے ہیں وہ اس قسم کی پیچیدگی رکھتے ہیں کہ ان کا بیان نہیں ہو سکتا ہے۔ مثال کے طور پر میں عرض کروں گا کہ یہ ہوتا ہے کہ ایک پوائیس سب انسپکٹر ایک مقدمہ کا جج بن

[Maulvi Aziz Ahmad Khan]

کرتا ہے تو وہ ایسی چوٹی کا زور لگاتا ہے کہ جوڑی اس کی مرضی کے موافق رائے دے یعنی درذکت (verdict) کرے۔ اگر اُس کا براہ راست جوڑی سے تعلق نہیں ہوتا ہے تو پولیس کے افسران دوسرے آدمیوں کے ذریعہ سے ان پر ناجائز اثرات ڈالتے ہیں اور اس درجہ جوڑی کے مدیران کو مجبور کیا جاتا ہے کہ وہ اپنی آزادی کھو بیٹھتے ہیں۔ میں یہہ نہیں کہہ سکتا ہوں کہ یہہ صرف بریلی کے لیے ہی مخصوص ہے۔ بریلی میں میں نے دیکھا ہے کہ بد معاشوں کا ایک گروہ اس لیے تیار ہو گیا ہے کہ وہ جوڑی پر اس قسم کے اثرات ڈالتے ہیں اور یہہ بات بہت حد تک پہونچتی ہے۔ یہاں تک نوبت پہونچتی ہے کہ بعض مقدمہ میں فیصلہ ہونے کے بعد جوڑی سے جرمانہ وصول کیا ہے کہ تم نے مقدمہ میں عماری مرضی کے خلاف رائے دی اور اُن لوگوں نے کہا کہ وہ لوگ بد معاشوں سے دب گئے ہیں۔ اس وجہ سے مجبوراً ایسی رائے دینی پڑی۔ تو انہوں نے ان کو آئندہ سبق دینے کے لیے 50 روپیہ بطور جرمانہ یا یہہ کہنے کہ بطور رشوت کے وصول کیا۔ یہہ واقعہ ہے۔ اس میں بیان حلفی مجسٹریٹ کے روبرو ہو چکے ہیں۔ میں یہہ عرض کرونگا کہ جب کمزور قسم کے آدمیوں کو اس وبال میں ڈال دیا جائے تو وہ کیا کہہ سکتے ہیں۔ جب ایک طرف پولیس کے افسران اس کو دبائیں اور دوسری طرف بد معاشان۔ ان دو اثرات کے علاوہ تیسرا اثر جوڑی کے آدمیوں پر جو پڑتا ہوا دیکھتے ہیں وہ یہہ ہے کہ جب جوڑی کے اندر تعداد مسلمانوں کی زیادہ ہوتی ہے تو ہندو ملزم سمجھتے ہیں کہ ہمارے ساتھ انصاف نہیں ہوگا اور اسی طرح جب ہندو جوڑی میں زیادہ ہوتی ہے تو مسلمان سمجھتے ہیں کہ ہمارے ساتھ انصاف نہیں ہوگا۔ یہاں تک نوبت پہونچتی ہے کہ عدالتوں میں درخواستیں دی جاتی ہیں کہ جوڑی میں مسلمانوں کی یا ہندوؤں کی تعداد کافی نہیں ہے۔ لیکن جج مجبور ہیں۔ وہ سمجھتے ہیں کہ اس قسم کے اعتراضات جوڑی پر نہیں ہو سکتے ہیں۔ ایک بات یہہ ہے کہ جوڑی کا انتخاب جو عام طور سے ہوتا ہے وہ اس طرح سے ہوتا ہے کہ ایک یکس میں جوڑی کے آدمیوں کے نام ڈال دیئے جاتے ہیں اور اس میں سے نکال لیے جاتے ہیں۔ یہہ کسی کے ہاتھ میں نہیں ہے کہ کسی مذہب کے آدمی کس طرح سے کم کیئے جائیں جو تعداد میں اکثریت ہندوؤں کی یا مسلمانوں کی ہو جائے۔ چونکہ ہندوستان میں مختلف قوموں کے لوگوں میں اختلاف ہے اور جب کوئی مقدمہ مختلف قوم کے لوگوں کے درمیان میں ہوتا ہے تو فریقین کے لوگ سمجھتے ہیں کہ ہمارے ساتھ انصاف نہیں ہوگا۔ جب ملک میں اقوی کمزوریاں ہیں اور تعلیم یافتہ آدمی نہیں ہیں اور بد معاشان کا خاص طور سے اثر ہے اور قوت دارانہ اثرات سے جذبات اٹنے بھڑکائے جاسکتے ہیں تو میں سمجھتا ہوں کہ جوڑی کے ذریعہ سے فیصلہ کرنے کے معنی انصاف کو بالائے طاق رکھ دینا ہے اور اُس سے سشن کے ٹرائل کا ر انصاف کا اعتبار ہٹ جائیگا۔ مجھے کو کافی تجربہ ہو چکا ہے اور میں اس بات کو ثابت کر سکتا ہوں کہ ہمارا ملک اس اصلاح کے لیے تیار نہیں ہے کہ جوڑی کے ذریعہ سے مقدمہ کا فیصلہ کرایا جائے۔ میں سمجھتا ہوں

کہ ۱ ضلعوں میں جوڑی کے ذریعہ سے سشن کے فیصلے کرائے جا رہے ہیں۔ جہاں یہ طریقہ جوڑی کا رائج ہو چکا ہے اس کو منسوخ کر دیا جائے۔ یہ بہ مدد عزیز مطالبہ ہے۔ ممکن ہے اور لوگ مبینہ تجویز سے اتفاق نہ کریں لیکن میں یہ تجربہ ہے۔ ایسے موقع پر جو دیگر ممبر صاحبان اظہار رائے فرمائیں گے وہ قابل قدر ہوگا گو تجربہ یہ مبینہ نہ ہوگا۔ جوڑی قائل سے ملک کو دودھ ہوسکتا ہے لیکن اس وقت ملک کی وہ حالت نہیں ہے کہ یہ تجربہ کیا جائے۔ اس لیے میں سمجھتا ہوں کہ گورنمنٹ کو مبینہ تجویز سے ہمدردی رکھنے میں کوئی دشواری نہ ہوگی۔

Maulvi Aziz Ahmad Khan : مولوی ازیز احمد خا :

जनाव वाला—मुझे जो नज्जवाज इस वक़्त ऐवान में पेश करनी है वह यह है कि सब हेड (डी) सिविल ऐन्ड मेगंस कोर्टम् डिस्ट्रिक्ट और मेगंस जजेंस में एक रुपया कम कर दिया जावे ।

गर्ज मेरी नजबीब यह है कि मैं यह चाहता हूँ कि जूरी के जजिये में जो फ़ैसल होना है उसे मनमूख कर दिया जावे। जूरी के जजिये में मुकदमान का फ़ैसल होना एक ऐसी चीज़ है जो यूरोप के बाज़ मुमालिक में वेइन्तहा पसन्दीदगी की नज़र में देखा जाता है। मैं खुद भी एक असें दराज़ तक इस चीज़ को गृहियों का अर्ज़ीमुद्दान हक समझना रहा हूँ। लेकिन इतिफ़ाक में मेरा ज़िला मिन्जुमला बन छ अज़ला के एक ज़िला है जिसमें कुछ साल में इस तरीक़े का तज़ुर्बा किया जा रहा है। जूरी के जजिये में मुकदमान के फ़ैसला होने के यूँप में यह मानी होने है कि वाक़्यान के मुतालिक जूरी की राय ले ली जाती है। अगर जूरी राय दे दे तो उस राय की कोई जज़ मुतालिक नही कर सकता है और न उसके खिलाफ़ अपील हो सकती है और न किसी अदालत में उस राय के खिलाफ़ अपील हो सकती है। इस चीज़ की दुश्वारियों को मद्देनज़र रखते हुये इसको इब्नदा में, हिन्दुस्तान में, मद्रास, बम्बई और कलकत्ते में इस तरमीम के साथ रायज़ किया गया कि जज़ को यह अस्लियार रहेगा कि अगर जूरी की नज़बीब में इतिफ़ाक़ न हो तो वह दूसरी जूरी मुकरर कर दे और मुकदमे की दोबारा समाअत करे। यू० पी० गवर्नमेंट ने इसको छः अज़ला में जारी किया है मगर इस तरमीम के साथ कि हर वह मुकदमा जो सेशन जज़ की अदालत में जावेगा जूरी के जजिये में न नहीं किया जावेगा। बाज़ मगीन मुकदमान जूरी के हक समाअत और अस्लियार में अलहदा कर दिये गये। इसी तरमीम जो की गई है वह यह थी कि जूरी के फ़ैसले में अगर जज़ को इत्मीनान न हो तो उसको यह हक हासिल रहेगा कि वह हाईकोर्ट को जूरी के फ़ैसले के खिलाफ़ अपनी रिपोर्ट दे और जो हाईकोर्ट का फ़ैसला होगा वह कनई ख़याल किया जावेगा। इस जूरी के तरीक़े को हमारे यू० पी० के छः ज़िलों में जारी किया गया। इनके तज़ुर्बा की दुश्वारियों का अन्दाज़ा पहिले से था लेकिन तज़ुर्वे ने यह साबित किया है कि अभी हमारा मुल्क इस इसलाह के लिये तैयार नहीं है कि इस चीज़ पर अमल करे। मैं कहता हूँ कि बाज़ चीज़ें हम यूरोप में आंख मीच कर कर्ज़ ले रहे हैं और यह चीज़ भी ऐसी ही है। बहरहाल इसमें ताज्जुब क्या। मेरा दिल व दिमाग वग़म हा बरस तक इस तरफ़ खूब रहा है। लेकिन जब उसका मुझे तज़ुर्बा हुआ तो उसके मुतालिक मैं अर्ज़ करूंगा कि आज इनने सालों के बाद हम उमी जगह पर हैं जहाँ हम पहिले थे। लेकिन जिन साहबान का तज़ुर्बा है वह मुझसे मुत्तफ़िक़ उलराय होंगे कि हमारे मुल्क के ख़सूमी हालात और दुश्वारियों का आज अन्दाज़ा करते हुये मैं कह सकता हूँ कि हमारा मुल्क तैयार नहीं है कि

[Maulvi Aziz Ahmad Khan]

जूरी के ज़रिये से फ़ैसले हो सकें और उनमें इन्साफ़ बाक़ी रहे। जूरी के तक्रर में हमको सब से बड़ी दुश्वारियां जो होती हैं वह यह हैं कि तजुर्बेकार, होशियार और आला तालीमयाफ़्ता आदमी इसको बेगार समझकर अपनी ख़िदमत नहीं पेश करते हैं और हुक्काम ज़िला मजबूर हैं कि जो लोग अपने नाम को मुतवातिर ख़ारिज कराने की कोशिश करते हैं तो उनके नाम जूरर की फ़ेहरिस्त से ख़ारिज हो जाते हैं और बेश्तर इस क्रिस्म के आदमी रह जाते हैं जो अच्छे तालीम और तरवियतयाफ़्ता नहीं होते हैं और इस बोझ को बरदाश्त नहीं कर सकते हैं व आलातालीम और तरक्कीयाफ़्ता न होने की वजह से बैरूनी असरात का मुकाबला नहीं कर सकते हैं और जो मसले की पेचीदगियां और अहमियत होती है उनको न ठीक ठीक समझ सकते हैं और न अदल व इन्साफ़ से उन पर गौर करने के काबिल होते हैं। तो यह हमारी पहिली दुश्वारी है कि हमारे यहां ऐसे आदमियों की कमी है जैसे यूरोप में ऐसी ख़िदमत को अंजाम देने के वास्ते बड़ी तादाद में मिल सकते हैं। यूरोप के मुमालिक में जितनी वहां की गवर्नमेंट्स हैं और जितने हुक्काम हैं वह और महकूम और रियाया सब एक चीज़ हैं और तमाम गवर्नमेंट की पालिसी मुल्क की फ़लाह व बहबूद के वास्ते होती है। जो भी गवर्नमेंट की चीज़ें वहां होती हैं वह मुल्क की भलाई के लिये होती हैं। वहां के लोग इस काम को बेगार क़तई नहीं समझते हैं बल्कि इसको फ़र्ज मंसवी समझते हैं कि हर तरीक़े पर हुक्काम का हाथ बटाएं। लिहाज़ा वहां पर जो जूरी की फ़ेहरिस्त में आदमी मिलते हैं वह हमारे मुल्क में नहीं मिलते हैं। दूसरी बात यह है कि हमारी तादाद बाएतवार तालीम और तनासुब में आबादी से बेइन्तहा कम है। यूरोप में तालीमयाफ़्ता ज़्यादा हैं और वह आला तालीम को लज़री (luxury) नहीं ख्याल करते हैं। हमारे यहां आला तालीम की बहुत कमी है। आला तालीमयाफ़्ता लोग अब्बल तो दस्तयाब नहीं होते हैं और अगर दस्तयाब होते हैं तो यह या तो पेशा वर लोग होते हैं और या मुलाज़मतों में मसरूफ़ होते हैं और यह लोग इस काम को पसन्द नहीं करते हैं। तो बड़ी भारी हमारी दुश्वारी यह है और इसी की वजह से मुल्क के अन्दर जूरी की फ़ेहरिस्त में ऐसे आदमी नहीं मिलते हैं जिन पर कामिल एतवार किया जा सके। चूँकि आला क्रिस्म और आला तरवियत के आदमी नहीं मिलते हैं इसलिये इन पर बैरूनी असरात पड़ सकते हैं। मेरा ज़ाती तजुर्बा है कि जो असरात पड़ते हैं वह इस क्रिस्म की पेचीदगी रखते हैं कि उनका बयान नहीं हो सकता है। मिसाल के तौर पर मैं अर्ज़ करूंगा कि यह होता है कि एक पुलिस सब इंस्पेक्टर एक मुक़दमे का चालान करता है तो वह एड़ी चोटी का जोर लगाता है कि जूरी उसकी मर्ज़ी के मुआफ़ि़क़ राय दे यानी वर्डिक्ट (verdict) करे। अगर उसका बराहरास्त जूरी से ताल्लुक नहीं होता है तो पुलिस के अफ़सरान दूसरे आदमियों के ज़रिये से उन पर नाजायज़ असरात डालते हैं और इस दर्जे जूरी के मेम्बरान को मजबूर किया जाता है कि वह अपनी आज्ञादी खो बैठते हैं। मैं यह नहीं कह सकता हूँ कि यह सिर्फ़ बरेली के लिये ही मखसूस है। बरेली में मैंने देखा है कि बदमाशों का एक गिरोह इसलिये तैयार हो गया है कि वह जूरी पर इस क्रिस्म के असरात डालते हैं और यह बात बहुत हद तक पहुंचती है, यहां तक नौबत पहुंची है कि बाज़ मुक़दमे में फ़ैसला होने के बाद जूरर से जुर्माना वसूल किया है कि तुमने मुक़दमे में हमारी मर्ज़ी के खिलाफ़ राय दी और उन लोगों ने कहा कि वे लोग बदमाशों से दब गए हैं इस वजह से मजबूरन ऐसी राय देनी पड़ी। तो उन्होंने उनको आयन्दा सबक़ देने के लिये ५०० रुपया बतौर जुर्माना या यह कहिये कि बतौर रिश्वत के वसूल किया। यह वाक़या है। इसमें बयान हलफ़ी मजिस्ट्रेट के रूबरू हो चुके हैं। मैं यह अर्ज़ करूंगा कि जब कमज़ोर क्रिस्म के आदमियों को इस बवाल में डाल दिया जाये तो वह क्या कर सकते हैं, जब एक तरफ़ पुलिस के अफ़सरान

उनको द्वायों और दूसरी तरह बदमाशान । इन दो असमान के अलावा तीसरा असम जूरी के आदमियों पर जो पड़ना हुआ देखते हैं वह यह है कि जब जूरी के अन्दर नादाद मुसलमानों की ज्यादा होती है तो हिन्दू मुज्रिम समझते हैं कि हमारे साथ इसाफ नहीं होगा और इसी तरह जब हिन्दू जूरी की नादाद ज्यादा होती है तो मुसलमान समझते हैं कि हमारे साथ इसाफ नहीं होगा । यही तक नीचेत पहुँचती है कि अदालतों में दरमियाँ की जाती है कि जरी में मुसलमानों की या हिन्दुओं की नादाद काफी नहीं है । लेकिन जब नजबान है वह समझते हैं कि इस किस्म के ऐतगजान जूरी पर नहीं हो सकते हैं । एक बात यह कि जूरी का एतखवाज जो आम तौर से होता है वह इस तरह से होता है कि एक वक्ता में जूरी के आदमियों के नाम उल्लेख दिये जाते हैं और इनमें से निकाल लिये जाते हैं । यह किसी के हाथ में नहीं है कि किसी मजबूत के आदमी किन तरह से कम किये जायें । जो नादाद में अक्सरियत हिन्दुओं की या मुसलमानों की हो जायें । चूँकि हिन्दुस्तान में मुस्लिम कौमी के लोगों में इन्तिलाफ है और जब कोई मुकदमा मुस्लिम कौमी के लोगों के दरमियान में होता है तो फरीकन के लोग समझते हैं कि हमारे साथ इसाफ नहीं होगा । जब मुल्क में इतनी कमजोरियाँ हैं और लोग नहीं हैं और बदमाशान का काम तौर से असम है और फिरकवा में जजवान इतने भड़काये जा सकते हैं तो मैं समझता हूँ कि जूरी के जूरिये में फैसला करने के मानी इसाफ को बालाये नाक रख देता है और इससे मेसन के ट्रायल का व इसाफ का एतबार हट जायेगा । मुझको काफी तजुर्बा हो चुका है और मैं इस बात को साबित कर सकता हूँ कि हमारा मुल्क इस इमलाह के लिये तैयार नहीं है कि जूरी के जूरिये में मुकदमों का फैसला कराया जायें । मैं समझता हूँ कि छ जिलों में जूरी के जूरिये में मेसन के फैसले कराये जा रहे हैं । जहाँ यह तरीका जूरी का रायज हो चुका है उसको मसूब कर दिया जाय । यह हर दिल अजीज मुनालवा है । मुमकिन है और लोग मेरी तजवीज से इत्तिकाक न करें, लेकिन मेरा यह तजुर्बा है । एंसे मौके पर जो दीगर मेम्बर साहवान इजहार राय फरमायेंगे वह काबिले कद्र होगा जो तजुर्बा पर मवनी न होगा । जूरी ट्रायल में मुल्क को फायदा हो सकता है लेकिन इस वक्ता मुल्क की वह हालत नहीं है कि यह तजुर्बा किया जायें । इनलिये मैं समझता हूँ कि गवर्नमेन्ट को मेरी तजवीज से हमदर्दी रखने में कोई दुश्वारी न होगी ।

Mr. H. G. Walford : Sir, as the days go by I get more and more bewildered. The reason for this, Sir, is that I had been firmly led to believe that India had reached such a stage in her development when it could be said that she was fit for self-government and the people's demand for complete independence was justified because the country had reached this stage of fitness. But, Sir, when I hear speeches in this House from the honourable members to the effect that they cannot trust their own country men to try ordinary criminal cases and do justice, that they are open to all sorts of extraneous influences; that they are incapable of understanding the responsibility attaching to the office of a juror, and demand the abolition of trial by jury, I become bewildered and confused. Under such circumstances, I do not know how can the Assembly or the Indian Nation stand up and demand independence from a foreign Government on the ground that the nation is now fit for self-government.

Now, Sir, my friend Mr. Aziz Ahmad Khan is one of those who are in the forefront in demanding complete independence for this country. It is strange that he should be the one to confess that Indians are unfit to decide cases or realize their responsibilities in respect of criminal trials. Such confessions are a very sad commentary upon the nation. Now, Sir, on the

[Mr. H. G. Walford]

contrary I am not so passionate and have a great deal of faith in honesty and independence of better class of people in the province. If proper type of men are selected I feel they will realize their responsibility and will discharge their duty without any fear or without any moral weakness. The whole question always depends upon the class of people selected for the discharge of certain responsibilities. I am, Sir, not prepared to believe that in the district of Bareilly there are not enough independent, honest and sufficiently educated people to meet the demands of jury service, when called upon to perform such service.

Sir, I am absolutely opposed to the abolition of jury system. In fact on the other hand I am all in favour of its extention throughout the province. I believe that once you can get the people to realize that the responsibility of administration of criminal justice is upon them and the problem of the safety and the interest of the community depends upon their acting in these matters with honesty and fearlessness; then we shall find that the throwing of this responsibility upon the people will go a long way in teaching the people of this province, a lesson in independence, self-reliance and honesty. I would indeed be loath to see the jury system abolished from this province.

I, Sir, also have some experience of jury trial in the Lucknow and Fyzabad districts and I am of the opinion that there has been no difficulty in getting jurors who are independent. And in spite of the blandishments of the police or the parties to the case they have given fair and just verdicts in the cases in which they have served. Therefore, Sir, this province is not completely bankrupt of honest and independent people. The evil so far has been in the manner of selection of jurors, and if rules are made to ensure that the proper type of person are forthcoming to serve on the jury, the difficulties will be removed.

But to say this province is unfit to produce eight or nine men to assist two or three times in a month in the trial of criminal cases is an unwarranted indictment on India, an indictment on Indians' capability for self-government and an indictment against the honesty and independence of the Indian people themselves, and I, at any rate, will refuse to be a party to that indictment. Therefore, Sir, I strongly oppose the cut motion that has been put forward by Mr. Aziz Ahmad Khan.

Mr. Rafi-ud-din Ahmad: I rise to support the motion of the honourable mover, and I must say at the outset that this is my personal opinion and not the opinion of my party. Sir, we are discussing now not trial by jury in theory but trial by jury in practice in India at this stage when we are seeing the present state of affairs in which our country is. There is no doubt, Sir, that trial by jury, and there can be no two opinions on this, is admittedly the best kind of trial in which justice can be obtained. But that may be true in the country where there are not so many differences of caste, creed and religion, and where local influences must not count. Now look to the condition of our country. Unfortunately perhaps there is no parallel in any country in the world where there are so many religions, so many castes and so many creeds which clash with each other. Under such conditions, Sir, and the instances that we see every day, I doubt very much and I have great misapprehensions that there will be serious miscarriage of justice if the trial by jury is extended all over the

Province. Just a few minutes before we were discussing about assessors, and I am surprised to find Mr. Welford, who criticized the assessors to such a great extent that their opinion was a study of no value, showing that he is in the same state, and I was wondering the trial by jury. Where is the difference? The jurors and the assessors come from the same stock. Is there a difference in the jurors' and assessors' mental level? What difference is there between the jurors and assessors, except it is that the assessors are not selected by the people, but they are selected by a perverse system, and the jurors are selected by the people. Then, Sir, we have been discussing the case of honorary magistrates who are selected from a better class of people than the assessors. We find that they were a rotten staff at least so far as the office of honorary magistrates is concerned. I am not talking of personalities. Now when we have made such hard and fast rules, and the committees were appointed and special rules were framed for the selection of honorary magistrates, what guarantee is there that the jurors will be of a better type than the assessors or the honorary magistrates? Taking all these facts into consideration it is my personal opinion that at the present stage of things in these conditions the trial by jury cannot be successful in our province, and there is great danger of serious miscarriage of justice.

Shri Bans Gopal : श्री बन्धु गोपाल :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—जब तक हम कट मोशन के उमूल का ताल्लुक है सभी सज्जनों ने जिन्होंने इस कट मोशन के मुवफिक बन कहा इस बात को नमस्तीम किया है कि बजान खुद यह उमूल बहुत अच्छा है और उनको इस उमूल के खिलाफ कोई शिकायत नहीं है। वह यह भी मानने हैं कि जूरी का तरीका बहुत अच्छा है लेकिन उनका सिर्फ यह एतराज है कि हिन्दुस्तान में काफी लायक आदमी नहीं मिलते हैं और जो आदमी मिलते हैं वह पुलिस या दीगर अमरात से खाली नहीं होंगे। यह तो वही दलील है जो ब्रिटिश सरकार कुछ दिन पहिले प्रोविन्सियल ओटोनोमी (Provincial outonomy), प्रान्तीय स्वराज्य देने के पहिले कहा करती थी। उनका यह कहना था कि हमारे देश के आदमी इस काबिल नहीं हैं जो शासन का काम कर सकें। लेकिन आज वह मानते हैं कि हमारे आदमी इस काबिल हैं कि इस जगह बैठ कर सारे प्रान्त के लिये कानून बना सकें। जब आप यह मानते हैं कि देश में ऐसे योग्य आदमी हैं जो कानून बना सकने हैं तो क्या आपको थोड़े से आदमी नहीं मिल सकते जो जूरी का काम कर सकें। मैं आप से पूछता हूँ कि अगर आपको जूरर बना दिया जाये तो क्या आप खुद ईमानदारी से फ़ैसला नहीं कर सकते हैं। मैजिस्ट्रेटों की अदालत के फ़ैसलों के बारे में असेसर और जूरी का सवाल पैदा नहीं होता है। आनरेरी मैजिस्ट्रेट के तरीके को अब आप बेंच मैजिस्ट्रेटों के तरीके में बदल रहे हैं। अगर आप यह नसलीम करते हैं कि एक मैजिस्ट्रेट के फ़ैसले में बेंच मैजिस्ट्रेटों का फ़ैसला अच्छा होगा तो क्या जब जूरी में ३-४ आदमी बैठेंगे तो एक अकेले बज से ज्यादा अच्छा फ़ैसला न कर सकेंगे। मैं तो यह समझता हूँ कि आज कांग्रेस गवर्नमेन्ट के समय में हमारा यह फ़र्ज है कि सिविल सर्विस वालों

[Shri Bans Gopal]

को बिल्कुल खत्म करके उनके सब अख्तियारात अपने हाथ में लावें। हमें अपने भाइयों को इस बात के लिये तैयार करना है कि वह ईसाफ़ करना सीखें। एक सज्जन ने यह जो फ़रमाया कि असेसर और जूरी में क्या फ़र्क है। मिस्टर वालफोर्ड साहब ने अभी अभी असेसरों की मुखालिफ़त की लेकिन उन्होंने भी जूरी की मुवाफ़िकत की। मैं भी असेसरों की मुखालिफ़त करता हूँ और वह इसलिये करता हूँ कि असेसरों को किसी क्रिस्म का अख्तियार नहीं है। उनकी राय लेना और उनकी राय लेकर उसे न मानना फ़िजूल का तमाशा है। मेरे लायक़ दोस्त ने बरेली के अपने तजुर्बात को पेश किया है। मैं नहीं समझता हूँ कि अगर बरेली में ईमानदार आदमी नहीं मिल सकते और बरेली का पूरा आवां खंजर है तो हम उसका ज़िम्मेवार किसी तरीक़े से सारे सूबे को नहीं कर सकते। मैं समझता हूँ कि जिन लोगों ने कानपुर, लखनऊ, इलाहाबाद के केसेज (cases) देखे हैं उनको तजुर्बा है कि वहाँ के जूरी साहबान ने बहुत अच्छी तरह से मामलात को समझा है और फ़ैसला दिया है। यह बात कि पुलिस के खिलाफ़ राय देने वाले जूरियों पर पुलिस ने पांच पांच सौ रुपए जुर्माना किए हैं आज तक ऐसे मुक़दमे देखने में नहीं आए और न हाई कोर्ट रूलिंग में ऐसे किसी मुक़दमे का ज़िक्र आया है। अगर मेरे लायक़ दोस्त का ऐसा ही तजुर्बा है तो आपको बरेली का ऐसा तजुर्बा मुबारक रहे। इसलिए मैं समझता हूँ कि जहाँ तक हो सके असेसरों के तरीक़े को भी हटा कर वहाँ भी जूरी मुक़रर करना चाहिये और जितने मुक़दमात सेशन जज साहबान के यहाँ हों वह जूरी द्वारा हों ताकि हिन्दुस्तानियों के इख्तियारात ब्यादा हों। एक यह एतराज किया गया है कि जूरी मुसलमान होते हैं तो हिन्दू उन पर शक करते हैं और जूरी हिन्दू होते हैं तो मुसलमानों को शक होता है। इस पर दरख्वास्तें गुज़रने लगती हैं। तो क्या सेशन जज साहबान के खिलाफ़ यह एतराजात पेश नहीं हो सकते हैं। अगर हिन्दू सेशन जज होता है तो मुसलमान मुलज़िम को शक पैदा होता है और मुसलमान सेशन जज होता है तो हिन्दू मुलज़िम को शक पैदा हो सकता है। तो क्या मैं यह मान लूँ कि सेशन जज न हिन्दू हों न मुसलमान हों बल्कि सारी पलटन की पलटन अंग्रेज़ों की विलायत से आकर सेशन जज हुआ करे। आज तक किसी हिन्दुस्तानी ने यह बात नहीं मानी। मुझे खुशी है कि हमारे हिन्दुस्तानी एसेम्बली के दक्कियानूसी इस बात की मुखालिफ़त कर रहे हैं। लेकिन मिस्टर वालफोर्ड साहब इस बात को तार्किक कर रहे हैं। यह कोई बात नहीं है कि अंग्रेज़ ही हमारा अच्छा फ़ैसला कर सकते हैं। मुसलमानियत की और हिन्दुत्व की यह मनोवृत्ति (mentality) अर्थात् साम्प्रदायिक मनोवृत्ति (communalistic mentality) जिसे मैं इस एसेम्बली में देख रहा हूँ हमारी राष्ट्रीयता को सत्यानाश कर रही है और इसी लिये हर मसले पर मुस्लिम लीग के सदस्य बड़े जोश खरोश से बातें करते हैं। हमें ठंडे दिल से इस बात पर विश्वास रखना चाहिये कि जो ईसाफ़ की कुर्सी पर बिठाया जायगा वह जरूर इन्साफ़ करेगा। इस वक़्त भी हमारे पास काफ़ी लायक़ आदमी मौजूद हैं और हम ऐसी कोशिश करेंगे कि उनको अधिक इख्तिया-

مانندہ تاکی انکو अधिकारी के सम्मिल करने का मौका मिले। मुझे उम्मीद है कि हम सब हिन्दुस्तानी मिलकर उन अंग्रेजी नरकों को हटा देंगे और जहां तक हो सकेगा इन्साफ करने का काम नरकों का निकालेंगे जिससे हिन्दुस्तानी हिन्दुस्तानियों के साथ इन्साफ कर सकेंगे और हमारे सब आदमियों के साथ इन्साफ हो सकेंगे।

Shri Bans Gopal

نہی دس نہ پتا -

حد دیتی رہیں صاحب -

جہاں تک اس دست موشن کے اصول کا تعلق ہے سبھی سمجھوں ہے جنہوں نے اس کٹ موشن کے موافق بات کہی اس بات کو تسلیم کیا ہے کہ بذات خود یہہ اصول بہت اچھا ہے اور اُن کو اس اصول کے خلاف کوئی شکایت نہیں ہے۔ وہ یہہ سوچ رہے ہیں کہ جو ری کا طریقہ بہت اچھا ہے لیکن اُن کا صرف یہہ اعتراض ہے کہ عدورسن میں کافی لائق آدمی نہیں ملتے ہیں اور جو آدمی ملتے ہیں وہ پولیس یا دیگر رات سے خالی نہیں ہونگے۔ یہہ تو وہی دلیل ہے جو برٹش سرکار کچھ دن پہلے پرووینسیل اٹوٹومی (Provincial Autonomy) پر اٹا یہہ سوچا دینے کے پہلے کہا کرتی تھی اُن کا یہہ کہنا تھا کہ ہمارے دیس کے آدمی اس قابل نہیں ہیں جو شاسن کا کام کرسکیں۔ لیکن آج وہ ماننے ہیں کہ ہمارے آدمی اس قابل ہیں کہ اس حکمہ دیس کے سارے پروانٹ کے لیئے قانون بناسکیں۔ جب آپ یہہ مانتے ہیں کہ دیس میں سے یہہ می میں جو قانون بناسکتے ہیں تو کیا آپ کو تھوڑے

سے آدمی نہیں مل سکتے جو جو ری کا کام کرسکیں۔ میں آپ سے پوچھتا ہوں کہ اگر آپ کو جوڑر بنا دیا جائے تو کیا آپ خود ایمانداري سے فیصلہ نہیں کرسکتے ہیں۔ محسوریتوں کی عدالت کے فیصلوں کے بارے میں اسپس اور جو ری کا سوال پیدا نہیں ہوتا ہے۔ آنریری محسوریت کے طریقے کو اب آپ بچے محسوریتوں کے طریقے میں بدل رہے ہیں۔ اگر آپ یہہ تسلیم کرتے ہیں کہ ایک محسوریت کے فیصلے سے بچے محسوریتوں کا فیصلہ اچھا ہوگا تو کیا جو ری میں تین چار آدمی بیٹھیں گے تو ایک اکیلے حج سے زیادہ اچھا فیصلہ نہ کرسکیں گے۔ میں تو یہہ سمجھتا ہوں کہ آج کانگریس گورنمنٹ کے سہے میں ہمارا یہہ فرض ہے کہ سول سروس والوں کو بالکل ختم کر کے اُن کے سب اختیارات اپنے ہاتھ میں لادیں۔ ہمیں اپنے بھائیوں کو اس بات کے لیئے تیار کرنا ہے کہ وہ انصاف کرنا سیکھیں۔ ایک سجن نے یہہ جو فرمایا کہ اسپس اور جو ری میں کیا فرق ہے۔ مسٹر وال فورڈ صاحب نے ابھی ابھی اسپسوں کی مخالفت کی لیکن اُنہوں نے یہی جو ری کی موافقت کی۔ میں یہی اسپسوں کی مخالفت کرتا ہوں اور وہ اس لیئے کرتا ہوں کہ اسپسوں کو کسی قسم کا اختیار نہیں ہے۔ اُن کی رائے لینا اور اُن کی رائے لیکن اسے نہ ماننا اصول کا

[Shri Bans Gopal]

تماشہ ہے۔ میرے لائق دوست نے ہریلی کے اپنے تجربات کو پیش کیا ہے۔ میں نہیں سمجھتا ہوں کہ اگر ہریلی میں ایماندار آدمی نہیں مل سکتے اور ہریلی کا پورا آواں کینجر ہے تو ہم اس کا ذمہ دار کسی طریقہ سے سارے صوبے کو نہیں کر سکتے۔ میں سمجھتا ہوں کہ جن لوگوں نے کانپور — لکھنؤ — اٹھ آمان کے کیسیز (cases) دیکھے ہیں ان کو تجربہ ہے کہ وہاں کے جوڑ صاحبان نے بہت اچھی طرح سے معاملات کو سمجھا ہے اور فیصلہ دیا ہے۔ یہ بات کہ پولیس کے خلاف رائے دینے والے جوڑیوں پر پولیس نے پانچ پانچ سو روپیہ جرمانہ کیڑے ہیں آج تک ایسے مقدمہ دیکھنے میں نہیں آئے اور نہ ہائی کورٹ رولنگ میں ایسے کسی مقدمہ کا ذکر آیا ہے۔ اگر میرے لائق دوست کا ایسا ہی تجربہ ہے تو آپ کو ہریلی کا ایسا تجربہ مبرک رہے۔ اس لینے میں سمجھتا ہوں کہ جہاں تک ہوسکے اسیسر کے طریقے کو بھی ہٹا کر وہاں بھی جوڑی مقرر کرنا چاہیئے اور جتنے مقدمات سشن جج صاحبان کے یہاں ہیں وہ جوڑی دھارا ہوں تاکہ ہندوستانیوں کے اختیارات زیادہ ہوں ایک یہہ اعتراض کیا گیا ہے کہ جوڑ مسلمان ہوتے ہیں تو ہندو ان پر شک کرتے ہیں اور جوڑ ہندو ہوتے ہیں تو مسلمانوں کو شک ہوتا ہے۔ اس پر درخواستیں گذرنے لگتی ہیں۔ تو کیا سشن جج صاحبان کے خلاف یہہ اعتراضات پیش نہیں ہوسکتے ہیں۔ اگر ہندو سشن جج ہوتا ہے تو مسلمان ملزم کو شک پیدا ہوتا ہے اور مسلمان سشن جج ہوتا ہے تو ہندو ملزم کو شک پیدا ہو سکتا ہے۔ تو کیا میں یہہ مان لوں کہ سشن جج نہ ہندو ہوں نہ مسلمان ہوں بلکہ ساری پلٹن کی پلٹن انگریزوں کی ولایت سے آکر سشن جج ہوا کرے۔ آج تک کسی ہندوستانی نے یہہ بات نہیں مانی۔ مجھے خوشی ہے کہ ہمارے ہندوستانی اسمبلی کے دقیانوسی اس بات کی مخالفت کر رہے ہیں۔ لیکن مسٹر وال فورڈ صاحب اس بات کی تائید کر رہے ہیں۔ یہہ کوئی بات نہیں ہے کہ انگریز ہی ہمارا اچھا فیصلہ کر سکتے ہیں۔ مسلمانیت کسی اور ہندویت کی یہہ منورتنی (mentality) ارتقات سمیر دائک منورتنی (communalistic mentality) جسے میں اس اسمبلی میں دیکھ رہا ہوں ہماری راشٹرنیٹا کو ستیا ناش کر رہی ہے اور اسی لئے ہر مسئلے پر مسلم لیگ کے سدیس بڑے جوش و خروش سے باتیں کرتے ہیں۔ ہمیں ہندو دل سے اس بات پر دھواں رکھنا چاہیئے کہ جو انصاف کی کرسی پر بیٹھایا جائے گا وہ ضرور انصاف کرے گا۔ اس وقت بھی ہمارے پاس کافی لایق آدمی موجود ہیں اور ہم ایسی کوشش کریں گے کہ ان کو ادھک اختیارات دیں تاکہ ان کو ادھکاروں کے استعمال کرنے کا موقع ملے۔ مجھے اُمید ہے کہ ہم سب

دوست، انہی ملک۔ کوئی صدموں کو مدد ملے اور حیران تک نہ ہو سکے نہ ایصاف کہے کا ایسا! خیر، یہ کہ جس میں دوست، انہی دوست، یہ کہ کے یہ کہ انتہا کہ کہیں کہ اور ہماری یہ کہ ایصاف نہ ہو سکے نہ -

Mr Zahirul Hasnain Lar: - , I

The Deputy Speaker In question and answer.

The q. is used out and a need to.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : — مولوی عزیز احمد خان —

حدائق والا — میں ابتدا میں یہی یہ توقع کرتا تھا کہ میں یہ س کے واسطے
 اتنے دنوں میں معصومیت میں کیا تھا اور دنیا تھا کہ مدت سرحد تک ہم جوڑی
 کے سرحد و اس صبح 'چما طریقہ' سے سمجھ رہے تھے کہ اُس کے سرحد اور میں اور
 حادیوں میں تھے ہیں اور ہم نے یہی کوشش کی کہ کہ ا کہ ہمارے صلح میں
 اور ہمارے عہدے میں اس چیز کو جاری کر دیا گئے۔ لہذا مکتبہ کوئی تعجب
 نہیں ہوا تھا جس شخص کو دیکھتا تھا کہ تشدد کی وجہ سے مکتبہ دیکھ
 رہے ہیں اور میری تقریب یہ کہ 'اولہ' کے واسطے تیار ہو گئے کہ درحقیقت یہ
 فرقتوار نہ۔ مگر جس سے یہ اعتبار پیدا ہوا — میں نے دیکھا ہے اور کم از کم
 آپ سے یہی کہہوں اور صوف میں پڑھا ہوگا کہ شتر مرغ کا اگر کوئی آدمی پیچھا
 کرے تو وہ چھاتی میں حا کہ اپنا سر چھپا لیتا ہے اور سمجھتا ہے کہ دنیا میں
 اس کو اب کوئی نہیں دیکھ رہا ہے۔ تو ہمارے دماغ میں اس قسم کا تعصب
 پیدا ہو جاتا ہے کہ اگر ہم اُس تعصب کو روز روشن کی طرح دکھائیں تو یہی ہم
 اُس کے غلطی کو تسلیم کرے کہ لیدئے تیار نہیں ہوتے۔ جو صاحب کہنے ہیں کہ
 جوڑی نے بہت سے مقدمات کامیاب ہوتے ہیں وہ ایک بھی مقدمہ ایسا پیش نہیں
 کر سکتے اور میں پچاس مقدمات بتاؤں کہ جب نے جب ایڈریس (address) کیا اور
 جوڑی کو ایک جانب رائے دیدے کا اشارہ کیا تو جوڑی نے کسی نہ کسی وجہ سے
 ورڈکٹ (verdict) اُس کے خلاف دیدیا ہے۔ حقیقت میں جوڑی میں دو ہمارے
 آدمی ہوتے ہیں وہ انہی صلاحیت نہیں رکھتے جتنا کہ ہم کو اعتبار جوڑرس (jurors)
 پر کرنے کے لیے ضروری ہے۔ لیکن میں سمجھتا ہوں کہ فرقتوارانہ دماغ کا ثبوت
 اس بات میں ملتا ہے کہ اگر معمول بات یہی ہو تو اس کو رد کیا جاتا ہے۔ یہ
 فرقتوارانہ دماغ نہیں ہے کہ سمجھ و سچ سمجھا جائے بلکہ فرقتوارانہ دماغ یہ ہے کہ
 ناحق کو حق سمجھا دئے۔ آپ اُن اِصلاح میں جائیے جہاں یہ طریقہ رائج
 ہے تو آپ کو ۱۵۰ م سے کم ایسے مقدمات ملیں گے جہاں چاہے ہوں یا مسلمان

[Maulvi Aziz Ahmad Khan]

جنہوں نے اس مضمون کی درخواستیں دی ہونگی کہ ہم کو فرقہ دارانہ رجوعہ سے جوری پر اعتبار نہیں ہے۔ آپ یہہ فرما سکتے ہیں کہ یہہ درخواستیں جج کے خلاف بھی دی جاسکتی ہیں۔ لیکن ہم کو جو رس اور جج میں فرق کرا چاہیئے۔ جج وہ آدمی ہوتا ہے جو مدت مزید کی تعلیم پائے ہوئے ہوتا ہے اور ہائیکورٹ کا پابند ہوتا ہے۔ لیکن جوری میں وہ لوگ ہوتے ہیں جو تعلیم و تربیت سے بے بہرہ ہوتے ہیں۔ بریلی کے جو رس کے متعلق میں عرض کرتا ہوں کہ آٹھ سو جو رس فہرست پر ہیں اُن میں ایک بھی ایف اے پاس نہیں ہے اور دس سے زیادہ انٹرنس پاس نہ ہونگے اور آدھے سے زیادہ ایسے ہیں جو دستخط کرنے سے زیادہ کچھ نہیں جانتے۔ اُن میں سے بیشتر اُس قسم کے ہیں جن کی مہرے خیال سے بہت ہی قلیل آمدنی ہے اور جن میں شاید کوئی اعلیٰ تعلیم یافتہ نہیں ہے اور اعلیٰ قسم کے گروہ میں نہیں ہے۔ میں عرض کرونگا کہ ان کو اگر ترک کر دیا جائے تو میں کہتا ہوں کہ آدمی نہیں ملینگے۔ اگر آدمی ملتے ہوتے تو وہاں کے حنام ایسے احمق نہ تھے کہ ان کی درجہ کے آدمی تلاش کرتے۔ آپ اندازہ کیجیئے۔ کہ تعلیم یافتہ آدمی چند سو بریلی میں ہونگے لیکن اُن میں سے دس سو ایسے ہونگے جو قانون کا پیشہ کرتے ہیں۔ اُن کا کام نہیں لے سکتے۔ چند ایسے ہونگے جو ملازمت میں ہیں اور اُس میں شک نہیں کہ وہ دہشتہ قسم کے آدمی ہیں لیکن ملازمت میں ہونے کی وجہ سے اُن لوگوں سے یہہ کام نہیں لیا جاسکتا۔ جن لوگوں سے یہہ کام لیا جاتا ہے اُن کا مقابلہ جج سے آپ کرتے ہیں یہہ صحیح نہیں ہے۔ جج ایک اعلیٰ تعلیم یافتہ ہوتا ہے اور اُس کو انڈیا تجربہ عدالت کے کام چلائیگا ہوتا ہے کہ اُس پر اعتراض نہیں کیا جاسکتا۔ تو میں کہتا ہوں کہ یہہ مبالغہ آمیز اعتراض ہے اور اُس پر نہیں ہونا چاہیئے۔ میں عرض کرتا ہوں کہ یہہ واقعات کو فراموش کرنا ہوگا۔ آپ سمجھتے ہیں کہ الہ آباد میں ہندو جو رہتے ہیں اور مسلمان جو رہتے ہیں تو۔ کیا آج کی فضا میں ہندو جو مسلمان کے خلاف صحیح فیصلہ کریگا یا مسلمان جو ہندو کے خلاف صحیح فیصلہ کریسکیگا۔ میں یہہ کہتا ہوں کہ الہ آباد میں یہہ حالات موجود ہیں۔ اُن کے جوں سے انکار نہیں کیا جاسکتا۔ جن کے جذبات اتنے مشتعل ہو چکے ہوں ان سے انصاف کی توقع فضول ہے۔ انصاف اِس قسم کی چیز ہے کہ ایک بیکمناہ آدمی کو سزا دیدینا دس گمہگار آدمیوں کے چھوٹ جانے سے زیادہ خراب ہے۔ لہذا میں یہہ عرض کرونگا کہ اگر ہم انسان کی آزادی کا پورا لحاظ کرتے ہیں تو انصاف کو بالاتر مقام پر رکھنا چاہیئے جہاں پر شک و شبہ کی گنجائش باقی نہ رہے۔ میں یہہ کہونگا کہ ہم جوری کے قرائل کو تیار نہیں ہیں۔ دوسری طرف سے یہہ کہا گیا ہے کہ اس قول کا نتیجہ یہہ کہتا ہوتا ہے کہ ہمارا ملک سوراچ کے واسطے تیار نہیں ہے۔ آپ غور فرمائیے۔ سوراچ کے واسطے آپ کا ملک تیار ہے۔ مگر تو یہہ کہتا تھا کہ تیار ہے اور اس ہی لیئے میں نے کانستٹیوٹ اسمبلی کی تجویز میں یہہ ترمیم پیش کی تھی کہ لفظ فوراً اضافہ کر دیا جائے۔ مگر اُس وقت کانگریسی صاحبان نے یہہ جواب دیا تھا کہ ہم تیار نہیں ہیں۔ کل تو ملک تیار نہیں تھا

اور آج تیار ہو گیا؟ بات یہ ہے کہ حقیقت حقیقت ہے اس کا حلیہ چاہیئے۔
نہ تو ہمیں ایسے جذبات پیدا کرنا چاہیئے اور نہ ایسے تعصبات کہ اگر کوئی
ہماری مہمی کے خلاف کچھ کہتا ہو تو کہہ دیا جائے کہ یہہ ہمارے خدشات کی
وجہ سے ایسا کہہ رہا ہے کیونکہ واقعہ واقعہ ہے۔ البتہ اگر دشواری ہو تو اس کا حل
نہ لانا چاہیئے۔ جو ری ٹرائل سے اور سو راج سے یہ تعلق ہے؟ جو ری ٹرائل سے
ہندوستان واقعہ نہیں ہے لیکن اپنے ملک پر حکومت کرنے سے عوازل بس سے
منک واقف ہے۔ جب سے ہندوستان پیدا ہوا ہے بچہ انگریزوں نے اس کی
قسمت کو نہیں لکھا تھا۔ حکومت کرنے کا تجربہ ہم کو ہزاروں برس تک رہا
اور بڑی حد تک ہم اس میں کامیاب بھی ہوئے۔ لیکن جو ری ٹرائل کی نشیہ
ہمیں ہندوستان کی تاریخ میں نہیں ملتی۔ یہہ دوسری بات ہے کہ ملک ہم
سے چھین دیا گیا لیکن جو ری کا اس سے کوئی تعلق نہیں ہے *

Mr. H. G. Walford :

مسٹر ایچ جی ولفورڈ —

کہا ہندوستان میں سوائے حکومت کرنے کے یہہ قابلیت نہیں رہی کہ سچ
اور جھوٹ کا اندازہ کر سکے؟ جو ری ٹرائل میں سوائے سچ اور جھوٹ کے اندازہ
کے اور کیا ہے؟

Maulvi Aziz Ahmad Khan :

مولوی عزیز احمد خان —

ہندوستان کے اندر بھی جیوتے ہوتے ہیں اور انکسٹان کے اندر بھی جیوتے ہیں لیکن
انہ آپ کا یہہ خیال ہے کہ انکسٹان کے اندر سب سچے اور ایماندار لوگ بسے ہیں اور
ہندوستان کے اندر سب جیوتے اور بے ایمان ہیں تو یہہ غلط استدلال ہے۔ میں پہلے
کہہ چکا ہوں کہ انکسٹان میں تعلیم یافتہ لوگ زیادہ ہونے کے وجہ سے وہاں بہتر قسم
کے آدمی زیادہ تعداد میں مل سکتے ہیں مگر یہاں اتنی زیادہ تعداد میں نہیں
مل سکتے۔ لیکن کیا اس بات سے انکار کیا جاسکتا ہے کہ ہمارے ملک کی حالت
جو ری ٹرائل کے مناسب نہیں ہے؟ میں عرض کوونکا کہ جو واقعات ہیں وہ ہمارے
سامنے ہیں اور ہم کو بتا رہے ہیں کہ وہ لوگ جن کو اپنی آبرو اپنی عزت اپنی
جان کی حفاظت روزمرہ عدالتوں میں کرنا پڑ رہی ہے وہ اس طریقہ پر خوش
نہیں ہیں۔ ہمارا تجربہ ہم کو بتاتا ہے کہ ان کو بد گمانیاں ہیں اور وہ غلط نہیں
ہیں ایسی حالت میں ہم کو اس طریقہ کو منسوخ کرنا چاہیئے اور اپنی عدالتوں
میں وہ فضا پیدا کرنا چاہیئے جس سے ہماری عدالتوں کے انصاف پر کوئی حرف
نہ آسکے۔

Maulvi Aziz Ahmad Khan: مولوی اذیز احمد خان:

جناب والا—میں ابتدا میں بھی یہ نہ بکتا کرتا تھا اور میں نے اپنے واسطے دھارم بھی
اپنی ماحولیات میں کیا تھا اور بتایا تھا کہ میں نے ماضی تک ہم جوری کے طریقے کو اس
ترتھ اچھا طریقہ سمجھتے رہے کہ ان کے طرفداروں میں اور حامیوں میں رہے ہیں اور ہم نے بڑی
کوشش کی کہ کم از کم ہمارے جیلوں میں اور ہمارے سب سے کم از کم کو جاری کر دیا
جائے۔ لیکن اب مجھ کو کوئی تاخیر نہیں ہوا تھا جب اب میں نے دیکھا تھا کہ تھانہ

[Maulvi Aziz Ahmad Khan]

की निगाह से मुझे देख रहे हैं और मेरी तकरीर पर यह इलजाम लगाने के वास्ते तैय्यार होंगे कि दरहकीकत यह फ़िक्रिवाराना दिमाग है जिससे यह एतराज पैदा हुआ। मैंने देखा है और कम अज कम आपने भी किताबों और किस्सों में पढ़ा होगा कि शुतुरमुर्ग का अगर कोई आदमी पीछा करे तो वह झाड़ी में जाकर अपना सर छिपा लेता है और समझता है कि दुनिया में उसको अब कोई नहीं देख रहा है। तो हमारे दिमाग में इस किस्म का तास्सुब पैदा हो जाता है कि अगर हम उस तास्सुब को रोज़ेरोशन की तरह दिखायें तो भी हम उसकी ग़लती को तसलीम करने के लिए तैय्यार नहीं होते। जो साहब कहते हैं कि जूरी के बहुत से मुक़दमात कामयाब होते हैं वह एक भी मुक़दमा ऐसा पेश नहीं कर सकते और मैं पचास मुक़दमात बता दूँ कि जज ने जब ऐड्रेस (address) किया और जूरी को एक जानिब राय देने का इशारा किया तो जूरी ने किसी न किसी वजह से वरडिक्ट (verdict) उसके खिलाफ़ दे दिया है। हकीकत में जूरी में जो हमारे आदमी होते हैं वह इतनी सलाहियत नहीं रखते जितना कि हमको एतबार जूरस पर करने के लिए जरूरी है। लेकिन मैं समझता हूँ कि फ़िक्रिवाराना दिमाग का सबूत इस बात में मिलता है कि अगर माकूल बात भी हो तो उसको रद किया जाता है। यह फ़िक्रिवाराना दिमाग नहीं है कि सच को सच समझा जाय बल्कि फ़िक्रिवाराना दिमाग यह है कि नाहक को हक़ समझा जाय। आप उन अज़ला में जाइए जहाँ यह तरीका रायज है तो आपको २५० कम से कम ऐसे मुक़दमात मिलेंगे जहाँ चाहे हिन्दू हों या मुसलमान जिन्होंने इस मज़मून की दरखवास्त दी होंगी कि हमको फ़िक्रिवाराना वजूह पर जूरी पर एतबार नहीं है। आप यह फ़रमा सकते हैं कि यह दरखवास्त जज के खिलाफ़ भी दी जा सकती है लेकिन हमको जूरस और जज में फ़र्क करना चाहिए। जज वह आदमी होता है जो मुद्दत मज़ीद की तालीम पाए हुए होता है और हाई कोर्ट का पाबंद होता है लेकिन जूरी में वह लोग होते हैं जो तालीम व तरबियत से बड़े बहरा होते हैं। बरेली के जूरस के मुतालिक मैं अर्ज करता हूँ कि आठ सौ जूरस फ़ेहेरिस्त पर हैं। उनमें एक भी एफ़० ए० पास नहीं है और दस से ज्यादा एन्ट्रैन्स पास न होंगे और आधे से ज्यादा ऐसे हैं जो दस्तख़त करने से ज्यादा कुछ नहीं जानते। उनमें से बेशतर इस किस्म के हैं जिनकी मेरे खयाल से बहुत ही क़लील आमदनी है और जिनमें शायद कोई आला तालीमयाफ़्ता नहीं है और आला किस्म के गिरोह में नहीं है। मैं अर्ज करूँगा कि इनको अगर तर्क कर दिया जाय तो मैं कहता हूँ कि आदमी नहीं मिलेंगे। अगर आदमी मिलते होते तो वहाँ के हुक्काम ऐसे अहमक़ न थे कि अदना दर्जे के आदमी तलाश करते। आप अन्दाज़ा कीजिए कि तालीमयाफ़्ता आदमी चन्द सौ बरेली में होंगे लेकिन उनमें से दो सौ ऐसे होंगे जो क़ानून का पेशा करते हैं। उनसे जूरी का काम नहीं ले सकते। चन्द ऐसे होंगे जो मुलाज़िमत में हैं और इसमें शक़ नहीं कि वह बेहतर किस्म के आदमी हैं लेकिन मुलाज़िमत में होने की वजह से उन लोगों से यह काम नहीं लिया जा सकता। जिन लोगों से यह काम लिया जाता है उनका मुकाबिला जज से आप करते हैं, यह सही नहीं है। जज एक आला तालीमयाफ़्ता होता है और उसको इतना तज़ुर्बा अदालत के काम चलाने का होता है कि उस पर एतराज नहीं किया जा सकता। तो मैं कहता हूँ कि यह मुबालिगा अमेज़ एतराज है और उस पर नहीं होना चाहिए। मैं अर्ज करता हूँ कि यह वाक़यात को फ़रामोश करना होगा। आप समझते हैं कि इलाहाबाद में हिन्दू जूरर भी हैं और मुसलमान जूरर भी हैं, तो क्या आज की फ़िज़ा में हिन्दू जूरर मुसलमान के खिलाफ़ सही फ़ैसला करेगा या मुसलमान जूरर हिन्दू के खिलाफ़ सही फ़ैसला कर सकेगा। मैं यह कहता हूँ कि इलाहाबाद में ये हालात मौजूद हैं। उनके वजूद से इन्कार नहीं किया जा सकता। जिन लोगों के जज़्बात इतने मुश्तअल हो चुके हों उनसे इन्साफ़ की तवक्क़ो फ़िज़ूल है। इन्साफ़ इस किस्म की चीज़ है

कि एक वंशज अर्द्ध-मर्त्य की वजह से इस दुष्ट लक्षण को अर्द्ध-मर्त्य के छुट जाने से उद्धार पा रहा है।
 तब जो मर्त्य अर्द्ध-मर्त्य की अर्द्ध-मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है, जो उद्धार
 को उद्धार कर लेना उस दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 मर्त्य कहता कि हम जूरी की टाउल में [1] मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 है कि हम को मर्त्य की वजह से उद्धार पा रहा है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 कि नैद्यार है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 थी कि लक्षण मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है। मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 था कि हम नैद्यार नहीं है। कल नौ मुक्त नैद्यार नहीं था और आज नैद्यार हो गया? बात
 यह है कि हमें कल नैद्यार नहीं है। हमको जायजा लेना चाहिए। न तो हमें ऐसी वजह न रेंदा कर लेना
 चाहिए और न ऐसी वजह नैद्यार कि अगर कोई हमारी मर्त्य के खिलाफ कुछ कहना हो तो वह
 दिया जाय कि यह फिकोवागना मर्त्य की वजह से ऐसा कह रहा है, क्योंकि मर्त्य वजह
 है। अलबत्ता अगर दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है, मर्त्य दुष्ट लक्षण की वजह से उद्धार पा रहा है।
 से क्या नानुक्त है? जूरी टाउल में हिन्दुस्तान वजह नहीं है लेकिन अपने मुक्त पर हिन्दुस्तान
 करने से हजारों वर्ष से मुक्त वजह है, जब से हिन्दुस्तान रेंदा हुआ है। कुछ अंग्रेजों ने
 उनकी किस्मत को नहीं लिखा था। हिन्दुस्तान करने का नज्वा हमको हजारों वर्ष तक रहा
 और वहीं हम तक हम अपने काम पर वजह है, लेकिन जूरी टाउल की वजह से हमें हिन्दुस्तान की
 नारीय में नहीं मिलती। यह हमारी बात है कि मुक्त हमने छुट दिया गया लेकिन जूरी का
 इसमें कोई नानुक्त नहीं है।

Mr. H. G. Walford : मिस्टर एच० जी० वालफोर्ड :

क्या हिन्दुस्नान में सिवाय हुकूमत करने के यह काविलियन नहीं गृही कि सब और झूठ का अन्दाजा कर सके ? जूरी टायल में सिवाय सब और झूठ के अन्दाजे के और क्या है ?

Maulvi Aziz Ahmad Khan : मौलवी अजीज़ अहमद खा :

हिन्दुस्तान के अन्दर भी झूठे होने हैं और इंगलिस्तान के अन्दर भी झूठे हैं लेकिन अगर आपका यह स्थान है कि इंगलिस्तान के अन्दर सब सच्चे और ईमानदार लोग बसते हैं और हिन्दु-स्तान के अन्दर सब झूठे और बेईमान हैं तो यह गलत इम्तदाल है। मैं पहले कह चुका हूँ कि इंगलिस्तान में तालीमयापना लोग होने की वजह से वहाँ बेहतरीन किस्म के आदमी ज्यादा तादाद में मिल सकते हैं, मगर यहाँ उनकी ज्यादा तादाद में नहीं मिल सकते। लेकिन क्या इस बात में इन्कार किया जा सकता है कि हमारे मुल्क की हालत जूरी ट्रायल के मुनासिब नहीं है। मैं अर्ज करूँगा कि जो वाकयात हैं वह हमारे सामने हैं और हमको बतला रहे हैं कि वह लोग जिनको अपनी आबरू, अपनी इज्जत, अपनी जान की हिफाजत रोजमर्रा अदालतों में करना पड़ रही है वह इस तरीके पर खुश नहीं हैं। हमारा तजुर्बा हमको बतलाना है कि उनको बदगुमानिया है और वह गलत नहीं है। ऐसी हालत में हमको इस तरीके को मन्सूख करना चाहिए और अपनी अदालतों में वह फ़िज्जा पैदा करना चाहिए जिसमें हमारी अदालतों के इन्साफ पर कोई हरफ न आ सके।

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, the speeches have been of the usual description, namely, differences of opinion on an important subject like this which was to be expected. I am rather sorry that many other honourable members were not permitted to take part in the debate.

[The Hon'ble the Minister of Justice]

because of the closure motion, otherwise I would have welcomed an expression of opinion on a wider scale. I say so because, as I informed the House some time ago, the Government circularized that opinions not only on the question of assessors but also on the question of the extension of the system of trial by jury were required, and opinions which have been received from the legal profession—the Bench and the Bar both—are divergent. I would have welcomed assistance from this House in the expression of opinion to enable the Government to come to some definite conclusion in the matter. I may say without committing myself to any definite opinion one way or the other at this stage that I am sorry to see that the experience of my honourable friend from Bareilly seems to have been exceptionally unfortunate and it may be that in the cases which he conducted in Bareilly he had the good fortune or he had the ill-luck of having a set of jurors whom he could not trust.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : I am watching, Sir, cases conducted by others and not by me personally.

The Hon'ble the Minister of Justice : That weakens your argument, because hearsay is no evidence.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : But I am watching them with my own eyes.

The Hon'ble the Minister of Justice : I would have attached more value to the opinion of my honourable friend if he had told us that in cases which he conducted himself his experience had been, well, the reverse of fortunate. My honourable friend who comes from Hamirpur or the Jhansi Division has not seen a jury working at all and therefore so far as his opinions are concerned they are derived from light of nature, I mean to say, that his own experience was from books or from the viciousness of Indian nature and therefore he is compelled to say that that system will not work. Now coming back to Bareilly again, when my honourable friend was speaking I was just turning over the opinions which had been received. I find that Mr. Plowden was the Sessions Judge of Bareilly for over six years. When he came to Bareilly he came with a prejudice against the jury system because the moment you ask a Civilian Judge the first impression would be that in India a jury would not work at all.

Now Mr. Plowden says, “ I was District Judge of Bareilly for six years where the jury system was working in specified cases and although the system worked better than I expected on my arrival, it was not satisfactory.”

Now that does not mean such a wholesale condemnation as was expressed by my honourable friend from Bareilly. It worked better, though according to Mr. Plowden's standard of excellence it was not quite satisfactory. The District Magistrate of Bareilly, who probably is conversant through the police with the jurors who are approached or influenced on the side of the accused says, “ I have the honour to state that my predecessor consulted two of my most experienced deputy collectors and their views are more or less in agreement. Both the deputy collectors agree that the jury system should be extended to all districts in the province and to all classes of cases with the exception of cases punishable with death. One deputy collector considers that such cases should also

be tried by jury. I agree that the jury system should be extended to all districts with certain reservations—the reservation being that where the number of suitable men are available to act as jurors."

I am not saying that I attach greater value to this opinion than the opinion expressed by my hon. friend from London. I am only making a present of these views. I am not saying that the diversity of opinion is a matter for regret and it has not to be so.

—H. R. D. S. —
Muslims because Bar is a large population of Muslims, who are capable of distinguishing truth from falsehood. Now it is not a really communal matter at all. I think that the system of jury is really the extension of the doctrine of citizenship and personally I should think that it would be all to the good if we could extend the system of trial by jury as widely as possible. We are not wedded to any particular system. My aim is, I believe everybody on this side of the House and on the other side of the House—it is not a party matter—and we are not a party, all of us, that the administration of justice in our country should be pure and should be undisturbed in any way and undistorted by any outside influence and that every accused—whether he be a Muslim or whether he be a Hindu—should have satisfaction that he is having a square deal. If it were left to me personally, I would make it a point that every Hindu accused should be tried by Muslim jurors and every Muslim accused should be tried by Hindu jurors and I should like to see how far these people could go in administering justice in any particular cases. I, on the other hand, am definitely of the opinion that the majority should give responsibility then you will find that the people whom you distrust now will come up to the highest possible standard the moment it becomes a question of a decision being given between them and their God as to whether a particular man is guilty or not guilty. I would ask the House not to be distrustful of their own country-men in this way. Then Sir, coming to the allegations that juries commit injustices and irregularities, I would suggest that all that can be cured. The House would recollect that even in England which is supposed to be so much advanced, it was found necessary to have a court of criminal appeal and there the accused when he is wrongly convicted can go and apply or leave to appeal from the appellate court even on facts. Therefore, it may be possible, it may be one solution to extend the system of trial by jury in our province as well as to modify the provisions in the Code of Criminal Procedure relating to appeals, and in order to prevent miscarriage of justice to make the provisions relating to appeal wider so that in a few years it might be known that no miscarriages occur and the High Court and the Chief Court may be able to correct any mistakes. Then there is another thing which ought to be remembered, when it is said that jurors have not been able to do justice it should also be remembered that the art of charging a jury on the part of a Judge is also a difficult art. In England you find that judges are drawn from the Bar and they are the most experienced members of the Bar. They can make up their mind while the trial is proceeding and they can put the case fairly and adequately before the jury as soon as the evidence closes; while many of the Judges—I put it in this way—are not sufficiently acquainted with the art of charging a jury. I have heard,

I have no personal knowledge, but I have heard that whenever the evidence closes, the addresses for the counsel for the prosecution and the defence close, the judge does not proceed at once to charge the jury. He retires to his room and he writes out what is supposed to be the heads of charges to the jury and he comes back either that very afternoon or the next morning and then some Judges translate what had been written in the written charge; some even do not take the trouble of translating, and they perform the charging business so to say most perfunctorily; while other judges deal adequately with the matter. I am convinced that if you have a careful judge who places the evidence on both sides fairly and squarely before a jury, not trying to influence them, but acting as a sort—as it has been said in England—of a thirteenth jurymen, as another jurymen saying to them, “well this is the evidence. these are the points for the defence; these are the points for the prosecution, this is what I think of the matter as a man of the world; you are not bound by my opinion, well this is what I think about it”; you will find that he will be able to guide the jury to a correct determination in that case. I can only say on this cut motion that Government is considering the whole of this question most carefully. We have received opinions from persons qualified to give us assistance and advice. It shall be the duty of Government to come to some conclusions in this matter soon, in the course of some weeks or a few months, and whenever conclusions are reached and Government is able to take a decision I shall put the matter before the House for its acceptance.

Maulvi Aziz Ahmad Khan :

وای عزیز احمد خاں — جناب والا — میں کوئی تقریر نہیں کرنا چاہتا ہوں — آنریبل ممبر صاحب نے جو ارشاد فرمایا ہے اُس کے سلسلہ میں مجھے فقط اتنی ذرا سی بات عرض کرنا ہے کہ میرا موشن چونکہ تجربہ کے متعلق تھا —

Maulvi Aziz Ahmad Khan : मौलवी अजीज अहमद खां :

जनाब वाला—मैं कोई तक्रीर नहीं करना चाहता हूँ। आनरेबुल वज़ीर साहब ने जो इरशाद फ़रमाया है उसके सिलसिले में मुझे फ़क़त इतनी ज़रा सी बात अर्ज़ करना है कि मेरा मोशन चूँकि तज़ुर्बे के मुताल्लिक था।

The Hon'ble the Minister of Justice Is the honourable member making a speech ?

Maulvi Aziz Ahmad Khan : Not at all. — وای عزیز احمد خاں — میں یہ عرض کر رہا تھا کہ چونکہ آپ کا بیان میرے اطمینان کے قابل ہے اسلئے میں اپنے موشن کو واپس لینا ہوں —

Maulvi Aziz Ahmad Khan : Not at all.

मौलवी अजीज अहमद खां : मैं यह अर्ज़ कर रहा था कि चूँकि आपका बयान मेरे इत्मीनान के क़ाबिल है इसलिए मैं अपने मोशन को वापस लेता हूँ।

The motion was, by leave withdrawn.

The Deputy Speaker : The other cut motions will be taken up tomorrow, but before we adjourn we have to finish one item of business

...the Advisory Committee on the ...
...the ...
...the ...

Mr Zahirul Hasnain Lari I + 1 + e r - d : b

The Deputy Speaker I

W E L L E R

1. He was returned at 510, m. to the following day.

LUCKNOW
The 30th March, 1857

G S K HYDRIE

APPENDIX A

(See page, 626 *supra*)

Statement showing replies to starred questions nos. 39—41 for 30th March, 1938, asked by SHRI KRISHNA CHANDRA

Starred question no. 39	Starred question no. 40				Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tender of the full estimated work in each case	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted
(1) Remodelling up-stream floor bays nos. 5, to 8 Bhabra Power House.	Rs. 24,638	Lala Ganga Saran .. Lala Gauri Shankar and .. Bishan Das. Sardar Phumman Singh ..	Rs. a. p. 9,214 0 0 9,503 0 0 11,129 0 0	Rs. a. p. 9,503 0 0	The rate for night work tendered by the lowest tenderer, Lala Ganga Saran, was higher than that tendered for by Lala Gauri Shankar and Bishan Das and it was uncertain how much this would involve in actual execution. Also Lala Ganga Saran had given considerable trouble on a previous work which had been entrusted to him and his organization was not considered suitable for the work.
(2) Constructing a bund to join Bedan no. 1 with Afflux, bund.	2,422	Lala Kundan Singh .. Lala Atma Ram .. Lala Kalu Ram .. Lala Ganga Saran .. Lala Jaimal Singh .. M. Abdulla ..	Rs. a. p. 1,451 0 0 849 0 0 1,346 0 0 1,405 0 0 1,921 0 0 1,508 0 0	1,346 0 0	The rate tendered by Lala Atma Ram for one of the main items, viz. 'pitching including carriage of boulders from stock' was extraordinarily low and considered impossible for the proper execution of work.

(8) Building Supply
Bund, 1907-88.

6,797	Lala Harnam Singh ..	3,288 0 0	M. Abdulla ..	3,110 0 0	Lala Gauri Shanker and Bishan Das had recently been given a large contract for supply of timber for Kumbh Mela at Harwar in 1904 and were not considered so suitable for this work. The second lowest tenderer, M. Abdulla, had good experience of the work required and the actual difference in the cost of work in execution was expected to be less than the apparent difference between the total amount of his tender and that of Lala Gauri Shanker and Bishan Das.
	Sardar Daulet Singh ..	3,480 0 0			
	M. Abdulla ..	3,110 0 0			
	Lala Gauri Shanker and Bishan Das.	2,960 0 0			

(4) Constructing Sub-divisional Officer's residence at Dehra Dun, Upper Division, Eastern Jumna Canal.

10,048	Roofi Saran ..	8,708 0 0	Roofi Saran ..	8,708 0 0	The lowest tender was that of Thakur Gulab Singh. He was not considered a suitable man for the contract as he was quite ignorant of the class of work required, hence the contract was given to the next lowest tenderer.
	Qadar Raza ..	9,063 0 0			
	Pandit Ram Dayal ..	8,831 0 0			
	Thakur Gulab Singh ..	8,479 0 0			
	Thakur Kalam Singh ..	8,851 0 0			
	Lachman Das Gupta ..	8,820 0 0			
	Gauri Shanker and Bishan Das.	9,447 0 0			

(5) Supplying bricks at Shahdipur Kila, Mat Branch Division, Ganges Canal.

7,500	Kesho Das ..	8,014 0 0	Krishna Chandra	7,465 0 0	Two lakh of bricks, out of seven lakh tendered for, were required to be supplied urgently, viz within two months. Krishna Chandra who had already a kiln working at Sofi had all his labourers ready and proposed to supply the bricks within the specified time, whereas Phool Chand, the lowest tenderer was unable to arrange for the same in such a short time. Hence Phool Chand was not considered suitable.
	Phool Chand ..	6,914 0 0			
	Krishna Chandra ..	7,465 0 0			

Starred question no. 39	Starred question no. 40			Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given
	Rs.	Rs. a. p.		
(6) Constructing Angal Inspection House, Mat Branch Division, Ganges Canal.	12,000	Kesho Das .. .. 9,320 0 0 Babu Lal .. .. 9,526 0 0 Mool Chand Garga .. 8,617 0 0 K. C. Gaur .. .. 10,446 0 0 Lakhpat Rai .. .. 11,643 0 0 Prem Behari .. .. 10,543 0 0 Bhupal Singh .. .. 11,014 0 0 J. P. Mehta 9,443 0 0	Kesho Das ..	Rs. a. p. 9,320 0 0
(7) Constructing Khandauli Inspection House, Mat Branch Division, Ganges Canal	12,000	Man Singh and Damber Singh .. 8,865 0 0 Kanhya Lal .. .. 7,213 0 0 Babu Lal .. .. 8,731 0 0 Chhajjoo Mal and Sons .. 7,706 0 0 J. P. Mehta .. .. 8,487 0 0 K. C. Gaur .. .. 8,789 0 0 Prem Behari .. .. 9,807 0 0 Bhagwan Das Sharma .. 9,193 0 0 Davis Das & Bros. .. 9,247 0 0 Harcharan Lal .. .. 9,443 0 0 Anand Prakash .. .. 10,354 0 0 Bal Ram .. .. 11,400 0 0 Keshav Lal .. .. 12,000 0 0 Tori .. .. 11,400 0 0 Bhupal Singh 10,450 0 0	Damber Singh ..	8,865 0 0
(8) Protecting Tail fall Deocha Feeder.	58,178	R. C. Sharma and E. E. Wyld .. 21,853 0 0 R. N. Mathur .. .. 17,778 0 0 Munshi Ram Vorma and .. 21,287 0 0	R. C. Sharma and E. E. Wyld.	21,763 0 0
				On what grounds were the lowest tenders not accepted
				The lowest tenderer was a petty contractor who had never done any work of the kind. He was therefore not considered suitable and the contract was given to the next lowest tenderer.
				Damber Singh was known to the Executive Engineer and the Sub-divisional Officer as a reliable and a neat worker hence he was considered most suitable.
				The capabilities of other tenderers were not known and the nature of the work

(9) Labour shed no. 2 at Banbasa.	Dalip Singh Vaidh	Nanak Chand Khan Salub Shah Nawaz Shah.	2,914 0 0 3,032 0 0	Khan Salub Shah Nawaz Shah.	2,500 (includes certain additional items not originally contemplated.)	demanded that a contractor of known ability capable of completing it within the very limited time allowable should be chosen.
(10) Constructing out-houses, compound wall and roadway for II Class inspection house at Bareilly.	4,118	Mohammed Yakub Niaz Ahmad. Dori Lal contractor Shivs Rao Rahmat Hussain	2,401 0 0 2,392 0 0 2,367 0 0 2,292 11 0	Mohammad Yakub Niaz Ahmad, contractor.	2,401 0 0	Rahmat Hussain, contractor, did not deposit the earned money in full and only a few paid to earn it money at all, hence the tenders were rejected. Of the remaining two contractors the tender of Dori Lal was not accepted as he was previously unknown to the contractor and on detection was rejected.
(11) Constructing Spray Pond at Chaudh.	82,384	(1) Efficient Building Contractors. (2) Pandit Sukhan Lal (3) Madho Chaud, Jumnas Das, (4) Chaudhary Khannal (5) Mr. B. S. Sood (6) Mr. Badmuth Singh (7) Babu Sukumar Chaudra (8) Mr. Nihal Singh (9) Sardar Ishad Bough	21,113 0 0 21,700 0 0 21,464 0 0 20,116 0 0 21,400 0 0 22,661 0 0 20,949 0 0 21,423 0 0 22,023 0 0	The work was distributed half and half to (1) Babu Sukumar Chaudra, (2) Mr. Badmuth Singh.	10,114 0 0 10,475 0 0	The lowest tender was not accepted as the contractors did not deposit the money in full and only a few paid to earn it money at all, hence the tenders were rejected. Of the remaining two contractors the tender of Dori Lal was not accepted as he was previously unknown to the contractor and on detection was rejected.

Starred question no. 39	Starred question no. 40					Starred question no. 41
Names of works during the last 8 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case	Names of persons of firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted	
(12) Constructing Resident Engineer's residence at Ohandausi.	Ra. 9,841	Ra. a. p. (1) Badri Nath Chopra .. 5,918 0 0 (2) Baijnath Singh and Sukumar Chandra. 5,777 0 0 (3) Bahal Singh Kanhaya Lal. 6,112 0 0 (4) Jumna Dass 5,637 0 0 (5) Chaudhari Khanna Mal 5,651 0 0 (6) M. A. Halim 5,784 0 0 (7) Peare Lal .. 5,405 0 0 (8) Tara Chand.. 5,272 0 0 (9) M. Yaqoob and Ohhotey Lal. 5,965 0 0 (10) Efficient Building Contractors. 5,852 0 0	Lala Pearey Lal, contractor.	Ra. a. p. 5,705 0 0	The resources and capacity of the contractor giving the lowest tender for urgent works was not known, and in the interests of the works his tender was not accepted.	
(13) Constructing 12-roomed staff quarters at Chandausi Steam Station.	7,368	(1) Tara Chand Jain . 3,274 0 0 (2) Jumna Das .. 3,624 0 0 (3) Baijnath Singh .. 3,790 0 0 (4) Muhammad Yaqoob Ohhotey Lal. 3,757 0 0 (5) Bahal Singh 3,877 0 0 (6) M. A. Halim 3,598 0 0 (7) Pearey Lal .. 3,715 0 0 (8) Khanna Mal .. 3,526 0 0	Lala Jumna Dass	3,624 0 0	The contractor giving the lowest tender was not known to the department, and his capabilities and resources for the early completion of this work was not known. In the interest of the works the contract had to be given to a reliable contractor.	
(14) Constructing Shift Engineer's quarters at Chandausi Power Station.	12,306	(1) S. R. Sood .. 4,087 0 0 (2) K. L. Malik .. 4,162 0 0 (3) Kanhaya Lal .. 4,709 0 0 (4) Pearey Lal.. 4,056 0 0	(1) Dally Singh and Jai Prakash.	4,087 0 0	The contractor submitting the lowest tender had already been given other work and as the capacity for work of the	

(1) Constructing 8-roomed staff quarters at Chandaul Steam Station	20,171	(6) M. A. Halim ..	4,961 0 0	(A) Veeray Lal ..	4,055 0 0	lowest tenders were allowed, taxed with other contractors their tenders in regard to this work were not accepted.
		(6) Juma Das Kunjbehari Lal ..	4,104 0 0			
		(7) Iqbal Singh ..	3,748 0 0			
		(8) Khanna Mal ..	4,475 0 0			
		(9) Dalip Singh Jai Prakash ..	4,037 0 0			
		(10) Bishambar Das ..	4,106 0 0			
		(11) Khanna Brothers ..	4,773 0 0			
		(12) Murari Lal Bishambar Sahai ..	4,751 0 0			
		(13) Krishna & Co. ..	4,033 0 0			
		(1) Bishambar Das ..	1,530 0 0	S. Iqbal Singh ..	3,800 0 0	
		(2) Murari Lal Bishambar Sahai ..	3,940 0 0	S. R. Bood ..	3,326 0 0	
		(3) Khanna Brothers ..	5,513 0 0			
		(4) Chaudhri Khanna Mal ..	5,054 0 0			
		(6) Dalip Singh Jai Prakash ..	3,141 0 0			
		(6) Krishna & Co. ..	1,311 0 0			
		(7) Iqbal Singh ..	1,223 0 0			
		(8) Juma Das Kunjbehari Lal ..	3,791 0 0			
(16) Construction of 41 K. V. lines in the Budann District.	2,08,563 for the line only.	(9) S. R. Bood ..	3,536 0 0			lowest tender was rejected as the period of delivery by the firm was too extended to meet the requirements of the department. The other tenders were not accepted as the materials quoted were either unsuitable or of a type which would not give the required factor of safety.
		(10) Bal Nath Singh ..	4,900 0 0			
		(11) Indlent Building Contractors ..	5,014 0 0			
		(12) Sukumar Chaud ..	8,900 0 0			
		(13) Bahad Singh ..	8,991 0 0			
		(14) K. L. Malik ..	4,916 0 0			
		(1) B. L. O. Calcutta ..	1,217 0 0	Messrs P. I. O. Ltd., Calcutta.	3,05,957 10 "	
		(2) Callenders, Bombay ..	4,000 0 0			
		(3) Henkys, Calcutta ..	1,600 0 0			
		(4) Johns and Phillips, Bombay ..	1,120 0 0			
		(5) Siemens Bros., Calcutta ..	3,901 0 0			
		(6) Watsons ..	1,351 0 0			

Starred question no 38	Starred question no 40			Starred question no 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Name of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given
(17) Brindaban Town Low Tension Distribution.	Rs. 15,666	<p>(1) Universal Engineering Company, Allahabad</p> <p>(2) Seth Ram Gopal, Muttra</p> <p>(3) Bhargava and Company, Allahabad.</p> <p>(4) Champion Electric Company, Delhi.</p> <p>(5) Messrs. Henleys & Co., Calcutta.</p> <p>(6) Ram Kumar & Co., New Delhi</p> <p>(7) C. A. Sumair & Co, Delhi,</p> <p>(8) Messrs. B. I. C., Calcutta.</p>	Rs. a p. <p>Messrs. B. I. C., Ltd, Calcutta</p>	Rs. a. p. <p>15,665 8 0</p>
(18) Laying tracks D. S. Tramway.	18,000	<p>P. N. Mathur ..</p> <p>Bishan Lal Agarwal ..</p> <p>S. Metha ..</p> <p>Murari Lal ..</p> <p>E. Wilde ..</p> <p>Mukhtar Ali ..</p> <p>Hardit Singh Ram Singh Multani.</p> <p>Dalip Singh ..</p> <p>Lodhi ..</p> <p>Sunder Lal & Co, ..</p>	<p>9,020 0 0</p> <p>9,490 0 0</p> <p>10,946 0 0</p> <p>11,890 0</p> <p>12,095 0 0</p> <p>12,180 0 0</p> <p>13,400 0 0</p> <p>14,100 0 0</p> <p>14,380 0 0</p> <p>15,800 0 0</p>	<p>11,000 0 0</p>
			Mr. E. Wilde	<p>The contract was awarded to Mr. Wilde the 5th lowest tenderer as he was an expert plate-layer and understood the use of both theodolite and level The other tenderers were inexperienced or could not produce satisfactory evidence or testimonial.</p>
				<p>The lowest tender was not accepted as the firm concerned had no experience or the method of construction proposed by them was unsuitable</p> <p>Mr. Krishna Chandra, B.Sc, M.L.A., Chairman of the Brindaban Municipal Board, accepted the tender of the B. I. C. as being the most suitable.</p>

(10) Loco-shed and staff quarters at Dauraha.

11,570	Malak Abdullah Khan Muhammad Khilji & Co., Panjabi.	10,000 0 0	Mr. M. K. Lodhi ..	11,310 0 0	The contract was awarded to the lowest tenderer, but no one was known contractor who had executed similar work. The other tenders who had tendered were of other unknown or had quoted very high rates.
	Tirlok Chandra Jain ..	11,022 0 0			
	M. K. Lodhi ..	11,310 0 0			
	Sunder Lal Doya Perkash ..	11,365 0 0			
	R. G. Sharma ..	11,389 0 0			
	Jaswant Singh ..	11,440 0 0			
	Hari Kishan Das ..	11,457 0 0			
	Kesar Singh ..	11,507 0 0			

(20) Salawa House, Power

4,53,424	Lala Uday Singh Jain ..	3,07,311 0 0	Messrs. Sunder Lal, Nand Kishore.	3,31,740 0 0	In the first instance, the lowest tender was accepted, but when he died the work was given to Messrs. Sunder Lal and Nand Kishore as they did not enter into partnership. The tender was also accepted but did not turn up.
	Lala Murari Lal and Tirlok Chandra Jain ..	3,23,492 0 0			
	Lala Sunder Lal ..	3,31,916 0 0			
	Rai Sahib Mathura Das ..	3,63,661 0 0			
	Lala Nand Kishore ..	3,37,018 0 0			

(21) Transportation of goods at Dauraha.

2,000	K. B. S. Meharban Ali ..	5 ton 0 11 3 0 6 1	Muhammad A ub	4,000 0 0	The contract was given to the lowest tenderer, the rates of the lowest tenderer were Rs. 100 per ton for the first 100 tons, Rs. 120 for the next 100 tons, and Rs. 140 for the balance.
	Muhammad Ayub ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	Other (Community ..)	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	P. C. Garg ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	B. D. Gupta and J. C. Lal ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	R. C. Sharma and Wilde ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	Raja Ram Kedar Nath ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	other ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	Commodities ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			
	Sugar ..	5 ton 0 11 3 0 6 1			

(22) Raising earthwork along Main Canal at Salawa.

8,500	Messrs. Umrao Singh, Lal Kishan ..	6,000 0 0	Chaudhry Jhaddu Singh.	7,200 0 0	The contract was given to the lowest tenderer, the rates of the lowest tenderer were Rs. 100 per ton for the first 100 tons, Rs. 120 for the next 100 tons, and Rs. 140 for the balance.
	Lala Bhikari Lal ..	6,000 0 0			
	Chaudhri Jhaddu Singh ..	7,200 0 0			
	Lala Anand Prasad ..	7,500 0 0			
	Messrs. Jai Singh Sarup, Ganga Bishan ..	8,500 0 0			

Starred question no. 39	Starred question no. 40					Starred question no 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted	
(23) Constructing Chitaura Power House and by-pass.	Rs. 4,59,036	Lala Murari Lal Joti Prasad Seth Bakhtawar Singh and sons Rai Sahib Mathura Dass .. Messrs. Sunder Lal Nand Kishore .. Rai Sahib Chhuranji Lal and sons .. S. S. Kesar Singh ..	Rs. s. p. 2,57,757 0 0 2,72,883 0 0 2,84,054 0 0 2,88,479 0 0 2,91,051 0 0 3,01,346 0 0	Rai Sahib Mathura Das.	Rs. s. p. 2,84,054 0 0	In the first instance the lowest tender was accepted but when the contractor failed to execute the work properly the tender of the 3rd lowest, Rai Sahib Mathura Das was accepted by the Chief Engineer.
(24) Constructing Nurgajni Power House and by-pass	4,83,866	Messrs. Tika Ram & Sons .. Messrs. Dalip Singh, Jai Prakash. Mr. R. O. Sharma .. Messrs. Sunder Lal Nand Kishore. Rai Sahib Mathura Dass .. Messrs. Dalip Singh Mohammed Ayub. Rai Sahib Chhuranji Lal & Sons. Seth Bakhtawar Singh & Sons Messrs Ford & Macdonald Ltd.	Rs. s. p. 2,84,038 0 0 2,58,435 0 0 3,05,518 0 0 3,13,390 0 0 3,25,810 0 0 3,28,605 0 0 3,51,190 0 0 3,57,464 0 0 3,42,514 0 0	Rai Sahib Mathura Das.	Rs. s. p. 3,14,310 0 0	The tender of the 5th lowest tenderer was accepted as he had done excellent work at Chitaura under extreme difficulties as regards foundations. The other low tenderers were either inexperienced or had quoted unsound rates

(26) Boring ten wells in North Lal Block,	Rs 18,000 at Rs 1,800 per well,	W. N. Sahji .. R. L. Kapoor .. Jaganath Sri Ram .. Kesar Singh .. Sarup Bansil Lal .. Reliance Engineering Corporation. Nanhey Mal Raghubansh Lal. Tubo Well General Trading Company. M. D. Mukhija .. Ohet Singh .. Pokhar Dass .. Reliable Water Supply Service of India Ltd.	.. ..	1,499 0 0 1,535 0 0 1,625 0 0 1,700 0 0 2,050 0 0 1,800 0 0 1,725 0 0 1,800 0 0 1,800 0 0 1,800 0 0 1,800 0 0 1,800 0 0	5 wells to L. R. Kapoor at Rs. 1,535-4 wells to Kesar Singh at Rs. 1,630, 1 well to Kesar Singh at 1,700.	15,975	Wells were not let out to W. N. Sahji as he had sunkotted pipes. This kind of pipes if permitted, save detective and out of plumb lines. The work had to be distributed in order to get wells working, swiftly.
(26) Constructing residence for Executive Engineer, Hyderabad, South.	17,638	Uma Shanker.. Dalip Singh .. Jagdish Narain Harbans Lal Yashwant Rai .. Munshi Lal .. Shasad Ali .. Sundar Lal & Co. Prakash Bros. Tika Ram & Sons Reliance Engineering Co.,.. Dalip Singh Jai Parkash ..	.. .. Harbans Lal	13,828 0 0 14,975 0 0 14,530 0 0 15,465 0 0 13,309 0 0 16,834 0 0 16,080 0 0 18,605 0 0 14,991 0 0 16,160 0 0 14,084 0 0	Messrs Dalip Singh Jai Parkash.	14,084	The work was let out at rates which were considered to be workable minimum for a well work and were let out to the contractor who had done about 75 work in the division before. The matter was carefully considered and contract was let out with Superintendent Engineer's approval. The lowest tenderer had given their bid with regard to quality and details of work. Works were let out at rate of 1 per cent, to 2 1/2 per cent below estimated ones.

Starred question no. 89	Starred question no. 40					Starred question no. 41
Names of works during the last 8 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tender for the full estimated work in each case	Rs, a. p.	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted
(27) Constructing residence of Sub-Divisional Officer, South Hydel.	Rs. 10,186	Munshi Lal Ishwar Chand Jagdish Narain Harbansh Lal, Shazad Ali .. Tirlok Chand Jain .. Dalip Singh Jai Prakash .. Seth Nank Chand .. Reliance Engineering & Co. Mazharul Islam .. Tika Ram & Sons .. Prakash Brothers .. Sunder Lal & Co. .. Pirithi Nath Yeshwant Rai .. Uma Shankar .. Basant Lal & Sons ..	Rs, a. p. 8,069 0 0 7,386 0 0 9,859 0 0 8,981 0 0 8,207 0 0 9,595 0 0 9,235 0 0 Tender incomplete. 8,445 0 0 8,145 0 0 8,790 0 0 8,090 0 0 8,196 0 0 8,977 0 0	Basant Lal & Sons	Rs, a. p. 8,450 0 0	The works were let out at rates which were considered to be workable minimum for sound work and were given out to the contractors who had done satisfactory work in the division before. The matter was carefully considered and contracts were let out with Superintending Engineer's approval. The lowest tenders had given their bids without regard to quality and details of work. Works were let out at rates 20 per cent. to 22 per cent. below sanctioned ones.
(28) Constructing Executive Engineer's Office, South Hydel.	14,176	Masitullah Abdul Karim .. Munshi Lal Ishwar Chand .. Jagdish Narain Harbansh Lal, Shazad Ali .. Tirlok Chand Jain .. K. L. Malik & Sons .. Dalip Singh Jai Prakash ..	12,906 0 0 11,415 0 0 10,486 0 0 13,999 0 0 12,665 0 0 1,785 0 0 1,285 0 0	Prakash Brothers	11,685 0 0	Ditto.

(29) Constructing Asylum for Inspection House	Name of Contractor	Tender amount	Remarks	Amount paid	Remarks
(29) Constructing Asylum for Inspection House	Nauak Chaud	14,481 0 0	Mr. N. N. Samanta	6,484 0 0	The lowest tenderer, Mr. Prady Bhatia, was only a farmer, and was interviewed and found to be quite inexperienced. He had never done any major work and did not know how to estimate the work. The work could not be safely entrusted to him. The contractor was not satisfied with the tender and within time the lowest tenderer was given the work after approval by the Superintendent. The lowest tenderer, Mr. Prady Bhatia, was only a farmer, and was interviewed and found to be quite inexperienced. He had never done any major work and did not know how to estimate the work. The work could not be safely entrusted to him. The contractor was not satisfied with the tender and within time the lowest tenderer was given the work after approval by the Superintendent.
	Reliance Engineering & Co.	13,297 0 0			
	Bisharat Ali	Tender incomplete			
	Tika Ram & Sons	11,440 0 0			
	Prakash Brothers	11,686 0 0			
	Sundar Lal & Co.	12,336 0 0			
	Ram Chander	Tender incomplete			
(30) Constructing Inspection House at Ujhani.	Priti Nath	12,412 0 0	Mr. A. N. Dutt, contractor	6,000 0 0	The lowest tenderer, Mr. A. N. Dutt, was only a contractor. He was interviewed and found to be quite inexperienced. He had never done any major work and did not know how to estimate the work. The work could not be safely entrusted to him. The contractor was not satisfied with the tender and within time the lowest tenderer was given the work after approval by the Superintendent.
	(1) Priti Nath	6,971 0 0			
	(2) N. N. Samanta	6,481 0 0			
	(3) Nader Singh	7,228 0 0			
	(4) Jagannath Sri Ram	7,478 0 0			
	(5) K. L. Malhotra	7,488 0 0			
	(6) Manohar Singh	7,831 0 0			
(30) Constructing Inspection House at Ujhani.	(7) Manful Singh	7,901 0 0	Mr. A. N. Dutt, contractor	6,000 0 0	The lowest tenderer, Mr. A. N. Dutt, was only a contractor. He was interviewed and found to be quite inexperienced. He had never done any major work and did not know how to estimate the work. The work could not be safely entrusted to him. The contractor was not satisfied with the tender and within time the lowest tenderer was given the work after approval by the Superintendent.
	(1) Mohammad Hux	6,000 0 0			
	(2) A. N. Dutt	6,000 0 0			
	(3) G. K. Samanta	6,000 0 0			
	(4) Purnan Singh	6,000 0 0			
	(5) Bhyanlal Paddi Prasad	6,000 0 0			
(30) Constructing Inspection House at Ujhani.	(6) Nazir Mohammad Khan	6,000 0 0	Mr. A. N. Dutt, contractor	6,000 0 0	The lowest tenderer, Mr. A. N. Dutt, was only a contractor. He was interviewed and found to be quite inexperienced. He had never done any major work and did not know how to estimate the work. The work could not be safely entrusted to him. The contractor was not satisfied with the tender and within time the lowest tenderer was given the work after approval by the Superintendent.
	(7) Manful Singh	7,901 0 0			

Starred question no. 39	Starred question no. 40				Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenders with the total amount of tenders for the full estimated work in each case	Names of person or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted
(31) Constructing Shahbazpur Inspection House.	Rs. 9,032	Rs. a p. (1) Messrs. Daleep Singh Jai Prakash. 7,214 0 0 (2) Niader Singh ... 7,524 0 0 (3) Sardar Imtiaz Ali Aziz Ullah. 8,169 0 0	M. Rashid Ahmad, contractor.	Rs. a. p. 7,770 0 0	The contractor, M. Rashid Ahmad, was recommended by Superintending Engineer as a very good contractor. Hence the work was given out to him on the basis of the lowest tendered rates with slight modifications. Other tenderers had already got running works in the division and could not be expected to finish this work in good time.
(32) Constructing Bilal Inspection House.	9,153	(1) Lahori Ram 6,906 0 0 (2) Amin Chand 7,241 0 0 (3) K. L. Mallick 7,611 0 0	Mr. Amin Chand, contractor.	7,241 0 0	The lowest tenderer, Lahori Ram, after being called for interview was found to be an inexperienced contractor, who would not be able to do the work properly. Hence the work was given to the 11 lowest tenderer after approval by the Superintending Engineer.
(33) Burning bricks at Khatauli.	..	(1) Sardar Purn Singh .. 8,437 0 0 (2) Sardar Narain Singh .. 8,500 0 0 (3) Sardar Naunihal Singh 8,500 0 0 (4) Sardar Iqbal Singh .. 8,563 0 0	Sardar Narain Singh	8,500 0 0	As Sardar Narain Singh is an old and retired Assistant Engineer of the Department and would naturally give better quality of materials than outsiders, his tender was accepted.

(34) Supplying bricks at Ughati.	..	(1) Pandit Ram Porshad .. (2) Mr. A. N. Dutt .. (3) Lala Shyam Lal, contractor.	9,500 0 0 12,000 0 0 10,000 0 0	Lala Shyam Lal, contractor of Babjol.	10,000 0 0	The lowest tenderer Pandit Ram Porshad had the work of Wargung kiln and Wargung inspection house on his hands at that time and hence he was not capable of supervising the work of another kiln far away from Wargung; therefore, the next tenderer was given out the work.
(35) Supplying bricks at Lalal.	..	(1) Pandit Ram Porshad .. (2) Sardar Naumihal Singh	9,000 0 0 8,719 0 0	Pandit Ram Porshad.	8,750 0 0	The lowest tender of Buda Naumihal Singh was not accepted as he had already one kiln running in the H Sub division. Pandit Ram Porshad's quantity was reduced in Wargung kiln as he had actually put in some financial loss, due to the reduction. He was given the last kiln so that he may make a part of his arrangement at Wargung.
(36) Constructing Executive Engineer's residence at Muradabad.	13,251	(1) Lala Shiva Dass .. (2) Bhagwat Sarup Mar Charan Das, (3) Raj Sahib Chiranjil Lal .. (4) M. A. Haddiz .. (5) Mr. Chandu Lal .. (6) Muhammad Shibli .. (7) Chaudhari Hafizullah Singh, (8) Mangal Lal .. (9) R. C. Sharma .. (10) N N Samanta .. (11) Jagan Das .. (12) Pandit Khumana Mal .. (13) Lala Murad Lal ..	12,233 0 0 11,923 0 0 11,061 0 0 11,000 0 0 10,817 0 0 14,000 0 0 13,045 0 0 or 9,323 0 0 12,984 0 0 14,013 0 0 10,816 0 0 11,100 0 0 14,727 0 0 13,857 0 0	N N. Samanta ..	10,800 0 0	Number (7) had withdrawn tender. The lowest tenderer Mr. Chandu Lal was not given the work as he had big work of construction, i.e. construction of Engineer's office to be done by him. It was not considered to give both the buildings to Mr. Chandu Lal as they were required urgently and their completion would have been delayed if the same architect had contracts for both of them at the same time.

Starred question no. 39	Starred question no. 40	Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Names of tenderers with the total amount of tenders for the full estimated work in each case	Names of persons or firms to whom the contracts were ultimately given
Amount of estimate	Rs. a. p.	Total amount at which the contracts were ultimately given
(37) Combined quarters and stables for Executive Engineer's residence and Assistant Engineer's residence at Moradabad.	Rs. 8,502	Rs. a. p. 6,260 0 0
	(1) Pala Ram .. (2) Badri Prasad Gupta .. (3) Lahori Ram .. (4) Hafiz Ahmad Husain Abdul Saleem. (5) Bhagwat Sarup Har Charan Das (6) Rai Sahib Chiranji Lal (7) M. A. Hafiz .. (8) Madho Saran .. (9) Lala Raghubir Singh Sukumar Chand. (10) Ram Prasad .. (11) Mr. Chandu Lal .. (12) Chaudhari Baijnath Singh. (13) Mangal Rai .. (14) Janna Das .. (15) Laxmi Nath B. N. Paul (16) Chaudhari Khunna Mal (17) Lala Murari Lal ..	Janna Das .. 25 per cent. below.
(38) Sub-Divisional Officer's tube-well residence at Qandauli.	8,865	5,601 0 0
	(1) N. N. Samanta .. (2) Prabhu Lal .. (3) Hafiz Ahmad Husain .. (4) Baij Nath Das .. (5) Porey Lal ..	N. N. Samanta ..
		The lowest tenderer, Hafiz Ahmad Husain, was not given this work as he was given another work of construction Sub-Divisional Officer's (Lydeal)

Starred question no. 39	Starred question no. 40				Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tenders for the full estimated work in each case	Names of person or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted
(42) Boring 76 tube-wells in the Moradabad and Bijnor Districts— (continued).	Rs, ..	<p>(4) Messrs. Jagannath Sri Ram (for 13 wells). Rs. a. 1,528 0</p> <p>(5) Khazan Singh (for 7 wells). Bijnor District. 1,572 8</p> <p>(6) W. N. Sehji (for 8 wells). Rs 1,630 (23—30 Bijnor District around Chandpur).</p> <p>(7) Messrs. United Engineering Limited (for North Chandausi, Gangan Group and Bilari Group, 10 or less). Rs.1,600 Rs.1,650 Amroha and Sambhal Groups.</p> <p>Rs.1,700 for tube-well in Sirsi and Hassanpur Groups and in Bijnor District.</p> <p>(8) Pokhar Das & Sons (for 16 wells) Rs.1,670</p>	<p>(3) Messrs Tube well and General Trading Company for 25 wells at Rs.1,625 each.</p> <p>(4) Mr. R. S. Kapur for 8 wells at Rs.1,625 each.</p> <p>(5) Sardar Sahib Kesar Singh for 7 wells at Rs.1,625 each.</p>	Ra.	

(9) Messrs. R. L. Kapur and Company (for 10 or 7).	Rs. 1,700
(10) M. D. Mukhija and Company (for 7 wells).	1,700
(11) S. S. Kesar Singh (for 12 or less). Gangan, Bihari, Chaudhari and Bahjoi Group.	1,670
Rs. 1,500, Sirsi and Sambhal Group.	
Rs. 1,500 Amroha and U. on pur Group.	
Rs. 1,000 Bijner wells.	
Rs. 1,000	
(12) Messrs. Cleveland T. W. and Engineering Company, Delhi (for 10 wells)	Rs. 1,000
(13) Reliance Engineering Corporation, Meerut (for 10 wells)	1,000
(14) R. S. Kapur (for 20 wells).	1,000
(15) Messrs. Kapur and Bahjoi (for 20 wells)	1,000

Starred question no 99	Starred question no 40				Starred question no. 41
Names of works during the last 3 years for which lowest tenders were not accepted and contracts were given on higher rates	Amount of estimate	Names of tenderers with the total amount of tenders for the full estimated work in each case	Names of person or firms to whom the contracts were ultimately given	Total amount at which the contracts were ultimately given	On what grounds were the lowest tenders not accepted
(42) Boring 76 tube-wells in the Moradabad and Bijoor Districts —(concluded),	Rs.	Rs. a.		Rs	
		(16) Tube-well and General Trading Company, Meerut (for 50 wells).		1,950 0	
		(17) Messrs Reliable Water Supply Service of India, Limited (for 52 wells).		2,050 0	
		<i>Alternative quotations received with tenders</i>			
		Reliance Engineering Corporation, (for 9 wells).		Rs.1,730	
		Messrs. Sarup and Bansi Lal (for 20 wells).		Rs.1,670 for 28,000 g. p. h. at 17' depression.	
		Messrs. Tube-well and General Trading (for 50 wells).		Rs.60 per 1,000 gallons with minimum 22,000 g. p. h. at 17' depression.	
				Rs.1,600 for 28,000 g. p. h. at 18' depression.	

Rs.1,570 for 40
wells for 28,000 to
39,000 R. P. h. at
17' depression.

Reliable Water Supply Ser- Rs.1,900 for 33,000
vice of Indira, Limited
(for 52 wells). R. P. h. average
discharge.

Rs 1,050 for 28,000
G. P. h. at 16' de-
pression.

Rs.2,000 for 33,000
G. P. h at 18' de-
pression

Rs.1,900 for 28,000
G. P. h. at 18' de-
pression.

APPENDIX B

Statement showing the number and percentage of " Achhuts " (members of depressed classes) employed on the Hydro-electric Scheme, referred to in answer to unstarred question no 21 for 30th March, 1938, asked by SHRI HAR NATH PRASAD.

(See page 636 supra)

Serial number	Name of post	Total number	Number of men employed		Percentage of achhuts	Remarks
			Achhuts	Other communities		
1	Sweepers .. .	56	56	..	100	
2	Patrolmen .. .	57	1	56	1.7	
3	Greasers and cleaners ..	3	2	1	66.6	
4	Coolies for coal and ash handling.	39	2	37	5	
5	Barkandazes .. .	20	1	19	5	
6	Beldars .. .	14	12	2	85.7	
7	Oilmen .. .	36	2	34	5.6	
8	Turbine drivers .. .	18	1	17	5.5	
9	Ohowkidars .. .	8	3	5	37.5	
10	Malis .. .	8	1	7	12.5	
	Total .. .	259	81	178	31.2	

1. 0. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 8

100

3

K 17 12
 I 24
 K 5 n-1
 K I
 I 1 F2
 I 123

[illegible]

Muhammad Mehdi Raja	Shahid Hussain, Begum
Muhammad Sulaiman Ansari	Shamsher Jang
Mukerjee, I. K.	Sharma Swarup
Murari Lal	Shriy Mathesh Prasad Singh Shah, Raja
Narain Das	Shatrughan Singh
Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur	Shaukat Ali Khan, Muhammad
Haji Muhammad	Shri David Upadhyaya
Palla Ram	Shri Lal Saksona
Panna Lal	Shri Manoj Singh
Panna Ram	Shri Ram Duxch Vaid
Rabindra Kumar, Rajmatta	Shrimadexi Mittal,
Racol Singh	Sita Ram Shukla
Radhika Raj Singh	Sita Ram Asthana
Raja Narayan Rai Bahadur	Sitara L. M.
Prakashyati Sud	Srivastava Dr. Sri Jwala P.
Ramji Dhwaj Singh	Sultan Alam Khan Khan Bahadur
Ramprasad	Tal M.
Ravi Lal Sharma	Sunder Lal Gupta
Radhakant Mahayya	Sury Prasad Avashti
Radha Mohan Singh	Surender Bahadur Singh
Rafi Ahmad Qidwai, The Hon'ble Mr.	Surya Narayan Singh
Rafiqul Hasan Ahmad	Taha Hussain
Rachayath Amayak Bhukta	Thunimurti Bala
Rachayath Narayan Singh	Toda Singh Tomar
Ram Lal Shastri	Uma Nohu
Ram Chandra Paliwal	Venkatesh Narayan Narayan
Ram Chandra	Vidyavati Rathor
Ram Dhari Pande	Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mr.
Ram Jivan Dyal	Vijaypal Singh
Ram Kumar Shastri	Vishwambhar Datta Tripathi
Ram Prasad Tanti	Vishwanath Prasad
Ram Srup Gupta	Wilford H. G.
Rampal Sita Ram Pandit	Yagna Narayan Upadhyaya
Rizwan Allah	Zahiduddin Faruki
Rohum Singh Rathor	Zahid Hussain Lari
Sadho Singh	Zahur Ahmad
Saiduddin Ahmad	Zamul Abedin
Sampurnanand, The Hon'ble Shri	Ziaul Huq Khan B. Islam Muhammad
Satyavati Devi	

QUESTIONS AND ANSWERS

STARRED QUESTIONS

*1—7. **Shri Phool Singh:** [Postponed]

UNSATISFACTORY ARRANGEMENT FOR 3RD CLASS PASSENGERS ON THE
HARDWAR RAILWAY STATION

*8. **Shri Phool Singh:** Has the attention of the Government been drawn to a resolution of the Kumbh Mela Committee, Hardwar, regarding the unsatisfactory arrangements for third class passengers on the Hardwar Railway Station?

The Hon'ble the Minister of Communications (Hafiz Muhammad Ibrahim): No.

*9. **Shri Phool Singh:** Has the matter been referred to the Central Government for the early removal of these defects?

The Hon'ble the Minister of Communications: Does not arise.

Shri Phool Singh: Has the Government received copies of the resolutions that have been passed from time to time by the Mela Committee?

The Hon'ble the Minister of Communications: Government have received no copies of those resolutions.

S P S

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

S P S

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

Shri Phool Singh:

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

Shri Phool Singh:

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

10-27 Shri Khushwaqt Rai:

Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

24 Shri Keshava Chandra Singh:

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

27 Shri Keshava Chandra Singh:

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Shri K. P. G. K.

and the other members of the committee were also present. The committee was constituted to study the working of the local self-government in the district and to make suggestions for its improvement. The committee has held several meetings and has discussed the various issues relating to the local self-government. The committee has also conducted extensive field work and has collected a large amount of information regarding the working of the local self-government in the district. The committee has prepared a report on the working of the local self-government in the district and has submitted it to the Minister of Local Self-Government. The report contains a number of suggestions for the improvement of the local self-government in the district. The Minister has accepted the suggestions contained in the report and has taken steps to implement them. The committee has also been instrumental in the preparation of the local self-government act and has been working for its implementation.

*26. **Shri Keshava Chandra Singh:** Is it a fact that most of the recommendations of the Committee were unanimous?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: No. Only some of the recommendations were unanimous.

*27. **Shri Keshava Chandra Singh:** Is it a fact that official and non-official, Congress and non-Congress, Hindu and Muslim views were represented in the Committee?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The appointment of the members of the committee was not made on this basis.

*28. **Shri Keshava Chandra Singh:** Do the Government contemplate setting up any other larger Committee to consider the said report or do they intend introducing Bills on the recommendations of the Expert Committee?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: A larger committee of the legislature has been appointed.

Shri Keshava Chandra Singh: Will the Government be pleased to state why there was a delay of 50 days between the date when the labour of the Committee was finished and date of submission of the report to the Government?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: There are two reasons for this—

(1) As the members had already left to their own respective stations and the report was sent to them for signatures after reading it. This is one of the reasons.

(2) The Government Press was very much over-worked and could not print it within a short time.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: Will the Parliamentary Secretary be pleased to state whether Government intend to supply copies of the report to the members of this House?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: No, Sir, it will be supplied only to the members of the Local Self-Government Committee.

Shri Keshava Chandra Singh: With reference to the answer to question no. 28, has the Government fixed any date by which the new Committee is to finish its labours?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: No, Sir.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Will the Government please state the reason why they are not prepared to supply a copy of this report to the members of this House?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: It was a Committee of experts appointed to advise the Government and it had nothing to do with the members of this House. It was appointed only to advise the Government, and its report is a confidential report.

DEFERRED CLASSIFICATION

*29. **Shri Gajadhar Prasad :** श्री गजाधर प्रसाद : क्या सरकार को यह मालूम है कि होंगराम और शिवमगढ़ प्रसाद की मैट्रिक पास दलित जातीय उम्मेदवार आरंगनाइजर बनाने के लिए बनारस डिब्रीज्मन में छाटे गये थे और वे कैम्प ट्रेनिंग में भी पाथर हो गये थे ?

— شی گنجاد پرشاد :

*29 — کیا سہکار کو یہہ معلوم ہے کہ ہی۔وڑام اور شیومنگل پرشاد دو میڈک پاس دلت جا۔تیہ امیدوار آرگڈ۔ائز بنانے کے لیئے بنارس قیومی۔زن میں چہانے گئے تھے اور وہ کیسپ ڈیفنگ میں بی بی۔اس ہو گئے تھے ؟

The Hon'ble the Minister of Justice (Dr. Kailash Nath Katju) : (i) Yes.

(ii) Enquiries are being made.

आनरेबुल मिनिस्टर आफ् जस्टिस (डाक्टर कैलाश नाथ काटजू) :

(१) जी हां।

(२) जांच की जा रही है।

— آنریبل منسٹر آف جسٹس (ڈاکٹر کیلاش ناتھ کاٹجو) —

(۱) جی ہاں ۔

(۲) جانچ کی جا رہی ہے ۔

*30 **Shri Gajadhar Prasad :** श्री गजाधर प्रसाद : क्या यह सच है कि कैम्प ट्रेनिंग पास होने के बाद उनको नियुक्ति का हुक्म मिल गया था ?

— श्री گجادر پرشاد —

*30 — کیا یہہ سچ ہے کہ کیسپ ڈیفنگ پاس ہونے کے بعد اُن کو ذرکتی کا حکم مل گیا تھا ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : No.

आनरेबुल मिनिस्टर आफ् जस्टिस :

जी नहीं।

— آنریبل منسٹر آف جسٹس —

جی نہی ۔

*31. **Shri Gajadhar Prasad :** श्री गजाधर प्रसाद : क्या सरकार को मालूम है कि नियुक्ति का हुक्म मिलने के बाद उनको यह कहकर निकाल दिया गया कि तुम लोग ब्राह्मण और क्षत्रियों के बीच में काम करने के लायक नहीं हो क्योंकि तुम लोग दलित जातियों में से हो ?

شری گجادر پرشاد —
 *31 — کیا سرکار کو معلوم ہے کہ نئیوٹیتی کا حکم ملنے کے بعد
 اُن کو یہ کہہ کر نکال دیا گیا کہ تم لوگ بہرہ من اور چہتریوں کے بیچ
 میں کام کرنے کے لائق نہیں ہو کیونکہ تم لوگ دلت جاتیوں میں سے ہو؟

The Hon'ble the Minister of Justice: Does not arise.

آانرےبؤل مینسٹر آف جسٹس :

پیدا نہیں ہوتا ।

آریدل منسٹر آف جسٹس —
 پیدا نہیں ہوتا —

*32. Shri Gajadhar Prasad: श्री गजाधर प्रसाद : क्या सरकार दलित जातियों के साथ इस नीति का बर्ताव करना चाहती है ? यदि नहीं तो क्या उन उम्मेदवारों को नौकरी दी जायगी ? यदि नहीं तो क्यों नहीं ?

شری گجادر پرشاد —
 *32 — کیا سرکار دلت جاتیوں کے ساتھ اس نیتی کا برتاؤ کرنا
 چاہتی ہے ؟ یدی نہیں تو کیا اُن اُمیدواروں کو نوکری دی جائے گی ؟
 یدی نہیں تو کیوں نہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice: The questions do not arise in view of the answer to question no. 31.

آانرےبؤل مینسٹر آف جسٹس :

۳۱ وں سوال کے جواب کے کارون یہ سوال پیدا نہیں ہوتے ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —
 ۳۱ وں سوال کے جواب کے کارون یہ سوال پیدا نہیں ہونے —

CONTROL OF CHAIRMAN OF MUNICIPAL BOARDS OVER MEDICAL OFFICERS OF HEALTH

*33. Shri Krishna Chandra: Will the Government be pleased to state the nature and extent of control which the Chairmen of Municipal Boards at present exercise over the Medical Officers of Health?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: Chairmen of Municipal Boards are, at present, authorized to grant casual leave to Medical Officers of Health, to grant them permission to accept fees from private persons for work done by them in municipal laboratories where such laboratories exist, to direct them to make sanitary inspections, to report on sanitary defects and to make recommendations as to sanitary improvement besides assigning to them any other duty in connexion with sanitation.

*34. Shri Krishna Chandra: Do the Government contemplate to change the policy in this respect? If so, how?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: The question is whether the Health Officers are considered by the Government as being in the service of the Local Self-Government or whether they are in the service of the Government of India.

Shri Mohan Lal Gautam : श्री महन्लाल गौतम :

क्या गवर्नमेन्ट को यह मालूम है कि हेल्थ ऑफिसर्स (Health Officers) को बजट में जो सन्धे गवर्नमेन्ट के मातहत होने के सम्बन्ध में बजट में दिक्कत पैदा होनी है ?

شری موهن لال گوتم —

نیا دورنماست جو یہہ معلوم ہے کہ ہیلتھ آفیسرس (Health Officers) کی وجہ سے جو سیدھے گورنمنٹ کے ماتحت ہوتے ہیں — میونسپل بورڈ کے کام میں کافی دقتیں پیدا ہوتی ہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government :

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےबल मिनिस्टर आफ़ लोकल सेल्फ-गवर्नमेन्ट :

यह सवाल अपनी राय का है। लेकिन गवर्नमेन्ट को इनका बख़र मालूम है कि इसके बारे में बहुत से लोगों को शिकायतें हैं।

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرے ف لوکل سیلف گورنمنٹ —

یہہ سوال اپنی اپنی رائے کا ہے یعنی گورنمنٹ کو اتنا ضرور معلوم ہے کہ اس کے بارے میں بہت سے لوگوں کی شکایت ہے —

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

क्या मेडिकल आफिसर जो म्युनिमिपल बोर्ड में हैं वह म्युनिमिपल बोर्ड के एग्जीक्यूटिव आफिसर के मातहत ऐडमिनिस्ट्रेशन (administration) के लिए हैं या नहीं ?

شری مہابیر تیاگی —

کیا میڈیکل آفیسر جو میونسپل بورڈ میں ہیں وہ میونسپل بورڈ کے ایگزیکٹو آفیسر کے ماتحت ایڈمنسٹریشن (administration) کے لیے ہیں یا نہیں ؟

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرےबल मिनिस्टर आफ़ लोकल सेल्फ-गवर्नमेन्ट :

हेल्थ आफिसर की जो ड्यूटी है उसके बारे में और जितनी कंट्रोल (control) चयरमैन को है मैंने अर्ज कर दिया। जो उनकी ड्यूटी म्युनिमिपल ऐक्ट में दी हुई है उसके मुताबिक वह डाइरेक्टर पब्लिक हेल्थ के मातहत हैं। उनके अलावा जो काम चयरमैन सुपुर्द कर देते हैं उन मामलात के बारे में वह एग्जीक्यूटिव आफिसर के बख़र मातहत हैं।

پارلیامینٹری سیکرٹری ٹو آنرے ف لوکل سیلف گورنمنٹ —

ہیلتھ آفیسر کی جو دیوٹی ہے اُس کے بارے میں اور جتنی کنٹرول چیرمین کو ہے میں نے عرض کر دیا — جو اس کی دیوٹی میونسپل ایکٹ میں دی ہوئی ہے

اس کے متعلق وہ ڈائریکٹریبلک ہیلتھ کے مانتھت ہے۔ اُن کے علاوہ حو کام
چرمین سپرد، دیتے ہیں ان معاملات کے بارے میں وہ ایکویٹیوٹو آفیسر کے
ضد مانتھت ہے۔

Mr. Tahir Husain: Is the Chairman empowered to report against the Medical Officer of Health for any disobedience or any misconduct on his part without reference to the Board?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Local Self-Government: No, Sir.

PROHIBITION IN ETAH AND MAINPURI DISTRICTS

*35. **Mr. Tahir Husain:** Will the Government be pleased to state if it has decided to introduce prohibition in Etah and Mainpuri Districts with effect from 1st April, 1938? If so, will it be pleased to state the reasons for selection of these districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

They are considered most suitable.

Mr. Tahir Husain: Will the Government be pleased to state the reason for the suitability of these two districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: May I, Sir, intervene and say that this matter was discussed at great length during the debate on the grant for Excise and I have nothing more to add to what I stated then. I believe that these questions were tabled by the honourable member before that debate took place.

Mr. Tahir Husain: The reason that was given for selecting these two districts for prohibition was that these two districts happen to be geographically suitable and some representation was made by the residents of these districts. May I know, Sir, if the opportunity of making a representation was afforded to other districts also or not?

The Hon'ble the Minister of Justice: I did receive representations from two or three other districts. I do not know whether those persons were authorized or not.

Mr. Tahir Husain: Will the Hon'ble Minister be pleased to name those districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: One was Bijnor, the other was Shahjahanpur.

Kunwar Sir Maharaj Singh: With reference to question no. 35, is it the intention of Government in due course to lay before the House the results of the experiment in these two districts and, if so, by what date approximately?

The Hon'ble the Minister of Justice: Certainly, and as to the period I would leave it to the honourable member to suggest it, probably six months might be suitable.

Kunwar Sir Maharaj Singh: I would suggest a longer period.

The Hon'ble the Minister of Justice: Very good, Sir.

Mr. Tahir Husain: Will the Government be pleased to confirm or deny the popular belief that these two districts have been selected because they are the least revenue-paying districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: It is open to uncharitable people to think whatever they like.

Mr. Tahir Husain: Is it a fact, Sir, that Mainpuri and Etah are the least revenue-paying districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: I am not quite sure of the figures of the other districts, but if my honourable friend will table a separate question I will compare the figures of these two districts with those of the other districts and give him the information he wants.

*36. Mr. Tahir Husain: What was the total revenue derived from country spirit and foreign liquor in these districts in the years 1934-35, 1935-36, 1936-37 as compared with the average revenue derived from a district under these heads during the same period?

The Hon'ble the Minister of Justice: The required figures are:

District				1934-35	1935-36	1936-37
<i>Country Liquor</i>				Rs.	Rs.	Rs.
Mainpuri	..	..	..	46,741	46,202	47,735
Etah	..	..	..	34,968	35,450	38,280
Cawnpore	..	..	..	4,86,137	4,82,173	5,13,383
Average	..	..	..	1,33,030	1,38,340	1,38,719
<i>Foreign Liquor</i>						
Mainpuri	..	..	..	100	200	200
Etah	..	..	..	200	140	150
Cawnpore	..	..	..	56,796	40,475	32,549
Average	..	..	..	11,243	11,110	19,432

*37. Mr. Tahir Husain: How many cases relating to liquor offences were detected in these districts during the last three years as compared with the average number detected in any other district during the same period?

The Hon'ble the Minister of Justice:

District				1934-35	1935-36	1937-38
				Rs.	Rs.	Rs.
Mainpuri	..	..	..	48	43	53
Etah	..	..	..	36	41	34
Average	..	..	..	64	71	57

PROHIBITION IN CAWNPORE

*38. **Mr. Tahir Husain:** Is the Government aware of the fact that Cawnpore has the largest population of mill labourers in the province? Will the Government be pleased to state the actual population?

The Hon'ble the Minister of Justice: (a) Yes.

(b) 51,892.

*39. **Mr. Tahir Husain:** Is it a fact that the vice of drinking is very much prevalent among the labourers at Cawnpore?

The Hon'ble the Minister of Justice: The Government have no specific information about this.

*40. **Mr. Tahir Husain:** Has the Government considered the proposal of introducing prohibition in Cawnpore; if so, when

The Hon'ble the Minister of Justice: The question has not been considered so far.

*41. **Mr. Tahir Husain:** What was the amount of revenue derived from Cawnpore from country spirit and foreign liquor during the last three years as compared with the average revenue from a district under the same heads during the same period?

The Hon'ble the Minister of Justice: Please see answer to question no. 36.

TARI SHOPS IN THE PROHIBITION AREA

*42. **Mr. Tahir Husain:** Is it proposed to keep *tari* shops open in the prohibition area on the ground that they cannot be closed during the currency of the present agreement which terminates in September, 1938?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes.

*43. **Mr. Tahir Husain:** Has the question of securing to Government a fair proportion of the extra profits of the *tari* vendors resulting from the transfer of some of the customers from the country spirit shops to the *tari* shops during the period from 1st April to 30th September, been considered?

The Hon'ble the Minister of Justice: No, but the Excise Commissioner has been instructed to keep a close watch on the consumption and to report to Government the termination of a licence if the consumption of *tari* is increased to an undesirable extent at any shop during the six months.

*44. **Mr. Tahir Husain:** Has the Government considered the question of closing down all *tari* shops in the districts in which prohibition is introduced and cancelling their licences under section 35 of the United Provinces Excise Act with effect from 1st April, 1938?

The Hon'ble the Minister of Justice: The Government have decided not to close *Tari* shops till their present licences expire.

SCHEME OF LICENSING

*45. **Mr. Tahir Husain:** Is it proposed to increase the number of excise shops to health than country spirit? Has it been decided to take up the question of including this in the scheme of licensing?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes, it is proposed to include

(a) Yes, but on condition that the Government will be able to receive the necessary amount of revenue from the shops. It is not yet decided to receive the necessary amount of revenue from the shops. It is not yet decided to receive the necessary amount of revenue from the shops.

*46. **Mr. Tahir Husain:** What changes, if any, are proposed to be made in the number and disposition of excise staff to enforce law effectively? Is it proposed to employ a special officer for the purpose? What policy will be followed in making appointments?

The Hon'ble the Minister of Justice: a. Eighty-five Excise Inspectors and 65 excise peons are to be posted to these districts.

(b) No.

(c) New recruitment of Excise Inspectors will be made in accordance with the Rules and Regulations for recruitment to the Statutory Excise Service Rules, in consultation with the Public Service Commission.

*47. **Mr. Tahir Husain:** Is it proposed that Government propose to abolish 30 per cent. of the liquor shops in the province?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes; it has been decided to close about 25 per cent. of the existing excise shops.

*48. **Mr. Tahir Husain:** Is it proposed to try the experiment of official vend of country spirit in selected areas? If so, what class of people are proposed to be engaged to carry on the business at the shops?

The Hon'ble the Minister of Justice: (a) Yes.

(b) The selection will be made by the Collector on the ground of general suitability. Preference will not be given to any particular class or caste or creed.

CONTINUATION OF THE AUCTION SYSTEM FOR LICENCES FOR EXCISE SHOPS

*49. **Mr. Tahir Husain:** Has it been decided to maintain the auction system for giving licences for excise shops? If so, what restrictions, if any, are proposed to be placed on free bidding at these auctions?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes; but the retail prices will be fixed by Government.

The auctions will be conducted in accordance with the rules laid down in the Excise Manual, Volume I, for the purpose. Subject to these rules there will be no restriction on free bidding.

Mr. Tahir Husain: With reference to question no. 39, have the Government made any enquiry as to the consumption of country liquor by the labouring classes at Cawnpore?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Nothing so far.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Am I right in thinking that the proposed abolition by 20 to 25 per cent. of liquor shops also applies to Cawnpore Town?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Justice: Yes, Sir.

Mr. Tahir Husain: Does the Government intend to make this inquiry about the consumption of liquor by the labourers in Cawnpore?

The Hon'ble the Minister of Justice: Yes, if any fruitful purpose is served thereby.

Mr. Tahir Husain: Within what period will this inquiry be made?

The Hon'ble the Minister of Justice: I will make an inquiry before the next budget is framed.

Shri Mahabir Tyagi: What steps does the Government contemplate to take as to the stoppage of foreign liquor in these prohibited districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: Foreign liquor will not be imported into these districts.

Shri Mahabir Tyagi: What steps does the Government contemplate to take to stop the import of foreign liquor into these districts?

The Hon'ble the Minister of Justice: A notification will be issued and the sections of the Excise Act will be enforced.

Mr. Tahir Husain: Does the Government intend to remove the present liquor shops from the labouring class locality in Cawnpore?

The Hon'ble the Minister of Justice: I shall consider that question.

Maulvi Aziz Ahmad Khan: Will the Government kindly state why differentiation is being made as far as the consumption of liquor is concerned between country liquor and foreign liquor? Why should prohibition not extend to both at the same time?

The Hon'ble the Minister of Justice: The reason is obvious. Foreign liquor is consumed by people who can afford to consume that liquor; and country liquor is mostly consumed by people who cannot afford to buy foreign liquor. We want to protect the poor primarily.

Mr. Tahir Husain: Will the Government be pleased to state the reasons for not including *tari* in the prohibition scheme?

The Hon'ble the Minister of Justice: As the answer has stated, contracts for *tari* shops are given from 1st October to 30th September and they are running. Therefore it has been decided to extend these contracts naturally up to the 30th September and then they will stop ultimately.

Mr. Tahir Husain: Has the Government power to cancel these contracts?

The Hon'ble the Minister of Justice: I should like to have notice of that question.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din: Sir, may I know what is the criterion for prohibition and non-prohibition as regards certain liquors?

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, it is a matter for one's taste and fancy.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Is it the intention of the Government to grant exemptions from foreign liquors very sparingly?

The Hon'ble the Minister of Justice: In these two districts certainly very sparingly.

Mr. Tahir Husain: With reference to answer to question no. 45, may I know if the District Magistrate has been ordered to do the function of a civil surgeon also because he has been allowed to give a certificate of the required quantity of *charas* to a person who requires it for the use of his health?

The Hon'ble the Minister of Justice: May I know which question is that? Do you ask about the certificate of a Civil Surgeon?

Mr. Tahir Husain: I mean to ask if the collector will act as civil surgeon also because he will certify whether an individual requires a certain quantity of *charas* for his health.

The Hon'ble the Minister of Justice: Is that a question or an argument, Sir? I do not know.

Mr. Tahir Husain: In answer to my question it was said that an addict will require a certificate from the collector for the quantity of *charas* required by him. I mean to ask whether the collector is eligible to give a certificate as to the quantity of *charas* required for the health of an addict.

The Hon'ble the Minister of Justice: He is the head of the district and will make an inquiry whether a certain person requires the necessary quantity or not.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: The Hon'ble the Minister of Justice has been pleased to say that *tari* will probably be prohibited in these areas after September. May I know if he is not sure about it?

The Hon'ble the Minister of Justice: Sure about what?

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: The Hon'ble the Minister has said that *tari* will *probably* be prohibited after September. May I know if he is not sure about it?

The Hon'ble the Minister of Justice: I do not wish to commit myself unless I pass an order.

Shri Radha Kant Malaviya: With regard to question no. 45, Government have said that they are going to fix retail prices of liquors. May I know the policy of the Government in fixing these retail prices?

The Hon'ble the Minister of Justice: All this was debated, Sir. We thought that we will increase the price and also fix a quantity so that consumption may be reduced and there may be no attempts to induce people to take to drugs and to take to drink by licence-vendors.

Shri Keshava Deva Malaviya : Will the prices fixed by the Government in future be higher than what they are now?

The Hon'ble the Minister of Justice : Undoubtedly.

Mr. Tahir Husain : With reference to question no. 47, will the Government be pleased to state whether the 25 per cent. abolition of the shops cover the urban area also or will it be included in the rural areas?

The Hon'ble the Minister of Justice : 25 per cent. taking the district as a whole including the urban and rural areas both.

Shri Mahabir Tyagi : Who will select these shops which the Government intend to close?

The Hon'ble the Minister of Justice : The Department.

Shri Mahabir Tyagi : Are the Government intending to take the public representatives into confidence in this connexion?

The Hon'ble the Minister of Justice : My honourable friend is belated. The whole thing has been done and to-day is the 31st of March and the abolition has to come into force and the shops will be closed from tomorrow.

Mr. Tahir Husain : May I know how many shops in the urban areas have been closed?

The Hon'ble the Minister of Justice : I want notice.

Shri Mahabir Tyagi : Will the Government be pleased to state whether the District Excise Committee was taken into confidence in deciding whether these shops should be closed?

The Hon'ble the Minister of Justice : Time was very short and it was not possible.

Shri Mahabir Tyagi : Is it a fact that only those shops were closed which had a little revenue?

The Hon'ble the Minister of Justice : I am unable to give a definite answer to that uncharitable question.

Mr. Tahir Husain : Is it a fact that all this reduction of shops will take place in the districts only and not a single shop in the city has been affected?

The Hon'ble the Minister of Justice : May I ask the honourable member not to be impatient. We are not running away. The question is only of 6 or 10 months; then I shall have to look upon my friend for his assistance in bringing about total prohibition.

PUNISHMENTS UNDER THE UNITED PROVINCES EXCISE ACT

*50. **Mr. Tahir Husain :** Will the Government be pleased to state the number of cases in which owners or occupiers of land and their agents, lambardars, village headmen or village policemen have been punished for breach of the provisions of section 57 of the United Provinces Excise Act since the present Government came into office?

The Hon'ble the Minister of Justice : The information is being collected.

Mr. Tahir Husain: What is the position of the Government regarding the transfer of the post of Assistant Executive Engineer to the Public Service Commission?

Mr. Tahir Husain: What is the position of the Government regarding the transfer of the post of Assistant Executive Engineer to the Public Service Commission?

The Hon'ble the Minister of Justice: The Government are not in a position to answer the question at present.

Mr. Tahir Husain: Will the Government consider the transfer of the post of Assistant Executive Engineer to the Public Service Commission?

The Hon'ble the Minister of Justice: The Government are not in a position to answer the question at present.

The Government are not in a position to answer the question at present. The Government are not in a position to answer the question at present. The Government are not in a position to answer the question at present. The Government are not in a position to answer the question at present.

Mr. Tahir Husain: Will the Government consider the transfer of the post of Assistant Executive Engineer to the Public Service Commission? The Government are not in a position to answer the question at present.

The Hon'ble the Minister of Justice: The Government are not in a position to answer the question at present.

MUSLIM CANDIDATES FOR THE POST OF ENGINEERS IN THE RURAL DEVELOPMENT

*53 Mr. Tahir Husain: Will the Government consider the transfer of the post of Assistant Executive Engineer to the Public Service Commission? The Government are not in a position to answer the question at present.

The Hon'ble the Minister of Justice: Over one hundred applications were received and the usefulness of the statement asked for by the Honourable member would be quite disproportionate to the time and expense involved in preparing it.

*54 Mr. Tahir Husain: Was the Government aware of the fact that the Government were not in a position to answer the question at present? The Government are not in a position to answer the question at present.

The Hon'ble the Minister of Justice: The recruitment of candidates was made on the basis of their qualifications and fitness for the work. The claims of the Muslims as a minority community were taken into view and instructions to this effect were issued.

(ii) Does not arise

Mr. Tahir Husain: May I know Sir if in the appointment of organizers claims of qualified Muslim candidates were overlooked and unqualified persons were appointed?

The Hon'ble the Minister of Justice: That is not so

POSTS OF DEPUTY DIRECTOR OF PUBLICITY

*55. Mr. Tahir Husain : Will the Government be pleased to state the reasons for not advertising the two posts of Deputy Director of Publicity? Is it a fact that the Government received many applications for the Deputy Director's post for Urdu Section before the appointment was made?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Gopi Nath Srivastava) : (a) As the appointments to the two posts of Deputy Directors of Public Information have been made on a temporary basis for six months only, it was not considered necessary to advertise for them.

(b) No. A few applications only were received.

*56. Mr. Tahir Husain : Will the Government be pleased to state the qualifications of the gentleman appointed?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : He has passed the Intermediate examination and is an Urdu Journalist with 11 years practical experience. He has translated a number of books in Urdu.

Mr. Tahir Husain : May I know the reasons for rejecting other candidates whose applications were invited and had been received?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : No applications were invited, and uninvited applications generally do not carry the privilege of due consideration. The candidate selected was in the opinion of the Government the best fitted for the job.

Mr. Tahir Husain : Was the gentleman appointed in the employ of the Government before he was appointed?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : Prior to his appointment he was associated with two Urdu journals of Delhi of pronounced anti-Congress views.

Mr. Tahir Husain : My question is—was this gentleman in the employ of the Government or was his application received?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : He was not in the employ of the Government. An application from him was received.

Mr. Tahir Husain : Will the Government be pleased to give reasons for not giving consideration to other applications that had been received?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : Because we considered this candidate the best fitted for the job.

Mr. Tahir Husain : Was he invited by Government to apply?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : His name was communicated to the Government by a gentleman who is a journalist of repute.

Mr. Tahir Husain : Will the Government be pleased to state the name of the gentleman?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue : No.

Mr. Tahir Husain: Is it possible to have a meeting with the Hon'ble the Minister of Education?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue: Yes, it is possible.

Mr. Tahir Husain: I am glad to hear that.

Mr. Tahir Husain:

and state the number of students.

The Hon'ble the Minister of Education (Shri Sampurnanand):
4 students.
2 one children.
2 two children.
2 three children.

Total

Mr. Tahir Husain: I am glad to hear that.

The Hon'ble the Minister of Education: The number of students in 1947-48 was 100.

Mr. Tahir Husain: Yes, it is a good number.

Has the Government ever taken into consideration the cost of expenses over this institution? What steps have the Government taken to effect economy?

The Hon'ble the Minister of Education: The Government has taken steps in 1937-38.

(a) Rs. 57,048 in 1927-28.
Rs. 55,095 in 1927-28.

(c) Yes. The contingent expenses have been reduced by the compounder, dormitory supervisor and watchman. The library and the posts of agricultural instructor and schoolkhan have been abolished.

Mr. Tahir Husain: With reference to question no. 64, may I know how much amount has been reduced in expenditure?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education (Shri Karan Singh Kane): About Rs. 17,000 since 1927-28.

Mr. Tahir Husain: When were these economies effected?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: They were effected after 1927-28.

Mr. Tahir Husain: Have no steps been taken after the assumption of office by the present Government to make any economy in this institution?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Government did not receive any suggestion to the effect that it was necessary to effect any further economy in this direction.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Is the Reformatory School at Churar under the supervision of the Education Department?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: Yes, Sir, that is so.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Is Government ready to consider the future management of this institution when the Borstal Institution comes into being?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: That question will be considered.

Mr. Tahir Husain: What steps does the Government intend to take to reduce the expenditure?

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Education: The Government does not think that the expenditure is very heavy.

SHORT NOTICE STARRED QUESTIONS

POST OF RURAL DEVELOPMENT OFFICER

*1. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Will Government please inform whether the post of the Rural Development Officer is vacant at present? If so, who is officiating in his place?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) Yes.

(ii) No officiating arrangement has been made. The Assistant Rural Development Officer is doing the work.

*2. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Is it a fact that an I. C. S. is going to be appointed as Rural Development Officer? If so, who and when and on what salary?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) The question as to who should be appointed as Rural Development Officer is under consideration.

(ii) Does not arise.

ASSISTANT RURAL DEVELOPMENT OFFICER

*3. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Is it a fact that the Assistant Rural Development Officer has also resigned and is being replaced by a senior Deputy Collector? If so, since when and on what salary?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) No.

(ii) Does not arise.

DIVISIONAL SUPERINTENDENTS IN RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT

*4. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Is it a fact that the present Divisional Superintendents in Rural Development Department are going to be relieved of their duties at the expiry of their term of service and are going to be replaced by tahsildars?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) No.

ORGANIZERS IN RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT

*5. **Shri Jagan Prasad Rawat:** Is it a fact that the term of the organizers in Rural Development Department will expire on the 31st March, 1938? If so, what arrangements have been made to continue the activities of the Rural Development Department?

The Hon'ble the Minister of Justice: (i) Yes.

(ii) The term is being extended.

Shri Jagan Prasad Rawat :

The Hon'ble the Minister of Justice:

Shri Mohan Lal Gautam

consideration के संदर्भ में कि वह सदा संज्ञ के जो प्रेरणा से :

شیء مریدین لال کوتمہ —

دوسرے سوال کے جواب میں آپ نے فرمایا ہے کہ اقدار کنسیدریشن (under consideration) ہے۔ میں پوچھتا ہوں کہ یہ کیا چیز ہے۔ جو زیر

The Hon'ble the Minister of Justice   आनरेबल मिनिस्टर ऑफ जस्टिस

जेर गौर यह है कि कौन मकरं क्रिया जावे ।

آپ یہل مسدو آف جسٹس —

ذیو غور ہو، ہے کہ کہیں متروک کی جاوے۔

Shri Mohan Lal Gautam : श्री मोहनलाल गौतम

किनने नाम है जो जेरा गौर है :

شی مؤمنان کو تم —

کتنے نام عیوں جو ریس عور ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice : आनरेबल मिनिस्टर आफ् जस्टिस .

इसपर मे ज्यादा अर्ज नहीं कर सकता ।

تمیدل منستہ آف جسٹس —

’س پر میں زیادہ عرض نہیں کر سکتا۔

Shri Mohan Lal Gautam श्री मोहनलाल गौतम

क्या उनमें आई० सी० एस० भी हैं ?

شری موہن لال گوتہ —

کیا ان کو آئی - سی - ایس بتی ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Justice . आनरेबल मिनिस्टर आफ जस्टिस .

मैं कुछ नहीं अर्ज कर सकता हूँ ।

تھیل دستو آف جسمیں —

میں کچھ نہیں ہے۔ اس کو سکتا ہوں۔

Shri Mahabir Tyagi श्री महाबीर त्यागी :

पहले सवाल के मुताबिक अमिस्टेड सरल डेवलपमेंट आफिसर जो आफिशिएट (officiate) कर रहे हैं क्या वह गजटेटेड आफिसर हैं ?

شہری ماہر تیار ہے۔

پہلے سوال کے متعلق اسسٹنٹ رورل ڈیولپمنٹ آفیسر جو (officiate) ڈیپوٹنگ آفیسر کے طور پر کام کرتے ہیں، وہ گزٹڈ آفیسر (gazetted officer) ہیں۔

The Hon'ble the Minister of Justice : آنارےبؤل مینسٹر آف جسٹس :

موجودہ مالکوم نہیں ہے کہ وہ گزٹڈ آفیسر ہیں یا نان گزٹڈ آفیسر ہیں۔ میں اب تک پوری تفصیلی نہیں سمجھ سکا۔

آنریبل منسٹر آف جسٹس —
مجھے معلوم نہیں ہے کہ وہ گزٹڈ آفیسر ہیں یا نان گزٹڈ آفیسر ہیں۔
میں اب تک پوری تفصیلی نہیں سمجھ سکا۔

Shri Mahabir Tyagi : श्री महाबीर त्यागी :

उनकी तनख्वाह क्या है ?

श्री महाबीर त्यागी —
اُن کی تنخواہ کیا ہے —

The Hon'ble the Minister of Justice : آنارےبؤل مینسٹر آف جسٹس :

उनकी तनख्वाह ढाई सौ रुपया है ।

آنریبل منسٹر آف جسٹس —
اُن کی تنخواہ ڈھائی سو روپیہ ہے —

THE BUDGET 1938-39 : DISCUSSION OF DEMANDS FOR
GRANTS (continued)
GRANT NO. 11—HEAD OF ACCOUNT 27—ADMINISTRATION OF JUSTICE
(continued)

Syed Hasan Ali Khan : Sir, I beg to move that under sub-head D—Civil and Sessions Courts—(a) District and Sessions Judges—(b) Civil Judges—(c) Munsifs, a reduction of Rs.10 be made.

Sir, the object of moving this cut motion is to draw the attention of the Hon'ble the Minister of Justice that the Government should be pleased to consider the desirability of the entire policy of transfers of District and Sessions Judges and so on from the eastern districts to the western districts and *vice versa*. I had a similar cut motion on the day when the demand for the grant of General Administration was under discussion, and that cut motion was in respect of the transfers of the civil officers such as deputy collectors and the police officers. But I could not get an opportunity of moving that cut motion on account of the fact that the time was over. I will also draw the attention of the Hon'ble the Premier to consider this question. I will submit Sir, that the policy of transfers of the people of the Provincial services—those who reside in the western districts to the eastern districts and *vice versa*—has proved very unsatisfactory. The reasons for this, I submit, are these, that in the first place the Government has to go under heavy expenses of their travelling allowances, and I think if the Government considers that the people of the eastern districts be transferred in their very zones that will be more economical. The other reason for my cut motion is that when these people are transferred they feel very uncomfortable, because from the western districts when they go to the eastern districts and *vice versa*, they are quite ignorant of their customs and traditions and the languages of those districts. Then the climatic conditions of those districts do not suit them at all, with the result that they do not put their heart to their work and duties and they try to run away from those places. Sometimes they want to take privilege leave and if they are not granted, they try to get long medical leaves with the result that the

Government have to make arrangements for their places. Sometimes it is felt that they are made victims of very many diseases. Most of them are of a very peculiar nature, such as hydrocele, elephantiasis and goitre. These diseases are such that any one who is a victim of these diseases has his life ruined, and as long as they live they become quite worthless for any work. So far as the question of European officers is concerned, they are accustomed because they are foreigners, they can afford to live very decently and these diseases do not affect them at all, but the Indians become victims of these diseases very soon. Then again the same case is with the people of the eastern districts when they are transferred to the western districts that they do not understand the languages and the customs of those districts and they generally do not feel comfortable there. So my suggestion is that it will be more economical if zones are made and the people who live in the eastern districts should not be transferred to the western districts and *vice versa*. This will be more economical and will be more convenient for the officers also. And I will recommend that if they are transferred they should be transferred as a measure of punishment. If the Government want to punish any officer in respect of his faults then he should be sent up to the western districts and otherwise this policy of transfers should be considered.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, I do not wish to raise a debate—rather a heated debate—on the floor of this House on this minor issue: but there is one point which I wish to bring to the notice of the Hon'ble the Minister of Justice in this connexion, and therefore, I support this cut motion. If this cut motion is accepted, Sir, then at least the eastern districts will be saved of the nuisance, annoyance, and I should say the plague of having the bad workers of the western districts. Sir, it has been the policy of the Government that when an officer working in the western districts is found to be a bad worker, incompetent, corrupt or partial then the punishment given to him is to transfer him to the eastern districts. As my honourable friend has just pointed out, eastern districts are considered to be unhealthy and it is thought that if the man is transferred to the eastern districts, it will be sufficient for him. Sir, I do not see the reason and the logic underlying this policy. If the man is guilty; if he has been committing indiscretions, punish him all right; but why punish the people of the eastern districts by transferring him to those places.

A member: He may not be transferred to Basti.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, it is pointed out that he may not be transferred to Basti. We have ample evidence of this fact in our district of Basti. I think that this thing has been going on for a long time and now it is time that the matter be taken into consideration by the Hon'ble the Minister of Justice, who has got wide experience and vast knowledge of all these matters, and, Sir, therefore, I think that in future if any officer is found not doing his duty properly the punishment meted out to him will be not to transfer him to the *kalapani* of the eastern districts but to deal with him otherwise. With these words I support the cut motion of my honourable friend.

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, my honourable friend, the mover of this cut motion, has, I fear, lightheartedly sponsored this cut motion. The cut motion refers to all sorts of judicial officers, district judges, sessions judges, as well as civil judges and munsifs. Now, so far as district and sessions judges are concerned, their transfer and promotion is made by His Excellency the Governor primarily on the advice of his Ministers. There is a section in the Government of India Act which relates to it and such transfers are made as public exigencies require. Now, so far as civil judges and munsifs are concerned, the House is aware that the Subordinate Civil Judicial Service is divided into two parts; one for Oudh and the other for the province of Agra, and their transfers and promotions so long as they remain members of the Judicial Civil Service and so long as they remain civil judges is under section 256 of the Government of India Act entirely at the discretion of the High Court, and I have no doubt that the High Court have got proper rules for the purpose of regulating their transfers. I do not know how matters stand now. It may be that if the complaint which was voiced by my honourable friend, Mr. Abbasi, from Basti is correct then that is only an illustration of the principle that people get the judges which they deserve, and if there is any complaint that the eastern districts are afflicted by incompetent judges, well it may be the fault of the people of the eastern districts; not that I share this opinion at all. It seems to me that this observation which was made was probably made in a jocular spirit, otherwise I shall be very sorry to know that judges of the eastern districts are either incompetent or unfit to discharge their judicial duties. My experience—my honourable friend was good enough to say, it is very wide—is to the contrary, and my experience is that civil judges all over the province are of equal merit. You may get inexperienced judges in the eastern districts as well as in the western districts, and personally speaking it may be a good thing to post a judge at least 300 miles from his own home. In the olden days it used to be the rule, so long as Sir George Knox presided over the destinies of the Judicial Service, that practically all judges from the western districts were posted either in the central districts or in the eastern districts. It is a matter which I have no doubt that the High Court constantly bears in mind. I have got a copy of the rules which the High Court has framed for its own guidance, and it is definitely stated there that it is a matter of rotation. No Judge can possibly avoid going to a particular district on any pretext and if any particular instance were to come to the notice of the High Court that a particular Civil Judge or a Munsif was evading to go to an eastern district or to any other district on a false pretext of having fallen ill or something of that description, I have no doubt that the High Court would take suitable notice. I personally think that this is a matter in which members of the Judicial Service Association would take keen interest. The Provincial Judicial Service Association is a very well-organized body. They go into all sorts of questions and I do not know whether that Association has ever made any representation that like the zones which we have recently fixed for purposes of sugar factories there

should be zones for the purpose of Judicial Service too, viz., Eastern Zone, Central Zone and the Western Zone, and the Judge should be allowed to wander about in those zones. I should put it to the honourable member that if you apply the zone system to Judicial Service it might prove very harmful: because it is very desirable that all members of the Judicial Service should have opportunities of serving in all parts of the province. I definitely do not share the view that a Munsif or a Judicial Officer from the western districts is so very much unacquainted with the manners, customs, habits and usages of the people residing in the eastern districts that he cannot decide the cases properly. That is not my experience, and possibly all lawyers practising in the High Court and the Judges who adorn the Benches of the High Court will not accede to that expression of opinion. It seems to me that every Judge, if he brings to his task an impartial mind, can decide the case properly. If that argument were to be extended I shall welcome it very much because it will exclude completely all European Judges recruited either in England or in India precluding on any Judicial Bench in the United Provinces. So far as the question of illness is concerned, that again is a matter really of personal equation. I have known Judges who have kept absolutely fit in the eastern districts, and I have also known judges who have been perpetually sick in Bulandshahr, Meerut or Muzaffarnagar which are supposed to be paradise on earth. In those districts even they have been perpetually ill. It really means how a man personally takes care of his own health. I am therefore not able to accept this out motion.

Khan Bahadur Maulvi Fasih-ud-din: Sir, as I had been in service for a long time I should like to have one word to say on this subject. So far as my experience is concerned, the policy of the Government has been that every officer should get experience of work in both the eastern and the western districts. As a matter of fact I was for about 15 years in the eastern districts including Basti itself, and then I got my transfer to the western districts. That policy, in my opinion, is very good, because it enables an officer to get full grasp of the system of administration both executive and judicial in the whole province and increases his competence. I really sympathize with my friend, the member for Basti, and I remember a very amusing incident. One of the Deputy Collectors was transferred from Budaun some time ago to Basti and a poet wrote a satire against him to the effect that hitherto the idea was that owls used to live in the jungle, but the Government proved that they could live in Basti also; and the officer, who belonged to one of the western districts, was very glad for his transfer because he found that the work there was much less troublesome than the work in the western districts. In fact my experience is that many officers belonging to western districts, who are not very much attached to their homes and who are not home-sick, prefer to work in the eastern districts simply because the work is not so troublesome there. The work in districts like Meerut, Bareilly and Budaun and many other western districts is really so heavy that very few Government officers care to be in the western districts for a considerably long time.

Syed Hasan Ali Khan: I did not mean, Sir, that I shall press my cut motion, but it was only to draw the attention of the Government to the entire policy of transfers that it was moved. If the Hon'ble the Minister is not willing to accept my views I am prepared to withdraw my cut motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Maulvi Aziz Ahmad Khan: Sir, I find from the agenda that there are two motions, numbers, 8 and 9, which are entered in my name. I also find that there is another motion no. 14, which is more general and I think that motion no. 8 can very easily be discussed along with the discussion of motion no. 14. I do not therefore propose to move motion no. 8. I shall move no. 9.

مولوی عزیز احمد خاں —

جناب والا — مجھے جو تجویز اس وقت پیش کرنا ہے وہ یہ ہے کہ سب ہیڈ D کے تحت میں سول آر سیشنس کورٹ پروسیس سرورنگ چارجیز (Process serving charges) میں ایک روپیہ کا ریڈکشن (reduction) کیا جائے۔ مقصد اس سے میرا یہ ہے کہ جوڈیشل آفیسرس کو یہ ہدایت ہونا چاہیئے کہ جو چپراسی عدالت کا اُن کو دیا جاتا ہے وہ سرکاری کام کے امداد کے واسطے دیا جاتا ہے اُس سے ذاتی کام نہ لیا جائے۔ میں نے بعض منامات پر یہ دیکھا ہے کہ جو چپراسی دیئے جاتے ہیں اُن سے غیر معمولی اور ذاتی قسم کے کام حکام لیتے ہیں۔ اس سے دو قسم کی خرابیاں پیدا ہوتی ہیں۔ ایک تو یہ کہ یہ صاحبان بڑی تھوڑی تھوڑی تنخواہ والے ہوتے ہیں اور جو سرکاری کام اُن کو دیا جاتا ہے وہ دن بھر کے لیئے کافی ہوتا ہے۔ اگر اُن سے زیادہ کام لیا جائے تو اُن کی سخت تکلیف کا باعث ہوگا۔ دوسرے ایک بات یہ ہوتی ہے کہ اس قسم کے نوڈیت کے چپراسی سے جب غیر معمولی کام لیا جاتا ہے تو غیر معمولی عنایت اُس کے ساتھ کرنا ہوتی ہے اور وہ غیر معمولی عنایت عام طور پر یہ شکل اختیار کرتی ہے کہ عوام الناس کے ساتھ چپراسی ناجائز سلوک کرنے لگتا ہے۔ ناجائز رقمیں وصول کرتا ہے اور چونکہ وہ افسر اُس کا معمول ہوتا ہے اُس لیئے وہ عیب پوشی کرتا ہے۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ اُس کی ہمت افزائی ہوتی ہے اور رشوت ستانی میں اضافہ ہوتا ہے۔ میں گزارش کروں گا کہ میرے نزدیک یہ بہت اہم اور ضروری ہے ایسی حالت میں جبکہ یہ ایوان پوری خصوصیت کے ساتھ میں اور گورنمنٹ اس بات کی طرف توجہ کر رہی ہے کہ رشوت ستانی کے تمام دروازے بند کر دیئے جائیں۔ تو یہ ایک ایسا دروازہ ہے جس کو باہر سے آپ بند نہیں کر سکتے تاوقتیکہ غیر معمولی نجی اور ذاتی کام افسران کا جو چپراسیوں کو کرنا پڑتا ہے اُسے روک نہ دیں۔ اُس سلسلہ میں میں یہ عرض کروں گا کہ نجی کام ایسے کی انتہا یہاں تک پہنچ چکی ہے کہ ایک جوڈیشل افسر کے بڑے بڑے چپراسی کا یہ قرض ہو گیا تھا کہ وہ رات بھر جاگ کر پھر دے۔ اور جب چپراسی نے اس خدمت کے انعام دینے سے انکار کر دیا تو اُس کو وہاں سے ہٹا کر ایک دوسرے ضلع کو تبدیل کر دیا۔ دوسرے ضلع میں پہنچنے کے بعد میں اُس نے دو مرتبہ گورنمنٹ کی خدمت میں اپیل کرنی چاہی لیکن اُس کے افسران بالا دست نے اُس کی اپیل پیچھے

اور جب تک اس پر اسرار نہیں کیا جاتا، چپراسیوں کی مشقکلات بڑھتی رہے گی اور
 उसके साथ ہی साथ ابام ایلنااس میں بدھخلاکیاں بھی بڑھتی رہے گی۔

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, I confess that I was not aware of the evil to which expression has been given by my honourable friend. So far as I know, the case to which he referred must be an extremely exceptional case. The ordinary practice is, as far as I am aware, that chaprasis are expected to go to the house of the judicial officer an hour or two before the work begins and to return to their homes, after they have taken the office box at the judicial officer's house, at about 6 o'clock in the evening. If there was a case when a chaprasi was directed to remain in the house for a whole night it was undoubtedly an oppressive thing to do. I shall invite the attention of the High Court to my honourable friend's speech and I take it that the discussion this morning will serve a useful purpose and that ought to prove sufficient.

Maulvi Aziz Ahmad Khan:

میراوی عزیز احمد خان —

جذاب والا — جو ہمدردی میری تصویز سے جذاب وزیر صاحب نے فرمائی ہے

اس کا میں شکریہ گزار ہوں اور میں اس تصویز کو واپس لیتا ہوں *

Maulvi Aziz Ahmad Khan: مولوی اذیز احمد خان :

جناب والا—جو ہمدردی میری توجہ سے جناب وزیر صاحب نے فرمائی ہے اس کا میں شکریہ گزار ہوں، اور میں اس توجہ کو واپس لیتا ہوں۔

The motion was, by leave, with drawn.

Chaudhri Jafar Hasan Khan: Sir, I beg to move that under sub-head 1—(Civil and Sessions Courts, a reduction of Re.1 be made.

چوہدری جعفر حسن خان —

اس کٹ موشن کے پیش کرنے سے پہلے دو مقاصد ہیں — ایک تو یہ کہ گورنمنٹ کی توجہ اس طرف دلائی جائے کہ جب لیجسلیچرس (Legislatures) کے ممبران یہ حیثیت فریق یا دکیل کسی مقدمہ میں ہوتے ہیں اور مقدمات کی تاریخ لیجسلیچر کے سشن کے دوران میں آکر پڑتی ہے تو عدالتوں کی لاپرواہی کی وجہ سے یہ وقت بیکش آتی ہے کہ عدالت ایسی تاریخ نہیں مقرر کرتی جس میں ممبران کو سہولیت ہو — دوسرا مقصد یہ ہے کہ اکثر عدالتوں کا یہ رتبہ ہو گیا ہے کہ جہاں تک دسکریشن (discretion) کا تعلق ہے وہ اس کو صرف گورنمنٹ کے فیور (favour) میں ایکسرسائز (exercise) کرتے ہیں — لیٹی گینٹ پبلک (litigant public) کا ذرا بھی لحاظ نہیں کیا جاتا — نہ ان کی آسانی کا کوئی خیال کیا جاتا ہے اور نہ ان کے خرچہ کا — پہلے منشاء کے متعلق میری گزارش یہ ہے کہ ممبران جماعت قانون ساز جس میں کونسل کے ممبران بھی شامل ہیں ان کو علاوہ قانون سازی کے دوسرا پیشہ اختیار کرنے کی بھی اجازت ہے اور ہونا بھی چاہیے — وہ دوسرا پیشہ اختیار کرنے پر مجبور ہیں کیونکہ یہ کسی طریقہ سے بھی قوانین قیاس نہیں ہو سکتا کہ وہ بچتر رویہ ماہوار میں اپنی پوزیشن قائم رکھے کہیں اور اپنی رٹیز اپنے خاندان کی پرورش کو سب سے — لہذا وہ مجبور ہیں کہ کوئی دوسرا پیشہ مثلاً وکالت زمینداری یا کاشتکاری وغیرہ اختیار کریں اور کرتے ہیں — زیادہ تر تعداد یہاں پر ایسے ہی

[Chaudhri Jafar Hasan Khan]

ہے۔ شروع میں جب سیشن بیگن (begin) ہوتا ہے تو خیال ہوتا ہے کہ فلاں وقت ختم ہو جائیگا۔ چند قابل دزرا سے بھی معلوم کیا جاتا ہے لیکن بسا اوقات بیچارے اس مرتبہ دزرا کو بھی پتہ نہیں ہوتا کہ کب تک سیشن چلیگا۔ خیال یہ تھا کہ ۸ اپریل تک شاید سیشن ختم ہو جائیگا اس لیے عدالتوں سے کوشش کر کے اپنے مقدمات میں آتھہ تاریخ کے بعد عدالتوں سے تاریخیں لگوائیں۔ لیکن اب یہ چل رہا ہے کہ ۸ تاریخ کے بعد بھی سیشن ختم نہیں ہوگا۔ ایسی صورت میں ہماری عدالتوں کو بھی براہ ملتوی کرتے ہوئے پریشانی ہوتی ہے۔ لہذا مناسب ہے کہ کوئی ایسا رول بنا دیا جائے جس سے وہ آسانی سے ملتوی کر سکیں۔ ہر ایک میمبر کے کہہ دینے سے حکام اعتبار نہیں کرینگے اور تاریخ تبدیل نہیں کریں گے۔ کیونکہ بہہ محض اُن کی دستکریشن پر ہے جو آج کل میمبران نے خلاف ایکسپریسایز کیا جاتا ہے۔ اب اس معاملہ میں وزیر عدل صاحب یہہ فرمائینگے کہ اگر اس طریقہ سے مقدمات ملتوی کرائے گئے تو یہہ سلسلہ لامتناہی ہو جائیگا بلکہ کام میں خرابی پڑیگی۔ میں عرض کروں گا کہ سیشن عام طور سے سہینہ دو سہینہ کے بعد ہوتے ہیں۔ تیس پینتیس روز کا وقفہ ہوتا ہے۔ دو چار سہینہ پھلے یا بعد میں مال اور دیوانی کے مقدمات فیصلہ ہو جائیں تو فرق نہیں پڑتا ہے۔ اس لیے اگر ایسا رول بنا دیا جائے تو کوئی دیر اور دقت پیدا نہیں ہوتی۔ میں محض سول کیسز اور ریویو کیسز کے لیے کہتا ہوں۔ رہا کریمنل کیس کا معاملہ کریمنل جسٹس جلد سے جلد ہونا چاہیئے۔ اُس کے لیے میں پریویلیج (privilege) نہیں چاہتا۔ شان و نادر ایسے کریمنل مقدمات ہوتے ہیں۔ یا اتفاق سے کوئی ممبر گرفتار ہو جاتا ہے۔ اگر اُس کے لیے کوئی انتظام نہ کیا جائے تو کوئی نقصان کی بات نہیں ہے۔ لیکن سول اور ریویو کیسز کا انتظام ہونا چاہیئے۔ اس کے بعد دوسرا منشاء اس کٹ موشن کے دور کرنے سے پیدا یہہ ہے کہ عام طور سے عدالتیں جہاں اُن کو اختیار تمیز ہے وہ عام طور سے گورنمنٹ کے فیور میں استعمال کیئے جاتے ہیں اور غریب پبلک اور لیتی گینٹ (litigant) کا خیال نہیں کیا جاتا۔ مثلاً عام طور سے عدالتیں مقدمہ کی تاریخ پر معائنہ مسل کی اجازت دے دیتی ہیں۔ لیکن بعض عدالتیں ایسی ہیں جو کسی صورت سے مقدمات کی تاریخ پر بھی بغیر فیس کے معائنہ کی اجازت نہیں دیتیں۔ بغیر فیس کے اجازت نہ دینا جسٹی فایڈ (justified) نہیں ہے۔ عدالت میں مسل ہوتی ہے کہیں دفتر سے منگوانا نہیں ہوتی ہے۔ کوئی دوسرا آدمی تعینات نہیں کیا جاتا۔ معائنہ اندراج رجسٹر میں نہیں کیا جاتا۔ محض عدالت میں معائنہ ہوتا ہے۔ عدالت نے حکم دے دیا اور وکیل کر مسل دلوانی۔ وہ مسل لیکو میز پر بیٹھ گیا مسل کہیں سے منگوانا نہیں پڑتی ہے عدالت کا اس سے نقصان نہیں ہوتا ہے۔ کوئی وقت صرف نہیں ہوتا ہے۔ پھر فرمائیے کہ اُن سے فیس کس بات کی لی جاتی ہے اور کس کام کے لیے لی جاتی ہے۔ اگر فیس لی ہے تو کچھ کام ہی تو کیجیئے۔ یہہ انسانیت بھی ہے۔ ہائی کورٹ میں مجھے معلوم ہوا ہے کہ ہر درخواست جو دی جاتی ہے اُس کی دو نقلیں داخل ہوتی ہیں۔ ایک عدالت میں رہ جاتی ہے اور دوسری نقل فریق کے پاس بھیج دی جاتی ہے۔ لیکن عدالت مانتھت میں غالباً وزیر عدل کو تجربہ نہیں ہوگا ایسا نہیں ہوتا۔

مثلاً وہ اگر یہ کہہ دے کہ میں نے درخواست دی تھی ہے یہ تفسیر حکم یا دیکھی کی درخواستیں دیکھتی ہیں تو مسئلہ ہے بقاعدہ علیہ السلام 'ایدا حقاً ہے اور فریق کو اطلاع دی جاتی ہے کہ وہاں تاریخ پر آپ جواب دہی کرے کہ کیوں حکم منسوخ کیا جائے یا نہ کیا جائے۔ لیکن اس بیخدا سے کہ پاس درخواست کی نقل نہیں ہوتی تو کیا جواب دے سکتا ہے۔ جب تک وہ درخواست کو نہ دیکھے تو کیسے جواب دے۔ اگر تاریخ پر حق ہے اور نہ ہے کہ جواب کس کا ہو گا دیکھتے ہو یا تو محکمہ درخواست دہی یا اس کی نقل دے تاکہ جواب دے سکوں اور اگر ایسا نہیں کرے ہو تو جواب میں کہہ دے سکتا ہوں۔ اگر مسئلہ دیکھنے کے لئے منگتا ہے تو کہہ دے کہ معاملہ کی فیس لاؤ۔ تلاوہ اس کے ایک وقت پہلے بھی ہے کہ بہت سے چھوٹے چھوٹے مقدمے سال اور خفیہ عدالتوں کے ہوتے ہیں۔ دو دو۔ چار چار روپیہ کے۔ موصی دعویٰ کے ساتھ کسی اور چیز کی نقل مدعا علیہ کے پاس نہیں پہنچتی۔ توجہ دعویٰ کے ساتھ جو کاغذات داخل ہوتے ہیں ان کی کاپیاں نہیں ملتی۔ اس کو عدالت میں دیکھنا پڑتا ہے اور اس کی جواب دہی ہونا ہوتی ہے۔ اگر دیکھنا چاہتے ہیں تو دو روپیہ کا اور دعویٰ ہے تو آپ کہتے ہیں کہ ۱۲ آنہ اس معاملہ کے ہی لاؤ۔ یہ بڑے نزدیک پہلے تو بین انصاف نہیں ہو سکتا ہے کہ اس قسم کے مطالبات کیلئے حادیں۔ اگر مقدمہ کرنا چاہتے ہیں اور یہ دیکھنا چاہتے ہیں کہ مدعی نے کیا دعویٰ کیا ہے۔ کس طرح کا اس کا دعویٰ ہے۔ کیا کاغذات اس سے پیش کیے ہیں۔ دو روپیہ کا دعویٰ ہے۔ ایک روپیہ کا بھی ہو سکتا ہے اگر آئے گا۔ دعویٰ بھی ہو سکتا ہے اور اس میں ۱۲ آنہ معاملہ کی فیس لینا نہیں تک بچتا ہے۔ اس طرح سے خرچ اس میں بہت زیادہ ہو جاتا ہے اور بیلک نے لینے یہ چیزیں یقیناً بڑی تکلیف دہ ہیں۔ اس وجہ سے دواس میں یہ سب چیزیں موجود ہیں کہ اسٹریکشن کے متعلق جو تاریخ سماعت پر کیا جاتا ہے اس نے 'سینے جنرل سول دواس میں تھک رہا ہے۔ میں نے اس کے اوپر چند سوالات بھی بھیجے تھے۔ ۲۳ مارچ نو رو سوالات آئے تھے۔ اس سوال کا دوسرا نمبر یہ تھا جو نمبر ۱۵۳ پر تھا

Is it a fact that the present Munsif of Moradabad Mun-ifi does not permit even the counsel of the parties to inspect or consult the files of their respective cases even on their dates of hearing without duly stamped applications for inspection of the files ?

اس کا جواب گورنمنٹ کی طرف سے یہ دیا گیا تھا کہ

The Government has got no information on the point. The matter is within the discretion of the Munsif.

میرا مقصد یہ تھا کہ گورنمنٹ دعوایں سے معلومات کلیکٹ (collect) کرے کہ آیا ایسا ہوتا ہے کہ منصف صاحب کسی موقع پر اس دستکریں کا استعمال کرتے ہیں لیکن بھریکین گورنمنٹ نے اس کے پرواہ نہ کی کیونکہ وہ گورنمنٹ کے انٹریسٹ (interest) کے خلاف جارہے تھے۔ اس ایڈ میں چاہتا ہوں کہ جسٹس کے اوپر فیس گراں نہ کرنا چاہیئے۔ مقدمہ والے سے سب سے پہلے آپ کورٹ فیس لیں اس کے بعد وہ غریب وکیلوں کو فیس دے۔ پھر کاغذات طلب کرنے کی فیس دے

[Chaudhri Jafar Hasan Khan]

نفل، فیس دے - دس سچا کہنے کی فیس دے - غرض بات بات پر فیس مقرر کر رکھی ہے - جسٹس کو گواہ کرنے کا نتیجہ میسرے نزدیک اچھا نہیں ہوتا اور جس فائدہ کے لیے آپ جانتے ہیں اس میں ممکن ہے نقصان ہو جائے -

Chaudhri Jafar Hasan Khan : چوہدری جعفر حسن خاں :

اس کٹ موشن کے پیش کرنے سے میرے دو مکاسید ہیں۔ ایک تو یہ کہ گورنمنٹ کی توجہ اس امر پر دلائی جائے کہ جب لےجسلیچرس (Legislatures) کے ممبران بھیسیت فرائض یا وکیل کسی موکدمے میں ہوتے ہیں اور موکدمان کی تاریخ لےجسلیچر کے سیشن کے دوران میں آکر پڑتی ہے تو اداالتوں کی لاपरواہی کی وجہ سے یہ دیکھ کر پشیمان ہوتا ہے کہ اداالت ایسی تاریخ نہیں مقرر کرتی جس میں ممبران کو سہولیت ہو۔ دوسرا منشا میرا یہ ہے کہ ابھر اور اداالتوں کا یہ رعبا ہو گیا ہے کہ جہاں تک ڈسکریشن (discretion) کا تعلق ہے وہ اسکو سرف گورنمنٹ کے فوور (favour) میں ڈکسرساڈج (exercise) کرتے ہیں۔ لیٹیگنٹ پبلک (litigant public) کا جہاں بھی لیٹا جاتا ہے وہاں بھی کیا جاتا، نہ انکی آسانی کا کوئی خیال کیا جاتا ہے اور نہ انکے خیر کا۔ پہلے منشا کے متعلق میری گزارش یہ ہے کہ ممبران جماعت کانونساز جس میں کونسل کے ممبران بھی شامل ہیں انکو الگ کانونساز کے دوسرا پشہا ڈکریٹری کرنے کی بھی اجازت ہے اور ہونا بھی چاہیے۔ وہ دوسرا پشہا ڈکریٹری کرنے پر مجبور ہے کیونکہ یہ کسی طریقے سے بھی کریمن کراس نہیں ہو سکتا کہ وہ پختہ رہا یا ماہوار میں اپنی پوزیشن کراس رکھ سکے اور اپنی دنیوی اپنے خاندان کی پرورش کر سکے۔ لیٹا جاتا ہے کہ کوئی دوسرا پشہا مسکن وکالت، جہاداری یا کاشتکاری وغیرہ ڈکریٹری کرے اور کرتے ہیں۔ زیادہ تر تاوا یہاں پر آئے ہی ممبران کی ہے جو وکیلوں کے تہکے سے یا کاشتکاریوں کے تہکے سے یا جہاداریوں کے تہکے سے ہیں اور انہی تین تہکوں کے لوگ زیادہ تر موکدمہ جہاں میں رہتے ہیں اور انکا موکدمہ جہاں ہونا بھی لازمی چیز ہے چو کہ انکے واکریات اور گورنمنٹ کے کوانٹن انکو مجبور کرتے ہیں کہ وہ لوگ اپنی بکریا اور روجی کے واسطے موکدمہ جہاں کرے۔ اب سوال یہ ہے کہ لےجسلیچر کا سیشن ہوتا ہے اور ممبران کو لےجسلیٹو بزنس (legislative business) کرنی ہوتی ہے اس وقت یہ ضرور ہوتا ہے کہ ممبران ڈکریٹری اور ڈتمینان سے کام کر سکے۔ جہاں کام تو آئے ہے جن پر ممبران کو ڈکریٹری حاصل ہے کہ وہ دوسرے طریقے سے آررےج (arrange) کر سکیں۔ لیکن یہ موکدمہ جہاں کی تاریخیں آئی ہیں جنکے اوپر ممبران کو کوئی جہاں ڈکریٹری حاصل نہیں ہے اور اسکے لیے انہیں اداالت سے ریکوےسٹ (request) کرنا پڑتی ہے اور وہ اداالت کے حکم سے مجبور ہوتے ہیں۔ اسلیئے اگر گورنمنٹ یہ چاہتی ہے کہ اس پشہ کے ممبر لےجسلیچر میں آئے اور ڈتمینان و ڈکریٹری سے کام کرے تو موکدما میں جن میں وہ بھیسیت فرائض یا وکیل ہوں انکے ڈلتوا کا کوئی ڈنتجہام ہونا چاہیے جس وقت کہ وہ یہاں پر کام کرنے کے لیے بولا جائے۔ پشہتر اداالتوں کا یہ رعبا تھا کہ عام طور سے ان ممبران کے موکدما میں جن میں وہ بھیسیت فرائض یا وکیل ہوتے تھے یا بھیسیت وکیل ہوتے تھے عام طور پر ملتوی کر دیے جاتے تھے۔ لیکن اب جہاں اداالتوں کا میں یہ رعبا دیکھتا ہوں کہ انکا یہ ڈلت ملتا ہو گیا ہے کہ اگر کسی ممبر کے موکدمے ملتوی کیے جائیں تو وہ یہ سمجھتے ہیں کہ ان پر یہ کراس کیا جائیگا کہ وہ ممبر سے مرڈ ہو گئے۔ لیٹا جہاں اب ڈتول ڈمکھان ممبران کے موکدما میں ملتوی نہیں کیے جاتے ہیں۔ اسلیئے ضرور ڈی ہے کہ اس کٹ موشن کے جہاں سے گورنمنٹ کی توجہ اس امر پر دلائی جائے۔ وکیروں ساہب سالیبن

[illegible]

[Chaudhri Jafar Hasan Khan]

देती। बगैर फ़ास के इजाजत न देना जस्टीफ़ाइड (justified) नहीं है। अदालत में मिसिल होती है, कहीं दफ़्तर से मंगवाना नहीं होता है, कोई दूसरा आदमी तैनात नहीं किया जाता, मुआयने का इन्द्राज रजिस्टर में नहीं किया जाता, महज़ अदालत में मुआयना होता है। अदालत ने हुक्म दे दिया और वकील को मिसिल दिलवा दी। वह मिसिल लेकर मेज़ पर बैठ गया। मिसिल कहीं से मंगवाना नहीं पड़ती है। अदालत का इससे नुक़सान नहीं होता है, कोई वक़्त सर्फ़ नहीं होता है। फिर फ़रमाएँ कि उनसे फ़ीस किस बात की ली जाती है और किस काम के लिये ली जाती है। अगर फ़ास ली है तो कुछ काम भी तो कीजिए। यह इन्स्ट्रानियन भी है। हाईकोर्ट में मुझे मालूम हुआ है कि हर दरखास्त जो दी जाती है उसकी दो नक़लें दाख़िल होती हैं। एक अदालत में रह जाती है, दूसरी नक़ल फ़रीक़ के पास भेज दी जाती है। लेकिन अदालत मातहत में ग़ान्तिवन वज़ीर अदल को तज़ुरवा नहीं होगा। ऐसा नहीं होता। मसलन वहाँ अगर बाज़वह नम्बर को दरखास्त दी जाती है या तन्सीख़ हुक्म या डिगरी की दरखास्तें दी जाती हैं तो सायल से बाकायदा तलवाना ले लिया जाता है और फ़रीक़ को इत्तिला दी जाती है कि फ़ां तारीख़ पर आकर जवाब देही करे कि क्यों हुक्म मन्सूख़ किया जाए या न किया जाए। लेकिन उस बेचारे के पास दरखास्त की नक़ल नहीं होती तो क्या जवाब दे सकता है। जब तक वह दरखास्त को न देखे तो कैसे जवाब दे। अगर तारीख़ पर जाता है और कहता है कि जवाब किस का मांग रहे हो या तो मुझे दरखास्त दिखलाओ या उसकी नक़ल दो ताकि जवाब दे सकूँ और अगर ऐसा नहीं करते हो तो जवाब मैं क्या दे सकता हूँ। कि अगर मिसिल देखने के लिये मांगना है तो कहते हैं कि मुआयने की फ़ीस लाओ। अलावा इसके एक दिक्कत यह भी है कि बहुत से छोटे छोटे मुक़दमात माल और ख़फ़ीफ़ा अदालतों के होते हैं। दो-दो, चार-चार रुपया के अर्जीदावे के साथ किसी और चीज़ की नक़ल मुद्दआलेह के पास नहीं भेजी जाती। अर्जी दावे के साथ जो कागज़ात दाख़िल होते हैं उनकी कोई नक़ल नहीं भेजी जाती। उनको अदालत में देखना पड़ता है और उसकी जवाब देही करना होती है। अगर देखना चाहते हैं तो दो रुपए का अगर दावा है तो आप कहते हैं कि बारह आने फ़ीस मुआयने के भी लाओ। मेरे नज़दीक़ यह करीन इंग्राफ़ नहीं हो सकता है कि इस किस्म के मुताल्लिख़ान किए जायें। अगर मुआयना करना चाहते हैं और यह देखना चाहते हैं कि मुद्दई ने क्या दावा किया है, किस तरह का उसका दावा है, क्या कागज़ात उमने पेश किए हैं, दो रुपए का दावा है, एक रुपए का भी हो सकता है, बारह आने का दावा भी हो सकता है और इसमें बारह आने मुआयने की फ़ीस लेना कहाँ तक बजा है। इस तरीक़े से खर्च इसमें बहुत ज़यादा हो जाता है और पब्लिक के लिये यह चीज़ें यकीनन बड़ी तकलीफ़ देह हैं। इस वजह से रूस में यह सब चीज़ें मौजूद हैं कि इन्स्पेक्शन के मुताल्लिक़ जो तारीख़ समाप्त पर किया जाता है उसके लिये जनरल सिविल रूल्स में तहरीर है। मैंने इसके ऊपर चन्द सवाल भी भेजे थे। २३ मार्च को वह सवाल आए थे। इस सवाल का दूसरा नम्बर यह था जो नम्बर १५४ पर था।

“Is it a fact that the present Munsif of Moradabad Munsafi does not permit even the counsel of the parties to inspect or consult the files of their respective cases even on their dates of hearing without duly stamped applications for inspection of the files?”

इसका जवाब गवर्नमेन्ट की तरफ़ से यह दिया गया था कि—

“The Government has got no information on the point. The matter is within the discretion of the Munsif” मेरा मक़सद यह था कि गवर्नमेन्ट वहाँ से मालूमात कलेक्ट (collect) करे कि आया ऐसा होता है कि मुन्सिफ़ साहब किसी मौक़े पर उस डिस्क्रिप्शन का इस्तेमाल करते हैं। लेकिन बहर क़ैफ़

गवतमन्ट न उसकी परवाह न की क्योंकि वह गवतमन्ट के इन्टरेस्ट (Interest) के खिलाफ जा रहा है । उसलिये मैं चाहता हूँ कि जस्टिस के ऊपर हम गहरा न करना चाहिये । मुकदम वाला मैं सब से पहिले जज कार्ट फीस दे, उसके बाद वह गवत व वकाला का फीस दे, फिर कागजान लागू करने की फीस दे नकरकी फीस दे दस्तखत करने की फीस दे गरज्ज जान जान पर फीस मुकदम कर रक्खे ह । जस्टिस का गवत करने का मत जो मर नज्द के अच्छे तरीका जाना और जिस सज्द के लिए आप चाहत है उसमें सम्मिलित है नकमान है जहाँ

The Hon'ble the Minister of Justice. -

I am sorry to hear that you are not well. I am
 and I sympathize and I deal with what feels as
 if it were a great weight. I am sorry that
 exist for lawyers. I am sorry that I am
 ceased to be a member of the House and I am
 the House and I am sorry that I am
 is very much interested in the House
 up before the House. I am sorry that I am
 member who is a member of the House and I am
 I am sorry that I am a member of the House
 whether he would choose to be a member of the House
 but this choice he has not made. I am sorry that
 matter long before the House. I am sorry that
 In 1935 the House of Representatives
 happen have a final word to say to the House
 to the legal profession that they should take heed that
 of any description would be extended to them because of their membership
 ship of the Legislature and no cases would be postponed because of
 their engagements in this House or elsewhere. That notice was given
 in 1935 and honourable members who are practising lawyers cannot
 make any complaint that they were not have been given notice
 because the Allahabad High Court gave them a formal notice that
 was going to befall them. Anyway something north of the House
 High Court and pointed out the difficulties from which the
 lawyers, members of the legal profession suffer and I thought that
 something might be done. The Honble Court very readily agreed to
 modify the rigour of the rule and they have gone back to the circular
 order which was issued on 25th November 1930. That order is to the
 following effect:

' The High Court is of opinion that some concession of a very limited character might reasonably be allowed during the period when the budget is under discussion and that dates of cases need not be necessarily fixed during that period if the court is in no way hampered by this concession. As regards the adjournment of cases an adjournment may, subject to the discretion of the Presiding Officer, be granted if two conditions are satisfied. The first is the personal assent of the litigants on both sides and the second is that such adjournments will

[The Hon'ble the Minister of Justice]

not delay or hamper the work of the court. A client who has a case fixed for a given date has the right to have that case heard on that date. It is not right that some other dates should be fixed without the client's assent; nor should there be any adjournment if thereby the smooth working of the court is interrupted."

I take it that that is a fairly reasonable rule and the indulgence which is proposed to be granted is fairly reasonable. Practising lawyers will remember that their clients may be very ready and willing—and indeed anxious—to have the advantage of their services and to have their case adjourned indeed till the Greek Calends, to five or six months and even a year in order to have the advocacy of their chosen counsel. But because the opponent's pleader happens to be a member of the legislature, there is no reason why the opposite party, be he the complainant or defendant, should be penalized and his case postponed for an indefinite period, and he should not have the benefit of a decree or have the removal of the Democles sword hanging over his head. That is the situation so far as the Allahabad High Court is concerned. So far as the Chief Court is concerned, they have informed us that there has been no rule on the subject, but inasmuch as many leading members of the Chief Court Bar have also become members of this honourable House steps will be taken to meet their convenience so far as it may be possible. Because if the cases of all learned counsel practising in the Lucknow Chief Court were to be adjourned during the sessions of the Assembly it is quite possible that the Chief Court may itself have to be shut up and two out of the four Judges may have no work to do. The Board of Revenue have intimated that the passing of any particular orders would be undesirable. They would leave it to the discretion of individual officers to do the best that they can. I suggest that this is quite sufficient for the purpose. I will repeat again that I believe that it is the experience of all honourable members of this House that the active work of the legal profession and activities of political career in this House are somewhat inconsistent with each other. I would suggest to my honourable friend that he may transfer his professional activities to Lucknow and he may have the best of both the worlds by practising at the Lucknow Bar, either in the District Courts or in the Chief Court.

Mr. H. G. Walford: Sir, why not bring the Allahabad High Court here?

The Hon'ble the Minister of Justice: I was waiting because there was a cut motion to that effect yesterday. I was waiting for that cut motion to be moved so that something might be said on that very interesting and very complicated topic. My honourable friend desires that the High Court should be brought here. Well, you have got two things: either go to the Allahabad High Court or bring the High Court here. I do not know which of the two is more feasible. Very well, Sir, that is one part of this cut motion. The second part of this cut motion was indeed a trivial one. My honourable friend complained that in response to a particular question the Government said that they had

and that they had no information because it was a purely judicial matter entirely within the jurisdiction of the High Court and the Court could compel the High Court to give information, and the High Court properly do not want to interfere with the exercise of the judicial discretion of their own officers in the proceedings of different courts. I sometimes think that all these small matters of detail, which are matters of detail, should be left to the High Courts during the course of their business and should not be interfered by bar associations. In the case of the High Courts, the members of the profession are not very numerous. In these bar associations, and if they are wholly left then it is up to the members of the bar association throughout the province to consider them in their association, to formulate their proposals and to send them to the High Court and to the Chief Court for their consideration, and I have no doubt that they would be properly considered there. My friend put only one side of the picture. I do not want to detain the House by putting the other side of the case. The other side, my friend is aware that documents have happened in the past before the very eyes of the officer—before the very nose of the officer, and it would seem that munsifs and civil judges having had bitter experience have become a little more rigorous in the application of the rules. My friend lastly complained that the moment a man goes into a court, he is made to pay for everything: he has to pay for petty things: he has to pay even for seeing the judge. Then why not adopt the best course possible, namely, to take steps to prevent his going to court at all. Establish panchayats and give them power to decide petty cases and get rid of going to munsifs in small cases like that of drains of the municipality, lights, etc., by having them tried by panchayats. This can prevent a man from going to court at all and thus running himself and ruining everybody concerned. Sir, I beg to oppose the cut motion.

Shri Radha Kant Malaviya : Sir, the Hon'ble the Minister of Justice is to be congratulated for taking the step to have the order of the High Court about postponement of cases modified. It is only fit that he should not agree with the spirit of that order. It was to the effect that no concession was to be made to any practising lawyer if he had the misfortune of being a member of the Assembly. Now, the modification which has been made is to the effect that during the period of budget discussion if the two conditions mentioned by the Hon'ble the Minister of Justice can be fulfilled, then it would be possible for a member to have his cases postponed provided the working of the court does not suffer. May I draw the attention of the Hon'ble the Minister to the fact that though the step he has taken is good enough so far as it goes, yet it is to be remembered that the period of the budget discussion is a very limited period and there are other periods also when the discussions in the Assembly are important, and it should be possible to allow cases to be postponed on those occasions as well when the two conditions mentioned by him are fulfilled, that is when there is the consent of both parties that the cases can be postponed, and when the work of the court does not suffer. When these two conditions are

[Shri Radha Kant Malaviya]
 fulfilled, it should be possible for the courts to postpone cases even during the periods when the budget discussion is not to go on. I think the Hon'ble the Minister of Justice will find it possible for him to move in the direction and get the order modified to that effect. It is right, as the Hon'ble the Minister of Justice has said, that one cannot choose to have the benefit of both the profession and the Assembly work, but it may not be possible to have both to that extent which the Hon'ble the Minister of Justice has had. If one attains to that position perhaps it may not matter if the cases are not postponed but there are people who may not be fortunate enough to rise to that eminence. For them it may be possible and it may be necessary to attend both to the profession and the work in the Assembly. This penal order which is at present in the High Court that no cases should be postponed simply because a member has to attend a meeting of the Assembly, I hope the Hon'ble the Minister will get this order modified. I think it is only right that this should be done.

Chaudhri Jafar Hasan Khan :

چندہری جعفر حسن خان —

جناب عالی - سب سے پہلے مجھے اس کے متعلق عرض کرنا ہے جو وزیر عدل صاحب نے فرمایا - میں نے یہہ نہیں کہا تھا کہ کبھی بالکل ملاوٹی تردید جائیں - میں نے تو یہہ ریکویسٹ (request) کی تھی کہ کوئی ایسا مذاسب طریقہ اختیار کیا جائے جس سے نقصان نہ ہو - یہہ کہنا کہ بالکل ایسا کر دیا جائے کہ کیسیز ہی نہ ہوں یہہ - میرا مقصد ہرگز نہیں تھا - میرا تو یہہ مطلب تھا کہ کورٹ کے یہہ ٹنڈینسی (tendency) ہوگئی ہے کہ وہ بعض اوقات کنویینینینس (convenience) نہیں دینا چاہتی - لیکن بعض کیسوز ایسے ہیں کہ جن میں ایک پارٹی التوا کی ریکویسٹ کر رہی ہے اور دوسری پارٹی نے بھی کنسینٹ (consent) دیدی ہے تب بھی مقدمہ ملتوی نہیں کیا جاتا - اس لیئے میری گزارش یہہ ہے کہ آپ انسٹرکشنس (instructions) کریں جس سے سہولیت ہو - رہا یہہ سوال کہ مراد آباد کا آدھی لکھنؤ میں آکر پریکٹس کرنے لگے یہہ تو آپ کے لیئے مذاسب ہے کہ آپ الہ آباد چھوڑ کر لکھنؤ میں بھی پریکٹس کریں تو الہ آباد سے زیادہ کام آپ کو لکھنؤ میں ملے گا - کم سے کم بد قسمتی سے میرے بہت سے ایسے بھائی ہیں کہ اگر وہ لکھنؤ میں آجائیں تو ان کو اپنی جائیداد بیچنا پڑے گی - اگر آپ چاہتے ہیں کہ وکلا طبقہ نہ آئے تو یہہ تو آپ کی مراد ہی ہوگی اور آپ کی منشا پوری ہو جائے گی - آپ پر اعتراض کرنے والوں کی تعداد بہت کم ہو جائے گی اور آپ سیہ سفید کے مالک ہو جائیں گے - میں یہہ نہیں کہتا کہ ہر آدمی ایسا ہی آجائے لیکن بسا اوقات ایسے میمبر آجائیں گے جو کرپٹی سبزم (criticism) نہ کرسکیں گے *

میرا مقصد وکلا سے نہیں تھا - میرا مطلب فریقین سے بھی تھا جو میمبران مقدمہ میں ہوتے ہیں - اکثر مقدمہ زمینداروں کے ہیں جس میں ایک زمیندار کی تاریخ ہو سکتی ہے - اکثر مقدمہ کاشتکاروں کے ہیں میں نے وکلا کے لیئے کہا تھا جو آپ نے یہہ الزام لگایا کہ تاریخ مقدمہ پر بہت سی فوجری (forgery)

कोर्ट में हो जाती है—कोर्ट में बिना किसी वकील के फोरजरी नहीं करते हैं—मेरे
नज़रों में यह अनुरोध करीब 100 है—और यह है—मेरे सम्मान में—क्या जमाना
नहीं करते—परन्तु इस के दो अंश हैं—और गवर्नमेंट को इस قسم की हरकत के
रिपोर्ट में अंश देते हैं—अगर ऐसे अंशों को दे सकते हैं तो मैं
कहना चाहूँगा कि वे एडवोकेट जनरल को भी इसी विषय में संबंधित हैं—अपनी
तकरीबें देते हैं—वकील इस قسم की जमाना करने के लिए कोर्ट में नहीं
जाते हैं—अगर कोई वकील ऐसा करेगा तो उसे जमाना देने की हरकत करनी पड़ेगी
नहीं—अब हम पंचायत का मामला—यदि मैं आप से कहूँ, मैंने
आप पंचायतों का काम तो किया है—मैंने कहा है कि जो मौजूद कानून हैं जो
मौजूद कानून हैं उन के रोके में यह एक तरह से बंधन है जिस के (removal)
जमाने में आप ने आप के सामने यह कत मोशन प्रेश किया है—मैंने
जमाने में कि अगर आप इस में कोई मोडिफिकेशन (modification) कर दें तो
आप ने मोडिफिकेशन (satisfaction) के लिए बहुत काम किया—

Chaudhri Jafar Hasan Khan : चौधरी जाफर हसन खान :

जनाब आली—मैंने मेरे पहिले मुझे उसके मुताल्लिक अर्थ करना है जो वकील अदालत
माहिर ने फरमाया। मैंने यह नहीं कहा था कि केमेज विलकुल मुल्तवी कर दिए जाएं। मैंने तो
यह रिक्वेस्ट (request) की थी कि कोई ऐसा मुताल्लिक तरीका इस्तिस्नान किया जाए
जिसमें मुकदमा न हो। यह कहना कि विलकुल ऐसा कर दिया जाय कि केमेज ही न हो
यह मेरा मकसद हरगिज नहीं था। मेरा तो यह मतलब था कि कोर्ट की यह टेन्डेंसी (ten-
dency) हो गई है कि वह बाज औकान कनवीनियेंस (convenience) नहीं देना
चाहती। लेकिन बाज कैसे ऐसे हैं कि जिनमें एक पार्टी इल्तवा की रिक्वेस्ट कर रही है
और दूसरी पार्टी ने भी कन्सेन्ट (consent) दे दी है तब भी मुकदमा मुल्तवी नहीं
किया जाता। इसलिए मेरी गुंजाइश यह है कि आप ऐसे इन्स्ट्रक्शन्स ईशू (instructions
issue) करें जिसमें नहलियत हो। रहा यह सवाल कि मुगदावाद का आदमी लखनऊ में
आकर प्रैक्टिस करने लगे यह तो आप के लिए मुताल्लिक है कि आप इलाहाबाद छोड़ कर लखनऊ
में भी प्रैक्टिस करें तो इलाहाबाद से ज्यादा काम आपको लखनऊ में मिलेगा। कम से कम
बदकिस्मती में मेरे बहुत से ऐसे भाई हैं कि अगर वह लखनऊ में आजाएँ तो उनको अपनी
जायदाद बेचना पड़ेगी। अगर आप चाहते हैं कि वकला तबका न आए तो यह तो आपकी
मुराद ही होगी और आपकी मंशा पूरी हो जायेगी। आप पर एनराज करने वालों की तादाद
बहुत कम हो जायेगी और आप स्याह सफ़ेद के मालिक हो जाएंगे। मैं यह नहीं कहना कि हर
आदमी ऐसा ही आजायेगा लेकिन बस औकान ऐसे मेम्बर आजाएंगे जो क्रिटिसिज्म
(criticism) न कर सकेंगे।

मेरा मकसद वकला में नहीं था मेरा मतलब फरीक़ीन में भी था जो मेम्बरान मुकदमा
में होते हैं। अक्सर मुकदमे जमींदारों के हैं जिसमें एक जमींदार की तारीफ़ हो सकती है।
अक्सर मुकदमे कानूनकारों के हैं। मैंने वकला के लिए मन्त्रमूस नहीं कहा था जो आपने यह
इलज़ाम लगाया कि तारीख़ मुकदमा पर बहुत सी फ़ोर्जरी (forgery) कोर्ट में हो जाती है।
कोर्ट में बैठ कर वकला हरगिज फ़ोर्जरी नहीं करते हैं। मेरे नज़दीक यह उनपर करीब इलज़ाम है
और वास्तविक है। मैं समझता हूँ कि वकला जालसाजी नहीं करते बग़विलाफ़ इसके
वह अदालत और गवर्नमेन्ट को इस किस्म की हरकत के पकड़ने में इम्दाद देने हैं। अगर ऐसे

[Chandhri Jafar Hasan Khan]

इलजाम वकला पर लगाए जा सकते हैं तो मैं कहूंगा कि गालिबन वजीरे अदल साहब जो अभी तक इसी तबक़े से मुताल्लिक थे अपना जाती तजुर्बा बयान करते हों। वकील इस क्रिस्म की बेइमानी करने के लिए कोर्ट में नहीं जाते हैं। अगर कोई वकील ऐसा करेगा तो दो चार महीने भी वकालत करने की उसको नौबत न आएगी। अब रहा पंचायत का मामला—यक़ीनन मैं आपके साथ हूँ, लेकिन आप पंचायतें कायम तो कीजिए। मैं कहता हूँ कि जो मौजूदा क़वानीन हैं, जो मौजूदा अदालतें हैं उनके रवैया में यह ग़लत तरीक़ा बैठ गया है जिसके रिमूवल (removal) के लिए मैंने आपके सामने यह कट मोशन पेश किया है। मैं चाहता हूँ कि अगर आप इसमें वही माडीफ़िकेशन (modification) करदे जो आपने फ़रमाया तो यह मेरे सैटिसफ़ैक्शन (satisfaction) के लिए बहुत कार्फी होगा।

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, I have nothing to say. I only suffer from the position which people say I occupy, and whenever any argument is put in defence I am told that I occupy a particular position. Therefore I say nothing more on this subject.

The Hon'ble the Speaker: The question is . . .

Chaudhri Jafar Hasan Khan: Sir, I have laid my grievance before the Hon'ble the Minister of Justice. My purpose is served . . .

The Hon'ble the Speaker: You cannot be allowed to make a third speech.

Chaudhri Jafar Hasan Khan: Sir, I withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: I beg to move that under sub-head 1)—Civil and Sessions Judges, a reduction of Re.1 be made.

Sir, by this cut motion I wish to draw the attention of the Government to the long felt necessity of raising Basti to a full fledged District Judgeship. Sir, the other day I had to speak on a cut motion about the Sadr hospital of Basti and I traced the history of the hospital since 1914. About this particular matter, Sir, I have to go still earlier and I have to trace the history since 1912. Sir, it was in 1912 that an agitation was started by the people of Basti for having a District Judgeship there. In 1913 a Civil and Sessions Judge was appointed at Basti. Later on a Civil and Sessions Judge was again posted at Gorakhpur for the work of this district. The agitation went on till 1921 when a question was put by an honourable member of the old Council from Basti. The reply of the Government was that a separate judgeship cannot be established at Basti until the necessary buildings are completed, and so we cannot safely say that it will be possible to appoint a judge. Sir, the question was only about buildings and the accommodation in 1921. Then on the 27th of February, 1924, Mr. Abdul Hakim, a member of that Council at that time and Deputy Speaker of the House at this time, put a question to which the Government replied—"Government have accepted in principle the proposal to create a separate judgeship at Basti." But, Sir, nothing was done till the 10th of March, 1925, and the same honourable member, Mr. Abdul Hakim, put a cut motion to which the Government again replied that there were difficulties of accommodation and buildings. But, Sir, in the old buildings one judge of Gorakhpur was appointed to sit as an Additional Judge of Gorakhpur at Basti. Now in 1926 new buildings were erected and

financial difficulties were solved. There have been working in Basti since then sometime one sub-judge and one additional sub-judge and one munsif and along with him another additional munsif, one Sessions Judge and sometimes one Sessions and Subordinate Judge to relieve the work. There are so many magistrates of the first class in the Basti District whose appeals lie to the Sessions Judge and the work is so heavy that sometimes civil and revenue appeals have to be postponed in order to do sessions work and criminal appeals. The necessity of having a full-fledged judgeship at Basti has long been felt. It was in 1924 that the Government recognized the principle of establishing a separate judgeship at Basti but the difficulty was only of buildings. That difficulty has also been obliterated and we have got an Additional Sessions Judge of Gorakhpur sitting at Basti permanently. But simply because we have not got a judgeship at Basti we are put to too much inconvenience. I mean to say the people of Basti, litigants, and lawyers are put to much inconvenience. For example, some part of the record room is situated in Gorakhpur and in order to obtain copies or summoning of files, for the purpose of litigation they have to go to Gorakhpur and have recourse to the record room. Then, Sir, simply because Basti is not a district it is always deprived of the services of a first grade senior District Judge. Sir, in point of population, in point of revenue, in point of area and in points of a number of cases Basti fully deserves to be raised to the position of a district. This matter was also brought before Mr. Justice Kendall and before Mr. Justice Iqbal Ahmad, at different times when they were pleased to make a visit to Basti and their Lordships promised to look into the matter.

Now, Sir, I think I need not say much on this subject and I hope that the Hon'ble Minister for Justice has realized or will realize that it is necessary in the interests and for the convenience of the people of Basti that it should be raised to the position of a district, and I therefore commend my motion to the Government and also to the House.

Shri Ram Kumar Shastri : श्री राम कुमार शास्त्री :

जनाब स्पीकर साहब—मैं इस कट मोशन की मन्दा से काफ़ी हमदर्दी रखता हूँ। अतः इस सिलसिले में मैं अपना विचार आप द्वारा इस हाउस के सामने मुस्तसर में पेश करने की कोशिश कर रहा हूँ। वस्ती ज़िले की आबादी बाइस लाख है। इससे यह साफ़ जाहिर है कि इस ज़िले में किस कदर मुक़दमेबाज़ी होती होगी। जज के इजलास में काफ़ी मुक़दमे मुफ़्तिसल से आते हैं। चूँकि फ़ुल फ़्लेज्ड जजशिप (full-fledged judgeship) वस्ती ज़िले में नहीं है इसलिये दूर दराज से आए हुए लोगों को तरह तरह की तकलीफ़ें होती हैं, कारण यह कि कुछ कागज़ात गोरखपुर में रहते हैं और कुछ वस्ती में, यहां तक कि साधारण से साधारण नक़ल लेने या ट्रान्सफ़र (transfer) के लिये भी मुवज़्ज़िहों को गोरखपुर काफ़ी खर्च लगाकर जाना पड़ता है जिससे जनता को बड़ी असुविधा होती है। यह सब दिक्कतें वस्ती में फ़ुल फ़्लेज्ड जजशिप न होने की वजह से होती हैं। इसलिये जनता की सहूलियत के लिये फ़ुल फ़्लेज्ड जजशिप वस्ती में होना परमावश्यक है।

Shri Ram Kumar Shastri:

شری رام कुमार شاستری — جناب اسپیکر صاحب — میں اس کت روشن کی منشا سے کافی ہمدردی رکھتا ہوں انیہ اس سلسلے میں میں اپنا وچار آپ دارا اس ہاؤس کے سامنے مختصر میں پیش کرنے کی کوشش کر رہا ہوں — بستی ضلع کی آبادی بڑھتی لاکھ ہے — اس سے یہہ صاف ظاہر ہے کہ اس ضلع میں کس قدر مقدمہ باری ہوتی ہوگی — جج کے اجلاس میں کافی مقدمہ مفصل سے آنے ہیں چونکہ فل فلیجڈ جج شپ (Full-fledged Judgeship) — بستی ضلع میں نہیں ہے اس لیے دور و دراز سے آئے ہوئے لوگوں کو طرح طرح کی تکلیفیں ہوتی ہیں — کارن یہہ کہ کچھ کاغذات گورکھپور میں رہتے ہیں اور کچھ بستی میں — یہاں تک کہ سادھارن سے سادھارن نقل لینے یا ٹرانسفر (transfer) کے لیے بھی موکلوں کو گورکھپور کافی خرچ لگا کر جانا پڑتا ہے — جس سے جنتا کو بڑی اسوری دھاتی ہے — یہہ سب دقتیں بستی میں فل فلیجڈ جج شپ نہ ہونے کی وجہ سے ہوتی ہیں — اس لیے جنتا کی سہولیت کے لیے فل فلیجڈ جج شپ کا بستی میں ہونا بہاوی شک ہے *

The Hon'ble the Minister of Justice: Sir, I appreciate all that has been said. I shall look into this matter with every sympathy and if possible give effect to the wishes expressed in this House.

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, as I hope that the request will be conceded, I beg leave to withdraw my motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: Sir, I beg to move that under sub-head D—Civil and Sessions Courts, a reduction of Rs.100 be made.

Sir, my idea in moving this cut motion is to urge the necessity of a decent pay for ministerial staff. The motion does not merely affect the pay of a certain class of servants, but raises indirectly two important problems which are really co-related, namely the problem of purity in the administration of justice and the problem of having a cheap administration of justice in this province. Everyone is aware that we are at present having a campaign against corruption. But corruption can only be eradicated if the pay of the servants is such that however great temptation may be, they would be above it. Secondly, it is a commonplace knowledge, so far as this clerical staff is concerned, that on account of low pay they are generally inclined to demand *nazranas* on account of which the poor litigants have to spend a great deal. I may remind the House that there are three classes of servants who are generally employed. The first is the clerical staff. They start at a low pay of Rs.18 per month, and, after a service of 15 years, are able to attain the grade of Rs.34 per month. We find that in the Collectorate a graduate starts at Rs.35, but in the Civil Court, he may be a graduate or he may have any higher educational qualification, he has to be satisfied with a start of Rs.18. The second is the class of process server who has to travel throughout the jurisdiction of a munsiff's court but gets only Rs.9. He gets no travelling expenses, but is expected to travel 100 miles by rail, lorry or otherwise and it is expected

of him that out of Rs.9 per month he will defray the travelling expenses and at the same time be honest. I think the very standard of pay demands that he should have something extra from the person on whose behalf he carries summons. Lastly, there is the class of amins. They have to travel throughout the district and discharge very responsible duties, but their pay is Rs.70 without any travelling allowance. The result is this and it is within the experience of every lawyer as well as litigant, that in all cases amins actually charge very exorbitant fees, and they then and then alone discharge the duty assigned to them. Therefore, Sir, we have all these facts which show that their pay is such that they are always open to temptation. I may quote here one sentence from the Presidential address delivered by the Hon'ble Minister of Justice in 1935. Therein he said, "Speaking for myself, I have long been of the opinion that taking as a whole you are an extremely under-paid body". This was the opinion that was given expression to by the Hon'ble the Minister of Justice at Benares in 1935. Not only that. He also realized the force of the ground which I urged before you, namely, that if you want a high standard of purity, you must raise their pay. He said, "It seems to me that before one should expect and insist upon a standard of the highest rectitude on your part, it is only just and proper that you should be placed in possession of means sufficient to enable you to maintain yourself and your families in a decent manner". I think the Hon'ble the Minister of Justice holds the same opinion which he did in 1935. But I may foresee him to say, "Well, we do appreciate your viewpoint, but the difficulty is about the funds. There are no funds and therefore we cannot afford to increase their pay". That very point is met by the Hon'ble the Minister of Justice in his own address. Everybody knows that the income from the administration of Justice, I mean the net income, comes to about Rs.60 lakhs per year. It has been an accepted principle, at least in India before the advent of the British rule, that the administration of justice should not be made a means of income to the State. It is a department which should be administered only with a view to do justice between man and man, and it should not be made a source of revenue. Now that the department yields 50 to 60 lakhs of rupees every year, to say that there are no funds, I think, is not reasonable at all, and the same view was held by the Hon'ble the Minister of Justice when he said, "I don't think that the Government can resist this reasonable demand on the ground of want of funds. The Provincial Exchequer makes a huge profit out of the administration of civil justice. Receipts in the United Provinces in 1933-34 from probate duty and other court fees under the Court Fees Act amounted to Rs.1,51,67,654 and deducting next expenditure of Rs.68,85,755 on administration of justice, the net profit in the year amounted to Rs.82,81,899".

Even this year in 1937-38 the profit is not less than that amount. Therefore, I would submit that the only ground which could possibly be urged by the Government, that is the want of funds, does not hold good in this case, because the yield from that department is enough to meet an increase in their pay. I do not want to take any more time

[Mr. Zahirul Hasnain Lari.]

of the House and I hope that the Hon'ble the Minister of Justice would see that justice is done to this low paid service.

Shri Radha Mohan Singh : श्री राधामोहन सिंह :

जनाब स्पीकर साहब—मैं समझता हूँ कि इस कट मोशन की दरअसल कोई जरूरत नहीं थी जैसा कि आनरेबुल मूवर साहब ने बतलाया कि इस मसले की तरफ गवर्नमेन्ट का ध्यान पहिले ही से है। आपने जो आनरेबुल मिनिस्टर साहब की स्पीच को कोट (quote) किया है उससे भी मालूम होता है कि उनका ध्यान क्लैरिकल स्टाफ (clerical staff) की दिक्कतों की तरफ है। मैं मानता हूँ कि क्लैरिकल स्टाफ बहुत इल पेड (ill paid) है और ओवर वर्कड (over worked) भी है परन्तु मैं इस राय से सहमत नहीं कि तनख्वाह की कमी की वजह से घूसखोरी जारी है क्योंकि मैं देखता हूँ कि बहुत से महकमे ऐसे हैं जिनमें तनख्वाहें काफ़ी हैं तो भी उनमें काफ़ी घूसखोरी है और हम नहीं कह सकते कि उनको मजबूरन तनख्वाहों की कमी की वजह से घूस लेनी पड़ती है। मैं यह जानता हूँ कि बहुत से छोटे छोटे महकमे हैं जिनमें तनख्वाहें बहुत कम हैं और बेजा रकमों से वह इस तनख्वाह की कमी को पूरा करते हैं, लेकिन यह कोई वजह नहीं है कि दरअसल वह बेजा रकमों लें। कांग्रेस गवर्नमेन्ट इस बात का एलान कर चुकी है कि हम करप्शन (corruption) को दूर करेंगे। इस वक्त मैं उन छोटे छोटे अहलकारों की बात सोचता हूँ कि जिनको थोड़ी पे (pay) दी जाती है। और मैं चाहता हूँ कि इस वक्त जबकि करप्शन को जड़ से खत्म कर देने का जो सवाल उठा है तो छोटी छोटी तनख्वाह पाने वालों की तरफ ध्यान देना लाजिमी है। यह जरूरी बात है कि जस्टिस का महकमा कोई सोर्स आफ रेवेन्यू (source of revenue) नहीं बनाया जा सकता है। मैं देखता हूँ कि गवर्नमेन्ट को बहुत सी दिक्कतें हैं और आज भी बहुत से खर्चे ऐसे हैं। जिन पर गवर्नमेन्ट का कोई कंट्रोल (control) नहीं है। तो उनको हम कम नहीं कर सकते हैं। अगर इन सोर्स (sources) को ऐसे बन्द कर दिया जावेगा तो बहुत बड़ी दिक्कत होगी। ऐसी हालत में मैं समझता हूँ कि इन दोनों बातों का खयाल रखते हुए गवर्नमेन्ट इस तरफ जरूर ध्यान देगी। जो छोटे छोटे अहलकार हैं उनकी तनख्वाह बढ़ाने की कोशिश करेगी और उनकी छोटी दिक्कतों को दूर करेगी। मैं इन थोड़े से शब्दों के साथ समझता हूँ कि इस कट मोशन की जरूरत न थी और गवर्नमेन्ट खुद इस तरफ काफ़ी ध्यान दे रही है।

Shri Radha Mohan Singh :

شری رادھا موہن سنگھ —

جناب اسپیکر صاحب — میں سمجھتا ہوں کہ اس کٹ موشن کی دراصل کوئی ضرورت نہیں تھی۔ جیسا کہ آن۔ ویل م۔ وور صاحب نے بتلایا کہ اس مسئلہ کی طرف گورنمنٹ کا دھیان پہلے ہی سے ہے۔ آپ نے جو آنریبل منسٹر صاحب کی اسپیچ کو کوٹ (quote) کیا ہے اس سے بھی معلوم ہوتا ہے کہ ان کا دھیان کلیریکل اسٹاف (clerical staff) کی دقتوں کی طرف ہے۔ میں مانتا ہوں کہ کلیریکل اسٹاف بہت الپڈ (ill paid) ہے اور اُردو درکٹ (over-worked) بھی ہے پرنتو میں اس رائے سے سہمت نہیں کہ تنخواہ کی کمی کی وجہ سے گھوس خوری جاری ہے۔ کیونکہ میں دیکھتا ہوں کہ بہت سے محکمے ایسے ہیں جن میں تنخواہیں کافی ہیں تو بھی ان میں کافی گھوس خوری ہے اور ہم نہیں کہہ سکتے کہ ان کو مجبوراً تنخواہوں کی کمی کی وجہ سے گھوس لینا پڑتی ہے۔ میں جانتا ہوں کہ بہت سے چھوٹے چھوٹے محکمے ہیں جن میں تنخواہیں بہت کم ہیں اور بیجا رقموں سے وہ اس تنخواہ کی کمی کو پورا کرتے ہیں۔ لیکن یہ

کوئی وجہ نہیں ہے کہ دوا عمل وہ بیجا دقتیں ہیں۔ کانگریس گورنمنٹ اس بات کا اعلان کر چکی ہے کہ ہم کرپشن (corruption) کو دور کرینگے۔ اس وقت میں ان چھوٹے چھوٹے اعلانوں کی بات سوچتا ہوں کہ جن کو تھوڑی سی (pay) دی جائے اور میں چاہتا ہوں کہ اس وقت جب کہ کرپشن کو جڑ سے ختم کر۔ پندرہ کا سوال تھا تو چوتھی چھوٹی تنخواہ دینے والوں کی طرف دھیان دینا ضروری ہے۔ یہ ضروری بات ہے کہ جس کا محکمہ کوئی سروس آف ریویو (source of revenue) نہیں پیدا کر سکتا ہے۔ میں دیکھتا ہوں کہ گورنمنٹ کو بہت سی دقتیں ہیں اور آج بھی بہت سے کام چلے رہے ہیں جن پر گورنمنٹ کا کوئی کنٹرول (control) نہیں ہے۔ تو ان کو ہم کم نہیں کر سکتے ہیں اگر ان سروسز (sources) کو اسے بند کر دیا جاوے تو بہت بڑی دقت ہوگی۔ ایسی حالت میں میں سمجھتا ہوں کہ ان درجنوں باتوں کا خیال رکھتے ہوئے گورنمنٹ اس طرف ضرور دھیان دے گی۔ جو چھوٹے چھوٹے اعلان ہیں ان کی تنخواہ بڑھانے کی کوشش کریں گی اور ان کی چھوٹی دقتوں کو دور کریں گی۔ میں ان تھوڑے سے شعبوں کے ساتھ سمجھتا ہوں کہ اس وقت موشن کی ضرورت نہ تھی اور گورنمنٹ خود اس طرف کافی دھیان دے رہی ہے۔*

The Hon'ble the Minister of Justice: Mr. Speaker, Sir, As the honourable member has preceded me, I do not have to give to the gravity of the question. My hon'ble friend's statement of this motion obviously did the right thing from his point of view. I have not the speed, which I made several years back. I find that in the 15 minutes which I recorded some months ago, I said, "I am more or less committed to a plea for raising all salaries. At Benares in 1935, when I occupied a position of greater freedom and less responsibility, I presided over a conference of the ministerial establishment and delivered an address which is naturally very much relied upon by the establishment. Secretary will please read that speech and then make his proposals." Well, that question is under consideration and is before the Government. I know, it takes a lot of time in the Finance Department to reach a definite conclusion. There is just one aspect, which is of some importance, and it is this. It is not an isolated question. You have got the clerical establishment in the civil courts, you have got the process-servers in the civil courts, at the same time you have got a very low paid staff in many other departments, and the question is really a much bigger question. We have got every sympathy with every low-paid employee, whether in the civil court or whether in any other department, and I shall do as best as I can. But I should like to say just one word, and it is this. This question of corruption and integrity is undoubtedly to a great extent connected with emoluments, but, if you were to raise the salary of a man by Rs.5 or Rs.10 and then say that he is bound to be incorruptible because of that increase of Rs.5 or Rs.10, that to my mind is a very tall order. Rs.5 may make some difference but it cannot make all the difference in the world. I would not detain the House any long and I hope what I have said will satisfy my honourable friend, the

mover. I have every hope that in the course of a few months we may be able to come to some satisfactory decisions.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: Sir, in view of the statement made by the Hon'ble Minister which shows that he is still alive and that he does stick to his opinion which he expressed in 1935, I do not want to press this motion. I would therefore like to withdraw my cut motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

(The House adjourned for lunch at 1.17 p.m. After recess it reassembled at 2.10 p.m. with the Deputy Speaker in the Chair.)

Mr. Karim-ur-Raza Khan: Mr. Deputy Speaker, I beg to move that under sub-head F—Criminal Courts, a reduction of Re.1 be made.

— مسٹر کریم الرضا خان —

سر — اس موشن کے لانے سے میٹرا وہی مدعا ہے جو ہزاروں مرتبہ اس ہاؤس کے سامنے پیش آچکا ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ جوڈیشری اور ایکزیکیوٹو کو علیحدہ علیحدہ کر دینا ایک ایسا سوال ہے جس سے کسی کو اختلاف نہیں ہو سکتا ہے۔ یہ ملک کا متفق مطالبہ ہے اور اس سے کسی جماعت کو — کسی سوسائٹی کو — کسی فرقہ کو اختلاف نہیں ہو سکتا ہے اور نہ کوئی اختلاف ہے۔ ستمبر کے موقع پر جب بجٹ پیش کیا گیا تھا تو اس وقت بھی یہ سوال اُٹھایا گیا تھا۔ اس وقت ہمارے آنرہبل منسٹر آف جسٹس نے یہ فرمایا تھا کہ ہم اس مسئلہ پر غور کر رہے ہیں اور جلد سے جلد اس کو عمل میں لانے کی کوشش کی جا رہی ہے۔ اور جیسا کہ جنرل ڈبلیو (general debate) کے وقت مسٹر والڈورڈ نے کہا تھا کہ قطعی وعدہ کرنے کے باوجود قطعی وعدہ نہیں — بلکہ ایک حد تک میعاد مقرر کر دینے کے باوجود کہ ۳ — ۴ مہینہ میں ایکزیکیوٹو کو جوڈیشیل سے علیحدہ کر دیں گے۔ ابھی تک ہم یہ دیکھتے ہیں کہ اس کے علیحدگی کی کوئی عملی صورت اس صوبہ میں نظر نہیں آتی ہے۔ جنرل ڈبلیو کے موقع پر کہا گیا تھا کہ جو اسکیم ہے وہ بہت جلد میمور صاحبان کے سامنے پیش کر دیں گے۔ لیکن اس وقت تک ہمارے سامنے کوئی اسکیم ایسی نہیں آئی جس سے ہم کو یہ معلوم ہوتا کہ جوڈیشیل کو ایکزیکیوٹو سے علیحدہ کیا جا رہا ہے اور اس کی کیا صورتیں ہیں۔ ان دونوں چیزوں کے ملے ہونے سے جو خرابیاں خود جسٹس میں پیدا ہوتی ہیں اس سے کسی کو انکار نہیں ہو سکتا ہے کہ حکام ہی لوگ سب کے سب اس کو آئے دن دیکھتے رہتے ہیں کہ وہ جوڈیشیل آفیسر جن کو ایکزیکیوٹو کام سنبھال رہے ہیں اپنے فائز اثر کو کس حد تک استعمال کرتے رہتے ہیں اور جسٹس کو خود ان کے ہاتھوں کتنا نقصان پہنچتا ہے۔ نہایت تعجب کی بات ہے کہ جو شخص پراسیکیوشن (prosecution) کا حکم دیتا ہے کہ فلاں شخص کا پراسیکیوشن کیا جا رہا ہے خود وہی حاکم اس کے سر پر جج کے حیثیت سے بیٹھ کر انصاف کرتا ہے۔ ہم میں سے بہتوں کو اس بات کا تجربہ ہوا کہ بہت سے

[illegible]

خاک ہو جائیگا ہم تم کو خیر ہونے تک

سے زیادہ میں سمجھتا ہوں کہ مجھے کو دہنے کی ضرورت نہیں ہے۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اس کٹ موشن کو پیش کرتا ہوں *

Mr. Karimur Raza Khan : میسٹر کریمرزاجا خاں :

سر، اس موشن کے لانے سے میرا وہی مقصد ہے جو ہزاروں مرتباً ان ہاؤس کے سامنے پیش آیا چکا ہے۔ میں سمجھتا ہوں کہ جس سے کسی کو ایکسٹریکٹ نہیں ہو سکتا ہے۔ یہ ملک کا منصفی کا معاملہ ہے اور اس سے کسی جماعت کو، کسی سوسائٹی کو، کسی فرد کو ایکسٹریکٹ نہیں ہو سکتا ہے اور نہ کوئی ایکسٹریکٹ ہے۔ ستمبر کے مہینے پر جب وٹ پش کیا گیا تھا تو اس وقت بھی یہ سوال اٹھایا گیا تھا۔ اس وقت ہمارے آنرےبل مینسٹر آف جسٹس نے یہ فرمایا تھا کہ ہم اس مسئلے پر غور کر رہے ہیں اور جلد سے جلد اس کو عمل میں لانے کی کوشش کی جائے گی اور جیسا کہ جنرل ڈیبٹ (general debate) کے وقت میسٹر والفرڈ نے کہا تھا کہ کئی بار کرنے کے باوجود، کئی بار نہیں بلکہ ایک حد تک مداخلت کر کے کرنے کے باوجود کہ ہم ۳ یا ۴ مہینے میں ایکسٹریکٹ کو ایکسٹریکٹ سے ایکسٹریکٹ کر دیں گے، ابھی تک ہم دیکھتے ہیں کہ اس کی ایکسٹریکٹ کی کوئی عملی صورت اس صوبے میں نظر نہیں آتی ہے۔ جنرل ڈیبٹ کے مہینے پر کہا گیا تھا کہ جو اسکیم ہے وہ بہت جلد ممبرانہ کے سامنے پیش کر دیں گے لیکن اس وقت تک ہمارے سامنے کوئی اسکیم ایسی نہیں آئی جس سے ہم کو یہ معلوم ہوتا ہے کہ ایکسٹریکٹ کو ایکسٹریکٹ سے ایکسٹریکٹ کیا جا رہا ہے اور اس کی کیا صورتیں ہیں۔ ان دونوں چیزوں کے ملنے ہونے سے جو خرابیاں خود جسٹس میں پیدا ہوتی ہیں اس سے کسی کو انکار نہیں ہو سکتا ہے کہ حکومت ہی لوگ سب کے سب اس کو آج کے دن دیکھتے رہتے ہیں کہ وہ جو ایکسٹریکٹ آفیسر جن کو ایکسٹریکٹ کام سپرد رہتے ہیں اپنے ناچایز اسرار کو کس حد تک استعمال کرتے رہتے ہیں اور جسٹس کو خود ان کے ہاتھ کتنا نقصان پہنچتا ہے۔ نہایت تازہ کی بات ہے کہ جو شخص پراسیکیوشن (prosecution) کا حکم دیتا ہے کہ فلاں شخص کا پراسیکیوشن کیا جائے خود وہی حاکم اس کے سر پر جج کی حیثیت سے بیٹھ کر انسپکشن کرتا ہے۔ ہم میں سے بہتوں کو اس بات کا تجربہ ہوگا کہ بہت سے ڈپٹی کلرک ایسے ہیں۔ کم از کم باج ایسے ہیں جو وکیل سے مشورے کرتے ہیں، ان کے مکانوں پر شہادت کی ترتیب دی جاتی ہے اور جو شہادت میں خامیاں ہوتی ہیں ان کو بتلایا جاتا ہے اور جو شہادت کا مٹایا کرنے والا ہوتا ہے اس سے کہا جاتا ہے کہ فلاں فلاں بات کی اس میں کمی رہ گئی ہے، اتنی شہادت اور آگاہی چاہیے؛ اس مسئلے میں دیکھتے ہوں گے، اس مسئلے میں سرفروں کا سوال بھی پیش آئے گا اور دوسری قسم کی دیکھتے بھی پیش آئیں گے۔ یہ بھی ممکن ہے کہ ایکسٹریکٹ ایکسٹریکٹ سے ایکسٹریکٹ کرنے کے بعد ایکسٹریکٹ آفیسر کا اسرار اب بھی کم ہو جائے۔ مگر یہ ایسی چیز نہیں ہے کہ اس پر زیادہ غور کیا جائے۔ انسپکشن سب سے بڑی چیز ہے اور یہی حکومت کا سب سے بڑا میسر ہے۔ جسٹس کو کسی چیز سے ملانے کی کوشش کرنا غلط ہے۔ انسپکشن کو کسی چیز سے ملانے کی کوشش نہیں کرنا چاہیے اور اس کو سب سے بالاتر رکھنا چاہیے۔ ہمارے تجربے کی بات ہے کہ ڈسٹریکٹ آفیسر اور میجسٹریٹ کے یہاں جتنی اپیل ہوتی ہیں ان کے فرسٹ پر عام طور سے ابھی اس کو اتنا بھروسہ نہیں ہوتا ہے جتنا ڈسٹریکٹ جج پر۔ بات یہ ہے کہ ڈسٹریکٹ آفیسر ایکسٹریکٹ آفیسر کی حیثیت سے کتنا ہی انسپکشن پسند کریں نہ رہا ہو اور کتنے نہ رہے لیکن وہ اپنے کام کو اپنے لیے، اپنے اقتدار کو قائم رکھنے کے لیے، اپنی کھوت بڑھانے کے لیے اس کا استعمال ان کے انتظام سے ہوتا ہے۔ بسا اوقات انسپکشن پر ہاتھ ڈالتا ہے۔ اس مسئلے پر زیادہ تکرار کرنا فائدہ مند ہے۔ ہر شخص متفق ہے کہ ایکسٹریکٹ اور ایکسٹریکٹ کو جلد سے جلد ایکسٹریکٹ ہونا چاہیے لیکن ہماری حکومت اس کے لیے ۷—۱۰ مہینے سے زیادہ کا وقت لیتی ہے۔ مگر ابھی وعدہ سے زیادہ اور کوئی صورت نظر نہیں آتی

हैं। मिनस्त्र में इस पर बहस हुई है और यह कहा जाता है कि ३, ४ महीने में इसको अलहदा कर देंगे। जनरल डिबेट में कहा गया कि हम फोरन ही एक स्कैम नामने रखने वाले हैं। आज पेडमिनिस्ट्रेशन पर बहस हो रही है। बजट खासमें पर आ गया है लेकिन अभी तक हमें नहीं मालूम हुआ कि जुडिसियल और एग्जिक्यूटिव को अलहदा करने के लिये हमारे गवर्नमेंट ने कौन सूरने इस्तिहार की है। अगर अलहदा होने वाली है तो गवर्नमेंट कितने जमाने में अलहदा करेगी या इस किस्म के सूरज बने हैं होने लगे। यह काम को मद्र में पुराना काम था और कायसे ५० साल में इस पर जोर देना चली आई है लेकिन आज जब कि जलस गवर्नमेंट मजबूर है इसको टालने और हटाने के कोन से मीका है और कोन से बजटान इसको टालने की करी जा सकती है। माली मवाल की बहुरहाल एक दिक्कत है। अब तक हमारे सामने एक मुकम्मिल स्कैम एग्जिक्यूटिव को जुडिसियल से अलहदा करने की आ जाता चाहिये थी। अब मैं समझता हू कि यह मनला ऐसी सूरन में एक साल के लिये टाल रहा है और देखिये एक साल के बाद क्या सूरने पैदा होनी है।

हमने माना कि तगाफूल न करेगे लेकिन

खाक हो जायेंगे हम तूमको खबर होने तक

हुकूमत इस सब से बड़े मामले को न मालूम और कितने तक टालेगी इसमें ज्यादा मैं समझता हू कि मुझको कहने की जरूरत नहीं है। इन अनफाज के साथ मैं इस कट मोशन को पेश करता हू।

The Deputy Speaker: As motions 17, 18, 19 and 21 relate to the same subject, namely the separation of judicial and executive functions, I consider it would be better if they are taken up together.

*Mr. H. G. Walford: Sir, so far as this motion is concerned, I have very little to say about it, because so far as the question of separation of the judiciary from the executive is concerned it has been admitted from every section of the House that it is a matter of vital importance and vital interest to the Province. This principle has also been accepted by the Hon'ble the Minister of Justice. I have had some little talk with him on the subject, and I feel that he is doing something towards that matter and I think that today he will let us know his scheme or rather make a statement in the House as to what he is doing. But, Sir, whatever he does, I know that the complete separation of the judicial and the executive functions at once is not practicable from the difficulties that the Hon'ble the Minister mentioned to me. But one thing that I would impress upon him is this that he must issue a *communiqué* to all judicial officers or all officers who do judicial work that the question of their promotion and prospect will not be dependent upon their securing or rather convicting or acquitting the accused persons that come before them. That is one thing of vital interest and I feel therefore, that the Hon'ble the Minister will have no objection at all in issuing such a *communiqué* from the Government. And the other thing that I would request the Hon'ble the Minister to consider is that he must, in the interest of the purity of justice, in the interest of inspiring confidence in the litigant public in the judicial tribunals, stop this pernicious practice of Superintendents of Police writing D. O. letters about various magistrates' work to the district magistrates or even to

[Mr. H. G. Walford.]

higher officials. They are constantly in the dread that if they were to follow their conscience and do what they think is justice in the matter, they are going to earn the bad will and the animosity of these omnipotent police officers. Therefore the Hon'ble the Minister should find no difficulty at all in issuing instructions from the Government that this D. O. and private correspondence between the police officers and those who are the superiors of these magistrates must stop and there should be no confidential reports that a magistrate A or magistrate B has acquitted so many accused persons and so many police chalang. If the magistrates were to be given a free hand to do what they really thought was just, I feel that a good deal of this complaint about the separation of the executive and judicial functions would be removed. The cry in the Province and in the country is that it is not the magistrates who decide the cases but it is really the police who influence decisions in these cases.

I now, Sir, will tell you a story which I mentioned to the Hon'ble the Minister. Not very long ago, about two or three years ago, I conducted a case before a pukka district and sessions judge. Now in that case the whole question turned on whether the blood found on a certain instrument with which it was said the murder was committed was human blood or not. The Imperial Serologist reported that it was not human blood but it was the blood of a ruminating animal. Now the learned judge, if he were to accept the Imperial Serologist's report, would have to acquit the accused, and the manner in which he got over that was that he held that the deceased was a Brahman and therefore he was a vegetarian and not a meat-eater and it was possible that the Imperial Serologist mistook the blood of a vegetarian for that of a ruminating animal, and therefore he discarded the report of the Imperial Serologist and convicted three men to be sentenced to death. However, as it happened to be my case I appealed and, with very adverse remarks for the judge, those people were acquitted. Three or four days later I was travelling in the same compartment with that District and Sessions Judge and I said to him, "Well. Judge Sahib what an absurd argument you took up", and he replied, "There is nothing absurd for me to advance to convict people." The words used in the vernacular were these :

"Sahab ap log to chhura kar chal dete hain aur bad ko hamari jan ko afat hoti hai."

Now that is the attitude or mentality in the minds of some of the pukka District and Sessions Judges, and it is therefore for the Government to try and remove this impression that the police are omnipotent, that they can do whatever they like, that they can make or mar the career of a judicial officer. Once this impression has been disseminated in the province, then I think this problem will solve itself in the long run. What we do want is that the administration of justice on the criminal side should be without any fear, without any interference from either the Government or the police or anybody else and let the magistrates be certain in their minds and have the confidence that whatever they do, there will be no interference and no question of their

[Mr. Zahirul Hasnain Lari]

those who are directly or indirectly responsible for the prosecution and investigation of cases and those who have to try them". Still we have to see whether this popular Government is also a civilized Government.

Sir, I at least come from a district in which at present the Executive is busy with certain cases which have been launched against members of the Muslim League Party. There are 260 volunteers involved in these cases, Sir. What the magistrate does? He comes at 10; he requires all the accused to be present at 10 in the Court. The magistrate comes at 10 and so all the 260 accused who cannot be accommodated in a room sit outside under the scorching heat of the sun and the learned magistrate goes on signing papers, doing miscellaneous work till 3 and then takes up the cases at 3. He can record statements of only 13 to 15 accused. That is all. Within 3 to 4 days he recorded the statements of only 59 accused. There is no question of taking any evidence. He considers the executive functions more important than the destinies of these 260 young men. And of course at 4 the time is finished and you may go home and come back the next day. My submission is that because of the present system we cannot get justice. Harassment is also a denial of justice and this harassment is implicit in the very system itself. I have seen, Sir, that many magistrates deliver judgments at 7 o'clock in the night. In a case in which I appeared he took up the arguments at 4.30 p.m. saying, "Well I am not free; I cannot take up the case earlier; I have to attend to district magistrate's instructions". In that case the arguments began at 4.30 p.m., and the magistrate began writing judgment after sunset. I got it recorded in the order sheet, because I had to go to the district judge and tell him that the magistrate has delivered the judgment at 7 p.m. But I say, Sir, sometimes these magistrates are pardonable. In the midst of the case they are sometimes called by the district magistrate and have to attend to him. Therefore, my submission would be, Sir, that in such a case where the question of life, liberty and convenience of 5 crores of population is concerned, I want to know why there should be any delay, and specially when the matter has been discussed so many times on the floor of this House. There have been even committees, reports and schemes. Therefore, my submission would be that at least today the Hon'ble Minister of Justice will lay a definite and comprehensive scheme for the separation of judicial and executive functions and give effect to the same. I hope, Sir, that we would not be disappointed at least this time.

Kunwar Sir Maharaj Singh: Sir, I only rise because I was not present during the debates that took place in this House last September. I have read, however, the speech of the Hon'ble the Minister of Justice in which he expressly stated that in the course of I think, four months he would be able to lay before the House his proposals on the subject. It is unnecessary to speak for long because I understand that there is no difference between this side and that side of the House as regards the desirability of separating the executive and the judicial functions of magistrates. In this province there was, as many members of the House are aware, a committee which published its report in February, 1922. It was presided over by Mr Justice Stuart. I was having a look

at the report the other day after the lapse of a good many years and I find that the total cost of the scheme was not Rs.9 lakhs recurring as the Hon'ble the Minister of Justice is reported to have stated, but only a figure between four and five lakhs, while in addition there was to be non-recurring expenditure on buildings, amounting to about three lakhs. In the annual expenditure of between four and five lakhs there was included a sum of about Rs. 1½ lakhs on the creation of a prosecuting agency which, I think, is not an absolutely necessary accompaniment of the scheme. The total cost thereafter in accordance with the proposals of the Stuart Committee, would be between three and four lakhs per annum. I am of opinion that since there has been for many years a public demand throughout India and these provinces for the separation of these functions the reform which the Hon'ble Minister has approved should be brought into effect with the least possible delay. I understand from what Mr. Walford stated that the Hon'ble Minister now has a scheme which he has prepared and which he will doubtless explain to this House. I would, however ask him to give to this House an opportunity not only of hearing him today but of being in a position to examine carefully and dispassionately proposals of such importance and I suggest for his consideration that he should not only explain his scheme today but that he should refer it to a committee composed of members belonging to different sections of the House, so that this Committee may be able to advise him as to its desirability. My own feeling is that any scheme must be based on two conditions. The first is that the trying magistrate should have no connexion whatever with the police. This needs no explanation. The second condition is—I hope that the Hon'ble Minister will pay attention to this, he is engaged in interesting conversation with his honourable colleague—that the appointment of the magistrates should rest with the High Court or the Chief Court, as proposed by the Stuart Committee, and not with the authority concerned with the appointment of executive officers. That is to say, not only should the work of the executive officers be different from that of the magistrates who try cases judicially, but the appointing authority in either case should be different. Of course this will lead to additional expense and, as I have already indicated, that was admitted by the Stuart Committee, but the cost of the scheme is not prohibitive, being as I have stated less than four lakhs a year and I think that the Government should not grudge the extra expenditure involved. The deputy magistrate of today is certainly in many respects far superior to the deputy magistrate of thirty years ago. He is certainly not influenced at least to the same extent either by the police or the district magistrate as he was a generation ago, but there is a suspicion in the minds of the litigant public and of the bar that he is still occasionally influenced and it is eminently desirable that the Government should do their best to allay, and indeed to remove, that suspicion. It might possibly be urged against the Stuart scheme that it would be difficult to give promotions to magistrates who are entrusted solely with criminal work. My answer to that is that, although it is for Government to produce a workable scheme, it might be possible to allow such magistrates to become in time sessions judges, not district and sessions

[Kunwar Sir Maharaj Singh]

judges, but sessions judges only; it should be possible to allocate to certain district judges civil work only or mainly, and to promote a few magistrates to the position of sessions judges who would be entrusted solely with criminal work. There may be difficulties in carrying out these suggestions, but there are difficulties in every scheme. At any rate I do hope that Government will produce one soon, will appoint a committee to consider it and will impose those essential conditions to which I have referred. With these words, I support the motion.

Shri Jagannath Prasad Agarwal : श्री जगन्नाथ प्रसाद अग्रवाल :

जनाब वाला, इस मन्ले पर अब तक दो राये थीं आज यह दोनों रायें एक हो गई हैं। यह दोनों रायें यह चाहती हैं कि जुडीशल और इग्जिक्यूटिव दोनों मुहकमे अलग अलग हो जायें। कांग्रेस तो सब से पहिले से कह रही है कि जुडीशल और इग्जिक्यूटिव को अलग हो जाना चाहिये। जो तबका अलग करना नहीं चाहता था आज वह भी कहता है कि उनको अलग होना चाहिये। जो तबके पुतजाद थे वह अब मुल्क की हालत बदलने की वजह से चाहते हैं कि जुडीशल और इग्जिक्यूटिव को अलग होना चाहिये। जब तक हुकूमत वेस्टेड इन्टरेस्ट (vested interest) के हाथ में थी तब तक वह नहीं चाहते थे कि यह दोनों मुहकमें अलग अलग हो जायें लेकिन जब से पापूलर हुकूमत कायम हुई है यानी अवाम के हाथ में हुकूमत आ गई है उस समय से वेस्टेड इन्टरेस्ट चाहता है कि दोनों मुहकमे अलग अलग हो जाना चाहिये क्योंकि उनका ख्याल हो गया है कि कहीं ऐसा न हो कि हमें कुचलने की कोशिश की जाये। उन्हें इस बात का शुआ जरूर है लेकिन मैं यकीन दिलाना चाहता हूं कि अब भी वह सूरत हिन्दुस्तान में और खासकर हमारे सूबे में नहीं आई है। जहां तक जुडीशल और इग्जिक्यूटिव का सवाल है इग्जिक्यूटिव का रवैया अभी बदला नहीं है। जो पुराने पहिले थीं, जो नौकरशाही कही जाती थी उसमें कोई तब्दीली नहीं आई है। सरमायादारों के इबाव से नादार गैरइम्प्राफ्री से उसी तरह से पीसे जाते हैं जैसा कि पहिले पीसे जाते थे। अभी चन्द हफ्ते हुए कि कांग्रेस ने वज्जारत का इस्तीफा दे दिया था। उनको देखते हुए लोगों की पेशानियों पर जुम्बिश आ गई और कहा कि अच्छा हुआ कांग्रेस ने वज्जारत छोड़ दी। लेकिन साथ साथ एक बात और हुई, यह मोचने लगे और अखबार में इस बात की बड़ी गुनगुनाहट हुई कि अच्छा हुआ कि कांग्रेस ने जुडीशल को इग्जिक्यूटिव से अलग नहीं किया था। अगर यह अलग हो गये होते भी और कांग्रेस वज्जारत को छोड़ जाती और कोई दूसरी वज्जारत कायम हो जाती या एडवाइजर्स (advisors) बनाये जाते तो उनको इस बात का अफमोस होना कि जुडीशल और इग्जिक्यूटिव के अलग अलग होने से हम वह फायदा नहीं उठा सकते जो पहिले उठा सकते थे। मैं कहता हूं कि अभी कांग्रेस की हुकूमत मजबूत नहीं है और बहुत जल्द एक जमाना आ सकता है जब कांग्रेस उरुसे वज्जारत को तलाक दे सकती है। इसलिये जुडीशल और इग्जिक्यूटिव का अलग न होना अपोजीशन के वेस्टेड इन्टरेस्ट के मफ़ाद के मुताबिक है। जहां तक कांग्रेस का ताल्लुक है और जहां तक इस हुकूमत का ताल्लुक है। हुकूमत ने इस बात का एलान कर ही दिया है कि हम जुडीशल और इग्जिक्यूटिव दोनों मुहकमों को अलग करेंगे, यह कब होता है? यह तो हुकूमत के तरीके पर है और हुकूमत के इमकान की बात है कि जब मूनासिब समझेगी, मौका आयेगा तब करेंगे, लेकिन जल्द से जल्द करेंगे इसलिये कि ५० साल से कांग्रेस चिल्ला रही थी कि जुडीशल और इग्जिक्यूटिव को अलग होना चाहिये। यह जो उजलत की जाती है उससे मुझे कुछ बदगुमानी होती है। मैं अपोजीशन से खासतौर से कहूंगा कि क्या इस बात पर इस्तरार करने से आप यह समझते हैं कि इससे कांग्रेस की बदनामी होगी

Shri Jagannath Prasad Agarwal:

— ۱۰۲ —

حکومت نے اس مسئلے پر ایک قراردادیں تھیں۔ آج یہ وہ دنوں ہیں ایک
 ہنس میں۔ یہ وہ دنوں ہیں کہ حکومتوں اور ایکریڈیوٹو دونوں
 کے الگ الگ تھے۔ کانگریس تو اس سے پہلے سے کہہ رہی تھی کہ حکومت
 اور ایکریڈیوٹو کے درمیان جو عہدہ تھا کہ ان کے پاس نہ آج وہ
 ہی ہوتا تھا کہ اب ہو چکا ہے۔ جو اس سے پہلے تھا وہ اب ملک کی
 حالت کے ساتھ ساتھ ہے۔ حکومت اور ایکریڈیوٹو کو الگ ہونا
 چاہیے۔ حکومت و سینیٹ (Senate) نے اس
 میں ترقی نہ کی کہ وہ نہیں چاہتے تھے کہ یہ دونوں محکمے الگ الگ
 ہوں۔ ایسے جب سے پانچویں حکومت قائم ہوئی تھی تو اس کے عہدہ میں
 حکومت آتی ہے اس سے اس وقت کے ساتھ ساتھ تھے کہ دونوں محکمے
 الگ الگ تھے۔ 'ہمیں یہ کہنا ہے کہ ان کا خیال یہ تھا کہ یہ ایک ایسا ہی ہے کہ
 ان کے عہدہ کی کوشش کی جائے۔ یہیں اس بات کا شدید ضرور ہے لیکن میں
 نہیں۔ چنانچہ اس کے اب بھی وہ وزارت عدلیہ میں اور خالصتاً
 صوبے میں رہیں آتی تھے۔ چنانچہ جب جو ایکریڈیوٹو کا سوال ہے ایکریڈیوٹو
 کا رویہ انسی بدلا نہیں ہے۔ جو صورتیں پہلے تھیں جو ہو کر تھیں جاتی تھیں
 اس میں کوئی تبدیلی نہیں آئی ہے۔ سرمایہ داروں کے بارے میں غیر انتہائی
 سے اسی طرح سے پیسے جاتے ہیں جیسے کہ پہلے پیسے جاتے تھے۔ ابھی چند
 ہفتے ہوئے کہ کانگریس نے وزارت کا استعفا دے دیا تھا۔ اس کو دیکھتے ہوئے لوگوں
 کی پیشانیوں پر جدش آگئی اور کہا کہ اچھا ہوا کانگریس نے وہاں چھوڑ دی۔
 لیکن ساتھ ساتھ ایک بات اور ہوئی۔ یہ کہ سوچنے لگے اور احبار میں اس بات
 کی بڑی سن گمانت ہوئی کہ اچھا ہوا کانگریس نے حکومت اور ایکریڈیوٹو سے
 الگ نہیں کیا تھا۔ اثر یہ الگ ہو گئے ہوتے ہی اور کانگریس وزارت کو چھوڑ
 جاتی اور کوئی دوسری وزارت قائم ہو جاتی یا ایڈوائسرس (advisors) بنائے جاتے
 تو ان کو اس بات کا احساس ہوتا کہ جوڈیشل اور ایکریڈیوٹو کے الگ الگ ہونے سے
 ہم وہ فائدہ نہیں اُٹھا سکتے جو پہلے اُٹھا سکتے تھے۔ میں کہتا ہوں کہ ابھی کانگریس کی

[Shri Jagannath Prasad Agarwal]

حکومت مضبوط نہیں ہے اور بہت جلد ایک زمانہ آسکتا ہے جب کانگریس عروس وزارت کو طلاق دے سکتی ہے۔ اس لیئے جوڈیشل اور ایکزیکیوٹو کا الگ نہ ہونا ایوزیشن کے دستِ بندِ انٹریسٹ کے مفاد کے مطابق ہے۔ جہاں تک کانگریس کا تعلق ہے اور جہاں تک اس حکومت کا تعلق ہے حکومت نے اس بات کا اعلان کر ہی دیا ہے کہ ہم جوڈیشل اور ایکزیکیوٹو دونوں محکموں کو الگ کریں گے۔ یہ کب ہوتا ہے یہ تو حکومت کے طریقہ پر ہے اور حکومت کے امکان کی بات ہے کہ جب مناسب سمجھے گی موقع آئیگا تب کریں گے۔ لیکن جلد سے جلد کریں گے اس لیئے کہ ۵ سال سے کانگریس چلا رہی تھی کہ جوڈیشل اور ایکزیکیوٹو کو الگ ہونا چاہیئے۔ یہ جو عجالت کی جاتی ہے اُس سے مجھے کچھ بدگمانی ہوتی ہے۔ میں ایوزیشن سے خاص طور سے کہوں گا کہ کیا اس بات پر اصرار کرنے سے آپ یہ سمجھتے ہیں کہ اس سے کانگریس کی بدنامی ہوگی اور ہم حکومت کو بدنام کریں گے کہ جو انہوں نے وعدہ کیا تھا وہ وفائے وعدہ نہیں ہوا۔ اور یہ خیال ہے تو آپ کی غلطی ہے۔ ایک پرانی کہوت چلی آتی ہے (دوسروں کی بدشگونیاں کے لیئے لوگ اپنی ناک دنیا کرتے ہیں) اگر آپ دیکھنا چاہتے ہیں پیروں پر کلہاڑی مارنا چاہتے ہیں تو آپ کو مبارک ہو۔ آپ کے حق میں یہی مفید ہے کہ جتنی بھی دیوی اس معاملے میں کر سکتے ہیں کریں۔ میں اس کٹ موشن کی مخالفت میں کہتا ہوں اور اس لیئے میں دور اندیشی سے کام لینا چاہتا ہوں اور ایوزیشن کو دوستانہ منورہ دینا چاہتا ہوں کہ آپ اس میں عجالت نہ کریں کہ جوڈیشل اور ایکزیکیوٹو الگ الگ ہوں۔ خاص طور سے جب تک اس کانسٹیٹیوشن کے مطابق حکومت قائم ہوتی تب تک آپ کا فائدہ اس میں ہے کہ دونوں محکموں ایک ہی رہیں۔ آپ کو فائدہ دینے کے لیئے اور آپ کے دستِ بندِ انٹریسٹ قائم رکھنے کے لیئے میں اس کٹ موشن کی مخالفت کرتا ہوں۔

The Hon'ble the Minister of Justice: Mr. Deputy Speaker, Sir. Unfortunately this morning I am not in a frame of mind to enter into a very polemic discussion with the honourable members opposite. My honourable friend Mr. Lari has been very generous, so has been the honourable mover of the cut motion, in making very charitable remarks against me. I wish them joy. I am really glad to find a very delightful companionship between the *Leader* newspaper and my friend Mr. Lari. I hope with whatever the *Leader* newspaper says Mr. Lari will agree both on this question as well as on other questions. Now, Sir, so far as this particular problem is concerned I stand by every word of what I said during the previous discussion apart from slogans. I take the separation to mean this and nothing more, that every accused has a right to be tried by a magistrate who has had no hand in the initiation of the prosecution, who is not in any way connected with the police, and who during the trial has nothing to do with the prosecution or with the defence, and when it comes to the stage of judgment that magistrate is able to deliver a judgment uninfluenced by anybody on this earth, and having got before him the evidence on record he should be able to bring an impartial mind to the consideration of the case. That is the point as I visualize it and not as

we might have had in the days of Sir John Shore or in the days of Lord Dufferin, or what was said by one eminent authority or what was said by another eminent authority. My second point in the House is that the situation has changed considerably not only in the direction to which my honourable friend Kunwar Sir Maharaj Singh mentioned, namely that we are getting a better class of deputy magistrates because our young men from the Universities who now go into the services are better fitted, are more self-respecting and more independent than the old type of deputy magistrates. I am not referring to that but to the other difficulties which are created by the Government of India Act. Any scheme which we formulate must be in consonance with the provisions of the Government of India Act. For instance, my honourable friend Sir Maharaj Singh referred to one feature. He said that he should have two things, two important considerations. One that the magistrate should not in any way be subordinate to the police or have anything to do with the police. That is perfectly simple and straightforward. The second thing he said was that the magistrate should be appointed by the High Court. That was the recommendation, as I understood from him, of the Stuart Committee. But that was in the year of grace 1922. Now in 1938 all appointments to all services must be made by the Local Government after consultation or on the advice of the Public Service Commission. Therefore that is the safeguard which has been provided by the Government of India Act so far as the services are concerned; and I doubt very much whether it is open to us to make any law which will take appointments outside the purview of the Public Service Commission and hand it over to the High Court or to anybody else. I am only mentioning one difficulty and nothing more, when we are being referred to the High Court. The House will remember that the functions of the High Court are described in the Government of India Act. The High Court is a judicial body. Its main purpose is to administer justice and to decide cases. So far as the administrative functions are concerned, they are described in one or two sections, and it is only within those sections that we can ask the High Court to take charge of administrative affairs and outside those sections we cannot ask the High Court to go. For instance, I cannot ask the High Court to take under their control the matter of appointment and promotion of, let us say, sub-registrars or excise inspectors. It may be that the High Court would do it very well—much better than a Government Department. But in view of the provisions of the Government of India Act that cannot be done. Even if the High Court were inclined to take into their hands the administration of the registration department, they are not permitted to do it under the Act. My point therefore is that in any scheme which is to be drawn up the limitation of the Government of India Act must be borne in mind. My honourable friend the mover thought that there was some Machiavellian desire on the part of the Government to shunt off this question—if I may use a vulgar expression—and to postpone decision. I wish I could have had the opportunity of meeting him on an earlier occasion, and then I would have discussed with him the great difficulties of the

[The Hon'ble the Minister of Justice]
but many pages. I and some other friends have gone into the question scheme. The file on this question covers, I will not say exactly reams, at length and have tried to find the exact limits to which the scheme can be prepared. Now two points have been made this morning and I believe they were the points which were also made on an earlier occasion, namely, freedom from police influence and freedom from interference by the District Magistrate. These are two vital matters. How to secure these objects? One difficulty, before I enter into a little detail, is furnished by one of the provisions of the Government of India Act which says that we cannot interfere in any way with the pays, allowances and prospects and promotion of officers now under employment. We have got a Provincial Executive Service. They have got distinct rights and distinct privileges and they have got distinct prospects as to their promotion. My honourable friend Kunwar Maharaj Singh suggested that to get over this difficulty it might be possible to promote magistrates to sessions judges and not to make them district judges. That is a very useful suggestion, and I shall certainly look into it. But at first sight it does not appear to me to be a practical suggestion. I do not know how one can bisect between a district judge and a sessions judge as at present constituted. I will not go into that matter any further at the present moment. Now, Sir, how to bring about the desired results? If you were to have a number of magistrates who had nothing to do with the executive administration of the district in any possible manner and whose duty it was to devote themselves solely and exclusively to the trial of criminal cases, then I submit that, to a very great length, our object would be served. In the remarks which I propose to make now I shall style magistrates as if I may so, judicial magistrates and let us say, executive magistrates, judicial magistrates being those persons who are put in charge of case work. Now, supposing we have a scheme in which it is to be found after investigation as to how many magistrates would be required in each district and would be adequate for the disposal of criminal case work in any district—adequate in this way that the magistrate is to sit at headquarters. Now, he is to be just like a munsif. He has to go to court at 10 or 10.30 a.m. and sit there regularly and punctually up to 4 or 4.30 p.m. and to do nothing—absolutely nothing—but judicial, criminal case work. He is not to touch a police file, he is not to touch an administration file, and he is not to be called upon by the district magistrate in the midst of the cases for consultation as was suggested by one of my friends. He has to go on with the case work just as a munsif does and the district magistrate cannot call upon him to render any assistance and he is not entitled to entrust any administrative work to him. Now, supposing we have judicial magistrates of that description in a particular district. I may take, for instance, Lucknow. We may make an inquiry and find that the total criminal case work of the district would require, let us say, four magistrates to cope with. We select four magistrates, and we call them judicial magistrates. The seniormost among them we may make the additional district magistrate. The House is aware that there is a section in the Criminal Procedure Code (I believe it is section 10) which authorizes Local Government to invest any magistrate with

judges and, that is to say, remain purely judicial officers all their life or would they revert to the executive and become district magistrates?

The Hon'ble the Minister of Justice : Now, Sir, that is exactly one of the questions on which I should like to have the benefit of the assistance and advice of a committee which I propose to appoint for the consideration of this scheme. My honourable friend Kunwar Sir Maharaj Singh himself suggested that it might be desirable to have a small committee appointed for the purpose. Inasmuch as this point has been mentioned there are certain other elements which have to be considered and they are these. Every day revenue work and rent work is decreasing and we do not know at present how much of that work has to be transacted. As soon as the agrarian legislation has been completed, then we shall be able to know how many deputy collectors will be required for that purpose. Similarly the reports that I have been receiving every day point to a steady diminution of civil work and common anticipation is that within twelve months, as soon as the full effects of the present debt legislation are known and Encumbered Estates Act cases have been decided, there will be a slump, so to say, in civil cases, and it may be possible for us to have the assistance of a large number of munsifs whom we can utilize for magisterial work. Therefore it may be desirable to appoint judicial magistrates straight off for two or three years leaving it for the time being for the future Government as to what their prospects are going to be. They may be appointed, as Kunwar Sir Maharaj Singh has suggested, as sessions judges. It may be further possible to have them as judicial magistrates in place of some of the members of the senior staff who are now on the eve of retirement. You may have them as additional district magistrate or you may have as judicial magistrates for four or five years in one district and then transfer them on the executive side in another district or division far away, so that their prospects and promotions even under the existing system may not be interfered with. This is a matter which is not of immediate importance and may brook delay for another 4 or 5 months or 6 months. One thing which is of utmost importance is this, can we or can we not devise schemes without any additional expenditure and without any great difficulty which will ensure our main object, namely, the disposal of criminal cases by magistrates who are not connected with the police and who are not in any way under the control of the district magistrates. I want to be quite plain. It is more or less a question of personal conviction. My honourable friend, Mr. Walford, referred to a well known example about vegetable blood and non-vegetable blood. He himself told us that that was a case of a pucca sessions judge. Now in no way is the sessions judge subordinate to a district magistrate nor is he in any way subordinate to the superintendent of police and if any sessions judge allows his mind to be influenced by these extraneous considerations then he is not doing his duty properly and adequately. Similarly I suggest that there will be magistrates who in spite of all the defects in the present system may be able to bring an impartial judgment to the cases which come up before them for disposal. You cannot possibly, by devising any scheme on paper, make it absolutely fool-proof. If you

get a judicial magistrate appointed by the High Court with all his prospects under the control of the High Court, even then he may be such a despicable individual that he might always like to curry favour with the district magistrate and the superintendent of police and therefore you cannot prevent this kind of thing from happening properly. That has got to be taken into consideration. It is that on paper there shall be no interference with the magistrates that in districts where you have these magistrates, they shall not be and not doing any revenue work, not doing any administrative work, but doing purely criminal cases work at Headquarters and not about in the cold weather from village to village, not carrying the mukhtars and litigants with them, then everything will be done properly. Everybody says that there should be no disposal of cases in tours. In the scheme that I have suggested that evil will be done. There will be this magistrate in headquarters. If he is not in headquarters, he may not see the district magistrate for 12 months. He will have to call upon the superintendent of police and if the superintendent refuses to call upon him, he may refuse to see him. He may even turn him out. But you cannot prevent him if he is so minded that he wants to gain favour of the district magistrate and see the district magistrate privately every week and discuss his cases with him and ask for his guidance as to what his judgments ought to be. So far as his administrative control is concerned, he will be under the administrative control, in the matter of leave, in the matter of inspection, in the matter of the additional district magistrate, an officer of equal rank and of equal eminence and of equal status to the district magistrate himself. So far as the report is concerned, I have suggested that the report will be exclusively the report of the sessions judges who will be the person best acquainted with the work. My suggestion therefore, is that this scheme completely fulfills all the requirements of the situation and therefore ought to prove successful. Now, Sir, my honourable friend Mr. Walford who had honoured me by coming to me and discussing this matter with me, expressed that it would be going a long way in doing away with the existing defects. The two suggestions that he has made, I entirely accept. I personally think that they really need not be emphasized. But I quite agree that there is no harm in emphasizing them because even under the old Government, it was said over and over again whether they meant it or not, whether it was believed to be so I cannot say, but we can emphasize it and we can assert it in all sincerity that no promotions will depend upon mere convictions. The second suggestion that he made was that the police officers, especially superintendents of police, should be prevented from writing demi-official letters to the magistrates. I am shocked to hear that it happens. But if it does happen, it ought to be stopped, and I shall speak about it to my Hon'ble friend the Premier, who is in charge of the Police Department to see to it that definite instructions are issued that no superintendent of police should in any way in the slightest degree, endeavour to interfere with the magistrates in the judicial discharge of their duties. These are the two specific points which were made by my honourable friend. Now, Sir, my honourable

[The Hon'ble the Minister of Justice]

friend Mr. Lari referred to what is happening at Gorakhpur. I was rather amused to hear because that shows where the shoe has begun to pinch. Therefore you get this unnecessary anxiety for the separation of judicial and executive functions. But whatever may be the motive, whether it is the motive of trying to embarrass the Congress Ministry or whether it is really a genuine motive for the purification of administration of justice, I take him at his face value, and I entirely accept that whatever was said this morning was said with a view to bring about improvement in the administration of justice. I come lastly to another point. There is no desire on my part and on the part of any member of Government to dispose of this matter in any party spirit because all of us are interested in the purity of the administration of justice. I want to take every one into confidence and there is no question whatever of constitutional difficulties. Whatever constitutional proprieties there are, I am prepared to discuss them on the floor of this House. I am prepared to discuss outside this House with everybody because we are all Indians. If there are any disabilities from which we are suffering, you are also suffering from these disabilities. We want that in our province the Legislature should be supreme. That is I believe the essence of all democratic institutions in all countries which are governed by democratic institutions, that Legislature should be supreme not only for the executive but also for the judiciary. In England the Parliament is the master not only of the Cabinet, the executive, but the Parliament is also the master of the judges. The judges are appointed by the Cabinet. So far as their dismissal is concerned, they can be dismissed by the King on an address presented to him by both Houses of Parliament. It may be that that instance would very rarely occur, but the power is there. There is no judge in England who say, "I am a law unto myself and I cannot be dismissed by anybody. I am a sort of an independent autocrat." That is not so. Therefore I am looking forward to the day when we shall attain that status; this Legislature shall attain that height in which we can appoint our own High Court judges, as you now appoint your own Ministers. You can dismiss your Cabinet Ministers for sufficient reasons; and similarly you may be able to dismiss your High Court judges. You may make rules about it; you may pass Acts about it. But the power should remain in the Legislature. I do not want to go into all these details here, but I submit that there is no desire on the part of Government, and least of it on my part, to deal with this matter in a party spirit. I shall be very happy to appoint or to invite as members of a small committee, representatives of all sections of this House to consider the scheme which we have formulated. We shall try to be guided by the advice that we receive, and when that scheme has been examined by that small committee, I shall, if it is so desired, put it up before this House in the form of an official resolution, so that we may get the opinion of this House upon this matter. I recognize the enormous importance of the subject. I recognize that the smallest of us, the humblest of us, the poorest cultivator and the richest man is entitled to an impartial trial, and anything that we can do to secure to him the great benefit, the great blessing of an impartial criminal trial, we should do it.

Mr. Karimur Raza Khar :

Mr. Karimur Raza Khar :

Mr. Karimur Raza Khan:

[illegible]

Chaudhri Khaliq-uz-zaman .

budget session and he is not at all
the cuts on his department. I see him at times
sincerely with him in his benevolent

Kurwar Sir Maharaj Singh: I wish to see it as early as possible. I have been very busy lately.

Mr. H. G. Walford: I feel that the heart felt grief that we all feel in the death of the man under whose leadership we have been working in the manner in which he has shown to me of his life. The more I know of him from my great admiration for those with him whole-heartedly in his sad bereavement.

Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan : Sir, on the party I wish to associate myself with each and every word said. In fact we are really sorry to hear this sad news as a great shock to the Hon'ble the Minister of Justice and his grief.

The Hon'ble the Minister of Revenue: I associate myself with all that has been said by Chaudhri Khaliq-uz-zaman Sahib and others

This party, the Congress party, shares the loss of the Hon'ble the Minister of Justice and we sympathize with him in his great loss.

The Deputy Speaker: I associate myself with every word that has been said on the sad demise of the daughter-in-law of the Hon'ble Dr. Katju, Minister of Justice. I also am sure that all the members of the House do associate with the words expressed.

As a mark of respect I shall ask the honourable members of the House just to stand for a minute.

(All the members stood for a minute).

The Hon'ble the Minister of Justice: I am very grateful to the House.

GRANT NO. 11—HEAD OF ACCOUNT 27—ADMINISTRATION OF JUSTICE—*(continued)*

The Deputy Speaker: All the cut motions are over now, and I will put the whole demand.

Shri Radha Kant Malawya: Sir, before you put the demand I would beg leave to make a few observations on the entire demand.

The Deputy Speaker: Yes.

Shri Radha Kant Malaviya: Sir, with the present Government in these provinces reforms are being carried out in a number of departments and with the Hon'ble the Minister of Justice at the head of the administration of justice people expect that a thorough overhaul of the administration of justice will also be taken in hand soon. The abuses are well known to the Hon'ble the Minister of Justice and it is not necessary to refer to them in detail. The long delay in the decision of cases has got to be removed. Then the cost of the administration of justice is so very high that it is the general desire that the cost of the administration of justice should be cut down now. The Hon'ble the Minister of Justice was pleased to mention in connection with one of the cut motions today that the work of Panchayats has got to be taken in hand. The sooner it is taken in hand the better it will be for the province. The Hon'ble the Minister of Justice was pleased to mention just a few minutes before that he is aware that work in courts is diminishing constantly. Now with the work diminishing it is to be expected that it should be possible to reduce the expenditure of the administration of justice as well, and whenever some vacancy occurs it should be. . . . .

Mr. H. G. Walford: I can hardly hear, nor do I see what he is talking about.

The Deputy Speaker: He is speaking on the grant no. 11, Administration of Justice. All the cut motions have been finished, and if any honourable members wants to make any observations he can.

Mr. H. G. Walford: Sir, the opposition withdrew some of the cut motions; because of certain reasons we did not want to proceed with them.

The Deputy Speaker: As a matter of fact he should not have done so, but I am helpless. If he wants to do so he can and I have to allow him in accordance with the ruling given by the Speaker.

Shri Radha Kant Malawya: Sir, I have a question regarding the...

The Deputy Speaker : I

$$\overline{I} \overline{H} \leq \underline{I} H \leq t \quad H \leq \overline{I} \overline{H} \leq t$$

GRANT NO. 26.—FIELD STATION NO. 5.—CIVIL WORKS.—W
COST OF EXPENDITURE ON LABOR, MATERIALS, AND

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, on the

Shri Ram Prasad Tamta: Sir, I have a question.

श्री राम प्रसाद टमटा :

जनाने वाला—इस कठ मोशन को पेश करने से मेरा मतलब यह है कि मैं गवर्नमेंट के सामने एक शिकायत जो अलमोड़ा और गढ़वाल के जिले के लोगों को वहां की सड़कों के बारे में है वह पेश करूं और एक सज्जेसन (suggestion) पेश करूं इस उम्मीद में कि गवर्नमेंट इस पर गौर करेंगी और सज्जेसन करेंगी। उनका जवाब, उम्मीद है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की सड़कों का ताल्लुक है सूबे में करीब करीब सभी सड़कें जो डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के सुपरविजन (supervision) में रहती हैं उनकी हालत अच्छी नहीं है। कुमायूं की सड़कों की हालत भी ऐसी ही है। वहां बहुत सी सड़कें ऐसी हैं जो अच्छी हालत में नहीं हैं। इसके लिये डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को दोष नहीं दिया जा सकता क्योंकि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के रिसोर्सेज (resources) इतने नहीं हैं कि सड़कों की देखभाल अच्छी तरह कर सकें। इसलिये मैं तजवीज पेश करता हूं कि बड़ी बड़ी सड़कें गवर्नमेंट इनके लेकर प्रोविन्सियल पी० डब्ल्यू० डी० (provincial P. W. D.) से नवदे इसमें रेलों को आगम होगा, सड़कें अच्छी हालत में रहेंगी। अलमोड़ा जिले में कुछ सड़कें ऐसी हैं जो बहुत लम्बी, एक सिरे से दूसरे सिरे तक जाती हैं, जिनको इस बात की जरूरत है कि पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट अपने हाथ में ले ले। मसलन जो सड़क तनकपुर से पिथौरागढ़ को जाती है यह सड़क ऐसी है जिसमें मुसफिर ज्यादा चलने हैं। तनकपुर से १३ मील की दूरी पर चलयी का एक पुल था जो टूट गया है उसको बनाने की सख्त जरूरत है। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के पास काफी रकम नहीं है जो इस पुल को बना सके। नतीजा यह होता है कि जब बरमान होनी है तो लोग एक जगह से दूसरी जगह नहीं जा सकते हैं। इसी तरह से एक दूसरी सड़क है जो अलमोड़ा से बानेश्वर, वहां से पिन्डारी ग्लेशियर को जाती है। यह सड़क बहुत ही जरूरी है। इस पर बहुत से यात्री जो हर साल ग्लेशियर देखने को जाते हैं उनको मालूम होगा कि इस सड़क की हालत अच्छी नहीं रहती है। यात्रियों को सफर में काफी तकलीफ उठानी पड़ती है। अगर यह सड़क पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट के सुपुर्द कर दी जावे तो मेरा विचार है कि इसकी हालत सुधर जावेगी और लोगों को जो ग्लेशियर जाते हैं वहां ज्यादा तकलीफ न होगी। इसी

[Shri Ram Prasad Tamta]

तह से एक नड़क ओर है जो अलमोड़ा से गियोरगढ़ को जाती है। यह नड़क नेपाल के इलाके से ब्रिटिश टेरीटरी (British Territory) को पिलाती है। इसी तह गढ़वाल जिले में कुछ नड़के हैं अगर उनको डिस्ट्रिक्ट बोर्ड से निकाल कर पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट के मुबुर्ह उनका दन्तजाम कर दिया जाय तो उनकी हालत सुधर जायेगी। मसलन जो नड़क नन्द प्रयाग से कोटद्वार को जाती है और दूसरी नड़क जो दुगड़ा से कर्ण प्रयाग को जो नई गाड़ी की नड़क बनने जा रही है उसको भी गवर्नमेंट पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट की मार्फत बनवाये तो बहुत अच्छा होगा। यह मेरी तजवीज इस मोगन में है।

Shri Ram Prasad Tamta :

श्री राम प्रसाद तमा :

حزب والا — اس کٹ - روشن کے پیش کرنے - میوہا مطلب یہ ہے کہ میں گورنمنٹ کے سامنے ایک شکایت جو المورہ اور کرھوال کے ضلع کے لوگوں کے وہاں کی سڑکوں کے بارے میں ہے وہ پیش کر رہی اور ایک ساجیشن (suggestion) پیش کر رہی اس آمد سے کہ گورنمنٹ اس پر غور کرے گی اور منظور کرے گی۔

حزب والا — ہاں تب دسترکٹ بورڈ کی سڑکوں کا تعلق ہے صوبہ میں قریب قریب سب ہی سڑکیں جو دسترکٹ بورڈ کے سپرویزن (supervision) میں رہتی ہیں ان کی حالت اچھی نہیں۔ کمایوں کی سڑکوں کی حالت بھی ایسی ہی ہے۔ وہاں بہت سی سڑکیں ایسی ہیں جو اچھی حالت میں نہیں ہیں۔ اس کے لیے دسترکٹ بورڈ کو دوش نہیں دیا جائے۔ دسترکٹ بورڈ کے ریسورسز (resources) اتنے نہیں ہیں کہ سڑکوں کی دیکھ بھال اچھی طرح کر سکیں۔ اس لیے میں تجویز پیش کرتا ہوں کہ بڑی بڑی سڑکیں گورنمنٹ ان سے لے کر پراونشل پی بیلو ڈی (provincial P. W. D.) میں رکھ دے۔ اس سے لوگوں کو آرام ہوگا۔ سڑکوں اچھی حالت میں رہیں گی۔ المورہ ضلع میں کچھ سڑکیں ایسی ہیں جو بہت لمبی ایک سرے سے دوسرے تک جاتی ہیں جن کو اس بات کی ضرورت ہے کہ پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ اپنے ہاتھ میں لے لے۔ مثلاً جو سڑک تنگ پور سے پتھوڑاگدھہ کو جاتی ہے یہ سڑک ایسی ہے جس میں مسافر زیادہ چلتے ہیں۔ تنگ پور سے ۱۳ میل کی درمی پڑ چلتی ہے ایک پل تھا جو ٹوٹ گیا ہے۔ اس کو بنانے کی سخت ضرورت ہے۔ دسترکٹ بورڈ کے پاس کافی روپیہ نہیں ہے جو اس پل کو بنائے۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ جب برسات ہوتی ہے تو لوگ ایک جگہ سے دوسری جگہ نہیں جاسکتے ہیں۔ اسی طرح سے ایک دوسری سڑک ہے جو المورہ سے باگیچہ پور وہاں سے پندرہ کلیمٹر کو جاتی ہے۔ یہ بہت ہی ضروری ہے۔ اس پر بہت سے پتھر جو ہر سال گلیشیر دیکھنے کو جاتے ہیں ان کو معلوم ہوگا کہ اس سڑک کی حالت اچھی نہیں رہتی ہے۔ پتھروں کے سفر میں کافی تکلیف اٹھانی پڑتی ہے۔ اگر یہ سڑک پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے سپرد کر دی جائے تو میوہا وچار ہے کہ اس کی حالت سدھ جائے گی اور لوگوں کو جو تکلیفیں جاتے ہیں وہاں زیادہ تکلیف نہ ہوگی۔ اسی طرح سے ایک سڑک اور ہے جو المورہ سے پتھوڑاگدھہ کو جاتی ہے یہ سڑک نیپال کے علاقہ سے برٹش ٹیریٹری (territory) کو ملاتی ہے اس طرح گڈھوال ضلع میں کچھ سڑکیں ہیں اگر ان کو

जनव डिप्टी स्याकर साहब—इस कट मोशन के जग्ये कु मायू की सड़कों का जो सवाल उठाया गया है वह सवाल जीने और मरने के सवाल के बराबर है। आने जाने की सुविधा के सवाल नाथ वहां रोजगार निजारत के लिये और नन्दुस्मी के सुधार के लिये जो लोग आये उनके लिये हैं और श्री वन्नीनाथ, केदारनाथ, बैलाश, मननगोवर, आदि तीर्थ और श्रेष्ठियों के लिये जाने वाले की सहूलियत के लिये और रोजाना की ज़िन्दगी के अंग के लिये सड़कें बनाना जरूरत पड़ रही बनाया जाना निहायत जरूरी है। मैंने पारसनाथ बजट के सत्र के सत्र कुमायू की सड़कों के जिक्र किया था परन्तु पृष्ठ अफसोस है कि इस बजट में कुमायू के लिये खासनाथ प. अलमोड़ा और नैनीताल के लिये कोई भी प्रोविजन (provision) किया हुआ मालूम नहीं होता है। अभी मेरे लायक दोस्त ने एक सड़क का जिक्र किया है जो तनकपुर से लोहाघाट होनी हुई हमारे इस सूबे को निब्वन से मिलानी है। इसकी सड़क जो अलमोड़ा से पिथौरगढ़ झुलाघाट होनी हुई नैपाल से हमारा सम्बन्ध कायम करती है, इन दोनों सड़कों की बहुत बुरी हालत है, पत्थरों जो सड़क निब्वन तक इन सूबे को मिलानी है वह तेल्बे टर्मिनस (terminus) में रुक होनी है। तनकपुर से सिर्फ १३ मील पर चलयी नाम के स्थान पर इस सड़क का एक नदी काटती है। जब बरसान में इस नदी में बाढ़ आ जाती है, इस मुकाम पर रास्ता रुक जाता है। 'चलयी' नाम के मुकाम पर नदी की चौड़ाई करीब ३०० फीट है, बरसान में इसे पार करने और डाक डघर से उधर भेजने के लिये तारों का एक झूला पड़ा है जो खतरनाक है और आने जाने के लायक नहीं है। इस सबब से बरसान में इन तरफ के लोगों का आना जाना ही बन्द हो जाता है और कई लोग वह जाते हैं। इन सड़कों की ज़रूरत रिफार्म होने से पहले जो सरकार थी वह भी मानती थी और तब ये दोनों सड़कें प्रोविशाल रोड थी। इन बजट में पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट वहां की सड़कों और पुल वगैरह को ठीक करने के लिये काफी सप्लायमेंट किया करता था। यहां रिफार्म होने से कुछ ऐसा उलटा असर हुआ कि ये दोनों सड़कें भी पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट से डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के सिपुर्द की गई हैं। तमसाल के नौर अलमोड़ा जिले के हालात लीजिये। अलमोड़ा जिले में करीब १,२०० मील की सड़कें हैं। उनमें से डेढ़ सौ मील पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट के पान रह गई हैं, बाकी १,०५० मील डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की तरफ में है। उस पुल की बाबत जो १३ मील तनकपुर से जिसमें लोहाघाट, पिथौरगढ़ और निब्वन तक आया जाया जा सकता है यह बात शोर तलब है कि उसके न होने से हमारी आन्दोलन बन्द हो जाती है इस पुल का एस्टीमेट पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट ने तैयार किया था लेकिन डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के पास वहां न रुपया है और न कोई जगिया ऐसा है कि गवर्नमेंट को रुपया देने के लिये मजबूर कर सके। अगर ये सड़कें पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट के सिपुर्द हो जायें और प्रोविशाल रोड्स क्लग दी जाय तो जो पुनर्ना एस्टीमेट बना है उसको गवर्नमेंट देख सकती है और उम्मीद की जा सकती है यह जरूरी पुल तो कम से कम बहुत जल्द तैयार हो जाय। तीसरी सड़क अलमोड़ा से पिन्डारी श्लेशियर को जानी है जिसे

[Shri Har Govind Pant]

देवने गुरुप और अमरीका तक से लोग आने हैं। ये तीनों सड़के जरूर और बहुत जल्द प्राविन्सल रोड बन जायें। तीन सड़के जिनका जिक्र हमारे लायक दोस्त ने किया है पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट के विपुर्न कर दी जायें। मैंने खासतौर पर पारसाल कई सड़कों का जिक्र किया था मगर मैं समझता हूँ कि मैंने जो मांग पारसाल पेज की थी वह लम्बी होने की वजह से सरकार ने गंजर नहीं की। अब मैं उसको काट कर मंत्री जी महोदय से प्रार्थना करता हूँ कि अब कम से कम चलयी का पुल तो बन कर तय्यार हो जाये ताकि हमारी आमदोस्त में जो मुश्किलें पड़ी हुई हैं वह हट जाये। जैसा कि मैं ऊपर कह चुका हूँ कुमायूँ की सड़कों के बन जाने से न सिर्फ कुमायूँ को ही लाभ होगा वरन् सारे सूबे को भी बड़ा फायदा हो सकता है। कुमायूँ में लोहे और तांबे की कई काने भरी हुई हैं और तिब्बत व नेपाल से तिजारत बढ़ने की बड़ी सम्भावना है। लेकिन आमदोस्त न होने की वजह से हमारा सूबा इनसे पूरा लाभ नहीं उठा रहा है। ऊन, मुहागा, कस्तूरी वगैरह भी हमें काफ़ी मिक्कदार में नहीं मिल रहे हैं और न हम उन रेजियर से जिनमें न सिर्फ हिन्दुस्तान के बल्कि दूर दूर बिलायत से लोग आया जाया करने हैं लाभ उठा रहे हैं। वहाँ कई जगह ऐसी हैं कि अगर आमदोस्त का इन्तजाम किया जा सके तो हमारे सारे मुल्क के लोग फायदा उठा सकते हैं। न सिर्फ यही बल्कि पहाड़ के रहने वाले लोगों को जिनके पास खेती के अलावा कोई दूसरा रोजगार नहीं है वहाँ पर बाहर से लोगों के आने जाने से बहुत सा फायदा हो सकता है। जो इस वक़्त सरकार की तरफ़ से देहात में काँटेज इन्डस्ट्री (cottage industry) की तरफ़ ध्यान दिया जा रहा है उसमें भी इन सड़कों के सुधार से बहुत लाभ हो सकता है। इसलिये मैं आशा करता हूँ कि खासकर जिक्र शुदा तीन सड़कें पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट में ले ली जायें ताकि उनकी जरूरतें आसानी से पूरी हो सकें, उनमें गवर्नमेंट का पूरा ध्यान जा सके और जरूरी पुल वगैरह तैयार हो जायें। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की आवाज़ गवर्नमेंट तक नहीं पहुँच सकती है न उनके पास ऐसा इन्तजाम है कि सड़कों को अच्छी हालत में रख सकें। मैं अपने जिले की तकलीफ़ात को जाहिर करने के लिये एक बात और अर्ज कर देना चाहता हूँ। मैंने अब की वजट के आंकड़े जो देखे हैं उनमें अलमोड़ा और नैनीताल जिले के लिये खासकर कोई मद न थी। पारसाल तो रिपेयर्स (repairs) के लिये कुछ रुपया दिया था मगर इस साल वह भी दिखाई नहीं देता है। रामनगर-रानीखेत रोड बड़ी जरूरी सड़क है। पारसाल उसके लिये रुपया दिया गया था लेकिन पारसाल बजट के वक़्त मेरे उसके लिये ज्यादा रुपया मांगने पर इस साल के बजट में उसके लिये खासतौर पर एक रुपया भी दिखाई नहीं पड़ रहा है। मैं इस सड़क के लिये भी गवर्नमेंट से खासतौर पर यह कहना चाहता हूँ कि यह जिला नैनीताल और अलमोड़ा के दरमियान की सड़क है। इसे मोटर चलने लायक बनाया जाय और मोटर इस पर चलने दी जाय। मैं उम्मेद करता हूँ कि पूरे तौर पर इस तरफ़ ध्यान दिया जायेगा। यही मुझे कहना है।

Shri Har Govind Pant :

شہری ہر گوند پنت -

جناب قیّمی اسپیکر صاحب - اس کمیٹیشن کے ذریعہ کمایوں کی سڑکوں کا جو سوال اُٹھایا گیا ہے وہ سوال جینے اور مرنے کے سوال کے برابر ہے - آنے جانے کی سہولت کے ساتھ ساتھ وہاں روزگار تجارت کے لیئے اور تندرستی کے سدھار کے لیئے جو لوگ آتے جاتے رہتے ہیں اور شہری پوری فائزہ کیدارتاؤں کیلئے سرور آدمی تیرتہ اور گلیشیروں کی سیر کرنے والوں کی سہولیت کے لیئے اور روزانہ کی زندگی کے آرام کے لیئے سڑکوں کا اچھی طرح بنایا جانا نہایت ضروری ہے - میں نے پارسال بجٹ

نے موقع سرکاریوں کی مدد سے کام لیا تھا۔ پورا نام مچھے فسوس ہے کہ اس سبب سے ان کمپنیوں نے اپنے خاص طور پر اہم کاروبار میں کسی بھی ترقی یا ترقی (progression) نہیں کیا۔ دوا معلوم نہیں ہو رہی ہے۔ انہی میچھے لائق دوست نے ایک سڑک کا ذکر کیا ہے جو ۸-۵ دور سے ۱۰-۱۱ میل تک ہوتی ہوئی ہمارے اس صوبہ کو تبت سے ملاتی ہے۔ روسی سڑک جو امریکا سے پتہ گنگا جہول گنگا ہوتی ہوئی شمال سے ہمارا سم سمہ قائم کی ہے ان دونوں سڑکوں کی بہت سی حالت ہے۔ پہلی جو سڑک تبت تک اس صوبہ کو ملاتی ہے وہ ریلوے ٹرمینس (terminus) سے شروع ہوتی ہے۔ تک پور سے صرف ۱۳ میل پر چلتی نام کے استبان پر اس سڑک کو ایک فدی کارہی ہے۔ سبب برسات میں اس فدی میں بارش آجاتی ہے اس مقام پر راستہ رک جاتا ہے۔ حتمی نام کے مقام پر فدی کی چوڑائی قریب ۳۰۰ فٹ ہے۔ برسات میں اسے بارش سے ڈاک ڈاک سے اندر بھیجئے کے لئے کاروں کا ایک جہول پڑا ہے۔ تبت خطرناک ہے اور آنے والے کے لائق نہیں ہے۔ اس سبب سے برسات میں اس خوف کے لوگوں کا۔ آنا جانا ہی بند ہو جاتا ہے اور کئی لوگ یہہ جاتے ہیں۔ ان سڑکوں کی ضرورت رفاہ ہونے سے پہلے جو سرکار تبتی وہ بھی مانتی تھی اور تبت یہہ دونوں سڑکیں پراونشل روتہ تھیں۔ اس وجہ سے پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ وہاں کی سڑکوں اور ریل وغیرہ کو تھیک کرنے کے لئے کافی روپیہ خرچ کیا کرنا تھا۔ یہاں رفاہ ہونے سے کچھ ایسا آتا ہے کہ یہہ دونوں سڑکیں تبتی پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ سے دستبرد روتہ کے سپرد کی گئی تھیں۔ تھیل کے طور پر 'مورہ ضلع' کے حالات ایسے۔ 'المورہ ضلع' میں قریب ۱۲۰۰ میل کی سڑکیں ہیں۔ ان میں سے قریب ۵۰۰ میل پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے پاس رہ گئی ہیں۔ باقی ۷۰۰ میل قریب روتہ کی تحت میں ہے۔ اس ریل کی بابت جو ۱۳ میل تک دور سے ہے اسے اسے اوہا گنگا پتھورا گنگا۔ اور تبت تک آیا جایا جاسکتا ہے۔ یہہ تبت غور طلب ہے کہ اس کے نہ ہونے سے ہماری آمدورفت بند ہو جاتی ہے۔ اس پر کا 'اسٹیمیت پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ' نے تیار کیا تھا لیکن دستبرد روتہ نے اس میں تباہی نہ روپیہ ہے اور نہ کوئی ذریعہ ایسا ہے کہ گورنمنٹ کو روپیہ دینے کے لئے مجبور کرسکے۔ اگر یہہ سڑکیں پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے سپرد ہو جائیں اور پراونسل روتہس تیار دی جائیں تو جو پرانا اسٹیمیت بنا ہے اس کو گورنمنٹ دیکھ سکتی ہے اور امید کی جاسکتی ہے یہہ ضروری ریل تو کم سے کم بہت جلد تیار ہو جائے۔ تیسری سڑک 'المورہ' سے پنداری 'میشیر' کر جاتی ہے جسے دیکھنے یورپ اور امریکہ تک سے لوگ آتے ہیں۔ یہہ تینوں سڑکیں ضرور اور بہت جلد پراونشل روتہس بنائی جائیں۔ تین سڑکیں جن کا ذکر ہمارے لائق دوست نے کیا ہے پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے سپرد کر دی جائیں۔ میں نے خاص طور پر پارسل کئی سڑکوں کا ذکر کیا تھا مگر میں سمجھتا ہوں کہ میں نے جو مانگ پارسل پیش کی تھی وہ امی ہونے کی وجہ سے سرکار نے منظور نہیں کی۔ اب میں اس کو کٹ کر منہی جی مہودے سے پراوتھنا کرتا ہوں کہ اب کم سے کم جتنی کا ریل تو بنکر تیار ہو جائے تاکہ ہماری آمد و رفت میں جو مشکلات پڑی

[Shri Har Govind Pant]

होئی ہیں وہ ہٹ جائیں - جیسا کہ میں ادھر کہہ چکا ہوں کمایوں کی سڑکوں کے بن جانے سے نہ صرف کمایوں کو ہی لابیہ ہوگا ورنہ سارے صوبہ کو یہی بڑا فائدہ ہو سکتا ہے - کمایوں میں اڑھے اور تانبے کی کئی کانیں پڑی ہوئی ہیں اور تبت و نیپال سے تجارت بڑھنے کی بڑی سمجھاؤنا ہے - لیکن آمد و رفت نہ ہونے کی وجہ سے ہمارا صوبہ ان سے زور لابیہ نہیں اُٹھا رہا ہے - اور سہاگا مستوری وغیرہ بھی ہمیں مقدار میں نہیں مل رہے ہیں اور نہ ہم ان گامیشیز سے جن میں نہ صرف ہندوستان کے بلکہ دور دور ولایت سے لوگ آیا جایا کرتے ہیں لابیہ اُٹھا رہے ہیں - رہاں کئی جگہ ایسی ہیں کہ اگر آمد و رفت کا انتظام کیا جاسکے تو ہمارے سارے ملک کے لوگ فائدہ اُٹھا سکتے ہیں - نہ صرف یہی بلکہ پھار کے رھنے والے لوگوں کو جن کے پاس کھیتی کے علاوہ کوئی دوسرا روزگار نہیں ہے وہاں پر باہر سے لوگوں کے آنے جانے سے بہت فائدہ ہو سکتا ہے - جو اس وقت سرکار کی طرف سے دیہات میں کائج اندستری (cottage industry) کی طرف دھیان دیا جا رہا ہے اس میں یہی ان سڑکوں کے سدھار سے بہت لابیہ ہو سکتا ہے - اس لیئے میں آشا کرتا ہوں کہ خاص کر ذکر شدہ تین سڑکیں پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ میں لے لی جائیں تاکہ ان کی ضرورتیں آسانی سے پوری ہو سکیں - ان میں گورنمنٹ کا پورا دھیان جاسکے اور ضروری پل وغیرہ تیار ہو جائیں - دسترکت بورڈ کی آواز گورنمنٹ تک نہیں پہنچ سکتی ہے نہ ان کے پاس ایسا انتظام ہے کہ سڑکوں کو اچھی حالت میں رکھ سکیں - میں اپنے ضلع کی تکلیفات کو ظاہر کرنے کے لیئے ایک بات اور عرض کر دینا چاہتا ہوں - میں نے اب کی بھجٹ کے آفکرسے جو دیکھے ہیں ان میں المورے اور نیپنی تال ضلع کے لیئے خاص کر کوئی مدد نہ تھی - پارسال تو ریپیرس (repairs) کے لیئے کچھ روپیہ دیا تھا مگر اس سال وہ بھی دکھائی نہیں دینا ہے - رام نگر رانی کھیت روت پڑی ضروری سڑک ہے - پارسال اس کے لیئے روپیہ دیا گیا تھا لیکن پارسال بھجٹ کے وقت میرے اس کے لیئے زیادہ روپیہ مانگنے پر اس سال کے بھجٹ میں اس کے لیئے خاص طور پر ایک روپیہ بھی دکھائی نہیں پڑ رہا ہے - میں اس سڑک کے لیئے بھی گورنمنٹ سے خاص طور پر کہنا چاہتا ہوں کہ یہ ضلع نیپنی تال اور المورے کے درمیان کی سڑک ہے - اسے موثر چلنے لائق بنایا جائے اور موثر اس پر چلنے دی جائیں - میں امید کرتا ہوں کہ پورے طور پر اس طرف دھیان دیا جائے گا - یہی مجھے کہنا ہے -

Shri Jagmohan Singh Negi : श्री जग मोहन सिंह नेगी :

श्रीमान डिप्टी स्पीकर साहब—यह आज ही का सवाल नहीं है बल्कि पिछली गवर्नमेन्ट के जमाने में भी कुमायूँ कमिश्नरी के लोगों ने इन सड़कों की ज़रूरत को महसूस किया था। हमारी गवर्नमेन्ट भी कई बार इस हाउस के सामने अपनी सहानुभूति प्रगट कर चुकी है।

मैं यह आशा नहीं करता कि वर्तमान गवर्नमेन्ट भी उसी तरह से कह कर टाल देगी, हमें ऐसी आशा नहीं है। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड कुमायूँ की, जितनी भी तीनों जिलों की रोड्स हैं, उनकी हालत खराब हैं। सबब यह कि सड़कें बहुत ज्यादा हैं। मैं केवल एक उदाहरण देता हूँ। १,०००

मील लम्बी लिस्टेड रोड्स (listed roads) उनके नाम हैं और अन लिस्टेड (unlisted) का कोई ठिकाना या कोई अन्दाजा नहीं, उसकी पीछे एकदम से १० की गड़ कुल ५३,००० रुपया है। उसमें से बहुत सा मकानान के नियंत्रण में निकल जाता है। जो कुछ बनने हे तो १०-१० और १०-१५ हजार तक एक छोटा मोटा पुल का जाता है। हमारे यहां नदियां भी अन-फोर्डेबल (unfordable) हैं जिन पर दौरेर कुछ के कांटे और पत्त नहा जा सकता। यह सभी की समस्या है कि गढ़वाल का अन्तर्गत का जैमना नदी का कुछ भी शाला या अनाज जाता है सब बाहर में जाता है, वह पैदावार नहीं उगाई जाती है किन्तु वहां के लोगों का गुजारा हो सके। नदी पार के गांव वाले वर्गमान के मोसम में जब नदियां चढ़ती हैं तो कई दिनों तक भूखे ही रह जाते हैं। पहले तो फल फूल के ऊपर बिजारे गुजारा कर लेते थे लेकिन अब फारेस्ट डिपार्टमेंट ने उनको फल फूलों में भी बचिव कर दिया है। ये मूर्खानों और मूर्खिलान रास्ता न होने की वजह से, पुल दौरेर न होने की वजह से हैं। यह दिक्कतें उनके सामने बहुत और हैं। बहुत से साहबान का हाथ के बाहर और इन हाउस के अंदर भी मुझ से बार बार कहते हैं कि हमें मद्रास के एजेंट (subject) को बार बार क्यों लाने हो और चिल्लाते हैं जदकि गवर्नमेंट ने तुमको रुपया दिया जा रहा है। लेकिन मैं आप को बतला दू कि जाके पैर न मट्टी विवाई वह क्या जाने पीर पराई। हमारी जो दिक्कतें हैं, हमारी जो मुश्किलें हैं उनको बाहरी आदमी आसानी से नहीं समझ सकते। हा, हमारे चैंक विप पंडित बेकदेश नारायण निवारी अकाल के जमाने में वहां गये थे। वह वहां का हाल देख आये हैं। मैं आशा करता हूं कि आप साहबान भी इसमें काफ़ी दिक्कतें लेंगे और हमारे मिनिस्टर साहब तो खामतीर से पहाड़ी इलाकों की क्वार्टरगर्मी को रेप्रेजेंट represent ही करते हैं यानी वे गढ़वाल मुस्लिम सीट को रेप्रेजेंट करते हैं। वह हमारी दिक्कतों का भली प्रकार समझते हैं। पिछले दो साल से जब से यह गाड़ी की मड़को का सवाल चल रहा है तब से डिस्ट्रिक्ट बोर्ड उस पर कुल रुपया खर्च कर रहा है और डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की खुद की मड़कें खराब हालत में पड़ी हुई हैं। लेकिन गाड़ी की मड़क बनाना उसके लिये इम्परेटिव (imperative) हो गया है। तीस हजार रुपया गवर्नमेंट ने हमदाद में मिला है लेकिन मड़क बड़ी लम्बी चौड़ी बननी है। वह केवल हमारे ही मद्रास के लिये नहीं बल्कि उन आम हिन्दुस्तानियों के फायदे के लिये है जो बर्तमानत तब जाते हैं। कई लाख लोग जो मनानत धर्म को मानने वाले हैं वह बहा जाते हैं : उनको तकलीफ होती है। यह तो आल इन्डिया इम्पोर्टेंस (all India importance) का सवाल था लेकिन रोड डेवलपमेंट फंड की तरफ से हमको मायूसी भी हुई। मगर यह कार्ट रोड बहुत जरूरी समझी गई और इसके लिये गढ़वाली सब तकलीफों को सहने के लिये तैयार हैं। मैं मिनिस्टर साहब से दख्खास्त करूंगा कि कम से कम ४-५ रोड जो गढ़वाल के जिले के अन्दर ऐसी हैं जो उसे अल्मोड़ा और नैनीताल से सम्बन्धित करती हैं या और जिलों में जैसे सहारनपुर-देहरादून से हमको मिलती हैं वह सड़कें, और इसी तरह लैन्सडौन से हरद्वार-लक्ष्मण झूला वाली, जहां हमको अभी बहुत चक्कर से जाना पड़ता है, उनको प्रोविंशलाइज (provincialize) किया जाय। रामनगर-नैनीताल जाने के लिये कितना चक्कर काटना पड़ता है? नजीबाबाद और मुरादाबाद होकर जाना पड़ता है और कितना रुपया खर्च करना पड़ता है? हमारी कमिशनरी, एपेलेट कोर्ट्स (Appellate Courts)

[Shri Jagmohan Singh Negi]

नैनीताल में हैं। वहां हम शरीबों को बार बार जाना पड़ता है और इसमें कितना खर्चा खर्च करना पड़ता है। डाक भी इन्हीं सड़कों पर जाती है लेकिन यह सड़कें इतनी खराब हालत में हैं कि बरसात के दिनों में एसेम्बली की डाक हमारे पास तक पहुंचती है जब आधी एसेम्बली खत्म हो जाती है। बैजनाथ, नन्द प्रयाग, लेसडोन, लक्ष्मण झूला, रामनगर और भल महादेव की सड़कें छोटे छोटे टुकड़े हैं। इनका बनना बहुत जरूरी है। अगर उसमें गवर्नमेन्ट खर्चा समझती है तो सीधा कार्ट रोड को अपने हाथ में ले ले। मैं आशा करता हूं कि यह लिप सिम्पैथी (lip sympathy), लिप सिम्पैथी ही न रहेगी बल्कि कार्य रूप में परिणित हो जायगी। मुझे आशा है कि हमारे मिनिस्टर साहब जो इन बातों को भली प्रकार जानते हैं हमारे दुखों को अवश्य दूर करेंगे।

Shri Jagmohan Singh Negi :

شری جگموہن سنگھ نیگی —

شری مان دیتی اسپیکر صاحب — یہہ آج ہی کا سوال نہیں ہے بلکہ پچھلی گورنمنٹ کے زمانے میں بھی کمایوں کمشنری کے لوگوں نے ان سڑکوں کی ضرورت کو محسوس کیا تھا — ہماری گورنمنٹ بھی کئی بار اس ہاؤس کے سامنے اپنی سہان بھوت پرگٹ کر چکی ہے — میں یہہ آشا نہیں کرتا کہ برٹمان گورنمنٹ بھی اُسی طرح سے کہہ کر ٹال دے گی — ہمیں ایسی آشا نہیں ہے — دسترگٹ بورڈ کمایوں کی جتنی بھی تینوں ضلعوں کی ردس ہیں ان کی حالت خراب ہے — سبب یہہ کہ سڑکیں بہت زیادہ ہیں — میں کیول ایک اوداھن دیتا ہوں — ۱۰۰۰ میل لمبی لسٹڈ ردس (listed roads) اُس کے پاس ہیں اور ان لسٹڈ (unlisted) کا کوئی ٹھکانا یا کوئی اندازہ نہیں — اُس کی یہی قبلاوی کی گرانٹ کل ۵۳۰۰۰ روپیہ ہے — اُس میں سے بہت سا مکانات کی ریپیئر میں نکل جاتا ہے — جو پل بندے ہیں تو ۱۲ — ۱۲ اور ۱۵ — ۱۵ ہزار تک ایک چھوٹا موٹا پل کہا جاتا ہے — ہمارے یہاں ندیاں بھی ان فورڈ ایبل (unfordable) ہیں جن پر بغیر پل کے کوئی آر پار نہیں جا سکتا — یہہ سبھی کو معلوم ہے کہ گڑھوال یا المورہ یا نیپنی تال میں جو کچھ بھی غلہ یا آناج جاتا ہے سب باہر سے جاتا ہے — وہاں پیدوار اتنی زیادہ نہیں ہے جس سے وہاں کے لوگوں کا گذارا ہو سکے — ندی پار کے گاؤں والے برسات کے موسم میں جب ندیاں چڑھتی ہیں تو کئی دنوں تک بھوکے ہی رہ جاتے ہیں — پھلے تو پھل پھول کے اُپر بیچارے گزارا کر لیتے تھے لیکن اب فارسٹ ڈیپارٹمنٹ نے ان کو پھل پھولوں سے بھی محبت کر دیا ہے — یہہ مصیبتیں اور مشکلات راستہ نہ ہونے کی وجہ سے پل وغیرہ نہ ہونے کی وجہ سے ہیں — یہہ دقتیں ان کے سامنے بہت زور سے ہیں — بہت سے صاحبان اس ہاؤس کے باہر اور اس ہاؤس کے اندر بھی مجھ سے بار بار کہتے ہیں کہ اسی سڑکوں کے سبجکٹ (subject) کو بار بار کیوں لاتے ہو اور چلاتے ہو جب کہ گورنمنٹ سے تم کو روپیہ دیا جا رہا ہے — ایک میں آپ کو بنالوں کہ جا کے پیر نہ پھٹی ہوئی وہ کیا جانے پیر پرائی — ہماری جو دقتیں ہیں ہماری جو مصیبتیں ہیں ان کو بھری آدمی آسانی سے نہیں سمجھ سکتے — ہاں — ہمارے چیف دھپ پنڈت ونگٹیش نرائن ترواری اگلے زمانے میں وہاں گئے تھے وہ وہاں کا حال دیکھ آئے ہیں — میں آشا کرتا ہوں کہ آپ صاحبان بھی اس

श्रीमान डिण्टी स्पीकर साहब—जिस मकसद से यह कट मोजन मेरे --- वं-न
 टमटा जी ने पेश किया है उन मकसद की मैं हृदय से नाईद करता हूँ। डिस्ट्रिक्ट बोर्डों की माली
 हालत जैसी बदतर हो रही है वह हमारी सरकार से छिपी नहीं है। करीब करीब नमाम
 डिस्ट्रिक्ट बोर्डों की मड़कें खराब हैं। करीब करीब नमाम मेम्बरन को आज इस बात

[Shri Indradeo Tripathi.]

की शिकायत हो रही है और वे चाहते हैं कि हमारी तमाम सड़कें प्राविन्शलाइज (provincialize) कर दी जायें और उन्हें पब्लिकवर्क्स डिपार्टमेंट को दे दिया जाय जिससे कि वह सड़कें अच्छी हो जायें। परन्तु इसके मानी यह नहीं है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड इंतजाम करना नहीं जानता या उसको सड़क बनाना नहीं आता या वहां का इंतजाम खराब है, जिसकी वजह से वह सड़कें खराब हैं, बल्कि उसके मानी साफ़ यह है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्डों के पास रुपया नहीं है। सन् १९३० ई० में जहां तक मेरा खयाल है मिस्टर सी० वाई० चिन्तामणि ने एक रेजोल्यूशन पेश किया था, उसका मकसद यह था कि पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट एक दम खत्म कर दिया जाय, चाहे प्राविशल रोड्स हों या सेन्ट्रल रोड्स हों सब डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को दे दी जायें, जितना रुपया पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट के जरिये सड़कों पर खर्च किया जाता है वह सब रुपया डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को बांट दिया जाय। इसी हाउस के अन्दर उन्होंने साबित किया था कि जितना रुपया पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट सड़कों पर खर्च करता है वह तमाम रुपया अगर डिस्ट्रिक्ट बोर्डों के जरिये खर्च किया जाय तो सड़कें अच्छी बन सकती हैं और रुपये की काफ़ी बचत भी हो सकती है। उन्होंने साबित इस तरह से किया था कि जो खर्चा पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट की तरफ से होना है उसमे कम से कम ७५ फी० सदी में सड़कों की दुस्तूरी डिस्ट्रिक्ट बोर्डों द्वारा हो जायगी क्योंकि पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट का खर्चा ज्यादा है। एक ओवरसियर उसी स्कूल का पास गुदा डिस्ट्रिक्ट बोर्ड में ७५ रुपया तनख्वाह पाता है लेकिन पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट में २५० रुपया तनख्वाह पाता है। इसी तरह से इंजीनियर की तनख्वाह में बहुत बड़ा जबरदस्त फ़र्क है हालांकि दोनों के क्वालीफ़िकेशंस (qualifications) एक ही दर्जे की होती हैं। सड़कों के ऊपर जो दौरे होते हैं, इन्जिक्वटिव इंजीनियर और असिस्टेंट इंजीनियरों के, जहां तक मेरा खयाल है बहुत बड़ी रकम तो उनके सफ़र खर्च में खर्च हो जाती है। सरकार के सामने प्रश्न यह है। हमारी सरकार इस बात पर खूब गौर करे। या तो इन तमाम सड़कों को पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट के भातहत कर दिया जाये या इन तमाम इंजीनियरिंग के मुहकमे को तोड़ कर तमाम सड़कें डिस्ट्रिक्ट बोर्डों के हवाले कर दी जायें और जितना रुपया पब्लिक वर्क्स में खर्च होता है वह डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को देकर सड़कों का सुधार किया जाय। मैं एक दो लफ़्जों में अपने ज़िले की बात बताना चाहता हूं। मेरे ज़िले में सिर्फ़ दो तीन सड़कें हैं जिन की हालत इतनी ज्यादा खराब है.....

The Deputy Speaker : डिप्टी स्पीकर :

आप अपने ज़िले के बारे में गुप्तगू नहीं कर सकते।

Shri Indradeo Tripathi : श्री इन्द्रदेव त्रिपाठी :

मैं अपने ज़िले की हालत नहीं बता सकता क्योंकि कायदे के खिलाफ़ है। इसलिये मैं इतना कहना चाहता हूं कि डिस्ट्रिक्ट बोर्डों की सड़कों पर हमारी सरकार काफ़ी ध्यान दे और डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को काफ़ी रुपया उस वक़्त तक दिया जाये जब तक कि वह सड़कें प्राविशलाइज्ड (provincialized) नहीं की जातीं। बहुत सी सड़कें इतनी खराब हो गई हैं जो बिल्कुल लावारिस मालूम होती हैं, जहां न चलने की जगह है न इक्का जा सकता है, न गाड़ी जा सकती है। बहुत सी सड़कें टूट गई हैं, जिनको बनाने की जरूरत है। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड उनको मेन्टेन (maintain) नहीं कर सकता। इसलिये मैं इस प्रस्ताव का हृदय से समर्थन करता हूं और आशा करता हूं कि सरकार इन बातों पर उचित ध्यान देने की कृपा अवश्य करेगी।

Sbri Indradeo Tripathi :

— شری اندر دیو تریپاتی —

نوی ماں دتی اسپیکر صاحب — جس مقصد سے یہہ کت موشن میرے
میں دست لگا کر پیش کیا ہے اس مقصد کی میں ہدے سے تائید
کرتا ہوں۔ دست لگتے وقتوں کی مالی حالت حسنی بدتر ہو رہی ہے وہ ہماری
سرکار سے جاری نہیں ہے۔ قریب قریب تمام دست لگتے وقتوں کی سرکاری
حالات میں۔ دست قریب تمام میں۔ تو اس بات کی شکایت ہو رہی ہے اور
— چاہئے ہیں کہ ہماری تمام سرکاری دواںڈل پروفٹ کر دی جائیں
اور یہیں پبلک ورکس ڈپارٹمنٹ کو دے دیا جائے۔ جس سے وہ سرکاری اچھی
ہو جائے۔ یہاں اس کے معنی یہہ نہیں ہیں کہ دست لگتے وقتوں کے دست لگتے
میں حالتوں یا اس کو سبک دانا نہیں تا یا وہاں کا انتظام خوب ہے جس
کے محکمہ سے وہ سرکاری حساب ہیں۔ بلکہ اس کے معنی صاف یہہ ہیں کہ دست لگتے
میں سے اس روپیہ نہیں ہے۔ سہ ۱۹۳۰ء میں جہاں تک میٹرو خیال ہے
میں سے وہی حذامتی ہے ایک روپیہ موشن پیش کیا تھا اس کا مقصد یہہ تھا
کہ پبلک ورکس ڈپارٹمنٹ ایک دم ختم کر دیا جائے۔ چاہئے پروانشل رتہ ہوں
یا سبک دیا جائے ہوں سب دست لگتے وقتوں کو دے دی جائیں۔ جتنا روپیہ پبلک
ورکس ڈپارٹمنٹ کے ذریعہ سب کو خرچ کیا جاتا ہے وہ سب روپیہ دست لگتے وقتوں
کا نامت دیا جائے۔ اس نامت نے اندرون میں نے ثابت کیا تھا کہ جتنا روپیہ پبلک
ورکس ڈپارٹمنٹ سے خرچ کیا جاتا ہے وہ تمام روپیہ اگر دست لگتے وقتوں کے
ذریعہ خرچ کیا جائے تو سرکاری اچھی بن سکتی ہیں اور روپے کی کافی بچت
ہو سکتی ہے۔ انہوں نے ثابت اس طرح سے کیا تھا کہ خرچہ پبلک ورکس
ڈپارٹمنٹ کی طرف سے ہوتا ہے اس سے کم سے کم ۷۵ فیصدی میں سرکار کی
دینی دست لگتے وقتوں کو دیا ہو جائیگا کیونکہ پبلک ورکس ڈپارٹمنٹ کا خرچہ
ہوتا ہے۔ ایک اور سبب اس کے اسکاں کا پاس شدہ دست لگتے وقتوں میں ۷۵ روپیہ
تذخواہ دیا ہے لیکن پبلک ورکس ڈپارٹمنٹ میں ۱۵۰ روپیہ تذخواہ پاتا ہے۔
اسی طرح سے تذخواہ کی تذخواہ میں بہت بڑا زبردست فرق ہے حالانکہ دونوں کے
کو ایسی کیسی (qualifications) ایک ہی درجہ ہی ہوتی ہیں۔ سرکار کے اندر
جو درجے ہوتے ہیں ایکریکیوٹو انجینیئر اور اسسٹنٹ انجینیئروں کے جہاں تک میٹرو
خیال ہے بہت بڑی رقم تو ان کے سفر خرچ میں خرچ ہو جاتی ہے۔ سرکار کے
سامنے روشن یہہ ہے ہماری سرکار اس بات پر خوب غور کرے۔ یا تو ان تمام سرکاروں
کو پبلک ورکس ڈپارٹمنٹ کے ماتحت کر دیا جائے یا ان تمام انجینیئروں کے
ماتحت کو توڑ کر تمام سرکاری دست لگتے وقتوں کے حوالہ کر دی جائیں اور جتنا روپیہ
پبلک ورکس میں خرچ ہوتا ہے وہ دست لگتے وقتوں کو دیکر سرکار کا سدھار
کیا جائے۔ میں ایک در انتظام میں اپنے ضلع کی بات بتانا چاہتا ہوں۔ میں
ضلع میں صرف دو تین سرکاری ہیں جن کی حالت اتنی زیادہ جواب ہے۔

The Deputy Speaker :

— ڈپٹی اسپیکر —

آپ اپنے ضلع کے بارے میں گفتگو نہیں کر سکتے۔

Shri Indradeo Tripathi :

شہری اندر دیو تریپاٹھی —

میں اپنے ضلع کی حالت نہیں بتا سکتا کیونکہ قاعدہ کے خلاف ہے اس لیے۔ میں ابتدا کہنا چاہتا ہوں کہ قسٹ بورڈوں کی سڑکوں پر ہاری سڑکار کافی دہیان دے اور قسٹ بورڈوں کو کافی روپیہ اُس وقت تک دیا جائے جب تک کہ وہ سڑک پور شلائڈ نہیں کی جاتیں۔ بہت سی سڑکیں اتنی خراب ہو گئی ہیں جو بالکل لازارت معلوم ہوتی ہیں جہاں نہ چلنے کی جگہ ہے نہ بہہ جاسکتا ہے نہ گاڑی جاسکتی ہے۔ بہت سی سڑکیں ٹوٹ گئی ہیں جن کو بنانے کی ضرورت ہے۔ قسٹ بورڈ اُن کو مینٹین (maintain) نہیں کر سکتا اس لیے میں اُس پوسٹاؤ کا ہر دے سے سمروتن کرتا ہوں اور آشا کرتا ہوں کہ سرکار اُن باتوں پر اُچت دھیان دینے کی کرپا ارشید کریگی *

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : Sir, I thank Mr. Tamta for giving us an opportunity to ventilate our grievances so far as the construction of the roads in hill districts of Kumaun is concerned. I have remained as a Chairman of the Garhwal District Board from 1931 to 1935, and I know at first hand the condition of our roads. It is no exaggeration to say that they are in a deplorable condition. With the meagre resources at the disposal of the district board, it is impossible to repair these roads and to keep them in perfect working order. In Garhwal we have got 800 miles of listed roads under the control and management of the district board. Besides this there are 300 miles of non-listed roads, and then we have to look to our village communications also. The money at the disposal of the Garhwal District Board to maintain and repair these roads is only about Rs.50,000 per annum. About Rs.10,000 of this money is spent in the direction or in the supervision of these roads. The remaining Rs.40,000 is not sufficient to cope with the heavy demand for the proper maintenance and repair of these roads. It is, therefore, necessary that either the grant to the district board should be enhanced or some important roads or important portions of them should be provincialized and taken under the control and management of the Provincial Public Works Department. I have in mind two very important roads in Garhwal, which are now functioning and which are under the management of the district board. One is the road from Nand Prayag in the Garhwal District to Baijnath in the Almora District. The distance is 47 miles. It is along this road that I have frequently to travel for attending the meetings of this Assembly and returning to my home. The distance being only 47 miles, so bad is the condition of the road that it takes me usually 5 to 6 days to reach the motor station at Gerur—at many crossings across ravines and rivulets there are no bridges; four or five bridges are necessary to be constructed and the proper get up requires much to be done. If a session is held in July or August, i.e. during rains, it becomes impossible for me to cross that road at many junctions of small ravines and rivulets which then become unfordable.

Shri Charan Singh : You can be exempted from the attendance.

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : But who will look to the needs of my constituency in this House?

the are very badly hit communication in the district and other drawbacks and to redress the

*The Hon'ble the Minister of Communications:

—

جس دہلی اسپیکر صاحب - گزشتہ سال کے مسلمانوں کا اس ایوان میں میں
 بنی تہذیب اور جیسا کہ میرے دل دوسروں نے اسی ایڈیٹرز میں
 فہمائیے مجھے اس تکلیفوں کا جو پہلی حکمتوں میں رہے والے صاحبان کے ہوتی ہیں
 بہت احساس ہوا۔ یہ کٹ موشن جو اس وقت اس ایوان کے سامنے ہے اس
 کو عائد یہ سمجھا گیا کہ اس کے دہلی سے اس تکلیفوں کا علاج اس صورت سے ہو سکتا
 ہے کہ جو صوت کہ اس کٹ موشن میں تصویر کی گئی ہے۔ میں اس حیثیت سے
 نہیں کہ جو مذمت کا ایک ممبر ہوں ملکہ واقعی اس حیثیت سے کہ جس علاقہ
 کی شکریہ اس ایوان میں پیش کی گئی ہیں اس کے ایک حصہ کا میں یہی
 نمائندہ ہوں یہ عرض کروں گا کہ جو تدابیر اور جو صورتیں اس کٹ موشن میں
 دلائی گئی ہیں ان سے ہرگز اس علاقہ کی شکایات رفع نہیں ہو سکتیں کہ اس
 صورت سے کہ ہم داری لائنوں کی تمام سڑکیں کو پبلک ورکس میں لے لیں۔ وہاں
 کی سڑکیں کے حالات اسی بھونڈے یہ ممکن نہیں ہے۔ اساط تو یہ ہیں کہ
 چند سڑکیں کو کمایوں کے بلات ورکس ڈیپارٹمنٹ کے تحت میں لے لیا جائے۔
 میں سمجھتا ہوں کہ اس کٹ موشن کی منشاء اور ان الفاظ کے معنی یہ ہیں
 کہ پراونس ایسے اور ان سڑکیں کا دہلی لے اور ان کو پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ سے
 ہوائے۔ ان کو قائم رکھنے کے لیے خرچ کرے۔ اگر اس کے سوا محکمہ صاحب
 کا کوئی نو منشاء ہے تو وہ اس وقت میری تصدیق دے سکتے ہیں لیکن
 میں اسے نزدیک یہ سمجھتا ہوں وہ یہ ہے کہ اگر وہ یہ چاہے ہیں تو میں
 ان کو بلڈنگ کے موجودہ حالات کے ماتحت ایک عرصہ تک ان کو کسی
 کامیابی کی صورت دہلی کے موقع نہیں مل سکتا ہے۔ وجہ اس کی یہ ہے کہ
 جو سڑکیں اس صورت میں صوبہ کے تحت میں لی جاتی ہیں جن کو پراونس ڈیپارٹمنٹ
 کہا جاتا ہے ان کے اوپر خرچ جس روپے سے ہوتا ہے اس روپیہ کا حال حد درجہ

[The Hon'ble the Minister of Communications]

میں اس ایمان کے سامنے گذارش کر چکا ہوں - لیکن آج اس غرض سے کہ ممبران صاحبان کے دلوں میں یہ بات پوری طور سے آجائے اور وہ اچھی طرح سے سمجھ لیں کہ ہمارے صوبہ میں سڑکیں کس طرح سے بنتی ہیں اس لیے مکرر عرض کرتا ہوں کہ ہمارے صوبہ میں عرصہ سے سڑکیں بنانے کا طریقہ یہہ چلا آرہا ہے کہ کچھ روپیہ ہم اپنی آمدنی سے جو اس صوبہ کا ہوتا ہے خرچ کرتے ہیں اور ایک دیگر روپیہ ہم گورنمنٹ آف انڈیا سے خرچ کرنے کے لیے ملتا ہے جو اس ٹیکس کا حصہ ہے جو گورنمنٹ آف انڈیا پٹرول پر لگاتی ہے - ایک تیسری صورت حال میں پچھلے سال میں پیدا ہو گئی - وہ صورت یہہ ہے کہ جو موٹر ٹیکس کے ذریعہ سے روپیہ ملتا ہے - یہہ تین ذرائع ہیں جن سے ہم سڑکوں کی تعمیر اور انکی مرمت کرنے میں اور اُن کے قائم رکھنے پر خرچ کرتے ہیں اُن میں سے جہاں تک آپ کے صوبہ کی عام مالی حالت کا تعلق ہے اُس کے اعتبار سے اگر آپ اندازہ کرنا چاہیں کہ آپ کا صوبہ سڑکوں کے ادھر کس قدر روپیہ خرچ کر سکتا ہے تو آپ کو اندازہ ہو سکتا ہے اُس بکٹ سے کہ اُس میں صرف ۱۷۵ ہزار روپیہ اس کل صوبہ کے اندر رکھا گیا ہے - یہہ وہ حالات ہیں آپ کے صوبہ کے مالی حالت کے جن کی بناء پر آپ کی گورنمنٹ شاید باوجود اس بات کے جاننے کے کہ سڑکیں صوبہ کی بہت زیادہ خراب ہیں اُن کو اچھی حالت میں رکھنا اولین فرض ہے کوئی روپیہ سڑکوں پر خرچ کرنے کے لیے خاص اپنے جیب سے نہیں نکال سکے صرف ۱۷۵ ہزار روپیہ بکٹ میں رکھا گیا - اُس کے علاوہ ۹ لاکھ روپیہ اور ۱۵ لاکھ روپیہ کا پیئنگ (paying) جس کے متعلق درمومات آپ کے سامنے پیش ہونے والی ہیں جسکا مجموعہ ۲۲ - ۲۵ لاکھ روپیہ ہوتا ہے - اگر سب فیکٹس (figures) جمع کر لیں تو ۲۵ لاکھ روپیہ اس طرح سے خرچ ہوتا ہے کہ نو لاکھ روپیہ عملاً بیلنس (balance) گورنمنٹ آف انڈیا کے پاس ایسا شیئر (share) ہے جو ہم کو پٹرول سے ملتا ہے - ۱۵ لاکھ روپیہ ہم قرضہ لوگے - سڑکوں پر خرچ کرنے کے لیے جو قرضہ لیگے اس پر سون بیوی ادا کیا جائیگا اُس حصہ سے جو ہم کو گورنمنٹ آف انڈیا سے اُنڈہ پٹرول سے ملے گا - اُس طریقہ سے ۲۲ لاکھ روپیہ خرچ ہوگا - اُس کے علاوہ موٹر ٹیکس سے جو روپیہ ملتا ہے اُس کی صورت یہہ ہے کہ اگر آپ اُس قانون کو ملاحظہ فرمائیں - اُس کی دفعہ ۱۹ میں جو اخراجات بیان کیئے گئے ہیں وہ روپیہ کن کن چیزوں پر خرچ ہوگا - اُن چیزوں پر خرچ کرنے کے بعد اُس میں سے صرف چھ لاکھ روپیہ اس صوبہ کے لیے بچا جو اس صوبہ میں سڑکوں کا کام ہوگا یا بلوں کی تعمیر کے ادھر خرچ کیا جائیگا - اب میوے خیال میں ممبران صاحبان کو اس سے اندازہ ہو گیا ہوگا کہ جہاں تک ہماری خون اپنی آمدنی اور زخیروں کا تعلق ہے ہمارے پاس اتنا روپیہ نہیں ہے کہ ہم اس روپیہ کو اس قدر زیادتی کے ساتھ خرچ کر سکیں - ایک صوبہ میں ایک تخت ایک ضلع کی سڑکوں کو بنائیں یا جو تمام شہادتیں مختلف مقامات پر پیش آتیں ہیں وہ ایک تخت رفع کردیں وہ روپیہ جو گورنمنٹ آف انڈیا سے ملتا ہے اُس کے متعلق میں پہلے ہی عرض کر چکا ہوں - آپ کے صوبہ میں گورنمنٹ آف انڈیا سے پانچ سال کا پروگرام تیار

ہو چکا ہے۔ جو سڑکیں ہر سال نئی بنائی جاتی ہیں ان کے نام آپ کے بجٹ کے اندر موجود ہیں اور وہ روپیہ ان سڑکوں کے لیئے معین کر دیا گیا ہے جو سڑکیں اس پروگرام کے اندر ہیں *

A Member : ایک ممبر —

کیا میں جان سکتا ہوں کہ وہ پروگرام کب ختم ہو جائیگا ؟

'The Hon'ble the Minister of Communications :

ریبل منسٹر آف کمیونیکیشن —

وہ پروگرام سنہ ۱۹۳۵ء میں شروع ہوا ہے اور سنہ ۱۹۴۰ء میں ختم ہو جائیگا۔ جہاں تک اس روپیہ کا تعلق ہے جو آپ خرچ کرتے ہیں اس کی حالت یہ ہے کہ اس کے ذریعہ ان سڑکوں کو پروانچلائے گیا جائے تو اس کے معنی یہ نہیں ہیں کہ جو سڑکیں پروانچلائے کی جاتی ہیں ان کی تعمیر آج سے پانچ سال بعد شروع ہوگی۔ اس لیئے میں عرض کرونگا کہ جس سڑک کو ہم آج پروانچلائے کر لیں اس کی تعمیر سنہ ۱۹۴۰ء یا ۱۹۴۱ء میں شروع ہوگی۔ اس لیئے میں عرض کرونگا کہ سڑکوں کو صوبے کے تحت میں آئیگا سوال اہم ہے۔ اس کے ساتھ یہ سوال وابستہ ہے کہ ہم اپنی سڑکوں کے ادھر روپیہ صرف کرنے کے لیئے کیا ذرائع اختیار کریں اور کس طریقہ سے روپیہ مہیا کریں۔ یہ ایک سوال ہے جو آپ کی گورنمنٹ کے سامنے ہے۔ چونکہ ہماری گورنمنٹ کسی توجہ بہت ہی دیگر ضروری مسائل کی طرف توجہ دے رہی ہے اس لیئے ہم اس وقت تک اس مسئلہ کو ایک خاص شکل کے ساتھ اس ایوان کے سامنے نہیں پیش کر سکے ہیں۔ آپ کو یہ سن کر نہایت خوشی ہوگی کہ میں ایک ایسی اسکیم پیش کروں گا۔ اگر یہ ایوان منظور کریگا تو میں یہ عرض کرونگا کہ ہمارے پاس کچھ ذرائع ایسے ہیں جن سے ہم کو روپیہ مل سکیگا اور اس روپے کے ذریعہ سے ہم سڑکیں بناسکیں گے۔ لیکن ہمیں اس وقت کا تعلق ہے میں یہ عرض کرونگا کہ کمایوں کی نسبت جو میرے لائق دوست نے ارشاد فرمایا کہ پچھلی گورنمنٹ نے اس مسئلہ کے لیئے اپنی ہمدردی کا اظہار کر دیا تھا مگر کوئی عملی صورت اختیار نہیں کی۔ میں سمجھتا ہوں کہ میرے لائق دوست اس بات کو تسلیم کریں گے کہ موجودہ گورنمنٹ نے اس کی طرف عملی قدم ضرور اٹھایا ہے۔ اس لیئے کہ پچاس ہزار روپیہ گڑھ وال کے لیئے گورنمنٹ منظور کر چکی ہے اور اس لیئے یہ طے کیا ہے کہ یہ روپیہ وہاں کے قسٹروں کے بورڈ کو دیا جائے کہ وہ وہاں کی سڑکیں تعمیر کرے۔ جہان تک پروانچلائے کرنا تعلق ہے میں عرض کرونگا کہ میرے لائق دوست اس فکر میں ہیں کہ وہ سڑکیں پروانچلائے ہو جائیں۔ ہم کسی صورت میں وہاں کے قسٹروں کو بورڈ کو اتنی امداد دے سکیں کہ ان کے ذریعہ سے وہ سڑکیں اپنے سپرویزن میں بنوادیں۔ میرے خیال میں وہ صورت زیادہ بہتر ہوگی۔ اور میں خود اس فکر میں ہوں جیسا میں نے پہلے عرض کیا تھا۔ مجھے اس مسئلہ سے یقیناً ہمدردی

[The Hon'ble the Minister of Communications]

اور دلچسپی ہے اور میں چاہتا ہوں کہ جب کبھی وہاں کی سڑکوں کے بنانے کی تجویز پیش کی جائے وہ یقیناً منظور ہو جائے اور اُس میں جتنی جلد از جلد کوشش کی جاسکتی ہو کی جائے۔ اس لیئے مجھے کو واقعی اس بات کا احساس ہے کہ اُن پلینس (plans) میں ضروریات زندگی ایک مقام سے دوسرے مقام تک کچی سڑکوں کے اوپر گزر کر اور پہاڑی علاقوں تک لیجانے میں بہت سی تملیقات پہنچتی ہونگی اس لیئے میں اپنے نزدیک یہہ سمجھتا ہوں کہ ضرور ہے کہ اس ضرورت کو پورا کرنے کے لیئے جو مناسب تدابیر عمل میں لائی جاسکتی ہوں ہم ان کو کرنے کے لیئے تیار ہوں۔ لیکن اگر میوے لائق دوست کا منشاء یہہ ہے تو میں اتنا عرض کر سکتا ہوں کہ اُن سڑکوں کو پروانچلاؤ کرانے کے لیئے کیا امکانات ہیں۔ اگر یہہ بھی ہمارے قابل دوستوں کے لیئے قابل اطمینان نہ ہو تو میں عرض کر دیتا کہ وہ اطمینان رکھیں کہ جو شکایتیں پیش کی گئی ہیں اُنکا گورنمنٹ کو خیال ہے اور گورنمنٹ کوشش کریگی کہ جس قدر جلد ممکن ہو سکے اُن کی تملیقات رفع ہو جائیں۔

Shri Har Govind Pant :

श्री हरगोविंद पन्त —

میں یہہ پوچھنا چاہتا ہوں کہ جو دسترکٹ بورڈ کی سڑکوں کو دیالک درکس دیوارٹمنٹ دیکھتے ہیں اسکے لیئے 'چار جیو' (charges) کیا کرتے ہیں ؟

The Hon'ble the Minister of Communications :

ऑरिजल منسٹر آف कम्युनिकेशन्स —

میں عرض کر دیتا کہ قاعدہ یہہ ہے کہ دیالک درکس دیوارٹمنٹ جب کسی روم کا سپرویزن کرنا ہے تو اُس پر چارجز لگائے جاتے ہیں۔ میں اپنے دوست سے عرض کرنا چاہتا ہوں کہ جو سو وقت گزھول میں سپرویزن کیا جائیگا تو اُس وقت ان سے چارجیو نہیں لیئے جائیگے *

*The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबल मिनिस्टर

आफ्र कम्युनिकेशन्स :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—गढ़वाल के मुसलमानों का इस ऐवान में मैं भी नुमाइन्दा हूँ और जैसा कि मेरे क्लाइब दोस्तों ने अपनी अपनी तकरीरों में फरमाया है मुझे भी उन तकलीफों का जो पहाड़ी जगहों में रहने वाले साहबान को होती है बहुत एहसास हुआ। यह कट मोशन जो इस वक्त इन ऐवान के सामने है उसको गालिबन यह समझा गया कि इसके ज़रिये से उन तकलीफों का इलाज उस सूरत से हो सकता है कि जो सूरत कि इस कट मोशन में तजवीज़ की गई है। मैं इस हैसियत से नहीं कि गवर्नमेन्ट का एक मेम्बर हूँ बल्कि वाकई इस हैसियत से कि जिस इलाक़े की शिकायत इस ऐवान में पेश की गई है उसके एक हिस्से का मैं भी नुमाइन्दा हूँ, यह अर्ज करूंगा कि जो तदाबीर और जो सूरतें इस कट मोशन में बतलाई गई हैं उनसे हरगिज़ उस इलाक़े की शिकायतें रफ़ा नहीं हो सकतीं कि इस सूरत से कि हम पहाड़ी इलाक़ों की तमाम सड़कों को पब्लिक वर्क्स में ले लें। वहां की सड़कों की हालत अच्छी हो जाये यह मुमकिन नहीं है। अल्फ़ाज़ तो यह है कि चन्द सड़कों को कुमायूँ के पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेन्ट के तहत में ले लिया जाय। मैं समझता हूँ कि इस कट मोशन की मंशा और इन अल्फ़ाज़ के माने यह

[illegible]

[The Hon'ble the Minister of Communications]

जो गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया से मिलता है उसके मुताल्लिक मैं पहले ही अर्ज कर चुका हूँ। आप के सूबे में गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया से पांच साल का प्रोग्राम तैयार हो चुका है। जो सड़कें हर साल बनाई जाती हैं उनके नाम आपके बजट के अन्दर मौजूद हैं और वह रुपया उन सड़कों के लिये मुअय्यन कर दिया गया है जो सड़कें इस प्रोग्राम के अन्दर हैं।

A Member : एक मेम्बर :

क्या मैं जान सकता हूँ कि वह प्रोग्राम कब खत्म हो जाएगा ?

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबुल मिनिस्टर आफ़ कम्युनिकेशंस :

वह प्रोग्राम सन् १९३५ ई० में शुरू हुआ है और सन् १९४० ई० में खत्म हो जायगा। जहाँ तक इस रुपए का ताल्लुक है जो आप खर्च करते हैं उसकी हालत यह है कि अगर उसके जरिए उन सड़कों को प्राविन्शलाइज (provincialize) किया जाय तो उसके माने यह है कि जो सड़कें प्राविन्शलाइज की जाती हैं उनकी तामीर आज से पांच साल बाद शुरू होगी, इसलिये मैं अर्ज करूंगा कि जिस सड़क को हम आज प्राविन्शलाइज कर लें उसकी तामीर सन् १९४० या सन् १९४१ ई० में शुरू होगी। इसलिये मैं अर्ज करूंगा कि सड़कों को सूबे के तहत में आने का सवाल अहम है। इसके साथ यह सवाल बाबिस्ता है कि हम अपनी सड़कों के ऊपर रुपया सर्फ़ करने के लिये क्या ज़राया अख्तियार करें और किस तरीके से रुपया मुहय्या करें। यह एक सवाल है जो आप की गवर्नमेन्ट के सामने है। चूँकि हमारी गवर्नमेन्ट की तबज्जह बहुत ही दीगर ज़रूरी मसालों की तरफ़ थी इसलिये हम उस वक़्त तक इस मसले को एक खास शकल के साथ इस ऐवान के सामने नहीं पेश कर सके हैं। आप को यह सुन कर निहायत खुशी होगी कि मैं एक ऐसी स्कीम पेश करूंगा अगर यह ऐवान मन्ज़ूर करेगा तो मैं यह अर्ज करूंगा कि हमारे पास कुछ ज़राया ऐसे हैं जिनसे हमको रुपया मिल सकेगा और उस रुपये के जरिए से हम सड़कें बना सकेंगे। लेकिन जहाँ तक इस वक़्त का ताल्लुक है मैं यह अर्ज करूंगा कि कुमायूँ की निस्वत जो मेरे लायक दोस्त ने इशारे फ़रमाया कि पिछली गवर्नमेन्ट ने इस मसले के लिये अपनी हमदर्दी का इज़हार कर दिया था मगर कोई अमली सूरत अख्तियार नहीं की मैं समझता हूँ कि मेरे लायक दोस्त इस बात को तसलीम करेंगे कि मौजूदा गवर्नमेन्ट ने इसकी तरफ़ अमली कदम ज़रूर उठाया है, इसलिये कि पचास हजार रुपया गढ़वाल के लिये गवर्नमेन्ट मन्ज़ूर कर चुकी है और उस ने यह तै किया है कि रुपया वहाँ के डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को दिया जाय कि वह वहाँ की सड़कें तामीर करे। जहाँ तक प्राविन्शलाइज करने का ताल्लुक है, मैं अर्ज करूंगा कि मेरे लायक दोस्त इस फ़िक्र में न पड़ें कि वह सड़कें प्राविन्शलाइज हो जायें। हम किसी सूरत में वहाँ के डिस्ट्रिक्ट बोर्डों को इतनी इमदाद दे सकें कि उनके जरिए से वह सड़कें अपने सुपरविज़न (supervision) में बनवा दें। मेरे खयाल में वह सूरत ज़्यादा बेहतर होगी और मैं खुद इस फ़िक्र में हूँ जैसा मैंने पहले अर्ज किया था। मुझे इस मसले से यकीनन हमदर्दी और दिलचस्पी है और मैं चाहता हूँ कि जब कभी वहाँ की सड़कों के बनाने की तजवीज़ पेश की जाय, वह यकीनन मन्ज़ूर हो जाय और उसमें जितनी जल्द अज़ जल्द कोशिश की जा सकती हो की जाय। इसलिये मुझको वाकई इस बात का एहसास है कि उन प्लेन्स (plains) में ज़रूरियात ज़िन्दगी एक मुक़ाम से दूसरे मुक़ाम तक कच्ची सड़कों के ऊपर घुज़र कर और पहाड़ी इलाक़ों तक ले जाने में बहुत सी तकलीफ़ें पहुँचती होंगी। इसलिये मैं अपने तजदीक़ यह समझता हूँ कि ज़रूर है कि इस ज़रूरत को पूरा करने के लिये जो मुनासिब

नडावीर अमल में लाई जा सकती हों हम उनके करने के लिये नैयार हो, लेकिन अगर मेरे लायक दोस्त का मन्ना यह है तो मैं इतना अर्ज कर सकता हूँ कि उन मड़कों को प्राबल्य-लाइज कराने के लिये क्या इमकाना है। अगर यह भी हमारे काबिल दोस्तों के लिये काबिल इमीनान न हो तो मैं अर्ज करूँगा कि वह इन्में रक्कड़ कि जो शिकायतें पेश की गई हैं उनका गवर्नमेन्ट को ख्याल है और गवर्नमेन्ट को धिदा करेगी कि जिस कदर जल्द मुमकिन हो सके उनकी तकलीफें रफा हो जायें।

Shri Har Govind Pant: श्री हर गोविन्द पन्त

मैं यह पृच्छना चाहता हूँ कि जो डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की मड़कों को पब्लिक वर्क्स डिपार्ट-मेन्ट देखने हैं उन के लिये चार्जेंज (charges) क्या करने हैं ?

The Hon'ble the Minister of Communications : आनरेबल मिनिस्टर आफ कम्युनिकेशंस :

मैं अर्ज करूँगा कि कायदा यह है कि पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेन्ट जब किसी काम का सुपरविजन करता है तो उस पर चार्जेंज लगाए जाते हैं। मैं अपने दोस्त से अर्ज करना चाहता हूँ कि जिस वक़्त गड़वाल में सुपरविजन किया जायगा तो उस वक़्त उनमें चार्जेंज नहीं लिये जाएंगे।

Qazi Muhammad Adil Abbasi: Sir, I rise to oppose the out motion for the simple reason that it involves a question of principle. The members for Kumaun are protesting against the district boards. They want that the district boards should be abolished. The gentleman says that he wants to provincialize the roads. But to that also, Sir, I take exception. I say why do you want to provincialize the roads? Is the Public Works Department working more honestly and in a better manner than the district boards? Sir, I find that there has been a definite propaganda going on for the last ten or twelve years, since the very inception of non-official boards, to show that members of the district boards are not competent to manage their affairs. Sir, it was a definite policy—~~with a definite purpose~~—to discredit the representatives of the public and to bring into prominence the fact that Indians as a general rule are not fit to set their house in order. I find, Sir, that men of progressive views have fallen a prey to this most malicious propaganda. Why do you want to provincialize the roads if there is not an idea lurking in your minds that district boards are not competent to do the work. Sir, eighteen lakhs of rupees have been set apart by the present Government to be given to district boards for the repair of the roads. As the Hon'ble Minister of Communications declared at the time of the general discussion of the budget, all this money will not be proportionately distributed among districts, but it will be given only to those districts where there is necessity. My friends from Kumaun could easily come and claim from Hon'ble the Minister, who has already declared that he sympathizes with the difficulties of the Kumaun districts, for a greater sum and for a grant for greater in proportion than the grant to other districts. That would have been a proper method, that would have been a better method than to say that they want

[Qazi Muhammad Adil Abbasi]

to provincialize these roads simply because they think that the district boards will not find it possible to do as well as the Public Works Department. Sir, there is not a single district in which both these departments are not working and I do not hesitate to say that the roads under the control of the Public Works Department are decidedly in a better condition than those of the district boards. But who is responsible for that? The district boards or the Government? The Government has been distributing money to the district boards and the Public Works Department, and the Public Works Department has been getting money far greater in proportion and extent than the district boards and the charge that the defect lies in the administration of the district boards is not fair. For my own district I can say that the members of the district board have been doing their very best to improve the condition of the roads. I am not going to discuss my district, but still the Public Works Department has been doing better. Why? Because they have got a road with a width of 16 feet and they have got kankar of 12 inches, while in the district boards, when they were transferred from official to non-official control, the width was only 9 feet and the kankar three inches and in some cases six inches. How can you have a solid building without a solid foundation?

*The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, may I point out to the honourable speaker that the point raised under this cut motion is not the competence of the district boards to manage their roads but that the only point that was raised is that certain roads may be provincialized in order that the expenditure on those roads may be made by the Government themselves. This is the point to which the honourable member should have confined his speech.

Qazi Muhammad Adil Abbasi : I follow that, but I want to know what was the trouble in asking from the Government a greater share from the allotment of Rs-18 lakhs set aside for this purpose. Sir, there is an idea lurking in the minds of the honourable members that the district boards are not able to manage the roads so well as the Public Works Department. May I ask, Sir, whether on the roads managed by the Public Works Department no road gangs are employed or no patch work is sanctioned, but in my own district I have never found any road gangs working or doing patch work. If in a district board out of a gang of 20 or 25 men even one coolie is found missing the whole public will come down on the district board and the engineer is taken to task.

The Deputy Speaker : Will the honourable member please confine his remarks to the subject matter of the motion?

Qazi Muhammad Adil Abbasi : Yes, Sir, I am confining myself to that. What I mean to say is that it is not necessary for the roads managed by district boards to be transferred to the Public Works Department. In my opinion it would have been far better for the honourable members from Kumaun districts to have brought forward a motion asking for more money from the Government out of the allotment they have made for the improvement of roads. I do not wish to say anything more except this, that the Public Works Department and

the district boards are both good and bad as the circumstances may be, and I hope the Hon'ble Minister for Education will take into consideration new facts instead of the old and out-of-date reports of the Commissioners and the Government. I am, Sir, very much obliged to you for your words. Sir, I oppose this bill.

Shri Ram Prasad Tamta : श्री राम प्रसाद तमटा :

सर, जब मैंने यह कट मोशन दिया था तो मेरा मतलब उनसे यह नहीं था कि मैं यह कहूँ कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड अल्मोड़ा या डिस्ट्रिक्ट बोर्ड गढ़वाल सचमुच में यादवों के सचमुच में नहीं कर रहे हैं। मेरा मतलब यह था कि वहाँ की कुछ सड़कें प्राविशलाइज (provincialize) कर दी जाये क्योंकि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के पास इतना रुपया नहीं है कि वह उनकी अच्छी तरह देखभाल कर सके और उनमें ज्यादा रुपया खर्च कर सके न मेरा मतलब यह था कि मैं यह कहूँ कि पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट ज्यादा ईमानदार है वनिस्वत डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के। मुझे पब्लिक वर्क के बारे में जो कुछ मालूम है उसमें मैं डिपार्टमेंट से जितना पाल्लूक है उसके बराबर नहीं जानता हूँ पर पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट के बारे में, जिसके बारे में अच्छी तरह जानता हूँ मैं दावे के साथ कह सकता हूँ कि वह अल्मोड़ा के पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट से कहीं ज्यादा ईमानदार है। आजकल अल्मोड़ा के पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट में बहुत सी किस्म की बुराईयाँ और बेईमानियाँ हो रही हैं। उन बेईमानियों और ज़्यादतियों के बारे में जिनकी शिकायत मेरे पास वहाँ के इन्जिनियर ब्रिगेड के मुताल्लिक आई है मैं यहाँ पर कहने की जरूरत नहीं समझता। मेरे दोस्त अद्वामी साहब का खयाल चलता है कि मैं डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को नाकारिबल समझ कर यह कट मोशन लाया हूँ यह सच नहीं है। मिनिस्टर साहब ने यह फ़रमाया है कि प्राविशलाइज्ड रोड्स ज्यादा फायदेमंद न होंगे। आपने कहा है कि डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को ज्यादा ग्रान्ट मिल जाय तो उसमें हालत सुधर सकती है। मैं भी यह चाहता हूँ कि किसी तरीके से रोड्स की हालत सुधर जाय। मैं गवर्नमेंट का मशकूर हूँगा अगर डिस्ट्रिक्ट बोर्ड अल्मोड़ा को ज्यादा ग्रान्ट रोड्स के लिए दे दी जाये ताकि वहाँ की सड़कों की हालत बेहतर हो जावे। मेरा मंशा यह मोशन लाने का सिर्फ़ यही था कि वहाँ की सड़कों की हालत सुधर जाय, चाहे काम डिस्ट्रिक्ट बोर्ड करे या पब्लिक वर्क डिपार्टमेंट करे, इसमें मुझे ज्यादा वास्ता नहीं है। इन अफ़ाज़ के साथ अपना कट मोशन वापिस लेता हूँ।

Shri Ram Prasad Tamta :

شری رام پرشاد تملتا —

سر - جب میں نے یہ کٹ موشن دیا تھا تو میرا مطلب قطعاً یہ نہیں تھا کہ میں یہ کہوں کہ ڈسٹرکٹ بورڈ الودہ یا ڈسٹرکٹ بورڈ گڈوال فالتی ہیں یا وہ ٹیک طرح سے کام نہیں کر رہے ہیں۔ میرا مطلب یہ تھا کہ وہاں کی کچھ سڑکیں پروانشلایز (provincialize) کر دی جائیں کیونکہ ڈسٹرکٹ بورڈ کے پاس اتنا روپیہ نہیں ہے کہ وہ انکی اپنی طرح سے دیکھ بھال کر سکے اور ان میں زیادہ روپیہ خرچ کر سکے۔ نہ میرا مطلب یہ تھا کہ میں یہ کہوں کہ پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ زیادہ ایماندار ہوتا ہے بہ نسبت ڈسٹرکٹ بورڈ کے۔ مجھے تو پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے بارے میں جو کچھ معلوم ہے اس سے میں اس ڈیپارٹمنٹ سے جتنی تعلق ہے اس کے بر خلاف نتیجہ پر پہنچتا ہوں۔ الودہ ڈسٹرکٹ بورڈ کے بارے میں جسکے بارے میں اپنی طرح جانتا ہوں۔

[Shri Ram Prasad Tamta]

میں دتوی کے ساتھ کہہ سکتا ہوں کہ وہ الموزہ کے پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ سے کہیں زیادہ ایماندار ہے۔ آج کل الموزہ کے پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ میں بہت سی قسم کی برائیاں اور بے ایمانیاں ہو رہی ہیں۔ ان بے ایمانیوں اور زیادتیوں کے بارے میں جن کی شکایت میرے پاس وہاں کے انجینئرز وغیرہ کے متعلق آئی ہے میں یہاں یہ کہنے کی ضرورت نہیں سمجھتا۔ میرے دوست عباسی صاحب کا خیال غلط ہے کہ میں دستبردت بورڈ کو ناقابل سمجھک یہہ کت موشن لایا ہوں۔ یہہ غلط ہے۔ منسٹر صاحب نے یہہ فرمایا ہے کہ پراونشل بورڈ روڈس زیادہ فائدہ مند نہ ہونگے آپ نے کہا ہے کہ دستبردت بورڈ کو زیادہ گرانٹ مل جائے تو اس سے حالت سدھر سکتی ہے۔ میں یہی یہہ چاہتا ہوں کہ کسی طریقہ سے روڈس کی حالت سدھر جائے میں گورنمنٹ کا مشکور ہوں گا۔ اگر دستبردت بورڈ الموزہ کو زیادہ گرانٹ روڈس کے لیے دے دی جائے تاکہ وہاں کی سڑکوں کی حالت بہتر ہو جائے۔ میرا منشا یہہ موشن لانے کا صرف یہی تھا کہ وہاں کی سڑکوں کی حالت سدھر جائے چاہے کام دستبردت بورڈ کے یا پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ کے۔ اس سے مجھے زیادہ واسطہ نہیں ہے۔ ان الفاظ کے ساتھ اپنا کت موشن واپس لینا ہوں۔

The motion was by leave withdrawn.

Shri Ram Prasad Tamta : श्री राम प्रसाद टमटा :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, I beg to move that under sub head (D) Communications—Original Works—(1) Roads, a reduction of Re. 1 be made.

इस कट मोशन को पेश करने से मेरा मतलब यह है कि मैं गवर्नमेंट के सामने दो नई सड़कें बनाने की मांग पेश करूँ जो अल्मोड़ा ओर गढ़वाल जिले के लिए, निहायत जरूरी हैं। एक गाड़ी की सड़क दोगढ़ा से कर्ण प्रयाग तक बननी चाहिए। इस सड़क का जिक्र इससे पहले भी इस एंवान के सामने मैं कर चुका हूँ इसलिए इसके बारे में मैं कोई लम्बी तक्रार नहीं करूँगा। दूसरी मांग मेरी यह है कि बैजनाथ से बागेश्वर तक एक गाड़ी मोटर की सड़क बनाई जावे। बैजनाथ व बागेश्वर की दूरी सिर्फ बारह मील है। यह सड़क करीब करीब मैदानी हिस्से में हो कर जावेगी इसलिए इसके बनाने में सरकार का ज्यादा खर्चा नहीं होगा। बागेश्वर के नजदीक कुछ तांबे और लोहे की खानें हैं। अगर यह सड़क बन जावे तो मुमकिन है यह खानें बहुत फायदेमन्द सूबे के लिए साबित हों और इनसे लोहा व तांबा काफी तादाद में निकाला जा सके और वहाँ पर कारखाने खुल जावें। इस तरह पर यह सड़क बन जाने से अल्मोड़ा जिले के लोगों की फायदा नहीं होगी बल्कि सारे प्रान्त को। दूसरी बात यह है कि बागेश्वर व बैजनाथ के बीच सड़क गाड़ी की बन जाने से वहाँ की तिजारत में भी फायदा होगा। हर साल बागेश्वर में तिब्बत व भूटान का माल बिकने के लिए मेले पर आया करता है। उसकी भी तरक्की होगी और यह सड़क ग्लेशियर जाने वालों के लिए भी फायदेमन्द होगी।

गढ़वाल जिले की गाड़ी की सड़क के बारे में मैं पहले भी अर्ज कर चुका हूँ कि यह सड़क इतनी लम्बी चौड़ी है। उसके लिए तीस हजार खर्चा जो डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को इस साल दिया है वह नहीं के बराबर है। बेहतर तो यह होता कि पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंट खुद इस सड़क को बनाता। गवर्नमेंट के सामने मैं इन दो सड़कों की मांगों को पेश करता हूँ।

Shri Ram Prasad Tamta.

श्री राम प्रसाद तमा
हजारों की आसक्ति

I beg to move that under sub-head 10, "Construction of Public Works—11 Roads, a reduction of Rs. 1 be made.

اس وقت سوشل کو پیش کرے ہے میرا مطالبہ یہ ہے کہ میں گورنمنٹ کے سامنے دو تین سو روپے کی مالک پیش کروں جو آمد اور گڈھوال ضلع کے لئے نہایت ضروری ہیں ایک گاڑی کی سڑک دو گڈا ہے کون پوریک تک بذنی چاہیئے۔ اس سڑک کا دگر اس سے پہلے یہی اس ایوان کے سامنے میں کرچکا ہوں۔ اس لئے ان کے بارے میں میں کوئی لمبی تقریر نہیں کروں گا۔ دوسرا مانگ میرا یہ ہے ہے کہ بیجناٹہ سے باگیشور تک ایک گاڑی سڑک کی سڑک بنائی جاوے۔ بیجناٹہ سے باگیشور کی دوری صرف بارہ میل ہے۔ یہ سڑک قریب قریب میدانی حصہ میں بن جائے گی اس لئے اس کے بنانے میں سڑکار کا زیادہ روپیہ صرف نہ ہوگا۔ یہ سڑک کے کچھ تانبے اور لوہے کی کانیں ہیں۔ اگر یہ سڑک بن جاوے تو صوبہ میں یہ کانیں بہت فائدہ مند صوبہ کے لئے ثابت ہوں اور ان سے لوہا و تانبہ کافی تعداد میں نکالا جاسکے اور وہاں پر کارخانے بن جائیں۔ اس طرح پر یہ سڑک بن جانے سے آمد آمد ضلع کے لوگوں کی کو فائدہ نہیں ہوگا بلکہ سارے پرائیوٹ کو۔ دوسری بات یہ ہے کہ باگیشور و بیجناٹہ کے بیچ سڑک گاڑی کی بن جانے سے وہاں کی تجارت میں بھی فائدہ ہوگا۔ اس کی بھی ترقی ہوگی اور یہ سڑک گلیشیر جانے والوں کے لئے بھی فائدہ مند ہوگی۔ گڈھوال کی گاڑی کی سڑک کے بارے میں میں پہلے ہی عرض کرچکا ہوں کہ یہ سڑک اتنی لمبی چوڑی ہے اس کے لئے تیس ہزار روپیہ جو دستورکت بورڈ کو اس سال دیا ہے وہ نہیں کے برابر ہے۔ بہر تو یہ عورت کہ پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ خود اس سڑک کو بناتا۔ گورنمنٹ کے سامنے میں ان دو سڑکوں کی مانگوں کو پیش کرتا ہوں۔

Shri Ram Kumar Shastri: श्री राम कुमार शास्त्री .

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—कुमायू कमिशनरी की सड़कों की दिक्कतों के सम्बन्ध में जो बहस आज इस हाउस के सामने पेश है वह सब लोगों की अच्छी तरह मालूम है। दोगड़ा से कर्ण प्रयाग तक की सड़क के बनवाने का जो मतालबा पेश किया गया है मैं उसमें पूरी तौर से मुत्तफिक हूँ। जब मैं प्रान्तीय कांग्रेस कमेटी में सहायक मंत्री की हैमियन में कार्य करता रहा तो यह मुझे बराबर अनुभव होता रहा कि दोगड़ा से जो डाक गढ़वाल कांग्रेस कमेटी को भेजी जाती है उसमें बड़ी दिक्कत होती है। हमेशा इस बात की शिकायत रहती थी कि डाक समय से नहीं पहुंचती। उसका एक मात्र कारण यही था कि सुगम मार्ग का न होना।

तिजारती आने जाने वाले भाइयों की दिक्कतों की दृष्टि कोण से रख कर और काम तन से कहनताली (अकाल) के जमाने में जो परेशानियां यहां के निवासियों को होतीं, ह उसे बयान नहीं किया जा सकता। परमों जब यह मसला बर बहस था तो मेरे एक लायक दोस्त ने यह बतलाया था कि अकाल के समय अन्न की कमी के कारण बाहर से पोस्ट आफिस द्वारा आटा यहां भेजा जाता है। ख्याल करने की बात है, साधारण काराज दगैरह के भेजने से डाकखाने के

[Shri Ram Kumar Shastri]

जरिये कितना खर्च होता है पर जब आटा, जिन्म डाक से भेजी जायगी तो किस कदर ज्यादा खर्च खरीदार के ऊपर बैठेगा। ऐसे विपत्ति काल में जब जीवन मरण का प्रश्न उपस्थित हो तो वहां के लोग किस प्रकार त्रसित होते होंगे यह अनुभव करने की बात है। ऐसी दशा में मैं इस हाऊस का ध्यान इस ओर आकर्षित कराना चाहता हूं कि दोगड़ा से कर्ण प्रयाग तक जरूर मोटर रोड बनवाई जाय। इसके अलावा बैजनाथ से बागेश्वर तक भी सड़क होनी चाहिये। मूवर माहव का कहना है कि यह दूरी केवल १२ मील की है। इसे तो जरूर शीघ्र बनवाना चाहिये। बागेश्वर के सम्बन्ध में वहां के निवासी अच्छी तरह जानते हैं कि यह स्थान कितने महत्व का है। यहां मकर संक्रांति के उपलक्ष में बहुत बड़ा मेला लगता है जिसमें बहुत दूर के लोग शामिल होते हैं। निम्नत भूटान से लोग अपने ऊनी कपड़ों को बेचने के लिये यहां आते हैं। पहाड़ की सुन्दर बनी हुई वस्तुयें प्लेन (plain) में व्यापारी लोग इसी मेले में लाते हैं। इसलिये सुगम मार्ग का होना बहुत जरूरी है।

कुछ भाइयों ने इसकी मुवालिफ़त करते हुये अन्य जिलों की दशा को दर्शाते हुये आदर्श की बात कही है जिससे मनलव की सिद्धि नहीं होती। अतः मैं विनम्रता पूर्वक निवेदन करूंगा कि उनका विरोध करना युक्ति संगत नहीं। उक्त सड़क का होना बहुत जरूरी है जिससे वहां के निवासियों को सहूलियत हो।

Shri Ram Kumar Shastri :

شری رام کمار شاستری —

جناب ڈپٹی اسپیکر صاحب — کماہوں کمشنری کی سڑکوں کی دقتوں کے سمندر میں جو بحث آج اس ہاؤس کے سامنے پیش ہے وہ سب لوگوں کو اچھے طرح معلوم ہے۔ دوگڈا سے کرن پرباگ تک کی سڑک کے بنوانے کا جو مطالبہ پیش کیا گیا ہے میں اس سے یوری طور سے متفق ہوں۔ جب میں پرباگ کانگریس کمیٹی میں سپریم منٹری کی حیثیت سے کاربہ کرتا رہا تو یہ مجھے رابر انوہو ہوتا رہا کہ دوگڈا سے جو ڈاک ٹڈھوال کانگریس کمیٹی کو بھیجی جاتی ہے اس میں بڑی دقت ہوتی ہے۔ ہمیشہ اس بات کی شکایت رہتی تھی کہ ڈاک سے سے نہیں پہنچتی۔ اس کا ایک مانتہ کارن یہی تھا کہ سگم مارگ کا نہ ہونا۔ تجارتی آنے جانے والے بھائیوں کی دقتوں کو درشت کون میں رکھے کہ اور خاص طور سے تحط سالی (اکال) کے زمانہ میں جو پرباشانیاں یہاں کے نواسیوں کو ہوتی ہیں اسے بیان نہیں کیا جاسکتا۔ پسوں جب یہ مسئلہ زیر بحث تھا تو میرے ایک لائق دوست نے بہت بقلایا تھا کہ اکال کے سے آن کی کمی کے کارن باہر سے دوست آفس دوارا آتا یہاں بھیجا جاتا ہے۔ خیال کرنے کی بات ہے کہ سادھارن کاغذ وغیرہ کے بھیجنے میں ڈاکخانہ کے ذریعہ کتنا خرچ ہوتا ہے پر جب آتا جنس ڈاک سے بھیجی جائیگی تو کس قدر زیادہ خرچ خریدار کے اوپر بیٹھے گا۔ ایسے دیت کال میں جب جیون مدن کا پرس اور دستہ ہو تو وہاں کے لوگ کس پرکار ترست ہوتے ہونگے۔ بہت افویو کرنے کی بات ہے۔ ایسی دشا میں میں اس ہاؤس کا دھیان اس اور آکرشت کرنا چاہتا ہوں کہ دوگڈا سے کرن پرباگ تک ضرور موٹر روڈ بقوائی جائے۔ اس کے علاوہ بیجناٹھ سے باگیشور تک کی سڑک ہرنی چاہئے۔ موٹر صاحب کا کہنا

है कि यह दूरी केवल ११ मील की है। तो खूब शीघ्र बनवाया जायेगा—
 नई सड़क से रस्ता के नौसै अर्ध मील तक है। इसी प्रकार नई सड़क से
 कानपुर—पुणे मार्ग के पुल पर नई सड़क का काम है जिस में
 १०० के अंक शामिल होते हैं—तब—पुणे से १०० के अंक को
 नई सड़क से जोड़ेंगे—पुणे की सड़क से पुणे (plain) में जोड़ेंगे
 अंक इसी माले से जोड़ेंगे इस नई सड़क का काम है—पुणे
 से—अस की माला के नई सड़क की सड़क को जोड़ेंगे
 आरंभ की बात है जिस से सड़क की सड़क—पुणे में
 पुणे की सड़क को जोड़ेंगे—अस की सड़क को जोड़ेंगे—अस की
 का काम है जिस से रस्ता के नौसै अर्ध मील को जोड़ेंगे

Shri Anusuya Prasad Bahuguna: श्री अनुसुया प्रसाद बाहुगुणा :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब—इस मामले पर परमों जब डिस्ट्रिक्ट बोर्ड का काम
 इन हाउस के सामने पेश था बहुत कुछ कहा जा चुका है। सरकार ने परमों
 के वजह से कुल ५० हजार रुपये देकर दोगड्डा से पीड़ी होकर कर्ण प्रयाग को जाने वाली मोटर
 रोड की जरूरत को महसूस किया है। इसके लिये मैं सरकार को धन्यावाद देता हूँ। मगर मैं समझता
 हूँ कि जिस सड़क का एस्टीमेट दोगड्डा से कर्ण प्रयाग तक हुक्कू साहब अमिस्टेट एग्जीक्यूटिव
 इंजीनियर ने, जिनको गवर्नमेंट ने खाम तौर से गढ़वाल से कर्ण प्रयाग तक मोटर रोड का
 अन्दाजिया तयमीना देने के लिये और कौन गमना ठेक होगा इस पर विचार करने के लिये
 भेजा था उन्होंने उसका रफ़ एस्टीमेट (Rough estimate) १ करोड़ का बना दिया।
 नुनकिन है कि यह उनका एस्टीमेट कुछ एग्जैजरेटेड (exaggerated) हो क्योंकि इस वक्त
 हर चीज के रेट बहुत महंगे थे। मगर इस वक्त सड़क के बनाने के जानकारी लोगों की राय में
 यह सड़क ज्यादा से ज्यादा ६० लाख रुपये में काफ़ी काम चलाऊ बन सकती है। उस सड़क के
 लिये २० या ३० हजार रुपये मालाना देने से वह सड़क कभी भी नहीं बन सकती है। इसलिये
 इस सड़क के बनाने के सवाल को सरकार को सीरियसली (seriously) और ड्रास्टिकली
 (drastically) अपने हाथ में लेना होगा तभी यह सड़क बन सकती है। डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के
 जर्निये में यह सड़क कभी भी नहीं बन पावेगी क्योंकि उसके पास इतना स्टाफ़
 नहीं, इतने ज्यादा आदमी नहीं जो उसकी देख रेख कर सकें। अभी जब यह ५० हजार रुपये
 की ग्रांट डिस्ट्रिक्ट बोर्ड को दिलाई गई है तो उसमें एक शर्त यह लगाई गई है कि जब पब्लिक
 वर्क डिपार्टमेंट इस सड़क को एप्रूव (approve) करेगा तभी यह ग्रांट दी जायेगी। ऐसे
 दौरों इन्तज़ाम और शासन में काम पूरा नहीं हो सकता है। इसलिये जरूरत है कि इस सड़क का
 इन्तज़ाम पी० डब्ल्यू० डी० अपने हाथ में लेवे और सरकार १०, १२ माल का प्रोग्राम बना कर इस
 सड़क को कर्ण प्रयाग तक पहुंचा दे। गढ़वाल डिस्ट्रिक्ट बोर्ड तो इस सड़क के काम को शुरू कर
 ऐसे जमाने में जब हजार चिल्लाने पर भी सरकार अपने कानों में अंगुली लगा कर चुप बैठे थीं।
 सरकार और जनता का ध्यान इस ओर आकर्षित कर अपना काम पूरा कर चुका है।

जैसा मैंने परसों कहा था यह सड़क गढ़वाल के लिये केवल सुविधा और आगम के
 लिये ही नहीं है बल्कि यह गढ़वाल के लिये जीवन और मरण का सवाल है। जनाब डिप्टी
 स्पीकर साहब, इसके लिये मैं इस हाउस के सामने मुअज्जिब आदमियों की राय पेश करूंगा।
 कहने के वक्त यहां के गरीब निवासियों की हालत बहुत दर्दनाक हो जाती है। सन् १९०० के

[Shri Anusuya Prasad Bahuguna]

कहत में २० रुपया मन का भाड़ा रामनगर और कोट द्वार से कर्ण प्रयाग तक गया था और २४ रुपया फ्री मन नंद प्रयाग तक । दो साल के बाद फिर मंहगी पड़ी और लोगों को फिर अधिक भाड़ा देना पड़ा और मुश्किल से मौतों से अपनी जानें बचा सके । इसलिये गरीब गढ़वालों को भूख से बचाने के लिये इस सड़क को सरकार को जल्द बनाना लाजिमी है । यह सड़क सिर्फ गढ़वाल निवासियों के जीवन कायम रखने के लिये ही जरूरी नहीं है बल्कि तमाम हिन्दू जनता के आराम के लिये इस सड़क का बनाना जरूरी है, जैसा कि इस हाउस के मेम्बर साहबान को मालूम होगा कि गढ़वाल जिले में श्री बद्रीनाथ और श्री केदारनाथ के जगत विख्यात मंदिर हैं जहां ५० हजार यात्री हिन्दुस्तान के कोने कोने, मय लंका और ब्रह्मा से मई से अक्तूबर तक प्रति वर्ष यात्रा के लिये जाते हैं जिनमें अंधे लूले लंगड़े बूढ़े बच्चे व औरत सभी रहते हैं । जितनी मुसीबतों का उनको सामना करना पड़ता है उनको वही लोग जानते हैं । श्री बद्रीनाथ और श्री केदारनाथ को जाने में वक्त तो लगता ही है, दो महीने लगते हैं लेकिन वक्त के सिवाय उनको बहुत तकलीफें उठानी पड़ती हैं । सर सीताराम जो हमारी पुरानी काउन्सिल के प्रेसीडेंट थे और अब नई काउन्सिल के प्रेसीडेंट हैं वह वहां गये थे और गढ़वाल के लोगों की तरफ से पौड़ी व नंद प्रयाग में उनसे यह प्रार्थना की गई थी कि किसी तरह से इस सवाल को सरकार में हल करा लें । सर मैलकम हेली भूतपूर्व गवर्नर जब लैन्सडौन गये थे और फिर दुबारा पौड़ी तक गये थे तब उनके पास कई डेपुटेशन गये थे कि इस सड़क को कर्णप्रयाग तक जल्दी बनाने की सख्त जरूरत है । काउन्सेस आफ विलिंग्डन दो साल से ज्यादा दूरे हवाई जहाज से गढ़वाल गई थी वह गौचर में उतरी । वहां उनके पास भी डिस्ट्रिक्ट बोर्ड गढ़वाल की तरफ से डेपुटेशन गया था और उनको अभिनन्दनपत्र भी दिया गया था और उसमें भी उनसे यह प्रार्थना की गई थी कि गढ़वाल में इस सड़क को कर्ण प्रयाग तक जल्दी बनाया जाये क्योंकि यह गढ़वाल के लोगों के लिये जीवन और मरण का सवाल है और साथ ही बद्रीनाथ और केदारनाथ के मंदिरों के सबब आल इंडिया इम्पोर्टेस (all India importance) का भी । लेकिन अफ़मोस है कि गवर्नमेंट ने अभी तक इस संबन्ध में कुछ नहीं किया है और हिन्दू जनता भी चुप बैठी है । अब गवर्नमेंट का ध्यान इस ओर गया है और अब मुझे उम्मेद है कि गवर्नमेंट किसी न किसी तरह से इस सड़क के लिये रुपया प्राप्त करेगी और इस सड़क को बनाकर गरीब गढ़वालवासियों की तरफ अपनी शुभ इच्छा का परिचय देगी ।

मुझसे यह कहा जायेगा कि सन् १९३० से लेकर १९३८ तक यह सवाल चलता ही रहा और हल नहीं हो सका तो गढ़वाल निवासी कैसे गुजर बसर करते रहे और कैसे अपनी जरूरीयात को पूरा करते रहे और उन्होंने कैसे अपन प्राणों की रक्षा की । इसलिए इसमें कोई तत्व नहीं है ।

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, मैं आपको बतलाऊंगा कि गढ़वाल की आबादी और खासकर सुदूर अपर गढ़वाल की, इन चन्द वर्षों में बहुत ज्यादा बढ़ गई है जिससे यह साफ़ जाहिर हो जायेगा कि इस सड़क को बनाने का सवाल अब किसी तरह टाला नहीं जा सकता है । इस निस्वत में आप के सामने कुछ आला हाकिमान की राय पढ़कर सुनाऊंगा । मैसन साहब जो गढ़वाल में डिप्टी कमिश्नर रह चुके हैं और अब सहेलखंड में कमिश्नर हैं और एक दाना हाकिम हैं, वह कमिश्नर साहब को नवम्बर १९२१ में लिखते हैं :—

“The question of some kind of communication from the rail-head and interior of Garhwal which will enable goods to be imported by cheap and better means than the pack transport now plying is as urgent as ever. The scarcity of 1918 was a significant reminder of what might happen

in a cycle of bad seasons, and this year we have had an even closer one. At present it is simply impossible to provision Upper Garhwal at reasonable notice. . . . The cost of this form of transport reached this year the prohibitive figure of rupees twenty Rs. 20 per hundred to Karanprayag. The maximum rate is the highest in the world. It is due to Karanprayag on which no business is done, and the only reason for the Karanprayag office is the fact that it is the only place in the district where a security."

लेकिन रेलवे लाइन का खर्च तो हमेशा के लिये या कम से कम इन्डिफिनिट पीरियड (indefinite period) के लिए मूलकी कर दिया गया है। गेक्टन मास्टर डिप्टी कमिश्नर अपनी मितम्बर सन् २४ की चिट्ठी में कमिश्नर साहब को लिखते हैं—

It is imperative to improve communications between the plains and Upper Garhwal so as to make it possible to support grain in the event of a serious failure of the crops. Hitherto the need had not been imperative—because the population of Upper Garhwal had been gradually stripped the feeding power of its fields.

The population of the district is now 485,000 as compared with 127,000 in 1820. The percentage of increase in the population of the district between 1864 and 1894 was 44 per cent. The increase between 1901 and 1921 was 10 per cent, but the percentage of increase in the Chamol Taluk between 1901 and 1921 was 57 per cent. It is obvious to any one who sees the constant import of grain that goes on in normal years that in famine years it is becoming increasingly more difficult to keep alive the surplus population of Upper Garhwal and that a complete breakdown of the traffic paths or bridges would by stopping the supply of grain once result in the death of thousands of people by starvation. A road or railway to Karanprayag would make it possible to bring large supplies of grain with certainty and speed to a market which is accessible to the whole of the Upper Garhwal."

इनलिये इसमें कोई शक नहीं कि यहां की आबादी बहुत बढ़ जाने के सबब इस सड़क के जल्दी बनने की बहुत मज्ज जरूरत हो गई है, अन्नकाल के समय तो वहां बड़ी भारी मुश्किलान का सामना करना ही पड़ता है लेकिन सुकाल में भी कर्ण प्रयाग में ऊपर एक रुपया का ३ या ४ सेर में ज्यादा आटा और चावल नहीं मिल सकता है। चूंकि इस सरकार को गरीबों का ध्यान है और हर एक स्टेट का फर्ज है कि वह अपनी गिआया की रक्षा करे, वहां के रहने वालों की रक्षा करे, इसलिए सरकार को गढ़वाल निवासियों की रक्षा के लिए इस सड़क का बनवाना बहुत जरूरी है। मैं उम्मीद करता हूं कि हमारी कांग्रेस गवर्नमेंट इस सड़क के खर्च को अपने हाथ में लेगी और उसके लिए खास प्रोग्राम बनाकर इस मसले को जल्द हल करेगी। किस तरह से और कहां से इसके लिए रुपया प्राप्त किया जा सकता है या लिया जा सकता है उसके लिए हाल ही में एक तजवीज हमारे श्री पंडित हरीराम घममाना जी० बी० ए० गिटायर्ड तहसीलदार ने जो गढ़वाल के एक अनुभवी और वयोवृद्ध सज्जन हैं हमारे आनरेबुल मिनिस्टर आफ कम्युनिकेशन्स को दी है। उसमें बतलाए हुए जरूरतों में या लोन फंड (loan fund) में जैसा सर कर्पोरेटिव की तजवीज थी रुपया मिल सकता है। इन जरूरतों के अलावा जो जगलानकी आमदनी का रुपया और गढ़वाल के निविल फारेस्ट्स के पेड़ों की बेल (sale) की आमदनी का रुपया उसमें लगाया जा सकता है और कर्ण प्रयाग तक दस मील के अन्दर आसानी से यह मोटर की सड़क बन सकती है।

The Deputy Speaker : ڈیپٹی سپیکر ،

آپکا ایک منٹ اور باقی ہے ۔

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : श्री अनुसूया प्रसाद बाहुगुना :

میں کہتا ہوں کہ "Where there is a will there is a way" اگر سرکار کو در اسل گڈوال کی مدد کرنے کی इच्छा है और यह इच्छा है कि गडवाल निवासियों को अकाल मृत्यु से बचाया जावे और उस अन्तकाल से जो हमें उनके सर पर मंडराता रहता है: उसमें बचाया जावे तो उनको १०, १२ साल का प्रोग्राम बनाना चाहिये और उसी समय में इस सड़क को बनाकर पूरा करना चाहिए । इन शब्दों के साथ में इस रिक्वेस्ट (request) को सपोर्ट (support) करता हूँ ।

Shri Anusuya Prasad Bahuguna : श्री अनुसूया प्रसाद बाहुगुना —

جذاب ڈیپٹی اسپیکر صاحب — اس مسئلہ پر پوسوں جب دستورکت بورڈ گرانٹ کا مسئلہ اس ہاؤس کے سامنے پیش تھا بہت کچھ کہا جا چکا ہے ۔ سرکار نے پانچ سال اور اس سال کے بجٹ میں کل 50 ہزار روپیہ دیکر دوگذا سے پوزی ہو کر کرن پریاک کو جانے والی موٹر روڈ کی ضرورت کو محسوس کیا ہے اس کے بیٹے میں سرکار کو دھنیہ دا دینا ہوں — مگر میں سمجھتا ہوں کہ جس سڑک کا اسٹیمینٹ دوگذا سے کرن پریاک تک ہو صاحب اسٹیمینٹ اکریکیوٹو انجینیئر نے جن کو گورنمنٹ نے خاص طور سے گڑھوال میں کرن پریاک تک موٹر روڈ کا اندازہ تخمینہ دینے کے لیے اور کون راستہ تھیک ہوگا اس پر دجا کرنے کے لیے بھیجا تھا اُنہوں نے اُس کا رف اسٹیمینٹ (rough estimate) ایک کروڑ کا بنایا ہے — ممکن ہے کہ یہ اُن کا اسٹیمینٹ کچھ اکریکیوٹو (exaggerated) ہو کیونکہ اُس وقت سے چیز کے ریٹس بہت مہنگے تھے — مگر اس وقت سڑک کے بنانے کے جان کار لوگوں کی رائے میں یہ سڑک زیادہ سے زیادہ 40 لاکھ روپیہ میں کافی کام چلاؤ بن سکتی ہے — اُس سڑک کے لیے 20 یا 30 ہزار روپیہ سالانہ دینے سے وہ سڑک کبھی بھی نہیں بن سکتی ہے — اس لیے اس سڑک کے بنانے کے سوال کو سرکار کو سیریسلی (seriously) اور ڈراستکلی (drastically) اپنے ہاتھ میں لینا ہوگا تبھی یہ سڑک بن سکتی ہے — دستورکت بورڈ کے ذریعہ سے یہ سڑک کبھی بھی نہیں بن پاویگی کیونکہ اس کے پاس اتنا اسٹاف نہیں اتنے زیادہ آدمی نہیں جو اُس کی دیکھ دیکھ کر سکیں — ابھی جب یہ 50 ہزار روپیہ کی گرانٹ دستورکت بورڈ کو دلائی گئی ہے — تو اُس میں ایک شرط یہ لگائی گئی ہے کہ جب پبلک ورکس ڈیپارٹمنٹ اس سڑک کو اپروو (approve) کریگا تبھی یہ گرانٹ دی جائیگی — ایسے در دنئے انتظام اور شاسن سے کام پورا نہیں ہو سکتا ہے — اس لیے ضرورت ہے کہ سڑک کا انتظام پی ڈبلیو ڈی ایٹے ہاتھ میں لیوے اور سرکار 10 — 12 سال کا پروگرام بنا کر اس سڑک کو کرن پریاک تک پہنچادے — گڑھوال دستورکت بورڈ تو اس سڑک کے کام کو شروع کرنا — ایسے زمانہ میں جب ہزار چلانے پر بھی سرکار اپنے کانوں میں انگلی لاکر چپ بیٹھی تھی — سرکار اور جنتا کا دھیان اس اور آکھشت کر اپنا کام پورا کر چکا ہے — جیسا میں نے پوسوں کہا تھا یہ سڑک گڑھوال کے لیے کیول سویدھا اور آرام کے لیے ہی نہیں ہے بلکہ یہ گڑھوال کے لیے جیون اور مرن کا سوال

[illegible]

مجربہ سے یہہ کہا جائے گا کہ سنہ ۱۹۳۰ء سے لیکر سنہ ۱۹۳۸ء تک یہہ سوال چلتا ہی رہا اور حل نہ ہوا تو گڑھوال نواسی کیسے گذر بسر کرتے رہے اور کیسے اپنی ضروریات کو پورا کرتے رہے اور انہوں نے کیسے اپنے پرانوں کی

[Shri Anusuya Prasad Bahuguna]

دکشا کی اس لیئے اس میں کوئی قمت نہیں ہے جناب دپٹی اسپیکر صاحب - میں آپ کو بتاؤں گا کہ گڑھوال کی آبادی اور خاص کر سڈور ایڈر گڑھوال کی ان چند برسوں میں بہت زیادہ بڑھ گئی ہے جس سے یہ صاف ظاہر ہو جائیگا کہ اس سڑک کو بنانے کا سوال اب کسی طرح ٹالا نہیں جاسکتا ہے اس نسبت میں آپ کے سامنے کچھ اعلیٰ حاکمان کی رائے پڑھ کر سناؤں گا - میسن صاحب جو گڑھوال میں دپٹی کمشنر رہ چکے ہیں اور اب روہیلکھنڈ میں کمشنر ہیں اور ایک دانا حاکم ہیں وہ کمشنر صاحب کو نومبر ۱۹۲۱ء میں لکھتے ہیں -

"The question of some kind of communication from the rail-head and interior of Garhwal which will enable goods to be imported by cheap and better means than the pack transport now plying is as urgent as ever. The scarcity of 1918 was a significant reminder of what might happen in a cycle of bad seasons, and this year we have had an even closer call. At present it is simply impossible to provision Upper Garhwal at reasonable notice. . . The cost of this form of transport reached this year the prohibitive figure of rupees twenty (Rs.20) per maund to Karanprayag. The maximum remedy is the projected railway from Hardwar to Karanprayag on which my predecessor wrote a strong note for the Kumaun sub-office of the Board of Communications after the 1918 scarcity."

لیکن ریلوے لائن کا سوال تو ہمیشہ کے لیئے یا تم سے کم انڈفینٹ پیریڈ (indefinite period) کے لیئے مانتوی کر دیا گیا ہے - ایکٹن صاحب دپٹی کمشنر ایسی مئی ۱۹۲۳ء کی چٹھی میں کمشنر صاحب کو لکھتے ہیں -

"It is imperative to improve communications between the plains and Upper Garhwal so as to make it possible to import grain in the event of serious failure of the crops. Hitherto the need had not been imperative because the population of Upper Garhwal not much out-stripped the feeding power of its fields."

The population of the district is now 485,000 as compared with 125,000 in 1820. The percentage of increase in the whole district between 1864 and 1894 was 44 per cent. The increase between 1901 and 1921 was 10 per cent. but the percentage of increase in the Chamoli Tahsil between 1901 and 1921 was 57 per cent. It is obvious to any one who sees the constant import of grain that goes on in normal years that in famine years it is becoming increasingly more difficult to keep alive the surplus population of Upper Garhwal and that in a famine year any failure of the traffic paths or bridges would, by stopping mule traffic, at once result in the death of thousands of people by starving. A cart road or railway to Karanprayag would make it possible to bring large supplies of grain with certainty and speed to a market which is accessible to the whole of Upper Garhwal".

اس لیئے اس میں کوئی شک نہیں کہ یہاں کی آبادی بہت بڑھ جانے کے سبب اس سڑک کے جلدی بننے کی بہت سخت ضرورت ہو گئی ہے - ان کال کے

[The Hon'ble the Minister of Communications.]

that this province proposes to spend Rs.98,84,000 on the repair of roads in this province within a period of five years. How can we conceive in the present state of affairs and unless and until we succeed in finding out new sources of income, that it is possible for this province to spend 40 lakhs of rupees over the construction of this road within a period of two, three, four or even five years? It is an impossible proposition. The Government have done their best and will do their best to meet the wishes of the Garhwal people to the extent which may be possible under the present financial circumstances. My friend says that the Government have been able to give only Rs.50,000 which is a very fractional part of the entire expenditure. Quite so, Sir. But the Government have made it clear that the possibilities of the provincialization of this road are remote and the District Board of Garhwal should take up its construction and try to provide money. The Government will continue to give them financial aid in the construction of this road as far as they can. I think it cannot reasonably be expected that the Government could go to any greater length than they have gone. If this fails to satisfy my honourable friends of Garhwal, I confess I cannot do anything better. What I can do is that I am ready to assist them in the construction of this road by giving aid as far as the finances of the province permit and to get the work supervised by the Public Works department of Government so that the money may not be misspent. The House knows that this year Government have set apart in the budget, 16 lakhs of rupees to be given to district boards out of the income which is derived from the motor tax. These sixteen lakhs are to be distributed among the district boards, and in respect of that money I think I have already announced in this House that it will be given where the money is most needed. So something will also be given out of these 16 lakhs. I will again consider the question of making an allotment out of this Rs.60,000 to the district board of Garhwal or to the district to which this particular road relates and I will try that it may get more money. Under the present circumstances, however, the Government unfortunately cannot go to any great length in this respect, and I hope that the honourable member, who has moved this cut motion, will feel satisfied that the Government are doing their best to meet their wishes as far as the funds permit and what they are able to do.

Shri Ram Prasad Tamta : श्री राम प्रसाद टमटा :

जनाब डिप्टी स्पीकर साहब, जनाब आनरेबुल मिनिस्टर साहब ने फ़रमाया है कि "मुझे पहले कट मोशन के सूब करने के बाद दूसरे कट मोशन पेश करने की कोई ज़रूरत नहीं थी। लेकिन अगर आप मेरे दोनों मोशनों को देखें तो आपको मालूम होगा कि ये एक दूसरे से बिल्कुल अलग अलग हैं। पहले कट मोशन का यह मतलब था कि अलमोड़ा व गढ़वाल ज़िले की चन्द सड़कों का इन्तज़ाम डिस्ट्रिक्ट बोर्ड से लेकर पी० डब्ल्यू० डी० को दे दिया जाय और दूसरे कट मोशन की यह मन्शा है कि अलमोड़े के ज़िले में जो सड़क बागेश्वर से बैजनाथ को जाती है उसको मोटर की सड़क बना दिया जावे। इसी तरह पर जो सड़क ज़िला गढ़वाल में दोगड़ा से कर्ण प्रयाग जाती है उसको मोटर की सड़क बनाया जावे। मिनिस्टर साहब ने अपने जवाब में बागेश्वर से बैजनाथ तक सड़क के बारे में कुछ नहीं कहा है। मैं उनका जवाब सुनने के बाद अपने कट मोशन को वापिस लूंगा।

Shri Ram Prasad Tamta :

شی رام پدشاد تمنا —

جذب دیہی اسپیکر صاحب — جذب آنیہیل منسٹر صاحب نے فرمایا ہے کہ مجھے پہلے کت موشن نے مورو کرنے کے بعد دوسرے کت موشن پیش کیے گئے تھے۔ موشن نہیں تھی — لیکن آگے آپ میرے دونوں موشنوں کو لے گئے۔ اب آپ کو معلوم ہوگا کہ ایک دوسرے سے بالکل الگ الگ تھیں۔ پہلے کت موشن کا یہہ مطالب تھا کہ اموزہ و گزشتہ سال ضلع کی سڑکوں کا انتظام دستہ کت وردہ سے اے ک پی ڈی کو دی دیا جائے اور دوسرے کت موشن کی یہہ منشاء ہے کہ اموزہ کے ضلع میں جو سڑک باگیچشور سے بیچناتیہ کو جاتی ہے اس کو موٹو کی سڑک بنا دیا جائے۔ اسی طرح پو جو سب سے عام گذشتہ سال میں دوگڈ سے کرن پڈیاگ جاتی ہے اس کو موٹو کی سڑک بنایا جائے۔ منسٹر صاحب نے اسے جواب میں باگیچشور سے بیچناتیہ تک سڑک کے لیے میں کچھ نہیں کہا ہے میں ان کا جواب سننے کے بعد اپنے کت موشن کو واپس لوٹے گا *

The Hon'ble the Minister of Communications : Sir, as I have already said, the road about which the honourable member has spoken is included in the Grant which I have made and the case of that road will also be considered at the time of the distribution of money.

Shri Ram Prasad Tamta : Sir I lie to withdraw the motion.

The motion was, by leave, withdrawn.

Maulvi Aziz Ahmad Khan : I beg to move that under sub-head H—Repairs—Miscellaneous, a reduction of Re. 1 be made.

مولوی عزیز احمد خان —

جذاب والا — جس تک ایک کو میں ایوان کے سامنے پیش کرتا ہوں وہ یہہ ہے کہ ایچ پیس مسلیمنٹس میں سے ایک روپیہ کم کر دیا جائے اور وجہ اس کی یہہ ہے کہ پیلی ہیٹ شہر پو جو دریا دیوہا نے حملہ بول دیا ہے یہہ گورنمنٹ نے معاملہ غلطی کی ہے کہ اس کی طرف آج تک توجہ نہیں کی۔ میں چاہتا ہوں کہ موجودہ گورنمنٹ پر وہ الزام نہ آئے — گورنمنٹ نے مجھے یہہ کہا تھا کہ شہر کو دریا کی تباہی سے بچانے کے لیے کوشش کی جائے گی۔ میں یہہ دیکھتا ہوں کہ جس کوشش کے ساتھ پہاڑی علاقہ کے میمبران نے اپنا معاملہ پیش کیا ہے اور وزیر صاحب نے لاکھوں روپیہ کی امداد کا وعدہ دیا ہے اس بات کو دیکھتے ہوئے مجھے امید ہے کہ پیلی ہیٹ کے ساکنان کی مصیبت دور کرنے کے لیے گورنمنٹ کوشش کریگی۔ مجھے یہہ بھی معلوم ہوا ہے کہ صرف ۲۰ ہزار روپیہ صرف کرے گا جو نقصان ہو رہا ہے اس کو رد کر جاسکتا ہے۔ میں یہہ جاننا چاہتا ہوں کہ آنے والی برسات سے بچانے کے لیے کوئی انتظام ہو سکتا یا نہیں *

Maulvi Aziz Ahmad Khan : मौलवी अजीज अहमद खां :

जनाब वाला—जिस तहरीक को मैं एवान के सामने पेश करता हूं वह यह है कि “एच०—रीपेयर्स—मिसलेनिअस” में से एक रुपया कम कर दिया जाय और वजह इसकी यह है कि पीलीभीत शहर पर जो दरिया देवहा ने हमला बोल दिया है यह गवर्नमेन्ट ने मुजरिमाना गलती की है कि उसकी तरफ आज तक तबज्जह नहीं की। मैं चाहता हूं कि मौजूदा गवर्नमेन्ट पर वह इल्जाम न आये। गवर्नमेन्ट ने मुझे से यह कहा था कि शहर को दरिया की तबाही से बचाने के लिये कोशिश की जायगी। मैं यह देखता हूं कि जिस कोशिश के साथ पहाड़ी इलाके के मेम्बरान ने अपना मुआमिला पेश किया है और वजीर साहब ने लाखों रुपया की इमदाद का भरोसा दिया है, इस बात को देखते हुए मुझे उम्मेद है कि पीलीभीत के साकिनान की मुसीबत दूर करने के लिये गवर्नमेन्ट कोशिश करेगी। मुझे यह भी मालूम हुआ है कि सिर्फ ७० हजार रुपया सर्फ करने से शहर का जो नुकसान हो रहा है उसको रोका जा सकता है। मैं यह जानना चाहता हूं कि आने वाली बरसात से बचाने के लिये कोई इंतजाम हो सकेगा या नहीं।

Shri Rameshwar Dayal Vaid : श्री रामेश्वर दयाल वैद्य :

माननीय सभापति महोदय—मैं दुर्भाग्यवश उस ही जिले और हिस्से का प्रतिनिधि हूं जहां की नदी देहवा एक मुद्दत से शहर पीलीभीत को तबाह और बर्बाद करने की कोशिश कर रही है। लेकिन अफसोस है कि हमेशा जब कि बरसात शुरू हो जाती है और नदी देहवा अपना विकराल रूप धारण कर के शहर पर अपनी पूरी ताकत से हमला शुरू कर देती है तब जिला पीलीभीत के कलेक्टर म्युनिसिपल बोर्ड और डिस्ट्रिक्ट बोर्ड के कान पर जू रेंगती है और उस डूबती हुई शरीब भोली भाली जनता को दही के बजाय चूना खिला कर अपनी कार्य कुशलता द्वारा यश के भागी बनने की चेष्टा करते हैं। कभी तो बोरों में मिट्टी भरवाकर, कभी बोरों में कंगैया ईंटे भरवा कर, कभी कभी पेड़ों को ही कटवा कटवा कर शरीब जनता के पैसों को बेकार बर्बाद करने और डिस्ट्रिक्ट बोर्ड व म्युनिसिपल बोर्ड के सेक्रेट्रियों तथा अन्य कर्मचारियों की जेबें गर्म करने के लिये हर साल सैकड़ों और हजारों रुपया पानी में बहा दिया जाता है। जब कभी इस मसले पर बातचीत करने का मौका आया तो हमेशा हर एक डिपार्टमेन्ट ने अपनी रुपये की कमी और शरीबी की दुहाई देकर अपना पिन्ड छुड़ा लिया और सुबक दोष हो गये। साथ ही शरीब भोली भाली जनता का अपने प्रति यह विश्वास भी मजबूत करा दिया “कि भाई हम क्या करें हमारे फ्रन्ड में बिल्कुल गुन्जाइश नहीं है, ऐसी मजबूरी की हालत में भी हम जो कुछ भी कर सकते हैं सो कर रहे हैं।”

मैं सरकार का ध्यान आप के जरिये इस ओर खास तौर से आकर्षित करना चाहता हूं कि पीलीभीत शहर में एक बहुत बड़ी बाजार डमन्डगंज नाम से है जिसकी कि आमदनी हजारों रुपए साल की है। इस बाजार की आमदनी का रुपया सिर्फ एक हाई स्कूल पर जो कि शायद इस ही नाम से है सर्फ किया जाता है। डमन्डगंज की आमदनी का बहुत ज्यादा होने का ज़िन्दा सुबूत यह है कि ज़रूरत से ज्यादा ऐश व आराम के साथ काफी फ़जूल खर्चियां होते हुये भी डमन्डगंज फ्रन्ड में नक़द चालीस हजार रुपया बकाया में मौजूद है जो कि नहीं कहा जा सकता कि किस मद में खर्च किया जावेगा और उसमें भी तारीफ़ की बात तो यह है कि उस फ्रन्ड में हर साल कुछ न कुछ रुपया बढ़ाया ही जाता है। नदी देहवा जहां कि हर साल डिस्ट्रिक्ट बोर्ड की सड़कें, रईसों के मकान और बागीचों, फुलवाड़ियों को अपने में हज़म करती है, वहां उसको उन बेचारे शरीबों और बेकसों पर भी

दया नहीं है जो कि दुर्भाग्यवश आज भी बहुत बुरा हो जाते हैं। पिछले साल से तो बड़ा ही हालत अपनी आँखों से देखी है। जिससे कि आज हम ब्राह्मण के नाम से पेश करने वाले सेना बंदी धड़कना है कि एक तरफ तो उन बच्चों पर हमारे प्रभाव बुरा करने वाले जाति हैं। प्रथम फ़ोलादी पंजा मजदूरों के साथ जो ने हुये हैं। दूसरे तरफ़ भारत में देखकर अपने के ज़रिये उन बच्चों की कठिन से कठिन परिस्थिति में है। प्रथम से बच्चों में समान नुरात इत्यादि दिन में अधिक परिश्रम करने के बाद नज़र में लाना है। प्रथम से बच्चों के माँ के अपने बाल बच्चों की माँ के मन में है कि नई नज़रों में नई नज़रों का इंजाम करना है। वहनी है कि उनको एकदम राजे वाली नज़रों में मकर चारों ओर से घेर लेना है। जब तक वह बच्चों अपनी जान बचाने की सोचें है बाल बच्चों को लेकर सोचें जागते मकान से बाहर भागते हैं और अपने बाल बच्चों को लेकर नज़र कर जब तक कि अपना ग़लत निज़ालने की दृष्टि में मकानों में घरे है वह नज़र आधा मकान ही नहीं हज़म कर चुकी है। राज कि उन बच्चों को अन्तिम में लाना भी हाथ धोना पड़ता है। कल तक जिस बच्चों को प्रभाव था कि वह जैसे ही है। प्रभाव काट लेने के बाद बाल बच्चों के साथ, कटे पुगने की थड़े लगे कर ही मर्ते चैन से अपने मकान में सोकर अपनी ग़लत को गुज़ार ही देगा। आज वह निराश्रय न तो उसके पास मकान है और न वह चिरमगिचित के पुगने की थड़े हैं। मजदूरों के बच्चों को अन्तिम में लाना है पड़े रह कर बग़लत की कड़ाके की धूल का अनुभव करने वाले निराश्रय भगवान की धन्यवाद दे कर अपने पूर्व कृत पापों का स्मरण करने हैं। मर्ते उन बच्चों के नाम ज़रूर पैसा तो नहीं कि वह नुरात दूसरा मकान खरीद ले और बड़किसम से बहुत होने के कारण अन्य जाति के लोग उनको आश्रय भी नहीं दे सकने हैं अतः मजदूरों को उन बच्चों को मर्ते तक उन बच्चों और नड़कों की ही धरण लेनी पड़ी। और फिर धीरे धीरे अपना ठिकाना ढूँढ पाये। खैर इन लोगों की तो शायद भगवान ने बनाया ही मुसीबतें उठाने के लिये है। मगर जहाँ इन लोगों पर मुसीबत है वहाँ वह "इमंडगज बाजार" जो कि एक हाई स्कूल का कार्य ग़लत के साथ चलाते हुये भी चालीस हजार रुपया जमा कर रहा है। उनका अस्मिन् भी इन ही नदी देहवा के कारण खनरे में है। क्योंकि अब सिर्फ़ एक बड़क काट लेने के बाद ही इन इमंडगज बाजार की बग़लत का नम्बर है। फिर तो न वह बाजार है न नम्बर और न उसकी आमदनी ही। ऐसी हालत में उन मौजूदा बच्चे हुये मर्ते के खर्च हो जाने के बाद हाई स्कूल का चलाना भी नामुमकिन हो जावेगा जो कि सिर्फ़ उन बाजार के ही नहारे है।

अभी पिछले ही साल इन ही नदी देहवा के बारे में एक आम ज़रूरत माई-मन पार्क पीलीभीत में हुआ था जिसमें एक प्रभाव डारंग सरकार से यह प्रार्थना की गई थी कि सरकार पीलीभीत की इस दयनीय दशा की ओर ध्यान देवे। साथ ही चन्द्र आदमियों का एक डेपूटेशन भी बनाया गया था जो कि शायद माननीय प्रधान मंत्री से मिला भी था। इन ही आशय की एक मीटिंग माननीय राजा माहव पीलीभीत के मकान पर भी हुई थी जिसमें उनके भाई श्री माहू जगदीश प्रसाद जो चैयन्मैन म्युनिसिपल बोर्ड पीलीभीत भी मौजूद थे। उपरोक्त माहू माहव ने उदारता पूर्वक अपनी प्रकृति के अनुसार इस कार्य में भी पर्याप्त नहायता देने का वचन दिया था।

[Shri Rameshwar Dayal Vaid]

सौभाग्यवश अभी हाल में ही माननीय मिनिस्टर मुहकमा नहर बनबसा जाते समय पीलीभीत भी पधारे थे। उन्होंने भी वहाँ की दशा देख कर इन ओर खास तौर से ध्यान देने का वचन दिया था परन्तु जहाँ तक मुझे याद है अब तक की सरकारें हमेशा ऐसे कार्यों को यह कह कर टाल दिया करती थीं कि इस साल वजट में गुन्जाइश नहीं है अगले साल देखा जावगा। मगर खुश किस्मती से आजकल की सरकार उन पुरानी सरकारों की तरह की सरकार नहीं है। अतः मुझको पूर्ण विश्वास है कि वह इस ओर अवश्य ध्यान देवेगी और जितनी जल्द हो मकेगा इम मुसीबत को दूर करने की चेष्टा करेगी। और अगर वाकई किसी प्रकार भी वजट में कोई गुन्जाइश न हो तब भी यह मुश्किल बड़ी आसानी से दूर की जा सकती है क्योंकि अब तक जहाँ वहाँ से भी इसका पता लगाया जा सका है कि कितना रुपया खर्च करने की आवश्यकता है ताकि यह मुसीबत दूर हो सके तो इंजीनियर्स के जरिये हमेशा ७०,००० और ८०,००० के दरमिआन के ही एस्टीमेट आये हैं। हाँ, तो आजकल हमारी सरकार में वह लोग मौजूद हैं जो कि एक तरफ तो पैसा न होने के कारण गरीब जनता तबाह और बर्बाद होती हो, और दूसरी तरफ हज़ारों की तादाद में रुपया बेकार क़ैद हो, यह बात देखना पसन्द न करना ही नहीं बल्कि यह चीज़ बर्दाश्त भी नहीं कर सकते और यहां ४०,००० रुपया ड्रमन्ड-गंज फ़ण्ड का जमा है और अगर इम रुपये को इस कार्य में खर्च करके आने वाली मुसीबत को रोका न गया तो उस रुपये को इकट्ठा करने और बढ़ाने वाला ड्रमन्डगंज ही अन क़रीब ही मिट जाने को है। इस रुपये के खर्च करने से न सिर्फ़ निःसहाय और निर्धन जनता को ही लाभ होगा बल्कि नित्य नया मोनेका अण्डा देने वाला ड्रमन्डगंज बाज़ार भी अजर अमर हो जावेगा। अलावा इस ४०,००० रुपये के हमारे सूबे के परम विख्यात धनी श्री राजा साहब पालीभीत ने भी इस कार्य में सहायता देने का वचन दिया है। यदि सरकार चाहे तो एक ज़रा सी चेष्टा करने पर उनसे काफ़ी तादाद में आर्थिक सहायता मिल सकती है क्योंकि उनके पूर्वजों से जनता के हितार्थ काफ़ी तादाद में धन खर्च करने की प्रथा चली आ रही है। मैं तो यह बात भी बिना कहे नहीं रह सकता कि अब तक की सरकारें देश के साथ ग़द्दारी करने वालों को टाइटिल्स दिया करती थीं। अब यदि यह सरकार भी गवर्नमेन्ट आफ़ इंडिया ऐक्ट के मुताबिक़ या किसी और विशेष कारण वश टाइटिल्स देने को मजबूर हो और इस टाइटिल्स देने वाली प्रथा को बन्द न कर सके तो वह केवल ऐसे लोगों को ही टाइटिल देवे जो कि ऐसे ऐसे लोकोपकारी कार्यों में सहायता देते हों। इस प्रकार मैं समझता हूँ कि इन टाइटिल्स का भी अपव्यय नहीं होगा और न टाइटिल होल्डर्स को ही आज तक के टाइटिल होल्डर्स की तरह टाइटिल कोई लज़्जा की बात होगी।

मैं सरकार का ध्यान एक बहुत ज़रूरी बात की ओर खींचना चाहता हूँ कि जो नदी देहवा शहर पीलीभीत को मिटाने की कोशिश कर रही है उसी पर मौज़ा मूड़ा कैमोर, और मौज़ा कटैया के दम्यान में ज़िला पीलीभीत से ज़िला नैनीताल जाने के रास्ते पर कैलाश नहर के कारण मुहकमा नहर ने डाम के क़रीब एक पुल बांध दिया था। दो साल हुये कि पानी के डाम से ज़्यादा जोर से निकलने के कारण या बरसाती पानी के जोर के बहाव के कारण वह पुल बह गया। अब वहाँ पर एक बड़ा भारी कुण्ड हो गया है जिस कुण्ड में मछलियों की तरह सैकड़ों की तादाद में नाके हर वक़्त मौजूद रहते हैं जिससे आने जाने का रास्ता ही बन्द नहीं बल्कि क़रीब क़रीब के गांवों के जानवरों तक का चुंगना असम्भव हो गया है क्योंकि जो ब्रेचारे जानवरों को चुंगाने के लिये जाते हैं अक्सर नाके उनको ख़त्म

कर देने हैं। कई बार वहाँ के नाके बन्दूकों से मरवाये भी गये मगर अब भी वहाँ की हालत खतरों से खाली नहीं है। कई बार इस ओर डिस्ट्रिक्ट बोर्ड पब्लिक वर्क्स, डिस्ट्रिक्ट बोर्ड नौनीताल और महकमा आवपाशी का ध्यान दिलाया गया मगर अफसोस के साथ कहना पड़ता है कि हर तरफ से यह ही जवाब देकर टाल दिया जाता है कि यह पुल हमारा नहीं है, हमारा कोई वास्ता नहीं। इसलिये हम कुछ नहीं कर सकते। बहरहाल यह पुल डिस्ट्रिक्ट बोर्ड या नहर किमी का भी हो या न हो मेरी नजर में प्रार्थना यह है कि जिन नहरों से भी हो सरकार इस ओर ध्यान दे और मोसम बरसने आने से पहले पहले जिन जगहों पर भी हो के इन हर दो मुकामों की सुसुविधों को रोके और दूर करे वहाँ पब्लिक वर्क्स बटन बड़ी सुसुविध का शिकार होकर बर्बाद हो जावेगा।

इन चन्द शब्दों के साथ मैं अपनी राय हाउस के सामने प्रकट करना हूँ।

Shri Rameshwar Dayal Vaid :

شری رامیش دیال وید —

ماریش دیال وید — میں دربارہٴ دش اسی ہی ضلع اور حصہ کا پورے قلعے ہوں جہاں کہ ندی دیوہا ایک مدت سے شہر پیللی ہیٹ کو قباہ اور برہان کرے کی کوشش کر رہی ہے۔ لیکن افسوس ہے کہ ہمیشہ جب کہ بہ سات شروع ہو جاتی ہے اور ندی دیوہا اپنا دھڑال روپ دھارن کر کے شہر پر اپنی پوری طاقت سے حملہ شروع کر دیتی ہے تب تب ضلع پیللی ہیٹ کے کانٹر میونسپل بورڈ اور دسترکت بورڈ کے کان پر جوں دینگتی ہے اور اُس قدرتی ہوئی غریب بھولی بھالی جنتا کو — میرے بچائے — چونکہ پہلا پہلا کر اپنی کاریہ کشاکش دوارا یہیں کے بھاگی بننے کی چیختا کرتے ہیں — کبھی تو بورڈوں میں متی بھرا کر کبھی بورڈوں میں کدو لائیں بھرا کر کبھی بھڑوں کو ہی کدوا کدوا کر غریب جنتا کے پیشے کو بیکار بناد کرنے اور دسترکت بورڈ و میونسپل بورڈ کے سکریٹریوں تنہا ان کام چاروں کی جیبیں ہم کرنے کے لئے ہر سال سینکڑوں اور ہزاروں روپیہ پانی میں بہا دیا جاتا ہے — جب کبھی اس مسئلہ پر بات چیت کرے کا موقع آیا تو ہمیشہ ہر ایک ڈیپارٹمنٹ نے اپنی روپیہ کی کمی اور غریبی کی دھواڑی دیکر اپنا ہمد چبڑا لیا اور — دش ہو گئے — ساتھ ہی غریب بھواری جنتا کا اپنے پرتی یہ دشواری بھی مضبوط دہرایا ”کہ بھائی ہم کیا کریں ہمارے قند میں بالکل گنجائش نہیں ہے — اسی مجبوری کی حالت میں یہی ہم جو کچھ ہی کر سکتے ہیں سو کر رہے ہیں“ —

میں سرکار کا دھیان آپ کے ذریعہ اس اور خاص طور سے آکرشت کرنا چاہتا ہوں کہ پیللی ہیٹ شہر میں ایک بہت بڑی بازار درمند گنج نام سے ہے جس کی کہ آمدنی ہزاروں روپیہ سال کی ہے — اس بازار کی آمدنی کا روپیہ صرف ایک ہائی اسکول پر جو کہ شائد اس ہی نام سے ہے صرف کیا جاتا ہے — درمند گنج کی آمدنی کا بہت زیادہ ہونے کا زندہ ثبوت یہ ہے کہ ضرورت سے زیادہ عیش و آرام کے ساتھ کافی فضول خرچیاں ہوتے ہوئے بھی درمند گنج قند میں نقد حالیس ہزار روپیہ بقایا میں موجود ہے جو کہ نہیں کہا جاسکتا کہ کس مد میں

[Shri Rameshwar Dayal Vaid]

خرچ کیا جاوے گا۔ اور اُس میں بھی تعریف کی بات نو یہہ ہے کہ اُس فنڈ میں ہر سال کچھ نہ کچھ روپیہ بڑھایا ہی جاتا ہے۔ ندی دیوہا جہاں کہ ہر سال قسٹریکٹ بورڈ کی سڑکیں رٹیسوں کے مکان اور باغیچوں پہلوازیوں کو اپنے میں ہضم کرتی ہے وہاں اُس کو اُن بیچارے غریبوں اور بے کسوں پر بھی دیا نہیں ہے جو کہ دریاگوش آج بھی اچھوت کہلائے جاتے ہیں۔ پچھلی سال میں ے وہاں کسی حالت اپنی آنکھوں سے دیکھی ہے جس کو کہ آج اُس ہاؤس کے سامنے پیش کرتے ہوئے میرا ہر دے دھڑکتا ہے کہ ایک طرف تو اُن بیچاروں پر ہماری یہہ اونچی کہلانے والی جاتیاں ہی اپنا فولادی پنڈہ مضبوطی کے ساتھ جمائے ہوئے تھیں دوسری طرف ہنگوان بھی دیوہاندی کے ذریعہ اُن بیچاروں کی کتھن سے کتھن پر بکشائیں لے رہے ہیں۔ بہت سے بیچارے بھنگی - چمار - موراؤ تیدن دن بھر آتھک پر شرم کرنے کے بعد راتری کو روکھا سوکھا بھوجن کر کے تھکے ماندے اپنے بال بچوں کو ساتھ لیکر لیتے ہیں کہ نیند آکر اُن کی تھکان دو دیمائے کا انتظام کرنا ہی چاہتی ہے کہ ان کو ایک دم گزوں پانی تمام مکانوں میں بھر کر چاروں اور سے گھیر لیا ہے۔ جب تک وہ بیچارے اپنی جان بچانے کو سوتے ہوئے بال بچوں کو لیکر سوتے جاگتے مکان سے باہر بھاگتے ہیں اور اپنے بال بچوں کو سڑک پر ڈالکر جب تک اپنا سامان نکالنے کو دو بارہ مکانوں میں گھسٹے ہیں تب تک آدھا آدھا مکان ہی ندی ہضم کرچکتی ہے۔ غرض کہ اس بیچارے کو اپنی گذر کے سامان سے بھی ہاتھ دھونا پڑتا ہے۔ کل تک جس بیچارے کو یہہ صبر تھا کہ وہ جیسے بھی ہو اپنا دن کات لینے کے بعد بال بچوں کے ساتھ بھٹے پرانے چیتھرے لپیٹ کر ہی سہی چھن سے اپنے مکان میں سوکر اپنی رات کو گزار ہی دے گا آج وہ نرآشرے ہے۔ نہ تو اُس کے پاس مکان ہے اور نہ وہ چرپرچت بھٹے پرانے چیتھرے ہی ہیں۔ محبوب ہوو بیچارے سڑکوں اور درکشوں کے نیچے ہی پڑے رہ کر برسات کی کڑاے کی دھوپ کا انبوہ کرتے ہوئے فشتھور بھگوان کو دھنیاں دیکر اپنے پورورکرت پاپوں کا سمرن کرتے ہیں کیونکہ اُن بیچاروں کے پاس اتنا پیسہ تو ہے نہیں کہ وہ ترقی دوسرے مکان خریدیں اور بدقسمتی سے اچھوت ہونے کے کارن ان جات کے لوگ ان کو آشرے بھی نہیں دے سکتے اتھ محبوب ہوکر ان بیچاروں کو مہینوں تک ان درکشوں اور سڑکوں کی ہی شرن اپنی پڑی اور پھر دھیرے دھیرے اپنا ٹیکانا قہوندہ پائے خیر ان لوگوں کو تو شاید بھگوان نے بنایا ہی مصیبتیں اٹھانے کے لیے ہے مگر جہاں ان لوگوں پر مصیبت ہے وہاں وہ قہمندگنج بازار جو کہ ایک ہائی اسکول کو کافی شان کے ساتھ چلاتے ہوئے بھی ۴۰۰۰۰ روپیہ جمع کر رہا ہے اُس کا استت بھی اس ہی ندی دیوہا کے کارن خطرے میں ہے کیونکہ اب صرف ایک سڑک کات لہنے کے بعد ہی اس قہمندگنج بازار کی بربادی کا نمبر ہے۔ پھر تو نہ وہ بازار ہی رہ سکے گا اور نہ اس کی آمدنی ہی۔ ایسی حالت میں اس موجودہ بجے ہوئے روپے کے خرچ ہرجانے کے بعد

ہائی اسول کا چلانا بھی ناممکن ہو جائیگا جو کہ صرف اس بار بار کے ہی سہارے ہے۔

ابھی پچھلے ۷ سال اس ہی ندی دیوعا کے بارے میں ایک عام جلسہ سائمن پارک پیلا بیٹ میں ہوا تھا جس میں ایک پرستار دوارا سرکار سے یہہ پرارتھنا کی گئی تھی کہ سرکار پیلا بیٹ کی اس دیانہ دشا کی اور دھیان دیوے - ساتھ ہی چند آدمیوں کا ایک ڈیوٹیشن بیبی دایا گیا تھا جو کہ شاید ماننہ پردھان منتری سے ملا بی تھا - اسی ہی اشیہ کی ایک میڈنگ ماننہ راجہ صاحب پیلا بیٹ کے مکان پر بھی ہوئی تھی جس میں اُن کے بھائی شری ساہو جگریش پرشاد جی چورمیں میونسپل بورڈ پیلا بیٹ بھی موجود تھے - اُپرکت ساہو صاحب نے اُدارتا پوروک اپنی پرکتی کے انوسار اُس کاریہ میں پی دیارت سہابتا کے دینے کا بچن دیا تھا - سو بیانیکہ وش ابھی حال میں ہی ماننہ منسپر محکمہ نہر سن بسہ جاتے سے پیلا بیٹ سے پدھارے تھے - اُنہوں نے بھی وہاں کی دشا دیکھ کر اس اور خاص طور سے دھیان دینے کا بچن دیا تھا - پرتو جہاں تک مجھے یاد ہے اب تک کی سرکاری ہمیشہ ایسے کاریہ کو یہہ کم کر ڈال دیا کرتی تھیں کہ اس سال بچت میں گنجائش نہیں ہے اگلے سال دیکھا جائے گا - مگر خرس تسمتی سے آج کل کی سرکار اُن پرانی سرکاروں کی طرح کی - سرکار نہیں ہے - اتہ مجھے کو پورن وشواس ہے کہ وہ اُس اور اوشیہ دھیان دیوے کی اور جنتا جاد ہوسے گا اس مصیبت کو دور کرنے کی چیشٹا کرے گی - اور اتو واقعی کسی پرکار ہی بچت میں کوئی گنجائش نہ ہو تب ہی یہہ مشکل بڑی آسانی سے دور کی جا سکتی ہے - کیونہ اب تک جہاں نہیں ہے وہی اُس کا پتہ لگایا جا سکتا ہے کہ کتنا روپیہ خرچ کرنے کی اوشکتا ہے تاکہ یہہ مصیبت دور ہوسکے تو انجی پرس کے ذریعہ ہمیشہ ۷۰۰۰۰۰۰۰ ہزار اور ۸۰۰۰۰۰۰۰ ہزار کے درمیان کے ہی استیمیت آئے ہیں - ہاں تو آج کل ہماری سرکار میں وہ لوگ - وجوں ہیں جو کہ ایک طرف تو پیسہ نہ ہونے کے کارن غریب جنتا تہاہ اور زیادہ ہوتی ہو اور دوسری طرف ہزاروں کی تعداد میں روپیہ بیکار قید ہو یہہ بات دیکھنا پسند نہ کرنا ہی نہیں بلکہ یہہ چیز بوداشت بھی نہیں کر سکتے - اور بہاں ۳۰۰۰۰۰۰۰ ہزار روپیہ ڈرمنڈ گنج فنڈ کا جمع ہے اور اگر اُس روپیے کو س ڈریہ میں خرچ کر کے آنے والی مصیبت کو روکا نہ گیا تو اُس روپیے کو اکٹرا کرنے اور بڑھانے والا ڈرمنڈ گنج ہی عنقریب ہی مت جانے کو ہے - اُس روپیے کے خرچ کرنے سے نہ صرف نس سہائے اور نردھن جنتا کو ہی لاپہہ ہوگا بلکہ نت نیا سونے کا انڈا دینے والا ڈرمنڈ گنج نارار بھی اجر امر ہو جاوے گا - علاوہ ۳۰۰۰۰۰۰۰ ہزار روپیے کے ہمارے صوبہ کے پسر دکیہات دھنی شری راجہ صاحب پیلا بیٹ نے بھی اُس کاریہ میں سہایتا دینے کا بچن دیا ہے - یہی سرکار چاہے تو ایک ذرا سی چیشٹا کرنے پر اُن سے کافی تعداد میں آرتھک سہایتہ مل سکتی ہے کیونکہ اُن کے پوررجوں سے جنتا کے ہتارتہہ کافی تعداد میں

[Shri Rameshwar Dayal Vaid]

دھن خرچ کرنے کی پرتھا اچلی آرہی ہے۔ میں تو یہ بات بھی بتا کہ نہیں رہ سکتا کہ اب تک کی سرکاری دیش کے ساتھ غدار کی کرنے والوں کو ٹائٹلس دیا کرتی تھی۔ اب یہی سرکار بھی گورنمنٹ آف انڈیا ایسٹ کے مطابق یا کسی اور وٹس کارن بس ٹائٹلس دینے کو مجبور ہو اور اس ٹائٹلس دینے والی پرتھا کو بند نہ کر سکے تو وہ کیوں ایسے ہی لوگوں کو ہی ٹائٹلس دیوے جو کہ ایسے ایسے لوگوں کی کارڈز میں سپاہیت دیتے ہوں۔ اس پرکار میں سمجھتا ہوں کہ ان ٹائٹلس کا یہی اپوے نہیں ہوگا اور نہ ٹائٹل ہولڈرس کو ہی آج تک کے ٹائٹل ہولڈرس کی طرح ٹائٹل کوئی لجا کی بات ہی ہوگی۔ میں سرکار کا دھیان ایک بہت ضروری بات کی اور کھینچنا چاہتا ہوں کہ جو نئی دیوہا شہر پیلی ہیٹ کو مٹانے کی کوشش کر رہی ہے اسی ہی پر موضع موراکیمور اور موضع کنڈیا کے درمیان میں ضلع پیلی ہیٹ سے ضلع نونہی تال جانے کے راستے پر کیلاش نہرو کے کارن محکمہ نے نام کے قریب ایک پل باندھ دیا تھا۔ دو سال ہوئے کہ پانی کے دام سے زیادہ زور سے نکلنے کے کارن یا برساتی پانی کے زور کے ہار کے کارن وہ پل بہہ گیا۔ اب وہاں پر ایک بڑا بھاری کھنڈ ہو گیا ہے جس کھنڈے میں مچھلیوں کی طرح سیکڑوں کی تعداد میں ناکے ہر وقت موجود رہتے ہیں جس سے آنے جانے کا راستہ ہی بند نہیں بلکہ قریب قریب کے گاؤں کے جانوروں تک کا چکنا اسمبھو ہو گیا ہے۔ کیونکہ جو بیچارے جانوروں کو چکانے کے لیے جاتے ہیں اکثر ناکے اُن کو ختم کر دیتے ہیں۔ نئی بار وہاں کے ناکے بندوٹوں سے مردائے بھی گئے مگر اب بھی وہاں کی حالت خطرے سے خالی نہیں ہے۔ کئی بار اس اور ڈسٹرکٹ بورڈ پیلی ہیٹ۔ ڈسٹرکٹ بورڈ نونہی تال اور محکمہ آبپاشی کا دھیان دلایا گیا۔ مگر افسوس کے ساتھ کہنا پڑتا ہے کہ ہر طرف سے یہ ہی جواب دیکر تال دیا جاتا ہے کہ یہ پل ہمارا نہیں ہے۔ ہمارا کوئی واسطہ نہیں اس لیے ہم کچھ نہیں کر سکتے۔ بہر حال یہ پل ڈسٹرکٹ بورڈ یا نہر کسی کا بھی ہو یا نہ ہو میری تو پرتھنا یہ ہے کہ جس طرح سے بھی ہو سرکار اس اور دھیان دے اور موسم برسات آنے سے پہلے پہلے ضلع پیلی ہیٹ کے ان ہر دو مقامات کی مصیبتوں کو روکے اور دور کرے ورنہ پیلی ہیٹ شہر ایک بہت بڑی مصیبت کا شکار ہو کر برباد ہو جائے گا۔ ان چند شہدوں کے ساتھ میں اپنی رائے عاؤس کے سامنے پرکھ کر تا ہوں *

*The Hon'ble the Minister of Communications: As the honourable member has already stated, I have had an occasion of visiting that place in order to form an idea of the damage done by that river to a very large number of people; and without making any lengthy statement as regards my impression and also looking to the time, I think I should only say that it is the best endeavour of this Government that some arrangement should be made for the protection of the town

THE BUDGET, 1938-39: DISCUSSION OF DEMANDS FOR GRANTS 51
 GRANT NO. 24—HEAD OF ACCOUNT 50—CIVIL WORKS—WORKS
 OUTLAY (IMPROVEMENTS IN COMMUNICATIONS FINANCED FROM
 CENTRAL ROAD DEVELOPMENT ACCOUNT)

before the coming of the rain. It is a good deal to say, but I am a
 able mover, I think I should finish and need not say anything more.
 If it does not and I receive a reply, then I will say something
 about this matter, otherwise I think it is better to stop speaking
 on this question after this statement.

Maulvi Aziz Ahmad Khan

مردی عزیز احمد خان —

جہاں وہ — میرے ایک گنہگار دوست نے اپنی کتاب و کتبہ بعض درائع
 درج فرمے کہ بنائے ہیں — ایک بڑی سیڑھی سمجھ میں آئی ہے اور وہ
 یہ ہے کہ ریلوے برج جو دیوہا پر بنا ہوا ہے اگر دریا شہر کو کاٹے گا تو وہ پل
 بنی ہو کر ہو جائیگا — اگر ہماری گورنمنٹ چاہے تو ریلوے سے مطالبہ کرے کہ
 وہ کچھ رقم امداد کرے — حسب طریقہ سے وعدہ آفریبل وزیر صاحب نے اس
 دیوہا سے متعلق کیا ہے یہی بیعت شہر کے متعلق وہ ہمارے اطمینان کے لئے
 کہ اس میں اس وقت موشن کہ ایس ایٹا ہوں »

Maulvi Aziz Ahmad Khan:

مولوی عزیز احمد خان:

جناوب والا — میرے ایک لکھنؤ دوست نے اہم نکات پر گورنر صاحب سے
 کاہم کرنے کے بتلائے ہیں۔ ایک بات میری سمجھ میں آئی ہے اور وہ یہ ہے کہ
 جو دیوہا پر بنا ہوا ہے اگر دریا شہر کو کاٹے گا تو وہ پل بنی ہو کر
 ہو جائیگا۔ اگر ہماری گورنمنٹ چاہے تو ریلوے سے مطالبہ کرے کہ
 وہ کچھ رقم امداد کرے۔ حسب طریقہ سے وعدہ آفریبل وزیر صاحب نے اس
 دیوہا سے متعلق کیا ہے یہی بیعت شہر کے متعلق وہ ہمارے اطمینان کے لئے
 کہ اس میں اس وقت موشن کہ ایس ایٹا ہوں »

The motion was, by leave, withdrawn.

GRANT NO. 24—HEAD OF ACCOUNT. 50—CIVIL WORKS—WORKS
 OUTLAY (IMPROVEMENTS IN COMMUNICATIONS FINANCED FROM
 CENTRAL ROAD DEVELOPMENT ACCOUNT)

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, on the recom-
 mendation of the Governor, I beg to move that under Grant No. 24—
 Head of Account 50—Civil Works—Works Outlay (Improvement
 of Communications financed from Central Road Development Account),
 a sum of Rs.9,50,682 be voted.

*Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan: I beg to move that
 under sub-head A—Communications—(i) Original works, a reduction of
 Re. 1 be made.

خان مہر ایفٹینٹ ایم سلطان عام خان —
 جناب والا — وقت بہت تھوڑا رہ گیا ہے اور مجھے امید نہ تھی کہ میرا کٹ موشن
 آجائیکا اس سڑک کے متعلق جو قائم گنج سے علی گنج کو جاتی ہے — ابھی
 حال میں ایک عرضداشت جسپر ایٹھ اور فرخ آباد کے میمبران اسمبلی کے دستخط
 ہیں آفریبل منسٹر کی خدمت میں پیش کی جا چکی ہے — اس سڑک کے پختہ

*Speech not revised by the honourable member.

[Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan]

کونے کے لیڈے دسترنیت خورد فرخ آباد اور ایہ دونوں مصطرب ہیں۔ انہوں نے اپنے یہاں ریزرویشن پیش کر رکھے ہیں۔ لیکن روپیہ نہ ہونیکہ وجہ سے اس پر کوئی عملی قدم اٹھایا نہیں جاسکا۔ اب بجٹ کے دیکھنے سے معلوم ہوا کہ سولہ لاکھ روپیہ گورنمنٹ نے دیہاتی سڑکوں کو بہتر بنانیکہ لیڈے رکھ دیا ہے۔ میرے عرض کرنیکہ مقصد یہ ہے کہ یہ سڑک ان سڑکوں میں سے سب سے زیادہ مستحق سڑک ہوگی جنپر یہ روپیہ صرف کیا جائے۔ میں آنریبل منسٹر صاحب سے درخواست کر رہا ہوں کہ جسوقت اس رقم کو تقسیم کیا جائے تو اس سڑک کا خاص طور پر خیال رکھا جائے۔ یہ ایک نہایت ہی اہم سڑک ہے جو دو ضلعوں کو آپس میں ملاتی ہے۔ اس کے علاوہ اس سڑک کے پختہ ہوجانے سے علی گنج کے لوگوں کو ریلوے اسٹیشن قائم گنج تک پہنچانیکہ ذریعہ ہوجائیکہ کیونکہ خون علی گنج میں ریلوے اسٹیشن نہیں ہے اور قائم گنج کے لوگوں کے لیڈے جو فرخ آباد کے ضلع میں واقع ہے گرانڈ ٹرنک روڈ تک براہ آیتہ پہنچانیکہ کا ذریعہ ہو جائیکہ۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اس تحریک کو آنریبل وزیر کے سامنے منظوری کے لیڈے پیش کرتا ہوں *

*Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan:

خان بھادور لیفٹیننٹ ایم۔ سولتان آلام خان :

جناب والا—وقت بہت ٹھوڑا رہ گیا ہے اور مجھے اطمینان نہ تھا کہ میرا کٹ موشن آج ہی اس سڑک کے متعلق جو کرایم گنج سے اली گنج کو جاتی ہے۔ ابھی حال میں ایک ارجدادش جس پر اٹا اور فرخ آباد کے ممبران اسے ممبران کے دستخط ہیں آنرےبل مینسٹر کی خدمت میں پیش کی جا چکی ہے۔ اس سڑک کے پختہ کرنے کے لیے ڈسٹرکٹ بورڈ فرخ آباد اور اٹا دونوں مجتہد ہیں۔ انہوں نے اپنے یہاں ریزرویشن پیش کر رکھے ہیں، لیکن رقم نہ ہونے کی وجہ سے اس پر کوئی عملی قدم نہیں اٹایا جاسکا۔ اب بجٹ کے دیکھنے سے معلوم ہوا کہ سولہ لاکھ روپیہ گورنمنٹ نے دیہاتی سڑکوں کو بہتر بنانے کے لیے رکھ دیا ہے۔ میرے ارج کرنے کا مقصد یہ ہے کہ یہ سڑک ان سڑکوں میں سے سب سے زیادہ مستحق سڑک ہوگی جن پر یہ روپیہ صرف کیا جائے۔ میں آنرےبل مینسٹر صاحب سے درخواست کر رہا ہوں کہ جسوقت اس رقم کو تقسیم کیا جائے تو اس سڑک کا خاص طور پر خیال رکھا جائے۔ یہ ایک نہایت ہی اہم سڑک ہے جو دو ضلعوں کو آپس میں ملاتی ہے۔ اس کے علاوہ اس سڑک کے پختہ ہوجانے سے علی گنج کے لوگوں کو ریلوے اسٹیشن قائم گنج تک پہنچانیکہ ذریعہ ہوجائیکہ کیونکہ خون علی گنج میں ریلوے اسٹیشن نہیں ہے اور قائم گنج کے لوگوں کے لیے جو فرخ آباد کے ضلع میں واقع ہے گرانڈ ٹرنک روڈ تک براہ آیتہ پہنچانیکہ کا ذریعہ ہو جائیکہ۔ ان الفاظ کے ساتھ میں اس تحریک کو آنرےبل وزیر کے سامنے منظوری کے لیے پیش کرتا ہوں۔

†The Hon'ble the Minister of Communications:

آنریبل منسٹر آف کمیونیکیشنز—

جناب والا— اس سڑک کے متعلق پہلے سے خط و کتابت ہو چکی ہے اس کا نتیجہ یہ ہے کہ اس سڑک کا بننا نامنظور ہو چکا ہے۔ لیکن میں اپنے قابل دوست کو اطلاع دیتا ہوں کہ انہوں نے جو ریزرویشن پیش دیا تھا ہم نے منظور کر لیا ہے کہ اس سڑک کے لیے جب روپیہ تقسیم کیا جائے غور کیا جائے۔

*Speech not revised by the honourable member.

†Speech not revised by the Hon'ble Minister

*The Hon'ble the Minister of Communications :

आनरेबल मिनिस्टर आफ कम्युनिकेशन्स :

जनाब वाला—इस सड़क के मुनिसिपल पहल से खनव किताबत हो चुका है उस का नतीजा यह है कि उस सड़क का बनना ना सजूर हो चुका है । लेकिन मैं अपने काबिल दोस्त को इतिला देता हूं कि उन्होंने जो रेप्रेजेंटेशन दिया था हमने सजूर कर लिया है कि इस सड़क के लिये जब सपया नकर्सम किया जाय सोर किया जाय ।

+Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan :

خان بہادر ایڈنیٹ ایم - سلطان عام حان -
 جاب والا - میں اپنے کت سوشن کو واپس لیتا ہوں - اس لیئے کہ جو
 مسئلہ صاحب نے جواب دیا ہے وہ تکنیکی بخش ہے اور مجھے کچھ نہیں کہنا ہے *

+Khan Bahadur Lieut. M. Sultan Alam Khan :

खान बहादुर लेफ्टिनेंट एम० मुल्तान आलम खान :

जनाब वाला—मैं अपने कट नोशन को वापस लेता हूँ इसलिए कि मैं मिनिस्टर साहब ने जवाब दिया है वह तकनीक वरग है और मुझे कुछ नहीं कहना है ।

The motion was, by leave, withdrawn.

(At this stage the Hon'ble the Speaker left the Chair at 4.59 p.m.)

Mr. Rafi-ud-din Ahmad : Unfortunately at this time I left for me to discuss my motion. I have got only to say that it is a great mystery to me that this road which is such an important road joining two main provincial roads—one from Allahabad and other from Hamirpur has not been metalled so long. As regards the importance of this road I have to say that Jhansi to Hamirpur via Cawnpore is a distance of 178 miles and from Jhansi to Hamirpur via Mahoba there is a distance of 151 miles. If this road is constructed the distance will be shortened by 58 miles from Jhansi-Cawnpore side and 51 miles from Mahoba side. Another reason for the importance of this road is that no bridge will have to be constructed and the people of Hamirpur which becomes almost impossible for a day or two. While coming to Hamirpur from Cawnpore we have to cross the Jumna and from Mahoba side river Betwa. None of these has any bridge.

The Hon'ble the Speaker : Have you moved your cut motion?

Mr. Rafi-ud-din Ahmad : I beg to move that under head Civil Works—Works outlay—Total, a reduction of Re.1 be made.

The Hon'ble the Speaker : You have made the motion and the time is now up.

(After a pause)

The question is that under Head of Account 50—Civil Works—Works Outlay. (Improvement of Communications financed from Central Road Development Account) a sum of Rs. 9,50,682 be voted.

The question was put and agreed to.

*Speech not revised by the Hon'ble Minister.
 †Speech not revised by the honourable member.

DEMANDS VOTED WITHOUT DISCUSSION UNDER RULE
54(4) OF THE U. P. LEGISLATIVE ASSEMBLY RULES

The Hon'ble the Speaker: I am now taking up the next item—Grant no. 25. The question is that under Head of Account 50 and 81—Civil Works—Public Work (Charges on Public Works Establishment), a sum of Rs. 9,82,343 be voted.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 32. The question is that under Head of Account 81—Civil Works (Outlay on Civil Works not met from Revenue), a sum of Rs.16,92,700 be voted.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: There are some other grants which could not be put to the vote on the dates allotted for them. Has the Government compared this printed list with the original list?

The Hon'ble the Premier: Yes, Sir, it has been compared by the Finance Department.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 6. The question is that under Heads of Account 12—Charges on account of Motor Vehicles Act and 15—C—Subsidized companies, a grant of Rs.10,15,101 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 7. The question is that under Head of Account 13—Other taxes and duties, a grant of Rs.47, 028 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 19. The question is that under Head of Account 41—Veterinary, a grant of Rs.4,87,335 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 20. The question is that under Head of Account 42—Co-operative credit, a grant of Rs.6,16,181 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no 13. The question is that under Head of Account 29—Police, a grant of Rs.1,53,01,401 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 30. The question is that under Head of Account 57—Miscellaneous Charges, a grant of Rs.9,09,682 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 28. The question is that under Head of Account 83—Payment of Commuted value of pensions a grant of Rs.72,38,650 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 33. The question is that under Head of Account 83—Payment of Commuted value of pensions, a grant of Rs.9,50,000 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 29. The question is that under Head of Account 5—Stationery and Printing, a grant of Rs.14,53,455 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 34. The question is that under Head of Account R—Loans and Advances by the Provincial Government, a grant of Rs.14,56,240 be made.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: Grant no. 35. The question is that under Head of Account I—Debits and Advances, a grant of Rs.5,52,000, be made.

The question was put and agreed to.

THE UNITED PROVINCES LAND REVENUE (AMENDMENT) BILL

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue (Shri Ajit Prasad Jain) : Sir, I move that the United Provinces Land Revenue Act, 1901, be referred to a Select Committee with the direction that the Select Committee may submit its report not later than the 4th April, 1938.

The Hon'ble the Speaker: The question is that the United Provinces Land Revenue Act, 1901, be referred to a Select Committee with the direction that the Select Committee do submit its report not later than the 4th April, 1938.

The question was put and agreed to.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue With your permission I will move Item no. V with a little amendment, namely that for Pandit Bhagwat Narayan Bhargava I will substitute the name of Mr. Khub Singh.

Sir, I move that for the Select Committee on the above Bill the following members be elected :

1. Shri Anusuya Prasad Bahuguna.
2. Shri Bansidhar Misra.
3. Shri Khub Singh.
4. Shri Jagannath Prasad Agarwal.
5. Shri Kashi Prasad Rai.
6. Shri R. V. Dhulekar.
7. Shri Krishnanand Nath Khare.
8. Rani Lakshmi Devi.
9. Shri Manak Singh.
10. Shri Raghuvansh Narayan Singh.
11. Shri Vijeypal Singh.
12. Mr. Saiduddin Ahmad.
13. Shaikh Muhammad Habibullah.
14. Shaikh Mubashir Husain Kidwai.
15. Mr. Muhammad Shaukat Ali Khan.
16. Mr. Ghulam Hasan Butt.

[Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue]

17. Mr. Muhammad Ishaq Khan.
18. Raja Bisheshwar Dayal Seth.
19. Raja Jagannath Bakhsh Singh, and
20. Myself.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, on the last occasion when the Bill was moved I opposed the motion for reference to a Select Committee on certain grounds. I do not want to repeat all those things at this stage, but I wish to draw the attention of the Chair that the practice has been that those members who opposed the motion on a certain Bill are not to be members of the Select Committee. Therefore I beg to submit that my name may be taken out, unless I can change my opinion.

The Hon'ble the Speaker: If the Government have confidence in the good sense of those members who originally opposed a reference to the Select Committee, I can have no objection to their names being included in the list of members of the Select Committee.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: Sir, I have no objection to being a member of the Select Committee. I pointed out this because generally it is considered that those members who are opposed to a reference of the Bill to the Select Committee have agreed to the Bill. I have no objection to be a member of the Select Committee.

The Hon'ble the Speaker: I take it that personally you have no objection.

Raja Jagannath Bakhsh Singh: I personally have no objection. I simply wanted to make my position clear.

The Hon'ble the Speaker: The question is that members whose names have just been read out be elected to the Select Committee on the Bill to amend the United Provinces Land Revenue Act.

The question was put and agreed to.

ADVISORY COMMITTEE OF THE HARCOURT BUTLER TECHNOLOGICAL INSTITUTE, CAWNPORE

The Hon'ble the Speaker: The next item on the agenda is the election of a member to serve on the Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Cawnpore. Only one member has to be elected. Does anybody volunteer or propose the name of some other member?

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan: Sir, I beg to propose the name of Lieutenant M. Sultan Alam Khan.

Shri Keshava Gupta: I propose the name of Dr. Jawahar Lal of Cawnpore.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar: I propose the name of Mr. K. D. Malaviya.

The Hon'ble the Speaker: There are three names before me.

Shri Raghunath Vinayak Dhulekar: I withdraw the name of Mr. K. D. Malaviya.

The Hon'ble the Speaker: Has Mr. Dhulekar the leave of the House to withdraw the name of Mr. K. D. Mahavaya?

The answer is in the affirmative.

The Hon'ble the Speaker: The names of the members are Lieut. M. Sultan Ali Khan and Dr. J. B. Lal. I have heard of them round ships and I would request the members to raise their hands.

Several Members: Yes.

The Hon'ble the Speaker: The matter has been decided by a show of hands.

Several Members: Yes.

The Hon'ble the Speaker: There is no objection to that.

(Pause)

Those who are in favour of Lieut. M. Sultan Ali Khan and Dr. J. B. Lal raise their hands.

(Six members raised their hands.)

The Hon'ble the Speaker: The names of the members are Lieut. M. Sultan Ali Khan and Dr. J. B. Lal will now raise their hands.

(Ninety-three members raised their hands.)

The Hon'ble the Speaker: Dr. Jawahar Lal is elected.

THE UNITED PROVINCES TRADE DISTURBANCES CONCILIATION BILL

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, I beg to inform that the Legislative Assembly do elect in such manner and on such day as may be directed by the Hon'ble the Speaker one member of the Select Committee on the United Provinces Trade Disturbances Conciliation Bill, vice Mr. Mohan Lal Gautam resigned.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: Sir, this is an incorrect statement. The rule lays down the method by which a member of the Select Committee has to be appointed. Therefore to make a motion to determine the method of election is against the rules. The Hon'ble Minister can only move that a member be elected because the rule itself lays down the method of election.

The Hon'ble the Speaker: I am not sure as to the reason why this form of motion has been adopted, but probably the reason may be that although the rule lays down that the election has to take place by the method of single transferable vote yet in this case since only one man is to be elected that rule has no special significance. It is to say that rule is not inconsistent with the ordinary mode of voting by majorities and so probably the Government thought it best to leave this matter to the Speaker. I think it would have been simpler if the motion had been that such and such member be elected; but if this form has been approved I personally do not see that it is inconsistent with the rules.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: In case there is only one man to be elected the election will be held by the House. There is no question of determining the method.

The Hon'ble the Speaker: The election may be either by a show of hand or by having votes recorded on voting papers in the House or by some other method. I think that it was probably on account of there being more than one likely method that the Government thought it fit to leave the matter to the Speaker.

Mr. Zahirul Hasnain Lari: It is for the Hon'ble Minister to say. He is sitting silent. We cannot read his heart.

The Hon'ble the Minister of Communications: Sir, I was under the impression that in this case the Hon'ble the Speaker might determine what will be the method by which this election will be made, i.e. by show of hands or by distributing papers or by any other method which may appeal to the honourable members.

The Hon'ble the Speaker: Of course consistently with the rules.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan: The Hon'ble Minister is repeating what the Speaker has said:

Dr. Sir Jwala P. Srivastava: He has got his cue from the Chair.

The Hon'ble the Speaker: I personally do not see any inconsistency in this with the rules.

(After a pause)

The question is that the Legislative Assembly do elect in such manner and on such date as may be directed by the Hon'ble the Speaker one member for the Select Committee on the United Provinces Trade Disputes Conciliation Bill, vice Mr. Mohan Lal Gautam, resigned.

The question was put and agreed to.

The Hon'ble the Speaker: I shall proceed with the election just now. Are there any nominations? Members are free to make nominations.

Shri Manni Lal Pandey: Sir, I propose the name of Thakur Malkhan Singh of Aligarh.

The Hon'ble the Speaker: Is there any other name?

(After a pause)

Since there is no other name, I declare Thakur Malkhan Singh elected in place of Pandit Mohan Lal Gautam as a member of the Select Committee on the United Provinces Trade Disputes Conciliation Bill.

STATEMENT REGARDING COURSE OF BUSINESS DURING THE REST OF THE SESSION

The Hon'ble the Premier: Sir, I should like to indicate to honourable members the course of business in the Assembly during the next week. 1st, 4th and 5th have been allotted for non-official business, 6th, 7th and 8th will be devoted to the consideration of the reports of the

select committees on the Court Fees Act Amending Bill and the Stamp-Act Amending Bill. It is expected that in the next two or three days the reports of the select committees and other Government Bills will be ready for being laid on the table of the House and after the consideration of these reports. These dates will be announced later.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan
will we adjourn on the 8th?

The Hon'ble the Premier: No, it will be a day off on the 10th and 11th will be holidays and it will resume business on the 12th.

Khan Bahadur Haji Muhammad Obaidur Rahman Khan: May I know by what date we will adjourn?

The Hon'ble the Premier: We expect to be able to carry on business up to the 12th on this side and then to meet again on the 20th. But I do not commit myself positively. It is possible that there may be some slight changes here and there. We may introduce the Rent and Revenue Bill, if possible, before the 12th, but I am not sure if we will be able to do so. So I am not making any announcement today.

(The Assembly then adjourned at 5-25 p.m. till the following day.)

G. S. K. HYDRIE,
Secretary, Legislative Assembly,
United Provinces.

LUCKNOW :
The 31st March, 1938.

INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY (OF THE UNITED PROVINCES

Volume V

N.B.—Questions relating more particularly to specific places and those relating to cases of individuals will be found under the main headings of “Local questions” and “Personal questions” respectively

A

Abdul Hakeem, Mr.—

(See under Deputy-Speaker).

Abdul Wali, Qazi—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
514—15.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 192—193.

Achal Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—
Charges on Irrigation and Hydro-
electric Establishment Vol. V, 363.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 27.

Advisory Committee—

—of the Harcourt Butler Technologi-
cal Institute, Cawnpore. Motion for
selection of a member to serve on—
— Vol. V, 489, 856-857.

Advocate-General—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 480-
481.

Agra College—

Question re Board of Trustees of—
Vol. V, 507.

Agriculture—

Question re the education of agricul-
turists in the modern methods of—
Vol. V, 628.

Agriculturists—

Question re the education of—in
modern methods of agriculture. Vol.
V, 628.

**Ahmad Sa'id Khan, Nawab Dr. Sir Muham-
mad—**

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 447,
443, 547-47, 44, 576, 577, 578, 579

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V 175, 204—206, 207, 218, 215,
220, 330, 331.

Aizaz Rasul, Saliyd—

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 327.

(See Questions and Answers).

Ajirs—

Question re engagement of—by Tahsil
Staff. Vol. V, 494.

Allowances—

Question re —paid to the Civil Sur-
geon, Lucknow. Vol. V, 60.

Announcement—

—regarding Saturdays to be observed
as holidays in the House in future.
Vol. V, 396.

Anti-Corruption Officer—

Question re the number and nature of
cases of corruption investigated by or
through the— Vol. V, 285.

Anusuya Prasad Babuguna, Shri—

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 822, 935,
838,

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 663.

Discussion of demands for grants—
Grant-in-aid of Civil Works. Vol. V,
112-118.

Appendices—

Vol. V, 128-136.
240-260.
370-387.
400-401.
607-617.
728-748.

Appointments—

Question re —in Rural Development.
Vol. V, 621.
Question re —of Sub-Registrars. Vol.
V, 625.
Question re —to the posts of Deputy
Directors of Public Information.
Vol. V 627.

Assembly—

Officers of the—. Vol. V, XIV.

Assembly election—

Question re the help given by the Dis-
trict Magistrate of Hardoi to Kunwar
Shiam Kumar Singh in his—cam-
paign. Vol V, 635.

**Assistant Rural Development Commis-
sioner—**

Question re the status of—. Vol. V,
622.

Aziz Ahmad Khan, Maulvi—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
708, 719, 721, 724, 726, 772-774.

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 848, 851.

Discussion of demands for grants—
Jails and Convict Settlements. Vol.
V, 398-400.

(See Questions and Answers).

B

Babu Ram Verma, Shri—

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 827.

Badan Singh, Shri—

(See Questions and Answers).

Badr-ud-din, Khan Bahadur Shaikh—

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 245-246.

Bansgopal, Shri—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
717.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 231-235.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 99.

Bar—

Question re unemployment amongst the
members of the—. Vol. V, 266.

Bhagwan Din Misra, Shri—

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 638.

Bhagwat Narayan Bhargava, Shri—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
480-481, 538-540.

Discussion of demands for grants—
Jails and Convict Settlements. Vol.
V, 400-403.

(See Questions and Answers).

Bireshwar Singh Chaudhri, Shri—

(See Questions and Answers).

Bill—

Court Fees (Amendment)—. The
United Provinces—. Presentation
of the Report of the Select Committee
on—. Vol. V, 605.

Land Revenue (Amendment)—. The
United Provinces—. Introduction
of—. Reference to a Select Com-
mittee of—. Vol. V, 486-488,
855-856.

Legislative Chambers (Members' Emo-
luments)—. The United Provinces
—. Extension of the time for the
submission of the report of the Select
Committee on—. Vol. V, 605.

Maternity Benefit—. The United
Provinces—. Extension of the time
for the submission of the report of the
Select Committee on—. Vol. V,
606.

Stamp (Amendment)—. The United
Provinces—. Presentation of the
Report of the Select Committee on—.
Vol. V, 605-606.

Trade Disputes Conciliation—. The
United Provinces—. Extension of
the time for the submission of the
Report of the Select Committee on—.
Vol. V, 606.

Trade Disputes Conciliation—. The
United Provinces—. Election of one
member to serve on the Select Com-
mittee of—. Vol. V, 857-858.

Board of Trustees—

Question re—of Agra College. Vol. V,
507.

Budget for 1937-38—

Questions re fixing a time-limit for
speeches during cut motions on—
Vol V, 32-33.

Question re utilization of certain provi-
sions in the—. Vol. V, 279.

**Bureau of Statistics and Economic Re-
search—**

Question re the functions of the—.
Vol. V, 281.

Business—

Statement regarding course of—
the rest of the session. Vol. V, 359.

C

Central Weaving Institute, Benares—

Question re the advertisement of the
post of Principal of—, Vol. V, 635.

Chairman, Education Committee—

Question re—, District Board, Meerut.
Vol. V, 100.

Chandra Bhanu Gupta, Shri—

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 58—59.

(See Questions and Answers.)

Charan Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 822.

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 377, 38—39.

Charas—

Question re the inclusion of—in the
scheme of prohibition. Vol. V, 704.

Civil Engineering College—

Question re—, Roorkee. Vol. V, 14—
150.

Civil Surgeon, Lucknow—

Question re allowances paid to the—.
Vol. V, 620.

Closing—

Question re—of gate at the Railway
Crossing on the Agra-Kagazole
Road. Vol. V, 505.

Committees—

Question re the constitution of the
District Rural Development—.
Vol. V, 629.

Question re members of—formed by
the High School and Intermediate
Education Board. Vol. V, 236.

Complaints—

Question re the—against a kurk-amin
of tahsil Bareilly about the realization
of taqavi. Vol. V, 632.

Question re—by one Suraj Balli of
Rae Bareilly District regarding murder
of his brother Jhallo. Vol. V, 508.

Question re—filed by Ganesh Chandra
and Putto Lal of Mainpuri District
against a sub-inspector and certain
prosecution witnesses. Vol. V, 511.

Conferences—

Question re Presidents of District
Board Teachers—. Vol. V, 272.

Constables—

Question re scale of pay of—in the
Police Department. Vol. V, 504.

Constitution—

Question re the—of the District Rural
Development Committee. Vol. V,
—.

Corruption cases—

Question re investigation of—, Vol. V,
—.

Cottage oil industry—

Question re the utilization of the pro-
vision for the development of—in
the budget for 1937—38. Vol. V, 274.

Court notices—

Question re publication of—, re-
papers. Vol. V, —.

D

Dairy Scheme—

Question re—of Government of—,
144.

Demands—

Vote with at discussion and Reso-
lution of the United Provinces Legisla-
tive Assembly. Rules. Vol. V, 304-
305.

Demise—

Reference to the—of the death of the
law of the House the Minister of
Justice. Vol. V, 509-510.

Depressed classes—

Question re the recruitment of—in the
Hydro-electric Scheme. Vol. V, 625.

Deputy Collectors—

Question re the posting of—in a
certain district. Vol. V, 633.

Deputy Director of Publicity—

Question re posts of—. Vol. V, 764.

Deputy Directors of Public Information—

Question re the appointments to the
posts of—. Vol. V, 627.

Deputy Speaker, The—

Advisory Committee of the Harcourt
Butler Technological Institute, Can-
nalore. Discussion on the—. Vol.
V, 430.

Court Fees (Amendment) Bill. The
United Provinces—. Vol. V, 325.

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
691, 719, 726, 727, 793, 810, 811.

Discussion of demands for grants—
Capital outlay on Irrigation and
Hydro-electric works. Vol. V, 360.

Deputy Speaker, The—(concluded)

- Discussion of demands for grants—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment. Vol. V, 68.
- Discussion of demands for grants—Civil Works. Vol. V, 810, 811, 820, 838.
- Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 672.
- Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 445, 448, 470, 481, 483, 484, 486, 553, 584, 596, 605.
- Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 288-39, 248, 296, 298, 300, 312, 329, 330, 331, 332, 351.
- Land Revenue (Amendment) Bill. The United Provinces—. Vol. V, 487-488.
- Legislative Chambers (Members' Emoluments) Bill. The United Provinces—. Vol. V, 605.
- Maternity Benefit Bill. The United Provinces—. Vol. V, 606.
- Provincial Excise Board. Discussion on the—. Vol. V, 489.
- Reference to the demise of the daughter-in-law of the Hon'ble the Minister of Justice. Vol. V, 809.
- Stamp (Amendment) Bill. The United Provinces—. Vol. V, 606.
- Trade Disputes Bill. The United Provinces—. Vol. V, 606.

Director of Industries—

- Question *re* the advertisement of the post of the—. Vol. V, 685.

Discharge—

- Question *re*—from service of Mr. Daya Prasad, Secretary, Municipal Board, Atrauli. Vol. V, 167-68.
- Question *re*—of Pandit Krishna Nand Shastri. Vol. V, 158.

Discussion—

- of demands for grants—Administration of Justice— Vol. V, 672-727, 768-809.
- of demands for grants—Capital Outlay on Irrigation and Hydro-Electric works—. Vol. V, 368-369.
- of demands for grants—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment—. Vol. V, 352-368.
- of demands for grants—Civil Works—. Vol. V, 811-851.

Discussion—(concluded)

- of demands for grants—Education—. Vol. V, 84-89.
- of demands for grants—Famine Relief. Vol. V, 122-127.
- of demands for grants—Forests. Vol. V, 636-672.
- of demands for grants—General Administration. Vol. V, 415-486, 512-605.
- of demands for grants—grant-in-aid of civil works. Vol. V, 110-121.
- of demands for grants—Industries and Aviation—. Vol. V, 92-110.
- of demands for grants—Irrigation works met from Revenue—. Vol. V, 172-248, 294-351.
- of demands for grants—Jails and Convict Settlements—. Vol. V, 396-415.
- of demands for grants—Miscellaneous—. Vol. V, 110.
- of demands for grants—Scientific departments—. Vol. V, 92.
- of demands for grants—Works Outlay (improvements on communications financed from Central Road Development Account)—. Vol. V, 851-853.

Dismissal—

- Question *re*—of Babu Rameshwar Sahai of the Education Department of Benares Municipal Board. Vol. V, 623.

Distribution—

- Question *re*—of wheat seed in the district of Budaun—. Vol. V, 495.

District Magistrate, Hardoi—

- Question *re* the help given to Kunwar Shyam Kumar Singh in his election campaign by—. Vol. V, 635.

Drugs and medicines—

- Question *re* rules for the registration of—. Vol. V, 271.

**Durga Narayan Singh, Major Raja—
(See Questions and Answers).**

E

Educational Institutions—

- Questions *re* authority to Members of the Legislature to visit—. Vol. V, 391.

Election—

Question *re* candidates disqualified for
—to the United Provinces Legisla-
tures. Vol. V, 133-43.

Question *re* the help given by the Dis-
trict Magistrate, Hardoi, to Kunwar
Shiam Kumar Singh in his Assembly
—campaign. Vol. V, 635.

Estates—

Question *re* the management of certain
—in Basti District. Vol. V, 111.

Excise Board—

Provincial—Election of four members
on the—. Vol. V, 489.

Excise Act—

Question *re* punishments under the
United Provinces—. Vol. V, 752.

Excise Commissioners, Assistant—

Question *re* Muslims in the cadre of
—. Vol. V, 703.

Excise shops—

Question *re* auction system for licences
for—. Vol. V, 759.

Excise staff—

Question *re* the proposed changes in the
—to enforce prohibition—. Vol.
V, 753.

Extensions—

Question *re*—granted by the District
Judge, Allahabad—. Vol. V, 143.

F

Failure—

Question *re*—of kharif crops in certain
tahsils of the Agra District—. Vol.
V, 505.

Fasih-ud-din, Khan Bahadur Maulvi—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol.
V, 624, 771.

Discussion of demands for grants—
Education—. Vol. V, 61-62.

Discussion of demands for grants—
Forest—. Vol. V, 672.

Discussion of demands for grants—
General Administration—. Vol. V,
470—473, 479, 484—486, 521—523.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue
—. Vol. V, 174—176, 180, 294-95.

Fire—

Question *re* the damage by hailstorm
and—to some of the villages of tah-
sil Bareilly. Vol. V, 632.

Fixation—

Question *re*—of price for the sale of
sugarcane to Sugar Factories.
Vol. V, 499.

Floods—

Question *re* prevention of—in the
Gonda District. Vol. V, 391.

Flying Clubs—

Question *re* the number of Government
nominees trained by the—of Luck-
now and Cawnpore. Vol. V, 230.

Fodder—

Question *re* special—storage and
—for fodder operations. Vol.

Forests—

Question *re* Government—in Cawnpore
Division—. Vol. V, 437.

Question *re* gradation of—. Vol. V,
453.

Question *re* the rights and privileges of
the inhabitants of Jajpur-Bawana
Government—. Vol. V, 453.

Freeships—

Question *re* applications for half and
full—in Government Schools and
Colleges. Vol. V, 153-59.

Fuel—

Question *re* Nxt Door—Scheme—.
Vol. V, 233.

G

Gajadhar Prasad, Shri—

(See Questions and Answers.)

Ghulam Hasan, Mr.—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
601, 700, 701, 702, 703.

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 34-37, 42-43, 44.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 554—
557, 559-61, 563.

Statement *re* Dr. R. K. Mukerji of the
Lucknow University. Vol. V, 84.

Glass Industry—

Question *re* the utilization of the provi-
sion for the development of—in the
budget for 1937-38. Vol. V, 273.

Government, Members of the—. Vol.
V.

Government Central Textile Institute—

Question *re*—. Vol. V, 633.

Government Officials—

Question *re* revision of pay of—. Vol.
V, 504.

Government of India Act—

Question *re* the regulation framed by
His Excellency under section 206 of
the—. Vol. V, 626.

Government Post—

Question *re*—held by Data Ram,
Member of the District Board, Saharanpur. Vol. V, 446.

Government, Previous—

Question *re* money spent in Rural Development by the—. Vol. V, 501

Government reports—

Complaint *re* non-supply of— to Members Vol. V, 171.

Govind Ballabh Pant. The Hon'ble Shri—
(*See* under Premier).

Govind Chandra, Rai—

Discussion on the United Provinces
Land Revenue (Amendment) Bill.
Vol. V, 487.

Govind Malaviya, Shri—

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 39—43.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V,
10—6.

Grants—

Question *re*—given by Government for
industrial purposes. Vol. V, 271.

Question *re* manner of utilization of—
for wells in rural areas and for anti-
malaria operations. Vol. V, 278.

Question *re* recurring and non-recurring
—to farms manufacturing papain
in the United Provinces. Vol. V, 271.

Gur Industry—

Question *re* the utilization of the provi-
sion for the development of—in the
budget for 1937-38. Vol. V, 279.

H

Habibullah, Shaikh Muhammad—

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 62, 63, 64.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 448,
529, 595, 596.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from revenue.
Vol. V, 179, 306-7, 308.

Haider Husain, Chaudhri—

(*See* Questions and Answers.)

Hailstorm and fire—

Question *re* the damage by—to some
of the villages of tahsil Bareilly. Vol.
V, 632.

Hand-spun and hand-woven cloth—

Question *re* the utilization of the provi-
sion for the development of—in the
budget for 1937-38. Vol. V, 279.

**Harcourt Butler Technological Institute,
Cawnpore—**

Advisory Committee of the—. Election
of a member to serve on the— Vol.
V, 489, 856-57.

Har Govind Pant, Shri—

Discussion of demands for grants—
Civil works. Vol. V, 813, 826.

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 655, 658, 668.

(*See* Questions and Answers.)

Harish Chandra Bajpai, Shri—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 446,
537, 592, 593, 594, 595.

Discussion of demands for grants—
Irrigation works met from Revenue
Vol. V, 206, 239, 328.

Discussion on the United Provinces
Land Revenue (Amendment) Bill.
Vol. V, 487.

Replies given by Government to ques-
tions. Notice of a motion of adjourn-
ment to discuss certain—. Vol. V,
30-31.

Speeches during out motions on the
budget. Question as to fixing a time-
limit for—. Vol. V, 32-33.

(*See* Questions and Answers.)

Harnath Prasad, Shri—

(*See* Questions and Answers.)

Har Prasad Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
677, 693.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 97-
98.

Hasan Ali Khan, Syed—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
672, 689, 768-69, 772.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 312, 319.

Discussion of demands for grants—
Jails and Convict Settlements. Vol.
V, 405-6 and 411.

Head Assistants—

Question *re* appointment of—to Com-
missioners. Vol. V, 154—156.

Head Masters—

Question re complaints against the — of the Ait High School, Patalgarh Vol. V, 159.

Question re the difference in educational qualifications of — of Vernacular Middle Schools under the District Boards and of the — of Government Model Schools. Vol. V, 277.

Hide Industry—

Question re the utilization of the provision for the development of raw — in the budget for 1937-38. Vol. V, 279.

High School Examination—

Question re inclusion of Weaving and Spinning in the curriculum of the —. Vol. V, 392.

Hilly Tracts—

Question re rural development in the — of the Province. Vol. V, 490.

Holidays—

Announcement regarding Saturdays to be observed as — in the House in future. Vol. V, 396.

Hoti Lal Agarwal, Shri—

Discussion on demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 704, 705.

Husain Zaheer, Dr. Syed—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 431.

Discussion of demands for grants—Industries and Aviation. Vol. V, 103.

Hydro-electric Scheme—

Question re introduction of tube-well or — to Bah and Kheragarh tahsils. Vol. V, 503.

Question re recruitment of depressed classes in the —. Vol. V, 636.

Hydro-electric Department—

Question re works done in the —. Vol. V, 626.

Imtiaz Ahmad, Khan Bahadur Shaikh Muhammad—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 518—20.

Indra Deo Tripathi, Shri—

Discussion of demands for grants—Civil Works. Vol. V, 819-20.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 246-47.

Industries—

Question re the advertisement for the post of the Director of —. Vol. V, 135.

Inspection Houses—

Question re — in the vicinity of cities Vol. V, 103-50.

Inspector of Schools Meerut Division—

Question re the transfer of the Assistant —. Vol. V, 222.

Inspectors—

Question re — of Government Offices Vol. V, 393.

Introduction—

Question re — of the scheme of electric Schemes to P. L. and Kheragarh tahsils. Vol. V, 503.

Irregularities—

Question re — of the Head Master, M. L. High School, F. Bahad. Vol. V, 137.

Irrigation Branch—

Question re clerks in the —. Vol. V, 103-50.

Irrigation Department—

Question re works done in the —. Vol. V, 626.

Ishwar Saran, Shri—

(See Questions and Answers).

J

Jafar Hasan Khan, Chaudhri—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 774—51, 754—52.

Jagmohan Singh Negi, Shri—

Discussion of demands for grants—Civil Works. Vol. V, 816.

Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 639.

Discussion of demands for grants—Grant-in-aid of Civil Works. Vol. V, 118—120.

Jagannath Bakhsh Singh, Raja—

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 36-37, 52—54.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 432, 590—92.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 179-80, 185—189, 307, 319, 320, 321, 328.

INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY

Jagannath Bakhsh Singh, Raja—
(concluded).

Land Revenue (Amendment) Bill. The United Provinces—. Vol. V, 487, 856.

Speeches during out motions on the Budget. Question as to fixing a time-limit for—. Vol. V, 92.

Jagannath Prasad Agarwal, Shri—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 800—802.

Jagan Prasad Rawat, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 461-62.

Discussion of demands for grants—Jails and Convict Settlements. Vol. V, 408—405.

(See Questions and Answers).

Jamshed Ali Khan, Captain Nawab Muhammad—

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 65-66, 79—82, 88-89.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 597—601, 603-04.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 201—204.

Jata Shankar Shukla, Shri—

(See Questions and Answers).

Jiva Lal Duvedi, Shri—

(See Questions and Answers).

K

Kallas Nath Katju, the Hon'ble Dr.—

(See under Minister of Justice).

Karim-ur-Raza Khan, Mr.—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 792—95, 809.

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 44—48, 58, 61.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 181—185, 912—918, 929.

Ka hi Vidyapith—

Question *re* recognition : of degrees of—, Benares. Vol. V, 147.

Keshava Chandra Singh Chaudhri, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 515—17.

(See Questions and Answers).

Keshav Gupta, Shri—

Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Cawnpore. Election of a member to the. Vol. V, 856.

Khaliq-uz-zaman, Chaudhri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 482.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 180.

Reference to the demise of the daughter-in-law of the Hon'ble the Minister of Justice. Vol. V, 809.

Kharif Crops, failure of—

Question *re*—in certain tahsils of the Agra District. Vol. V, 505.

Khub Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 467—470.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 803—311.

(See Questions and Answers).

Khushi Ram, Shri—

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 177, 239—245, 328.

Krishna Chandra, Shri—

(See Questions and Answers).

Krishna Lila—

Question *re*—procession in Deoband. Vol. V, 148.

Kurk-Amin—

Question *re* complaints against—of tahsil Bareilly about the realization of taqavi. Vol. V, 682.

L

Labour welfare work—

Question *re* the utilization of the provision for—in the Budget for 1937-38. Vol. V, 279.

Lakhan Das, Shri—

(See Questions and Answers).

Land Revenue—

Question *re* the amount of—paid by Muslim and by non-Muslim zamindars in the province. Vol. V, 398.

Language—

Question *re* letter from Syt. Krishnadev Prasad Gaur, Benares, regarding adoption of a—in the courts of the province. Vol. V, 510.

INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY

1

Leave—

Question re—admissible to District Board teachers during their deputa- tion to Model Schools. Vol. V, 277.

Lepers—

Question re the problem of—in the province Vol. V, 243.

Letter—

Question re—from Syt. Krishnadev Prasad Gaur, Benares, regarding adop- tion of a language in the courts of the Province. Vol. V, 510.

Liaquat Ali Khan, Nawabzada Muhammad—

Discussion of demands for grants— Education. Vol. V, 78.

Discussion of demands for grants— General Administration. Vol. V, 442, 460—462.

Discussion of demands for grants—Irriga- tion Works met from Revenue. Vol. V, 206, 221—227, 247, 223—32

Discussion on the United Provinces Land Revenue (Amendment) Bill. Vol. V, 493.

Libraries—

Question re grant provided for rural — Vol. V, 234.

List—

Alphabetical—of members with their constituencies. Vol. V. VII—XII.

Local Questions—

AGRA—

Managing body of the Brahman School, —. Vol. V, 153.

ALLAHABAD—

Annual Report of Naini Agricultural Institute,—. Vol. V, 278.

Extensions granted by the District Judge,—. Vol. V, 140.

BAHRAICH DISTRICT—

Settlement in—. Vol. V, 150—54.

BANDA DISTRICT—

Order circulated to depressed class su- pervisors in the—. Vol. V, 168.

BAREILLY—

Settlement officer of—. Vol. V, 638.

BAREILLY TAHSIL—

Complaints against a Kurk-Amin of — about realization of taqavi. Vol. V, 632.

Damage by hailstorm and fire to some of the villages of —. Vol. V, 632.

BASTI DISTRICT—

Management of certain estates in Basti District. Vol. V, 622.

Local Questions—Continued

BENARES—

Advertisement for the post of the Prin- cipal of the Government Central Weaving Institute,—. Vol. V, 244, 630

Recognition of degrees of Kashyap Bra- hmins,—. Vol. V, 147.

BENARES DIVISION—

Selection of depressed classes re seats in the—. Vol. V, —.

BENARES MUNICIPAL BOARD—

Dismissal of Babu Rameshwar Sahai of the Education Department of the—. Vol. V, 653.

BULANDSHAHAR—

Case—Musammatt Ram Dyan V. Brahma Yoganand in the court of the Magistrate of—. Vol. V, —.

CANNORE—

Income derived from a house in Cannore for a temple,—. Vol. V, 70.

Number of Government nominees to the Flying Club,—. Vol. V, 230.

Prohibition in—. Vol. V, 70.

Strike committee appointed by the Gov- ernment. Vol. V, 1—7.

CHAKRATA DISTRICT—

Government forest in—. Vol. V, 237.

CHENAB—

Reformatory School at—. Vol. V, 73

DEOBAND—

Krishna Lila procession in—. Vol. V, 149.

ETAH DISTRICT—

Prohibition in—. Vol. V, 70.

Revenue derived from duty on liquor and foreign spirit in—. Vol. V, 70.

FYZABAD, M. L. HIGH SCHOOL—

Irregularities by the Headmaster of—. Vol. V, 157-58.

GONDA—

Prevention of floods in the—District. Vol. V, 392.

Want of waiting room and mess facilities at the—Station. Vol. V, 154

GULAOCHI RIOT CASE—

Prisoners of the—. Vol. V, 633.

HARDOI—

Help given by the District Magistrate, —to Kunwar Shiam Kumar Singh, in his election campaign. Vol. V, 635.

Local Questions—(concluded)

HARDWAR—

——Sewage scheme. Vol. V, 235.

Unsatisfactory arrangements for 3rd class passengers in the——railway station. Vol. V, 750.

JAUNSAI BAWAR—

Restrictions on the inhabitants of——with regard to selling and felling trees in private forests. Vol. V, 238.

Rights and privileges of the inhabitants of——in Government forests. Vol. V, 238.

JHANSI DISTRICT—

Names of newspapers published in the——which were not previously receiving notices, etc. Vol. V, 264.

JARHARA VILLAGE, TAHSIL BAREILLY—

Overflooding of river Ram Ganga in——. Vol. V, 632.

LUCKNOW—

Allowances paid to the Civil Surgeon,——. Vol. V, 620.

MAINPURI DISTRICT—

Prohibition in——. Vol. V, 756.

Revenue derived from country liquor and foreign spirit in——. Vol. V, 757.

MEERUT DISTRICT—

State tube-wells in the——. Vol. V, 160.
Vernacular Middle Schools in——. Vol. V, 150.

MEERUT DISTRICT BOARD—

Chairman, Education Committee——. Vol. V, 150.

MEERUT DIVISION—

Transfer of the Assistant Inspector of Schools,——. Vol. V, 621.

PARTABGARH—

Complaints against the Headmaster of the Ajit High School,——. Vol. V, 159.

ROORKEE—

Civil Engineering College,——. Vol. V, 149-50.

SAHARANPUR—

Science classes in the Kashi Ram High School,——. Vol. V, 148.

UNAO DISTRICT—

With holding the payment of rents by tenants of certain villages in the——. Vol. V, 140-42.

ZAHIDABAD GORA KHUR—

Situation at——during Bakr-Id. Vol. V, 500.

Local Self-Government—

Question re——Expert Committee. Vol. V, 751.

M

Magistracies—

Question re conferment of life——. Vol. V, 268.

Mahabir Jute Mills, Sahjanwa—

Question re strike in the——. Vol. V, 511.

Mahabir Tyagi, Shri—

Complaint regarding non-supply of Government reports to Members. Vol. V, 171.

Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 649, 651.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 481-484.

(See Questions and Answers).

Maharaj Singh, Kunwar Sir—

Announcement regarding Saturdays to be observed as holidays in the House in future. Vol. V, 396.

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 633, 638, 793-800, 805-06.

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 35-36, 44.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 436-438, 445, 458, 545-46, 547.

Discussion of demands for grants—Jails and Convict Settlements. Vol. V, 396, 406-410.

Reference to the demise of the daughter-in-law of the Hon'ble the Minister of Justice. Vol. V, 809.

Manak Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 440-442.

Managing body—

Question regarding——of the Brahman School, Agra. Vol. V, 158.

Management—

Question re the——of certain estates in the Basti District. Vol. V, 622.

Mangat Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 678-79.

Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 637.

(See Questions and Answers).

Manik Chand, Dr —

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 473-475.

Manni Lal Pandey, Shri—

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 64.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 347.

Trade Disputes Conciliation Bill. Vol.
V, 558.

Medical Officers of Health—

Question re control of Municipal Chair-
men over—. Vol. V, 754

Members—

Alphabetical list of—with their consti-
tuencies. Vol. V, VII—XII.

Medical Relief—

Question re—in rural areas. Vol. V,
277.

Minister of Communications, The Hon'ble the—

Discussion of demands for grants—
Capital outlay on Irrigation and
Hydro-electric Works. Vol. V, 305.

Discussion of demands for grants—
Charges on Irrigation and Hydro-
electric Establishment. Vol. V, 352,
353—357, 358, 361, 365 366, 367.
368.

Discussion of demands for grants—
Civil Works, Vol. V, 811, 843, 826,
830, 841, 843, 850, 851.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
579-582.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 172, 174, 176, 179, 181, 206
—221, 320, 321, 322, 323, 326, 327,
328, 343, 344, 348—351.

Discussion of demands for grants—
Works Outlay (Improvements on
communications financed from Cen-
tral Road Development Account).
Vol. V, 851- 853.

Trade Disputes Conciliation Bill. The
United Provinces—. Vol. V, 857-
58.

Minister of Education, The Hon'ble the—

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 43, 44, 59—61,
64, 87, 88, 89.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
559-560.

**Minister of Education, The Hon'ble the—
(continued)**

Discussion of demands for grants—
Scientific Departments. Vol. V, 12.

Statement regarding Dr. B. K. Mukerji
of the Lucknow University—.
Vol. V, 23-24

Minister of Justice, The Hon'ble the—

Advisory Committee of the Harcourt
Butterfield Institute. Crown-
—, 4.

Court Fees Amendment Bill. The
United Provinces—. Vol. V, 20.

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
770-771, 774, 781-782, 782-783 784,
785, 786-787, 802—803, 809—810.

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 774, 782, 783,
785, 786, 787, 788, 789, 790,
791, 792, 793, 794.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
462, 552.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 94,
95, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 107, 109, 110.

Discussion of demands for grants—
Miscellaneous. Vol. V, 110.

Discussion on the Provincial Excise
Board. Vol. V, 450.

Legislative Chambers (Members'
Emoluments) Bill. The United Pro-
vinces—. Vol. V, 605.

Maternity Benefit Bill. The United
Provinces—. Vol. V, 606.

Reference to the demise of the daughter-
in law of the Hon'ble the Minister of
Justice. Vol. V, 504.

Stamp (Amendment) Bill. The United
Provinces—. Vol. V, 605-6.

Trade Disputes Bill. The United
Provinces—. Vol. V, 606.

**Minister of Local Self-Government, The
Hon'ble the—**

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 420,
428, 473.

Discussion of demands for grants—
Grant-in-aid of Civil Works. Vol.
V, 110, 120, 121.

Minister of Revenue, The Hon'ble the—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 428,
479 and 484.

12 INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY

Minister of Revenue, The Hon'ble the— (concluded)

Discussion of demands for grants—
Jails and Convict Settlements. Vol.
V, 396, 406.

Discussion on the United Provinces
Land Revenue (Amendment) Bill.
Vol. V, 488.

Reference to the demise of the daughter-
in-law of the Hon'ble the Minister of
Justice. Vol. V, 809.

Mohan Lal Gautam, Shri—

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 85, 87.

Discussion of demands for grants—
Famine Relief. Vol. V, 123, 125.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
128—126, 443, 553, 555, 556, 557, 584,
585—590, 596.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 227—233, 329-30.

Model Schools —

Question re the number of teachers
in—who have passed the Rural
Knowledge Examination. Vol. V,
276.

Money—

Question re—spent in Rural Deve-
lopment by the previous Government.
Vol. V, 501.

Mubashir Husain Kidwai, Mr.—

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V,
102, 104.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 199—201.

(See Questions and Answers).

Muhammad Adil Abbasi, Qazi—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
769, 786-87, 788.

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 829-30.

Discussion of demands for grants—
Education. Vol. V, 87—89, 71—77.

Muhammad Adil Abbasi, Qazi—(conclud- ed)

Discussion of demands for grants—
Famine Relief. Vol. V, 122, 126.
27

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 93.

Replies given by Government to ques-
tions. Notice of a motion of ad-
journment to discuss certain—Vol.
V, 80-81.

Muhammad Athar, Mr.—

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 92.

Muhammad Ibrahim, The Hon'ble Hafiz—

(See under Minister of Communica-
tions).

Muhammad Ishaq Khan, Mr.—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 415
—417, 437, 445, 475-76, 478-79,
482, 529, 533, 534, 535, 536, 537, 539,
545, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553,
554, 597.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V,
98-99, 101-102.

Replies given by Government to certain
questions Motion for adjournment
to discuss certain —. Vol. V, 90-91.

(See Questions and Answers).

Muhammad Ismail Khan, Mr.—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
446.

Muhammad Raza Khan, Khan Bahadur—

Discussion of demands for grants—
Charges on Irrigation and Hydro-
electric Establishment. Vol. V, 332,
353, 357, 358.

Muhammad Yusuf, Nawab Sir—

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 643.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
426, 427—430, 552—54, 597.

Discussion of demands for grants—
Jails and Convict Settlements. Vol.
V, 410-411.

Mukerji, Dr. Bishwanath—

(See Questions and Answers).

Munfalt Ali, Maulvi—

(See Questions and Answers).

Municipal Board—

Question *re* the dismissal of Babu Rameshwar Sahai of the Education Department of Benares—, Vol. V, 628.

Municipal Boards—

Question *re* the control of Chairmen of—over Medical Officers of Health, Vol. V, 754.

Murder—

Question *re* complaints by one Suraj Bali of Rae Bareilly District regarding—of his brother Jhallo. Vol. V, 538.

Muslim Candidates—

Question *re*—for the posts of organizers in the Rural Development, Vol. V, 763.

Muslim Head Masters—

Question *re* appointments of—in Vernacular Middle Schools in Meerut District Vol. V, 150.

Muslims—

Question *re*—in the cadre of Assistant Excise Commissioners. Vol. V, 773.

N

Nafisul Hasan, Mr.—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 703, 707.

Naik Girls' Protection Act—

Question *re* Advisory Committee under the—, Vol. V, 169–71.

Narayan Prasad Asthana, Dr.—

(See under Advocate General).

Newspapers—

Question *re* names of—published in the Jhansi District which were not previously receiving notice, etc. Vol. V, 264.

Question *re* removal of ban on certain—in respect of notifications and court notices. Vol. V, 261.

O

Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur Haji Muhammad—

Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Cawnpore. Vol. V, 856.

Obaidur Rahman Khan, Khan Bahadur Haji Muhammad—(concluded).

Statement regarding course of business during the rest of the session Vol. V, 870.

Trade Disputes Conciliation Bill, The United Provinces—, Vol. V, 871.

Office—

Question *re* sex discrimination in holding—, Vol. V, 27.

Officers—

—of the Ass. of M. T. S. V.

Orderlies and peons—

Question *re* scale of pay of—of the Secretariat. Vol. V, 99.

Organizers—

Question *re* Muslim candidates for the posts of—, Vol. V, 763.

Question *re*—Rural Development Department Vol. V, 763.

Overseers—

Question *re* temporary—Vol. V, 170.

P

Papain—

Question *re* manufacture of—in the United Provinces. Vol. V, 270.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Minister of Revenue—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 423, 540–41, 562–76, 577, 578, 601–53, 704.

Discussion of demands for grants—Jails and Convict Settlements. Vol. V, 408, 410.

Land Revenue (Amendment) Bill, The United Provinces—, Vol. V, 450, 555–56.

Parliamentary Secretary to the Hon'ble the Premier—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 547, 548, 549, 550.

Patwaris—

Question *re* the number of Muslim and non-Muslim—in the province districtwise. Vol. V, 393.

Patwaris' papers—

Question *re* defects in—, Vol. V, 625.

Pay, payment of—

Question *re*—, etc. to officials of Rural Development Department. Vol. V, 498.

Pay, revision of—

Question *re*—of Government officials. Vol. V, 504.

Pay, scale of—

Question *re*—of certain Vernacular Teachers. Vol. V, 107.

Question *re*—of constables in the Police Department. Vol. V, 504.

Question *re*—of orderlies and peons of the Secretariat. Vol. V, 503.

Payment—

Question *re*—of pay, etc. to officials of Rural Development Department. Vol. V, 198.

Payment of rents—

Question *re* withholding the—by tenants of certain villages in the Unao District. Vol. V, 140—42.

Pensions—

Question *re*—for distinguished and meritorious services and political consideration. Vol. V, 283.

Period—

Question *re*—for which tahsildars are allowed to stay in a division. Vol. V, 497.

Personal Questions—

GATA RAM—

Government post held by—a member of the District Board, Saharanpur. Vol. V, 486.

DAYA PRASAD BAJJAL, MR.—

Secretary, Municipal Board, Atrauli. Vol. V, 167.

GANESH CHANDRA—

Question *re* complaints filed by—and Putto Lal of Mainpuri District against a sub-inspector and certain prosecution witnesses. Vol. V, 511.

HERBERT, MR.—

Retirement of—, Conservator of the Kumaun Circle. Vol. V, 497.

HIBARAM, MR.—

Selection of—as depressed class organizer. Vol. V, 758.

JHALLO—

Complaints by one Suraj Bali of Rae Bareilly District regarding murder of his brother—. Vol. V, 508.

KRISHNA SHASTRI, PANDIT—

Discharge of—, Vol. V, 158.

PALIWAL, MR. S. K. D.—

Resignation tendered by—. Vol. V, 500.

PUTTO LAL—

Question *re* complaints filed by Ganesh Chandra and—of Mainpuri District against a sub-inspector and certain prosecution witnesses. Vol. V, 511.

Personal Questions—(concluded)

QASIM ALI—

Appointment of—at Hapur Stores. Vol. V, 394.

Dismissal of—mali of Meerut Seeds Stores. Vol. V, 394.

RAGHUBIR SINGH—

Supply of sugarcane seeds to one—of Meerut. Vol. V, 395.

RAMESHWAR SAHAI, BABU—

Dismissal of—of the Education Department of Benares Municipal Board. Vol. V, 623.

SHIAM KUMAR SINGH, KUNWAR—

Question *re* the help given by the District Magistrate of Hardoi to—in his election campaign. Vol. V, 635.

SHIVAMANGAL PRASAD—

Selection of—as depressed class organizer. Vol. V, 753.

SUNDERSON, MR. K.—

Transfer of—from the district of Saharanpur. Vol. V, 594.

Phool Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 288-39, 296—298, 298—301.

(See Questions and Answers).

Plague—

Question *re* cases of—in the United Provinces. Vol. V, 751.

Portraits—

Question *re* the supply of—of Their Majesties to Government offices and buildings. Vol. V, 284.

Police Department—

Question *re* scale of pay of constables in the—. Vol. V, 504.

Post—

Question *re*—of Rural Development Officer. Vol. V, 766.

Posting—

Question *re* the—of deputy collectors in a certain district. Vol. V, 683.

Posts—

Question *re*—of Deputy Director of Publicity. Vol. V, 764.

Prayag Dhwaaj Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—Famine Relief. Vol. V, 125-26.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 246.

Premier, The Hon'ble the—

Discussion of demands for grants—
Famine Relief. Vol. V, 121, 126.

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 630, 643, 651, 654,
657, 663.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 415
440, 453, 459, 461, 476, 477—481, 520,
531—533, 534, 535, 537, 541—543, 554,
555, 561, 562, 577, 578.

Land Revenue (Amendment Bill) The
United Provinces— Vol. V, 433.

Replies given by Government to rest in
questions. Motion for adjournment to
discuss certain— Vol. V, 90, 91.

Statement regarding course of business
during the rest of the session— Vol. V,
558-559.

Statement regarding Dr. R. K. Mukerji
of the Lucknow University— Vol.
V, 34.

Price, Fixation of—

Question re— for the sale of sugarcane
to Sugar Factories. Vol. V, 490.

Principal, Central Weaving Institute, Benares—

Question re the advertisement of the post
of— Vol. V, 635.

Prisoners—

Question re the— of Gulaothi riot case.
Vol. V, 680.

Prithivi Raj Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 528,
529, 530.

(See Questions and Answers).

Prohibition—

Question re—in Cawnpore. Vol. V,
758.

Question re—in Etah and Mainpuri
Districts. Vol. V, 756.

Provident Fund—

Question re—contribution to District
Board Teachers on deputation to
Model Schools. Vol. V, 276.

Provincial Rural Development Board—

Question re the number of the members
of the—as constituted at present.
Vol. V, 395.

Question re the number of non-official
members in—who are M. L. As. and
M. L. C's. Vol. V, 395.

Question re the number of officials and
non-officials in— Vol. V, 395.

Public Health Department—

Question re the distribution of quinine
by the— Vol. V, 644.

Public Information—

Question re the appointments to the
post of Deputy Director of—
Vol. V, 627.

Publicity, Deputy Director of—

Question re posts of— Vol. V, 74.

Purushottam Das Tandon The Hon'ble
Shri—

See under Education.

Q

Qualifications—

Question re the eligibility of—
members of the Legislative Assembly
under the new Bill— Government
of India— Vol. V, 627.

Questions and Answers—

Answer re— S—

Appointments to the post of
Director of Public Information.
Vol. V, 627.

Constitution of the District Rural
Development Committee. Vol. V, 624.

Distribution of quinine by the Public
Health Department. Vol. V, 625.

Education of Agriculturists in Modern
Methods of Agriculture. Vol. V,
623.

Problem of lepers in the province. Vol.
V, 629.

AZIZ AHMAD KHAN, MAJLIS—

Non-supply of water to trains in public
on the stations of Roha and
Kumaun Railway. Vol. V, 627.

BADAN SINGH, SHRI—

Post of Head Assistant to Commissioner.
Vol. V, 154.

BHAGWAT NARAIAN BHARGAVA, SHRI—

Action taken by Government on the
recommendation of the Sanra com-
mittee about unemployment amongst
the members of the Bar. Vol. V, 246.

Annual Report of Naini Agricultural
Institute, Allahabad. Vol. V, 275.

Applications for half and full free-
ships in Government Schools and Colleges.
Vol. V, 158—59.

Appointments and promotions in the
Secretariat. Vol. V, 160.

Arrangement made by the Government
for analysing the biological and phar-
macological products, etc. imported
into or manufactured in the United
Provinces. Vol. V, 271.

Compulsory retirement of Government
and Local Bodies' Servants. Vol. V,
265.

Questions and Answers—(continued)

BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA, SHRI—
(continued)

- Conferment of life magistracies. Vol. V, 268.
- Deputation of District Board Teachers to Model Schools. Vol. V, 275.
- Difference in qualifications of head-masters of Vernacular Middle Schools under the District Boards and the head teachers of Government Model Schools. Vol. V, 277.
- Educational qualifications for the vernacular teachers of Government High, Normal and Model Schools. Vol. V, 274.
- Eligibility of head teachers of Government Model Schools for the post of a Sub-Deputy Inspector of Schools. Vol. V, 277.
- Expenditure for medical relief in rural areas. Vol. V, 277.
- Expenditure under "Grants for wells in rural areas" and for anti-malaria operations. Vol. V, 278.
- Extension of service of Government servants, etc. in various districts. Vol. V, 265.
- Functions of the Bureau of Statistics and Economic Research. Vol. V, 281.
- Government nominees trained by the Flying Clubs of Lucknow and Cawnpore. Vol. V, 280.
- Grants given by Government for industrial purposes. Vol. V, 271.
- Grant provided for rural libraries. Vol. V, 284.
- Grants to private practitioners in rural areas. Vol. V, 278.
- Interchangeability of teachers of Government High, Normal and Model Schools. Vol. V, 279.
- Leave to District Board Teachers on deputation to Model Schools during the period of deputation. Vol. V, 276.
- Names of firms or farms manufacturing papain in the United Provinces. Vol. V, 270.
- Names of newspapers in the Jhansi District that were not previously receiving notices, etc. and the number of court notices, etc. given to each during the last six months. Vol. V, 264.
- Number and nature of cases of corruption investigated by or through the Anti-Corruption Officer. Vol. V, 285.
- Number of Government Model Schools and the number of teachers employed there. Vol. V, 273.

Questions and Answers—(continued)

BHAGWAT NARAYAN BHARGAVA, SHRI—
(concluded)

- Number of life magistracies in each division conferred during the last six months. Vol. V, 268.
  - Number of teachers in Model Schools who have passed Rural Knowledge Examination. Vol. V, 276.
  - Pay of teachers in Model Schools and District Board Schools. Vol. V, 277.
  - Pensions for distinguished and meritorious services and political consideration. Vol. V, 283.
  - Percentage of moisture, etc. of papain manufactured and the name of analysts who examined them. Vol. V, 270.
  - Permanent transfer of teachers serving in the Government Model Schools to Government High and Normal Schools. Vol. V, 275.
  - Posting of teachers of Government Model Schools as Rural Knowledge teachers in Government Normal Schools. Vol. V, 276.
  - Presidents of District Board Teachers' Conferences. Vol. V, 272.
  - Provident Fund contribution to District Board Teachers during their deputation to Model Schools. Vol. V, 276.
  - Recurring and non-recurring grants given to each of the farms since their establishment. Vol. V, 271.
  - Reduction in the scheduled rates for roads, buildings and bridges. Vol. V, 282.
  - Removal of ban on certain newspapers in respect of notifications and court notices. Vol. V, 264.
  - Rules regarding registration of patent drugs and medicines. Vol. V, 271.
  - Rules regarding the licensing of the sale of drugs, etc. Vol. V, 272.
  - Sex disqualifications for holding offices. Vol. V, 267.
  - Special fodder scarcity and forest hay fodder operations. Vol. V, 282.
  - Statistical returns prepared by the Roman Catholic Authorities. Vol. V, 281.
  - Supply of portraits of Their Majesties for Government offices and buildings. Vol. V, 284.
  - Time-scale of pay to Government teaching staff. Vol. V, 278.
  - Unemployment among the members of the Bar. Vol. V, 266.
  - Utilization of certain provisions in the Budget for 1937-38. Vol. V, 279.
- BIRESHWAR SINGH CHAUDHRI, SHRI—**
Investigation of corruption cases. Vol. V, 142.

Questions and Answers—(continued)

BIRESHWAR SINGH CHAUDHRI, SHRI—
(continued.)

Right of members of Legislature to inquire about public matters from Government departments. Vol. V, 142-43.

CHANDRA BHANT GUPTA, SHRI—

Advertisement of the post of Principal, Central Weaving Institute, Benares, and Director of Industries. Vol. V, 635.

Clerks in the Irrigation Branch. Vol. V, 135-36.

Government Central Textile Institute. Vol. V, 683.

GAJADHAR PRASAD, SHRI—

Depressed class organizers. Vol. V, 753.

HAR GOVIND PANT, SHRI—

Advisory Committee under the Nank Girls' Protection Act. Vol. V, 160.

HARISH CHANDRA BAJPAI, SHRI—

Dismissal of Babu Rameshwar Sahai of the Education Department of Benares Municipal Board. Vol. V, 623.

HARNATH PRASAD, SHRI—

Recruitment of depressed classes in Hydro-electric Scheme. Vol. V, 636.

ISHWAR SARAN, SHRI—

Advertisement for the post of the Principal of the Government Central Weaving Institute, Benares. Vol. V, 392.

Arrangements for the teaching of spinning and weaving in Government and aided schools. Vol. V, 392.

Authority to Members of the Legislature to visit Educational Institutions. Vol. V, 391.

Inclusion of weaving and spinning in the curriculum of the High School Examination. Vol. V, 392.

Prevention of floods in the Gonda District. Vol. V, 392.

Inspectors of Government Offices. Vol. V, 393.

Recommendation of the Public Service Commission regarding the filling up of the post of the Principal, Government Central Weaving Institute, Benares. Vol. V, 392.

JAGAN PRASAD RAWAT, SHRI—

Assistant Rural Development Officer. Vol. V, 766.

Board of Trustees of Agra College. Vol. V, 507.

Closing of gate at the Railway Crossing on the Agra-Kagazole Road. Vol. V, 505.

Questions and Answers—(continued)

JAGAN PRASAD RAWAT, SHRI—(continued.)

Complaints of one Miraj Bili of Rae Bareilly District, regarding murder of his brother Jhano. Vol. V, 504.

Complaint filed by Gulesh Chandra and Lutto Lal of Mainpuri District against a sub-inspector and certain police constables. Vol. V, 511.

Failure of the crops in certain tahsils of the Agra District. Vol. V, 507.

Introduction of an electric hydro-electric scheme to Ban and Kheragarh tahsils. Vol. V, 506.

Letter from Syd. Krishnadev Prasad Gaur, Benares, regarding adoption of a language in the courts of the Province. Vol. V, 510.

Money spent on Rural Development by the previous Government. Vol. V, 71.

Organization of the Rural Development Department. Vol. V, 76.

Post of Rural Development Officer. Vol. V, 76.

Revision of pay of Government officials. Vol. V, 504.

Scale of pay of certain Vernacular Teachers. Vol. V, 507.

Scale of pay of constables in the Police Department. Vol. V, 504.

Scale of pay of clerks and peons of the Secretariat. Vol. V, 503.

Temporary overseers working in Development Circle. Vol. V, 510.

JATA SHANKER SHUKLA, SHRI—

United Provinces Tenancy Bill. Vol. V, 143-44.

JIVA LAL DUVEDI, SHRI—

Allowances paid to the Civil Surgeon, Lucknow. Vol. V, 500.

Transfer of the Assistant Inspector of Schools, Meerut Division. Vol. V, 621.

KESHAVA CHANDRA SINGH CHAUDHRI, SHRI—

Expenditure on the Local Self-Government Expert Committee. Vol. V, 751.

Introduction of Bills on the recommendations of the Local Self-Government Expert Committee. Vol. V, 752.

Local Self-Government Expert Committee. Vol. V, 751.

KHUB SINGH, SHRI—

Non-payment of pay to organizer—Rural Development Board. Vol. V, 1-2-35.

Village Panchayat established by organizers. Vol. V, 150-151.

KRISHNA CHANDRA, SHRI—

Control of Chairmen of Municipal Boards over Medical Officers of Health. Vol. V, 754.

Questions and Answers—(continued).

KRISHNA CHANDRA, SHRI—(concluded)

Works done in the Irrigation and Hydro-electric Departments. Vol. V, 626.

LAKHAN DAS, SHRI—

Case—Mussammat Ram Pyari v. Swami Yoganand in the court of the Magistrate of Bulandshahr. Vol. V, 292.

MAHABIR TRAGI, SHRI—

Allotment of money for disbursement in connexion with Rural Development. Vol. V, 622.

Appointments in the Rural Development Department. Vol. V, 621.

Fixation of price for the sale of sugarcane to Sugar Factories. Vol. V, 499.

Government forests in Chakrata Division. Vol. V, 247.

Gradation of forests. Vol. V, 248.

Restrictions on the inhabitants of Jaunsar-Bawar with regard to selling and felling trees in private forests. Vol. V, 284.

Rights and privileges of the inhabitants of Jaunsar-Bawar in the Government forests. Vol. V, 284.

Rural Development in the hilly tracts of the Province. Vol. V, 499.

Status of the Assistant Rural Development Commissioner. Vol. V, 622.

MANGAT SINGH, SHRI—

Publication of court notices in newspapers. Vol. V, 145.

MUBASHIR HUSAIN KIDWAI, MR.—

Situation at Zehidabad during Bakr-Id. Vol. V, 500.

MUHAMMAD ISHAQ KHAN, MR.—

Appointments of sub-registrars. Vol. V, 625.

Regulation framed by His Excellency the Governor of the United Provinces under section 268 of the Government of India Act. Vol. V, 626.

Resignation tendered by Mr. S. K. D. Paliwal. Vol. V, 500.

MUKERJI, DR BISHWANATH—

Strike in the Mahabir Jute Mills, Sahjanwa. Vol. V, 511.

MUNFAIT ALI, MAULVI—

Government post held by Dada Ram, a member of the District Board, Saharanpur. Vol. V, 496.

Period for which tahsildars are allowed to stay in a division. Vol. V, 497.

Transfer of cases from the Court of the Havali Munsif, Saharanpur, to the Court of the Munsif of Deoband. Vol. V, 496.

Questions and Answers—(continued)

MUNFAIT ALI, MAULVI—(concluded).

Transfer of Mr. K. Sunderson from the district of Saharanpur. Vol. V, 495.

PHOOL SINGH, SHRI—

Action taken by the Government on the representation of the people of Misarpur village. Vol. V, 283.

Cases of Plague in the United Provinces. Vol. V, 751.

Hardwar Sewage Scheme. Vol. V, 235.

Inspection houses in the vicinity of cities. Vol. V, 159-60.

Representation from the governor, Gurukul Kangri. Vol. V, 286.

Representation of the people of Misarpur village. Vol. V, 283.

Unsatisfactory arrangements for the 3rd class passengers on the Hardwar Railway Station. Vol. V, 750.

PRATHEEP DAS SINGH, SHRI—

Boundaries affected in the Bareilly Tahsil under a deep stream system. Vol. V, 631.

Complaints against a kurk-amin of tahsil Bareilly about the realization of kharavi. Vol. V, 632.

Damage by hailstorm and fire to some of the villages of tahsil Bareilly. Vol. V, 632.

Next Door Fuel Scheme. Vol. V, 293.

Over-flooding of river Ram Ganga in Bareilly Tahsil. Vol. V, 632.

Restrictions regarding the posting of deputy collectors in a certain district. Vol. V, 633.

Settlement Officer, Bareilly. Vol. V, 631.

RADHA MOHAN SINGH, SHRI—

Payment of pay, etc. to officials of Rural Development Department. Vol. V, 498.

Retirement of Mr. Herbert, Conservator of the Kumaun Circle. Vol. V, 497.

RAFI-UD-DIN AHMAD, MR.—

Candidates disqualified for election to the United Provinces Legislatures. Vol. V, 189-40.

RAM KUMAR SHASTRI, SHRI—

Management of certain estates in the Basti District. Vol. V, 622.

RAM NARESH SINGH, SHRI—

Shikar by Government officials. Vol. V, 145-47.

RAM SARUP GUPTA, SHRI—

Selection of candidates for sub-registrars. Vol. V, 293.

Questions and Answers—(continued)

RUKUM SINGH RATHOR, KUTWAR—

Distribution of wheat seed in the district of Budaun. Vol. V, 435

Engagement of ajira by Tahsil Staff. Vol. V, 434.

SHANKAR DUTT SHARMA, SHRI—

Members of committees formed by the High School and Intermediate Education Board. Vol. V, 230.

SHANTI SWARUP, SHRI—

Defects in patwari's papers. Vol. V, 625.

Help given by the District Magistrate, Hardoi, to Kunwar Shyam Kumar Singh in his election. Vol. V, 625.

SULTAN ALAM KHAN, KHAN BARADUR LIEUTENANT M.—

Amount of land revenue paid by Muslim and by non-Muslim zamindars in the province. Vol. V, 333.

Muslim and non-Muslim Patwaris. Vol. V, 395.

TAHIR HUSAIN, MR.—

Auction system for licences for Excise shops. Vol. V, 759.

Inclusion of *charas* in the scheme of prohibition. Vol. V, 759.

Income derived from country liquor and foreign spirits in Cawnpore. Vol. V, 758.

Liquor offences detected in Etah and Mainpuri districts. Vol. V, 757.

Muslim candidates for the posts of organizers in the Rural Development. Vol. V, 762.

Muslims in the cadre of Assistant Excise Commissioners. Vol. V, 763.

Posts of Deputy Director of Publicity. Vol. V, 764.

Prohibition in Cawnpore. Vol. V, 758.

Prohibition in Etah and Mainpuri districts. Vol. V, 756.

Proposed changes in the Excise staff to enforce prohibition. Vol. V, 759.

Punishment under the United Provinces Excise Act. Vol. V, 762.

Reformatory School at Chunar. Vol. V, 765.

Revenue derived from country liquor and foreign spirit in Etah and Mainpuri districts. Vol. V, 757.

Tari shops in the Prohibition area. Vol. V, 758.

VIREXPAL SINGH, SHRI—

Action taken by Government against the man responsible for the non-supply of sugarcane seeds to Raghubir Singh in time. Vol. V, 395.

Questions and Answers—(concluded)

VIREXPAL SINGH, SHRI—(concluded)

Complaint by Raghubir Singh against the Agricultural Department. Vol. V, 395.

Departure from rules for grain distribution. Vol. V, 394.

Dismissal of Quaim Ali, Main, of Meerut Seed Store. Vol. V, 394.

Distribution of rabi seeds to cultivators. Vol. V, 394.

Gulabthi Bict Case prisoners. Vol. V, 680.

Non-supply of sugarcane seeds in time to Raghubir Singh of Meerut. Vol. V, 395.

Number of non-official members who are Members of Legislative Assembly and Legislative Council in the Provincial Rural Development Board. Vol. V, 333.

Number of officials and non-officials nominated by the Government to the Provincial Rural Development Board. Vol. V, 333.

Number of other committees in which Members of Legislative Assembly nominated members of the Provincial Rural Development Board serve. Vol. V, 333.

Provincial Rural Development Board. Vol. V, 333.

Reasons for re-appointing of Quaim Ali dismissed staff of Meerut Seed Store. Vol. V, 395.

Regulation for the supply of rabi seeds to cultivators. Vol. V, 394.

Supply of sugarcane seeds to one Raghubir Singh of Meerut. Vol. V, 395.

QUININE—

Question re the distribution of—by the Public Health Department. Vol. V, 625.

Rabi Seeds—

Question re distribution of—to cultivators. Vol. V, 394.

Radha Kant Malaviya, Shri—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 783-84.

Discussion of demands for grants—Civil Works. Vol. V, 810-811.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 442-445, 446.

Radha Mohan Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 695, 790-91.

20 INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY

Radha Mohan Singh, Shri—(concluded.)

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 835—839.

(See Questions and Answers).

Rafi Ahmad Kidwai, The Hon'ble, Mr.—

(See under Minister of Revenue.)

Rafi-ud-din Ahmad, Mr.—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
715.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 845—847, 851.

Discussion of demands for grants—
Works Outlay (Improvement of Com-
munications financed from Central
Road Development Account). Vol. V,
858.

(See Questions and Answers).

Raghunath Vinayak Dhulekar, Shri—

Advisory Committee of the Harcourt
Butler Technological Institute, Cawn-
pore. Vol. V, 853.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
417—423, 427, 428, 462.

Raghuvansh Narayan Singh, Shri—

(See Questions and Answers).

Railway Crossing—

Question re closing of gate at the —
on the Agra-Kagazole Road. Vol. V,
805.

Raja Ram Shastri, Shri—

(See Questions and Answers).

Ram Dhar Pandey, Shri—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
884.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 839—848.

Rameshwar Dayal Vaid, Shri—

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 844.

Ram Ganga—

Question re overflooding of the river —
in Bareilly Tahsil. Vol. V, 632.

Ram Kumar Shastri, Shri—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
787-88.

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 833.

Ram Kumar Shastri, Shri—(concluded.)

Discussion of demands for grants—Jails
and Convict Settlements. Vol. V,
412—415.

(See Questions and Answers).

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 805, 806.

Ram Nareish Singh, Shri—

(See Questions and Answers).

Ram Prasad Tamta, Shri—

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 811, 891, 892,
842, 845.

Discussion of demands for grants—
Forest. Vol. V, 645, 667, 671.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
463—466.

Discussion of demands for grants—
Grants-in-aid of Civil Works. Vol.
V, 110—112, 121.

Ram Saran, Shri—

(See Questions and Answers).

Ram Sarup Gupta, Shri—

(See Questions and Answers).

Ranjit Sitaram Pandit, Shri—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V,
448—458.

Rates—

Question re the reduction in the schedule
—for roads, buildings and bridges.
Vol. V, 282.

Recruitment—

Question re —of depressed classes in
Hydro-electric Scheme. Vol. V,
686.

Reformatory School—

Question re —at Ohunar. Vol. V,
765.

Registration—

Question re rules for the —of drugs
and medicines. Vol. V, 271.

Regulation—

Question re —framed by His Excel-
lency under section 266 of the Govern-
ment of India Act. Vol. V, 626.

Replies—

Notice of a motion of adjournment to
discuss certain —given by Govern-
ment to questions. Vol. V, 30—32.

Representation—

Question re —from the Governor,
Gwalior, Kanpur. Vol. V, 286.

Question re the —of the people of
Misarpur village. Vol. V, 285.

INDEX TO THE PROCEEDINGS OF THE LEGISLATIVE ASSEMBLY

Resignation—

Question *re*—tendered by Mr. S. K. D. Paliwal. Vol. V, 500.

Retirement—

Question *re* compulsory—of Government and Local Bodies' servants. Vol. V, 265.

Question *re*—of Mr. Herbert, Conservator of the Kumaun Circle. Vol. V, 497.

Revision—

Question *re*—of pay of Government officials. Vol. V, 504.

Right of Members—

Question *re*—of legislature to inquire about public matters from Government Departments. Vol. V, 142—143.

Riot case prisoners—

Question *re* the Gulathi—. Vol. V, 630.

Road, Agra-Kagarole—

Question *re* closing of gate of the Railway Crossing on the—. Vol. V, 505.

Rohilkhand and Kumaun Railway—

Question *re* non-supply of water to travelling public on the stations of—. Vol. V, 390.

Roman Catholic Authorities—

Question *re* statistical returns prepared by—. Vol. V, 381.

Rukum Singh Hathor, Kunwar—

(See Questions and Answers.)

Rules—

Questions *re*—regulating the licensing and sale of drugs. Vol. V, 272.

Rural Development—

Question *re* money spent in—by the previous Government. Vol. V, 501.

Question *re*—in the hilly tracts of the province. Vol. V, 499.

Rural Development Board—

Question *re* non-payment of pay to organizers of—. Vol. V, 163—65.

Rural Development Committee—

Question *re* the constitution of the—. Vol. V, p. 629.

Rural Development Department—

Question *re* appointments in the—. Vol. V, 621.

Question *re* Muslim candidates for the posts of organizers in the—. Vol. V, p. 768.

Question *re* organizers in—. Vol. V, 766.

Question *re* payment of pay, etc. to officials of—. Vol. V, 498.

Rural Development Department—(continued)

Question *re* status of the Assistant Commissioner of the—. Vol. V, 622.

Rural Development Officer—

Question *re* post of—. Vol. V, 766.

Rural Development Officer, Assistant—

Question *re*—. Vol. V, 766.

Rural Development Scheme—

Question *re*—, Vol. V, 142.

Rural Knowledge Teachers—

Question *re* pay of—in model school and District Board School. Vol. V, 277.

Questions *re* posting of teachers of the Government model schools as—in the Government Normal Schools. Vol. V, 276.

S

Sadho Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 592, 593, 594, 595.

Said-ud-din Ahmad, Shalikh—

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 301—305.

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 87.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 512—14.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 384—385.

Discussion of demands for grants—Jails and Contract Settlements. Vol. V, 410, 411, 412.

Sajid Husain, Raja Syed—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 804.

Sampurnanand, The Hon'ble Shri—

(See under Minister of Education.)

Sapru Committee—

Question *re* action taken by Government on the recommendations of the—about unemployment amongst the members of the Bar. Vol. V, 266.

Sapru Committee Report—

Question *re* recommendations of the—regarding compulsory retirement of Government and Local Bodies' servants. Vol. V, 265.

Satyavati Devi, Shrimati—

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 48—52.

Sawal—

Question *re* departure from rules for—distribution. Vol. V, 394.

Schools—

Question *re* interchangeability of teachers of Government High, Model and Normal—, Vol. V, 273.

Question *re* qualifications fixed for the vernacular teachers of the Government High, Normal and Model—, Vol. V, 274.

Question *re* transfer of the Assistant Inspector of—, Meerut Division. Vol. V, 621.

Science classes—

Question *re*—in the Kashi Ram High School, Saharapur. Vol. V, 148.

Secretariat—

Question *re* appointment and promotions in the—, Vol. V, 160—63.

Question *re* scale of pay of orderlies and peons of the—. Vol. V, 503.

Settlement—

Question *re*—in Bahraich District. Vol. V, 150—54.

Settlement Officer, Bareilly—

Question *re* the—. Vol. V, 633.

Sex disqualification—

Question *re*—for holding offices. Vol. V, 267.

Sewage scheme—

Question *re* Hardwar—. Vol. V, 285.

Shahid Husain, Begam—

Discussion of demands for grants—Industries and Aviation. Vol. V, 107, 108, 110.

Shamsher Jung, Kunwar—

Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 630, 642, 645.

Shankar Dutt Sharma, Shri—

(See Questions and Answers).

Shanti Swarup, Shri—

(See Questions and Answers).

Shaukat Ali Khan, Mr. Muhammad—

Discussion of demands for grants—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment. Vol. V, 858—962, 806, 867.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from revenue. Vol. V, 188, 193—199.

Sheo Dayal Upadhyay, Shri—

Discussion of demands for grants—Charges on Irrigation and Hydro-electric Establishment. Vol. V, 864.

Shibban Lal Saksena, Shri—

Discussion of demands for grants—Famine Relief. Vol. V, 122-23.

Discussion of demands for grants—Industries and Aviation. Vol. V, 93—97.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 235—237.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 333-34.

Shikar—

Question *re*—by Government officials. Vol. V, 145—147.

Situation—

Question *re*—at Zabidabad during Bakr-Id. Vol. V, 500.

Speaker, The Hon'ble the—

Advisory Committee of the Harcourt Butler Technological Institute, Cawnpore. Vol. V, 856-57.

Announcement regarding Saturdays to be observed as holidays in the House in future. Vol. V, 396.

Demands voted without discussion under Rule 54(4) of the United Provinces Legislative Assembly Rules. Vol. V, 854-55.

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 786.

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 94.

Discussion of demands for grants—Forest. Vol. V, 643, 645, 658.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 419, 420, 422, 423, 430, 512, 535, 538.

Discussion of demands for grants—Grant-in-aid of Civil Works. Vol. V, 121.

Discussion of demands for grants—Industries and Aviation. Vol. V, 92, 98, 104, 110.

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 174, 179, 181—185, 186, 188, 199, 294.

Discussion of demands for grants—Jails and Convict Settlements. Vol. V, 411, 415.

Discussion of demands for grants—Miscellaneous. Vol. V, 116.

Discussion of demands for grants—Scientific Departments. Vol. V, 92.

Speaker, The Hon'ble the—(concluded).

Discussion of demands for grants—
Works Outlay (Improvement of Communications financed from Central Road Development Accounts) Vol. V, 853.

Land Revenue (Amendment) Bill. The United Provinces— Vol. V, 355-5.

Replies given by Government to questions. Notice of a motion of adjournment to discuss certain— Vol. V, 30, 31, 32, 91.

Speeches during cut motions on the Budget. Question as to fixing a time limit for— Vol. V, 32-33.

Statement regarding Dr. R. K. Mukerji of the Lucknow University. Vol. V, 32.

Trade Disputes Conciliation Bill. The United Provinces— Vol. V, 357-58.

Speeches during cut motions in the Budget—

Question as to fixing a time-limit for— Vol. V, 32-33.

Srivastava, Dr. Sir Jwala P.—

Trade Disputes Conciliation Bill. The United Provinces— Vol. V, 353.

Strike—

Question *re*—in the Mahabir Jute Mills, Sahjanwan. Vol. V, 311.

Strike Committee—

Question *re*—appointed by the Government at Cawnpore. Vol. V, 165—167.

Sub-Deputy Inspector of Schools—

Question *re* eligibility of head teachers of Government Model Schools for the post of— Vol. V, 277.

Sub-Registrars—

Question *re* appointment of— Vol. V, 625.

Sub-Registrarship—

Question *re* selection of candidates for— Vol. V, 283.

Sugarcane—

Question *re* fixation of price for the sale of—to Sugar Factories. Vol. V, 499.

Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieut. M.—

Discussion of demands for grants—Administration of Justice. Vol. V, 681.

Discussion of demands for grants—Capital Outlay on Irrigation and Hydro-electric Works. Vol. V, 369-70.

Discussion of demands for grants—Education. Vol. V, 59.

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 524-25, 530-31.

Sultan Alam Khan, Khan Bahadur Lieut. M.—(concluded)

Discussion of demands for grants—Irrigation Works met from Revenue. Vol. V, 153—161, 332.

Discussion of Demands for grants—Works Outlay (Improvements of Communications financed from Central Road Development Account) Vol. V, 551—553.

Reference to the demise of the daughter-in-law of The Hon'ble the Minister of Justice. Vol. V, 301.

(See Questions and Answers).

Standar Lal Gupta, Shri—

Discussion of demands for grants—General Administration. Vol. V, 520-21.

Suraj Prasad Awasthi, Shri—

Discussion of demands for grants—Industries and Aviation. Vol. V, 102.

Surendra Bahadur Singh, Shri—

(See Questions and Answers.)

Surveys of cottage and minor industries—

Question *re* utilization of the provision for the—in the Budget for 1937-38. Vol. V, 275.

T

Tahir Husain, Mr.—

(See Questions and Answers).

Tahsil Bareilly—

Question *re* complaints against a Kurkamin of—about the realization of taqavi. Vol. V, 632.

Tahsildars—

Question *re* period for which—are allowed to stay in a division. Vol. V, 497.

Tahsil Staff—

Question *re* engagement of ajirs by— Vol. V, 494.

Taqavi—

Question *re* complaints against a kurkamin of Bareilly Tahsil, about the realization of— Vol. V, 632.

Tari shops—

Question *re* —in the Prohibition area. Vol. V, 758.

Teachers—

Question *re* interchangeability of—of Government High, Normal and Model Schools. Vol. V, 273.

Tenancy Bill—

Question *re* United Provinces— Vol. V, 143-44.

Textile Institute—

Question *re* the Government Central—
Vol. V, 633.

Thungamma, Dr. Bolar—

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V,
109.

Trade Disputes Conciliation Bill. The
United Provinces Election of a mem-
ber to serve on the Select Committee
of—Vol. V, 857, 858.

Transfer—

Question *re* —of cases from the Court
of the Haveli Munsif, Saharanpur, to
the Court of the Munsif of Deoband.
Vol. V, 196

Question *re* —of Mr. K. Sunderson
from the district of Saharanpur. Vol.
V, 493.

Trustees, Board of—

Question *re* —of Agra College. Vol. V,
507.

Tube-wells—

Question *re* introduction of—of Hydro-
electric Scheme to Bah and Khera-
garh tahsils. Vol. V, 506.

Question *re* State —annak in the Meerut
District. Vol. V, 160

U

Unemployment—

Question *re* —amongst the members
of the Bar. Vol. V, 276.

V

Vernacular Teachers—

Question *re* scale of pay of certain —.
Vol. V, 507

Vijaya Lakshmi Pandit, The Hon'ble Mrs.—
(See under Minister of Local Self-Gov-
ernment)

Vijaypal Singh, Shri—

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 220-21.

(See Questions and Answers.)

Village Panchayats—

Question *re* —established by organizers.
Vol. V, 168.

Vidyavati Rathor, Shrimati—

(See Questions and Answers.)

W

Waiting room—

Question *re* want of—and *musafir-
khana* at the Gonda station. Vol. V,
154

Walford, Mr. H. G.—

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
676, 678, 678, 680, 684.

Walford, Mr. H. G.—(concluded)

Discussion of demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V, 782,
796—797.

Discussion of demands for grants—
Civil Works. Vol. V, 810.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 466,
477, 480-81, 584, 545, 547, 549, 553,
557—59, 595, 596, 597.

Discussion of demands for grants—
Industries and Aviation. Vol. V, 104,
107.

Reference to the demise of the daughter-
in-law of the Hon'ble the Minister of
Justice. Vol. V, 809.

Water—

Question *re* non-supply of—to travel-
ling public on the stations of Rohil-
khand and Kumaun Railway. Vol. V,
890.

Weaving and Spinning—

Questions *re* inclusion of—in the cur-
riculum of the High School Examina-
tion. Vol. V, 892.

Wheat seed—

Question *re* distribution of—in the
district of Budaun. Vol. V, 495.

Works—

Irrigation and Hydro-electric Depart-
ments. Question *re* —done in the
—, Vol. V, 626.

Z

Zahiruddin Faruki, Mr.—

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 525-
526.

Discussion of demands for grants—
Irrigation Works met from Revenue.
Vol. V, 832, 844-45.

Zahirul Hasnain Lari, Mr.—

Discussion on demands for grants—
Administration of Justice. Vol. V,
727, 788—790, 792, 797-98.

Discussion of demands for grants—
General Administration. Vol. V, 480—
486.

Trade Disputes Conciliation Bill. The
United Provinces—. Vol. V, 857-
58.

Zamindars—

Question *re* number of Muslim and
non-Muslim—in the province. Vol.
V, 898.

